

ЛЕНІНСЬКА ХРЕСТОМАТІЯ

ПІДРУЧНА КНИЖКА
ДЛЯ
ВИВЧАННЯ

ЛЕНІНІЗМУ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНИ

**THE PENNSYLVANIA
STATE UNIVERSITY
LIBRARIES**

Lenins'ka khrestomatiiã /

ЛЕНІНСЬКА ХРЕСТОМАТІЯ

ПІДРУЧНА КНИГА ДО ВИВЧАННЯ ЛЕНІНІЗМУ
ДЛЯ РАДПАРТШКІЛ, ГУРТКІВ ТА САМООСВІТИ

Склаав **С. ПЕТРОПАВЛОВСЬКИЙ**
за участю **Р. Левика** та **Г. Маренка**

Для українського видання переробили і зредагували
Є. Черняк та **В. Кривенко**

Державний Науково-Методологічний Комітет Наркомосвіти УСРР по секції
політосвіти як підручник для радпартшкіл до вжитку рекомендував

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
1927

[335.5.в(075)]

В КИЇВСЬКОЇ ДРУКАРНІ-ЛІТОГРАФІЇ
ДЕРЖАВНОГО ВИДАВНИЦТВА УКРАЇНИ—УАН

Київський Окрліт № 17.092, 1926.
Зам. № 5080—5000.

ПЕРЕДМОВА.

Українське видання „Ленінської Хрестоматії“ відрізняється від останнього російського видання, по-перше, розподілом матеріалу і, по-друге, деякими змінами в самому матеріалі.

Друге й третє російське видання „Хрестоматії“ (що вийшла трьома накладами), друковано із стереотипу, а тому всі доповнення до них давалося окремим додатком у кінці книги, отже „Хрестоматія“ являла собою кілька механічних нашарувань. Завданням редакції українського видання було звязати увесь матеріал в одне органічне ціле.

Що до змін у самому матеріалі, то вони такі: намагаючись по змозі зменшити обсяг книги, редакція виключила з неї ряд матеріалів, що Ленінові не належать, а саме: 1) відозву ЦК РКП з приводу смерті Ленінової, 2) промову т. Зінов'єва на засіданні Ленінградської Ради Р. і С. Деп. з характеристикою В. І. Леніна і 3) резолюцію Пленуму ЦК РКП і ЦКК з р. 1924 про виступ т. Троцького. Натомість до „Хрестоматії“ додано дві Ленінові статті: „Про кооперацію“ і „Недемократично громадянин Керенський!“. Нарешті, замість російської бібліографії дано бібліографію творів Леніна і праць про Леніна, що вийшли українською мовою.

А що доповнення до тексту „Хрестоматії“ в російському виданні долучалося механічно, то в ній виникли деякі повторення. Наприклад, статтю „Про поразку свого уряду в імперіалістичній війні“ вміщено двічі — у відділах „Партбудівництво“ й „Боротьба з троцькизмом“. Так само у відділі „Партбудівництво“ вміщено було невеличкий уривок з брошури „Що робити“ з помилковим заголовком: „Из статьи: Организация рабочих и организация революционеров“, а тимчасом „Що робити“ майже повністю подається в додатку. Усі такі непотрібні повторення редакція усунула.

Крім того довелося ретельно перевірити весь текст „Хрестоматії“, бо в російському виданні було чимало посутніх помилок.

Найбільше праці було докладено, щоб перевірити, зредувати і звести до одности переклад „Хрестоматії“, що його робили кілька осіб. Обробляючи переклад, редакція як-найбільше дбала за точність його, зберігаючи по змозі навіть конструкцію і логічну акцентацію

стислої, енергійної і образної Ленінової мови. Оскільки пощастило це осягнути, нехай судять читачі.

Звісно, що в „Хрестоматії“ є ще чимало хиб, які можна почасти пояснити загальними умовами: брак відповідних словників і виробленої соціально-економічної термінології, нагальність праці то-що. Але редакція сподівається, що за всім тим „Хрестоматія“ буде не абиякою вкладкою в українську літературу ленінізму, бо й досі ще немає збірки, котра-б давала конспективний виклад ленінізму в його цілості.

I

ДИКТАТУРА ПРОЛЕТАРІЯТУ

без „скоків“, ніби якусь просту лінію, що повільно и рівномірно вгору сходить: спершу ніби-то черга ліберальної великої буржуазії — поступочки з боку самодержавства, потім іде революційна дрібна буржуазія — демократична республіка, нарешті черга пролетаріату. — соціалістичний переворот. Картина ця справедлива загалом і в цілому, справедлива „на довгому“, як то кажуть французи, на протязі якогось століття (напр. для Франції з 1789 до 1905 року), але щоб укласти собі, за цією картиною, план власної діяльності в революційну добу, — для того треба бути віртуозом філістерства. Якщо російське самодержавство не зуміє викрутитись навіть тепер, відбувшись кучою конституцією, якщо його буде не тільки захитано, а й скинуто, — тоді, очевидно, треба буде страшенно напружити революційну енергію усіх передових клас, що відборонити цей здобуток. А це „відборонити“ і єсть не що инше, як революційна диктатура пролетаріату й селянства! Що більше здобудемо ми тепер, що енергійніше боронитимемо здобуте, то менше спроможеться відібрати потім неминуча майбутня реакція, то коротші будуть ці інтервали реакції, то легше буде завдання для пролетарських борців, що йдуть слідом за нами.

¹⁾ Ояма командував японським військом за російсько-японської війни (1904—1905 р.).
(*Прим. ред.*).

ИЗДАТЕЛЬСТВО

1) РЕВОЛЮЦІЙНО-ДЕМОКРАТИЧНА ДИКТАТУРА ПРОЛЕТАРІАТУ Й СЕЛЯНСТВА В 1905 РОЦІ.

Із статті:

„РЕВОЛЮЦІЙНО-ДЕМОКРАТИЧНА ДИКТАТУРА ПРОЛЕТАРІАТУ Й СЕЛЯНСТВА“.

Хіба-ж не ясно, що пролетаріатові годі й думати про боротьбу за республіку без союзу з дрібно-буржуазною масою народу? Хіба-ж не ясно, що без революційної диктатури пролетаріату й селянства немає жаднісінької надії на успіх у цій боротьбі? Боротися за республіку і разом з тим зрікатися революційної демократичної диктатури, це те саме, коли-б Ояма ¹⁾ поклав боротися з Куропаткиним під Мукденом, заздалегідь відмовившись від думки самому ввійти до Мукдену. Бо-ж коли ми, революційний народ, тоб-то пролетаріат і селянство, хочемо „разом бити“ самодержавство, то ми повинні також разом добити, разом убити його, разом одбити неминучі спроби реставрувати його! (Застерігаємося ще раз, щоб можливих непорозуміннів уникнути, що ми республіку розуміємо не тільки й навіть не стільки, як форму урядування, скільки як усі загалом демократичні реформи з нашої програми-мінімум). Треба справді чисто по-школярському розуміти історію, щоб уявляти собі справу без „скоків“, ніби якусь просту лінію, що повільно й рівномірно вгору сходить: спершу ніби-то черга ліберальної великої буржуазії — поступочки з боку самодержавства, потім іде революційна дрібна буржуазія — демократична республіка, нарешті черга пролетаріату. — соціалістичний переворот. Картина ця справедлива загалом і в цілому, справедлива „на довгому“, як то кажуть французи, на протязі якогось століття (напр. для Франції з 1789 до 1905 року), але щоб укладати собі, за цією картиною, план власної діяльності в революційну добу, — для того треба бути віртуозом філістерства. Якщо російське самодержавство не зуміє викрутитись навіть тепер, відбувшись куцою конституцією, якщо його буде не тільки захитано, а й скинуто, — тоді, очевидно, треба буде страшенно напружити революційну енергію усіх передових клас, що відборонити цей здобуток. А це „відборонити“ і єсть не що инше, як революційна диктатура пролетаріату й селянства! Що більше здобудемо ми тепер, що енергійніше боронитимемо здобуте, то менше спроможеться відібрати потім неминуча майбутня реакція, то коротші будуть ці інтервали реакції, то легше буде завдання для пролетарських борців, що йдуть слідом за нами.

¹⁾ Ояма командував японським військом за російсько-японської війни (1904—1905 р.).
(Прим. ред.).

А тут з'являються люди ¹⁾, котрі задалегідь хочуть, ще перед боротьбою, відміряти точно аршином „за Іловайським“ ²⁾ убогенький шматочок майбутніх здобутків, — люди, котрі ще перед падінням самодержавства, навіть перед 9-м січня, надумались лякати робітничу класу Росії страховиськом жахливої революційної демократичної диктатури! І ці аршинники мають претенсію на назву революційних соціал-демократів...

Брати участь у тимчасовому уряді разом із буржуазною революційною демократією, — бідкаються вони, — таж це значить освячувати буржуазний лад, освячувати існування тюрем та поліції, безробіття та злиднів, власности та проституції. Це довід, гідний або анархістів, або народників. Соціал-демократія не відвертається від боротьби за політичну волю на тій підставі, що це єсть буржуазна політична воля. Соціал-демократія дивиться на „освячення“ буржуазного ладу з історичного погляду. Коли Фаєрбаха запитали, чи освячує він матеріалізм Бюхнера, Фохта та Мошешота ³⁾, він одповів: я освячую матеріалізм у його стосункові до минулого, а не в його стосункові до прийдешнього. Отже так само й соціал-демократія освячує буржуазний лад. Вона ніколи не боялася й ніколи не побоїться сказати, що освячує республікансько-демократичний буржуазний лад, рівняючи його з самодержавно-кріпацьким буржуазним ладом. Але вона „освячує“ буржуазну республіку лише як останню форму класового панування, освячує її, як найаручнішу арену до боротьби пролетаріату з буржуазією, освячує не за її тюрми та поліцію, власність та проституцію, а за-для широкої та вільної боротьби проти цих любеньких установ.

Звичайно, ми зовсім не думаємо казати, що участь наша в революційному тимчасовому уряді не має для соціал-демократії жадної небезпеки. Нема й не може бути такої форми боротьби, такого політичного становища, що не призводило-б до небезпеки. Як немає революційного класового інстинкту, як немає суцільного світогляду, що стоїть у рівень із наукою, як немає (хай не гніваються товариші новоіскрівці) доброго розуму в голові, — то тоді небезпечно буде брати участь і в страйках — бо це може привести до економізму, — і в парламентській боротьбі — бо це може скінчитись парламентським кретинізмом, — і підтримувати земську ліберальну демократію — бо це може привести до „плану земської кампанії“. Тоді небезпечно навіть читати з історії французької революції найкорисніші твори Жоресові та Оларові ⁴⁾ — бо це може привести до брошури Мартинова про дві диктатури.

Звичайно, коли-б соціал-демократія хоч на хвилину забула про класову відмінність пролетаріату від дрібно буржуазії, коли-б вона невпору склала не вигідного для нас союзу з якоюсь інтелігентською дрібно-буржуазною партією, не вартою довір'я, коли-б соціал-демократія хоч на хвилину спустила з уваги свої самостійні цілі та конечну потребу (за всіх і всяких політичних ситуацій

¹⁾ Тут говориться за меншовиків. (Прим. ред.).

²⁾ Іловайський — автор старого підручника російської історії, що викладав її „показанному“, в дусі самодержавно-царської „освіти“. (Прим. ред.).

³⁾ Фохт, Бюхнер і Мошешот — буржуазні вчені (природники) другої половини XIX в., їх роботи мали велике значіння в розвитку матеріалізму та в матеріалістичному з'ясуванні історії. (Прим. ред.).

⁴⁾ Олар, видатний французький історик, що написав кілька праць про Велику Французьку Революцію. (Прим. ред.).

та кон'юктур, за всіх і всяких політичних поворотів та переворотів) брати за основу своєї діяльності розвиток класової самосвідомості пролетаріату та його самостійної політичної організації, — тоді участь у тимчасовому революційному уряді була-б аж надто небезпечна. Але за цієї умови, знову скажу, і в такій самій мірі небезпечним був-би всякий політичний крок. У якій мірі неправильно було-б сполучати ці можливі побоювання з теперішньою постановкою найближчих завдань революційної соціал-демократії, — виявлять це зовсім прості довідки. Не будемо говорити за себе, не будемо відтворювати тут численних заяв, пересторог, указівок у газеті „Вперед“ у справі, яку ми обмірковуємо, — здамося на Парвуса. Висловлюючись за участь соціал-демократії в тимчасовому революційному уряді, він з усією енергією підкреслює умови, що їх ми ніколи не повинні забувати: разом бити, різно йти, не змішувати організації, стежити за спільником, як за ворогом, і т. ин.

Ні, справдешня політична небезпека для соціал-демократії лежить під цей час зовсім не там, де її шукають новоіскрівці¹⁾. Не думка про революційну демократичну диктатуру пролетаріату та селянства мусить страхати нас, а той дух хвостизму й мертвотности, що розбещує партію пролетаріату, виявляючись у різноманітних теоріях організації-процесу, озброєння-процесу і т. ин. Візьміть, напр., останню спробу „Искри“ визначити різницю між тимчасовим революційним урядом і революційною демократичною диктатурою пролетаріату й селянства. Хіба-ж це не зразок мертвотної схоластики? Люди, що вигадують такі різниці, здатні нанизувати гарні слова, але зовсім не здатні думати. Відношення межі зазначеними поняттями насправді приблизно таке, як відношення між юридичною формою і класовим змістом. Хто каже: „тимчасовий революційний уряд“, той підкреслює державно-правний бік справи, походження уряду не з закону, а з революції, тимчасовий характер уряду, що його звязують майбутні Установчі Збори. Та хоч-би яка була форма, хоч-би яке було походження, хоч-би які були умови, — зрозуміло проте, що тимчасовий революційний уряд не може не спиратись на певні класи. Досить пригадати собі цю зовсім просту річ, щоб бачити, що тимчасовий революційний уряд не може бути чимсь иным, як не революційною диктатурою пролетаріату й селянства. Отже різниця, що її робить „Искра“, тільки тягне партію назад, до марних словесних суперечок, від завдання конкретної аналізи класових інтересів у російській революції.

Або візьміть друге міркування „Искри“. З приводу поклику: хай живе революційний тимчасовий уряд! вона, повчаючи, зауважує: „сполучення слів „хай живе“ і „уряд“ сквернить уста“. Чи це-ж не порожня фраза? Вони балакають про повалення самодержавства, а проте бояться осквернити себе, вітаючи республіку: адже республіка конче сполучена з урядом, і жадний соціал-демократ ніколи не мав сумніву в тому, що саме з буржуазним урядом. В чому-ж різниця між вітанням тимчасового революційного уряду й вітанням демократичної республіки? Невже-ж таки соціал-демократія, політична керівниця найреволюційнішої класи, має приподобитися

¹⁾ Новоіскрівці — меншовики, що захопили в свої руки видання „Искри“, як вийшов із складу її редакції тов. Ленін у звязку з намаганням меншовицької більшості редакції перетворити стару, революційну „Искру“ на опортуністичний орган. (Прим. ред.)

до анемічної та гістеричної старої панни, що маніжно обстоює необхідність фігового листка: вітати те, з чим зв'язане існування буржуазно-демократичного уряду, можна, але вітати просто тимчасовий революційний демократичний уряд не можна?

Картина: Петербурзьке робітничє повстання перемогло. Самодержавство скинуто. Оголошено тимчасовий революційний уряд. Озброєні робітники радіють та гукають: хай живе тимчасовий революційний уряд! Остеронь стоять новоіскривці і, цнотливо зводячи догори свої очі, б'ючи себе в свої морально-чутливі серця, прорекують: дякуємо тобі, господи, що ми не подібні до цих митарів, що ми не споганили собі уста такими сполученнями слів...

Ні, тисячу разів ні, товариші! Не бійтеся споганити себе найзавзятішою, що ні перед чим не сплячуться, участю разом із революційною буржуазною демократією, в республіканському перевороті. Не перебільшуйте небезпек від цієї участі, — з ними цілком може дати собі раду наш організований пролетаріат. Місяці революційної диктатури пролетаріату й селянства зроблять більше, ніж десятиліття мирної атмосфери політичного застою, що доводить до отупіння. Коли російська робітничка класа після 9-го січня спромоглася, за обставин політичного рабства, мобілізувати над мільйон пролетарів за-для колективного, твердого й витриманого виступу, — то за обставин революційно-демократичної диктатури ми змобілізуємо десятки мільйонів міської й сільської бідноти, ми зробимо з російської політичної революції пролог до європейського соціалістичного перевороту.

„Вперед“, № 14, з 30 березня 1905 р.

ІЗ ДОПОВІДИ НА ТРЕТЬОМУ ЗІЗДІ Р. С.-Д. Р. П. З ПРИВОДУ ПИТАННЯ ПРО УЧАСТЬ СОЦ.-ДЕМ. У ТИМЧАСОВОМУ РЕВОЛЮЦІЙНОМУ УРЯДІ.

...Мартинов обстоює, що коли ми візьмемо рішучу участь у повстанні, перед нами стає велика небезпека, що пролетаріат примусить нас узяти владу. В цьому міркуванні є своєрідна логіка, хоч правда, назадня. З приводу цієї своєрідної взаівки на небезпечність перемоги в боротьбі з самодержавством „Вперед“ запитує Мартинова й Мартова, про що мова мовиться: про соціалістичну чи про демократичну диктатуру? Нам нагадують славнозвісні слова Енгельсові про небезпечність становища для проводиря, котрий-би здобув владу для класу, що не достигла ще для повного панування. У „Вперед“ ми з'ясували, що Енгельс говорить про небезпечність становища для проводиря, якщо він *post factum*¹⁾ констатує розбіжність між принципами й дійсністю, між словами й фактами. Така розбіжність призводить до загибелі, розуміючи під цим словом політичний крах, а не фізичну побиванку. Ви повинні (така думка Енгельсова) обстоювати, що переворот соціалістичний, тимчасом як насправді він лише демократичний. Коли-б ми обіцяли пролетаріатові Росії, що маємо силу забезпечити йому зараз-таки повне панування, ми-б допустилися помилки, яку ес-ери роблять. Саме з цієї помилки

¹⁾ *Post factum* — після події.
(Прим. ред.).

ес-ерів, що казали, будім-то революція буде „не буржуазна, а демократична“, ми, с.-д—ти, завжди кепкували. Ми завжди казали, що революція не знесилить, а зміцнить буржуазію, але дасть і пролетарітові умови, потрібні для успішної боротьби за соціалізм.

Та коли йдеться про демократичний переворот, то перед нами дві сили: самодержавство і революційний народ, тоб-то пролетаріят, як головна в боротьбі сила, і селянство та всякі дрібно-буржуазні елементи. Інтереси пролетаріату не сходяться з інтересами селянства та дрібно буржуазії. Соціал-демократія завжди підкреслювала, що ця класова розбіжність у глибині революційного народу неминуча. Об'єкт боротьби за палкою боротьби може переходити з одних рук до інших. Революційний народ прагне самодержавства народу, усі реакційні елементи обстоють самодержавство царя. Отже вдалий переворот не може не бути демократичною диктатурою пролетаріату й селянства, бо їх інтереси проти самодержавства царя сходяться. На лозунгу „різно йти, разом бити“ зійшлись і „Искра“, і „Вперед“, але „Вперед“ додає, що коли разом бити, то разом добити й разом одбити ворожі спроби вернути втрачене. Скасувавши самодержавство, боротьба не припиниться, а загостриться. Реакційні сили саме тоді зорганізуються як треба на боротьбу. Коли ми владмося до лозунгу повстання, то ми не повинні лякати с.-д—тію можливістю перемоги повстання. Здобувши самодержавство народу, ми повинні його відборонити, — а це саме і є революційно-демократична диктатура. Боятися її немає жадної рації. Завоювати республіку—це величезний здобуток для пролетаріату, хоча для с.-д—тії республіка не „абсолютний ідеал“, як для буржуазного революціонера, а лише гарантія свободи широкої боротьби за соціалізм. Парвус каже, що ні в якій країні здобути волю не коштувало таких величезних жертв. Це правда. Це стверджує і європейська буржуазна преса, збоку уважливо за російськими подіями стежачи. Опір, що його становить самодержавство найелементарнішим реформам, надзвичайно дужий, а що дужче діяння, то дужче протидіяння. З цього випливає велика ймовірність повного краху самодержавства. Усе питання про революційну демократичну диктатуру має рацію тільки тоді, коли самодержавство остаточно буде скинено. Можливо, що в нас повторяться події 48—50 рр., тоб-то самодержавство буде не скасоване, а обмежене, і воно перетвориться на конституційну монархію. Тоді ані про яку демократичну диктатуру й мови бути не може. Але якщо самодержавний уряд справді пощастить скинути, то його мусить заступити інший уряд. А цим іншим урядом може бути лише тимчасовий революційний уряд. Він може спиратись тільки на революційний народ, тоб-то на пролетаріят і селянство. Він може бути тільки диктатурою, тоб-то організацією не „порядку“, а організацією війни. Хто йде штурмувати фортецю, той не може відмовитись від провалження війни й після того, як здобуде фортецю. Одне з двох: або здобудемо фортецю, щоб тоді вже втримати її, або-ж не йти на приступ, а сказати, що ми собі тільки невеличкої містинки біля фортеці бажаємо.

„Искра“ пише: „Вперед“ хоче, щоб натиск пролетаріату на революцію (?) йшов не тільки з вулиці, а й згори, з палаців тимчасового уряду“. Це сформульовано цілком правильно; „Вперед“ справді цього хоче. Перед нами загальне принципіальне питання: чи можна допустити революційну дію знизу, ачи також і зверху. На це загальне питання можна знайти відповідь у Маркса й Енгельса.

Я тут маю на оці цікаву статтю Енгельсову: „Бакуністи за роботою“ (1873 р.). Енгельс коротко описує еспанську революцію 1873 р., коли країну охопило повстання інтрансіджентів, тоб-то крайніх республіканців. Енгельс підкреслює, що тоді не могло й мови бути про негайне визволення робітничої класи. Завдання було в тому, щоб допомогти пролетаріатові швидше перейти попередні стадії, що підготовляють соціальну революцію, далі, в тому, щоб усунути перешкоди з її шляху. Еспанська робітнича класа могла використати цю можливість, тільки беручи діяльну участь у революції. Такій участі стояв тоді на перешкоді вплив бакуністів і, між іншим, їх ідея загального страйку, яку влучно критикує Енгельс. Енгельс описує, між іншим, події в місті Alcoy з 30 тис. фабричних робітників. Пролетаріат опинився там паном становища. Що-ж він зробив тоді? Всупереч принципам бакунізму, довелося брати участь у Тимчасовому Революційному Уряді. „Бакуністи, — пише Енгельс, — протягом багатьох літ проповідували, що всяка революційна дія згори вниз шкідлива; усе треба зорганізувати й перевести знизу догори“.

Так ото одповів Енгельс на загальне питання, що його поставила „Искра“ про „згори та знизу“. Принцип „Искри“: „тільки знизу і жадним чином не згори“ — принцип анархічний. Роблячи висновок із подій еспанської революції, Енгельс каже: „Бакуністи мусіли чинити всупереч власним принципам, всупереч принципам, ніби заведення революційного уряду є новий обдур і нова зрада що-до робітничої класи“ (як хоче впевнити тепер нас Плеханов). „Всупереч цим принципам, бакуністи мусіли засідати в урядових комітетах окремих міст і до того ще як безсила меншість, що її майоризувала й політично експлуатувала буржуазія“. Отже, Енгельсові не до вподоби тільки те, що бакуністи становили меншість, а не те, що вони там засідали. Закінчуючи брошуру, Енгельс пише, що приклад бакуністів показує нам, як не треба робити революцію.

Коли-б Мартов обмежив свою революційну роботу виключно дією знизу, він був-би повторив помилку бакуністів.

Але „Искра“, вигадавши принципіальну розбіжність із „Вперед“, сама збочує на нашу точку зору. Так, Мартинов каже, що пролетаріат, разом із народом, повинен примусити буржуазію довести революцію до кінця. Але це й єсть не що інше, як революційна диктатура „народу“, тоб-то пролетаріату й селянства. Буржуазія зовсім не хоче довести революцію до кінця. А народ мусить бажати цього через соціальні обставини його життя. Революційна диктатура просвітить його й затягне до політичного життя.

„Искра“ пише в № 95:

„Та коли-б, незалежно від нашої волі, внутрішня діалектика революції нарешті таки винесла-б нас до влади, наколи національні умови для здійснення соціалізму ще не достигли, то-б ми не стали подаватися назад. Ми були-б поставили собі за мету розбити тісні рамці революції й штовхнути на шлях революції Захід, як 100 літ тому Франція штовхнула на цей шлях Схід“.

Отже, „Искра“ сама визнає що коли-б трапилось таке нещастя, що-б ми перемогли, то-б ми мусіли чинити саме так, як показує „Вперед“. Отже, в практичній справі „Искра“ йде слідком за „Вперед“ і руйнує власну свою позицію. Не розумію тільки, як можна Мартова й Мартинова, проти їхньої волі, витягти до влади? Це вже зовсім нісенітниця.

„Искра“ посилається на приклад Франції. Таж то якобінська ¹⁾ Франція. Лякати якобінством у момент революції це величезна вульгарність. Демократична диктатура, як я вже зазначав, всть не організація „порядку“, а організація війни. Коли-б ми навіть заволоділи Петербургом і гільйотинували Миколу, то-б мали перед собою кілька Вандей. І Маркс чудесно розумів це, коли, року 1848-го, в „Новій Ренській Газеті“ нагадував про якобінців. Він казав: „Терор 1793-го року, це не що инше, як плебейський спосіб розправитися з абсолютизмом та контр-революцією“. Ми теж волімо розправлятися з російським самодержавством „плебейським способом“ і віддаємо „Искрі“ способи жирондистські ²⁾. Російська революція має перед собою невидано вигідну ситуацію (протинародня війна, азійський консерватизм самодержавства то-що). І ця ситуація дає змогу сподіватись доброго кінця для повстання. Революційний настрій серед пролетаріату зростає що-дня, що-години. Отже, в таку пору мартинівщина не тільки недоумство, але й злочин, бо-ж вона приборкує революційну енергію пролетаріату, приборкує його революційний ентузіазм. Це та сама помилка, що її за инших обставин, у питанні не про демократичну, а про соціалістичну диктатуру, робив у німецькій партії Бернштайн.

Щоб дати вам конкретне уявлення, які насправді ці славетні „палати“ Тимчасового Революційного Уряду, пошлюся ще на одне джерело.

З приводу повстання в Бадені ³⁾ Енгельс пише: „Інсуреційний уряд мав у своїх руках усі шанси на успіх: готову армію, повні арсенали, багату державну скарбницю, одностайну людність. Усі й кожен надто пізно зрозуміли, що треба було робити за таких обставин. Треба було організувати військо на оборону національних зборів, відкинути австрійців та прусаків, перекинути повстання в сусідні держави й поставити трухляве німецьке так зване національне зібрання під терористичний вплив повсталої людности й повсталої армії; треба було потім зорганізувати сили повстання, передати йому до рук великі грошові кошти, притягти на бік повстання хліборобську людність, скасувавши всі феодальні відбутки. І все те треба було зробити негайно, щоб надати повстанню енергійного характеру. Через тиждень, як призначено вже Комітета Безпеки, було вже пізно“.

Енгельс не боявся чинити зверху, не боявся надто великої організованости та сили пролетаріату, що могла-б привести його до участі в Тимчасовому Уряді. Енгельс жалкував, навпаки, що рух був не досить успішний, не досить пролетарський через повну неорганізованість робітників. Проте й за таких обставин Енгельс прийняв посаду: він служив ув армії за ад'ютанта у Віліха, брав на себе постачання амуніції, перевозив з неймовірними труднощами порох, оливу, набої, то-що. „Умерти за республіку, така була тодішня моя мета“, пише Енгельс.

Отже судіть сами, товариші, чи скидається ця, змалювана за словами Енгельсовими, картина Тимчасового Уряду на ті „палати“, що ними нова „Искра“ намагається віджахнути від нас робітників.

¹⁾ Якобінці — партія революційної дрібної буржуазії, що стояла при владі за Великої Франц. Революції і здійснювала свою диктатуру через терор. (Прим. ред.).

²⁾ Жирондисти — партія ліберальної буржуазії за Великої Франц. Революції, що стояла на чолі контр-революційних повстань. Більшість жирондистів загинули на гільйотині. (Прим. ред.).

³⁾ Революція 1848 р. (Прим. ред.).

Зі статті:

„ПАРИЗЬКА КОМУНА ТА ЗАВДАННЯ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДИКТАТУРИ“.

Позиція „Искры“ в питанні, чи можуть соціал-демократи брати участь у тимчасовому уряді, тепер до краю заплуталась. За сприятливих обставин стає можливим, на думку учеників Мартинова, такий розмах революції, котрій стане за безпосередню передмову до грандіозного соціального перевороту, але сама партія, її воля, її робота, її плани лишаються тут немов-би ні до чого. „На бога здавайся, а сам роботи не цурайся“ — каже приказка, що намагається знешкодити релігійний фаталізм, — „на обставини, на історичний процес здавайся“, скажемо ми, „але сам роботи не цурайся“. Инакше будеш економістом-фаталістом, а не соціал-демократом-революціонером. У резолюції меншовицької конференції читаю: „Тільки в одному разі повинна-б соціал-демократія з своєї ініціативи направляти свої зусилля до того, щоб владу опанувати і коли змога, то й якнайдовше вдержати її в своїх руках, а саме в тому разі, якби революція перекинулася на передові країни Західньої Європи, що в них дійшли вже певної стиглости умови для здійснення соціалізму“. Насамперед, мимоволі запитуєш себе: а хіба-ж можна „направити зусилля“ до чого-небудь і не зі своєї ще ініціативи? А по-друге, що, коли перевернути цю фразу так: „Тільки в одному разі перекинеться російська революція на передові країни Західньої Європи, а саме, коли Р. С.-Д. Р. П. пощастить захопити владу в свої руки і надовго її вдержати“... Якпо вже робити припущення, то чом-би не так? Максимум енергії ніколи не завадить. А втім про захоплення влади з боку партії ніхто й не каже, — кажеється тільки про участь, по змозі провідну участь, у революції, — в той момент, коли влада буде в її руках (якщо такий момент настане) і коли владу цю намагаються знову в неї видерти.

У зв'язку з питанням про можливість і допустимість демократичної диктатури пролетаріату, цікаво подати декілька історичних довідок про Паризьку Комуну, котра була революційною владою та робила революцію не тільки знизу, а й згори.

Чи була Комунa диктатурою пролетаріату?

Енгельсова передмова до 3-го видання Марксової „Громадянської війни у Франції“ кінчається такими словами: „Останніми часами філістер знову почав виявляти жах, чуючи слова: диктатура пролетаріату. Чи хочете ви знати, шановний добродію, що таке оця диктатура? Придивіться до Паризької Комуни. Це була диктатура пролетаріату“.

Але різні бувають диктатури. Може це була справжня, чи-ста диктатура пролетаріату в розумінні суто соціал-демократичного окладу її членів та характеру її практичних завдань? Зовсім ні. Свідомого пролетаріату (до того-ж тільки більш або менш свідомого), себ-то членів Інтернаціоналу була меншість; більшість уряду були представники дрібно-буржуазної демократії. Один із новітніх дослідників (Густав Ек) каже це зовсім недвозначно. В центральному комітеті національної гвардії, наприклад, було 35 членів і тільки два соціалісти (тоб-то члени Інтернаціоналу), але зате вони (Варлен і Авуан) мали величезну вагу серед своїх товаришів по владі. За той самий комітет Лісагаре пише: „Чи були члени його відомими агітаторами? соціалістами? — Зовсім ні, — все невідомі ймення: дрібна

буржуазія, крамарі, прикажчики“. І проте-ж Варлен та Авуан увійшли в такий комітет. Пізніш у комітет увійшли ще й Пінді, Остен та Журд. „Нью-Йоркська Робітнича Газета“, орган Інтернаціоналу, писала в статті з 18 липня 1874 року таке: „Комуна не була справою Інтернаціоналу; вони зовсім не ідентичні, але члени Інтернаціоналу прийняли програму Комуни, разом з тим поширивши її далеко за її первісні рамці, вони були так само її найщирішими й найвірнішими оборонцями, бо розуміли значіння її для робітничої класи“.

„Генеральна Рада“, що на чолі її був, як відомо, Маркс, ухвалила таку тактику Паризької федерації Інтернаціоналу; в маніфесті його сказано: „де-б і в якій-би формі не точилася класова боротьба, — члени нашого товариства повинні бути в перших лавах“. Але наші попередники, члени Інтернаціоналу, зовсім не бажають зливатись із Комуною, вони весь час обстоювали свою особливу суто пролетарську партійну організацію. Ек пише: „Федеральна Рада Інтернаціоналу відразу зуміла забезпечити вплив своїм уповноваженим при революційному урядові“. За чудесний довід про окремішність тодішньої пролетарської організації, з участю, одначе, представників її в уряді, може стати така запрошувальна картка: „Найближчої суботи, 20 травня, рівно о першій годині відбудеться екстрене засідання Федеральної Ради Інтернаціонального Робітничого Товариства. Членів Комуни, що до Інтернаціоналу належать, запрохується на засідання. Вони повинні будуть справу здати про те, яку позицію зайняли вони в Комуні, і через що та які саме в середині її виникли розходження. Для присутности на засіданні треба мати при собі членський квиток“. А ось ще прецікавий документ, — постанова того самого екстреного засідання: „Інтернаціональне Робітниче Товариство ухвалило на екстреному засіданні 20 березня такі постанови: „Вислухавши сучленів, котрі є разом з тим і члени Комуни, збори визнали їхнє поведження за цілком лойяльне і постановили прохати їх і надалі боронити всіма заходами інтереси робітничої класи, а також намагатися зберегти єдність Комуни з метою упертої боротьби з версальцями. Крім того збори рекомендували добиватися, щоб засідання Комуни були цілком прилюдні і щоб скасовано § з Маніфеста II, як такого, що його не можна погодити з правом народу контролювати вчинки виконавчої влади, в даному разі — Комітета Громадського Добра“.

На зборах було присутніх 6 членів Комуни, троє прислали репрошення. 19 березня Лісагаре нараховує в комуні 25 представників робітництва, але не всі вони до Інтернаціоналу належали, більшість бо й тоді мала дрібна буржуазія.

Не місце тут розповідати історію Комуни та ролю в ній членів Інтернаціоналу. Скажемо тільки, що у Виконавчій Комісії засідав Дювіль, у фінансовій — Варлен, Журд та Беслей, у воєнній — Дювіль та Пінді; в комісії громадської безпеки Ассі та Шален, а в комісії праці — Мален, Франкель, Тейс, Дюпон і Авріаль. 16 квітня, за нових виборів, увійшло ще декілька членів Інтернаціоналу (між ними Лонге, Марксів зять), але в Комуні були також явні вороги його, як от Везінье. Наприкінці Комуни фінансами орудували двоє вельми талановитих членів Інтернаціоналу — Журд і Варлен. Торговлею та працею правував Франкель; поштою, телеграфом, монетарнею та безпосередніми податками також управляли соціалісти. Проте-ж, більшість найважливіших міністерств, як зауважує Ек, була в руках дрібної буржуазії.

Отже цілком безперечно, що Енгельс, називаючи Комуну диктатурою пролетаріату, мав на увазі лише участь, і до того-ж ідейно-провідну участь представників пролетаріату в революційному уряді Парижу.

Та може все-ж таки за безпосередню мету Комуні був повний соціалістичний переворот? Але в нас не може бути таких ілюзій.

Справді, в славетному маніфесті Генеральної Ради про Комуну, що його, без сумніву, Маркс написав, сказано: „Комуна мала бути за підойму, щоб руйнувати основи буржуазного господарства, на яке спирається класове панування“. Але тут-таки маніфест каже далі: „Робітництво не вимагало чудес від Комуні. Вона не повинна була негайно здійснити яку-небудь утопію. Воно (робітництво) знає, що для його визволення та для досягнення вищих форм суспільного життя... треба перейти цілу низку історичних процесів, що мають цілком змінити і обставини, і природу людську. Комуна не ганялася за здійсненням ідеалів: вона повинна була лише дати свободу тим елементам нового суспільства, котрі вже були і котрі розвинулись у надрах капіталізму, що перестигати почав“. Усі заходи, все соціальне законодавство Комуні мало практичний, а не утопічний характер,— Комуна здійснювала те, що ми оце тепер називаємо „програма-мінімум соціалізму“. Щоб нагадати, що саме зробила Комуна в цьому напрямку, подамо цитату з тієї-ж таки передмови Енгельсової:

«26-го березня обрано, а 28-го оголошено Паризьку Комуну. Центральний Комітет національної гвардії, що в його руках була досі влада і котрий устиг уже скасувати гидотну поліцію звичаїв, передав свої вповноваження Комуні. 30 березня Комуна скасувала конскрипцію та постійну армію і оголосила, що єдиною збройною силою єсть національна гвардія і до неї належати мусять усі громадяни, що здатні зброєю володіти; вона скасувала кватирну плату із жовтня 1870 року по квітень 1871 року, записавши на рахунок будучої плати ті суми, що вже було виплачено домовласникам, і припинила продаж речей, у міському ломбарді заставлених. Того-ж таки дня затверджено на урядах тих чужоземців, що їх до Комуні обрано, бо „прапор Комуні є прапором світової республіки“. 1-го квітня постановлено, що найвища платня службовцям Комуні, себ-то між іншим і її-ж таки членам, не повинна перевищувати 6.000 франків. Другого дня декретовано відокремлення церкви від держави і скасовано всі державні витрати на користь церкви, нарешті обернено все майно духівництва на національну власність; потім 2-го квітня ухвалено та поволі здійснено постанову, щоб усунути зі шкіл усі релігійні символи, образи, догмати, молитви, одним словом, „усе те, що торкається совісти окремих осіб“. 5-го квітня, з огляду на те, що версальське військо повсякчас розстрілювало полонених оборонців Комуні, видано декрета про заporучників, що його ніколи цілком не було виконано. 6-го квітня 137-й батальйон національної гвардії витяг і спалив гільйотину під голосні радісні крики народу. 12-го числа Комуна постановила скинути Вандомську колоду, що її відлив Наполеон із гармат, у неприятели віднятих, і котра стреміла як символ шовінізму та міжнародньої ворожнечі. Зроблено це 16-го травня. 16-го квітня Комуна наказала переписати фабрики, що без роботи стояли, і виробити план, щоб скористатися з них кооперативним товариством робітничим і щоб об'єднати ці товариства в один великий союз. 20-го скасовано нічну роботу булочників та знищено бюра праці, котрі з часів другої імперії були монополією в

руках у осіб, що їх поліція настановляла (в першорядних визискувачів робітничих); знаходити працю стало справою мерій 28-мох паризьких округ. 28-го квітня скасовано позичкові каси, що були засобом визискувати робітників і котрі суперечили праву їх на знаряддя своєї праці та на свій кредит. 5-го травня постановлено зруйнувати каплицю, яку збудовано, щоб спокутувати страту Людовика XVI.

Як відомо, Комуні почасті через допущені від неї помилки та через надмірну шляхетність, не вдалося подужати реакцію, комунари загинули; що-ж, чи зганьбували, скомпромітували вони справу пролетаріату, як кричав Мартинов про можливий у прийдешньому революційний уряд у Росії? Очевидно ні, — бо-ж Маркс писав за Комуни:

„Робітничий Париж із його Комуною завжди буде шановано як славного призвісника нового світу. Мученики його збудували собі пам'ятника в великому серці робітника, катів його вже й тепер прибила історія до ганебного стовпа, що від нього віддерти не спроможні всі молитви їхніх попів“.

Нам здається, що наша маленька історична довідка не позбавлена навчальности. Ця довідка вчить нас насамперед того, що участь представників соціалістичного пролетаріату разом із дрібною буржуазією в революційному уряді принципіально цілком допустима, а за певних умов просто обов'язкова. Ця довідка показує нам далі, що реальне завдання, котре прийшлося Комуні виконувати, це було насамперед здійснення демократичної, а не соціалістичної диктатури, переведення нашої „програми-мінімум“. Нарешті ця довідка нагадує нам, що, дістаючи науку для себе з Паризької Комуни, ми повинні наслідувати не її помилки (не взяли французького банку, не заходились на Версаль наступати, не мали ясної програми, то-що), а її практично-успішним заходам, що правильний накреслиють шлях. Не слово „Комуна“ повинні ми переймати у великих борців 1871 року, не сліпо повторювати кожен їх лозунг, а виразно виділити програмні та практичні лозунги, що відповідають становищу у Росії та що їх формулюється у словах: революційна демократична диктатура пролетаріату й селянства.

„Пролетарій“ № 8, з 4 липня 1905 року.

Із брошури:

„ПЕРЕМОГА КАДЕТІВ І ЗАВДАННЯ РОБІТНИЧОЇ ПАРТІЇ“.

Загально-приступна розмова з кадетськими публіцистами та вченими професорами.

Яка, одначе, єсть дійсна причина, що спонукала п. Бланка ¹⁾ прийти до цієї потворно-неправильної гадки, буцім-то в період „вихора“ пощезали геть-усі марксіські принципи та ідеї? Розглянути цю обставину дуже цікаво: такий розгляд викриє перед нами ще та ще раз справжню природу міщанства в політиці.

¹⁾ Р. Бланк — кадетський публіцист. Він у своїй статті: „До певних питань російської соціал-демократії, яку видрукувано в „Нашей Жизни“ 28/III 1906 р. пробував довести, що принципи революційного марксизму без вороття збанкрутували в революції 1905 р. і що історичне виправдання свого існування має тільки опортуністична меншовицька соціал-демократія (Прим. ред.).

В чому полягала головна відмінність періоду „революційного вихора“ від теперішнього „кадетського“ періоду з точки зору різних засобів політичної діяльності? З точки зору різних метод історичної творчости народу? Насамперед і найголовніше в тому, що в період „вихора“ вживалося деяких особливих метод цієї творчости, які були невластиві иншим періодам політичного життя. Ось найістотніші з цих метод: 1) народ „захоплює“ політичну свободу, — здійснює її без жадних прав та законів і без жадних обмежень (свобода зборів хоч-би в університетах, свобода друку, спілок, з'їздів, то-що); 2) утворюються нові органи революційної влади — Ради Робітничих, Салдатських, Залізничних, Селянських Депутатів, нова сільська та міська влада і инш. Утворювали їх, оці органи, тільки-но революційні шари людности, утворювали їх поза всякими законами й нормами виключно революційним шляхом, як продукт самобутньої творчости, яко прояв самодіяльности народу, що скинув або скидає старі поліційні пута. Це, нарешті, було саме органи влади, не зважаючи на всю їхню зародковість, стихійність, незформованість, розпливчатість у складі та в функціонуванні. Вони діяли яко влада, захоплюючи, напр. друкарні (Петербург), арештуючи агентів поліції, що перешкождали революційному народові свої права здійснювати (приклади бували також у Петербурзі, де відповідний орган нової влади був найкволіший, а стара влада найдужча). Вони діяли яко влада, звертаючись до народу з закликом не давати грошей старому урядові. Вони конфіскували гроші старого уряду (залізничні страйкові комітети на півдні) та вживали їх на потреби нового, народного уряду, — так, це без сумніву були зародки нового народного, або, коли хочете, революційного уряду. Як до свого соціально-політичного характеру це була в зародку диктатура революційних елементів народу, — ви дивуетесь, п. Бланку та п. Кізеветере ¹⁾? ви не бачите тут „збільшеної охорони“, що рівнозначна для буржуа з диктатурою? Ми вже казали вам, що ви жадного не маєте уявлення про наукове поняття: диктатура. Ми зараз пояснимо вам його, але перше зазначимо третій „метод“ діяти за епохи „революційного вихора“: народ удається до насильства що-до насильників в над народом. Описані допіру органи влади були, в зародку, диктатурою, бо ця влада не визнавала жадної иншої влади, жадного закону, жадної норми, від кого-б там вона не походила. Необмежена, позазаконна влада, що спирається на силу, в найпрямішій значінні цього слова, — це і єсть диктатура. Але сила, на котру спиралась і намагалась спиратись оця нова влада, була не силою багнета, що його жмінька військових захопила, не силою „участку“, не силою грошей, не силою хоч-би яких там попередніх усталених установ. Нічого подібного. Ні зброї, ні грошей, ні старих установ у нових органів нової влади не було. Їхня сила — чи можете собі уявити, п. Бланку та п. Кізеветере? — нічого не мала спільного із старим знаряддям сили, нічого спільного зі „збільшеною охороною“, коли не мати на увазі збільшеної охорони народу від пригноблення його з боку поліцаїв та инших органів старої влади.

На що-ж бо спиралася ця сила? Вона спиралася на народні маси. Ось де основна відмінність цієї нової влади від усіх передніших органів старої влади. То були органи влади меншости над народом, над масою робітників та селян, це були органи влади народу, ро-

¹⁾ Відомий кадетський публіцист і історик. (Прим. ред.).

бітників і селян, над меншістю, над жмінькою поліційних насильників, над купкою привілейованих дворян та урядовців. Отака-то різниця диктатури над народом від диктатури революційного народу, зятяйте це гарненько, п. Бланку та п. Кізеветере! Стара влада, як диктатура меншости, могла держатись лише віддаленням, відстороненням народньої маси від участі у владі, від нагляду за владою. Стара влада систематично не довіряла масі, боялася світла, трималася на обдурі. Нова влада, як диктатура величезної більшости, могла держатись і держалася лише на довір'ї величезної маси, лише на тому, що найвірнішим, найширшим та найдужчим чином притягала всю масу до участі у владі. Нічого захаєного, нічого захиєного, жадних регламентів, жадних формальностей. Ти робітник? ти хочеш боротись за визволення Росії від жміньки поліційних насильників — ти наш товариш. Обирай свого депутата. Зараз-таки, негайно обирай, як уважавш за зручніше, — ми залюбки та з радощами приймем його в повноправні члени нашої ради робітничих депутатів, селяньського комітету, ради салдатських депутатів і т. д., і т. д. Це є влада, що для всіх одкрита, що все робить в маси перед очима, приступна для маси, безпосередньо від маси походить, є простим та безпосереднім органом народньої маси та її волі. — Отака-то була нова влада, або, певніше, її зародки, бо перемога старої влади дуже рано геть затоптала молодой рослини пагіння.

Ви спитаєте, може, п. Бланку або-ж п. Кізеветере, навіщо-ж тут „диктатура“, навіщо тут „насильство“? Хіба величезна маса потребує насильства проти жміньки, хіба десятки і сотні мільйонів можуть бути диктаторами над тисячею, над десятком тисяч?

Це питання ставлять звичайно люди, що вперше побачили застосування терміну диктатура в новому для них значінні. Люди звикли бачити тільки-но поліційну владу і тільки-но поліційну диктатуру. Їм удивовижу, що може бути влада без жадної поліції, може бути диктатура, що не вилилась в поліційну диктатуру. Їм удивовижу, що може бути диктатура мільйонів проти тисячів? Ви помиляєтесь, і помиляєтесь через те, що розглядаєте явище не в його розвитку. Ви забуваєте, що нова влада не з неба падає, а виростає, виникає поруч старої, проти старої влади, серед боротьби проти неї. Без насильства над насильниками, котрі мають у своїх руках знаряддя та органи влади, не можна визволити народу від насильників.

Ось вам простесенький приклад, п. Бланку та п. Кізеветере, щоб ви могли засвоїти оцю премудрість, недоступну для кадетського розуму, „запаморочну“ для кадетської думки. Уявіть собі, що Аврамов⁴⁾ калічить та катує Спиридонову, На боці Спиридонової, допустимо, єсть десятки і сотні неозброєних людей. На боці Аврамова — жмінька козаків. Що-б зробив народ, якби катовано Спиридонову не в катівні? Він учинив-би насильство проти Аврамова та його почету. Він-би пожертвував, може, кількома борцями, що їх Аврамов був-би застрелив, але силоміць таки обезброїв-би Аврамова та козаків, і до того-ж, дуже ймовірно, забив-би на місці декого з цих, сказати-б, людей, а решту запроторив-би в яку-небудь тюрму щоб не дати їм надалі бешкетувати і щоб віддати їх на народній суд.

⁴⁾ Аврамов — козацький офіцер, що катував Спиридонову, котра за постановою с.-р. застрелила Лужановського, жорстокого усмирителя селяньського руху у Тамбовській губернії. (Прим. ред.).

Ось бачите, п. Бланку і п. Кізеветере: коли Аврамов з козаками катує Спиридонову, це єсть військово-поліційна диктатура над народом. Коли революційний народ — себ-то здатний боротись із насильниками, а не тільки умовляти, навчати жалкувати, осуджувати, рюмсати та скиглити, не по-міщанському обмежений народ, а революційний — уживає насильства над Аврамовим та Аврамових, то це є диктатура революційного народу. Це є диктатура, бо це є влада народу над Аврамовим, влада, жадними законами не обмежена (міщанин, може, був-би проти того, щоб силоміць відбити Спиридонову від Аврамова: мовляв, не по „закону“, чи є у нас такий закон, щоб, Аврамова забивати? чи не втворили деякі ідеологи міщанства теорії про те, щоб не опиратися злу насильством?). Наукове поняття диктатури означає не що інше, як нічим не обмежену владу, що ніякими законами, ніякими абсолютно правилами не звязана і безпосередньо на насильство спирається. Не що інше як це — означає поняття „диктатура“, — зятяте це гарненько, панове кадети. Далі, у взятому прикладі ми бачимо диктатуру саме народу, бо-ж народ, маса людности, неоформлена маса, що „випадково“ зібралася на даному місці, сама й безпосередньо виступає на сцену, сама чинить суд і розправу, заживає влади, творить нове революційне право. Нарешті це є диктатура саме революційного народу. Чому тільки революційного, а не всього народу? Тому що в цьому народі, котрий завсіді та найлютіше страждає від подвигів Аврамових, єсть люди, затуркані фізично, залякані, люди затуркані морально, наприклад, теорією про те, що не треба злу насильством опиратися, або-ж просто затурканих не теорією, а забобонами, звичаєм, рутинною, люди байдужливі, те, що називається обивателі, міщани, котрі скорше ладні відсторонитись від гострої боротьби, оминути або навіть сховатись, „як-би тут, у тій бійці, не влетіло!“ Ось через що диктатуру здійснює не весь народ, а тільки революційний народ, що ні трохи не боїться, одначе, всього народу, відкриває всьому народові причини своїх учинків та всі їх подробиці, притягає залюбки увесь народ до участі не тільки в „керуванні“ державою, а й у владі, ще й до участі в самому урядженні держави.

Таким побитом, простий приклад, що ми взяли, має в собі всі елементи наукового поняття „диктатура революційного народу“, а також поняття „військово-поліційна диктатура“. Від цього простого прикладу, що приступний навіть ученому кадетському професорові, ми можемо перейти до складніших явищ громадського життя.

Революція, у вузькому, безпосередньому значінні того слова єсть саме такий період народнього життя, коли віками нагромаджена злоба на подвиги Аврамових видирається назверх в учинках, а не в словах, і в учинках мільйонних народніх мас, а не окремих осіб. Народ прокидається й підводиться, щоб визволити себе від Аврамових. Народ визволяє незчисленних Спиридонових російського життя від Аврамових, вживає проти Аврамових насильства, бере владу над Аврамовими. Це діється, звісно, не так просто і не так „відразу“, як у прикладі, що ми спростили для п. професора Кізеветера, — оця боротьба народу з Аврамовими, боротьба у вузькому, безпосередньому глузді, оце скидання з народу Аврамових розтягається на місяці і роки „революційного вихора“. Те що народ із себе Аврамових скидає, це і єсть реальний зміст того, що зветься великою російською революцією. Це скидання, як розглядати його з боку метод історичної творчости, відбувається в тих формах, що

ми допіру описували, кажучи за революційний вихор, а саме: народ захоплює свободу політичну, себ-то таку свободу, що здійснити її заваджали Аврамови;—народ створює нову революційну владу, владу над Аврамовими, владу над насильниками старого поліційного ладу;—народ уживає насильства над Аврамовими, щоб відсторонити, обезброїти та знешкодити оцих диких собак, усіх Аврамових, Дурново, Дубасових, Мінів ¹⁾ і т. инш. і т. инш.

Чи воно добре це, що народ уживає таких незаконних, непорядкованих, непланових та несистематичних способів боротися, як захоплення свободи, утворення нової, формально ні від кого не визнаної революційної влади, вживає насильства над гнобителями народними? Авже-ж, це вельме добре. Це найвищий прояв народної боротьби за волю. Це та велика пора, коли мрії найкращих людей Росії про свободу перетворюються на діло, діло самих народніх мас, а не окремих героїв. Це так само добре, як добре й те, коли юрба визволяє (в нашому прикладі) Спиридонову від Аврамова, силоміць роззброює його та робить нешкідливим.

Але тут саме й підходимо ми до центрального пункту кадетських потайних думок та побоювань. Кадет через те і єсть ідеолог міщанства, що він на політику, на визволення всього народу, на революцію переносить точку зору того обивателя, котрий у нашому прикладі катування Спиридонової від Аврамова стримував-би юрбу, радив-би не ламати закону, не поспішати визволити жертву з рук ката, що діє іменем законної влади. Звісно, і в нашому прикладі такий обиватель був-би просто моральним виродком, а застосовуючи до всього громадського життя моральне виродство міщанина, є властивість, повторюем, зовсім не особиста, а соціальна, зумовлена, може бути, забобонами буржуазно-філістерської науки права, котрі міцно засіли в голову.

Друковано у вид. „Вперед“ 1906 р.

¹⁾ Усмірители революції 1905 р. (Прим. ред.).

2) БОРТЬБА ЗА ДИКТАТУРУ ПРОЛЕТАРІАТУ В ПЕРІОД ВІД ЛЮТНЕВОЇ ДО ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ.

Із статті:

„ЗАВДАННЯ ПРОЛЕТАРІАТУ В НАШІЙ РЕВОЛЮЦІЇ“

(ПРОЕКТ ПЛАТФОРМИ ПРОЛЕТАРСЬКОЇ ПАРТІЇ).

Своєрідна двовлада та її класове значіння.

Найважливішою особливістю нашої революції, особливістю, котра як-найбільше потребує, щоб до неї вдумливо ставились — це є двовлада, що утворилася в перші-ж таки дні після перемоги революції.

Ця двовлада виявляється в існуванні двох урядів: головного, справжнього, дійсного уряду буржуазії, „Тимчасового Уряду“ Львова й К^о, що має в своїх руках усі органи влади, і уряду додаткового, побічного, із завданням „контролю“ — в особі Петроградської Ради Робітничих і Салдатських Депутатів, що не має в своїх руках органів державної влади, але спирається безпосередньо на запевне абсолютну більшість народу, на озброєних робітників і салдатів.

Класове джерело цієї двовлади й класове значіння її полягає в тому, що російська березнева революція 1917 року не тільки змела всю царську монархію, не тільки передала всю владу буржуазії, але й щільно підійшла до революційно-демократичної диктатури пролетаріату й селянства. Саме такою диктатурою (тоб-то владою, що спирається не на закон, а на безпосередню силу озброєних мас людности) і саме зазначених клас є петроградська та інші, місцеві, Ради Робітничих і Салдатських Депутатів.

Дальшою, вельми важливою, особливістю російської революції є те, що Петроградська Рада Салдатських і Робітничих Депутатів, маючи, — це видно з усього, — довір'я більшости місцевих Рад, з доброї волі передає державну владу буржуазії та її Тимчасовому Урядові, з доброї волі поступається йому першенством, уклавши з ним угоду, щоб підтримувати його, обмежується ролюю наглядача, контролера над скликанням Установчих Зборів (термін скликання їх Тимчасовий Уряд і досі навіть не оголосив).

Через цю надавичайно своєрідну обставину, незнану в такій формі в історії, сплелися в одне дві диктатури: диктатура буржуазії (бо уряд Львова й К^о є диктатура, тоб-то влада, що спирається і не на закон, і не на висловлену наперед народню волю, а на захоплення силоміць, — до того-ж це захоплення робить певна класа, а саме: буржуазія) і диктатура пролетаріату та селянства (Рада Робітничих і Салдатських Депутатів).

Немає ніякого сумніву, що довго таке „сплетення“ продержатися не може. Двох влад у державі бути не може. Одна з них повинна зійти на нівець, і вся буржуазія російська вже працює з усієї сили, всіма способами, по всіх усюдах, щоб усунути й знести, звести

на нівець Ради Робітничих і Салдатських Депутатів, створити єдину буржуазну владу.

У двовладді виявляється тільки переступний момент розвитку революції, коли вона зайшла далі від звичайної буржуазно-демократичної революції, але не дійшла ще до „чистої“ диктатури пролетаріату й селянства.

Класове значіння (і класове пояснення) цього переступного хисткого становища ось у чому: як і кожній революції, нашій революції треба було величезного героїзму, саможертви мас для боротьби з царом, і вона відразу втягла до руху нечувано величезне число людности.

Одну з головних наукових і практично-політичних ознак в сякої дійсної революції становить нечувано швидкий, крутий, раптовий зріст числа „обивателів“, що переходять до активної, самостійної, діяльної участі в політичному житті, в у порядкуванні держави.

Так само й Росія. Росія тепер кипить. Мільйони й десятки мільйонів, що політично спали десятиліттями, політично затуркані жахливим гнітом царату й каторжною роботою на поміщиків та фабрикантів, прокинулись і потяглись до політики. А хто такі ці мільйони й десятки мільйонів? Здебільшого дрібні хааяйчики, дрібні буржуа, люди, що стоять посередині між капіталістами й найманими робітниками. Росія є найбільше дрібно-буржуазна країна з-поміж усіх європейських країн.

Величезна дрібно-буржуазна хвиля поглинула все, придушила свідомий пролетаріат не тільки своїм числом, а ще й ідейно, тоб-то заразила, захопила дуже широкі кола робітників дрібно-буржуазними поглядами на політику.

Дрібна буржуазія залежить у житті від буржуазії, живучи сама по-хааяйському, а не по-пролетарському (що-до місця в громадському виробництві), і ідеологічно вона йде за буржуазією.

Довірливо-несвідоме ставлення до капіталістів, найгірших ворогів миру й соціалізму, — ось що характеризує сучасну політику мас у Росії, ось що зросло з революційною хуткістю на соціально-економічному ґрунті найбільш дрібно-буржуазної з усіх європейських країн. Ось класова основа „порозуміння“ (підкреслюю, що маю на увазі не так формальне порозуміння, як фактичне підпертя мовчазне порозуміння, довірливо-несвідому поступку владі), порозуміння між Тимчасовим Урядом та Радою Робітничих і Салдатських Депутатів — порозуміння, що дало Гучковим ситий шматок, справжню владу, а Раді — обіцянки, шану (до якогось там часу), лестощі, фрази, запевнення, уклони Керенських.

Недостатня численність пролетаріату в Росії, недостатня свідомість і організованість його, — ось другий бік тієї-ж таки медалі.

Усі народницькі партії, аж до ес-ерів включно, завсіди були дрібно-буржуазні, партія О. К. (Чхеїдзе, Церетелі, то-що) так само; не-партійні революціонери (Стеклов, то-що) також піддалися хвилі або не переборолі, не встигли перебороти хвилю.

Своєрідність тактики, що виникає з попереднього.

Із зазначеної вище своєрідности фактичного становища виникає обов'язкова для марксиста, — він бо мусить зважати на об'єктивні факти, на маси й класи, а не на особи, то-що, — своєрідність тактики сучасного моменту.

Ця своєрідність висуває на перший план „вливання оцту й жовчи в солоденьку водицю революційно-демократичних фраз“ (як висловився — надзвичайно влучно — мій товариш у ЦК нашої партії, Теодорович, на вчорашньому засіданні Всеросійського З'їзду залізничних службовців і робітників у Пітері). Критикувати, ясувати помилки дрібно-буржуазних партій с.-р. і с.-д., підготувати й гуртувати елементи свідомо-пролетарської, комуністичної партії, визволити пролетарят від „загального“ дрібно-буржуазного чаду, — ось наше головне завдання.

Це здається „тільки“ пропагандистською роботою. А насправді це єсть найбільш практична революційна робота, бо не можна посувати вперед революцію, коли вона зупинилася, захлинулася фразою, робить „крок на місці“ — не через зовнішні перешкоди, не через насильства з боку буржуазії (Гучков поки-що тільки загрожує вжити насильства проти салдатської маси), а через довірливу несвідомість мас.

Тільки борючись із цією довірливою несвідомістю (а боротися з нею можна й слід тільки ідейно, по-товариському переконуючи, показуючи на досвід життя), ми можемо визволятися з-під пануючого буяння революційної фрази та справді штовхати наперед і пролетарську свідомість, і свідомість мас, і сміливу, наважливу ініціативу їх на місцях, самочинне здійснення, розвиток і зміцнення свободи, демократії, принцип спільно-народнього володіння всією землею.

Всесвітній досвід буржуазних і поміщицьких урядів виробив два способи держати народ у ярмі. Перший — насильство. Микола Романов (I), Микола Палкин, і Микола II — Кривавий показали російському народові максимум можливого й неможливого що-до такого, катівського, способу. Але є інший спосіб, — його найкраще розробила англійська й французька буржуазія. „бо їх навчила“ низка великих революцій, революційних рухів мас. Цей спосіб — обдурювання, підлецування, фрази, мільйон обіцянок, грошових даток, піступок що-до неважливого, збереження важливого.

Своєрідність моменту в Росії, це — неймовірно швидкий перехід від першого способу, до другого, від насильства над народом до підлецування перед народом, до обдурювання його обіцянками. Кіт Васька слухає та їсть: Мілюков і Гучков держать владу, охороняють прибутки капіталу, провадять імперіалістичну війну в інтересах російського та англо-французького капіталу й обмежуються обіцянками, декламацією, ефектними заявами, відповідаючи на промови таких „куховарів“, як Чхеїдає, Церетелі, Стеклов, що загрожують, усовіщають, закликають, благають, вимагають, проголошують... Кіт Васька слухає та їсть.

І що-дня довірлива несвідомість і несвідома довірливість відпадуть, надто в пролетарів і найбідніших селян, бо їх життя (громадсько-економічне становище їхнє) вчить не йняти віри капіталістам.

Проводирі дрібної буржуазії „повинні“ вчити народ довір'я до буржуазії. Пролетарі повинні навчити його недовір'я.

10 квітня 1917 р.

КРИЗА ВЛАДИ.

Уся Росія пам'ятає ще дні 19—21 квітня, коли на вулицях Петрограду от-от мала вибухнути громадянська війна.

21-го квітня Тимчасовий Уряд написав нового папірця, ніби-то щоб заспокоїти, де „з'ясував“ свою грабіжницьку ноту з 18-го числа.

Після цього більшість Виконавчого Комітету Ради Роб. та Салд. Депут. ухвалила вважати, що „інцидент вичерпано“.

Минуло ще днів зо два, і виникло питання про коаліційне міністерство. Виконавчий Комітет поділивсь майже нарівно: 23 — проти коаліційного міністерства, 22 — за. Інцидент „вичерпано“ лише на папері.

Та от сплинуло ще два дні, і ми маємо новий „інцидент“. Військовий міністр, один із проводирів Тимчасового Уряду, Гучков, подався на димісію. Кажуть про вирішену ніби-то димісію всенького Тимчасового Уряду (в ту хвилину, коли ми пишемо ці рядки, ми не знаємо ще, чи правда, ніби увесь Уряд подався геть). Стався знову „інцидент“ — та ще й такий, що перед ним побліднуть усі попередні „інциденти“.

Звідки-ж така сила „інцидентів“? Чи нема тут якоїсь основної причини, що конче викликає „інцидент“ по „інциденту“?

Така причина єсть. Це — так звана двовлада, це — та хистка рівновага, що сталася в наслідок порозуміння межі Радою Роб. та Салд. Депутатів і Тимчасовим Урядом.

Тимчасовий Уряд — це уряд капіталістів. Він не може зректисся змагання до завоювань (анексій), він не може завершити грабіжницької війни демократичним миром, він не може не охороняти барисхів своєї класи (тоб-то класи капіталістів), він не може не охороняти поміщицької землі.

Рада Роб. і Салд. Депутатів заступає інші класи. Більшість робітників і салдатів, що входять до Ради, не хочуть грабіжницької війни, бо прибутки капіталістів та збереження поміщицьких привилеїв їх аж ніяк не обходять. Але Рада, разом з тим, вірить ще Тимчасовому Урядові капіталістів, хоче порозуміння з ним, хоче бути з ним у контакті.

Ради Роб. і Салд. Депутатів сами являють собою зародок влади. Поруч із Тимчасовим Урядом, Ради й собі намагаються в деяких справах здійснювати свою владу. Отже в наслідок цього повстає ніби посмужність влад, або те, що тепер зветься „кризою влади“.

Так тривати довго не може. За таких обставин кожен день приносить новий „інцидент“ та утворюватиме нові ускладнення. Папірця з написом: інцидент вичерпано — написати можна. Проте в живому житті інциденти ці не зникнуть. І це з тієї простої причини, що то зовсім не „інциденти“, не випадки, не дрібниці. Це зверхній вияв глибокої внутрішньої кризи. Це результати тієї безпорадності, що до неї дійшло все людство. Виходу з розбишацької війни немає й бути не може, коли не зважитися на ті заходи, що їх соціалісти-інтернаціоналісти пропонують.

Три шляхи пропонують тепер російському народові, щоб розв'язати „кризу влади“. Одні кажуть: лишіть усе, як було, звіртеся ще більш на Тимчасовий Уряд. Може бути, що димісією загрожують, саме на те, щоб примусити Ради сказати: віримо ще більше. Тимчасовий Уряд намагається, щоб його прохано: приходьте й володійте, без вас бо хто нам стане до помочи...

Другий шлях: коаліційне міністерство. Поділімо міністерські портфелі з Мілюковим і К^о, запровадьмо до міністерства кілька чоловіка з наших, і тоді вже не та буде музика.

Третій шлях пропонуємо ми: змінити геть усю політику Рад, одмовити довір'я капіталістам і передати всю владу Радам Робітничих та Салдатських Депутатів. Зміна осіб ні до чого не приведе, треба змінити політику. Треба, щоб при владі стала инша класа. Урядові робітників і салдатів повірять увесь світ, кожен бо пам'ять, що робітник та найбідніший селянин нікого грабувати не хочуть. Тільки це може прискорити кінець війни, тільки це може дати нам змогу легше пережити економічну руїну.

Уся влада Радам Робітничих і Салдатських Депутатів! Жадного довір'я урядові капіталістів!

Кожен „інцидент“ що дня, що-години стверджуватиме правдивість цього клича.

„Правда“ № 46 з 2 травня 1917 р.

ПРО ТВЕРДУ РЕВОЛЮЦІЙНУ ВЛАДУ.

Ми за тверду революційну владу. Хоч-би як намагалися капіталісти та прихвосні їхні кричати про нас протилежне, брехня їхня зостанеться брехнею.

Треба тільки, щоб фраза не тьмарила розуму, не засмічувала свідомости. Коли говориться про „революцію“, про „революційний народ“, про „революційну демократію“, то-що, то в дев'ятьох випадках з десятих це брехня або самообдур. Треба питати, про якої класи революцію говориться. Про революцію проти кого?

Проти царату? Як так розуміти, то тепер у Росії більшість і поміщиків і капіталістів — революціонери. Коли діло зроблено, тоді й реакціонери стають на ґрунт здобутків революції. Немає тепер частішого, мерзотнішого та шкідливішого обдуру мас, як обдурювати їх похвалами революції в такому розумінні.

Проти поміщиків? Як так розуміти, то більшість селян і навіть більшість заможних селян, тоб-то в цілому напевне $\frac{9}{10}$ людности в Росії, є революціонери. Може й частина капіталістів ладна стати революціонерами, міркуючи: однаково — поміщиків тепер не вратуєш, станьмо-но ліпше на боці революції, щоб одборонити недоторканість капіталу.

Проти капіталістів? Оце й єсть головне питання. В цьому вся суть, бо без революції проти капіталістів уся балаканина про „мир без анексій“ та про швидке завершення війни таким миром — це є або наївність та нецтво, або-ж тупість та обдур. Коли-б не війна, Росія-б могла перебути роки й навіть десятиліття без революції проти капіталістів. За війни — це річ об'єктивно неможлива: або загибель, або революція проти капіталістів. Так стоїть справа. Так її поставило життя.

Інстинктом, почуттям, пориванням — революції проти капіталістів спочуває в Росії більшість людности, а саме пролетарі та півпролетарі, тоб-то робітники й найбідніші селяни. Та ясної свідомости ще нема, а в звязку з цим нема і зважливости. Розвивати їх — наше головне завдання.

Ватажки дрібної буржуазії — інтелігенція, заможне селянство, теперішні партії народників (між ними й с.-р.) та меншовиків — не

стоять тепер за революцію проти капіталістів, почасти навіть є вони найшкідливішими для народу супротивниками її. Коаліційне міністерство означає таку „спробу“, котра всьому народові допоможе надто швидко перебути ілюзії дрібно-буржуазного угодовства з капіталістами.

Висновок ясний: тільки влада пролетаріату, підтриманого від півпролетарів і спроможного дати країні справді тверду й справді революційну владу. Вона буде справді тверда, бо-ж за нею буде міцна й свідома більшість народу. Вона буде тверда, бо в основі її не лежатиме неминуче хистке „угодовство“ капіталістів з дрібними хазяйчиками, мільйонерів з дрібною буржуазією, Коновалових та Шингарьових з Черновими та Церетелі.

Вона буде справді революційна, бо-ж сама тільки вона спроможна показати народові, як підчас найбільших страждань, що їх завдається масам, влада не спинається з трепетом перед прибутками капіталу. Вона буде справді революційна, бо сама тільки вона викликатиме, підтримуватиме, вдесятерять революційний ентузіазм мас, коли вони бачитимуть, чутимуть, почуватимуть що-дня й щогодини, що влада вірить народові, а не боїться його, допомагає вбогим поліпшувати їхнє життя таки зараз, примушує багатих однаково з іншими нести важкий тягар народніх страждань.

Ми за тверду революційну владу.

Ми за єдино можливу й єдино надійну тверду революційну владу.

„Правда“ № 50, 6 травня 1917 р.

ІЗ ПРОМОВИ НА ПЕРШОМУ ВСЕРОСІЙСЬКОМУ З'ЇЗДІ РАД РОБІТНИЧИХ ТА САЛДАТСЬКИХ ДЕПУТАТІВ.

Товариші, за той недовгий час, що мені його дано, зможу зупинитись, — і гадаю, це буде доцільніше, — лише на основних принципальних питаннях, що їх висунув доповідач Виконавчого Комітету і дальші промовці. Перше й основне питання, що стояло перед нами, це питання, де ми тепер, — що таке ті Ради, що зібралися оце на Всеросійський З'їзд, що то таке ота революційна демократія, що про неї тут без міри багато говорять, щоб затушкувати повне її нерозуміння та найповніше від неї відмовлення. Говорити бо за революційну демократію перед Всеросійським З'їздом Рад і затушковувати характер цієї установи, її класовий склад, її ролю в революції, не говорити про це ані словечка й мати претенсію на ймення демократів — річ дивна. Нам малюють програму буржуазної парламентарної республіки, що бувала в усій Західній Європі, нам малюють програму реформ, що їх визнають тепер усі буржуазні уряди, а між ними й наш, і нам говорять разом з тим про революційну демократію. Говорять перед ким? Перед Радами. А я вас питаюся, чи є така країна в Європі, буржуазна, демократична, республіканська, де-б було щось подібне до цих Рад? Ви мусите відповісти, що нема. Ніде подібної установи немає й бути не може, бо-ж одне з двох: або буржуазний уряд з тими „планами“ реформ, що їх нам змальовують та що їх десятки разів в усіх країнах пропоновано й залишувано на папері, — або-ж та установа, що до неї тепер апелюють, той нового типу уряд, що його створила революція, що має собі приклади лише в історії найбільшого піднесення революції, наприклад, 1792 року

у Франції, 1871 року там-таки, 1905 року в Росії. Ради, це — установа, що її немає в жадній звичайного типу буржуазно-парламентарній державі і поруч із буржуазним урядом існувати не може. Це — той новий, більш демократичний тип держави, що ми його в наших партійних резолюціях назвали селянсько-пролетарською, демократичною республікою, де-б єдина влада належала Радам Р. та С. Д. Даремно думають, що це питання теоретичне, і даремно пробують змалювати справу так, немов-би її можна обминути; даремно відмагаються, що тепер ті чи інші установи існують разом саме з Радами Р. та С. Д. Так, вони існують разом. Але це саме й призводить до нечуваного числа непорозумінь, конфліктів і тертя. Саме через це й переходить російська революція від свого першого піднесення, свого першого поступу до застою та до тих кроків назад, що ми їх тепер бачимо в нашому коаліційному уряді, у всенкій унутрішній та зовнішій політиці, в звязку з підготовленням імперіалістичного наступу. Одне з двох: або звичайний буржуазний уряд, — і тоді селянських, робітничих, саадатських то-що Рад не треба, тоді їх розженуть ті генерали, контр-революційні генерали, що держать армію в руках, не зважаючи зовсім на ораторство міністра Керенського, — або-ж вони загинуть безславною смертю. Іншого шляху немає цим установам, що не можуть ані йти назад, ані стояти на одному місці, а можуть існувати тільки йдучи наперед. Отакий є той тип держави, що його не росіяни вигадали, — його революція висунула, инакше бо революція здобути перемоги не може. В глибині самої Всеросійської Ради неминуче буде тертя, боротьба партій за владу. Та це буде переживання можливих помилок та ілюзій, власним політичним досвідом мас (галас), а не тими доповідями, що їх подають міністри, посилаючись на те, що вони вчора казали, завтра напишуть і по-завтраму пообіцяють. Це смішно, товариші, з погляду тієї установи, що її російська революція створила і що перед нею тепер постає питання: бути чи не бути. Існувати й далі так, як вони досі існують, Ради не можуть. Дорослі люди, робітники та селяни мають збиратися, ухвалювати резолюції й слухати доповіді, а документально перевірити їх не можуть! Такі установи, це — перехід до тієї республіки, що створить тверду владу, без поліції, без постійної армії, не в словах, а на ділі, ту владу, що в Західній Європі існувати не може, ту владу, що без неї не може бути російської революції, як перемоги над імперіалізмом. Без цієї влади не може бути й мови про те, щоб ми сами таку перемогу здобули, і чим пильніше вглядаємось ми в ту програму, що нам її тут радять, та в ті факти, що перед ними ми стоїмо, тим більше кричуща стає основна суперечність. Нам кажуть, як мовляв доповідач та інші промовці, що от перший Тимчасовий Уряд був кепський. А тоді, коли більшовики, бідолашні більшовики, казали: „ніякого підпертя, ніякого довір'я цьому урядові“, — скільки тоді сипалось на нас обвинувачень в „анархізмі“. Тепер усі кажуть, що попередній уряд був кепський, а як-же коаліційний уряд з майже соціалістичними міністрами, — чим він різниться від попереднього? Чи не досить розмов за програми, за проекти? Чи не досить їх, чи не час перейти до діла? От уже місяць минув відтоді, як в травня утворився коаліційний уряд. Погляньте на справи, погляньте на руїну, що панує в Росії і в усіх країнах, що втяглися в імперіалістичну війну. Чим пояснити руїну? — Хижацтвом капіталістів. Ось де справжня анархія. І це — за тими признаннями, що їх оголосила не наша газета, не будь-яка більшовицька, боронь боже, а міністерська „Рабочая

Газета“: промислові ціни на постачання вугілля збільшив „революційний уряд“, і коаліційний уряд нічого не змінив у цій справі. Нам кажуть, чи можна в Росії заводити соціалізм, взагалі робити відразу ґрунтовні реформи?— Усе це порожні відмовки, товариші. Доктрина Марксова та Енгельсова, як вони завжди її з'ясовували, полягає ось у чому: „наша наука не догма,— вона є провід до діяльності“. Чистого капіталізму, що переходить у чистий соціалізм, ніде в світі немає й бути не може підчас війни, а є щось середнє, щось нове, нечуване, бо гинуть сотні мільйонів людей, засягнутих у злочинну війну між капіталістами. Тепер ідеться не за обіцянки реформ— це порожні слова; справа в тому, щоб зробити той крок, що його нам треба. Якщо ви хочете посилатися на „революційну“ демократію, то відрізняйте це поняття від реформістської демократії за капіталістичного міністерства, бо-ж час, нарешті, перейти од фраз про „революційну демократію“, одвітання один одного з „революційною демократією“ до класової характеристики,— цього вчив нас марксизм і взагалі науковий соціалізм. Те, що нам пропонують, це— перехід до реформістської демократії за капіталістичного міністерства. Це може й чудесно, як рівняти до звичайних зразків Західньої Європи. Але тепер ціла низка країн напередодні загибелі, і практичні заходи, ніби-то такі складні, що їх тяжко запровадити, що їх треба окремо розробляти, як казав попередній промовець, громадянин міністр пошт і телеграфів,— ці заходи цілком ясні. Він казав, нема в Росії політичної партії, що-б виявила готовість взяти владу цілком на себе. Я відповідаю— єсть; жадна партія від цього відмовитися не може, і ваша партія від цього не відмовляється: кожної хвилини вона готова прийняти владу цілком. (Оплески й сміх). Ви можете сміятися, скільки завгодно, але якщо громадянин-міністр поставить нас перед цим питанням поруч із правою партією, то він дістане належну відповідь. Жадна партія не може від цього відмовлятися. І в момент, поки є воля, поки погрози арештом та засланням до Сибіру,— погрози від контр-революціонерів, в колегії, що з ними перебувають наші майже соціалістичні міністри,— поки це лише нахвалки,— в таку хвилину кожна партія каже— звіртець на нас і ми вам дамо нашу програму. Наша конференція з 29-го квітня цю програму дала. На жаль, на неї не вважали і нею не керуються. Видима річ, треба популярно пояснити її. Я постараюся дати п. міністрові пошт і телеграфів популярне пояснення нашої резолюції, нашої програми. Наша програма що-до економічної кризи полягає в тім, щоб негайно, для цього не треба жадного зволікання, вимагати щоб оголошено про всі ті нечувані прибутки, що сягають 500—800 відсотків і що їх капіталісти беруть не як капіталісти на вільному ринкові, в „чистому“ капіталізмі, а з військових постачань. Ось де, справді, робітничий контроль потрібний і можливий. Ось той захід, що його ви, називаючи себе революційною демократією, мусите перевести ім'ям Ради, і його можна перевести з сьогодні на завтра. Це не соціалізм. Це значить розтулити народові очі на ту справдешню анархію й ту справдешню гру з імперіалізмом, гру з майном народнім, з сотнями тисяч життів, котрі завтра загинуть через те, що ми не перестаємо душити Галичину. Оголосіть бариші панів капіталістів, заарештуйте 50 або 100 найбільших мільйонерів. Досить продержати їх кілька тижнів, бодай у таких вигідних умовах, у яких держать Миколу Романова, щоб розкрити :пахрайство, бруд, користолюбство, що й за нового уряду стають на-

шій країні в тисячі або й мільйони що-дня. Ось де основна причина анархії та руїни, от через що ми говоримо: у нас лишилось усе, як було; коаліційне міністерство не змінило нічого, — воно додало тільки купу декларацій, нових заяв. Хоч-би які щирі були люди, хоч-би як щиро бажали вони добра трудящим, справа не змінилась — та сама класа зосталася при владі.

„Правда“ № 83 і 84, 15 і 16 червня 1917 р.

ЛИСТИ ПРО ТАКТИКУ.

ЛИСТ ПЕРШИЙ.

Оцінка моменту.

Марксизм вимагає від нас, щоб ми робили як-найточніший облік тому відношенню, що існує між класами, ще й конкретним особливостям кожного історичного моменту, — такий облік, що його об'єктивно можна перевірити. Ми, більшовики, завжди намагалися бути вірними цій вимозі, що безумовно є обов'язкова з погляду всякого наукового уґрунтування політики.

„Наша наука не догма, а провід для діяння“, — так мовляли завжди Маркс і Енгельс, що справедливо кепкували з заучування та простого переказування „формул“, що можуть в найкращому випадкові тільки позначати загальні завдання, але конкретні економічні та політичні обставини кожної окремої смуги історичного процесу неминуче відмінюють їх.

Якими-ж точно встановленими об'єктивними фактами мусить керуватися партія революційного пролетаріату тепер, щоб визначити завдання й форми свого діяння?

І в своєму першому „Листі здалека“ („Перший етап першої революції“), і в своїх тезах я визначаю „своєрідність теперішнього моменту в Росії“, як смуги переходу від першого етапу революції до другого.

В чому-ж полягає перший етап?

В переході державної влади до буржуазії.

Перед лютнево-березневою революцією 1917 р. державна влада в Росії була в руках в однієї старої класи, а саме: кріпацько-дворянсько-поміщицької, що на чолі її стояв Микола Романов.

Після цієї революції — влада в руках в іншої, нової класи, а саме: буржуазії.

Перехід державної влади з рук однієї до рук іншої класи єсть перша, головна, основна прикмета революції, як у строго-науковому, так і в практично-політичному значінні цього поняття.

В такій мірі буржуазна або буржуазно-демократична революція в Росії закінчена.

Тут ми чуємо галас суперечників, що люблять звати себе „старими більшовиками“: чи-ж не казали ми завжди, що буржуазно-демократичну революцію закінчує лише „революційно-демократична диктатура пролетаріату й селянства“? Хіба аграрна революція, теж буржуазно-демократична, закінчилась? Хіба-ж не факт, навпаки, що вона ще не почалася?

Відповідаю: більшовицькі гасла та ідеї загалом історія ствердила, але конкретно події розгорнулись инакше, ніж міг (будь-хто) сподіватись, оригінальніше, своєрідніше, різноманітніше.

Ігнорувати, забувати цей факт значило-б наслідувати тих „старих більшовиків“, що не раз уже сумну відігравали ролю в історії нашої партії, раз-у-раз повторюючи безглузду завчену формулу, замість вивчати всю своєрідність нової, живої дійсности.

„Революційно-демократична диктатура пролетаріату й селянства“ уже здійснилася ¹⁾ в російській революції, бо-ж „формула“ ця передбачає лише певні взаємні стосунки між класами, а не конкретну політичну установу, що ці стосунки, цю спільну роботу реалізує. „Рада Р. та С. Деп.“ — от вам уже здійснена в житті „революційно-демократична диктатура пролетаріату та селянства“.

Ця формула вже застаріла. Життя ввело її з царства формул у царство дійсности, прибрало її в плоть і кров, конкретизувало й тим самим змодифікувало.

На порядкові денному вже инше, нове завдання: розколоти пролетарські елементи в середині цієї диктатури (анти-оборончі, інтернаціоналістські, „комуністські“, що стоять за перехід до комуни) і елементи дрібно-хазяйські або дрібно-буржуазні (Чхеїдзе, Церетелі, Стеклов, с.-р. й інші революційні оборонці, супротивники протруванню до комуни, прихильники „підпертя“ буржуазії та буржуазного уряду).

Хто говорить тепер тільки про „революційно-демократичну диктатуру пролетаріату та селянства“, той пасе задніх, той через те саме перейшов на ділі до дрібної буржуазії проти пролетарської класової боротьби, — його треба віддати до архіву „більшовицьких“ передреволюційних рідкощів (можна назвати: архів „старих більшовиків“).

Революційно-демократична диктатура пролетаріату та селянства справдилась, але надзвичайно своєрідно, з низкою надзвичайно важливих відмін. Про їх я говоритиму окремо, в одному з дальших листів. Тепер треба засвоїти собі ту безперечну істину, що марксист повинен зважати на живе життя, на точні факти дійсности, а не чіплятися далі за теорію вчорашнього дня, що, як і всяка теорія, в найкращому випадкові тільки позначає основне, загальне, тільки наближається до того, щоб складне життя охопити.

„Теорія, друже мій, сіра, але зелене єсть вічне дерево життя“.

Хто становить питання про „закінченість“ буржуазної революції по-старому, той віддає живий марксизм на поталу мертвій букві.

По-старому виходить: за пануванням буржуазії може й повинно йти панування пролетаріату та селянства, їхня диктатура.

А в живому житті вже вийшло инакше: вийшло щось надзвичайно оригінальне, нове, невидане, де сплелось і те, і друге. Існує поруч, укупі, одночасно, і панування буржуазії (уряд Львова та Гучкова), і революційно-демократична диктатура пролетаріату та селянства, що з доброї волі віддає владу буржуазії, самохіть перетворюється на придаток до неї.

Не можна бо забувати, що фактично в Петербурзі влада в руках робітників та салдатів, насильства над ними новий уряд не робить та й не може зробити, бо ні поліції, ні окремої від народу армії, ані урядовства, що всевладно стоїть над народом, немає. Це—факт. Це саме такий факт, що характерний для держави типу Паризької Комуни. Цей факт не вміщається в старі схеми. Треба вміти присто-

¹⁾ В певній формі й до певної міри.

сувати схеми до життя, а не торочити безглузді вже слова про „диктатуру пролетаріату та селянства“ взагалі.

Підійдімо до справи з іншого боку, щоб краще з'ясувати її. Марксист повинен не сходити з певного ґрунту аналізу класових стосунків. При владі — буржуазія. А маса селян хіба не творить собою те ж буржуазію іншого шару, іншого роду, іншого характеру? Звідки видно, що це й шар не може прийти до влади, „завершуючи“ буржуазно-демократичну революцію? Чому це неможливо?

Так міркують часто старі більшовики.

Відповідаю — це цілком можливо. Але марксист, беручи під увагу момент, повинен виходити не з можливого, а з дійсного.

А дійсність показує нам факт, що вільно обрані салдатські та селянські депутати вільно входять до другого, що поруч існує, уряду, вільно доповнюють, розвивають, дороблюють його. І так само вільно вони віддають владу буржуазії — явище, що аж ні трохи не „ламає“ теорії марксизму, бо ми завжди знали й багато разів зазначали, що буржуазія не самим лише насильством тримається, а ще й несвідомістю, рутинною, затурканістю, неорганізованістю мас.

Отже, перед цією дійсністю сьгоднішнього дня просто аж смішно відвертатись від факту й говорити про „можливості“.

Можливо, що селянство візьме усю землю та всю владу. Я не тільки не забуваю цієї можливості, не обмежую свого обрію самим лише сьгоднішнім днем, але просто й точно формулюю аграрну програму, маючи на увазі нове явище: глибший розкол наймитів та найбідніших селян з селянами-хазаями.

Та може бути й інше: може бути, що селяни послухаються поради дрібно-буржуазної партії с.-р., що підпала під впливи буржуа, перейшла до оборон, радить чекати Установчих Зборів, хоч досі й терміну скликання їх не призначено ¹⁾.

Можливо, що селяни збережуть, продовжать свою угоду з буржуазією, угоду, що її вони склали тепер через посередництво Рад Р. та С. Депутатів, не тільки формально а й фактично. Можливе всяке. Було-б величезною помилкою забувати про аграрний рух та аграрну програму. Але такою самою помилкою було-б забувати дійсність, що показує нам факт порозуміння — або, вживаючи точнішого, менш юридичного, більш економічно-класового вислову, — факт класового співробітництва буржуазії й селянства.

Коли цей факт перестане бути фактом, коли селянство відокремиться від буржуазії, візьме землю проти неї, візьме владу проти неї, — тоді це буде новий етап буржуазно-демократичної революції, і мова про нього йтиме окремо.

Марксист, котрий з приводу можливості такого прийдешнього етапу забув-би свої обов'язки тепер, коли селянство порозумівається з буржуазією, був-би перетворився на дрібного буржуа. Бо-ж він насправді проповідував-би пролетаріатові довір'я до дрібної буржуазії („вона, ця дрібна буржуазія, це селянство, повинне відокремитись від буржуазії ще в межах буржуазно-демократичної революції“). Він з приводу „можливості“ приємної та солодкої бу-

¹⁾ Щоб моїх слів не перекручено, скажу зараз, забігаючи наперед: я безумовно за те, щоб наймитські та селянські Ради зараз-таки брали всю землю, але як-найгостріше сами пильнували порядку й дисципліни, не допускали найменшого нівечіння машин, будівель, худоби, жадним чином не руйнували господарства та продукції хліба, навпаки — збільшували її, бо салдатам треба вдвоє більше хліба, та й народ не повинен голодувати.

лучини, коли селянство не буде хвостом у буржуазії, с.-ри, Чхеїдзе, Церетелі, Стеклови не будуть додатком буржуазного уряду, — він з приводу „можливості“ приймної будучини забув-би про не приймне теперішнє, коли селянство тимчасом зостається ще хвостом у буржуазії, коли с.-р. та с.-д. тимчасом не виходять ще з ролі додатку буржуазного уряду, опозиції „його величності“ Львову.

Людина, що ми її взяли, як припущення, скидалася-б на солоденького Луї-Блана, на солодкавого кавцькянця, але жадним чином не на революційного марксиста.

Та чи не загрожує нам небезпека вкинутися в суб'єктивізм, в бажання „переплигнути“ через революцію буржуазно-демократичного характеру, котра ще не завершилася, не перебула ще селянського руху, до революції соціалістичної?

Коли-б я сказав: „без царя, а уряд робітничий“ — ця небезпека мені-б загрозувала. Але я сказав не це, я сказав інше. Я сказав, що іншого уряду в Росії (не рахуючи буржуазного) не може бути окрім Рад Робітничих, Наймитських, Салдатських та Селянських Депутатів. Я сказав, що влада може перейти в Росії тепер од Гучкова та Львова тільки до цих Рад, а в них, якраз переважає селянство, переважають салдати, переважає дрібна буржуазія, висловлюючись науковим, марксістським терміном, вживаючи не життєвої, не „обивательської“, не професійної, а класової характеристики.

Я цілком забезпечив себе в своїх тезах від усякого переплигуння через селянський чи взагалі дрібно-буржуазний рух, що не перебув ще сам себе, від усякої гри в те, наче владу має захопити робітничий уряд, від будь-якої бланкістської авантури, бо я просто показав на досвід Паризької Комуні. А цей досвід, як відомо і як докладно показав Маркс року 1871-го і Енгельс року 1891-го, цілком виключав бланкізм¹⁾, забезпечив просте, безпосереднє, безумовне панування більшості та активність має лише в мірі свідомого виступу самої більшості.

В тезах я з найповнішою виразністю скерував справу на боротьбу за вплив усередині Рад Робітничих, Наймитських, Селянських та Салдатських Депутатів. Щоб не було в цім жаднісінького сумніву, я двічі підкреслив у тезах конечну потребу терплячої, впертої роботи „ясування“, „яка-б пристосовувалась до практичних потреб мас“.

Неуки або-ж ренегати марксізму, от як п. Плеханов, то-що, можуть собі галасувати про анархізм, бланкізм, то-що. Хто хоче думати та вчитись, той не може не зрозуміти, що бланкізм — це коли меншість захоплює владу, а Ради Робітничих і т. и. Депутатів — це запевнене в проста й безпосередня організація більшості народу.

„Правда“ № 26, 7 квітня 1917 р.

ДО ЛОЗУНГІВ.

Надто часто бувало, коли історія робить крутий поворот, навіть передові партії більш або менш довгий час не можуть при звичайтись до нового становища, повторюють лозунги, що були правдивими вчора, але втратили всякий зміст сьогодні, втратили зміст так само „несподівано“, як „несподіваним“ був крутий поворот історії.

¹⁾ Огюст Бланкі — французький революціонер, що помилково гадав, ніби революцію можна зробити не масовим робітничим рухом, а діяльністю конспіративних гуртків.

(Прим. ред.).

Щось подібне може повторитися, очевидно, з лозунгом про перехід всієї державної влади до Рад. Цей лозунг був правдивий протягом того періоду нашої революції, що минув без вороття, — скажемо, з 27 лютого до 4 липня. Цей лозунг явно перестав бути правдивим тепер. Не зрозумівши цього, не можна нічого зрозуміти в насушних питаннях сучасності. Кожний окремих лозунг слід виводити з усієї суми особливостей певного політичного становища. Політичне становище в Росії тепер, після 4 липня, ґрунтовно відрізняється від становища 27 лютого — 4 липня. Тоді, за цього минулого періоду революції, панувала в державі так звана „двовлада“, а це виявляло і матеріяльно і формально непевно-перехідний стан державної влади. Не забудьмо, що питання про владу це — основне питання в усякій революції.

Тоді влада була в хисткому стані. Її поділяли між собою, за доброхитною згодою, Тимчасовий Уряд і Ради. Ради являли собою делегації від маси вільних, тоб-то не силуваних зовні, озброєних робітників і салдатів. Зброя в руках народу, відсутність насильства зовні над народом, — ось у чому була суть справи. Ось що відкривало й забезпечувало мирний шлях поступу всієї революції. Лозунг „перехід всієї влади до рад“ був лозунгом найближчого кроку, кроку, що його можна було безпосередньо здійснити на цьому мирному шляху розвитку. Це був лозунг мирного розвитку революції, що з 27 лютого до 4 липня був можливий і, звичайно, найбільш бажаний, а тепер є безумовно неможливий.

Очевидно, не всі прихильники лозунга „перехід всієї влади до Рад“ досить удумались у те, що це був лозунг мирного поступу революції. Мирного не тільки в тім розумінні, що ніхто, жадна класа, жадна серйозна сила не могли-б тоді (з 27 лютого до 4 липня) стати опором і перешкодити переходові влади до Рад. Це ще не все. Мирний розвиток був-би тоді можливий навіть також у тому розумінні, що боротьба клас і партій всередині Рад тоді-б, за вчасного переходу до Рад усієї повноти державної влади, відбувалася-б як-наймирніше й цілком безболізно.

На цей останній бік справи так само не досить ще звернено уваги. Ради, що-до їхнього класового складу, були органами руху робітників і селян, готовою формою їхньої диктатури. Якби була в них повнота влади, тоді головну хибу дрібно-буржуазних шарів, головний гріх їхній — довірливість до капіталістів — перебуто-б на практиці, його-б критиковано досвідом їхніх власних заходів. Зміна клас і партій, що владу мають, могла-б усередині Рад, на ґрунті їхньої одновладности і всевладности, відбуватися мирно; звязок усіх радянських партій з масами міг-би зоставатися міцний і непослаблений. Не можна ані на хвилину забувати, що тільки цей найщільніший звязок радянських партій з масами, зростаючи вільно вшир і вглиб, міг-би допомогти мирно перебути ілюзії дрібно-буржуазного угодовства з буржуазією. Самий перехід влади до Рад був-би не змінив і не міг-би змінити стосунків між класами; він був-би нічого не змінив у дрібно-буржуазному характері селянства. Проте він упору зробив-би великий крок, щоб одірвати селян від буржуазії, наблизити, а тоді й з'єднати їх з робітниками.

Так могло-б бути, якби влада впору перейшла до Рад. Так було-б найлегше, найвигідніше для народу. Такий шлях найменш був-би болючий, і тому за нього треба було найбільш енергійно боротися. Та нині ця боротьба скінчилася. Мирний шлях розвитку став неможливий. Почався немирний, найбільш болючий шлях.

Перелом 4 липня саме в тім полягає, що після нього об'єктивне становище круто змінилося. Хисткий стан владп закінчився, влада перейшла в головному місці до рук контр-революції. Розвиток партій на ґрунті угодовства дрібно-буржуазних партій, с.-р. і меншовиків з контр-революційними кадетами призвів до того, що обидві ці дрібно-буржуазні партії фактично стали брати участь ще й пособляти контр-революційному катівству. Несвідома довірливість дрібних буржуа до капіталістів довели перших, ходом розвитку партійної боротьби, до того, що вони свідомо почали підтримувати контр-революціонерів. Цикл розвитку партійних стосунків закінчився. 27 лютого всі класи опинились укупі проти монархії. Після 4 липня контр-революційна буржуазія, поруч із монархістами і чорною сотнею, приєднала до себе дрібно-буржуазних ес-ерів і меншовиків, почасти залякавши їх, і віддала фактично державну владу до рук Кавеньяків¹⁾, до рук військової зграї, що розстрілює неслухняних на фронті, що розбиває більшовиків у Петербурзі.

Лозунг переходу влади до Рад здавався-б тепер дов-кіхотством або глузуванням. Об'єктивно цей лозунг був-би обдуром народу, усилянням йому ілюзії, наче-то Радам і тепер досить побажати владу взяти або ухвалити це, щоб уже й здобути владу, — наче в Раді є ще партії, що не заплямували себе допомогою катам, — наче те, що було, можна зробити тим, чого не було.

Величезною помилкою було-б думати, що революційн-й пролетаріат здібен, мовляв, для-ради „помсти“ ес-ерам і меншовикам — за те, що вони підтримували розгром більшовиків, розстріли на фронті і розбрюення робітників, — „відмовитися“ підтримувати їх проти контр-революції. Так ставити питання означало-б по-перше, міщанське поняття про мораль переносити на пролетаріат (бо на користь с п р а в і пролетаріат підтримає завжди не то хистку дрібну буржуазію, а й велику буржуазію); це було-б, по-друге, — і це головне, — міщанською спробою затемнити „моралізуванням“ політичну суть справи.

Ця суть справи в тім, що влади тепер уже не можна взяти мирно, її можна здобути тільки перемигши в запеклій боротьбі тих, хто дійсно держить тепер владу в своїх руках, а саме перемигши військову зграю, Кавеньяків, що спираються на приведене до Петербурга реакційне військо, на кадетів і на монархістів.

Суть справи в тому що перемогти цих нових володарів державної влади можуть тільки революційні народні маси, а умовою їхнього руху є не тільки те, щоб ними керував пролетаріат, а й те, щоб вони відсахнулись від ес-ерівської та меншовицької партій, що зрадили справу революції.

Хто вносить до політики міщанську мораль, той міркує так: припустім, ес-ери й меншовики зробили „помилку“, підтримавши Кавеньяків, що роззброюють пролетаріат і революційні полки; тож слід дати їм змогу „виправити“ помилку, „не ускладняти“ їм цього виправлення, полегшити хитання дрібної буржуазії у бік робітників. Таке міркування було-б дитячою наївністю або просто безглуздям, коли не новим обдуренням робітників. Бо хитання дрібно-буржуазних мас у бік робітників було-б тільки в тім, що ці маси відсахнулись-б від ес-ерів і меншовиків. Виправити „помилку“ ес-ерівська та меншовицька партії могли-б тепер тільки оголосивши Церетелі і Чернова,

¹⁾ Французький генерал, що розстрілював робітників за революції 1848 р.

(Прим. Ред.).

Дана і Ракітнікова за підсобників катом. Ми цілком і безумовно за таке „виправлення“ помилки.

Основне питання про революцію є питання про владу, сказали ми. Слід додати: саме в революції на кожному кроці затемнюється питання про те, де справжня влада, бо тут формальна влада розходиться з реальною. Це й є одна з головних особливостей всякого революційного періоду. У березні й квітні 1917 року не знати було, де реальна влада, — чи в руках уряду, чи в руках Ради.

Нині-ж надто важливо, щоб свідомі робітники подивилися тверезо на основне питання революції, — в чіх руках тепер державна влада. Подумайте, які її матеріальні прояви. Не приймайте фраз за діла, і ви не довго шукатимете відповіді.

„Держава є, передусім, загони озброєних людей з матеріальними придатками, на зразок тюрем“ — писав Фрідріх Енгельс. Тепер це — юнкери, реакційні козаки, спеціально привезені до Петербурга; це ті, хто держить в тюрмі Каменева та інших; хто закрав газету „Правду“; хто розстрілює робітників і певну частину салдатів; хто розстрілює так само певну частину салдатів; хто розстрілює так само певну частину війська в армії. Оці кати, то — реальна влада. Церетелі і Чернови — міністри без влади, міністри-ляльки, проводирі партій, що підтримують катівство. Це — факт. І цей факт не міняється від того, що ані Церетелі, ані Чернов особисто, певно, „не похваляють“ катівства, що їхні газети несміливо відмагаються від нього: така зміна політичного вбрання не міняє сути справи.

Закрити орган 150.000 петербурзьких виборців, убити, руками юнкера, робітника Воїнова (6/VII) за те, що він виніс із друкарні „Листок Правды“, хіба це не катівство? Хіба це не діло Кавеньяків? Ані уряд, ані Ради „не винні“ в цьому, — скажуть нам.

Тим гірше для уряду й для Рад, — відповімо ми, — бо тоді, значить, вони — нулі; вони — маріонетки, реальна влада не в них.

Народ повинен передусім і як-найбільше знати п р а в д у — знати, в чіх-же руках на ділі державна влада. Треба говорити народові всю правду: влада в руках військової зграї Кавеньяків (Керенського, декого з генералів, офіцерів, то-що); їх підтримує буржуазія, яко класа, з партією кадетів на чолі її, і з усіма монархістами, що діють через усі чорносотенні газети, через „Новое Время“, „Живое Слово“ й т. и. й т. и.

Цю владу слід скинути. Без цього всі фрази про боротьбу з контр-революцією — порожні фрази, „самообдур ще й народу обдур“.

Цю владу підтримують тепер і міністри Церетелі та Чернови, і їхні партії: слід з'ясувати народові їхню катівську роль і неминучість такого „фіналу“ для цих партій після їхніх „помилко“ 21 квітня, 5 травня, 9 червня, 4 липня, після їхньої ухвали політики наступу, — політики, що на дев'ять десятих наперед визначила перемогу Кавеньяків у липні.

Усю агітацію в народі слід перебудувати так, щоб вона брала на увагу конкретний досвід саме теперішньої революції і особливо липневих днів, тоб-то, щоб вона ясно показувала на справжнього ворога народу, військову зграю, кадетів і чорносотенців, і щоб вона виразно викривала ті дрібно-буржуазні партії, партії ес-ерів і меншовиків, що правили й правлять за підсобників катівству.

Усю агітацію в народі слід перебудувати так, щоб з'ясувати найповнішу безнадійність для селян одержати землю, поки не скинуто владу військової зграї, поки не викрито партії ес-ерів та меншовиків та не позбавлено їх народнього довір'я.

Це був-би дуже довгий і дуже складний процес за „нормальних“ умов капіталістичного розвитку, але війна й економічна руїна дуже прискорять справу. Це — такі „прискоряльники“, що місяць і навіть тиждень можуть зробити рівним рокові.

Мабуть, проти допіру сказаного висунуто було-б двоє заперечень: перше, що говорити тепер за рішучу боротьбу — значить захочувати до розпорошених виступів, котрі-б допомогли саме контр-революції; друге, що скинути її, це значить, що все-ж таки влада переходить до рук Рад.

Відповідаючи на перше заперечення, ми скажемо: робітники в Росії вже досить свідомі, щоб не піддаватися на провокацію в очевидно не вигідний для них момент; що виступати й ставати опором тепер, це означало-б для них допомагати контр-революції, тут також нема чого сперечатись. Що рішуча боротьба можлива тільки тоді, як знову піднесеться революція в найглибших масах, це також безперечно. Та не досить говорити за піднесення революції, за наростання її, за допомогу західних робітників, то-що; слід зробити певний висновок з нашого минулого, слід зважити саме наш досвід. А це дасть нам лозунг рішучої боротьби проти контр-революції, що захопила владу.

Друге заперечення так само сходить на підміну конкретних істин надто загальними міркуваннями. Скинути буржуазну революцію не може ніщо, ніяка сила, крім революційного пролетаріату. Саме революційний пролетаріат, після досвіду липня 1917 року, і повинен самостійно взяти до своїх рук державну владу — поза цим революція перемогти не може. Влада в руках пролетаріату, підпертя його з боку біднішого селянства, або півпролетарів, — ось єдиний вихід, і ми відповіли вже, що саме може надзвичайно прискорити його. Ради можуть і муситимуть з'явитися в цій новій революції, та не теперішні Ради, не органи угодовства з буржуазією, а органи революційної боротьби з нею. Що ми й тоді будемо за абдування всієї держави на радянський взір, це так. Це не є питання про Ради взагалі, це питання про боротьбу з даною контр-революцією, із зрадою даних Рад.

Підміняти конкретне на абстрактне, це один із найголовніших гріхів, найнебезпечніших гріхів революції. Дані Ради зазнали повного краху, занепаду через панування в них ес-ерівської й меншовицької партій. Нині ці Ради скидаються на баранів, коли їх приведено до рівниці, поставлено під сокиру, а вони жалісно мекають. Ради-тепер безсилі й безпорадні перед контр-революцією, що перемогла й перемагає. Лозунг передати владу Радам можуть зрозуміти як „звичайний“ заклик до переходу влади саме до цих Рад, а говорити це, закликати до цього, це означало-б тепер дурити народ. Нема нічого небезпечнішого за обдур.

Цикл розвитку класової й партійної боротьби в Росії з 27 лютого до 4 липня скінчився. Починається новий цикл, і до нього входять не старі партії, не старі Ради, а оновлені в огні боротьби, загартовані, навчені, перетворені в процесі боротьби. Слід дивитися не назад, а наперед. Слід оперувати не з старими, а з новими, післялиппневими, класовими й партійними категоріями. Слід виходити на початку нового циклу з переможної буржуазної контр-революції, що перемогла через угодовство з нею ес-ерів і меншовиків, а її може перемогти тільки революційний пролетаріат. У цьому новому циклі, звичайно, будуть ще найрізноманітніші етапи, і до остаточної перемоги контр-революції, і до остаточної побиванки (без бо-

ротьби) ес-ерів і меншовиків, і до нового піднесення нової революції. Про це, однак, говорити можна буде лише пізніше, коли позначаться ці етапи, кожний окремо.

Написано в липні 1917 р.
Надруковано окремою брошурою в виданні Кронштатського Комітету РСДРП (більш.)

Із статті:

„ОДНЕ З ОСНОВНИХ ПИТАНЬ РЕВОЛЮЦІЇ“.

Найголовніше питання кожної революції, це, безперечно, питання про державну владу. В руках у якої класи влада—це вирішує все. Ні обминути, ані відсунути питання про владу не можна, бо це саме й єсть основне питання, що визначає все в розвиткові революції, в зовнішній і внутрішній її політиці. Що наша революція півроку „витратила дурно“ на вагання, як збудувати владу, це факт безперечний; цей факт визначила хитка політика есерів та меншовиків. А політику цих партій визначило, кінець-кінцем, класове становище дрібної буржуазії, економічна хитливість її в боротьбі між капіталом і працею.

Усе питання тепер у тім, чи навчилася чого-небудь дрібнобуржуазна демократія за ці великі півроку, надзвичайно багаті на зміст, ачи ні. Якщо ні, то революція загинула, і тільки переможне повстання пролетаріяту може врятувати її... Якщо навчилася, то треба почати з негайного утворення станівкої, нехитливої влади. Станівкою підчас народньої революції, тоб-то такою, що піднесла-б до життя маси, більшість робітників та селян, може бути лише влада, що запевне й безумовно спиравься на більшість людности. Досі державна влада зостається в Росії фактично в руках буржуазії, що змушена тільки робити часткові поступки (щоб другого-ж таки дня почати відбирати їх назад), роздавати обіцянки (щоб не виконувати їх), вишукувати всілякі прикриття для свого панування (щоб одурити народ зверхнім виглядом „чесної коаліції“) і т. ин. і т. и. На словах — народній, демократичний, революційний уряд, справді-ж протинародній, антидемократичний, контр-революційний, буржуазний, — ось де та суперечність, що існувала досі й була за джерело повної нестійкості й хитаннів влади усієї тієї міністерської „чехарди“ якою панове есери й меншовики з таким сумним (для народу) усердям займались.

Або розгон Рад і безславна смерть їм, або вся влада Радам, — це я сказав перед Всеросійським З'їздом Рад, на початку липня 1917 р., і історія липня та серпня ствердила правдивість цих слів аж надто ясно. Сама тільки влада Рад може бути станівка, запевне спиравшись на більшість народу, — хоч-би як брехали лакизи буржуазії, Потресов, Плеханов та ин., що звуть „поширенням бази“ влади фактичну передачу її незначній меншості народу, буржуазії, експлоататорам.

Тільки радянська влада могла-б бути станівка, тільки її не можна було-б скинути навіть у найбурхливіші моменти найбурхливішої революції, тільки така влада могла-б забезпечити постійний, широкий розвиток революції, мирну боротьбу партій всередині Рад. Поки не створено такої влади, неминучі будуть нерішучість, нестій-

кість, хитання, повсякчасні „кризи влади“, безвихідна комедія отієї міністерської „чехарди“, вибухи справа і зліва.

Але лозунг: „влада Радам“ дуже часто, якщо не здебільша, розуміють цілком неправдиво, як „міністерство з партій радянської більшості“, — отже на цій глибоко помилковій думці ми хтіли докраще спинитись.

„Міністерство з партій радянської більшості“, це значить особова переміна в складі міністрів, тимчасом як без жадної зміни залишається весь старий апарат радянської влади, апарат наскрізь урядовчий, наскрізь недемократичний, нездібний перевести серйозні реформи, що стоять у програмах навіть есерів та меншовиків.

„Влада Радам“ — це значить радикально переробити весь старий державний апарат, цей урядовчий апарат, та замінити його на новий, народній, тоб-то справді демократичний апарат Рад, тоб-то організованої та озброєної більшості народу, робітників, салдатів, селян, надати почину й самостійності більшості народу не тільки в обранні депутатів, а й у керуванні державою, у здійсненні реформ і перетворень.

Щоб зробити цю різницю яснішою та наочнішою, нагадаємо одне цінне признання, що його зробила була недавно газета державної партії, партії есерів, „Дело Народа“. Навіть у тих міністерствах, писала ця газета, — що їх передано міністрам-соціялістам (писано це за славетної коаліції з кадетами, коли меншовики та есери були за міністрів) навіть у цих міністерствах увесь апарат керування лишився старий, і він гальмує всеньку працю.

Воно й зрозуміло. Уся історія буржуазно-парламентарних, а в значній мірі й буржуазно-конституційних країн показує, що зміна міністрів важить дуже мало, реально бо робота керування лежить у руках величезної армії урядовців. А ця армія цілком перейнята антидемократичним духом, звязана тисячами й мільйонами звязків з поміщиками та буржуазією, залежить од них усякими сторонами. Ця армія оточена атмосферою буржуазних відносин, дихає тільки нею, вона застигла, зашкарубла, застрягла, вона не має сили вирватися з цієї атмосфери, вона не може мислити, почувати, діяти инакше, як по-старому. Ця армія з'єднана стосунками „чиноповищення“, певних привилеїв „державної“ служби, а верхні лави цієї армії через акції та банки покріпачені цілком фінансовому капіталові, до певної міри сами являючи собою його агентів, провідників його інтересів та впливу.

За допомогою цього державного апарату намагатися перевести такі реформи, як скасування поміщицької власности на землю без викупу або хлібна монополія, то-що, це єсть найбільша ілюзія, найбільший самообдур ще й народу обдур. Цей апарат може служити республіканській буржуазії, утворюючи республіку, мовляв, яко „монархію без монарха“, от як третя республіка у Франції, але переводити реформи, які не то знищують, а хоч-би серйозно втинають або обмежують права капіталу, права „священної приватної власности“, — до цього такий державний апарат цілком не придатний. Через те й трапляється заводи так, за всіляких „коаліційних“ міністерств з участю „соціялістів“, що ці соціялісти, навіть за найповнішої сумлінности окремих осіб з-поміж них, на ділі являють собою лише нікчемну прикрасу або заслону для буржуазного уряду, громовідхильник народнього обурення від цього уряду, знаряддя, щоб за його допомогою уряд міг дурити маси. Так було і з Луї Бланом року

1848-го; так було відтоді десятки разів у Англії й Франції, коли соціалісти брали участь у міністерстві; так було і з Черновим та Церетелі року 1917-го; так було й так буде, доки держиться буржуазний лад і лишається незмінним старий буржуазний, урядовчий, державний апарат.

Ради Робітничих, Салдатських та Селянських Депутатів через те й мають особливу вартість, що вони являють собою новий, безмірно вищий, незрівняно демократичніший тип державного апарату. Есери й меншовики все зробили, все можливе й усе неможливе, щоб перетворити Ради (особливо Пітерську й загальноросійську, тоб-то Ц. В. К.) на нікчемні говорильні, що під псевдом „контролю“ тільки й робили, що ухвалювали безсилі резолюції та побажання, а уряд превічливо та прелюб'язно посміхаючись клав їх під сукно. Та досить було „свіженького вітерця“ корнілівщини, що віщував добру бурю, щоб усе заділе в Раді одвіялось до часу геть, і ініціатива революційних мас почала виявляти себе, як щось величне, могутнє, непоборне.

Хай учаться з цього історичного прикладу всі маловіри. Хай стидається той, хто каже: „ми не маємо апарату, щоб замінити старий апарат, котрий неминуче тяжить до оборони буржуазії“. Бо такий апарат єсть. Це і єсть Ради. Не бійтеся ініціативи та самостійности мас, звертеся на революційні організації мас, — і ви побачите по всіх ділянках державного життя таку саму силу, величність, непереможність робітників та селян, яку виявили вони в своєму об'єднанні та пориві проти корнілівщини.

Зневір'я до мас, побоювання їхнього почину, острах перед їхньою самостійністю, трепет перед їх революційною енергією, замість всебічно підтримати їх, — от чим найбільш грішили есерівські та меншовицькі проводирі. Отут один із найглибших коренів їхньої неважливости, їхнього вагання, їхніх нескінченних та безмежно марних спроб улити нове вино в старі бурдюки старого, бюрократичного державного апарату.

Візьміть історію демократизації армії в російській революції 1917 року, історію міністерства Чернова, історію „царювання“ Пальчинського, історію виходу Пешехонова, — і ви побачите на кожному кроці як-наочніші доводи тому, що ми допіру сказали. Без цілковитого довір'я до виборних салдатських організацій, без абсолютного переведення того принципу, щоб салдати начальство обирали, сталося те, що Корнілови, Калєдини та контр-революційні офіцери опинились на чолі армії. Це факт. І хто не хоче навмисне запліщувати очі, той не може не бачити, що після корнілівщини уряд Керенського все залишає, як було, що він на ділі відновляє корнілівщину. Призначення Олексієва, „мир“ з Клембовськими, Гагариними, Багратіонами й іншими корнілівцями, лагідне поводження з самим Корніловим та Калєдиним, — усе це як-найясніше показує, що Керенський на ділі відновляє корнілівщину.

Середини немає. Досвід показав, що середини немає. Або вся влада Радам і повна демократизація армії, або-ж корнілівщина.

А історія міністерства Чернова? Хіба не довела вона, що кожний хоч трохи серйозний крок, щоб справді задовольнити селянські потреби, кожний крок, що свідчить про довір'я до селян, до їх власних масових організацій та дій, викликав як-найбільший ентузіазм серед усього селянства? А Чернову довелося майже 4 місяці „торгуватись“ і „торгуватись“ із кадетами й урядовцями, що нескінченним

зволіканням та підступами, кінець-кінцем, примусили його вийти, нічого не зробивши. Поміщики, капіталісти на ці чотири місяці і за ці чотири місяці „виграли гру“, відборонили поміщицьке землеволодіння, відтягли Установчі Збори, розпочали навіть низку репресій проти земельних комітетів.

Середини немає. Досвід показав, що середини немає. Або вся влада Радам і в центрі і на місцях, уся земля селянам зараз, аж доки вирішать Установчі Збори, або-ж поміщики та капіталісти гальмують усе, відновлюють поміщицьку владу, доводять селян до злоби й призведуть до безмежно лютого селянського повстання.

Таку самісіньку історію маємо, коли капіталісти зривають (за допомогою Пальчинського) хоч трохи серйозний контроль над виробництвом, купці зривають хлібну монополію, а Пешехонов — початок регульованого демократичного розподілу хліба й продуктів.

Тепер у Росії йдеться зовсім не про те, щоб „нові реформи“ вигадувати або ставити собі „плани“ яких-небудь „всеосяжних“ перетворень, зовсім ні. Так видають справу — свідомо брехливо змальовують справу капіталісти, Потресови, Плеханови, що галасують проти „заведення соціалізму“, проти „диктатури пролетаріату“. Насправді-ж становище в Росії таке, що небувалий тягар і злигодні війни, нечувана й грізна небезпека руїни й голоду, сами собою підказали вихід, сами собою накреслили, та й не тільки накреслили, а вже й висунули, як безперечно невідкладні реформи й перетворення: хлібну монополію, контроль над виробництвом та розподілом, обмеження випуску паперових грошей, правильний обмін хліба на товар і т. ін.

Такі заходи, саме в такому напрямкові, усі визнають за неминучі, їх почато здійснювати по багатьох місцях і з усяких сторін. Їх уже розпочато, але їх скрізь гальмує й загальмував опір поміщиків та капіталістів, опір, що здійснюється й через уряд Керенського (на ділі уряд цілком буржуазний і бонапартистський), і через урядовий апарат старої держави, і через прямий та посередній натиск російського й „союзного“ фінансового капіталу.

Нещодавно І. Прилежав писав у „Деле Народа“ (№ 147), оплакуючи вихід Пешехонова й крах твердих цін, крах хлібної монополії: „Сміливості й зважливості, — ось чого не вистачало нашим урядам за всіх складів... Револуційна демократія не повинна чекати, вона повинна сама виявити ініціативу й планово втрутитися в економічний хаос... Саме-бо тут потрібні твердий курс і зважлива влада“.

От що правда, то правда. Золоті слова. Автор не подумав тільки, що питання про твердий курс, про сміливість та зважливість це не єсть особове питання, а єсть питання про ту класу, що здібна виявити сміливість та зважливість. Єдина така класа — це пролетаріат. Сміливість і зважливість влади, твердий її курс, — це єсть не що инше, як диктатура пролетаріату та найбідніших селян. І Прилежав, сам того не тямлячи, зідхав за цією диктатурою.

Бо-ж що означала-б на ділі така диктатура? Не що инше, як те, що опір корнилівців було-б зламано і демократизацію армії було-б відновлено і довершено. Дев'яносто дев'ять сотих армії були-б ентузіастичними прихильниками такої диктатури через два дні по заведенні її. Ця диктатура дала-б землю селянам та всевладність селянським комітетам на місцях: як можна, не зсунувшись з глузду, сумніватися в тому, що селяни були-б підтримали цю диктатуру?

Те, що Пешехонов тільки пообіцяв („опір капіталістів зломлено“ — достеменні слова Пешехонова в його славнозвісній промові перед з'їздом Рад), це диктатура запровадила-б у життя, перетворила-б на дійсність, аж ні трохи не усуваючи тих демократичних організацій, що почали вже складатись, — організацій у справі харчування, контролю, то-що, а, навпаки, підтримуючи, розвиваючи їх, усуваючи всі перешкоди їхній праці.

Тільки диктатура пролетарів та найбідніших селян спроможна зломити опір з боку капіталістів, виявити справді величну сміливість та зважливість влади, забезпечити собі захватом перейняте, безоглядне, справді героїчне підпертя з боку мас і в армії і в селянстві.

Влада Радам — це єдине, що мало-б зробити дальший розвиток ступневим, мирним, спокійним, таким, що-б ішов цілком у рівень з свідомістю та ухвалою більшості народніх мас, у рівень з їх власним досвідом. Влада Радам — це значить керування країною й контроль над господарством цілком передати робітникам та селянам, яким ніхто не зважився-б ставити опір і які хутко навчилися-б з досвіду, з своєї власної практики навчилися-б, гаразд розподіляти землю, продукти й хліб.

„Рабочий Путь“ № 10, 14 вересня 1917 р.,
за підписом Н. Ленін.

БІЛЬШОВИКИ ПОВИННІ ВЗЯТИ ВЛАДУ.

(Лист до ЦК, НК і МК РСДРП (б-ків).

Здобувши більшість в обох столичних Радах Робітничих і Салдатських Депутатів, більшовики можуть і повинні взяти державну владу до своїх рук.

Можуть, бо активної більшості революційних елементів народу обох столиць досить, щоб захопити маси, перемогти опір ворога, розбити його, завоювати владу й удержати її. Бо, негайно пропонуючи демократичний мир, негайно віддаючи землю селянам, відновлюючи демократичні установи й свободи, що їх пошарпав і розбив Керенський, більшовики складуть такий уряд якого, ніхто не скине.

Більшість народу за нас. Це довів довгий і тяжкий шлях від 6 травня до 31 серпня та до 12 вересня: більшість у столичних Радах, це наслідок розвитку народу в наш бік. Вагання есерів і меншовиків, зміцнення інтернаціоналістів серед них доводить те саме.

Демократична Нарада не репрезентує більшості революційного народу, а самі угодовські дрібно-буржуазні верхи. Не можна давати себе обдурити цифрами виборів, не в виборах справа: порівняйте вибори до Міської Думи Петербурга й Москви та вибори до Рад. Порівняйте вибори в Москві та московський страйк 12 серпня, — ось об'єктивні дані про більшість революційних елементів, що ведуть за собою маси.

Демократична Нарада дурить селянство, не даючи йому ні миру, ані землі.

Тільки більшовицький уряд задовольнить селянство.

Чому саме тепер повинні більшовики взяти владу?

Тому, що майбутня віддача Петербурга стократ зменшить наші шанси. А віддачі Петербурга, маючи армію з Керенським і К-о на чолі, ми запобігти не спроможні.

І Установчих Зборів „чекати“ не можна, бо тією-ж таки віддачею Петербурга Керенський і К-о кожної хвили можуть зірвати їх. Тільки наша партія, захопивши владу, може забезпечити, що Установчі Збори буде скликано, і захопивши владу, вона обвинуватить інші партії у зволіканні і доведе правдивість цього обвинувачення.

Сепаратному мирові між англійськими й німецькими імперіалістами стати на перешкоді повинно й можна тільки тоді, як будемо діяти хутко.

Народ утомився від вагань меншовиків та есерів. Тільки наша перемога в столицях потягне селянство за нами.

Справа йде не про „день“ повстання, не про „момент“ його у вузьком: розумінні. Це вирішить тільки загальний голос тих, хто має звязок із робітниками й салдатами, з масами.

Справа в тому, що наша партія тепер на Демократичній Нараді має фактично свій з'їзд, і цей з'їзд мусить вирішити (хоче чи не хоче, а мусить) долю революції.

Справа в тому, щоб завдання зробити ясным для партії: на порядок денний поставити збройне повстання в Петербурзі і в Москві (з околицями), завоювання влади, скинення уряду. Обміркувати, як агітувати за це, не висловлюючись так у пресі.

Пригадати, продумати Марксові слова про повстання: „повстання єсть мистецтво“ і т. д.

Дождатись „формальної“ більшости у більшовиків наївно: жадна революція цього не дожидає. І Керенський із К-о не ждуть, а готують здачу Петербурга. Якраз блаженські вагання „Демократичної Народи“ повинні увірвати і таки увірвуть терпець робітникам Петербурга й Москви. Історія не простить нам, як не візьмемо влади тепер.

Немає апарату? Апарат є: Рада та демократичні організації. Міжнародне становище саме тепер, напередодні сепаратного миру англійців із німцями, за нас. Саме тепер запропонувати мир народам — значить перемогти.

Захопити владу одразу і в Москві, і в Петербурзі (байдуже, хто почне; можливо, навіть Москва може почати), ми переможемо безумовно й безсумнівно. Більшовики повинні взяти владу.

Написано в вересні 1917 року.

3) ЗДІЙСНЕННЯ ДИКТАТУРИ ПРОЛЕТАРІАТУ ПІСЛЯ ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ.

ТЕЗИ ПРО УСТАНОВЧІ ЗБОРИ.

1. Вимога скликати Установчі Збори входила цілком законно в програму революційної соціал-демократії, тому що в буржуазній республіці Установчі Збори є найвища форма демократизму й тому що імперіалістична республіка, з Керенським на чолі, утворюючи парламент, готувала фальшування виборів з багатьма порушеннями демократизму.

2. Висловуючи вимогу скликати Установчі Збори, революційна соціал-демократія з самого початку революції 1917 року не раз підкреслювала, що республіка Рад є вища форма демократизму, ніж звичайна буржуазна республіка з Установчими Зборами.

3. Для переходу від буржуазного ладу до соціалістичного, для диктатури пролетаріату, республіка Рад Робітничих, Салдатських та Селянських Депутатів є не тільки форма вищого типу демократичних установ (проти звичайної буржуазної республіки з Установчими Зборами, як її вінцем), але так само й єдина форма, що може забезпечити найбільш безболізний перехід до соціалізму.

4. Скликання Установчих Зборів за списками, поданими в половині жовтня 1917 року, відбувається за таких умов, які виключають можливість правдиво виявити виборами до Установчих Зборів волю народу взагалі і трудящих мас особливо.

5. По-перше, пропорційна система виборів правдиво виявляє волю народу тільки тоді, коли партійні списки відповідають реальному розподілові народу дійсно на ті партійні угруповання, що відбилися у цих списках.

А в нас, як відомо, та партія, що мала з травня до жовтня найбільше прихильників у народі, а надто серед селян, партія соціалістів-революціонерів, дала єдині списки до Установчих Зборів у половині жовтня 1917 року, але розкололась після виборів до Установчих Зборів, ще перед їх скликанням.

Тим-то немає й бути не може навіть формальної відповідності між волею виборців у їхній масі та складом обраних до Установчих Зборів.

6. По-друге, ще важніше, не формальне, не юридичне, а громадсько-економічне, класове джерело невідповідності між волею народу, надто трудящих клас, з одного боку, та складом Установчих Зборів — з другого, це те що вибори до Установчих Зборів відбулися тоді, коли переважна більшість народу не могла ще знати всього обсягу й ваги Жовтневої, радянської, пролетарсько-селянської революції, що почалась 25 жовтня 1917 року, тоб-то вже після того, як подано списки кандидатів до Установчих Зборів.

7. Жовтнева революція, що завоювала владу для Рад, виліраючи політичне панування з рук буржуазії і передаючи його до

рук пролетаріату та найбільшого селянства, перед нашими очима переживає послідовно етапи свого розвитку.

8. Вона почалася з перемоги 24—25 жовтня в столиці, коли 2-й Всеросійський З'їзд Рад Робітничих та Салдатських Депутатів, цього авангарду пролетарів і політично найдіяльнішої частини селянства,— дав перевагу партії більшовиків і поставив її при владі.

9. Революція охоплювала потім протягом листопада й грудня всю масу армії та селянства, і виявилась передусім в усуненні та в перевиборах старих вершечкових організацій (армійські комітети, губерські, селянські комітети, Ц. В. К. Всеросійської Ради Селянських Депутатів, то-що), бо вони виявляли перебуту угодовську смугу революції, її буржуазний, а не пролетарський етап, і неминучо повинні були через те зійти зі сцени під натиском глибших та ширших народніх мас.

10. Цей потужний рух визискуваних мас до перетворення провідних органів своїх організацій не закінчився ще й досі, у половині грудня 1917 року, і незакінчений залізничий з'їзд,— це один із його етапів.

11. Отже групування класових сил у Росії в Іх класовій боротьбі складається на ділі в листопаді і в грудні 1917 року принципово инакше, ніж те групування, яке могло-б свій вираз найти у партійних списках кандидатів до Установчих Зборів у половині жовтня 1917 року.

12. Останні події на Україні (почасти також у Фінляндії і Білорусі, ще й на Кавказі) показують так само на нове групування класових сил, що відбувається в процесі боротьби між буржуазним націоналізмом Української Ради, Фінляндського Союму, то-що, з одного боку, і Радянською владою, пролетарсько-селянською революцією кожної з цих національних республік — з другого.

13. Нарешті, громадянська війна, що почалась кадетсько-калединським контр-революційним повстанням проти радянської влади, проти робітничого й селянського уряду, остаточно загострила класову боротьбу й відняла всяку змогу формально-демократичним шляхом розв'язати найгостріші питання, що їх поставила була історія перед народами Росії і найперше перед її робітничою класою та селянством.

14. Тільки повна перемога робітників і селян над буржуазним і поміщицьким повстанням (що виявилось у кадетсько-калединському русі), тільки нещадне військове придушення цього повстання роботодавців може дійсно забезпечити пролетарсько-селянську революцію. Хід подій та розвиток класової боротьби в революції призвели до того, що лозунг „Уся влада Установчим Зборам“, котрий не зважав на завоювання робітничо-селянської революції, не зважав на Радянську владу, на постанову Другого Всеросійського З'їзду Рад Робітничих і Салдатських Депутатів, Другого Всеросійського З'їзду Селянських Депутатів, то-що,— такий лозунг став на ділі лозунгом кадетів і калединців та їхніх підсобників. Усьому народові став ясно, що цей лозунг фактично означає боротьбу за усунення Радянської влади, і що Установчі Збори, коли-б вони розійшлися з Радянською владою, неминучо були-б засуджені на політичну смерть.

15. До особливо гострих питань народнього життя належить питання про мир. Справді революційну боротьбу за мир розпочато в Росії тільки після перемоги революції 25 жовтня, і як перші на-

слідки цієї перемоги, оголошено таємні договори, складено замирення й розпочато гласні переговори про загальний мир без анексій та без контрибуцій.

Широкі народні маси тільки тепер, на ділі, сповна й одверто дістають спромогу бачити політику революційної боротьби за мир та вивчати її наслідки.

За виборів до Установчих Зборів народні маси були позбавлені цієї можливості.

Ясно, що і з цього боку невідповідність між складом виборних до Установчих Зборів і справжньою волею народу в справі закінчення війни є річ неминуча.

16. Сукупність вищезазначених обставин дає той наслідок, що Установчі Збори, скликані за списками партій, які існували перед пролетарсько-селянською революцією, в умовах панування буржуазії, неминучо приходять до сутички з волею й інтересами трудящих і визискуваних клас, які розпочали 25 жовтня соціалістичну революцію проти буржуазії. Натурально, що інтереси цієї революції стоять вище, ніж формальні права Установчих Зборів, навіть тоді, коли-б ці формальні права не були зіпсовані відсутністю в законі про Установчі Збори визнання права народу на перевибори будлі-коли своїх депутатів.

17. Кожна спроба, безпосередня чи посередня, розглядати справу про Установчі Збори з формально-юридичного боку, в рамках звичайної буржуазної демократії, не беручи на увагу класової боротьби та громадянської війни, це зрада справи пролетаріату й перехід на точку зору буржуазії. Застерегти всіх і кожного від такої помилки, що її робить дехто з вершків більшовизму, не вмючи оцінити жовтневого повстання і завдань диктатури пролетаріату, — це безумовний обов'язок революційної соціал-демократії.

18. Єдиний шанс безболізно розв'язати кризу, що повстала через невідповідність між виборами до Установчих Зборів та волею народу, а також інтересами трудящих і визискуваних клас — це коли народ як-найширше й як-найшвидше здійснить право переобирати членів Установчих Зборів і коли сами Установчі Збори приєднаються до закону Ц. В. Ком. про ці перевибори та коли вони без ніяких застережень заявлять, що визнають Радянську владу, Радянську революцію, її політику в справі про мир, про землю і про робітничий контроль, коли Установчі Збори цілком приєднаються до табору воєрогів кадетсько-калединської контр-революції.

19. Поза цими умовами кризи, з Установчими Зборами звязану, можна розв'язати тільки революційним шляхом, — шляхом найбільш енергійних, швидких, твердих та зважливих революційних заходів Радянської влади проти кадетсько-калединської контр-революції, хоч-би якими лозунгами та установами (хоч-би й членством до Установчих Зборів) ця контр-революція прикривалась. Кожна спроба зв'язати руки Радянській владі в цій боротьбі була-б допомогою контр-революції.

«Правда» 26 грудня 1917 р.

3 ПРОМОВИ ПРО РОЗПУСК УСТАНОВЧИХ ЗБОРІВ.

Товариші! Сутичку між Радянською владою й Установчими Зборами підготувала вся історія російської революції, перед нечуваними поставлена завданнями — по-соціалістичному перебудувати

суспільство. Після подій 1905 року не було ніякого сумніву, що царат доживає своїх останніх днів і що лише через відсталість і темноту села йому вдалося видертись із безодні. Поруч із революцією 1917 року, з одного боку, буржуазна імперіялістична партія силою подій перетворилась на республіканську партію ¹⁾, а з другого боку виникли демократичні організації — Ради, засновані ще в 1905 році, бо вже тоді соціалісти зрозуміли, що через організацію цих Рад постає щось велике, нове й небувале в історії всесвітньої революції. Ради, що їх народ аумів створити цілком самостійно, — це форма демократизму, яка не має собі рівної в жадній країні.

Революція висунула дві сили — об'єднання мас, щоб повалити царат, та організації трудящого народу. Коли я чую від супротивників Жовтневої революції крики про нездійсненність і утопічність ідей соціалізму, то я звичайно в таких випадках ясно й просто запитую їх: а що-ж це за явище — Ради? У наслідок чого народилися ці народні організації небували ще в історії розвитку світової революції? І на це запитання я ні від кого не діставав і не міг дістати певної відповіді. Обороняючи буржуазний лад, супротивники Жовтневої Революції йдуть проти цих могутніх організацій, яких не спостерігалось ще в жадній у світі революції. Хто бореться проти поміщиків, той іде до Рад Селянських Депутатів. Ради охоплюють усіх і кожного, хто не хоче байдикувати та хто йде шляхом творчої роботи. Вони вкрили мережею всю країну, і чим густіша буде ця мережа народніх Рад, тим менш можливою буде експлоатація представників трудящого народу, бо існування Рад не можна погодити з буянним буржуазного ладу: в цьому джерело всіх заперечень представників буржуазії, що борються проти наших Рад виключно за-ради своїх інтересів.

Перехід від капіталізму до соціалістичного ладу відбувається за довгої та впертої боротьби. Російська революція, скинувши царат, повинна була неодмінно йти далі, не обмежуючись перемогою над буржуазною революцією, бо війна й нечувані злидні, що їх зазнали через неї знесилені народи, створили ґрунт для вибуху соціальної революції, і тому нема нічого смішнішого, як говорити, що дальший розвиток революції або дальше обурення мас викликала якась партія чи якась-там окрема особа, або, як вони галасують, — воля „диктатора“. Пожежа революції спалахнула тільки через темноту й неймовірні страждання Росії та через усі ті умови, що їх війна створила, руба поставивши питання перед трудящим народом: або сміливий, очайдушний і безстрашний крок, або пропадай — помирай голодною смертю.

І революційний вогонь виявився в тім, що Ради — цю твердиню трудової революції — створено. Російський народ зробив велетенський скік — стрибок від царату до Рад. Це безперечний і ніде ще небувалий факт. І тимчасом як буржуазні парламенти всіх країн і держав, рамцями капіталізму й власности звязані, ніколи й ніде не чинили жадного підпертя революційному рухові, — Ради, роздуваючи пожежу революції, владно диктують народові: — борись, бери до своїх рук все та організуйся. Нема сумніву, в процесі розвитку революції, що його Ради викликали, траляться багато різних помилок та огріхів, але ні для кого не таємниця, що кожний революційний рух завжди й неодмінно відзначається тимчасовим хаосом, руїною та без-

¹⁾ Мова тут про кадетську партію („конституційно-демократичну“). (Прим. ред.).

ладдям.... Буржуазне суспільство єсть та сама війна, та сама різанина, і це явище викликало й загостило конфлікт між Установчими Зборами й Радами, і в тих, хто закидає нам, що ми колись боронили Установчі Збори, а тепер їх „розгонимо“, у тих нема ані крихотки думки, а тільки пишні порожні фрази, бо колись, рівняючи до царату й республіки Керенського, Установчі Збори були нам кращі за їх славетні органи влади. Але як настали Ради, вони, звісно, як все-народні революційні організації, стали незрівняно вище над усі парламенти цілого світу, і це явище я підкреслював ще в квітні місяці. Ради, цілком руйнуючи буржуазну й поміщицьку власність, сприяючи остаточному переворотові, що знімає всі сліди буржуазного ладу, штовхнули нас на шлях, що привів народ до будування свого життя. Ми взяли вже до цього величезного будівництва й добре зробили. що взяли. Немає сумніву, соціалістичну революцію не можна відразу подати народові чистенькою, гладенькою й бездоганною, революція не може обійтись без громадянської війни, без саботажу й опору. І хто доводить протилежне, той або брехун, або людина в футлярі. Події 20 квітня ¹⁾, коли народ самостійно, без жадних указівок з боку „диктаторів“ або партій, виступив сам-один проти угодівського уряду, — вже показали тоді всю кволість і безґрунтовність підвалин буржуазії. Маса відчули свою силу, і щоб догодити їм, розпочато оту славнозвісну міністерську „чехарду“, щоб дурити народ, та народ незабаром проздрів надто після того, як Керенський, маючи в обох кешенях грабіжницькі таємні договори з імперіялістами, наказав військові наступати. Обдурований народ помалу зрозумів усю діяльність угодівців, поволи терпіння його дійшло до краю, і наслідком усього цього — Жовтнева революція. Народ учився з досвіду, він пройшов через катування, смертну кару, масові розстріли, і даремно його кати запевняють, що в повстанні трудящих винні більшовики чи якісь там „диктатори“ — про це свідчить розкол серед народніх мас, на з'їздах, зборах конференціях, то-що. Народ і досі не засвоїв до краю Жовтневу революцію. Ця революція на ділі показала, як народ повинен заходжуватися в свої руки землі відбирати та народні багатства, засоби пересування й виробництва — в руки робітничої й селянської держави. Вся влада Радам — сказали ми, і за це ми боремось. Народ захотів скликати Установчі Збори, і ми скликали їх. Але він зараз-таки відчув, що саме являють собою ці славетні Установчі Збори. І тепер ми вволили волю народа, волю, що каже: вся влада Радам. А саботажників ми зломимо. Коли я діявся із Смольного, де все клекотіло живим клетком життя, до Таврійського Палацу, я почував себе так, ніби я опинився серед трупів і неживих мумій. Узавши для боротьби проти соціалізму на поміч собі всі засоби, користуючись із сили й саботажу, вони й великі гордощі людства — знання — обернули на знаряддя експлоатації трудящого народу, і хоч цим вони в деякій мірі затримали були заходи до соціалістичної революції, але зірвати її їм не вдалось та й ніколи не вдасться, бо надто велика міць Рад, що почали старі віджиті підвалини буржуазного ладу ломити не по-панському, а по-пролетарському, по-селянському.

І передача всієї влади Установчим Зборам є таке саме угодівство зо шкідливою буржуазією. Російські Ради ставлять інтереси тру-

¹⁾ 20-го квітня петроградські робітники й салдати, після ноти Мілжкова про продовження війни та про її імперіялістичні цілі, демонстрували на вулицях з більшовицькими лозунгами: „Геть 10 міністрів-капіталістів, геть війну!“ (Прим. ред.).

дящих мас геть-геть вище, ніж інтереси зрадницького угодовства, передягнутого в нове убрання. Старою, давньою, цвілою старовиною дхне від промов Чернова й Церетелі, цих діячів, що віджили своє й по-старому все ще скиглять та базикають про припинення громадянської війни. Та поки в Каледин і за лозунгом: „Уся влада Установчим Зборам“ ховається лозунг: „Геть Радянську владу“, ми не уникаємо громадянської війни, бо ні за що в світі не віддамо Радянської влади!.. І коли Установчі Збори знов захотіли були відкласти пекучі, нагальні справи й завдання, що їх подали Ради, — ми їм відповіли, що не може бути ані хвилини зволікання. І волею Радянської влади Установчі Збори, що не визнали влади народу, розпущено. Козиря Рябушинських ¹⁾ побито, і опір останніх тільки загострить і викличе новий вибух громадянської війни.

Установчі Збори розпускається, і Радянська революційна республіка хоч як дістане перемогу.

(Засідання В. Ц. В. К. 6 січня 1918 р.).

ПРО «ДЕМОКРАТІЮ» Й ДИКТАТУРУ.

Декілька чисел берлінського „Червоного Прапору“ та віденського „Клича“ (Weckruf), органа комуністичної партії німецької Австрії, які дійшли до Москви, показують нам, що зрадники соціалізму, котрі підтримують війну хижаків-імперіялістів, усі ці Шайдемани й Еберти, Австерліци й Ренери ²⁾ дістають належну відсіч від справжніх представників революційних пролетарів Німеччини й Австрії. Ми гаряче вітаємо обидва органи, що визначають собою життєвість і зріст III Інтернаціоналу. Очевидячки, головним питанням революції і в Німеччині і в Австрії є тепер питання: Установчі Збори чи Влада Рад? Представники збанкрутованого II Інтернаціоналу, всі — від Шайдемана до Кавцького, стоять та перше і називають свою точку зору обороною „демократії“ (Кавцький навіть добалакався до „чистої демократії“), в противність диктатурі. Погляди Кавцького я розглянув докладно в брошурі: „Пролетарська революція й ренегат Кавцький“, — вона щойно вийшла в Москві й Петрограді. Спробую коротко висловити основне в спірному питанні, що стало тепер практично на порядок денний всіх передових капіталістичних країн.

Шайдемани й Кавцькі говорять про „чисту демократію“ або „демократію“ взагалі, щоб обдурити маси та заховати від них буржуазний й характер сучасної демократії. Хай буржуазія й далі зберігає в своїх руках увесь апарат державної влади, хай купка експлуататорів і далі користується зі старої, буржуазної, машини! Ті вибори, що їх переводять за таких умов, буржуазія, зрозуміла річ, любить називати: „вільними“, „рівними“, „демократичними“, „всенародніми“, бо цими словами вона захоче правду, захоче, те, що власність на засоби виробництва й політична влада лишаються в експлуататорів, що тому-то не може бути й мови про справжню волю, про справжню рівність для визискуваних, тоб-то для величезної більшості людності. Буржуазії корисно й конче потрібно заховувати від народу буржуазний й характер сучасної демократії та видавати її за демо-

¹⁾ Рябушинський — багатіший капіталіст, котрий після лютневої революції сказав: „Революцію може придушити тільки козава рука голоду“. (Прим. ред.).

²⁾ Німецькі й австрійські меншовики. (Прим. ред.).

кратію взагалі, або за „чисту демократію“, і Шайдемани ще й Кавцькі, повторюючи це, на ділі кидають точку зору пролетаріату й стають на боці буржуазії.

Маркс і Енгельс, коли вони останній раз удвох підписували передмову до „Комуністичного Маніфесту“ (це було в 1872 році), вважали за конче потрібне звернути особливу увагу робітників на те, що пролетаріат не може просто опанувати готову (тоб-то буржуазну) державну машину і пустити її для своїх цілів, а мусить зломити, розбити її. Ренегат Кавцький написав цілу брошуру про „Диктатуру пролетаріату“, заховавши від робітників цю найважливішу марксівську істину, перекрутивши в основі марксизм, і зрозуміло, що похвали, які розсипали цій брошурі пани Шайдемани й К^о, були цілком заслужені, як похвали агентів буржуазії тому, хто переходить на бік буржуазії.

Говорити про чисту демократію взагалі, про рівність, про волю, про всенародність тоді, як робітники й всі трудящі — голодні, роздягнені, зруйновані, замучені не тільки від капіталістичного найманого рабства, але й від 4-літньої грабіжницької війни, а капіталісти та спекулянти й далі володіють своєю награваною „власністю“ та „готовим“ апаратом державної влади, — це значить глузувати з трудящих і визискуваних.

Це значить бити в лице основним істинам марксизму, що вчить робітників: ви повинні використати буржуазну демократію, яко величезний історичний прогрес, рівняючи до феодалізму, але ні на хвилину не забувайте буржуазного характеру цієї демократії, її історичної умовності й обмежености, не приставайте до „забобонної віри“ в „державу“, не забувайте, що держава і за найдемократичнішої республіки, а не тільки за монархії — це єсть не що інше, як машина, щоб одній класі гнити другу.

Буржуазія мусить лицемірити й називати „всенародною владою“, або демократією взагалі, або чистою демократією буржуазну демократичну республіку, що на ділі являє собою диктатуру буржуазії, диктатуру експлуататорів над трудящими масами. Шайдемани й Кавцькі, Австерліци й Ренери (тепер, на жаль, за допомогою Фрідріха Адлера) підтримують цю брехню й це лицемірство. А марксісти, комуністи викривають його й кажуть робітничим і трудящим масам пряму й одверту правду: на ділі демократична республіка, установчі збори, всенародні вибори то-що — це єсть диктатура буржуазії, і щоб визволити працю з-під кормиги капіталу — нема іншого шляху, як замінити цю диктатуру на диктатуру пролетаріату.

Тільки диктатура пролетаріату може визволити людство від гніту капіталу, від брехні, фальшу, лицемірства буржуазної демократії, цієї демократії для багатих; тільки вона може встановити демократію для бідних, тоб-то зробити блага демократії приступними, фактично, для робітників та найбідніших селян, — тимчасом як тепер (навіть і за найдемократичнішої — буржуазної — республіки) ці блага демократії, фактично, неприступні для величезної переважної більшости трудящих.

Візьмімо, наприклад, волю зборів, волю друку. Шайдемани й Кавцькі, Австерліци й Ренери запевняють робітників, що теперішні вибори до установчих зборів у Німеччині і в Австрії відбуваються „демократично“. Це брехня, бо на ділі капіталісти, експлуататори, поміщики, спекулянти мають у своїх руках дев'ять десятих найкращих будинків, придатних для зборів, і $\frac{9}{10}$ запасу паперу, друкарень то-що.

Робітника в місті, наймита й поденника на селі на ділі відсторонено від демократії як цим „священним правом власности“ (що його обороняють пани Кавцькі й Ренери, — до них, на жаль, перейшов і Фрідріх Адлер), так і буржуазним апаратом державної влади, себ-то буржуазними урядовцями, буржуазними суддями, то-що. Теперішня „воля зборів і друку“ в „демократичній“ (буржуазно-демократичній) республіці німецькій—це брехня й лицемірство, бо на ділі це воля для багачів купувати й підкупляти пресу, воля багачів сплювати народ сивухою буржуазної газетної брехні, воля багачів мати в своїй „власності“ поміщицькі садиби, найкращі будинки, то-що.

Диктатура пролетаріату однімає в капіталістів на користь трудящим поміщицькі дома, найкращі будівлі, друкарні, склади паперу.

Це буде заміна „всенародньої“, „чистої“ „демократії“ на „диктатуру однієї класи“ — галасують Шайдемани й Кавцькі, Австерліци й Ренери в їх закордонними одностумцями, Гомперсами Гендерсонами, Реноделями, Вандервельдами та К”.

Неправда — відповімо ми. Це буде заміна фактичної „диктатури буржуазії“ (цю диктатуру лицемірно прикривається формами демократичної буржуазної республіки) на диктатуру пролетаріату. Це буде заміна демократії для багатих на демократію для бідних. Це буде заміна волі зборів і друку для меншости, для експлоататорів, на волю зборів і друку для більшости людности, для трудящих.

Це буде велетенське всесвітньо-історичне поширення демократії, перетворення її з брехні на правду, звільнення людства від кайданів капіталу, що калічить і втинає всяку, навіть найбільш „демократичну“ й республіканську буржуазну демократію. Це буде заміна буржуазної держави на пролетарську державу, і ця заміна є єдиний шлях до відмирання держави взагалі.

Чому-ж не можна досягти такої мети без диктатури однієї класи? Чому не можна просто перейти до „чистої демократії“? — запитують лицемірні друзі буржуазії або наївні кляйнбюргери й спантелічені філістери ¹⁾.

Ми відповідаємо: тому що в усякому капіталістичному суспільстві головне значіння може мати або буржуазія, або пролетаріат, а дрібні хазяйчики неминучо будуть вагатися й лишатися безсилями, дурненькими мрійниками про „чисту“, тоб-то позакласову чи надкласову демократію. Тому що з суспільства, де одна класа пригнічує другу, не можна вийти иншим способом, як не диктатурою пригніченої класи. Тому що подолати буржуазію, скинути її може тільки пролетаріат, бо це єдина класа, що її об’єднав та „вишколив“ капіталізм, і вона сама тільки зможе потягти за собою хитливу масу трудящих, що живуть дрібнобуржуазним життям; єдино вона зможе захопити її або, що-найменше, „неутралізувати“. Тому що солоденькі міщани або філістери можуть мріяти, спантелічуючи цими мріями і себе, і робітників, ніби можна буде скинути ярмо капіталу без довгого й тяжкого придушення опору експлоататорів. У Німеччині й Австрії цей опір ще не розгорнувся одверто, бо поки-що не розпочато експропріації експропріаторів. Цей опір буде запеклий, скажений, коли таку експропріацію почнеться. Криючи це від себе й від робітників, Шайдемани й Кавцькі, Австерліци й Ренери зраджують інтереси пролетаріату, переходять у найважливіший момент з позиції класової боротьби та знищення гніту буржуазії на по-

¹⁾ Кляйнбюргери—дрібна буржуазія, філістери—опортуністи. (Прим. ред.).

зицію угодовства пролетаріату з буржуазією, на позицію „соціального миру“ або замирення визискувачів із визискуваними. Революція — локомотив історії — казав Маркс. Революції хутко навчають. Робітники міст, наймити по селах Німеччини й Австрії хутко зрозуміють зраду справи соціалізму з боку Шайдеманів і Кавцьких, Австерліців і Ренерів. Пролетаріат відкине геть цих „соціал-зрадників“, соціалістів на словах, зрадників соціалізму на ділі, як відкинув він у Росії таких самих дрібних буржуа і філістерів, меншовиків і „соціал-революціонерів“.

Пролетаріат побачить, — тим хутчій, чим повніше буде панування згаданих „проводирів“, — що тільки замінивши буржуазну державу, хоча-б це була найдемократичніша буржуазна республіка, на державу типу Паризької Комуни (що за неї такого багато говорив Маркс і що її перекрутили та зрадили Шайдемани та Кавцькі), або-ж на державу радянського типу може відкритися шлях до соціалізму. Диктатура пролетаріату визволить людство з-під кормиги капіталу й від війни.

«Правда». 3-го січня 1919 р.

ТЕЗИ ПРО БУРЖУАЗНУ ДЕМОКРАТІЮ ТА ПРО ДИКТАТУРУ ПРОЛЕТАРІАТУ.

(Оголошені на 1-му конгресі Комінтерну 4 березня 1919 р.)

1. Зріст революційного руху пролетаріату по всіх країнах викликав серед буржуазії та її агентів у робітничих організаціях конвульсійні зусилля знайти ідеально-політичні аргументи, щоб виправдати владу експлоататорів. Серед цих аргументів особливо відзначається відмовлення від диктатури та оборона демократії. Брехливість і лицемірство такого аргументу, що його на тисячу ладів повторює і капіталістична преса, і конференція жовтого Інтернаціоналу у Берні в лютому місяці 1919 р., ясні для кожного, хто не хоче стати зрадником принципів соціалізму.

2. Аргументація ця, насамперед, оперує з поняттям „демократія взагалі“ і „диктатура взагалі“, не висуваючи питання про класи. Так ставити питання з поза- або з надкласової точки зору, ніби-то з точки зору цілого народу, це-ж простісіньке глузування з основної науки соціалізму, а саме — з науки про класову боротьбу, що її забувають на ділі, але визнають на словах ті соціалісти, які перекинулися до табору буржуазії. В жадній цивілізованій капіталістичній країні немає „демократії взагалі“, а є лише буржуазна демократія, і нема мови за „диктатуру взагалі“, а лише за диктатуру пригнобленої класи, тоб-то пролетаріату, над гнобителями та експлоататорами, тоб-то над буржуазією, на те, щоб перемогти опір, що його ставлять експлоататори, борючись за владу.

3. Історія нас учить, що ніколи ще пригноблена класа не здобувала й не могла здобути влади без попереднього періоду диктатури, тоб-то не завоювавши політичної влади та не придушивши силою найбільш запеклого, дикого опору, що його завжди чинять експлоататори, не зупиняючись ні перед якими злочинами. Сама буржуазія, що її владу тепер обороняють соціалісти, котрі висловлюються проти „диктатури взагалі“ і душею та тілом стоять за „демократію взагалі“, — ця буржуазія здобула свою владу в цивілізованих країнах цілою низкою повстань, громадянських воєн, скидаючи силою королівську владу,

феодалних рабовласників і придушуючи спроби реставрації. Соціалісти всіх країн роз'ясняли народові класовий характер цієї буржуазної революції тисячі, мільйони разів у своїх книжках, брошурах, в резолюціях своїх конгресів, в агітаційних промовах. Тим-то тепер оборона „буржуазної демократії“ у промовах, у галасливих випадках за „демократію взагалі“ і проти диктатури пролетаріату, „диктатури взагалі“ — це єсть просто зрада соціалізму, фактичний перехід до табору буржуазії, заперечення права пролетаріату на свою пролетарську революцію, оборона буржуазного реформізму якраз у той історичний момент, коли буржуазний реформізм зазнав побиванки в цілому світі й коли війна створила революційну ситуацію.

4. Усі соціалісти, роз'яснюючи класовий характер буржуазної демократії та буржуазного парламентаризму, висловлювали думку, котрі з величезною науковою точністю висловили колись Маркс і Енгельс, казавши, що найдемократичніша з буржуазних республік являє собою не що инше, як машину, щоб буржуазії гнітити робітничу класу, щоб жменьці капіталістів трудящі маси визискувати. Немає хоч-би одного такого марксиста з тих, що тепер лементують проти диктатури й за демократію, який не присягнувся-б усіма святими перед робітниками, що він визнає цю основну істину соціалізму; тепер-же, коли серед революційного пролетаріату почалось хвилювання ще й рух, скеровані на знищення цього апарату пригнічення та на завоювання диктатури пролетаріату, ці зрадники соціалізму малюють справу так, ніби-то буржуазія подарувала трудящим чисту „демократію“, ніби-то буржуазія зреклась опору й ладна скоритись більшості трудящих, ніби-то в демократичній республіці не було й немає державного апарату, щоб підпорядковувати робітників капіталові.

5. Паризька Комуна, що її на словах прославляють усі, хто хоче, щоб їх уважали за соціалістів і хто знає, що робітничі маси мають до комуни велику й щирю симпатію, — особливо ясно показала нам невисоку вартість буржуазного парламентаризму й буржуазної демократії; ці останні, звичайно, як рівняти до середніх віків, являють собою установи прогресивні; але за пролетарської революції вони потребують неминучих та ґрунтовних змін. Саме Маркс, котрий особливо цінував історичне значіння Комуни, в своїй аналізі вияснив експлоататорський характер буржуазної демократії й буржуазного парламентаризму, що дають пригніченій класі право вирішувати один раз за багато років, хто з делегатів заможних клас буде в парламенті репрезентувати народ та зраджувати його інтереси. Якраз тепер, коли рух на користь Радам, що весь світ охоплює, в очах у всіх є продовженням справи Комуни, — зрадники соціалізму забувають досвід, практику й конкретну науку Паризької Комуни і повторюють стару буржуазну казку про „демократію взагалі“. Комуна не була парламентською установою.

6. Значіння Комуни полягає далі в тому, що вона зробила спробу розбити буржуазний державний апарат, а також апарат урядовий, судовий, військовий та поліцейський, зробила спробу зруйнувати їх до пня та замінити на самоврядувальну масову організацію робітників без поділу влади на законодавчу й виконавчу. Всі буржуазно-демократичні республіки нашого часу, серед них і німецька, котру, глузуючи з правди, соціал-зрадники називають „пролетарською“, зберігають цей буржуазний державний апарат. Усе це знов-таки ясно й точно доводить, що лемент про оборону „демокра-

тії взагалі“ — це не що инше, як оборона буржуазії та її експлуаторських привілеїв.

7. За приклад вимог „чистої демократії“ може бути „воля зборів“. Кожний свідомий робітник, що не порвав із своєю класою, відразу зрозуміє, що було-б нісенітницею обіцяти експлуаторам волю зборів в такий момент і за такого становища, коли вони можуть опиратися тому, щоб їх скинено, ще й можуть боронити свої привілеї. Як була буржуазія революційна, то ні в Англії 1648 р., ні у Франції 1793 р. не дозволяла вона монархістам і дворянам вільно збиратись, коли вони закликали до країни чужоземне військо та „збиралися“, щоб організувати спробу реставрації. Якщо теперішня буржуазія, давно вже зробившись реакційною, вимагає від пролетаріату, щоб він наперед поручився, що експлуаторам, — однаково, яким способом капіталісти будуть опиратися, як відчужуватимуть їхнє майно, — буде дано „волю зборів“, то робітники тільки сміятимуться з такого лицемірства буржуазії.

З другого боку, робітники чудово знають, що „воля зборів“ — це порожній звук навіть у найдемократичніших буржуазних республіках, бо багатії мають у своїх руках найкращі громадські і приватні будинки, мають ще й чимало дозвілля й користуються з оборони буржуазного апарату влади. У міських і сільських пролетарів, а також у незаможних селян, тоб-то в переважної більшості людности, немає ні того, ні другого, ані третього. Поки так стоїть справа, „рівність“, тоб-то „чиста демократія“ є обдур. Щоб завоювати справжню рівність, щоб дати трудящим запровадити справжню демократію, конче треба спочатку відібрати в експлуаторів усі громадські й приватні палаци, дати попереду трудящим дозвілля, до того-ж неодмінно треба, щоб волю їх зборів боронили озброєні робітники, а не дворянські синки або офіцери з капіталістичних верств, за допомогою заляканих салдатів. Тільки після такої зміни можна буде балакати про волю зборів, про рівність, не знущаючись з робітників, з трудящого народу та бідноти. Але запровадити цю зміну спроможеться тільки авангард трудящого народу — пролетаріат, скинувши експлуаторів, буржуазію.

8. „Воля друку“ так само є одним із головних лозунгів „чистої демократії“. Проте-ж робітники знають, а соціалісти всіх країн признавали це мільйони разів, що ця воля є обдур доти, доки найкращі друкарні та найбільші запаси паперу будуть в руках у капіталістів, а влада капіталу буде й далі панувати над пресою, — та влада, що проявляється в цілому світі тим ясніше, тим різкіше й цинічніше, чим більше розвинувся демократизм та республіканський режим, як от у Америці. Щоб завоювати для робітничих мас, для робітників та селян справжню рівність, неодмінно треба спочатку відняти в капіталістів можливість користати з послуг письменників, скуповувати видавничі фірми та підкупляти газети. А для цього конче треба скинути ярмо капіталу, розбити гнобителів та зломити їх опір. Капіталісти завжди називали „свободою“ свободу здобувати баринші — для багатих, і свободу вмирати з голоду — для бідних. Капіталісти під волею друку розуміють волю багатих підкупляти пресу, волю вживати багатства для фабрикації та підроблення так званої громадської думки. Оборонці „чистої демократії“ — це на ділі знов-таки оборонці найбруднішої й найпродажнішої системи панування багатих над засобами освіти мас; ці дурії народу відтягають його від конкретно-історичного завдання визволити пресу від капіталу гуч-

ними, але наскрізь перейнятими брехнею фразами. Справжню волю й рівність дасть той лад, що його заводять комуністи, коли не можна буде збагатитися чужим коштом, не буде об'єктивної можливості безпосередньо або посередньо підпорядкувати пресу могутності грошей, не буде перешкод для робітників (або для байдужливої, такої численної групи робітників) здійснити право користуватися з належних суспільству друкарень і паперу.

9. Історія XIX і XX віків, ще перед війною, показала нам, що таке в насправді хвалена „чиста демократія“ за капіталізмом. Марксистки завжди казали, що чим розвиненіша, чим „чистіша“ демократія, тим більш неприкритою, грубою та нещадною стає класова боротьба й тим очевидніший гніт капіталу та диктатура буржуазії. Справа Дрейфуса ¹⁾ в республіканській Франції, криваві розправи армії наймитів, що її озброїли капіталісти, над робітниками-страйкарями вільної й демократичної Американської республіки, — ці й тисячі інших подібних фактів одкривають правду, що її даремно буржуазія намагається заховати, а саме ту правду, що в найдемократичніших республіках панують терор і диктатура буржуазії, котрі виявляються одверто кожного разу, як влада капіталу починає ніби-то втрачати ґрунт під ногами.

10. Імперіялістична війна 1914—1918 рр. раз на завжди довела навіть відсталим робітникам, у найвільніших навіть республіках, що справжня буржуазна демократія має характер диктатури буржуазії. Щоб збагатити німецьких і англійських мільйонерів і мільярдерів, десятки мільйонів людей забито, а в найвільніших республіках заведено військову диктатуру буржуазії. Ця військова диктатура продовжує існувати в країнах Антанти і після перемоги над Німеччиною. Власне війна розплющила робітникам очі більш як щось інше; вона зірвала з буржуазної демократії фальшиві прикраси й розкрила народові всю безодню спекуляції й гонитви за баришами, що виявились підчас війни і в зв'язку з нею. Для-ради свободи й рівності провадила буржуазія цю війну, для-ради свободи й рівності неймовірно збагачувалися військові постачальники. Жадні зусилля жовтого бернського Інтернаціоналу не допоможуть загалі від мас викритий тепер до краю експлуататорський характер буржуазної свободи, буржуазної рівності й буржуазної демократії.

11. У капіталістично найбільш розвиненій країні континентальної Європи, а саме в Німеччині, перш: місяці повної республіканської свободи, що її принесла з собою перемога над імперіялістичною Німеччиною, показали німецьким робітникам і всьому світові, в чім справжня класова основа буржуазно-демократичної республіки. Вбивство Карла Лібкнехта й Розі Люксембург — це подія всесвітньої історичної ваги не тільки тому, що трагічно загинули найкращі люди й проводирі справжнього пролетарського комуністичного Інтернаціоналу, але й тому, що в ньому до краю виявився класовий характер європейської капіталістичної і, можна не перебільшуючи сказати, першої держави в цілому світі. Якщо арештованих, тоб-то людей, взятих під охорону державної влади, могли забити безкарно офіцери й капіталісти за уряду соціал-патріотів, то, значить, має рацію твердження, що в тій демократичній республіці, де могло трапитись щось подібне, пану-

¹⁾ Справа Дрейфуса, єврей, капітана французької служби, обвинуваченого в зраді та в стосунках із німецьким штабом — це найхарактерніший зразок ледожерного антисемітизму; як потім виявилось, усе обвинувачення було збудоване на фальшивих документах. (Прим. ред.).

вала диктатура буржуазії. Люди, що обурюються з приводу вбивства Карла Лібкнехта й Розі Люксембург, але не розуміють цієї істини, тим самим доводять лише своє туподумство або лицемірство. В одній з найбільш вільних і передових республік світу — в німецькій республіці — існує „свобода“ вбивати безкарно заарештованих проводирів пролетаріату. Інакше й бути не може доти, доки капіталізм бере гору, бо розвиток демократизму не зменшує, а загострює класову боротьбу, що тепер, як результат війни та за впливом війни і її наслідків, досягла точки кипіння.

В усім культурнім світі більшовиків тепер висилають, утискують та заарештовують, от як в одній з найвільніших буржуазних республік — у Швейцарії; так само в Америці відбуваються більшовицькі погроми, то-що. З погляду „демократії взагалі“, або „чистої демократії“, просто смішно, щоб передові, культурні, демократичні, озброєні до зубів держави боялись присутності кількох десятків людей з відсталої, голодної, сплюндрованої Росії, котру буржуазні газети, що виходять у мільйонах примірників, називають дикунькою й злочинною. Ясно — суспільний лад, що може породити таку страшенну суперечність, являє собою справді диктатуру буржуазії.

12. За таких обставин диктатуру пролетаріату можна не тільки цілком виправдати, як засіб скинути ярмо гнобителів та придушити їхній опір, але й визнати її за конче потрібну для всієї маси трудящих, як єдину оборону проти диктатури буржуазії, що призвела до війни і нові готує війни.

Чого передусім не розуміють соціалісти і в чім виявляється їхня теоретична короткозорість, їхня залежність від буржуазних забобонів, їхнє політичне зрадництво що-до пролетаріату, це — те, що в капіталістичному суспільстві, коли загострюється класова боротьба, — а вона лежить у його основі, — не може бути чого-небудь середнього, що містилося б між диктатурою буржуазії та диктатурою пролетаріату. Всяка мрія про щось третє — це реакційна, дрібно-буржуазна ламентация. Про це свідчить досвід більш ніж столітнього розвитку буржуазної демократії та робітничого руху в усіх прогресивних країнах, і, особливо, досвід останніх п'яти років. За це говорять і вся наука політичної економії, весь зміст марксизму, що пояснює економічну неминучість диктатури буржуазії за всякого грошевого господарства, — диктатури, що її може усунути лише та класа, яка, через розвиток капіталізму, сама що-раз більше розвивається, збільшується, об'єднується й міцнішає, — класа пролетарів.

13. Друга теоретична й політична помилка соціалістів полягає в їх нерозумінні того, що форми демократії змінювались протягом тисячоліть, починаючи з її зародків у старовини, в міру того, як одна пануюча класа змінювала другу. В республіках стародавньої Греції, в середньовічних, містах у передових капіталістичних державах демократія мала різні форми й різний обсяг. Було б найбільшою нісенітницею припустити, що найглибша в історії людства революція, перший перехід влади з рук меншости — визискувачів до рук більшости — визискуваних відбудеться в рамках старої, буржуазної, парламентарної демократії, без величезних порухів, не створивши нових форм демократії, нових установ, нових умов їх застосування, то-що.

14. Диктатура пролетаріату подібна до диктатури інших класів тим, що її, як і всяку іншу диктатуру, викликає конче потреба придушити силою опір тієї класи, що втрачає свою політичну владу. Основна відмінність диктатури пролетаріату від дик-

татури інших клас, від диктатури великих землевласників середніх віків, від диктатури буржуазії в усіх цивілізованих капіталістичних країнах, полягає в том, що диктатура великих землевласників і буржуазії являла собою силомічне придушення опору більшості людности, а саме трудящих мас, тимчасом як диктатура пролетаріату, навпаки, є силомічне придушення опору експлуататорів, тоб-то явної меншости людности—великих поміщиків і капіталістів.

Звідци знов-таки випливає, що диктатура пролетаріату неминучо повинна потягти за собою, загалом кажучи, не тільки зміну форми та заведення демократії, але й таку зміну їх, що призвела-б до небувалого ще в світі поширення справжнього користування демократизмом на трудящі класи, що були під кормогою капіталізму.

І справді, форма диктатури пролетаріату, що її вже фактично вироблено, тоб-то Радянська влада в Росії, система Рад у Німеччині, „Shop Stewards Committees“¹⁾ та інші аналогічні радянські установи в інших країнах,— всі вони дозволяють трудящим класам, тоб-то переважній більшості людности, користуватися з демократичних прав та свобод, а цієї можливости ще ніколи не було, хоча-б у приблизній мірі, навіть по найкращих демократичних республіках.

Суть Радянської влади в тому, що масова організація саме тих клас, котрих гнітили капіталісти, тоб-то робітників і півпролетарів (селян, що не експлуатують чужої праці й мусять повсякчас продавати хоч-би частину виробів своєї праці),— це постійна й єдина підвалина всієї державної влади, всього державного апарату. Саме ті маси, що навіть у найдемократичніших республіках по закону були рівноправні, а справді, за допомогою різних заходів та крутіства, їх відсували від участі в політичному житті та від користування з демократичних прав і свобод,— тепер саме їх притягають до постійної, вільної й до того-ж провідної участі в демократичному правуванні державою.

15. Та рівність громадян без різниці статі, віри, національності, що її буржуазна демократія завсіди й скрізь обіцяла, але ніде не виконувала та через панування капіталізму й не могла виконати,— Радянська влада, або диктатура пролетаріату, здійснила відразу й цілком, бо тільки влада робітників, не заінтересована в приватній власності на знаряддя виробництва та в боротьбі за їх розділ та розподіл, могла це здійснити.

16. Стара, тоб-то буржуазна демократія й парламентаризм були так організовані, що саме трудящі класи були найдальші від урядового апарату. Радянську-ж владу, тоб-то диктатуру пролетаріату, так організовано, що вона наближає робітничі маси до урядового апарату. Таку саму мету має об'єднання законодавчої й виконавчої влади в радянській організації держави та заміна територіяльних виборних округ на виробничі одиниці—заводи й фабрики.

17. Армія була за апарат до пригнічення не тільки в монархії; вона була таким самим апаратом і в усіх буржуазних, навіть найдемократичніших республіках. Тільки Радянська влада, як єдина постійна державна організація клас, пригнічуваних від капіталістів, може звільнити армію з підлеглости буржуазному командуванню й дійсно об'єднати пролетаріат з армією; вона може озброїти пролетаріат і роззброїти буржуазію, без неї перемога соціалізму—неможлива.

¹⁾ Комітети фабричних старост.

18. Радянську організацію держави пристосовано до того, щоб пролетаріят, яко класа найбільше згуртована, через вплив капіталізму, і насвідоміша, взяв провідну роль в державі. Досвід усіх рухів пригнічених клас, досвід соціалістичного світового руху вчить нас, що тільки пролетаріяткові дано з'єднати до купи розпорошені й відсталі шари трудящої та експлоатованої людности й повести її за собою.

19. Тільки радянська організація держави може зруйнувати — відразу й до краю — старий, тоб-то буржуазно-урядовчий і судовий апарат, котрий існував далі й мусів далі існувати за часів капіталізму, навіть у найдемократичніших республіках, і котрий фактично найбільш перешкоджав робітничим і трудящим масам здійснювати демократизм. Паризька Комуна зробила на цьому шляху перший всесвітньо-історичний крок, а Радянська влада — другий.

20. Всі соціалісти, серед них і на чолі їх Маркс, поставили собі за мету знищити державну владу. Не здійснивши цієї мети, справжній демократизм, тоб-то свобода і рівність, недосяжні. До цієї мети приводить одначе на ділі лише Радянська влада, або пролетарська демократія, бо вона негайно-ж таки починає підготовляти повне відмирання всякої державности, притягаючи масові організації трудящого народу до повсякчасної та безумовної участі в державному правуванні.

21. Повний крах соціалістів, що зібралися в Берні, повну відсутність у них розуміння нової, тоб-то пролетарської демократії, особливо видно ось із чого: 10 лютого 1919 року Брантінг, оголосив закриття міжнародного з'їзду жовтого Інтернаціоналу в Берні. 11-го лютого 1919 року учасники з'їзду вмістили в Берліні, в газеті „Freiheit“, відозву незалежних до пролетаріату. В цій відозві зазначається буржуазний характер шайдеманівського уряду, закидається йому, що він хоче скасувати ради, — їх там названо: „носительками та охоронницями революції, — та пропонується легалізувати ради, надати їм державно-правного характеру, ще й надати їм права припиняти постанови Національних Зборів, щоб ці постанови в такому разі ставити на народне голосування.

Така пропозиція свідчить про цілковиту духовну неспроможність теоретиків, що, боронячи демократію, не зрозуміли її буржуазного характеру. Смішна спроба з'єднати радянську систему, тоб-то диктатуру пролетаріату, з Національним Зібранням, тоб-то з диктатурою буржуазії, до краю викриває неадарність жовтих соціалістів і соціал-демократів, їхню реакційно-міщанську політику, ще й їхні боязкі поступки силам нової пролетарської демократії, що нестримно зростають.

22. Більшість жовтого бернського Інтернаціоналу, що, осуджуючи більшовизм, але боячись робітничих мас, не наслідилась голосувати за відповідну резолюцію, з класового погляду зробила це правильно. Саме ця більшість цілком солідарна з російськими меншовиками, соціал-революціонерами та шайдеманівцями в Німеччині. Російські меншовики та есери, жаліючись на утиски від більшовиків, намагаються затаїти, що утиски ці викликано участю меншовиків і ес-ерів у громадянській війні на боці буржуазії проти пролетаріату. Так само шайдеманівці та їхня партія брали участь у Німеччині в громадянській війні на боці буржуазії.

Тому цілком природньо, що більшість учасників бернського Жовтого Інтернаціоналу висловились за осуд більшовиків. У цьому

проте позначилася не оборона „чистої демократії“, а самооборона тих, котрі визнавали, що в громадянській війні вони стоять на боці буржуазії проти пролетаріату.

Виходячи з цих засад, треба визнати постанову більшості жовтого Інтернаціоналу з класового погляду — за правильну. Але пролетаріат не повинен боятися правди, а дивитись їй прямо в лице і тоді робити свої політичні висновки.

ТЕЗИ ПРО ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ДРУГОГО КОНГРЕСУ КОМУНІСТИЧНОГО ІНТЕРНАЦІОНАЛУ.

Перемога соціалізму (як першого шабля комунізму) над капіталізмом вимагає, щоб пролетаріат, як єдина дійсно революційна класа, здійснив три такі завдання. Перше — скинути експлоататорів і насамперед буржуазію, як головного економічного й політичного представника їх; до щенту розбити їх, придушити їх опір, аробити неможливими будь-які спроби з їхнього боку відновити ярмо капіталу й наймане рабство. Друге — захопити й повести за революційним авангардом пролетаріату, його комуністичною партією, не тільки весь пролетаріат або переважну, величезну його більшість, але й всю масу трудящих і визискуваних від капіталу; просвітити, організувати, виховати, дисциплінувати їх у самому процесі самовідданої, сміливої й нещадно-твердої боротьби проти експлоататорів: вирвати цю переважну більшість людности в усіх капіталістичних країнах з-під залежності буржуазії, на практичному досвіді всилити в них довір'я до провідної ролі пролетаріату та його революційного авангарду. Третє — неутралізувати або аробити нешкідливим неминуче хитання між буржуазією і пролетаріатом, між буржуазною демократією і Радянською владою з боку класи дрібних господарів у хліборобстві, промисловості, торгівлі, — класи досить іще численної майже в усіх передових країнах, дарма що вона становить меншість людности, — та з боку відповідного цій класі шару інтелігенції, службовців, то-що.

Перше й друге завдання — це самостійні завдання, що вимагають кожне своїх окремих способів чину що-до експлоататорів і що-до експлоатованих. Третє завдання виникає з перших двох, вимагаючи лише вмілого, вчасного, гнучкого поєднання способів першого й другого роду, залежно від конкретних обставин кожного окремого випадку хитань.

За тих конкретних обставин, що їх у цілому світі, а надто в найбільш передових, наймогутніших, найосвіченіших і найвільніших капіталістичних країнах створили мілітаризм, імперіялізм, задущення колоній та малосильних країн, всесвітня імперіялістична різанина, версальський „мир“, — за таких обставин навіть думати, що капіталісти мирно скоряться волі більшості визискуваних, думати про мирний, реформістський перехід до соціалізму, це значить не тільки виявляти надмірне міщанське тупоумство, а й просто дурити робітників, підфарбовувати капіталістичне наймане рабство ще й затаювати правду. Правда ця в тім, що буржуазія, найбільш освічена й демократична, вже тепер не зупиняється ні перед яким обдуром та злочином; вона вигубить мільйони робітників і селян, щоб вратувати приватну власність на засоби виробництва. Тільки поваливши буржуазію силою, конфіскувавши її власність, зруйнувавши весь буржуазний державний апарат знизу до верху, парламентський, судовий, військовий,

бюрократичний, адміністраційний, муніципальний то-що, аж до поголовного вигнання або інтернування експлоататорів, найбільш небезпечних та впертих, встановивши над ними пильний догляд, щоб боротись з неминучими спробами опору й реставрації капіталістичного рабства, — тільки такими заходами можна дійсно скорити всю класу експлоататорів.

З другого боку, таким самим прикрашуванням капіталізму й буржуазної демократії, таким самим обдуром робітників є звичайна в старих партій і в старих проводирів II Інтернаціоналу думка про те, ніби-то більшість трудящих і визискуваних спроможна, в обставинах капіталістичного рабства, під гнітом буржуазії, котрий прибирає безліч різноманітних форм, тим більш винтончених і разом із тим жорстоких та нещадних, чим культурніша дана капіталістична країна, — ніби-то ця більшість трудящих і визискуваних спроможна виробити в собі цілковиту ясність соціалістичної свідомости, твердість соціалістичних переконань і характеру. Насправді-ж тільки після того, як авангард пролетаріату, від усієї цієї єдиної революційної класи або її більшості підтриманий, скине експлоататорів, придушить їх, визволить визискуваних від їх стану рабів, поліпшить негайно їхні життєві умови коштом експропрійованих капіталістів, — тільки після цього і в самому процесі гострої класової боротьби можна буде здійснити освіту, виховання, організацію найширших трудящих і визискуваних мас навколо пролетаріату, за його впливом та за його проводом визволити їх від егоїзму, розпорошености, хиб, кволости, що їх спорождає приватна власність, перетворити їх на вільний союз вільних робітників.

Для перемоги над капіталізмом треба, щоб було відповідне відношення між провідною, комуністичною партією, революційною класою, пролетаріатом та масою, тоб-то всіма трудящими й визискуваними.

Тільки комуністична партія, коли вона дійсно є авангард революційної класи, коли вона включає в себе всіх найкращих заступників її, коли вона складається з цілком свідомих та відданих їй комуністів, освічених та загартованих на досвіді впертої революційної боротьби, коли ця партія зуміла звязати себе нерозривно з усім життям своєї класи, а через неї з усією масою визискуваних та всилити в цю класу і в цю масу повне довір'я, — тільки така партія здатна керувати пролетаріатом у найзапеклішій, найзавятішій останній боротьбі проти всіх сил капіталізму. З другого боку, тільки, за керовництвом такої партії пролетаріат може розгорнути всю міць свого революційного натиску, знищуючи до краю неминучу апатію, а подекуди й опір зіпсованої від капіталізму невеликої меншости робітничої аристократії, старих тред-юніоністських і кооперативних проводирів, то-що, — тільки тоді пролетаріат зможе розгорнути всю свою силу, безнемірно більшу, ніж його частка серед людности, через саму економічну будову капіталістичного суспільства. Нарешті, тільки звільнившись уже фактично від гніту буржуазії та буржуазного державного апарату, тільки здобувши можливість діяти незалежно (від експлоататорів), організуватись у свої ради, — тільки тоді зможе маса, тоб-то всі трудящі та визискувані, розгорнути вперше в історії всю ініціативу та всю енергію десятків мільйонів людей, що були придушені від капіталізму, тільки тоді, коли ради стануть єдиним державним апаратом, можна буде здійснити справжню участь в керовництві всієї маси визискуваних, котру за часів найбільш освіченої й вільної буржуазної демократії завсіди, на дев'яносто дев'ять

відсотків, фактично було виключено з участі в керівництві. Тільки в радах починає маса визискуваних дійсно навчатись,—не з книжок, а з власного практичного досвіду,—соціалістичного будівництва та створювати нову громадську дисципліну, вільний союз вільних працівників.

„Правда“ № 232, 17 жовтня 1920 р.

Уривки з книги:

„ПРОЛЕТАРСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ І РЕНЕГАТ КАВЦЬКИЙ“.

Як Кавцький обернув Маркса на звичайнісінького ліберала.

Головне питання, що його Кавцький порушує в своїй брошурі, це питання про основний зміст пролетарської революції, а саме про диктатуру пролетаріату. Це питання має найважливіше значіння для всіх країв, особливо для передових, особливо для тих, що воюють, особливо оце тепер. Можна сказати, не прибільшуючи, що це єсть найголовніше питання всієї пролетарської класової боротьби. Тож конче треба на ньому уважно зупинитися.

Кавцький ставить питання так, що „протилежність обох соціалістичних напрямів“ (тоб-то більшовиків та не-більшовиків) є „протилежність двох ґрунтовно різних метод: демократичної й диктаторської“ (стор. 3).

Відзначимо мимохідь, що називаючи не-більшовиків у Росії, тоб-то меншовиків та ес-ерів, соціалістами, Кавцький зважає на їх назву, тоб-то на слово, а не на те дійсне місце, що вони займають у боротьбі пролетаріату з буржуазією. Яке чудесне розуміння й застосування марксизму! Та про це докладніше далі.

Зараз треба взяти головне: великий винахід Кавцького про „основну протилежність“ „демократичної та диктаторської методи“. Отут і є самий стрижень. Отут уся суть брошур Кавцького. І це—така страшена теоретична плутанина, таке цовне зречення марксизму, що Кавцький, треба визнати, геть-геть випередив Бернштайна.

Питання про диктатуру пролетаріату, це питання про стосунок пролетарської держави до буржуазної держави, пролетарської демократії до буржуазної демократії. Здавалося-б, що це ясно, як день, та Кавцький, наче якийсь учитель гімназії, що висхнув, повторюючи підручники з історії, вперто повертається задом до XX віку, лицем до XVIII, і в сотий раз, неймовірно нудно, в низці параграфів жує й пережовує старизну про стосунок буржуазної демократії до абсолютизму та середньовіччя.

Справді, ніби уві сні личко жує.

Адже-ж це значить—геть зовсім не зрозуміти що й до чого. Бо тільки усмішку викликають силкування Кавцького змалювати справу так, ніби-то є люди, що проповідують „зневагу до демократії“ (стор. 11), то-що. Такими дрібницями доводиться Кавцькому заличковувати й заплутувати питання, бо-ж він ставить його поліберальному, про демократію загалом, а не про буржуазну демократію; він уникає навіть цього точного класового поняття, а намагається говорити за „передсоціалістичну“ демократію. Трохи не третину брошури, 20 сторінок із 63, зайняв наш водолій балаканиною, дуже для буржуазії люблю, бо вона дорівнює підфарбовуванню буржуазної демократії та заличковує питання про пролетарську революцію.

Але заголовок брошури Кавцького є все-ж-таки „диктатура пролетаріату“. Що в цьому справді є основа Марксової науки, це всім відомо. І Кавцькому довелося, після всієї балаканини не на тему, подати Марксові слова про диктатуру пролетаріату.

Як це зробив „марксист“ Кавцький, то вже просто комедія. Слухайте:

„На одне слово Карла Маркса спирається той погляд“ (що його Кавцький оголошує за презирство до демократії), так буквально написано на стор. 20. А на стор. 60-й повторюється навіть у ще гострішій формі, що (більшовики) вперу „пригадали слівце“ про диктатуру пролетаріату, що вжив його Маркс якось р. 1875 в листі...

Ось це „слівце“ Марксове:

„Між капіталістичним і комуністичним суспільством лежить період революційного перетворення першого на другий; цьому періодові відповідає й політичний переступний період, і держава цього періоду не може бути чимсь іншим, як не революційною диктатурою пролетаріату“.

По-перше, назвати ці славетні думки Марксові, де він всю свою революційну науку підсумовує, „одним словом“ або навіть „слівцем“ — це значить глузувати з марксизму, значить зречтисся його цілком. Не можна забувати, що Кавцький знає Маркса мало не напам'ять, що судячи з усіх писань Кавцького, у нього в його писемному столі або в голові міститься низка шухлядок, де все, що написав Маркс, розкладено як-найакуратніше та як-найзручніше за-для цитування. Кавцький не може не знати, що й Маркс і Енгельс, і в листах і в друкованих творах, казали за диктатуру пролетаріату багато разів і перед Комуною і після неї. Кавцький не може не знати, що формула „диктатура пролетаріату“, є тільки історично-конкретніший та науково-точніший виклад того самого завдання пролетаріату — „розбити“ буржуазну державну машину, — про яке і Маркс і Енгельс, беручи до уваги досвід революції 1848, а ще більше 1871 року, говорять від 1852 до 1891 р., тоб-то протягом сорок років.

Кавцький волів підійти до питання так, щоб почати з визначення „слова“ диктатура.

Чудово. Підійти будь-яким способом до питання—священне право кожного. Треба тільки відрізяти серйозний, чесний підхід до питання від нечесного. Хто хотів-би серйозно поставитись до справи при такому підході до питання, той повинен був-би дати своє визначення того „слова“. Тоді питання було-б поставлено ясно й прямо. Кавцький цього не робить. „Буквально, — пише він, — слово диктатура означає знищення демократії“.

По-перше, це не єсть визначення. Коли Кавцькому охота ухилитися, від того, щоб дати поняття диктатури, то навіщо було вибирати такий підхід до питання?

По-друге, це явно неправдиво. Лібералові натурально казати про „демократію“ загалом. Марксист ніколи не забуде поставити питання: „для якої класи?“ Кожен знає, приміром, — і „історик“ Кавцький знає це так само, — що повстання або навіть дужі заколоти рабів у старовину відразу виявляли основу античної держави, яко диктатури рабовласників. Чи знищувала ця диктатура демократію серед рабовласників для них самих? Усім відомо, що ні.

„Марксист“ Кавцький сказав страшенну нісенітницю й неправду, бо „забув“ про класову боротьбу.

Щоб із ліберального й брехливого твердження, яке дав Кавцький, зробити марксістське й правдиве, треба сказати: диктатура не конче означає знищення демократії для тієї класи, що здійснює цю диктатуру над іншими класами, але вона конче означає знищення (або вельми істотне обмеження, що також є одним із способів знищення) демократії для тієї класи, що над нею або проти неї здійснюється диктатура.

Проте, хоч яке правдиве це твердження, а диктатури воно не визначає.

Розгляньмо даліше речення Кавцького:

„...Але, розуміється, взяте буквально, це слово означає також одновладство однієї окремої людини, не звязаної ніякими законами“.

Як сліпе щеня, що навманя тичеться носом то в один, то в другий бік, Кавцький несподівано натрапив тут на одну правдиву думку (а саме, що диктатура це є влада, не звязана ніякими законами), але визначення диктатури він таки не дав і сказав, крім того, явну історичну неправду, боцім-то диктатура то є влада однієї особи. Це й граматично неправдиво: за диктатора може бути й гурток осіб, і олігархія, і одна класа, то-що. Підсумовуючи, ми бачимо, що взявшись говорити за диктатуру, Кавцький свідомо набалакав багато явної неправди, але жадного визначення не дав. Він міг-би, не звіряючись на свої розумові здібності, звернутись до своєї пам'яті й вложити із своїх „шухлядок“ усі випадки, де Маркс каже за диктатуру. Тоді-б він, напевне, дістав визначення, або таке, або по суті подібне до нього:

Диктатура — це влада, що спирається просто на насильство, не звязана ніякими законами.

Революційна диктатура пролетаріату, це влада, що завойована й підтримується насильством пролетаріату над буржуазією, — влада, не звязана ніякими законами.

Оцю звичайну істину, істину ясну, як божий день, кожному свідомому робітникові (представникові маси, а не вершечкового шару, підкупленого від капіталістів, не міщанської наволочи, якою являються соціал-імперіялісти всіх країв) — оцю очевидну кожному представникові визискуваних мас, що борються за своє визволення, безперечно для кожного марксиста істину доводиться „війною відвойовувати“ від превченого добродія Кавцького. Чим це пояснити? — Тим лакейським духом що їм просякли проводирі II Інтернаціоналу, ставши за огидних сикофантів на службі в буржуазії.

Спочатку Кавцький підтасував, сказавши явну дурницю, ніби-то буквально слово диктатура визначає одноособового диктатора, а далі він, на підставі цієї підтасовки, заявляє, що в Маркса слова про диктатуру класи мають не буквально значіння (а таке, що диктатура означає не революційне насильство, а „мирне завойовання більшості за буржуазної“, — зятяте це, — демократії).

Визначаючи диктатуру, Кавцький з усієї сили намагався заховати від читача головну ознаку цього поняття, а саме революційне насильство. А тепер правда видерлась надвір: мова йде за протилежність мирного та силоміцного переворотів.

Тут закопано собаку. Усі викрути, софіями, шахрайські фальсифікації на те й потрібні Кавцькому, щоб відбалакатися від силоміцної революції, щоб прикрити своє зречення, свій перехід на бік ліберальної робітничої політики, тоб-то на бік буржуазії. Тут закопано собаку.

Історик Кавцький так безсоромно фальсифікує історію, що забуває головне: передмонополістичний капіталізм (а апогеєм його були саме 70-ті роки XIX віку), відзначався, через економічні основні його властивості, що в Англії й Америці виявились надто типово, — найбільшим, порівнюючи, миролюбством і свободолюбством. А імперіалізм, тоб-то монополістичний капіталізм, що остаточно достиг тільки у XX столітті, через його економічні основні прикмети, відзначається найменшим миролюбством та свободолюбством, найбільшим і повсюдним розвитком вояччини. Не „помітити“ цього, міркувавши про те, наскільки типовим або можливим був-би мирний чи силоміцний переворот, це значить спуститись до звичайнісінького лакизи буржуазії.

Викрут другий: Паризька Комуна була диктатурою пролетаріату, і обрано її загальним голосуванням, не позбавляючи буржуазії її виборчих прав, „демократично“. І Кавцький тріюфує:.. „Диктатура пролетаріату була для Маркса“ (чи за Марксом) „таким станом, який неминуче випливає з чистої демократії, коли пролетаріат становить більшість“.

Цей довід Кавцького такий смішний, що дійсно відчувавш справжнє *embarras de richesse* (труднощі через надмірну кількість заперечень). По-перше — відомо що цвіт, штаб, вершки буржуазії потікали з Парижу до Версалю. У Версалі був „соціаліст“ Луї Блан, і це між иншим доводить брехливість твердження Кавцького, ніби в Комуні брали участь „усі напрямки“ соціалізму. Чи-ж не смішно видавати за „чисту демократію“ із „загальним голосуванням“ поділ паризької людности на два ворожі табори, що в одному скупчилась уся бойова політично-активна буржуазія.

По-друге, Комуна боролася проти Версалю, як робітничий уряд Франції проти буржуазного. До чого-ж тут „чиста демократія“ й „загальне голосування“, коли Париж вирішував долю Франції? Коли Маркс уважав, що Комуна зробила помилку, не взявши банку, який належав цілій Франції, то чи не виходив Маркс із принципів та з практики „чистої демократії“?

Справді-ж бо видно, що Кавцький пише в такій країні, де поліція забороняє людям „скопом“ сміятись, інакше Кавцького були-б сміхом убили.

По-третє. Дозволю собі поштиво нагадати панові Кавцькому, який на пам'ять знає Маркса й Енгельса, таку Енгельсову оцінку Комуни з погляду... „чистої демократії“:

„Чи бачили ці пани антиавторитаристи коли-небудь революцію? Революція це, без сумніву, найбільш авторитарна річ. Революція — це акт, коли частина людности накидає свою волю иншій частині рушницями, багнетами, гарматами, тоб-то засобами надзвичайно авторитарними. І партія-переможниця неминуче буває змушена підтримувати своє панування острахом, що його завдає реакціонерам її зброя. Коли-б Паризька Комуна не спиралась на авторитет озброєного народу проти буржуазії, то хіба-б вона вдержалася довше як один день? Чи не маємо ми права, навпаки, гудити Комуну за те, що вона надто мало користалася з цього авторитету?“

Оце вам і „чиста демократія“! Як-би висміяв Енгельс того гидкого міщанина „соціал-демократа“ (у французькому розумінні з доби 40-х років та в загально-європейському — 1914 — 1918 років), котрому-б заманулося взагалі говорити за „чисту демократію“ в суспільстві, на класи поділеному!

Але досить. Перелічити всі окремі недоречності, що до них до-
балакується Кавцький, річ неможлива, бо в нього в кожній фразі
безодня ренегатства.

Маркс і Енгельс як-найдокладніше аналізували Паризьку Ко-
муну, показали, що її заслугою була спроба розбити, розтрощити
„готову державну машину“. Маркс і Енгельс надавали цьому висновку
такої ваги, що тільки-но цю поправку зробили 1872 р. до „заста-
рілої“ (почасті) програми „Комуністичного Маніфесту“. Маркс і
Енгельс показали, що Комуна нищила армію й урядовство, нищила
парламентаризм, руйнувала „паразитичний наростень—державу“ і т. д.,
а премудрий Кавцький, надягнувши нічного ковпака, повторює те,
що тисячу разів говорили ліберальні професори, — казки про „чисту
демократію“.

Не дурно сказала Роза Люксембург 4 серпня 1914 р., що ні-
мецька соціал-демократія тепер є смердючий труп.

Викрут третій: „Коли ми говоримо за диктатуру, як за форму
правування, то ми не можемо говорити за диктатуру класи. Бо класа,
як ми вже згадували, може тільки панувати, але не правувати“...
Правують-же „організації“ чи „партії“.

Плутасте, безбожно плутасте, пане „від плутанини раднику“!
Диктатура не є „форма правування“, це смішна нісенітниця. І Маркс
каже не за форму правування, а за форму чи тип держави. Це
зовсім не те, зовсім не те. Зовсім неправда також, що класа не
може правувати, таку нісенітницю міг сказати тільки „парламентський
кретин“, що нічого не бачить, окрім буржуазного парламенту, нічого
не помічає, окрім „владущих партій“. Кожна європейська країна по-
каже Кавцькому приклади, як у ній правує її пануюча класа,
наприклад, поміщики за часів середньовіччя, дарма що вони були не
досить організовані.

Отже, Кавцький нечуваним способом перекутив розуміння
диктатури пролетаріату, зробивши з Маркса звичайнісінького лібе-
рала, тоб-то спустився сам до рівня ліберала, що верзе пласкі фрази
про „чисту демократію“, прикрашаючи й затираючи класовий зміст
буржуазної демократії, найбільше цураючись революційного
насилства з боку пригніченої класи. Коли Кавцький „вितлумачив“
поняття „революційної диктатури пролетаріату“ таким чином, що
зникло революційне насильство з боку пригніченої класи над гноби-
телями, то в справі ліберального перекучування Маркса він устано-
вив світовий рекорд. Виявилось, що ренегат Бернштайн цуценя проти
ренегата Кавцького.

Буржуазна й пролетарська демократія.

Справа, що її так безбожно заплутав Кавцький, на ділі вигля-
дав так:

Коли не кпити зі здорового розуму та з історії, то ясно, що не
можна казати за „чисту демократію“, поки існують різні класи, а
можна казати тільки за класову демократію. (У дужках казавши,
„чиста демократія“ є не тільки неуцька фраза, що свідчить про
нерозуміння як класової боротьби, так і суті держави, але й тричі
порожня фраза, бо в комуністичнім суспільстві демократія, переро-
джується і перетворюючись на звичку, відмирає тиме, але ніколи
не буде „чистою демократією“).

„Чиста демократія“ це брехлива фраза ліберала, що дурить робітників. В історії відома буржуазна демократія, що йде на зміну феодалізові, і пролетарська демократія, що йде на зміну буржуазній.

Коли Кавцький трохи не на десятках сторінок „доводить“ ту істину, що буржуазна демократія поступовіша проти середньовіччя і що її конче повинен використати пролетаріят, борючися з буржуазією, то саме це і є ліберальне базікання, щоб робітників дурити. Не тільки в освіченій Німеччині, а й у неосвіченій Росії це—труїзм. Кавцький просто пускає „вчений“ туман у вічі робітникам, розповідає поважно про Вайтлінга і про єзуїтів у Парагваї, і ще багато де про що, щоб обминати буржуазну суть сучасної, тоб-то капіталістичної демократії.

Кавцький бере з марксизму те, що прийнятне для лібералів, буржуазія (критика середньовіччя, прогресивна історична роля капіталізму взагалі й капіталістичної демократії—зокрема), і викидає, замовчує, затемнює в марксизмі те, що неприйнятне для буржуазії (революційне насильство пролетаріату проти буржуазії, щоб знищити її). Ось чому Кавцький через своє об'єктивне становище й незалежно від того, які його суб'єктивні переконання, неминучо стає лаживою буржуазії.

Буржуазна демократія, будучи великим історичним поступом проти середньовіччя, завжди лишається—і за капіталізму не може не лишатись—вузькою, обскубною, фальшивою, лицемірною, раєм для багатих, пасткою та обдуром для визискуваних, для бідних. Ось цілі істини, що являє собою важливу складову частину Марксової науки, „марксист“ Кавцький не зрозумів. Ось у цій—основній—справі Кавцький догоджує буржуазії, замість дати наукову критику тих умов, що роблять з усякої буржуазної демократії демократію для багатих.

Нагадаємо попередку превченому панові Кавцькому ті теоретичні Марксові та Енгельсові заяви, котрі наш „книжник“ ганебно „забув“ (щоб догодити буржуазії), а потім пояснимо справу як-найпростіше. Не тільки стародавня й феодальна але й „сучасна парламентська держава є знаряддя в руках капіталу для визиску найманої праці“ (Енгельс у своїм творі про державу). „Держава—це тільки перебудна установа, що з неї доводиться користуватись у боротьбі, у революції, щоб силою придушити своїх ворогів. Тим-то казати за вільну народню державу—це сама нісенітниця: поки пролетаріят ще потрібує держави, він потрібує її не за-для волі, а щоб своїх ворогів подолати, а коли стає можливим говорити за волю, тоді держава, як така, перестає існувати“ (Енгельс у листі до Бебеля з 28/III—1875 р.). „Держава, це не що инше, як машина, щоб одній класі придушувати другу, і в демократичній республіці ні на крихту не менше, ніж у монархії“ (Енгельс у передмові до Марксової „Громадянської війни“). „Загальне виборче право є ознака, оскільки достигла робітнича класа. Дати більше воно не може й ніколи не дасть у теперішній державі“ (Енгельс у своїм творі про державу. Пан Кавцький надзвичайно нудно розковує першу частину цього твердження, що прийнятна для буржуазія. А другу,—що ми її підкреслили і що для буржуазії не прийнятна,—рenegат Кавцький замовчує). „Комуна мусіла бути не парламентарною корпорацією, а такою, що працює, що заразом і закони видає, і виконує їх... Замість раз на три чи шість років вирішувати, який член пануючої класи повинен репрезентувати і придушувати народ у парламенті, замість цього загальне

виборче право повинне було служити народові, зорганізованому в Комуні, щоб добирати для свого підприємства робітників, наглядачів, бухгалтерів—так само, як індивідуальне виборче право служить для цієї мети кожному роботодавцеві“ (Маркс у творі про Паризьку Комуну „Громадянська війна у Франції“).

Кожне з цих тверджень, що їх чудесно знає превчений п. Кавцький, б'є його по лиці, викриває все його ренегатство. У цілій брошурі Кавцького нема ні краплини розуміння цих істин. Цілий зміст його брошури це знущання з марксизму.

Візьміть основні закони сучасних держав, візьміть правування в них, візьміть волю зборів чи друку, візьміть „рівність громадян перед законом“,—і ви побачите на кожному кроці добре відоме кожному чесному й свідомому робітникові лицемірство буржуазної демократії. Нема жадної, хоч-би найдемократичнішої держави, де-б не було вилазок чи таких застережень до конституції, що забезпечують буржуазії змогу послати військо проти робітників, запровадити військовий стан, то-що, „на випадок „порушення ладу“ — а справді — на той випадок, як визискувана класа порушить своє робітниче становище й спробує поводитись не по-рабському. Кавцький безсоромно підфарбовує буржуазну демократію, обминаючи, наприклад, те, що роблять найбільш демократичні та республіканські буржуа в Америці чи в Швейцарії проти страйкарів-робітників.

Учений пан Кавцький „забув“—мабуть, випадково забув— „дрібницю“, а саме: що охорону меншости пануюча партія буржуазної демократії дає тільки иншій буржуазній партії, а пролетаріатові за кожної важливої, глибокої, основної справи, замість охорони „меншости“, випадає военний стан або погроми. Чим більше розвинена демократія, тим ближча вона буває за всякої глибокої політичної незгоди, небезпечної для буржуазії, до погрому чи до громадянської війни. Цей „закон буржуазної демократії“ вчений пан Кавцький міг-би спостерігати на справі Дрейфуса в республіканській Франції, на лінчуванні негрів та інтернаціоналістів у демократичній республіці в Америці, на прикладі Ірландії й Ульстеру в демократичній Англії, на цькуванні більшовиків і організації погромів проти них у квітні 1917 р. в демократичній республіці Російській. Я вмисне беру приклади не тільки з часів війни, але також із передвоєнних мирних часів. Солодкавий пан Кавцький воліє заплюпити очі на ці факти з ХХ століття, а натомість розказати робітництву надзвичайно нові, дуже навчальні, неймовірно важливі речі про вігів та торів з ХVIII століття.

Візьміть буржуазний парламент. Чи-ж можна припустити, що вчений Кавцький ніколи не чув про те, як біржа й банкіри тим більше підпорядковують собі буржуазні парламенти, чим дужче розвинена демократія? Звідціль не виходить, що не треба використовувати буржуазного парламентаризму (і більшовики так успішно використали його, як, мабуть, ніяка инша партія в світі, бо 1912—14 р. ми завоювали всю робітничу курію в 4-й думі). Але звідціль висновок, що тільки ліберал може забути історичну обмеженість і умовність буржуазного парламентаризму, як це забуває Кавцький. На кожному кроці в найдемократичнішій буржуазній державі здибають пригночені маси жахливу суперечність між формальною рівністю, що її проголошує капіталістична „демократія“, і тисячами фактичних обмежень та ускладнень, що роблять із пролетарів найманих

рабів. Саме ця суперечність розплющує масам очі на гнилизну, фальшивість, лицемірство капіталізму. Саме цю суперечність викривають повсякчасно агітатори й пропагандисти соціалізму перед масами, щоб підготувати їх до революції. А коли почалася доба революцій, тоді Кавцький обернувся лицем до неї й узявся оспівувати приваби буржуазної демократії, що оце вмирає.

Пролетарська демократія, що одною з форм її є Радянська влада, дала невиданий у світі розвиток і поширення демократії саме для величезної більшості людности, для визискуваних і трудящих. Написати цілу книгу про демократію, як це зробив Кавцький, що говорить на двох сторінках про диктатуру й на десятках сторінок про „чисту демократію“, — і не помітити цього, це значить по-ліберальному геть перевернути справу.

Візьміть зовнішню політику. У жадній найдемократичнішій буржуазній країні її не провадять явно. Скрізь обдурюють маси, у демократичній Франції, у Швейцарії, в Америці й Англії в сто разів ширше і більше витончено, ніж по інших країнах. Радянська влада революційно здерла завісу таємниці з зовнішньої політики. Кавцький цього не помітив. Він за це мовчить, хоч за доби грабіжницьких воєн та таємних договорів про „розподіл сфер впливу“ (тоб-то про розподіл світу між розбишаками-капіталістами) це має кардинальне значіння, бо від цього залежить справа миру, справа життя й смерті десятків мільйонів людей.

Візьміть державний лад. Кавцький хапається за „дрібниці“, аж до того, що вибори непрямі (в радянській конституції), але сути справи не бачить. Класової основи державного апарату, державної машини він не помічає. У буржуазній демократії капіталісти тисячами способів — тим досконалішими й певнішими, чим більше розвинена „чиста демократія“ — відштовхують маси від участі в правуванні, від свободи зборів і друку, то-що. Радянська влада перша в світі (власне друга, бо те саме почала робити Паризька Комуна) притягає маси, саме визискувані маси, до правування. Участь у буржуазному парламенті (який ніколи не вирішує найсерйозніших справ у буржуазній демократії: їх вирішують біржа, банки) загороджено трудящим масам тисячами загородок, і робітництво чудово знає, відчуває й бачить, що буржуазний парламент — чужа установа, засіб у руках буржуазії, щоб пригнічувати пролетарів, установа ворожої класи, експлуаторської меншости.

Ради, це — безпосередня організація самих трудящих і визискуваних мас, що полегшує їм змогу самим упоряджувати державу й керувати нею всяко, як тільки можна. Саме авангард трудящих і визискуваних мас, міський пролетаріят, дістає тут ту перевагу, що він найліпше об'єднаний по великих підприємствах; йому найлегше вибрати й стежити за виборами. Автоматично радянська організація полегшує всім трудящим і визискуваним змогу об'єднуватись навколо їх авангарду — пролетаріяту. Старий буржуазний апарат — урядовці, привілеї багатства, буржуазної освіти, звязків то-що (ці фактичні привілеї тим різноманітніші, чим більше розвинена буржуазна демократія), — усе це за радянської організації зникає. Воля друку перестає бути лицемірством, бо друкарні й папір відбирають від буржуазії. Те саме з найліпшими будинками, палацами, особняками, поміщицькими домами. Радянська влада дуже багато тисяч цих найкращих будинків одібрала зразу від визискувачів; таким способом вона зробила в мільйон разів „демократичнішим“ право зборів для

мас, — те право зборів, що без нього демократія є обдур. Непрямі вибори до нелокальних, немісцевих рад полегшують з'їзди рад, здешевлюють цілий апарат, роблять його рухливішим, приступнішим робітникам та селянству під таку добу, коли життя аж клекоче і є потреба як-найшвидше мати змогу відкликати свого місцевого депутата чи послати його на загальний з'їзд рад.

Пролетарська демократія в мільйон разів демократичніша за всяку буржуазну демократію; Радянська влада в мільйон разів демократичніша за найдемократичнішу буржуазну республіку.

Ради не сміють перетворюватись на державні організації.

Ради — це російська форма пролетарської диктатури. Якби теоретик-марксист, писавши працю про диктатуру пролетаріату, справді був-би вивчав це явище (а не повторював дрібно-буржуазні ламентации проти диктатури, як це робить Кавцький, переспівуючи меншовицькі мелодії), то такий теоретик дав-би загальне визначення диктатури, а потім розглянув-би її особливу, національну форму, ради, дав-би критику на них, як на одну з форм диктатури пролетаріату.

Звісно, від Кавцького після його ліберального „опрацювання“ Марксової науки про диктатуру, сподіватися чогось серйозного не можна. Але надзвичайно цікаво подивитись, як-же він підійшов до питання, що таке ради, і як він справився з цим питанням.

Ради, пише він, згадуючи, як вони виникли 1905 р., створили таку „форму пролетарської організації, що була найбільш всеосяжна (umfassendste) бо вона обіймала всіх найманих робітників“ (стор. 31). 1905 р. вони були тільки місцевими корпораціями, 1917 р. стали всеросійським об'єднанням.

„Уже тепер, — пише далі Кавцький, — радянська організація має позад себе велику й славу історію. А надалі її чекає ще потужніша, і до того-ж не в самій тільки Росії. Скрізь виявляється, що проти велетенських сил, якими розпоряджає фінансовий капітал у сфері економічних і політичних сил, недостатні“ (versagen, — цей німецький вираз трошки дужчий, аніж „недостатній, і трошки слабший, аніж „безсилий“) „передніші методи економічної й політичної боротьби пролетаріату. Від них не можна відмовитись, вони потрібні й за нормальних часів, але коли-не-коли перед ними постають такі завдання, що виконати їх вони не спроможні, такі завдання, коли успіху можна сподіватись тільки від поєднання всіх політичних та економічних знаряддів сили робітничої класи“ (стор. 32).

Далі йдуть міркування про масовий страйк та про те, що „бюрократія професійних спілок“, так само потрібна, як і професійні спілки, „не годиться, щоб керувати тими потужними масовими боями, які чим-раз більше стають ознакою часу“...

...„Отже, — робить висновок Кавцький, — радянська організація є одне з найважливіших явищ нашого часу. Вона обіцяє набути рішучого значіння в великих останніх боях між капіталом і працею, що ми їм назустріч ідемо“.

„Але чи маємо ми право вимагати від рад іще більшого? Більшовики, що після листопадової (за новим стилем, тоб-то, по-нашому, жовтневої) революції 1917 р. здобули разом із лівими соціалістами-революціонерами більшість у російських Радах Робітничих Депутатів, заходились, розігнавши Установчі Збори, робити із Рад, які були перше бойовою організацією однієї класи, державну

організацію. Вони скасували демократію, що її російський народ завоював підчас березневої (за новим стилем, по-нашому — лютневої) революції. Відповідно до цього більшовики перестали зватися соціал-демократами. Вони зуть себе комуністами“ (стор. 33, курсив Кавцького).

Хто знає російську меншовицьку літературу, той зразу бачить, як по-рабському списує Кавцький у Мартова, Аксельрода, Штейна й К°. Саме „по-рабському“, Кавцький бо смішно перекичує факти, щоб догодити меншовицьким забобонам. Кавцький не потурбувався, наприклад, довідатися від своїх інформаторів, як от берлінський Штейн чи стокгольмський Аксельрод, коли знято питання що-до перейменування більшовиків на комуністів і що-до значіння рад, яко державних організацій. Якби Кавцький зробив цю просту довідку, то-б він не написав сміхотворних рядків, бо обидві ці справи зняли більшовики в квітні 1917 р., — наприклад, у моїх „тезах“ з 4-го квітня 1917 р., тоб-то задовго перед жовтневою революцією 1917 р. ¹⁾ (не кажучи вже про розігнання Установчих зборів 5 січня 1918 р.).

Але міркування Кавцького, що я виписав повно, це стрижень всього питання про Ради. Стрижень саме в тому, чи повинні Ради пориватися до того, щоб зробитися державними організаціями (більшовики в квітні 1917 р. висунули лозунг: „уся влада Радам“, і на конференції партії більшовиків в тому-ж таки квітні 1917 р. ²⁾ вони, більшовики, заявили, що їх не задовольняє буржуазна парламентарна республіка, і вони вимагають робітничо-селянської республіки на зразок Комуни, (або на зразок Рад); або-ж Ради не повинні пориватись до цього, не повинні брати владу до рук, не повинні залишатись „бойовими організаціями“ однієї „класи“ (як висловлювався Мартов, про людське око прикрашаючи своїм невинним побажанням той факт, що ради за меншовицьким провідом були з наряддям щоб підгорнути робітників буржуазії).

Кавцький по-рабському повторив Мартова слова, взявши обривки з теоретичних суперечок між більшовиками та меншовиками і перенісши ці обривки, без критики й без розуму, на загально-теоретичний, загально-європейський ґрунт. Вийшла така каша, що вона в кожного свідомого російського робітника, коли-б той познавмився з наведеними міркуваннями Кавцького, викликала-б гомеричний регіт.

Таким-же реготом зустрінатимуть Кавцького всі європейські робітники (окрім жмінки затятих соціал-імперіалістів), коли ми їм пояснимо, у чім тут справа.

Кавцький зробив Мартову ведмежу послугу, надзвичайно наочно довівши до абсурду помилку Мартова. Та й справді, подивіться, що вийшло в Кавцького.

Ради охоплюють усіх найманих робітників. Проти фінансового капіталу не досить передніших методів економічної й політичної боротьби пролетаріату. Радам належить у майбутньому велика роля не тільки в Росії. Вони відіграють рішучу ролю у великих рішучих боях між капіталом і працею в Європі. Так каже Кавцький.

Чудово. „Рішучі бої між капіталом і працею“, чи не вирішують вони справи з тим, яка з цих клас візьме державну владу?

Та нічого подібного! Боже борони!

¹⁾ Дивись XIV том, I част., стор. 17 й дальші. (Прим. ред.).

²⁾ Див. її резолюції в XIV томі, част. I, стор. 119 — 125 і част. II — стор. 411—450. (Прим. ред.).

У „рішучих“ боях спілки, що охоплюють усіх найманих робітників, не повинні робитись державною організацією!

А що таке держава?

Держава це є не що інше, як машина, щоб одній класі придушувати другу.

Отже пригнічена класа, авангард усіх трудящих і визискуваних у сучасному суспільстві, повинна пориватись до „рішучих боїв між капіталом і працею“, але не повинна займати тієї машини, якою капітал поневолює працю! — не повинна ламати цієї машини! — Не повинна використовувати своєї всеосяжної організації щоб придушити визискувачів!

Чудово, знаменито, пане Кавцький! „Ми“ визнаємо класову боротьбу, — як її визнають і всі ліберали, тоб-то без повалення буржуазії...

Ось де повний розрив Кавцького і з марксизмом і з соціалізмом стає очевидним. Це фактично є перехід на бік буржуазії, яка ладна дозволити все, що хоч, окрім перетворення організації тієї класи, яку вона пригнічувала, на державні організації. Тут уже Кавцькому ніяк не вратувати своєї позиції, що все примиряє і що від усіх глибоких суперечностей відбувається фразами.

Кавцький або зрікається переходу державної влади до рук робітничої класи, або він допускає, щоб робітничка класа взяла до рук стару буржуазну державну машину, але ніяк не допускає, щоб вона зламала, розстрожила її, замінивши новою, пролетарською. Чи так чи інак „розуміти“ й „роз'яснювати“ міркування Кавцького, — в обох випадках розрив його з марксизмом і перехід на бік буржуазії єсть очевидний.

Ще в „Комуністичному Маніфесті“, говоривши про те, яка держава потрібна робітничій класі, коли вона переможе, Маркс писав: „Держава, тоб-то організований, яко пануюча класа, пролетаріят“. І от з'являється людина з претенсією, що вона й надалі лишається марксистом, і каже, що пролетаріят, будиши геть увесь організований і провадивши рішучу боротьбу з капіталом, не повинен робити з своєї класової організації організацію державну. Забобонна іра в „державу“, про яку Енгельс 1891 р. писав, що вона „перейшла в Німеччині в загальну свідомість буржуазії і навіть багатьох робітників“ — ось що виявив тут Кавцький. Борітеся, робітники, — „згоджується“ наш філістер (на це „згоджується“ й буржуа, коли робітники все одно борються, і коли доводиться думати лише за те, як зламати вістря їхнього меча), — борітеся, але не смійте перемогти. Не руйнуйте державної машини буржуазії, не ставте замість буржуазної „державної організації“ пролетарську „державну організацію“!

Хто справді поділяє марксіський погляд, що держава є не що інше, як машина, щоб одній класі гнати іншу, хто хоч трохи замислився над цією істиною, — той ніколи-б не міг добалакатися до такої нісенітниці, що пролетарські організації, які здібні перемогти фінансовий капітал, не повинні перетворюватись на державні організації. Саме в цьому пункті й виявився дрібний буржуа, що для нього „державна є „все-ж таки“ щось позакласове чи надкласове. Чому-б, справді, дозволяти пролетаріатові, „одній класі“, провадити рішучу війну з капіталом, що панує не тільки над пролетаріатом, а й над цілим народом, над усією дрібною буржуазією, над усім селянством, а не дозволяти пролетаріатові, „одній класі“,

обернути свою організацію на державну? А тому, що дрібний буржуа боїться класової боротьби й не доводить її до кінця, до найголовнішого.

Кавцький зовсім заплутався й геть чисто себе викрив. Зауважте, він сам визнав, що Європа йде назустріч рішучим боям між капіталом і працею і що передніших методів економічної й політичної боротьби пролетаріатові не досить. А ці методи—то як-раз і є використання буржуазної демократії. Отже?..

Кавцький боявся дідумати, який із цього висновок.

...Отже, тільки реакціонер, ворог робітничій класі, запроданець буржуазії, може розмальовувати тепер, яка чудова є буржуазна демократія та базикати про чисту демократію, обертаючись лицем до минулого, що вже віджило своє. Буржуазна демократія була прогресивна проти середньовіччя, і використати її треба було. Але тепер вона недостатня для робітничої класи. Тепер треба дивитись не назад, а вперед, щоб замінити буржуазну демократію на пролетарську. І якщо підготовча робота до пролетарської революції, навчання й формування пролетарської армії, були можливі (й потрібні) в рамках буржуазно-демократичної держави, то коли дійшлося до „рішучих боїв“, обмежувати пролетаріат цими рамками—значить зраджувати пролетарську справу, значить бути ренегатом.

Кавцький уклепався в дуже смішне становище, бо повторив довід Мартова, не помітивши, що в Мартова цей довід спирається на инший довід, котрого в Кавцького й нема! Мартов каже (а Кавцький за ним повторює), що Росія ще не достигла для соціалізму, а звідциль природньо випливає: рано ще перетворювати Ради з органів боротьби на державні організації (читай: саме час перетворювати Ради, за допомогою меншовицьких проводирів, на органи підгорнення робітництва імперіалістичній буржуазії). Кавцький не може сказати одверто, що Європа не достигла для соціалізму. Кавцький писав 1909 р., коли він іще не був ренегатом, що передчасної революції тепер боятися не можна, що зрадником був-би той, хто ради страху перед побиванкою відмовився-б од революції. Зректися цього одверто Кавцький не наважується. Виходить така нісенітниця, котра всю дурість і боягузтво дрібного буржуа викриває до краю: з одного боку, Європа достигла для соціалізму і йде до рішучих боїв між працею та капіталом, а з другого боку, бойову організацію (тоб-то таку, що формується, росте, міцніє в боротьбі), організацію пролетаріату, авангарду й організатора, проводиря пригнічених, не можна перетворювати на державну організацію!

З практично-політичного боку ідея, що Ради потрібні, як бойова організація, але не повинні перетворюватись на державні організації, є без краю безглузда, ніж із боку теоретичного. Навіть за мирних часів, коли немає революційної ситуації, масова боротьба робітництва з капіталістами, наприклад масовий страйк, страшенно розлютовує обидві сторони, надзвичайно розпалює боротьбу, викликає з боку буржуазії повсякчасні покликання на те, що вона є й хоче бути „господарем“ у хаті, то-що. А в революцію, коли політичне життя кипить, така організація, як Ради, що охоплює всіх робітників з усіх галузів промисловости, потім усіх салдатів і всю трудящину й найбільш сільську людність, — така організація сама собою в ході боротьби, звичайною „логікою“ натиску та відсічі неминучо ставить

справу р у б а. Спроба зайняти серединну позицію, „помирити“ пролетаріат із буржуазією, е тупоумством, і кінчається вона злиденним крахом: так було в Росії з проповіддю Мартова та інших меншовиків, так само буде неминучо в Німеччині та в інших країнах, коли Ради хоч трохи широко розвіються, встигнуть об'єднатися та в силу вбитися. Сказати Радам: борітесь, але не беріть у свої руки всієї державної влади, не робіться державними організаціями, — це значить проповідувати співробітництво клас і „соціальний мир“ пролетаріату з буржуазією. Смішно й думати про те, щоб така позиція в запеклій боротьбі могла привести до чогось іншого, ніж до ганебного краху. Сидіти між двох стільців — це вічна доля Кавцького. Він удає, ніби в теорії ні в чому з опортуністами не згоджується, а справді він у всьому найважливішому (тоб-то в усьому, що стосується до революції) згоджується з ними на практиці.

Установчі збори й Радянська Влада.

Кавцький у справі з Установчими Зборами стоїть на формальній точці зору. У моїх тезах сказано ясно й багато разів, що інтереси революції стоять вище, ніж формальні права Установчих Зборів (див. 16 й 17 тезу). Формально-демократична точка зору й є точка зору буржуазного демократа, який не визнає, що інтерес пролетаріату й пролетарської класової боротьби стоїть вище. Кавцький, як історик, не міг-би не визнати, що буржуазні парламенти — це органи певної класи. Та тепер Кавцькому треба було (для брудної справи відцурання від революції) забути марксизм, і Кавцький не ставить питання про те, якої класи органом були Установчі Збори в Росії. Кавцький не розглядає конкретних обставин, йому не хочеться глянути на факти, він ані слова не каже німецьким читачам за те, що в тезах дано не тільки теоретичне висвітлення питанню про обмеженість буржуазної демократії (теза 1—3), подано не тільки конкретні умови, які визначили невідповідність партійних списків з половини жовтня 1917 р. до дійсності в грудні 1917 р. (теза 4—6), а й дано історію класової боротьби та громадянської війни в жовтні — грудні 1917 р. (теза 7—15). І з цієї конкретної історії ми зробили висновок (теза 14), що лозунг „уся влада Установчим Зборам“ став у дійсності лозунгом кадетів і калединців та їхніх прибічників.

Історик Кавцький цього не помічає. Історик Кавцький ніколи не чув про те, що загальне виборче право дав часом дрібнобуржуазні, іноді реакційні й контр-революційні парламенти. Історик-марксист Кавцький не чув про те, що форма виборів, форма демократії — це одне, а класовий зміст певної установи — це друге. Це питання про класовий зміст Установчих Зборів прямо поставлено й розв'язано в моїх тезах. Можливо, що мое розв'язання неправильне. Нічого-б ми так не бажали, як марксістської критики на нашу аналізу від інших. Замість дати таку критику, Кавцький пише зовсім дурні фрази (їх багато в Кавцького), про те, буцім хтось заваджає більшовизм критикувати. Та втім пак і річ, що критики в нього нема. Він навіть і не ставить питання про класову аналізу Рад — з одного боку, Установчих Зборів — із другого. І через те немає змоги сперечатися, дискутувати з Кавцьким, а лишавється тільки показати читачеві, чому не можна Кавцького назвати інакше, як ренегатом.

Розбіжність між Радами й Установчими Зборами має свою історію, і її не міг-би обминути навіть історик, що не стоїть на

точці зору класової боротьби. Кавцький і цієї фактичної історії не захотів торкнутися. Кавцький заховав від німецьких читачів той усім відомий факт (який тепер ховають лише затяті меншовики), що за панування меншовиків, тоб-то з кінця лютого по жовтень 1917 р., Ради розходились із „загально-державними“ (тоб-то буржуазними) установами. Кавцький стоїть, власне, на точці зору замирення, погодження, співробітництва пролетаріату з буржуазією; хоч як-би Кавцький зрікався цього, але ця точка зору є факт, і його стверджує ціла брошура Кавцького. Не треба було розгонити Установчих Зборів, а це й значить: не треба було до кінця доводити боротьбу з буржуазією, не треба було скидати її, треба було пролетаріатові з буржуазією помиритися.

Чому-ж Кавцький замовчав те, що меншовики робили цю не дуже хвальну справу з лютого до жовтня 1917 р. і нічого не дійшли? Якби можна було помирити буржуазію з пролетаріатом, то чому-ж за меншовиків із замиренням не щастило, чому буржуазія трималася осторонь Рад, і Ради називано (в меншовиків) „революційною демократією“, а буржуазію — „цензовими елементами“?

Кавцький заховав од німецьких читачів, що саме меншовики за „доби“ свого панування (лютий — жовтень 1917 р.) називали Ради революційною демократією і тим самим визнавали, що вони вищі над усі інші установи. Тільки заховавши цей факт, в історика Кавцького вийшло так, що розходження в Рад із буржуазією не має своєї історії, що воно сталося відразу, раптом, без причин, через кепське поведіння більшовиків. А в дійсності якраз більше ніж піврічний (для революції це величезний строк) досвід меншовицького угодовства та спроб помирити пролетаріат із буржуазією переконав народ, що ці спроби даремні, і відштовхнув пролетаріат від меншовиків.

Ради — це чудова бойова організація пролетаріату, і їй належить велике майбутнє, признається Кавцький. Коли так, то вся позиція Кавцького руйнується, як хатка з карт, чи як мрії дрібного буржуа про те, щоб обійтися без гострої боротьби пролетаріату з буржуазією. Бо-ж уся революція — це суцільна й до того-ж запекла боротьба, і пролетаріат, — це передова класа всіх пригнічених, фокус і центр усіх прагнень усіх і всяких пригнічених до свого визволення. Ради — орган боротьби пригнічених мас — природньо відбивали й виявляли настрої та зміну поглядів цих мас незрівняно швидше, повніше й правдивіше, ніж будь-які інші установи (у цьому, між іншим, одна з причин, чому радянська демократія є найвищий тип демократії).

Ради встигли з 28 лютого (старого стилю) до 25 жовтня 1917 р. скликати два всеросійські з'їзди від величезної більшості людности Росії, всіх робітників і салдатів, сьоми чи восьми десятих селянства, окрім сили місцевих, повітових, міських, губерських та краєвих з'їздів. За цей час буржуазія не встигла скликати жадної установи, що-б заступала більшість (окрім явно підробленої „демократичної наради“, як знушання з пролетаріату, що пролетаріат озлобила). Установчі Збори відбили ті самі настрої мас, те саме політичне групування, що й перший (червневий) Всеросійський З'їзд Рад. До часу скликання Установчих Зборів (січень 1918 р.) відбувся другий З'їзд Рад (жовтень 1917 р.) і третій (січень 1918 р.), до того-ж обидва вони показали як-найясніше, що маси полівішали, революціонізувались, одвернулись од меншовиків і есерів і стали на боці більшовиків, тоб-то одвернулись од дрібно-буржуазного керівництва, від ілюзій порозуміння

з буржуазією, і стали на боці пролетарської революційної боротьби для скинення буржуазії.

Отже вже сама зовнішня історія Рад показує неминучість розігнання Установчих Зборів та їхню реакційність. Але Кавцький твердо дотримується свого „лозунга“: хай гине революція, хай святкує буржуазія перемогу над пролетаріатом, аби буяла „чиста демократія“! *Fiat justitia, pereat mundus.*

Ось короткі підсумки Всеросійських з'їздів Рад в історії російської революції.

Всерос. З'їзди Рад.	Число делегатів.	Між ними більшовиків.	% більшовиків.
1-й (3 червня, 1917 р.)	790	103	13
2-й (25 жовтня, 1917 р.)	675	343	51
3-й (10 січня, 1918 р.)	710	434	61
4-й (14 березня, 1918 р.)	1.232	795	64
5-й (4 липня, 1918 р.)	1.164	773	66

Досить глянути на ці числа, щоб зрозуміти, чому на оборону Установчих Зборів чи на розмови (подібні до розмов Кавцького) про те, що більшовики не мають за собою більшості людности, відповідають у нас тільки реготом.

Радянська конституція.

Я вже сказав, що позбавити буржуазію виборчих прав, — це ще не є обов'язкова й конче потрібна ознака диктатури пролетаріату. І в Росії більшовики, що задовго перед жовтнем висунули лозунг такої диктатури, не говорили заздалегідь про те, щоб визискувачів позбавити виборчих прав. Ця складова частина диктатури з'явилася на світ не „за планом“ якої-небудь партії, а виросла сама в процесі боротьби. Історик Кавцький, звісно, цього не помітив. Він не зрозумів, що буржуазія ще за панування в радах меншовиків (угодовців із буржуазією) сама себе від Рад відмежувала, бойкотувала їх, протиставляла себе їм, інтригувала проти них. Ради постали зовсім без жадної конституції і більше як рік (з весни 1917 до літа 1918) жили без жадної конституції. Злоба буржуазії проти організації пригноблених, організації самостійної і всемогутньої (бо всіх вона охоплює), боротьба, — до того-ж як-найбезсоромніша, найкорисливіша, найбрудніша, боротьба, — буржуазії супроти Рад, нарешті, одверта участь у корнилівщині з боку буржуазії (від кадетів аж до правих есерів, від Мілюкова аж до Керенського) усе це підготувало формальне включення буржуазії з Рад.

Кавцький чув за корнилівщину, але він велично плює на історичні факти і на хід, на форми боротьби, котрі визначають форми диктатури: до чого тут справді факти, коли йдеться тут за „чисту демократію“? „Критика“ Кавцького, скерована проти того, що треба в буржуазії відняти виборчі права, відзначається через це такою... солоденькою наївністю, що була-б зворушлива в дитини, але викликає огиду, коли ми її бачимо в особи, яку ще офіційно не визнано за недоумкувату.

„...Якби капіталісти за загального виборчого права лишилися в невеличкій меншості, то вони були-б скоріше помирилися із своєю долею (33)“... Правда, як гарно? Мудрий Кавцький багато разів бачив в історії та й узагалі чудово знає, живу дійсність спостерегавши, таких поміщиків і капіталістів, що рахуються з волею більшості пригноблених. Мудрий Кавцький твердо дотримується точки зору

„опозиції“, тоб-то точки зору внутрішньої парламентської боротьби. Він так буквально й пише: „Опозиція“ (стор. 34 й багато інших). О, превчений історичу й політику! не вадило-б вам знати, що „опозиція“, це поняття мирної і тільки парламентської боротьби, тоб-то поняття, що відповідає не революційній ситуації, — поняття що відповідає відсутності революції. За революції мова йде про нещадного ворога в громадянській війні — не змінять цього факту ніякі реакційні врем'яди дрібного буржуа, що такої війни боїться, як боїться її й Кавцький. Розглядати питання нещадної громадянської війни, коли буржуазія йде на всі злочини, — приклад версальців та їхньої угоди з Бісмарком каже дещо усякій людині, що до історії ставиться не так, як Гоголів Петрушка, — коли буржуазія закликає на допомогу чужоземні держави та інтригує з ними проти революції, — це чистий сміх. Революційний пролетарят повинен подібно до Кавцького, „відплутанини радника“, натягти нічного ковпака й дивитись на буржуазію, котра організує дутівські, красновські та чеські контр-революційні повстання, котра платить мільйони саботажникам, — дивитись на неї як на легальну „опозицію“. О, яка велемудрість!

Кавцького цікавить тільки формально-юридичний бік справи, і через те, читаючи його міркування про радянську конституцію, мимохіть згадуєш Бебелеві слова: юристи — це наскрізь реакційні люди.

З мові промови 28 квітня 1918 р.¹⁾ Кавцький наводить слова: „...Маси сами визначають порядок і строки виборів“... [„чистий демократ“ Кавцький робить висновок:

„...Отже справа, очевидно, стоїть так, що кожне зібрання виборців за своїм розсудом визначає такий порядок виборів. Сваюлю й можливість спекатися небажаних опозиційних елементів серед самого пролетаряту було-б доведено таким чином до найвищого степеня“ (стор. 37).

Ну, чим це відрізняється від балачок чорнильного кулі, наймита капіталістів що репетує підчас страйку, ніби маса пригнічує дбайливих робітників, „які бажать працювати“? Чому бюрократично-буржуазне визначення порядку виборів у „чисто“ буржуазній демократії не є сваволя? Чому мас, що на боротьбу повстали з своїми одвічними визискувачами, у мас, що їх освічує й загартовує ця завзята боротьба, чому в них почуття справедливості має бути нижче, ніж у жм'янки урядовців, інтелігентів, адвокатів, у буржуазних забобонах вихованих?

Кавцький — справжній соціаліст; не смійте брати під сумнів його ширости, цього преповажного батька родини, цього найчеснішого громадянина. Він — палкий і переконаний прихильник перемоги робітництва, пролетарської революції. Він хотів-би тільки, щоб солоденькі інтелігентики, міщани й філістери з нічними ковпаками спочатку, перед рухом мас, перед їх запеклою боротьбою з визискувачами, і конче без громадянської війни, написали поміркований і акуратний статут розвитку революції.

З безмежним обуренням моральним, наш превчений Юдушка Головлєв розповідає німецьким робітникам, що 14-го червня 1918 р. Всеросійський ЦВК Рад постановив виключити з рад представників партії правих есерів і меншовиків. „Цей захід... пише Юдушка Кавцький, увесь палаючи благородним обуренням, — скеровується не проти певних осіб, що певні злочини вчинили... У конституції ра-

¹⁾ Промова про „Чергові завдання Радянської влади“.

дянської республіки жадного слова немає про недоторканість депутатів—членів рад. Не певні особи, а певні партії виключається тут із рад“ (стор. 37).

Так, це справді жахливо, це нестерпне відхилення від чистої демократії, що за її правилами робитиме революцію наш революційний Юдушка Кавцький. Нам, російським більшовикам, слід-би спочатку обіцяти недоторканість Савинковим і К-о, Ліберданам із Потресовими („активістам“) і К-о, потім написати карний кодекс і об'явити в ньому, що „карі підлягає“ участь у чехо-словацькій контр-революційній війні, або союз на Україні чи в Грузії з німецькими імперіялістами проти робітництва своєї країни,—і тільки тоді, на підставі цього карного кодексу, ми мали-б право, згідно „з чистою демократією“, виключати з рад „певних осіб“. Само собою, що чехо-словаки, дістаючи через Савинкових, Потресових, і Ліберданів (чи через їхню агітацію) гроші від англо-французьких капіталістів, а також Краснови, що одержують набої від німців за допомогою українських та тифліських меншовиків,—тихесенько-б сиділи аж доти, доки-б ми не виробили доброго карного кодексу, і, яко найчистіші демократи, обмежувалися-б ролю „опозиції“...

Маси пригнічених клас, свідомі й чесні проводирі з революційних пролетарів будуть за нами. Досить познайомити таких пролетарів та ці маси з нашою радянською конституюцією, і вони зразу скажуть: „ось де справжні наші люди, ось де справжня робітничая партія, справжній робітничий уряд, бо він не піддурює робітництво базіканням про реформи, як нас усі згадані проводирі піддурювали, а не в жарт бореться з визискувачами, не в жарт переводить революцію, справді бореться за цілковите визволення робітництва.“

Якщо ради позбавили визискувачів виборчого права після рогової „практики“ рад, значить ці ради є справжні організації пригнічених мас, а не організації соціал-імперіялістів та соціал-пацифістів, що запродалися буржуазії. Коли ці ради позбавили визискувачів виборчого права, значить ради не є органи дрібно-буржуазного угодовства з капіталістами, не є органи парламентського базікання, (Кавцьких, Лонге й Макдональдів), а органи справді революційного пролетаріату, що до загибуні бореться з визискувачами.

„Кавцького книжка тут майже невідома“,—пише мені цими днями з Берліну гарно поінформований товариш. Я-б радив нашим послам у Німеччині та в Швейцарії не пошкодувати тисяч та купити цю книжку й роздати її дурно свідомим робітникам, щоб утолчити в болото ту „європейську“—читай: імперіялістичну й реформістську „соціал-демократію“, яка давно вже „смердючим трупом“ стала.

Написано в вересні—жовтні 1919 р.

ДО ІСТОРІЇ ПИТАННЯ ПРО ДИКТАТУРУ.

Питання про диктатуру пролетаріату це основне питання в сучасному робітничому русі геть по всіх капіталістичних країнах. Щоб цілком це питання з'ясувати, треба знати його історію. У міжнародньому масштабі історія науки про революційну диктатуру взагалі і про диктатуру пролетаріату зокрема збігається з історією революційного соціалізму й спеціально з історією марксизму. А далі—і це, певне, найважливіше—історія всіх революцій пригнічуваної й

визискуваної класи проти визискувачів, це — найголовніший матеріал і джерело наших знань у питанні про диктатуру. Хто не зрозумів, що будлі-якій революційній класі диктатура необхідна для її перемоги, той нічого не зрозумів в історії революції, або нічого не хоче знати в цій галузі.

У російському масштабі особливе значіння має, як говорити за теорію, програма Р.С.-Д.Р.П., що її склала 1902—03 р. редакція „Зари“ й „Искры“, або точніше, яку склав Г. В. Плеханов, а ця редакція змінила й ствердила. Питання про диктатуру пролетаріату поставлено в цій програмі ясно й виразно, до того-ж поставлено саме в зв'язку з боротьбою проти Бернштайна, проти опортунізму. Але найбільше значіння має, звісно, досвід революції, тоб-то російської революції, досвід 1905 р.

Три останні місяці цього року — жовтень, листопад і грудень — це був період надзвичайно дужої, широкої, масової революційної боротьби, період повднання двох найважливіших способів цієї боротьби, — масового політичного страйку й збройного повстання.

Уперше в світовій історії досягнуто такого високого розвитку й такої сили революційної боротьби, що збройне повстання відбулося разом із масовим страйком, цією специфічною пролетарською зброєю. Ясно, що цей досвід має світове значіння для всіх прилетарських революцій. І більшовики з як-найбільшою увагою й ретельністю вивчали цей досвід, як із його політичного боку, так і з боку економічного.

Масові страйки та збройні повстання сами собою ставили на порядок денний питання про революційну владу та про диктатуру, бо ці способи боротись неминучо призводили — спочатку в місцевому масштабі — до того, що вигонилося стару владу, що пролетаріат і революційні класи захоплювали владу, вигонили поміщиків, часом захоплювали фабрики, то-що. Масова революційна боротьба тоді покращала до життя такі нечувані досі в світовій історії організації, як ради робітничих депутатів, а слідом за ними ради салдатських депутатів, селянські комітети, то-що. І сталося так, що ті основні питання (радянська влада й диктатура пролетаріату), які тепер цікавлять свідомих робітників у цілому світі, поставлено практично наприкінці 1905 р. Коли такі видатні представники революційного пролетаріату й нефальсифікованого марксизму, як Роза Люксембург, зразу збагнули, яке значіння цієї практичної спроби, і виступили на зборах та в пресі з критичною аналізою її, то величезна більшість офіційних представників офіційних соціал-демократичних і соціалістичних партій виявили цілковиту нездатність збагнути значіння цієї спроби й виконати свій обов'язок, як революціонерів, тоб-то взятися вивчати й пропагандувати те, чого ця спроба навчила.

В Росії більшовики й меншовики зараз після побиванки грудневого збройного повстання 1905 р. заходилися цій спробі підсумки робити. Найбільше прискорило цю роботу те, що в квітні 1906 р. відбувся Стокгольмський, так званий „об'єднальний З'їзд РСДРП“, де були репрезентовані й формально об'єднані і меншовики, і більшовики. Готувалися до цього з'їзду обидві фракції надзвичайно енергійно.

Суперечки про значіння рад тоді вже були зв'язані з питанням про диктатуру. Більшовики ще перед жовтневою революцією 1905 р., поставили питання про диктатуру (див. мою брошуру „Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції“, Женева, липень 1905 р. передруковано в збірникові „За 12 років“). Меншовики негативно поставилися до лозунгу — „диктатура“. Більшовики підкреслювали,

що ради робітничих депутатів „фактично були зародками нової революційної влади“, — так достеменно сказано в проекті більшовицької резолюції. Меншовики визнавали значіння рад, стояли за те, щоб „сприяти їх утворенню“ то-що, але не вважали їх за зародки революційної влади, не говорили взагалі про „нову революційну владу“ такого чи подібного типу, просто відкидали лозунг диктатури. Не трудно побачити, що *всі* теперішні незгоди з меншовиками вже є в зародкові в цій постановці питання. Не важко побачити також, що меншовики (і російські, і не російські, подібні да кавцькіянців, лонгетистів то-що), уже тим, як вони ставлять це питання, виявляли й виявляють себе реформістами чи опортуністами, що на словах пролетарську революцію визнають, а на ділі відкидають най-більш істотне й основне в понятті „революція“.

Ще перед революцією 1905 р. в згаданій уже брошурі „Дві тактики“ я розбирав довід меншовиків, де мене обвинувачувано в тому, що я „непомітно підмінив поняття: революцію й диктатуру“. Я докладно доводив, що саме цим обвинуваченням меншовики й виявляють свій опортунізм, свою справжню політичну природу, яко підбрехачів ліберальної буржуазії, яко провідників її впливу серед пролетаріату. Коли революція стає безперечною силою, тоді й вороги її починають „визнавати революцію“, казав я, посилаючись (улітку 1905 р.) на приклад російських лібералів, що лишилися монархістами-конституціоналістами. Тепер 1920 р., можна-б додати, що в Німеччині і в Італії ліберальні буржуа чи, принайменше, найосвіченіші та найспритніші з-поміж них, починають „визнавати революцію“. Та „визнаючи“ революцію й разом із тим одмовляючися визнати диктатуру певної класи (чи певних клас), тодішні російські ліберали й меншовики, теперішні німецькі і італійські ліберали, туратіянці, кавцькіянці¹⁾, якраз і виявляють цим свій реформізм, свою цілковиту нікчемність яко революціонерів.

Бо-ж, коли революція стала вже безперечною силою, коли її „визнають“ і ліберали, коли владаючі класи не тільки бачать, але й відчують непереможну силу пригнічених мас, — тоді все питання — і для теоретиків, і для практичних керівників політикою — сходиться на точне класове визначення революції. А без поняття „диктатура“ не можна дати точного класового визначення. Не підготовлявши диктатури, не можна бути революціонером на ділі. Цієї істини не розуміли 1905 р. меншовики, не розуміють 1920 р. італійські німецькі, французькі й інші соціалісти, що бояться суворих „умов“ Комуністичного Інтернаціоналу; бояться — люди, що здатні визнати диктатуру на словах та нездатні підготувати її на далі. І через це до речі буде, коли ми наведем витлумачення Марксових поглядів, що я надрукував у липні 1905 р. проти російських меншовиків, але котре стосується й до меншовиків західньо-європейських 1920 р. (я заміняю назви газет то-що простою згадкою на те, що мова тут про меншовиків чи більшовиків.

Мерінг розповідає в своїх увагах до виданих від нього в 1848 р. Марксових статів „Нової Ренської газети“, що буржуазна література закидала, між иншим, таке цій газеті: „Нова Ренська газета“, нібито вимагала „негайно запровадити диктатуру“, як єдиний спосіб здійснити демократію“ (Marx, Nachlass, том III, стор. 53).

З вульгарно-буржуазної точки зору, поняття „диктатура“ й поняття „демократія“ одне одного виключають. Не розуміючи теорії кла-

¹⁾ Соціалісти з правого крила, що стоять за реформи, а не за революцію.

сової боротьби, звикнувши бачити на політичній арені дрібні чвари різних гуртків і котерій буржуазії, буржуа розуміє диктатуру, як скасування всіх свобод і гарантій демократії, як усяку сваволю, всяке зловживання владою на користь особи диктатора. По суті саме ця вульгарно-буржуазна точка зору позначається у наших меншовиків, які пояснюють велике тяжіння більшовиків до лозунга „диктатура“ тим, що Ленін „вельми прагне щастя спробувати“ („Искра“, № 103, стор. 3, шпальта 2). Щоб меншовикам розтлумачити поняття диктатури класи, одмінне від диктатури особи, і завдання демократичної диктатури, одмінне від соціалістичної, корисно буде спинитися на поглядах „Нової Ренської газети“.

„Кожен тимчасовий державний лад, — писала „Нова Ренська газета“ 14-го вересня 1848 р., — після революції вимагає диктатури, і до того-ж енергійної диктатури. Ми з самого початку докоряли Кампгавзенові (голови міністерства після 18 березня 1848 р.), що він не виступив як диктатор, що він не розбив зразу-ж таки й не знищив решток старих установ. І ось тоді, коли пан Кампгавзен присипляв себе конституційними ілюзіями, розбита партія (тоб-то партія реакції) зміцнила свої позиції серед бюрократії і в армії і стала навіть наважуватися то там, то там на одверту боротьбу“.

Про що-ж свідчать нам ці Марксові слова? Про те, що тимчасовий революційний уряд мусить виступати як диктатор (цього ніяк не могли зрозуміти меншовики, котрі цуралися лозунга „диктатура“); про те, що завдання цієї диктатури — знищити рештки старих установ (саме те, що ясно сказано в резолюції 3-го з'їзду Р.С.-Д.П. більшовиків про боротьбу з контр-революцією й що поминули в резолюції меншовики, як ми показували раніше). Нарешті, по-третє, з цих слів виходить, що Маркс картав буржуазних демократів за „конституційні ілюзії“ в епоху революції й одвертої громадянської війни. Який глузд цих слів, це надто наочно видно з статті в „Новій Ренській газеті“ з 6-го червня 1848 р. „Установчі народні збори, — писав Маркс, — повинні бути насамперед активними, революційно-активними зборами. А франкфуртські збори роблять шкільні вправи з парламентаризму й дають змогу урядові діяти. Припустімо, що цьому вченому соборові пошастило-б після докладного обміркування виробити найліпший порядок денний і найліпшу конституцію. Яка користь буде з найліпшого порядку денного і з найліпшої конституції, коли німецькі уряди тоді вже поставили багнета на порядок денний?“

„Ось який глузд лозунгу диктатури...“

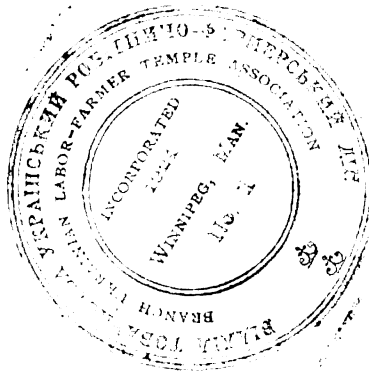
„Великі питання в житті народів розв'язують тільки силою. Сами реакційні класи звичайно перші вдаються до насильства, до громадянської війни, „ставлять на порядок денний багнета“, як зробило й російське самодержавство, і робило це систематично й повсякчасно, скрізь і завсіди, з 9 січня починаючи. А коли утворилося таке становище, коли багнет справді став на чолі політичного порядку денного, коли виявилось, що повстання конче потрібне й невідкладне, тоді конституційні ілюзії й шкільні вправи з парламентаризму тільки прикривають буржуазну зраду революції з боку буржуазії, прикривають те, як „сахасться“ буржуазія революції. Справжня революційна класа саме тоді повинна висунути лозунг диктатури“.

Так думали більшовики про диктатуру перед жовтневою революцією 1905 р.

Надруковано в „Коммунистическом Интернационале“ 1920 р.

II

ДЕРЖАВА Й РЕВОЛЮЦІЯ

Уривки з книги:

„ДЕРЖАВА Й РЕВОЛЮЦІЯ“.

Держава — продукт непримиренности класових суперечностей.

З Марксовою наукою тепер відбувається те, що в історії не раз траплялося з наукою революційних мислителів та проводирів пригнічених клас у їхній боротьбі за визволення. Класи-гнобительки за життя великих революціонерів платили їм повсячасними утисками, зустрічали їхню науку як-найдикішою злобою, як-пайскаженішою ненавистю, походом безоглядної брехні та наклепів. Після їхньої смерті пробують перетворити їх на нешкідливі ікони, — мовляв, канонізувати їх, надати їхньому йменню певної слави на „втіху“ пригніченим класам та на обдурення їх, вихолоштуючи зміст революційної науки, затуплюючи її революційне вістря, вульгаризуючи її. Нині на такому „обробленні“ марксизму сходяться буржуазія й опортуністи серед робітничого руху. Забувають, відтирають, перекручують революційний бік теорії, революційну душу її. На кін висувують, славлять те, що прийнятне або здається прийнятним для буржуазії. Не жартуйте, — всі соціал-шовіністи тепер марксисти. І де далі частіше німецькі буржуазні вчені, вчорашні спеціалісти нищити марксизм, кажуть про „національно-німецького“ Маркса, що ніби виховав спілки робітників, так чудесно організовані для грабіжницької війни.

За такого становища, за нечувано поширеного перекручування марксизму, наше завдання насамперед полягає в тому, щоб відновити справжню Марксову науку про державу. Для цього конче треба навести цілу низку довгих цитат з власних творів Марксових та Енгельсових. Звісно, довгі цитати зроблять виклад важким і ні на краплину не сприятимуть його популярності. Але обійтися без них аж ніяк не можна. Усі або, принайменш, головні місця про державу з Марксових та Енгельсових творів треба неодмінно навести в якомога повнішому вигляді, щоб читач міг самостійно уявити собі всю суму поглядів основоположників наукового соціалізму й те, як розвивались вони: треба навести їх і для того, щоб довести документально й показати наочно, як перекручує їх пануюче тепер „кавцькіянство“.

Почнемо з найпоширенішого Енгельсового твору: „Походження родини, приватної власности й держави“, що вийшов у Штутгарті, 1894 року, вже 6-м виданням. Нам доведеться перекладати цитати з німецьких оригіналів, російські бо переклади, дарма що численні, здебільшого або неповні, або-ж дуже негаразд зроблені.

„Держава, — каже Енгельс, роблячи підсумки своєї історичній аналізі, — жадним чином не являє собою сили, накинutoї суспільству зовні. Держава не є також „дійсність моральної ідеї“, „образ і дійсність розуму“, як стверджує Гегель. Держава — це продукт суспільства на певному шаблі розвитку, держава є визнання, що це

суспільство заплуталося у нерозв'язну суперечність із самим собою, розкололося на непримиренні протилежності, що спекатись їх воно не має сили. А щоб ці протилежності, класи з суперечними економічними інтересами, не пожерли одна одну й самого суспільства в марній боротьбі, для цього стала конче потрібною сила, що зменшувала-б сутички, тримала-б їх у межах певного „порядку“. І ця сила, що постала з суспільства, але ставить себе по-над ним і де далі більше відчужує себе від нього, — ця сила є держава“.

Тут цілком ясно висловлено основну ідею марксизму про історичну роль й значіння держави. Держава це продукт і вияв непримиренности класових суперечностей. Держава виникає там, тоді й остільки, де, коли й оскільки не можна об'єктивно примирити класових суперечностей. І навпаки, існування держави доводить, що класові суперечності непримиренні.

Саме в цьому найважливішому й основному пункті починається перекручування марксизму, котре йде двома головними лініями.

З одного боку, буржуазні і особливо дрібно-буржуазні ідеологи, змушені під натиском безперечних історичних фактів визнати, що держава є лише там, де є класові суперечності й класова боротьба, „підправляють“ Маркса так, що держава стає в них за орган примирення клас. За Марксом, держава не могла-б ані постати, ані триматися, коли-б можна було примирити класи. У міщанських і філістерських професорів та публіцистів виходить, — скрізь і завжди з доброзичливими покликаннями на Маркса, — що держава якраз і примиряє класи. За Марксом, держава є орган класового панування, орган гноблення однієї класи від іншої, є утворення „порядку“, що це гноблення взакономое та стверджує, зменшуючи класові сутички. На думку дрібно-буржуазних політиків, порядок — оце й є класове примирення, а не пригнічення однієї класи від другої; зменшувати сутички — значить примиряти, а не відбирати пригніченим класам певні засоби та способи боротьби за те, щоб скинути гнобителів.

Наприклад, усі ес-ери й меншовики в революцію 1917 року, коли питання про значіння та роль держави якраз стало на всю свою величність, стало практично, як питання негайної дії й до того-ж дії в масовому масштабі, — усі скотилися відразу й цілком до дрібно-буржуазної теорії „примирення“ клас через „державу“. Безліч резолюцій та статтів, що написали політики цих обох партій, наскрізь перейняті цією міщанською та філістерською теорією „примирення“. Дрібно-буржуазна демократія ніколи не зможе зрозуміти, чому держава, це — орган панування певної класи, що не може примиритись із своїм антиподом (з противною їй класою). Один із найнаочніших проявів того, що наші ес-ери й меншовики зовсім не соціалісти (це ми, більшовики, завжди доводили), а дрібно буржуазні демократи з трохи не соціалістичною фразеологією, — це те, як вони ставляться до держави.

З другого боку, „кавцькіянське“ перекручування марксизму багато тонше. „Теоретично“ не заперечується ані того, що держава є орган класового панування, ані того, що класові суперечності непримиренні. Але от що не береться на увагу або затирається: коли держава є продукт непримиренности класових суперечностей, коли вона єсть сила, що стоїть над суспільством і „де далі більше відчужує себе від суспільства“, то очевидно, що визволити пригнічену класу не можна не тільки без силоміцної револю-

ції, але й без знищення того апарату державної влади, що його створила пануюча класа й де це „відчуження“ втілено. Цей, теоретично сам собою ясний, висновок Маркс, як ми побачимо нижче, зробив із найповнішою виразністю на підставі конкретно-історичної аналізи завдань революції. І саме цей висновок Кавцький — ми покажемо це докладно в дальшому викладі — .. „забув“ і пережрутив.

Особливі загоны озброєних людей, в'язниці, то-що.

„Держава — каже далі Енгельс, — різниться від колишньої гентильної (родової або кланової) організації, по-перше, поділом підданців держави згідно з територіяльними поділами.

„Нам цей поділ здається „природнім“, але за нього заплачено довгою боротьбою з старою організацією за колінами або за родами.

...„Друга відмінна риса — заведення суспільної влади, що вже не збігається безпосередньо з людністю, котра сама себе організує, як збройна сила. Ця особлива суспільна влада потрібна тому, що самодіяльна збройна організація людности стала неможливою, відколи суспільство розпалося на класи. Ця суспільна влада є в кожній державі. Вона складається не тільки з озброєних людей, але й з матеріальних додатків, в'язниць та всяких примусових установ, котрі за родової (кланової) будови суспільства були невідомі“...

Енгельс розгортає поняття „сили“, званої державою, — сили, що виникла з суспільства, але ставить себе над ним і де далі більше відчужує себе від нього. В чому полягає, головним чином, ця сила? В особливих загонах озброєних людей, що до свого розпорядження мають в'язниці, то-що.

Ми маємо право казати про окремі загоны озброєних людей, бо властива кожній державі суспільна влада „не збігається безпосередньо“ з озброєною людністю, з „її самодіяльною збройною організацією“.

Енгельс, як усі великі революційні мислителі, намагається звернути увагу свідомих робітників саме на те, що пануючій обивательщині здається за найменш вартє уваги, за найзвичайніше, освячене забобонами не тільки міцними, але, можна сказати, скам'янілими. Постійне військо й поліція, це — головне знаряддя сили державної влади, та... хіба це може бути инакше?

З точки зору великої більшости європейців кінця XIX віку, що до них звертався Енгельс, і котрі не переживали і близько не спостерігали жадної великої революції, — це не може бути инакше. Їм цілком незрозуміло, що воно таке за „самодіяльна збройна організація людности“. Західньо-європейський і російський філістер на питання, звідки виникла потреба на особливі, над суспільством поставлені, загоны озброєних людей (поліція, постійна армія), що відчужують себе від суспільства, ладен відповідати кількома фразами, запозиченими в Спенсера чи Михайловського, покликатися на те, що ускладнилося суспільне життя, диференціювалися функції, то-що.

Таке покликання здається за „наукове“ й чудово присипляє обивателя, затемнюючи головне й основне: розкол суспільства на непримиренно-ворожні класи.

Якби не було цього розколу „самодіяльна збройна організація людности“ відзначалася-б своєю складністю, висотою своєї техніки то-що від примітивної організації табуна мавп, що беруть дрючки, або від первісних людей, або людей у кланові громади об'єднаних, але така організація була-б можлива.

Вона неможлива через те, що цивілізоване суспільство розкололося на ворожі й до того-ж непримиренно-ворожі класи, — що їх „самодіяльне“ озброєння привело-б до збройної між ними боротьби. Складається держава, утворюється особлива сила, особливі загони озброєних людей, і кожна революція, руйнуючи державний апарат, наочно показує нам, як пануюча класа намагається відновити особливі загони озброєних людей, що їй служать, як пригнічена класа намагається створити нову подібну організацію, що служитиме не визискувачам, а визискуваним.

У наведеному міркуванні Енгельс теоретично ставить те саме питання, що його перед нами ставить практично, наочно й до того в масштабі масової дії кожна велика революція, а саме—питання про взаємини між „особливими загонами озброєних людей“ і „самодіяльною збройною організацією людности“. Ми побачимо, як конкретно ілюструється це питання досвідом європейських та російських революцій.

Але вернімось до Енгельсового викладу.

Він зауважує, що іноді, наприклад, подекуди в північній Америці, ця суспільна влада є квота (мова іде за рідкі винятки для капіталістичного суспільства та за ті частини північної Америки в її перед-імперіялістичному періоді, де переважав вільний колоніст), але, загалом кажучи, вона вбивається в силу:

...„Суспільна влада вбивається в силу в міру того, як загострюються класові суперечності всередині держави і в міру того, як держави, що стикаються одна з одною, більшають і густіше залюднюються. Гляньте хоч-би на теперішню Європу, де класова боротьба й конкуренція завоювань піднесли суспільну владу на таку височінь, що вона все суспільство загрожує поглинути й навіть державу“...

Це писано не пізніше як на початку 90-х років минулого століття. Останню Енгельсову передмову датовано 16 червня 1891 року. Тоді поворот до імперіялізму — і що-до повного панування трестів, і що-до всевладдя найбільших банків, що-до грандіозної колоніальної політики, то-що — тільки-но починався у Франції, ще слабше в північній Америці та в Німеччині. З того часу „конкуренція завоювань“ зробила величезний крок наперед тим більше, що на початку другого десятиліття ХХ віку земну кулю остаточно поділено між цими „завойовниками-конкурентами“, тоб-то між великими грабіжницькими державами. Військові та морські озброєння відтоді зросли неймовірно, і грабіжницька війна 1914—1917 рр. за панування Англії чи Німеччини над світом, за „поділ здобичи призвела до того, що хижацька державна влада поглинула“ всі сили суспільства.

Енгельс умів іще 1891 року показувати на „конкуренцію завоювань“, як на одну з найважливіших відмінних рис зовнішньої політики великих держав, а негідники соціал-шовінізму 1914—1917 рр., коли саме ця конкуренція загострилася в багато крот і спорядила імперіялістичну війну, — затушковують оборону грабіжницьких інтересів „своєї“ буржуазії фразами про „оборону батьківщини“, про „оборону республіки й революції“, то-що.

Держава — знаряддя, щоб визискувати пригнічену класу.

Щоб утримати особливу суспільну владу, котра стоїть над суспільством, потрібні податки та державні борги.

„Маючи урядовці громадську владу й право стягати податки, — пише Енгельс, — стають, як органи суспільства, над суспільством.“

Вільної доброхитної поваги, подібно до того, як ставилися до органів родового (кланового) суспільства, їм уже не досить, навіть коли-б вони цю повагу могли завоювати. Утворюється особливі закони про святість та незайманість урядовців. „Найзлиденніший поліціант“ має більший „авторитет“, ніж представники клану, але навіть голова військової влади в цивілізованій державі міг-би позаздрити на старшину клану, на „громадську до нього повагу, не з-під палиці набуту“.

Питання про привілейований стан урядовців, яко органів державної влади, тут поставлено. Накреслено, як основне: що ставить їх над суспільством. Ми побачимо, як це теоретичне питання практично розв'язувала Паризька Комуна 1871 р. і як його реакційно затирав Кавцький року 1912.

...„Тому що держава виникла з потреби тримати на узді класову протилежність; тому що вона разом з тим виникла серед самих сутічок цих клас, вона, як загальне правило, є держава найпотужнішої, економічно-пануючої класи, що через державу стає також за політично-пануючу класу і тоді набуває нових засобів, щоб гнобити та визискувати пригнічену класу“... Не тільки стародавня та феодальна держава були за органи визиску рабів і кріпаків, але й „сучасна репрезентативна держава є знаряддя щоб визискувати найману працю від капіталу. Трапляються проте, як виняток, періоди, коли класи, борючись, осягають такої рівноваги сил, що державна влада на якийсь час дістає певної самостійности проти обох клас, ніби між ними посередниця“... Отака є абсолютна монархія XVII й XVIII століттів, бонапартизм 1-ої та 3-ої імперії у Франції, Бісмарк у Німеччині.

Такий — додамо ми, — є уряд Керенського в революційній Росії після того, як розпочато утиски проти революційного пролетаріату, в такий момент коли Ради вже не мають сили завдяки керівництву дрібно-буржуазних демократів, а буржуазія ще не досить дужа, щоб просто їх розігнати.

„У демократичній республіці, — каже далі Енгельс, — багатство використовує свою владу не безпосередньо, проте ж тим певніше“ — саме, по-перше, через „безпосередній підкуп урядовців“ (Америка), по-друге — через „спілку між урядом та біржею“ (Франція й Америка).

Нині імперіялізм і панування банків до надзвичайного містецтва „розвинули“ обидва ці способи обстоювати й переводити в життя всевладність багатства в будлі-яких демократичних республіках. Якщо, наприклад, за перших таки місяців демократичної республіки в Росії, — можна сказати, за медового місяця після шлюбу „соціалістів“ ес-ерів та меншовиків з буржуазією в коаліційному уряді п. Пальчинський¹⁾ саботував усі заходи, щоб приборкати капіталістів і покласти край їхньому мародерству та грабуванню державного скарбу на військовому постачанні, якщо потім п. Пальчинського, коли він пішов з міністерства (його, звичайно, замінили іншим, точнісінько таким самим Пальчинським), капіталісти „винагородили“ тепленькою посадою з платнею 120.000 карб. на рік, то що це таке? Безпосередній підкуп, чи посередній? Спілка уряду з синдикалістами чи лише „дружні“ стосунки? Яку роль відіграють

¹⁾ Пальчинський, ставленник Керенського, соціаліст, відзначився великими репресіями проти більшовиків за липневих днів 1917 р. (Прим. ред.).

тут Чернови та Церетелі, Авксентьєви та Скобелеви? Чи „безпосередні“ вони спільники мільйонерам-скарбоккрадам, чи лише „посередні“?

Всевладність „багатства“ ще й через те певніша за демократичної республіки, що вона не залежить від кепської політичної оболонки капіталізму. Демократична республіка, — це найкраща можлива політична оболонка капіталізму; тим-то капіталісти, опанувавши (через Пальчинських, Чернових, Церетелі й К-о) цю найкращу оболонку, так надійно, так певно обґрунтовують свою владу, що ані зміна осіб чи інституцій, ані зміна партій буржуазної демократичної республіки не захитує цієї влади.

Треба ще відзначити, що Енгельс з найповнішою виразністю називає загальне виборче право знаряддям панування буржуазії. Загальне виборче право, каже він, явно беручи під увагу довгий досвід німецької соціал-демократії, це „ознака стиглості робітничої класи. В теперішній державі дати більше воно не може та й ніколи не дасть“.

Дрібно-буржуазні демократи, на взірць наших есерів та меншовиків, а також їхні рідні брати, всі соціал-шовіністи та опортуністи Західньої Європи, саме „більшого“ чекають від загального виборчого права. Вони сами поділяють і вселяють народові хибну думку, ніби загальне виборче право в „теперішній державі“ спроможне дійсно виявити волю більшості трудящих та закріпити переведення її в життя.

Тут ми можемо лише відзначити цю неправдиву думку, лише зауважити, що цілком ясну, точну, конкретну Енгельсову заяву перекручується на кожному кроці в пропаганді й агітації „офіціальних“ (тоб-то опортуністичних) соціалістичних партій. Усю брехливість тієї думки, що її Енгельс тут геть відкидає, докладно з'ясовується в нашому дальшому викладі Марксового й Енгельсового погляду на „теперішню“ державу.

Загальний підсумок своїм поглядам Енгельс дає у своєму найпопулярнішому творі в таких словах:

„Отже держава існує не споконвіку. Були суспільства, що існували без неї, не мали й уявлення про державу й державну владу. На певному щаблі економічного розвитку, що необхідно був зв'язаний з розколом суспільства на класи, держава силою цього розколу стала необхідністю. Тепер ми швидкою ходою наближаємось до такого щаблю розвитку виробництва, коли існування цих клас не тільки перестало бути необхідністю, але й стає безпосередньою перешкодою для нього. Класи так само неминучо зникнуть, як неминучо вони в минулому повстали. Як зникнуть класи, неминучо зникне й держава. Суспільство, що по-новому зорганізує виробництво на основі вільної та рівної асоціації виробників, відпровадить усю державну машину туди, де їй тоді буде належне місце: до музею старовини поруч із прядкою та бронзовою сокирою“.

Часто трапляється подибувати цю цитату в сучасній соціал-демократичній пропагандистській агітаційній літературі. Але навіть тоді, як ця цитата подибується, її здебільшого наводять, як будім-би поклоні клавши перед іконою, тоб-то, щоб офіціальну виявити пошану до Енгельса, бо найменшої спроби вдуматися в те, який широкий та глибокий розмах революції має собі за передумову це „відпровадження“ всієї державної машини до музею старовини, тут не видно. Не видно здебільшого навіть розуміння того, що саме Енгельс зве державною машиною.

„Відмирання“ держави та силомісна революція.

Енгельсові слова про „відмирання“ держави так широко відомі, їх так часто цитується, вони так рельєфно виявляють, в чому суть звичайного підроблення марксизму під опортунізм, — що конче треба зупинитися на них докладно. Наведемо усе міркування, звідки ці слова узяті.

„Пролетаріят бере державну владу й передусім повертає засоби виробництва на державну власність. Але цим самим він сам себе нищить, як пролетаріят, цим самим він нищить усі класові різниці й класові протилежності, а разом із тим і державу. Суспільству, що досі існувало та існує, що розвивається в класових протилежностях, була конче потрібна держава, тоб-то організація експлуататорської класи на те, щоб підтримувати її зовнішні умови виробництва, — а значить найбільше на те, щоб силою держати визискувану класу в таких умовах пригноблення, які визначає даний спосіб виробництва (рабство, кріпацтво, наймана праця). Держава була офіційною представницею всього суспільства, його зосередженням в одній корпорації, але такою вона була лише остільки, оскільки вона була державою тієї класи, що для своєї доби сама репрезентувала ціле суспільство: за стародавніх часів вона була державою роботодавців — громадян держави, за середньовіччя — феодалного дворянства, за наших часів — буржуазії. Коли таки, нарешті, держава справді стає дійсною представницею всього суспільства, тоді вона сама себе робить зайвою. Відколи не буде жадної суспільної класи, що її треба було-б пригнічувати; відколи разом із класовим пануванням, разом із боротьбою за особіне існування, що до неї призводить теперішня анархія в виробництві, щезнуть сутички та ексцеси (крайності), що витікають із цієї боротьби, — відтоді не буде чого пригнічувати, не буде в державі й потреби на окрему силу для пригнічування. Перший акт, де держава дійсно виступає, як представниця всього суспільства — це коли вона ім'ям суспільства бере в свої руки засоби виробництва, — цей акт є разом з тим, і останній самостійний акт її, як держави. Тоді втручання державної влади в суспільні стосунки стає зайвим в усіх галузях, одна по одній, і само собою засинає. На місце урядування над особами стає порядкування речами та керування процесами виробництва. Державу не „касується“, вона відмирає. На цій підставі слід цінувати фразу про „вільну народню державу“, фразу, що на деякий час мала агітаторське право на існування, але кінець-кінцем науково неспроможну. На цій підставі слід так само цінувати й вимогу так званих анархістів, щоб державу скасовано з сьогодні на завтра“ („Анти-Дюрінг“).

Не боячись помилитися, можна сказати, що з цього Енгельсового міркування, напрочуд багатого на думки, дійсним надбанням соціалістичної думки в сучасних соціалістичних партіях стало тільки те, що держава „відмирає“, як Маркс казав, відмінно від науки анархістів про „скасування“ держави. Так обекрижити марксизм — значить звести його до опортунізму. Бо за такого тлумачення лишається тільки туманне уявлення про повільну, рівну, ступневу зміну, про відсутність скоків та бур, про відсутність революції. „Відмирання“ держави в звичайному розумінні, загально-поширеному, масовому, коли можна так висловитись, визначає — без сумніву затушковування, коли не відкидання революції.

А тимчасом таке „витлумачення“ є найгрубіше, вигідне тільки для буржуазії, перекручення марксизму, теоретично засноване на занедбанні найважливіших обставин та думок що згадується за них хоч-би в тому-ж таки „підсумковому“ міркуванні Енгельсовому, яке ми оце повністю навели.

По-перше. На самому початку цього міркування каже Енгельс, що, беручи пролетаріят державну владу, „тим самим нищить державу як державу“. Що це значить, про те думати „не заведено“. Здебільшого, це або ігнорують цілком, або вважають за щось подібне до „геґелівської слабости“ Енгельса. Насправді-ж у цих словах коротко висловлено досвід однієї з найбільших пролетарських революцій, досвід Паризької Комуни 1871 р., і про це докладніше казатимем у своєму місці. Насправді Енгельс говорить тут, що пролетарська революція „знищує“ державу буржуазії, тимчасом як слова про відмирання стосуються до решток пролетарської державности після соціалістичної революції. За Енгельсом, буржуазна держава не „відмирає“ її „нищить“ у революції пролетаріят. Відмирає після цієї революції пролетарська держава або напівдержава.

По-друге. Держава це „особлива сила для пригнічення“. Це чудесне й надзвичайно глибоке своє визначення дав тут Енгельс із як-найповнішого ясністю. А з нього випливає, що „особливу силу для пригнічення“ пролетаріату від буржуазії, мільйонів трудящих від жмінок багатіїв, повинна заступити „особлива сила для пригнічення“ буржуазії від пролетаріату (диктатура пролетаріату). В цьому й полягає „знищення держави, як держави“. В цьому ж полягає „акт“ взяття до володіння засобів виробництва від імени суспільства. І само собою очевидно, що така заміна однієї (буржуазної) „особливої сили“ на іншу (пролетарську) „особливу силу“ аж ніяк не може статися в формі „відмирання“.

По-третє. Про „відмирання“ — ба навіть ще рельєфніше й колоритніше — про „засинання“, каже Енгельс, маючи цілком ясно й виразно, на увазі добу після „взяття засобів виробництва в володіння держави від імени всього суспільства“, тоб-то після соціалістичної революції. Всі ми знаємо, що під цей час політичною формою „держави“ є найповніша демократія. Але нікому з опортуністів, що безсоромно перекручують марксизм, на думку не спадає, що тут в Енгельса, значить, говориться про „засинання“ та „відмирання“ демократії. На перший погляд це здається дуже дивним. Але „незрозуміле“ це тільки для того, хто не вдумався, що демократія є так само держава й що, значить, демократія так само зникне, коли зникне держава. Буржуазну державу може „знищити“ лише революція. Держава взагалі, тоб-то найповніша демократія, може лише „відмерти“.

По-четверте. Висунувши Енгельс славнозвісну свою тезу: „держави відмирає“, відразу-ж конкретно пояснює, що це твердження скеровано і проти опортуністів, і проти анархістів. До того-ж в Енгельса на перше місце поставлено той висновок з твердженням про „відмирання держави“, що проти опортуністів справлений.

Можна об заклад піти, що з десяти тисяч душ, які читали або чули про „відмирання“ держави, 9.990 зовсім не знають або не пам'ятають, що Енгельс направляв свої висновки з цього твердження не тільки супроти анархістів. З решти-ж, із 10 чоловіка, напевно 6 не знають, що таке „вільна народня держава“ й чому в нападі на цей лозунг є напад на опортуністів. Так пишеться історію! Так непо-

мітно підробляють велику революційну науку під пануючу обивательщину. Висновок супроти анархістів тисячі разів повторювано, вульгаризовано, втовкмачувано в голови, як найбільше спрощувано й убивано в голову, він набув міцности забобону. А висновок проти опортуністів затушковано й „забуто“.

„Вільна народня держава“ була програмною вимогою й ходячим лозунгом у німецьких соціал-демократів 70-х років. Нема в цьому лозунгу жадного політичного змісту, окрім міщансько-пишного опису поняття демократії. Оскільки в ньому легально натякалося на демократичну республіку, остільки Енгельс ладен був „виправдати“ „на якийсь час“ цей лозунг з агітаторської точки зору. Але цей лозунг був опортуністичним, бо в ньому відбивалося не тільки підфарбовування буржуазної демократії, але й виявлялося нерозуміння соціалістичної критики всякої держави взагалі. Ми за демократичну республіку, що є найкращою для пролетаріату формою держави за капіталізму, але ми не маємо права забувати, що наймане рабство — це доля народу і в найдемократичнішій буржуазній республіці. Далі. Всяка держава є „особлива сила для пригнічення“ пригнобленої класи. Тим-то всяка держава не вільна й не народня. Маркс і Енгельс не раз ясували це своїм партійним товаришам за 70-х років.

По-п'яте. У тому-ж таки творі Енгельсовому, що з нього всі пам'ятають міркування про відмирання держави, є міркування про значіння силоміцної революції. В Енгельса це оцінування історичної її ролі обертається на справжній панегірик силоміцній революції. Цього „ніхто не пам'ятає“; в сучасних соціалістичних партіях про значіння цієї думки не заведено говорити, ба навіть і думати: в повсякденній пропаганді та агітації серед мас ці думки не важать нічого. Проте-ж вони нерозривно зв'язані в одне гармонійне ціле з „відмиранням“ держави.

Ось де це Енгельсове міркування:

...., Що насильство відіграє в історії також иншу ролю (окрім ролі вершителя зла), а саме революційну ролю, що воно, за Марксовими словами, є повитухою кожного старого суспільства, коли воно вагітне новим, що насильство є зваряддя, яким суспільний рух прокладає собі шлях і ламає скам'янілі, змертвілі політичні форми, — про все це ані слова у п. Дюрінга¹⁾. Лише з відханнями й стоґонами припускає він можливість того, що для скинення експлуаторського господарства потрібне буде насильство — на жаль, бачте, бо всяке насильство деморалізує, мовляв, того, хто до нього вдається. І це кажуть, не зважаючи на те, високе моральне та ідейне піднесення, що бувало наслідком кожної переможної революції! І це кажуть у Німеччині, де силоміцна сутичка, — адже-ж її можна накинути народові, — принайменше, винипила-б дух рабства, що ввійшов у національну свідомість з приниження 30-літньої війни. І це тьмяне, трухляве, безсиле попівське думання наслідком смілюється пропонувати себе найреволюційнішій партії, яку тільки знає історія“.

Як можна сполучити в одній науці цей панегірик силоміцній революції, що його вперто подавав Енгельс німецьким соціал-демократам від 1878 р. до 1894 р. тоб-то до самої своєї смерті, з теорією „відмирання“ держави?

Марксова та Енгельсова наука про неминучість силоміцної революції стосується до буржуазної держави. Пролетарська держава

¹⁾ Німецький філософ, що проти нього Ф. Енгельс виступив із своєю славнозвісною книгою „Анти-Дюрінг“ (Прим. ред.).

(диктатура пролетаріату) не може заступити її через „одмирання“, а може, як загальне правило, заступити її лише через силоміцну революцію. Панегірик, де її оспівав Енгельс, і який цілком відповідає багаторазовим заявам Марксовим.. — цей панегірик зовсім не є „захоплення“, зовсім не є декламація, не полемічна рихватка. Конечна потреба систематично виховувати маси в такому й саме в такому погляді на силоміцну революцію лежить в основі всієї Марксової та Енгельсової науки. Що пануючі нині соціал-шовіністська і кав'пк'янська течії зрадили Марксову та Енгельсову науку, це особливо рельєфно виявляється в тім, що і та, і друга течія занедбали таку пропаганду, таку агітацію.

Без силоміцної революції не може пролетарська держава заступити буржуазну. Знищення пролетарської держави, тоб-то знищення всякої держави, не може статися інакше, як через „відмирання“.

Підсумки революції.

З приводу цікавого для нас питання про державу дає Маркс підсумки революції 1848 — 1851 років в такому міркуванні з твору „18-е брюмера Луї Бонапарта“.

... „Але революція є ґрунтовна. Вона ще мандрує через чистилище. Вона робить своє діло методично. Да 2-го грудня 1851 року (день, коли Луї Бонапарт учинив державний переворот) вона завершила половину своєї підготовчої роботи, тепер вона кінчає другу половину. Спочатку вона надає досконалості парламентарній владі, щоб мати змогу скинути її. Тепер, коли вона цього досягла, вона надає досконалості виконавчій владі, приводить її до найчистішого її виявлення, ізолює її, протиставляє її собі, як єдиний закид, щоб зосередити проти неї всі руйнівні сили (курсив наш). І коли революція скінчить цю другу половину своєї попередньої роботи, тоді Європа підведеться із свого місця і радіючи скаже: „Ти добре ривш, старий кроте“.

„Ця виконавча влада, з її величезною бюрократичною та військовою організацією, з її вельми складною та штучною державною машиною, з цим військом урядовців у півмільйона людей поруч із армією ще в півмільйона, цей жахливий організм-паразит, що наче мережею облутує все тіло французького суспільства й затикає всі його шпари, виник за самодержавної монархії, за занепаду феодалізму, — занепаду, що його цей організм прискорював“. Перша французька революція розвинула централізацію, але разом із тим поширила обсяг, атрибути й кількість підсобників державної влади. Наполеон завершив цю державну машину“. Легітимна монархія й липнева монархія „нічого нового, опріч більшого поділу праці, не добавили“...

... „Нарешті, парламентарна республіка в своїй боротьбі проти революції була змушена, разом із репресивними заходами, збільшити кошти та централізацію державної влади. Всі перевороти в досконалювали цю машину замість її зламати (курсив наш). „Партії, що боролися за панування, заступаючи одна одну, розглядали захоплення цієї величезної державної будови, як головну здобич за своєї перемоги“ (18-те брюмера Луї Бонапарта“).

В цьому знаменитому міркуванні марксизм робить величезний крок наперед, порівнюючи до „Комуністичного Маніфесту“. Там пи-

тання про державу поставлено ще дуже абстрактно, у найзагальніших поняттях та висловах. Тут питання поставлено конкретно і висновок робиться надзвичайно точний, виразний, практично видимий: всі попередні революції вдосконалювали державну машину, а її треба розбити, зламати.

Цей висновок є головне, основне в науці марксизму про державу. І саме це основне не тільки цілком забули пануючі офіційальні соц.-дем. партії, але й просто перекутили (як побачимо нижче) найвидатніший теоретик II Інтернаціоналу К. Кавцький.

У „Комуністичному Маніфесті“ дано загальні підсумки історії, що примушують бачити в державі орган класового панування й приводять до неминучого висновку, що пролетаріят не може скинути буржуазії, не здобувши перше політичної влади, не доставши політичного панування, не перетворивши державу на „пролетаріят, яко владуща класа організований“, і що ця пролетарська держава відразу-ж після перемоги почне відмирати, бо в суспільстві без класових суперечностей держава непотрібна й неможлива. Тут не поставлено питання про те, якою з погляду історичного розвитку повинна бути ця заміна буржуазної держави на пролетарську.

Саме таке питання ставить і розв'язує Маркс 1852 року. Вірний своїй філософії діалектичного матеріалізму, Маркс за основу бере історичний досвід великих років революції 1848—1851 рр. І тут—як завжди—Марксозна наука це освітлені глибоким філософським світоглядом й багаті на знання історії підсумки досвіду.

Питання про державу поставлено конкретно: як історично постала буржуазна держава, державна машина, потрібна для панування буржуазії? Які зміни II, яка еволюція II в ході буржуазних революцій і перед лицем самостійних виступів пригнічених класів? Які завдання пролетаріату що-до цієї державної машини?

Централізована державна влада, властива буржуазному суспільству, постала за часів занепаду абсолютизму. Дві установи найбільш характерні для цієї державної машини: урядовство й постійна армія. Не раз говориться у творах Маркса та Енгельса про те, як тисячі зв'язків зв'язують ці установи саме з буржуазією. Досвід кожного робітника ясує цей зв'язок надзвичайно наочно. На власній спині вчиться робітнича класа пізнавати цей зв'язок, — ось чому так легко сприймає й засвоює вона науку про неминучість цього зв'язку, — науку, що II дрібно-буржуазні демократи або з неучтва й легковажності заперечують, або ще легковажніше визнають „взагалі“, забуваючи робити відповідні практичні висновки.

Урядовство й постійна армія, це — „паразит“ на тілі буржуазного суспільства; паразит, що його спородили внутрішні суперечності, котрі це суспільство роздирають, але саме паразит, що „затикає“ життєві шпари. Кавцькіянський опортунізм, що нині панує в офіційальній соціал-демократії, вважає за спеціальну й виключну приналежність анархізму погляд на державу, як на паразитичний організм. Ясна річ, це перекурення марксизму надзвичайно вигідне для тих міщан, що довели соціалізм до нечуваного сорому виправданням та прикрашанням імперіалістичної війни, прикладаючи до неї поняття „оборони батьківщини“; проте все-ж таки це безумовне перекурення.

Через усі буржуазні революції, що їх безліч бачила Європа відколи занепад феодалізму, розвивається, вдосконалюється, зміцнюється

урядовчий та військовий апарат. Зокрема саме дрібну буржуазію притягає на бік великої і підпорядковує їй у значній мірі цей апарат, що горішнім верствам селянства, дрібних ремесників, крамарів, то-що, дає порівнюючи догідні, спокійні й почесні посади, і через ці посади ставить власників їх над народом. Гляньте, що сталося в Росії за півроку після 27 лютого 1917 року: урядові посади, що їх перше давано переважно чорносотенцям, стали здобиччю кадетів, меншовиків та ес-ерів. Ні про які серйозні реформи власне й не думали, стараючись відтягти їх „до Установчих Зборів“, а Установчі Збори потроху відтягати до кінця війни. Щоб ділити здобич, займати теплі посади міністрів, товаришів міністрів, генерал-губернаторів, то-що, то з цим не галялися, і жадних Установчих Зборів тут не чекали! Гра в комбінації про склад уряду, була, власне, лише виявленням цієї дільби та переділу „здобичи“, що йшов і вгорі і вниз, в цілій країні, в усьому центральному й місцевому управлінні. Підсумок, об'єктивний підсумок за півроку з 27 лютого до 27 серпня 1917 р. є безперечний: реформи відкладено, розділ теплих урядових посад відбувся і „помилки“ розділу виправлено кількома переділами.

Але чим більше буває „переділів“ урядового апарату між різними буржуазними й дрібно буржуазними партіями (між кадетами, ес-срами та меншовиками, коли взяти російський приклад), то ясніша стає для пригнічених клас, і для пролетаріату на чолі їх, їхня непримиренна ворожість до всього буржуазного суспільства. Звідси необхідність для всіх буржуазних партій, навіть для найбільш демократичних і „революційно-демократичних“ між ними, збільшувати репресії проти революційного пролетаріату, зміцнювати апарат репресій, тоб-то ту-ж таки державну машину. Такий хід подій змушує революцію „зосереджувати всі руйнівні сили“ проти державної влади, змушує поставити собі завдання не поліпшити державну машину, а зруйнувати, знищити її.

Не логічні міркування примусили так поставити завдання, а дійсний розвиток подій, живий досвід 1848 — 1851 р.р. Наскільки строго держиться Маркс на фактичній базі історичного досвіду, видно з того, що 1852 року він ще не ставить конкретно питання, чим замінити цю державну машину, що її повинно знищити. Тоді досвід не давав ще матеріалу для такого питання, — історія поставила його на порядок денний пізніш, року 1871. Року 1852 можна було лише констатувати з точністю природничого спостереження, що пролетарська революція підійшла до завдання „зосередити всі руйнівні сили“ проти державної влади, до завдання „зломити“ державну машину.

Немає найменшого сумніву, що це спільні риси всієї новітньої еволюції капіталістичних держав узагалі. За три роки 1848 — 1851, Франція в хуткій, гострій, концентрованій формі показала процеси розвитку, всьому капіталістичному світові властиві.

Особливо-ж імперіялізм, доба банкового капіталу, доба велетенських капіталістичних монополій, доба переростання монополістичного капіталізму в державно-монополістичний капіталізм, показує надзвичайне зміцнення „державної машини“, нечуваний зріст її урядового та військового апарату в звязку зі збільшенням репресій проти пролетаріату і по монархічних, і по найвільніших республіканських країнах.

Всесвітня історія підходить тепер, безперечно, в незрівняно

ширшому масштабі, ніж 1852 року, „до концентрування всіх сил пролетарської революції на „знищення“ державної машини“.

Чим замінить її пролетаріят, про це багато можна навчитися з матеріялу, що його дає Паризька Комуна.

Чим замінити розбиту державну машину?

На це питання Маркс 1847 року, в „Ком. Маніфесті“, давав іще цілком абстрактну відповідь, правдивіше, відповідь, що вказує завдання, а не способи розв'язати їх. Замінити „організацію пролетаріату на пануючу класу“, „завоюванням демократії“, — така була відповідь „Комуністичного Маніфесту“.

Не вдаючися Маркс у утопії, від досвіду масового руху чекав відповіді на питання про те, в які конкретні форми вилитиметься ця організація пролетаріату, як пануючої класи, як саме буде поєднуватись ця організація з що-найповнішим та найпослідовнішим „здобуттям демократії“.

Досвід Комуни, хоч який він був малий, Маркс у „Громадянській війні у Франції“ як-науважніше аналізує. Наведемо найважливіші місця з цього твору.

„У XIX віці розвивалася „централізована державна влада“, що походить від середніх віків, з її всюдисущими органами: постійною армією, поліцією, бюрократією, духовництвом, суддями“. З розвитком класового антагонізму між капіталом і працею „державна влада де далі більше набувала характеру суспільної влади для пригнічення праці, характеру машини класового панування. Після кожної революції, що означає певний поступ класової боротьби, суто-гнобительський характер державної влади виступав назовні чим-раз більш одверто“. Державна влада після революції 1848—1849 рр. стає за „національне знаряддя війни капіталу проти праці“. Друга імперія закріплює це.

Простою протилежністю імперії була Комуна. Вона була певною формою „такої республіки, що повинна була знести не тільки монархічну форму класового панування, але й саме класове панування“...

У чому саме полягала ця „певна“ форма пролетарської соціалістичної республіки? Якою була держава, що її вона почала витворювати?

...„Першим своїм декретом знищила Комуна постійне військо й замінила його озброєним народом“...

Тепер ця вимога стоїть у програмах всіх партій, що бажають зватися соціалістичними. Але чого варті їхні програми, це найкраще видно з поведінки наших ес-ерів і меншовиків, що якраз після революції 27 лютого зреклися переводити в життя цю вимогу!

...„Комуна утворилася з міських гласних, що їх обрано за загальним виборчим правом у різних округах Парижу. Вони були відповідальні, їх можна було будлі-коли відкликати. Більшість їх складалася, звісно, з робітників або визнаних представників робітничої класи“...

...„Поліцію, що досі була за знаряддя державного уряду, негайно позбавлено всіх її політичних функцій і перетворено на відповідальний орган Комуни, що його можна будлі-коли відкликати“...

...„Те саме — з урядовцями решти галузів управління... Починаючи з членів Комуни, з гори до низу, громадську службу малося

справляти за заробітну платню робітника. Усякі привілеї й видачі грошей на представництво вищим державним чинам зникли разом з цими чинами. Усунувши Комуна постійне військо й поліцію, ці знаряддя матеріальної влади старого уряду, негайно заходилася ламати знаряддя духовного пригнічення, силу попівську. Судові чини втратили свою ніби-то незалежність... Надалі їх малося прилюдно обирати, вони повинні були стати відповідальними, їх можна було відкликати“...

Отже, розбиту державну машину Комуна замінила ніби-то „лише“ на повнішу демократію: знищення постійної армії, повна виборність і змінність усіх урядових осіб. Але в дійсності це „лише“ означає величезну заміну одних установ на установи принципово иншого характеру. Тут як-раз спостерігаємо один із випадків „переходу кількості на якість“: демократія, переведена з найбільшою повністю і послідовністю, яку тільки можна собі уявити, з буржуазної демократії обертається на пролетарську, з держави (= особлива сила, щоб пригнічувати певну класу), на щось таке, що, власне, вже не є держава.

Придушувати буржуазію та її опір все ще конче треба. Для Комуни це було надто необхідне, і одна з причин її побиванки полягає в тому, що вона не досить рішучо робила це. Але органом пригнічення тут уже є більшість людности, а не меншість, як було завжди і за рабства, і за кріпацтва, і за найманого рабства. Коли-ж більшість народу сама гнітить своїх гнобителів, то вже не треба „особливої сили“ для пригнічування. Держава в цьому розумінні починає відмирати. Замість особливих інституцій привілейованої меншости (привілейовані урядовці, начальство постійної армії), сама більшість може безпосередньо це виконувати, а чим більш усенароднім стає саме виконання функцій державної влади, тим меншою стає й потреба на цю владу.

Особливо вартій уваги що-до цього захід Комуни, що його підкреслює Маркс: скасування всяких грошових видач на представництво, всяких грошових привілеїв урядовцям, введення платні всім урядовим особам у державі до рівня „заробітної платні робітника“. Тут як-раз як-наочніше виявляється перелом від демократії буржуазної до демократії пролетарської, від демократії гнобителів до демократії пригноблених клас, від панування, як „особливої сили“ для пригнічення певної класи,— до придушення гнобителів загальною силою більшости народу, робітників і селян. І саме на цьому пункті, особливо наочному і може найважливішому— в питанні про державу,— науку Маркса забуто. У популярних коментарях,— а їх безліч— про це не кажуть. Це „заведено“ замовчувати, ніби це „наївність“, що віджила своє— подібно до того, як християни, здобувши для своєї релігії становище державної, „забули“ про „наївності“ первісного християнства з його демократично-революційним духом.

Зменшення платні вищим державним урядовцям здається „просто“ вимогою наївного, примітивного демократизму. Один з „основположників“ новітнього опортунізму, колишній соціал-демократ Едвард Бернштайн не раз практикувався на тривіальному буржуазному кепкуванні з „примітивного“ демократизму. Як і всі опортуністи, як і теперішні кавцькіянці, він зовсім не зрозумів того, що, по-перше, перейти від капіталізму до соціалізму не можна без певного „повороту“ до „примітивного“ демократизму (бо инакше як-же

перейти до того, щоб державні функції виконувала більшість людности і геть уся людність), а по-друге, що „примітивний демократизм“ на базі капіталізму й капіталістичної культури — це не те, що примітивний демократизм за первісних чи передкапіталістичних часів. Капіталістична культура створила велике виробництво, фабрики, залізниці, пошту, телефони, то-що, а на цій базі величезна більшість функцій старої „державної влади“ так спростилася і її можна звести до таких найпростіших операцій реєстрації, запису, перевірення, що ці функції будуть цілком приступні всім письменним людям, що ці функції можна буде виконувати за звичайну „заробітну платню робітника“, що можна (й треба) відняти від цих функцій навіть натяки на щось привілейоване, „начальницьке“.

Повна виборність, можливість будлі-коли відкликати геть усіх урядових осіб, зведення їхнього утримання до звичайної „заробітної платні робітника“, — ці прості й „сами собою зрозумілі“ демократичні заходи, цілком об'єднуючи інтереси робітників і більшости селян, разом з тим становлять собою місток від капіталізму до соціалізму. Ці заходи торкаються державної, суто-політичної перебудови суспільства, але вони, звичайно, набувають всього свого змісту й значіння лише в зв'язку з здійснюваною або підготовлюваною „експропріацією експропріаторів“, тоб-то з переходом капіталістичної приватної власности на засоби виробництва в суспільну власність.

„Комуна — писав Маркс — справдила лозунг буржуазних революцій — дешевий уряд, дві найбільші статті видатків знизивши — армію та урядовство“.

З селянства, як і з інших верств дрібної буржуазії, лише незначна меншість „іде вгору“, „виходить у люди“ в буржуазному розумінні, тоб-то перетворюється або на заможних людей, на буржуа, або на забезпечених та привілейованих урядовців. Величезна більшість селянства в кожній капіталістичній країні, де тільки є селянство (а таких капіталістичних країн більшість), пригнічена від уряду й прагне скинути його, прагне „дешевого“ уряду. Здійснити це може лише пролетаріат і, здійснюючи це, він разом з тим робить крок до соціалістичної перебудови суспільства.

Знищення парламентаризму.

„Комуна — писав Маркс — мала бути не парламентарною, а трудовою корпорацією, що одночасно й видає і виконує закони“.

„Замість один раз на три чи шість років вирішувати, який член пануючої класи має репрезентувати й пригнічувати (ver- und zertreten) народ у парламенті, замість цього загальне виборче право мало служити народові, організованому в комуні, щоби підшукувати для свого підприємства робітників, доглядачів, бухгалтерів, як індивідуальне виборче право служить для цього всякому роботодавцеві“. Ця знаменита критика на парламентаризм, що її дано 1871 року, так само належить те-пер, через панування соціал-шовінізму й опортунізму, до „забутих слів“ марксизму. Міністри й парламентарі-професіонали, зрадники пролетаріату й „діловики“ з-поміж соціалістів наших днів цілком віддали анархістам критику парламентаризму, і на цій напрочуд розумній підставі оголосили в сяку критику парламентаризму за „анархізм“. Немає нічого дивного, що пролетаріат „поступових“ парламентських країн, почувавши огиду до „соціалістів“, як Шайдемани-Давіди, Легіни, Санба, Реноделі, Гендерсони, Вандервельди, Ставнінги,

Брантінги, Бісолаті й Ко, — де далі частіше віддавав свої симпатії анархо-синдикалізмові, дарма що це був рідний брат опортунізму.

Але для Маркса революційна діалектика ніколи не була тією порожньою модною фразою, брязкальцем, яке з неї зробили Ілеханов, Кавцький та інші. Маркс умів безоглядно поривати з анархізмом за невміння використати навіть „хлів“ буржуазного парламентаризму. особливо тоді, коли запевне немає революційної ситуації, але разом з тим він умів і давати дійсно революційно-пролетарську критику на парламентаризм.

Вирішувати раз на кілька років, який член пануючої класи пригнічуватиме, трошатиме народ у парламенті, — ось у цьому справжня суть буржуазного парламентаризму, не тільки в парламентарно-конституційних монархіях, але й у найдемократичніших республіках.

Та якщо ставити питання про державу, якщо розглядати парламентаризм, як одну з інституцій держави, з погляду завдань пролетаріату в цій галузі, то де-ж вихід з парламентаризму? Як-же можна обійтися без нього?

Доводиться знову й знову сказати: Марксову науку, засновану на влвченні Комуни, так забуто, що теперішньому „соціал-демократові“ (читай: сучасному зрадникові соціалізму) просто-таки незрозуміла якась інша критика парламентаризму, oprіч анархічної або реакційної.

Вихід з парламентаризму, звичайно, не в тому, щоб знищити репрезентативні установи та виборність, а в тому щоб перетворити репрезентативні установи з говорильні в інституції, „що працюють“. „Комуна мусіла бути не парламентською установою, а такою, що працює, що одночасно й видає закони, і виконує їх“.

Установа „не парламентська, а така, що працює“ — це в самісіньке око влучає сучасним парламентаріям та парламентським „хатнім собачкам“ соціал-демократії. Подивіться на першу-ліпшу парламентську країну від Америки до Швейцарії, від Франції до Англії, Норвегії, то-що: справжню „державну“ роботу роблять по-за лаштунками і справляють її департаменти, канцелярії, штаби. У парламентах лише патякають зі спеціальною метою дурити „простий народ“. Це остільки правильно, що навіть у російській республіці, буржуазно-демократичній республіці, перше як вона встигла утворити справжній парламент, уже зразу ці всі цілі парламентаризму виявилися. Такі герої гнилого міщанства, як Скобелеви й Церетелі, Чернови й Авксентьєви, зуміли споганити й Ради на взірць найогиднішого буржуазного парламентаризму, перетворивши їх на порожні говорильні. У радах пани „соціалістичні“ міністри дурять довірливих мужиків ляскучими фразами та резолюціями. В уряді йде перманентна кадрили, з одного боку, щоби по черзі садовити „до пирога“ корисних і почесних посад як найбільше „ес-ерів та меншовиків“, з другого боку — щоби привернути увагу народню. А в канцеляріях та штабах „роблять“ „державну“ роботу.

Продажний і прогнилий парламентаризм буржуазного суспільства Комуна заміняє на установи, де воля думання й обговорення не вироджується на обдур, бо парламентарі повинні сами працювати, виконувати свої закони, сами повинні перевіряти те, що виходить у житті, безпосередньо відповідати перед своїми виборцями. Репрезентативні установи лишаються, але парламентаризму, як особливої системи, як поділу праці законодавчої й виконавчої, як привілейованого становища для депутатів, тут не має. Без репрезентативних установ ми не можемо уявити демократії, навіть і пролетарської демократії,

без парламентаризму — можемо й повинні, коли критика буржуазного суспільства для нас не порожні слова, коли наше прагнення скинути панування буржуазії є наше щире й серйозне прагнення, а не „виборча“ фраза, щоб уловити голоси робітників, як це роблять меншовики і ес-ери, Шайдемани й Легіни, Санба й Вандервельди.

Надзвичайно навчальне те, що кажучи про функції того урядовства, яке й для Комуни потрібне, і для пролетарської демократії, Маркс для порівняння бере службовців „усякого иншого роботодавця“, тоб-то звичайне капіталістичне підприємство з „робітниками, доглядачами та бухгалтерами“.

У Маркса немає ані краплини утопізму в тому розумінні, щоб він вигадував, фантазував „нове“ суспільство. Ні, він вивчає, наче природничий процес, як народжується нове суспільство з старого, вивчає перехідні форми від другого до першого. Він бере фактичний досвід масового пролетарського руху й намагається здобути з нього практичну науку. Він „учиться“ в Комуни, як і всі великі революційні мислителі не боялися вчитися з досвіду великих рухів пригніченої класи, ніколи до них не звертаючись з педантськими „проповідями“ (на взірць плехановського: „не треба було до зброї братися“ або черетелівського: „класа повинна самообмежуватись“).

Про те, щоб знищити урядовство відразу, скрізь, до краю, не може бути й мови. Це утопія. Але розбити відразу стару урядовчу машину й негайно почати будувати нову, що дає змогу поволі зводити ні нащо всяке урядовство, — це не утопія, це — досвід Комуни, це безпосереднє, чергове завдання революційного пролетаріату.

Капіталізм спрощує функції „державного“ правування, дає змогу відкинути „начальствування“ й звести всю справу на організацію пролетарів (як пануючої класи), що від імені всього суспільства наймає „робітників, доглядачів, бухгалтерів“.

Ми не утопісти. Ми не „мріємо“ про те, як-би це відразу обійтися без ніякого правування, без ніякого підпорядкування; ці анархічні мрії, що основані на нерозумінні завдань диктатури пролетаріату, в самій основі чужі марксизмові і в дійсності спомагають лише відтягати соціалістичну революцію аж поки люди стануть інші. Ні, ми хочемо соціалістичної революції з такими людьми, як тепер, що не обійдуться без підпорядкування, без контролю, без „доглядачів і бухгалтерів“.

Але підпорядковуватися треба озброєному авангардові всіх визискуваних і трудящих — пролетаріатові. Специфічне „начальствування“ державних урядовців можна й треба зараз-таки, з сьогодні на завтра, почати замінити на прості функції „доглядачів і бухгалтерів“, на функції, що вже тепер цілком приступні рівневі розвитку городян узагалі, і їх цілком можна виконати за „заробітну платню робітника“.

Організуймо велике виробництво, виходячи з того, що вже створив капіталізм — організуймо ми самі, робітники, спираючись на свій робітничий досвід, втворюючи найсуворішу, залізну дисципліну, котру підтримуватиме державна влада озброєних робітників, зведім державних урядовців на ролю звичайних виконавців наших доручень, на ролю відповідальних, змінних, скромно оплачуваних „доглядачів і бухгалтерів“ (звичайно, з техніками всіх ґатунків, видів і степенів), ось наше пролетарське завдання, ось із чого можна й повинно почати, роблячи пролетарську революцію. Такий почин, на базі великого виробництва, сам веде до ступневого „відмирання“ всякого урядовства,

до ступневого витворення ладу, — ладу без лапок, ладу, на наймане рабство не схожого, — такого ладу, коли функції нагляду й відчитності, що де далі більше спрощуються, виконуватимуть всі по черзі; тоді ці функції робитимуться звичкою і, кінець-кінцем, відпадуть, як особливі функції окремої верстви людей.

Знищення паразита-держави.

Ми вже навели відповідні Марксові слова й повинні їх доповнити.

...„Звичайно долею нової історичної творчості, — писав Маркс, — буває те, що її приймають за щось подібне до старих і навіть перебутих форм суспільного життя, на які хоч трохи скидаються нові інституції. Так і цю нову Комуни, що ламає сучасну державну владу, розглядали, як відновлення середньовічної Комуни... як спілку дрібних держав (Монтеск'є, жирондисти)... як прибільшену форму старої боротьби проти надмірної централізації“...

„Комунальний лад повернув-би суспільному тілу всі ті сили, які досі пожирав цей паразитичний наростень — „державна“, що годувється коштом суспільства й гальмує вільний рух його. Самим уже цим було-б наперед посунуто відродження Франції“...

...„Комунальний лад привів-би сільських виробників під духовне керівництво головних міст кожного краю і забезпечив-би їм там природних представників їхніх інтересів в особі міських робітників. Уже саме існування Комуни вело за собою, як щось само собою зрозуміле, місцеве самоврядування, але вже не як протипагу державній владі, яка тепер стає зайвою“...

„Знищити державну владу“, що була „паразитичним наростем“, „відсікти“ її, „зруйнувати“ її, „державна влада тепер зайвою стає“, — ось як висловлюється Маркс про державу, оцінюючи й аналізуючи досвід Комуни.

Все це писано мало не півстоліття тому, а тепер доводиться наче розкопирити робити, щоб до свідомости широких мас довести неперекручений марксизм. Висновки, зроблені із спостережень над останньою великою революцією, що Маркс пережив її, забуто як-раз тоді, коли надійшла пора дальших великих революцій пролетаріату.

...„Рівноманітність тлумачень, що Комуна викликала, і рівноманітність інтересів, що виявлялися в ній, доводять, що вона була надзвичайно гнучкою політичною формою; тимчасом усі попередні форми правування були, в своїй основі, гнобительськими. Її справжньою таємницею було ось що: вона була по суті урядом робітничої класи, здобутком боротьби продуктивної класи проти класи, що привлащує, вона була знайденою, нарешті, політичною формою, що за неї могло статися економічне визволення праці“...

„Без цієї останньої умови комунальний лад був-би неможливістю та обдуром“.

Утопісти „винаходили“, „відкривали“ політичні форми, що за них повинна була статися соціалістична перебудова суспільства. Анархісти відкараскувались від питання про політичні форми взагалі. Опортуністи сучасної соціал-демократії прийняли буржуазні політичні форми парламентарної демократичної держави за межу, що її не перейдеш, розбивали собі чоло, молячись на цей „взірець“, проголошували за анархізм усяке змагання з ламати ці форми.

Маркс із усієї історії соціалізму й політичної боротьби зробив висновки, що держава муситиме зникнути, що перехідною формою

зникнення її, переходом від держави до недержави буде пролетаріят, на пануючу класу організований. Але винаходить політичні форми цього майбутнього Маркс не брався. Він обмежився точним спостереженням французької історії, аналізом її та висновком, що до нього приводив 1851 рік: справа наближається до зруйнування буржуазної державної машини.

І коли вибухнув масовий революційний рух пролетаріату, то Маркс не зважаючи на його недовготривалість, на квалітет його, що спадала на очі, — почав вивчати, які форми відкрив цей рух.

Комуна—форма, що її „нарешті відкрила“ пролетарська революція, форма, що за неї може статися економічне визволення праці.

Комуна — перша спроба пролетарської революції розбити буржуазну державну машину і „відкрита нарешті“ політична форма, що нею можна й повинно замінити розбиту.

У дальшому викладі побачимо, що російські революції 1905 й 1917 років, за інших обставин, за інших умов, провадять далі справу Комуни й стверджують Марксову геніальну історичну аналізу.

Як Маркс ставить питання.

Уся Марксова теорія є застосування теорії розвитку — в її най-послідовнішій, найповнішій, найбільш продуманій та найбагатшій на зміст формі — до сучасного капіталізму. Природньо, що перед Марксом постало питання про застосування цієї теорії і до прийдешнього краху капіталізму, і до прийдешнього розвитку прийдешнього комунізму.

На підставі яких-же даних можна ставити питання про прийдешній розвиток прийдешнього комунізму?

На підставі того, що він походить із капіталізму, історично з нього розвивається, є наслідок діяння суспільної сили, що її породив капіталізм. У Маркса немає ані найменшої спроби творити утопію, марно ворожити про те, чого не можна знати. Маркс ставить питання про комунізм, як природник-дослідник був-би поставив питання про розвиток нової, скажемо, біологічної одміни, коли нам відомо, що вона постала так і так і в такому й такому певному напрямкові відмінюється.

Маркс насамперед геть одкидає ту плутанину, що її вносить Готська програма у питання про стосунки між державою й суспільством.

„... Сучасне суспільство, — пише він, — це суспільство капіталістичне, що є в усіх цивілізованих країнах, більш або менш вільне від домішки середньовіччя, більш або менш одмінне особливостями історичного розвитку кожної країни, більш або менш розвинене. Навпаки, „сучасна держава“ змінюється з кожним державним кордоном. У прусько-німецькій імперії вона цілком инша, ніж у Швейцарії, в Англії цілком инша, ніж у Сполучених Штатах. Отже, „сучасна держава“ є фікція.

Проте, не зважаючи на різноманітність їхніх форм, різні держави різних цивілізованих країн мають те спільне, що вони стоять на ґрунті сучасного буржуазного суспільства, більш або менш капіталістично розвиненого. Тим-то вони мають деякі спільні основні ознаки. В цьому розумінні можна казати про „сучасну державність“ протилежно до тієї прийдешньої, коли відіме теперішній її корінь — буржуазне суспільство.

„Потім питання ставиться так: як має перетворитись державність у комуністичному суспільстві? Інакше кажучи: які суспільні функції, аналогічні до теперішніх державних функцій, лишаться тоді? На це питання можна відповісти лише науково, і хоч скільки-б тисяч разів сполучати слово „народ“ із словом „державна“, це ані трохи не посує розв'язання його“...

Отак висміявши всі балачки про „народну державу“, Маркс ставить питання й ніби остерегає, що для наукової відповіді на нього можна орудувати лише такими даними, що їх твердо встановила наука.

Перше, що цілком точно встановила вся теорія розвитку, вся наука взагалі, — і що забували утопісти, що забувають теперішні опортуністи, боячися соціалістичної революції, — це та обставина, що історично безсумнівно повинна бути особлива стадія або особливий етап переходу від капіталізму до комунізму.

Перехід від капіталізму до комунізму.

...„Поміж капіталістичним і комуністичним суспільством, — веде далі Маркс, — лежить період революційного перетворення першого на друге. Цьому періодові відповідає й політичний перехідний період, і держава цього періоду не може бути нічим иншим, як тільки революційною диктатурою пролетаріату“.

Цей висновок Марксів ґрунтується на аналізі тієї ролі, що її відіграє пролетаріат у сучасному капіталістичному суспільстві, на даних про розвиток цього суспільства та про непримиренність протилежних інтересів пролетаріату й буржуазії.

Раніш питання ставлено так: щоби визволитися, пролетаріат повинен скинути буржуазію, здобути політичну владу, встановити свою революційну диктатуру.

Тепер питання ставлять трохи инакше: од капіталістичного суспільства, що в напрямкові комунізму розвивається, не можна перейти до суспільства комуністичного без „політичного перехідного періоду“, і державою цього періоду може бути лише революційна диктатура пролетаріату.

Яке-ж відношення цієї диктатури до демократії?

Ми бачили, що „Комуністичний Маніфест“ ставить просто поруч двох питаннів „перетворити пролетаріат на пануючу класу“ і „здобути демократію“. На підставі всього вищенаведеного можна визначити точніше, як змінюється демократія за переходу від капіталізму до комунізму.

У капіталістичному суспільстві, за найсприятливішого його розвитку, маємо більш або менш повний демократизм у демократичній республіці. Але цей демократизм завжди стискує тісні рамці капіталістичного визиску, і тому він завжди лишається, по суті, демократизмом для меншости, лише для заможних клас, лише для багатих. Воля капіталістичного суспільства завжди лишається приблизно такою, якою була воля у стародавніх грецьких республіках: воля для рабовласників. Сучасні наймані раби, силою обставин капіталістичного визиску, лишаються такі затуркани злиднями й нестатками, що їм „не до демократії“, „не до політики“, що за звичайного, мирного ходу подій більшість людности усунено від участі у громадсько-політичному житті.

Правдивість цього твердження може найнаочніше виявляє Німеччина, саме тому, що в цій державі конституційна легальність

продержалась на диво довго й тривала майже півстоліття (1871 — 1914), а соціал-демократія за цей час куди більше, як в інших країнах, зуміла „використати легальність“ і організувати таку велику частину робітників у політичну партію, як ніде в світі.

Яка-ж ця найбільша з спостережених у капіталістичному суспільстві частина політично свідомих та діяльних найманих рабів? Один мільйон членів партії с.-д. — з 15 мільйонів найманих робітників! Три мільйони професійно організованих — з 15 мільйонів.

Демократія для мізерної меншости, демократія для багатих, ось який демократизм капіталістичного суспільства. Як ближче придивитися до механізму капіталістичної демократії, то побачимо скрізь і всюди, і в „дрібних“, ніби дрібних, подробицях виборчого права (пенз осілости, виключення жіноцтва, то-що), і в техніці репрезентативних установ, і в фактичних переполах праву зборів (громадські будівлі не для „старців“), і в суто капіталістичній організації щоденної преси, то-що, — побачимо самі обмеження демократизму. Ці обмеження, винятки, вилучення, перепони для бідних здаються дрібними, особливо на погляд того, хто сам ніколи в житті злиднів не бачив і з пригніченими класами в їхньому масовому житті близький не був (а таких $\frac{9}{10}$, як не $\frac{99}{100}$ буржуазних публіцистів та політиків); але разом всі ці обмеження виключають, виштовхують голоту з політики, з активної участі в демократії.

Маркс як-найкраще збагнув цю основу капіталістичної демократії, сказавши у своїй аналізі досвіду Комуни: пригніченим один раз на кілька років дозволяють вирішувати, хто саме з класи гнобителів репрезентуватиме їх у парламенті і гнобитиме їх!

Але від цієї капіталістичної демократії, — яка неминуче є вузькою і потай бідноту відштовхує, а тому є наскрізь облудна та брехлива, — розвиток наперед не йде просто, прямо й рівно „до чим-раз більшої демократії“, як це собі уявляють ліберальні професори та дрібно-буржуазні опортуністи. Ні, розвиток наперед, тоб-то до комунізму, іде через диктатуру пролетаріату та інакше й не може йти, бо зламати опір визискувачів-капіталістів більш нема кому та іншим шляхом і не можна.

А диктатура пролетаріату, тоб-то організація авангарду пригнічених на пануючу класу, щоб придушити гнобителів, не може обмежитись тільки поширенням демократії. Разом із величезним поширенням демократизму, що в перше стає демократизмом для народу, а не демократизмом для багатеньких, диктатура пролетаріату разом дає низку вилучень з свободи що-до гнобителів, визискувачів, капіталістів. Це їх ми повинні пригнобити, щоби визволити людство від найманого рабства, їхній опір треба зламати силою, — ясно, що там, де є придушення, де є насильство, — немає волі, немає демократії.

Енгельс чудово висловив це в листі до Бебеля, сказавши, що „пролетаріат потрібун держави не для-ради волі, а щоб мати перевагу над своїми супротивниками, а коли можна буде казати за волю, то не буде держави“.

Демократія для величезної більшости народу й придушення силою, тоб-то вилучення з демократії, визискувачів, гнобителів народу, — отака відміна демократії за переходу від капіталізму до комунізму.

Лише в комуністичному суспільстві, коли опір капіталістів уже остаточно зламано, коли капіталісти зникли, коли немає клас, (тоб-то немає різнації поміж членами суспільства в їхньому стосунку до суспільних засобів виробництва), — лише тоді „зникає держава й

можна казати про волю“. Лише тоді можлива й буде здійснена демократія дійсно повна, дійсно без усяких виїмків. І лише тоді демократія почне відмирати через ту просту обставину, що коли люди спекаються капіталістичного рабства, безлічи жахів, дикунства, недоречностей, мерзотностей капіталістичного визиску, тоді вони поволі звикнуть додержувати правил спільного життя, — елементарних, віками відомих правил, тисячоліттям повторюваних у всіх „прописях“, — звикнуть додержувати їх без насильства, без примусу, без підпорядкування, без особливого апарату до примусу, що зветься державою.

Вислів „держава відмирає“ вибрано дуже влучно, бо він показує й на ступневість процесу, і на його стихійність. Лише звичка може мати й безперечно матиме такий вплив, бо ми навколо себе мільйони разів спостерігаємо, як легко звикають люди додержувати потрібних для них правил спільного життя, коли немає визиску, коли немає нічого такого, що обурює, викликає протест і повстання, утворює конечно потребу придушувати.

Отже: в капіталістичному суспільстві маємо демократію обкраяну, вбогу, фальшиву, демократію тільки для багатих, для меншости. Диктатуру пролетаріята, період переходу до комунізму, вперше дасть демократію для народу, для більшости, поряд з необхідним пригніченням меншости, визискувачів. Самий тільки комунізм може дати дійсно повну демократію, і що повніша вона, то скорше вона стане непотрібною, сама відіме.

Інакше кажучи, за капіталізму маємо державу у властивому розумінні слова, окрему машину на те, щоб одна класа могла придушувати иншу, до того-ж меншість — більшість. Зрозуміло, що для успіху такої справи як систематичне придушвання більшости визискуваних з боку меншости визискувачів, треба надзвичайної жорстокости, звирячого треба гноблення, треба морів крові, що через них людство і переходить свій шлях у рабстві, кріпацтві, найманщині.

Далі, за переходу від капіталізму до комунізму, пригнічення ще потрібне, але тут уже пригнічення меншости визискувачів від більшости визискуваних. Особливий апарат, особлива машина щоб пригнічувати, „держава“, — це потрібна, але це вже перехідна держава, це вже не держава у властивому розумінні, бо пригнічення меншости визискувачів від більшости вчорашніх найманих рабів — справа така, порівнюючи, легка, нескладна й природня, що вона коштуватиме багато менше крові, та й обійдеться вона людству багато дешевше, ніж придушення повстань рабів, кріпаків, найманих робітників. І її можна повднати з поширенням демократії на таку величезну більшість людности, що потреба на особливу машину щоб гнобити починає зникати. Визискувачі природньо не спроможні придушити народ без дуже складної машини до виконання такого завдання, але народ може пригнобити визискувачів і з дуже нескладною „машиною“, майже без „машини“, без особливого апарату, простісінькою організацією збройних мас (на зразок Рад Робітничих та Салдатських депутатів — зауважимо, наперед забігаючи).

Нарешті, самий тільки комунізм спричиняє повну непотрібність держави, бо нікого душити, — нікого в розумінні класи, в розумінні систематичної боротьби з певною частиною людности. Ми не утопісти і ні трохи не заперечуємо можливости й неминучости ексцесів з боку окремих осіб, а також не заперечуємо потреби придушувати такі ексцеси. Але, по-перше, для цього не треба

особливої машини, особливого апарату щоб придушувати; це робитиме сам озброєний народ з такою самою простотою й легкістю, з якою перша-ліпша юрба цивілізованих людей, навіть у сучасному суспільстві, розводить тих, що б'ються, або не допускає насильства над жінкою. А по-друге, ми знаємо, що основна соціальна причина ексцесів, що порушують правила спільного життя, це — визискування мас, нестатки їхні та злидні. Якщо усунути цю головну причину, ексцеси неминучо почнуть „відмирати“. Ми не знаємо, як хутко і в якій ступневості, але знаємо, що вони таки відмиратимуть. Відімруть вони — відіме й держава.

Маркс, не вдаючись в утопії, визначив докладніше те, що можна тепер визначити що-до цього прийдешнього, а саме: різницю нижчої й вищої фази (шабля, етапу) комуністичного суспільства.

Перша фаза комуністичного суспільства.

У „Критиці Готської програми“ Маркс докладно спростовує Ласалеву ідею про те, що робітники за соціалізму діставатимуть „неврізаний“ або „повний продукт праці“. Маркс зазначає, що з усієї суспільної праці всього суспільства конче треба відлічити й резервовий фонд, і фонд на поширення виробництва та відновлення „зужитих“ машин, то-що, а потім із речей споживання — фонд на видатки правування, на школи, лікарні, притулки для старих, то-що.

Замість туманної, неясної, загальної Ласалевої фрази („повний продукт праці — робітникам“) Маркс тверезо зважає те, як саме соціалістичне суспільство муситиме господарювати. Маркс підходить до конкретної аналізи умов життя такого суспільства, де не буде капіталізму, і каже при цьому:

„Ми тут маємо до діла“ (розглядаючи програму робітничої партії) „не з таким комуністичним суспільством, що на власній основі розвинулось, а з таким, що допіру саме з капіталістичного суспільства виходить і тому з усіх боків, з економічного, морального й розумового, ще має позначки старого суспільства, що з надрів його воно вийшло“.

Оце комуністичне суспільство, що допіру на світ божий вийшло з надрів капіталізму, що з усіх боків ознаки старого суспільства має, Маркс і називає „першою“ чи нижчою фазою комуністичного суспільства.

Засоби виробництва вже вийшли з приватної власності окремих осіб. Засоби виробництва належать усьому суспільству. Кожний член суспільства, виконуючи певну частку суспільно-потрібної роботи, дістає від суспільства посвідку, що він зробив, таку і таку кількість роботи. За цією посвідкою він отримує із складів речей споживання відповідну кількість продуктів. Отже, кожний робітник одержує від суспільства стільки само, скільки він йому дав, відлічивши ту кількість праці, що йде на суспільний фонд.

Панує ніби-то „рівність“.

Але коли Ласаль каже, маючи на увазі такий суспільний лад (що звичайно зветься соціалізмом, а в Маркса називається першою фазою комунізму), коли Ласаль каже, що це „справедливий розподіл“, що це „рівне право кожного на рівний продукт праці“, то Ласаль помиляється, і Маркс з'ясовує його помилку.

„Рівне право“ — каже Маркс, — ми тут справді маємо, але це ще „буржуазне право“, котре, як і всяке право, має за передумову нерівність. Усяке право є прикладання однакового масштабу до різних людей, що в дійсності не однакові, не рівні один одному: тому „рівне право“ є порушення рівності й несправедливість“

І справді, кожний одержує, виконавши однакову з іншими частину суспільної праці, — рівну частину суспільного виробництва за згаданими відліченнями.

А тимчасом окремі люди не однакові: один дужчий, другий пліхший; один жонатий, другий ні; в одного дітей має більше, у другого менше, то-що.

„За рівної праці, — виводить Маркс, — отже, за рівної участі в суспільному споживчому фонді, один одержить у дійсності більше від другого буде багатший від другого, то-що. Щоб запобігти всьому цьому, право, замість бути рівним, повинне бути нерівним“.

Справедливості й рівності значить, перша фаза комунізму дати ще не може: різниці в багатстві лишаться, і різниці несправедливі, але не можна буде визискувати людину людину, бо не можна захопити у приватну власність засоби виробництва, фабрики, машини, землю то-що. Розвиваючи Маркс дрібнобуржуазно-неясну Ласалеву фразу про „рівність“ та „справедливість“ узагалі, показує хід розвитку комуністичного суспільства, котре змушене попереду знищити тільки ту „несправедливість“, що засоби виробництва окремі особи захопили, і котре неспроможне відразу знищити й дальшу несправедливість, що полягає в розподілові речей споживання (як до роботи, а не як до потреби).

Вульгарні економісти, між ними буржуазні професори, а між ними й „наш“ Туган, завсіди закидають соціялістам, ніби вони про нерівність людей забувають і „мріють“ знищити цю нерівність. Це, як бачимо, доводить лише надзвичайне неучтво п. п. буржуазних ідеологів.

Маркс не тільки як-найточніше бере на облік неминучу нерівність людей, він бере на облік також і те, що самий перехід засобів виробництва на загальну власність усього суспільства („соціялізм“ у звичайному слововживанні) не усуває ані хиб у розподілові, ані нерівності „буржуазного права“, що й далі панує, оскільки продукти поділяється „як до роботи“.

„Але ці хибі, — веде далі Маркс, — неминучі за першої фази комуністичного суспільства, у тому вигляді, як воно виходить, після довгих родових мук, з капіталістичного суспільства. Право ніколи не може бути вище за економічний лад та культурний розвиток суспільства, що виростає на базі того економічного ладу“.

Таким побитом за першої фази комуністичного суспільства (що її звичайно соціялізмом називають) „буржуазне право“ касується не цілком, а лише почасти, лише в тій мірі, в якій досягнуто вже економічного перевороту, та й то лише що-до засобів виробництва. „Буржуазне право“ визнає їх за приватну власність окремих осіб. Соціялізм робить їх загальною власністю. Остільки — й лише остільки, — буржуазне право відпадає.

Та проте-ж воно лишається в іншій своїй частині, лишається як регулятор (визначник) розподілу продуктів та розподілу праці поміж членами суспільства. „Хто не працює, той не їсть“, — цей соціялістичний принцип уже здійснено; „за рівну кількість праці рівна кількість продуктів“, — і цей соціялістичний принцип уже здій-

снено. Проте, це ще не є комунізм, і це ще не касує „буржуазного права“, що неоднаковим людям за нерівну (фактично нерівну) кількість праці дає рівну кількість продукту.

Це — „хиба“ — каже Маркс, — але вона неминуча за першої фази комунізму, бо, не вдаючись в утопізм, не можна думати, що, поваливши капіталізм, люди зразу навчаються працювати для суспільства без жадних норм права, та й економічних передумов такої зміни скасування капіталізму не дає відразу.

А інших норм, окрім „буржуазного права“, немає. Це й є причина, чому ще потрібна держава, що, зберігаючи спільну власність на засоби виробництва, охороняла-б рівність праці та рівність поділу продукту.

Держава відмирає, оскільки капіталістів уже немає, клас уже немає, отже не можна пригноблювати будь-яку класу.

Але держава ще не відмерла до краю, бо лишається охорона „буржуазного права“, що освячує фактичну нерівність. Для повного відмирання держави потрібен повний комунізм.

Найвища фаза комуністичного суспільства.

Маркс пише:

„... На найвищій фазі комуністичного суспільства, після того, як людина не підлягатиме вже поділові праці, який поневолює її; коли разом із тим зникне протилежність між розумовою та фізичною працею; коли праця перестане бути лише засобом до життя, а стане найпершою життєвою потребою; коли разом з усебічним розвитком індивідів зростуть і продукційні сили, і всі джерела суспільного багатства поллються повним струменем, — лише тоді можна буде остаточно подолати вузький обрій буржуазного права, і суспільство зможе написати на своїй прапорі: „від кожного як до здібности, кожному як до потреб“.

Лише тепер можемо оцінити всю влучність Енгельсових зауважень, коли він немилосердно кепкував з недовладности сполучення слів: „воля“ й „державна“. Доки є держава — немає волі. Коли буде воля — не буде держави.

За економічну підвалину повного відмирання держави є такий високий розвиток комунізму, коли зникає протилежність між розумовою й фізичною працею, отже зникає одне з найважливіших джерел сучасної суспільної нерівности. і до того-ж таке джерело, що його в жадному разі не можна усунути самим переходом засобів виробництва на суспільну власність, самою експропріацією капіталістів.

Ця експропріація дасть можливість велетенського розвитку продукційних сил. І бачачи, як уже тепер капіталізм неймовірно за тримув цей розвиток, як багато чого можна було-б посунути вперед на базі сучасної, вже досягненої техніки, ми маємо право цілком певно сказати, що експропріація капіталістів неминучо дасть велетенський розвиток продукційних сил людського суспільства. Але ми не знаємо й не можемо знати, як хутко піде цей розвиток далі, як хутко дійде він до розриву з поділом праці, як хутко зникне протилежність між розумовою і фізичною працею та перетворить праця на „першу життєву потребу“.

Тим-то ми маємо право казати лише про неминуче відмирання держави, підкреслюючи забарність цього процесу, його залежність від того, як хутко розвивається найвища фаза комунізму і цілком

зіставляючи відкритим питання про терміни та про конкретні форми відмирання, бо матеріялу, щоб таке питання розв'язати, немає.

Держава зможе цілком відмерти тоді, коли суспільство здійснить правило: „від кожного як до здібности, кожному як до потреби“, тоб-то коли люди так звикнуть додержувати основних правил спільного життя і коли їхня праця буде така продуктивна, що вони з доброї волі працюватимуть як до здібности. „Вузкий обрій буржуазного права“, що змушує вираховувати з черствістю Шейлока, як-би не переробити зайві півгодини проти другого як-би не одержати платню меншу від другого,—цей вузкий обрій буде тоді перейдено. Тоді розподіл продуктів не вимагатиме від суспільства, щоб воно нормувало ті продукти, що їх кожний отримує; кожний вільно братиме „як до потреби“.

З погляду буржуазного легко оголосити такий суспільний лад за „чистісіньку утопію“ та глузувати з того, що соціялісти обіцяють кожному право одержувати від суспільства, без жадного контролю над працею поодиноких громадян, яку хоч кількість труфелів, автомобілів, піянін, то-що. Таким глузуванням і досі обмежується більшість буржуазних „учених“, що виявляють цим і своє неучтво, і свою корисливу оборону капіталізму.

Неучтво,—бо „обіцяти“, що найвища фаза розвитку комунізму настане, жадному соціялістові й на думку не спадало, а передбачення великих соціялістів, що вона настане, має за передумову і не теперішню продуктивність праці, і не теперішнього „обивателя“, здатного без пуття—на зразок бурсаків у Пом'яловського—псувати комори суспільного багатства і неможливого вимагати.

Доти-ж, поки настане „найвища“ фаза комунізму, соціялісти вимагають найпильнішого контролю з боку суспільства і з боку держави над мірою праці й мірою споживання; та тільки контроль цей повинен початися з експропріяції капіталістів, з контролю робітників над капіталістами, і переводити його повинна не держава урядовців, а держава збройних робітників.

Корислива оборона капіталізму з боку буржуазних ідеологів (та їхніх прихвостнів на зразок п. п. Церетелі, Чернових і К^о) полягає саме в тому, що суперечками та балачками про далеке майбутнє вони підмінюють насущне й пекуче питання сьогоднішньої політики: експропріяцію капіталістів, обернення усіх громадян на робітників і службовців одного великого синдикату—всієї держави, та повне підпорядкування всієї роботи всього цього синдикату—державі дійсно демократичній, державі Рад Робітничих і Салдатських Депутатів.

Демократія має величезне значіння в боротьбі робітничої класи проти капіталістів за своє визволення. Але демократія зовсім не є межа, що її не перейти, а лише один із етапів на шляху від феодалізму до капіталізму і від капіталізму до комунізму.

Демократія означає рівність. Зрозуміло, яке велике значіння має боротьба пролетаріату за рівність і лозунг рівности, коли правильно розуміти його, як знищення клас. Але демократія означає лише формальну рівність. І зразу-ж таки як запровадиться рівність усіх членів суспільства що-до володіння засобами виробництва, тоб-то рівність праці, рівність заробітної платні,—зразу перед людством неминучо стане питання про те, щоб іти далі, від формальної рівности до фактичної, тоб-то здійснити правило: „від кожного як до здібности, кожному як до потреби“. Якими етапами, шляхом яких

практичних заходів піде людство до цієї найвищої мети, ми не знаємо й знати не можемо. Але важно вяснити собі, яке без краю фальшиве в звичайне буржуазне уявлення, ніби соціалізм — це щось мертве, застигле, дане раз на завсіди, тимчасом як насправді тільки з соціалізму почнеться хуткий, справжній, дійсно масовий поступ у всіх галузях громадського й особистого життя за участю більшости, а потім і всієї людности.

Демократія — це форма держави, одна з її відмін. Отже вона, як і всяка держава, є організоване, систематичне запровадження примусу проти людей. Це з одного боку. Але, з другого боку, вона означає формальне визнання рівности поміж громадянами, рівного права всіх на визначення ладу держави та керування нею. А це й собі звязане з тим, що на певному щаблі розвитку демократії вона, по-перше, згуртовує класу, супроти капіталізму революційну — пролетаріят, та дає їй змогу розбити, на гамуз розтропити, геть з лиця землі стерти буржуазну, хоч-би й республікансько-буржуазну, державну машину, постійну армію, поліцію, урядовство, замінити їх більш демократичною, але все ще державною машиною у вигляді збройних робітничих мас, що переходять до поголовної участі народу в міліції.

Тут „кількість переходить на якість“: така міра демократизму звязана з виходом із рами буржуазного суспільства, з початком його соціалістичної перебудови. Якщо дійсно всі беруть участь в правуванні державою, то тут капіталізові вже не утриматись. І розвиток капіталізму, своєю чергою, створює передумови, щоб дійсно „всі“ мали змогу брати участь у керуванні державою. До таких передумов належить загальна письменність, що вже здійснена в низці найпоступовіших капіталістичних країн, потім „вивчання та дисциплінування“ мільйонів робітників великим, складним, усупільненим апаратом пошти, залізниць, великих фабрик, великої торгівлі, банкової справи, то-що.

За таких економічних передумов цілком можна негайно, від сьогодні на завтра, перейти до того, щоб скинути капіталістів та урядовців, замінити їх у справі контролю над виробництвом та розподілом, у справі обліку праці та продуктів — озброєними робітниками, поголовно озброєним народом. (Не треба плутати питання про контроль та облік з питанням про науково-освічений персонал інженерів, агрономів, то-що: ці добродії працюють сьогодні, капіталістам підлягаючи, ще краще працюватимуть завтра, підлягаючи озброєним робітникам).

Облік та контроль — ось де головне, чого треба для налагодження, для правильного функціонування першої фази комуністичного суспільства. Всі громадяни тут перетворюються на найманих службовців держави, тоб-то озброєного робітництва. Всі громадяни обертаються на службовців та робітників одного всенароднього, державного „синдикату“. Уся справа в тому, щоб вони рівно працювали, правильно додержуючи міри роботи, та щоб одержували однакову платню. Облік цього, контроль над цим капіталізм спрости в надзвичайно, до дуже нескладних, для кожної письменної людини приступних операцій спостереження та запису, до знання чотирьох дій арифметики та видавання відповідних розписок.

Коли більшість народу почне самостійно й скрізь переводити такий облік, такий контроль над капіталістами (тепер їх повернено на службовців) і за панами інтелігентами, що капіталістичні навички зберегли, тоді цей контроль стане дійсно універсальний, загальний,

всенародній, тоді від нього ніяк не можна буде ухилитися, „ніде буде дітися“.

Все суспільство буде однією конторою й однією фабрикою з рівною працею й рівною платнею.

Але ця „фабрична“ дисципліна, що її пролетаріат, перемігши капіталістів, скинувши визискувачів, поширить на все суспільство, в жадному разі не є ані наш ідеал, ані наша кінцева мета, а тільки шабель, котрий потрібен, щоб радикально очистити суспільство від паскудства й мерзотности капіталістичного визиску і для того, щоб далі йти наперед.

Коли всі члени суспільства чи хоч-би величезна більшість їх сами навчаться керувати державою, сами візьмуть цю справу в свої руки, „налагодять“ контроль за мізерною меншістю капіталістів, за панками, що воліють зберегти капіталістичні навички, за робітниками, що їх глибоко зіпсував капіталізм, — відтоді починає зникати потреба усякого керування взагалі. Чим повніша демократія, тим ближчий момент, коли вона стає непотрібна. Чим демократичніша „держава“, що складається з озброєних робітників і являє собою „вже не державу у властивому розумінні слова“, тим швидше починає відмирати всяка держава.

Бо коли всі навчаться керувати й дійсно керуватимуть самостійно суспільним виробництвом, самостійно переводитимуть облік та контроль над дармоїдами, паничами, шахраями і подібними „оборонцями традицій капіталізму“, тоді ухилитись од цього всенароднього обліку та контролю неминучо буде так важко, ухилення буде такими вельми рідким винятком, викликатиме мабуть таку хутку й оувору кару (бо озброєні робітники — люди практичного життя, а не сантиментальні інтелігентики, і жартувати з собою вони навряд щоб дозволили), — що конечно потреба додержувати нескладних, основних правил усякого людського спільного життя дуже хутко стане за звичку.

І тоді навстіж розчиняться двері для переходу від першої фази комуністичного суспільства до його найвищої фази, а разом з тим до цілковитого відмирання держави.

III

ПРОЛЕТАРІЯТ І СЕЛЯНСТВО.

Із книги:

РОЗВИТОК КАПІТАЛІЗМУ В РОСІЇ

Розділ II. Розклад селянства.

Реалістично найголовніші твердження:

1) Суспільно-економічні обставини, що в них перебуває сучасне російське селянство, це — товарове господарство. Навіть у центральній хліборобській смузі (що найбільше відстала з цього боку проти південного сходу або промислових губернь) селянин цілком підлягає ринкові, від котрого він залежить і в особистому споживанні й у своєму господарстві, не казавши навіть про податки.

2) Лад суспільно-економічних стосунків серед селянства — хліборобського та громадського (общинного) показує, що тут є всі суперечності, властиві всякому товаровому господарству та всякому капіталізмові. Тут є і конкуренція, боротьба за господарчу самостійність і перебивання землі (коли її купують та орендують), тут виробництво зосереджене в руках у меншості, більшість виштовхується в лави пролетаріату, меншість визискує її через торговельний капітал і через наймання наймитів. Немає жадного економічного явища в селянстві котре-б не мало цієї суперечної форми, специфічно властивої капіталістичному ладові, себ-то котре-б не виявляло собою боротьби та розброду інтересів, котре-б не означало плюса для одних та мінуса для других. Такою є і оренда, і купівля землі, „промисли“ в їхніх діаметрально протилежних типах; таким самим є й технічний поступ господарства.

Цьому висновкові ми надаємо кардинального значіння не тільки в питанні про капіталізм у Росії, а й у питанні про значіння народницької доктрини взагалі. Саме ці суперечності й показують нам наочно та незаперечно, що весь лад економічних стосунків на „общинному“ селі зовсім не являє собою особливого укладу („народнього виробництва“, то-що), а є звичайнісінький дрібно-буржуазний уклад. Наперекір теоріям, що панували й у нас останні півстоліття, російське общинне селянство — не антагоніст капіталізмові, а навпаки, найглибша, найміцніша основа його. Найглибша — тому що саме тут, далеко від будь-яких „штучних“ впливів та не вважаючи на установи, що заваджають капіталізмові розвиватись, ми бачимо, як завсіди витворюються елементи капіталізму всередині самої „общини“. Найміцніша — тому що на хліборобстві взагалі, а на селянстві особливо, з найбільшою силою тяжать традиції старовини, традиції патріархального побуту, а через це — перетвірне діяння капіталізму (розвиток виробничих сил, зміна усіх суспільних стосунків, то-що) виявляється тут з найбільшою повільністю та ступневистію.

3) Сукупність усіх економічних суперечностей серед селянства і являє собою те, що ми зовемо розкладом селянства. Сами селяни надзвичайно влучно та рельєфно характеризують цей процес терміном:

„розселення“. Цей процес значить, що ґрунтовно руйнується старе патріархальне селянство та витворюються нові типи сільської людности.

4) Розклад селянства, розвиваючи коштом середнього „селянства“ його крайні групи, витворює два нових типи сільської людности. Загальна ознака обох типів — товаровий, грошовий характер господарства. Перший новий тип — сільська буржуазія або заможне селянство. Сюди належать самостійні господарі, що провадять торговельно-хліборобство в усіх його різноманітних формах, потім власники торговельно-промислових закладів, господарі торговельних підприємств то-що. Поєднання торговельного хліборобства з торговельно-промисловими підприємствами є тип „поєднання хліборобства з промислом“, специфічно властивий цьому селянству. З цього заможного селянства витворюється фермерська класа, бо оренда землі на продаж хліба відіграє (в хліборобському районі) величезну роль в їхньому господарстві, часто більшу, ніж наділ. Господарство розмірами своїми переважає тут здебільша робочі сили родини, і тому утворення контингенту сільських наймитів, а ще більш поденних робітників є конечна умова для того, щоб могло існувати заможне селянство. Вільні гроші, як чистий прибуток цього селянства, йдуть або на торговельні та лихварські операції, так неймовірно розвинені на нашому селі, або — за сприятливих умов — їх обертається на купівлю землі, на поліпшення господарства, то-що. Одним словом, це — дрібні аграрії. Числом своїм селянська буржуазія становить незначну меншість усього селянства — мабуть, не більш як п'яту частину дворів (а це відповідає, приблизно, трьом десятим людности), до того-ж це відношення, звичайно, дуже хитається по різних місцевостях. Але своїм значінням у цілому селянському господарстві, — в загальній сумі виробничих засобів, що належать селянству, в загальній мірі сільсько-господарських продуктів що їх виробляє селянство — селянська буржуазія безумовно переважає. Вона панує над сучасним селом.

5) Другий новий тип — сільський пролетаріят, класа найманих робітників з наділом. Сюди входить незаможне селянство, поміж ним і зовсім безземельне, але найтиповіший представник російського сільського пролетаріату — є наймит, поденний робітник, чорнороб, будівельний або инший робітник з наділом. Мізерне своїм розміром господарство на клаптику землі й до того в цілковитому занепаді (про це особливо наочно свідчить здача землі), неспроможність існувати, не продаючи робочої сили (= „промисли“ незаможного селянства), надзвичайно низький життєвий рівень, навіть нижчий, мабуть, за рівень робітника без наділу, — ознаки цього типу. До сільського пролетаріату треба залічити не менш як половину всього числа селянських дворів (це відповідає приблизно $\frac{1}{10}$ людности), себ-то безкінних та більшу частину однокінних селян (звісно, це лише масовий приблизний підрахунок, що по різних районах повинен підпадати більш-менше значним змінам, як до місцевих умов).

6) Проміжна ланка між цими післяреформовими ¹⁾ типами „селянства“ є середнє селянство. Воно відзначається найменшим розвитком товарного господарства. Самостійна хліборобська праця, хіба тільки кращого року та за особливо сприятливих умов, покриває утримання такого селянства, і тому перебуває воно у вельми хиткому стані. Здебільшого середній селянин не може звести кінці з кінцями без

¹⁾ Післяреформова епоха — епоха після визволення селян р. 1861. (Прим. ред.).

того, щоб не брати позичок під одробітки, то-що, без того, щоб не шукати „підсобних“ сторонніх заробітків, які також являють собою почасти продаж робочої сили, то-що. Кожен неврожай викидає силу середнього селянства в лави пролетаріату. Як до своїх суспільних стосунків, ця група хитається між вищою групою, куди вона тяжить і куди щастить попасти лиш невеликій меншості, та між нижчою, куди її штовхає суспільна еволюція всім своїм ходом. Ми бачили, що селянська буржуазія відтискає не тільки нижчу, а й середню групу селянства. Таким робом відбувається оте специфічно властиве капіталістичному господарству розмивання середніх членів та підсилення крайніх — відбувається „розселення“.

7) Розклад селянства створює внутрішній ринок для капіталізму. В нижчій групі цей ринок постає коштом споживання (ринок особистого споживання). Сільський пролетаріат проти середнього селянства менше споживає, і до того споживає продукти гірші (картоплю замість хліба, то-що), — але більш купує. Як постає та розвивається селянська буржуазія, то утворюється ринок двома шляхами. По-перше й головним чином, — коштом засобів виробництва (ринок продуктивного споживання), бо заможне селянство намагається перетворити на капітал ті засоби виробництва, що їх „збирає“ воно й од „зубожілих“ поміщиків і від руйнованих селян. По-друге — ринок утворюється тут і коштом особистого споживання — через те, що ширшають потреби в заможніших селян.

8) У питанні про те, чи йде наперед розклад селянства і як скоро, — ми не маємо точних статистичних даних. Але всі загальні дані про економіку нашого села свідчать, що розклад відбувається безнастанно і хутко. З одного боку, „селяни“ занехають та здають землю, більшає безкінних, „селяни“ тікають до міста, то-що. З другого боку, ідуть своєю чергою і „поступові течії в селянському господарстві“, „селяни“ купують землю, поліпшують господарство, заводять плуги, розвивають травосіяння, молочарство, то-що. Ми знаємо тепер, які „селяни“ беруть участь у цих двох полярно-протилежних сторонах процесу.

Далі, переселенський рух, розвиваючись, дає величезний поштовх розкладові селянства й особливо хліборобського селянства. Відомо, що переселяються здебільшого селяни з губернь хліборобських (з промислових еміграція зовсім незначна) і до того саме з густо заселених центральних губернь, де найбільше поширені відробітки (що затримують розклад селянства). Це по-перше. А по-друге, з тих районів, звідки виселяються, іде найбільше селянство середнього статку, а лишаяться, здебільшого, крайні групи селянства. Отже, переселення підсилюють розклад селянства на місцях виходу й переносять елементи розкладу на місця, куди переселяються (батрацтво новопоселенців у Сибіру за першого періоду їхнього нового життя).

9) Величезну роль на нашому селі відіграв, як відомо, торговельний та лихварський капітал. Ми вважаємо, що нема чого наводити численні факти та зазначати джерела цього явища: факти ці загальновідомі й не торкаються безпосередньо нашої теми. Нас цікавить лише питання: в якому стосунку до розкладу селянства стоїть торговельний та лихварський капітал на нашому селі. Чи єсть звязок між накресленими вгорі стосунками поміж селянськими групами та стосунками селянських кредиторів до селянських боржників? Чи лихварство являє собою чинника та двигуна розкладу, ачи воно затримує цей розклад?

Що-до Росії—треба розв'язати питання: чи зв'язується в нас торговельний та лихварський капітал з промисловим? чи призводить торгівля та лихварство, розкладаючи старий спосіб виробництва, до заміни його на капіталістичний спосіб виробництва, чи, може, на який інший? Це питання факту, питання, що їх треба розв'язати що-до всіх сторін російського народнього господарства. Як до селянського хліборобства, то розглянені вгорі факти мають у собі відповідь на це питання, і саме відповідь позитивну. Звичайний народницький погляд, що „куркуль“ та „хазяйновитий мужик“ являють собою не дві форми одного економічного явища, а типи явищ, що нічим між собою не зв'язані й протилежні,—цей погляд ані на чому не обґрунтовано. Це — один з тих забобнів народництва, що їх ніхто навіть і не пробував ніколи довести аналізом точних економічних даних. Дані кажуть протилежне. Чи наймас селянин робітників, щоб поширити виробництво, чи торгує селянин землею (згадайте наведені вгорі дані про широкі розміри оренди в багатіїв) або бакалією, чи торгує він коноплями, сіном, худобою та ин., чи грішми (лихвар), — він являє собою один економічний тип, операції його сходять, в основі своїй, на однакове економічне відношення. Далі, на російському общинному селі роля капіталу не вичерпується самою кабалою та лихварством, капітал іде також і на виробництво. Це видно з того, що заможне селянство вкладає гроші не тільки в торговельні заклади та підприємства (див. угорі), а й на поліпшення реманенту, наймання робітників, то-що. Коли-б капітал на нашому селі не мав-би сили створити щонебудь, крім кабали та лихварства, тоді-б ми не могли, за даними про виробництво, констатувати того факту, що селянство розкладається, утворюється сільська буржуазія та сільський пролетаріят. Тоді-б усе селянство являло собою більш-менш рівний тип хазяїв, злиднями прибитих, а між ними вирізнялися-б лише лихварі, вирізнялися-б тільки розміром грошового майна, а не розміром та постановкою хліборобського виробництва. Нарешті, з позначених угорі даних випливає те важливе твердження, що самостійний розвиток торговельного та лихварського капіталу на нашому селі затримує розклад селянства. Що далі розвиватиметься торгівля, зближуючи місто з селом, витискаючи примітивні сільські базари та підриваючи монополне становище сільського крамаря, що більше розвиватимуться по-європейському правильні форми кредиту, витискаючи сільського лихвара, — тим далі та глибше повинен піти розклад селянства. Капітал заможних селян, коли витиснюватиметься його з дрібної торгівлі та лихварства, піде в ширших розмірах на виробництво, а на нього він починає іти вже тепер.

Друге важливе явище в економіці нашого села, що затримує розклад селянства, це — рештки панщинного господарства, себ-то відробітки. Відробітки засновано на натуральній оплаті праці, отже на малому розвитку товарного господарства. Відробітки передбачають і вимагають саме середнього селянина, що не був-би цілком самостійним (тоді він не закабалиться під одробітки), але не був-би також і пролетарем (щоб узяти відробітки, треба мати свій реманент, треба бути хоч трохи „справним“ господарем).

Кажучи вгорі, що селянська буржуазія панує в сучасному селі, ми абстрагували ці чинники, що затримують розклад: кабалу, лихварство, відробітки, то-що. На ділі справжніми панами сучасного села часто бувають не представники селянської буржуазії, а сільські лихварі та сусідні землевласники. Таке абстрагування є, проте, засіб

цілком законний, бо инакше не можна студіювати внутрішньої будови економічних стосунків у селянстві.

Будова сільських стосунків показує, що селянство цілком розкладається; чим повніше витискуватиметься кабалу, лихварство, відробітки, то-що, тим глибше розкладатиметься селянство. Вгорі ми показали, що цей розклад є тепер уже доконаний факт, що селянство цілком розколось на протилежні групи.

Із статті:

„РОБІТНИЧА ПАРТІЯ ТА СЕЛЯНСТВО“.

Минуло сорок років з того дня, як розкріпачено селян. Цілком природно, що наше суспільство з особливим запалом святкує день 19 лютого, — день, коли впала стара, кріпацька Росія і почалася доба, що обіцяла народові волю й добробут. Але не треба забувати, що у хвальних промовах святних поруч із щирою ворожнечею до кріпацтва та всіх виявів його знати силу й лицемірства. Наскрізь лицемірна й брехлива та оцінка „великої“ реформи, що стала в нас ходячою: „визволення селян із землею через державний викуп“. Насправді це було визволення селян од землі, бо від тих наділів, що ними селяни віками володіли, відкраяно величезні клапті, а сотні тисяч селян зовсім позбавлено землі, — посадовлено на четвертинний або старцівський наділ. Справді-бо, селян пограбовано тоді вподвійні: в них не тільки відкраяли землю, а ще й примусили платити „вакуп“ за облишену їм землю, що завсіди була в їхньому володінні. До того-ж викупну ціну за землю призначено багато вищу проти справжньої ціни її. Сами поміщики десять років після розкріпачення признавались урядовцям, як досліджувано стан сільського господарства, що селян примусили платити не тільки за свою землю, а й за свою волю. І взявши викуп за особисте розкріпачення, селян проте не зробили вільними людьми: їх лишили на двадцять років тимчасово-зобов'язаними, їх залишили — і вони й досі лишаються — нижчою верствою, що підпадає карі на тіло, що платити особливі податки, не сміє вільно вийти з напівкріпацької громади, вільно розпорядитись своєю землею, вільно оселитись у будь-якій іншій місцевості держави. Не про великодушність уряду свідчить наша селянська реформа. Навпаки, вона є найяскравіший історичний приклад на те, до якої міри спаскудження виходить усяке діло з рук самодержавного уряду. Під тиском воєнної побиванки, страшених фінансових труднощів та грізних заколотів селянських уряд просто таки змушений був визволити селян. Сам цар признався, що треба згори визволяти, поки не почали визволяти знизу. Але заходившись визволяти, уряд зробив усе можливе й неможливе, щоб задовольнити ненажерливість „скривджених“ поміщиків. Уряд не зупинився навіть перед такою гидотою, як підтасувати людей, що були покликані здійснити реформу, — хоч цих людей запрошувано з-поміж тих самих дворян! Мирових посередників першого поклику було розпущено й замінено на людей, що не здатні були відмовити поміщикам обмахорювати селян, навіть розмежовуючи землю. І великої реформи не можна була перевести без військових езекуцій та без розстрілювання селян, що відмовлялись приймати уставні грамоти. Не дивно, що найкращі люди

того часу, цензурним намордником стиснені, зустріли цю велику реформу прокльоном мовчання...

„Визволений“ від панщини селянин вийшов з рук реформатора таким затурканим, обібраним, упослідженим, до свого наділу прив'язаним, що йому нічого не лишалось, як „з доброї волі“ йти на панщину. І мужик почав обробляти землю свого колишнього пана, „орендуючи“ в нього свої власні відкраяні землі, наймаючись узимку на літню роботу — за позику хліба для голодної сім'ї. Відробіток та кабала, — ось чим виявила себе на ділі та „вільна праця“, що на неї покликати „боже благословення“ запрошував селянина маніфест, — твір попа-єзуїта.

А до цього поміщицького гніту, що залишився, дякуючи великодушності урядовців, які витворювали та здійснювали реформу, приєднався ще й гніт капіталу. Влада грошей, що притиснула наприклад, навіть французького селянина, якого визволила від поміщицького панування не мізерна, половинчата реформа, а потужна народня революція, — ця влада грошей усім своїм тягаром упала на нашого напівпокріпаченого селянина. Гроші треба було хоч як добувати: і на виплату податків, що їх збільшила добродійна реформа, і на наймання землі, і на купівлю тих злиденних виробів фабричної промисловости котрі почали витискати хатні вироби, і на купівлю хліба, то-що. Влада грошей не то притиснула, але й розколола селянство: величезна маса неминучо руйнувалася й перетворювалася на пролетарів, з меншости виділялись купки нечисленних, але учепистих куркулів та хазайновитих селян. Вони прибирали до своїх рук селянське господарство та селянські землі, вони складали кадри сільської буржуазії, яка допіру народжувалась. Усі сорок років реформі — один суцільний процес цього розселянювання, процес повільного болісного вимирання. Селянина було доведено до жабрацького життєвого рівня: він жив укупі з худобою, ходив у лахмітті, годувався лободою; селянин тікав од свого наділу, коли тільки було куди тікати, навіть одкупаючись од наділу, платив тому, хто погоджувався взяти наділа, що з нього платіжі переважали його прибутковість. Голодували селяни хронічно, ще й десятками тисяч умирали з голоду та пошестів за неврожайв, що повертали де далі частіше.

Отак стоїть справа на нашому селі й тепер. Питання, де-ж його шукати виходу й якими засобами добиватись, щоб покращала доля селянинова? Гніту капітала дрібне селянство може спекатись тільки тоді, як до робітничого приставаме руху, як допомагатиме йому в його боротьбі за соціалістичний лад, за перетворення землі, як і інших виробничих засобів (фабрик, заводів, машин, то-що), на суспільну власність. Намагатись уратувати селянство, обороняючи дрібне господарство та дрібну власність од натиску капіталізму — це значило-б даремно затримувати суспільний розвиток. Це значило-б дурити селянина ілюзією добробуту, що ніби можливий і за капіталізму, значило-б роз'єднувати трудящі класи, утворюючи для меншости привілейований стан коштом більшости. От через що соціал-демократи завжди боротимуться проти таких безглузвих та шкідливих інститутів, як невідчужуваність селянських наділів, кругова порука, заборона вільно виходити з селянської громади та вільно приймати в ню осіб з будь-яких інших верств! Але наш селянин терпить — ми бачили — не тільки і навіть не стільки від капітала гніту, скільки від гніту поміщицького та від решток кріпосництва. Нешадна боротьба проти цих пут, що безнемірно погіршують становище селянства і.

зв'язують його, не тільки можлива, а й конче потрібна для-ради суспільного розвитку країни, бо безвихідні злидні, темнота, безправність та упослідженість мужика на всі порядки нашої батьківщини накладає тавро азійччини. Й соціал-демократія не виконала-б своєї повинности, коли-б не вчинила всякого цій боротьбі підпертя. Таке підпертя повинне виявитись, коротко кажучи, в занесенні класової боротьби на село.

Ми бачили, що на сучасному російському селі існують одночасно двоякого роду класові противенства: по-перше, між сільськими робітниками та сільськими підприємцями, а по-друге, між усім селянством та всією поміщицькою класою. Перше противенство розвивається й росте, друге — поволі зменшується. Перше — все ще в майбутньому, друге — значною мірою вже в минулому. Не вважаючи на це, для сучасних російських соціал-демократів саме друге противенство має найістотніше та практично найважливіше значіння. Що ми повинні використовувати всякий можливий привід, щоб розвивати класову самосвідомість найманих сільсько-господарських робітників, що ми тому повинні увагу звернути на те, щоб міських робітників (наприклад, механиків до парових молотарок то-що) переселяти на село, на ринки, де наймають сільсько-господарських робітників, — це аксіома, — це дається саме собою зрозуміти для всякого соціал-демократа.

Але наші сільські робітники ще надто міцно зв'язані з селянством, над ними ще надто тяжать загально-селянські злигодні. Тому загально-національного значіння рух сільських робітників ніяк не може набути ані тепер, ані в найближчому прийдешньому. Навпаки, питання про те, щоб змести рештки кріпосництва, викурити з усіх порядків російської держави дух сословної нерівноправности та упослідження десятків мільйонів „простого люду“, — це питання вже тепер має загальнонаціональне значіння, і партія, що претендує на роль передового борця за волю, не може лишитись осторонь, поза цим питанням.

Визнання селянських злигоднів зробилось тепер (у більш-менш загальній формі) майже загальним, фраза про „хиби“ реформи р. 1861 та про конечну потребу державної допомоги стала ходячою істиною. Наш обов'язок показувати на те, що ці злигодні походять саме від класового пригнічення селянства, що уряд — вірний оборонець гнобительським класам, що не допомоги від нього, а визволення від його гніту, завоювання політичної волі мусять добивитись ті, хто широ та серйозно хоче ґрунтового поліпшення селянського становище. Говорять про безнемірно високі викупні платіжі, про те, що уряд уживав добродчинних заходів щоб знижувати їх та перестрочувати. Ми скажемо на це, що всі ці викупні платіжі є не що інше, як грабування селян від поміщиків та уряду, приховане законними формами та урядовськими фразами, є не що інше як данина кріпосникам за визволення їхніх рабів. Ми вимагатимемо, щоб негайно та цілком скасовано викупні та чиншові платіжі, вимагатимемо повернути народові ті сотні мільйонів, що їх роками здрав царський уряд, щоб задовольнити рабовласницькі апетити. Говорять про селянське мало-земелля, про конечну потребу державної допомоги, щоб поширити селянське землеволодіння. Ми скажемо на це: саме через державну допомогу — допомогу поміщикам, звичайно, в безлічі випадків селяни позбавились надзвичайно потрібної для них землі. Ми висунемо вимогу повернути селянам ті відкряні клапти, що ними й далі держиться невільна, кабальна, панщанна, себ-то на ділі та-ж таки крі-

пацька праця. Ми висунемо вимогу організувати селянські комітети, щоб виправити ті кричущі несправедливості, що їх учинили визволюваним рабам дворянські комітети, від царської влади настановлені. Ми вимагатимемо, щоб заведено суди, котрі-б мали право знижати надмірно високу за землю плату, що її беруть поміщики, використовуючи безвихідне становище селянське. Перед цими судами селянин мав-би право позивати за лихварство тих, хто складає кабальні умови, використовуючи надзвичайно скрутне становище другого. Ми намагатимемось завсіди й з усякого приводу з'ясовувати селянам, що люди, які говорять їм про піклування або допомогу від сучасної держави, — або дурні, або дурисвіти й найлютіші вороги їхні. Селянству насамперед треба спекатись сваволі та гніту урядовчої влади, треба насамперед визнати цілковиту та безумовну рівноправність селянства, всіма сторонами, з усіма іншими верствами людности, цілковиту волю пересуватись та переселятись, волю розпоряджатись землею, волю розпоряджатись усіма громадськими справами та громадськими прибутками. Звичайнісінькі факти життя будь-якого російського села можуть дати завсіди тисячі приводів до агітації на користь зазначеним вимогам. Ця агітація повинна виходити з місцевих, конкретних, найбільш накіпіваних потреб селянських, але не зупинятись на них, а безнастанно поширювати селянський світогляд, розвивати політичну свідомість, показувати на особливі місця, що займають у державі поміщики й селяни, показувати, що єдиний засіб визволити село від навислого над ним гніту, сваволі та пригноблення, це скликати народніх представників, скинути самовладність урядовців. Безглузде і недоречне буде твердження, ніби ця вимога політичної волі не приступна робітничій свідомості. Не тільки робітники, що пережили роки безпосередньої боротьби з фабрикантами та поліцією, що заржди бачили свавільні арешти та утиски на найкращих із своїх лав, не тільки ці робітники, вже соціалізмом заражені. Усякий розумний селянин, який хоч трохи замислюється над тим, що він бачить круг себе, спроможеться зрозуміти та засвоїти, за що борються робітники, засвоїти ідею земського собору, що звільняє всю країну від всевладдя ненависних урядовців. І агітація на ґрунті безпосередніх та найнасушніших селянських потреб тільки тоді спроможеться виконати своє завдання — занести класову боротьбу на село — коли що-разу, як викриватиметься те чи інше „економічне“ лихо, вона зуміє зв'язати з цим левні політичні вимоги.

Але постає питання, чи зможе соціал-демократична робітнича партія завести в свою програму вимоги, подібні до зазначених угорі. Чи може взяти вона на себе агітацію серед селянства? Чи не призведе це до того, що ми розпорошимося і свої революційні сили, і так нечисленні, скеруємо убік од головного та єдино надійного річища?

Такі заперечення засновані на непорозумінні. Так, ми конче повинні завести в свою програму вимоги визволити наше село від усіх пережитків рабства, вимоги, що могли-б спонукати найліпшу частину селянства, якщо не піти на самостійну політичну боротьбу, то свідомо підтримати визвольну боротьбу робітничої класи. Ми-б зробили помилку, коли-б стали обстоювати заходи, що можуть здержати суспільний розвиток або штучно відгородити дрібне селянство від зростання капіталізму, від розвитку великого виробництва. Але ще згубніша була-б помилка, коли-б ми не зуміли скористатися з робітничого руху на те, щоб поширити в селянстві ті демократичні вимоги,

що їх не задовольнила реформа з 19 лютого 1861 р., бо перекрутили їх урядовці та поміщики. Завести такі вимоги конче повинна наша партія, коли вона хоче стати на чолі всього народу в боротьбі з самодержавством. Але таке заведення зовсім не має на увазі того, щоб ми почали закликати активні революційні сили з міста на село. Про це годі й говорити. Немає ніякого сумніву, що всі бойові елементи партії повинні тяжити до міст та фабрично-заводських центрів, що тільки промисловий пролетаріат є здатний на безоглядну й масову боротьбу проти самодержавства. Тільки цей пролетаріат спроможеться винести на своїх плечах такі засоби боротьби, як улаштування одвертої демонстрації або налагодження народньої політичної газети, що справно виходила-б та широко-б розповсюджувалась. Не на те, щоб одкликати з міста на село переконаних соціал-демократів, не на те, щоб прикувати їх до села, повинні ми завести до своєї програми селянські вимоги, — ні, а на те щоб дати провід для діяльності тим силам, що не можуть знайти собі вжитку инакше як на селі, на те, щоб використати для справи демократії та політичної боротьби за волю ті звязки з селом, котрі силою обставин єсть у багатьох відданих соціал-демократії інтелігентів та робітників, — звязки, котрі мусять ширитись та зростати разом зі зростом руху. Ми давно вже переросли ту стадію, коли ми були невеличким охочекомонним загоном, коли весь запас соціал-демократичних сил обмежувався самими гуртками молоді, де геть усі „ходили до робітників“. Наш рух має до розпорядження тепер цілу армію, армію з робітників, що їх зачепила боротьба за соціалізм та за волю, — армію з інтелігентів, котрі брали та беруть участь у рухові і котрі розкидані вже тепер по всіх кінцях Росії, — армію прихильників, що з вірою та надією дивляться на робітничий рух та ладні зробити йому тисячі послуг. І перед нами стоїть велике завдання: організувати всі ці армії, організувати так, щоб ми спроможні були не тільки на скороминучі вибухи, не тільки завдавати ворогові випадкових, порізаних (і тому не небезпечних) ударів. Ми повинні брати ворога невхильною, упертою та витриманою боротьбою по всій лінії, цькувати самодержавний уряд скрізь, де він сіє пригнічення та пожинає зненависть. А хіба можна дійти цієї мети, не заносючи в багатомільйонову масу селянства сім'я класової боротьби та політичної свідомості? І не кажіть, що таке занесення неможливе: воно не тільки можливе, воно вже відбувається, воно йде тисячами шляхів, що опиняються по-за нашою увагою й нашим впливом. Воно піде незмірно ширше й швидше, коли ми зуміємо подати лозунг для такого впливу та викинути прапор визволення російського селянства від усіх решток ганебного кріпацтва. Селяни, приходячи до міста, вже тепер із зацікавленням придивляються до незрозумілої їм боротьби робітників та по всяких глухих кутках ширять вістку про ню. Ми можемо й повинні добитися, що цю цікавість сторонніх глядачів заступатиме коли не цілковите розуміння, то хоч невиразна свідомість того, що робітники борються за інтереси всього народу, заступатиме чим-раз більше спочуття до їхньої боротьби. А тоді — день перемоги революційної робітничої партії над поліцейським урядом наблизатиметься з цілком несподіваною для нас хуткістю.

„Искра“, № 3, квітень 1901 р.

ДВІ ТАКТИКИ СОЦІЯЛ-ДЕМОКРАТІЇ В ДЕМОКРАТИЧНІЙ РЕВОЛЮЦІЇ.

(Уривок з II розділу).

Всі ми, марксисти, знаємо з теорії й спостерігаємо що-дня й що-години на прикладі наших лібералів, земців та визволенців, що буржуазія стоїть за революцію непослідовно, свовкорисно, похололиво. Буржуазія неминучо поверне масою своєю в бік контр-революції, в бік самодержавства проти революції, проти народу, як тільки буде задоволено її вузькі інтереси, як тільки „відсахнеться“ вона від послідовного демократизму (а вона вже й тепер сахаеться від його). Лишається „народ“, цеб-то пролетаріят та селянство: самий тільки пролетаріят спроможеться надійно йти до краю, бо він іде багато далі за демократичний переворот. Тому пролетаріят і бореться за республіку в перших лавах, з огидою відкидаючи безглузді та негідні його поради рахуватися з тим, чи не відсахнеться буржуазія. Селянство включає в себе силу напівпролетарських елементів побіч із дрібно-буржуазними. Це робить його також нестійким, змушуючи пролетаріят збитися у суто-класову партію. Але нестійкість селянства ґрунтовно відрізняється від нестійкості буржуазії, бо селянство в даний момент заінтересоване не так у безумовній охороні приватної власності, як у тому щоб відібрати поміщицькі землі, один із головних видів цієї власності. Не стаючи через це соціалістичним, не перестаючи бути дрібно-буржуазним, селянство здатне стати цілковитим та найрадикальнішим прихильником демократичної революції. Селянство конче стане таким, коли тільки хід революційних подій, що освічує його, не увірветься занадто рано через зраду буржуазії та побиванку пролетаріату. За зазначеної умови, селянство конче зробиться твердиною революції й республіки, бо лише цілком переможна революція спроможеться дати селянству все в царині земельних реформ, усе те, чого селянство хоче, про що воно мріє, що справді йому конче потрібне. І все, чого потребує селянство, потребує воно не на те, щоб знищити капіталізм, як то собі „соціалісти-революціонери“ уявляють, а на те, щоб вилізти з баговиння напівкріпацтва, з мороку затурканості та хлопства, щоб поліпшити свої життєві умови настільки, наскільки це можна допустити в межах товарового господарства.

Навіть більше: не тільки радикальна аграрна реформа прив'язує селянство до революції, а й загальні та повсякчасні селянські інтереси. Навіть у боротьбі з пролетаріатом селянство потребує демократії, бо тільки демократичний лад може точно виявити його інтереси й дати перевагу йому, як масі, як більшості. Чим освіченіше буде селянство (а з часу війни з Японією воно освічується так швидко, як і не підозрівають багато з тих, що звикли виміряти освіту тільки шкільною міркою), тим послідовніше й зважливіше обстоюватиме воно цілковитий демократичний переворот, бо верховенство народу йому не страшно, як буржуазії, а вигідне. Демократична республіка стане за ідеал йому, як тільки почне воно збуватися наївного монархізму, бо свідомий монархізм маклерської буржуазії (з верхньою палатою то-що) означає собою для селянства ту саму безправність, ту саму затурканість та темноту, тільки ледве-ледве підфарбовану європейськи-конституційним лаком.

Ось через що буржуазія, яко класа, природньо й неминучо тягнеться під крильце ліберально-монархічної партії, а селянство, як

маса, — під керівництво революційної та республіканської партії. Ось через що буржуазія неспроможна довести демократичну революцію до краю, а селянство спроможне довести революцію до краю, і ми повинні всіма силами допомогти йому в цьому.

Мені закинуть: це не варто доводити, це азбука, це всі соціал-демократи чудесно розуміють. Ні, цього не розуміють ті, хто може говорити про „послаблений розмах“ революції через те, що відпала від неї буржуазія. Такі люди повторюють завчені слова нашої аграрної програми, але не розуміють їхнього значіння; інакше бо вони-б не боялися поняття революційно-демократичної диктатури пролетаріату й селянства, що неминучо випливає з усього марксієвського світогляду та з нашої програми. Інакше вони не обмежували-б розмаху великої російської революції розмахом буржуазії. Такі люди побивають свої абстрактні марксієвські революційні фрази своїми конкретними анти-марксієвськими та анти-революційними резолюціями.

Хто справді розуміє ролю селянства в переможній російській революції, той не зміг-би говорити, що розмах революції зменшиться, коли буржуазія відсахнеться. Бо справді тільки тоді починається дійсний розмах російської революції, тільки тоді це буде справді найбільший революційний розмах, можливий за доби буржуазно-демократичного перевороту, коли буржуазія відсахнеться, а активним революціонером виступить поруч із пролетаріатом селянська маса. Щоб послідовно дійти до краю, наша демократична революція повинна спиратися на такі сили, що спроможні були-б паралізувати неминучу непослідовність буржуазії.

Пролетаріат повинен перевести до краю демократичний переворот, приєднуючи до себе селянську масу, щоб силоміць роздавити опір самодержавства та паралізувати нестійкість буржуазії. Пролетаріат повинен перевести соціалістичний переворот, приєднуючи до себе масу напівпролетарських елементів людности, щоб силою зламати опір буржуазії та паралізувати нестійкість селянства й дрібної буржуазії. ✕

Рік 1904-ий.

Із статті:

„ПРОЛЕТАРІЯТ ТА СЕЛЯНСТВО“.

З'їзд селянського союзу в Москві, що відбувається оце тепер, знову висуває на порядок денний насущне питання про ставлення соціал-демократії до селянського руху. Для російських марксистів питання це завжди було насущним, коли доводилося визначати їхню програму й тактику. Ще в першому проєкті програми російських соціал-демократів, що його року 1883 видрукувала була за кордоном „Група Визволення Праці“, звернуто найпильнішу увагу на селянське питання.

Відтоді не можна назвати жадного більшого твору марксистів, згальним питанням присвяченого, жадного соц.-дем. органу друку, що-б не повторював, не розвивав, до окремих випадків не застосовував марксієвських поглядів та лозунгів.

Тепер питання про селянський рух стало насущним у розумінні не тільки теоретичному, а й у безпосередньо практичному. Тепер треба

перетворити наші загальні лозунги на безпосередні заклики, що були-б океровані від революційного пролетаріату до революційного селянства. Тепер настав момент, коли селянство виступає як свідомий творець нового ладу в російському житті. І від того, як зростатиме селянська свідомість, у величезній мірі залежить хід та наслідки великої російської революції.

Чого хоче селянство від революції? Що може дати революція селянству? Ось двоє питань, що їх розв'язати повинен кожний політичний діяч, а найбільше кожний свідомий робітник, що являє собою політичного діяча в найліпшому розумінні цього слова, в тому розумінні, що його ще не розбестило буржуазне політиканство.

Селянство хоче землі й волі. Про це не може бути двох поглядів. Усі свідомі робітники всіма силами підтримують революційне селянство. Всі свідомі робітники хочуть того й добиваються того, щоб селянство отримало всю землю й всю волю.

„Всю землю“ — це значить, що їх не задовольняють ніякі часткові поступки й датки, це значить розраховувати не на порозуміння селян з поміщиками, а на скасування поміщицької земельної власності. І партія свідомого пролетаріату, соціал-демократія, як-найважливіше висловила у цьому напрямку. На своєму III з'їзді, що відбувся в травні цього року, Р. С.-Д. Р. П. ухвалила резолюцію, де говориться просто про підтримку селянських революційних вимог аж до конфіскації всіх приватно-власницьких земель. Ця резолюція ясно показує, що партія свідомих робітників підтримує селянську вимогу всієї землі. І з цього боку з резолюцією III з'їзду Р. С.-Д. Р. П. цілком збігається як до змісту резолюція, що її ухвалено на конференції другої половини нашої партії.

„Всю волю“ — це значить виборність урядовців та урядових осіб, що керують громадськими та державними справами. „Всю волю“ — це значить повне знищення такої державної влади, котра-б не залежала цілком та виключно від народу, котрої-б народ не обирав, котра-б не була підвідчитна народові, котру-б не зміняв народ. „Всю волю“ — це значить, що не народ повинен підлягати урядовцям, а урядовці підлягати народові.

Звичайно, не всі селяни, що борються за землю й волю, цілком свідомо ставляться до цієї боротьби й доходять до вимоги республіки. Але демократичний напрям селянських вимог є поза сумнівом. Тому підпертя цих вимог забезпечене селянству з боку пролетаріату. Селяни повинні знати, що червоний прапор, якого піднято в містах, є прапор боротьби не тільки за найближчі та насущні вимоги промислових та сільських робітників, а й за вимоги мільйонів та десятків мільйонів дрібних землевласників.

Рештки кріпацького права в усяких формах і досі немилосердно гнітять усю селянську масу, і пролетарі під червоним прапором війну оголосили цьому гнітові.

Але червоний прапор визначає не тільки те, що пролетаріат підтримує селянські вимоги. Він визначає ще й самостійні вимоги пролетаріату. Він визначає не тільки боротьбу за землю й волю, а й боротьбу з усяким визиском людини від людини, боротьбу з убожеством народніх мас, боротьбу з пануванням капіталу. І от тут перед нами постає друге питання: що може дати революція селянству? Багато щирих друзів селянам (поміж ними, наприклад, соціалісти-революціонери) не рахуються з цим питанням, не помічають, яке воно важливе. Вони думають, що досить поставити й розв'язати питання, чого

саме бажать селяни, досить отримати відповідь: землі й волі. Це велика помилка. Цілковита воля, цілковита виборність усіх урядовців, аж до голови держави, не усунуть панування капіталу, не знищать заможности небагатьох та убогства мас. Цілковите скасування приватної власности на землю так само не знищить ані панування капіталу, ані убогства мас. І на землі, що належатиме всьому народові, господарюватиме самостійно лише той, хто має капітал, лише той, у кого єсть знаряддя, худоба, машини, насінньові запаси, грошеві засоби взагалі, то-що. А той, у кого нічого немає, крім робочих рук, лишиться й надалі рабом капіталу, навіть за демократичної республіки, навіть коли земля належатиме всьому народові. Думка про „соціалізацію“ землі без соціалізації капіталу, думка про можливість вирівняльного землекористування за існування капіталу та товарного господарства, це хибна думка. Соціалізм мало не в усіх країнах Європи переживав часи, коли таку хибну думку, або подібну до неї, подіяла більшість. Досвід боротьби робітничої класи в усіх країнах показав на ділі всю небезпеку від такої помилки, і її цілком збулися тепер пролетарі-соціалісти Європи й Америки.

Отже червоний прапор свідомих робітників визначає, по-перше, те, що ми підтримуємо всіма силами селянську боротьбу за всю землю й за всю волю; по-друге, він визначає те, що ми не зупиняємось на цьому, а підемо далі. Ми провадимо, крім боротьби за землю й волю, ще й боротьбу за соціалізм. Боротьба за соціалізм є боротьба проти панування капіталу. Проводять цю боротьбу насамперед наймані робітники, що безпосередньо й цілком залежать від капіталу. Дрібні-ж господарі сами почасті володіють капіталом, сами частенько визискують робітників. Тому-то з-поміж дрібних селян не всі стають до лав борців за соціалізм, а лише ті, хто зважливо й свідомо стає на боці робітників проти капіталу, на боці спільної власности проти приватної власности.

От через що соціал-демократи кажуть, що вони борються вкупі з усім селянством проти поміщиків і урядовців, а крім того вони, міські пролетарі вкупі з сільськими пролетарями, борються ще й проти капіталу. Боротьба за землю й за волю є демократична боротьба. Боротьба за те, щоб скасувати панування капіталу, є соціалістична боротьба.

Привітаймо-ж гаряче селянський союз, що постановив боротися дружно й непохитно, безоглядно і без вагання, за цілковиту волю й за всю землю. Ці селяни — справжні демократи. Їхні помилки що-до розуміння завдань демократизму й соціалізму ми повинні з'ясовувати терпеливо, витримано, як союзникам, що з ними лучить нас спільна велика боротьба. Ці селяни — справжні революційні демократи, з ними ми повинні йти й підемо вкупі на боротьбу за цілковиту перемогу теперішньої революції.

„Новая Жизнь“ № 11, листопад 1905 р.

ДРІБНО-БУРЖУАЗНИЙ ТА ПРОЛЕТАРСЬКИЙ СОЦІАЛІЗМ.

В Європі серед різних теорій соціалізму цілком запанував тепер марксизм, а боротьбу за здійснення соціалістичного ладу провадиться мало не виключно як боротьбу робітничої класи, за проводом соціал-демократичних партій. Але це цілковите панування пролетарського соціалізму, що засновується на теорії марксизму, закріпилося не відразу, а лише по довгій боротьбі з усякими відсталими теоріями, з дрібно-буржуазним соціалізмом, з анархізмом, то-що. Яких-небудь

тридцять років тому марксизм не панував ще навіть у Германії, де переважали, власне кажучи, змішані, еклектичні погляди, перехідні між дрібно-буржуазним та пролетарським соціалізмом. А в романських країнах, у Франції, Іспанії, Бельгії, найпоширенішими теоріями серед передових робітників були прудонізм, бланкізм, анархізм, що ясно виявляли собою погляди дрібного буржуа, а не пролетаря.

Яка-ж причина викликала цю скору й цілковиту перемогу марксизму саме за останніх десятиліттів? Весь розвиток сучасних суспільств, і з економічного боку і з політичного, весь досвід революційного руху та боротьби пригнічених клас де далі більше стверджував, що марксовські погляди справедливі. Після занепаду дрібної буржуазії неминуло, раніш чи пізніш, відмирати всякі дрібно-буржуазні забобони, а зростання капіталізму та загострення класової боротьби серед капіталістичного суспільства були найліпшою агітацією за ідеї пролетарського соціалізму.

Відсталість Росії природно пояснює собою те, що в нашій країні дуже тривкими є відсталі теорії соціалізму. Вся історія російської революційної думки за останню чверть віку є історія боротьби марксизму з дрібно-буржуазним народницьким соціалізмом. І коли скорий ріст та дивовижний успіх російського робітничого руху дав уже марксизмові перемогу й у Росії, то, з другого боку, розвиток безумовно революційного селянського руху—особливо після відомих повстань селян на Україні року 1902—викликав деяке оживлення спорохнявілого народництва. Старовинне народництво, що його підновив модний європейський опортунізм (ревізіонізм, бернштайнянство, критики Маркса), являє собою весь оригінальний ідейний багаж так званих соціалістів-революціонерів. Тому селянське питання займає центральне місце в суперечках марксистів як із суто-народниками, так і з соціалістами-революціонерами.

Народництво було до певної міри суцільна й послідовна теорія. Заперечувано панування капіталізму в Росії; заперечувано ролю фабрично-заводських робітників, як передових борців усього пролетаріату; заперечувано значіння політичної революції та буржуазної політичної волі; проповідувано відразу соціалістичний переворот, що за вихідну точку брав селянську громаду з її дрібним сільським господарством. Від цієї суцільної теорії лишилося тепер тільки шмаття, але щоб розумітись на сучасних суперечках, щоб не давати цим суперечкам знизатись до лайки, краще треба завжди мати на увазі загальні та корінні народницькі основи заблудів наших соціалістів-революціонерів.

Людина прийдешнього в Росії—це мужик, думали народники, і цей погляд неминуло впливав з того, що вірили в соціалістичність громади (общини), та не вірили в долю капіталізму. Людина прийдешнього в Росії—це робітник, думали марксисти, і розвиток російського капіталізму, як у хліборобстві, так і в промисловості, де далі більше стверджує їхні погляди. Робітничий рух у Росії сам тепер примусив, щоб його визнано; що-ж до селянського руху—прірва між народництвом і марксизмом і досі дається знати в різному розумінні цього руху. Для народника селянський рух якраз спростовує марксизм; він якраз і єсть рух на користь безпосереднього соціалістичного перевороту; він якраз не визнає ніякої буржуазної політичної волі; він виходить якраз не з великого, а з дрібного господарства. Для народника, одним словом, селянський рух і єсть справжній суто-соціалістичний та безпосередньо-соціалістичний

рух. Народницька віра в селянську громаду та народницький анархізм цілком пояснюють неминучість таких висновків.

Для марксиста селянський рух є власне не соціалістичний, а демократичний рух. Як і в інших це країнах бувало, він і в Росії неминучо йде поруч із демократичною революцією, буржуазною щодо свого суспільно-економічного змісту. Він ні трохи не скеровується проти основ буржуазного ладу, проти товарного господарства, проти капіталу. Скеровується він, навпаки, проти старих, кріпосницьких, передкапіталістичних стосунків на селі та проти поміщицького землеволодіння, як головної підпори всіх пережитків кріпацтва. Цілковита перемога такого селянського руху через це не усуне капіталізму, а навпаки, витворить ширший ґрунт, де-б він розвивався, прискорить та часто загострить суто-капіталістичний розвиток. Цілковита перемога селянського повстання може створити лише підпору демократичній буржуазній республіці, де вперше з усією чистотою й розгорнетися боротьба пролетаріату проти буржуазії.

Ось два протилежні погляди; їх треба ясно зрозуміти кожному, хто хоче розібратись у принципіальній безодні між соц.-революціонерами та соц.-демократами. На один погляд, селянський рух є соціалістичний, на другий — демократично-буржуазний. Звідси можна бачити, яке нещастя виявляють наші соціалісти-революціонери, коли вони всоте повторюють (порівн., напр., № 75 „Револ. Росии“), ніби ортодоксальні марксиста колись „ігнорували“ (знати не хотіли) селянське питання. З таким нещастям можна боротися тільки одним способом: повторюючи азбуку, викладаючи старі послідовно-народницькі погляди, показуючи всоте та втисячне на те, що справжня різниця полягає не в бажанні або в небажанні рахуватися з селянським питанням, не в визнанні або ігнорванні його, а в різній оцінці сучасного селянського руху та сучасного селянського питання в Росії. Хто говорить, що марксиста „ігнорують“ селянське питання в Росії, той по-перше, цілковитий неук, бо всі головні твори російських марксистів, почавши з плеханівських „Наших разногласий“ (що вийшли більш як двадцять років тому), здебільшого й присвячені були з'ясуванню того, що народницькі погляди на російське селянське питання є помилкові. По-друге, хто говорить про те, що марксиста „ігнорують“ селянське питання, той доводить тим, що він намагається ухилитись од повної оцінки справжньої принципіальної незгоди: чи є сучасний селянський рух демократично-буржуазний, чи ні? Чи скерований він, щодо свого об'єктивного значіння проти решток кріпацтва, чи ні?

Соціалісти-революціонери ніколи не давали й ніколи не можуть дати яскравої й точної відповіді на це питання, бо вони безнадійно блукають між старим народницьким та сучасним марксистським поглядом на селянське питання в Росії. Марксиста саме через це й кажуть, що соціалісти-революціонери стоять на точці зору дрібної буржуазії (єсть ідеологи дрібної буржуазії), бо вони не можуть спекатись дрібно-буржуазних ілюзій, фантазій народництва в оцінці селянського руху.

От через що нам знову доводиться повторювати: буки-аз, ба. До чого тяжить сучасний селянський рух у Росії? До землі й до волі. — Яку вагу матиме цілковита перемога цього руху? Добившись волі, цей рух покладе край пануванню поміщиків та урядовців в керуванні державою. Добившись землі, він передасть поміщицькі землі селянам. — Чи усуне найповніша воля та найповніша експропріація

поміщиків (відібрання землі в поміщиків) товарове господарство? Ні, не усуне. — Чи усуне найповніша воля та найповніша експропріяція поміщиків поодинокое господарювання селянських дворів на общинній землі або на „соціалізований“ землі? Ні, не усуне. — Чи усуне найповніша воля та найповніша експропріяція поміщиків, глибоке провалля між заможним селянином, власником багатьох коней та корів, і наймитом, поденим робітником, цеб-то між селянською буржуазією й селянським пролетаріатом? Ні, не усуне. Навіаки, чим повніше буде розгромлено та знищено вищу верству (поміщиків), тим глибший буде класовий розбрат між буржуазією та пролетаріатом. — Яку вагу матиме повна перемога селянського повстання як до її об'єктивного значіння? Ця перемога до краю винищить усі рештки кріпосництва, але зовсім не знищить буржуазного господарювання, не знищить капіталізму, не знищить поділу суспільства на класи, на багатих і на бідних, на буржуазію й пролетаріат. — Чому сучасний селянський рух являє собою демократично-буржуазний рух? Бо він, касуючи владу урядовців та поміщиків, утворює демократичний суспільний лад, не змінюючи буржуазної основи цього демократичного суспільства, не знищуючи панування капіталу. — Як повинен ставитись свідомий робітник, соціаліст, до сучасного селянського руху? Він повинен підтримувати цей рух, якнайенергійніше допомагати селянам, до краю допомагати їм скинути цілком і владу урядовців, і владу поміщиків. Але разом з цим він повинен з'ясувати селянам, що не досить іще скинути владу урядовців та поміщиків. Скидаючи цю владу, треба разом з тим готуватися знищити владу капіталу, владу буржуазії. Щоб дійти цього, треба негайно проповідувати соціалістичну, себ-то марксієвську науку та об'єднувати, гуртувати, організувати сільських пролетарів на боротьбу з селянською буржуазією та з усією російською буржуазією. Боротьбу демократичну робітники провадять укупі з частиною буржуазії, особливо дрібною. Боротьбу соціалістичну провадять робітники проти всієї буржуазії. Боротьбу з урядовцем та поміщиком можна й повинно провадити вкупі з усіма селянами, навіть заможними та середніми. А боротьбу з буржуазією, тоб-то з заможними селянами, надійно можна провадити тільки вкупі із сільським пролетаріатом.

Коли ми пригадаємо всі ці азбучні істини марксизму, що їх розглядати соціалісти-революціонери завсіди ухиляються, то нам легко вже буде оцінити такі „новітні“ закиди їхні проти марксизму.

„Навіщо—вигукуює „Р. Россія“ (№ 75) — треба підтримувати попереду селянина взагалі проти поміщика, а потім (себ-то одночасно) підтримувати пролетаріат проти селянина взагалі, замість відразу підтримувати пролетаріат проти поміщика, і до чого тут марксизм,—самий тільки Алах знає“.

Це погляд цілком примітивного дитячо-наївного анархізму. Про знищення „відразу“ всієї та всякої експлоатації давно вже, багато віків, навіть багато тисячоліттів мріє людство. Але ці мрії лишаяються мріями доти, доки мільйони визискуваних не почали об'єднуватися в усьому світі для витриманої, стійкої, всебічної боротьби за зміну капіталістичного суспільства в напрямі власного розвитку цього суспільства. Соціалістичні мрії перетворилися на соціалістичну боротьбу мільйонів людей тоді тільки, коли Марксієв науковий соціалізм зв'язав перетворчі поривання з боротьбою певної класи. Поза класовою боротьбою соціалізм є порожня фраза або наївне мрійництво. А в нас, у Росії, перед очима дві різні боротьби між двома різними

соціяльними силами. Пролетаріят бореться проти буржуазії скрізь, де єсть капіталістичні виробничі стосунки (а єсть вони навіть — до відома наших с.-р. — серед селянської общини, себ-то, як на їхній погляд, на землі, аж по саме нікуди „соціалізований“). Селянство, як шар дрібних землевласників, дрібних буржуа, бореться проти всіх решток кріпацтва, проти урядовців та поміщиків. Не бачити цих двох різних, різнорідних соціяльних воєн можуть тільки люди, що зовсім незнайомі з політичною економією та з історією революцій в усьому світі. Заплющувати очі на різнорідність цих воєн за допомогою слівця „відразу“, значить ховати голову під крило й відмовлятися від будь-якої аналізи дійсности.

Утративши суцільність поглядів старого народництва, соціялісти-революціонери позабували багато дечого навіть із науки самих народників. „Домагаючи селянству експропріювати поміщиків — пише там-таки „Рев. Росія“, — п. Ленін несвідомо пособляє насаджувати дрібно-буржуазне господарство на руїнах більш або менш розвинених уже форм капіталістичного хліборобського господарства. Хіба це не крок назад з погляду ортодоксального марксизму?“

Майте сором, панове! Адже-ж ви забули свого п. В. В! Погляньте в його „Судьби капитализма“, „Очерки“ добродія Николая — она та в інші джерела вашої мудрости. Ви пригадаєте тоді, що поміщицьке господарство в Росії сполучає в собі капіталістичні та кріпосницькі риси. Ви довідаєтесь тоді, що існує відробітна система господарства, цей безпосередній пережиток панщини. Коли-ж ви до того заглянете ще й у таку ортодоксально-марксієвську книгу, як третій том Марксового „Капіталу“, то ви довідаєтесь звідти, що инакше як за допомогою дрібно-буржуазного селянського господарства ніде не розвивалося панщанне господарство, та й не могло розвиватись та перетворюватись на капіталістичне господарство. Щоб знищити марксизм, ви вдатесь до спосібів занадто вже простого, занадто давно вже викритого: накидаєте марксизмові карикатурно-спрощений погляд на безпосередню переміну великого панщанного господарства на велике капіталістичне! Ви міркуєте: поміщицькі врожаї вищі проти селянських, отже експропріяція поміщиків є крок назад. Це міркування вартє гімназиста четвертої класи. Подумайте-лиш, панове, чи не було „кроком назад“ відділяти маловрожайну селянську землю від високоврожайної поміщицької, коли впало кріпацтво?

Сучасне поміщицьке господарство в Росії сполучає в собі капіталістичні та кріпосницькі риси. Теперішня боротьба селян з поміщиками, що-до об'єктивного значіння її, це є боротьба з рештками кріпосництва. Але спробувати полічити всі окремі випадки та зважити кожен окремий випадок, визначити з точністю аптекарських терезів, де саме кінчається кріпосництво й починається чистий капіталізм, — це значить звертати на марксієстів свій власний педантизм. Ми не можемо обчислити, яку долю в ціні продуктів, що ми їх купуємо в дрібного крамаря, становить трудова вартість, а яку долю шахрайство й т. д. Чи значить це, панове, що теорію про трудову вартість треба відкинути?

Сучасне поміщицьке господарство сполучає в собі капіталістичні та кріпацькі риси. Звідси самі тільки педанти можуть робити висновок, що наш обов'язок зважити, полічити й переписати кожную рисочку в кожному окремому випадку, як до її соціяльного характеру. Звідси самі тільки утопісти можуть робити висновок, що нам „нема чого“ розрізняти дві різнорідні соціяльні війни. Звідси випливає

насправді той і тільки той висновок, що ми повинні і в своїй програмі, і в своїй тактиці сполучати суто-пролетарську боротьбу проти капіталізму з загально-демократичною (та загально-селянською) боротьбою проти кріпосництва.

Чим сильніше розвинені капіталістичні риси в сучасному поміщицькому напівкріпацькому господарстві, тим конечнішою потребою є тепер-таки організувати самостійний сільський пролетаріат, бо тим скоріше виступить на сцену за всякої конфіскації суто капіталістичний або суто-пролетарський антагонізм. Чим сильніші капіталістичні риси в поміщицькому господарстві, тим швидше штовхне демократична конфіскація до справжньої боротьби за соціалізм, — і, значить, тим більше небезпеки має фальшива ідеалізація демократичного перевороту, що її переводять за допомогою слівця „соціалізація“. Ось який висновок впливає з суміші капіталізму та кріпацтва в поміщицькому господарстві.

Отже поєднувати суто-пролетарську боротьбу з загально-селянською, але не змішувати їх. Підтримувати загально-демократичну та загально-селянську боротьбу, аж ніяк не зливаючись із цією некласовою боротьбою, аж ніяк не ідеалізуючи її за допомогою фальшивих слівць, як ось соціалізація, аж ніяк не забуваючи ні на хвилину про організацію і міського, і сільського пролетаріату на цілком самостійну класову партію соціал-демократії. Підтримуючи до краю найрішучіший демократизм, ця партія не дасть стягти себе з революційного шляху реакційними мріями й спробами створити „вирівняльність“ за товарового господарства. Боротьба селян з поміщиками тепер революційна, конфіскація поміщицьких земель на даному щаблі політичній та економічній еволюції всіма сторонами революційна, і ми підтримуємо цей революційно-демократичний захід. Але й називати цей захід „соціалізацією“, дурити себе й народ що-до можливості „вирівняльного“ землекористування за товарового господарства, — це вже реакційна дрібно-буржуазна утопія, і ми залишаємо її соціалістам-революціонерам.

„Пролетарій“ № 24, 25 жовтня 1905 р.

Уривок із книги:

„З ІСТОРІЇ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОЇ АГРАРНОЇ ПРОГРАМИ“.

Аграрна програма російської соціал-демократії.

I.

Навряд чи треба докладно доводити, що російській соціал-демократії потрібна „аграрна програма“.

Аграрну програму ми розуміємо, як визначення провідних засад соціал-демократичної політики в аграрній справі, тоб-то що-до сільського господарства, що-до різних клас, шарів, груп сільської людности. В такій „селянській“ країні, як Росія, аграрна соціалістична програма є переважно, коли не виключно, „селянська програма“, програма, що визначає, як ставитись до селянського питання. Великі землевласники, сільсько-господарські наймані робітники й „селяни“, — ось такі три складові частини сільської людности в усіх капіталістичних країнах, між ними і в Росії. І оскільки зовсім ясно

вже само собою, як ставитись соціал-демократії до перших двох із згаданих трьох складових частин (до землевласників і робітників), остільки неясне навіть саме означення „селянства“, а тим більше неясна наша політика що-до основних питаннів його побуту і його еволюції. Коли на Заході весь стрижень соціал-демократичної аграрної програми становить саме „селянська справа“, то в Росії це мусить бути куди в більшій мірі. Тим паче нам, російським соціал-демократам, треба як-найбільш недвозначно вивначити свою політику що-до селянського питання; тим паче, що наш напрямок ще зовсім молодий у Росії, що весь старий російський соціалізм був, кінець-кінцем, „селянським“ соціалізмом. Правда, у тієї маси російських „радикалів“, що вважають себе за охоронців спадщини після наших соціалістів-народників різних відтінків, соціалістичного майже зовсім нічого вже не залишилось. Але всі вони тим радніше висувують на перше місце свою невгоду з нами в „селянській“ справі, чим приємніше їм затушувати той факт, що на кінь громадсько-політичного життя в Росії вийшло вже „робітниче“ питання, що в цьому питанні в них нема ніяких міцних підвалин, а дев'ять десятих між ними є, власне, звичайнісінькі соціал-реформатори. Нарешті, численні „критики марксизму“, що майже зовсім злилися, з цього останнього боку, з російськими радикалами (чи лібералами?), — і собі намагаються натискати саме на селянське питання, де, ніби-то, „ортодоксальному марксизмові“ найбільшої завдано побиванки „новітніми працями“ Бернштайнів, Булгакових, Давидів, Герців і навіть... Чернових!

Далі, окрім теоретичної розбіжності й війни „передових“ течій, суто-практичні потреби самого руху висувують останніми часами завдання пропаганди й агітації на селі. А хоч трохи широко й поважно налагодити цю справу не можна без витриманої принципово й доцільної політично програми. І російські соціал-демократи визнавали, яку вагу має „селянське питання“, уже відколи вони з'явилися на світ, як особливий напрямок. Нагадуємо, що в проєкті програми російських соціал-демократів, якого склала була „Група Визволення Праці“ (видано його 1885 року), є вимога радикально переглянути аграрні стосунки (умови викупу й наділу землі селянам ¹⁾). У брошурі: „Про завдання соціалістів у боротьбі з голодом у Росії“ (1892) Г. В. Плеханов також писав за соціал-демократичну політику в селянському питанні.

Через це зовсім природньо, що „Искра“ в одному із перших своїх номерів (квітень 1901 р., № 3) виступила з нарисом аграрної програми, визначаючи в статті „Робітничая партія й селянство“, як вона ставиться до основ аграрної політики російських соціал-демократів.

II.

Подаємо повністю „аграрну“ частину з цього проєкту.

„Щоб знищити рештки колишнього кріпацького ладу, що важким тягарем лежать на селянстві, і для вільного розвитку класової боротьби на селі, російська соціал-демократична робітничая партія домагатиметься:

1. Щоб скасовано викупні та чиншові платіжі, а також усякі повинності, що лежать тепер на селянстві, як на податному стані.

¹⁾ Див. додаток до брошури П. Б. Аксельрода: „До питання про сучасні завдання й тактику соціал-демократів“. Женева, 1898.

2. Щоб скасовано кругову запоруку й усі закони, що заваджають селянинові розпоряджатися своєю землею.

3. Щоб повернено народові ті грошові суми, що взято з нього, як викупні та чиншові платіжі; щоб конфісковано для цього монастирське майно й удільні маєтки, а також щоб накладено особливий податок на землю великих землевласників-дворян, котрі скористалися з викупних позик; щоб обернено суми, таким способом зібрані, на окремий народній фонд за-для культурних і добродійних потреб сільських громад.

4. Щоб засновано селянські комітети:

а) для того, щоб повернути сільським громадам (через експропріацію або коли земля переходила з рук до рук — через викуп, то-що) ті землі, котрі відрізано в селян за скасування кріпацтва і котрі в руках у поміщиків правлять за знаряддя до їх поневолення.

б) для того, щоб знищити рештки кріпацтва, котрі залишилися ще на Уралі, на Алтаї, у Західньому краї та по інших краях у державі;

5. Щоб надано судам право зменшувати занадто велику орендову платню і касувати угоди кабального характеру“.

Читач, може, здивується, що в „аграрній програмі“ нема будь-яких вимог на користь сільським найманим робітникам. Ми нагадуємо з цього приводу, що такі вимоги заведено в передніший розділ програми, де містяться вимоги нашої партії про те, „щоб охоронити робітничу класу од фізичного й морального виродження та щоб збільшити її здатність боротися за своє визволення“. Слова, що ми підкреслили, охоплюють усіх найманих робітників, а між ними і сільських, і всі 17 пунктів цього розділу в програмі стосуються й до сільських робітників.

Це об'єднання промислових і сільських робітників в одному розділі та залишення в „аграрній“ частині програми тільки „селянських“ вимог незручне, правда, тим, що вимоги сільського робітництва не впадають в око, не помітні з першого погляду. Як позверхово знайомитися з програмою, може навіть скластися зовсім хибне уявлення, що ми вмисне затемнювали вимоги на користь найманим сільським робітникам. Годі й казати, що таке уявлення в самій основі було-б помилкове. Згадана-ж незручність, власне, тільки зовнішнього характеру. Її легко усунути, і уважніше ознайомлюючись із програмою, і з коментарями до неї (а наша партійна програма „підє в народ“, розуміється, не інакше, як із коментарями — не тільки друкованими, а. що куди важливіше, і з усними коментарями. Коли будь-яка група захоче звернутися спеціально до сільських робітників, — вона повинна буде тільки виділити з-поміж усіх вимог і на користь робітникам саме найважливіші для наймитів, поденних робітників, то-що, і викласти їх в окремій брошурі, метелику чи в низці усних повідомлень.

Із принципового погляду, єдиною правильною редакцією розділів програми, що ми оце розглядаємо, є саме така, де було-б з'єднано докупи усі вимоги на користь найманим робітникам у всіх галузях народнього господарства й виразно відокремлено-б у певний розділ вимоги на користь „селянству“, бо основний критерій того, чого ми можемо й повинні домагатись у першому і в другому випадкові, зовсім не однаковий. Принципову різницю двох розділів програми висловлено, за проектом, у передньому слові до кожного розділу.

На користь найманим робітникам ми домагаємось од сучасного суспільства таких реформ, що „захищають їх від фізичного та морального виродження й підвищують їх спроможність боротися“, а на користь селянству ми домагаємось таких вимог, що сприяють „знищенню решток колишнього кріпацького ладу й забезпечують вільний розвиток класової боротьби на селі“. Звідциль видно, що наші вимоги на користь селянству мають зовсім инший характер, що в робітничому розділі ми стоїмо на ґрунті сучасного буржуазного суспільства, а в „селянському“ — вимагаємо поставити село в такі умови життя, які властиві буржуазному суспільству. Що до найманих робітників, то ми беремо на себе обороняти їх інтереси, яко класи, в сучаснім суспільстві; ми робимо так, бо вважаємо їх класовий рух за єдиний справжній революційний рух і намагаємось саме цей рух zorganizувати, керувати ним і освітлювати світлом соціалістичної свідомости. Тимчасом що до селянства, то ми не беремо на себе боронити його інтереси, як класи дрібних землевласників і хліборобів у сучасному суспільстві. Зовсім ні: „Визволення робітничої класи може бути справою тільки самої робітничої класи“, і через те соціал-демократія безпосередньо і цілком обороняє інтереси самого тільки пролетаріату, тільки з його класовим рухом прагне злитися в одне неподільне ціле. Усі инші-ж класи в сучасному суспільстві хтять зберегти основи теперішнього економічного ладу, і через те соціал-демократія може брати на себе боронити інтереси цих клас тільки за певних обставин і на певних, точно визначених умовах. Наприклад, класа дрібних виробників, поміж ними й дрібних хліборобів, борючись проти буржуазії, є реакційна класа, і тому „пробувати врятувати селянство обороною дрібного господарства й дрібної власности від натиску капіталізму — це значило-б даремне затримувати суспільний розвиток, обдурювати селянина ілюзією, що й за капіталізму. можливий його добробут, роз'єднувати трудящі класи, утворюючи меншості привілейоване становище коштом більшости“ („Искра“, № 3). Ось через що „селянські“ вимоги в своїй програмі ми обставляємо двома умовами. Ми підпорядковуємо законність „селянських вимог“ у соціал-демократичній програмі, по-перше, тій умові, щоб вони сприяли усуненню решток кріпацького ладу, а по-друге, щоб вони сприяли вільному розвитку класової боротьби на селі.

Розгляньмо докладніше кожную з умов, що їх коротенько окреслено вже в № 3 „Искри“.

„Рештки старого кріпацького ладу ще надзвичайно великі на нашому селі. Цей факт усі знають. Відробітки й кабала, станова й громадська неповноправність селянина, підлеглість його привілейованому землевласникові, що канчуками озброєний, побутова затурканість, що робить із селянина справжнього варвара, — усе це не виняток, а правило в російським селі, і все це є, кінець-кінцем, безпосередні пережитки кріпацького ладу. У тих випадках і стосунках, де ще панує цей лад, і оскільки він іще панує, ворогом йому є все селянство, як ціле. Супроти кріпосництва, супроти кріпосників-поміщиків і проти держави, що їм служить, селянство й надалі лишається класою, саме класою не капіталістичного, а кріпацького суспільства, тоб-то класою-станом. І що в нашому селі лишається ще цей, властивий кріпацькому суспільству, класовий антагонізм між „селянством“ і привілейованими землевласниками, то робітнича партія, безперечно, повинна бути на боці „селянства“, повинна підтримувати його в боротьбі й підштовхувати його на боротьбу з усіма рештками кріпосництва.

Ми беремо в лапки слово селянство, щоб підкреслити наявність у цьому разі безсумнівної суперечності: у сучаснім суспільстві селянство, звісно, не є вже єдина класа. Але кого дивує ця суперечність, той забуває, що це суперечність не в викладі, не в доктрині, а суперечність у самому російському житті. Це — не вигадана, а жива діалектична суперечність. Оскільки в нашому селі місце кріпацького суспільства заступає „сучасне“ (буржуазне) суспільство, оскільки селянство перестає бути класом, розпадаючись на сільський пролетаріят і сільську буржуазію (велику, середню, дрібну й найдрібнішу); оскільки залишаються ще кріпацькі стосунки, — остільки „селянство“ є ще й надалі класа, тоб-то, повторюємо, класа не буржуазного, а кріпацького суспільства. Це „оскільки—остільки“ існує в дійсності, як вельми складне перехрестя кріпосницьких і буржуазних стосунків у сучасному російському селі. Кажучи Марковими термінами, відробітна, натуральна, грошева й капіталістична рента переплітається в нас як-найдивовижнішим способом. Ми підкреслюємо цю обставину, що її встановлено всіма економічними досліддами в Росії, найбільше через те, що вона з доконечною неминучістю є джерелом тієї складності, заплутаності, коли хочете — штучності деяких наших „аграрних“ вимог, котра так сильно вражає багатьох з першого погляду. Хто в своїх запереченнях обмежується загальним невдоволенням з приводу складності та „хитрості“ розв'язання справи, той забуває, що простого розв'язання таких заплутаних питань і бути не може. Ми мусимо боротись з усіма рештками кріпацьких стосунків, — на це не може бути в соціал-демократа ніяких сумнівів, а що ці стосунки дуже складним способом перехрещуються з буржуазними, то й нам доводиться пролазити, хай вибачають на слові, у самий осередок цієї плутанини не лякаючись, що завдання таке складне. „Просте“ розв'язання його могло-б бути тільки одне: відступитись, пройти мимо, дати діяти тут самому тільки „стихійному елементові“. Але така „простота“, що її так люблять геть усі буржуазні й „економічні“ прихильники стихійности, негідна соціал-демократа. Пролетарська партія повинна не тільки підтримувати, а й підштовхувати наперед селянство в боротьбі з усіма рештками кріпосництва; а щоб підштовхувати наперед, не досить обмежуватись загальним побажанням, — треба дати виразну революційну директиву, треба вміти помігти розібратись у заплутаних аграрних стосунках.

III.

Переходимо до другого загального твердження, що визначає характер усіх наших селянських вимог; його висловлено так: „за-для вільного розвитку класової боротьби на селі...“

Ці слова надзвичайно важливі і для принципової постановки аграрної справи взагалі, і для оцінки окремих аграрних вимог зокрема. Вимога знищити рештки кріпацького ладу спільна в нас з усіма послідовними лібералами, народниками, соціал-реформаторами, критиками марксизму в аграрній справі, то-що. Від усіх цих добродіїв, коли ми ставимо таку вимогу, ми відрізняємося не принципово, а тільки мірою: вони й у цьому пункті неминучо залишаються завжди в межах реформи, ми-ж не спинимось (у згаданому вже роаумінні) і перед соціально-революційними вимогами. Навпаки, вимагаючи забезпечити „вільний розвиток класової боротьби на селі“, ми стаємо в принципове противенство до всіх цих добродіїв і навіть до всіх ре-

волюціонерів та соціалістів, не соціал-демократів. Ці останні також не спиняться перед соціально-революційними вимогами в аграрній справі, але вони не захотять підпорядкувати цих вимог такій умові, як вільний розвиток класової боротьби на селі. Ця умова є основний і центральний пункт у теорії революційного марксизму що-до аграрної справи. Визнати цю умову — значить визнати, що й еволюція сільського господарства, дарма що вона така заплутана й складна та дуже різноманітна своїми відмінами, є так само капіталістична еволюція; це значить, далі, що й вона так само (як і еволюція промисловости) викликає класову боротьбу між пролетаріатом і буржуазією, що саме за цю класову боротьбу ми повинні найперше й найбільше дбати, що ця класова боротьба повинна правити нам за той брусок, де ми будемо випробовувати й принципові справи, і політичні завдання, і способи пропаганди, агітації та організації. Визнати цю умову — це значить узяти на себе обов'язок і в найболючішій справі про участь дрібного селянства в соціал-демократичному русі дотримуватись невхильно класової точки зору, не поступатись ані трохи точкою зору пролетаріату перед інтересами дрібної буржуазії, а, навпаки, докладати всіх сил, щоб дрібний селянин, котрого поневолює й руйнує цілий сучасний капіталізм, покинув свою класову точку зору і став на точку зору пролетарську.

Виставляючи таку умову, ми тим самим цілком і без вороття одгороджуємось не тільки від своїх ворогів (тоб-то безпосередніх чи посередніх, свідомих чи несвідомих прихильників буржуазії, наших дочасних і часткових союзників у боротьбі з рештками кріпацького ладу), але од тих непевних друзів, що своєю половинчастою постановкою аграрного питання здатні наробити (та й справді роблять) багато шкідливого пролетарському революційному рухові.

Виставляючи цю вимогу, ми протягаємо цим провідну нитку, і тримаючись за неї соціал-демократ, навіть закинений хоч у яку глушину сільську, навіть поставлений віч-на-віч перед найзаплутанішими аграрними стосунками, що висувують на перше місце загально-демократичні завдання, — зможемо перевести, підкреслити, розв'язуючи такі завдання, свою пролетарську точку зору, — так само, як ми не перестаємо бути соціал-демократами і тоді, як розв'язуємо загально-демократичні політичні завдання.

Виставляючи цю умову, ми тим самим відповідаємо на той закид, що багато хто робить, після того як побіжно з конкретними вимогами нашої аграрної програми ознайомиться... „Повернути викупні платіжі й одрізки сільським громадам“ — та де-ж тут наша пролетарська особливість і наша пролетарська самостійність? Та хіба це не буде, власне, „подарунок сільській буржуазії“.

Звісно, буде, але в тому тільки розумінні, з якого й саме повалення кріпацтва було „подарунком буржуазії“, тоб-то визволенням із кріпацьких пут, що перешкоджали саме буржуазному, а не якому иншому розвиткові. Пролетаріат тим саме й відрізняється від інших класів, які поневолює буржуазія і які протистоять їй — що він покладає свої надії не на затримання буржуазного розвитку, не на те, щоб притупити чи змякшити класову боротьбу, а, навпаки, на те, щоб ця боротьба як-найповніше і найвільніше розвивалася, на те, щоб прискорився буржуазний процес ¹⁾. У капіталістичному суспільстві, що

¹⁾ Звісно, не всякі заходи, що прискорюють буржуазний поступ, обстоє і пролетаріат, а тільки такі, що безпосередньо впливають на збільшення спроможности робітни-

розвивається, не можна знищити решток кріпацтва, які заваджають його розвитку, щоб не підсилити та зміцнити буржуазію. „Бентежитись“ цим — значить повторювати помилку тих соціалістів, які кажуть, що політична воля нам ні до чого, бо вона підсилить та зміцнить панування буржуазії.

Наприкінці підсумуймо ті основні твердження, що лягли в основу нашої аграрної програми. Кожний, кому траплялося працювати над складанням програми чи знайомитися з деталями того, як складалось її по інших країнах, знає, що ту саму думку можна формулювати геть різноманітними способами — нам важно, щоб усі товариші, котрим на суд ми подаємо тепер нашого проєкта, цілком погодилися що-найперше і що-найбільше що-до основних принципів. А там уже поодинокі відміни в формулюванні не мають кардинального значіння.

За центральний фактор у сфері аграрних стосунків у Росії ми вважаємо класову боротьбу. Ми будемо всю свою аграрну політику (а через це й аграрну програму) на непохитнім визнанні цього факту з усіма наслідками, що з нього випливають. Наша головна найближча мета — розчистити шлях вільному розвитку класової боротьби на селі, пролетарської класової боротьби, скерованої на те, щоб здійснити кінцеву мету світової соціал-демократії, на те, щоб пролетаріят здобув політичну владу, на те, щоб утворити підвалини для соціалістичного суспільства. Оголошуючи класову боротьбу собі за провідну нитку в усіх „аграрних питаннях“, ми цим самим цілком і без вороття відокремлюємо себе від так дуже численних у Росії прихильників половинчастих і невиразних теорій: „народницької“, „етично-соціологічної“, „критичної“, соціал-реформаторської та як іще їх там звати.

Щоб розчистити шлях вільному розвитку класової боротьби в Росії взагалі й на російському селі зокрема, треба знищити всі рештки кріпацького ладу, які прикривають тепер зародки капіталістичних антагонізмів серед сільської людности, не дають їм розвиватися. І ми робимо останню спробу допомогти селянству змести одним дужим ударом усі ці рештки, „останню“ через те, що й сам російський капіталізм, розвиваючись, стихійно творить ту саму роботу, веде до тієї самої мети, але веде властивим йому шляхом насильства й гніту, руйнування й голодної смерті. Перехід кріпацького визиску на капіталістичний є неминучий, і це була-б шкідлива, реакційна ілюзія — пробувати затримати чи „обминути“ його. Але цей перехід можна собі уявити також і в формі силомісного повалення тих нащадків кріпосників, що спираючись не на „владу грошей“, а на традиції колишньої рабовласницької влади, висисають тепер останні соки з патріархального селянства. Це патріархальне селянство, живучи з своєї власної праці за системи натурального господарства, засуджене на зникнення; але зовсім не „неодмінно“ не за „іманентним“ законом соціально-економічної еволюції засуджене воно на муки, на „здирання податків“ і на різки, на муки вимирання голодною смертю.

Тож, без ілюзій що-до можливости розвитку чи навіть хоч трохи людяного існування дрібних виробників у капіталістичному суспільстві (а ним чим-раз більше стає Росія), ми домагаємось повного й безумовного, не реформаторського, а революційного скасу-

чої класи боротися за своє визволення. А „відробітки“ й кабала лягають на неможливу й близьку пролетаріатові частину селянства куди важчим тягаром, ніж на заможну.

вання й знищення пережитків кріпосництва. Ми визнаємо за селянські ті землі, котрі відкривав у селян дворянський уряд і котрі й досі держать їх у фактичному рабстві. Таким чином, як виняток і через особливі історичні обставини, ми стаємо оборонцями дрібної власності, але ми боронимо її лише тоді, як вона бореться з тим, що вціліло од „старого режиму“, і тільки з умовою скасувати ті установи, що затримують реформування патріархальної, застиглої, нерухливої, затурканої й забутої Обломівки: з умовою дати повну волю переселятись, дати волю обігу землі і цілком знищити становий поділ. Демократичний перегляд державних і цивільних законів ми хочемо доповнити демократичним, революційним переглядом уславленої „селянської реформи“.

Керуючись такими принципами аграрної політики, російський соціал-демократ, опинившись на селі, зуміє орієнтуватися в складних тамтешніх стосунках, зуміє пристосувати до них свою строго витриману революційну пропаганду й агітацію. Його не застухає тоді зненацька можливий селянський рух (що подекуди ніби-то вже й починається). Він не обмежуватиметься тими вимогами на оборону сільсько-господарських найманих робітників, що їх докладно подано в розділі найближчих „робітничих“ вимог у нашій програмі, і їх він, певне, висуватиме скрізь і завжди. Він завжди зможе також і в селянстві підштовхнути той загально-демократичний рух, що (коли пощастить йому в наших селі вийти за межі зародкового стану) почнеться в боротьбі з сільськими кріпосниками, а кінчитиметься — повстанням проти тієї наймогутнішої й найганебнішої рештки кріпачства, що зветься самодержавством.

1902 року.

ПЕРЕГЛЯД АГРАРНОЇ ПРОГРАМИ РОБІТНИЧОЇ ПАРТІЇ.

Усі визнають тепер конечну потребу переглянути аграрну програму робітничої партії. Остання конференція „більшости“ (грудень 1905 р.) формально висунула цю настиглу справу, і її вже й поставлено на порядок денний об'єднаного з'їзду.

Ми маємо намір дати спочатку дуже стислий нарис того, як ставляно аграрне питання в історії російської соціал-демократії, ще й начерк проєкта, що його ми обстоюємо.

Побіжний нарис історичного розвитку поглядів російської соціал-демократії на аграрне питання.

Російська соціал-демократія з самого початку свого визнавала величезну вагу аграрного й соціального селянського питання в Росії, включаючи самостійну аналізу цього питання у всі свої програмні збудування.

Противна думка, що її часто поширюють народники й соціалісти-революціонери, ґрунтується на повному неутті або-ж на зумисному перекручуванні справи.

Уже в першій проєкті програми російських соціал-демократів, — його опублікувала „Група Визволення Праці“ 1883 року, — стоїть вимога „радикально переглянути аграрні стосунки“.

Далі, Плеханов і в збірникові „Соціал-демократ“ (кінець 80-х років), і в брошурі „Всеросійська руїна“, і „Завдання соціалістів в

боротьбі з голодом в Росії“ (1891—92 р.р.) не раз і в найрішучіших словах підкреслював величезну вагу селянського питання в Росії, показував навіть і на те, що може статись і „чорний переділ“ за прийдешнього демократичного перевороту, і що соціал-демократія ніяк не боїться і не пурається цієї перспективи. Не будши зовсім соціалістичним заходом, „чорний переділ“ дав-би величезний поштовх розвитку капіталізму, зростанню внутрішнього ринку, піднесенню селянського добробуту, розкладові „общини“, розвитку класових суперечностей на селі, ліквідації всіх слідів старої кріпацько-невільницької Росії.

Ця вказівка Плеханова на „чорний переділ“ має для нас особливу вагу. Вона наочно доводить, що соціал-демократи відразу дали саме ту теоретичну постановку аграрному питанню в Росії, що на ній вони й досі невхильно стоять.

Російські соціал-демократи, відколи виникла їхня партія аж до цього часу, завжди обстоюють такі три твердження. Перше—аграрний переворот неминучо являтиме собою частину демократичного перевороту в Росії. Звільнити село від кріпацько-невільницьких стосунків це й буде зміст цього перевороту. Друге—прийдешній аграрний переворот як до свого суспільно-економічного значіння буде буржуазно-демократичним переворотом: він не зменшить, а збільшить розвиток капіталізму та капіталістично-класових суперечностей. Третє—соціал-демократія має всі підстави як-найтвердіше підтримувати цей переворот, накреслюючи разом із тим ті чи інші найближчі завдання, проте не звязуючи собі рук і ані трохи не відмовляючись підтримати навіть і „чорний переділ“.

Хто не знає цих трьох тверджень, хто не вчитав їх у всій соціал-демократичній літературі з аграрного питання в Росії, той або не знає справи, або обминає суть справи (так завжди роблять соціалісти-революціонери).

Вертаючись до історичного розвитку соціал-демократичних поглядів на селянське питання, зазначимо ще з літератури кінця 90-х років „Завдання російських соціал-демократів“ (1898), де рішучо одкидається думка про те, що соціал-демократи „байдужливо“ ставляться до селянства, і де повторюється загальні погляди соціал-демократії, а далі ще газету „Искра“. В 3-му числі її, що вийшло навесні (березень—квітень) 1901 року, цеб-то за рік до першого великого селянського повстання в Росії, вміщено редакційну статтю „Робітнича партія й селянство“, де підкреслено ще раз вагу селянського питання й висунуто між иншим серед инших вимог і вимогу повернути відрізки.

Цю статтю можна розглядати, як перший начерк тієї аграрної програми Р.С.-Д.Р.П., що її від імени редакції „Искры“ та „Зари“, опубліковано влітку 1902 року, а на II з'їзді нашої партії (серпень 1903 року) вона стала за офіційну програму партії.

У цій програмі всю боротьбу проти самодержавства розглядається, як боротьбу буржуазного ладу проти кріпосництва, і принципова точка зору марксизму відбивається там як-найвиразніше в основнім твердженні аграрної частини: „Щоб усунути рештки кріпацтва, що важким гнітом лежать безпосередньо на селянах, і за-для вільного розвитку класової боротьби на селі, партія вимагає...“

Критики соціал-демократичної програми майже всі мовчки обходять це основне твердження: вони не помічають слона.

Окремі пункти аграрної програми, на II з'їзді ухваленої, крім безперечних вимог (скасування станових податків, зниження

оренди, воля розпоряджатися землею), містили в собі ще й вимогу повернути викупні платіжі і встановити селянські комітети, щоб за допомогою їх повернути одрізки й усунути рештки кріпацьких стосунків.

Останній пункт про відрізки викликав найбільшу критику серед соціал-демократів. Цей пункт критикувала й соціал-демократична група „Боротьба“, що пропонувала (коли пам'ять не зраджує) експропріацію всієї поміщицької землі; критикував і тов. Ікс (його критика разом із мовою відповіддю вийшла окремою брошурою в Женеві 1903 року, влітку, перед самим II з'їздом; делегати цього з'їзду мали її при собі. Тов. Ікс пропонував, замість одрізків та повернення викупних платіжів, ось що: 1) конфіскувати церковні, монастирські та удільні землі, передавши їх „демократичній державі до володіння“ 2) „обікласти прогресивним податком земельну ренту великих земельників, щоб ця форма прибутку перейшла до рук демократичної держави на народні потреби“ і 3) „здійснити перехід частини приватно-власницьких земель (великого землеволодіння), а як можна, то й усіх земель, до рук великих громадських організацій самоврядування (земств)“.

Я критикував цю програму, називаючи її „погіршенням і суперечливим формулюванням вимоги націоналізувати землю“, і підкреслював, що соціал-демократія не повинна зв'язувати собі рук, зарікаючись хоч-би „розпродажу“ конфіскованих земель, підкреслював, що повернення відрізків ніяк не обмежує змагання соціал-демократії, а обмежує тільки сільському пролетаріатові й селянській буржуазії можливість виставляти спільні завдання. Я підкреслював, що „як вимога всієї землі буде вимогою націоналізації або передачі землі теперішньому хазяйновитому селянству, то ми оцінимо цю вимогу з погляду інтересів пролетаріату, взявши на увагу всі умови справи; ми не можемо наперед сказати, наприклад, чи виступить наше хазяйновите селянство, коли революція збудить його до політичного життя, яко демократично-революційна партія чи яко партія порядку (стор. 35 — 36 названої брошури).

Ту-ж саму думку про те, що відрізки не обмежують ні розмаху селянського руху, ні нашого підпертя йому, як воно піде далі, розвивав я і в „Селянській бідноті“ (вийшла 1903 року перед II з'їздом), де „відрізки“ названо не „загородкою“, а „дверима“, і думку про перехід всієї землі до селянства ні в якому разі не відкидається, а навіть вітається за певних політичних обставин.

Що-до чорного переділу я писав у серпні 1905 року („Заря“ № 4), обороняючи проєкта аграрної програми:

„Вимагаючи „чорного переділу“, реакційна утопія має на меті об'єднати та увічнити дрібне селянське виробництво, але в ньому є (крім утопії, ніби „селянство“ може бути „носителем соціалістичного перевороту) і революційний бік, а саме: бажання знести селянським повстанням всі рештки кріпацтва“.

Виходить, довідки з літератури 1902 — 3 року непохитно доводять, що вимогу відрізків автори цього пункту ніколи не розуміли, як обмеження розмаху селянського руху й нашого підпертя йому. Але тимчасом хід подій показував, що цей пункт не задовольняє, бо селянський рух росте вшир і вглиб з величезною швидкістю, і наша програма в широких масах викликає незрозуміння, а партія робітничої класи повинна зважати на широкі маси й не може покликатися на самі тільки коментарі, що пояснюють незбов'язовим для партії доводами загальнообов'язкову програму.

Потреба переглянути аграрну програму настигала. На початку 1905 року в одному з чисел „більшовицької“ соціал-демократичної газети „Вперед“ (що виходила з січня до травня 1905 р. щотижня в Женеві) викладено проєкта зміни аграрної програми, усунуто пункта про відрізки й замінено його „підпертям селянських вимог аж до конфіскації всієї поміщицької землі“.

Але на III з'їзді Р. С.-Д. Р. П. (травень 1905 р.) і на одночасній „конференції“ „меншости“ питання про перегляд самої програми не було поставлено. Вироблено тільки тактичну резолюцію. Обидві половини партії погодились тут підтримувати селянський рух аж до конфіскації всієї поміщицької землі.

Власне кажучи, ці резолюції наперед розв'язали до певної міри питання про перегляд аграрної програми Р. С.-Д. Р. П. На останній конференції „більшости“ (грудень 1905 р.) ухвалено мою пропозицію висловити побажання, щоб усунуто пункти про відрізки та про повернення викупних платіжів, а також, щоб замінено ці пункти вказівкою на підпертя селянського руху аж до конфіскації всієї поміщицької землі¹⁾.

На цім ми й скінчимо побіжний огляд історичного розвитку поглядів Р. С.-Д. Р. П. на аграрне питання.

Завдання нашої аграрної програми.

Питання про аграрну програму Р. С.-Д. Р. П. чимало-б з'ясувалося, якби ми спробували викласти цю програму, як прості й ясні поради, що повинна дати соціал-демократія пролетаріатові й селянству за доби демократичної революції.

Перша порада неминучо буде така: скерувати всі зусилля до перемоги селянського повстання. Без такої перемоги ні про „відібрання землі“ від поміщиків, ані про утворення дійсно демократичної держави годі й говорити серйозно. А лозунг, що кличе селян до повстання, може бути тільки один: конфіскація всіх поміщицьких земель, жадним побитом не відчуження взагалі або не експропріація взагалі, що залишають поза увагою питання про викуп) і неодмінно конфіскація через селянські комітети, аж поки зберуться установчі збори.

Всяка вища порада (між ними й лозунг „відчуження“, що висовує Маслов, і вся його муніципалізація) є заклик розв'язати питання не повстанням, а угодою з поміщиками, угодою з центральною реакційною владою, єсть заклик розв'язати питання не способом революційним, а способом бюрократичним, бо найдмократичніші краєві й земські організації не можуть не бути бюрократичними порівнюючи до революційних селянських комітетів, що тут-таки на місці зараз-таки повинні розправитися з поміщиками й захопити права, які підлягають санкції всенародніх установчих зборів.

¹⁾ Ось текст цієї резолюції: „IV Конференція визнає, що розвиток селянського руху цілком стверджує основні принципи погляди революційного марксизму як на революційний характер, так і на справжній громадсько-економічний зміст цього руху, котрий руйнує рештки кріпацтва та створює вільні буржуазні стосунки на селі. Конференція гадає, що аграрну програму партії бажано змінити так: пункт про відрізки усунути, замість нього поставити, що партія підтримує революційні заходи селянства аж до конфіскації всієї державної, церковної, монастирської, удільної, кабінетської й приватно-власницької землі, взявши за своє головне й постійне завдання самостійну організацію селянського пролетаріату, пояснюючи йому непримиренне протиривенство його інтересів та інтересів сільської буржуазії зазначаючи кінцеву мету соціалізму, що єдино спроможний знищити поділ громадянства на класи та всяку експлоатацію людини від людини.“

Друга порада неминучо буде такою: не перевівши цілком демократизації політичного ладу, не встановивши республіки, не забезпечивши на ділі самодержавство народу, годі й думати за те, щоб утримати завоювання селянського повстання, або за те, щоб зробити будь-який крок далі.

Цю нашу пораду робітникам і селянам ми повинні особливо чітко й точно формулювати, щоб не можливі були ніякі сумніви, ніяка двозначність, ніяке перекручування, ніяке мовчазне припущення такої нісенітници, як можливість знищити поміщицьке землеволодіння за реакційної центральної влади. І тому, чим-дуж висуваючи наперед наші політичні поради, ми повинні сказати селянинові: „взявши землю, ти мусиш іти наперед, інакше неминучо тебе розіб'ють та відкинуть назад поміщики й велика буржуазія. Не можна взяти землю й утримати її за собою без нових політичних завоювань, не заповідявши ще тяжчого вдару всій приватній власності на землю взагалі. В політиці, як і в усьому громадському житті, як не підеш наперед—тебе відкинуть назад. Або буржуазія, зміцнившись після демократичного перевороту (котрий, природньо, зміцнює буржуазію), відійме всі завоювання від робітників і селянської маси, або пролетаріят та селянська маса проб'ють собі дорогу наперед. А це значить: республіка й повне самодержавство народу. Це значить: як переможе республіка, націоналізувати всю землю, а це й є можливий максимум буржуазно-демократичного перевороту, природній і потрібний крок уперед від завоювання буржуазного демократизму до початку справжньої боротьби за соціалізм.

Третя й остання порада: організуйтеся окремо, пролетарі та півпролетарі міста й села. Не довіряйте ніяким хазяйчикам, бодай і дрібним, бодай і „трудящим“. Не спокушайтеся дрібним господарством за тих умов коли існує товарове виробництво. Чим ближче підходить справа до перемоги селянського повстання, тим швидше повернуться селяни-хазяї проти пролетаріяту, тим потрібніша самостійна пролетарська організація, тим енергійніш, упертіш, рішучіш і голосніш повинні ми кликати до повного соціалістичного перевороту. Ми підтримуємо селянський рух до кінця; проте ми повинні пам'ятати, що це рух іншої класи, не тієї, що може зробити соціалістичний переворот. Тому ми залишаємо на боці питання про те, що робити з землею, як розподілити її, яко об'єкт господарства,—таке питання можуть розв'язувати в буржуазнім суспільстві й розв'язуватимуть тільки великі й дрібні хазяї. Нас цікавить цілковито (а після перемоги селянського повстання—майже виключно) питання: що робити сільському пролетаріятові? Ми беремось і будемо братися, головне, до цього питання, залишивши ідеологам дрібного буржуа вигадувати вирівняльне землекористування та все таке. Ми відповімо на це питання, основне питання нової, буржуазно-демократичної Росії: пролетаріят сільський мусить самостійно організуватися разом з міським на боротьбу за повний соціалістичний переворот.

Отже, наша аграрна програма повинна складатися з трьох основних частин: по-перше, як-найрішучіше закликати селян до революційного натиску на поміщицьке землеволодіння; по-друге, точно визначити дальші заходи, що їх може й повинен зробити рух, щоб зміцнити селянські завоювання й перейти від перемоги демократії до пролетарської безпосередньої боротьби за соціалізм; по-третє, визначити класові пролетарські завдання партії, що тим невідпорніш

насовуються на нас і тим невідступніш вимагають ясної постановки їх, чим ближче перемога селянського повстання.

Програма Маслово не розв'язує ні одного з тих основних завдань, що повинна тепер розв'язати Р. С.-Д. Р. П.: ця програма не дає такого лозунга, який тепер-таки, негайно, в добу найбільш антидемократичної держави, скеровує селянський рух до перемоги; ця програма не дає точного визначення політичним перетворенням, потрібним, щоб завершити та закріпити перетворення аграрні; вона не дає вказівок на заходи, що потрібні в царині земельної реформи за найновішого й найпо-слідовнішого демократизму; вона не дає характеристики пролетарській позиції нашої партії що-до всіх буржуазно-демократичних перетворень. Ця програма не визначає ані умов „першого кроку“, ані завдань „другого кроку“, а зміщує все в одну купу, починаючи з передачі удільних земель до рук „демократичної держави“, що не існує, і продовжуючи передачею поміщицьких земель до рук демократичних муніципалітетів, боявшися недемократичного характеру центральної влади. Ця програма не революційна що-до свого практичного значіння в даний момент, збудована на припущенні цілком штучної та зовсім неймовірної угоди з напівреакційною центральною владою, вона не може керувати робітничою партією ні на однім з можливих і гаданих шляхів розвитку демократичного перевороту в Росії.

Підсумовуємо: єдина правдива програма за обставин демократичного перевороту буде така: конфіскації поміщицьких земель та заведення селянських комітетів ¹⁾ ми мусимо негайно вимагати й не додавати до цих вимог ніяких обмежень та застережень. Така вимога революційна й вигідна з погляду пролетаріату й селянства за всяких, навіть найгірших обставин. Така вимога неминучо призводить до краху поліцейської держави й зміцнює демократизм.

Проте обмежуватися конфіскацією не можна. В епоху демократичної революції й селянського повстання ми ніяк не можемо безумовно відкидати націоналізацію землі. Треба тільки цю вимогу окреслити цілком точно, зазначивши певні політичні порядки, що без них націоналізація могла-б тільки пошкодити пролетаріатові й селянству.

Така програма буде повна й суцільна. Вона дасть безумовний максимум того, що взагалі можна собі уявити за всякого буржуазно-демократичного перевороту. Вона не зв'яже рук соціал-демократії, припускаючи і розділ, і націоналізацію за різних політичних кон'юктур. Вона не внесе ні в якому разі розбрату між селянством і пролетаріатом, як борцями за демократизм ²⁾. Вона висуне тепер-таки і то негайно, за поліцейсько-самодержавних політичних порядків, висуне безумовно революційні лозунги та ще й такі, що ці порядки революціонізують виставляючи також і дальші вимоги за

¹⁾ Як і Ікс, Маслово „бачить суперечність у тім, що ми вимагаємо знищення станів та заведення селянських, цеб-то станових комітетів. Справді-ж тут тільки здається, що є суперечність: для знищення станів треба, щоб була „диктатура“ нижчого, пригніченого стану, — так само, як для знищення клас взагалі, а разом з тим і клас пролетарів, треба, щоб була диктатура пролетаріату. Вся наша аграрна програма має на меті знищити кріпацькі й станові традиції в царині аграрних стосунків, а знищити можна тільки тоді, як апелювати єдино до нижчого стану, до тих, що пригнічені цими рештками кріпацького ладу“. Ленін, відповідь Іксу.

²⁾ Щоб одкинути всяку думку про те, буцім робітничка партія хоче накидати селянству будь-які просекти реформ, незалежно від волі селянства, незалежно від самостійного руху серед селянства, — щоб одкинути все це, до проекту програми додано варіант А, де, замість прямої вимоги націоналізації, говориться спочатку про підперта з боку партії пориваннів революційного селянства скасувати приватну власність на землю.

умови повної перемоги демократичної революції, себ-то тоді, й нові як завершення демократичного перевороту виявить нові перспективи завдання. Безумовно треба в програмі точно зауважити особну нашу пролетарську позицію в цілому демократичному аграрному перевороті. Нема чого соромитися, що такому зауваженню місце в тактичній резолюції, або що це повторення загальної частини програми.

Щоб ясною була наша позиція взагалі та щоб з'ясувати її перед масою, варто пожертвувати стрункою схемою поділу тем на програмові й тактичні.

Відповідного проєкта аграрної програми, що її виробила більшість „аграрної комісії“ („аграрну комісію“ призначив об'єднаний центральний комітет Р.С.-Д.Р.П., щоб скласти проєкта нової аграрної програми), ми й подаємо.

Проєкт аграрної програми.

Щоб знищити рештки кріпацтва, що важким гнітом лежить безпосередньо на селянах, та в інтересах вільного розвитку класової боротьби на селі, партія вимагає:

1) конфіскувати всі церковні, монастирські, удільні, державні, кабінетські та поміщицькі землі;

2) завести селянські комітети для того, щоб негайно знищити всі сліди поміщицької влади та поміщицьких привілеїв та щоб фактично розпоряджатись конфіскованими землями, аж поки установлять всенародні установчі збори новий земельний лад;

3) скасувати всі податки та відбутки, що лежать тепер на селянстві, як на податному стані;

4) скасувати всі закони, що перешкоджають селянинові розпоряджатися овоєю землею;

5) надати виборним народнім судам право знижувати надмірно велику орендову платню та оголошувати недійсними такі умови, що мають кабальний характер.

Якщо повна перемога сучасної революції в Росії цілком забезпечить народнє самодержавство, себ-то створить республіку й сповна демократичний державний лад, то партія буде¹⁾ добиватися, щоб скасовано приватну власність на землю і щоб передано всі землі у спільну власність усього народові.

Поруч із пим російська соціал-демократична робітнича партія, у всіх випадках і за всякого стану демократичних аграрних реформ, ставить собі завдання невхильно прагнути самостійної класової організації сільського пролетаріату, з'ясувати йому непримиренне противенство між його інтересами та інтересами селянської буржуазії, застерігати його, щоб не мавив себе системою дрібного господарства, котра ніколи, за товарового виробництва, не в силі знищити злидні в масах і, нарешті, показувати на конечну потребу зробити повний соціалістичний переворот, яко єдиний засіб знищити усякі злидні й усяку експлоатацію.

1906 рік.

¹⁾ Варіант А... то партія підтримуватиме змагання революційного селянства скасувати приватну власність на землю й добиватиметься передачі всіх земель державі у власність.

АГРАРНЕ ПИТАННЯ НА СТОКГОЛЬМСЬКОМУ З'ЇЗДІ.

Аграрне питання, або, певніше, питання про аграрну програму висунув з'їзд на першу чергу. Дебати були великі. Постало дуже багато найцікавіших принципових питань. Доповідачів було п'ятеро: я обороняв проєкта аграрної комісії (надруковано його в брошурі „Перегляд аграрної програми робітничої партії“) та нападав на муніципалізацію Маслова. Тов. Джон обороняв цю останню. Третій доповідач, Плеханов, обороняв Маслова й намагався упевнити з'їзд, що ленінська націоналізація, — це есерівщина й народовольство. Четвертий доповідач, Шмідт, обороняв проєкта аграрної комісії з поправками в дусі „варіанта А“ (див. цей варіант в названій вище брошурі, примітка 51 стор. цього видання). П'ятий доповідач, Борисов, обороняв розподіл. Його програма була оригінально збудована, але по суті наближалася найбільше до нашої, замінивши націоналізацію, створенням республіки зумовлену, поділом земель у власність селянську.

Само собою, що викласти в цім звіті всі подробиці широчезних дебатів мені не під силу. Постараюся окреслити тільки головне, цеб-то суть „муніципалізації“ та доводи проти націоналізації, яку зумовлює заведення республіки то-що. Тут зауважу, що в центрі всіх суперечок стала Плехановська постановка питання через свою полемічну різкість, завсіди вигідну й бажану з погляду чіткого вирішення основних тенденцій того чи іншого напрямку думок.

В чому суть „муніципалізації“? В передачі поміщицьких земель (або точніш: всіх земель великого приватного володіння) до рук земствам та взагалі органам місцевого самоврядування. Селянські надільні землі й землі дрібних власників повинні залишатися в їхній власності. Великі маєтки „відчужується“ й передається демократично організованим органам місцевого самоврядування: по-простому це можна висловити так; поміщицькі землі нехай селяни орендують у земств, тільки демократичних земств.

Як перший доповідач, я гостро висловлювався проти цього проєкту. Він нереволуційний. На нього не пристануть селяни. Він шкідливий, якщо нема цілком послідовного демократичного державного ладу аж до республіки, якщо урядовців не обирає сам народ, якщо не знищено постійну армію, то-що. Такі були три головні мої доводи.

Я вважаю, що цей проєкт нереволуційний, по-перше, через те, що в ньому замість конфіскації (відчуження без викупу) говорилося про відчуження взагалі; по-друге, і це головне, через те, що в цьому проєкті нема заклик у революційним способом здійснити аграрний переворот. Фрази про демократизм ще нічогоісінько не кажуть під такий час, коли облудні угодовці самодержавства з народом, кадети, називають себе демократами. Всякі способи аграрного перевороту зійдуть на ліберально-урядовчу реформу, на кадетську реформу, а не на селянську революцію, коли не висунути лозунга щоб сами

¹⁾ В моєму проєкті сказано «конфіскованими». Тов. Борисов справедливо зауважив, що це помилкове формулювання. Треба сказати: «захопленнями». Конфіскація, це юридичне визнання захоплення, затвердження його законом. Ми повинні висувати лозунг конфіскації. Щоб здійснити його, ми повинні кликати селян до захоплення. Це селянське захоплення треба буде визнати, узаконити всенародними установчими зборами, що будучи найвищим органом народного самодержавства, зроблять із захоплення конфіскацію на підставі закону, виданого від установчих зборів.

селяни захоплювали землю негайно-ж таки на місці, цеб-то саме через революційні селянські комітети, ще й так, щоб селяни сами-ж і розпоряджались цими захопленими землями, аж поки буде скликано всенародні установчі збори. Без цього лозунга у нас буде програма кадетської або напівкадетської аграрної реформи, а не селянської революції.

Далі. На муніципалізацію не пристануть селяни. Муніципалізація означає: надільні землі візьми собі дурно, а за поміщицькі плати оренду земству. Революційні селяни не погодяться на це. Вони скажуть: або поділім усі землі між собою, або зробім всі землі власністю всього народу. Лозунг муніципалізації ніколи не стане за лозунг революційного селянства. Якщо революція переможе, тоді вона ні в якому разі не може спинитися на муніципалізації. А якщо революція не переможе, тоді з „муніципалізації“ вийде тільки нове шахраювання селян на віір реформи 61-го року.

Третій мій основний довід. Муніципалізація шкідлива, якщо зумовити її „демократизмом“ взагалі, а не спеціально республікою й виборністю урядовців від народу. Муніципалізація є передача землі органам місцевої влади, органам самоврядування. Коли центральна влада не буде цілком демократичною (республіка то-що), тоді місцева влада лишатиметься тільки в дрібницях „автономною“, тільки в питанні про лудіння вмивальників, лише остільки „демократичною“, оскільки були „демократичні“, скажемо наші земства за Олександра III. А в питаннях важливих, а надто в такому основному питанні, як поміщицьке землеволодіння, демократизм місцевої влади проти недемократичної центральної влади є вигрешка. Коли нема республіки і коли народ не обирає урядовців, то муніципалізація ось що значить: віддати поміщицькі землі місцевій виборній владі, хоч-би навіть центральна влада залишалася в руках Трепова й Дубасова. Така реформа буде вигрешкою, ще й шкідливою вигрешкою, бо Трепов і Дубасов залишать виборній місцевій владі право будувати водотяги, електрички та інше, але ніколи не зможуть залишити їй відібраних у поміщиків земель. Трепов і Дубасов переведуть тоді ці землі з „відання“ земств до „відання“ міністерства внутрішніх справ, а селяни зістануться тричі обдуреними. Треба кликати, щоб скинуто Трепових і Дубасових, щоб народ обрав усіх урядовців, а не малювати, замість цього і перед цим, цяцькові моделі якоїсь ліберальної місцевої реформи.

Які-ж були Плехановські доводи на оборону муніципалізації? Найбільше висував він в обох своїх промовах питання про гарантію від реставрації. Цей оригінальний довід полягав ось у чому. Націоналізація землі була економічним ґрунтом московської Руси передпетрівської доби. Наша теперішня революція, як і кожна інша революція, не має в собі гарантій від реставрації. Тому, щоб запобігти реставрації (цеб-то відновленню старого, передреволюційного порядку), слід дуже остерігатися саме націоналізації.

Цей довід видався меншовикам надзвичайно перекональним і вони з захопленням плескали Плеханову, особливо за „міцні слівця“ на адресу націоналізації (есерівщина та інш.) А тимчасом, коли трошки подумати, то легко пересвідчитись що довід цей сходиться на чисту софістику.

Та й справді, погляньте перше на цю „націоналізацію в московській передпетрівській Русі“. Не казатимемо вже за те, що історичні погляди Плеханова полягають у перебільшенні ліберально-народниць-

кого погляду на московську Русь. Казати за націоналізацію землі в передпетрівській Росії серйозно не доводиться. Здаймося хоч-би на Ключевського, Єфименкову та інші. Але залишмо історичні досліди. Припустім на хвилину, що в московській, передпетрівській Русі в 17 віці справді була націоналізація землі. Який з цього висновок? За логікою Плеханова звідци виходить, що завести націоналізацію — значить полегшити реставрацію московської Русі. Але така логіка це всть саме софізм, а не логіка, або гра в слова, без аналізу економічної основи явищ або економічного змісту понять. Оскільки в московській Русі була (або якщо в московській Русі була), націоналізація землі, остільки економічною основою під нею був азіатський спосіб виробництва. Тимчасом в Росії з другої половини 19-го віку зміцнився, а в 20-му віці став уже безумовно переважати капіталістичний спосіб виробництва. Що-ж лишається від Плеханового доводу? Націоналізацію, засновану на азіатському способі виробництва, він переплутав з націоналізацією, заснованою на капіталістичним способі виробництва. Через тотожність слів він не вгледів основної різниці між економічними, а саме виробничими стосунками. Будуючи свою аргументацію на реставрації московської Русі (цеб-то ніби на реставрації азіатських способів виробництва), він насправді говорив за реставрацію політичну, на взір реставрації Бурбонів (на неї він посилався), себ-то за реставрацію антиреспубліканської форми правування на ґрунті капіталістичних стосунків виробництва.

Чи завважено Плеханову на з'їзді, що він заплутався? — Зауважено. Товариш, що називався на з'їзді Дем'яновим, сказав у своїй промові, що не вийшло у Плеханова нічогосінько з тої реставрації, якою він надумався нас лякати. Із засновків його аргументації впливає реставрація московської Русі, себ-то реставрація азіатського способу виробництва, себ-то найчистіше безглуздя за капіталістичної доби. А з висновків його та прикладів впливає Наполеонова реставрація імперії або реставрація Бурбонів після великої французької буржуазної революції. Тимчасом така реставрація не мала нічого спільного з передкапіталістичними способами виробництва. Це по-перше. А по-друге, така реставрація була якраз не після націоналізації землі, а після розпродажу поміщицьких земель, себ-то після заходу, що був архібуржуазний, суто буржуазний і безумовно зміцняв буржуазні, себ-то капіталістичні стосунки у виробництві. Виходить, до питання про націоналізацію ні одна реставрація, що її Плеханов, приплів, абсолютно до справи не стосується, — ані реставрація азіатського способу виробництва (реставрація московської Русі), ані реставрація 19 віку у Франції.

Що-ж відповів т. Плеханов на ці цілком незаперечні доводи тов. Дем'янова? Він одповів надзвичайно влучно „Ленін — ес-ер“, вигукнув він, „а товариш Дем'янов годує мене якоюсь Дем'яновою юшкою“.

Меншовики не тямалися з потіхи. Вони аж падали, сміючись від блискучого дотепу Плеханова. Під громові оплески заля засідання аж двиготіла. Питання про те, чи зумів Плеханов собі раду дати з своєю реставрацією, знято тоді раз назавжди з меншовицького з'їзду.

Я, звісно, далекий від того, щоб заперечувати, що відповідь Плеханова була перлиною не то блискучого дотепу, а ще й, коли хочете, і марксівської глибокої розважності. Та все-ж я дозволю собі гадати, що тов. Плеханов безпорадно заплутався між реставрацією московської Русі й реставрацією 19-го віку у Франції. Я дозволю

собі думати, що „Дем'янова юшка“ стане за „історичний вислів“ не що-до т. Дем'янова (як гадають вражені блиском Плеханового дотепу меншовики), а що-до т. Плеханова. Принаймні, на об'єднальному з'їзді деякі делегати казали з приводу промов Плеханова за „збірну солянку по-московському“, за „ковбасні дотепи“, коли т. Плеханов, як була мова про захоплення влади в сучасній російській революції, потішав своїх меншовиків анекдотом про комунара в якомусь провінціальному містечку у Франції, що їв ковбасу після невдалого захоплення влади“.

На з'їзді я був, як уже сказано вище, першим доповідачем про аграрне питання. „Про які гарантії проти реставрації мова“, питав я товариша Плеханова: чи про абсолютну гарантію, себ-то про скасування тої економічної основи, що спорождає реставрацію? Чи про відносну й тимчасову гарантію, себ-то про створення політичних умов, що не знищують самої можливості реставрації? Якщо про першу, то я відповім: „повною гарантією від реставрації в Росії (після переможної революції в Росії) може бути тільки-но соціалістичний переворот на Заході. Іншої гарантії нема й бути не може. Виходить, з цього боку питання сходиться на те, як саме та чим саме може буржуазно-демократична революція в Росії полегшити або прискорити соціалістичну революцію на заході. Відповідь на це питання може навести тільки одну: якщо блаженське 17-е жовтня викликало велике піднесення робітничого руху в Європі, то повна перемога буржуазної революції в Росії викличе сливе неминучо (або принаймні дуже ймовірно) низку таких політичних заколотів в Європі що вони будуть за найсильніший поштовх до соціалістичної революції.“

Тепер гляньмо на „другу“, себ-то на відносну гарантію проти реставрації. В чім полягає економічний ґрунт реставрації на базі капіталістичного способу виробництва, себ-то не гумористичної „реставрації московської Руси“, а реставрації на взір французької початку XIX віку? У становичі дрібного товаровиробника в кожному капіталістичному суспільстві. Дрібний товаровиробник вагається між працею й капіталом. Разом із робітничою класою він бореться проти кріпосництва й поліцейського самодержавства. Але разом із тим він тяжить до зміцнення своєї власницької позиції в буржуазнім суспільстві, і через те, коли умови розвитку цього суспільства складаються хоч трохи сприятливо (наприклад, промисловий розцвіт, поширення внутрішнього ринку в наслідок аграрного перевороту, то-що), то дрібний товаровиробник неминучо обертається проти пролетаря, що бореться за соціалізм. Отже, казав я, реставрація на ґрунті дрібного товарового виробництва, дрібної селянської власності в капіталістичнім суспільстві не тільки можлива в Росії, а й неминуча, бо Росія країна переважно дрібно-буржуазна. Стан російської революції, з точки зору реставрації, можна виразити так: російська революція має досить своїх власних сил, щоб перемогти. Та в неї не досить сил, щоб вдержати здобуте перемогою. Перемогти вона може, бо пролетаріят разом з революційним селянством може стати непоборною силою. Вдержати за собою перемогу він не може, бо в країні з величезним розвитком дрібного господарства дрібні товаровиробники (серед них і селяни) неминучо повернуть проти пролетаря, коли він від свободи піде до соціалізму. Щоб удержати за собою перемогу, щоб не допустити реставрації, російській революції потрібен не-російський резерв, потрібна допомога зовні. Чи є такий резерв на світі? Є — соціалістичний пролетаріят на Заході.

Хто каже за реставрацію, забуваючи про це, той виявляє надмірну вузькість своїх поглядів на російську революцію. Той забуває, що Франція наприкінці 18-го віку, за доби буржуазно-демократичної революції, була оточена куди більш відсталими, напівфеодальними країнами, що були за резерв реставрації, а Росія початку 20-го віку, за доби своєї буржуазно-демократичної революції, оточена куди більш передовими країнами, що в них є соціальна сила, спроможна стати за резерв революції.

Підсумок: висунувши питання про гарантію проти реставрації, Плеханов торкнувся низки прецікавих тем, та нічогосінько не з'ясував по суті справи, а тільки відійшов у бік (одвів слухачів-меншовиків у бік) від питання про муніципалізацію. Справді, коли капіталістична реставрація (назвемо так, щоб коротше було, реставрацію на підставі не азійського, а капіталістичного виробництва) спирається на класу дрібних товаровиробників, як на класу, то до чого-ж тут муніципалізація? Муніципалізація є один з видів землеволодіння, та хіба-ж не ясно, що основні й істотні риси класи не міняються від форм землеволодіння? Дрібний буржуа неминучо єсть підпорою реставрації проти пролетаря і за націоналізації, і за муніципалізації, і за розділу землі. Якщо й можна в уяві провести тут різку грань між формами володіння, то хіба тільки на користь розподілу, як тіснішого зв'язку дрібного господаря з землею — зв'язку тіснішого і тому такого, що його трудніш увірвати¹⁾. Муніципалізацію-ж обороняти аргументом що-до реставрації — просто аж смішно.

За дебатів на з'їзді т. т. Джон і Плеханов, що казали свої кінцеві слова після мене, намагалися ще раз непомітно перескочити від цього невдалого аргумента що-до реставрації на інший, що ніби виглядом і схожий, та зовсім відмінний змістом. Вони стали обороняти муніципалізацію не з того погляду, що вона дає гарантії від реставрації монархії після того, як буде утворено республіку, цеб-то не як захід, щоб забезпечити республіку, не як установу постійну, а як базу в процесі боротьби проти монархії за республіку, цеб-то як захід, що полегшує дальші завоювання, як установу тимчасову й перехідну. Плеханов дійшов тут до того, що назвав великі органи місцевого самоврядування, які муніципалізували землю, місцевими „республіками“, що й правитимуть за підпору у війні з монархією.

З приводу цього аргументу слід зауважити:

По-перше, первісна програма Маслова й ухвалена на з'їзді програма Джона — Плеханова — Кострова жадним словом не вказує на те, що муніципалізацію розглядається, як тимчасовий, перехідний захід у процесі революції, цеб-то як засіб боротьби за дальше. Отже, таке тлумачення є „вільна вигадка“, що її не стверджує, а спростовує текст програми. Наприклад, висуваючи в своїй програмі революційні селянські комітети, як знаряддя революції, як базу в боротьбі за дальше, я так-таки й кажу в своїй програмі: партія радить селянським комітетам захоплювати землі й розпоряджатися ними аж до установчих зборів. В програмі Маслова — Джона — Плеханова — Кострова не тільки не сказано цього, але навпаки, викладено, без сумніву, план постійного влаштування землекористування.

По-друге, головний та основний довід проти аргумента, якого

¹⁾ Ми кажемо „хіба тільки“, бо ще не розв'язано питання, чи не є саме найтісніший зв'язок дрібного господаря з своєю „парацелю“ найкращою підпорою бонапартизму. Вдаватися тут в подробиці цього конкретного питання не місце.

тут розглядаємо, полягає в тім, що під виглядом гарантії від реставрації або від реакції у Плеханова виникає з його програми угода з реакцією. Подумайте справді, хіба-ж ми не пишемо програми й особливо аграрної (селянської) програми для широких мас, що ними ми хочемо керувати? І що-ж з цього випливає? Окремі члени, хоча-б навіть партійні проводирі, казатимуть, що земства, які муніципалізували землю, стануть республіками проти монархії в центрі. А в програмі аграрний переворот прямо й точно зв'язується з демократизмом в місцевому управлінні, але ні єдиним словом не зв'язується з повним демократизмом центрального управління й будування держави! Я питаюся вас, чим керуватиметься в повсякденній нашій агітації та пропаганді маса партійних працівників: чи словами Плеханова про місцеві „республіки“, що борються проти центральної монархії, чи самим текстом нашої нової партійної програми, де вимогу землі для селян точно зв'язано тільки з демократизмом місцевого управління і зовсім не зв'язано з демократизмом центральної влади й будування держави? Слова Плеханова плутані самі по собі, неминуно відіграють ролю саме такого лозунга, що спантеличать, як і „славетне“ (на думку Плеханова „славетне“) „революційне самоврядування“. На ділі наша партійна програма залишається програмою угоди з реакцією. Це не соціал-демократична, а кадетська програма, як брати її реальне політичне значіння в обставинах сучасної Росії, а не мотиви, що про них в окремих промовах наших промовців згадано. Мотиви-ж бо в них найкращі, наміри найбільш соціал-демократичні, а програма вийшла на ділі кадетська, перейнята духом „угоди“, а не духом „селянської революції“. (Плеханов сказав, між іншим, що перше була в нас боясть перед селянською революцією, а тепер мовляв, слід одкинути цю боясть).

Я розібрав вище наукове значіння доводу „гарантія від реставрації“. Я підійшов тепер до його політичного значіння в добу Дубасівського конституціоналізму й кадетської Державної Думи. Наукове значіння цього доводу дорівнюється нулеві або мінус одиниці. Політично це зброя з арсеналу кадетів та вода на млин кадетам. Погляньте навколо себе: яка течія в політиці зробила трохи не своєю монополією вказувати на небезпеку реставрації? Течія кадетська. В чім полягає відповідь, що мільйони разів давали кадати нашим партійним товаришам, як вони вказували на суперечність між „демократизмом“ кадетів та їх монархічною й инш. програмою? В тім, що зачепити монархію — значить викликати небезпеку реставрації. Не чіпайте монархії на тисячі голосів кричали кадати соціал-демократам, — не чіпайте монархії, бо-ж у вас нема гарантії проти реставрації. Замість стягати на себе небезпеку реставрації, небезпеку реакції, краще піти на угоду з реакцією — в цім вся суть політичної мудрости кадетів, вся їхня програма, вся їхня тактика, що неминучо випливає з небезпеки для буржуазії від демократичної революції, до краю доведеної.

Обмежусь двома прикладами, щоб ствердити сказане. „Народная Свобода“ — орган Мілюкова й Гесена, — писала в грудні 1905 року, що можливість збройного повстання Москва довела, але повстання все-таки є згубне, і не тому, щоб воно було безнадійне, а тому що здобутки повстання однаково змете реакція (цитовано в моїй брошурі: „Соціал-демократія і Держ. Дума“). Другий приклад. Ще в „Пролетарии“ 1905 року я наводив витяги з статті Виноградова в „Русских Ведомостях“. Виноградов висловлював побажання, щоб ро-

сійська революція пішла не за типом 1789—1793 рр. а за типом 1848—9 рр., цеб-то, щоб у нас не було переможних повстань, щоб наша революція не дійшла до краю, щоб зрада ліберальної буржуазії, порозуміння її з монархією як-найраніш підтяли її. Виноградов лякав нас реставрацією в особі пруського вахтера, ані слова, звісно, не кажучи за таку „гарантію революції“, як німецький пролетаріят.

Покликання на відсутність гарантій проти реставрації єсть ідея чисто кадетська, єсть політичне знаряддя буржуазії проти пролетаріату. Інтереси буржуазії примушують її боротися проти того, щоб пролетаріят разом з революційним селянством довів буржуазно-демократичну революцію до кінця. В цій боротьбі філософи й політики буржуазії неминучо хапаються за історичні доводи, за приклади з минулого. В минулому було завжди так, що робітників дурено, що навіть після перемоги революції з'являлася реставрація,— отже і в нас не може бути інакше,— каже буржуазія, природньо намагаючись ослабити віру російського пролетаріату в свої сили і в сили європейського соціалізму. Загострення політичних суперечностей та політичної боротьби веде до реакції— навчають робітників буржуа,— отже, треба притупляти ці суперечності: як ризикувати реакцією після перемоги, то краще не битися за перемогу, а піти на угоду з реакцією.

Чи випадково вийшло так, що Плеханов став хапатись за ідейну зброю буржуазії проти пролетаріату? Ні, це було неминуче після того, як Плеханов неправдиво оцінив грудневе повстання („не треба було братися до зброї“) і, не називаючи речей своїми іменами, почав проповідувати в „Дневниках“, щоб робітнича партія піддержала кадетів. На з'їзді це питання знято за дебатів з приводу другого пункту порядку денного, коли знялася спірка про те, за що хвалить Плеханова буржуазія. Я розповів про цю спірку на своєму місці¹⁾, а тут зауважу, що вищенаведені доводи я не розвинув, а тільки в найзагальніших рисах накреслив на з'їзді. Наша „гарантія від реставрації“— казав я— це довести революцію до кінця, а не йти на угоду з реакцією. І тільки за це й каже моя аграрна програма, що геть-уся є програмою селянського повстання та повного завершення буржуазно-демократичної революції. Наприклад, „селянські революційні комітети“, це єдиний шлях, що ним тільки й може йти селянське повстання (до того-ж я зовсім не протиставляю селянські комітети революційній владі, як меншовики протиставляли їй революційне самоврядування, а бачу я в цих комітетах один із органів такої влади, що потребують собі доповнення в інших, центральних органах, в тимчасовім революційнім уряді та у всенародніх установчих зборах). Буржуазно-урядовче розв'язання аграрного питання розв'язання його з боку Петрункевичів, Родичевих, Кауфманів та Кутлерів, виключається тільки за такого формулювання аграрної програми.

Плеханов не міг не помітити цієї основної риси своєї програми. Він помітив і визнав її на з'їзді. Та своє визнання він висловив (така вже у нього вдача) в тій самій формі Дем'янової юшки або Плеханової потерушки. Так, так,— єсть у Леніна в програмі захоплення влади, Ленін сам визнає це. Та це-ж і погано. Це народо-вольство. Ленін реставрує народо-вольство. Обставайте, товариші, проти відновлення народо-вольства. Ленін каже навіть за якусь „народню творчість“. Хіба це не „народо-вольство“ і т. д., і т. инш.

За ці міркування ми, більшовики, і я і Воїнов, від щирого

¹⁾ Див. Н. Ленін, „Доповідь про Стокгольмський з'їзд“ 1906 р.

серця дякували Плеханову. Нам такі доводи тільки корисні й бажані. Подумайте лишень справді, товариші, про це міркування: „у Леніна є в програмі ідея захоплення влади, отже Ленін є народоволець“. За яку програму йде мова? За аграрну. Хто-ж це має, за цією програмою, захопити владу? Революційне селянство. Чи плуває Ленін пролетаріат із цим селянством? — Не тільки не плуває, а окремо виділяє його в тій третій частині своєї програми, що її (з частину) цілком списав меншовицький з'їзд в своїй тактичній резолюції!

А що, правда, добре? Плеханов сам казав, що не годиться нам, марксистам, лякатися селянської революції. І того-ж часу йому приверзалося народовольство в тому, що революційне селянство захоплює владу.

Та як-же можлива переможна селянська революція, якщо революційне селянство не захопить влади? Адже Плеханов просто добалакався до абсурду. Потрапивши на похилу площину, він нестримно котиться вниз. Спочатку він одкидав можливість, що в сучасній революції пролетаріат захопить владу. Тепер він став одкидати можливість, що революційне селянство захопить владу в сучасній революції. Та якщо ні пролетаріат, ні революційне селянство не можуть захопити влади, то, значить, влада повинна залишатися в Дубасова. Або-ж владу кадети повинні взяти? Але кадети сами не хочуть захоплювати влади, залишаючи монархію, постійну армію, верхню палату та інше добро.

Чи не мав я рацію на з'їзді, що Плехановський страх перед захопленням влади є страх перед селянською революцією? Чи не мав Воїнов рацію, казавши, що Плеханова замолоду так налякали народовольці, що вони верзуться йому навіть і тоді, коли він сам визнає неминучість селянської революції та коли ілюзій щодо селянського соціалізму нема ні в кого серед с.-д.? Чи не мав Воїнов рацію, кепкувавши на з'їзді з меншовицької резолюції про збройне повстання (в цій резолюції перший пункт починається з визнання потреби „видерти владу від самодержавного уряду“), що „захоплення влади“, є народовольство, а „видирання влади“ — справжній і глибокодумний марксизм? Адже вийшло, нема де правди діти, так, що меншовики, борючись з народовольством серед соціал-демократії, нагородили нашу партію програмою, де „владу видирають“... кадети. Мене не здивував, звичайно, і на макове зерно лемент про народовольство. Я занадто добре пам'ятаю, що опортуністи соціал-демократії завсіди (ще в 1898 — 1900 рр.) хапалися за це опудало проти революційних соціал-демократів. І т. Якимов, що виголосив був на нашому об'єднальному з'їзді блискучу промову на оборону Аксельрода й кадетів, нагадав про це якраз до речі. Я сподіваюсь повернутися ще до цього питання в літературі.

За „народню творчість“ дві слові. В якому розумінні говорив я за неї на з'їзді? В тім самім, як говорю за неї в своїй брошурі: „Перемога кадетів та завдання робітничої партії“ (брошуру цю роздано делегатам з'їзду). Я протиставляю жовтень—грудень 1905 року теперішньому кадетському періоду й кажу, що за революційного періоду творчість народу (революційних селян плюс пролетарів) є багатша й продуктивніша, як за кадетського періоду. Плеханову це здається народовольством. Мені це здається, з наукового погляду, виверткою від найважливішого питання про оцінку періоду жовтень—грудень 1905 року. (Плеханов і не подумав, щоб аналізувати форми

руху цієї епохи в своїх „Дневниках“, обмежившись моралізуванням!). З політичного боку це тільки новий довід на те, який Плеханов близький в тактиці до п. Бланка та кадетів взагалі.

Щоб закінчити аграрне питання, торкнуся ще останнього з серйозних доводів. Ленін — мрійник, — казав Плеханов, — він фантазує з приводу обрання від народу урядовців і т. и. Про такий добрий кінець не трудно написати програму. Ні, ти візьми-лиш напиши про лихий кінець. Ти зроби так, щоб твоя програма була „на всі чотири ноги підкована“.

В цім доводі є, безперечно, міркування, що їх кожний марксист мусить найпильніше взяти на увагу. Дійсно, негодяща була-б така програма, що брала-б під увагу тільки найкращий кінець. Але саме з цього боку, — відповів я Плеханову на з'їзді, — моя програма, очевидно, стоїть вище за Масловську. Щоб переконатися в цьому, досить згадати про існування оренди. Чим одрізняється капіталістичний (і напівкапіталістичний) спосіб виробництва в хліборобстві? Скрізь і по всіх усядах — розвитком оренди. Чи стосується це до Росії? — Стосується у величезній мірі. І помилявся т. Джон, заперечувавши мені, ніби в мене в програмі є нісенітниця: оренда залишається після конфіскації поміщицьких земель. На цім пункті т. Джон тричі помилився: по-перше, в моїй програмі вся перша частина каже за перші кроки селянської революції (захоплення земель аж поки зберуться всенародні установчі збори), значить, оренда „не залишається“ в мене „після“ конфіскації, — я беру її, як факт, бо вона є факт. По-друге, конфіскація є перехід власності на землю до інших рук, а перехід власності сам-один ніяк не зачіпає оренди; по-третє, оренда буває, як відомо всім, і на селянських і на надільних землях.

Погляньте-ж, що виходить у нас з „підкутістю на всі чотири ноги“, з уявлянням на увагу не тільки найкращих, але й найгірших обставин. Маслов велично викреслює оренду зовсім. Він припускає прямо й одразу такий переворот, що знищив-би оренду. Це припущення, як я показав, зовсім недоладне, з погляду „лихої дійсности“ та потреби на неї зважати. Навпаки, всю першу частину моєї програми збудовано цілком на базі „лихої дійсности“, що проти неї повстають революційні селяни. Тим-то оренда у мене не зникає в царство тіней (знищення оренди в капіталістичному суспільстві є перетворення не менш, якщо не більш „фантастичне“ з погляду Плехановського „добраго розуму“, як і знищення постійної армії, то-що). Виходить, що „лиху дійсність“ я беру до уваги куди серйозніше, ніж Маслов, а добру дійсність я проповідую селянам не з точки зору кадетської угоди, (місцеві республіки проти центральної монархії), а з точки зору повної перемоги революції та завоювання дійсно демократичної республіки.

Цей елемент політичної пропаганди спеціально в аграрній програмі я особливо підкреслював на з'їзді, і мені доведеться, певне, не раз спинятися на цьому питанні в літературі. На з'їзді нам, більшовикам, заперечували: у нас є політична програма, там і місце казати за республіку. Заперечення це свідчить про повну непродуманість питання. У нас є дійсно загальна принципова програма (перша частина партійної програми) й спеціальні програми: політична, робітнича, селянська. В робітничій частині програми (8-мигодинний роб. день і т. и.) ніхто не пропонує застерігати окремо й спеціально політичних умов певного перетворення. Чому? Тому, що 8-мигодинний

роб. день та інші подібні реформи за всяких політичних умов неминучо стануть знаряддям руху вперед. А чи треба в селянській програмі застерегати окремо й спеціально політичні умови? Треба, бо найкращий земельний перерозподіл може стати знаряддям руху назад, за панування Трепових і Дубасових. Візьміть хоча-б навіть програму Маслова; в ній говориться за передачу земель демократичній державі й демократичним органам місцевого самоврядування, себ-то в ній, не зважаючи на існування політичної програми партії, окремо й спеціально застережено політичні умови для сучасних аграрних перетворень. Значить, про потребу застерегти аграрні вимоги особливими політичними умовами не може бути й суперечки. Все сходить на те, чи можна, з погляду науки та послідовного пролетарського демократизму, зв'язувати основний аграрний переворот не з виборністю урядовців від народу, не з республікою, а з „демократизмом“ взагалі, себ-то, виходить, і з кадетським демократизмом, що являє собою нині, незалежно від нашої волі, головну і найбільш поширену, найвпливовішу в пресі і в „громадянстві“ форму демократизму. Я думаю, що цього робити не можна. Я провіщаю, що помилку нашої аграрної програми зараз-же повинна буде виправляти й виправлятиме практика, себ-то політичні обставини примусять наших пропагандистів і агітаторів в боротьбі з кадетами підкреслювати саме не кадетський демократизм, а виборність урядовців від народу й республіку.

Що-до програми земельного поділу, то я висловив своє ставлення до неї на з'їзді такими словами: муніципалізація помилкова й шкідлива, поділ, як програма, помилковий, але не шкідливий. Тому я, звичайно, ближче до поділу й ладен голосувати за Борисова проти Маслова. Поділ не може бути шкідливим, бо на нього пристануть селяни — це раз; його не треба зв'язувати з остаточним перебудуванням держави — це два. Чим-же він помилковий? — Тим, що він однобічно розглядає селянський рух, тільки з точки зору минулого й сучасного, не беручи на увагу точки зору майбутнього. „Поділісти“, кажуть мені, заперечуючи націоналізацію: селянин не того хоче, що він каже, коли ви чуєте від нього про націоналізацію. Зважайте не на слово, а на суть справи. Селянин хоче приватної власності, права продавати землю, а слова, що, мовляв, „земля божа“ і т. и., це тільки ідеологічний одяг, яким вони покривають бажання взяти землю в поміщика.

Я відповідав „поділістам“: все це правдиво, але наша розбіжність у поглядах з вами тільки починається там, де ви вважаєте питання вже вичерпаним. Ви повторюєте помилку старого матеріалізму, що про нього Маркс сказав: „Старі матеріалісти вміли пояснити світ, а нам треба змінити його“. Ось так само й прихильники поділу правдиво розуміють селянські слова за націоналізацію, правдиво пояснюють їх, але, — в цім вся суть, — не вміють це правдиве пояснення зробити підоймою зміни світу, знаряддям дальшого поступу. Не за те тут мова, щоб накинути селянам націоналізацію замість поділу (варіант А в моїй програмі відбирає всякий ґрунт для таких безглузких думок, якщо вони виникають у кого-небудь). Мова тут за те, що соціаліст, нещадно викриваючи дрібно-буржуазні ілюзії селянина що-до божої землі, мусить уміти показати селянинові шлях уперед. Я сказав уже на з'їзді Плеханову й повторю це тисячу разів: практики так само вульгаризуватимуть теперішню програму, як вульгаризували вони відрізки, — вони зроблять з маленької помилки велику. Вони селянському натовпові, котрий кричить, що земля — нічия, божа, казенна, доведитимуть перевагу поділу, вони цим ганьби-

тимуть та вульгаризуватимуть марксизм. Не те ми повинні казати селянам. Ми повинні сказати: так, у цих промовах про божу, нічю або казенну землю є велика правда, тільки треба гарненько розібрати її. Як земля скарбова, а коло скарбу сидить Трепов, — значить земля буде Трепова. Чи хочете ви цього? Чи хочете ви, щоб земля потрапила до рук Родичових та Петрункевичів, якби їм, згідно з їх бажанням, довелося взяти до рук владу, а значить і скарб? І селяни, звичайно, одкажуть: „Ні, не хочемо. Ні Треповим, ні Родичовим не віддамо ми відібраних від поміщиків земель“. Як так, то треба щоб народ вибрав усіх урядовців, треба знищити постійну армію, треба республіку, — тільки тоді передача землі до „казни“, передача землі „народові“ буде заходом не шкідливим, а корисним. З точки зору суто наукової, з точки зору умов капіталістичного розвитку взагалі, ми безумовно повинні сказати, коли не хочемо розійтися з 3-м томом „Капітала“, що націоналізація землі можлива в буржуазнім громадянстві, що вона сприяє економічному розвитку, полегшує конкуренцію та приплив капіталу в хліборобство, знижує ціну на хліб і т. д. Отже ні в якому разі не можемо в епоху справжньої селянської революції, за досить високо розвиненого капіталізму ставитися до націоналізації з голою і загальною негациєю.

Це було-б вузько, однобічно, грубо, короткозоро. Ми повинні тільки роз'яснити селянинові потрібні політичні засновки націоналізації, як заходу корисного, а далі повинні показати його буржуазний характер (це й робить 3-я частина моєї програми, що ввійшла тепер до резолюції об'єднального з'їзду).

(1906 р., квітень).

ПРОМОВА НА IV „ОБ'ЄДНАЛЬНОМУ“ З'ЇЗДІ Р. С.-Д. Р. П.

Кінцеве слово в аграрній справі.

Я виставляю дві основні тези: 1) муніципалізації¹⁾ ніколи не захотять селяни: 2) муніципалізація без демократичної республіки, без повного забезпечення народного самодержавства, без виборности урядовців — шкідлива. Розвиваючи ці тези, я спинюся спочатку на найсерйозніших запереченнях проти націоналізації. Без сумніву, таким найсерйознішим запереченням є заперечення, що його зробив тов. Плеханов. Т. Плеханов достотно говорив так, я записав його слова: „Ми ніяк не можемо стояти за націоналізацію“. Це помилка. Я беруся стверджувати, що коли в нас справді станеться селянська революція і коли політичний переворот, що буде разом з нею, спричиниться до створення справді демократичної республіки, то т. Плеханов визнає можливим стояти за націоналізацію. Та якби справді зайшла у нас в Росії, коли наступить переворот, демократична республіка, то всі, не тільки російські, але й міжнародні обставини руху штовхнули-б до націоналізації. Коли-ж не здійсниться ця умова, то тоді й муніципалізація зійде на фікцію; тоді вона може здійснитись хіба тільки як нова форма викупу. Де-ж гарантія проти реставрації? — питав тов. Плеханов. Я не думаю, щоб постановка цього питання була в тісному й нерозривному зв'язку з програмою, що ми її розбираємо, але коли це питання поставлено, на нього треба дати цілком певну і недвозначну відповідь. Коли говорити за справжню, цілком дійсну

¹⁾ Передача всієї землі до розпорядження місцевого самоврядування. (Прим. ред.).

економічну гарантію проти реставрації, себ-то за таку гарантію, яка-б утворювала економічні умови, що виключають реставрацію, то тоді доведеться сказати: єдина гарантія від реставрації—соціалістичний переворот на Заході; ніякої іншої гарантії, в справжньому й повному розумінні цього слова, бути не може. Поза цією умовою, за всякого іншого розв'язання питання (муніципалізація, поділ то-що), реставрація не тільки можлива, але прямо неминуха. Я-б формулював це твердження в таких словах: російська революція може своїми власними силами перемогти, але ні в якому разі не може своїми власними руками вдержати й зміцнити своїх завоювань. Вона не може досягнути цього, коли на Заході не буде соціалістичного перевороту; без цієї умови реставрація неминуха і при муніципалізації, і при націоналізації, і при поділі, бо дрібний хазяйчик, за всіх і всяких форм володіння й власності, буде за підпору для реставрації. Після повної перемоги демократичної революції, дрібний господар неминухо поверне проти пролетаріату, і це станеться тим скорше, чим швидше буде скинуто всіх спільних ворогів пролетаріату й хазяйчика, себ-то: капіталістів, поміщиків, фінансову буржуазію то-що. В нашій демократичній республіці нема ніякого резерву, крім соціалістичного пролетаріату на Заході; до того-ж не слід спускати з ока, що класична буржуазна революція в Європі, саме велика французька революція XVIII в., відбувалася зовсім не за таких міжнародніх умов, як ті, за котрих відбувається російська революція. Франція кінця XVIII в. була оточена феодалними і напівфеодалними державами. Росія XX віку, що переводить буржуазну революцію, оточена країнами, де соціалістичний пролетаріат стоїть геть увесь озброєний напередодні останнього бою з буржуазією. Коли такі порівнюючи дрібні явища, як царські обіцянки дати свободу в Росії 17-го жовтня, дали вже великий поштовх пролетарському рухові в Західній Європі,— коли досить було австрійським робітникам одержати телеграму з Петербурга про славетний конституційний маніфест, щоб заставити їх одразу вийти на вулицю, щоб призвести до багатьох демонстрацій та військових сутичок в найбільших промислових містах Австрії,— то можна собі уявити, як поводитиметься соціалістичний міжнародній пролетаріат, коли звістки з Росії принесуть йому не обіцянку волі, а дійсне переведення її в життя та повну перемогу революційного селянства. Коли-ж питання про гарантію проти реставрації поставити на інший ґрунт, себ-то коли говорити за відносну й умовну гарантію від реставрації, то тоді доведеться сказати ось що: умовною й відносною гарантією від реставрації є тільки те, щоб революція була переведена як-найрішучіше, щоб її переводила безпосередньо революційна класа, за найменшою участю посередників, угодців та всяких примирителів, щоб цю революцію було дійсно доведено до кінця, і мій проєкт дав максимум гарантій проти реставрації. Як безпосередня підйома революційного селянського руху, як найбажаніша форма його, виставлені в моїм проєкті селянські комітети. Селянські комітети, як перекласти простою мовою, це значить заклик до того, щоб селяни сами негайно й безпосередньо розправилися з урядовцями й поміщиками найрішучішим способом. Селянські комітети—це значить заклик до того, щоб пригнічений спадщиною кріпацтва й поліцейськими порядками народ розправився-б з цією спадщиною, як казав Маркс, „по-плебейському“. Тов. Плеханову цей засновок доведеної до кінця революції, що переведе в життя обрання урядовців від народу, нагадав такий неприємний для нього, як і для всіх нас, зви-

чайно, анархізм, але дуже дивно, що обрання урядовців від народу може нагадати за анархізм: дуже дивно, що під такий момент, як тепер, питання про обрання урядовців від народу може чи могло викликати усмішку в будлі-якого соц.-демократа, крім Бернштайна¹⁾. Саме тепер ми переживаємо такий час, коли це гасло — обрання урядовців від народу — набирає найбезпосереднішого, величезного практичного значіння. Вся наша діяльність, пропаганда й агітація серед селянських мас повинна полягати в значній мірі в пропаганді, в поширенні і з'ясованні саме цього гасла. Проповідувати селянську революцію, казати хоч у якійсь мірі серйозно за аграрну революцію й не казати, разом з тим, за потребу справжнього демократизму, себ-то, між иншим, і обрання урядовців від народу, це кричуща суперечність. Докір за анархізм з цього приводу нагадує мені тільки німецьких бернштайніанців, що недавно, полемізуючи з Кавцьким, закинули йому анархізм.

Ми повинні прямо й гиразно сказати селянинові: коли ти хочеш довести аграрну революцію до кінця, то ти мусиш також довести й політичну революцію до кінця; як не довести до кінця політичної революції, то не буде зовсім ніякої або не буде хоч трохи сталої аграрної революції. Без повного демократичного перевороту, без обрання урядовців від народу в нас будуть або аграрні бунти, або кадетські аграрні реформи. У нас не буде того, що заслуговувало б на вжитте в Плеханова велике слово — селянська революція. Підемо далі. Муніципалізація відводить широку арену класовій боротьбі, — говорив Плеханов; я постарався навести це твердження його якомога достотніше, і мушу рішучо заявити, що це твердження прямо-таки не правдиве; воно неправдиве і з політичного, і з економічного погляду. Коли інші умови однакові, муніципалітет і муніципальне землеволодіння є, без сумніву, вужчою ареною класової боротьби, як уся нація, як націоналізація землі. Націоналізація землі за демократичної республіки утворює, безумовно, найширше поле для класової боротьби — найширше, яке тільки можливе та яке тільки можна уявити взагалі за капіталізму. Націоналізація означає знищення абсолютної ренти, зниження цін на хліб, забезпечення максимальної свободи конкуренції й свободи доступу капітала до хліборобства. Муніципалізація, навпаки, зружує загально-національну класову боротьбу, не очищаючи всіх виробничих стосунків у хліборобстві від абсолютної ренти, розмінюючи нашу загальну вимогу на часткові; муніципалізація у всякому разі затемнює класову боротьбу. З цього погляду питання, що поставив Плеханов, можна розв'язати тільки в одному напрямку. З цього погляду муніципалізація безумовно не витримує критики. Муніципалізація є звуження й затемнення класової боротьби. Дальше заперечення стосується до питання про захоплення влади. Плеханов угледів у мене в проєкті аграрної програми захоплення влади, і я мушу сказати, що ідея захоплення влади з боку революційного селянства дійсно є в моєму проєктові аграрної програми, але зводить цю ідею до народовольської ідеї захоплення влади є що-найбільша помилка. В 70 і 80 роках, коли ідею захоплення влади культивували народовольці, вони були групою інтелігентів, а на ділі хоч трохи широкого, дійсного масового руху не було. Захоплення влади було побажанням або фразою жміньки інтелігентів, а не неминучим дальшим кроком масового руху, що

¹⁾ Бернштайн — видатний германський соціал-демократ, що ґрунтовно Маркс перекутив; намагався довести, що до соціалізму робітничий клас дійде шляхом повільної еволюції. (Прим. ред.).

вже розвивається. Тепер, після жовтня, листопада й грудня 1905 р. після того, як широкі маси робітничих клас, напівпролетарських елементів і селянства показали світові нечувані давно вже форми революційного руху, — тепер, після того, як боротьба революційного народу за владу спалахнула і в Москві, і на півдні, і в Прибалтичк-ім краї, — тепер зводити думку про завоювання політичної влади революційним народом до народовольства значить запізнюватися на цілих 25 років, значить викреслити з історії Росії цілий величезний період. Плеханов казав: не треба лякатися аграрної революції. Саме ця боясть, що революційне селянство завоює владу, і єсть боясть перед аграрною революцією. Аграрна революція є порожня фраза, якщо її перемога не передбачає захоплення влади з боку революційного народу. Без цієї останньої умови це буде не аграрна революція, а селянський бунт або кадетські аграрні реформи. Я нагадаю тільки, щоб закінчити розгляд цього пункту, що навіть резолюція товаришів з меншости, надрукована в 2-ому числі „Партийных Известий“, каже, що перед нами стає тепер уже завдання — видерти владу з рук уряду.

Слова: „народня творчість“, яких, здається, нема в наших резолюціях, але яких я вжив, коли вірити пам'яті тов. Плеханова, в моїй промові, здаються йому нагаданням про давніх знайомих з-поміж народовольців та с.-р. Ця згадка т. Плеханова знову-ж таки здається мені запізненою на 25 років. Згадайте, що було в Росії в останню чверть 1905 року: страйки, Ради Робітничих Депутатів, повстання, селянські комітети, залізничні комітети й інше, — все це свідчить саме про перехід народнього руху в форму повстання, все це показує безсумнівні зав'язки органів революційної влади, і мої слова про народню творчість мали зовсім певний і конкретний зміст; вони стосувались саме до тих історичних днів російської революції, вони характеризували саме цей спосіб боротись не тільки проти давньої влади, а боротись за допомогою революційної влади, — спосіб, що його вперше жили широкі маси російських робітників і селян славетними жовтневими та грудневими днями. Якщо нашу революцію буде поховано, тоді поховано буде й ці зародкові форми революційної влади селян і робітників; якщо-ж не фраза наші слова про селянську революцію, якщо буде в нас дійсно аграрна революція в справжнім значінні цього слова, — тоді ми побачимо, безперечно, повторення жовтневих і грудневих подій в розмірах безнемірно ширших. Революційна влада не інтелігентів, не гуртка змовників, а робітників і селян уже була в Росії, вже справдилась на ділі і в процесі нашої революції. Її розстроєно через те, що перемогла реакція, але якщо ми маємо дійсну підставу бути певному, що революція таки зніметься, то ми неминучо також повинні чекати й піднесення, розвитку й успіху нових, ще рішучіших, ще більше звязаних з селянством і пролетаріатом органів революційної влади. Отже Плеханов, за допомогою заяложеного й смішного жупела „народовольство“, тільки ухилився від аналізу жовтнево-грудневих форм руху.

Нарешті, розгляньмо ще питання про гнучкість і підкутість на 4 ноги моєї програми. Я гадаю, що в цьому моя аграрна програма найбільш задовольняє проти всіх інших. Як бути, коли справи революції підуть кепсько? Як бути, коли не перевівши в життя всіх поставлених в мойому проєкті „якщо“, не можна буде говорити про доведення до кінця нашої демократичної революції? Тоді, безперечно, доведеться рахуватися з тими умовами селянського господарства й селянського землекористування, що вже є тепер. Що-до

цього я пошлюся на таке найбільшій ваги явище, як оренда. Адже, коли казати за те, що справа революції може піти погано, що вона може й не дійти до краю, то в цьому разі, безперечно, слід рахуватися з наявністю такого явища і з неможливістю його усунути. У мене, на цей лихий трапунок відсутності всіх ніби утопічних „якщо“, завдання партії передбачено повніше, точніше і куди тверезіше, як у Маслова. Таким робом, моя програма дає практичні лозунги і за теперішніх умов селянського господарства та селянського землекористування, і за найкращих перспектив дальшого розвитку капіталізму. Т. Джон намагався покепкувати, дотепа закинути, що в мене в програмі забагато програм, що в мене є і конфіскація, і оренда, які виключають одна одну; дотепу тут не вийшло, бо конфіскація поміщицьких земель не виключає оренди, котра буває й на селянських землях. Отже т. Плеханов не мав рації, коли висовував проти мене свій надто ефектний довід. Не трудно, мовляв, написати програму на той випадок, коли все буде як-найкраще. Таку програму кожний напише, а ось ти напиши програму на той випадок, коли якраз не буде навіть найкращих умов. І відповідаючи на цей довід, я стверджую, що саме на випадок найгіршого можливого ходу або кінця нашої революції моя програма, що каже за конфіскацію поміщицьких земель і передбачає такі питання, як питання про оренду, є надто твереза і надто добре підкута. А ось що-до т. Джона, то його провкт, нічого не кажучи за ці найгірші умови, себ-то за відсутність дійсно переведеного політичного демократизму, дає нам тільки муніципалізацію, а тимчасом муніципалізація без виборности урядовців від народу, без знищення постійної армії і т. д. являє собою таку саму небезпеку, і навіть ще більшу, як націоналізація. Ось чому я й наполягаю на тому, щоб поставити ті „якщо“, котрі так несправедливо засуджував Плеханов.

Отже, селяни не приймуть муніципалізації. Т. Картвелов казав, що на Кавказі селяни цілком згоджуються з с.-р., але питають при цьому: чи матимуть вони право продавати землю, що дісталась їм за поділу або за соціалізації. Справедливо, т. Картвелов! Ваше спостереження цілком відповідає селянським інтересам взагалі та селянському розумінню своїх інтересів, але це через те саме, що селяни всякі аграрні перетворення розглядають, зважаючи на те, чи матимуть вони право продавати додаткову землю, що їм досталася: через це саме селяни й будуть безумовно проти муніципалізації, проти земстволізації. Селяни й досі ще плутають земство з земським начальником, і вони мають для того куди глибші підстави, аніж гадають величні кадетські професори права, що сміються з селянського неучтва. Тому, перше ніж казати за муніципалізацію, треба, безумовно треба, казати за виборність урядовців від народу. А тепер, поки цю демократичну вимогу не переведено в життя, до речі тільки говорити за конфіскацію взагалі, або за поділ. Ось чому, щоб спростити основне питання для з'їзду, я дам з'їздові можливість висловитися що-до питання: поділ чи муніципалізація. Якщо одкинете поділ, — або, може, певніші сказати, „коли“ ви відкинете поділ — тоді мені, звісно, остаточно доведеться забрати свого провкта, яко безнадійного; а коли-ж ви ухвалите поділ, то я внесу свою програму цілком. Відповідаючи на докори, ніби я накидаю селянам націоналізацію, я ще нагадаю, що в моїй програмі є „варіант А“, де спеціально говориться про потребу відкинути всяку думку про те, щоб селянам що-небудь проти їхньої волі накидати. На мою думку, му-

ніципалізація помилкова й шкідлива, поділ помилковий, але не шкідливий. Спинюся коротко на цій різниці: „поділити“ правдиво тлумачать факти, але вони не пам'ятають Марксового вислову про старий матеріалізм: „матеріалісти пояснювали світ, а справа не тільки в тім, щоб пояснювати світ, а й у тім, щоб змінити його“. Селянин каже: „Земля божя, земля народня, земля нічия“. „Поділити“ пояснюють нам, що він каже це несвідомо, що він каже одно, а думає инше. Дійсні змагання селян, кажуть вони, полягають цілком і виключно в тому, щоб прибавити землі селянам, щоб збільшити дрібне господарство, і ні в чому більше. Все це цілком правдиво. Але наша неагода з „поділістами“ тут не кінчається, а тільки починається. Саме з цих селянських слів, не зважаючи на всю їхню економічну неспроможність або безмістовність, ми повинні користатися, як із зачіпок для пропаганди. Ти кажеш, що з землі повинні користатися всі? Ти хочеш віддати землю народові? Чудесно, але що значить дати землю народові? Хто розпоряджається народнім добром і народнім майном? — Урядовці. Трепови. Чи хочеш ти віддати землю Трепову й урядовцям? — Ні. Кожний селянин скаже, що їм він віддати землі не хоче. Чи хочеш віддати землю Петрункевичам і Родичовим, котрі, може, засідатимуть в муніципальнім самоврядуванні? — Ні. Селянич, напевне, не захоче віддати землю цим добродіям. Отже, — пояснимо ми селянам, — для того, щоб землю можна було віддати всьому народові з користю для селян, треба забезпечити виборність геть усіх урядовців від народу. Отже мій проект націоналізації, що зумовлена повним забезпеченням демократичної республіки, дає якраз правильну лінію як поводитись нашим пропагандистам і агітаторам, показуючи їм ясно й наочно, що розгляд земельних вимог селян повинен бути за ґрунт для політичної і, зокрема, саме республіканської пропаганди. Селянин Мишин, наприклад, що його обрано за депутата до Думи від ставропольських селян, привіз наказ від виборців. У цім наказі вимагається і щоб скасовано земських урядовців, і щоб будовано елеватори, і щоб передано всі землі до скарбу. Вимога такої передачі, це безсумнівно, єсть реакційне упередження, бо скарб теперішньої і завтрашньої конституційної Росії є скарб поліцейського, військового деспотизму; але цю вимогу ми повинні не просто відкинути, як шкідливе упередження, — ми повинні „зачепитися“ за неї, щоб витлумачити Мишину та до нього подібним, як стоїть справа по суті. Ми повинні сказати Мишину і таким як він, що вимога передати землю до скарбу висловлює, хоча й дуже погано, надзвичайно важливу й корисну для селян ідею. Передача землі до скарбу може бути дуже корисна для селян і буде дуже корисна виключно тоді, коли держава стане цілком демократичною республікою, коли цілком переведено буде виборність урядовців, знищено постійну армію і т. д. Ось через усі ці причини я і думаю, що як ви одкинете націоналізацію, то неминучо викличете цим такі самі помилки наших практиків, пропагандистів і агітаторів, які викликали ми своєю помилковою відрізковою програмою 1903 року. Як тоді наші відрізки тлумачено вужче, ніж розуміли їх автори цього пункту, так і тепер відкидання націоналізації й заміна цієї вимоги поділом, не кажучи вже зовсім за плутану муніципалізацію, неминучо призведе наших практиків, пропагандистів і агітаторів, до стількох помилок, що нам дуже швидко доведеться пожалкувати за „подільницьку“ або муніципалізаторську програму, що ми її ухвалили.

Наприкінці повторю ще раз дві свої основні тези: по-перше,

муниципалізації ніколи не захочуть селяни; по-друге, муниципалізація без демократичної республіки, без виборности урядовців від народу — шкідлива.

Аграрна програма, що її ухвалено на об'єднальному з'їзді.

Намагаючись усунути рештки кріпацтва, які важким гнітом лежать безпосередньо на селянах, та щоб сприяти вільному розвитку класової боротьби на селі, Р.С.-Д.Р.П. вимагає:

1) Скасувати всі станові утиски на особу та власність селян.
2) Скасувати всі платіжі й повинності, зв'язані зі становою окремішністю селян, та знищити боргові зобов'язання, що мають кабальний характер.

3) Конфіскувати церковні, монастирські, удільні, кабінетські землі й передати їх, а також і казенні землі, великим органам місцевого самоврядування, що об'єднують міські й сільські округи; до того-ж землі, для переселенського фонду потрібні, а також ліси й води, які мають загально-державне значіння, передати до володіння демократичній державі.

4) Конфіскувати приватно-власницькі землі, крім дрібного землеволодіння, і передати їх до розпорядження обраним на демократичних підставах великим органам місцевого самоврядування; мінімальний розмір земельних учасків, що підлягають конфіскації, визначають великі органи місцевого самоврядування.

Підтримуючи революційні виступи селянства, аж до конфіскації поміщицьких земель, Р.С.-Д.Р.П. завсіди й незмінно чинитиме опір усяким спробам затримати хід економічного розвитку. Пориваючись за переможного розвитку революції передати конфісковані землі до рук демократичних установ місцевого самоврядування, Р.С.-Д.Р.П., в разі несприятливих для цього обставин, висловиться за поділ між селянами тих поміщицьких земель, де фактично провадиться дрібне господарство або де є ґрунти, що потрібні для його заокруглення. Разом з цим партія в усіх випадках та за всякого стану демократично-аграрних реформ ставить собі завдання неухильно пориватись до самостійної класової організації сільського пролетаріату, ясувати йому непримиренну протилежність його інтересів до інтересів селянської буржуазії, застерігати його, щоб не давався манити системою дрібного господарства, яке ніколи, доки існує товарове виробництво, не спроможеться знищити злидні в масах, і, нарешті, показувати на потребу повного соціалістичного перевороту, як єдиного заобу знищити всякі злидні і всяку експлоатацію.

1906-й рік.

Уривки з книги:

АГРАРНА ПРОГРАМА СОЦІЯЛ-ДЕМОКРАТІЇ ЗА ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1905 — 7 РР.

[Економічна суть аграрного перевороту та його ідеальне вбрання.

Суть перевороту що оце тепер відбувається, сходить на те, щоб знищити кріпосницькі латифундії та утворити вільне хліборобське селянство, ще й заможне (оскільки це можливо за даних обставин), здатне не нидіти, не поневірятися на землі, а розвивати продукційні сили, посувати вперед сільсько-господарську культуру.

Дрібного господарювання в хліборобстві, панування ринка над виробником, а значить і панування товарового виробництва, цей переверт зовсім не зачіпає й не може зачіпати, бо боротьба за перерозподіл землі не може змінити виробничих стосунків у господарстві на цій землі. А ми бачили, що особливість цієї боротьби — дужий розвиток дрібної культури на землях кріпосницьких латифундій.

Ідеологічним вбранням теперішньої боротьби в теорії народництва: Відвертий виступ селянських представників усієї Росії в 1-й і 2-й Думах з аграрними програмами остаточно ствердив, що народницькі теорії й програми є дійсно ідейне вбрання селянської боротьби за землю.

Ми показали, що основа, головна частина складова того земельного фонду, за який селяни борються, це єсть великі кріпосницькі маєтки. В них „стрижень“ сучасного аграрного питання. Відомий також зв'язок цього великого землеволодіння з найвищою бюрократією: Г. А. Алексинський подавав у 2-й Думі відомості п. Рубакина що-до того, які на розмір маєтки мають найвищі урядовці в Росії. По-друге, з цих даних видно, що й тоді, як відрахувати наділи й маєтки понад 100 десятин, лишаються великі різниці між найвищими наділами і дрібними маєтками. Переверт застав селянство вже диференційованим і що-до величини землеволодіння, і ще більш що-до величини капіталу, що-до кількості худоби, кількості та якості мертвого реманенту і т. д. Що диференціація серед позанадільного, мовляв, майна селян далеко більша, ніж серед надільного землеволодіння, це досить доведено в нашій економічній літературі.

Яке-ж мають значіння народницькі теорії, що відбивають більш або менш точно погляди селян на їхню боротьбу за землю? Два „принципи“ становлять суть цих народницьких теорій: „трудова принципі“ і „зрівняльність“. Дрібнобуржуазний характер цих принципів є такий ясний, і його так часто, так докладно доводили в марксієвській літературі, що нема чого за це тут і балакати. Важно відзначити цю рису цих „принципів“, котру й досі не оцінили як слід російські с.-д. В туманній формі ці принципи дійсно виявляють щось реальне й прогресивне за даного історичного моменту. А саме: вони виявляють плундрівну боротьбу проти кріпосницьких латифундій.

Погляньте на вищенаведену схему еволюції нашого аграрного ладу від теперішнього становища до „остаточної мети“ сучасного буржуазного перевертоту. Ви побачите ясно, що прийдешнє „тоді“ відрізняється від сучасного „тепер“ куди більшою „зрівняльністю“ землеволодіння, куди більшою відповідністю нового розподілу землі „до трудового принципу“. І це не випадково. Та инакше не може й бути в селянській країні, яку буржуазний розвиток визволяє з кріпацтва. Знищити кріпосницькі латифундії — це в такій країні безумовно єсть вимога капіталістичного розвитку. А це знищення, за панування дрібної культури, неминучо означає більшу „зрівняльність“ землеволодіння. Розбиваючи середньовічні латифундії, капіталізм починає з більш „зрівняльного“ землеволодіння, утворюючи вже з нього нове велике землеволодіння, — утворюючи його на базі найманої праці, машин та високої агрикультурної техніки, а не на базі відробітків і кабали.

Помилка всіх народників полягає в тому, що обмежуючись вузьким обрієм дрібного господаря, вони не добачають буржуазности тих громадських стосунків, що в них заходить селянин, кріпацькі кайдани скинувши. Вони з „трудова принципі“ дрібно-буржуазного хліборобства й зрівняльности, як лозунга розгрому кріпосницьких

латифундій, роблять щось абсолютне, яке само собі доволі та визна-чає особливий, не буржуазний лад.

Помилка деяких марксистів є в тому, що критикуючи теорію народників, вони прогледжують її історично-реальний та історично-правомірний зміст в боротьбі з кріпосництвом. Критикують, ще й справедливо критикують, „трудовий принцип“ і „зрівняльність“, яко відсталий, реакційний, дрібно-буржуазний соціалізм, і забувають, що ці теорії виражають собою передовий, революційний, дрібно-буржуазний демократизм, забувають що ці теорії правлять за прапор запеклої боротьби проти старої, кріпосницької Росії. Ідея рівності — це єсть найреволюційніша ідея в боротьбі з давнім ладом абсолютизму взагалі та з давнім кріпосницьким великопомісним землеволодінням особливо. Ідея рівності є законна й поступова в дрібного буржуа, селянина, оскільки вона виражає боротьбу проти нерівності феодальної, кріпосницької. Ідея „зрівняльності“ землеволодіння законна й поступова, оскільки вона відбиває змагання 10-ти мільйонів селян, — що сидять на 7-десятиннім наділі, та що їх поміщики зруйнували, — змагання поділити проміж себе ¹⁾ кріпосницькі латифундії по 200 — 300 десятин. А в даний історичний момент ідея ця дійсно відбиває таке змагання, вона штовхає до послідовної буржуазної революції, помилково обгортаючи це туманною, квази-соціалістичною фразеологією. І поганий був-би той марксист, що критикуючи фальш соціалістичного прикриття буржуатних лозунгів, не зумів-би оцінити історично-поступового значіння їх, яко найрішучіших буржуазних лозунгів у боротьбі проти кріпосництва. Реальний зміст цього перевороту, що здається народникові „соціалізацією“, полягатиме в тому, щоб як-найбільш послідовно ширити шлях для капіталізму, як-найрішучіше викоринити кріпосництво. Та схема, що я її вище подав, показує саме максимум усунення кріпосництва і максимум „зрівняльності“, що при цьому досягається. Народник думає, що ця „зрівняльність“ усуває буржуазність, а тимчасом на ділі вона відбиває змагання найрадикальнішої буржуазії. А все, що є в „зрівняльності“ понад це, то єсть ідеологічний дим, ілюзія дрібного буржуа.

Короткозоре й неісторичне міркування деяких російських марксистів про значіння народницьких теорій у російській буржуазній революції пояснюється тим, що вони не вдумались у значіння „конфіскації“ поміщицького землеволодіння, яку вони обстоюють. Досить собі ясно уявити економічну основу такого перевороту, за даних умов нашого землеволодіння, — і ми зрозуміємо не тільки ілюзорність теорій народництва, але й обмежену певним історичним завданням правду боротьби, правду боротьби з кріпосництвом, правду, яка становить реальний зміст цих ілюзорних теорій.

Два типи буржуазної аграрної еволюції.

Ходімо далі. Ми показали, що народницькі теорії, будучи недовладними й реакційними з погляду боротьби за соціалізм проти буржуазії, виявляються „розумними“ (як брати окреме історичне завдання) та поступовими в буржуазній боротьбі проти кріпосництва. Тепер постає питання, чи слід розуміти неминучість відмирання кріпосни-

¹⁾ Мова тут не за поділ у власність, а за поділ у господарче користування. Такий поділ можливий, — а за панування дрібної культури неминучий на певний час — і за муніципалізації і за націоналізації.

цтва в російському землеволодінні та в усьому громадському ладові Росії, неминучість буржуазно-демократичного аграрного перевороту:— в тому розумінні, що він може статися тільки в одній певній формі, чи можливий він у різних формах?

Це питання має кардинальне значіння ля вироблення правильних поглядів на нашу революцію і на с.-д. аграрну програму. І розв'язати це питання ми повинні, виходячи з тих даних про економічну основу революції, що наведені вище.

Стрижнем у боротьбі є кріпосницькі латифундії, як найвидатніше втілення й найміцніша опора для перебудови кріпосництва в Росії. Розвиток товарового господарства й капіталізму з абсолютною неминучістю кладе край оцим перебуткам. Що-до цього перед Росією тільки один шлях—буржуазного розвитку.

Але форми цього розвитку можуть бути двоякі. Перебутки кріпосництва можуть зникати й через перетворювання поміщицьких господарств, і через знищення поміщицьких латифундій, себ-то шляхом реформи й шляхом революції. Буржуазний розвиток може йти, маючи на чолі великі поміщицькі господарства, що помалу стають де далі буржуазнішими, помалу заміняють кріпацькі способи експлоатації на буржуазні. А цей розвиток може також йти, маючи на чолі дрібні селянські господарства, що революційним шляхом усувають із громадського організму „наростень“ кріпосницьких латифундій і вільно розвиваються потім без них в напрямку капіталістичного фермерства.

Ці два шляхи об'єктивно-можливого буржуазного розвитку ми-б назвали шляхом пруського і шляхом американського типу. В першому разі кріпосницьке поміщицьке господарство поволі переростає на буржуазне, юнкерське, засуджуючи селян на десятиліття найтяжчої експропріяції й кабали і одночасно вирізуючи невелику меншість „гросбаверів“ („дужих селян“). У другому разі поміщицького господарства нема або його розбиває революція, що конфіскує і дробить феодальні маєтки. Селянин переважає в такому разі, стаючи виключним агентом хліборобства та еволюціонуючи на капіталістичного фермера. В першій разі основним змістом еволюції є переростання кріпосництва на кабалу і на капіталістичну експлоатацію на землях феодалів—поміщиків—юнкерів. В другому разі основне тло це єсть переростання патріархального селянина на буржуазного фермера.

В економічній історії Росії зовсім виразно виявляються обидва ці типи еволюції. Візьміть епоху падіння кріпацтва. Між поміщиками й селянами точилася боротьба за спосіб переведення реформи. І ті, і другі обстоювали умови буржуазного економічного розвитку (не розуміючи цього), але перші обстоювали такий розвиток, що забезпечує максимальне збереження поміщицьких господарств, поміщицьких прибутків, поміщицьких (кабальних) способів визискувати. Другі обстоювали інтереси такого розвитку, котрий-би в найбільших розмірах, можливих узагалі за давного рівня культури, забезпечував-би добробут селянства, знищення поміщицьких латифундій, знищення всіх кріпосницьких і кабальних способів визискувати, поширення вільного селянського землеволодіння. Само собою, що якби переміг другий спосіб, розвиток капіталізму, то розвиток виробничих сил був-би ширший і швидший, ніж тоді, коли переміг поміщицький спосіб селянської реформи. Тільки карикатурні марксистки, як їх старалися розмалювати народники, боровшись із марксизмом, тільки-б вони могли вважати, що обезземелення селян у 1861 р. це єсть запорука капіталістичному розвитку. Навпаки, воно було-б запорукою,—

і воно виявилось на ділі запорукою кабальної, себ-то напівкріпосницької оренди і відробітного, себ-то панщанного господарства, що надавичайно затримало розвиток капіталізму та зростання продукційних сил у російському хліборобстві. Боротьба селянських і поміщицьких інтересів не була боротьбою „народнього виробництва“, „трудового принципу“ проти буржуазії (як це уявляли і уявляють собі наші народники), — вона була боротьбою за американський тип буржуазного розвитку проти пруського типу буржуазного-ж таки розвитку.

І в тих місцевостях Росії, де не було кріпацтва, де до хліборобства брався тільки, або здебільшого, вільний селянин (напр., на заселених після реформи степах Заволжжя, Новоросії, Північного Кавказу, — там розвиток виробничих сил і розвиток капіталізму йшов куди швидше як у центрі, перебутками кріпацтва обваженому.

Але якщо хліборобський центр Росії та її хліборобські краї показують нам, мовляв, географічний розподіл місцевостів, де переважає аграрна еволюція того чи іншого типу, то основні риси тієї та іншої еволюції виразно знати також по всіх місцевостях, де існує поруч поміщицьке й селянське господарство. Одна з основних помилок народницької економії полягала в тому, що за джерело аграрного капіталізму вважали виключно поміщицьке господарство, а селянське розглядали з погляду „народнього виробництва“ і „трудового принципу“ (так роблять і тепер трудовики, „народні соціалісти“ й соціалістично-революціонери). Ми знаємо, що це не правдиво. Поміщицьке господарство еволюціонує по-капіталістичному, замінюючи помалу відробітки на „працю з вільного найму“, трьохпільля — на інтенсивну культуру, а селянський давній дідівський реманент на вдосконалене знаряддя власницької економії. Селянське господарство й собі еволюціонує по-капіталістичному, виділяючи сільську буржуазію та сільський пролетаріат. Чим краще становище „общини“, чим вищий добробут селянства взагалі, тим швидше йде цей розклад селянства на антагоністичні класи капіталістичного сільського господарства. Отже скрізь бачимо дві течії аграрної еволюції. Боротьба селянських та поміщицьких інтересів, що червоною ниткою переходить через усю післяреформову історію Росії і становить найважливішу економічну основу нашої революції, — це єсть боротьба за певний тип буржуазної аграрної еволюції.

Тільки зрозумівши ясно різницю цих типів та буржуазний характер їх обох, ми можемо правильно з'ясувати земельне питання в російській революції і зрозуміти класове значіння різних аграрних програм, що їх виставили різні партії. Повторюємо: стрижень боротьби — то кріпосницькі латифундії. Капіталістична еволюція їх стоїть поза всякою суперечкою, але вона можлива в двох формах: хоч селяни-фармери революційним способом знищать панські латифундії, хоч ці латифундії помалу зійдуть на юнкерські господарства (і разом із тим закабалений мужик обернеться на закабаленого кнехта).

Дві лінії аграрних програм у революції.

Як ми тепер поруч із вище накресленою економічною основою поставимо аграрні програми, що їх висунули різні класи за революції, то ми відразу побачимо дві лінії цих програм, згідно з двома показаними типами аграрної еволюції.

Візьмім програму Столипина, що їх поділяють праві поміщики та октябристи. Це — одверто поміщицька програма. Але чи можна

сказати, що вона реакційна з економічного погляду, себ-то що вона виключає або намагається виключити розвиток капіталізму, не допустити буржуазної аграрної еволюції? Жадним побитом. Навпаки, славетне аграрне законодавство Столипинове, на підставі 87-ої статті, наскрізь перейняте суто буржуазним духом. Воно, поза всяким сумнівом, іде лінією капіталістичної еволюції, полегшує, штовхає вперед оцю еволюцію, прискорює експропріацію селянства, розпад „общини“, утворення селянської буржуазії. Це законодавство, безперечно, єсть поступове в науково-економічному розумінні.

Чи значить це, що с.-д. повинні „підтримувати“ його? Ні. Так міг-би міркувати тільки вульгарний марксизм, що його насіння так запопадливо сіють Плеханов і меншовики, „поюще, вопіюче, звиваюче і глаголюче“: треба підтримувати буржуазію в її боротьбі з старим ладом. Ні. За-для розвитку продукційних сил (цього найвищого критерія громадського прогресу), ми повинні підтримувати не буржуазну еволюцію поміщицького типу, а буржуазну еволюцію селянського типу. За першої найбільше зберігається кабала й кріпацтво (перероблюване на буржуазний кшталт), найповільніше розвиваються продукційні сили і затримується розвиток капіталізму, вона означає безнемірно більші злидні та муки, експлоатацію та пригнічення широких мас селянства, а значить і пролетаріату. Друга визначає найшвидший розвиток продукційних сил та найкращі (які тільки можливі взагалі за обставин товарового виробництва) умови існування селянської маси. Тактика соціал-демократії в російській буржуазній революції дається визначити не завданням підтримати ліберальну буржуазію, як гадають опортуністи, а завданням підтримати селянство в його боротьбі.

Візьмім програму ліберальної буржуазії, себ-то кадетську. Вірні девізові: „що пан хоче?“ (себ-то чого бажать панове поміщики), вони в першій Думі висунули одну, а в другій — другу програму. Для них змінити програму — це таке саме легке й непомітне діло, як для всіх європейських безпринципних кар'єристів з буржуазії. В першій Думі здавалася сильною революція — ліберальна програма позичила в неї шматочок націоналізації („загальнодержавний земельний фонд“). В другій Думі здавалася сильною контр-революція, — ліберальна програма відкинула геть державний земельний фонд, повернула до столипинської ідеї дужої селянської власності, збільшила й поширила винятки з загального правила про примусове відчуження поміщицької землі. Але цю дволічність лібералів ми відзначаємо тут мимохідь. Важно відзначити тут инше: оту принципову основу, що спільна для обох „ликів“ ліберальної аграрної програми. Ця принципова спільна для них основа — 1) викуп, 2) збереження поміщицьких господарств, 3) збереження, переведивши реформу, поміщицьких привілеїв.

Викуп — це є данина, що її накладають на громадський розвиток, данина власникам кріпацьких латифундій. Викуп — це є по-бюрократичному, по-поліцейському забезпечена реалізація кріпосницьких засобів експлоатації в формі буржуазного „загального еквіваленту“. Далі, збереження поміщицьких господарств у тій чи иншій мірі знати в обох програмах к.-д., хоч як там стараються буржуазні політики затаїти від народу цей факт. Третє — поміщицькі привілеї за переведення реформи — виявлено цілком виразно в тому, як кадети ставляться до виборів місцевих земельних комітетів на підставі загального, прямого, рівного й таємного голосування. Ми не можемо тут заходити в подробиці, що стосуються до иншого місця

нашого викладу. Тут нам треба визначити тільки лінію аграрної програми кадетів. І що-до цього треба сказати, що питання про склад місцевих земельних комітетів має кардинальне значіння. Тільки політичні немовлята могли-б дати себе підманити звуком кадетського лозунгу: „примусове відчуження“. Справа в тому, хто кого приневолить: чи поміщики селян (платити втрос за піски) чи селяни поміщиків. Кадетські балачки (про „рівномірну репрезентацію супротивних один одному інтересів“ та про небажаність „однобічного насильства“ як-найясніше виявляють суть справи, а саме, що в кадетському примусовому відчуженні поміщики приневолюють селян!

Кадетська аграрна програма йде лінією столипинського, себ-то поміщицького, буржуазного поступу. Це факт. Нерозуміння цього факту є основна помилка тих с.-д., що, як і деякі меншовики, здатні вважати кадетську аграрну програму за поступовішу, ніж народницька.

У представників селянства, себ-то у трудовиків, соціал-народників і почати в ес-ерів, ми бачимо в обох Думах, не зважаючи на численні вагання та коливання, зовсім ясну лінію оборони селянських інтересів проти поміщицьких. Є, наприклад, вагання що-до викупу, який припускає програма трудовиків, але, по-перше, його тлумачать часто, як громадське опікування непрацездатних поміщиків; по-друге, ви можете зустрінути в протоколах 2-ої Думи цілу низку надто характерних селянських промов, що відкидають викуп і виголошують лозунг: уся земля всьому народові. Що до питання про місцеві земельні комітети, цього найважливішого питання про те, хто кого приневолить, селянські депутати є родоначальниками й прихильниками ідеї обрання їх загальним голосуванням.

Ми поки-що не торкаємося питання про зміст аграрної програми трудовиків і соціалістів-революціонерів — з одного боку, соціал-демократів — з другого, — ми повинні констатувати насамперед той безперечний факт, що аграрні програми всіх партій і клас, які одверто виступили за російської революції, виразно діляться на два основні типи, відповідно до двох типів буржуазної аграрної еволюції. Лінія, що поділяє „праві“ і „ліві“ аграрні програми, проходить не між октябристами й кадетами, як часто думають зовсім помилково меншовики (даючи себе оглушити дзеленчанням конституційно-демократичних слів та заміняючи класову аналіз аналізом партійної назви. Ця розмежувальна лінія проходить між кадетами й трудовиками. Визначають цю лінію інтереси двох основних клас російського громадянства, що борються за землю: поміщиків і селянства. Кадети зберігають поміщицьке землеволодіння та обстоюють еволюцію культурну, європейську, але поміщицьку буржуазну еволюцію хліборобства.

Треба гостро відрізнати ідейний одяг аграрних програм, різні політичні деталі їх, то-що, від економічної основи цих програм. Не в тім труднощі тепер, щоб зрозуміти буржуазний характер поміщицьких і селянських земельних вимог і програм: цю роботу зробили марксисты вже перед революцією, і революція ствердила її. Труднощі — в тому, щоб добре розбиратися в основі боротьби двох клас на ґрунті буржуазного громадянства й буржуазної еволюції. Цієї боротьби не можна зрозуміти, як закономірного суспільного явища, коли не звести її до об'єктивних тенденцій економічного розвитку капіталістичної Росії. Тепер, показавши звязок двох типів аграрних програм в російській революції з двома типами буржуазної аграрної еволюції, ми повинні перейти до розгляду нового, вельми важного боку питання.

Підсумки економічних висновків.

Підсумовуємо ті економічні висновки, що повинні стати нам за вступ до перегляду питання про аграрну програму с.-д.

Ми бачили, що „стрижнем“ аграрної боротьби в нашій революції є кріпосницькі латифундії. Селянська боротьба за землю є найперше і найбільше боротьба за знищення цих латифундій. Знищення їх та повний перехід до рук селянства, безперечно, лежить на лінії капіталістичної еволюції російського сільського господарства. Такий шлях цієї еволюції був-би означав найшвидший розвиток капіталізму за обертання вільного селянства на фермерство. Але може бути й інший шлях буржуазної еволюції хліборобства: збереження поміщицьких господарств і латифундій за повільного переростання їх з кріпосницько-кабальних на юнкерські господарства. В основі двох типів аграрних програм, що з ними виступили різні класи за російської революції, лежать саме ці два типи можливої буржуазної еволюції. До того-ж особливість Росії, особливість, що становить одну з економічних основ можливості „американської“ еволюції, полягає в тому, що в Росії є величезний колонізаційний фонд. Цілком нездатний визволити російського селянина з кріпосницького гніту в Європейській Росії, цей фонд буде тим ширший та тим приступніший, чим вільніше буде селянство в питомій Росії, чим більший простір дістане розвиток продукційних сил.

Селянська революція без завоювання влади з боку селянства.

Аграрна програма російської соціал-демократії є пролетарська програма в селянській революції, що скерована проти решток кріпацтва, проти всього середньовічного в нашому аграрному ладові. Теоретично це твердження, як ми бачили, визнають і меншовики (промова Плеханова у Стокгольмі). Але меншовики зовсім не продумали, як слід, цього твердження, не помітили нерозривного зв'язку між ним і загальними основами соціал-демократичної тактики в російській буржуазній революції. І саме в творах Плеханова найясніше дала себе знати ця непродуманність.

Всяка селянська революція, що скерована проти середньовіччя, за капіталістичного характеру всього громадського господарства, це є буржуазна революція. Але не всяка буржуазна революція є селянська революція. Коли-б у країні, де хліборобство організовано цілком по-капіталістичному, капіталісти-хлібороби, за допомогою найманих робітників, зробили аграрну революцію, знищивши, приміром приватну власність на землю, то-б це була буржуазна революція, але ніяк не селянська революція. Якби в країні, де аграрний лад остільки зрісся вже з капіталістичним господарством взагалі, що знищити цей лад було-б неможливо, не знищивши капіталізму, та й сталася революція, що ставить при владі, скажемо, промислову буржуазію замість самодержавної бюрократії, то-б це була буржуазна революція, але зовсім не селянська революція. Инакше кажучи: може бути буржуазна країна без селянства і може бути буржуазна революція в такій країні без селянства. Може бути буржуазна революція в країні з досить численною селянською людністю, і одначе така революція, котра аж ніяк не є селянська революція, се-то котра не революціонізує земельних стосунків, що спеціально торкаються селянства, і не висовує селянства поміж хоч трохи активні громадські

сили, що творять революцію. Отже загальне марксістське поняття: „буржуазна революція“ містить у собі певні твердження, що їх обов'язково застосовується до кожної селянської революції в країні де розвивається капіталізм, — але це загальне поняття нічогосінько не говорить за те, повинна чи не повинна (з погляду об'єктивної потреби), буржуазна революція певної країни стати селянською революцією, щоб добитись повної перемоги.

Основне джерело, звідки випливала вся неправдива тактична лінія Плеханова та меншовиків, які йшли за ним протягом першого періоду російської революції (себ-то 1905 — 1907 рр.), полягає в тому, що вони зовсім не зрозуміли цього стосунку між буржуазною революцією взагалі й селянською буржуазною революцією. Частина марксистів, а саме праве крило, увесь час відкараскувалась загальним абстрактним, шаблонним поняттям буржуазної революції, не потрапивши зрозуміти особливостей даної буржуазної революції саме як селянської революції. Зовсім природньо й неминуче, що це крило соціал-демократії не могло зрозуміти джерела контр-революційности нашої буржуазії в російській революції, не могло визначити ясно, які класи спроможні добитися в цій революції, повної перемоги не могло не збиватись на такий погляд: в буржуазній революції, мовляв, пролетаріят мусить підтримувати буржуазію, в буржуазній революції за головного діяча повинна бути буржуазія, розмах революції спаде, коли відахнеться буржуазія і т. д.

Навпаки, більшовики з самого початку революції, на-весні та влітку 1905 року, ясно показували на джерело наших тактичних розбіжностей, виділивши поняття селянської революції, як одного з видів буржуазної революції, та визначивши її перемогу: „революційно-демократична диктатура пролетаріяту й селянства“. Найбільшим ідейним завойованням, що його зробив відтоді більшовизм у міжнародній соціал-демократії, був виступ Кавцького з статтею про рухові сили російської революції (рос. переклад за редакцією та з передмовою Н. Леніна: „Движущие силы и перспективы русской революции“, М. 1907, видавництво „Новая Эпоха“). Як відомо, з початку розколу між більшовиками й меншовиками, року 1903, Кавцький став на боці останніх. 1907 року, після спостережень над російською революцією, що про неї Кавцький не раз писав, він одразу зрозумів помилку Плеханова, котрий послав йому свою відому анкету. В цій анкеті Плеханов питав тільки за буржуазний характер російської революції, не виділяючи поняття селянської буржуазної революції, не йдучи далі загальних дужок: „буржуазна демократія“, „буржуазні опозиційні партії“. виправляючи цю помилку, Кавцький, відповів Плеханову, що буржуазія не є рухова сила в російській революції, що з цього погляду доба буржуазних революцій минула, що „тривка спільність інтересів, за весь період революційної боротьби, існує тільки між пролетаріатом і селянством“ (навед. брошура, стор. 30 — 31), що саме вона (ця тривкість інтересів) повинна лягти в основу всієї революційної тактики російської соціал-демократії“ (там само, стор. 31). Тут цілком ясно висловлено основи більшовицької тактики проти меншовицької. Справа не у „відтінках“, не в питанні про швидкість розвитку, не в „захопленні“ влади, як про це кричить Плеханов, а в основнім погляді на класи, що здатні бути руховою силою російської революції. Плеханов і меншовики неминучо збиваються, з доброї волі й проти волі, на опортуністичну підтримку буржуазії, бо вони не розуміють контр-революційности буржуазії в селянській буржуазній революції. Більшовики відразу

визначили загальні й основні класові умови перемоги цієї революції, як демократичну диктатуру пролетаріату й селянства. Кавцький по суті прийшов до того-ж погляду в „Рухових силах“ і повторив його у другому виданні своєї „Соціальної революції“, де він каже: „Вона (перемога російської соціал-демократії в близькій будучині) може бути тільки справою союзу (einer Coalition) пролетаріату й селянства“.

Отже, ми бачимо, що Плеханов зовсім спасував у питанні про основу всієї взагалі соціал-демократичної тактики в такій буржуазній революції, яка може перемогти тільки як селянська революція. Мої слова в Стокгольмі (квітень 1906 р.) про те, що Плеханов довів до абсурду меншовизм, одкинувши завоювання влади з боку селянства в селянській революції, найшли собі найповніше потвердження в наступній літературі. І ця основна помилка що-до тактичної лінії не могла не відбитися на меншовицькій аграрній програмі. В муніципалізації, як я не раз показував вище, ні в економічній, ні в політичній сфері немає повністю умов дійсної перемоги селянської революції, дійсного завоювання влади з боку пролетаріату й селянства. В економічній сфері такої перемоги не можна поєднати з закріпленням старого надільного землеволодіння; в політичній сфері — з одним тільки крайовим демократизмом за неповного демократизму центральної влади.

Закінчення.

Аграрне питання становить основу буржуазної революції в Росії і зумовлює собою національну особливість цієї революції.

Суть цього питання становить боротьба селянства за знищення поміщицького землеволодіння й решток кріпацтва в хліборобським ладі Росії, а значить і в усіх соціальних та політичних установах її. Десять з половиною мільйонів селянських дворів у Європейській Росії мають 75 мільйонів десятин землі. Тридцять тисяч переважно благородних, а частиною також „невмитих“ лендлордів мають над 500 дес. кожен, разом 70 мільйонів десятин. Таке основне тло картини. Такі основні умови переваги кріпосників-поміщиків у хліборобським ладі Росії, а тому і в російській державі взагалі і в усьому російському житті. Кріпосники є власники латифундій в економічному розумінні цього слова: основу їхнього землеволодіння створила історія кріпацтва, історія загарбування земель, що його віками чинило благородне дворянство. Основа їхнього сучасного господарювання є відробітна система, цеб-то безпосередній пережиток панщини, господарювання селянським реманентом, за допомогою без краю різноманітних форм закабалення дрібних землевласників: зимові найми, рокова оренда, оренда з половини, оренда за відробіток, кабала за борги, кабала за нарізані землі, за ліс, за луки, за водощі і т. д. і т. д. без краю. Капіталістичний розвиток Росії зробив уже такий крок наперед за останні півстоліття, що зберегти кріпосництво в хліборобстві стало абсолютно неможливим, знищення його набуло форм силоміцної кризи, загальнонаціональної революції. Але знищити кріпосництво в буржуазній країні можна двома шляхами.

Знищитися може кріпосництво повільно в наслідок переростання кріпосницько-поміщицьких господарств на юнкерсько-буржуазні господарства, повертаючи маси селян на бурлаків і кнехтів, через силоміцне задержання на жебрацькому рівні життя мас, через виділення невеличких змінюок grosбаверів — буржуазних заможних

селян — що їх неминучо створює капіталізм серед селянства. Чорнотенні поміщики та їхній міністр Столипин стали саме на цей шлях. Вони зрозуміли, що не зламавши силоміць заіржавілих середньовічних форм землеволодіння не можна розчистити шлях до розвитку Росії. І вони сміло пішли на цю ламанину в інтересах поміщиків. Вони відкинули геть ще до недавня поширену серед бюрократії та серед поміщиків симпатію до напівфеодальної „общини“. Вони оминули всі „конституційні“ закони, щоб розірвати її силоміць. Вони дали *carte blanche* куркулям грабувати селянську масу, ламати старе землеволодіння, руйнувати тисячі господарств; вони віддали середньовічне село на поталу власникові карбованця. Вони не можуть чинити інакше в інтересах свого панування, як класи, бо вони зрозуміли потребу пристосуватися до капіталістичного розвитку, а не боротися проти нього. А щоб зберегти своє панування, з ким-же їм і з'єднатися, як не з „невмитим“ Разуваєвим і Колупавим проти селянської маси. У них нема іншого виходу, як кинути лозунга цим Колупавим: *enrichissez-vous!* Багатійте! Ми дамо можливість вам нажити сотню карбованців на карбованець, допоможіть нам виратувати основу нашої влади за нових умов. Такий шлях розвитку вимагає для свого здійснення систематичного, нічим не стриманого насильства над селянською масою і над пролетаріатом. І поміщицька контр-революція спішить по всій лінії організувати це насильство.

Другий шлях розвитку ми назвали американським шляхом розвитку капіталізму, відрізняючи його від першого, пруського. Він вимагає також силоміцного зламання старого землеволодіння — про можливість безболізного мирного кінця кризи, що неймовірно загострилася в Росії, можуть мріяти тільки тупі міщани російського лібералізму.

Але ця необхідна та неминуча ламанина можлива в інтересах селянської маси, а не поміщицької зграї. Грунтом для розвитку капіталізму може стати вільна маса фермерів без жадного поміщицького господарства, бо це господарство в цілому економічно реакційне, а елементи фермерства створила в селянстві передніша господарча історія країни. Таким шляхом капіталістичного розвитку господарство повинно йти куди ширше, вільніше, швидше, в наслідок величезного зростання внутрішнього ринку, піднесення життєвого рівня, енергії, ініціативи й культури всієї людности. І величезний колонізаційний фонд Росії, що його утилізація дуже утрудняє кріпосницький гніт над селянською масою в питомій Росії, а також кріпосницько-урядовче ставлення до земельної політики, — цей фонд забезпечить економічний ґрунт для величезного поширення хліборобства та для підвищення виробництва не тільки вглиб, а й ушир.

Такий шлях розвитку вимагає не тільки знищити поміщицьке землеволодіння. Бо господарство кріпосників-поміщиків наклало свою печать протягом віків на все землеволодіння в країні, і на селянські надільні землі, і на землеволодіння пересельців в порівнюючи вільних краях: вся переселенська політика самодержавства наскрізь перейнята азійським утручанням зашкарублого урядовства, що заваджало пересельцям вільно влаштуватися, заводило страшну плутанину в нові земельні стосунки, отруювало кріпосницьким бюрократизмом центральної Росії українну Росію¹⁾. Середньовічне в Росії

¹⁾ У своїй книзі „Переселення й колонізація“ (СПБ 1905 р.) Кауфман дає нарис історії переселенської політики. Як справжній „ліберал“, автор не в міру ввічливий до кріпосницької бюрократії.

не тільки поміщицьке, але й селянське надільне землеволодіння. Воно надзвичайно заплутане. Воно розпорошує селян на тисячі дрібних поділів, середньовічних розрядів, станових категорій. Воно відбиває на собі віковичну історію безпардонного втручання в селянські земельні стосунки й центральної влади, і місцевих урядів. Воно заганає селян ніби в гето, в дрібні середньовічні союзи фіскального, тяглового характеру, союзи для володіння надільною землею, себ-то „общини“. І економічний розвиток Росії фактично видає селянство з цих середньовічних обставин, з одного боку, тим, що призводить до того, що здають та кидають наділи, а з другого боку—тим, що створює господарство будучих вільних фермерів (або будучих grosбаверів юнкерської Росії) із клаптиків найбільш різноманітного землеволодіння—надільного власного, надільного орендованого, купованого власного, поміщицького орендованого, скарбового орендованого то-що.

Щоб збудувати справді вільне фермерське господарство в Росії, треба „розгородити“ всі землі, і поміщицькі, і надільні. Треба розбити все середньовічне землеволодіння, зрівняти всі та всякі землі перед вільними господарями, на вільній землі. Треба якомога більше полегшити обмін земель, розселення, заокруглення учасків, утворення вільних нових товариств замість заіржавілої тяглової „общини“. Треба „очистити“ всю землю від усього середньовічного мотлоху.

Ця економічна необхідність має свій вираз у націоналізації землі, у скасуванні приватної власності на землю, у передачі всіх земель у власність державі,—цілковито пориваючи цим з кріпосницьким порядком на селі. Саме ця економічна необхідність і зробила з селянської маси в Росії прихильників націоналізації землі. Дрібні хлібороби-землевласники в масі висловилися за націоналізацію і на з'їздах Селянського Союзу 1905 року, і в першій Думі 1906 року і в другій Думі 1907 року, себ-то протягом усього першого періоду революції. Вони висловились так не тому, що „община“ розвивала в них особливі „зародки“, особливі не буржуазні „трудоі принципи“. Навпаки, вони висловилися так тому, що життя спонукало їх звільнитись від середньовічної „общини“ і від середньовічного надільного землеволодіння. Вони висловились так не тому, що хотіли або могли будувати соціалістичне хліборобство, а тому, що хотіли й хочуть, могли й можуть будувати дійсно буржуазне, себ-то в максимальній мірі вільне від кріпацьких традицій дрібне господарство.

Отож не випадковість та й не вплив тих чи інших доктрин (як думають близькозорі люди) призвели до того, що класи, які борються в російській революції, своєрідно ставляться до питання про приватну власність на землю. Цю своєрідність дається цілком пояснити умовами розвитку капіталізму в Росії й вимогами капіталізму в даний момент цього розвитку. Всі чорносотенні поміщики, вся контрреволюційна буржуазія (і октябристи, і кадети між ними) стали на боці приватної власності на землю. Все селянство й увесь пролетаріат—проти приватної власності на землю. Реформаторський спосіб утворити юнкерсько-буржуазну Росію має за необхідну передумову збереження підвалин старого землеволодіння: повільне, систематичне найболізніше насильство над масою селянства. Революційний спосіб утворити селянсько-буржуазну Росію має за необхідну передумову зламання всього старого землеволодіння, скасування приватної власності на землю.

Із статті:

„ЗАВДАННЯ ПРОЛЕТАРІЯТУ В НАШІЙ РЕВОЛЮЦІЇ“.

Аграрна й національна програма.

Ми не можемо тепер напевне знати, чи розвинеться у наближчій будучині потужна аграрна революція в російському селі. Ми не можемо знати, як саме глибоко сягає класовий поділ селянства, що останніми часами без сумніву поглибшав, — поділ на наймитів, подених робітників та найбідніших селян («півпролетарів»), з одного боку, і селян заможних та середняків (капіталістів і капіталістиків) з другого. Такі питання розв'яже й може розв'язати самий тільки досвід.

Але ми, як партія пролетаріату, безумовно мусимо виступити негайно не тільки з аграрною (земельною програмою), але й з проповіддю практичних заходів, що їх можна перевести негайно, в інтєресах селянської аграрної революції в Росії.

Ми повинні вимагати, щоб усі землі націоналізовано, себ-то, щоб усі землі в державі перейшли у власність центральної державної влади. Ця влада повинна визначати розміри, та инш. переселенського фонду, видавати закони для охорони лісів, для меліорації, то-що, безумовно забороняти всяке посередництво між власником землі — державою та орендарем її — господарем (забороняти всяку передачу землі). Але все розпорядження землею, визначування місцевих умов володіння та користування повинно бути цілком і виключно аж ніяк не в руках у бюрократів, урядовців, а в руках у кравих та місцевих Рад Селянських Депутатів.

Щоб піднести техніку виробництва хліба та розміри виробництва, а також щоб розвинути раціональне велике господарство та встановити громадський контроль над ним, ми повинні всередині селянських комітетів домагатись, щоб з кожного конфіскованого поміщицького маєтку створено велике зразкове господарство, під контролем Рад Батрацьких Депутатів.

Противно дрібно-буржуазній фразі та політиці, що панує в ес-ерів, особливо в порожніх балачках про „споживчу“ або „трудова“ норму, про „соціалізацію землі“, то-що, партія пролетаріату повинна ясувати, що система дрібного господарства за товарового виробництва неспроможна звільнити людство від убогства мас та пригноблення їх.

Не розколюючи негайно й неодмінно Ради Селянських Депутатів, партія пролетаріату повинна ясувати конечну потребу особливих Рад Наймитських Депутатів та особливих Рад Депутатів од найбідніших (напівпролетарських) селян, або, принайменше, особливих постійних нарад депутатів такого самого класового стану, яко окремих фракцій або партій всередині спільних Рад Селянських Депутатів. Без цього всі солоденькі, дрібно-буржуазні фрази народників про селянство взагалі будуть захованим обдуром неаможної маси з боку заможного селянства, котре являє собою лише один із гатунків капіталістів.

Противно буржуазно-ліберальній або суто-урядовчій проповіді, що її провадять багато ес-ерів ще й Ради Робітничих і Салдатських Депутатів, раючи селянам не брати поміщицьких земель та не починати аграрної реформи, перше як скликано буде Установчі Збори, партія пролетаріату повинна закликати селян, щоб негайно, самочинно здійснювали земельну реформу і щоб негайно конфіскували поміщицькі землі за постановами Рад Селянських Депутатів на місцях.

Особливу вагу має при цьому наполягати на конечній потребі збільшити виробництво харчів для солдатів на фронті та для міст, ще й на абсолютній недопустимості робити будлі-яку шкоду худобі, збавляти знаряддя, машини, будівлі, то-що.

10 квітня р. 1917.

ПРОМОВА, ЩО ЇЇ ВИГОЛОШЕНО 22-го ТРАВНЯ РОКУ 1917 НА ПЕРШОМУ ВСЕРОСІЙСЬКОМУ З'ІЗДІ СЕЛЯНСЬКИХ ДЕПУТАТИВ¹⁾.

Товариші, в короткій доповіді я можу зупинитись, звісно, тільки на питаннях головних, основних, тих, що найбільше цікавлять селянство та робітництво. Хто докладніше цікавиться питанням, тим я міг-би рекомендувати резолюцію нашої партії, Російської Соціал-Демократичної Робітничої Партії (більшовиків); її видано як додаток до № 13 газети „Солдатская Правда“ і не раз ясовано в нашій газеті „Правда“. Зараз мені доведеться обмежитись на з'ясуванні тих пунктів з моєї резолюції та з нашої партійної програми в аграрній справі, котрі є найважливіші, найсуперечніші, або-ж можуть непорозуміння викликати. Одним з перших пунктів, що викликають суперечки або непорозуміння, є питання, що його зачепили вчора чи позавчора в Головному Земельному Комітеті, на засіданні, про яке мабуть ви всі чули або читали у вчорашніх або позавчорашніх газетах. На засіданні Головного Земельного Комітету був один із представників нашої партії, товариш Смілга. Він подав там пропозицію про те, щоб Головний Земельний Комітет висловився за те, щоб селяни зараз-таки організовано захоплювали поміщицькі землі, і за цю пропозицію на товариша Смілгу ринула ціла низка заперечень. (Голос: „І тут також“). Кажуть оце мені, що й тут так само виступить проти цього багато товаришів. З тим більшою рацією повинен я зупинитись на з'ясуванні цього пункту з нашої програми, бо, здається мені, більша частина всіх заперечень проти нашої програми ґрунтується на непорозумінні або на хибному висвітленні наших поглядів. Що кажуть усі резолюції нашої партії, всі статті нашого органу, наша газета „Правда“? Ми кажемо, що чисто вся земля повинна перейти у власність усього народу. Такого висновку дійшли ми, вивчивши, особливо, селянський рух року 1905, заяви депутатів від селян з 1-ої та 2-ої Державної Думи, де порівнюючи вільно, — порівнюючи, звісно, — могли висловлюватись багато селянських депутатів з усіх кінців Росії.

Вся земля повинна бути власністю цілого народу. Звідси вже виходить, що, обстоюючи негайний та безплатний перехід поміщицьких земель до рук місцевих селян, ми аж ніяк не обстоюємо захоплення цих земель у власність. Ми аж ніяк не обстоюємо розділу цих земель, ми припускаємо, що всю землю повинне взяти на один посів місцеве селянство за постановою більшості місцевих та селянських делегатів. Ми аж ніяк не обстоюємо, щоб ця земля перейшла у власність тих селян, котрі тепер її беруть на один засів. Усі такі заперечення проти нашої пропозиції, що їх мені завсіди доводилось чути й подібувати на сторінках капіталістичних газет, засновані просто-таки на хибному розумінні наших поглядів. Якщо ми казали, — і я повто-

¹⁾ Перший селянський з'їзд відбувався в Петербурзі в травні року 1917 під монополюючим впливом правих ес-ерів, більшовики становили на ньому незначну групу.

(Прим. ред.):

рюю: ми це казали в усіх наших резолюціях, — що земля повинна бути власністю всього народу й перейти до нього безплатно, то ясно, що встановити остаточний розподіл цієї землі, встановлювати остаточні земельні порядки повинна тільки центральна державна влада, себ-то Установчі Збори або Всеросійська Рада Рад, коли-б таку владу, Раду Рад, селянська та робітничка маса утворила. Що-до цього ніяких розбіжностей у поглядах немає. Розбіжності починаються далі, коли нам заперечують і кажуть: „коли так, то всякий негайний безплатний перехід поміщицьких земель до рук селянства буде самоуправством“. Ось де цей погляд, що його найточніше, найавторитетніше висловив міністр земельних справ Шингаров у своїй відомій телеграмі. Цей погляд ми вважаємо за найбільш хибний й невігідний селянству, невігідний для хліборобів, невігідний для забезпечення країни хлібом ще й несправедливий... Я дозволю собі прочитати її, щоб показати, проти чого найбільше скеруємо ми наші заперечення: „Самостійного розв'язання земельного питання не можна допустити без загально-державного закону. Самоуправство призведе до лиха державу... Розв'язати земельне питання по закону — це справа Установчих Зборів. Оце тепер на місцях хлібороби та землевласники створили примирні земельні камери при волосних продовольчих комітетах.“

Ось основне місце з урядової заяви в цій справі. Коли ви ознайомитеся із тією резолюцією в цій справі, що її ухвалив вчора або позавчора Головний Земельний Комітет, з резолюцією, що ухвалена цими днями на нараді членів Державної Думи, то ви побачите, що ці дві резолюції виходять з того самого погляду. Вони закидають самоуправство тим селянам, котрі бажають, щоб селянству негайно і безплатно передано було землю та розподілено її вкупі з місцевим селянським комітетом, бо виходять вони з того, що тільки добродітне порозуміння селян із землевласниками, хліборобів із землевласниками, тільки воно ніби відповідає загальним державним потребам та інтересам. Оце ми й одкидаємо, проти цього ми й сперечаємось.

Розберімо-ж заперечення проти нашої пропозиції. Звичайно вони полягають у тому, що землю в Росії розподілено надзвичайно нерівно і між окремими невеликими одиницями, от як село або волость, і між великими одиницями, як от губернії та краї. Кажуть, що коли-б місцева людність ухваливши це більшістю, узяла землю до своїх рук і до того-ж безплатно, не рахуючись із волею поміщиків, то-б нерівність тоді залишилась або навіть була-б небезпека, що вона закріпиться. Ми відповідаємо на це, що такий довід заснований на непорозумінні. Нерівність розподілу землі однаково залишиться, доки Установчі Збори, або центральна державна влада взагалі, не встановить остаточного нового порядку. Поки не буде встановлено цього порядку, — однаково, чи по-селянському будуть розв'язувати цю справу чи по-поміщицькому, — чи так, як ми хочемо, з негайним переходом землі до рук селянства, чи так, як хочуть поміщики, що готові віддати землю в посесію за високу плату, з умовою, що селянин-орендар та поміщик збережуть свої права, — чи так це буде, чи інакше, — нерівний розподіл лишається. Заперечення проти нас явно неправильне й несправедливе. Ми кажемо про те, що конче треба, як-найскоріше, створити центральну державну владу, яка-б не тільки спиралася на волю й ухвалу селянської більшості, але й просто-б виявляла погляд цієї більшості. Про це ніхто не сперечається. Коли ми чуємо закиди проти більшовиків, напади на них

з боку капіталістичних газет, твердження — ніби ми анархісти, ми відкидаємо це як-найрішуче і розглядаємо ці напади, як поширення злісної брехні та наклепу.

Анархістами звуть тих, хто відкидає конечну потребу державної влади, а ми кажемо, що вона безумовно й конче потрібна і не тільки для Росії тепер, але й для всякої держави, котра-б навіть безпосередньо до соціалізму переходила. Безумовно необхідна найтвердіша влада. Ми тільки хочемо, щоб ця влада була цілком і виключно в руках у більшості Робітничих, Салдатських та Селянських Депутатів. Ось чим ми відрізняємось од інших партій. Ми аж ніяк не відкидаємо конечну потребу твердої державної влади. Ми лише кажемо, що вся поміщицька земля повинна перейти безплатно до рук селянам, за постановою більшості місцевого селянського комітету, з умовою, щоб ніякого псування майна не було. Це зазначено в нашій резолюції як-найточніше. Ми рішучо відкидаємо заперечення проти нашого погляду, ніби це самоуправство.

На наш погляд, коли поміщики задержують за собою землю або беруть плату за неї, це от єсть самоуправство, а коли більшість селянська каже, що поміщицька земля не повинна лишатись у поміщика, що нічого від цих поміщиків, землевласників, крім пригнічення протягом багатьох десятків років, протягом віків, селянство не бачило, це не єсть самоуправство, це єсть відновлення прав, і з відновленням права не можна баритися. Коли зараз здійснити перехід землі до селянства, то не можна усунути нерівність поміж окремими краями в державі — це безперечно, та-ж цю нерівність ніхто не усуне, поки Установчі Збори не зібрались. Оце тепер Шингарьов, котрий з нами сперечається в офіціальних паперах, лав прихильників наших поглядів за „самоуправство“, а коли-б його спитати, що він проти цієї нерівності пропонує, він-би не міг дати відповіді.

Нічого не пропонує й нічого не може запропонувати.

Він каже — „доброхитне порозуміння селян з поміщиками“. Що це значить? Я наведу двоє головних чисел про землеволодіння в Европейській Росії. Числа ці показують, що з одного краю російського села — багатіші поміщики, рахуючи сюди й Романових, найбагатших та найгірших, а з другого краю — найбідніші селяни. Я наведу двоє чисел, щоб ви бачили, яке значіння має ця проповідь з боку Шингарьова, з боку всіх поміщиків та капіталістів. Ось ці двоє чисел: коли взяти найбагатіших поміщиків з усієї Европейської Росії, то вийде, що в найбільших, котрих є трохи менше як 30.000 чоловіка, мають землі коло 70 мільйонів десятин. Це означає більше як 2.000 десятин на кожного. Коли взяти найвищі шари багатих російських поміщиків, байдуже, якого стану (більшість тут дворян, але єсть і інші землевласники), то вийде, що їх 30.000, а в них 70 мільйонів десятин. Візьмим тепер найбідніше селянство, за тим самим переписом з року 1905, що подає останні відомості, які зібрано на один зразок по всій Росії, — відомості, які не заслуговують на дуже велику віру, по суті як і всяка статистика, що її збирали за царя царські урядовці; та все-ж таки подає вона дані, що найбільше наближаються до правди, вони найбільш даються порівнювати. Коли взяти найбідніше селянство, то матимемо 10 мільйонів дворів і в них коло 70 — 75 мільйонів землі. Це значить: в одного більш як 2 тисячі десятин, а в другого — 7 з половиною десятин на двір. І кажуть, буде самоуправство, коли вони не підуть на доброхитне порозуміння. Що-ж це значить „доброхитне порозуміння“. — Це значить, що по-

міщики, може, поступляться землею за орендну плату, але не віддадуть нікому її дурно. Чи справедливо це? Ні, не справедливо. Чи вигідно це селянству. Ні, не вигідно. Яким робом устанавлять остаточно земельну власність, — це справа прийдешньої центральної влади, але зараз, негайно, поміщицька земля, без викупу, повинна перейти до рук селянства, з умовою організованого захоплення. Міністр Чернов у Головному Земельному Комітеті, заперечуючи моєму товаришеві Смілзі, сказав, що „організоване захоплення“, — це два слова, що одне одного знищують, — коли захоплення — значить неорганізоване, а коли організоване — значить не захоплення. Я думаю, що ця критика неправильна. Я думаю, що селянство виносить постанову більшістю в селі, в волості, в повіті, губернії, — а в деяких губернях, коли не в усіх, селянські з'їзди встановили владу на місцях, владу, що репрезентує інтереси й волю більшості, владу, що репрезентує волю людности, себ-то більшості хліборобів — коли вже така влада утворилась на місцях, то її ухвала є ухвала тієї влади, яку селяни визнаватимуть. До цієї влади селяни на місцях не можуть не мати цілковитої пошани, бо немає сумніву, що ця влада, вільно обрана влада, ухвалить, що поміщицька земля повинна негайно перейти до рук селянства: нехай селянин знає, що він бере поміщицьку землю, нехай, коли вже він платить, то платить у селянські повітові каси, — нехай він знає, що ці гроші підуть на поліпшення сільського господарства, на бруківані шляхи, то-що. Нехай він знає, що бере не свою землю, але й не поміщицьку, а землю загальнонародню, що нею Установчі Збори остаточно розпорядяться. Тому ніяких прав поміщика на землю з самого початку революції, відколи встановлено перший земельний комітет, не повинно бути, і ніяких грошових сум не повинно стягати за цю землю. Тут основна суперечність у розумінні того, що єсть порядок та закон. У нас досі вважалось так, що порядок та закон — це те, що зручне поміщикам та урядовцям, а ми казали, що порядок та закон — є те, що зручне більшості селянства. І поки немає Всеросійської Ради Рад, поки немає Установчих Зборів, доти всяка влада на місцях — повітові комітети, губерські комітети — це єсть вищий порядок і закон. Самоуправством ми звемо те, що один поміщик, на основі старих віковичних прав, вимагає „доброхитної“ угоди з трьомастами селянських родин, що мають „кожна на круг 7 з половиною десятин. Ми кажемо — нехай постанови виносить більшість, ми хочемо, щоб зараз, не гаючи жадного місяця, жадного тижня, жадного дня, селяни отримали поміщицькі землі.

Нам закидають — адже-ж коли селяни зараз-таки захоплюватимуть землю, то може, захоплять багатші, у котрих є худоба, знаряддя то-що; тому чи не буде це небезпечно з погляду саме найбіднішого селянства? Товариші, на цьому доводі я мушу зупинитися, бо наша партія, в усіх наших постановах, програмах та закликах до народу, заявляє: ми партія найманих робітників та найбідніших селян! Їхні інтереси ми хочемо боронити; через них і тільки через них, через ці класи, може людність вийти з тих жахів, до яких їх довела ця війна капіталістів.

Тому до таких закидів, ніби наші постанови не відповідають інтересам найбідніших селян, до таких закидів ми дуже пильно придивляємось і запрошуємо на них особливо уважно зупинитись, бо ці закиди торкаються самої суті справи, самого кореня її. Адже сама суть справи, в тому й є, яким чином інтереси найманих робітників, — міських та сільських, — інтереси найбідніших селян можна

відборонити в теперішній революції за теперішнього державного перетворення Росії, яким чином можна й повинно відборонити їхні інтереси проти інтересів поміщиків або заможних селян, — тих самих капіталістів. Звісно, в цьому самий стрижень питання вся суть його, і от нам закидають, що коли ряяти селянам негайне захоплення, то захопить насамперед той, у кого є знаряддя, а незаможні лишаться без нічого. Я вас питаю, а хіба доброхітне порозуміння з поміщиками тут зарадить?

Ви прекрасно знаєте, що поміщики не з охотою віддають в оренду тим селянам, у кого ні шага в кешені немає, і, навпаки, вдаються „до доброхітних“ порозуміннів, коли їм добрі гроші обіцяно. Дурно своїх земель поміщики щось досі не давали, у нас в Росії либонь ніхто цього не помічав.

Коли говорити за доброхітне порозуміння з поміщиками, то це значить багато більше підсилити, зміцнити закріпити те привілейоване, переважне становище, ті вигоди, що їх мають багаті селяни, бо багаті селяни напевне можуть заплатити поміщикам, і для всякого поміщика багатий селянин являє собою платіжоздатну людину, і поміщик знає, що він може заплатити і правити з нього можна, і тому-то за таких „доброхітних“ порозуміннів з поміщиками саме багаті селяне виграють більше, ніж незаможні, і навпаки: коли є змога дати тут-таки допомогу незаможному селянству, то тільки таким способом, який я пропоную, а саме: земля повинна таки зараз безплатно перейти до селянства. Поміщицька власність була й лишиться найбільшою несправедливістю. Безплатне володіння селян цією землею, коли володіння це встановить більшість, це не самоуправство, а відновлення права. Ось наш погляд і ось чому той довід, ніби від цього найбідніше селянство програє, ми вважаємо за велику несправедливість. Доброхітним порозумінням зветься, — тільки Шингарьов може назвати це доброхітним порозумінням, — коли в одного 2.000 десятин, а 300 селян по 7 з половиною десятин на круг, — порозуміння це назвати доброхітним — це значить глузувати з селянина. Це не доброхітне порозуміння, а вимушене, аж доки кожна селянська волосна, губерська, повітова і Всеросійська Рада не заявить, що поміщицька власність є велика несправедливість і що зі скасуванням її гаятись не можна ні години, ні хвилини.

Власність на землю повинна бути всенародня, а встановити її повинна всенародня влада. Поки вона не зібралась, влада на місцях, повторюю ще раз, бере поміщицьку землю, і це вона повинна робити організованою більшістю. Неправда, коли газети галасують, ніби в Росії безладдя панує. Неправда, на селі панує більший порядок як передніше, бо постанову більшість ухвалює, насильства над поміщиками майже не було, випадки несправедливості та насильства над поміщиками спорадичні, їх мізерно мало, і на всю Росію не перевищують вони числа випадків насильства, що й передніше траплялись.

Тепер я торкнуся ще одного доводу, що його мені доводилось чути й розбирати в нашій газеті „Правда“ в зв'язку з негайним переходом землі до рук селянства.

Цей довід полягає в тому, що коли селянинові ряяти, щоб негайно брав поміщицькі землі в свої руки безплатно, то це призведе до незадоволення, роздратовання, побоювання і, можливо, навіть обурення серед салдатів на фронті. Вони, може, скажуть: „коли селяни зараз землю візьмуть, а ми муситимем стояти на фронті, то ми лишимося без землі“, — може, салдати рушили-б усі з фронту, і стався-б

хаос та анархія. На це ми відповідаємо що це заперечення зовсім не торкається головного питання: однаково — чи беруть землю за плату, порозумівшись із поміщиками, або за постановою селянської більшості, — однаково салдати лишаються на фронті, доки війна тягнеться, і, звісно, вони зістаються на фронті й на село повернути не можуть. Чому-ж салдати на фронті не будуть побоюватися, що поміщики під позором ніби доброхитного порозуміння накинуть невідгідні умови, чому-ж вони повинні побоюватися, що селянство більшістю винесе постанову проти поміщиків? Незрозуміло! Чому салдат на фронті мусить мати довір'я до поміщика, до „доброхитного“ порозуміння з поміщиком? Я розумію, коли це кажуть партії поміщиків та капіталістів, але щоб так дивився російський салдат на фронті, я не йму віри. Коли єсть „доброхитне“ порозуміння з поміщиком, салдат цього порядком не назве, довір'я до цього не матиме, — скорше, він уважатиме, що старе поміщицьке безладдя триває далі.

Салдат більше довір'я матиме, коли йому скажуть: земля переходить до народу, місцеві селяни орендують і за оренду платять не поміщикам, а вносять до свого комітету на загально-корисні потреби, на той-таки салдатський фронт, але не поміщикам. Коли постановить це більшість, то салдат на фронті дізнається, що не може бути вже ніяких „доброхитних“ порозуміннів з поміщиками, що поміщики ті-ж таки рівноправні громадяни, котрих покривдити ніхто не хоче. Земля всенародня — отже вона належить і поміщикам теж, але не на основі дворянських привілеїв, а як усякому громадянину; жадних привілеїв з того дня, як скинено царську владу, владу царя, що був найдужчим поміщиком, гнобителем мас, жадних привілеїв землевласникам-поміщикам не повинно бути. Відколи встановлено волю, з цього моменту, повинно вважати, поміщицьку владу скинуто назавжди. Від цього погляду ні трохи не програв салдат на фронті, а, навпаки, в нього буде більше довір'я до державної влади та спокійної певности за свою домівку, за те, що його родина не буде скривджена, не буде бездоглядна.

Лишається ще один довід, що його висували проти нашої пропозиції. Довід полягає в тому, що коли-б селяни негайно захопили поміщицьку землю, то таке негайне, мало підготовлене захоплення, може, спричинилося-б до гіршого оброблення землі, може, засів був-би гірший. Мушу сказати, що влада більшості, загальнодержавна влада, ще не створилася, селяни ще мають досить довір'я до себе, не втратили ще довір'я до поміщиків та капіталістів. Я гадаю, що день-одня ми наближаємось до цього, день-одня селянство тратить довір'я до старої державної влади та набуває свідомости, що за уряд у Росії повинні бути селянські, салдатські, робітничі та ин. виборні й більш ніхто. Я гадаю, що кожен день наближає нас до цього часу, не тому, щоб які-небудь партії це раjali — ніколи мільйони людей не слухатимуться поради партії, коли ці поради не сходяться з тим, чого їх вчить досвід власного життя. Ми наближаємось швидкою ходою до того часу, коли не буде в Росії ніякої влади, крім влади селянських та робітничих виборних. І коли мені кажуть, що, може, негайне захоплення землі спричиниться до того, що земля буде зле оброблена, засів буде кепський, то я мушу сказати, що в наших селян, через їхню затурканість, через одвічне пригноблення від поміщиків, землю обробляється дуже кепсько. Звісно, в Росії страшенна криза, вона впала на неї, як і на всі країни, що воюють; і Росії не вратуватись, коли не перейти до ліпшого оброблення, до найбільшого заощадження

людської праці. Але тепер, на перший засів, хіба може що-небудь змінити доброхотне порозуміння з поміщиками? Що-ж? Поміщики краще дбатимуть за оброблення землі, селяни гірше засіватимуть землю, коли знатимуть, що вони сіють не на поміщицькій, а на загальнонародній землі? Що коли вони платять, то не поміщикаві, а в свої селянські каси? — це така нісенітниця, що я дивуюся, чувши такі доводи; це зовсім неймовірно, це самі хитроці поміщицькі.

Поміщики зрозуміли, що далі панувати ким не можна, це вони добре зрозуміли, і вони переходять до того способу панування, що для Росії новина, а в Західній Європі, по західно-європейських країнах існує давно. Що панувати ким більше не можна, в нас це показали дві революції, а в західно-європейських країнах це показали десятки революцій. Ці революції вчать поміщиків та капіталістів, вони вчать їх, що народом треба керувати обдуром, лестопами, треба пристосуватись, начепити на піджаки червону стрічку і — хоч-би це були жмикрути — казати: „Ми єсть революційна демократія, будь ласка, тільки заждіть, і ми все для вас ізробимо“. (Оплески). Такий довід, буцім селяни гірше засіють землю тепер, коли вони сіятимуть уже не на поміщицькій, а на всенародній землі, це саме єсть глузування з селян, спроба обдуром зберегти панування над ними.

Повторюю: поміщицької власності не повинно бути зовсім; володіння — це не є власність, володіння є тимчасовий захід і володіння що-року змінюється: селянин, отримавши в посесію клапоть землі, не сміє вважати землю за свою: земля не його й не поміщицька, а народня. І повторюю, що від цього не може погіршати засів полів на цей рік, на цю весну: це припущення остільки потворне та неймовірне, що я вам кажу тільки одно, що треба стеретися поміщиків, не довіряти їм, не даватися обдурити ласкавими словами та обіцянками. Треба пам'ятати: постанова більшості селян, що в своїх постановах досить обережні, є законна й загальнодержавна постанова. З цього боку на селян звіритись можна. Наприклад, у мене єсть постанова пензенських селян, вона від першого пункту до останнього перейнята надзвичайною обережністю, ані з якою негайною реформою на всю Росію селяни не заходжуються, вони не хочуть заганяти себе в нестерпну кабалу. І тут вони мають рацію. Найбільша кабала була поміщицька й лишається поміщицькою, кабалою землевласників та гнобителів. І тому жадного тижня, жадної години баргтися не можна, цю кабалу треба знести зараз, але захоплювати треба тільки організовано, не на власність, не на розділ, а тільки на загальне користування загальнонародною землею. Це питання про захоплення я міг-би завершити, відповівши, що закиди проти нашого припущення з боку поміщиків та капіталістів засновані на обдурі, а з боку поміщиків, не капіталістів, з боку людей, що хочуть інтереси трудящих обороняти, засновані на непорозумінні, на надмірному довір'ї до того, що проти нас набріхують капіталісти й поміщики. Коли розібрати наші доводи, то виходить, що справедливу вимогу скасувати зразу-ж такі поміщицьку власність, так само як і перехід земельної власності до народу, не можна здійснити, поки не збереться центральна державна влада, а брати до свого володіння землю самим селянам, таки тут, на місцях, ми размо невідступно з тим, щоб не допущено ані найменшого порушення порядку. Ми в наших резолюціях цю пораду даємо і, можливо, ця порада зайва, бо й без неї селяни переводять це в життя.

Я перейду до другого питання, що на ньому слід як-найбільше зупинити увагу: до питання про те, що-ж нам бажано й що в інтересах трудящих має треба зробити з землею, коли вона буде вже загальнонародня власність, коли буде знищено приватну власність. Ця пора зовсім близька в Росії.

Справді-бо, більшість поміщицької влади коли не скасовано, то підточено. Коли землею володітиме все селянство, коли не буде поміщиків, як бути, як розподілити землю? В цій справі, здається мені, конче треба встановити певний загальний погляд, основний погляд, бо, само собою зрозуміло, розпоряджатись на місцях завжди буде селянство. В демократичній державі інакше бути не може, це так ясно, що про це годі й говорити. Але коли заходить питання про те, як бути, щоб земля дісталась трудящим, то ми кажемо: ми хочемо боронити інтереси найманих робітників та найбідніших селян. Це за своє завдання вважає наша партія російських соціал-демократів більшовиків, і ми питаємо себе: коли казати, що земля перейде до народу, то чи це не те саме, як казати, що земля до трудящих перейде? І ми даємо відповідь: ні, це не те саме. Коли казати, що земля перейде до народу, це значить казати, що власність поміщицьку буде знищено, це значить, що вся земля належить усьому народові, це значить, що всяк, хто бере землю, бере її, як оренду, від усього народу. Коли цей порядок устанowitzя, це значить, ніякої різниці що-до землеволодіння не лишиться, вся земля однакова. Як селяни часто кажуть — усякі старі розгородки, перегородки на землі впадуть, земля розгородиться — буде вільна земля й вільна праця.

Чи значить це, що землю передається всім трудящим? Ні, не значить. Вільна праця на вільній землі, — це значить, що всі старі форми землеволодіння зійшли ні на що, ніякого іншого землеволодіння, крім загально-державного, немає, і кожен бере землю в оренду від держави — в державна загальна влада, влада всіх робітників та селян. Від цієї влади бере сам селянин, як орендар, між державою та селянином ніяких посередників немає, всякий бере на рівних засадах — це єсть вільна праця на вільній землі. Чи це значить, що землю передається всім трудящим?

Ні, не значить. Землю їсти не можна, а щоб господарювати, треба мати реманент, худобу, гроші; без грошей, без знаряддя господарювати не можна. Тому, коли ми встановимо, коли ви встановите такий порядок, що буде вільна праця на вільній землі, то ніякого поміщицького землеволодіння, ніяких розрядів на землі не буде, а буде тільки загально-народня власність і вільні орендарі землі від усієї держави. Коли ви це встановите — це не єсть перехід землі до всіх трудящих, це значить тільки те, що кожен господар розпоряджатиметься землею вільно. Хто схоче, той візьме вільно загально-державну землю, це буде великий поступ проти царської, поміщицької Росії. Це буде великий поступ, бо поміщицька, царська Росія була Росією, де 70.000.000 десятин віддано було 30.000 Маркових, Романових і подібних поміщиків; це буде така Росія, де буде вільна праця на вільній землі. Вже тепер це зроблено по багатьох місцях. Росія вже тепер ступила далеко наперед проти царської поміщицької Росії, та це не єсть перехід землі до трудящих, це перехід землі до господаря, бо, коли земля загальнодержавна й братимуть її ті, хто хоче на ній господарювати, — цього мало, мало самого бажання господарювати, треба й уміти, але й уміти мало. В усякого найміта, як і в поміщика, хист є, та йому бракує худоби, знаряддя, капіталу,

тому хоч скільки-б ви ухвалювали, хоч скільки-б ви балакали, цим ми не встановимо вільної праці на вільній землі. Коли-б ми навіть написи почепили в кожній волосній управі про вільну землю, справа через це не покращала для трудящих, так само як по західньо-європейських республіках, де на в'язницях написано „воля, рівність та братерство“, в'язниці через це не перестають бути в'язницями. Коли на фабриці написати слова „воля, рівність та братерство“, от як в Америці, через це фабрика не перестане бути каторгою для робітників та разм для капіталістів. Отже тепер треба думати про дальше — як його добитись, щоб не тільки була вільна праця. Це крок наперед, та це ще не крок до охорони інтересів трудящих; це крок до визволення від поміщицького хижацтва, від поміщицького визиску, визволення від Маркових, від поліції, то-що, але це не єсть крок до охорони інтересів трудящих, бо без худоби, без знаряддя, без капіталу розпоряджатися землею не може бідний, незаможний селянин. От чому ставлюся я з великим недовір'ям до питання про так звані дві мірки або дві норми — норму трудову та споживчу. Я знаю, що ці норми в партіях народницьких завсіди обмірковують та пояснюють, я знаю, що ці партії вважають за конечну потребу встановити ці дві норми, ці дві мірки: норму трудову, ту міру землі, що більш за неї родина обробляти не може, та норму споживчу — ту міру землі, що нижче за неї вже буде голод. Я кажу, що до цього питання про норми або мірки я ставлюся з великим недовір'ям і вважаю, що це план урядовчий, користи з нього не буде, в життя ввійти він не зможе, хоч-би ви тут цього плану й ухвалили. У цьому вся суть. План цей не може хоч трохи помітно полегшити становище найманих робітників та найбідніших селян; план цей, коли ви навіть його визнаєте, лишиться на папері доти, доки панує капіталізм. План цей не допомагає нам знайти правильний шлях, щоб перейти від капіталізму до соціалізму. Про ці дві мірки, про ці дві норми кажучи, уявляють собі справу так, ніби є тільки земля та громадяни, ніби нічого більш не було на світі.

Якби це було так, то цей план був-би добрий. Але справа стоїть не так: є влада капіталу, влада грошей, без грошей на найвільнішій землі, хоч-би які були „мірки“, господарства бути не може, бо поки гроші лишилися — лишається наймана праця. А це значить, що багаті селяни, а їх тут у Росії не менш від одного мільйону родин, пригнічують, визискують найманих робітників і пригнічуватимуть їх і на „вільній“ землі. Ці багаті селяни — завсіді, не винятково, а як загальне правило, наймають робітників — на рік, строкових, поденних, себ-то визискують найбідніших селян, пролетарів. Поруч із цим єсть мільйони й мільйони селян безкінних, що не можуть жити, не продаючи своєї робочої сили, не йдучи на заробітки, то-що. Доти, доки влада грошей лишилася, хоч які-б ви „норми“ встановлювали, вони зістануться в найліпшій разі негодящі до життя, бо вони не рахуються з тим головним фактором, що власність на знаряддя, на худобу, на гроші розподілено нерівно, — не рахуються з тим, що існує наймана праця, яку визискують. Це — основний факт теперішнього життя Росії, його не можна обминути, а коли ми встановимо які-небудь „мірки“, життя їх обмине, і „мірки“ зістануться на папері. І от чому для того, щоб інтереси селян незаможних і найбідніших відборонити в цьому найбільшому перетворенні Росії, яке ви тепер переводите і яке, без сумніву, переведете, коли приватну власність на землю буде знищено, коли зроблено буде крок наперед до ліпшої будучини соціалістичної, для того, щоб у цім величнім перетворенні, яке ви допіру

починаєте, яке піде далеко наперед і яке, можна сказати не перебільшуючи, таки буде в Росії переведено, бо-ж нема такої сили, щоб цьому завадила, для того, щоб відборонити інтереси робітників та найбідніших селян, — для цього не можна йти шляхом установлення норм або мірок, треба шукати иншого шляху.

Я та мої товариші з партії, що від її ім'я я маю за честь говорити, ми знаємо тільки два таких шляхи, як боронити інтереси сільсько-господарчих найманих робітників та найбідніших селян, — ми ці два шляхи і пропонуємо Селянській Раді до уваги.

Перший шлях — це організація сільсько-господарчих найманих робітників та найбідніших селян. Ми хочемо й размо, щоб у кожному селянському комітеті, в кожній волості, повіті, губернії утворилась окрема фракція, або окрема група з сільсько-господарчих найманих робітників та найбідніших селян, таких, що повинні собі сказати: коли зватра земля стане всенародною, — а вона стане такою безумовно, бо цього народ хоче, — як нам бути?

Ми, що не маємо худоби, реманенту, звідки ми їх візьмемо? Як нам хазяїнувати? Як ми повинні свої інтереси боронити? Як нам дбати за те, щоб земля, яка буде всенародною, яка справді буде всенародною, — щоб вона не опинилась в руках тільки хазяїв? Коли вона опиниться в руках у тих, у кого буде досить худоби та реманенту, то чи багато ми виграємо? Чи на те ми зробили цей великий переворот? Чи цього нам було треба? Це буде земля в „народу“, та цього не досить для оборони інтересів сільсько-господарчих найманих робітників. Основний шлях не в тому, щоб звідси, згори, або через селянський комітет установити „мірку“ на володіння землею для поодиноких господарів. Ці заходи не допоможуть, доки панує капітал, і не виведуть вони з-під панування капіталізму. Щоб вийти з капіталістичного ярма, щоб усенародня земля перейшла до рук трудящим, є тільки один основний шлях: це шлях організації сільсько-господарчих найманих робітників, що керуватимуться своїм досвідом, своїми спостереженнями, своїм недовір'ям до того, що кажуть їм жмикрути, хоч вони виступають з червоними биндочками й звуть себе „революційною демократією“.

Тільки самостійна організація на місцях, тільки наука, з власного досвіду навчить найбідніших селян. А досвід цей буде нелегкий, ми не можемо обіцяти й не обіцяємо, що потечуть молочні річки та будуть кисільні береги. Ні, поміщиків буде скинено, бо народ цього хоче, але капіталізм лишається: його скинути багато тяжче, і до цього веде инший шлях. Це — шлях самостійних, окремих організацій із сільсько-господарчих найманих робітників та найбідніших селян, — ось що наша партія висуває насамперед.

Тільки від цього шляху можна сподіватись повільного, нелегкого, але певного переходу землі справді до рук трудящим.

Другий крок, що його наша партія рекомендує, полягає в тому, щоб з кожного великого господарства, з кожної, наприклад, великої поміщицької економії, — а їх у Росії 30.000 — витворити, як-найскорше, зразкові господарства, щоб спільно обробляти їх разом з сільсько-господарчими робітниками та вченими агрономами, використовуючи тут поміщицьку худобу, реманент, то-що. Без цього спільного оброблення за проводом Рад сільсько-господарчих робітників не вийде так, щоб уся земля була в трудящих. Звісно, спільне оброблення важче; звісно, коли-б хто-небудь уявив, що таке оброблення можна згори завести та накинути, — це було-б божевіллям,

бо одвічна звичка до опрічного господарювання відразу зникнути не може, бо тут треба грошей, треба пристосуватись до нових підпор- життєвих. Коли-б ці поради, ця думка про спільне оброблення, спіль- ний реманент, спільну худобу, з найліпшим використанням знаряддя, вкупі з агрономами, коли-б ці поради було вигадкою окремих партій, тоді-б справа була кепська, бо за порадою якоїсь партії не відбу- ваются будь-які зміни в житті народу, бо-ж за порадою партій де- сятки мільйонів людей не йдуть на революцію. А така зміна буде багато більшою революцією, ніж скинути придуркуватого Миколу Романова; повторюю, десятки мільйонів людей не йдуть на революцію з замовлення, а йдуть тоді, коли постають безвихідні злидні, коли народ опинився в неможливому стані, коли спільний натиск, завзяття десятків мільйонів людей ламає всі старі перегородки й справді спроможне нове життя творити. Коли ми раємо такий захід, раємо підходити до нього обережно, кажучи, що він стає конче потрібний, то це ми виводимо не тільки з нашої програми, з нашої соціалі- стичної науки, а тільки через те, що, соціалістами будши та життя західно-європейських народів спостережавши, ми прийшли до цього висновку. Ми знаємо, там бувало багато революцій, і вони створю- вали демократичні республіки; ми знаємо, що в Америці року 1865 подолано рабовласників і тоді сотні мільйонів десятин роздано се- лянам дурно або мало не дурно, і проте-ж там панує капіталізм, як ніде, і тисне трудящі маси так само, коли ще не дужче, ніж по ин- ших країнах. Ось де та соціалістична наука, ось де те спостере- ження над иншими народами, яке до непохитного переконання при- вело нас, що коли сільсько-господарчі робітники не оброблятимуть спільно землю, уживаючи найліпших машин, за проводом науково- освічених агрономів, то немає виходу з-під кормиги капіталізму. Але коли-б тільки ми ґрунтувалися на досвіді західно-європейських дер- жав, наша справа для Росії була-б кепська, бо російський народ тільки тоді спроможеться зробити в своїй масі серйозний ступінь на цьому новому шляху, коли настане крайня потреба. І ми кажемо: настала якраз така доба, коли ця крайня потреба для всього росій- ського народу стукає в двері. Ця крайня потреба полягає в тому, що по-старому господарювати не можна. Коли ми сидітимемо по-ста- рому на дрібних господарствах, хоч і вільні громадяни на вільній землі, то нам однаково неминуча загибель загрожує, бо руїна насу- вавється день-одо-дня, що-години. Про це всі говорять, це — факт, що до нього спричинилася не лиха воля окремих осіб, а спричи- нилася всесвітня грабницька війна, спричинився капіталізм.

Війна знищила силу людей, весь світ залила кров, весь світ війна привела до загибелі, це — не прибільшення, ніхто не може ру- читися за завтрашній день, всі кажуть про це. Візьміть „Известия Совета Рабочих и Солдатских Депутатов“ — там усі кажуть: капіта- лісти вдаються до італійського страйку та локавтів¹⁾. Це значить: немає роботи й капіталісти масами звільняють робітників, — ось до чого привела ця злочинна війна не саму Росію, а всі країни.

Ось чому ми кажемо: господарство на окремих ділянках, хоч-би й „вільна праця на вільній землі“, — це не є вихід з жахливої кризи, з загальної руїни, це не є поратунок. Конче потрібна загальна

¹⁾ Локавти — захід, що до нього часто вдаються капіталісти, борючися з робітни- ками. Полягає він у тому, що низка капіталістів, порозумівшись між собою, відразу спля- няє виробництво та викидає на брук тисячі робітників. (Прим. ред.).

трудова повинність, потрібна величезна економія на кожну частину людської праці, потрібна надзвичайно сильна та тверда влада, що спроможна була-б перевести цю загальну трудову повинність. Її не можуть перевести урядовці, її можуть перевести тільки Ради Робітничих, Саюдатських та Селянських Депутатів, бо це — сам народ, самі народні маси, бо це — не влада урядовця, бо вони, знаючи все селянське життя згори донизу, можуть установити трудову повинність, вони можуть установити таку охорону людської праці, щоб за неї не марнувалася праця селянина і перехід до спільного оброблення, таким чином, одбувся поволі й обачно. Це — тяжка справа, але конче треба перейти до спільного оброблення по великих зразкових господарствах. Без цього не можна вийти з тієї руїни, з того просто-таки розпучливого становища, що в ньому Росія перебуває. І було-б, величезною помилкою кому-небудь подумати, що таку величезну реформу в народньому житті можна виконати за одним махом. Ні, це потребує величезної праці, потребує напруження зважливості й енергії від кожного окремого селянина та робітника, в себе, на місці, в тому ділі, що на ньому він розуміється, в тому виробництві, що його він десятками років провадить. Таку річ не можна зробити з чийогось загаду, але таку річ зробити конче треба, бо грабіжницька війна привела все людство до загибелі. Десятки мільйонів загинули, загине ще більше від цієї жахливої війни, коли не напружимо всі свої сили, коли всі організації Рад Робітничих та Селянських Депутатів не зроблять спільних і зважливих виступів на шляху до спільного оброблення землі без капіталістів, без поміщиків. Тільки цей шлях дасть справжній перехід землі до рук трудаючих.

Надруковано в брошурі „Матеріали до аграрного питання“. Листопад р. 1917.

Із статті:

СЕЛЯНИ ТА РОБІТНИКИ.

В № 88 „Известий Всероссийского Совета Крестьянских Депутатов“, з 19 серпня, видрукувано надзвичайно цікаву статтю, яка повинна стати за один із основних документів у руках усякого партійного пропагандиста та агітатора, що має діло з селянством, у руках усякого свідомого робітника, що йде на село або стикається з ним.

Ця стаття — „зразковий наказ, складений на основі 242-х наказів, що їх приставили місцеві депутати на I Всеросійський З'їзд Селянських Депутатів у Петербурзі, року 1917“.

Першу частину статті присвячено загальним політичним твердженням, вимогам політичної демократії; другу — питанню про землю. На першій частині ми не будемо зараз зупинятись у подробицях і занотуємо лише два пункти. В § 6 вимагається, щоб усіх урядових осіб обиралося; в § 11 — щоб скасовано, як кінчиться війна, постійну армію. Ці пункти роблять політичну селянську програму найближчою до програми більшовицької партії. Спираючись на ці пункти, ми повинні в усій своїй пропаганді та агітації показувати та доводити, що меншовицькі та есерівські ватажки зраджують не тільки соціалізм, але й демократію. Вони-бо, наприклад, обстоювали в Кронштадті, всупереч волі людности, всупереч принципам демо-

кратії, догоджаючи капіталістам, посаду комісара, котрого затверджував уряд, себ-то посаду не цілком виборну. Ксерівські та меншовицькі ватажки в районних петербурзьких думах та в інших установах місцевого самоврядування, всупереч принципам демократії, борються проти більшовицької вимоги негайно почати заводити робітничу міліцію, а потім переходити до всенародньої міліції.

Земельні вимоги селянства, за зведенням наказів, полягають, насамперед, у тому, щоб без ніякого викупу скасовано приватну власність на землі всіх видів, геть аж до селянських; щоб передано державі або громадам земельні ділянки з висококультурними господарствами; щоб конфісковано весь живий та мертвий реманент конфіскованих земель (виключено малоземельних селян), з передачею його державі або громаді; щоб не допускалося найманої праці; щоб зрівняльно розподілено землю між трудящими, з періодичними переділами й т. инш. Як заходи перехідного часу, поки не скликано Установчих Зборів, селяни вимагають негайно видати закони про заборону купувати та продавати землю, скасувати закони про виділ із громади, про відрубви, то-що, про охорону лісів, рибних та ин. промислів і т. ин., про те, щоб скасувати довготермінові орендні договори та переглянути короткотермінові, то-що.

Досить трохи поміркувати над цими вимогами, щоб побачити цілковиту неможливість переводити їх у спілці з капіталістами, не пориваючи з ними цілком, не провадячи як-найзавзятішої боротьби з класою капіталістів, не скидаючи панування її.

В тому-ж бо й полягає самообдур соціалістів-революціонерів та обдур від них селянства, що вони припускають та ширять думку, ніби такі реформи, ніби подібні реформи, можна здійснити, без скинення панування капіталістів, без переходу всієї державної влади до пролетаріату без підпертя з боку найбільшого селянства найрішучіших, революційних заходів пролетарської державної влади проти капіталістів.

Справді бо, конфіскувати всю приватновласницьку землю значить конфіскувати сотні мільйонів банківського капіталу, бо ці землі здебільша під заставою. Хіба можна уявити собі такий захід без того, щоб революційна класа революційними заходами зламала опір капіталістів? При цьому маємо на увазі найбільш централізований, банковий капітал, котрий мільярдами звязків звязаний з усіма найважливішими центрами капіталістичного господарства у величезній країні, і котрого може перемогти лише не менш централізована сила міського пролетаріату.

Далі. Передача державі висококультурних господарств. Хіба-ж не очевидно, що „державна“, спроможна взяти їх та далі господарювати справді на користь трудящим, а не на користь урядовцям та тим самим капіталістам, повинна бути пролетарською революційною державою?

Конфіскація кінських заводів то-що, потім усього живого та мертвого реманенту, це не тільки велетенські вдари по приватній власності на засоби виробництва. Це — кроки до соціалізму, бо перехід реманенту „у виключне користування держави або громади“ означає необхідність великого соціалістичного хліборобства або принаймні, соціалістичного контролю над об'єднаними дрібними господарствами, необхідність соціалістичного регулювання їх господарювання.

А „недопущення“ найманої праці? Це — порожня фраза, безпорадне, несвідомо-наївне побажання затурканих дрібних хазяйчиків,

котрі не бачать, що вся капіталістична промисловість зупиниться, коли не буде резервної армії найманої праці на селі, що не можна „не допустити“ найманої праці, на селі, допускаючи її в місті, що, нарешті, недопущення найманої праці це і єсть не що як крок до соціалізму.

І тут ми підійшли до основного питання про ставлення робітників до селян.

Понад 20 років існує масовий соціал-демократичний робітничий рух у Росії. За цей великий протяг часу, через дві великі революції, червоною ниткою через усю політичну історію Росії тягнеться питання: чи робітничій класі вести селян наперед, до соціалізму, чи ліберальному буржуа відтягати їх назад, до примирення з капіталізмом.

Революційна соціал-демократія весь час бореться за те щоб вирвати селян з-під впливу кадетів, та протиставляє міщансько-утопічному поглядові на соціалізм не ліберальний мир з капіталізмом, а революційно-пролетарський шлях до соціалізму.

Тепер коли війна надзвичайно прискорила розвиток, загострила неймовірно кризу капіталізму, поставила народи перед потребою негайно вибирати: або загибель або зараз-же рішучі кроки до соціалізму, тепер уся безодня між напів-ліберальним меншовизмом та революційно-пролетарським більшовизмом виступає наочно, практично, як питання чину десятків мільйонів селян.

Не можна тільки по-старому агітувати проти ес-ерів, тільки так, як це ми робили рр. 1902 — 1903 та 1905 — 1907. Не можна обмежуватись теоретичним викриттям дрібно-буржуазних ілюзій що-до „соціалізації землі“, „зрівняльного землекористування“, „недопущення найманої праці“, то-що.

То був переддень буржуазної революції або недовершена буржуазна революція, і все завдання полягало в тому, щоб довести її на-самперед до повалення монархії.

Тепер монархію повалено. Буржуазну революцію довершено остільки, оскільки Росія стала демократичною республікою з урядом з кадетів, меншовиків та ес-ерів. А війна за три роки підтягла нас наперед років на тридцять, створила в Європі загальну трудову повинність та примусове синдикування підприємств, довела найбільш передові країни до голоду та нечуваної руїни, змушуючи робити кроки до соціалізму.

Тільки пролетаріят та селянство можуть скинути монархію — таке було основне, як на ті часи, визначення нашої класової політики. І це визначення було справедливе. Лютий та березень року 1917 ще раз ствердили це.

Тільки пролетаріят, що керує найбіднішим селянством (пів-пролетарями, як каже наша програма), може закінчити війну демократичним миром, загоїти її рани, зробити перші кроки до соціалізму, що стали конче потрібні й невідкладні, — таке є тепер визначення нашої класової політики.

Звідси висновок: осередок ваги у пропаганді та агітації проти есерів треба переносити на те, що вони зрадили селян. Вони репрезентують не масу селянської голоти, а меншість заможних господарів. Вони ведуть селянство не до спілки з робітниками, а до спілки з капіталістами, себ-то до підпорядкування їм. Вони продали інтереси трудящої та визискуваної маси за міністерські портфелі, за блок із меншовиками та з кадетами.

Прискорена війною історія так далеко ступила наперед, що старі формули нового змісту набули. „Недопущення найманої праці“,

це було раніше тільки порожньою фразою дрібно-буржуазного інтелігента. Тепер це значить у житті інше: мільйони селянської голоти в 242 наказах кажуть, що вони хочуть іти до скасування найманої праці, але не знають, як це зробити. Ми знаємо, як це зробити. Ми знаємо, що це можна зробити тільки в спілці з робітниками, за їхнім керівництвом, проти капіталістів, а не „угодовствуючи“ з ним.

Ось як повинна змінитись тепер головна лінія нашої пропаганди та агітації проти есерів, головна лінія наших промов до селянства.

Есерівська партія зрадила вас, товариші селяни. Вона зрадила халупи й стала на бік палаців, — коли не монархових палаців, то тих палаців, де кадети, найклятіші вороги революції — і надто селянської революції, — засідають в одному уряді з Черновими, Пешехоновими, Авксентьевими.

Тільки революційний пролетаріят, тільки авангард, що об'єднує його, — партія більшовиків, може на ділі виконати ту програму селянської бідноти, що її в 242 наказах викладено. Бо-ж революційний пролетаріят справді йде до скасування найманої праці єдиним правдивим шляхом, скидаючи капітал, а не забороняючи наймати робітника, не „не допускаючи“ цього. Революційний пролетаріят справді йде до конфіскації земель, реманенту, технічних сільсько-господарчих підприємств — іде до того, чого селяни хочуть і чого есери не можуть їм дати.

Ось як повинна змінитись тепер основна лінія промов робітника до селянина. Ми, робітники, можемо дати й дамо вам те, чого селянська біднота хоче й шукає, не завсіди знавши, де й як шукати. Ми, робітники, проти капіталістів обстоюємо інтереси свої й разом з тим інтереси велетенської селянської більшості, а есери, йдучи в спілці з капіталістами, зраджують ці інтереси.

Нагадаємо читачеві, що казав Енгельс незадовго перед своєю смертю про селянське питання. Енгельс підкреслював, що соціалісти й на думці не мають експропріювати дрібних селян, що лише силою прикладу вияснитиметься їм вигоди машинного соціалістичного хліборобства.

Війна поставила тепер практично перед Росією саме такого роду питання. Реманенту мало. Конфіскувати його — і „не ділити“ висококультурні господарства.

Це селяни почали розуміти. Скрута примусила зрозуміти. Війна примусила, бо реманенту взяти ніде. Треба берегти його. А велике господарство — це й значить заощаджувати працю на реманенті, як і багато на чому вишньому.

Селяни хочуть лишити в себе дрібне господарство, зрівняльно його нормувати, періодично знову зрівнювати... Нехай. З цього приводу жаден розумний соціаліст не розійдеться з селянською біднотою. Коли землі буде конфісковано, а значить панування банків підірвано, коли реманент буде конфісковано, а значить панування капіталу підірвано, — то за панування пролетаріату в центрі, як перейде політична влада до пролетаріату, решта прикладеться сама з собою, стане наслідком „сили прикладу“, підкаже її сама практика.

Перехід політичної влади до пролетаріату — ось у чому суть. І тоді все істотне, основне, головне з програми 242 наказів можна буде здійснити. А життя покаже, з якими відмінами це здійсниться. Це справа третьорядна. Ми — не доктринери. Наша участь — не догма, а провід до діяльності.

Ми не претендуємо на те, що Маркс або марксистки знають шлях до соціалізму в усій його конкретності. Це дурниця. Ми знаємо напрям цього шляху, ми знаємо, які класові сили ведуть цим шляхом, а конкретно, практично це покаже лише досвід мільйонів, коли вони візьмуться до справи.

Звіртеся на робітників, товариші селяни, рвіть спілку з капіталістами! Лише в тісній спілці з робітниками ви можете розпочати на ділі здійснювати програму 242 наказів. У спілці з капіталістами за проводом есерів ви ніколи не дочекаєтесь жадного зважливого, безповоротного кроку в дусі цієї програми.

А коли в спілці з міськими робітниками, в нещадній боротьбі проти капіталу ви почнете здійснювати програму 242 наказів, тоді весь світ стане до помочи вам і нам, тоді успіх цієї програми — не в данному формулюванні її, а в її суті — буде забезпечений. Тоді настане край пануванню капіталу та найманому рабству. Тоді почнеться царство соціалізму, царство миру, царство трудящих.

„Робочий“ № 6, 29 серпня р. 1917,
за підписом Н. Ленін.

ПРО РОБОТУ НА СЕЛІ.

Промова на VIII З'їзді Р. К. П.

(Засідання 23 березня р. 1919).

Товариші! Я хотів-би зупинитись на загальному значінні питання, як воно постало перед нами в підсумках роботи секції і як воно, на мій погляд, постало тепер перед партією в цілому.

Товариші, цілком природньо, що в розвиткові пролетарської революції нам доводиться висувати на перше місце то одне, то друге з найскладніших та найважливіших питань суспільного життя. Цілком природньо, — коли переворот зачіпає й не може не зачіпати найглибші основи життя, найширші маси людности, то-що жадна партія, жаден уряд, навіть найближчий до нас, ніколи не спроможеться охопити життя відразу, всіма сторонами.

Коли тепер нам доводиться зупинятись на питанні про роботу на селі і з цього питання виділити головним чином становище середнього селянина, — то, з точки зору розвитку пролетарської революції взагалі, тут не може бути нічого дивного та ненормального. Зрозуміло, що пролетарській революції довелося почати з основного стосунку між двома ворожими класами, між пролетаріатом та буржуазією. Основне завдання було передати владу до рук робітничій класі, забезпечити цю диктатуру, скинути буржуазію та відняти в неї ті економічні джерела її влади, що безумовно заваджають усякому соціалістичному будівництву взагалі. Всі ми, оскільки знайомі з марксизмом, ніколи не сумнівались що-до тієї істини, що рішуче значіння в капіталістичному суспільстві можуть мати, через саму економічну будову суспільства, хоч пролетаріят, хоч буржуазія. Тепер ми бачимо багато колишніх марксистів, — напр., з табору меншовиків, — що запевняють, ніби в період рішучої боротьби пролетаріату з буржуазією може панувати демократія взагалі.

Маркс увесь свій вік боровся проти ілюзій дрібно-буржуазної демократії та буржуазного демократизму. Маркс найбільше глузував над свободою робітникам умирати з голоду або над рівністю людини,

що продає свою робочу силу, з буржуа, що ніби на вільному ринку вільно й рівноправно купує працю її, і т. ин. Маркс у всіх своїх творах це ясував. Можна сказати, що весь „Капітал“ Марксов присвячено з'ясуванню тієї істини, що за основні сили в капіталістичному суспільстві є і можуть бути тільки буржуазія та пролетаріят.— Буржуазія, як будівниця цього капіталістичного суспільства, як його керівниця: пролетаріят як його могильник, як єдина сила, буржуазію заступити спроможна.

Тільки диктатура однієї класи — пролетаріату — може розв'язати питання про боротьбу з буржуазією за панування. Подолати буржуазію може тільки диктатура пролетаріату. Скинути буржуазію може тільки пролетаріят. Вести за собою маси проти буржуазії може тільки пролетаріят.

Тимчасом звідси ніяк не виходить, — це було-б глибочною помилкою, — що й далі будуючи комунізм, коли буржуазію вже скинено, коли політична влада вже в руках пролетаріату, — ніби й далі нам можна обійтись без участі середніх проміжних елементів.

Природньо, що на початку революції, — пролетарської революції, — вся увага діячів її зосереджується на головному, основному: на пануванні пролетаріату та забезпеченні того, щоб буржуазія не могла знову повернутись до влади. Ми чудесно знаємо, що в руках у буржуазії досі лишаються переваги, зв'язані з багатствами її в інших країнах, або конкретизовані, иноді навіть у нас, у формі грошового багатства. Ми добре знаємо, що буржуазія не облишила надію повернути свою владу, не припинила спроб відновити своє панування.

Але це далеко ще не все. Буржуазія, що найбільше висуває принцип — „де добре, там і батьківщина“, — буржуазія, що завжди була інтернаціональною що-до грошей, буржуазія в світовому масштабі зараз ще сильніша за нас. Її панування хутко підривається, вона бачить такі приклади, як угорська революція, — про котру ми мали щастя вчора вас повідомити, і про котру сьогодні надходять відомості, що стверджують, — вона вже починає розуміти, що її панування хитається, в неї не лишається свободи діяти. Але зараз, вважаючи на матеріяльні засоби у всесвітньому масштабі, не можна не визнавати, що матеріяльно буржуазія тепер ще дужча за нас.

От через що дев'ять десятих нашої уваги, нашої практичної діяльності присвячувано й повинно присвячувати цьому головному питанню — скинути буржуазію, встановити владу пролетаріату, усунути всяку можливість для буржуазії повернутись до влади. Це цілком природне, законне, неминуче, і дуже й дуже багато тут з успіхом зроблено.

Тепер-же ми повинні на чергу поставити питання про інші пари. Ми повинні, — це був спільний наш висновок в аграрній секції, і на цьому, ми певні, зійдуться всі партійні робітники, бо ми лише досвід їхніх спостережень підсумували, — ми повинні поставити на чергу в цілому його обширі, питання про середнє селянство.

На ділі утворилось тільки дві сили: диктатура буржуазії та диктатура пролетаріату. Хто не вичитав цього з Маркса, хто не вичитав цього з творів усіх великих соціялістів, — той ніколи соціялістом не був, ніяк на соціялізмі не розумівся, а тільки звав себе соціялістом. Цим людям ми даємо короткий термін на розміркування й вимагаємо, щоб вони це питання розв'язали. Я згадав про них тому, що тепер вони кажуть, або казатимуть: „Більшовики поставили питання про середнє селянство, хочуть загравати з ним“. Я дуже добре

знаю, що аргументація цього роду та значно ще гірша знаходить собі широке місце в меншовицькій пресі. Ми її відкидаємо, ми ніколи не надаємо ваги балаканині наших супротивників. Люди, здібні й досі перебігати між буржуазією та пролетаріатом, можуть говорити, що хочуть. Ми йдемо своїм шляхом

Наш шлях визначається, насамперед, класовим обліком сил. У капіталістичному суспільстві розвивається боротьба між буржуазією та пролетаріатом. Поки цю боротьбу ще не закінчено, нашу пильну увагу ми зосередимо на тому, щоб довести її до краю. Її ще не доведено до краю. В цій боротьбі вже багато пощастило зробити. Тепер міжнародня буржуазія вже не має вільної руки. Найліпший довід тут — це те, що сталася угорська пролетарська революція. Тому ясно, що наше будівництво на селі вийшло вже поза ті рамки, коли все підпорядковано було головній вимозі — боротьбі за владу.

Це будівництво перейшло дві головні фази. В жовтні року 1917 ми брали владу вкупі з селянством у цілому. Це була революція буржуазна, оскільки класова боротьба на селі ще не розгорнулася. Як я вже казав, лише влітку року 1918 почалася справжня пролетарська революція на селі. Коли-б ми не зуміли здійснити цю революцію, робота наша була-б негодяща. Першим етапом було взяти владу в місті, встановити радянську форму правління. Другим етапом було те, що для всіх соціалістів є основне, без чого соціалісти — не соціалісти: виділити на селі пролетарські та напівпролетарські елементи, об'єднати їх з міським пролетаріатом на боротьбу з буржуазією на селі.

Цей етап в основному теж закінчено. Ті організації, що ми спочатку на це утворили, комітети неможливих селян, остільки зміцніли, що ми визнали за можливе замінити їх на правильно обрані ради, себ-то реорганізувати сільські ради так, що вони стали органами класового панування, органами, пролетарської влади на селі. Такі заходи, як закон про соціалістичне землевпорядкування та про перехідні заходи до соціалістичного хліборобства, — він не дуже давно пройшов через Центральний Виконавчий Комітет і всім, безумовно, відомий, — підсумовують пережите з погляду нашої пролетарської революції.

Головне, те, що є першим й основним завданням пролетарської революції, ми зробили. Саме тому, що ми це зробили, — на чергу стало завдання складніше: як ставитись до середнього селянства. Хто думає, що висувати це завдання є щось схоже на ослаблення характеру нашої влади, на ослаблення диктатури пролетаріату, на зміну, хоч-би часткову, хоч-би зовсім незначну зміну в нашій основній політиці, — той зовсім не розуміє завдань пролетаріату, завдань комуністичного перевороту. Я певен, що таких людей у нашій партії не найдеться.

Я хотів тільки застерегти товаришів проти тих людей, що найдуться поза робітничою партією й говоритимуть так не тому, що це випливає з якого-небудь світогляду, а просто щоб зіпсувати справу нам та допомогти білогвардійцям, — простіше, щоб нацькувати на нас середнього мужика, що завжди вагався, не може не вагатись і довгенько ще вагатиметься. Щоб нацькувати його на нас, вони говоритимуть: „Дивіться, вони заграють з вами. Значить, зважили на ваші повстання, значить, вагаються“ й т. ин., й т. ин. Нам треба, щоб проти такої агітації всі наші товариші були озброєні. І я певен, що вони будуть озброєні, коли ми доб'ємось тепер, щоб це питання поставлено з погляду класової боротьби.

Цілком зрозуміло, що це основне питання є завданням куди складнішим, але не менш насущним: як визначити точно ставлення пролетаріату до середнього селянства?

Товариші, для марксистів це питання не являє труднощі з погляду теоретичного, котрий величезна більшість робітників засвоїла. Я нагадаю, наприклад, що в книзі Кавцького про аграрне питання, написаній ще тоді, коли Кавцький правдиво викладав Марксову науку та був, безумовно, авторитетом у цій царині, — в цій книзі про аграрне питання він каже таке про перехід від капіталізму до соціалізму: завданням соціалістичної партії є неутралізувати селянство, себ-то добитись того, щоб селянин лишився неутральним у боротьбі між пролетаріатом та буржуазією, щоб селянин не міг активно допомогти буржуазії проти нас.

Протягом величезного періоду, коли буржуазія панувала, селянство підтримувало її владу, було на боці буржуазії. Це зрозуміло, коли зважити економічну силу буржуазії та політичні засоби її панування. Ми не можемо сподіватись, щоб середній селянин негайно став на нашому боці. Але коли ми правильно провадитимемо політику, то через якийсь час ці вагання припиняться, і селянин зможе стати на нашому боці.

Ще Енгельс, що вкупі з Марксом заклав підвалини наукового марксизму, себ-то науки, що нею керується наша партія завжди й особливо за революції, — ще Енгельс заводив поділ селянства на дрібне, середнє та велике. І цей поділ для величезної більшості європейських країн ще й тепер відповідає дійсності. Енгельс казав: „може навіть велике селянство не скрізь доведеться вгамовувати силоміць“. А щоб ми могли коли-небудь вживати насильства щодо середнього селянства (дрібне — то наш приятель), — про це жаден розумний соціаліст ніколи не думав.

Так говорив Енгельс року 1894, за рік перед своєю смертю, коли аграрне питання стало на порядок денний. Цей погляд показує нам ту істину, яку іноді забувають, але що-до якої в теорії ми всі сходимось. Що-до поміщиків, капіталістів наше завдання — цілковито експропріація. Але ніякого насильства над середнім селянином ми не допускаємо. Навіть що-до заможного селянства ми не говоримо з такою рішучістю, як про буржуазію: абсолютна експропріація заможного селянства та куркулів. У нашій програмі цю різницю проведено. Ми кажемо: придушити опір заможного селянства, придушити його контр-революційну хіть. Це не єсть цілковита експропріація.

Основна різниця, що визначає наше ставлення до буржуазії та до середнього селянства — цілковита експропріація буржуазії, спілка з середнім селянством, що не визискує інших, — цю основну лінію в теорії всі визнають. Але на практиці цієї лінії дотримуються не послідовно, на місцях ще не навчилися дотримуватись її.

Коли, скинувши буржуазію та зміцнивши свою владу, пролетаріят з різних боків заходився творити нове суспільство, питання про середнє селянство висунулось на перший план. Жаден соціаліст у світі не заперечував того, що комунізм творитиметься по різному у країнах великого та в країнах дрібного хліборобства. Це найелементарніша, азбучна істина. З неї випливає, що в міру того, як ми наближаємось до завдань комуністичного будівництва, центральну увагу нашу треба зосередити певною мірою саме на середньому селянстві.

Багато залежить від того, як ми визначимо наше ставлення до середнього селянства. Теоретично це питання розв'язано, але ми дуже

добре випробували, на собі знаємо різницю між теоретичним розв'язанням питання та практичним переведенням того розв'язання в життя. Ми щільно підійшли до цієї різниці, що є така характерна для великої французької революції, коли французький конвент розмахувався на широкі заходи, а щоб перевести їх — не мав потрібної опори, не знав навіть, на яку класу треба спиратись, щоб перевести певний захід.

Ми перебуваємо в умовах незмірно щасливіших. Завдяки цілому століттю розвитку ми знаємо, на яку класу спираємось. Але ми знаємо також і те, що практичного досвіду в цієї класи ще далеко не досить. Основне робітничій класі, робітничій партії було зрозуміле: скинути владу буржуазії та дати владу робітникам. Але як це зробити? Всі пам'ятають, з якими труднощами, через скільки помилок ми переходили від робітничого контролю до робітничого керування промисловістю. А це-ж була робота серед нашої класи, в пролетарському середовищі, з котрим нам завжди доводилося мати діло. А тепер доводиться нам визначати наше ставлення до нової класи, до тієї, що її міський робітник не знає.

Конче треба визначити ставлення до класи, що не має певного тривкого становища. Пролетаріат у масі за соціалізм, буржуазія в масі проти соціалізму: визначити стосунок між цими двома класами легко. А коли ми переходимо до такого шару, як середнє селянство, то виявляється, що це така класа, котра вагається. Вона почасти власник, почасти трудящий. Вона не визискує інших трудящих. Десятками років з великим напруженням доводилось їй обстоювати своє становище, вона спробувала на собі визиск поміщиків та капіталістів, вона витерпіла все, але разом з тим вона є власниця.

Тому наше ставлення до цієї хиткої класи зв'язане з величезними труднощами. Грунтуючись на нашому більш ніж річному досвіді, на нашій більш ніж піврічній пролетарській роботі на селі, на тому, що вже сталося класове розшарування села, — ми найбільш повинні стеретися тут сквапливості, невмілої теоретичності, претенсій уважати за готове те, що ми виробляємо, чого ми ще не виробили. В резолюції комісії, від секції обраної, що її один з дальших промовців прочитає, ви знайдете достатнє попередження про це.

З погляду економічного зрозуміло, що нам треба стати у помочі середньому селянству. В цьому теоретично немає жадного сумніву. Але за наших звичаїв, за нашого культурного рівня, за нашого браку культурних та технічних сил, що її могли-б ми запропонувати селу, та за того безсилля, що з ним часто підходимо до села, — товариші дуже часто вдаються до примусу, і цим псують усю справу.

Не далі як учора один товариш дав мені брошурку, що зветься „Інструкція до партійної роботи в Нижегородській губ.“ видання Нижегородського Комітету Р. К. П. (більшовиків). У цій брошурці я читаю, наприклад, на сторінці 41: „декрет про надзвичайний податок повинен усім тягаром своїм лягти на плечі сільських куркулів, спекулянтів та взагалі на середній елемент селянства“. Оце можна сказати „зрозуміли“! Або це — друкарська помилка, але недопустимо, щоб такі помилки траплялись! Або це — скоро, скваплива робота, — що показує, скільки всяка сквапливість у цій справі небезпечна. Або тут (це найгірше припущення я не хочу висловлювати його на адресу нижегородських товаришів), або тут просто нерозуміння. Дуже можливо, що це просто недогляд.

На практиці трапляються такі випадки, як оповідав мені один товариш у комісії. Його обступили селяни й кожен питався: „Розбери, середняк я чи ні? В мене двос коней та одна корова. В мене дві корови та один кінь“ і т. ин. І от цей агітатор, що їздить по всіх повітах, конче повинен мати такий бездоганний термометр, щоб можна було поставити його селянинові та сказати, середняк він чи ні. Для цього треба знати всю історію господарства цього селянина, стосунок його до нижчих та вищих груп, — а знати цього точно ми не можемо...

Тут треба мати багато практичного вміння, знання місцевих обставин. Цього в нас ще немає. Признатись у цьому зовсім не соромно: ми повинні визнати це одверто. Ми ніколи не були утопістами й не уявляли собі, що комуністичне суспільство ми будуватимемо чистенькими руками чистеньких комуністів, що повинні народжуватись та викохуватись у цілком комуністичному суспільстві. Це — дитячі байки.

Будувати комунізм ми повинні з уламків капіталізму, і лише класа, загартована в боротьбі проти капіталізму, може це зробити. Пролетаріат — ви чудесно знаєте — не позбавлений хиб капіталістичного суспільства. Він бореться за соціалізм і разом з тим проти своїх власних хиб. Найкраща передова частина пролетаріату, що по містах провадила десятиріччями жорстоку боротьбу, — могла переїхати в цій боротьбі всю культуру міського столичного життя й певною мірою перейняла її. Ви знаєте, що село було засуджене навіть по передових країнах на темноту. Звичайно, культурність села ми піднесемо, але це справа багатьох років. От що в нас скрізь забувають товариші й що особливо наочно малює перед нами кожне слово людей з місць, людей, що практично спостерігали роботу на селі. Оці голоси були нам особливо цінні в аграрній секції. Ці голоси будуть особливо цінні тепер, я певен того, — для цілого партійного з'їзду, бо взято їх не з книг, не з декретів, а з самого життя.

Все це спонукує нас працювати в тому напрямкові, щоб внести як-найбільше ясности в наші стосунки з середнім селянством. Це дуже важко, бо ясности цієї немає в житті. Це питання не тільки не розв'язано, але його й не можна розв'язати, коли хочуть розв'язати його відразу й зараз-таки. Єсть люди, що кажуть: „не треба було писати так багато декретів“, — і закидають радянському урядові, що він почав писати декрети, не знавши, як їх у життя перевести. Ці люди не помічають, як вони спускаються до білогвардійців. Коли-б ми сподівались, що сотня написаних декретів змінить усе сільське життя, ми були-б цілковитими йолопами.

Але коли-б ми зреклись того, щоб у декретах позначити шлях, ми-б були зрадниками соціалізму. Ці декрети, що їх практично не можна було перевести в життя відразу й цілком, відігравали велику роль в пропаганді. Коли передніше пропагандували ми загальними істинями, то тепер ми пропагандуємо роботою. Це — теж проповідь, але це проповідь діянням — тільки не як поодинокі виступи й якихось там вискочнів, з чого ми за часів анархістів та старого соціалізму багато сміялись.

Наш декрет є заклик, але не заклик у колишнім дусі: „робітники, вставайте, скидайте буржуазію“. Ні, це заклик до мас, заклик до практичної роботи. Декрети — це інструкції, що кличуть до масової практичної роботи. Ось що важливе. Хай у цих декретах багато єсть негодящого, багато такого, що в життя не пройде. Але

в них є матеріял до практичного діла, і завдання декрету полягає в тому, щоб навчити практичних заходів ті сотні, тисячі, мільйони людей, що голосу радянської влади дослухаються. Це — спроба практичного діяння в царині соціалістичного будівництва на селі. Коли ми будемо так дивитись, то з маси наших декретів, законів та постанов ми здобудемо багато чого. Ми не вважатимемо їх за абсолютні постанови, що їх, будь-що будь, зараз-таки треба виконати.

Треба уникати всього, що могло-б на практиці сприяти окремим злочинам. До нас поприсмоктувались подекуди кар'єристи, авантюристи, що назвались комуністами та обдурюють нас; посунули вони до нас через те, що комуністи тепер при владі, що сумлінніші „служилі“ елементи не пішли до нас працювати через свої відсталі ідеї, а в кар'єристів немає ніяких ідей, немає ніякого сумління. Ці люди, лише вислужитись намагаючись, вдаються на місцях до примусу й думають, що це добре. А на ділі це спричиняється іноді до того, що селяни кажуть: „хай живе радянська влада, але геть комунію!“ (себ-то комунізм). Такі випадки не вигадано, а взято з живого життя, з повідомлень товаришів з місць. Ми не повинні забувати того, якої велетенської шкоди завдає усяка непоміркованість та сквапливість.

Нам треба було поспішати за всяку ціну, очайдушним стрибком вийти з імперіялістичної війни, що привела нас до руїни, треба було взяти найбільш очайдушних зусиллів, щоб роздавити буржуазію та ті сили, що загрожували роздавити нас. Все це було конче потрібне, без цього ми не могли-б перемогти. Але коли такої тактики дотримуватись що-до середнього селянства, — це буде таким йолопством, таким тупоумством і такою загибеллю для справи, що свідомо так працювати можуть тільки провокатори.

Завдання треба тут поставити зовсім инакше. Тут річ не про те, щоб зламати опір визискувачів, подолати їх та скинути, — завдання, що його ставили ми передніше. Ні, в міру того, як ми це головне завдання розв'язуємо, на чергу стають завдання складніші. Тут насильством нічого не вдієш. Насильство що-до середнього селянства являє собою величезну шкоду. Це — верства численна, багатомільйонна. Навіть у Європі, де вона ніде не досягає такої сили, де по-велетенському розвинена техніка та культура, міське життя, залізниця, де найлегше було-б думати про це, — ніхто, жадний найреволюційніший соціаліст, ніколи не пропонував примусових заходів що-до середнього селянства.

Коли ми брали владу, ми спирались геть на все селянство. Тоді в усіх селян було одне завдання — боротьба з поміщиками. Але й досі лишилося в них упередження проти великого господарства. Селянин міркує: „коли велике господарство, значить я знову наймит“. Звичайно, це помилка. Але в селянина з уявленням про велике господарство зв'язана ненависть, спогад про те, як гнітили народ поміщики. Це почуття залишається, воно ще не вмерло.

Найбільше ми повинні ґрунтуватись на тій істині, що тут насильницькими методами, через саму суть справи, нічого не можна добитись. Тут економічне завдання стоїть зовсім инакше. Тут немає того вершечка, що його можна зрізати, лишивши весь фундамент, усю будівлю. Того вершечка, що ним у місті були капіталісти, тут немає. Вживати тут насильства значить занепасти всю справу. Тут треба довго виховувати. Селянинові, що не тільки в нас, а й у цілому світі, є практик і реаліст, ми повинні дати конкретні при-

клади на довід того, що „комунія“ ліпша над усе. Звичайно, не буде ніякого пуття, коли на селі з'являтимуться похапливі люди з міста, що тільки балакати вміють... Замість пошани вони викликають глум, і цілком законно.

Тут ми повинні сказати, що до комун ми заохочуємо, але їх треба ставити так, щоб завоювати довір'я селянина. А доти ми — учні в селян, а не вчителі їхні. Немає нічого безглуздішого, як люди, що не знаючи сільського господарства та його особливостей, кинулись на село тільки через те, що почули про користь громадського господарства, втомилась од міського життя та хочуть на селі працювати, — коли такі люди вважають себе в усьому за учителів у селян. Немає нічого безглуздішого, як сама думка про примус у царині господарських відносин середнього селянина.

Завдання тут сходять не на експропріацію середнього селянина, а на те, щоб узяти під урагу особливі умови селянського життя, на те, щоб учитись у селян способів переходити до ліпшого ладу та не сміти командувати. Ось правило, що його ми собі поставили. (Оплески цілого з'їзду).

Ось правило, що ми постарались подати в нашому проекті резолюції, бо з цього боку, товариші, ми справді нагрішили чимало. Признатись у цьому ані трохи не соромно. В нас не було досвіду. Саму боротьбу з визискувачами взяли ми з досвіду. Коли нас иноді гудили за неї, то ми можемо сказати: „Панове капіталісти, ви в цьому винні. Коли-б ви не поставили такого дикого, такого безглузлого, нахабного та завязаного опору, коли-б ви не вдались до спілки з буржуазією цілого світу, — переворот набув-би мирніших форм“.

Тепер, одбивши осатанілий натиск з усіх боків, ми можемо перейти до інших метод, бо ми діємо не як гурток, а як партія, що веде за собою мільйони. Мільйони не можуть одразу зрозуміти зміни курсу й тому часто-густо вдари, справлені на куркулів, падають на середнього селянина. Це й не дивно. Треба тільки зрозуміти, що до цього спричиняються перебуті вже історичні умови й що нові умови та нові завдання, що-до цієї класи, потребують нової психології.

Наші декрети про селянське господарство в основі правильні. Ми від жадного з них не маємо права відмовлятись, про жаден з них шкодувати. Аль коли декрети правильні, то неправильно силоміць накидати їх селянинові. У жадному декреті про це не сказано. Вони правильні, як намічені шляхи, як поклик до практичних заходів. Кажучи: „заохочуйте до об'єднання“, ми даємо директиви, що їх багато разів треба випробувати, щоб знайти остаточну форму на їхне переведення в життя. Коли сказано, що конче треба добиватись доброхітної згоди, значить, треба селянина переконувати, і переконувати практично. Словами вони не дадуть себе переконати й добре зроблять, що не дадуть. Зле було-б, коли-б вони давали себе переконувати самим читанням декрету та агітаційними метеликами. Коли-б так можна було переробити економічне життя, вся ця переробка не варта була-б ламаного шага. Треба попереду довести, що таке об'єднання ліпше, об'єднати людей так, щоб вони справді об'єднались, а не пересварились, — довести, що це вигідно. Так ставить питання селянин і так ставлять питання наші декрети. Коли ми досі цього добитись не вміли, то соромитись цього не треба, ми повинні це одверто визнати.

Ми розв'язали поки-що тільки основне для всякого соціалістичного перевороту, завдання — завдання перемогти буржуазію. Це завдання в основному ми розв'язали, хоч тепер починається надзвичайно тяжке півріччя, коли імперіялісти цілого світу роблять останні зусилля, щоб задушити нас. Ми можемо тепер сказати, ні трохи не приблизьшучи, що вони сами зрозуміли, що після цього півріччя їхня справа абсолютно безнадійна. Хоч вони використають тепер наше знесилення і подолають одну країну, хоч ми будемо переможцями не тільки що-до нашої країни, але що-до цілого світу. Цього півріччя, коли харчова та транспортна криза зійшлися до купи, а імперіялістичні держави намагаються наступати на кількох фронтах, наше становище надзвичайно тяжке, але це останнє тяжке півріччя.

Конче треба, як і раніше, напружувати всі зусилля на боротьбу з зовнішнім ворогом, що на нас нападає. Але коли ми говоримо про завдання сільської роботи, ми повинні, не вважаючи на всі труднощі, не вважаючи на те, що весь наш досвід зосереджено на безпосередньому придушенні визискувачів, — ми повинні пам'ятати й не забувати, що на селі, що-до середнього селянства, завдання стоять інакше.

Всі свідомі робітники, петербурзькі, іваново-вознесенські, московські, побувавши на селі, всі розповідають нам приклади того, що цілу низку непорозуміннів, — цілком наче-б то нерозв'язних, найбільш, наче-б то кардинальних, усовувано та послаблювано тим, що виступали тямущі робітники, котрі говорили не по-книжному, а мовою мужикові зрозумілою, говорили не як командири, що дозволяють собі командувати, хоч вони сільського життя не знають, а як товариші, що з'ясовують становище, звертаються до їхнього почуття трудящих проти визискувачів. І на цьому ґрунті товариського ясування доходили того, чого не могли дійти сотні інших, що поводитись як командири та начальники.

Ось яким духом перейнята вся резолюція, що ми її тепер подаємо до вашої уваги.

Я намагався в своїй короткій доповіді зупинитись на принципіальнім боці, на загальному політичному значінні цієї резолюції. Я намагався довести, — і хочеться думати, мені пощастило довести, що з погляду інтересів революції в цілому в нас немає ніякого повороту, немає ніякої зміни. Білогвардійці та їхні прибічники галасують чи галасуватимуть про це. Нехай галасують. Нам за це байдуже.

Ми найпоєднованіше розвиваємо наші завдання. Нам конче треба від завдання подолати буржуазію перенести нашу увагу на завдання впорядкувати життя середнього селянина. Ми повинні жити з ним мирно. Середнє селянство в комуністичному суспільстві лише тоді буде на нашому боці, коли ми полегшимо та поліпшимо економічні умови його життя. Коли-б ми могли дати завтра 100.000 першорядних тракторів, забезпечити їх бензином, забезпечити їх машиністами (ви чудово знаєте, що поки-що це — фантазія), то середній селянин сказав-би: „я за комунію“ (себ-то за комунізм). Але щоб це зробити, треба попереду перемогти міжнародню буржуазію, треба примусити її дати нам ці трактори, або-ж треба піднести наше виробництво так, щоб ми сами могли їх дати. Тільки так буде правильно поставлено питання.

Селянин потребує міської промисловости, без неї він жити не може, а вона в наших руках. Коли ми візьмемось до справи правильно, тоді селянин дякуватиме нам за те, що ми понесемо йому з міста ці продукти, це знаряддя, цю культуру. Їх понесуть йому не

визискувачі, не поміщики, а такі самі товариші-працівники, що їх він вельми цінує. Але цінує практично, цінує тільки їхню фактичну допомогу, відкидаючи — й цілком справедливо відкидаючи — командування, „накази“ згори.

Наперед допоможіть, потім добивайтесь довір'я. Коли правильно провадити цю справу, коли правильно поставити кожен крок кожної нашої групи в повіті, волості, в продовольчому загоні, в будлі-якій організації, коли кожен крок пильно перевіряти з цього погляду, — то ми завоюємо довір'я селянина й лише тоді ми зможемо йти далі. Тепер ми повинні дати йому поміч, дати пораду. Це буде не командирський наказ, а товариська порада. Селянин тоді цілком буде за нас.

Ось що, товариші, має в собі наша резолюція, ось що, здається мені, повинно стати ухвалою з'їзду. Коли ми це ухвалимо, коли це окреслюватиме всю роботу наших партійних організацій, тоді ми справимось і з другим великим завданням, що стоїть перед нами.

Як скинути буржуазію, як її подолати, — цього ми навчилися, і ми горді з цього. Як врегулювати стосунки з мільйонами середнього селянства, яким шляхом завоювати довір'я його, — цього ми ще не навчилися. Це треба сказати одверто, але завдання ми зрозуміли, ми його поставили й ми говоримо собі з повною надією, з повним знанням і з повною зважливістю: з цим завданням ми справимось, і тоді соціалізм буде абсолютно непереможний.

**Резолюція про ставлення до середнього селянства, що її запропонував
В. І. Ленін на VIII з'їзді Р. К. П.**

(Ухвалено на з'їзді 23 березня року 1919).

В питанні про роботу на селі VIII з'їзд стоїть на ґрунті партійної програми, ухвалені 22 березня року 1919, і цілком підтримує закон про соціалістичне землевпорядкування та про перехідні заходи до соціалістичного хліборобства, що його Радянська Влада вже провела в життя. З'їзд визнає, що в даний момент особливу вагу має правильніше проводити партійну лінію що-до середнього селянства в тім розумінні, щоб уважніше ставитись до його потреб, усунути сваволю з боку місцевої влади та намагатись дійти згоди з ним.

1. Плутати середніх селян з куркулями, ширити на них тією чи іншою мірою заходи, скеровані проти куркулів, значить ламати як-найгрубіше не тільки всі декрети Радянської влади та всю її політику, але й усі основні принципи комунізму, що показують на порозуміння пролетаріату з середнім селянством, в період рішучої боротьби пролетаріату за скинення буржуазії, як на одну з умов безболізного переходу до знищення всякого визиску.

2. Середнє селянство, що має порівнюючи міцне економічне коріння, через відсталість сільсько-господарчої техніки від промислової навіть по передових капіталістичних країнах, не казавши вже про Росію, триматиметься досить довго по тому, як почнеться пролетарська революція. Тому тактику радянських працівників на селі, так само як і партійних діячів, треба обраховувати на довгий період співробітництва з середнім селянством.

3. Партія повинна за всяку ціну добитись того, щоб усі радянські робітники на селі ясно і твердо усвідомили собі ту істину, що її цілком установив науковий соціалізм: середнє селянство не нале-

жити до визискувачів, бо не має прибутку з чужої праці. Така класа дрібних виробників не може програти через соціалізм, а навпаки, дуже багато виграв від скинення ярма капіталу, що визискує її тисячами способів у кожній, навіть найдемократичнішій республіці.

Отже цілком правильна політика Радянської Влади на селі забезпечує спілку та порозуміння переможного пролетаріату з середнім селянством.

4. Заохочуючи до товариств усякого роду, а також до сільсько-господарчих комун з середніх селян, представники Радянської влади не повинні вживати ані найменшого примусу, витворюючи їх. Лише ті об'єднання цінні, що їх перевели сами селяни з свого вільного почину та що вигоди з них вони перевірили на практиці. Надмірна похапливість у цій справі шкідлива, бо вона лише підсилює упередження середнього селянства проти новин.

Тих представників Радянської влади, що дозволяють собі вдаватися до примусу не тільки безпосереднього, але хоч-би й посереднього, щоб приєднати селян до комун, повинно притягати до як-найгострішої відповідальності і усувати з роботи на селі.

5. Всякі самовільні реквізиції, се-то ті, що не спираються на точні вказівки законів центральної влади, треба суворо переслідувати. З'їзд обстоює, щоб у цьому напрямкові збільшили контроль Нар. Ком. земельних справ, Нар. Ком. внутрішніх справ, а також ВЦВК.

6. В даний момент надзвичайна руїна, що її викликала по всіх країнах світу 4-літня імперіялістична війна за-ради грабіжницьких інтересів капіталістів, і що особливо гостро відчувається в Росії, ставить середніх селян у тяжке становище.

Беручи це до уваги, закон Радянської влади про надзвичайний податок, в однину од усіх законів усіх буржуазних урядів у світі, обстоює, щоб тягаром своїм податок падав цілком на куркулів, на нечисленних представників експлоататорського селянства, що надбало собі особливих багатств за часів війни. Середне-ж селянство треба оподатковувати надзвичайно помірно, в такому розмірі, що йому під силу і що його не обтяжав.

Партія вимагає, щоб середньому селянству, стягаючи надзвичайний податок, неодмінно зроблено полегшення, не зупиняючись навіть перед зменшенням загальної суми податку.

7. Соціалістична держава повинна розвинути широку допомогу селянству, котра мусить полягати найбільш у постачанні середнім селянам продуктів міської промисловости і, особливо, поліпшеного сільсько-господарського реманенту, насіння та всяких матеріалів, щоб піднести сільсько-господарську культуру та забезпечити працю й життя селянське.

Коли теперішня руїна не дозволяє вжити цих заходів негайно й цілком, то на обов'язку місцевої радянської влади лежить шукати всяких шляхів, що ними можна було-б подати найбільшньому й середньому селянству реальну допомогу, підтримати його за теперішнього важкого моменту. Партія вважає за конче потрібне асигнувати на це великий державний фонд.

8. Особливо треба добиватись, щоб справді переведено в життя, і до того-ж повністю, закон Радянської влади, що вимагає від радянських господарств, сільсько-господарських комун та всіх подібних об'єднань робити негайну та всебічну допомогу околиці та середнім селянам. Тільки на основі такої фактичної допомоги можливе

порозуміння з середнім селянством. Тільки так можна й повинно завоювати його довір'я.

З'їзд звертає увагу всіх партійних робітників на конечну потребу негайно реально перевести в життя всі вимоги, що їх зазначено в аграрній частині партійної програми, а саме:

а) упорядкувати селянське землекористування (знищити посмужність, довгоземелля то-що);

б) постачати селянам поліпшене насіння та штучне угноєння;

в) поліпшити породи селянської худоби;

г) ширити агрономічне знання;

д) влаштувати агрономічну допомогу селянам;

е) ремонтувати в радянських ремонтних майстернях сільсько-господарський селянський реманент;

ж) влаштувати прокатні пункти, досвідні станції, показові поля то-що;

з) меліорувати селянські землі.

9. Кооперативні об'єднання селян для піднесення сільського виробництва, особливо для того, щоб переробляти с.-г. продукти, меліорувати селянські землі, підтримувати кустарну промисловість, то-що, повинні дістати з боку держави широку допомогу, як фінансову, так і організаційну.

З'їзд нагадує, що ані в партійних постановках, ані в декретах Радянської влади ніколи не було збочень від лінії порозуміння з середнім селянством. Наприклад, у найважливішому питанні про будівництво Радянської влади на селі, коли було утворено комітети бідноти, опубліковано обіжника за підписом голови Раднаркому та народнього комісара продовольчих справ, що вказував на конечну потребу включати в комітети бідноти також і представників од середнього селянства. Як скасовано комітети бідноти, Всеросійський З'їзд Рад знову вказав на конечну потребу включити в волосні ради представників од середнього селянства. Політику робітниче-селянського уряду та комуністичної партії повинно провадити й надалі в цім дусі порозуміння пролетаріату та найбіднішого селянства з середнім селянством.

НАТУРАЛЬНИЙ ПОДАТОК.

Прмова на 10-му З'їзді Р. Н. П.

(Засідання 15 березня 1921 р.).

Товариші, питання про заміну розкладки на податок є найперше й найбільше питання політичне, бо суть цього питання полягає в стосунках робітництва до селянства. Постановка цього питання означає, що ми повинні стосунки між цими двома головними класами, між котрими боротьба або-ж порозуміння визначає долю всієї нашої революції, ми повинні ці стосунки наново, або, — я сказав-би, обережніше та правильніше — додатково розглянути і до певної міри переглянути. Мені немає потреби в подробицях зупинятись на причинах такого перегляду. Всі ви, звісно, прекрасно знаєте, яка сума подій, особливо на ґрунті безземірно загострених злиднів, що-до них призвела війна, руїна, домобілізація та неврожай, — яка сума обставин зробила становище селянства особливо тяжким, гострим та неминучо збільшила вагання його від пролетаріату до буржуазії.

Два слова про теоретичне значіння або про теоретичний підхід до цього питання. Немає сумніву, що соціалістична революція в країні, де величезна більшість людности належить до дрібних хліборобів-виробників, можлива лише через цілу низку особливих переходових заходів. Вони були-б зовсім непотрібні в країнах розвинутого капіталізму, де наймані робітники в промисловості та хліборобстві становлять величезну більшість. У країнах розвинутого капіталізму є класа найманих хліборобських робітників, що складалася десятками років. Тільки така класа соціально, економічно та політично може бути за підпору в безпосередньому переході до соціалізму. Тільки в таких країнах, де ця класа досить розвинена, перехід од капіталізму до соціалізму можливий. Ми підкреслювали в цілій низці творів, в усіх наших виступах, в усій пресі, що в Росії справа стоїть не так, що в Росії ми маємо меншість робітників у промисловості й величезну більшість дрібних землевласників. Соціална революція в такій країні може мати остаточний успіх лише за двома умовами: по-перше, коли її впору підтримає соціална революція в одній або в кількох передових країнах.

Як ви знаєте, для цієї умови ми дуже багато зробили проти минулого, але далеко не досить, щоб це стало дійсністю.

Друга умова — це порозуміння між пролетаріатом, що здійснює свою диктатуру або тримає в своїх руках державну владу, та більшістю селянської людности. Порозуміння — це поняття дуже широке, воно включає в себе цілу низку заходів та переходів. Тут треба сказати, що ми повинні одверто ставити справу в усій нашій пропаганді та агітації. Люди, що за політику розуміють дрібні заходи, які сходять іноді трохи не на обдур, повинні зустрічатися серед нас найкатегоричніший осуд. Клас обдурити не можна. Ми дуже багато зробили за три роки, щоб серед нас політичну свідомість піднести. Маєм з гострої боротьби вчилися найбільше. Нам треба — у згоді з нашим світоглядом, з 10-літнім нашим революційним досвідом, з наукою з нашої революції — ставити питання прямо: інтереси клас різні, дрібний хлібороб не хоче того, що хоче робітник.

Ми знаємо, що тільки порозуміння з селянством може врятувати соціалістичну революцію в Росії, поки не настала революція по інших країнах. І отак, прямо, на всіх зборах, в усій пресі й треба говорити. Ми не повинні намагатись що-небудь сховати, а повинні говорити прямо, що селянство з форми теперішніх стосунків незадоволене, що воно цієї форми стосунків не хоче й далі так існувати не буде. Це безперечно. Ця воля його виявилась виразно. Це — воля величезних мас трудящої людности, Ми повинні з цим рахуватись і ми досить тверезі політики, щоб говорити прямо: берімося переглядати!

Ми повинні сказати: хочете ви назад іти, хочете ви реставрувати приватну власність та вільну торгівлю цілком, тоді це значить неминучо котитися знову під владу поміщиків та капіталістів. Ціла низка історичних прикладів і прикладів революції свідчить про це. Маленьке міркування з азбуки комунізму, з азбуки політичної економії ствердить неминучість цього. Берімося-ж розбирати. Чи єсть рація селянству розходитись із пролетаріатом так, щоб докотитись назад і дозволити країні відмовлятись од влади капіталістів та поміщиків, ачи нема рації? Міркуйте й нумо разом міркувати.

І ми гадаємо, що коли гаразд розмірковувати, то, хоч яка свідома та глибока є різниця в економічних інтересах пролетаріату та дрібного землевласника, розміркування буде нам на користь.

Хоч яке тяжке наше становище що-до ресурсів, а завдання — задовольнити середнє селянство — таки повинно розв'язати. Селянство стало куди більш середняцьким, ніж перше, суперечності згладились, землю поділено на користування куди більш зрівняльно, куркуля підтято й значною мірою експропрійовано. В Росії більше, ніж на Україні, в Сибіру менше, але, загалом, дані статистичні цілком безперечно показують на те, що село знівельювалось, вирівнялось, себ-то гострі відхилення в бік куркуля та в бік беззасівного селянина вирівнялось. Все стало рівніше, селянство перейшло загалом на становище середняка.

Чи ми можемо задовольнити це середнє селянство, як таке, з його економічними особливостями, з його економічним корінням? Коли хто-небудь з комуністів мріяв, що за три роки можна переробити економічну базу, економічне коріння дрібного хліборобства, то він, звісно, був мрійником і, ніде правди діти, таких мрійників серед нас було чимало. І особливо лихого тут нічого немає. Звідки-ж було в такій країні почати соціалістичну революцію без мрійників? Практика, розуміється, показала, яку величезну роль можуть відігравати всякі спроби та починання у царині колективного хліборобського господарювання. Але практика показала, що ці спроби, як такі, відіграли й негативну роль, коли люди з найліпшими намірами та бажаннями йшли на село влаштовувати комуні, колективи, не вмюючи господарювати, бо не було в них колективного досвіду. Ви прекрасно знаєте, скільки таких прикладів було. Повторюю, що це й не диво, бо переробити дрібного хлібороба, переробити всю його психологію та навички, це — справа, що поколінняв потребує. Розв'язати це питання що-до дрібного хлібороба, оздоровити, сказати-б, усю його психологію може тільки матеріальна база, техніка, вживання тракторів та машин у хліборобстві в масовому маштабі, електрифікація в масовому маштабі. От що ґрунтовно й надзвичайно хутко переробило-б дрібного хлібороба. Коли я кажу, що треба поколінняв, це не значить, що треба віків. Ви прекрасно розумієте, що трактори, машини дістати та величезну країну електрифікувати — така справа, в кожному разі, потребуватиме принайменш кількадесять років. Ось які об'єктивні обставини.

Тепер постає питання, як це зробити? Ми повинні постаратися заспокоїти вимоги селянства, які не заспокоюно, бо селяни невдоволені, законно невдоволені і не можуть бути вдоволені. Ми повинні сказати: „Авже-ж, таке становище не може далі тривати“. Як його розв'язати і що значить його розв'язати? Звідки ми можемо дістати відповідь на питання про те, як його розв'язати? Звісно, з тих-таки вимог. Ми ці вимоги знаємо. Але ми повинні перевірити їх, звести в економічну науку все те, що ми знаємо про економічні вимоги хлібороба. Заглиблюючись у це питання, ми скажемо собі відразу: задовольнити дрібного хлібороба можна, власне, двома речами. По-перше — потрібна певна воля обороту для приватного дрібного господаря, а по-друге, треба добути крам та продукти. Що то за воля обороту, коли нема чого обертати, і воля торгівлі, коли нема чим торгувати! Це лишиться папірцем, а класи задовольнити можна не папірцями, а матеріальними речами. Ці дві умови треба добре зрозуміти. Як нам добути товари, про це говоритимем потім. Чи зуміємо ми їх добути, на цьому треба зупинитись. Що таке воля обороту? Воля обороту це всть воля торгівлі, а воля торгівлі значить назад до капіталізму. Воля обороту та воля

торгівлі — це значить товарний обмін між поодинокими дрібними господарями. Ми всі, хто вчився хоч-би азбуки марксизму, знаємо, що з цього обороту та з волі торгівлі неминучо виходить поділ товаровиробника на власника капіталу і на власника рук, поділ на капіталіста та найманого робітника, себ-то знов утворюється капіталістичне наймане рабство, що не з неба падає, а виростає в усьому світі саме з товарного хліборобства. Це ми прекрасно знаємо теоретично, і в Росії кожен, хто придивлявся до життя та до умов господарства дрібного хлібороба, не може не спостерігати цього.

Постає питання, як-же так, — чи може комуністична партія визнати волю торгівлі, до неї підійти? Чи немає тут непримиренних суперечностей? На це треба відповісти, що, розуміється питання це, практично розв'язати надзвичайно важко. Я заздалегідь передбачаю ще й з розмови з товаришами знаю, що попередній проект замінити розкладку на податок, проект, що його вам роздано, викликає найбільше питань, законних, неминучих, з приводу того, що обмін допускається в межах місцевого господарчого обороту. Що це значить, які цьому межі, як це здійснити? Коли хто думає на таке питання дістати відповідь на цьому З'їзді, той помиляється. Відповідь на це питання ми дістанемо від нашого законодавства. Наше завдання встановити тільки принципіальну лінію, виставити дозунга. Наша партія — урядова партія, і та постанова, що її ухвалить партійний З'їзд, буде обов'язковою для всієї Республіки, і тут ми повинні принципіально розв'язати це питання. Ми повинні розв'язати питання принципіально, сповістити про це селянство, бо оце незабаром мають сіяти. Й далі — пустити весь наш апарат, усі наші теоретичні сили, увесь наш практичний досвід, щоб подивитися, як це зробити. Чи можна це зробити, теоретично кажучи, чи можна до певної міри відновити волю торгівлі, волю капіталізму для дрібних хліборобів, не підриваючи цим самим коріння політичної влади пролетаріату? Чи можна це? — Можна, бо питання в тому, до якої міри. Коли-б ми спромоглися одержати хоч-би трохи товарів і коли-б тримали їх у руках держави, в руках пролетаріату, що політичну владу має, коли-б ми могли кинути ті товари в оборот, — то-б ми як держава до політичної влади свої додали-б ще й економічну владу. Кинувши ці товари в оборот, оживиться дрібне хліборобство, що тепер страшно завмерло під гнітом тяжких умов війни, руїни та під гнітом неможливості розгорнути дрібне хліборобство. Дрібний поштовх, стимул, що відповідає його економічній базі, себ-то дрібному окремому господарству. Тут з місцевої волі обороту не вискочиш. Коли цей оборот дає державі в обмін на продукти певну мінімальну кількість хліба, якої досить буде на те, щоб покрити потребу міста, фабрики, промисловости, тоді економічний оборот відновлюється так, що державна влада в руках пролетаріату залишається й зміцнюється. Селянство на практиці вимагає показати йому, що робітник, тримаючи в своїх руках фабрики, заводи, промисловість, може налагодити оборот з селянством. Та й з другого боку, величезна хліборобська країна з кепськими шляхами, з неосяжними просторами, різноманітними сільсько-господарчими умовами та ин. неминучо припускає певну волю обороту в місцевому масштабі місцевого хліборобства та місцевої промисловости.

З цього боку було багато просто помилкового, і величезним було-б злочином бачити тут і не розуміти того, що ми тієї міри не додержали, не знали, як її додержати. Але тут була також вимушена не-

обхідність — ми жили досі в умовах такої шаленої, нечуваної тяжкої війни, коли і в царині економічній нам нічого, не залишалось, як по-воєнному діяти. І чудом було, що таку війну витримала зруйнована країна, і це чудо не з неба впало, а воно постало з економічних інтересів робітничої класи та селянства, котрі створили це чудо своїм масовим піднесенням: через це чудо дано одсіч поміщикам та капіталістам. Але, разом з тим, факт безсумнівний, і з ним не треба таїтись в агітації та пропаганді, що ми зайшли далі, ніж треба було теоретично й політично. Ми можемо чималою мірою вільний місцевий оборот допустити, допустити не руйнуючи, а зміцнюючи політичну владу пролетаріату. Як це зробити — це діло практики. Мое діло довести вам, що теоретично це можливо. Пролетаріатові, що тримає в руках державну владу, коли в нього єсть які-небудь ресурси, цілком можливо допустити їх в оборот і цим певною мірою задовольнити середнього селянина, задовольнити на основі місцевого господарчого обороту.

Я пропоную цю основну думку про волю місцевого обороту виставити як постанову З'їзду. Мислю собі, що після цього неодмінно буде найближчими днями лист Ц. К., що скаже, і, звісно, він скаже це ліпше, ніж я це тепер кажу: „Нічого не ламайте, не поспішайте, не мудруйте похапцем, робіть так, щоб максимально задовольнити середнє селянство, не ламаючи інтересів пролетаріату. Випробуйте те, випробуйте інше, вивчайте практично, на досвіді, потім поділіться з нами та скажіть, що вам попустило, а ми утворимо спеціальну комісію або навіть кілька комісій, вони візьмуть на облік зібраний досвід. Щоб іти потім на основі досвіду, нам треба десять разів перевірити вжиті заходи.

Поки нема революції в інших країнах, ми повинні були-б видиратись десятиліттями, і тут не шкода сотнями мільйонів, а то й мільярдів, поступитись із наших неосяжних скарбів, з наших багатих джерел сировини, аби тільки отримати допомогу від великого передового капіталізму. Ми потім із лишками собі вернемо. Удержати пролетарську владу в країні нечувано зруйнованій, з величезною перевагою селянства, також зруйнованого, вдержати без допомоги капіталу, за яку він звісно, здерє сотенні проценти,—не можна. Це треба зрозуміти. Або це тип економічних стосунків, або нічого. Хто инакше ставить питання, той нічогісінько не розуміється на практичній економіці й відкараскується тими чи іншими дотепами. Треба визнати такий факт, як первотома та знесилення. Сім років війни,—як вони повинні були у знаки датись, коли 4 роки війни в передових країнах і досі дають себе там знати.

Мушу сказати ще про індивідуальний товарообмін. Коли ми говоримо про волю обороту, то це означає індивідуальний товарообмін, себ-то, виходить, підпирати куркулів. Як-же його бути? Не треба очей заплещувати, що заміна розкладки на податок означає те, що куркулівство з даного ладу виростатиме ще більше, ніж досі. Воно виростатиме там, де воно не могло раніш виростати. Але не заборонними заходами треба з цим боротись, а державним об'єднанням та державними заходами. Коли ти можеш дати державі машини, цим ти піднесеш її, а коли ти даси машини або електрифікацію, тоді вбито буде десятки або сотні тисяч дрібних куркулів. Поки не можеш дати цього, дай певну кількість товарів. Коли вони в твоїх руках — ти тримавш владу, але припинити, зарізати, відмести таку змогу — це означає одняти всяку змогу обороту, це означає не задовольнити се-

реднє селянство. Селянство в Росії стало більше середняцьким і боятись, що обмін стане індивідуальним—нема чого. Всякий по-небудь зможе дати державі на обмін. Один зможе дати лишки хліба, другий дасть на обмін городину, третій—трудова повинність. В основному становище таке, що ми повинні економічно задовольнити середнє селянство та піти на волю обороту, інакше не можна зберегти владу пролетаріату в Росії. коли затримується міжнародня революція, економічно ми цього не зможемо. Це треба ясно усвідомити і ні трохи не боятись про це казати. У проекті, ви побачите, багато єсть не погоджености, єсть суперечности. Тому ми й написали наприкінці: „З'їзд, ухвалюючи в основному тези що їх подав Ц. К., про заміну розкладки на натуральний податок, доручає Ц. К. партії якнайскоріше погодити ці тези“. Ми знаємо, що їх не було погоджено, ми не могли встигнути цього зробити, ми не торкались цієї детальної роботи. Детально розробить форми, переведе податок у життя, а також проведе відповідного закона В.Ц.В.К. та Рада Народніх Комісарів. Коли ви це ухвалите сьогодні, то це буде постановлено на 1-й сесії В.Ц.В.К., котра так само видасть не закон, а тільки зміненого статута, потім Раднарком та Рада Праці і Оборони перетворять це на закон, а ще важніше—дадуть практичні інструкції. Важно, щоб на місцях зрозуміли значіння цього та пішли нам назустріч.

Чому нам треба було замінити розкладку на податок? Розкладка мала забрати всі лишки, встановити обов'язкову державну монополію. Ми не могли зробити інакше, ми перебували безнемірну скруту. Теоретично це не обов'язково, державна монополія є найліпше з погляду соціалізму, але як переходовий захід у країні селянській, що має промисловість і промисловість ця працює. І коли є певна кількість товарів, то можна завести систему податку та вільного обороту. Цей самий оборот—то стимул, побудник, поштовх для селянина. Господар може ще й повинен дбати за свій власний інтерес, бо в нього не візьмуть усіх лишків, а тільки податок, який, по зможі, визначено буде заздалегідь. Головне, щоб був стимул, побудник, поштовх для дрібного землевласника. Нам треба будувати нашу державну економіку пристосовуючись до економіки середняка, котру за три роки ми не могли переробити і ще за десять років не переробимо. Перед державою стояла певна харчова повинність. Нашу розкладку торік було збільшено. Податок повинен бути менший.

Коли буде неврожай, брати лишки не можна, бо лишків не буде. Їх довелося-б одірвати від рота в селян. Коли буде неврожай, тоді всі поголодують трошки, і державу буде вратовано, або, коли не зуміємо взяти від людей, що не можуть наїстись досита, держава загине. Це завдання нашої пропаганди серед селян. Коли непоганий урожай—лишків до півмільярду. Вони покривають споживання і дають певний фонд. Уся р.ч в тому, щоби дати селянам стимул, побудник із погляду економіки. Треба сказати сільському господареві: ти, господарю, давай продукти, а держава бере мінімальний податок. Тому ми пропонуємо взяти резолюцію за основу й доручаємо погодити її. Робітники на місцях постараяться погодити та доповнити. Погодити до краю не можна, це нерозв'язне завдання, бо життя надто різноманітне. Шукати перехідних заходів—завдання дуже важке. Не пощастило хутко й простолінійно це зробити—ми рук не спустимо.

ми своє візьмемо. Хоч трохи свідомий селянин не може не зрозуміти, що ми, як уряд, репрезентуємо робітничу класу та тих трудящих, що з ними можуть порозумітись трудящі селяни (а їх $\frac{9}{10}$), що всякий поворот назад означає вороття до колишнього царського уряду. Це показує Кронштадтський досвід. Там не хочуть білогвардійців, а іншої влади немає, не хочуть нашої влади і перебувають у такому становищі, котре єсть за найліпшу агітацію за нас та проти всякого нового уряду.

Ми маємо тепер змогу порозумітись з селянами, і це треба перевести практично, вмюючи, з тямкою, гнучко. Ми знаємо наш апарат Компроду, ми знаємо, що він — один із найліпших наших апаратів. Порівнюючи його до інших, ми бачимо, що це найліпший апарат, і його треба зберегти, але апарат мусить коритись політиці. Ні до чого нам чудовий Компродівський апарат, коли ми не зуміємо налагодити стосунків з селянами. Тоді цей чудовий апарат служитиме не нашій класі, а Деникину та Колчаку. Якщо політика потребує рішучої зміни, гнучкості, вмілого переходу, то проводирі мусять це розуміти. Твердий апарат повинен надаватись на всякі маневри. Коли-ж твердість апарату перетворюється на заляккість, заваджає отим самим поворотам, тоді боротьби не минути. Тому треба всіх сил докласти на те, щоб безумовно таки свого добитись, добитися, щоб апарат цілком коривсь політиці. Політика є стосунок між класами — це вирішує долю Республіки. Апарат, як підсобний засіб, чим твердіший він, тим кращий і придатніший на маневри. А коли він не в силі цього виконати, він ні на що не годиться. Й я прошу вас мати на увазі головне: що розкладка в деталях та тлумаченнях — це робота кількох місяців. А тепер нам треба мати на увазі головне, нам треба, щоб цього-ж таки вечора розіслано радіом в усі краї світу звістку про те, що З'їзд урядової партії в основному замінює розкладку на податок, даючи цим цілу низку стимулів дрібному хліборобові поширювати господарство, збільшувати засів; що З'їзд, стаючи ца цей шлях, виправляє систему стосунків між пролетаріатом та селянством і висловлює певність, що цим шляхом дійдеться тривких стосунків між пролетаріатом та селянством.

ВЗАЄМИНИ МІЖ ПРОЛЕТАРІАТОМ ТА СЕЛЯНСТВОМ.

Промова на 3-му Конгресі Комінтерну, 5-го червня року 1921 р.

Крім класи визискувачів, мало не по всіх капіталістичних країнах, може бути, за винятком Англії, є класа дрібних товаровиробників та дрібних хліборобів. Головне питання революції полягає тепер у боротьбі проти цих двох клас. Щоб звільнитись од них, треба добирати способів інших, ніж у боротьбі проти великих землевласників та капіталістів. Обидві ці класи ми могли просто експропріювати й прогнати — так ми й зробили. Але з останніми капіталістичними класами, з дрібними виробниками, з дрібними буржуа, що єсть по всіх країнах, ми не можемо боротись таким способом. У більшості капіталістичних країн ці класи становлять дуже сильну меншість, приблизно від 30 до 45% людности. Коли ми прилучимо до них дрібно-буржуазний елемент робітничої класи, то вийде навіть більше як 50%. Їх не можна експропріювати або прогнати, тут боротьбу треба провадити инакше. Значіння періоду, що почи-

нається оце в Росії, з міжнародної точки зору, — коли вважати міжнародною революцію за суцільний процес, — по суті полягає в тому, що ми практично повинні розв'язати питання про ставлення пролетаріату до останньої капіталістичної класи в Росії. Теоретично всі марксистки добре й легко розв'язували це питання, але теорія й практика дві речі різні, і розв'язувати це питання практично або теоретично це не те саме. Ми напевне знаємо, що ми робили великі помилки. З міжнародної точки зору становить величезний прогрес те, що ми намагаємось визначити ставлення пролетаріату, котрий тримає державну владу в своїх руках, до останньої капіталістичної класи, до найглибшої основи капіталізму, до дрібної власності, до дрібного виробника. Це питання тепер практично постало перед нами. Я гадаю, що ми зможемо розв'язати це завдання. В кожному разі, дослід, що його ми пророблюємо, буде корисний для прийдешніх пролетарських революцій, і вони зуміють технічно ліпше підготуватись розв'язати це питання.

Я намагався проаналізувати в своїх тезах питання про стосунок пролетаріату до селянства. Уперше в історії існує держава, де єсть тільки ці дві класи, тільки пролетаріат та селянство. Селянство становить величезну більшість людности. Воно, звісно, дуже відстале. Як виявляється практично в розвиткові революції стосунок пролетаріату, що тримає в своїх руках владу, до селянства? Перша форма — спілка, тісна спілка. Це дуже важке завдання, але в кожному разі економічно й політично можливе.

Як ми практично підійшли до цього питання? Ми склали спілку з селянством. Ми розуміємо цю спілку так: пролетаріат визволяє селянство від визиску з боку буржуазії, визволяє від провуду та впливу буржуазії. Він притягає його до себе, щоб укупі перемогти визискувачів.

Меншовики кажуть так: селянство становить більшість, ми — чисті демократи, більшість повинна вирішувати. Але тому що селянство не може бути самостійне, то практично це значить не що инше, як відновлення капіталізму. Лозунг той-же самий: спілка з селянами. Коли ми про це говоримо, то розуміємо під цим підсилення та зміцнення пролетаріату. Ми намагались здійснити цю спілку між пролетаріатом і селянством, при чому першим етапом була військова спілка. Трьохлітня громадянська війна створила величезні труднощі, але вона певною стороною полегшила наше завдання. Це, можливо, бренть чудно, але це так. Війна не була чимсь новим для селян; війна проти визискувачів, проти великих землевласників була їм цілком зрозуміла. Величезні маси селян були за нас. Не вважаючи на величезні віддалення, не вважаючи на те, що більшість наших селян не вміє ані читати, ані писати, нашу пропаганду сприймали вони дуже легко. Це є довід на те, що широкі маси — так само, як і по найбільш передових країнах — значно легше вчаться з свого власного практичного досвіду, аніж з книг. А в нас практичний досвід для селянства полегшено ще тим, що Росія є така винятково велика і що різні частини її могли одночасно переживати різні стадії розвитку. В Сибіру й на Україні контрреволюція могла тимчасово перемагати, бо буржуазія мала там за собою селянство, бо селяни були проти нас, проти більшовиків. Селяни часто заявляли: ми більшовики, але не комуністи. Ми більшовики, бо вони прогнали поміщиків, але ми не комуністи, бо комуністи проти індивідуального господарства. Й деякий час

контр-революція могла перемагати в Сибіру та на Україні, бо буржуазія мала успіх, борючися за вплив серед селян, але досить було дуже недовгого періоду, щоб розтулити селянам очі. Незабаром у них набрався практичний досвід, і вони сказали: „так, більшовики досить неприємні люди. Ми їх не любимо, але все-ж таки вони ліпші, ніж білогвардійці та установчі збори.“ Слово „учредилка“ зробилося в них лайкою, і не тільки в свідомих комуністів, а й у селян. Вони знають із практичного життя, що установчі збори та біла гвардія—це те саме, що слідом за установчими зборами конче приходять біла гвардія. Меншовики теж користуються з військової спілки з селянством, але не думають про те, що цієї спілки не досить. Військова спілка не може існувати без економічної спілки. Ми живемо не самим повітрям, наша спілка з селянами аніяк не могла-б протриматись довго без економічного фундаменту, що став за основу нашої перемоги у війні проти нашої буржуазії. Адже наша буржуазія об'єднувалася з усією міжнародньою буржуазією.

Основа цієї економічної спілки між нами та селянством була, звичайно, дуже простою, навіть грубою. Селянин дістав од нас усю землю та підпертя проти великого хліборобства. Ми повинні за це дістати харчові продукти. Ця спілка була чимсь зовсім новим і не ґрунтувалася на звичайних взаєминах між товаровиробниками та споживачами. Наші селяни розуміли це значно ліпше, ніж герої 2-го та 2½ Інтернаціоналів. Вони казали собі: ці більшовики суворі ватажки, але це таки наші люди. Ми в усякім разі створили, таким чином, основи до нової економічної спілки. Селяни давали Червоній армії свої продукти й дістали від неї підпертя, оборонявши свої володіння. Ми признаємось, що початкова форма спілки була дуже примітивна й що ми допустили дуже багато помилок. Але ми повинні були діяти як-найскоріше, ми повинні були за всяку ціну організувати постачання армії. За громадянської війни ми були відрізані від усіх хлібних місцевостей Росії. Наше становище було жахливе, і тільки чудом міг російський народ та робітничка класа перетерпіти стільки стражданнів, злигоднів та нестатків, не мавши нічого, крім невпинного намагання перемогти.

Коли скінчилася громадянська війна, наше завдання було в усякім разі інше. Коли-б країна не була до такої міри зруйнована, як це сталося по 7 роках безнастанної війни, то був-би можливий, мабуть, легший перехід до нової форми спілки між пролетаріатом та селянством. Але й так уже тяжкі умови в країні ускладнив ще неврожай, брак фуражу то-що. Нестатки селянські стали через те нестерпучі. Ми повинні були негайно показати широким масам селянства, що ми готові змінити революційним шляхом нашу політику в тому розумінні, що селяни зможуть сказати собі: „більшовики хочуть негайно за всяку ціну поліпшити наше нестерпуче становище“.

Уривок із промови на XI З'їзді Р.К.П.

(Засідання 27-го березня 1922 р.).

Я перейду до тих питань, що, на мій погляд, є головними питаннями політики за минулий рік та головними питаннями політики на прийдешній рік. А мені здається (або, принаймні, така в мене

звичка), що в політичній доповіді Ц.К. нам треба говорити не просто про те, що було за звітний рік, але про те, яку звітний рік дав нам політичну науку — основну, головну, щоб на найближчий рік гаразд визначити свою політику, щоб дечого за рік навчитись.

Тут головним питанням є, звісно, нова економічна політика. Цілий звітний рік пройшов під знаком нової економічної політики. Коли якого великого, серйозного та тривкого здобутку ми за цей рік дійшли (це ще не зовсім для мене безсумнівне, що ми справді дійшли), то тільки в тому, щоб чого-небудь з початків цієї нової економічної політики навчитись. Коли ми навіть не багато чого навчилися, то справді ми за цей рік у царині нової економічної політики навчилися надзвичайно багато. А перевірку того, чи справді ми навчилися, — це вже дадуть, мабуть, дальші події, майбутня фінансова криза, — такі ось події, від нашої волі дуже мало залежні. Мені здається: найголовніше, що в питанні про нашу економічну політику треба мати на увазі, як основу для всіх міркувань та для того, щоб облічити досвід за рік, та щоб придбати практичну науку на майбутній рік — це такі три пункти.

По-перше, має вагу для нас нова економічна політика, як перевірка того, що ми доходимо звязку з селянською економікою. За переднішої епохи в розвитку нашої революції, коли здебільшого всю увагу та всі сили зосереджувано на завданні відбитись від навали, ми про це не могли як слід подумати, і з усіх обставин випливало те, що було не до цього. Цим, певною мірою, можна було й треба було нехтувати, бо над нами нависло абсолютно невідкладне завдання дати відсіч проти небезпеки, що зараз нас роздавлять велетенські сили світового імперіялізму. Повернути до нової економічної політики вирішено на минулому З'їзді надзвичайно однодушно, навіть більше ніж в інших прикладах розв'язання питань в нашій партії (а вона, треба визнати, взагалі відзначається великою однодушністю).

Однодушність ця показала, що безумовно настигла потреба поновому підійти до соціалістичної економіки. Люди, що в багатьох питаннях розходились, що з різних поглядів оцінювали становище, однодушно й дуже хутко прийшли без ніяких вагань до того, що в нас справжнього підходу до соціалістичної економіки, до будівництва фундаменту її — немає, і що нова економічна політика є єдиний спосіб знайти цей підхід. Нам довелося, — через розвиток воєнних подій, через розвиток подій політичних, через розвиток капіталізму на старому культурному заході та через розвиток суспільних й політичних умов в колоніях, — нам довелося першим зробити пролом у старому буржуазному світу під той час, коли наша країна була економічно, коли не найбільш відстала, то одна з-поміж найвідсталіших країн. Величезна більшість селянства в нашій країні провадить дрібне індивідуальне господарство. Що ми могли зразу збудувати з накресленої програми комуністичної суспільності, те ми будували до певної міри осторонь від того, що робилося у широченній селянській масі, на яку ми поклали повинності дуже тяжкі, виправдуючи їх тим, що війна ніяких вагань тут не допускає. І це виправдання, коли взяти його на весь обсяг, селянство прийняло, хоч які великі були помилки, що їх ми уникнути не могли. А взагалі селянська маса побачила й зрозуміла, що той величезний тягар, який на неї покладено, був конче потрібний, щоб відборонити робітничо-селянську владу від поміщиків, щоб не задушила капіталістична навала, котра загрожувала всім здобуткам революції одібрати. Але звязку між економікою, що ми її бу-

дували в націоналізованих, соціалізованих фабриках, заводах, радгоспах, та між селянською економікою не було. Це ясно ми побачили на минулому З'їзді, минулої весни.

Це ми бачили так ясно, що ніяких ваганнів не було в партії з приводу того, що нова економічна політика неминуча.

Цікаво спостерігати в численній пресі всяких російських партій за кордоном усі оцінки. Тільки різниця між цими оцінками щонайменша: вони самі, минулим живши, і тепер ще товчуть про те, що ліві комуністи ще й досі проти нової економічної політики. Згадали люди року 1921 про те, що було р. 1918 і про що в нас самі ліві комуністи забули, та й жують і переживують запевняючи, що ці більшовики — народ, відомо, підступний та брехливий: вони, мовляв, ховають від Європи, що в них самих єсть незгода. Коли читавши це, то думаєш: нехай собі помиляються. Коли в них таке уявлення про те, що в нас діється, то можна на основі цього судити, оскільки свідомі ці найосвіченіші ніби-то старі люди, що вибрались за кордон.

Ми знаємо, що в нас ніякої незгоди не було, і не було тому, що практична потреба інакше підійти до будування фундаменту соціалістичної економіки для всіх була зрозуміла.

Зв'язку з селянською економікою в тій новій економіці, що ми її намагались утворити, в нас не було. Чи є він тепер? Ще немає. Ми до нього тільки наближаємось. Все значіння НЕП'у, що його в нашій пресі ще й досі часто шукають скрізь, де хочете, тільки не там, де треба, все значіння в цьому й тільки в цьому: знайти зв'язок тієї нової економіки, що її ми з величезними труднощами витворюємо. І в цьому наша заслуга, і без цього ми не були-б комуністами-революціонерами.

Нову економіку ми почали будувати зовсім по-новому, ні на що старе не зважаючи. І коли-б ми її будувати не почали, то нас доценту розбито-б за перших-же таки місяців, за перших-же років. Але це не значить, що ми затаїлись на тому, що коли ми почали її з такою абсолютною смітливістю, то неодмінно так і далі провадитимемо. Звідки це випливає? Це нізвідки не випливає.

Ми з самого початку казали, що нам доводиться робити діло незмірно нове. І коли нам не допоможуть хутко товариші-робітники країн більш розвинених капіталістично, то справа наша — надзвичайно тяжка, в ній безумовно й далі буде багато помилок. Головне: треба вміти тверезо дивитись, де такі помилки зроблено, і переробляти все спочатку. Коли не двічі, а навіть багато разів доведеться переробляти спочатку, то це виявить що ми без забобонів, з тверезими очима підходимо до нашого найбільшого в світі завдання.

Тепер основне в справі нової економічної політики — це треба й цього ми хочемо: правильно засвоїти досвід минулого року. І коли ми хочемо за всяку ціну добитись цього (а ми цього хочемо й доб'ємось), то треба знати, що завдання НЕП'у є основне, і воно решту собі підпорядковує. Ось це завдання: між тією новою економікою, що ми почали будувати дуже кепсько, дуже невміло, але почали будувати у повній згоді з новою соціалістичною економікою, з новим виробництвом, з новим розподілом, та між селянською економікою, що нею живуть мільйони селян, установити зв'язок.

Зв'язку цього не було і його нам треба перш за все утворити. Цьому міркуванню треба підпорядкувати все. Наскільки спромоглася

нова економічна політика створити цей звязок та не зруйнувати те, що ми почали не вмючи будувати, це — нам треба ще з'ясувати.

Ми будуюмо свою економіку з селянством. Ми повинні переробляти її не раз, але не руйнувати її до краю та зробити так, щоб був звязок між нашою роботою соціалістичною, у великій промисловості та сільському господарстві, та між роботою кожного селянина, що її він провадить так, як може, вибиваючись із злиднів, не мудруючи (бо де вже там йому мудрувати на те, щоб видертись та вратуватись, від безпосередньої небезпеки загинути найлютішою голодною смертю).

Ось показати цей звязок, щоб його ясно бачили, щоб увесь народ його бачив і щоб уся селянська маса бачила, що між її тяжким, нечувано злидненним життям тепер і тією роботою, що її провадять для-ради далеких соціалістичних ідеалів, є звязок. Треба зробити так, щоб простому трудящому було зрозуміло, що він дістав якість поліпшення, і дістав його не так, як діставав дехто з-поміж селян за поміщицької влади та капіталізму, коли кожен крок поліпшення (поліпшення безумовно бували й дуже великі бували) за старого ладу був звязаний з глуфом, з наругою над мужиками, з насильством над масою, — цього ніхто з селян не забув і десятки років у Росії не забуде. Наша мета — відновити такий звязок, довести селянинові на ділі, що ми починаємо з того, що йому зрозуміле, знайоме й тепер приступне за всеньких його злиднів, а не з чогось далекого, фантастичного, як думає селянин. Довести, що ми вміємо йому допомогти, що комуністи за тяжкого становища зруйнованого, збіднілого та голодного дрібного селянина тепер допомагають йому на ділі. Або ми це доведемо, або він нас пішле під три чорти. Це цілком неминуче, і от у чому значіння НЕП'у, ось у чому основа всієї нашої політики, і тут головна наша наука з досвіду цілого минулого року, відколи заведено нову економічну політику; це є й найголовніше наше, сказати-б, політичне правило на рік наступний. Селянин дає нам кредит і, звичайно, після того, що пережив, не може не давати. Селянин у своїй масі живе, згоджуючись, — „ну, коли ви не вмієте, ми почекаємо, може ви й навчитесь“. Але цей кредит не може бути невичерпний.

Це треба знати й, отримавши кредит, таки поспішати, треба знати, що наближається момент, коли селянська країна нам дальшого кредиту не дасть, коли вона, комерційним терміном казавши, попросить готівкою. „Але тепер, по стількох місяцях та стількох роках відстрочення, ви, любі керовники, знайшли зрештою найпевніший, найбільш надійний спосіб допомогти нам вийти із скрути, злиднів, голоду, руїни? Ви вмієте, ви це довели?“ Ось який іспит насувається на нас неминучо, і він, цей іспит, усе вирішить остаточно: і долю НЕП'у, і долю комуністичної влади в Росії.

Нас цікавить наша безпосередня справа. Чи зуміємо ми доробити її чи ні? Чи цей НЕП здасться на що-небудь, чи ні? Коли вийде, що відступили правильно, то поєднатись, відступивши, з селянською масою, і разом з нею в сто крот повільніше, але твердо й непохитно йти наперед, щоб вона завсіди бачила, що ми таки йдемо наперед. Тоді наша справа буде абсолютно непереможна, і ніяка сила в світі нас не переможе. Ще досі за перший рік ми не дійшли цього. Це треба сказати одверто. Це має переконання, і наша нова економічна політика дасть змогу зробити цей висновок зовсім ясно й твердо. Коли ми засвоїмо всю величезну небез-

неку, що криється в НЕП'і, та скеруємо наші сили на слабкі місця, то ми це завдання розв'яжемо.

Повднатися з селянською масою, з простим трудовим селянством та почати посуватись наперед безнемірно, без краю повільніше, ніж ми мріяли, але так, що справді йтиме вся маса з нами, тоді й прискорення цього руху у свій час буде таке, що про нього ми тепер і мріяти не можемо. Це, на мою думку, нам перша, основна політична наука з НЕП'у.

IV

ПАРТБУДІВНИЦТВО

НАСУШНІ ЗАВДАННЯ НАШОГО РУХУ.

Російська соціал-демократія не раз уже заявляла, що за найближче політичне завдання в російській робітничій партії повинно бути скинення самодержавства, завоювання політичної волі. Про це заявляли більш як 15 років тому представники російської соціал-демократії, члени групи „Визволення Праці“¹⁾, про це заявили два з половиною роки тому представники російських соціал-демократичних організацій, що створили на-провесні 1888 року Російську Соціал-Демократичну Робітничу Партію. Але, не вважаючи на ці кількаразові заяви, питання про політичні завдання соціал-демократії в Росії знов стає тепер на порядок денний. Багато представників нашого руху висловлюють сумнів, чи правильно розв'язано це питання. Кажуть, що переважне значіння має економічна боротьба, відсовують на другий план політичні завдання пролетаріату, звужують та обмежують ці завдання, заявляють навіть, що розмови про створення самостійної робітничої партії в Росії — це просто повторення чужих слів, що робітникам треба провадити саму економічну боротьбу, залишивши політику інтелігентам в спілці з лібералами. Ця остання заява нового символу віри (славетне Creed) сходить просто на те, що російський пролетаріат визнається за неповнолітнього, а соціал-демократичну програму цілком відкидається. Російська соціал-демократія перебуває добу ваганнів, добу сумнівів, що доходять до самозаперечення. З одного боку, робітничий рух відривається від соціалізму: робітникам допомагають провадити економічну боротьбу, але їм зовсім не пояснюють соціалістичних цілів та політичних завдань усього руху загалом. З другого боку, соціалізм відривається від робітничого руху: російські соціалісти знов починають де далі більше балакати про те, що боротьбу з урядом мусить провадити лише своїми силами інтелігенція, бо робітники обмежуються самою економічною боротьбою.

Три роди обставин підготували, на нашу думку, ґрунт для цих сумних явищ. По-перше, з початку своєї діяльності російські соціал-демократи обмежались самою гуртковою пропагаторською працею. Перейшовши до агітації серед мас, ми не завсіди мали змогу утриматись від того, щоб у другу крайність не вдатися. По-друге, на початку своєї діяльності нам доводилось дуже часто обстоювати своє право на існування в боротьбі з народовольцями, що розуміли за „політику“ діяльність, від робітничого руху відірвану, і котрі звужували політику до самої тільки змовницької боротьби. Відкидаючи таку політику, соціал-демократи вдавались в крайність, відсовуючи

¹⁾ Група „Визволення Праці“, перший російський революційний гурток за кордоном, що став на ґрунт марксизму. До складу його в 1883 р. увійшли колишні народники Г. В. Плеханов, В. Засулич, Л. Дейч, П. Аксельрод та Ігнатов. На II з'їзді Р.С.-Д.Р.П. 1903 р. ця група улилась в загальнопартійну організацію. (Прим. ред).

на друге місце політику взагалі. По-третє, працюючи розпорошено по місцевих дрібних робітничих гуртках, соціал-демократи не досить зважали на необхідність організувати революційну партію, що об'єднувала-б усю діяльність місцевих гуртків і давала-б можливість як слід налагодити революційну працю. А коли переважав розпорошена робота, то, природньо, в зв'язку з цим переважав й економічна боротьба.

Усі зазначені обставини спорозидили захоплення лише одним боком руху. „Економічний“ напрямок (оскільки тут можна говорити про „напрямок“) створив спроби піднести цю обмеженість до особливої теорії, спроби скористуватися для цієї мети з модної бернштайніади, модної „критики на марксизм“, яка старі буржуазні ідеї проводить під новим прапором. Тільки ці спроби спорозидили небезпеку, що ослабне зв'язок між російським робітничим рухом і російською соціал-демократією, як передовим борцем за політичну волю. І найперше насущне завдання нашого руху — це зміцнити отой зв'язок.

Соціал-демократія в поєднання робітничого руху з соціалізмом, завдання її не пасивно служити робітничому рухові на кожній його окремій стадії, а репрезентувати інтереси всього руху в цілому, зазначити цьому рухові його кінцеву мету, його політичні завдання, охоронити його політичну та ідейну самостійність. Одірваний од соціал-демократії робітничий рух дрібнішав й неминучо вдається в буржуазність: провадячи лише саму економічну боротьбу, робітничий клас втрачає свою політичну самостійність, стає хвостом в інших партій, зраджує великий заповіт: „визволення робітників мусить бути справою самих робітників“. По всіх краях була така доба, коли робітничий рух і соціалізм існували нарізно і йшли опрічним шляхом — і по всіх краях така відірваність призводила соціалізм і робітничий рух до немічності; по всіх краях тільки поєднання соціалізму з робітничим рухом створювало міцні підвалини й під той і під инший. Але в кожній країні це поєднання соціалізму з робітничим рухом вироблялось історично, будувалось особливим шляхом, як до умов місця й часу. У Росії конечну потребу поєднати соціалізм і робітничий рух теоретично проголошено вже давно, та практично це поєднання виробляється лише тепер. Процес цього утворення це дуже тяжкий процес, і нема нічого надто дивного, що в парі з ним ідуть різні вагання й сумніви.

Чого-ж навчає нас минуле?

Історія російського соціалізму привела до того, що найпершим насущним завданням його стала боротьба проти самодержавного уряду, завоювання політичної волі; наш соціалістичний рух концентрувався, так-би мовити, на боротьбі з самодержавством. З другого боку, історія показала, що в Росії відірваність соціалістичної думки од передових представників трудящих клас багато більша, ніж по інших краях, і що за такої відірваності російський революційний рух засуджений на немічність. Звідси само собою випливає те завдання, що його здійснити покликано російську соціал-демократію: вкоренити соціалістичні ідеї й політичну самосвідомість у масу пролетаріату та організувати революційну партію, нерозривно зв'язану із стихійним робітничим рухом. Багато вже зробила в цьому напрямкові російська соціал-демократія, та ще більш лишається зробити. В міру того, як зростає рух, арена діяльності для соціал-демократії чим-раз ширшає, робота стає чим-раз більш різносторонньою, де далі більша кількість діячів руху зосереджує свої сили на здійсненні різних поодиноких завдань, що їх висовують повсякденні потреби пропаганди

й агітації. Це явище цілком законне й неминуче, але воно примушує звертати особливу увагу на те, щоб поодинокі завдання діяльності й окремі способи боротьби не підносилося до чогось самостійного щоб підготовчу роботу не підносилося до степеня і єдиної єдиної роботи.

Допомагати політичному розвитку й політичній організації робітничої класи — наше головне й основне завдання. Кожний, хто відсовує це завдання на задній план, хто не підбиває йому всіх поодиноких завдань і окремих способів боротьби, той стає на хибний шлях і завдає серйозної шкоди рухові. Відсовують його, по-перше, ті, хто кличе революціонерів до боротьби з урядом силами окремих змовницьких гуртків, від робітничого руху відірваних, а по-друге, ті, хто звужує зміст і розмах політичної пропаганди, агітації й організації, ті, хто вважає за можливе та доречне частувати робітників „політикою“ лише в надзвичайні моменти їх життя, лише в урочистих випадках, ті, хто надто дбайливо розмінює політичну боротьбу проти самодержавства на вимоги окремих поступок з боку самодержавства і не досить дбає, щоб ці вимоги окремих поступок піднести до систематичної та безоглядної боротьби революційної партії проти самодержавства.

„Організуйтеся“ твердять робітникам на різні лади всі прихильники „економічного“ напрямку. І ми, звісно, цілком приєднуємось до цього клича, але ми неодмінно додамо до нього: організуйтеся не тільки в спілки взаємодопомоги, страйкові каси й робітничі гуртки: організуйтесь також і в політичну партію, організуйтесь для рішучої боротьби проти самодержавного уряду й проти всього капіталістичного суспільства. Без такої організації пролетаріят не спроможеться підвестись до свідомої класової боротьби; без такої організації робітничий рух засуджений на немічність, і самими лише касами, гуртками й товариствами взаємодопомоги робітничій класі ніколи не виконати великого свого історичного завдання: визволити себе й весь російський народ з його політичного й економічного поневолення. Ніяка класа в історії не добивалась панування, коли вона не висувала своїх політичних проводирів, своїх передових представників, здатних організувати рух і керувати ним. І російська робітнича класа показала вже, що вона здатна висувати таких людей: боротьба російських робітників, що широко розлилась на протязі 5—6 останніх років, виявила, яка сила революційної моці криється в робітничій класі, як найшаленіші утиски з боку уряду не зменшують, а збільшують кількість робітників, що прагнуть соціалізму, політичної свідомості й політичної боротьби. З'їзд наших товаришів у 1898 року правильно поставив завдання, а не переказав чужі слова, не виявив тільки саме „інтелігентське“ захоплення. І ми мусимо твердо взятись до виконання цих завдань, поставивши на порядок денний питання про програму, організацію й тактику партії. Як ми дивимось на головні тези нашої програми, ми вже сказали, а в подробицях обмірковувати ці твердження тут, звісно нема чого. Питанням організаційним ми маємо на думці присвятити низку статтів в найближчих числах. Це — чи не найболючіші наші питання. Ми що-до цього сильно відстали від старих діячів російського революційного руху; треба просто визнати цю хибу й скерувати свої сили на те, щоб виробити більш конспіративну постановку цієї справи, на систематичну пропаганду правил, як справу провадити, якими способами дурити жандармів та як оминати тенета поліції. Треба готувати людей, що присвячували-б революції не самі тільки вільні вчорні, а все своє життя; треба підготовляти організацію таку велику,

щоб у ній можна було завести строгий поділ праці між різними видами нашої роботи. Що-ж, нарешті, до питань тактики, то ми обмежимося тут ось чим: соціал-демократія не звязує собі рук, не звужує своєї діяльності одним яким-небудь, наперед вигаданим, планом чи засобом політичної боротьби, — вона ухвалює всі засоби боротьби, аби тільки вони відповідали дійсним силам партії й давали змогу досягти найбільших наслідків за сучасних обставин. За міцної організованої партії окремий страйк може перетворитись на політичну демонстрацію, на політичну перемогу над урядом; за міцної організованої партії повстання в певній місцевості може розростися на переможну революцію. Ми мусимо пам'ятати, що боротьба з урядом за окремі вимоги, вивожування окремих поступок, це — тільки дрібні сутички з ворогом, це — невеличкі сутички та бійки на форпостах, а рішуча сутичка ще попереду. Перед нами стоїть на всю свою міць ворожа фортеця, звідки нас обсіпають хмари ядер і куль, що вихоплюють з-поміж нас найкращих борців. Ми повинні взяти цю фортецю, і ми такі візьмемо її, коли всі сили пролетаріату, що вже прокинувся, з'єднаємо з усіма силами російських революціонерів в одну партію, і вона потягне до себе все, що є в Росії живого й чесного. І тільки тоді справдиться велике пророцтво російського робітника-революціонера, Петра Олексієва¹⁾: „підійметься м'язка рука мільйонів робітничого люду, і на порохню розвіється деспотизму ярмо, на салдатських багнетах сперте!“

„Искра“ № 1, грудень 1900 р.

З брошури:

ЗАВДАННЯ РОСІЙСЬКИХ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИВ.

Практична діяльність соціал-демократів, як відомо, ставить собі завдання керувати класовою боротьбою пролетаріату та організувати цю боротьбу в обох її проявах: у соціалістичному (боротьба проти класи капіталістів, намагаючися зруйнувати класовий лад та організувати соціалістичне суспільство і в демократичному (боротьба проти абсолютизму, намагаючися завоювати в Росії політичну волю та демократизувати політичний і громадський лад Росії). Ми сказали: як відомо. І справді, відколи лише з'явилися російські соціал-демократи, як особний соціально-революційний напрям, відтоді вже вони завсіди цілком виразно зазначали таке завдання своєї діяльності, завсіди підкреслювали двоякий прояв та зміст класової боротьби пролетаріату, завсіди наполягали на нерозривному звязку своїх соціалістичних та демократичних завдань, — на звязку, що начоно висловлений в тій назві, яку вони прийняли. Та проте-ж ви й досі надibuєте часто-густо соціалістів, котрі мають цілком перекручене уявлення про соціал-демократів, винуватячи їх, буцім вони політичну боротьбу ігнорують, то-що. Спинімося-ж трохи на характеристиці обох боків практичної діяльності російської соціал-демократії

Почнемо з соціалістичної діяльності. Відколи соціал-демократичний „Союз боротьби за визволення робітничої класи“ в Петербурзі виявив свою діяльність серед тамтешніх робітників, відтоді

¹⁾ Петро Олексієв, петербурзький ткаль, видатний революціонер 70-х років. Агітував серед московських робітників; на суді в 1877 р. кинув виклик деспотизмові. Його засуджено до 10-річної каторги і забито в Сибіру. (Прим. ред.).

характер соціал-демократичної діяльності мусів-би бути з цього боку цілком, здається, ясним. Соціалістична робота російських соціал-демократів полягає в тому, щоб пропагувати теорії наукового соціалізму, поширювати серед робітників правильне поняття про сучасний суспільно-економічний лад, його підвалини та його розвиток, про різні класи російського громадянства, про їх стосунки общільні, про боротьбу між цими класами, про роль робітництва в цій боротьбі, про те, як ставитись йому до клас, що падають та розвиваються, про історичне завдання міжнародної соціал-демократії та російського робітництва. В нерозривному звязку з пропагандою стоїть агітація серед робітників, і випинається вона, природньо, на перший план за сучасних політичних умов Росії і за даного рівня розвитку робітничих мас. Агітація серед робітників полягає в тому, що соціал-демократи беруть участь у всіх стихійних проявах боротьби робітничої класи, в усіх сутичках робітників з капіталістами за робочий день, заробітну плату та инш., та инш. Наше завдання — зілляти свою діяльність із практичними побутовими справами робітничого життя, допомагати робітникам розбиратись у цих справах, звертати увагу робітників на найважливі надуживання, допомагати їм точніше та практичніше формулювати свої до хазяїв вимоги, розвивати в робітниках свідомість своєї солідарности, свідомість спільних інтересів та спільної справи всіх російських робітників, як єдиної робітничої класи, що складає частину світової армії пролетаріату. Організувати гуртки серед робітників, налагоджувати правильні й конспіративні стосунки між ними та центральною групою соціал-демократів, видавати й розповсюджувати робітничу літературу, організувати кореспонденцію з усіх центрів робітничого руху, видавати агітаційні метелики і прокламації та поширювати їх. Готовити контингент досвідчених агітаторів, — отакі-то є загальними рисами прояви соціалістичної діяльності російської соціал-демократії.

Наша робота направлена найперше й найбільше на фабрично-заводських, міських робітників. Російська соціал-демократія не повинна своїх сил дробити, вона повинна зосередитись на діяльності серед промислового пролетаріату, що найбільше сприятливий до соціал-демократичних ідей, найбільш розвинений інтелектуально та політично, найбільш важливий через свою чисельність та через сконцентрованість по великих політичних центрах країни. Утворити ставівку революційну організацію серед фабрично-заводських, міських робітників це всть через те перше й насущне завдання соціал-демократії, завдання, що від нього відхилитись тепер було-б вельми нерозумно. Але визнаючи необхідність зосередити свої сили на фабрично-заводських робітниках, осуджуючи роздроблення сил, ми зовсім не хочемо сказати, щоб російська соціал-демократія ігнорувала решту шарів російського пролетаріату та робітничої класи. Нічого подібного. Російський фабричний робітник через самі умови свого життя часто-густо мусить ставати в як-найтісніші стосунки з кустарями — з цим промисловим пролетаріатом, що розлився поза фабриками, по містах та селах, і перебуває в куди гірших умовах. Російський фабричний робітник стикається і з сільською людністю (частенько фабричний робітник має сем'ю на селі) і значить не може не зближатися і з сільським пролетаріатом, з багатомільйоною масою наймитів та поденників, а також з тим зруйнованим селянством, що, чіпляючись за нужденні клаптики землі, промишляє одробітками та всякими випадковими „заробітками“, цеб-то тією-ж

таки роботою з найму. Російські соціал-демократи вважають за недочасне направляти свої сили в середовище кустарів та сільських робітників, але вони зовсім не мають нахилу залишати без уваги це середовище і намагатимуться освічувати передових робітників і в справах побуту кустарів та сільських робітників, щоб ці робітники, стикаючись з відсталішими шарами пролетаріату, занесли-б і в них ідеї класової боротьби, соціалізму та політичних завдань російської соціал-демократії взагалі та російського пролетаріату зокрема. Непрактично посилати агітаторів до кустарів та сільських робітників, поки лишається ще така сила роботи серед фабрично-заводських, міських робітників, але в масі випадків соціаліст-робітник, мимо своєї волі, стикається з цим середовищем, і він повинен користуватися з цих випадків та розуміти загальні завдання соціал-демократії в Росії. Тож вельми помиляються ті, хто винуватить російську соціал-демократію за вузькість, за намагання ігнорувати масу трудящої людности за-для самих тільки фабрично-заводських робітників. Навпаки, агітувати серед передових шарів пролетаріату це єсть найпевніший та однений шлях до того, щоб розбуркати (в міру поширення руху) і весь російський пролетаріат. Розповсюдження соціалізму та ідей класової боротьби серед міських робітників неминучо розіллє ці ідеї і по мілчих, більш роздроблених каналах: треба для цього, щоб зазначені ідеї пустили глибоке коріння в більш підготовленому середовищі і наситили цей авангард російського робітничого руху та російської революції. Направляючи всі свої сили на діяльність серед фабрично-заводських робітників, російська соціал-демократія готова підтримати тих російських революціонерів, що приходять на практиці до постановки соціалістичної роботи на ґрунт класової боротьби пролетаріату, ані трохи не затаюючи при цьому, що такі практичні союзи з іншими фракціями революціонерів не можуть та й не повинні вести до компромісів або-ж до поступок у теорії, у програмі, у прапорі. Російські соціал-демократи, твердо певні того, що революційною теорією, яка має правити за прапор для революційного руху, може бути тепер тільки теорія наукового соціалізму, будуть усіма силами розповсюджувати її, оберегати від фальшивих глумачень, повставати проти всяких спроб звязати молодий ще робітничий рух у Росії з менш виразними доктринами. Теоретичні міркування доводять, а практична діяльність соціал-демократів показує, що всі соціалісти в Росії повинні зробитись соціал-демократами.

Переходимо до демократичних завдань і до демократичної роботи соціал-демократів. Повторюємо ще раз, що ця робота нерозривно звязується з соціалістичною. Пропагуючи серед робітників, соціал-демократи не можуть обходити питань політичних, і вважали-б вони кожну спробу обійти їх або навіть відсунути — за велику помилку та відхід від основних тез світового соціал-демократизму. Поруч пропаганди наукового соціалізму, російські соціал-демократи ставлять собі завдання пропагувати в робітничих масах і демократичні ідеї, вони стараються ширити поняття про абсолютизм у всіх його типових проявах, про його класовий зміст, про конечну потребу скинути його, про неможливість успішно боротись за робітничу справу, не добившись політичної волі та демократизації суспільного ладу в Росії. Агітуючи серед робітництва на ґрунті найближчих економічних вимог, соціал-демократи нерозривно звязують із цим агітацію на ґрунті найближчих політичних потреб,

злигоднів та вимог робітничої класи, — агітацію проти поліцейського гніту, що проявляється в кожному страйкові, в кожній сутичці робітників з капіталістами, агітацію проти обмеження прав робітників, як російських громадян узагалі і як найбільш пригнобленої й найбільш безправної класи зокрема, агітацію проти кожного видатного представника та лаїзи абсолютизму, що найближче стикається з робітниками і що наочно показує робітничій класі її політичне рабство. Коли нема такого питання з робітничого життя в галузі економічній, якого-б не повинно було утилізувати для економічної агітації, то так-же само нема й такого питання в галузі політичній, яке-б не було за об'єкт політичної агітації. Ці два роди агітації неї розривно зв'язані в діяльності соціал-демократів, як два боки однієї медалі. І економічна, і політична агітація однаково потрібні для розвитку класової самосвідомості пролетаріату, і економічна і політична агітація однаково потрібні, як керівництво класовою боротьбою російських робітників, бо всяка класова боротьба в боротьба політична. І ця і та агітація, розбуркуючи свідомість робітників, організуючи, дисциплінуючи їх, виховуючи їх на солідарну діяльність і на боротьбу за соціал-демократичні ідеали, дасть робітникам змогу, випробувати свої сили на найближчих питаннях, найближчих потребах, дасть робітникам змогу добиватися часткових поступок від свого ворога, поліпшуючи свій економічний стан, примушуючи капіталістів рахуватися з силою організованих робітників, примушуючи уряд поширювати права робітників, прислухатися до їхніх вимог, тримаючи уряд серед повсякчасного страху перед ворожо настроєними робітничими масами, що ними керує міцна соціал-демократична організація.

Ми показали на нероздільну близькість соціалістичної та демократичної пропаганди й агітації, на повну паралельність революційної роботи в тій та другій сфері. Але єсть і велика різниця між обома видами діяльності та боротьби. Ця різниця полягає в тому, що в боротьбі економічній пролетаріат стоїть цілком самотньо, маючи проти себе і землевласників-дворян, і буржуазію, користуючись хіба тільки (та й то далеко не завсіди) з допомоги тих елементів дрібної буржуазії, котрі тяжать до пролетаріату. Тимчасом, у демократичній, політичній боротьбі російське робітництво стоїть не самотньо; поруч нього стають усі політично-опозиційні елементи, шари людности та класи, оскільки вони ворожі до абсолютизму та провадять проти нього боротьбу в тих чи інших формах. Поруч пролетаріату стоять тут і опозиційно настроєні елементи буржуазії, або освічених клас, або дрібної буржуазії, або тих народностей, що їх абсолютизм гнітить, або релігій та сект і т. д. Природно повстає питання, в які стосунки повинне зайти робітництво з цими елементами? І потім, чи не повинне воно поєднатися з ними для спільної боротьби проти абсолютизму? Адже всі соціал-демократи визнають, що політична революція в Росії мусить іти перед соціалістичною: чи не слід, поєднавшись з усіма політичними опозиційними елементами для боротьби проти абсолютизму, відсунути поки-що соціалізм, чи не обов'язкове це для того, щоб зміцнити боротьбу проти абсолютизму?

Розберімося у цих питаннях.

Що-до того, як саме буде ставитись робітництво, як борець проти абсолютизму, до всіх інших політичних опозиційних громадських клас та груп, то це ставлення цілком точно визначено основними принципами соціал-демократизму, що їх висловлено в славетному „Комуністичному Маніфесті“. Соціал-демократи підтримують

поступові громадські класи проти реакційних, буржуазію проти представників привілейованого та станового землеволодіння та проти урядовства, велику буржуазію проти реакційних забаганок дрібної буржуазії. Ця підтримка не має за передумову й не вимагає ніякого компромісу з націонал-демократичними програмами та принципами, це підтримка союзника проти даного ворога, і до того-ж соціал-демократи чинять цю підтримку, щоб прискорити спільного ворога падіння, але нічого вони не сподіваються для себе від цих тимчасових союзників та нічим їм не поступаються. Соціал-демократи підтримують усякий революційний рух проти сучасного громадського ладу, всяку пригнічувану народність, гноблену релігію, принижений стан, то-що, в їхній боротьбі за рівні права.

Підтримка всіх політично-опозиційних елементів виявиться в пропаганді соціал-демократів тим, що, доводячи ворожість абсолютизму робітничій справі, соціал-демократи показуватимуть і на ворожість абсолютизму тим чи цим суспільним групам, показуватимуть на солідарність робітництва з тими групами в тих чи цих питаннях, у тих чи цих завданнях, то-що. В агітації ця підтримка виявиться у тім, що соціал-демократи будуть користуватися з кожного прояву поліційного гніту абсолютизму та показуватимуть робітникам, як падає цей гніт на всіх російських громадян в загалі, на представників надто пригноблених станів, народностей, релігій, сект, то-що, зокрема, і як відбивається цей гніт на робітничій класі особливо. Нарешті, на практиці ця підтримка виявляється тим, що російські соціал-демократи готові скласти союзи з революціонерами інших напрямків, щоб досягти тих чи цих окремих цілів, і цю готовість не раз доведено на ділі.

Тут ми підходимо й до другого питання. Зазначаючи солідарність тих чи цих опозиційних груп із робітниками, соціал-демократи завжди виділятимуть робітників, завжди ясуватимуть тимчасовий та умовний характер цієї солідарності, завжди підкреслюватимуть класову опрічність пролетаріату, котрий узавтра може стати проти своїх сьогоднішніх союзників. Нам скажуть: „така вказівка знесилить тепер усіх борців за політичну волю“. Така вказівка зміцнить усіх борців за політичну волю, — відповімо ми. Міцні тільки ті борці, що спираються на усвідомлені реальні інтереси певних клас, і всяке затирання цих класових інтересів, що відіграють уже переважну роль в сучасному суспільстві, тільки знесилить борців. Це по-перше. А по-друге, боровшись проти абсолютизму робітничого класа мусить виділити себе, бо тільки-но вона є до краю послідовним та безумовним ворогом абсолютизму, тільки-но між нею та абсолютизмом неможливі компроміси, тільки-но в робітничій класі демократизм може знайти прихильника без застережень, без нерішучості, без озирання назад. В усіх інших класах, групах, шарах людности ворожнеча до абсолютизму не є безумовна, демократизм їхній завжди озирається назад. Буржуазія не може не усвідомлювати того, що абсолютизм гальмує промисловий та суспільний розвиток, але вона боїться повної демократизації політичного та суспільного ладу і завжди може скласти союз із абсолютизмом проти пролетаріату. Дрібна буржуазія є дволика з самої вже своєї природи, і тяжачи, з одного боку, до пролетаріату і до демократизму, вона, з другого боку, тяжить до реакційних клас, пробує історію затримати, здібна піддатись на експерименти і загравання абсолютизму (хоч-би у формі „народної політики“ Олександра III), здібна

союзу скласти з провідними класами проти пролетаріату для ради зміцнення свого становища, як дрібних власників. Освічені люди, взагалі „інтелігенція“, не можуть не повставати проти даного політичного гніта абсолютизму, що цькує думку та знання, але матеріальні інтереси цієї інтелігенції прив'язують її до абсолютизму, до буржуазії, примушують її бути непослідовною, складати компроміси, продавати свій опозиційний та революційний запал за урядову платню або за участь у прибутках чи дивидендах. Що-ж до демократичних елементів у пригнічених народностях та в гноблених релігіях, то кожний знає й бачить, що класові протиривства всередині цих категорій людности багацько глибші та дужчі, аніж солідарність усіх клас подібної категорії проти абсолютизму та за демократичні установи. Самий тільки пролетаріат може бути — і через своє класове становище не може не бути — до краю послідовним демократом, безоглядним ворогом абсолютизмові, не здібним до жадних поступок, компромісів. Самий тільки пролетаріат може бути передовим борцем за політичну волю та за демократичні установи, бо-ж, по-перше, пролетаріатові політичний гніт дається в знаки найдужче, не знаходячи ніяких корективів у становищі цієї класи, що не має ні доступу до найвищої влади, ні навіть доступу до урядовців, ні впливу на громадську думку. А по-друге, самий тільки пролетаріат здібен до краю довести демократизацію політичного та громадського ладу, бо-ж така демократизація віддала-б цей лад робітникам до рук. Ось через що злиття демократичної діяльності робітничої класи з демократизмом інших клас було-б знесило політичну боротьбу, зробило-б її менш гострою, менш послідовною, більш здібною на компроміси. Навпаки, виділення робітництва, як передового борця за демократичні установи, зміцнить демократичний рух, зміцнить боротьбу за політичну волю, бо робітництво буде підштовхувати всі інші демократичні та політично-опозиційні елементи, штовхатиме лібералів до політичних радикалів, штовхатиме радикалів на безповоротний розрив з усім політичним та соціальним ладом сучасного громадянства. Ми сказали перед цим, що всі соціалісти в Росії повинні соціал-демократами стати. Ми додаємо тепер: усі справдешні та послідовні демократи в Росії повинні стати соціал-демократами.

„Союз боротьби“ засновано, як відомо, лише 1895—96 року, його заклик до робітників обмежились лише гектографованими та літографованими листками. Чи можна заперечувати, що подібна організація, котра об'єднує принаймні найбільші центри робітничого руху в Росії (округи Петербурзька, Моск.-Володимирська, то-що), котра має до свого розпорядження революційний орган ще й має такий самий авторитет серед російських робітників, який і „Союз боротьби“ — чи можна заперечувати, що подібна організація була-б найбільшим політичним фактором у теперішній Росії, — фактором, що з ним уряд не міг-би не рахуватися в усій своїй і внутрішній і зовнішній політиці? Керуючи класовою боротьбою пролетаріату, розвиваючи організацію та дисципліну серед робітників, пособляючи їм боротись за свої найближчі економічні потреби та відвойовувати в капітала одну позицію за другою, політично виховуючи робітників і систематично, невхильно переслідуючи абсолютизм, цькуючи кожного царського башибузука, що дає пролетаріатові відчуття тяжку лапу поліцейного уряду, — подібна організація

була-б одночасно і пристосованою до наших умов організацією робітничої партії, і могутньою революційною партією, проти абсолютизма скерованою. Міркувати-ж наперед за те, до якого засобу вдасться ця організація, щоб завдати рішучого вдара абсолютизмові, чи волітиме вона, наприклад, до повстання вдатись або-ж до масового політичного страйку чи до иншого способу атакувати, — міркувати за це наперед і розв'язувати це питання було-б оце тепер порожнім доктринерством. Це скидалось-б на те, як коли-б генерали влаштували воєнну раду перше, як вони військо зібрали, мобілізували його, повели походом на неприятеля. А коли армія пролетаріату буде невхильно та за проводом місцевої соціал-демократичної організації боротися за своє економічне й політичне визволення, — тоді ця армія сама покаже генералам на способи та засоби дії. Тоді і тільки тоді можна буде розв'язати питання про те, щоб завдати абсолютизмові остаточного вдара. бо-ж розв'язання питання залежить саме від становища робітничого руху, від широти його, від способів боротьби, що їх рух виробив, від властивості революційної організації, що рухом правує, від того, як ставляться инші суспільні елементи до пролетаріату та абсолютизму, від умов закордонної та внутрішньої політики, — одним словом, від тисячі умов, що їх наперед угадати і неможливо, і ні до чого. Через це вельми несправедливе також і таке міркування П. Л. Лаврова: „Коли-ж їм (соціал-демократам) доведеться так чи инакше гуртувати не тільки робітничі сили на боротьбу з капіталом, але гуртувати революційних осіб та групи на боротьбу з абсолютизмом, то російські соціал-демократи фактично (курсив автора) приймуть програму своїх супротивників народовольців, хоч як-би там вони себе називали. Різниця в поглядах на „общину“, на долю капіталізму в Росії, на економічний матеріалізм — це справи часткові, вельми маловажні для справжнього діла і сприяють вони або заваджають розв'язанню часткових завдань, часткових способів підготовки основних пунктів, — але не більше“ (стор. 21).

Дивно навіть заперечувати цю останню тезу, будім різниця в поглядах на основні питання російського життя та на розвиток російського громадянства, на основні питання розуміння історії може торкатись лише „часткових“ справ. Давно вже сказано, що без революційної теорії не може бути і революційного руху, і оце тепер навряд чи є потреба доводити подібну істину. Теорія класової боротьби, матеріалістичне розуміння російської історії та матеріалістична оцінка сучасного економічного і політичного становища Росії, визнання необхідности спрямовувати революційну боротьбу на певні інтереси певної класи, аналізуючи її стосунки до инших клас — називати ці величезні революційні питання — „частковими справами“, це до такої міри колосально неправильно та несподівано з боку ветерана революційної теорії, що ми сливе готові вважати це місце просто за lapsus. Що-ж до першої половини виписаної тиради, то її несправедливість іще більше разюча. Заявляти в пресі, що російські соціал-демократи тільки гуртують робітничі сили на боротьбу з капіталом (це на саму тільки економічну боротьбу), не згуртовуючи революційних осіб та груп на боротьбу з абсолютизмом — це значить або не знати, або не хотіти знати загальновідомі факти про діяльність російських соціал-демократів. Або, може, П. Л. Лавров не вважає за „революційних осіб“ та за „революційні групи“ тих соціал-демократів, що практично в Росії працюють? Або (це либонь певніш) за „боротьбу“ з абсолютизмом він розуміє тільки змови проти абсолютизму? (Пор. стор. 21,

шп. 2: „справа йде про організацію революційної змови“ (курсив наш). Може, на думку Лаврова, той, хто не влаштовує політичних змов, не провадять і політичної боротьби? Повторюємо ще раз: такий погляд цілком відповідає старовинним традиціям старовинного народовольства, але він цілком не відповідає ні сучасним ідеям про політичну боротьбу, ні сучасній дійсності.

Російська соціал-демократія ще дуже молода. Вона оце тільки виходить із того зародкового стану, коли переважне місце займали питання теоретичні. Вона тільки-тільки починає розвивати свою політичну діяльність. Намість критики соціал-демократичних теорій та програм, революціонери інших фракцій повинні, силою необхідности, виступити з критикою на практичну діяльність російських соціал-демократів. І треба визнати, що ця остання критика відрізняється як-найгостріше від критики теоретичної, відрізняється настільки, що стало можливим вигадати кумедну чутку, буцім-то петербурзький „Союз Боротьби“ вєть організація не соціал-демократична. Сама можливість такої чутки показує вже неправильність ходячих винувачень соціал-демократів, буцім вони політичну боротьбу ігнорують. Сама можливість такої чутки свідчить уже за те, що багацько революціонерів, котрих не могла теорія соціал-демократів переконати, починають даватися перекопати від їхньої практики.

Перед російською соціал-демократією ще величезне, ледве ще розпочате поле роботи. Пробудження російського робітництва, його стихійне поривання до знання, до об'єднання, до соціалізму в боротьбі проти своїх висискувачів та гнобителів, проявляється день-о-дня чим-раз яскравіше та ширш. Велетенські успіхи, що їх російський капіталізм робить останніми часами, ручать за те, що робітничий рух безупинно ростиме вшир та вглиб. Оце тепер ми переживаємо очевидно, ту добу капіталістичного циклу, коли промисловість „буяє“, торгівля йде жваво, фабрики працюють на всі заставки, і мов гриби після дощу, — з'являється безліч нових заводів, нових підприємств, акціонерних товариств, залізничних будівель і т. д., і т. д. Не треба пророком бути, щоб наперед сказати про неминучість краху (більш чи менш крутого), який мусить настати після цього „буяння“ промисловости. Такий крах зруйнує масу дрібних господарів, кине масу робітників до лав безробітних і поставить, таким побитом, перед усіма робітничими масами в гострій формі ті питання соціалізму та демократизму, котрі давно вже стали перед кожним свідомим робітником, кожним робітником, що думає. Російські соціал-демократи мусять подбати за те, щоб цей крах застав російський пролетаріят свідомішим, більш об'єднаним, з розумінням завдань російської робітничої класи, — щоб застав його спроможним відсіч дати класі капіталістів, котрі тепер велетенські бариші жнуть і завсіди намагаються збитки на робітників звертати, — спроможним стати на чолі російської демократії до рішучої боротьби проти поліційного абсолютизму, що руки й ноги звязує російським робітникам та всьому російському народові.

Отже до роботи, товариші! Не гаймо, дорогого часу! Російських соціал-демократів чекає силеча діла, завдовольнявши запити пролетаріяту, що прокидається, організувавши робітничий рух, зміцнявши революційні групи та їхній обопільний звязок, постачавши робітничо-пропагандистську та агітаційну літературу, об'єднувавши робітничі групи та соціал-демократичні групи, по всіх кінцях Росії розпоршені, в єдину соціал-демократичну робітничу партію.

ЩО РОБИТИ?

Наболілі питання нашого руху (1902 р.).

„...Партійна боротьба надає партії сили й життєвості; за найбільший доказ квалітети партії є невизначеність і притуплення різко позначених меж; партія зміцнюється від того, що очищує себе ...“.

(З листа Ласалю до Маркса з 24 червня 1852 року).

I.

ДОГМАТИЗМ І „СВОБОДА КРИТИКИ“.

а) Що значить „свобода критики“?

„Свобода критики“ — це тепер наймодніший лозунг, найчастіше вживаний в суперечках між соціалістами та демократами всіх країн. З першого погляду важко собі уявити щось дивніше за ці урочисті покликання на свободу критики одної з сторін, що змагаються. Невже з середини передових партій чути голоси проти того конституційного закону більшості європейських країн, що забезпечує свободу науки й наукового дослідження? „Тут щось не так!“ — муситиме сказати собі кожна стороння людина, почувши повторюваний на всіх перехрестях модний лозунг та не вдумавшись в суть розходження між учасниками суперечки. „Це гасло є очевидно одне з тих умовних слівеч, що, як прізвисько, узаконюються від ужитку та стають майже іменниками“.

Справді, ні для кого не є таємниця, що в сучасній міжнародній¹⁾ соціал-демократії утворилося два напрямки, і боротьба між ними то розгаряється і спалахує яким полум'ям, то вщухає й тліє під попілом поважних „резолуцій про перемир'я“. В чім полягає „новий“ напрям, що „критично“ ставиться до „старого, догматичного“ марксизму, це досить виразно є ка за в Бернштайн і показав в Мільберан.

Соціал-демократія повинна з партії соціальної революції обернутися на демократичну партію соціальних реформ. Цю політичну вимогу Бернштайн оточив цілою батареєю досить доладно погоджених „нових“ аргументів і міркувань. Заперечувано змогу науково угрунтувати соціалізм і довести з погляду матеріялістичного розуміння історії його необхідність і неминучість; заперечувано факта зростання злиднів, пролетаризації й загострення капіталістичних суперечностей; проголошувало неспроможним саме поняття про „кінцеву мету“ й безумовно відкидувано ідею диктатури пролетаріату; відкидувано принципову протилежність лібералізму й соціалізму; відкидувано

¹⁾ До речі. В історії новітнього соціалізму це чи не одинокі і свого роду надзвичайно втішне явище, що розбрат серед різних напрямків усередині соціалізму з національного вперше обернувся на інтернаціональний. В минулі часи суперечки між ласаллянциями й айзенхвіцями, між гедистами й посибілістами, між фабіянцями й соціал-демократами, між народувольцями й соціал-демократами — лишалися змаганнями суто-національними, відбивали особливості суто національні, точилися, так-би мовити, в різних площинах. Тепер (тепер не вже видно виразно) англійські фабіянці, французькі міністеріялісти, німецькі бернштайніани, російські критики, — все це одна сем'я, усі вони одні одного хвалять, одне в одного вчатьс'я й спільно рушають у похід проти „догматичного“ марксизму. Може в цій першій справді міжнародній бійці з соціалістичним ошортунізмом міжнародня революційна соціал-демократія зміцніє досить, щоб покласти край політичній реакції, що вже давно панує в Європі?

теорію класової боротьби, котрої ніби-то не можна прикласти до суто-демократичного суспільства, що його керовано згідно з волею більшості.

Таким чином, вимога рішучого повороту від революційної соціал-демократії до буржуазного соціал-реформаторства йшла в супроводі не менш рішучого повороту до буржуазної критики всіх головних ідей марксизму. А як цю останню критику проти марксизму ведено вже віддавна і з політичної трибуни, і з університетської катедри і в безлічі брошур і в низці наукових трактатів, як уся молодь освічених клас, що підросла на протязі десятиліть систематично виховалася на цій критиці,— то не дивно, що „новий критичний“ напрямок у соціал-демократії вийшов якось відразу цілком закінченим, наче Мінерва з голови Юпітера. Як до свого змісту цьому напрямкові не доводилося розвиватися й складатися: його просто перенесено з буржуазної літератури до соціалістичної.

Далі. Якщо теоретична критика Бернштайна і його політичні жадання лишилися ще комусь неясні, то французи подбали про наочну демонстрацію „нової методи“. Франція й на цей раз виправдала свою строрівинну славу „країни, що в історії її більше, ніж де-інде, боротьба клас доходила до рішучого кінця“ (Енгельс, із передмови до твору Маркса „Der 18 Brumaire“¹⁾). Французькі соціалісти стали не теоретизувати, а просто діяти; розвиненіші з демократичного боку політичні умови Франції дали їм змогу відразу перейти до „бернштайніянства практичного“ в усіх його наслідках. Мільєран подав чудовий зразок цього практичного бернштайніянства,— не дурно Мільєрана так старанно кинулися боронити і вихваляти і Бернштайн, і Фольмар! Справді: якщо соціал-демократія по суті є просто партія реформ і мусить мати сміливість це одверто визнати,— тоді соціаліст не тільки має право увійти до складу буржуазного міністерства, але повинен навіть завжди пориватися до цього. Якщо демократія по суті означає знищення класового панування,— то чому-ж соціалістичному міністрові не чарувати весь буржуазний світ промовами про співробітництво клас? Чому не лишатися йому в міністерстві навіть після того, як убивства, жандарями робітників у сотий і тисячний раз показали справжній характер демократичного співробітництва клас? Чому-б йому не взяти особистої участі у вітанні царя, що французькі соціалісти звать його тепер не інакше, як герцем шибениці, батога й заслання (knouteur, pendeur et deportateur)? А відплатою за це безкрає приниження і самообпльовування соціалізму перед цілим світом, за розбещування соціалістичної свідомости робітничих мас— цієї єдиної бази, що може забезпечити нам перемогу,— відплатою за це є голосні проекти мізерних реформ, таких мізерних, що у буржуазних урядів удавалося здобути більшого!

Хто не заплює навмисне очей, той не може не бачити, що „новий критичний“ напрямок у соціалізмі, є не що инше, як нова відміна опортунізму. І якщо судити про людей не з того блискучого мундиру, що вони сами собі його надягли, не з тої ефектної назви, що вони сами її собі прибрали, а з того, що вони чинять і що вони справді пропагандують,— то стане ясно, що „свобода критики“ є свобода опортуністичного напрямку в соціал-демократії, свобода обертати соціал-демократію на демократичну партію реформ, свобода вкорінювати в соціалізм буржуазні ідеї та буржуазні елементи.

¹⁾ К. Маркс, 18 бржмера. Прим. ред.

Свобода є велике слово, але під прапором свободи промисловості ведено найбільш розбишацькі війни, під прапором свободи праці — грабовано трудящих. Така сама внутрішня фальш ховається в сучаснім уживанні слова: „свобода критики“. Люди, дійсно переконані в тім, що вони посунули наперед науку, вимагали-б не свободи нових поглядів поряд старих, а заміну останніх першими. А сучасні вигуки: „Хай живе свобода критики!“ надто нагадують байку про порожню бодню.

Ми йдемо тісною купкою урвистим і важким шляхом, міцно взявшись за руки. З усіх боків нас оточують вороги, і нам доводиться майже завсіди йти під їхнім огнем. Ми з'єдналися за вільною згодою саме для того, щоб боротися з ворогами і не оступатися у сусіднє болото, котрого мешканці з самого початку гудили нас за те, що ми відокремилися в осібну групу й вибрали шлях боротьби, а не шлях примирення. І ось декотрі з нас починають кричати: ходім у це болото! — А коли їх починають соромити, вони заперечують: які ви відсталі люди! і як вам не сором заперечувати нашу свободу кликати вас на кращий шлях! — О так, панове, ви вільні не тільки закликати, але й йти, куди вам бажано, хоч-би у болото, ми вважаємо навіть, що справжнє ваше місце саме у болоті, і ми ладні дати вам можливу допомогу, щоб в ам переселитися туди. Але тільки облиште тоді наші руки, не хапайтеся за нас і не брудніть великого слова „свобода“, адже-ж ми також „вільні“ йти, куди ми хочемо, вільні боротися не тільки з болотом, але й з тими, хто наворачтає до болота!

б) Критика в Росії.

Основна особливість Росії з того боку, що ми розглядаємо, полягає в тім, що вже самий початок стихійного робітничого руху, з одного боку, і повороту передової громадської думки до марксизму, з другого, ознаменувався з'єднанням запевне різнорідних елементів під спільним прапором і для боротьби зі спільним противником (застарілим соціально-політичним світоглядом). Ми кажемо про медовий місяць „легального марксизму“. Це взагалі було надзвичайно оригінальне явище, що в саму його можливість не міг-би навіть ніхто повірити у 80-х або на початку 90-х років. В країні самодержавній, з повним поневоленням преси, в добу шаленої політичної реакції, що душила як-найменші паростки політичного незадоволення й протесту, — раптом пробиває собі шлях у підцензурну літературу теорія революційного марксизму, викладувана езопівською, але для всіх, хто „інтересується“, зрозумілою мовою. Уряд звик уважати за небезпечну тільки теорію (революційного) народовольства, не помічаючи, звичайно, її внутрішньої еволюції, радіючи з усякої направленої проти неї критики. Поки уряд схаменувся, поки важкодумна армія цензорів і жандарів розшукала нового ворога та на нього накинулася, — доти минуло чимало (на нашу російську міру) часу. А тимчасом одна за одною виходили марксівські книжки, відкривалися марксівські журнали й газети, марксистами ставали геть чисто всі, марксистів лестили, з марксистами панькалися, видавці раділи з надзвичайно швидкого збуту марксівських книжок. Цілком зрозуміло, що серед оточених цим чадом початкуючих марксистів опинився не один „письменник, що зазнався“...

Тепер про цю смугу можна говорити спокійно, як про минуле. Ні для кого не таємниця, що короткочасне квітання марксизму на поверхні нашої літератури було викликане спілкою людей крайніх з людьми вельми поміркованими. По суті ці останні були буржуазними демократами, і цей висновок (до очевидності потверджений їх дальшим „критичним“ розвитком) набивався де в кого ще в часи цілоти „спілки“.

Але коли так, то чи не лягає найбільша відповідальність за дальший „заколот“ саме на революційних соціал-демократів, що заклали цю спілку з майбутніми „критиками“? Таке запитання, разом з позитивною на нього відповіддю, доводиться іноді чути від людей, що надто просто дивляться на справу. Але правда зовсім не на боці цих людей. Лякатися тимчасових спілок, хоча-б і з ненадійними людьми, може тільки той, хто сам на себе не покладається, і ні одна політична партія без таких спілок не могла-б існувати. А поєднання з легальними марксистами було першою дійсно політичною спілкою російської соціал-демократії. Завдяки цій спілці досягнуто було наддивовижку швидкої перемоги над народництвом і величезного розповсюдження вшир ідей марксизму (хоча й у вульгаризованім вигляді). До того-ж спілку закладено була не зовсім без ніяких „умов“. Доказ: спалений 1895 року марксівецький збірник: „Матеріали к вопросу о хозяйственном развитии России“. Якщо це літературне порозуміння з легальними марксистами можна порівняти з політичною спілкою, то цю книжку можна порівняти з політичним договором.

Розрив викликано було звичайно, не тим, що „спільники“ виявилися буржуазними демократами. Навпаки, представники цього останнього напрямку—природні і бажані спільники соціал-демократії, оскільки йдеться про її демократичні завдання, що їх висовує на чільне місце сучасний стан Росії. Але неодмінною умовою такої спілки є повна спромога для соціалістів відкрити робітничій класі вороже противенство її інтересів та інтересів буржуазії. А те бернштайнівство і „критичний“ напрям, що до нього поголовно повернулася більшість легальних марксистів, відбирало цю спромогу і розбещувало соціалістичну свідомість, вульгаризуючи марксизм, проповідуючи теорію притуплення соціальних суперечностей, оголошуючи нісенітницею ідею соціальної революції й диктатури пролетаріату, зводячи робітничий рух і класову боротьбу до вузького тред-юніонізму і „реалістичної“ боротьби за дрібні, ступневі реформи. Це було рівнозначне з запереченням з боку буржуазної демократії права на самостійність соціалізму, а значить і права на його існування; це означало на практиці намагання робітничий рух, що починався, обернути на хвіст лібералів.

Природня річ, що за таких умов розрив був необхідний. Але „оригінальна“ особливість Росії виявилася в тім, що цей розрив означав просте усунення соціал-демократів з найприступнішої всім і найширше розповсюдженої „легальної“ літератури. В ній закріпилися „колишні марксиста“ ставши „під знак критики“ та одержавши майже монополію на „розбивання“ марксизму. Вигуки: „проти ортодоксії“ та „хай живе свобода критики“ (що їх тепер повторює „Раб. Дело“) відразу зробилися модними слівцями, а що проти цієї моди не встояли і цензори з жандарями, видно з таких фактів, як поява трьох російських видань книжки славнозвісного (геростратівськи славнозвісного) Бернштайна або як рекомендація від Зубатова книжок Бернштайна, п. Прокоповича й інших („Искра“ № 10). На соціал-демократів лягло тепер важке само собою й неймовірно утруд-

нене ще суто зверхніми перепонами завдання боротьби з новою течією. А ця течія не обмежилася цариною літератури. Поворот до „критики“ йшов у супроводі зустрічного потягу практиків-соціал-демократів до „економізму“.

Як виникав і зростав звязок і взаємозалежність легальної критики і нелегального економізму, — це інтересне питання могло-б стати за предмет окремої статті. Нам досить відзначити тут безсумнівне існування цього звязку. Славнозвісне „Credo“ через те й набуло такої заслуженої слави, що воно одверто формулювало цей звязок і вибалакало основну політичну тенденцію „економізму“: робітники хай провадять боротьбу економічну (точніше було-б сказати: тред-юніоністську боротьбу, бо остання охоплює і специфічно робітничу політику), а марксівська інтелігенція хай зливається з лібералами для „боротьби“ політичної. Тред-юніоністська робота в „народі“ виявлялася виконанням першої, — легальна критика — другій половині завдання. Ця заява була такою чудовою зброєю проти економізму, що коли-б не було „Credo“, то його варто-б було вигадати.

„Credo“ не було вигадане, але його оголошено поза волею, а може навіть і проти волі його авторів. Принаймні авторів цих рядків, бравши участь в витягуванні на світ божий нової „програми“¹⁾, доводилося чути скарги і дорікання з приводу того, що нашвидку накреслене промовцями резюме їхніх поглядів було поширене в копіях, здобуло ярлик „Credo“ і потрапило навіть до преси разом із протестом. Ми торкаємося цього епізоду тому, що він викриває дуже цікаву рису нашого економізму: страх перед гласністю. Це є якраз риса економізму взагалі, а не самих лише авторів „Credo“: її виявляли і „Раб. Мысль“, найдвертійший і найчесніший прихильник економізму, і „Раб. Дело“ (обурювався проти оголошення „економічних“ документів у „Vademecum“¹⁾), і Київський комітет, що років за два перед тим не схотів дати дозволу на оголошення свого profession de foi²⁾ разом з написанням проти нього спростованням³⁾, і багато, багато окремих представників економізму.

Цей страх перед критикою, що його виявляють прихильники свободи критики, не можна пояснити самим лукавством (хоча немає сумніву, що инколи не обходиться і без лукавства: нерозсудливо відкривати для натиску противників ще не зміцнілі паростки нового напрямку!). Ні, більшість економістів цілком щиро дивиться (і, з самої суті економізму, мусить дивитися) недоброчливо на всякі теоретичні суперечки, фракційні розходження, широкі політичні питання, проєкти зорганізувати революціонерів і т. п. „Віддати-б це все за кордон!“ сказав мені якось один із досить послідовних економістів, і цим він висловив дуже поширений (і знов-таки суто тред-юніоністський) погляд: наша справа — робітничий рух, робітничі організації тут, в нашій місцевості, а решта — вигадки доктринерів, „переоцінка ідеології“, як висловилися автори листа в № 12 „Искры“, в один голос з № 10 „Раб. Дела“.

¹⁾ Мова йде за протест 17-тих проти „Credo“. Автор цих рядків брав участь у складанні цього протесту (кінець 1899 року). Протеста разом з „Credo“ надруковано за кордоном на-весні 1900 р. (Дав. т. I Творів Н. Леніна. Ред.). Тепер із статті п. Кускової (здається, в „Былом“) уже відомо, що автором „Credo“ була вона, а серед закордонних „економістів“ того часу найвидатнішу роль відігравав п. Прокопович (Цю примітку додав автор до 2-го видання брошури в збірникові „За 12 літ“. Прим. ред.).

²⁾ Виклад поглядів. Прим. ред.

³⁾ Скільки нам відомо, склад Київського Комітету з того часу змінився.

Спитаємо тепер: уважаючи на такі відміни російської „критики“ і російського бернштайнства, в чім-би мусіло полягати завдання тих, хто на ділі, а не тільки на словах, хотів бути супротивником опортунізму? По-перше, треба було потурбуватися відновити ту теоретичну роботу, котру ось-ось тільки було розпочато добою легального марксизму і котра лягала тепер знову на нелегальних діячів; без такої роботи неможливе було успішне зростання руху. По-друге, треба було активно виступити на боротьбу з легальною критикою, що внесла сугубу розпусту в думки. По-третє, виступити проти розбрату й хитання в практичних русі, викриваючи й спростовуючи всякі наміри свідомо чи несвідомо принижувати нашу програму й нашу тактику.

д) Енгельс про значіння теоретичної боротьби.

„Догматизм, доктринерство“, „закостеніння партії — це неминуча кара за силомічне зашнуровування думки“. — ось ті вороги, що проти них ідуть лицарським походом поборники „свободи критики“ в „Раб. Деле“. Ми дуже раді, що це питання поставлено на чергу, і порадили-б тільки доповнити його іншим питанням:

А судді хто?

Перед нами два оголошення про літературне видавництво. Одне — Програма періодичного органу Союзу рос. с.-д. „Рабочее Дело“ (відбитка із № 1 „Раб. Дела“). Друге — Оголошення про поновлення видань групи „Освобождение Труда“. Обидва позначені 1899 роком, коли „криза марксизму“ давно вже стояла на черзі дня. І що-ж? У першій творі ви даремно шукали-б указівок на це явище і виразного викладу тої позиції, що її має намір зайняти що-до цього питання новий орган. Про теоретичну роботу та її певні завдання в даній час — ні слова ані в цій програмі, ані в тих додатках до неї, що їх ухвалив III з'їзд Союзу 1901 р. („Два С'єзда“, стор. 15 — 18). За весь цей час редакція „Рабочего Дела“ лишала осторонь теоретичні питання, не вважаючи на те, що вони хвилювали всіх соціал-демократів цілого світу.

Друге оголошення, навпаки, насамперед відзначає послаблення за останні роки інтересу до теорії, уперто вимагає „щільної уваги до теоретичного боку революційного руху пролетаріату“ і закликає до „нещадної критики бернштайновських та інших антиреволюційних тенденцій“ у нашій русі. Числа „Зари“, що вийшли, показують, як виконувано цю програму.

Отже ми бачимо, що голосні фрази проти закріплення думки то-що прикривають собою безтурботність і безпорадність у розвитку теоретичної думки. Приклад російських соціал-демократів надто наочно ілюструє те загальноєвропейське явище (давно вже відзначене й від німецьких марксистів), що вславлена свобода критик і означає не зміну одної теорії на іншу, а свободу від усякої суцільної й продуманої теорії, означає еклектизм і безпринципність. Хто хоч трохи обізнаний з фактичним станом нашого руху, той не може не бачити, що широке розповсюдження марксизму йшло в парі з деяким пониженням теоретичного рівня. До руху, заради його практичного значіння і практичних успіхів, прилучалося чимало людей, дуже мало й навіть зовсім не підготовлених теоретично. Можна з цього бачити, яку відсутність такту виявляє „Раб. Дело“, коли з переможним виглядом висовує вислів Маркса: „Кожен крок дійсного руху

важливіший за десяток програм“. Повторювати ці слова за доби теоретичного розбрату, це все одно, що гукати: „носити вам не переносити!“ бачивши жалібний похід. Та й узято ці слова Марксові з його листа про готську програму, де він різко гудить еклектизм, допущений у формулюванні принципів: якщо вже треба було з'єднуватись, — писав Маркс ватажкам партії, — то складайте угоди для задоволення практичної мети руху, але не допускайте махлярства принципами, не робіть теоретичних „поступок“. От яка була Марксова думка, а в нас трапляються люди, що його іменем силкуються ослабити значіння теорії!

Без революційної теорії не може бути й революційного руху. Не можна досить обстоювати цю думку під такий час, коли з модною проповіддю опортунізму обіймається захоплення найвужчими формами практичної діяльності. А для російської соціал-демократії значіння теорії збільшується ще трьома обставинами, що про них часто забувають, а саме: по-перше, тим, що наша партія ще тільки складається, ще тільки виробляє свою фізіономію і ще далеко не закінчила рахунків з іншими напрямками революційної думки, що загрожують стягти рух з правдивого шляху. Навпаки, саме останній час ознаменувався (як те давно вже передрікав економістам Аксельрод) оживленням не-соціал-демократичних напрямків. В таких умовах „маловажна“ з першого погляду помилка може викликати найсумніші наслідки, і тільки короткозорі люди можуть уважати за несвоєчасні або зайві фракційні суперечки та строге відрізювання відтінків. Од зміцнення того чи іншого „відтінку“ може залежати майбутнє російської соціал-демократії на багато й багато років.

По-друге, соціал-демократичний рух є міжнародний з самої суті своєї. Це означає не тільки те, що ми мусимо боротися з національним повінізмом. Це означає також, що рух, почавшись в молодій країні, може бути успішний лише при умові перетворення ним досвіду інших країн. А для того перетворення не досить просто знати цей досвід чи просто переписувати останні резолюції. Для цього треба вміти критично ставитися до цього досвіду й самостійно його перевіряти. Хто лише уявить собі, як по-велегенському розрісся і розгалузився сучасний робітничий рух, той зрозуміє, який запас теоретичних сил і політичного (а також революційного) досвіду потрібно, щоб виконати це завдання.

По-третє, національні завдання російської соціал-демократії такі, яких не було ще ні перед одною соціалістичною партією на світі. Нам доведеться далі говорити про ті політичні і організаційні обов'язки, що їх накладає на нас завдання визволити весь народ з ярма самодержавства. А тепер ми хочемо лише зазначити, що роллю передового борця може виконати тільки партія, що керується передовою теорією. А щоб хоч трохи конкретно уявити собі, що це означає, хай читач згадає про таких попередників російської соціал-демократії, як Герцен, Бєлінський, Чернишевський і блєсуча плеяда революціонерів 70-х років, хай подумає про те всесвітнє значіння, що його тепер набуває російська література; хай... та досить і цього.

Наведемо уваги Енгельса про значіння теорії в соціал-демократичному русі, що стосуються до 1874 р. Енгельс визнає не дві форми великої боротьби соціал-демократії (політичну й економічну), — як це ведеться робити у нас, а три, поряд з ними ставлячи й теоретичну боротьбу. Його напутнє слово практично і політично зміцнілому німецькому робітничому рухові таке навчальне

з погляду сучасних питань і суперечок, що читач, сподіваємося, не ремствуватиме на нас за довгу виписку з передмови до брошури: „Der deutsche Bauernkrieg“¹⁾, що давно вже стала величезною бібліографічною рідкістю.

„Німецькі робітники мають дві істотні переваги перед робітниками решти Європи. Першу — ту, що вони належать до найбільш теоретичного народу Європи і що вони зберегли в собі той теоретичний глузд, що його майже цілком загубили так звані „освічені“ класи Німеччини. Німецький науковий соціалізм, — єдиний науковий соціалізм, що будь-коли існував, — ніколи-б не створився без переднішої німецької філософії, особливо без філософії Гегеля. Без теоретичного глузду в робітників цей науковий соціалізм ніколи не ввійшов-би до такої міри в їхню плоть і кров, як то ми бачимо тепер. А яка безмежно велика є ця перевага, це показує, з одного боку, та байдужість до всякої теорії, що є одною з головних причин тому, чом англійський робітничий рух так повільно посувається наперед, дарма що має чудову організацію окремих ремесл, — а з другого боку, це показує той заколот і ті хитання, що їх посіяв прудонізм, у його первісній формі, у французів і бельгійців, в його карикатурній формі, що її Бакунін надав — у еспанців та італійців.

„Друга перевага полягає в тім, що німці взяли участь у робітничому русі майже найпізніше від усіх. Як німецький теоретичний соціалізм ніколи не забуде, що він стоїть на плечах Сен-Сімона, Фур'є та Овена, — трьох мислителів, котрі, не вважаючи на всю фантастичність і всю утопічність їхніх теорій, належать до найбільших розумів усіх часів і котрі геніяльно передхопили безліч таких істин, що їх правдивість ми доводимо тепер науково, — так само німецький практичний робітничий рух не повинен ніколи забувати, що він розвинувся на плечах англійського й французького, що він мав змогу просто обернути собі на користь їх дорого куплений досвід, уникнути тепер їхніх помилок, яких тоді здебільшого не можна було уникнути. Де-б ми були тепер без зраака англійських тред-юніонів і французької політичної боротьби робітників, без того величезного поштовха, що його особливо дала Паризька Комуна?

„Треба визнати справедливість за німецькими робітниками, що вони з рідкою умілістю скористали з вигід свого становища. Вперше з того часу, як існує робітничий рух, боротьбу ведеться планомірно в усіх її трьох напрямках, погоджених і зв'язаних поміж себе: в теоретичнім, політичнім і практично-економічнім (опір капіталістам). В цім, так-би мовити, концентричнім нападі й полягає сила та непереможеність німецького руху.

„З одного боку, через це вигідне їхнє становище, з другого боку, через острівні особливості англійського руху та через насильницьке придушення руху французького, німецькі робітники поставлені в даний момент на чолі пролетарської боротьби. Як довго події дозволять їм займати це почесне місце, цього не можна передбачити. Але доки вони його займатимуть, вони виконають, треба сподіватися, як належить, накладені цим на них обов'язки. Для цього потрібне подвоєне напруження сил в усіх царинах боротьби й агітації. Надто-ж обов'язок провідирів полягатиме в тому, щоб де далі більше себе освічувати в усіх теоретичних питаннях, що-раз більше визволятися

¹⁾ („Німецька селянська війна“. *Ред.*) Dritter Abdruck. Leipzig 1875, Verlag der Genossenschafts-buchdruckerei.

з-під впливу традиційних фраз, що до старого світогляду належать і завсіди на увазі мати, що соціалізм, відколи він став наукою, вимагає, щоб із ним і поводитися, як з наукою, тоб-то, щоб його вивчали. Набуту в такий спосіб свідомість, що чим-раз яснішатиме, треба ширити серед робітничих мас, що-раз пильніше та міцніше злучати організацію партії й організацію професійних спілок...

„...Якщо німецькі робітники також ітимуть уперед, то вони — не то що машируватимуть на чолі руху — це зовсім не в інтересах руху, щоб робітники одної якоїсь нації маширували на чолі його, — але посідатимуть почесне місце в лінії борців; і вони стоятимуть при повній зброї, якщо несподівано важкі іспити або великі події вимагатимуть од них більшої мужності, більшої рішучості і енергії“.

Слова Енгельса сталися пророчими. Через декілька років на німецьких робітників упали несподівано тяжкі іспити в формі виняткового закону про соціалістів. І німецькі робітники справді зустріли їх при повній зброї і зуміли переможно вийти з них.

Перед російським пролетаріатом стоять іспити незрівняно тяжчі, він має боротися з потворою, що рівняючи до неї винятковий закон у конституційній країні здається справжнім пігмем. Історія тепер поставила перед нами найближче завдання, що є найреволюційніше з усіх найближчих завдань пролетаріату будь-якої іншої країни. Здійснення цього завдання, зруйнування наймогутнішої підпори не тільки європейської, але також (можемо ми тепер сказати) й азійської реакції, зробило-б російський пролетаріат авангардом міжнародного революційного пролетаріату. І ми маємо право вважати, що здобудемо це почесне звання, що його заслужили вже наші попередники, революціонери 70-х років, якщо ми зуміємо надхнути такою-ж безоглядною рішучістю і енергією наш у тисячу разів ширший і глибший рух.

II.

СТИХІЙНІСТЬ МАС І СВІДОМІСТЬ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЇ.

Ми сказали, що наш рух, далеко ширший і глибший, ніж рух 70-х років, треба надхнути такою самою, як тоді, безоглядною рішучістю й енергією. Справді-бо, досі, здається, ще ніхто не мав сумніву в тім, що сила сучасного руху — пробудження мас (і головне промислового пролетаріату), а слабкість його — недостача свідомості й ініціативності в керівників-революціонерів.

Проте, найпізнішого часу зроблено карколомне відкриття, що загрожує перевернути усі погляди в данім питанні, що панували досі. Це відкриття зробило „Раб. Дело“, що, полемізуючи з „Искрой“ і „Зарей“, не обмежилось самими частковими запереченнями, а спробувало звести „загальне розходження“ до глибшого коріння — до „різної оцінки порівняльного значіння стихійного й свідомо-«планомірного» елементу“. Обвинна теза „Раб. Дела“ каже: „применення значіння об'єктивного або стихійного елементу розв'язку“¹⁾. Ми на це скажемо: коли-б полеміка „Искры“ і „Зари“ не дала навіть зовсім ніяких інших наслідків крім того, що спонукала „Раб. Дело“ додуматися до цього „загального розхо-

¹⁾ „Раб. Дело“ № 10, вересень, 1901, ст. 17 і 18. Курсив „Раб. Дела“.

дження", то й один цей наслідок дав-би нам велике задоволення: до такої міри багатозначна ця теза, до такої міри яскраво освітлює вона всю суть сучасних теоретичних і політичних розходжень між російськими соціал-демократами.

От чому питання про відношення свідомости до стихійности має величезний загальний інтерес, і на цім питанні слід зупинитися з усією докладністю.

а) Початок стихійного піднесення.

В попереднім розділі ми відзначили поголовне захоплення російської освіченої молоді теорією марксизму в половині 90-х років. Такого самого поголового характеру набули коло того-ж часу робітничі страйки після славетної петербурзької промислової війни 1896 р. Поширення їх по всій Росії явно свідчило за глибину народнього руху, що наново підноситься, і якщо вже казати про „стихійний елемент“, то, звичайно, саме це й страйковий рух доведеться визнати насамперед за стихійний. Але-ж і стихійність від стихійности різниться. Страйки бували в Росії і в 70-х і в 60-х роках (ба навіть у першій половині XIX віку), ідучи в парі з „стихійним“ руйнуванням машин, то-що. Рівняючи до цих „бунтів“, страйки 90-х років можна навіть назвати „свідомими“ — остільки великий є той крок уперед, що його за цей час зробив робітничий рух. Це показує нам, що „стихійний елемент“ являє собою по суті не що інше, як зародкову форму свідомости. І примітивні бунти виявляли вже собою деяке пробудження свідомости: робітники губили споконвічну віру в непорушність порядків, що їх душили, починали... не скажу розуміти, а відчувати конечну потребу колективної відсічи, і рішучо поривали з рабською покорою перед начальством. Але це все-ж-таки було далеко більше проявом одчаю й помсти, аніж боротьбою. Страйки 90-років показують нам далеко більше просвітків свідомости: висовується певні вимоги, розраховується наперед, який момент догідніший, обговорюється відомі випадки й приклади в інших місцях і т. д. Якщо бунти були просто повстанням пригноблених людей, то систематичні страйки виявляли вже собою зачатки боротьби класової, але саме тільки зачатки. Коли взяти їх самих по собі, то ці страйки були боротьбою тред-юніоністською, але ще не соціал-демократичною, вони знаменували пробудження антагонізму робітників і хазяїв, але в робітників не було та й не могло бути свідомости непримирного протирвенства їхніх інтересів до всього сучасного політичного і суспільного ладу, тоб-то свідомости соціал-демократичної. В цім розумінні страйки 90-х років, не вважаючи на величезний поступ, порівнюючи до „бунтів“, лишалися рухом суто стихійним.

Ми сказали, що соціал-демократичної свідомости у робітників і не могло бути. Ця свідомість могла бути принесеною тільки зокола. Історія всіх країн свідчить, що самими своїми власними силами робітничя класа спроможна виробити лише свідомість тред-юніоністську, тоб-то переконання, що треба об'єднуватися в спілки, провадити боротьбу з хазяями, домагатися від уряду видання тих чи інших потрібних робітникам законів, то-що¹⁾. Наука-ж соціалізму

¹⁾ Тред-юніонізм зовсім не відкидає всяку „політику“, як то іноді думають. Тред-юніони завжди вели певну (але не соціал-демократичну) політичну агітацію і боротьбу. Про різницю між тред-юніоністською й соціал-демократичною політикою ми скажемо в дальшій розділі.

виросла з тих філософських, історичних, економічних теорій, що їх розробляли освічені представники заможних клас, інтелігенція. Основоположники сучасного наукового соціалізму, Маркс і Енгельс, і самі належали, як до соціального свого стану, до буржуазної інтелігенції. Так само і в Росії теоретична наука соціал-демократії виникла цілком незалежно від стихійного зростання робітничого руху, виникла як природній і неминучий наслідок розвитку думки в революційно-соціалістичної інтелігенції. На той час, що за нього в нас мова, тоб-то на половину 90-х років, ця наука не тільки була вже цілком готовою програмою групи „Визволення Праці“, але й привернула до себе більшість революційної молоді в Росії.

Отже наявні були й стихійне пробудження робітничих мас, пробудження до свідомого життя і свідомої боротьби, і озброєна соціал-демократичною теорією революційна молодь, що поривалася до робітників. Тут надто важно встановити той часто забуваний (і порівняно мало відомий) факт, що перші соціал-демократи цієї доби, пильно провадячи економічну агітацію (і цілком що-до цього вважаючи на дійсно корисні вказівки ще рукописної тоді брошури „Про агітацію“), не тільки не вважали її за своє єдине завдання, а, навпаки, з самого початку висовували й найширші історичні завдання російської соціал-демократії взагалі і завдання скинути самодержавство особливо. Так, наприклад, та група петербурзьких соціал-демократів, що заклала „Союз боротьби за визволення робітничої класи“, склала була ще в кінці 1895 року перше число газети під назвою „Рабочее Дело“. Цілком готове до друку, це число захопили жандарі, наскочивши з 8 на 9 грудня 1895 року, в одного з членів групи, Анат. Олекс. Ванеева¹⁾, і „Рабочему Делу“ першої формації не судилося побачити світа. Передова стаття цієї газети (що її може років через 30 витягне якась „Русская Старина“ з архівів департаменту поліції) накреслювала історичне завдання робітничої класи в Росії і на чолі цих завдань ставила завоювання політичної волі. Далі була стаття „Про що думають наші міністри“, присвячена поліцейському розгромові Комітетів Грамотности, і низка кореспонденцій не тільки з Петербургу, але і з інших місцевостей Росії (наприклад, про побій робітників у Ярославській губернії). Отже ця, коли не помиляємося, „перша спроба“ російських соціал-демократів 90-х років являла собою газету не вузько-місцевого, тим більше не „економічного“ характеру, газету, що намагалася сполучити страйкову боротьбу з революційним рухом проти самодержавства й притягти всіх пригноблених політикою реакційної сваволі („мракобесня“), щоб підтримували вони соціал-демократію. І ніхто, хоч трохи обізнаний із станом руху в той час, не сумніватиметься, що подібна газета здобула-б повне співчуття і робітників столиці, і революційної інтелігенції, і мала-б як-найширше розповсюдження. А неуспіх цього заходу довів лише, що тодішні соціал-демократи були не в силі задовольнити пекучу потребу моменту через недостачу в них революційного досвіду і практичної підготовлености. Те саме треба сказати і про „С. П. Б. Рабочий Листок“ і особливо про „Рабочую Газету“ та про „Маніфест“ утвореної на-весні 1898 р. Р. С.-Д. Р. П.

¹⁾ А. О. Ванеев умер 1899 року в Східному Сибіру від сухит, що винес він з одиночного ув'язнення в „предварилці“. Тому ми і вважали за можливе оголосити наведені в тексті відомості, що за їх певність ми речимося, бо походять вони від осіб, що безпосередньо й найближче знали А. О. Ванеева.

Само собою розуміється, що нам і на думку не спадає ставити цю невідготованість у провину тодішнім діячам. Але щоб скористатися досвідом руху і витягти з цього досвіду практичну науку, треба адати собі цілком справу про причини та значіння тої чи іншої хиби. Тому надто важливо встановити, що частина (може навіть більшість) соціал-демократів, що діяли в 1895—1898 рр., цілком справедливо вважала за можливе тоді-ж-таки, в самому початку „стихійного“ руху, виступити з найширшою програмою і бойовою тактикою¹⁾. А невідготованість більшости революціонерів, будши явищем цілком природнім, ніяких особливих побоювань викликати не могла. Коли поставлено завдання правильно, коли була енергія на повторні спроби здійснити ці завдання,— то тимчасові невдачі являли собою півлиха. Революційна досвідченість і організаторська вправність — речі наживні. Аби тільки була охота виробляти в собі потрібні властивості! Аби тільки була свідомість хиб, що дорівнює в революційній справі більше ніж половині виправлення!

Але пів-лиха зробилося справжнім лихом, коли ця свідомість почала мерхнути, (а вона була дуже жива у діячів названих раніше груп), коли з'явилися люди. — і навіть соціал-демократичні органи. — що хибу ладні були піднести на степінь чесноти, що спробували навіть теоретично уґрунтувати своє рабське плазування і схиляння перед стихійністю. Цьому напрямкові, що його зміст дуже неточно характеризує надто вузьке, щоб висловити його, поняття „економізм“, час зробити підсумки.

По-перше, придушення свідомости від стихійности, що ми зазначили, відбулося також стихійно. Це здається каламбуром, але-ж це, — на жаль, — гірка правда. Воно відбулося не в наслідок одертої боротьби двох цілком протилежних поглядів і перемоги одного над другим, а через те, що жандарі „видирали“ що-раз більшу кількість революціонерів „старих“, і через те, що чим-раз більше виходило на сцену „молодих“ „В. В. російської соціал-демократії“. Кожний, хто — не скажу: брав участь у сучаснім російським русі, а хоч-би тільки нюхав його дух, чудово знає що справа стоїть саме так. І якщо ми все-ж-таки особливо наполягаємо на тому, щоб читач цілком з'ясував собі цей загальновідомий факт, якщо ми для наочности, так-би мовити, наводимо відомості про „Рабочее Дело“ першої формації та про суперечку між „старими“ й „молодими“ на початку 1897 року, — то це тому, що на незнанні цього факту з боку загалу (або й зовсім молододі молоді) спекулюють люди, що похваляються своїм „демократизмом“. Далі ми ще до цього повернемося.

По-друге, вже на першій літературній прояві економізму ми можемо спостерігати те в вищій мірі своєрідне і вельми характерне для розуміння всіх неагод серед сучасних соціал-демократів явище, що прихильники „суто-робітничого руху“, поклонники найтіснішого

¹⁾ „Негативно ставлячись до діяльности соціал-дем. кінця 90-х років, „Искра“ ігнорує відсутність у ті часи умов для іншої роботи, крім боротьби за дрібні вимоги“ — заявляють економісти в своїм „листі до російск. с.-д. органів“ („Искра“, № 12). (Див. том IV творів Леніна. Ред.). Наведені в тексті факти доводять, що це твердження про „відсутність умов“ діє метрально протилежне правді. Не тільки в кінці, але й у половині 90-х років були цілком наявні всі умови для іншої роботи, крім боротьби за дрібні вимоги, усі умови, крім достатнього підготовлення керівників. Отже, де-б одверто визнати цей брак підготовлення з нашого боку, з боку ідеологів, керівників, — „економісти“ хочуть скласти все на „відсутність умов“, на вплив матеріального оточення, що визначає шлях, з якого ніяким ідеологам руху не стягти. Що не таке, як не плазування перед стихійністю? як не закоханість „ідеологів“ у свої хиби?

й найбільш „органічного“ (вислів „Раб. Дела“) звязку з пролетарською боротьбою, противники всякої не робітничої інтелігенції (хоч-би це була й соціалістична інтелігенція) примушені, щоб оборонити свою позицію, вдаватися до аргументів буржуазних „тільки тред-юніоністів“. Це показує нам, що „Раб. Мысль“ з самого початку, — несвідомо для самої себе, — заходилося здійснювати програму „Credo“. Це показує (цього ніяк не може зрозуміти „Раб. Дело“), що всяке схвалення перед стихійністю робітничого руху, всяке применшення ролі „свідомого елемента“, ролі соціал-демократії означає тим самим, — зовсім незалежно від того, чи бажає цього той, хто применшує цю ролу, чи ні, — збільшення впливу буржуазної ідеології на робітників. Усі, хто товмачить про „перецінення ідеології“¹⁾, про прибільшення ролі свідомого елемента²⁾, то-що, уявляють, що суто-робітничий рух сам із себе може виробити й виробить собі самостійну ідеологію, аби тільки робітники „вирвали з рук керовників свою долю“. Але це ґрунтовна помилка. В додаток до сказаного раніше наведемо ще такі вельми справедливі й важливі слова Кавцького, що він їх сказав з приводу проєкту нової програми австрійської соціал-демократичної партії³⁾:

„Багато з наших ревізіоністських критиків гадають, наче-б то Маркс стверджував, що економічний розвиток і класова боротьба створюють не тільки умови соціалістичної продукції, але також безпосередньо спорождають свідомість (курсив К. К.) її необхідности. Так от ці критики заперечують, що країні найвишого капіталістичного розвитку — Англії — найбільше чужа ця свідомість. На підставі проєкту можна було-б гадати, що цей ніби ортодоксально-марксістський погляд, заперечуваннй зазначеним способом, поділяє і комісія, що виробляла австрійську програму. В проєкті стоїть: „Що дужче капіталістичний розвиток збільшує пролетаріят, то більше він змушений і здобуває спромугу провадити боротьбу проти капіталізму. Пролетаріят приходить до „свідомости“ про можливість та необхідність соціалізму“. В таким звязку соціалістичну свідомість уявляється як неодмінний безпосередній наслідок пролетарської класової боротьби. А це зовсім неправдиво. Розуміється, соціалізм, як наука, так само корениться у сучасних економічних стосунках, як і класова боротьба пролетаріату, так само, як і ця остання, впливає з боротьби проти вбогства та злиднів мас, що їх капіталізм спорождає, але соціалізм і класова боротьба виникають одне поряд одного, а не одне з одного виникають за різних передумов. Сучасна соціалістична свідомість може виникнути тільки на основі глибокого наукового знання. Справді, сучасна економічна наука настільки-ж є умовою соціалістичної продукції, як і сучасна, скажем, техніка, а пролетаріят над усе своє бажання не може утворити ні тої, ні другої: обидві вони виникають із сучасного суспільного процесу. А носителем науки є не пролетаріят, а буржуазна інтелігенція (курсив К. К.); адже й сучасний соціалізм виник у головах окремих членів цього шару, і вони вже передали його видатним що-до свого розумового розвитку пролетарям, а ті далі вносять його в класову боротьбу пролетаріату там, де на це дозволяють умови. Отже соціалістична свідомість є щось внесенне

1) Лист „економістів“ у № 12 „Искры“.

2) „Рабочее дело“ № 10.

3) „Neue Zeit“, 1901—1902, XX, 1; № 3, ст. 97. Проєкт комісії, що за нього говорив К. Кавцький, ухвалив Віденський з'їзд (наприкінці минулого року) в трохи зміненім вигляді.

зокола (von Aussen hineingetragenes) в класову боротьбу пролетаріату, а не щось стихійне (urwüchsig), що з неї виникло. Відповідно до цього стара гайнфельдська програма й говорила цілком справедливо, що завдання соціал-демократії є вносити в пролетаріат (дослівно: наповняти пролетаріат) свідомість його стану й свідомість його завдання. На це не було б потреби, якби ця свідомість сама собою випливала з класової боротьби. А новий проект перейняв цю тезу з старої програми і пришив його до вищенаведеної тези. Але це цілком перервало хід думки...“.

Якщо про самостійну ідеологію, що самі робітничі маси в самім процесі їх руху вироблюють, не може бути й мови ¹⁾, то питання стоїть тільки так: чи буржуазна, чи соціалістична ідеологія. Середина тут немає (бо ніякої „третьої“ ідеології людство не виробило, та й узагалі в суспільстві, котре роздирають класові суперечності, не може бути ніколи позакласової або надкласової ідеології). Тому всяке применшення соціалістичної ідеології, всяке відсторонення від неї тим самим означає зміцнення ідеології буржуазної. Товкмачат про стихійність. Але стихійний розвиток робітничого руху, йде саме до підкорення його буржуазній ідеології, йде саме за програмою „Credo“, бо стихійний робітничий рух є тред-юніонізм, є Nur-Gewerkschaftlerei, а тред-юніонізм означає якраз ідейне поневолення робітників від буржуазії. Тому наше завдання, завдання соціал-демократії полягає в боротьбі із стихійністю, полягає в тому, щоб стягти робітничий рух з цього стихійного прагнення тред-юніонізму під крильце буржуазії та притягти його під крильце революційної соціал-демократії. Фраза авторів „економічного листа в № 12 „Искры“, що ніякі зусилля найнадхненніших ідеологів не можуть стягти робітничого руху з шляху, визначуваного взаємодіянням матеріальних елементів і матеріального оточення, через це цілком рівнозначна із зреченням соціалізму, і коли-б ці автори здатні були продумати те, що вони кажуть, до краю безстрашно й послідовно, як повинен продумувати свої думки кожний, хто виступає на арену літературної і суспільної діяльності, то їм-би нічого не лишилося, як скласти на „порожніх грудях непотрібні руки“ і... і віддати поле дії панам Струве і Прокоповичам, що тягнуть робітничий рух „по лінії найменшого опору“, тоб-то по лінії буржуазного тред-юніонізму, або панам Зубатовим, що тягнуть його по лінії попівсько-жандарської „ідеології“.

Згадайте приклад Німеччини. В чім полягала історична заслуга Ласаля перед німецьким робітничим рухом? У тім, що він стягнув цей рух з того шляху поступовницького тред-юніонізму й кооперативізму, куди він стихійно повертав (за ласкавої участі Шульце-Делічів і до них подібних). Щоб виконати це завдання, потрібно було щось, зовсім не схоже на розмови про применшення

¹⁾ Це не значить, звичайно, що робітники не беруть участі в пім виробленні. Але вони беруть участь не як робітники, а як теоретики соціалізму, як Прудоні і Вайтлінгі, инакше кажучи, беруть участь лише тоді й остільки, оскільки їм у більший чи менший мірі щастить опанувати знання свого віку й посувати це знання наперед. А щоб робітникам частіше це вдавалося, для цього треба якомога більше дбати про підвищення рівня свідомості робітників узагалі, для цього треба, щоб робітники не замикалися в штучно звужені рами „літератури для робітників“, а вчилися-б опановувати що-разу більше загальну літературу. Точніше навіть було-б сказати замість „замикалися“, — щоб їх не замикали, бо робітники сами читають і хочуть читати все, що пишуть і для інтелігенції, і тільки деякі (погані) інтелігенти гадають, що „робітникам“ досить оповідати про фабричні поради та переживувати давно відоме.

стихійного елемента, про тактику-процес, про взаємодіяння елементів і оточення і т. и. Для цього потрібна була запекла боротьба з стихійністю, і тільки в наслідок такої довгі-довгі роки веденої боротьби досягнуто, наприклад, того, що робітнича людність Берліну з підпори поступовницької партії зробилася одною з найкращих фортець соціал-демократії. І боротьбу цю зовсім ще не закінчено й дотепер (як могло-б видатися людям, що вивчають історію німецького руху за Прокоповичем, а філософію його за Струве). І тепер німецька робітничка класа, якщо так можна мовити, роздрібнена поміж кількох ідеологій: частина робітників об'єднана в католицькі й монархічні робітничі спілки, друга — в гірш-дункерівські, засновані від буржуазних поклонників англійського тред-юніонізму, третя — в спілки соціал-демократичні. Остання частина незмірно більша за всі інші, але цього верховенства соціал-демократична ідеологія могла досягти і це верховенство вона може зберегти тільки невхильною боротьбою з усіма іншими ідеологіями.

„Але чому-ж, — питає читач, — стихійний рух, рух по лінії найменшого опору йде саме до панування буржуазної ідеології? З тої простої причини, що буржуазна ідеологія походженням своїм далеко старіша за соціалістичну, що вона всебічніше розроблена, що вона має незмірно більші засоби до поширення¹⁾. І чим молодший є соціалістичний рух у якійсь країні, тим енергійніша через це мусить бути боротьба проти всіх спроб зміцнити несоціалістичну ідеологію, тим рішучіше треба остерігати робітників од тих поганих порадишників, що кричать проти „приблизнення свідомого елемента“ і т. ин. Автори економічного листа в один голос з „Раб. Делом“ бичують нетерпимість, властиву дитячому періоду руху. Ми на це відповімо: так, наш рух справді перебував в дитячій стані, і щоб швидше змужніти, він саме й мусить заразитися нетерпимістю до людей, що затримують його зростання своїм схилянням перед стихійністю. Нема нічого смішнішого і нічого шкідливішого, як удавати з себе дідуганів, що давно вже пережили всі рішучі епізоди боротьби.

По-третє, перше число „Раб. Мысли“ показує нам, що назва „економізм“ (від котрої ми, звичайно, не думаємо відмовлятися, бо так або инакше, а ця назва вже встановилася) не досить точно передає суть нового напрямку. „Раб. Мысль“ не відкидає цілковито політичної боротьби: в тім сгадуті каси, що його надруковано в № 1 „Раб. Мысли“, сказано про боротьбу з урядом. „Раб. Мысль“ лише гадає, що „політика завсіди слухняно йде за економікою“ (а „Рабочее Дело“ відмінняє цю тезу, запевняючи в своїй програмі, що в Росії більше ніж у всякій іншій країні економічна боротьба не розривна з політичною). Ці тези „Рабочей Мысли“ й „Рабочего Дела“ цілком хибні, якщо під політикою розуміти соціал-демократичну політику. Дуже часто економічна боротьба робітників буває звязана (хоча й не нерозривно) з політикою буржуазною, клерикальною та ин., як ми вже бачили. Тези „Раб. Дела“ слухні, якщо під

¹⁾ Часто кажуть: робітничка класа стихійно тягнеться до соціалізму. Це цілком справедливо в тім розумінні, що соціалістична теорія найглибше за всі і найвірніше визначає причини злигоднів робітничої класи, а тому робітники й засвоюють її так легко, якщо тільки ця теорія сама не пасує перед стихійністю, якщо тільки вона підпорядковує собі стихійність. Звичайно це зрозуміле само собою, але „Раб. Дело“ якраз забуває й переверчує це зрозуміле. Робітничка класа стихійно тягнеться до соціалізму, але найпоширенішу (що її повсякчас воскрешають в найрізкоманітніших формах) буржуазну ідеологію, не зважаючи на це, стихійно найбільше навивдаєтья робітники.

політикою розуміти політику тред-юніоністську, тоб-то загальне прагнення всіх робітників добиватися собі від держави тих чи інших заходів, направлених проти алигоднів, властивих їхньому становищу, заходів, що проте ще не усуюють цього становища, тоб-то не знищують підпорядкування праці капіталові. Це прагнення дійсно спільне й англійським тред-юніоністам, що вороже ставляться до соціалізму, і католицьким робітникам, і робітникам „зубатовським“, і иншим. Єсть політика і політика. Отже ми бачимо, що в царині політичної боротьби „Раб. Мысль“ виявляє не стільки її заперечення, скільки схиляння перед її стихійністю, перед її несвідомістю. Цілком визнаючи політичну боротьбу, що виростає стихійно з самого робітничого руху (певніше: політичні побажання і вимоги робітників), вона цілком одмовляється самостійно виробляти специфічну соціал-демократичну політику, що відповідає загальним завданням соціалізму й сучасним російським умовам.

III.

ТРЕД-ЮНІОНІСТСЬКА І СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНА ПОЛІТИКА.

а) Політична агітація та її звужування з боку економістів.

Усім відомо, що широке розповсюдження й закріплення економічної¹⁾ боротьби російських робітників йшло в парі з утворенням „літератури“ економічних (фабричних і професійних) викриваннів. Головним змістом „листівок“ було викривання фабричних порядків, і серед робітників скоро спалахнула справжня пристрасть до викриваннів. Як тільки робітники побачили, що гуртки соціал-демократів хочуть і можуть постачати їм нового роду листівки, що кажуть усю правду про злиденне життя, надмірно важку працю і безправне становище їх, — вони стали, сказати-б, засипати дописами з фабрик і заводів. Ця „викривальна література“ робила величезну сенсацію не тільки на тій фабриці, що її порядки бичувала дана листівка, але й на всіх інших фабриках, де щось чули про викриті факти. А як потреби й алигодні робітників різних закладів і різних професій мають багато спільного, то „правда про робітниче життя“ захоплювала всіх. Серед найвідсталіших робітників розвинулася справжня пристрасть „друкуватися“ — шляхетна пристрасть до цієї зародкової форми війни з усім сучасним суспільним ладом, побудованим на грабунку і насильстві. І „листівки“ у величезній більшості випадків були дійсно проголошенням війни, бо викривання страшенно збурювало, викликало з боку робітників спільну вимогу усунути найбільш кричущі непорядки і готовність підтримати ці вимоги страйками. Самі фабриканти нарешті до такої міри мусіли бути визнати значіння цих листівок, як проголошення війни, що часто-густо не хотіли й дождатися самої війни. Викривання, як і завіди, зробилися силою вже через самий факт своєї появи, набули значіння могутнього

¹⁾ Щоб уникнути непорозумінь, зазначимо, що в дальшій викладі ми всюди під економічною боротьбою розуміємо (згідно з усталовленим у нас слововжитком) ту „практично-економічну боротьбу“, що її Енгельс назвав, у наведеній вище цитаті, „опором капіталістам“, і що у вільних країнах називають її професійною, синдикальною або тред-юніоністською боротьбою.

морального тиску. Траплялося не раз, що одної появи листівки було досить, щоб задовольнялося всі або частину вимог. Одним словом, економічні (фабричні) викривання були і тепер лишаются важливою підмогою економічної боротьби. І це значіння лишиться за ними, доки існуватиме капіталізм, що спорождає неминучо самооборону робітників. В найбільш передових європейських країнах можна спостерігати і тепер, як викривання неспорядків якогось там закуткового „промислу“ або якоїсь усіма забутої галузі хатньої роботи править за вихідний пункт до розбудження класової свідомості, до початку професійної боротьби й поширення соціалізму¹⁾.

Переважає більшість російських соціал-демократів останнього часу була майже цілком захоплена цією роботою організації фабричних викривань. Досить згадати „Раб. Мысль“, щоб бачити, до якої міри доходило це захоплення, як при цьому забувалося, що сама собою це по суті ще не соціал-демократична, а тільки тред-юніоністська діяльність. Викривання захоплювали, по суті, тільки стосунки робітників даної професії до їхніх хазяїв і досягали тільки того, що продавці робочої сили навчилися вигідніше продавати цей „товар“ і боротися з покупцем на ґрунті суто комерційної угоди. Ці викривання могли зробитися (за певного використання їх з боку організації революціонерів) початком і складовою частиною соціал-демократичної діяльності, але також могли (а за схилення перед стихійністю й повинні були) вести до „тільки професійної“ боротьби і до не-соціал-демократичного робітничого руху. Соціал-демократія керує боротьбою робітничої класи не тільки за вигідні умови продажу робочої сили, а й за знищення того суспільного ладу, що змушує вбогих продаватися багатіям. Соціал-демократія репрезентує робітничу класу не в її стосункові до даної тільки групи підприємців, а в її стосункові до всіх клас сучасного суспільства, до держави, як організованої політичної сили. Звідсіля зрозуміло, що соціал-демократи не тільки не можуть обмежитися економічною боротьбою, але й не можуть допустити, щоб організація економічних викривань становила їхню переважну діяльність, Ми мусимо активно взятися до політичного виховання робітничої класи, до розвитку її політичної свідомості. З цим тепер, після першого натиску на економізм з боку „Зари“ з „Искрою“, „усі згодні“ (хоча дехто тільки на словах, як ми зараз побачимо).

Спитаємо, в чім-же мусить полягати політичне виховання? Чи можна обмежитися пропагандою ідеї про ворожість робітничої класи до самодержавства? Звісно, ні. Не досить пояснювати політичне пригноблення робітників (як не досить було пояснювати їм протиріччя їхніх інтересів до інтересів хазяїв). Треба агітувати з приводу кожного конкретного прояву цього пригноблення (як ми почали агітувати з приводу конкретних проявів економічного гніту).

¹⁾ В цім розділі ми говоримо тільки про політичну боротьбу, про ширше чи вужче її розуміння. Тому лише мимохідь одзначимо, просто як курйоз, обвинувачення від „Раб. Дела“ „Искры“ в „зайвім утримуванні“ що-до економічної боротьби („Два с'езда“ стр. 27, розмазав це Мартінов у своїй брошурі „Соціал-демократія і робітничий клас“). Коли-б панове обвинуватчики визначили хоча-б на пуди або на друковані аркуші (як вони люблять робити) відділ економічної боротьби в „Искре“ за рік і порівняли-б до відповідного відділу „Раб. Дела“ і „Раб. Мысли“, разом узятих, то вони-б легко побачили, що відстають навіть і в цього боку. Мабуть свідомість цієї простої істини змушує їх уживати доказів, що ясно показують їх замішання „Искре“ — пишуть вони — „мимо-полі (!) доводиться (!) вважати на владні потреби життя і хоча-б (!) уміщувати дописи про робітничий рух („Два с'езда“, ст. 29). Оце справді аргумент, що нас розбиває!

А що це пригноблення падає на різні класи суспільства, що воно виявляється в найрізноманітніших ділянках життя й діяльності, і професійної, і загально-громадянської, і особистої, і родинної, і релігійної, і наукової і ин. і ин., то чи не очевидно, що ми не виконаємо свого завдання розвивати політичну свідомість робітників, коли ми не візьмемо на себе організацію всебічного політичного викривання самодержавства? Адже для того, щоб агітувати з приводу конкретних проявів гніту, треба викрити ці прояви (як треба було викривати фабричні зловживання, щоб вести економічну агітацію).

Здавалося-б, це ясно? Але саме тут і виявляється, що з конечною потребою всебічно розвивати політичну свідомість „усі“ згодні тільки на словах. Тут от і виявляється, що „Раб. Дело“, наприклад, не тільки не брало на себе завдання організувати (чи покласти початок організації) всебічних політичних викривань, але стало тягти назаді „Искру“, що заходила коло цього завдання. Слухайте: „Політична боротьба робітничої класи є лише“ (саме не лише) „найрозвиненіша, найширша й найдійсніша форма боротьби економічної“ (програма „Раб. Дела“, „Раб. Дело“, № 1, стор. 3). „Тепер перед соціал-демократами стоїть завдання — як надати по змові самій економічній боротьбі політичного характеру“ (Мартинов у № 10, ст. 42). „Економічна боротьба є придатний для найширшого вжитку засіб утягувати маси в активну політичну боротьбу“ (резолуція з'їзду Союзу і „поправки“: „Два с'їзда“, ст. 11 і 17). Усі ці тези переймають „Раб. Дело“, як бачить читач, від самого його виникнення й аж до останніх „інструкцій редакції“, і всі вони виявляють, очевидно, один погляд на політичну агітацію й боротьбу. Придивіться-ж до цього погляду з точки зору переважної у всіх економістів думки, що політична агітація мусить іти слідом за економічною. Чи правдиве те, що економічна боротьба є взагалі ¹⁾ „придатний до найширшого вжитку засіб“ утягувати маси в політичну боротьбу? Зовсім неправдиво. Аж ніяк не менше „придатним до широкого вжитку“ засобом такого „втягування“ є всі й усякі прояви поліцейського гніту й самодержавного бешкетування, а зовсім не такі тільки прояви, що зв'язані з економічною боротьбою. Земські начальники й кара на тіло селян, хабарництво урядовців і поводження поліції з міським „простонароддям“, боротьба з голодними і пькування на народне прагнення світла та знання, здирання податків і переслідування сектантів, муштрування салдатів і салдатське поводження зі студентами та з ліберальною інтелігенцією, — чом усі ці й тисячі інших подібних проявів гніту, безпосередньо не зв'язаних з „економічною“ боротьбою, являють собою взагалі менш „придатні до широкого вжитку“ засоби й приводи політичної агітації, втягування маси в політичну боротьбу? Якраз навпаки: в загальній сумі тих життєвих випадків, коли робітник терпить (за себе або за

¹⁾ Ми кажемо „взагалі“, бо в „Раб. Дело“ мова йде саме про загальні принципи й загальні завдання цілої партії. Безперечно, що бувають випадки на практиці, коли політика дійсно мусить іти слідом за економікою, але казати про це в резолюції, призначеній для всієї Росії, можуть тільки економісти. Адже-ж бувають і такі випадки, коли „з самого початку“ можна вести політичну агітацію „тільки на економічнім ґрунті“, — а проте „Раб. Дело“ додумалося, нарешті, до того, що в цім „немає ніякої потреби“ („Два с'їзда“, ст. 11). В дальшій розділі ми покажемо, що тактика „політиків“ і революціонерів не тільки не ігнорує тред-юніоністських завдань соціал-демократії, а, навпаки, одна тільки й забезпечує їх послідовне переведення.

близьких йому людей) від безправности, сваволі й насильства—лише невеличку меншість складають, без сумніву, випадки поліцейського гніту саме в професійній боротьбі. Нащо-ж завчасу звужувати розмах політичної агітації, проголошуючи за „придатний до найширшого вжитку“ лише один із засобів, що поряд його для соціал-демократа повинні стояти інші, загалом кажучи, не менш „придатні до широкого вжитку“?

В часи давно минулі (рік тому!..) „Раб. Дело“ писало: „Найближчі політичні вимоги стають приступними для маси після одного або, в крайньому разі, декількох страйків“, „як тільки уряд вдався до поліції й жандармерії“ (№ 7, ст. 15, серпень 1900 р.). Цю опортуністичну теорію стадій тепер „Союз“ уже відкинув, він робить нам поступку, заявляючи: „нема ніякої потреби з самого початку вести політичну агітацію тільки на економічнім ґрунті“ („Два с'езда“, ст. 11). Майбутній історик російської соціал-демократії з самого вже того, що відкидає „Союз“ частину своїх старих помилок, побачить краще, ніж з усяких довгих міркувань, до якого приниження доводили соціалізм наші економісти! Але яка-ж наївність була з боку Союзу уявляти, що ціною цієї відмови від одної форми звужування політики нас можна спонукати погодитись на другу форму звужування! Чи не логічніше було-б і тут сказати, що „економічну боротьбу слід провадити якомога ширше, що з неї завсіди слід користатися для політичної агітації, але „немає ніякої потреби“ вважати економічну боротьбу за придатний до найширшого вжитку засіб для втягування маси в активну політичну боротьбу?

Союз надає значіння тому, що він замінив виразом „придатний до найширшого вжитку засіб“ вираз „найкращий засіб“, що стоїть у відповідній резолюції IV з'їзду Єврейського Робітничого Союзу (Бунду). Ми, справді, вагалися-б сказати, яка з цих резолюцій краща: на нашу думку, обидві гірші. І Союз і Бунд збиваються тут (може почасти навіть несвідомо, під впливом традиції) на економічне, тред-юніоністське тлумачення політики. По суті справа аж ніяк не змінюється від того, чи робиться це за допомогою слівця „найкращий“, чи за допомогою слівця „придатний до найширшого вжитку“. Коли-б Союз сказав, що „політична агітація на економічнім ґрунті“ є найширше вживаний (а не „придатний до вжитку“) засіб, то він-би мав рацію що-до певного періоду в розвиткові нашого соціал-демократичного руху. Саме він-би мав рацію що-до економістів, що-до багатьох практиків (якщо не більшості їх) 1898—1901 років, бо ці практики-економісти справді політичну агітацію застосовували (оскільки вони її взагалі застосовували!) майже виключно на економічнім ґрунті. Таку політичну агітацію визнавали й навіть рекомендували, як ми бачили, і „Раб. Мысль“, і „група самосвободження“! „Раб. Дело“ мусіло рішучо засудити те, що корисну справу економічної агітації супроводило шкідливе звужування політичної боротьби, а воно замість того проголошує найширше вживаний (економістами) засіб за придатний до найширшого вжитку!

Не дивно, що коли ми називаємо цих людей економістами, їм нічого не лишається, як лаяти нас на всі заставки і „містифікаторами“, і „дезорганізаторами“, і „папськими нунціями“, і „набріхувачами“¹⁾; плакати перед усім і кожним, що їм тяжку кривду запо-

¹⁾ Достотні вирази брошури „Два с'езда“, ст. 31, 32, 28 і 30.

діяно, заявляти, мало не присягаючись: „в економізмі тепер жадні-сінька соціал-демократична організація не винна“¹⁾. Ох, ці набріхувачі, ці злі політики! Чи не навмисне вони весь економізм вигадали, щоб через саме тільки своє людоненависництво смертельно кривдити людей?

Який конкретний, реальний зміст має в устах Мартинова поставлення соціал-демократії завдання: „надати самій економічній боротьбі політичного характеру“? Економічна боротьба є колективна боротьба робітників з хазяями за вигідні умови продажу робочої сили, за поліпшення умов праці й життя робітників. Ця боротьба необхідно є боротьба професійна, бо умови праці надто різноманітні в різних професіях, і, значить, боротьба за поліпшення цих умов не може не провадитися по професіях (через професійні спілки на Заході, тимчасові професійні об'єднання й листівки в Росії, то-що). Отже, надати „самій економічній боротьбі політичного характеру“ — це значить домагатися здійснення тих самих професійних вимог, того самого професійного поліпшення умов праці за допомогою „законодавчих і адміністративних заходів“ (як висловлюється Мартинов на дальшій, 43 сторінці своєї статті). Саме це й роблять і завжди робили всі професійні робітничі спілки. Загляньте в твір Ґрунтовних учених (і „ґрунтовних“ опортуністів) подружжя Вебів і ви побачите, що англійські робітничі спілки з давніх давен уже усвідомили і здійснюють завдання „надати самій економічній боротьбі політичного характеру“, з давніх давен борються за свободу страйків, за усунення всіх і всяких правних перепон кооперативному і професійному рухові, за видання законів на оборону жінок і дітей, за поліпшення умов праці через санітарне і фабричне законодавство, то-що.

Отже за бучною фразою: „надати самій економічній боротьбі політичного характеру“, що звучить „страшенно“ глибокодумно і революційно, ховається по суті традиційне намагання принизити соціал-демократичну політику до політики тред-юніоністської! Під позором виправлення однібочности „Искры“, котра ставить—бачите— „революціонування догми вище за революціонування життя“²⁾, нам підносять, як щось нове, боротьбу за економічні реформи. Справді, нічогосінько иншого, крім боротьби за економічні реформи, немає у фразі: „надати самій економічній боротьбі політичного характеру“. І Мартинов сам-би міг додуматися до цього нехитрого висновку, коли-б гарненько вдумався в значіння своїх власних слів. „Наша партія, — каже він, висуваючи свою найтяжчу гармату проти „Искры“, — могла-б і мусіла-б ставити урядові конкретні вимоги законодавчих і адміністративних заходів проти економічного визиску, проти безробіття, проти голоду і т. д.“ (ст. 42—43 в № 10 „Раб. Дела“). Конкретні вимоги заходів — хіба це не є вимоги соціальних реформ? І ми ще раз питаємо безсторонніх читачів, чи набріхуємо ми на рабочеделенців (хай дарують мені за це незграбне ходяче слівце), називаючи їх захованими бернштайніянцями, коли вони висувають, як своє розходження з „Искрой“, тезу про конечну потребу боротьби за економічні реформи?

¹⁾ „Два с'езда“, ст. 32.

²⁾ „Раб. Дело“, № 10, ст. 60. Це — Мартиновський варіант того приєднання до сучасного, хаотичного стану нашого руху тези: „кожний крок дійсного руху важливіший за десяток програм“, котре ми вже схарактеризували вище. По суті, це тільки переклад російською мовою вславленої Бернштайнівської фрази: „рух — то все, кінцева мета — ніщо“.

Революційна соціал-демократія завжди залучала і залучає до своєї діяльності боротьбу за реформи. Але з „економічної“ агітації вона користується, щоб урядові подавати не тільки вимоги всяких заходів, а також (і передусім) вимоги перестати бути самодержавним урядом. Крім того, вона вважає за свій обов'язок подавати урядові цю вимогу не тільки на ґрунті економічної боротьби, а й на ґрунті всіх узагалі проявів громадсько-політичного життя. Одним словом, вона підпорядковує боротьбу за реформи, як частину цілому, революційній боротьбі за волю й за соціалізм. А Мартинов воскрешує в іншій формі теорію стадій, силкуючись накинути неодмінно економічний, так-би мовити, шлях розвитку політичної боротьби. В момент революційного піднесення виступаючи з особливим ніби „завданням“ боротьби за реформи, він цим тягне партію назад і ллє воду на млин і „економічного“ і ліберального опортунізму.

Далі. Соромливо заховавши боротьбу за реформи під бундючну тезу „надати самій економічній боротьбі політичного характеру“, Мартинов виставив, як щось осібне, самі лише економічні (й навіть самі лише фабричні) реформи. Чому він це зробив, ми не знаємо. Може через недогляд? Але коли-б він мав на увазі не тільки „фабричні“ реформи, то тоді вся його теза, щойно нами наведена, втратила-б усякий зміст. Може через те, що він вважає за можливі і ймовірні з боку уряду „поступки“ тільки в царині економічній ¹⁾? Якщо так, то це є дивна помилка: поступки можливі і бувають і в царині законодавства про різку, про паспортти, про викупні виплати, про сектанство, про цензуру і ин. й ин. „Економічні“ поступки (або псевдопоступки) для уряду звичайно найдешевші й найвигідніші, бо він сподівається здобути цим довір'я в робітничих мас до себе. Але саме тим-то ми, соціал-демократи, і не повинні аж ніяк і абсолютно нічим давати місце думці (чи непорозумінню), ніби для нас дорожчі економічні реформи, ніби ми саме їх уважаємо за надто важні, або-що. „Такі вимоги — каже Мартинов про конкретні вимоги законодавчих і адміністраційних заходів — вимоги, що він висунув раніше, — не були-б порожнім згуком, бо, сподіваючись на певні реальні наслідки, їх могла-б активно підтримати маса робітничача“... Ми не економісти, о ні! Ми тільки так само по-рабському плазуємо перед „реальністю“ конкретних наслідків, як от панове Бернштайни, Прокоповичі, Струве, Р. М. і tutti quanti! Ми тільки даємо зрозуміти (разом з Нардлем Тупорилловим), що все, що не „обіцяє реальних наслідків“, є „порожній звук“! Ми тільки висловлюємося так, наче робітничача маса нездатна (і не довела вже свою здатність, усупереч тим, хто накидає їй своє філістерство) активно підтримувати в сякий протест проти самодержавства, навіть абсолютно ніяких реальних наслідків не сподіваючись від цього!

Візьміть хоча-б ті-ж-таки, що їх сам Мартинов навів, приклади про „заходи“ проти безробіття й голоду. Тоді як „Раб. Дело“ працює, коли вважати на його обіцянку, над виробленням і розробленням „конкретних (у формі законопроектів?) вимог законодавчих і адміністраційних заходів“, що „обіцяють реальні наслідки“ — в цей час „Искра“, „незмінно ставлячи революціонування догми вище за революціонування життя“, намагалася пояснити нерозривний зв'язок

¹⁾ Ст. 43: „Звісно, коли ми рекомендуємо робітникам ставити урядові певні економічні вимоги, ми це робимо через те, що в царині економічній самодержавний уряд з примусу ладен іти на певні поступки“.

безробіття з усім капіталістичним ладом, попереджала, що „голод іде“, викривала поліцейську „боротьбу з голодними“ й обурливі „тимчасово-каторжні правила“, в цей час „Заря“ випускала окремим відбитком, як агітаційну брошуру, частину присвяченого голодові „внутрішнього огляду“. Але, боже-ж мій, які „однобічні“ при цьому були непоправно-вузькі ортодокси, глухі до велінь „самого життя“ догматики! Ні в одній з їхніх статей не було—який жах!—ні одної, чи можете собі уявити: рішуче ні одної „конкретної вимоги“, що „обіцяє реальні наслідки“! Нещасні догматики! Віддати їх у науку до Кричевських і Мартинових, щоб переконати в тім, що тактика є процес зростання, що росте і т. д., і що треба самій економічній боротьбі надати політичного характеру!

„Економічна боротьба робітників з хазяями і з урядом („економічна боротьба з урядом“!), крім свого безпосереднього революційного значіння, має ще те значіння, що вона нашоухе робітників безнастанно на питання про їхню політичну безправність“ (Мартинов, ст. 44). Ми цю цитату виписали не для того, щоб повторювати в сотій і тисячній раз сказане вже раніше, а для того, щоб сугубо подякувати Мартинову за цю нову й чудесну формулу: „Економічна боротьба робітників з хазяями й урядом“. Яка краса! З яким ненаслідуваним талантом, з яким майстерним елімінуванням усіх часткових розходжень і різниць у відтінках між економістами висловлено тут у короткій і ясній тезі всею сутю економізму, починаючи з заклик у робітників до „політичної боротьби, яку вони ведуть в інтересах спільних, маючи на увазі поліпшення стану всіх робітників“¹⁾, продовжуючи теорією стадій і кінчаючи резолюцією з'їзду про „придатність до найширшого вжитку“ та ин. „Економічна боротьба з урядом“ саме й є тред-юніоністська політика, від якої до соціал-демократичної політики ще дуже й дуже далеко.

в) Політичні викривання і „виховання революційної активності“.

Висовуючи проти „Искры“ свою „теорію“ „підвищення активності робітничої маси“, Мартинов насправжки виявив намагання принизити цю активність, бо за найкращий, надто важливий, „придатний до найширшого вжитку“ засіб пробудження та закінцієї активності він проголосив ту-ж таки економічну боротьбу, що перед нею плазували й усі економісти. Тому й характерна ця помилка, що вона властива далеко не самому Мартинову. А насправжки „підвищення активності робітничої маси“ можна досягти тільки за тієї умови, якщо ми не будемо обмежуватися „політичною агітацією на економічній ґрунті“. А одною з основних умов потрібного поширення політичної агітації є організація всебічних політичних викривань. Инакше як не на цих викриваннях не може виховатися політична свідомість і революційна активність мас. Тому діяльність такого роду становить одну з найважливіших функцій всієї міжнародньої соціал-демократії, бо й політична свобода аж ніяк не усовує, а тільки трохи пересовує сферу, куди скеровується ці викривання. Наприклад, німецька партія особливо зміцнює свої позиції й поширює свій вплив саме завдяки неослабній енергії її політично-викривальної кампанії. Свідомість робітничої класи не може бути справді політичною

¹⁾ „Раб. Мисль“. „Отд. Прилож.“, ст. 14.

свідомістю, якщо робітників не привчено відгукуватися на всі й усі випадки сваволі й гнобителства, насильства й зловживання, хоч-би до яких клас ці випадки стосувалися; — і до того-ж відгукуватися саме з соціал-демократичного, а не з якогось іншого погляду. Свідомість робітничих мас не може бути свідомістю справді-класовою, якщо робітники на конкретних і до того-ж неодмінно „зободенних“ (актуальних) політичних фактах і подіях не навчаються спостерігати кожен з інших суспільних клас у всіх проявах розумового, морального й політичного життя цих клас; — не навчаються застосовувати на практиці матеріалістичну аналізу і матеріалістичну оцінку усіх сторін діяльності і життя всіх клас, шарів і груп людности. Хто звертає увагу, спостережливість і свідомість робітничої класи тільки чи хоч-би переважно на неї саму, той не соціал-демократ, бо самопізнання робітничої класи нерозривно звязане з повною виразністю не тільки теоретичних... певніше навіть сказати: не стільки теоретичних, скільки на досвіді політичного життя вироблених уявлень про взаємини всіх клас сучасного суспільства. Ось чому така глибоко шкідлива й така глибоко реакційна проповідь наших економістів, що економічна боротьба є придатний до найширшого вжитку засіб утягувати маси в політичний рух. Щоб стати соціал-демократом, робітник мусить ясно уявляти собі економічну природу і соціально-політичне обличчя поміщика й попа, вельможі й селянина, студента й босяка, знати їхні дужі і слабкі сторони, вміти розбиратися в тих ходячих фразах і різноманітних софізмах, що ними кожна класа і кожна верства прикриває свої егоїстичні забаганки і своє справжнє „нутро“, вміти розбиратися в тім, які установи і закони відбивають і як саме відбивають ті чи інші інтереси. А це „ясне уявлення“ не здобудеш ані з якої книжки: його можуть дати тільки живі картини і по гарячому сліду складені викривання того, що відбувається в дану хвилию навколо нас, про що по-своєму говорять чи хоча-б перешіптуються всі і кожне, що виявляється в таких от подіях, в таких от числах, в таких от судових присудах і ин. й ин. Ці всебічні політичні викривання являють собою неодмінну й основну умову виховання революційної активності мас.

Чому російський робітник мало ще виявляє свою революційну активність із приводу звірячого поводження поліції з народом, із приводу цькування сектантів, биття селян, із приводу бешкетування цензури, мордування салдатів, цькування найневинніших культурних заходів і т. и.? Чи не через те, що його не „наштвухує“ на це „економічна боротьба“, що йому це мало „обіцяє“ „реальних наслідків“, мало дає „позитивного“? Ні, така думка є, повторюємо, не що инше, як спроба перекласти з хворої голови на здорову, перекласти своє власне філістерство (бернштайнство теж) на робітничу масу. Ми мусимо обвинувачувати себе, свою власну відсталість од руху мас, що ми не зуміли ще організувати досить широких, яскравих, швидких викривань усіх цих паскудств. Якби ми це зробили (а ми це мусимо зробити й можемо зробити), — і найсіріший робітник зрозуміє або відчує, що із студента й сектанта, мужика і письменника знущається і бешкетує та сама темна сила, що так гнітить і душить його на кожному кроці його життя, а відчувши це, він захоче, нестримно захоче і сам відгукнутися, він зуміє тоді — сьогодні влаштувати котячий концерт цензорам, завтра демонструвати перед будинком губернатора, що придушив селянський бунт, позавтра провчить тих

жандарів у рясі, що роблять роботу святої інквізиції і т. д. Ми ще дуже мало, майже нічого не зробили для того, щоб кидати в робочі маси всебічні й свіжі викривання. Багато з нас ще й не свідомі цього свого обов'язку, а стихійно плентаються за „сірою поточною боротьбою“ у вузьких рамках фабричного побуту. За такого становища казати: „Искра“ має тенденцію зменшувати значіння поступового руху сірої поточної боротьби, порівнюючи до пропаганди блискучих і закінчених ідей“ (Мартинів, ст. 61), — значить тягти партію назад, значить обороняти й прославляти нашу непідготованість, відсталість.

Що-ж до заклику маси до дії, то це вийде само собою, якщо тільки є навч енергійна політична агітація, живі та яскраві викривання. Впіймати когось на місці злочину й заплямувати перед усіма і скрізь відразу-ж — це само собою впливає краще за всякий „заклик“, це часто-густо впливає так, що потім і не можна буде виявити, хто власне „закликав“ юрбу і хто власне висунув той чи інший план демонстрації і т. п. Закликати — не в загальному, а в конкретному розумінні слова — можна тільки на місці дії, закликати може тільки той, хто сам і зараз іде. А наша справа, справа соціал-демократичних публіцистів, поглиблювати, поширювати й збільшувати політичні викривання й політичну агітацію.

До речі про „заклики“. Єдиним органом, що до весняних подій закликав робітників активно втрутитися в таку справу, що не обіцяла робітникові зовсім ніяких реальних наслідків, як віддання студентів у салдати, — була „Искра“. Зразу-ж після опублікування розпорядження 11 січня про „віддання 183 студентів у салдати“ „Искра“ вмістила про це статтю (№ 2, лютий¹⁾) і, до будь-якого початку демонстрацій, просто кликала „робітника йти на допомогу студентові“, кликала „народ“ одверто відповісти урядові на його зухвалий виклик. Ми питаємо всіх і кожного: як і чим пояснити те визначне явище, що, кажучи так багато про „заклики“, виділяючи „заклики“ навіть у окремий вид діяльності, Мартинів ані словом не згадав про цей заклик? І чи не філістерство після цього в Мартинівське проголошення „Искри“ однією бо вона не досить „закликає“ до боротьби за вимоги, „що обіцяють реальні наслідки“?

Наші економісти, а між ними „Рабочее Дело“, мали успіх через те, що підроблювалися під нерозвинених робітників. Але робітник-соціал-демократ, робітник-революціонер (а кількість таких робітників де далі зростає) з обуренням відкине всі ці міркування про боротьбу за вимоги, „що обіцяють реальні наслідки“, то-що, бо він зрозуміє, що це тільки варіанти старої пісні про копіюку на карбованця. Такий робітник скаже своїм порадникам з „Раб. Мысли“ і з „Раб. Дела“: даремно ви метушиться, панове, втручаючись надто запопадливо в ту справу, з якою ми й самі впораємося, і ухиляючись від виконання ваших справжніх обов'язків. Адже це зовсім нерозумно, коли ви кажете, що завдання соціал-демократів — надати самій економічній боротьбі політичного характеру; це тільки початок, і не в цім головне завдання соціал-демократів, бо на цілм світі, і в Росії в тім числі, поліція часто-густо сама починає надавати економічній боротьбі політичного характеру, робітники сами

¹⁾ Див. Твори Н. Леніна, т. IV. Ред.

навчаються розуміти, за кого стоїть уряд¹⁾. Адже-ж ту „економічну боротьбу робітників із хазяями та урядом“, що з нею ви носитеся, ніби з одкрито від вас Америкою,—ведуть у масі російських глухих закутків сами робітники, що чули про страйки, але про соціалізм либонь що нічого й не чули. Адже та „активність“ нас, робітників, що її ви всі хочете підтримувати, виставляючи конкретні вимоги, що обіцяють реальні наслідки, в нас уже є, і ми сами в нашій буденній професійній дрібній роботі виставляємо ці конкретні вимоги часто без ніякої допомоги інтелігентів. Але нам мало такої активності; ми не діти, щоб нас можна нагодувати кашкою самої „економічної“ політики, ми хочемо знати все те, що знають і інші, ми хочемо докладно обізнатися з усіма сторонами політичного життя і активно брати участь у всякій і кожній політичній події. Для цього треба, щоб інтелігенти менше твердили те, що ми й сами знаємо²⁾, а більше нам дали того, чого ми ще не знаємо, чого ми сами із свого фабричного і „економічного“ досвіду і взнати ніколи не зможемо, а саме: знання політичного. Це знання можете набути собі ви, інтелігенти, і ви повинні подавати його нам у сто і в тисячу разів більше, ніж ви це робили до цього часу, а до того-ж подавати не під виглядом тільки міркувань, брошур і статей (що часто бувають — пробачте за одвертість! — нудненькі), а неодмінно у вигляді живих викривань того, що саме в даний час робить наш уряд і наші командні класи в усіх ділянках життя. Ось виконуйте старанніше цей свій обов'язок і як-найменше балакайте „про підвищення активності робітничої маси“. У нас активності далеко більше, ніж ви гадаєте, і ми вміємо підтримувати одвертою

¹⁾ Вимога „надати самій економічній боротьбі політичного характеру“ найрельсфніше виявляє схилання перед стихійністю в парині політичної діяльності. Політичного характеру економічна боротьба набуває часто-густо стихійно, тоб-то без втручання „революційної бацили—інтелігенції“, без втручання свідомих соціал-демократів. Політичного характеру набула, наприклад, і економічна боротьба робітників в Англії без жадної участі соціалістів. Завдання-ж соціал-демократів не вичерпується політичною агітацією на економічній ґрунті, завдання їхнє—перетворити цю тред-юніоністську політику на соціал-демократичну політичну боротьбу, скористуватися тими про-світками політичної свідомості, що їх зачували в робітників економічна боротьба, щоб піднести робітників до соціал-демократичної політичної свідомості. А Мартинови, де-б підносити й штовхати вперед стихійно збуджувану політичну свідомість, падають ниць перед стихійністю і твердять, до нудоти часто твердять, що економічна боротьба „наштовхус“ робітників на питання про їхню політичну безправність. Погано те, панове, що саме вас це стихійне пробудження тред-юніоністської свідомості не „наштовхус“ на питання про ваші соціал-демократичні завдання.

²⁾ На потвердження того, що всю цю промову робітників до економістів ми не марно вигадали, пошлемося на двох свідків, безперечно знайомих безпосередньо з робітничим рухом і найменше схильних бути небезсторонніми до нас, „догматиків“. бо один свідок—економіст (що навіть „Раб. Дело“ вважає за орган політичний!), другий—терорист. Перший свідок, автор прикметної своєю правдивістю і живістю статті: „Петербургское рабочее движение и практические задачи социал-демократии“ в № 6 „Раб. Дела“. Він поділяє робітників на 1) свідомих революціонерів, 2) проміжний шар і 3) решту маси. Так от проміжний шар „часто цікавиться питаннями політичного життя більше, аніж своїми найближчими економічними інтересами, що їх звязок із загальними соціальними умовами давно зрозумілий“... „Раб. Мысль“ „різко критикують“: „все те саме, давно відоме, давно читали“. „а от у політичній огляді знову нічого немає“ (ст. 30—31). Але навіть і третій шар: „чутливіша, молодша, менше розбещена шинком і церквою робітничя маса, майже ніколи не мавши змоги здобути ближку політичного змісту, товкмачить на всі боки прояви політичного життя, задумуючися над уривками відомостей про бунт студентів“ і т. д. А терорист пише: „... Раз, удруге прочитавте про дрібниці фабричного життя в різних не своїх містах, а потім і перестануть.. Нудно... Не говорити в робітничій газеті про державу... значить дивитись на робітника, як на немовлятку... Робітник не немовлятку“ („Свобода“, вид. „Революційно-соціалістичної групи“, стор. 69 і 70).

вуличною боротьбою навіть вимоги, що „ніяких реальних наслідків“ не обіцяють. І не вам „підвищувати“ нашу активність, бо у вас самих якраз активності і не вистачає. Як-найменше схиляйтеся перед стихійністю і як-найбільше думайте про підвищення своєї активності, панове!

г) Робітнича класа як передовий борець за демократію.

Ми бачили, що провадження як-найширшої агітації політичної, а, значить, і організація всебічних політичних викривань є безумовно потрібне і найпекучіше потрібне завдання діяльності, якщо ця діяльність справді соціал-демократична. Але ми зробили цей висновок, виходивши тільки з найпекучішої потреби робітничої класи мати політичне знання й політичне виховання. Тимчасом так тільки ставити питання було-б надто вузько, цим-би ігноровано загально-демократичні завдання всякої соціал-демократії взагалі й сучасної російської соціал-демократії зокрібно. Щоб по змозі конкретніше пояснити цю тезу, спробуємо підійти до справи з „найближчого“ для економіста, а саме з практичного боку. „Усі згодні“, що треба розвивати політичну свідомість робітничої класи. Спитаємо, як це зробити і що треба для того, щоб це зробити? Економічна боротьба „наштовхує“ робітників тільки на питання про ставлення уряду до робітничої класи і тому, хоч скільки-б працювали над завданням „надати самій економічній боротьбі політичного характеру“, ми ніколи не зможемо розвинути політичну свідомість робітників (до рівня соціал-демократичної, політичної свідомості) в рамках цього завдання, бо самі ці рамки завузькі. Мартиновська формула цінна для нас зовсім не тим, що вона ілюструє здібність Мартинова плутати, а тим, що вона виразно висловлює головну помилку всіх економістів, а саме — переконання, що можна розвинути класову політичну свідомість робітників із середини, так-би мовити, з економічної боротьби, тоб-то виходячи тільки (або хоча-б головним чином) із цієї боротьби, базуючись тільки (або хоча-б головним чином) на цій боротьбі. Такий погляд в основі помилковий, — і саме через те, що економісти, сердячись на нас за полеміку проти них, не хочуть подумати гарненько про джерело розходжень, і виходить така річ, що ми зовсім не розуміємо один одного, говоримо різними мовами.

Класова політична свідомість може бути принесена робітникові тільки з кола, тоб-то з-поза економічної боротьби, з-поза сфери стосунків робітників до хазяїв. Царина, що з неї тільки й можна почерпнути це знання, є царина стосунків усіх клас та шарів до держави й уряду, царина взаємин поміж усіма класами. Тому на питання, що робити, щоб принести робітникам політичне знання — не можна давати одну тільки ту відповідь, що нею здебільшого задовольняються практики, не кажучи вже про практиків, що мають нахил до економізму, а саме — відповідь: „йти до робітників“. Щоб принести робітникам політичне знання, соціал-демократи повинні йти в усі класи людності, повинні розсилати в усі боки загопи своєї армії.

Ми навмисне вибираємо таку кострубату формулу, навмисне висловлюємося спрощено різко — зовсім не через бажання говорити парадокси, а для того, щоб добре „наштовхнути“ економістів на ті

завдання, якими вони непробачно нехтують, на ту різницю поміж тред-юніоністичною й соціал-демократичною політикою, що їй вони не хочуть зрозуміти. І тому ми просимо читача не гарячитися, а уважно дослухати нас до кінця.

Візьміть найпоширеніший останніми роками тип гуртка соціал-демократів та придивіться до його роботи. Він має „зв'язки з робітниками“ і задовольняється цим, видаючи листівки, де плямується фабричні зловживання, прихильну до капіталістів поведінку уряду і поліційні насильства; на зборах з робітниками розмова не виходить звичайно або майже не виходить за межі тих самих тем; реферати й бесіди з історії революційного руху, з питань внутрішньої й закордонної політики нашого уряду, з питань економічної еволюції Росії й Європи та становища в сучаснім суспільстві тих чи інших класів і т. ин. — становлять собою величезні рідкощі, про систематичне набування й поширення зв'язків у інших класах суспільства ніхто й думки не має. По суті, для членів такого гуртка як ідеал діяча здебільшого малюється щось далеко подібніше до секретаря тред-юніону, аніж до соціаліста — політичного проводиря. Бо секретар першого-ліпшого, наприклад, англійського тред-юніону завжди допомагає робітникам провадити економічну боротьбу, організує фабричні викривання, роз'яснює несправедливість законів і заходів, що обмежують свободу страйків, свободу виставляти чати (щоб попереджати всіх і кожного, що на цім ось заводі страйк), роз'яснює односторонню прихильність третейського судді, що належить до буржуазних класів народу і ин., і ин. Коротко мовити, кожний секретар тред-юніону провадить і допомагає провадити „економічну боротьбу з хазяями й урядом“. І не можна досить обстоювати того, що це ще не соціал-демократизм, що ідеалом соціал-демократа мусить бути не секретар тред-юніону, а народній трибун, що вмів відгукуватися на всі й всілякі прояви сваволі й гніту, хоч де-б вони відбувалися, хоч-би якого шару чи класу вони торкалися, — що вмів узагальнювати всі ці прояви в одну картину поліційного насильства й капіталістичного визиску, що вмів користуватися кожною дрібницею, щоб викладати перед усіма свої соціалістичні переконання та свої демократичні вимоги, щоб роз'яснювати всім і кожному всесвітньо-історичне значіння визвольної боротьби пролетаріату. Порівняйте, наприклад, таких діячів, як Роберт Найт (відомий секретар і ватажок товариства кітлярів, одного з наймогутніших англійських тред-юніонів) і Вільгельм Лібкнехт, і спробуйте прикласти до них ті протиставлення, що в них Мартинов укладає свої розходження з „Іскрою“. Ви побачите, — я починаю перегортати сторінки статті Мартинова, — що Р. Найт далеко більше „закликав маси до певних конкретних дій“ (39), а В. Лібкнехт більше займався „революційним освітленням всього сучасного ладу та його часткових проявів“ (38 — 39); що Р. Найт „формулював найближчі вимоги пролетаріату і вказував на засоби, як здійснити їх“ (41); а В. Лібкнехт, роблячи й це, не одмовлявся також „одночасно керувати активною діяльністю різних опозиційних шарів“, „диктувати для них позитивну програму чину“¹⁾ (41); що Р. Найт намагався саме „надати по змозі самій економічній боротьбі політичного характеру“ (42) і чудово вмів „ставити урядові конкретні вимоги, що обіцяють певні реальні наслідки“ (43), тоді як

¹⁾ Наприклад, підчас франко-пруської війни Лібкнехт диктував програму чину всій демократії, — і ще більше це робили Маркс з Енгельсом в 1848 році.

В. Лібкнехт далеко більше займався „однобічними“ „викриваннями“ (40); що Р. Найт більше значіння надавав „поступовій ході сірої поточної боротьби“, а В. Лібкнехт — „пропаганді блискучих і викінчених ідей“ (61); що В. Лібкнехт витворював з керованої від нього газети саме „орган революційної опозиції, що бичує наші порядки, і то переважно порядки політичні, оскільки вони стикаються з інтересами найрізноманітніших шарів людности“ (63), тоді як Р. Найт „працював для робітничої справи в тіснім органічнім звязку з пролетарською боротьбою“ (63) — якщо розуміти „тісний і органічний звязок“ у формі того схилення перед стихійністю, що ми вивчали його раніше на прикладах Кричевського й Мартинова — і „звужував сферу свого впливу“, певний, звичайно, як і Мартинов, того, що він „тим самим ускладняв самий вплив“ (63). Одним словом, ви побачите, що de facto Мартинов принижує соціал-демократію до тред-юніонізму, хоча робить він це звичайно зовсім не через те, що він не бажає добра соціал-демократії, а просто через те, що він трошечки покваліпався поглиблювати Плеханова замість завдати собі клопіт зрозуміти Плеханова.

Але вернімось до нашого викладу. Ми сказали, що соціал-демократ, якщо він не на словах тільки обстоює конечну потребу всебічного розвитку політичної свідомости пролетаріату, повинен „іти в усі класи людности“. Виникають питання: як це зробити? чи маємо ми для цього сили? чи є ґрунт для такої роботи в усіх інших класах? чи не буде це означати відступу або вести до відступу від класового погляду? Зупинімося на цих питаннях.

„Іти в усі класи людности“ ми мусимо і як теоретики, і як пропагандисти, і як агітатори, і як організатори. Що теоретичну роботу соціал-демократів треба скеровувати на вивчення всіх особливостей соціального й політичного становища окремих клас, то що-до цього ніхто не сумнівається. Але робиться в цій справі дуже й дуже мало, непропорційно мало, якщо рівняти до роботи, скерованої на вивчення особливостей фабричного побуту. В комітетах і гуртках ви зустрінете людей, що заглиблюються навіть у спеціальне ознайомлення з якимсь заізообробним виробництвом, — але майже не знайдете прикладів, щоб члени організації (змушені, як це часто буває, відійти з тих чи інших причин від практичної роботи) спеціально займалися збиранням матеріалів з якогось пекучого питання нашого суспільного й політичного життя, що може дати привід для соціал-демократичної роботи в інших шарах людности. Кажучи про малу підготованість більшости сучасних керівників робітничого руху, не можна не згадати і про підготовку з цього боку, бо це теж тісно звязане з „економічним“ розумінням „тісного органічного звязку з пролетарською боротьбою“. Але головне, звичайно, — пропаганда й агітація в усіх шарах народу. Західньо-європейському соціал-демократові полегшують це завдання народні зібрання й сходки, куди приходять кожний, хто бажає, — полегшує парламент, де він говорить перед депутатами від усіх клас. Ми не маємо ні парламенту, ані свободи сходок, — а проте ми вміємо улаштовувати зібрання з робітниками, що хочуть слухати соціал-демократа. Ми повинні також уміти улаштовувати зібрання з представниками всіх і всіляких клас людности, які тільки хочуть слухати демократа. Бо той не є соціал-демократ, хто на ділі забуває, що „комуністи підтримують усякий революційний рух“, що через це ми повинні перед усім народом викладати й підкреслювати загально-демократичні завдання, ні на хвилину своїх соціалістичних переконань не ховаючи.

Той не є соціал-демократ, хто забуває на ділі за свій обов'язок бути попереду від усіх у постановці, загостренні й розв'язанні в ся ко го загально-домократичного питання.

„Із цим геть чисто всі згодні!“ — перебиває нас нетерплячий читач, — і нова інструкція для редакції „Раб. Дела“, ухвалена на останнім союзнім з'їзді, просто каже: „За причіпки до політичної агітації й пропаганди мусять правити всі явища й події суспільного і політичного життя, що зачіпають пролетаріят або безпосередньо як окрему класу, або як авангард усіх революційних сил у боротьбі за волю“ („Два с'їзда“, ст. 17, курсив наш). Так, це дуже слухні й дуже гарні слова, і ми були-б цілком задоволені, якби „Раб. Дело“ розуміло їх, якби воно поряд цих слів не казало того, що йде їм усупереч. Адже мало назвати себе „авангардом“, передовим загonom, — треба й діяти так, щоб усі інші загопи бачили і змушені були визнати, що ми йдемо попереду. І ми питаємо у читача: невже-ж представники решти „загонів“ такі дурні, щоб повірити нам на слово що-до „авангарду“? Уявіть тільки собі конкретно таку картину. До „загонів“ російських освічених радикалів або ліберальних конституціоналістів приходить соціал-демократ і каже: ми—авангард; „тепер перед нами стоїть завдання — як надати по змозі самій економічній боротьбі політичного характеру“. Хоч трохи розумний радикал або конституціоналіст (а серед російських радикалів і конституціоналістів є багато розумних людей) тільки всміхнеться, почувши таку мову, і скаже (до себе, звичайно, бо він здебільшого досвідчений дипломат): „ну й простацький-же цей „авангард“! Не розуміє навіть того, що це-ж є наше завдання, передових представників буржуазної демократії—надати самій економічній боротьбі робітників політичного характеру. Адже й ми, як і західньо-європейські буржуа, хочемо втягти робітників у політику, але тільки саме в тред-юніоністичну, а не в соціал-демократичну політику. Тред-юніоністська політика робітничої класи саме й є буржуазна політика робітничої класи. А формулювання від цього „авангарду“ його завдання саме й є формулюванням тред-юніоністичної політики! Тому хай навіть звуть вони себе, скільки хочуть, соціал-демократами. Не дитина-ж я, справді, щоб мені за ярлики гарячитися! Тільки хай не піддаються цим зловредним ортодоксальним догматам, хай залишають „свободу критики“ за тими, хто несвідомо тягне соціал-демократів у тред-юніоністське річище!“

І легка усмішка нашого конституціоналіста обернеться на гоме-ричний регіт, коли він довідається, що соціал-демократи, балакавши про авангард соціал-демократії, тепер, коли майже цілковито панує стихійність у наших русі, більш за все на світі бояться „применшити стихійний елемент“, — бояться „зменшити значіння поступової ходи сірої поточної боротьби, порівнюючи з пропагандою блискучих і викінчених ідей“ і ин. й ин. „Передовий“ загін, що боїться, щоб свідомість не випередила стихійности, що боїться висунути сміливий „план“, щоб змусити на визнання і незгідних! Та чи не плутають вони слово авангард із словом ар'єргард?

Вдумайтесь, справді, ось у таке міркування Мартинова. Він на стор. 42 каже, що викривальна тактика „Искры“ однобічна, що „скільки-б ми не сіяли недовір'я й ненависти до уряду, ми мету не досягнемо, доки нам не вдасться розвинути досить активної суспільної енергії, щоб його скинути“. Це, між иншим, відоме вже нам

підкування про підвищення активності маси за намагання принизити свою активність. Але тепер справа не в цьому. Мартинов каже тут, значить, про революційну енергію („щоб скинути“). І до якого-ж він приходиться висновку? Як у звичайний час різні суспільні шари неминухо йдуть у розтіч, то „через це ясно, що ми, соціал-демократи, не можемо одночасно керувати активною діяльністю різних опозиційних шарів, не можемо для них диктувати позитивної програми чину, не можемо їм показувати, якими способами слід день-у-день боротися за свої інтереси... Ліберальні шари вже сами подбають про ту активну боротьбу за свої найближчі інтереси, яка їх зіткне віч на віч з нашим політичним режимом“ (41). Отже, почавши говорити про революційну енергію, про активну боротьбу за скинення самодержавства, Мартинов зразу-ж зійшов на професійну енергію, на активну боротьбу за найближчі інтереси! Само собою зрозуміло, що ми не можемо керувати боротьбою студентів, лібералів та ин. за їхні „найближчі інтереси“, але-ж не про це була мова, вельмишановний економісте! Мова мовилася за можливу й конче потрібну участь різних суспільних шарів у скиданні самодержавства, а цією „активною діяльністю різних опозиційних шарів“ ми не тільки можемо, але й неодмінно повинні керувати, якщо ми хочемо бути „авангардом“. За те, щоб наші студенти, наші ліберали та ин. „стикалися віч-на-віч із нашим політичним режимом“, подбають не тільки вони сами,— за це передусім і найбільше подбає сама поліція і сами урядовці самодержавного уряду. Але „ми“, якщо ми хочемо бути передовими демократами, мусимо подбати за те, щоб нашою вхувати людей, невдоволених власне тільки з університетських, чи то тільки з земських і ин. порядків, на думку про нікчемність цілого політичного ладу. Ми мусимо взяти на себе завдання організувати таку всебічну політичну боротьбу за проводом нашої партії, щоб можливу допомогу цій боротьбі й цій партії могли подавати й дійсно стали-б подавати всі й усякі опозиційні шари. Ми мусимо виробляти з практиків соціал-демократів таких політичних проводирів, котрі-б уміли керувати всіма проявами цієї всебічної боротьби, вміли-б у потрібну хвилину „продиктувати позитивну програму чину“ і студентам, що хвилюються, і незадоволеним земцям, і обуреним сектантам, і скривдженим народним учителям, і ин. й ин. Тому цілком хибне твердження Мартинова, буцім, „що-до них ми можемо виступати лише в негативній ролі „обличителя“ порядків... Ми можемо тільки розвівати їхні надії на різні урядові комісії“ (курсив наш). Кажучи це, Мартинов тим самим показує, що він нічогосінько не розуміє в питанні про справжню ролю революційного „авангарду“. І якщо читач візьме це на увагу, то йому стане зрозумілий справжній зміст таких кінцевих слів Мартинова: „Искра“ є орган революційної опозиції, що викриває наші порядки, і то переважно порядки політичні, оскільки вони стикаються з інтересами найрізноманітніших шарів людности. Ми-ж працюємо й працюватимемо для робітничої справи в щільнім органічнім звязку з пролетарською боротьбою. Звужуючи сферу свого впливу, ми тим самим ускладнюємо самий вплив“ (63). Справжній зміст цього висновку такий: „Искра“ хоче підносити тред-юніоністську політику робітничої класи (що нею з непорозуміння, непідготованости або з переконання обмежуються у нас так часто практики) до соціал-демократичної політики. А „Раб. Дело“ хоче припинювати соціал-демократичну політику до тред-юніоністичної. І при цьому воно ще запевняє всіх і кожного,

що це „позиції цілком сполучні в спільній справі“ (63). — *O sancta simplicitas* ¹⁾!

Підемо далі. Чи маємо ми сили для того, щоб скерувати свою пропаганду й агітацію в усі класи людности? Звичайно, так. Наші економісти, схильні частенько заперечувати це, гублять з-перед очей той величезний крок уперед, що зробив наш рух з 1894 (приблизно) до 1901 року. Справжні „хвостисти“, вони часто-густо живуть в уявленнях давно минулого періоду початку руху. Тоді ми мали справді надивовижу мало сили, тоді була природня і законна рішучість цілком увійти в роботу серед робітників і суворо засуджувати всілякі ухили від неї, тоді все завдання полягало в тім, щоб закріпитися в робітничій класі. Тепер у рух втягнуто велетенську масу сил, до нас ідуть усі найкращі представники молодого покоління освічених клас, скрізь і всюди по всій провінції змушені сидіти люди, що вже брали або хочуть узяти участь у рухові, люди, що тягнулися до соціал-демократії (тоді як 1894 року на пальцях можна було перелічити російських соціал-демократів). Одна з основних політичних і організаційних хиб нашого руху, — що ми не вміємо зайняти всі ці сили, дати всім відповідну роботу (докладніше про це ми скажемо в дальшій розділі). Величезна більшість цих сил цілком позбавлена змоги „йти до робітників“, так що про безпеку відтягти сили від нашої головної справи не може бути й мови. А щоб дати робітникам справжнє, всебічне й живе політичне знання, потрібні „свої люди“, соціал-демократи, скрізь і усюди, в усіх суспільних шарах, на всяких позиціях, що дають змогу знати внутрішні пружини нашого державного механізму. І такі люди конче потрібні не тільки в пропагандистській та агітаційній, але ще більше в організаційній справі.

Чи є ґрунт для діяльності в усіх класах людности? Хто не бачить цього, той знов-таки відстає як до своєї свідомості від стихійного піднесення мас. Робітничий рух викликав і надалі викликає незадоволення в одних, сподівання підтримати опозиції в других, свідомість нікчемности самодержавства й неминучості його руїни в третіх. Ми були-б тільки на словах „політиками“ й соціал-демократами (як то дуже й дуже часто буває в дійсності), якби не розуміли свого завдання використати всі й усякі прояви незадоволення, зібрати й піддати на оброблення всі крихітки хоча-б зародкового протесту. Не кажемо вже за те, що вся багатомільйонова маса трудящого селянства, кустарів, дрібних ремесників і ин. завжди пожадливо стала-б слухати проповідь хоч трохи впливового соціал-демократа. Та хіба можна вказати хоча-б одну класу людности, де-б не було людей, груп, гуртків незадоволених з безправности і сваволі, а тому приступних для проповіді соціал-демократа, як виразника найбільш наболілих загально-демократичних потреб? А хто хоче конкретно уявити собі цю політичну агітацію соціал-демократа в усіх класах і шарах людности, тому ми вкажемо на політичні викривання в широкому розумінні цього слова, як на головний (але звичайно не єдиний) засіб цієї агітації.

„Ми повинні, — писав я в статті „З чого почати?“ („Искра“ № 4, травень 1901 р. ²⁾), що за неї нам доведеться докладно говорити далі, — розбудити в усіх хоч трохи свідомих шарах народу пра-

¹⁾ О свята простота! *Ред.*

²⁾ Див. т. IV творів ІІ. Леніна. *Ред.*

страсть до політичних викривань. Не треба бентежитися тим, що політично викривальні голоси такі слабкі, рідкі й боязкі нині. Причина цього — зовсім не поголовне погодження з поліцейською сваволею. Причина та, що люди, здібні і ладні викривати, не мають трибуни, звідки вони могли-б промовляти, — не мають аудиторії, що з захватом слухає і підбадьорює промовців, що вони не бачать ніде в народі такої сили, до якої-б варт було звертатися із скаргою на „всемогутній“ російський уряд... Ми маємо тепер спромогу і ми повинні створити трибуну для всенароднього викривання царського уряду; такою трибуною мусить бути соціал-демократична газета“.

Саме такою ідеальною аудиторією для політичних викривань є робітничий клас, котрій всебічне й живе політичне знання потрібне насамперед і найбільше, котра найбільше здібна перетворювати це знання в активну боротьбу, хоча-б вона ніяких „реальних наслідків“ і не обіцяла. А трибуною для всенародніх викривань може бути тільки загально-російська газета. „Без політичного органу неможливий у сучасній Європі рух, що заслуговував-би на назву політичного“, а Росія з цього боку, безумовно, належить також до сучасної Європи. Преса давно вже стала у нас силою — інакше-б уряд не витрачав десятки тисяч карбованців на підкупання її та на субсидування різних Каткових і Мещерських. І не новина в самодержавній Росії, що нелегальна преса проламувала цензурні мури і змушувала одверто говорити про себе легальні й консервативні органи. Так було в 70-ті і навіть у 50-ті роки. А в скільки разів ширші й глибші тепер ті народні шари, що ладні читати нелегальну пресу й учитися з неї, „як жити і як умерти“, вживаючи виразу робітника, що звернувся листом до „Искры“ (№ 7). Політичні викривання — це саме таке проголошення війни урядові, як економічні викривання проголошують війну фабрикантові. І це проголошення війни має тим більше моральне значіння, чим ширша й дужча ця кампанія викривань, чим численніша й рішучіша та суспільна класова, що проголошує війну, щоб почати війну. Тому політичні викривання є вже сами з себе одним з наймогутніших засобів розкладання ворожих лав, засобів відтягування від ворога його випадкових або тимчасових спільників, засобів посіяти ворожнечу й недовір'я поміж постійними учасниками самодержавної влади.

Авангардом революційних сил в наші часи зуміє стати тільки партія, що zorganizізує справді всенародні викривання. А це слово „всенародні“ має дуже великий зміст. Величезна більшість викривателів із неробітничої класи (а щоб стати авангардом, треба саме притягти інші класи) — тверезі політики й холоднокровні люди. Вони чудово знають, як небезпечно „скаржитися“ навіть на нижчого урядовця, а не то що на „всемогутній“ російський уряд. І вони звернуться до нас із скаргою тільки тоді, коли побачать, що ця скарга дійсно може зробити вплив, що ми являємо собою політичну силу. Щоб стати такою в очах сторонніх осіб, треба багато й уперто працювати над підвищенням нашої свідомості, ініціативності й енергії; для цього не досить повісити ярлика „авангард“ на теорію й практику ар'єргарду.

Але якщо ми мусимо взяти на себе організацію справді всенародніх викривань уряду, то в чім-же тоді виявиться класовий характер нашого руху? — питає і питає вже нас не по розуму стараний прихильник „міцного органічного звязку з пролетарською боротьбою“. — Та от саме у тім, що всі ці всенародні викривання

організуємо ми, соціал-демократи; — в тім, що освітлення всіх ставлених агітацією питань даватиметься в невхильно соціал-демократичнім дусі, без ніяких попустів навмисним і ненавмисним перекручуванням марксизму; — в тім, що провадити цю всебічну політичну агітацію буде партія, яка поєднує в одну нерозривну цілість і натиск на уряд від імени всього народу, і революційне виховання пролетаріату, поряд з обороною його політичної самостійності, і керування економічною боротьбою робітничої класи, використання тих стихійних сутичок її з її визискувачами, які підносять і притягують до нашого табору нові й нові шари пролетаріату!

Але одною з найхарактерніших рис економізму є якраз нерозуміння цього звязку — навіть більш: цього збігу найпекучішої потреби пролетаріату (всебічне політичне виховання за допомогою політичної агітації й політичних викривань) — і потреби загально-демократичного руху. Нерозуміння виявляється не тільки в „Мартиновських“ фразах, але також у тотожних змістом з цими фразами покликаннях на ніби класовий погляд. Ось, напр., як висловлюються про це автори „економічного“ листа в № 12 „Искри“¹⁾: „Та сама основна вага „Искри“ (переоцінка ідеології) є причина її непослідовності в питаннях про ставлення соціал-демократії до різних суспільних клас і напрямків. Вирішивши за допомогою теоретичних викладок „... (а не за допомогою „зростання партійних завдань, що ростуть разом із партією“...) „завдання про негайний перехід до боротьби проти абсолютизму і почуваючи, мабуть, усю трудність цього завдання для робітників при сучаснім стані речей“... (і не тільки почуваючи, але чудово знаючи, що робітникам це завдання здається менш важким, ніж „економічним“ інтелігентам, які піклуються про малих дітей, бо робітники ладні битися навіть за вимоги, що, кажучи мовою незабутнього Мартинова, не обіцяють ніяких „реальних наслідків“)... „але не маючи терпіння чекати дальшого збирання сил для цієї боротьби, „Искра“ починає шукати спільників у лавах лібералів і інтелігенції“...

Так, так, у нас уже зовсім „терпець“ урвався „чекати“ на той блаженний, з давніх-давен уже нам від різних „примирителів“ обіцяний час, коли наші економісти перестануть звалювати свою відсталість на робітників, виправдувати брак своєї енергії браком ніби-то сил у робітників. Ми питаємо наших економістів: в чім мусить полягати „збирання робітниками сил для цієї боротьби“? Чи не очевидно, що в політичнім вихованні робітників, у викриванні перед ними всіх сторін нашого мізерного самодержавства? І чи не ясно, що якраз для цієї роботи нам і потрібні „спільники в лавах лібералів і інтелігенції“, що ладні ділитися з нами викриваннями політичного походу на земців, учителів, статистиків, студентів і ин.? Невже справді так уже важко збагнути цю на диво „хитру механіку“? Невже П. Б. Аксельрод не твердить уже вам з 1897 року: „Завдання набуття російськими соціал-демократами прихильників і простих чи посередніх спільників серед непролетарських клас розв'язується передусім і переважно характером пропагандистської

¹⁾ Брак місця не дозволив нам в „Искре“ як-найгрунтовнішу дати відповідь на цього надто характерного для економістів листа. Ми були дуже раді, що він з'явився, бо балачки про невтриманість класового погляду в „Искре“ доходили до нас уже давно з найрізніших сторін, і ми шукали тільки зручного випадку або оформленого виразу хідячого обвинувачення, щоб на нього відповісти. А відповідати на напади ми зникли не обороною, а контр-нападом.

діяльності всередині самого пролетаріату“? А Мартинови й інші економісти все-таки й надалі уявляють собі справу так, що робітники спочатку мусять „економічною боротьбою з хазяями та з урядом“ наабирати в собі сили (для тред-юніоністської політики), а потім уже „перейти“, — мабуть, від тред-юніоністського „виховання активності“ до соціал-демократичної активності!

„... У своїх шуканнях, — кажуть далі економісти, — „Искра“ частенько сходить з класового погляду, затираючи класові суперечності й висовуючи на чільне місце спільність незадоволення з уряду, хоча причини й міра цього незадоволення у „спільників“ надто різні. Таке є, наприкл., ставлення „Искры“ до земства“... „Искра“ ніби „обіцяє незадоволеним урядовими датками дворянам допомогу робітничої класи, ні слова при цім не кажучи про класову розбіжність цих шарів людности“. Коли читач звернеться до статтів „Самодержавство і Земство“ (№ 2 й 4 „Искры“), що за них мабуть говорять автори листа, то побачить, що ці статті ¹⁾ присвячено позиції уряду до „лагідної агітації бюрократично-станового земства“, до „самодіяльності навіть заможних клас“. В статті сказано, що робітників не можна дивитися байдужо на боротьбу уряду проти земства, і земців запрошувано покинути лагідні промови й сказати тверде й різке слово, коли перед урядом на весь зріст стане революційна соціал-демократія. З чим не згодні тут автори листа? — невідомо. Чи думають вони, що робітник „не зрозуміє“ слів „заможні класи“ і „бюрократично-станове земство“? — що підштовхування земців перейти од лагідних до різких слів є „переоцінка ідеології“? Чи уявляють вони, що робітники можуть „наабирати в собі сили“ для боротьби з абсолютизмом, коли вони не знатимуть про ставлення абсолютизму і до земства? Все це знов таки лишається невідоме. Ясно тільки одне; що автори дуже неясно уявляють собі політичні завдання соціал-демократії. Ще ясніше це є з їхньої фрази: „Таке саме“ (тоб-то також „затемнює класові антагонізми“) ставлення „Искры“ і до студентського руху“. Замість кликати робітників прилюдною демонстрацією заявити, що справжнім джерелом насильства, бешкетування, розперізаности є не студентство, а російський уряд (№ 2 „Искры“) — ми мусіли були, мабуть, умістити міркування в дусі „Раб. Мысли“! І подібні думки висловлюють соціал-демократи в-осени 1901 року, після лютневих і березневих подій, напередодні нового студентського піднесення, що виявляє, як і в цій галузі „стихійність“ протесту проти самодержавства випереджує свідоме керування рухом з боку соціал-демократії. Стихійне намагання робітників заступитися за студентів, що їх била поліція та козаки, випереджає свідому діяльність соціал-демократичної організації!

„Тимчасом в інших статтях, — кажуть далі автори листа, — „Искра“ різко засуджує всякі компроміси й виступає, наприклад, в оборону нетерпимого поводження гедистів“. Ми радимо людям, які так самовпевнено й так легкодумно заявляють, звичайно з приводу розходжень у колі сучасних соціал-демократів, що ці мовляв, розходження неістотні і розколу не виправдують, — подумати гарненько над цими словами. Чи можлива успішна робота в одній організації людей, які кажуть, що в справі вияснення ворожости самодер-

¹⁾ А поміж цих статтів (№ 3 „Искры“) вміщено було статтю спеціально про класові антагонізми в наших селі.

жавства до найрізніших клас, у справі ознайомлення робітників з опозицією самодержавству з боку найрізніших шарів ми зробили ще навдивовижу мало, — і людей, що бачать у цій справі „компроміс“, очевидно, компроміс із теорією „економічної боротьби з хазяями і з урядом“?

Ми казали за конечну потребу занести класову боротьбу на село з нагоди сорокових роковин визволення селян (№ 3¹) і про непримиренність самоуправління й самодержавства з нагоди таємної записки Вітте (№ 4), ми нападали на кріпосництво землевласників і уряду, що їм служить з нагоди нового закону (№ 8²), й вітали нелегальний земський з'їзд, заохочуючи земців черейти до боротьби від принижених випрохувань (№ 8); — ми заохочували студентів, що починали розуміти конечну потребу політичної боротьби й переходили до неї (№ 3), і в той самий час бичували „дику нерозуміння“, що його виявили прихильники „тільки студентського“ руху, що запрошували студентів не брати участі в уличних демонстраціях (№ 3, з нагоди відозви Виконавчого Комітету московського студентства з 25 лютого); — ми викривали „безглузді мрії“ і „брехливе лицемірство“ ліберальних крутіїв газети „Россия“ (№ 5) і в той самий час відзначали оскаженілість урядової катівні, що „творила розправу над мирними літераторами, над старими професорами й ученими, над відомими ліберальними земцями“ (№ 5: „Поліційний наскок на літературу“); ми викривали справжнє значіння програми „державного піклування про добробут робітників“ і вітали „цінне признание“, що „краще реформами згори попередити вимоги реформ знизу, аніж чекати останнього“ (№ 6³); ми заохочували статистиків-протестантів (№ 7) і гудили статистиків-штрайкбрехерів (№ 9). Хто вбачає в цій тактиці затемнення класової свідомости пролетаріату й компроміс із лібералізмом, той тим самим виявляє, що він зовсім не розуміє справжнього значіння програми „Credo“ і de facto переводить саме цю програму, хоч скільки-б він од неї відмовлявся! Бо він тим самим тягне соціал-демократію до „економічної боротьби з хазяями та з урядом“ і пасує перед лібералізмом, одмовляючись від завдання активно втручатися до кожного „ліберального“ питання й визначувати свою, соціал-демократичну позицію до цього питання.

IV.

КУСТАРНИЦТВО ЕКОНОМІСТІВ І ОРГАНІЗАЦІЯ РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ.

Розглянуті вище твердження „Рабочего Дела“, що економічна боротьба є придатний до найширшого вжитку засіб політичної агітації, що наше завдання тепер — надати самій економічній боротьбі політичного характеру і т. ин., висловлюють собою вузьке розуміння не тільки наших політичних, але й наших організаційних завдань. Для „економічної боротьби з хазяями й урядом“ зовсім не потрібна, — а через те на такій боротьбі не може й виробитися, — загально-російська централізована організація, що об'єднає в один

¹) Див. 28 стор. т. IV творів Н. Леніна. *Ред.*

²) Див. 50—55 стор. т. IV творів Н. Леніна. *Ред.*

³) Див. 95 стор. т. IV творів Н. Леніна. *Ред.*

спільний натиск усі й усякі прояви політичної опозиції, протесту й обурення, організація, що складається з революціонерів з фаху й що нею керують справжні політичні вожді цілого народу. Та це й зрозуміло. Характер організації кожної установи природньо й неминучо визначається змістом діяльності цієї установи. Тому „Раб. Дело“ своїми вищерозглянутими твердженнями освітлює й узаконює не тільки вузькість політичної діяльності, але й вузькість організаційної роботи. І в цім разі, як і завжди, воно буває органом, що його свідомість пасує перед стихійністю. А тимчасом схиляння перед формами організації, що складаються стихійно, відсутність свідомости того, оскільки вузька і примітивна наша організаційна робота, які ще ми „кустарі“ в цій важливій галузі, відсутність цієї свідомости, кажу я, являє собою справжню хворобу нашого руху. Це не хвороба занепаду, а хвороба зростання, річ ясна. Та саме тепер, коли хвиля стихійного обурення заливає, можна сказати, нас, як керівників і організаторів руху, — надто потрібна найнепримиренніша боротьба проти всякої оборони відсталости, проти всякого взаконення вузькості в цій справі, надто треба збудити в кожнім, хто бере участь у практичній роботі, або тільки збирається взятися до неї, незадоволення з кустарництва, що панує в нас, і непохитну рішучість його позбутися.

а) Що таке кустарництво?

Спробуємо на це питання відповісти маленьким малюнком діяльності типового соціал-демократичного гуртка 1894 — 1901 років. Ми вже відзначали поголовне захоплення марксизмом в шкільної молоді цього періоду. Це захоплення стосувалося, звичайно, не тільки й навіть не стільки до марксизму, як теорії, а як до відповіді на питання „Що робити?“, як до заклику йти походом на ворога. І нові вояки йшли в похід з надиво примітивним начинням і підготовкою. В масі випадків не було навіть майже ніякого начиння і ніякісінької підготовки. Йшли на війну, як мужики від плуга, взявши саму лише ломаку. Гурток студентів без ніякого звязку зі старими діячами руху, без ніякого звязку з гуртками в інших місцевостях чи навіть в інших частинах міста (або в інших шкільних закладах), без ніякої організації окремих частин революційної роботи, без ніякого систематичного плану діяльності на хоч трохи значний період, — заводить звязки з робітниками й береться за справу. Гурток розгортає поволі що-раз ширшу пропаганду й агітацію, фактом свого виступу притягає співчуття досить широких шарів робітників, співчуття деякої частини освіченого громадянства, що постачає гроші й віддає до розпорядження „Комітету“ що-раз нові групи молоді. Росте вплив Комітету (або „союза борьбы“), росте розмах його діяльності, і він поширює цю діяльність цілком стихійно: ті самі люди, що рік або декілька місяців перед тим виступали в студентських гуртках і розв'язували питання: „куди йти?“, що заводили й підтримували звязки з робітниками, виготовляли й випускали листівки, — заводять звязки з іншими групами революціонерів, здобувають літературу, беруться до видання місцевої газети, починають балакати про влаштування демонстрації, переходять нарешті до одвертої військової дії (при чім цією одвертою військовою дією може статися, відповідно до обставин, і перша-ж агітаційна листівка, і перше число газети, і перша демонстрація). І звичайно вже перший початок цієї дії тягне за собою

відразу повний провал. Відразу й повний саме через те, що ці військові дії сталися не в наслідок систематичного, наперед продуманого і заздалегідь підготованого плану довгої й упертої боротьби, а просто як стихійне зростання традиційно веденої гурткової роботи; бо поліція, природньо, майже завжди знала всіх головних діячів місцевого руху, що „зарекомендували“ себе ще з студентських часів, і тільки вичікувала найзручнішого для неї моменту облави, навмисне даючи гурткові досить розростися й розгорнутися, щоб мати реальний *corpus delicti*¹⁾, і навмисне лишаючи завжди декількох відомих їй осіб „на розводку“ (як каже технічний вираз, уживаний, скільки мені відомо, й нашим братом, і жандарями). Такої війни не можна не порівняти до походу озброєних ломаками ватаг селянських супроти сучасного війська. І треба тільки дивуватися життєвості руху, що ширшав, ріс і здобував перемоги, дарма що бійці не мали ніякої підготовки. Правда, з історичного погляду, примітивність озброєння була не тільки неминуча спочатку, але навіть законна, як одна з умов широкого притягання вояків. Але, тільки-но почалися поважні військові дії (а вони почалися вже по суті з літніх страйків 1896 року),—вади нашої військової організації почали де далі дужче даватися в знаки. Сторопівши в першу пору і наробивши низку помилок (на зразок звернення до громадянства з описом лиходійств соціалістів або засилання робітників із столиць до промислових осередків провінції), уряд скоро пристосувався до нових умов боротьби й зумів поставити на належні місця свої, озброєні всіма удосконаленнями, загони провокаторів, шпигів і жандарів. Погроми почали так часто повторюватися, захоплювати таку силу осіб, до такої міри начисто вимітати місцеві гуртки, що робітнича маса в точнім розумінні слова губила всіх керівників, рух набував характеру неймовірних скоків і абсолютно ніякого наступництва й звязности роботи не могло встановитися. Разюча розпорошеність місцевих діячів, випадковість складу гуртків, непідготованість і вузький світогляд у царині теоретичних, політичних і організаційних питань були неминучим наслідком описаних умов. Справа дійшла до того, що в деяких місцях робітники через недостачу в нас витривалості й конспіративності переймаються недовір'ям до інтелігенції й обминають її: інтелігенти, кажуть вони, надто необдуманно призводять до провалів.

Що всі вдумливі соціал-демократи стали нарешті відчувати це кустарництво як хворобу, про це знає кожен, хто хоч трохи обізнаний з рухом. А щоб читач із ним необізнаний не подумав, що ми „конструємо“ штучно особливу стадію чи особливу хворобу руху, ми пошлемося на згаданого вже раз свідка. Хай не дорікають нам довгою випискою.

„Якщо ступневий перехід до ширшої практичної діяльності,—пише Б—в у № 6 „Раб. Дела“,—перехід безпосередньо залежний від загального переходового часу, що його переживає російський робітничий рух, в характерна риса..., себ-то ще инша не менш цікава риса в загальнім механізмі російської робітничої революції. Ми кажемо про той загальний брак придатних до дії революційних сил²⁾, що відчувається не тільки в Петербурзі, але й у всій Росії. З загальним оживленням робітничого руху, з загальним розвитком робіт-

¹⁾ Річ злочинства. *Ред.*

²⁾ Курсив усюди наш.

ничої маси, з що-раз частішими випадками страйків, з що-раз одвертішою масовою боротьбою робітників, яка збільшує урядові переслідування, арешти, заслання й вислання, цей брак якісно високих революційних сил стає що-раз примітніший і, безперечно, лишається не без впливу на глибину й загальний характер руху. Багато страйків відбувається без дужого й безпосереднього впливу революційних організацій... чувається брак агітаційних листівок і нелегальної літератури... робітничі гуртки лишаються без агітаторів... Поруч цього помітна повсякчасна скрута на грошові засоби. Словом, зростання робітничого руху випереджує зростання й розвиток революційних організацій. Наявний склад дієвих революціонерів виявляється занадто незначний, щоб зосередити в своїх руках вплив на всю робітничу масу, що хвилюється, щоб надати всім заколбтам хоча-б відтінок згідності й організованості. Окремих гуртків, окремих революціонерів не зібрано, не об'єднано, вони не складають єдиної, дужої й дисциплінованої організації з планово розвиненими частинами "... І, застерігши, що негайне з'явлення нових гуртків на місце розбитих „доводить тільки життєвість руху...", але ще не показує наявності достатньої кількості цілком придатних революційних діячів", автор кінчає: „Практична невідготованість петербурзьких революціонерів виявляється і в наслідках їхньої роботи. Останні процеси, особливо груп „Самоосвобождение“ і „Борьба труда с капиталом“, ясно показали, що молодий агітатор, не знавши докладно умов праці, а значить і агітації на цім саме заводі, не знавши принципів конспірації й засвоївши“ (а чи засвоївши?) „тільки загальні погляди соціал-демократії, може пропрацювати якихось 4, 5, 6 місяців. Далі настає арешт, що часто тягне за собою розгром всієї організації або принаймні частини її. Спитаємо, чи можлива успішна й корисна діяльність групи, коли час існування цієї групи визначається місяцями? Очевидно, ті вади організації, що існують, не можна цілком покладати на кштт переходової доби... очевидно, кількісний і, головне, якісний склад дієвих організацій грає тут не малозначну роль, і першим завданням наших соціал-демократів... мусить бути реальне об'єднання організацій з суворим вибором членів“.

б) Кустарництво й економізм.

Ми мусимо тепер зупинитися на питанні, яке напевне вже постає в кожного читача. Чи можна ставити це кустарництво, як хворобу зростання, властиву цілому рухові, у зв'язок з економізмом, як з одною з течій в російській соціал-демократії? Ми гадаємо, що так. Практична невідготованість, невмілість організаційної роботи спільна справді всім нам, в тім числі і тим, хто з самого початку невхильно стояв на точці зору революційного марксизму. І за невідготованість саму по собі ніхто не міг-би, звичайно, і винуватити практиків. Та крім невідготованості в поняття „кустарництво“ входить ще щось інше: вузький розмах усієї революційної роботи взагалі, нерозуміння того, що на цій вузькій роботі й не може скластися добра організація революціонерів, нарешті—і це головне—спроби виправдати цю вузькість і піднести її на особливу „теорію“, тоб-то схиляння перед стихійністю і в цій ділянці. Коли тільки виявилися такі спроби, — стало вже безперечним, що кустарництво зв'язане з економізмом і що ми не позбудемося вузькості нашої органі-

заційної діяльності, не позбувшись економізму взагалі (тоб-то вузького розуміння і теорії марксизму, і ролі соціал-демократії, і політичних завдань її). А спроби ці виявилися в двох напрямках. Одні стали говорити: робітнича маса ще не висунула сама таких широких і бойових політичних завдань, що їх „накидають“ їй революціонери; вона мусить ще боротися за найближчі політичні вимоги, провадити економічну боротьбу з хазяями та урядом¹⁾ (а цій „приступній“ для масового руху боротьбі природньо відповідає й „приступна“ навіть для найбільш невідготованої молоді організація). Інші, далекі від усякої „поступінності“, почали говорити: можливо і треба „зробити політичну революцію“, але для цього немає ніякої потреби створювати міцну організацію революціонерів, що виховує пролетаріат непохитною і впертою боротьбою; для цього досить, щоб усі ми ухопилися за „приступну“ і знайому вже ломаку. Кажучи без алегорій — щоб ми улаштували загальний страйк²⁾; або щоб ми підштовхнули „в'ялу“ ходу робітничого руху за допомогою „ексцитативного терору“³⁾. Обидва ці напрямки, і опортуністи і „революціоністи“, пасують перед пануванням кустарництва, не вірять у змогу його позбутися, не розуміють нашого першого і найбільш нагального практичного завдання: створити організацію революціонерів, здібну забезпечити енергію, сталість і наступництво політичної боротьби.

Ми щойно навели слова Б—ва: „зростання робітничого руху випереджає зростання і розвиток революційних організацій“. Це „цінне повідомлення близького спостерігача“ (слова редакції „Рабочего Дела“ про статтю Б—ва) має для нас подвійну вартість. Воно показує, що ми мали рацію, добачавши головну причину сучасної кризи в російській соціал-демократії у відсталості керівників („ідеологів“, революціонерів, соціал-демократів) од стихійного піднесення мас. Воно показує, що всіма цими міркуваннями про небезпеку применшити значіння стихійного елемента, сірої поточної боротьби, про тактику-процес і ин. автори економічного листа (в № 12 „Искры“), Б. Кричевський і Мартинов якраз прославляють та боронять кустарництво. Ці люди, що без зневажливої гримаси не можуть вимовити слово „теоретик“, що називають „чуттям до життя“ своє уклінне схиляння перед життєвою невідготованістю, нерозвиненістю, виявляють на ділі нерозуміння найпекучіших наших практичних завдань. Людям, що відстали, гукають: ідіть в ногу! не випереджайте! Людям, хворим на брак енергії та ініціативи в організаційній роботі, на брак „планів“ широкої й сміливої постановки справи, — кричать про „тактику-процес“! Головний наш гріх полягає в принцижених наших політичних і організаційних завдань до найближчих „реальних“, „конкретних“ інтересів поточної економічної боротьби, — а нам далі наспівують: самій економічній боротьбі треба надати політичного характеру! Ще раз: це точнісінько таке саме „чуття до життя“, яке виявляв герой народнього епосу, що гукав: „носити вам не переносити!“, бачивши похоронний похід.

Згадайте, з якою незрівняною, на правду „Нарцісовською“ пихою навчали ці мудреці Плеханова: „робітничим гурткам узагалі (sic!)

¹⁾ „Рабочая Мысль“ і „Рабочее Дело“, особливо „Ответ“ Плеханову.

²⁾ Брошура: „Кто совершит политическую революцию“ — у виданні у Росії збірнику: „Пролетарская борьба“. Була також перевидана Київським комітетом.

³⁾ „Возрождение революционизма“ і „Свобода“.

непрístupні політичні завдання в дійснім практичнім розумінні цього слова, тоб-то в розумінні доцільної й успішної практичної боротьби за політичні вимоги“ (Відповідь редакції „Раб. Дела“, ст. 24). Є гуртки й гуртки, панове! Гурткові „кустарів“ звичайно непрístupні політичні завдання, доки ці кустарі не стали свідомі свого кустарництва й не позбулися його. Коли-ж ці кустарі крім того закохані в своїм кустарництві, коли вони пишуть слово „практичний“ неодмінно курсивом і уявляють, що практичність вимагає принижувати свої завдання до рівня розуміння найвідсталіших шарів маси, — то тоді, річ ясна, ці кустарі безнадійні, і їм справді в загалі непрístupні політичні завдання. Але гурткові корифеїв, на зразок Алексєєва й Мишкина, Халтуріна й Желябова, приступні політичні завдання в як-найсправжнішій, найпрактичнішій розумінні цього слова, приступні саме через те й остільки, оскільки їхня палка проповідь знаходить відгук у масі, що стихійно пробуджується, оскільки їхню кипучу енергію підхоплює й підтримує енергія революційної класи. Плєханов тисячу разів мав рацію, коли він не тільки визначив цю революційну класу, не тільки довів неодмінність і неминучість її стихійного пробудження, але й поставив навіть перед „робітничими гуртками“ високе й велике політичне завдання. А ви покликаєтесь на масовий рух, що виник з того часу, на те, щоб принизити це завдання, — щоб звести енергію й розмах діяльності „робітничих гуртків“. Що це є, як незакоханість кустаря в своїм кустарництві? Ви похваляєтесь своєю практичністю, а не бачите того, відомого кожному російському практикові, факту, які чуда здатна зробити в революційній справі енергія не тільки гуртка, а навіть окремої особи. Чи ви гадаєте, що в нашій русі не може бути таких корифеїв, які були в 70-х роках? Чому-б це? Тому, що ми мали підготовані? Але ми підготовляємось, підготовлятимемось і підготуємось! Правда, на стоячій воді „економічної боротьби з хазяями та з урядом“ утворилася у нас, на нещастя, цвіль, з'явилися люди, що стають навколішки й моляться до стихійности, побожно споглядаючи (за виразом Плєханова) „зад“ російського пролетаріату. Але ми зуміємо позбавитися цієї цвілі. Саме тепер російський революціонер, керований справді-революційною теорією, спираючися на справді революційну класу, що стихійно пробуджується, може врешті — врешті! — випростатися на весь свій зріст і розгорнути всі свої велетенські сили. Для цього треба тільки, щоб серед маси практиків, серед ще більшої маси людей, що мріють уже з шкільної партії про практичну роботу, всяка спроба принизити наші політичні завдання й розмах нашої організаційної роботи наражалася на глум і презирство.

в) Організація робітників і організація революціонерів.

Якщо поняття політичної боротьби для соціал-демократа покривається поняттям „економічної боротьби з хазяями й з урядом“, то природно чекати, що поняття „організація революціонерів“ буде для нього більш чи менш покриватися поняттям: „організація робітників“. І це справді трапляється, так що, розмовляючи про організацію, ми, виявляється, достеменно говоримо різними мовами. Як зараз пам'ятаю, напр., розмову з одним досить послідовним економістом, якого мені не доводилося знати раніше. Мова зайшла про брошуру: „Кто совершит политическую революцию?“ і ми швидко погодилися на тім, що

її головною вадою є ігнорування питання про організацію. Ми вже уявляли, що ми солідарні один з одним — але... розмова точиться далі, і виявляється, що ми говоримо про різне. Мій співбесідник обвинувачує автора за ігнорування страйкових кас, товариств взаємодопомоги і ин., а я мав на увазі організацію революціонерів, необхідну, щоб „зробити“ політичну революцію. І тільки-но виявилось це розходження, — я не пригадаю вже, щоб мені доводилося взагалі в будь-якому принциповому питанні згоджуватися з цим економістом!

Де-ж було джерело наших розходжень? Та саме в тім, що економісти повсякчас збиваються з соціал-демократизму на тред-юніонізм так в організаційних, як і в політичних завданнях. Політична боротьба соціал-демократії далеко ширша і складніша, ніж економічна боротьба робітників з хазяями та урядом. Так само (і через це) організація революційної соціал-демократичної партії неминучо повинна бути иншого роду, ніж організація робітників для такої боротьби. Організація робітників мусить бути, по-перше, професійною; по-друге, вона мусить бути якомога ширшою; по-третє, вона мусить бути якомога менш конспіративною (я, розуміється, кажу тут і далі, маючи на увазі тільки самодержавну Росію). Навпаки, організація революціонерів повинна охоплювати передусім і головним чином людей, що їхня професія складається з революційної діяльності (через те я й кажу про організацію революціонерів, маючи на увазі революціонерів-соціал-демократів). Перед цією загальною ознакою членів такої організації мусить цілком стиратися всяка різниця між робітниками й інтелігентами, не кажучи вже про різницю професій тих і других. Ця організація неодмінно мусить бути не дуже широкою й якомога конспіративнішою. Зупинимось на такій троякій різниці.

У країнах з політичною свободою різниця поміж професійною й політичною організацією цілком ясна, як ясна й різниця поміж тред-юніонами й соціал-демократією. Стосунки останньої до перших неминучо змінюються, — звичайно, в різних країнах, відповідно до історичних, юридичних і инших умов, вони можуть бути більш чи менш міцними, складними, то-що (вони мусять, з нашого погляду, бути якомога міцніші і якомога менш складні), — але про злиття організації професійних спілок з організацією соціал-демократичної партії у вільних країнах немає й мови. В Росії-ж гніт самодержавства, з першого погляду, стирає всяку різницю поміж соціал-демократичною організацією й робітничою спілкою, бо всякі робітничі спілки й усякі гуртки заборонено, бо головний прояв і знаряддя економічної боротьби робітників — страйк — взагалі кримінальний (а иноді навіть політичний!) злочин. Отже наші умови, з одного боку, дуже „наштовхують“ робітників, що провадять економічну боротьбу, на політичні питання, а з другого боку, „наштовхують“ соціал-демократів на змішування тред-юніонізму й соціал-демократизму (і наші Кричевські, Мартинови й Ко, старанно товкмачивши про „наштовхування“ першого роду, не помічають „наштовхування“ другого роду). Справді, уявіть собі людей, що на 99 сотих захоплені „економічною боротьбою з хазяями та з урядом“. Одні з них на протязі усього періоду їхньої діяльності (4—6 місяців) ні разу не наштовхнуться на питання про необхідність складнішої організації революціонерів: другі „наштовхнуться“ либонь на порівняно поширену бернштайніянську літературу, і з неї здобудуть переконання про сугубу важність „повільної ходи сірої поточної боротьби“. Треті, нарешті,

може захопляться принадною ідеєю подати світові новий зразок „міцного й органічного звязку з пролетарською боротьбою“, звязку професійного й соціал-демократичного руху. Чим пізніше виступає країна на арену капіталізму, а значить і робітничого руху, — можуть міркувати такі люди, — тим більшу участь можуть брати соціалісти в професійнім русі і підтримувати його, тим менше може й повинно бути не-соціал-демократичних професійних спілок. Досі таке міркування цілком слушне, та лихо в тім, що йдуть іще далі і мріють про цілковите злиття соціал-демократизму з тред-юніонізмом. Ми зараз побачимо на прикладі статуту „С. П. Б. Союзу Боротьби“, як шкідливо відбиваються ці мрії на наших організаційних планах.

Організації робітників для економічної боротьби мусять бути професійними організаціями. Всякий соціал-демократ-робітник мусять по змові допомагати й активно працювати в цих організаціях. Це так. Але зовсім не в наших інтересах вимагати, щоб членами „цехових“ спілок могли бути тільки соціал-демократи: це звузило-б розміри нашого впливу на масу. Хай у цеховій спілці бере участь кожний робітник, що розуміє конечну потребу об'єднання для боротьби з хазаями та з урядом. Сама мета цехових спілок була-б недосяжна, якби вони не об'єднували всіх, кому приступний хоча-б тільки один цей елементарний ступінь розуміння, якби ці цехові спілки не були дуже широкими організаціями. І чим ширші ці організації, тим ширший буде і наш вплив на них, вплив, що його чинить не тільки стихійний розвиток економічної боротьби, але й безпосередній свідомий вплив на товаришів з боку соціалістичних членів спілки. Але при широкім складі організації не можлива сувора конспірація (що вимагає далеко більшої підготовки, ніж потрібно для участі в економічній боротьбі). Як погодити цю суперечність поміж конечною потребою широкого складу й суворою конспірацією? Як досягти того, щоб цехові організації були якою мога менш конспіративні? Для цього, загалом кажучи, може бути тільки два шляхи: або легалізація цехових спілок (що в деяких країнах ішла попереду від легалізації соціалістичних і політичних спілок), або збереження організації таємною, але настільки „вільною“, мало оформленою, lose, як кажуть німці, щоб конспірація для маси членів сходила майже до нуля.

Легалізація не-соціалістичних і не-політичних робітничих гуртків у Росії вже почалася, і не може підлягати ніякому сумніву, що кожний крок нашого соціал-демократичного робітничого руху, що швидко росте, буде множити й заохочувати спроби цієї легалізації, — спроби, що походять головним чином од прихильників сущого ладу, але почасти й від самих робітників та від ліберальної інтелігенції. Прапор легалізації вже викинули Васильєви й Зубатови, допомогу їй уже обіцяли і дали н. п. Озерови й Воренси, серед робітників є вже наслідувачі нової течії. І ми не можемо віднині не рахуватися з цією течією. Як рахуватися, — про це серед соціал-демократів навряд чи може бути дві думки. Ми повинні невхильно викривати всяку участь Зубатових і Васильєвих, жандарів і попів у цій течії і роз'яснювати робітникам справжні наміри цих учасників. Ми повинні також викривати всякі примиренчі, „гармонійні“ нотки, що прохоплюватимуться у промовах ліберальних діячів на одкритих зборах робітників, — однаково, чи виводитимуть вони ці ноти від широго свого переконання про бажаність мирного співробітництва клас, чи від бажання прислужитися начальству, чи, нарешті, просто з ніяковости. Ми повинні, нарешті, остерігати робітників від тієї пастки, що її

часто-густо їм ставляє поліція, виглядаючи „людей з вогником“ на цих одкритих зборах і в дозволених товариствах, за допомогою легальних організацій намагаючися ввести провокаторів і в нелегальні.

Але робити все це — зовсім не значить забувати про те, що кінець-кінцем легалізація робітничого руху принесе користь саме нам, а ніяк не Зубатовим. Навпаки, якраз своєю кампанією викривань ми й відокремлюємо бур'ян від пшениці. Бур'яни ми вже відзначили. Пшениця — це притягування уваги ще ширших і найвідсталіших шарів робітників до соціальних і політичних питань, — це звільнення нас, революціонерів, від таких функцій, що по суті є легальні (ширення легальних книжок, взаємодопомога і ин.), і що їх розвиток неминучо даватиме нам де далі більший матеріал до агітації. В цім розумінні ми можемо й мусимо сказати Зубатовим і Озеровим: старайтеся, панове, старайтеся! Оскільки ви ставляєте на робітників пастку (чи то в розумінні безпосереднього провокаторства, чи то в розумінні „чесного“ розбещування робітників „струвизмом“) — ми вже подбаємо вас викрити. Оскільки ви робите дійсний крок уперед, — хоча-б у формі „найбоязкішого зигзагу“, але крок уперед, — ми скажемо: будь ласка! Дійсним кроком уперед може бути тільки дійсне, хоча-б мініятурне поширення проростору для робітників. А всяке таке поширення послужить нам на користь і прискорить появу таких легальних товариств, де не провокатори ловитимуть соціалістів, а соціалісти ловитимуть собі adeptів. Одним словом, наша справа тепер боротися з бур'янами. Не наша справа вирощувати в хатніх горщиках пшеницю. Виринаючи бур'яни, ми тим самим вичищуємо ґрунт для можливого проростання насіння пшениці. І доки Афанасії Івановичі з Пульхеріями Іванівнами займаються хатнім рослинництвом, ми мусимо готувати женців, які-б зуміли і косити сьгоднішні бур'яни, і жати завтрішню пшеницю ¹⁾.

Отже, за допомогою легалізації розв'язувати питання про створення яко мога менш конспіративної й яко мога ширшої професійної організації ми не можемо (але були-б дуже раді, коли-б Зубатови й Озерови подали нам хоча часткову змогу такого розв'язання, — а для цього нам слід як-найенергійніше воювати з ними!). Лишається шлях таємних професійних організацій, і ми повинні подати всяку допомогу робітникам, що вже стають (як то нам досконально відомо) на цей шлях. Професійні організації не тільки можуть принести величезну користь у справі розвитку й зміцненні економічної боротьби, але й стати дуже важливим пособником політичній агітації й революційній організації. Щоб досягти цього наслідку, щоб скерувати початий професійний рух в бажане для соціал-демократії річище, — треба насамперед ясно уявити собі безглуздя того плану організації, що з ним ось уже майже п'ять років носяться петербурзькі економісти. План цей викладено і в „Статуті робітничої каси“ з липня 1897 р. („Лист. Раб.“, № 9—10, ст. 46,—з № 1 „Раб. Мысли“) і в „Статуті союзної робітничої організації“ з жовтня

¹⁾ Боротьба „Искры“ з бур'янами вкликала з боку „Рабочего Дела“ такий сердитий вибрик: „Для „Искры“ ж за ознаку часу правлять не так ці великі події (весняні), як мізерні спроби Зубатовських агентів „легалізувати“ робітничий рух. Вона не бачить, що ці факти саме й кажуть проти неї; вони, мовляв, і свідчать за те, що робітничий рух набув дуже погрозливих розмірів в очах уряду“ („два с'езда“, ст. 27). Провинною всьому — „догматизм“ цих „глухих до владних наказів життя“ ортодоксів. Уперто не хочуть бачити аршинної пшениці й воюють з вешковими бур'янами! Чи не-ж не „зіпсоване почуття перспективи щодо російського робітничого руху?“ (там само, стор. 427).

1900 р. (окрема листівка, друкowana в С.-Петербурзі й згадана в № 1 „Искры“). Головна хиба обох статутів — детальне оформлення широкої робітничої організації і змішування з нею організації революціонерів. Візьмемо другий статут, як більше розроблений. Корпус його складається з п'ядесяти двох параграфів: 23 параграфи викладають устрій, порядок ведення справ і межі відання „робітничих гуртків“, уряджуваних на кожній фабриці („не більш як 10 чоловіка“), що вибирають „центральні (фабричні) групи“. „Центральна група — каже § 2 — стежить за всім, що робиться на її фабриці чи то на заводі, і веде хроніку подій на ньому“. „Центральна група щомісячно подає звіт усім платникам про стан каси“ (§ 17) і т. ин. 10 §§ присвячено „районній організації“ і 19 — до краю складному схрещенню „Комітету робітничої організації“ й „Комітету С. П. Б. Союзу Боротьби“ (вборні від кожного району й від „виконавчих груп“ — „груп пропагандистів, для зносин з провінцією, для зносин з закордоном, для завідування складами, видавництвом, касою“).

Соціал-демократія = „виконавчі групи“ відносно економічної боротьби робітників! Важко було б рельєфніше демонструвати, як збивається думка економіста з соціал-демократизму на тред-юніонізм, яка чужа йому в всяка уява про те, що соціал-демократ мусить передусім думати про організацію революціонерів, здібних керувати в с'єю визвольною боротьбою пролетаріяту. Говорити про „політичне визволення робітничої класи“, про боротьбу з „царською сваволею“ — і писати такі статuti організації — значить ніякісінької тямі не мати про справжні політичні завдання соціал-демократії. Жаден з півсотні параграфів не виявляє й проблиску розуміння того, що конче потрібна як-найширша політична агітація в масах, котра освітлює всі боки російського абсолютизму, все обличчя різних суспільних клас у Росії. Та й не тільки політична, навіть тред-юніоністська мета нездійсняма з таким статutom, бо вона вимагає організації по професіях, що про неї зовсім і не згадується.

Але чи не найхарактерніша в дивовижна незграбність цілої цієї „системи“, що намагається звязати кожну окрему фабрику з „комітетом“ постійною ниткою одноманітних і до сміху дріб'язкових правил, при трьохступневій системі виборів. Стиснута вузьким світоглядом економізму думка зовсім впадає тут у деталі, від яких так і дхне тяганиною й канцелярщиною. На ділі, звичайно, три чверті всіх цих параграфів ніколи не вживається, але зате жандарям така „конспіративна“ організація з центральною групою на кожній фабриці полегшує робити неймовірно широкі провали. Польські товариші пережили вже таку смугу руху, коли всі захоплювалися широким закладанням робітничих кас, але вони дуже швидко зреклися цієї думки, переконавшись, що дають тільки багаті жнива жандарям. Якщо ми хочемо широких робітничих організацій і не хочемо широких провалів, не хочемо давати втіхи жандарям, то ми мусимо прагнути того, щоб ці організації були цілковито не оформлені. — Чи можливе буде тоді функціонування їх? — А от погляньте на ці функції: „... стежити за всім, що діється на фабриці, і вести хроніку подій на ній“ (§ 2 статуту). Невже це неодмінно треба оформлювати? Невже цього ще краще не можна досягнути кореспонденціями до нелегальних газет без жадного утворювання для цього окремих груп? „... Керувати боротьбою робітників за поліпшення їхнього становища на заводі“ (§ 3 статуту). Знову ні до чого оформлювати. Які вимоги хочуть висунути робітники, про це всякий хоч трохи тямущий агі-

татор довідається досконально з простої розмови, а довідавшись, зумів передати до вузької вже, а не до широкої організації революціонерів, щоб доставити відповідну листівку. „... Організувати касу... з унесками по 2 коп. з карбованця“ (§ 9) — і далі що-місяця давати всім звіт про касу (§ 17), виключати членів, що не платять (§ 10) і т. ин. От це для поліції просто рай, бо немає нічого легшого, як пролізти в усю цю конспірацію „центральної фабричної каси“ і гроші сконфіскувати й усіх кращих людей забрати. Чи не простіше пускати копійчані чи двокопійчані марки з штемпелем відомої (дуже вузької й дуже конспіративної) організації, або без ніяких марок робити збори, що звідомлення за них друкує, з певним умовним паролем, нелегальна газета? Мету буде досягнуто ту саму, а жандарі в сто разів важче доберуться тоді до ниточок.

Я міг-би далі на прикладах вести свій догляд статуту, але гадаю, що й сказаного досить. Маленьке, щільно збите ядро найбільш надійних, досвідчених і загартованих робітників, що має довірених людей у головних районах, і звязане, за всіма правилами найсуворішої конспірації, з організацією революціонерів, цілком зможе виконати, за найширшою допомогою маси й без ніякого оформлення, всі функції, що лежать на професійній організації, і крім того виконати саме так, як це бажано соціал-демократії. Тільки таким способом і можна досягти зміцнення і розвитку соціал-демократичного професійного руху, наперекір усім жандарам.

Мені заперечать: організація до такої міри lose, що вона й зовсім не оформлена, що в ній власне й членів навіть, відомих і зареєстрованих, ніяких немає, не може бути і названа організацією. — Можливо. Я за назвою не стою. Але все, що треба, ця „організація без членів“ зробить і з самого початку забезпечить міцний звязок наших прийдешніх тред-юніоністів з соціалізмом. А хто хоче широкої організації робітників з виборами, звідомленнями, загальними голосуваннями, то-що, за абсолютизму, — той просто непоправний утопіст.

Мораль звідци проста: якщо ми почнемо з того, що міцно поставимо організацію революціонерів, то ми зможемо забезпечити витривалість руху в його цілому, здійснити і соціал-демократичну і власне тред-юніоністичну мету. Коли-ж ми почнемо з „найприступнішої“ ніби-то для маси (а на ділі з найприступнішої для жандарів і такої, що робить революціонерів найприступнішими для поліції) широкої робітничої організації, то ми ні тої, ні іншої мети не досягнемо, кустарництва не позбавимося, і своєю розпорошеністю, своєю повсякчасною сплюндрованістю тільки робителем найприступнішими для маси тред-юніони зубатовського чи озеровського типу.

В чім-же власне мусять полягати функції цієї організації революціонерів? — Про це ми зараз докладно поговоримо. Але спочатку розгляньмо ще одне вельми типове міркування нашого терориста, який знов-таки виявляється (сумна його доля!) найближчим сусідом економістів. В журналі для робітників „Свобода“ (№ 1) є стаття: „Організація“, що її автор хоче оборонити своїх знайомих, іваново-вознесенських робітників-економістів.

„Кепсько, — пише він, — коли юрба мовчазна, несвідома, коли рух іде не з низів. От погляньте: студенти з університетського міста роз'їздяться на свята або на літо — і робітничий рух припиняється. Хіба такий робітничий рух, підштовхуваний з боку, може бути дійсною силою? Де там... Він ще не навчився ходити власними ногами, і його водять за руку. І так у всьому: студенти роз'їхалися — зу-

пинка; вихопили найадібніших з вершків — молоко скисло; арештували „комітет“ — доки ще організується новий, знову тиша; та й невідомо ще, який комітет організується, може зовсім не подібний до попереднього: той казав одне, а цей скаже протилежне. Зв'язок поміж учорашнім і завтрашнім днем губиться, досвід минулого не йде в науку для майбутнього. І все через те, що немає коріння в глибині, в юрбі, працює не сотня дурнів, а десяток розумних. Десяток завжди можна вилочити щупаковою пелькою, але, коли організація охоплює юрбу, все йде від юрби — нічье старання неспроможне занастити справу“ (ст. 63).

Факти списано правдиво. Картинка нашого кустарництва непогана. Але висновки — гідні „Раб. Мысли“ і їхньою нерозумністю, і їхньою політичною безтактністю. Це — верх нерозумности, бо автор плутає філософське й соціально-історичне питання про „коріння“ руху в „глибині“ з технічно-організаційним питанням про кращу боротьбу з жандарями. Це — верх політичної безтактности, бо, замість щоб апелювати від поганих керовників до добрих керовників, автор апелює від керовників узагалі до „юрби“. Це — така сама спроба тягти нас назад в організаційній справі, як у справі політичній тягне назад думка про заміну політичної агітації на експітативний терор. Я далєбі відчуваю справжній *embarras de richesses*, не знаючи, з чого почати розгляд плутні, що її нам підносить „Свобода“. Спробую почати для наочности з прикладу. Візьміть німців. Сподіваюся, ви не станете відкидати, що в них організація охоплює юрбу, все йде від юрби, робітничий рух навчився ходити своїми ногами? А проте, як уміє ця мільйонна юрба цінувати „десяток“ своїх випробуваних політичних проводирів, як цупко тримається вона за них! В парламенті не раз бувало, що депутати ворожих партій дражнили соціалістів: „добрі демократи! рух робітничої класи у вас тільки на словах, а на ділі виступає та сама компанія ватажків. Все той самий Бебель, все той самий Лібкнехт, рік у рік, десятиліття в десятиліття. Та ваші ніби-то виборні делегати від робітників більше незмінні, ніж призначувані від імператора урядовці“. Але німці стрівали тільки презирливою усмішкою ці демагогічні спроби протиставити „ватажкам“ „юрбу“, розпалити в останній лихій чванливі інстинкти, відняти рухові його сталість і стійкість способом підриву довір'я маси до „десятка розумних“. У німців досить уже розвинена політична думка, досить надбано політичного досвіду, щоб розуміти, що без „десятка“ талановитих (а таланти не народжуються сотнями), випробуваних, професійно підготовлених і довгою школою вивчених проводирів, чудово координованих один з одним, неможлива в сучаснім суспільстві непохитна боротьба ні одної класи. Німці бачили й у своїх колах демагогів, що підлещувалися до „сотень дурнів“, підносячи їх понад „десятками розумних“, підлещувалися до „м'язистого кулака“ маси, збуджуючи її (подібно до Моста чи Гасельмана) до необдуманого „революційних“ вчинків і сіючи недовір'я до витриманих і стійких проводирів. І тільки через невхильну й непримиренну боротьбу з усіма і всякими демагогічними елементами всередині соціалізму так виріс і зміцнів німецький соціалізм. А наші мудреці в такий період, коли вся криза російської соціал-демократії пояснюється тим, що в стихійно пробуджених масах немає досить підготованих, розвинених і досвідчених керовників, вирікають з глибокодумністю Івашка: „погано, коли рух іде не з низів“!

„Комітет із студентів не годиться, він хисткий“. — Цілком справедливо. Але звідсіль висновок той, що потрібен комітет із професійних революціонерів, однаково, чи студент чи робітник зуміє виробити з себе професійного революціонера. А ви робите той висновок, що не слід підштовхувати робітничого руху з боку! Через свою політичну наївність ви й не помічаєте, що цим ллєте воду на млин нашим економістам і нашому кустарництву. В чім, дозвольте спитати, виявлялося це „підштовхування“ наших робітників від наших студентів? Єдино в тім, що студент ніс робітникові ті уривки політичного знання, які він сам мав, ті крихти соціалістичних ідей, що йому перепадали (бо головна розумова пожива сучасного студента, легальний марксизм, і не міг дати нічого крім азбуки, крім крихот). Ось такого „підштовхування з боку“ не надто багато, а навпаки занадто мало, безбожно й безсоромно мало було в нашому рухові, бо ми занадто старанно варилися у власнім соку, занадто по-рабському схилилися перед елементарною „економічною боротьбою робітників з хазяями та урядом“... Ось таким „підштовхуванням“ у сто разів більше повинні займатися і будемо займатися ми, революціонери з професії. Але саме тим, що ви вибираєте таке паскудне слово, як „підштовхування з боку“, що в робітника неминучо викликає (принаймні в робітника так само нерозвиненого, як нерозвинені ви) недовіря до всіх, хто несе йому зі сторони політичне знання й революційний досвід, викликає інстинктивне бажання дати відсіч усім таким людям, — ви виявляєтеся демагогом, а демагоги — найгірші вороги робітничій класі.

Так, так. Не поспішайте знімати галас з приводу „нетовариських засобів“ моєї полеміки! Я й не думаю запідозрювати чистоту ваших намірів, я вже сказав, що демагогом можна зробитися і через саму тільки політичну наївність. Але я показав, що ви спустилися до демагогії. І я ніколи не перестану повторювати, що демагоги — то найгірші вороги робітничої класи. Найгірші саме через те, що вони розпалюють лихі інстинкти юрби, що нерозвиненим робітникам неможливо розпізнати цих ворогів, які виступають, і іноді щиро виступають, як їхні друзі. Найгірші — тому, що в період розтіння й хитання, в період, коли ще тільки складається фізіономія нашого руху, немає нічого легшого, як демагогічно захопити юрбу, яку потім тільки найгірші злигодні зможуть переконати в її помилках. От чому гаслом моменту для сучасного російського соціал-демократа мусить бути рішуча боротьба і проти „Свободи“, що спускається до демагогії, і проти „Рабочего Дела“, що спускається до демагогії (про це ще докладно говоритиметься ¹⁾ далі).

„Десяток розумних легше виловити, ніж сотню дурнів“. Ця чудова істина (за подання її вам завжди плескатиме сотня дурнів) здається самоочевидною тільки через те, що ви, як точилося міркування, перескочили з одного питання на друге. Ви почали говорити і далі говорите про виловлювання „комітету“, про виловлювання „організації“, а тепер перескочили на питання про виловлювання „коріння“ руху „в глибині“. Звичайно, наш рух неловимий тільки через те, що він має сотні й сотні тисяч коренів у глибині,

¹⁾ А тут зауважимо лише, що все сказане в нас з приводу „підштовхування з боку“ й усіх дальших розумувань „Свободи“ про організацію цілком стосується до всіх економістів і „рабочеделенців“ у тім числі, бо вони почасті активно проповідували й обороняли ті самі погляди на питання організації, почасті збивалися на них.

але ж мова зовсім не про це. В розумінні „коріння в глибині“ нас не можуть „виловити“ і тепер, не вважаючи на все наше кустарництво, а проте всі ми скаржимося й не можемо не скаржитися на виловлювання „організацій“, що руйнує всяке наступництво руху. А коли ви поставите питання про виловлювання організації і не будете збиватися з нього, то я вам скажу, що десяток розумних виловити далеко важче, ніж сотню дурнів. І я боронитиму це твердження, хоч скільки-б ви нацьковували на мене юрбу за мій „антидемократизм“ і т. п. Під „розумними“ з організаційного боку треба розуміти тільки, як я вже не раз зазначав, професійних революціонерів, однаково — зі студентів чи з робітників вони вироблюються. І от я стверджую: 1) що ні один революційний рух не може бути тривалим без непохитної й такої, що зберігає наступництво, організації керівників; 2) що чим ширша маса, стихійно втягувана в боротьбу, яка становить базу руху і бере в ній участь, тим нагальніша є потреба такої організації і тим міцніша повинна бути ця організація (бо тим легше всяким демагогам захопити нерозвинені шари маси); 3) що така організація мусить складатися головним чином із людей, які професійно займаються революційною діяльністю; 4) що в самодержавній країні, чим дужче ми звуємо склад членів такої організації до участі в ній тільки таких членів, які професійно займаються революційною діяльністю й одержали професійну підготовку в умілості боротьби з політичною поліцією, — тим трудніше буде „виловити“ таку організацію, і 5) тим ширший буде склад осіб і з робітничої класи і з решти клас суспільства, які матимуть змогу брати участь у русі й активно в ній працювати.

Пропонує нашим економістам, терористам і „економістам-терористам“¹⁾ спростувати ці твердження, що з них я зупинюся зараз на двох останніх. Питання про легкість виловити „десяток розумних“ і „сотню дурнів“ сходить на розглянуте раніше питання про те, чи можлива масова організація при конечній потребі найсучорішої конспірації. Широкої організації ми ніколи не зможемо поставити на ту конспіративну височінь, без якої й мови не може бути про непохитну боротьбу з урядом, зберігаючи її наступництво. І скупчення всіх конспіративних функцій у руках по змозі невеликого числа професійних революціонерів зовсім не означає, що ці останні „думатимуть за всіх“, що юрба не братиме діяльної участі в рухові. Навпаки, цих професійних революціонерів висуватиме юрба все в більшому числі, бо юрба тоді знатиме, що не досить зібратися декільком студентам і робітникам, що ведуть економічну боротьбу, щоб скласти „комітет“, а що треба роками виробляти з себе професійного революціонера, і юрба „думатиме“ не про одне лиш кустарництво, а саме про таке вироблення. Централізація конспіративних функцій організації зовсім не означає централізації всіх функцій руху. Активна участь як-найширшої маси в неле-

¹⁾ Цей термін що-до „Свободи“ може слушніший, ніж попередній, бо у „Відродженні революціонізму“ борониться тероризм, а в розглядуваній статті — економізм. Охота смертельна, та доля злая! — загалом можна сказати про „Свободу“. Найкращі здібності й найкращі наміри — і в наслідок плутанина, плутанина головним чиним завдяки тону, що, бороячи спадковість організації, „Свобода“ не хоче знати наступництва революційної думки й соціал-демократичної теорії. Силкуватися знову покликати до життя професійного революціонера („Відр. рев.“) і пропонувати для цього, по-перше, ексцитаивний терор, а по-друге, „організацію робітників-середняків“ („Свобода“, № 1, ст. 66 і далі), якомога менше „підштовхуваних з боку“, — це значить, на правду, щоб зігріти своє житло, ламати це-ж таки житло на дрова.

гальній літературі не зменшиться, а вдсятеро збільшиться від того, що „десяток“ професійних революціонерів централізує конспіративні функції цієї справи. Так і тільки так ми досягнемо того, що читання нелегальної літератури, співробітництво в ній, почасти навіть і розповсюдження її майже перестануть бути справою конспіративною, бо поліція швидко зрозуміє безглуздість і неможливість судової й адміністративної тяганини з приводу кожного примірника з розкиданих тисячами виданнів. І це не тільки що-до преси, а й що-до всіх функцій руху, аж до демонстрації. Найактивніша й найширша участь у ній маси не тільки не втратить, а навпаки багато вииграє від того, що „десяток“ випробуваних, професійно вимуштруваних, не менше за нашу поліцію, революціонерів централізує всі конспіративні сторони справи, підготовлення листівок, вироблення приблизного плану, призначення в групі керівників для кожного району міста, для кожного фабричного кварталу, для кожної шкільної установи, то-що (я знаю, мені заперечать „недемократичність“ моїх поглядів, але на це, зовсім незрозуміло, заперечення я відповім докладно далі). Централізація найбільше конспіративних функцій в організації революціонерів не знесилить, а збагатить широчінь і змістовність діяльності цілої маси інших організацій, розрахованих на широку публіку і тому якомога менш оформлених і якомога менш конспіративних: і робітничих професійних спілок, і робітничих гуртків самоосвіти й читання нелегальної літератури, і соціалістичних, а також демократичних гуртків в усіх інших верствах людности та ін. й ін. Такі гуртки, спілки й організації конче потрібні всюди в як-найширшому числі з найрізноманітнішими функціями, але безглуздо і шкідливо плутати їх з організацією революціонерів, стирати межі між ними, гасити в масі і без того неймовірно померхлу свідомість того, що для „обслуговування“ масового руху потрібні люди, що спеціально присвячують себе цілком соціал-демократичній діяльності, і що такі люди повинні терпляче й уперто виробляти з себе професійних революціонерів.

Так, свідомість ця неймовірно померхла. Основний наш гріх з організаційного боку—що ми своїм кустарництвом понизили престиж революціонерів у Росії. Млявий і хисткий в питаннях теоретичних, вузькоглядний, що посилається на стихійність маси, щоб виправдати свою млявість, більше схожий на секретаря тред-юніону, аніж на народнього трибуна, що не вміє висунути широкого й сміливого плану, що надхнув-би повагу і противникам, недосвідчений і неграбний у своїй професійній умілості—в боротьбі з політичною поліцією—згляньтесь!—це не революціонер, а якийсь злиденний кустар!

Хай не ображається на мене за це різке слово ні один практик, бо оскільки мова йде про непідготованість, я прикладаю його передусім до самого себе. Я працював у гуртку, що ставив собі дуже широкі, всеосяжні завдання,—і всім нам, членам цього гуртка, доводилося тяжко, до болю страждати від свідомости того, що ми виявляємося кустарями в таку історичну хвилю, коли можна було-б, змінюючи відомий вираз, сказати: дайте нам організацію революціонерів—і ми перевернемо Росію! І чим частіше з того часу доводилося мені згадувати про те пекуче почуття сорому, що його я тоді відчував, тим більше в мені збиралося гіркоти проти тих псеудо-соціал-демократів, які своєю проповіддю „ганьблять революці-

опера сан“, які не розуміють того, що наше завдання — не боронити приниження революціонера до кустаря, а підносити кустарів до революціонерів.

Не тільки взагалі революціонери відстають од стихійного піднесення мас, але навіть і робітники-революціонери відстають од стихійного піднесення робітничих мас. А цей факт як-найнаочніше підтверджує навіть з „практичного“ погляду не тільки безглуздість, але й політичну реакційність тої „педагогії“, що нею нас так часто частують, коли обговорюється питання про наші обов'язки щодо робітників. Цей факт свідчить, що найперший, найнагальніший обов'язок наш допомагати вироблювати робітників-революціонерів, що стоять на таким самим рівні щодо партійної діяльності, як і інтелігенти-революціонери (ми підкреслимо слова: щодо партійної діяльності, бо з інших сторін досягти такого самого рівня робітникам хоча й необхідно, але це зовсім не так легко і не так неодмінно). Тому головну увагу треба звернути на те, щоб підносити робітників до революціонерів, а зовсім не на те, щоб знижуватися самим неодмінно до „робітничої маси“, як хочуть економісти, неодмінно до „робітників-середняків“, як то хоче „Свобода“ (яка щодо цього підводиться на другий щабель економічної „педагогії“). Я далекій від думки відкидати конечну потребу популярної літератури для робітників і особливо популярної (тільки, звичайно, не балаганної) літератури для надто відсталих робітників. Але мене обурює це повсякчасне приплутування педагогії до питань політики, до питань організації. Адже ви, панове-дбайлівці за „робітника-середняка“, по суті скорше ображаєте робітників своїм бажанням неодмінно нагнути ся, перше ніж заговорити про робітничу політику, або про робітничу організацію. Та говоріть-же ви про поважні речі, випроставшись, і залишіть педагогію педагогам, а не політикам і організаторам! Хіба серед інтелігенції немає теж передовиків, „середняків“ і „маси“? Хіба для інтелігенції не визнають також усі конечної потреби на популярну літературу і не пишуть цієї літератури? Але уявіть собі тільки, що в статті про організацію студентів чи гімназистів автор почне, як якесь відкриття, розжовувати, що потрібна передусім організація „студентів-середняків“. Такого автора напевне засміють — і за діло. Та ви нам дайте, скажуть йому, організаційні ідейки, якщо ви їх маєте, а вже там ми сами розберемо, хто з нас „середняк“, хто вище й хто нижче. А якщо ви своїх організаційних ідейок не маєте — всі ваші потуги щодо „маси“ й „середняків“ виявляться просто нудними. Зрозумійте-ж, що самі вже питання про „політику“, про „організацію“ остільки серйозні, що про них не можна говорити инакше, як цілком серйозно: можна й треба підготовляти робітників (і студентів і гімназистів) до того, щоб з ними можна було заговорити про ці питання, але раз ви вже заговорили про них — давайте справжні відповіді, не рачкуйте до „середняків“ чи до „мас“, не відкручуйтеся приповістками чи фразами¹⁾.

Робітник-революціонер, щоб цілком підготуватися до свого діла,

¹⁾ „Свобода“ № 1, стаття „Організація“, ст. 66: „Важкою ходою робітнича лава кріпитеме всі вимоги, що поставлені будуть вімені російського Труда“, — неодмінно великою літерою! І цей самий автор вигукне: „Я зовсім не ставлюся вороже до інтелігенції, але“... (це те саме але, що його Щедрин перекладав словами: вище від лоба вуха не ростуть)... „але мене завжди страшенно дратує, коли прийде людина і наговорить дуже гарних і чудових речей і вимагає, щоб їх прийняли за їхню (її?) красу та інші чесноти“ (62). Еге-ж, мене це теж завжди „страшенно дратує“...

теж мусить ставати професійним революціонером. Тому не має рації Б—в, коли він каже, що як робітник працює на фабриці 11 $\frac{1}{2}$ годин, то решта революційних функцій (крім агітації) „мимоволі головним тягарем лягають на до краю нечисленні інтелігентні сили“. Зовсім це не „мимоволі“ так робиться, а через нашу відсталість, тому, що ми не усвідомлюємо свого обов'язку допомагати всякому визначному своїми здібностями робітникові перетворитися на професійного агітатора, організатора, пропагандиста, розвізника та ин. й ин. Щодо цього, то ми просто ганебно марнуємо свої сили, не вміючи берегти те, що треба надто дбайливо рости і вирощувати. Погляньте на німців: у них у 100 разів більше сили, ніж у нас, але вони чудово розуміють, що дійсно здібних агітаторів і інших виділяють „середняка“ зовсім не дуже часто. Тому вони зразу стараються поставити всякого здібного робітника в такі умови, щоб у них його здібності могли набути повного розвитку й повного вжитку: його роблять професійним агітатором, його спонукають поширити поле його діяльності, поширюючи її з одної фабрики на все ремесло, з одної місцевості на цілу країну. Він набуває досвідчености й спритности в своїй професії, він поширює свій світогляд і свої знання, він спостерегає попліч видатних політичних проводирів інших місцевостей і інших партій, він сам намагається піднятися на таку саму височінь і сполучити в собі знання робітничого оточення й свіжість соціалістичних переконань з тою професійною вичкою, без якої пролетаріят не може провадити уперту боротьбу з чудово навченими лавами його ворогів. Так і тільки так висовуються з робітничої маси Бебелі й Ауери. Але те, що в політично вільній країні робиться в значній мірі само собою, те у нас повинні систематично переводити наші організації. Хоч трохи талановитий агітатор з робітників, що „подає надію“, не повинен працювати на фабриці по 11 годин. Ми повинні подбати про те, щоб він жив на засоби партії, щоб він умів вчасно перейти на нелегальний стан, щоб він міняв місця своєї діяльності, бо инакше він не набуде великої досвідчености, не поширить свого світогляду, не зуміє протриматися принаймні декілька років у боротьбі з жандарями. Чим ширше й глибше стає стихійне піднесення робітничих мас, тим більше висовують вони не тільки талановитих агітаторів, але й талановитих організаторів і пропагандистів та „практиків“ у кращім розумінні (яких так мало серед нашої інтелігенції, здебільшого трошки по-російському недбайливої і вайлуватої). Коли ми матимемо загони спеціально підготованих і таких робітників-революціонерів, що пройшли довгу школу (і, звичайно, до того-ж революціонерів „різного роду зброї“),—тоді з цими загонами не впорається ніяка політична поліція в світі, бо ці загони людей, безоглядно відданих революції, користуватимуться також безоглядним довір'ям як-найширших мас робітничих. І це—наша безпосередня вина, що ми надто мало „підштовхуємо“ робітників на цей спільний їм та „інтелігенції“ шлях професійно-революційного вивчення, надто тягнемо їх назад своїми дурними промовами про те, що „приступне“ робітничій масі, „робітникам-середнякам“, то-що.

З цього, як також і з усякого иншого боку, вузький розмах організаційної роботи стоїть у безперечнім і нерозривнім (хоча й неусвідомленім величезною більшістю „економістів“ і початкуючих практиків) звязку із звужуванням нашої теорії і наших політичних завдань. Схилиння перед стихійністю викликає якийсь страх хоча на крок відійти від „приступного“ для маси, страх піднятися

занадто високо над простим прислужуванням найближчим і безпосереднім потребам маси. Не бійтеся, панове! Пам'ятайте, що ми з організаційного боку стоїмо так низько, що безглузда є навіть сама думка про те, щоб ми могли підвестися занадто високо!

г) „Змовницька“ організація й „демократизм“.

А є серед нас дуже багато людей, що такі чутливі до „голосу життя“, що найбільше бояться саме цього, обвинувачуючи тих, хто тримається викладуваних тут поглядів, у „народовольстві“, в нерозумінні „демократизму“ й ин. Доводиться зупинитися на цих обвинуваченнях, що їх, ясна річ, підхопило й „Рабочее Дело“.

Авторові цих рядків дуже добре відомо, що петербурзькі економісти обвинувачували в народовольстві ще „Рабочую Газету“ (що й зрозуміло, коли порівняти її з „Раб. Мыслью“). Тому нас ані трохи не здивувало, коли незабаром після того, як виникла „Искра“, один товариш повідомив нас, що соціал-демократи міста Х називають „Искру“ „народовольським“ органом. Нам це обвинувачення, розуміється, було тільки приємним, бо якого-ж порядного соціал-демократа не обвинувачували економісти в народовольстві?

Походять ці обвинувачення від непорозуміннь подвійного роду. По-перше, у нас так погано знають історію революційного руху, що називають „народовольством“ всяку ідею про бойову централізовану організацію, яка виголошує рішучу війну царатові. Але ту чудесну організацію, що її мали революціонери 70-х років і що нам усім повинна була б правити за зразок, створили зовсім не народовольці, а землевольці, які розкололися на чорно-передільців і народовольців. Таким чином, бачити в бойовій революційній організації щось специфічно народовольське безглуздо й історично і логічно, бо всякий революційний напрям, якщо тільки він справді думає про серйозну боротьбу, не може без такої організації обійтися. Не в тім полягала помилка народовольців, що вони постаралися притягти до своєї організації всіх незадоволених і керувати цю організацію на рішучу боротьбу з самодержавством... Навпаки, в цім полягає їхня велика історична заслуга. Помилка-ж їхня була в тім, що вони спиралися на теорію, яка по суті була зовсім не революційною теорією, і не вміли чи не могли нерозривно зв'язати свого руху з класовою боротьбою в середині капіталістичного суспільства, що розвивалося. І тільки найгрубіше нерозуміння марксизму (або „розуміння“ його в дусі „струвізму“) могло породити думку, що виникнення масового, стихійного робітничого руху звільняє нас від обов'язку створити таку саму гарну, яка була у землевольців, створити ще незрівняно кращу організацію революціонерів. Навпаки, цей рух саме накладає на нас цей обов'язок, бо стихійна боротьба пролетаріату і не зробиться справжньою „класовою боротьбою“ його доти, доки цю боротьбою не керуватиме міцна організація революціонерів.

По-друге, багато хто—і серед них, видно, Б. Кричевський („Раб. Дело“ № 10, ст. 18)—невірно розуміють ту полеміку проти „змовницького“ погляду на політичну боротьбу, що її завсіди провадили соціал-демократи. Ми повставали і завсіди, звичайно, повставатимемо проти звужування політичної боротьби до змови, але це, звичайно, зовсім не означало відкидання необхідності міцної революційної організації. І, напр., у брошурі „Задачи русских социал-демократов“ поряд з полемікою проти зведення політичної боротьби до змови

обрисовується (як соціал-демократичний ідеал) організацію остільки міцну, щоб вона могла „для рішучого удару по абсолютизмові удатися“ і до „повстання“, і до всякого „иншого способу атаки“¹⁾. Щодо своєї форми така міцна революційна організація в самодержавній країні може бути названа і „змовницькою“ організацією, бо французьке слово „конспірація“ рівнозначне російському „заговор“ („змова“), а конспіративність конче потрібна для такої організації в найбільшій мірі. Конспіративність є настільки неодмінною умовою такої організації, що решта всіх інших умов (число членів, добір їх, функції і ин.) повинні бути погоджені з нею. Тому було-б найбільшою наївністю боїтися обвинувачення в тім, що ми, соціал-демократи, хочемо створити змовницьку організацію. Ці обвинувачення мусять бути так само приемні кожному ворогові економізму, як і обвинувачення в „народовольстві“.

Нам заперечать: така могутня й суворо таємна організація, що концентрує в своїх руках усі нитки конспіративної діяльності, організація з необхідности централістична, може занадто легко кинутися в передчасну атаку, може нерозважно загострити рух раніше, ніж це можна й треба за зростом політичного незадоволення, за силою хвилювання й розлючености в робітничій класі та ин. Ми на це відповімо: кажучи абстрактно, не можна, звичайно, відкидати, що бойова організація може повести на неважкий бій, який може закінчитися зовсім не неодмінною в інших умовах поразкою. Але обмежуватися абстрактними міркуваннями в такій справі не можливо, бо кожний бій включає в себе абстрактну можливість поразки, і немає иншого засобу зменшити цю можливість, як організовано підготуватись до бою. Коли-ж ми поставимо питання на конкретний ґрунт сучасних російських умов, то доведеться зробити позитивний висновок, що міцна революційна організація безумовно конче потрібна саме для того, щоб надати непохитности рухові й оберегти його від можливости неважких атак. Саме тепер, коли немає такої організації й коли швидко стихійно зростає революційний рух, спостерігається вже дві протилежні крайності (які, як їм і належить, „сходяться“): то зовсім неспроможний економізм і проповідь поміркованости, то так само неспроможний „ексцитативний терор“, що прагне „в рухові, який розвивається і зміцнюється, але що стоїть ближче до початку, ніж до кінця, штучно викликати симптоми його кінця“ (В. Засуліч в „Заре“, № 2—3, ст. 353). І приклад „Раб. Дела“ показує, що єсть уже соціал-демократи, які пасують перед обома крайностями. Таке явище не дивне, поза рештою причин, і через те, що „економічна боротьба з хазяями та з урядом“ ніколи не задовольнить революціонера, а протилежні крайності завжди виникатимуть то там, то тут. Тільки централізована бойова організація, що витримано провадить соціал-демократичну політику й задовольняє, так-би мовити, всі революційні інстинкти й прагнення — спроможна вберегти рух од неважкої атаки й підготувати атаку, що обіцятиме успіх.

¹⁾ „Задачи русских социал-демократов“ ст. 23. До речі, от ще одна ілюстрація того, що „Раб. Дело“ або не розуміє того, що воно каже, або міняє свої погляди „за вітром“. В № 1 „Раб. Дела“ надруковано курсивом: „Викладена суть брошури цілком збігається з редакційною програмою „Рабочего Дела“ (ст. 142). Чи справді? З „Задачами“ збігається погляд, що масовому рухові не можна ставити за перше завдання скинути самодержавство? збігається теорія „економічної боротьби з хазяями та з урядом“? збігається теорія стадій? Пропонуємо читачеві вирішити, чи може бути мова про принципову непохитність органу, який так оригінально розуміє „збіг“.

Нам заперечать далі, що викладений погляд на організацію су-перечить „демократичному принципів“. Наскільки попереднє обви-нувачування є специфічно російського походження, настільки це — специфічно закордонного характеру. І тільки закордонна організація („Союз“ російських с.-д.) могла разом з інструкціями дати своїй редакції таку:

„Організаційний принцип. В інтересах розвитку і об'єднання соціал-демократії слід підкреслювати, розвивати, боротися за широкий демократичний принцип її партійної організації, що особливо потрібно через те, що в лавах нашої партії виявилися антидемократичні тенденції“ („Два с'їзда“ ст. 18).

Як саме „Раб. Дело“ бореться з „антидемократичними тенденціями“ „Іскри“, це ми побачимо в дальшому розділі. А тепер приди-вімося ближче до цього „принципу“, що його висовують економісти. Мабуть, всяк погодиться, що „широкий демократичний принцип“ має в собі дві отакі неодмінні умови: по-перше, повну гласність і, по-друге, виборність усіх функцій. Без гласності смішно було-б говорити про демократизм, а до того-ж без такої гласності, яка не обмежувалася-б членами організації. Ми назвемо демократичною організацію німецької соціалістичної партії, бо в ній все робиться одверто, аж до засідань партійного з'їзду; але ніхто не назве демократичною організацією — таку, що закрита від усіх не-членів покровом таємниці. Спитаємо, яка-ж рація є виставляти „широкий демократичний принцип“, коли головна умова цього принципу не досяжна для таємної організації? „Широкий принцип“ виявляється тільки дзвінкою, але порожньою фразою. Мало того, ця фраза свід-чить про цілковите нерозуміння життєвих завдань моменту з органі-заційного боку. Всі знають, яка велика панує у нас неконспіратив-ність „широкої“ маси революціонерів. Ми бачили, як на це гірко скаржаться Б—в, вимагаючи цілком справедливо „пильного вибору членів“ („Раб. Дело“ № 6, ст. 42). І от з'являються люди, які похва-ляються „чуттям до життя“, і за такого стану справи підкреслюють не необхідність найсуворішої конспірації й найсуворішого (а, значить, тіснішого) вибору членів, а — „широкий демократичний принцип“! Це зветься влучити пальцем у небо.

Не краще стоїть справа і з другою ознакою демократизму, — з виборністю. В країнах з політичною волею цю умову розуміється саму собою. „За члена партії вважають кожного, хто визнає прин-ципи партійної програми і підтримує партію в міру своїх сил“ — так проголошує перший параграф організаційного статуту німецької соціал-демократичної партії. А що вся політична арена відкрита перед усіма, як кін сцени перед глядачами в театрі, то це визнання чи невизнання, підтримання чи протидіяння відомі всім і кожному із газет, і з народніх зібрань. Усі знають, що такий-от політичний діяч почав ось із того, пережив таку-от еволюцію, виявив себе в скрутну хвилину життєву отак-ось, позначається взагалі такими от власти-востями, — і тому, природно, такого діяча можуть зі знанням справи вибрати чи не вибрати на певну партійну посаду в сі члени партії. Загальний (в буквальному розумінні слова) контроль за кожним кроком людини з партії на її політичній шляху створює автоматично чинний механізм, який дає те, що в біології зветься „виживанням най-більш пристосованих“. „Природній добір“ цілковитої прилюдности, виборности і загального контролю забезпечує те, що кожний діяч опиняється кінець-кінцем „на своїй полиці“, бореться до справи, що

найбільше відповідає його силам і здібностям, на собі самим випробовує всі наслідки своїх помилок і перед очима всіх доводить свою здібність усвідомлювати помилки й уникати їх.

Спробуйте-но вставити цю картину в рамці нашого самодержавства! Чи можливо у нас, щоб усі, „хто визнає принципи партійної програми й підтримує партію в міру своїх сил“, контролювали кожний крок революціонера-конспіратора? Щоб усі вони обирали з числа останніх того чи іншого, коли революціонер повинен в інтересах роботи ховати від дев'ятох десятих очих „усіх“, хто він такий є? Вдумайтесь хоч трохи в справжнє значіння тих слів голосних, що з ними виступає „Раб. Дело“, і ви побачите, що „широкий демократизм“ партійної організації в темряві самодержавства, за панування жандарського добору є лише порожня й шкідлива забавка. Це — порожня забавка, бо на ділі ніколи жадна революційна організація широкого демократизму не переводила й не може переводити, навіть при всіх своїх бажанні. Це — шкідлива забавка, бо спроби переводити на ділі „широкий демократичний принцип“ тільки полегшують поліції широкі провали і увічнюють панування кустарництва, відвертають думку практиків од серйозного нагального завдання виробляти з себе професійних революціонерів до складання докладних „паперових“ статутів про системи виборів. Тільки за кордоном, де частенько збираються люди, що не мають змоги знайти собі справжнє, живе діло, могла подекуди і надто в різних дрібних групах розвинути ця „гра в демократизм“.

Щоб показати читачеві всю зовнішню пристойність улюбленого способу „Раб. Дела“ висовувати такий зовнішньо пристойний „принцип“, як демократизм у революційній справі, ми знову таки пошлемося на свідка. Свідок цей — Є. Серебряков, редактор лондонського журналу „Накануне“, — дуже прихильний до „Раб. Дела“ і дуже ненавидить Плеханова й „плеханівців“; в статтях з приводу розколу закордонного „Союза русских социал-демократов“ „Накануне“ рішучо стало на бік „Раб. Дела“ і накинулося цілою хмарою жалюгідних слів на Плеханова. Тим цінніший для нас цей свідок у даній справі. В № 7 „Накануне“ (липень 1899 р.) в статті: „По поводу воззвания группы самоосвобождения рабочих“ Є. Серебряков показував на „непристойність“ здійснювати питання „про самотішення, про верховенство, про так званий ареопаг у серйознім революційнім русі“ і між иншим писав:

„Мишкин, Рогачов, Желябов, Михайлов, Перовська, Фігнер і ин. ніколи не вважали себе за проводарів і ніхто їх не обирав і не признавав, хоча в дійсності вони були ними, бо як у період пропаганди, так і в період боротьби з урядом вони взяли на себе найбільший тягар роботи, йшли в найнебезпечніші місця і їхня діяльність була найпродуктивніша. І верховенство з'являлося не в наслідок їхніх бажань, а довір'я до їхнього розуму, до їхньої енергії й відданости з боку товаришів, що їх оточували. Боятися-ж якогось ареопагу (а як не боятися, то нащо писати про нього?), який може самовладно керувати рухом, вже надто наївно. Хто-ж його слухатиметься?“

Ми питаємо читача, чим відрізняється „ареопаг“ од „антидемократичних тенденцій“? І чи не очевидно, що „зовнішньо пристойний“ організаційний принцип „Раб. Дела“ так само і наївний і непристойний, — наївний через те, що „ареопагу“ або людей з „антидемократичними тенденціями“ ніхто просто не стане слухатися, раз не буде „довір'я до їхнього розуму, енергії й відданости з боку товаришів, що їх оточують“. Непристойний — як демагогічна вихватка, що спекулює

на чванливості одних, на необізнаності з дійсним станом нашого руху других, на невідготованості і необізнаності з історією революційного руху третіх. Єдиним серйозним організаційним принципом для діячів нашого руху мусить бути: як-найсуворіша конспірація, як-найсуворіший добір членів, підготовка професійних революціонерів. Раз ці властивості наявні, — забезпечене і дещо більше, ніж „демократизм“, а саме: цілковите товариське довір'я між революціонерами. А це більше безумовно нам потрібне, бо про заміну його на вселюдний демократичний контроль у нас у Росії й мови не може бути. І було-б великою помилкою думати, що неможливість справді „демократичного“ контролю робить членів революційної організації безконтрольними: їм немає коли думати про цяцькові форми демократизму (демократизму всередині міцного ядра товаришів, що користуються цілковитим взаємним довір'ям), але свою відповідальність вони відчують дуже живо, знаючи до того-ж з досвіду, що організація справжніх революціонерів не зупиниться ні перед якими заходами, щоб позбутися негідного члена. Та й є у нас досить розвинена, що має за собою цілу історію, громадська оцінка російського (й міжнароднього) революційного середовища, що карає з нещадною суворістю всякий відступ від обов'язків товариства (адже „демократизм“, справжній, не цяцьковий демократизм входить, як частина в ціле, в це поняття — товариства!). Візьміть усе це на увагу, і ви зрозумієте, який задхлий дух закордонної гри в генеральство іде від цих розмов і резолюцій про „антидемократичні тенденції“!

Треба ще зазначити, що друге джерело таких розмов, тоб-то наївність, живиться також туманністю уяв про те, що таке демократія. В книзі подружжя Веб про англійські тред-юніони є цікавий розділ: „Примітивна демократія“. Автори там розповідають, як англійські робітники в перший період існування їхніх спілок уважали за необхідну ознаку демократії, щоб усі робили все що-до керування спілками: не тільки всі питання вирішувано голосуванням усіх членів, але й посади займали усі члени по черзі. Потрібний був довгий історичний досвід, щоб робітники зрозуміли безглуздість так уявляти демократію і необхідність репрезентаційних установ з одного боку, професійних урядових осіб з другого. Треба було кількох випадків фінансового краху союзних кас, щоб робітники зрозуміли, що питання про пропорційне відношення виплачуваних внесків і одержуваної допомоги не можна вирішити самим лише демократичним голосуванням, а що це потребує голосу фахівця страхової справи. Візьміть далі книгу Кавтського про парламентаризм і народне законодавство, — і ви побачите, що висновки теоретика-марксиста збігаються з наукою багаторічної практики робітників, що „стихійно“ об'єдналися. Кавтський рішучо повстає проти примітивного розуміння демократії в Ріттинггаузена, глузує з людей, що готові в ім'я її вимагати, щоб „народні газети просто редаговані були від народу“, доводить конечну потребу професійних журналістів, парламентарів, то-що для соціал-демократичного керування класовою боротьбою пролетаріату, нападає на „соціалізм анархістів і літераторів“, що „гонячись за ефектами“ вихваляють просте народне законодавство й не розуміють вельми умовного вжитку його в сучаснім суспільстві.

Хто практично працював у нашім рухові, той знає, як широко розповсюджений серед маси шкільної молоді і робітників „примітивний“ погляд на демократію. Не дивно, що цей погляд проймає і статути, і літературу. Економісти бернштайнівського гатунку писали

в своїм статуті: „§ 10. Усі справи, що торкаються інтересів цілої союзнаї організації, вирішуються більшістю голосів усіх членів її“. Економісти терористичного ґатунку підспівують їм: „Треба, щоб комітетські постанови обходили всі гуртки і тільки тоді ставали дійсними постановами“ („Свобода“ № 1, ст. 67). Зауважте, що цю вимогу широко вживати референдума висовують понад вимогу побудувати на виборній основі всю організацію! Ми далекі, звичайно, від думки засуджувати за це практиків, що надто мали мало змоги обізнатися з теорією й практикою справді демократичних організацій. Але коли „Раб. Дело“, що претендує на провідну роль, при таких умовах обмежується резолюцією про широкий демократичний принцип, то як-же не назвати це просто „гонитвою за ефектом“?

д) Місцева й загально-російська робота.

Якщо заперечення проти викладеного тут плану організації з погляду її недемократизму і змовницького характеру цілком безпідставні, то лишається ще питання, дуже часто висовуване, що заслуговує на докладний розгляд. Це питання про співвідношення місцевої й загально-російської роботи. Висловлюється побоювання, чи не призведе утворення централістичної організації до переміщення центру ваги з першої на другу? Чи не пошкодить це рухові, послабивши міць наших звязків з робітничою масою і взагалі непохитність місцевої агітації? Ми на це відповімо, що наш рух останніх років терпить саме від того, що місцеві діячі захоплені над міру місцевою роботою; що через це трохи пересунути центр ваги на загально-російську роботу безумовно треба; що таке пересунення не послабить, а зміцнить і наші звязки і непохитність нашої місцевої агітації. Візьмемо питання про центральний і місцеві органи і попросимо читача не забувати, що газетна справа є для нас не більш як п р и к л а д, що ілюструє незмірно ширшу й різнобічнішу революційну справу взагалі.

В першій період масового руху (1896 — 1898 рр.) місцеві діячі роблять спробу поставити загально-російський орган „Рабочую Газету“; в дальший період (1898 — 1900) — рух робить величезний крок уперед, але увагу керівників цілком захоплюють місцеві органи. Коли-б підрахувати разом усі місцеві органи, то виявиться ¹⁾, що кругло припадає по одному числу газети в місяць. Хіба це не єсть наочна ілюстрація нашого кустарництва? Хіба це з очевидністю не показує відсталість нашої революційної організації від стихійного піднесення руху? Коли-б ту саму кількість чисел газети випустили не розпоршені місцеві групи, а єдина організація, — ми не тільки зберегли-б масу сил, але й забезпечили-б незмірно більшу непохитність і наступність нашої роботи. Цю просту думку дуже часто забувають і ті практики, що активно працюють майже тільки над місцевими органами (на жаль, у величезній більшості випадків це й тепер стоїть так), і ті публіцисти, що в данім питанні виявляють дивовижне донкіхотство. Практик завдовольняється звичайно тим міркуванням, що місцевим діячам „важко“ ²⁾ зайнятися налагодженням загально-російської газети і що краще місцеві газети, аніж жадних газет.

¹⁾ Див. „Доклад Парижскому конгресу“, ст. 14: „З того часу 1897 р.) до весни 1900 року вийшло в різних місцях 30 чисел різних газет. Пересічно з'являлося більше ніж одно число на місяць“.

²⁾ Це тільки здається, що важко. В дійсності н е м а є такого місцевого гуртка, що не мав би змоги активно взятися за ту чи иншу функцію загально-російської справи. „Не кажи: не могу, а кажи: не хочу“.

Останнє, звичайно, є цілком справедливе, і ми не поступимось перед жадним практиком у визнанні величезного значіння й величезної користі місцевих газет у загалі. Але-ж мова йде не за це, а за те, чи не можна позбутися розпорошеності й кустарництва, що так наочно виявляються в 30 числах місцевих газет по цілій Росії за 2 $\frac{1}{2}$ роки. Не обмежуйтеся-ж безперечною, але надто загальною тезою про користь від місцевих газет узагалі, а майте також мужність одверто визнати їхні негативні сторони, виявлені досвідом двох з половиною років. Цей досвід свідчить, що місцеві газети в наших умовах виявляються здебільшого принципово хисткими, політично позбавленими значіння, що-до витрат революційних сил — надмірно дорогими, з технічного боку — аж ніяк не задовольняють (я, звісно, маю на увазі не техніку друкування, а частоту й регулярність виходу). І всі зазначені хибі — не випадковість, а неминучий наслідок тої розпорошеності, що, з одного боку, пояснює перевагу місцевих газет за даний період, а, з другого боку, підтримує ця перевага. Окремій місцевій організації просто таки понад силу забезпечити принципову непохитність своєї газети й поставити її на височінь політичного органу, понад силу зібрати й використати достатній матеріал, щоб освітлити все наше політичне життя. А той доказ, що ним звичайно обороняють конечну потребу численних місцевих газет у вільних країнах, — дешевина їх, коли друкують місцеві робітники, й більша повність і швидкість інформації місцевої людности — цей доказ, як свідчить досвід, повертається у нас проти місцевих газет. Вони виявляються надмірно дорогими як до витрати революційних сил, і надто рідко виходять з тої простої причини, що для нелегальної газети, хоч яка-б мала вона була, потрібний такий величезний конспіративний апарат, який вимагає наявності великої фабричної промисловості, бо в кустарній майстерні і не виготовити цього апарату. А примітивність конспіративного апарату веде часто-густо до того (кожний практик знає силу прикладів таких), що поліція користується з виходу і розповсюдження одного-двох чисел для масового провалу, що змітає все так чисто, що доводиться починати знову спочатку. Гарний конспіративний апарат вимагає доброї професійної підготовки революціонерів і як-найпослідовніше переведеного поділу праці, а обидві ці вимоги зовсім понад силу окремих місцевих організацій, хоча яка-б вона була дужа в дану хвилину. Не кажучи вже про загальні інтереси цілого нашого руху (принципово витримане соціалістичне й політичне виховання робітників), навіть і спеціально місцеві інтереси краще обслуговують не місцеві органи: це здається парадоксом тільки з першого погляду, а на ділі зазначений в нас досвід двох з половиною років безперечно доводить це. Кожний погодиться, що коли-б усі ті місцеві сили, які випустили 30 чисел газет, працювали-б над одною газетою, то ця остання легко дала-б 60, якщо не сто чисел, а значить, і повніше відбила-б усі особливості руху суто місцевого характеру. Безперечно, що така зорганізованість не легка, але треба-ж щоб ми усвідомили її необхідність, щоб кожний місцевий гурток думав і активно працював над нею, не чекаючи підштовхувань зокола, не захоплюючися тою пристунністю, тою близькістю місцевого органу, яка — на підставі фактів нашого революційного досвіду — виявляється в значній мірі примарною.

І погану послугу практичній роботі роблять ті публіцисти, що вважають себе за надто близьких до практиків, які не бачать цієї

примарности й відкруються навдивовижу дешевим і навдивовижу порожнім розумуванням: потрібні газети місцеві, потрібні газети районні, потрібні газети загально-російські. Звісно, все це, загалом кажучи, потрібне, але треба-ж також думати й про умови оточення й моменту, раз берешся до конкретної організаційної справи. Справді-ж бо, хіба це не донкіхотство, коли „Свобода“ (№ 1, ст. 68), „спеціально зупинякчися на питанні про газету“, пише: „нам здається, що в усякім хоч трохи значнім місці скупчення робітників — мусить бути своя власна робітничка газета. Не привозна звідкілься, а саме своя власна“. Якщо цей публіцист не хоче думати про значіння своїх слів, то подумайте хоч ви за нього, читачу: скільки в Росії десятків, якщо не сотень, „хоч трохи значних місць скупчення робітників“, і яким-би це було увічненням нашого кустарництва, коли-б справді всяка місцева організація розпочала свою власну газету! Як-би ця розпорошеність полегшила завдання наших жандармів виловлювати — і до того-ж без „хоч трохи значного“ труду — місцевих діячів у самім початку їхньої діяльності, не даючи розвинутися з них справжнім революціонерам! — В загально-російській газеті — каже далі автор — не цікаві були-б описи шахрайств фабрикантів і „дрібниць фабричного життя в різних, не своїх містах“, а „орловцю про свої орловські справи зовсім не нудно читати. Щоразу він знає, кого „пресмикнули“, кого „пробрали“, і дух його грає“ (стор. 69). Так, так, дух орловця грає, але надто „грає“ також і думка нашого публіциста. Чи тактовна ця оборона крохоборства? — ось про що слід було-б йому подумати. Ми нікому не поступимось у визнанні необхідности і важливости фабричних викривань, але треба-ж пам'ятати, що ми вже дійшли до того, що петербурзяцям стало нудно читати петербурзькі кореспонденції петербурзької газети „Рабочая Мысль“. Для фабричних викривань на місцях у нас завжди були й завжди муситимуть лишитися листівки, — але тип газети ми мусимо підносити, а не прииожувати до фабричної листівки. Для „газети“ нам потрібні викривання не так дрібниць, як великих типових хиб фабричного життя, викривання, зроблені на прикладах особливо виразних і тому здатні зацікавити в сїх робітників і всіх керівників руху, здатні дійсно збагатити їхні знання, поширити їхній світогляд, покласти початок пробудженню нового району, нового професійного шару робітників.

„Далі, всі шахрайства фабричного начальства чи иншої якої „влади“ в місцевій газеті можна схоплювати зразу-ж на гарячім учинку. До газети загальної, далекої доки ще дійде звістка — на місці й забути вже встигли про те, що трапилось: „А коли либонь це було, дай боже пам'яти!“ (там само). Саме так: дай боже пам'яти! Видані за 2½ роки 30 чисел припадають, як ми довідуємося з того-ж таки джерела, на 6 міст. Це на одне місто дає пересічно по одному числу газети на півроку! І якщо навіть наш легкодумний публіцист збільшить утричі у своїм припущенні продуктивність місцевої роботи (що було-б безумовно неправильно як на середнє місто, бо в рамках кустарництва неможливе значне поширення продуктивности), — то все-таки матимемо тільки по одному числу на два місяці, тоб-то щось зовсім неподібне до „схоплювання на гарячім учинку“. А тимчасом досить об'єднатися десятком місцевим організаціям і відрядити своїх делегатів на активні функції в справі налагодження загальної газети, — і тоді можна було-б по цілій Росії „схоплювати“ не дрібниці, а справді визначні й типові

бешкетування раз на два тижні. В цім не матиме сумніву ніхто обізнаний з станом справ у наших організаціях. Про впіймання-ж ворога на місці злочину, якщо розуміти це серйозно, а не в значінні тільки красного слівця, немає чого й думати нелегальній газеті взагалі: це приступне тільки підкидній листівці, бо кінцевий строк для такого впіймання не перевищує здебільшого одного-двох днів (візьміть, наприклад, звичайний короткочасовий страйк, або фабричне бойовище, або демонстрацію, або-що).

„Робітник живе не тільки на фабриці, але й у місті“ — каже далі наш автор, підносячись від часткового до загального з такою суворою послідовністю, яка зробила-б честь самому Борисові Кричевському. І він відзначує питання про міські думи, міські лікарні, міські школи, вимагаючи, щоб робітнича газета не лишала мовчки міські справи взагалі. — Вимога сама з себе чудесна, але вона ілюструє аж надто наочно ту беззмістовну абстрактність, що нею занадто часто обмежуються, міркуючи про місцеві газети. По-перше, якби дійсно „в кожному хоч трохи значнім місці скупчення робітників“ з'явилися газети з таким докладним міським відділом, як хоче „Свобода“, то це, за наших російських умов, неминучо виродилося-б у справжнє крохоборство, повело-б до послаблення свідомости про важливість загальноросійського революційного натиску на царське самодержавство, підсилило-б дуже живучі й скорше притавні чи придушені, аніж вирвані з коренем парості того напрямку, що вже вславився знаменитим висловом про революціонерів, які надто багато говорять про відсутній парламент і надто мало про наявні міські думи. Ми кажемо: неминучо, підкреслюючи цим, що „Свобода“ навмисне не хоче цього, а хоче противного. Але самих добрих намірів не досить. — Для того, щоб поставити освітлення міських справ у належну перспективу до всієї нашої роботи, треба спочатку, щоб ця перспектива була цілком вироблена, твердо встановлена не самими лише міркуванням, але й силою прикладів, щоб вона набула вже тривалости традиції. Цього в нас далеко ще немає, а потрібне це якраз спочатку, раніше, ніж дозволено буде думати і говорити про широку місцеву пресу.

По-друге, щоб дійсно добре й цікаво написати про міські справи, треба добре й не з книжок тільки знати ці справи. А соціал-демократів, що мають ці знання, майже зовсім немає в цілій Росії. Щоб писати в газеті (а не в популярній брошурі) про міські й державні справи, треба мати свіжий, різноманітний, умілою людиною зібраний і оброблений матеріал. А для того, щоб збирати й обробляти такий матеріал, не досить „примітивної демократії“, примітивного гуртка, де всі роблять усе й граються в референдуми. Для цього конче потрібний штаб фахівців-письменників, фахівців-кореспондентів, армія репортерів-соціал-демократів, що заводять зв'язки скрізь і всюди, що вміють викрити усі й усякі „державні таємниці“ (а ними російський урядовець так пишається і так легко їх вибалакує), пролізти в усякі „позалаштунки“, армія людей, зобов'язаних „з фаху“ бути всюдисущими й усе знати. І ми, партія боротьси проти всякого економічного, політичного, соціального, національного гніту, можемо й повинні знайти, зібрати, вивчити, мобілізувати й зрушити в похід таку армію людей, що все знають, — але-ж це ще треба зробити! А в нас не тільки ще не зроблено в величезній більшості місцевостей ані кроку в цім напрямку, але часто-густо немає навіть і свідомости того, що це зробити треба. Пошукайте-но

в нашій соціал-демократичній пресі живих і цікавих статтів, кореспонденцій і викривань наших дипломатичних, військових, церковних, міських, фінансових і ин. справ і справочок: ви не знайдете майже нічого або зовсім мало ¹⁾). Ось чому „мене завжди страшенно дратує, коли прийде людина й наговорить дуже гарних і чудових речей“ про конечну потребу „в кожнім хоч трохи значнім місці скупчення робітників“ газет, що викривають і фабричні, і міські, і державні бешкетування!

Перевага місцевої преси над центральною є ознака або злиднів, або розкошів. Злиднів—коли рух не виробив ще сил для великої продукції, коли він животіє ще в кустарництві й майже тоне в „дрібницях фабричного життя“. Розкошів—коли рух цілком подолав уже завдання всебічних викривань і всебічної агітації, так що крім центрального органу стають конче потрібні численні місцеві. Хай вирішує вже кожний для себе, за що свідчить перевага місцевих газет у нас тепер. Я-ж обмежуся точним формулуванням свого висновку, щоб не дати приводу до непорозумінь. Досі в нас більшість місцевих організацій думає майже тільки про місцеві органи й майже тільки над ними активно працює. Це ненормально. Повинно бути навпаки: щоби більшість місцевих організацій думала головним чином про загальноросійський орган і головним чином над ним працювала. Доти, доки цього не буде, ми не зуміємо поставити ні одної газети, хоч трохи здатної обслуговувати рух усебічною агітацією в пресі. А коли це буде,—тоді нормальне відношення поміж потрібним центральним і потрібним місцевими органами встановиться само собою.

З першого погляду може здатися, що до царини спеціально економічної боротьби не можна прикладати того висновку, що треба пересунути центр ваги з місцевої на загально-російську роботу: безпосереднім ворогом робітників тут з'являються окремі підприємці або групи їх, не звязані організацією, що хоча-б здалеку нагадувала суто військову, суворо централістичну, до найменших дрібниць керовану єдиною волею організацію російського уряду, нашого безпосереднього ворога в політичній боротьбі.

Та це не так. Економічна боротьба—ми вже багато разів значали це—є боротьба професійна і тому вона вимагає об'єднання робітників по професіях, а не лише по місцю їх роботи. І це професійне об'єднання стає тим нагальніше потрібним, чим швидше йде вперед об'єднання наших підприємців у всякі товариства й синдикати. Наша розпорошеність і наше кустарництво просто заваджає цьому об'єднанню, для якого потрібна єдина загально-російська організація революціонерів, здібна взяти на себе керівництво загально-російськими професійними спілками робітників. Ми вже говорили раніше про бажаний тип організації для цієї мети і тепер додамо лише декілька слів у звязку з питанням про нашу пресу.

¹⁾ Ось чому навіть приклад виключно гарних місцевих органів цілком підтверджує нашу думку. Наприклад, „Южный Рабочий“—чудова газета, зовсім неповинна в принциповій нетвердості. Але те, що вона хотіла дати для місцевого руху, не було досягнуте через рідкий вихід і широкі провали. Те, що є найнагальніше для партії в дану хвилину,—принципова постановка корінних питань руху й усебічна політична агітація,—виявилось позад силу для місцевого органу. А те, що вона давала особливо доброго, як от статті про з'їзд гірнопромисловців, про безробіття, то-що—не являло собою суто місцевого матеріалу й потрібне було для цілої Росії, а не для самого півдня. Таких статтів не було і в усій нашій соціал-демократичній пресі.

Що в кожній соціал-демократичній газеті мусить бути відділ професійної (економічної) боротьби, — це ледве чи хто бере під сумнів. Але зростання професійного руху примушує думати й про пресу професійну. Проте нам здається, що про професійні газети в Росії, за рідкими винятками, поки-що не може бути й мови: це — розкіш, а ми часто-густо й хліба насущного не маємо. Відповідною до умов нелегальної роботи й потрібною тепер уже формою професійної преси мусили-б у нас бути професійні брошури. В них слід-би було збирати й систематично групувати легальний ¹⁾ і нелегальний матеріал з питання про умови праці в данім промислі, про різницю з цього боку між різними місцевостями Росії, про головні вимоги робітників даної професії, про хиби законодавства, що до неї стосується, про визначні випадки економічної боротьби робітників цього цеху, про зачатки, сучасний стан і потреби їх професійної організації й т. ин. Такі брошури, по-перше, звільнили-б нашу соціал-демократичну пресу від сили таких професійних подробиць, що спеціально цікавлять тільки робітників даного ремесла: по-друге, вони фіксували-б наслідки нашого досвіду в професійній боротьбі; зберігали-б зібраний матеріал, що тепер зовсім губиться в масі листівок і уривків з дописів, і узагальнювали-б цей матеріал: по-третє, вони могли-б бути свого роду підручником для агітаторів, бо умови праці змінюються порівнюючи повільно, головні вимоги робітників даного ремесла надзвичайно тривалі (пор. вимоги ткачів московського району 1885 р. й петербурзького 1896 р.), і збірка цих вимог і потреб могла-б на протязі років бути чудовим підручником для економічної агітації в відсталих місцевостях або серед відсталих шарів робітників. Приклади успішних страйків у однім районі, відомості про вищий рівень життя, про кращі умови праці в одній місцевості заохочували-б і робітників інших місцевостей до нової й нової боротьби; по-четверте, взявши на себе почин узагальнення професійної боротьби й закріпивши в такий спосіб звязок російського професійного руху з соціалізмом, соціал-демократія подбала-б у той самий час про те, щоб наша тред-юніоністська робота відбирала не надто малу й не надто велику частку в загальній сумі нашої соціал-демократичної роботи. Місцевій організації, якщо вона відірвана від організації в інших містах, дуже важко, іноді навіть майже

¹⁾ Легальний матеріал надто важливий у цій справі, і ми надто відстали в умінні систематично збирати й використовувати його. Не буде перебільшенням сказати, що з самим легальним матеріалом ще можна так-сяк написати професійну брошуру, а з самим нелегальним — неможливо. Збираючи від робітників нелегальний матеріал з питань на зразок виданих „Раб. Мыслью“, ми даремно витрачаємо дуже багато сил революціонера (що в цім його легко заступив би легальний діяч) і все-таки ніколи не здобуваємо доброго матеріалу, бо робітникам, часто-густо знавши тільки один відділ великої фабрики й майже завжди знавши економічні наслідки, а не загальні умови і норми своєї праці, неможливо й набути таких знань, які мають фабричні службовці, інспектори, лікарі, то-що, і які в масі розсіяні в дрібних газетних дописах та в спеціальних промислових, санітарних, земських і ин. видавнях.

Як зараз пам'ятаю свою „першу спробу“, якої я ніколи не зробив-би вдруге. Я багато тижнів поряввся, „настирливо“ допитуючи одного робітника, що ходив до мене, про всі й усякі порядки на величезнім заводі, де він працював. Правда, опис (одного лише заводу!) я, хоча й з величезними труднощами, все-ж-таки сак-так склав, але зате робітник бувало, витираючи піт, казав під кінець „заняття“ з усмішкою: „Мені легше екстрю проробити, ніж вам на питання відповідати!“

Чим енергійніше провадитимемо ми революційну боротьбу, тим більше примушений буде уряд легалізувати частину „професійної“ роботи, тим самим знімаючи з нас частину нашого тягару.

неможливо буває додержати тут правильну пропорцію (і приклад „Раб. Мысли“ показує, до якого жахливого перебільшення в бік тред-юніонізму можна при цьому доходити). Але загально-російська організація революціонерів, що невхильно тримається погляду марксизму, що керує всією політичною боротьбою й має до розпорядження штаб професійних агітаторів, ніколи не вагатиметься визначити цю правильну пропорцію.

V.

ПЛАН „ЗАГАЛЬНО-РОСІЙСЬКОЇ“ ПОЛІТИЧНОЇ ГАЗЕТИ.

Люди, що в „плані“ „Искры“ вбачають прояв „літературщини“, не зрозуміли зовсім самої суті плану, побачивши мету в тім, що висовується за як-найпридатніший засіб у сучасний момент. Ці люди не обтяжили своєї голови думкою про два порівняння, що ними начисто ілюструвалося пропонований план. Постановка загальноросійської політичної газети, — говорилося в „Искре“ — мусить бути основною ниткою, що, тримаючись за неї, ми могли-б невхильно розвивати, поглиблювати й поширювати цю організацію (тоб-то революційну організацію, завжди готову підтримати всякий протест і всякий вибух). Скажіть, прошу вас: коли каменярі кладуть у різних місцях каміння величезної й зовсім невиданої будівлі, — чи не „паперова“ це справа проводити шнур, що допомагає знаходити правильне місце, де класти камінь, що вказує на конечну мету спільної роботи, що дає змогу вжити не тільки кожний камінь, але й кожний шматок каменю, котрий, сполучаючися з попереднім і наступними, виводить закінчену і всеосяжну лінію? І хіба ми не переживаємо якраз такого моменту в нашій партійній житті, коли ми маємо і каміння і каменярів, а не вистачає саме видного для всіх шнура; що за нього всі могли-б узятися? Хай гукають, що, протягаючи шнура, ми хочемо командувати; коли-б ми хотіли командувати, панове, ми-б написали замість „Искра“ № 1 — „Рабочая Газета“ № 3, як нам пропонували деякі товариші і як ми мали-б повне право зробити після тих подій, що про них розповідалося раніше. Але ми не зробили цього: ми хотіли лишити собі вільні руки для непримиренної боротьби з усякими псевдо-соціал-демократами; ми хотіли, щоб наш шнур, якщо його проведено правильно, стали поважати за його правильність, а не за те, що його провів офіційний орган.

„Справа об'єднання місцевої діяльності в центральних органах крутиться в зачарованім колі, — повчає нас Л. Надеждин, — для об'єднання потрібна однотайність елементів, а цю однотайність саму можна створити тільки чимсь, що об'єднує, але це об'єднавче може бути продуктом дужих місцевих організацій, які тепер аж ніяк не відзначаються однотайним характером“. Істина так само поважна й так само безперечна, як і та, що треба виховувати дужі політичні організації. Істина так само, як і та, безплідна. Всяке питання крутиться в зачарованім колі, бо все політичне життя є безкрайній ланцюг з безкрайньою низкою кілець. Уся вмлість політика в тім і полягає, щоб знайти і міцно-міцно вчепитися саме за таке кільце, яке найменше можуть вибити з рук, яке є найважливіше у даній мо-

мент, яке його посідачеві найбільше гарантує панування над цілим ланцюгом¹⁾. Мали-б ми загін досвідчених каменярів, настільки зіспіваних, щоб вони й без шнура могли класти камінь саме там, де треба (це зовсім неможливо, якщо казати абстрактно), тоді ми могли-б либонь узятися й за друге кільце. Але в тім саме й біда, що досвідчених і зіспіваних каменярів ми ще не маємо, що каміння часто-густо кладеться зовсім по-дурному, кладеться не по спільному шнуру, а до того подрібно, що ворог здуває їх, як ніби це було не каміння, а піщинки.

Друге порівняння: „Газета є не тільки колективний пропагандист і колективний агітатор, а також і колективний організатор. Що-до цього останнього, то її можна порівняти з риштуванням, що його будують навколо мурованої будівлі, що позначає контури будівлі, полегшує зносини поміж окремими будівниками, допомагає їм розподіляти роботу й оглядати загальні наслідки, досягнуті організованою працею²⁾. Чи не правда, як це подібне до прибільшування своєї ролі в літератора, людини кабінетної праці? Риштування для самого житла зовсім непотрібне, риштування будується з гіршого матеріялу, риштування виводиться на невеликий строк і його викидають у піч, коли тільки будинок бодай начорно закінчений. Що-до будови революційних організацій досвід свідчить, що їх і без риштування щастить иноді побудувати — візьміть сімдесяті роки. Але тепер у нас і уявити собі не можна можливости змурувати без риштувань потрібну для нас будівлю.

Надеждин не погоджується з цим і каже: „навколо газети, в роботі для неї збереться народ, зорганізується — гадає „Искра“. Та й ому далеко ближче зібратися і зорганізуватися навколо справи конкретнішої!“ Так, так: „далеко ближче навколо конкретнішої“.. Російське прислів'я каже: не плюй у колодязя — згодиться води напитися. Але є люди, що не від того, щоб напитися і з такого колодязя, куди вже напльовано. До яких тільки паскудств не договорилися наші чудові легальні „критики марксизму“ й нелегальні прихильники „Рабочей Мысли“ в ім'я цієї більшої конкретности! Як пригнічено весь наш рух нашою вузькістю, безініціативністю й боязкістю, виправдуваною традиційними доводами „далеко ближче навколо справи конкретнішої“! І Надеждин, вважаючи себе за особливо чуйного до „життя“, особливо суворо засуджуючи „кабінетних“ людей, обвинувачуючи (з претенсією на дотепність) „Искру“ в слабості всюди бачити економізм, уявляючи, що він стоїть далеко вище від цього поділу на ортодоксів і критиків, — не помічає того, що він своїми доводами ллє воду на млин тої вузькості, яка його обурює, що він п'є на правду з найбільш запльованого колодязя! Так, найщирішого обурення вузькістю, найпалкішого бажання піднести людей, що перед нею схиляються, ще не досить, якщо той, хто обурюється, носиться без керми і без вітрил і так само „стихійно“, як революціонери 70-х років, хапається за „експітативний терор“, за „аграрний терор“, за „набат“ і т. ин. Погляньте на це „конкретніше“.

¹⁾ Тов. Кричевський і тов. Мартинов! Звертаю вашу увагу на цей ганебний прояв „самодержавства“, „безконтрольної авторитетности“, „верховного регулювання“ і ин. Даруйте: хоче па н у в а т и над усім ланцюгом!! Пишіть-же швидше скаргу. Ось вам готова тема для двох передовиць в № 12 „Раб. Дела“!

²⁾ Мартинов, павівши в „Раб. Дела“ першу фразу цієї питати (№ 10, ст. 62), википув саме другу фразу, ніби підкреслюючи цим своє небажання торкатися сути питання або свою нездатність зрозуміти цю суть.

навколо чого, — він так гадає, — „далеко ближче“ буде зібратися й зорганізуватися: 1) місцеві газети; 2) підготовлення до демонстрацій; 3) робота серед безробітних. З першого-ж таки погляду видно, що всі ці справи вихоплено цілком випадково, навмання, щоб сказати щось, бо, хоч як ми на них дивитимемося, бачити в них щось спеціально придатне „зібрати й зорганізувати“ зовсім уже безглуздо. Адже той самий Надеждин сторінками двома далі каже: „Час нам просто констатувати факт: на місцях провадиться до краю мізерна робота, комітети не роблять і десятої частини того, що могли-б робити... ті об'єднувальні осередки, що їх ми маємо тепер, це в фікція, це в революційна канцелярщина, взаємне посвячення одне одного в генерали, і так буде доти, доки виростуть місцеві дуже організації“. Безперечно, в цих словах поряд із прибільшенням в багато гіркої правди, і неже Надеждин не бачить звязку поміж мізерною роботою на місцях і тою вузькоглядністю діячів, вузькістю розмаху їхньої діяльності, що неминучі за неспідготованости діячів, що замикаються в рамці місцевої діяльності? Неже він, подібно до автора статті в „Свободі“ про організацію, забув про те, як перехід до широкої місцевої преси (з 1898 року) йшов у супроводі особливого зміцнення економізму й „кустарництва“? Та коли-б навіть і можлива була хоч трохи добра постановка „широкої місцевої преси“ (а ми раніше показали, що вона неможлива, за винятком зовсім особливих випадків), то й тоді місцеві органи не могли-б „зібрати й зорганізувати“ всі сили революціонерів для спільного натиску на самодержавство, для керування єдиною боротьбою. Не забудьте, що мова йде тут тільки за „об'єднувальне“, за організаторське значіння газети, і ми могли-б запропонувати Надеждину, що боронить розпорошеність, від нього-ж таки поставлене іронічне питання: „Чи не одержали ми звідкілясь у спадок 200.000 революційних організаторських сил?“ Далі, „підготовлення демонстрацій“ не можна протиставити планові „Искры“ вже через те, що цей план саме й передбачає як-найширші демонстрації як одне з завдань; мова-ж іде про вибір практичного засобу. Надеждин знову тут заплутався, загубивши з-перед очей, що „підготовляти“ демонстрації (що досі найбільше виникали цілком стихійно) може тільки вже „зібране й зорганізоване“ військо, а ми саме-ж і не вміємо зібрати й зорганізувати. „Робота серед безробітних“. Знову-ж та сама плутанина, бо це так само являє собою одну з воєнних дій мобілізованого війська, а не план, як мобілізувати військо. До якої міри Надеждин і тут недоцінює шкоди від нашої розпорошености, відсутности в нас „200.000 сил“, видно ось із чого: „Искре“ дорікало багато людей (в тім числі й Надеждин) за вбогість відомостей про безробіття, за випадковість кореспонденцій про найзвичайніснінькі явища сільського життя. Дорікання справедливе, але „Искра“ тут „без вини винна“. Ми намагаємося „провести шнурочки“ і через село, але каменярів там майже ніде немає, і доводиться заохочувати всякого, хто подає до відома навіть звичайнісінький факт, — сподіваючися, що це прибільшить число співробітників у цій царині і навчить усіх нас вибирати нарешті й справді виразні факти. Але матеріалу саме для навчання так мало, що без узагальнення його по цілій Росії вчитися зовсім ні з чого. Безперечно, що людина, мавши хоч приблизно такі агітаторські здібності і таке знання життя босяка, які видно у Надеждина, могла-б агітацією серед безробітних надзвичайно прислужитися рухові, — але така людина закопала-б у землю свій талант,

якби не подбала сповіщати всіх російських товаришів про кожний крок своєї роботи для науки й прикладу людям, які в масі своїй і не вміють ще взятися до нової справи.

Про вагу об'єднання, про конечну потребу „зібрати й зорганізувати“ говорять тепер геть чисто всі, але здебільшого немає ніякого певного уявлення про те, з чого почати і як провадити цю справу об'єднання. Всі погодяться напевне, що коли ми „об'єднуємо“ окремі — скажемо — райони, гуртки одного міста, то для цього потрібні спільні установи, тоб-то не одна лише загальна назва „спілка“, а справді спільна робота, обмін матеріялом, досвідом і силами, розподіл функцій вже не тільки по районах усієї міської діяльності. Всяк погодиться, що поважний конспіративний апарат не оплатить себе (якщо можна вжити комерційного виразу) „засобами“ (звичайно, і матеріяльними, і особовими) одного району, що на цьому вузькому полі не розгорнутися талантові фахівця. Проте, те саме стосується й до об'єднання різних міст, бо й таке поле, як окрема місцевість, виявляється й виявилось вже в історії нашого соціал-демократичного руху надміру вузьким: ми це докладно довели ранише на прикладі і політичної агітації, і організаційної роботи. Треба, неодмінно треба і перш за все треба поширити це поле, створити фактичний зв'язок поміж містами на регулярній спільній роботі, бо розпорошеність пригнічує людей, що „сидять, як у ямі“ (за виразом автора одного листа до „Искры“), не знаючи, що робиться на білім світі, у кого їм повчитися, як набутти собі досвіду, як задовольнити бажання широкої діяльності. І я й далі обстоюю думку, що цей фактичний зв'язок можна почати творити тільки на спільній газеті, як єдинім регулярнім загально-російським підприємстві, що підсумовує наслідки найрізноманітніших видів діяльності й тим підштовхує людей іти невольно вперед усіма численними шляхами, що ведуть до революції, як усі дороги ведуть до Риму. Якщо ми не на словах тільки хочемо об'єднання, то треба, щоб кожний місцевий гурток зразу-ж віддав-би, скажемо, чверть своїх сил на активну роботу коло спільної справи, і газета відразу показує йому ¹⁾ загальний обрис, розміри й характер цієї справи, показує, які саме огріхи найдужче відчуваються в усій загально-російській діяльності, де немає агітації, де слабкі зв'язки, які коліщата величезного свільного механізму міг-би даний гурток поладнати або замінити на кращі. Гурток, що не працював, а тільки шукає праці, міг-би починати вже не як кустар, в окремій маленькій майстерні, що не знає ні розвитку „промисловости“ перед ним, ні загального стану даних промислових способів продукції, а як учасник широкого підприємства, що відбиває весь загально-революційний натиск на самодержавство. І чим досконаліша була-б обробка кожного коліщата, чим більше було-б число детальних працівників коло спільної справи, тим густішою ставала-б наша мережа і тим менше переполоху в спільних лавах викликали-б неминучі провали.

Фактичний зв'язок почала-б утворювати вже сама функція

¹⁾ Застереження: якщо він спочуває напрямкові цієї газети і вважає за краще для справи річ стати її співробітником, розуміючи під цим не тільки літературне, а взагалі всяке революційне співробітництво.

Прим. для „Раб. Дела“: між революціонерами, що шанують діло, а не гру в демократизм, що не відокремлюють „співчуття“ від найактивнішої й найживішої участі, де застереження розуміється само собою.

розповсюдження газети (коли-б вона мала право зватися газетою, тоб-то виходила регулярно, і не раз на місяць, як виходять грубі журнали, а разів чотири на місяць). Тепер зносини поміж містами для потреб революційної справи надзвичайно рідкі, і в усякім разі становлять виняток; тоді-б ці зносини стали за правило і забезпечували-б, звичайно, не тільки розповсюдження газети, а також (що далеко важливіше) обмін досвідом, матеріялами, силами й засобами. Розмах організаційної роботи зразу став-би в багато разів ширшим, і успіх одної місцевости заохочував-би повсякчас до дальшого удосконалення, до бажання скористуватися з готового вже досвіду товариша, що діє на иншім краю країни. Місцева робота стала-б далеко багатшою й різнобічнішою, ніж тепер: політичні й економічні викривання, збирані по цілій Росії, давали-б розумову поживу робітникам усіх професій і всіх ступенів розвитку, давали-б матеріал і привід для розмов і читань з найрізноманітніших питань, поставлених до того-ж і натяком легальної преси, і розмовами серед громадянства, і „соромливими“ урядовими повідомленнями. Кожний вибух, кожную демонстрацію цінували-б і обговорювали-б з усіх боків по всіх краях Росії, викликаючи бажання не відстати від інших, зробити краще за інших (ми, соціалісти, зовсім не відкидаємо взагалі всякого змагання, всякої „конкуренції“), — підготувати свідомо те, що вперше вийшло якось стихійно, скористуватися зі сприятливих умов даної місцевости чи даного моменту для зміни плану атаки, то-що. Разом з тим це оживлення місцевої роботи не доводило-б до того шаленого „передсмертного“ напруження в сіх сил і ставлення руба в сіх людей, котрим часто-густо є тепер всяка демонстрація чи всяке число місцевої газети: з одного боку, поліції далеко важче добратися до „коріння“, коли невідомо, в якій місцевості треба його шукати; з другого боку, регулярна спільна робота привчала-б людей погоджувати силу даної атаки з даним станом сил ось такого відділу спільної армії (тепер про таке погодження майже ніхто ніколи й не думає, бо атаки трапляються на дев'ять десятих стихійно) і полегшила-б „перевіз“ із иншого місця не тільки літератури, але й революційних сил.

Тепер ці сили в масі випадків спливають кров'ю на вузькій місцевій роботі, а тоді з'являлася-б змога і повсякчас були-б приводи перекидати хоч трохи здібного агітатора й організатора з одного краю країни в другий. Починаючи з маленької подорожи в справах партії коштом партії, люди звикали-б переходити цілком на утримання партії, робитися професійними революціонерами, виробляти з себе справжніх політичних ватажків.

І якби нам справді вдалося досягти того, щоб усі або значна більшість місцевих комітетів, місцевих груп і гуртків активно взялися до спільної справи, ми в найближчій майбутнім могли-б поставити щотижневу газету, регулярно поширювану в десятках тисяч примірників по цілій Росії. Ця газета стала-б часткою величезного ковальського міху, що роздмухує кожную іскру класової боротьби й народного обурення на загальну пожежу. Навколо цієї, самої з себе ще невинної і дуже ще невеличкої, але регулярної в повнім значінні цього слова спільної справи, систематично-б підбиралася і навчалася постійна армія випробуваних борців. По риптуванню або підмостках цієї спільної організаційної будівлі швидко-б піднялися й висунулися з наших революціонерів соціал-демократичні Желябови, з наших робітників російські Бебелі, які стали-б на

чолі мобілізованої армії і підняли-б увесь народ на розправу з ганьбою й прокляттям Росії.

Ось про що нам треба мріяти!

„Треба мріяти!“ Написав я ці слова і злякався. Мені здалося, я сиджу на „об'єднальнім з'їзді“, проти мене сидять редактори й співробітники „Рабочего Дела“. І от підводиться товариш Мартинов і грізно звертається до мене: „А дозвольте вас запитати, а чи-ж має ще автономна редакція право мріяти, не спитавшись попереду в комітетів?“ А далі підводиться товариш Кричевський і (філософічно поглиблюючи товариша Мартинова, який уже давно поглибив товариша Плеханова) ще грізніше продовжує: „Я йду далі. Я запитую, чи має взагалі право мріяти марксист, якщо він не забуває, що, за Марксом, людськість завжди ставить собі здійсненні завдання і що тактика є процес зростання завдань, що ростуть разом з партією?“

Від однієї думки про ці грізні запитання у мене мурашки бігають поза шкурою, і я думаю тільки, де-б мені сховатися. Спробую сховатися за Писарева.

„Розлад різний буває, — писав Писарев з приводу розладу поміж мрією і дійсністю. — Моя мрія може випереджати природній хід подій, або-ж вона може брати зовсім у бік, туди, куди ніякий природній хід подій ніколи прийти не може. В першій випадковій мрії ніякої шкоди зробити не може; вона може навіть підтримувати й збільшувати енергію трудящої людини... В таких мріях немає нічого такого, що перекручувало-б чи параліжувало-б робочу силу. Навіть зовсім навпаки. Якби людина зовсім була позбавлена здатності мріяти таким способом, якби вона не могла зрідка забігати вперед і споглядати уявою своєю в суцільній і закінченій картині той самий твір, що починає ще тільки складатися під її руками, — тоді я аж ніяк не можу уявити, яка побудна причина примушувала-б людину розпочинати й доводити до кінця дуже широкі й утомні роботи в царині мистецтва, науки і практичного життя... Розлад поміж мрією і дійсністю не робить ніякої шкоди, якщо тільки особа, що мріє, серйозно вірить у свою мрію, уважно вдивляючись у життя, порівнює свої спостереження із своїми мрійними палацами і взагалі сумлінно працює над здійсненням своєї фантазії. Коли є хоч якась зікнення поміж мрією й життям, тоді все гаразд“.

От таких ось мрій, на превеликий жаль, надто мало в нашій рухові. І винні в цім найбільше представники легальної критики й нелегального „хвостизму“, що пишуться своєю тверезістю, своєю „близькістю“ до „конкретного“.

в) Якого типу організація нам потрібна.

Із попереднього читач бачить, що наша „тактика-план“ полягає в запереченні негайного заклику до штурму, у вимозі зробити „правильну облогу ворожої фортеці“, або інакше — у вимозі скерувати всі сили на те, щоб зібрати, зорганізувати і мобілізувати постійне військо.

„Якби „Искра“, — пише Надеждин, — вийшла із своєї сфери літературщини, вона-б побачила, що це (такі явища, як лист робітника в „Искре“ № 7 і т. и.) симптоми того, що дуже-дуже швидко по-

чнеться „штурм“, і казати тепер (sic!) про організацію, що нитками тягнеться від загально-російської газети, це — плодити кабінетні думки й кабінетну роботу“. Погляньте-ж, яка це невидана плутанина: з одного боку, ексцикативний терор і „організація середняків“ поряд з думкою, що „далеко ближче“ зібратися навколо „конкретнішого“, на зразок місцевих газет, а з другого боку, „тепер“ казати про загально-російську організацію значить плодити кабінетні думки, тоб-то, кажучи одвертіше й простіше, „тепер“ уже запізно! А „широка постановка місцевих газет“, — це не запізно, шановний Л. Надеждин? І порівняйте до цього погляд і тактику „Искры“: ексцикативний терор — дурниці, говорити про організацію саме середняків і про широкую постановку місцевих газет значить одчиняти навістіж двері економізмові. Треба говорити про єдину загально-російську організацію революціонерів, і то говорити про неї не пізно до того самого часу, коли почнеться справжній, а не паперовий штурм.

„Авже-ж, що-до організації у нас справи стоять надто не блискучо, — каже далі Надеждин, — авже-ж, „Искра“ цілком має рацію, кажучи, що головна маса наших військових сил — добровільці й повстанці... Це добре, що ви тверезо уявляєте собі стан наших сил, але нащо-ж при цім забувати, що юрба зовсім не наша і що через це вона нас не спитає, коли починати військові дії, і піде „бунтуватися“... Коли виступить сама юрба з її стихійною руйнівною силою, адже-ж вона може зім'яти, одтіснити „постійне військо“, що до нього всі збиралися та не встигли вносити надзвичайно систематичну організацію“ (курсив наш).

Дивна логіка! Саме тому, що „юрба не наша“, нерозумно й непристойно кричати про „штурм“ зараз таки, бо штурм є атака постійного війська, а не стихійний вибух юрби. Саме тому, що юрба може зім'яти й одтіснити постійне військо, нам обов'язково треба „поспівати“ за стихійним піднесенням зо своєю роботою „внесення надзвичайно систематичної організації“ в постійне військо, бо чим більше „встигнемо“ ми внести такої організованости, тим імовірніше, що постійного війська не зімне юрба, а стане воно попереду і на чолі юрби. Надеждин плутається через те, що уявляє, ніби це систематично організоване військо зайняте чимсь, що відриває його від юрби, коли насправжки воно зайняте тільки всебічною й всеосіяжною політичною агітацією, тоб-то саме роботою, що зближує й зливає до купи стихійно-руйнівну силу юрби і свідомо-руйнівну силу організації революціонерів. Адже ви, панове, звальюєте з хворої голови на здорову, бо саме група „Свобода“, вносячи до програми терор, тим самим кличе до організації терористів, а така організація дійсно відтягла-б наше військо від зближення його з юрбою, котра ще, на жаль, не наша, котра ще, на жаль, не питається або мало питається в нас про те, коли і як розпочинати воєнні дії.

„Ми прогавимо саму революцію, — продовжує Надеждин лякати „Искру“, — як прогавили теперішні події, що впали на нас, як сніг на голову“. Ця фраза, в зв'язку з наведеними раніше, наочно показує нам безглуздість вигаданої від „Свободи“ особливої „точки зору передодня революції“¹⁾. Особлива „точка зору“, коли казати просто, сходиться на те, що „тепер“ запізно вже міркувати й готуватися. Коли так, о шановний вороже „літературщини“, то нащо-ж було писати на

¹⁾ „Канун революції“, стор. 62.

132 друкованих сторінках „про питання теорії¹⁾ і тактики“? Чи не вважаєте ви, що для „точки зору передодня революції“ доречніше було-б видати 132 листівки з короткою відозвою „бий їх“?

Прогавити революцію найменш ризикує саме той, хто ставить на чільне місце всієї своєї і програми, і тактики, і організаційної роботи всенародню політичну агітацію, як то робить „Искра“. Люди, зайняті по цілій Росії тим, що сукають нитку організації, яка тягнеться від загальноросійської газети, не тільки не прогавили весняних подій, а, навпаки, дали нам змогу їх передбачити. Не прогавили вони й тих демонстрацій, що їх описано в №№ 13 і 14 „Искры“; навпаки вони брали в них участь, ясно усвідомлюючи свій обов'язок іти на допомогу стихійному піднесенню юрби і допомагаючи в той самий час через газету ознайомлюватися з цими демонстраціями і утилізувати досвід їх усім російським товаришам. Не прогавлять вони, якщо живі будуть, і революції, що вимагатиме від нас насамперед і найбільше досвідченості в агітації, вміння підтримувати (по соціал-демократичному підтримувати) всякий протест, уміння скеровувати стихійний рух, оберігаючи його і від помилок друзів, і від пасток ворогів!

Ми підійшли отже до останнього міркування, що змушує нас особливо обстоювати план організації навколо загально-російської газети через спільну працю над спільною газетою. Тільки така організація забезпечить конче потрібну для соціал-демократичної бойової організації гнучкість, тоб-то здатність негайно пристосовуватися до найрізноманітніших і таких, що швидко міняються, умов боротьби, вміння, „з одного боку, ухилитися від бою в чистім полі з переважним своєю силою ворогом, коли він зібрав на однім пункті всі сили, а, з другого боку, користуватися вайдуватістю цього ворога й нападати на нього там і тоді, де найменше сподіваються нападку“²⁾. Було-б величезною помилкою будувати партійну організацію, розраховуючи тільки на вибух та вуличну боротьбу або тільки на „поступову ходу сірої поточної боротьби“. Ми мусимо завжди провадити нашу буденну роботу і завжди бути напоготові до всього, бо передбачати задалегідь зміну періодів вибуху на періоди тиші дуже часто буває майже неможливо, а в тих випадках, коли можливо, не

¹⁾ А втім, у питаннях теорії в своїм „Обзренни вопросов теории“ Л. Надеждин майже нічого не дав, якщо не вважати на такий ось, дуже цікавий з „точки зору передодня революції“ пасаж: „Бернштайнїада в її цілому для нашого моменту втрачає свій гострий характер так само, як те, чи доведе п. Адамович, що п. Струве вже заробив „бляху“, або, навпаки, чи п. Струве спростус п. Адамовича і не погодиться податися на демісію, — це однаковісінько, бо настає слухний час революції“ (ст. 110). Важко було-б рельєфніше виобразити безкраю безтурботність Л. Надеждина що-до теорії. Ми вигодили „переддень революції“, тому „однаковісінько“, чи вдасться ортодоксам остаточно збити з позиції критиків! І не помічає наш мудрець, що саме за революції потрібні нам будуть наслідки теоретичної боротьби з критиками для рішучої боротьби з їхніми практичними позиціями!

²⁾ „Искра“, № 4: „З чого почати?“ (Див. т. IV „Творів“ Лепіна. Ред.) — „Революційних бульбурників, що не стоять на точці зору передодня революції, довгість роботи аж ніяк не бентежить“ — пише Надеждин (ст. 62). Ми зауважимо з цього приводу: якщо ми не зуміємо виробити такої політичної тактики, такого організаційного плану, що були-б неодмінно розраховані на дуже довгу роботу й разом з тим забезпечували-б самим процесом цієї роботи готовість нашої партії бути на своїй чаті й виконати свій обов'язок за всякої несподіванки, при всякім прискоренні ходу подій, — то ми виявимося просто жалю гідними політичними авантюристами. Тільки Надеждин, що з учорашнього дня почав звати себе соціал-демократом, може забувати про те, що мета соціал-демократії — ґрунтовно перетворити умови життя цілого людства, що через не соціал-демократіві недопустимо „бентежитися“ питанням про довгість роботи.

можна було-б скористуватися з цього передбачення для перебудування організації, бо зміна ця в самодержавній країні відбувається навдивовижу швидко, будучи иноді звязана з одним нічним наскоком царських яничарів. І саму революцію треба уявляти собі зовсім не в формі поодинокого акту (як то верзеться, мабуть, Надеждинові), а в формі декількох швидких змін і більш-менш сильної тиші. Тому основним змістом діяльності нашої партійної організації, фокусом цієї діяльності мусить бути така робота, що і можлива і потрібна як у період найдужчого вибуху, так і в період цілковитої тиші, а саме: робота політичної агітації, об'єднаної по цілій Росії, яка освітлює всі боки життя і скерована в як-найширші маси. А ця робота не мислима в сучасній Росії без загально-російської газети, що виходитиме дуже часто. Організація, що складається сама собою навколо цієї газети, організація її співробітників (у широкому розумінні слова, тоб-то всіх, хто коло неї працює) буде сама наготові до всього, починаючи від ратунку честі, престижу й наступництва партії в момент найбільшого революційного „пригнічення“ й кінчаючи підготовленням, призначенням і переведенням в сенароднього збройного повстання.

Справді, уявіть собі дуже звичайний у нас випадок цілковитого провалу в одній або декількох місцевостях. Коли всі місцеві організації не мають одної спільної регулярної справи, такі провали йдуть часто в парі з припиненням роботи на багато місяців. Коли-ж усі мають спільну справу, — досить було-б, підчас найбільшого провалу, кількох тижнів роботи двох-трьох енергійних людей, щоб звязати з загальним центром нові гуртки молоді, що виникають, як відомо, дуже швидко навіть тепер; а коли ця спільна справа, що терпить од провалу, у всіх перед очима, то нові гуртки можуть виникати і звязуватися з нею ще швидше.

З другого боку, уявіть собі народне повстання. Тепер мабуть усі погодяться, що ми мусимо думати про нього й готуватися до нього. Але як готуватися? Не буде-ж призначати Центральний Комітет агентів по всіх місцях, щоб підготувати повстання! Коли-б у нас і був Ц. К., він таким призначенням нічогосінько не дійшов-би за теперішніх російських умов. Навпаки, сітки агентів¹⁾, що сама собою складається в роботі над налагодженням і розповсюдженням загальної газети, не повинна була-б „сидіти й чекати“ гасла до повстання, а робила-б саме таку регулярну справу, що гарантувала-б їй найбільшу ймовірність успіху на випадок повстання. Саме така справа закріплювала-б звязки і з як-найширшими масами робітників, і з усіма незадоволеними з самодержавства шарами, а це надто важливо для повстання. Саме на такій справі вироблялася-б здібність правильно оцінювати загальне політичне становище і, значить, здібність вибирати слухний момент для повстання. Саме така справа привчала-б усі місцеві організації відгукуватися одночасно на ті

¹⁾ Гай-гай! Знову зірвалося в мене це жахливе слово „агенти“, що так різко демократичне вухо Мартинович! Мені дивно, чому це слово не ображало корифеїв 70-х років і ображало кустарів 90-х років? Мені подобається це слово, бо воно ясно й різко вказує на спільну справу, що їй усі агенти підпорядковують свої наміри і вчинки, і якщо треба замінити це слово на лише, то я міг-би зупинитися хіба лише на слові „співробітники“, коли-б воно не дхнуло трохи літературщиною й деякою невизначеністю. А нам потрібна військова організація агентів. Проте, ті численні (особливо за кордоном) Мартиновичі, які люблять займатися „взаємним настановлюванням один одного на генерала“, могли-б казати замість „агент паспортної частини“ — „головний начальник окремої частини для постачання революціонерам паспортів“ і т. и.

самі політичні питання, випадки й події, що хвилюють всю Росію, відповідати на ці „події“ яко-мога енергійніше, яко-мога одноманітніше й доцільніше, — адже повстання є по суті найенергійніша, найодноманітніша і найдоцільніша „відповідь“ всього народу урядові. Саме така справа, нарешті, привчила-б усі революційні організації по всіх краях Росії провадити найпостійніші і в той самий час найконспіративніші зносини, що створюють фактичну єдність партії, — а без таких зносин неможливо колективно обговорити план повстання і вжити тих потрібних підготовчих заходів напередодні його, що їх треба зберегти в найгострішій таємниці.

Коротко мовити, „план загально-російської політичної газети“ не тільки не являє собою плоду кабінетної праці осіб заражених доктринерством і літературщиною (як це здалося людям, що кепсько в нього вдумалися), а, навпаки, він є найпрактичніший план почати з усіх боків і зараз-же готуватися до повстання, не забуваючи разом з тим ні на мить своєї буденної, насущної роботи.

Висновок.

Історія російської соціал-демократії виразно розпадається на три періоди.

Перший період охоплює щось із десять років, приблизно 1884—1894 рр. Це був період виникнення й зміцнення теорії й програми соціал-демократії. Число прихильників нового напрямку в Росії вимірювано одиницями. Соціал-демократія існувала без робітничого руху, переживаючи, як політична партія, процес ембріонального розвитку.

Другий період охоплює три-чотири роки, 1894—1898 рр. Соціал-демократія з'являється на світ божий, яко суспільний рух, яко піднесення народніх мас, яко політична партія. Це — період дитинства й юнацтва. З швидкістю пошести поширюється поголовне захоплення інтелігенції боротьбою з народництвом і ходженням до робітників, поголовне захоплення робітників страйками. Рух робить величезні успіхи. Більшість керівників — зовсім молоді люди, що далеко ще не досягли того „трицятилітнього віку“, який здавався п. М. Михайловському якоюсь природньою межею. Через свою молодість вони виявляються невідготованими до практичної роботи й навдивовижу швидко сходять зо сцени. Але розмах роботи у них здебільшого був дуже широкий. Багато з них починали революційно мислити як народовольці. Майже всі в раннім юнацтві схилилися з захватом перед героями терору. Відмовитись від чарівничого вражіння цієї героїчної традиції коштувало боротьби, йшло в парі з розривом з людьми, які за всяку ціну хотіли лишитися вірними Народній Волі і яких молоді соціал-демократи високо шанували. Боротьба примушувала вчитися, читати нелегальні твори всяких напрямків, займатися ретельно питаннями легального народництва. Виховані на цій боротьбі соціал-демократи йшли в робітничий рух, „ні на хвилину“ не забуваючи ні про теорію марксизму, що осяяла їх ясним світлом, ні про завдання скинути самодержавство. Утворення на-весні 1898 року партії було найрельфнішою і разом з тим останньою справою соціал-демократів цієї доби.

Третій період підготовлюється, як ми бачили, в 1897 році і остаточно виступає на зміну другого періоду в 1898 році (1898—?).

Це — період розбрату, розпаду, вагання. В часи юнацькі буває так, що голос у людини ламається. Так от і в російській соціал-демократії цього періоду почав ламатися голос, став звучати фальшиво, — з одного боку, в творах пп. Струве й Прокоповича, Булгакова й Бердяєва, з другого боку — у В. І — на й Р. М., у Б. Кричевського й Мартинова. Але брели різно й ішли назад тільки керовники: самий рух зростав далі й робив величезні кроки вперед. Пролетарська боротьба захоплювала нові шари робітників і поширювалася по цілій Росії, разом з тим посередньо впливаючи і на оживлення демократичного духу в студентстві і в інших верствах людности. А свідомість керовників спасувала перед широчінню й силою стихійного піднесення; серед соціал-демократів переважала вже друга смуга — смуга діячів, вихованих майже тільки на самій „легальній“ марксієвській літературі, а її було тим більше не досить, чим більшої маси свідомости вимагала від них стихійність маси. Керовники не тільки опинялися позаду і з теоретичного боку („свобода критики“) і з практичного („кустарництво“), але силкувалися боронити свою відсталість всякими високими доводами. Соціал-демократизм при-нижували до тред-юніонізму і брентаністи легальної і хвостисти нелегальної літератури. Програма „Credo“ починала здійснюватися, особливо коли „кустарництво“ соціал-демократів викликало оживлення революційних несоціал-демократичних напрямків.

Отже, якщо читач кине докір мені за те, що я надто докладно займався якимсь „Раб. Делом“, я на це відповім: „Раб. Дело“ набуло „історичного“ значіння тому, що найрельєфніше відбило в собі „дух“ цього третього періоду¹⁾. Не послідовний Р. М., а саме флюгери Кричевські та Мартинови могли справжнім способом висловити розбрат і хитання, згоду йти на поступки і перед „критикою“, і перед „економізмом“, і перед тероризмом. Не величя зневага до практики з боку якогось прихильника „абсолюта“ характерна для цього періоду, а саме поєднання дрібного практицизму з найповнішою теоретичною безтурботністю. Не стільки простим відкиданням „великих слів“ займалися герої цього періоду, скільки їх споганенням: науковий соціалізм перестав бути суцільною революційною теорією, а обертався на мішанину, до якої „вільно“ додавали водички з усякого нового німецького підручника; гасло „класова боротьба“ не штовхало вперед до що-раз ширшої, що-раз енергійнішої діяльності, а правило за засіб до заспокоєння, бо-ж „економічна боротьба нерозривно звязана з політичною“; ідея партії не служила закликком до створення бойової організації революціонерів, а виправдувала якусь „революційну канцелярщину“ й дитячу гру в „демократичні“ форми.

Коли закінчується третій і починається четвертий період (в усякім разі багато ознак уже його пророкують), — ми не знаємо. З царини історії ми тут переходимо в царину сучасного, почасти прийдешнього. Але ми непохитно віримо, що четвертий період поведе до зміцнення войовничого марксизму, що з кризи російська соціал-демократія вийде зміцнілою й змужнілою, що „на зміну“ ар'єргардові

¹⁾ Я міг-би також відповісти німецьким прислів'ям: „Den Sack schlägt man, den Esel meint man“, або по-російськи: „кошку б'ють, невестка поветки дають“. Не одне „Раб. Дело“, а широка маса практиків і теоретиків захоплювалася модною „критикою“, плуталася в нитанні про стихійність, збивалася з соціал-демократичного на тред-юніоністське розуміння наших політичних і організаційних завдань.

опортуністів виступить справжній передовий «агін найреволюційнішої класи.

В розумінні заклику до такої „зміни“ і сполучаючи до купи все викладене вище, ми на питання: що робити? — можемо дати коротку відповідь:

Ліквідувати третій період.

З ПРОМОВИ НА II З'ЇЗДІ Р. С.-Д. Р. П.

Промова з приводу 3-го пункту порядку денного з'їзду: „Програма партії“.

Насамперед я повинен відзначити надзвичайно характерне змішування в т. Лібера: він змішує предводителя дворянства з верствою трудящих та визискуваних. Це змішування є знаменне для всіх дебатів. Усюди змішують окремі епізоди нашої полеміки з установленням принципів баз. Не можна заперечувати, як це робить т. Лібер, що на боці пролетаріату може стати й верства (чи та чи інша) трудящої та визискуваної людности. Згадайте, як 1852 року, маючи на увазі повстання французьких селян, Маркс писав (у „18 Брюмера“), що селянство виступає то як представник минулого, то як представник прийдешнього: до селянина можна апелювати, маючи на увазі не тільки його впередження, а й його глузд. Пригадайте далі, як Маркс визнавав цілком за правдиве твердження комунарів, що справа Комуни це заразом і селянська справа. Повторюю, не можна сумніватися, що за певних умов перехід певної верстви трудящих на бік пролетаріату зовсім не є неможливий. Вся сила в тому, щоб точно визначити ці умови. І в словах „приймають погляд пролетаріату“ обставини, про які кажемо, висловлено як-найточніше. Саме ці слова найгостріш відмежовують нас, соціал-демократів, від усяких ніби-соціалістичних течій узагалі, а надто від так званих соціалістів-революціонерів.

Переходжу до того спірного місця з мови брошури „Що робити?“, яке викликало тут таку силу тлумачень. Здається, після всіх цих тлумачень питання з'ясовано вже так, що додавати залишається мені небагато. Очевидно, що принципове поставлення значного теоретичного питання (вироблення ідеології) змішували тут з одним епізодом боротьби проти економізму. Ще й до того передавали цей епізод зовсім неправдиво.

Щоб довести це останнє твердження, можу я здатись, поперёд усього, на товаришів Якімова й Мартинова, що тут говорили. Вони показали наочно, що йдеться тут саме про епізод боротьби з економізмом. Вони виступили з поглядами, котрі вже названо (та й справедливо названо) опортунізмом. Дійшли вони й до „спростовання“ теорії зубоження, і до „заперечення“ диктатури пролетаріату, ба навіть до „Erfüllungstheorie“, як висловився тов. Акимов. Правда, я не знаю, що це воно значить. Чи не хтів тов. Акимов сказати про „Aushöhlungstheorie“, про „теорію випорожнення“ капіталізму, тоб-то про одну з найбільш популярних, ходячих ідей бернштайнівської теорії. Старі бази економізму боронячи, тов. Акимов виступив навіть з таким неймовірно оригінальним доводом, ніби в нас у програмі слово пролетаріат ні разу не трапляється в називному відмінкові. Найбільше, — вигукував тов. Акимов, — що пролетаріат подибуємо

в них в родовому відмінкові. Отож виходить, що називний відмінок є найповажніший, а родовий стоїть на другому місці як до поважності. Залишається тільки передати т. Рязанову це міркування — ще й може через окрему комісію, — нехай він до свого першого наукового дослідю про літери додасть другий науковий трактат про відмінки...

Що-ж до простих покликань на мою брошуру „Що робити?“, то мені зовсім не важко довести, що їх зо звязку вирвано. Кажуть: Ленін ні про які противні тенденції не згадує, але абсолютно запевняє, що робітничий рух завсїди „йде“ до підпорядкування буржуазній ідеології. Справді? А чи-ж не сказано в мене, що робітничий рух тягнеться до буржуазности за прихильною допомогою Шульце-Делічів та до них подібних? І кого слід розуміти тут за „подібними“? Нікого иншого, як не економістів, нікого иншого, як не людей, котрі казали тоді, наприклад, що буржуазна демократія в Росії єсть факт. Тепер легко так дешево говорити про буржуазний радикалізм та лібералізм, коли бачать усі перед собою їх зразки. Але чи так було передніше?

Ленін зовсім не бере на увагу, що й робітники беруть участь у виробленні ідеології. Справді? А чи-ж не сказано в мене багато-багато разів, що найбільша хіба нашого руху це саме те, що не стає в нас цілком свідомих робітників, робітників-керовників, робітників-революціонерів? Чи не кажеться там, що виробити таких робітників-революціонерів — це мусить стати за чергове наше завдання? Чи не зазначається там, як важко розвинути професійний рух і утворити спеціальну професійну літературу? Чи не провадиться там запеклої боротьби проти всяких спроб принизити рівень передових робітників до рівня маси або до рівня середняків?

Закінчу. Всі ми знаємо тепер, що економісти зігнули палицю на один бік. Щоб вирівняти палицю, конче треба було перегнути її на другий бік, і я це зробив. Я певен, що російська соціал-демократія завсїди енергійно вирівнюватиме палицю, котру всякий опортунізм згинає; я певен, що палиця наша завсїди буде через це найпряміша. Ще й до дії найпридатніша.

Серпень 1903 р.

ЛИСТ ДО РЕДАКЦІЇ.

Стаття „Чого не робити?“ підносить такі важні, такі насущні саме тепер, питання нашого партійного життя, що важко стримати своє бажання негайно відгукнутись на ласкаве запрошення редакції, що гостинно відкриває сторінки свого органу, — надто важко постійному співробітникові „Искры“, надто важко в той момент, коли спізнитись на тиждень із своїм голосом це значить може й зовсім зректись голос подавати.

А мені хотілося-б подати своїй дорадчий голос, щоб запобігти деяким можливим і навряд чи не неминучим непорозумінням.

Скажу насамперед, що на мою думку автор статті тисячу разів має рацію, коли наполягає на необхідності охороняти єдність партії і нових розколів уникати, — особливо через розбіжність у поглядах, що її не можна за значну визнати. Заклик до миролюбства, лагідности, уступливости аж надто похвальний з боку керовника взагалі, а в да-

ний момент особливо. Проклясти чи вилучити з партії не тільки колишніх економістів, а й гурточки соціал-демократів, що на „деяку непослідовність“ хибують, це безумовно було-б нерозумно, нерозумно до такої міри, що ми цілком розуміємо роздратований тон в автора статті проти людини, котру він уявляє собі простолінійним, впертим, дурним Собакевичем, що здатний стояти за виключення. Ми думаємо навіть більше: коли буде в нас партійна програма й партійна організація, то ми мусимо не тільки гостинно відкривати сторінки партійного органу для обміну думками, а ще й давати можливість систематично викладати свої, хоч-би й незначні, розбіжності тим гурткам чи, як каже автор, гурточкам, що через свою непослідовність обстоюють деякі догми ревізйонізму і котрі з певних причин наполягають на своїй гуртковій окремішності та індивідуальності. Саме для того, щоб не бути занадто простолінійним і по собакевичівськи різким до „анархічного індивідуалізму“, треба, на нашу думку, зробити все можливе, — аж до деяких навіть відступів від гарних схем централізму й безумовної підлеглості дисципліні, щоб дати волю цим гурточкам висловитися, щоб дати змогу усій партії зважити глибочінь чи незначність розбіжностей, визначити, де саме, в чому і з чийого саме боку знати непослідовність.

Пора, справді, рішуче відкинути геть традиції сектантської гуртковщини і — в партії, що на маси спирається, висунути рішучого лозунга: як-найбільше світла, нехай партія все знає, треба дати їй увесь чисто матеріал, щоб оцінити всенкі й усякі заперечення, повернення до ревізйонізму, ухилення від дисципліни, то-що. Як-найбільше довір'я до самостійної думки всієї маси партійних робітників: вони й тільки вони зуміють убавити надмірну палкість тим гурточкам, що мають схильність до розколу, своїм повільним, непомітним, проте впертим впливом зуміють вони всилити їм „добру волю“, щоб партійну дисципліну зберегти, зуміють охолодити запал анархічного індивідуалізму, самим фактом своєї байдужості зуміють вони документувати, довести й показати мізерне значіння розбіжностей, які прибільшують елементи, що до розколу тягнуть.

На запитання: „Чого не робити?“ (чого не робити взагалі і чого не робити для того, щоб розколу не викликати) я насамперед відповів-би: не таїти від партії приводів до розколу, які виникають і виростають, не таїти нічого з тих обставин і подій, що за такі приводи правлять. Навіть більше, не таїти не тільки від партії, а ще й, по зможі, й від сторонньої публіки. Я кажу: „по зможі“, маючи на увазі те, що треба затаїти через вимоги конспірації, — але в наших розколах такі обставини відіграють зовсім незначну роль. Широка гласність — ось найпевніший і єдино надійний спосіб запобігти розколам, яких можна уникнути, щоб до minimum'у зменшити шкоду від тих розколів, що стали вже неминучими.

Справді, вдумайтеся в ті обов'язки, що їх накладає на партію та обставина, що вона має діло з масою, але не з гуртками. Щоб не на словах тільки стати партією мас, ми повинні до участі в усіх партійних справах притягати де-далі ширші маси, раз-у-раз підносячи їх від політичної байдужості до протесту й боротьби, від загального духу протесту до свідомого прийняття соціал-демократичних поглядів, від прийняття цих поглядів до підмоги рухові, від підмоги до організаційної участі в партії. Чи можна цього наслідку досягти, не вносячи найширшої гласності в ті справи, що від розв'язання їх залежить той чи інший вплив на маси? Робітники

перестануть розуміти нас і кинуть нас, як штаб без армії, як стане розкіл через незначні розбіжності, — каже автор і каже цілком справедливо. І для того, щоб робітники не могли перестати розуміти нас, для того, щоб їх досвідченість у боротьбі й пролетарське чуття навчили дечого й нас, „керовників“, — для цього треба, щоб організовані робітники при звичаювались стежити за приводами до розколу, що виникають (такі приводи завжди бували й завжди будуть траплятись у всякій масовій партії), свідомо ставитись до цих приводів, розцінювати пригоду якого-небудь російського чи закордонного Пошехоння з погляду інтересів всієї партії, інтересів всього руху в цілому.

Автор тричі має рацію, підкреслюючи, що нашому центрові дуже багато дається й дуже багато з нього буде вимагатися. Саме так. І саме тому треба, щоб уся партія систематично, поволі й невхильно виховувала для себе потрібних людей в центрі, щоб вона бачила перед собою, як на долоні, всю діяльність кожного кандидата на цей високий пост, щоб вона ознайомила навіть з їх індивідуальними особливостями, з їх дужими й слабкими сторонами, з їх перемогами й „поражками“. Автор дає надзвичайно меткі й очевидячки, придбані з великого досвіду спостереження з приводу деяких причин таких поразок. І саме через те, що ці спостереження такі меткі, треба, щоб з них скористалася вся партія, щоб вона завжди бачила кожну, хоча-б і часткову, „поражку“ якогось свого „керовника“. Жаден політичний діяч не проходив свої кар'єри без яких-небудь поразок, і коли ми серйозно говоримо про вплив на маси, про завоювання „доброї волі“ мас, то ми повинні з усієї сили пориватись до того, щоб цих поразок не ховалося у задхлому повітрі гуртків і гурточків, щоб їх виносити на суд усіх. Це здається незручним на позір, це мусить іноді здаватись „образливим“ певному керовникові, — але це фальшиве почуття ніяковости ми повинні перемогти, це наш обов'язок перед партією, перед робітничою класою. Цим і тільки цим ми дамо змогу всій масі (а не випадковому доброві гуртка чи групки) впливових партійних робітників розпізнати своїх проводирів і поставити кожного з них на відповідну полицю. Тільки широкий розголос виправляє всі простолінійні, односторонні, примхуваті ухиля, тільки вона перетворює іноді безглузді й смішні „контри“ „групки“ на корисний і конче потрібний матеріал партійного самовиховання.

Світла, як-найбільше світла! Нам треба величезного концерту; нам треба виробити собі досвід, щоб як слід розподілити в ньому ролі, щоб одному дати сентиментальну скрипку, другому ревучий контрабас, третьому доручити диригентську паличку. Нехай-же справді здійсниться чудовий заклик автора до гостинности для всіх думок на сторінках партійного органу й усіх партійних видань, нехай судять усі й кожний про наші „суперечки й нісенітниці“ з приводу якоїсь там „ноти“ — дуже різкої, на думку одних, фальшивої — на думку других, зірваної, як гадають треті. Тільки з низки таких відкритих обговорень і виробиться в нас справді добре погоджена колегія керівників: тільки за такої умови робітників не буде поставлено в таке становище, щоб вони не могли перестати нас розуміти, тільки тоді наш „штаб“ буде спиратися дійсно на добру й свідому волю армії, що йде за штабом і разом з тим дає напрям своєму штабові.

„Искра“ № 53, 25 листопада 1903 р.

ЧЕРЕЗ ЩО Я ВИЙШОВ З РЕДАКЦІЇ „ИСКРЫ“¹⁾.

Це—зовсім не особисте питання. Це—питання про стосунки більшості й меншості нашого партійного з'їзду, і я повинен дати відповідь на нього негайно й одверто, повинен не тільки тому, що делегати з більшості закидають мене питаннями, але й тому, що стаття „Наш з'їзд“ в № 53-му „Искра“ дала зовсім неправдиве освітлення тому не дуже глибокому, але дуже дезорганізаційному роз'єднанню між іскрівцями, що до нього спричинився з'їзд.

Стаття видає справу так, що ніхто навіть і крізь лупу не вгледить у ній ні одну дійсно серйозної причини до роз'єднання, ніхто не вгледить і тіні пояснення такого явища, як зміна в складі редакції Ц. О., ніхто не знайде й подоби вартих уваги причин мого виходу з колегії. Ми розійшлися на питанні про організацію осередків партії, — каже автор статті, — на питанні про стосунки Ц. О. і Ц. К., про спосіб, як перевести централізм, про межі й характер можливої й корисної централізації, про школу від бюрократичного формалізму.

Справді? А чи не розійшлися ми на питанні про персональний склад центрів, на питанні про те, чи дозволено бойкотувати ці центри, якщо когось не задовольняє склад їх, обраний на з'їзді, чи дозволяється тоді дезорганізувати практичну роботу, переробляти постанови партійного з'їзду, на догоду певному гурткові закордонних соціал-демократів, на зразок більшості Ліги?

Ви чудесно знаєте, товариші, що було саме так. Але надто велика більшість найвпливовіших та найдіяльніших партійних працівників ще цього не знають, і я коротенько зазначу основні факти, — коротенько тому, що незабаром буде опубліковано, як це видно з заяви в № 53 „Искры“, повні матеріали про історію нашого розходження.

На нашому з'їзді, як справедливо зазначає і автор цікавої для нас статті і делегація Бунду в своєму звідомленні, що саме зараз вийшло, була значна більшість „іскрівців“, за моїм обрахунком приблизно $\frac{3}{5}$ голосів, навіть ще перед тим, як пішли делегати Бунду й „Рабочего Дела“²⁾. В першій половині з'їзду ці іскрівці йшли одностайно проти всіх антиіскрівців і непослідовних іскрівців. Особливо ясно виявилось це в двох інцидентах першої половини з'їзду, важливих, щоб зрозуміти наше розходження: на інциденті з О. К. і на інциденті з рівноправністю мов (тут компактна більшість іскрівців однею раз зменшилась з $\frac{3}{5}$ до $\frac{1}{2}$). За другої половини з'їзду почали іскрівці розходитися в поглядах і на кінець з'їзду зовсім розійшлися. Суперечки про параграф 1 статуту партії та про обрання центрів виразно виявляють характер цього розходження: меншість іскрівців (з Мартовим на чолі) помалу гуртують навколо себе де далі більшу кількість неіскрівців і хистких елементів, стаючи проти більшості іскрівців (серед них були Плеханов та я). На параграфі 1 статуту це угруповання не прибрало ще собі остаточної форми, проте голоси бундівців і два з трьох голосів рабочедельців дають перевагу іскрівській меншості. На виборах центрів іскрівська більшість (через те, що пішли зо з'їзду п'ять бундівських та два

¹⁾ Цього листа до редакції „Искры“ я надіслав зараз після виходу № 53. Редакція відмовилась умістити його в № 54, і я примушений виступити з окремим листком.

²⁾ „Рабочее Дело“ видавала Спілка російських соціал-демократів“, виразниці опортуністичних тенденцій економістів серед російських с.-д. (Прим. ред.).

рабочедельських голоси) стає більшістю партійного з'їзду. І тільки тут ми розходимось в справжньому розумінні цього слова.

Нас глибоко розділяє, перш за все, склад Ц. К. Уже після інциденту з О. К., на самому початку з'їзду, іскрівці палко обговорюють кандидатуру різних членів (і не членів) О. К. до Ц. К. і на неофіційних зібраннях організації „Искри“, після довгих і палких дебатів, відкидають одну з підтримуваних від Мартова кандидатур, дев'ятьма голосами проти чотирьох, при трьох, що утримались; ухвалюють десятьма голосами проти двох, при чотирьох, що утримались, список п'яти, куди введено, на мою пропозицію, одного лідера неіскрівських елементів і одного лідера іскрівської меншости. Але меншість вимагає трьох з п'яти і тому зазнає повної поразки на партійному з'їзді. Так само кінчиться великий бій, що зчинився на з'їзді з приводу питання, чи затвердити стару шістку, чи обрати нову трійку до ред. Ц. О.¹⁾

Лише з цього моменту розходження стає настільки повне, що наводить на думку про розкіл; лише з цього моменту починається нечуване доги на з'їзді утримування меншости (вона перетворюється вже на справжню „компактну“ меншість) од голосування. І це розходження де далі більше загострюється після з'їзду. Незадоволення меншість переходить до бойкоту, що тягнеться цілі місяці. Що обвинувачення в бюрократичному формалізмі, в вимогах безперечної, механічної слухняности й інші, які зросли на цьому ґрунті, дурниці,— все це не що, як спроби сканути з дурної голови та на людську; все це ясно само собою й досить ілюструється таким типовим випадком. Нова редакція (тоб-то Плеханов та я) закликає до співробітництва всіх старих редакторів, закликає, звичайно, перше без „формалізму“, словесно. Відмовляються. Тоді ми пишемо „папірця“ („бюрократи!“) „до шановних товаришів“ і просимо співробітничати взагалі й зокрема викладати свої відмінні погляди на сторінках наших видань. Одержуємо формальну заяву про небажання брати будь-яку участь в „Искре“. Цілий місяць ніхто з не-редакторів і не працює в „Искре“. Стосунки стають цілком формально-бюрократичними, з чиеї „ініціативи“?

Починається створювання підпільної літератури, що заповнює закордон, її пересилають по комітетах, і вона починає вже тепер почасти повертатися з Росії за кордон. Доповідь сибірського делегата, лист — на про гасла „опозиції“, „Ще раз в меншості“ Мартова повні найкумедніших обвинувачень Леніна в „самодержавстві“, в утворенні робесп'єрівського режиму скараннів (sic!), в урядженні політичного похорону старим товаришам (це необрання до центрів є похорон!) і т. д. Опозицію без подій приводить до шукання такої „принципової“ розбіжности в організаційних питаннях, яка не дозволяє спільно працювати. Особливо шарпають при цьому вславленого „п'ятого члена“ в Раді партії. В усіх зазначених творах Раду виставляється, як дипломатію чи штуку Леніна, як знаряддя до

¹⁾ Через невліченну кількість поговорів і криводумок з приводу цієї славетної „трійки“, зауважу зараз-таки, що ще задовго до з'їзду всім товаришам, що хоча трохи близько стояли, був відомий мій коментар до проекту Tagesordnung'a з'їзду. В коментарі цьому, що ходив на з'їзді по руках, читаємо: „з'їзд обирає трьох осіб до редакції Ц. О., трьох — до Ц. К. Ці шість осіб вуєпі, за більшістю 2/3, поповнюють, коли є потреба, склад редакції Ц. О. та Ц. К. кооптацією й роблять відповідну доповідь з'їздові. Після затвердження цієї доповіді на з'їзді дальшу кооптацію провадять редакція Ц. О. та Ц. К. окремо.

пригнічування російського Ц. К. з боку закордонного Ц. О., — точнісінько так, як змальовує справу й делегація Бунду в своєму звіті про з'їзд. Годі й казати, що ця принципова розбіжність — така-ж сама дурниця, як і вславлений бюрократичний формалізм: п'ятого члена обирає з'їзд; значить справа сходить на особу, що заслужила на найбільшу довіру від більшості; воля-ж більшості партійного з'їзду завжди, при всякій організації партійних центрів, виявить себе добром певних осіб.

Апогеем воєнних дій опозиції проти центрів був з'їзд Ліги. З протоколів його читачі побачать, чи мали рацію ті, котрі назвали його ареною, щоб поквитатися за партійний з'їзд, чи було в натиску опозиції щось такого, що провокувало Ц. К. на цілком надзвичайні заходи (як висловився сам Ц. К., коли зміна в складі редакції подала надію, що в партії стане згода). Революції цього з'їзду показують, який характер має „принципова“ розбіжність в питанні про самодержавний бюрократизм.

Атмосфера розколу після з'їзду Ліги насунулась так грізно, що Плеханов постановив кооптувати стару редакцію¹⁾. Я передбачав, що опозиція цим не задовольниться, й уважав за неможливе перероблювати постанову партійного з'їзду на догоду гурткові. Але ще менш дозволивим уважав я ставати на дорозі можливій згоді в партії, і тому я вийшов з редакції після № 51 „Искры“, заявивши при цьому, що від співробітництва не відмовляюсь і навіть не наполягаю на публікації про мій вихід, коли в партії настане згода. Опозиція поставила вимогу (не змінити систему бюрократизму, формалізму, самодержавства, механізму, то-що), а відновити стару редакцію, кооптувати представників опозиції до Центрального Комітету, дати їй два місяця в Раді та визнати законним з'їзд Ліги. Центр. Ком. запропонував забезпечити згоду, погодившись кооптувати двох до Ц. К., передати одне місце в Раді, ступнево реорганізувати Лігу. Опозиція відкинула й ці умови. Редакцію кооптовано, але питання про згоду залишилось відкритим. Так стояла справа на час виходу № 53 „Искры“.

Що партія бажає згоди й позитивної роботи, в цьому навряд чи можна сумніватися. Але такі статті, як „Наш з'їзд“, підносячи натяки й уривки питань, незрозумілих без повного викладу всіх перипетій нашої розбіжності, заваджають створити згоду, бо скидають провину закордонного гуртка на наш практичний центр, що провадить тяжку працю для фактичного об'єднання і котрий і так уже натрапляв і натрапляє на багато перешкод, ішовши до переведення централізму. Російські комітети провадять боротьбу проти дезорганізаторської діяльності, що гальмує всю справу, і проти бойкоту меншости. Такого змісту резолюції уже надійшли від комітетів Петербурзького, Московського Нижегородського, Тверського, Одеського, Тульського та від Північної Спілки.

Досить уже з нас закордонного Literatengezänk! Нехай стане він тепер для практиків в Росії зразком того, „чого не робити“! Нехай редакція Ц. О. партії покличе всіх припинити всякий бойкот з обох боків, покличе до одностайної праці під проводом Ц. К. партії.

А різниця між відтінками іскрівців? — запитає читач. По-перше, відповідаємо ми на це, різниця полягає в тому, що, на думку

¹⁾ До старої редакції, крім Леніна й Плеханова, входили Мартов, Потресов (Старовір), Засулич і Аксельрод. (Прим. ред.)

більшості, можна й треба проводити свої погляди в партії незалежно від перетворення персонального складу центрів. Кожний гурток, хоч-би й рабочедельців, має право, ввійшовши до партії, вимагати змоги висловлювати й переводити свої погляди, але ніякий гурток, хоч-би й генералів, не має права вимагати представництва в центрах партії. По-друге, різниця полягає в тому, що, на думку більшості, провина формалізму й бюрократизму лягає на того, хто, відступившись від праці за проводом центрів, утруднив змогу — неформалістичного провадження справ. По-третє, мені відома одна, і тільки одна, принципова розбіжність в організаційних питаннях, а саме та, що виявилась у дискусіях про параграф 1 статуту партії. Коли вийдуть протоколи з'їзду партії, ми постараємось до цього питання вернутись. Ми з'ясуємо тоді, що формулу Мартова провели неіскрівські та quasi-іскрівські елементи не випадково, а тому, що вона робить крок до опортунізму, і цей крок ми бачимо ще наочніше в листі — на та в „Ще раз у меншості“¹⁾. Протоколи виявлять фактичну неправдивість того погляду автора статті „Наш з'їзд“, що ніби „суперечка за обговорення статуту партії була сконцентрована майже виключно на питанні про організацію центр. установ партії“. Зовсім навпаки. Єдиною справді принциповою суперечкою, що поділила хоч трохи виразно обидві „сторони“ (тоб-то більшість та меншість іскрівців), була суперечка про параграф 1 статуту партії. А що-до суперечок про склад Ради, про кооптацію в центрі, то-що, то вони залишались суперечками між окремими делегатами, між мною та Мартовим, то-що; суперечки ці стосувалися, порівнюючи, до поодиноких деталей, не спричинялись ні до якого певного угруповання іскрівців, що своїм голосуванням виправляли захват того або другого з-поміж нас. Зводить до цих суперечок джерело розбіжності в питаннях про способи переведення централізму, про межі його, про його характер, то-що, це значить просто прикрашати позицію меншості й способи боротьби за зміну особистого складу центрів, — боротьби, яку меншість провадила і яка сама тільки й була за причину незгоди між нами в повному розумінні цього слова.

Лист до редакції „Искры“, грудень 1903 р.

СОЛОВЕЙ З ПІСЕНЬ НЕ СИТИЙ.

Звертаємо увагу читачів на брошуру „Робітника“ („Рабочего“): „Робітники й інтелігенти в наших організаціях“, з передмовою Аксельрода, — що її недавно випустили в світ новоіскрівці. Нам доведеться, гадаємо, не раз звертатися до цього дуже цікавого твору, що чудово свідчить, які плоди давала й дає демагогічна проповідь „меншості“ або новоіскрівців, і як ці останні намагаються сами виплутатись тепер з того мотлоху, що вони його наторочили. Подамо тимчасом лише суть брошури й передмови.

„Робітник“ на лихо собі повірив проповіді новоіскрівців. Тому він і сипле „рабочедельськими“ фразами, на зразок Акимова. „Наші керівники-інтелігенти... не ставили собі завдання... розвивати сві-

¹⁾ Тоді ми просимо також пояснити, що значать вказівки статті „Наш з'їзд“ на незаслужену увагу до неіскрівців, на невідповідність суворих пунктів статуту до реальних сил у партії. До чого ці вказівки стосуються?

домість і самодіяльність робітників“. „Поривання до самодіяльності“, „систематично переслідувано“. „Ні в одному з типів організації не було й нема місця для розвитку самодіяльності робітників“. „Економічну боротьбу було зовсім занедбано“, навіть на пропагандистські й агітаційні зібрання „робітників не пускали“ (он навіть як!). Демонстрації „пережили себе“ — всі ці жахи (про що давно репетувало старе „Рабочее Дело“ проти старої „Искры“) викликали, звичайно, „бюрократичні централісти“, тобто більшість другого нашого з'їзду, що боролася з „рабочедельством“. Нацькований від ображеної меншости проти партійного з'їзду бідолаха „Робітник“ лає цей з'їзд на всі заставки за те, що він відбувся „без нас“ (без робітників), „без нашої участі“, там не було „майже ні одного робітника“ — до того-ж, звичайно, непомітно минає того факта, що всі справжні робітники — делегати з'їзду, Степанов, Горський та Браун, були завзятими прихильниками більшости й супротивниками інтелігентської безхарактерности. Але це маловажне. Має вагу те, до якої безкрайої розпусти приводить проповідь новоіскрівців, що „розбивають“ з'їзд після поразки на виборах, розбивають перед тими, що в ньому й участі не брали, підготовлюючи плювати на всі соц.-демократичні з'їзди, розбивають в нівець саме тоді, коли вони благородно пролізали до центральних установ, що діють виключно від імени з'їзду. Чи не чесніша позиція Рязанова (див. його брошуру: „Розбиті мрії“), що одверто об'явив з'їзд „звозом“, — і що, принаймні, від звозу не користується ніякими титулами й званнями?

Дуже проте характерне для психології робітника, хоча й нацькованого на „більшість“, що його не завдовольняють фрази про автономію, робітничу самодіяльність та инш. Він повторює ці слова, як і кожний новоіскровець чи „рабочеделець“, але він тверезим пролетарським інстинктом добивається діла на ствердження слів і не завдовольняється з того, що його годують піснями. Гарні слова, каже він, залишаються словами, „як не змінити складу“ (курс „Робітника“) керівників. Треба вимагати доступу робітників до всіх серйозних партійних установ, треба добиватися рівних прав з інтелігентами. З глибоким недовір'ям справжнього пролетаря й справжнього демократа до всякої балаканини, „Робітник“ каже: де гарантія, що по комітетах не засідатимуть сами інтелігенти? Це просто в око влучає нашим новоіскрівцям. Це чудове запитання виказує, що „рабочедельське“ нацьковування не засмітило ще ясної думки пролетаря. Він просто заявляє, що комітет, де він прапував, залишився в принципі, на папері, „комітетом меншости (слухайте!), — проте практично, в роботі своїй нічим не відрізнявся від комітетів більшости. Нам, робітникам, не було доступу ні до якої (не кажучи вже про комітет) відповідальної, отже й провідної, установи“.

Нікому-б не пощастило так влучно вивести на чисту воду меншовиків, як цьому робітникові-меншовикові. Він зрозумів, що без гарантій просторікування про автономію й самодіяльність пролетаріату залишається тривіальними фразами. Але які можуть бути гарантії в соціал-демократичних організаціях? — чи подумали ви про це, товаришу „Робітнику“? Які гарантії можуть бути проти того, що революціонери, спільно зібравшись на з'їзд партії, не почнуть потім, ображені, що їх на з'їзди не обібрано, галасувати, що з'їзд був реакційною спробою зміцнити іскрівські погляди (Троцький

у брошурі, виданій за редакцією нової „Искры“), що постанови з'їзду не святі, що на з'їзді не було робітників з маси? Які можуть бути гарантії проти того, що спільну постанову щодо форми і норми партійної організації,—те, що зветься організаційним статутом партії,—в иншій формі, як статут, вона й не може існувати,—що цю постанову ламають потім в неприємній їм частині безхарактерні люди, під позором бюрократичності і формалістичності таких речей, як статут? Які можуть бути гарантії проти того, що люди, зламавши сукупно ухвалені правила організації, почнуть балакати потім, що організація є процес, організація є тенденція, організація є форма, що йде попліч із змістом, і тому недоречно й утопічно вимагати, щоб додержувано правил організацій? „Робітник“, автор брошури, не обміркував ні одного з цих питань. Але він так близько, щільно підійшов до них, так щиро й сміливо поставив їх фразерам і політикам, що ми від щирого серця рекомендуємо його брошуру. Ця брошура—чудовий зразок того, як викривають лицарів „гарного слова“ їх власні прихильники.

„Робітник“ повстає, з чужих слів, проти Ленінового „організаційного плану“, не зазначаючи, звісно, ані однісінького ясного й певного пункту незадоволення з плану, не намагаючись навіть зазирнути в уславлений лист Ленінів до петербурзького товариша. А коли-б „Робітник“ не йняв віри своїм нацьковувачам та подивився у цей лист, він собі навдивовижу прочитав-би там:

„Треба особливо дбати за те, щоб яко-мога більше робітників ставали цілком свідомими професійними революціонерами й проходили в комітет. В комітет треба намагатися ввести робітників-революціонерів, що мають найбільші звязки й найкраще „ім'я“ в робітничій масі. Тому в комітеті мусять бути по змозі всі головні проводирі робітничого руху з-поміж самих робітників“.

Прочитайте й перечитайте ці рядки, товаришу „Робітнику“, і ви побачите, як затуманили вас „рабочедельці“ й новоіскрівці, що на всі заставки лають стару „Искру“ та її прихильників, „більшість“ другого з'їзду. Вчитайтесь в ці рядки й спробуйте прийняти такий мій виклик: знайдіть мені в нашій соціал-демократичній літературі инше місце, де так ясно, просто й рішучо поставлено-б ваше питання про „робітників і інтелігентів в наших організаціях“, при чому було-б указано на потребу вводити яко-мога більше робітників в комітет, вводити, по можливості, всіх проводирів робітничого руху з робітників в комітет. Я стверджую, що такого иншого місця знайти вам не пощастить. Я стверджую, що кожен, хто справді вивчив наші партійні суперечки з документів „Рабочего Дела“, „Искры“ та брошур, а не з баласів плетунів, побачить брехливість і демагогічний характер новоіскрівської проповіді.

Ви, можливо, заперечите: Ленін міг це писати, таж його поради не завжди виконувано. Розуміється, це річ можлива. Ні один партійний письменник не може ручитися, що всі, що називають себе його прихильниками, на ділі завжди виконують його поради. Але, по-перше, хіба такого соціал-демократа, що називав-би себе прихильником „листа“ і того-ж часу не виконував-би його рад, не викрили-б на підставі цього самого листа? Хіба листа надруковано для самих лише інтелігентів, а не для робітників також? Хіба

письменник має інші засоби переводити в життя свої погляди, крім друкованої заяви? По-друге, коли цих порад не виконували, як свідчить „Робітник“, ані меншовики, ані більшовики, чи не ясно звідси, що меншовики не мали ніякого права вигадувати цю „розбіжність“ з більшовиками? Чи не ясно звідси, що їх нацькування проти більшовиків за те, що останні ніби ігнорують робітничу самодіяльність, було демагогією?

В чому-ж полягає реальна різниця що-до цього пункту між більшовиками й меншовиками? Чи не в тому, що більшовики значно раніше й багато пряміше давали ясні й виразні поради вводити в комітет робітників? Чи не в тому, що більшовики зневажали й зневажають „гарні слова“ про автономію й самодіяльність робітників, коли ці слова (як у меншовиків) залишаються лише словами?

Погляньте, як викручується тепер поважний, заслужений і найстаріший Аксельрод в своїй передмові, коли його приперто до стінки пролетарською простотою й сміливістю робітника, що начитався „рабочедельської“ мудрости з „знаменитих“ фейлетонів Аксельродових, з незабутніх статей Мартова, з чудесної (з погляду інтересів „більшости“) брошури ¹⁾ Троцького.

„Робітник“ пробує заперечити твердження Рядового ²⁾, що наша партійна організація з часів економізму особистим складом стала, порівнюючи, більш пролетарською. „Робітник“, очевидно, помиляється. Це знає кожний, хто зблизька стежив за справами в нашій партії протягом більш-менш довгого часу. Але кумедніш над усе бачити, як викручується наш Аксельрод. Хто не пригадує його чудових тверджень, — їх так влучно використали вороги соціал-демократії, ліберальні визволенці, — соціал-демократія є інтелігентська організація? Хто не пригадує, як повторяли й пережевували цього наклепа на партію ображені на партію новоіскрівці? І ось, цей самий Аксельрод, перелякавшись тих простих і чесних висновків, що їх зробив з цього наклепу „Робітник“, викручується:

„За доби, коли зароджувалася й починала розвиватися соціал-демократія, — каже він у передмові, — російська революційна партія була партією цілком інтелігентською... Тепер свідомо-революційні робітники становлять головні відділи (слухайте!) соціал-демократичної партії“ (стор. 15).

Бідолаха „Робітник“! Як покарано його за те, що він повірив „гарним словам“ Аксельродовим! І завжди буде покараний той, хто вірить письменникам, що на протязі півтора року кажуть то одно, то друге, як до потреб „кооптації“.

Погляньте, як викручується Аксельрод від поставленого йому питання про „гарантії“. Це-ж чудесно, це — перлина новоіскрівської літератури. „Робітник“ каже про відношення робітників та інтелігентів по організаціях, „Робітник“ тисячу разів має слухність, заявляючи, що без гарантій, без рівних прав, тоб-то без виборного принципу, гарні слова про небюрократичний централізм залишаються самими фразами. І як відповідає Аксельрод? — „Захоплення думкою про зміну правового стану робітників по наших організаціях однобічне“, даремно автор переносить питання про знищення лиха „в царину формально-організаційних стосунків“, даремно забуває,

¹⁾ Річ тут про брошуру Троцького „Наші політичні завдання“. (Прим. ред.).

²⁾ Рядовий — псевдонім А. Богданова. (Прим. ред.).

що „часткове завдання—зрівняти в правах“ розв'язується лише „в процесі дальшого розвитку нашої практики в соціал-демократичному напрямку“. „Питання, що спеціально цікавить автора брошури, радикально можна розв'язати тільки в процесі свідомої колективної роботи нашої партії“.

Не принципи організації важливі для нової „Искри“ та Аксельрода, а процес балакання, щоб виправдати безпринципову позицію. І ніякого іншого змісту, крім охорони безпринциповости, нема в усій уславленій теорії організації-процесу, теорії, що вульгаризує і протитує марксизм.

Повторюємо: немає змоги досить рекомендувати цікаву брошуру „Робітника“ для ознайомлення з усією нещирістю організаційної позиції новоіскрівців. Надто рекомендуємо ми цю брошуру робітникам, що їх меншовики нацьковують на більшовиків проповіддю виборного пвнципу. Робітники чудово викривають фразерів та брехунів. Вони дуже влучно ставлять питання: або виборний принцип, або тільки порада вести робітників до комітетів. Як виборний принцип, то давайте формальні гарантії, статутіві гарантії, статутіву рівноправність. Робітники побачать, як крутяться новоіскрівці від цього запитання, ніби чорти перед утренею. Коли бажані є поради вводити робітників, коли правду казала стара „Искра“, котра вважала, що демократизм, тоб-то загальне застосування виборного принципу в російських конспіративних організаціях, суперечить самовладно-поліцейському ладові, тоді ви ніде не знайдете таких простих і корисних порад заводити робітників до комітетів, як у більшости.

„Вперед“ № 2, з 3 січня 1905 року.

ДВІ ТАКТИКИ.

Відколи почався масовий робітничий рух у Росії, тоб-то приблизно протягом уже десяти років, серед соціал-демократів триває велика розбіжність у питаннях тактики. Як відомо, саме ця розбіжність викликала в другій половині 90-х років течію економізму, що привела до розколу на опортуністичне (рабочедельське) й революційне (староіскрівське) крило партії. Але російський соціал-демократичний опортунізм відрізнявся від зах.-європейського своєрідними особливостями. Він відбивав на собі з надзвичайною рельєфністю погляди чи, певніш, брак усяких самостійних поглядів в інтелігентському крилі партії, що захоплювалось і модними слівцями бернштайнства і безпосередніми здобутками та формами суто-робітничого руху. Це захоплення спричинилось до загальної зради легальних марксистів, що перекочували до лібералізму; воно-ж спричинилось до створення в соціал-демократів славнозвісної теорії „тактики-процесу“, від якої наші опортуністи набули назвиська хвостистів. Вони пленталися безпорадно в хвості подій, кидалися від одної крайности до другої, знижували в усіх випадках розмах діяльності революційного пролетаріату й віру в його міць, при чому більш за все й частіш за все прикривали все це покликанням на самодіяльність пролетаріату. Це курйозно, але це факт. Ніхто не балакав так багато з приводу самодіяльності робітників і ніхто не звужував, не врізував, не знижував так своєю проповіддю цієї самодіяльності, як рабочедельці. „Менше балакайте про підвищення активності робіт-

ничої маси“, — казали свідомі, передові робітники своїм ширим, але нерозумним порадникам. „У нас активності більш, ніж ви гадаєте, і ми спроможні одвертою боротьбою на вулицях підтримувати навіть ті вимоги, що жадних помітних результатів нам не обіцяють. І не вам підвищувати нашу активність, бо в нас самих якраз її й бракує. Менш схиляйтесь перед стихійністю й більш дбайте власну активність підвищити, панове!“ От як доводилось характеризувати ставлення революційних робітників до опортуністичних інтелігентів („Що робити?“).

Два кроки назад, що зробила нова „Искра“ в напрямку до „Рабочего Дела“, воскресили це ставлення. Із сторінок „Искры“ знов полилась проповідь хвостизму, прикрита такою самою нудною присягою: „так, господи, вірую й визнаю самодіяльність пролетаріату“. Для-ради самодіяльності пролетаріату Аксельрод і Мартинов, Мартов і Лібер (бундовець) обороняли на з'їзді право професорів та гімназистів записуватися в члени партії, не вступаючи ні до яких організацій. Для-ради самодіяльності пролетаріату вигадано теорію „організації-процесу“, де виправдувано дезорганізацію й уславлювано інтелігентський анархізм. Для-ради самодіяльності пролетаріату винайдено не менш славну теорію „вищого типу демонстрацій“ в формі порозуміння, просіяної через потрібні вибори робітничої депутації із земцями, про мирне маніфестування, не викликаючи панічного жаху. Для-ради самодіяльності пролетаріату переинакшувано й заяложувано, принижувано й заплутувано ідею збройного повстання.

На цьому останньому питанні, зважаючи на його надзвичайну практичну важливість, ми гадаємо спинити увагу читача. Розвиток робітничого руху тяжко насміявся з мудреців нової „Искры“. Не встиг ще розійтись по Росії перший її лист, де для-ради „процесу планового розвитку класової самосвідомості й самодіяльності пролетаріату“ рекомендовано, як вищий тип демонстрацій, „представляти заяви робітників гласним через пошту додому та розкидати чималу кількість примірників їх по залі земського зібрання“; не встиг ще дійти до Росії її другий лист, де сповіщалося про зовсім уже неймовірний винахід, що під теперішній „історичний момент політичну сцену сповняє (!) позва між організованою буржуазією та бюрократією“ і що „об'єктивний глузд кожного (слухайте, слухайте!) революційного руху низів один (!) і збігається він з підтримкою лозунгів тієї з двох (!!)) сил, що заінтересована зруйнувати даний режим“ (це демократичну інтелігенцію об'явлено „силою“); не встигли ще свідомі робітники прочитати ці чудові листи й добре висміяти їх,—аж події справжньої боротьби пролетаріату зразу вимели весь цей політичний мотлох новоіскрівських публіцистів на смітник. Пролетаріат показав, що в третя (по суті, звичайно, не третя, а друга чергою й перша бойовою здатністю) сила, що не тільки заінтересована ламати, але й до справжнього зруйнування самодержавства готова взятись. Починаючи з 9 січня, робітничий рух у нас на очах виростає в народне повстання.

Погляньмо-ж, як цей перехід оцінювали до повстання соціал-демократи, що про нього загодя міркували, як про питання тактики,—і як стали розв'язувати це питання на практиці сами робітники.

Ось що говорено три роки перед цим про повстання, як лозунг, що визначає наші найближчі практичні завдання: „Уявім собі на-

родне повстання. Тепер, мабуть, усі погодяться, що ми повинні думати про нього й готуватися до нього. Але як готуватися?— Не буде-ж Центральний Комітет призначати агентів по всіх місцях, щоб підготовляти повстання! Коли-б у нас і був Ц. К., він таким призначенням нічогосінько-б не дійшов за теперішніх російських умов. Навпаки, сітка агентів, що складається сама собою в роботі над поставленням і розповсюдженням загальної газети, не повинна була-б „сидіти й чекати“ гасла до повстання, а робила-б якраз таку регулярну роботу, що гарантувала-б їй найбільшу ймовірність успіху на випадок повстання. Саме така робота закріплювала-б звязки і з як-найширшими масами робітників і з усіма незадоволеними з самодержавства верствами, а це надто важливе для повстання. Саме на такій справі вироблювалась-би здібність правильно оцінювати загальне політичне становище,— отже й здібність вибрати зручний момент для повстання. Саме така справа призвичаювала-б усі місцеві організації разом відгукуватись на ті самі політичні питання, випадки й події, що хвилюють усю Росію, відповідати на ці події яко-мога енергійніше, яко-мога одностайніше і як-найдоцільніше,— адже-ж повстання є, по суті, найбільш енергійна, найбільш одностайна і найдоцільніша „відповідь“ всього народу урядові. Саме така справа кінець-кінцем призвичаювала-б усі революційні організації по всіх околицях Росії мати найпостійніші й найбільш конспіративні стосунки, що утворюють фактичну єдність партії,— а без таких стосунків не можна колективно обмірковувати план повстання й ужити тих необхідних підготовчих заходів напередодні його, що їх повинно держати в найстрогішій таємниці.

„Одним словом план загальноросійської політичної газети“ не тільки не являє собою плоду кабінетної роботи осіб, що заражені доктринерством і літературщиною (як це здалося людям, що негаразд в нього вдумались), а навпаки, він є найпрактичнішим планом, як з усіх сторін розпочати повстання і зразу-ж таки до нього готуватись, не забуваючи разом з тим ні на хвилину своєї буденної насущної роботи“ („Що робити?“).

Підкреслені тут кінцеві слова дають ясну відповідь на питання, як уявляли собі справу підготовки повстання революційні соціал-демократи. Але хоч яка ясна ця відповідь, стара хвостистська тактика не могла не виявити себе й на цьому пункті. Мартинов видрукував зовсім недавно брошуру „Дві диктатури“,— її особливо рекомендує нова „Искра“ (№ 84). Автор з усієї глибини свого рабочедельського серця обурюється з того, що Ленін міг казати про „підготовлення, призначення й переведення збройного всенароднього повстання“. Грізний Мартинов трощить ворога: „Міжнародна соціал-демократія на підставі історичного досвіду й наукової аналізи динаміки громадських сил завжди визнавала, що тільки палатний переворот та пронунціяменто можна наперед призначити й перевести успішно за планом, наперед виготовленим, і саме через те, що вони є не народні революції, тоб-то перевороти в громадських стосунках, а лише перетасування у владущій зграї. Соціал-демократія скрізь і завжди визнавала, що народню революцію не можна наперед призначити, що її не роблять штучно, але що вона сама собою робиться“.

Може скаже читач, цю тирладу прочитавши, що Мартинов, очевидно, „не є“ серйозний супротивник і що смішно ставитись до

нього серйозно. Ми-б цілком погодилися з таким читачем. Ми навіть сказали-б такому читачеві, що нема на землі гіршої муки, як поставитись серйозно до всіх теорій та розумувань наших новоіскрівців. Лихо в тому, що ці дурниці фігурують також і в провідних статтях „Искры“. Ще більш лиха в тому, що є люди в партії, та й чимало їх, котрі засмічують собі голови цими дурницями. І доводиться говорити про несерйозні речі, так само як доводиться-ж нам говорити про „теорію“ Рози Люксембург ¹⁾, що відкрила „організацію-процес“. Доводиться пояснювати Мартинову, що не слід змішувати повстання з народньою революцією. Доводиться витлумачити, що глибокодумні покликання на переворот у суспільних стосунках, коли розв'язується практичне питання про способи, як скинути російське самодержавство, властиві лише Кіфі Мокієвичу. Переворот цей почався в Росії, вже відколи скасовано кріпацтво, і саме відсталість нашої політичної надбудови від перевороту, що стався в суспільних стосунках, робить крах надбудови неминучим; до того-ж дуже і дуже можливий крах відразу, від одного вдару, бо „народня революція“ в Росії завдала вже царизмові сотню ударів, і не знати, чи доб'є його сто перший, чи сто десятий удар. Тільки опортуністичні інтелігенти, що скидають своє філістерство на пролетарів, можуть під той час, коли практично обмірковується способи, як завдати одного з ударів другої сотні, виставляти свої гімназіяльні знання що-до „перевороту в суспільних стосунках“. Лише опортуністи нової „Искры“ можуть гістерично галасувати про жажний „якобінський“ план, де осередок ваги полягає, як ми бачили, у всебічній масовій агітації через політичну газету!

Не можна призначити народньої революції—це справедливо. За обізнаність з цією істиною не можна не похвалити Мартинова й автора провідної статті в № 62 „Искры“ („та й про яке підготовлення повстання взагалі може йти мова в нашій партії“, запитував там, воюючи з „утопістами“, вірний споборник або ученик Мартинова). Але призначити повстання, коли ми його справді готували і коли народне повстання можливе через перевороти, що сталися в суспільних стосунках,—це річ цілком здійсненна. Спробуємо пояснити це новоіскрівцям на простому прикладі. Чи можна призначити робітничий рух? Ні, не можна, бо він складається з тисячі окремих актів, що їх створює переворот у суспільних стосунках. Чи можна призначити страйк? Можна, не зважаючи на те,—уявіть собі, товаришу Мартинов,—не зважаючи на те, що кожен страйк є результат перевороту у суспільних стосунках. Коли можна буває призначити страйк? Тоді, коли організація чи гурток, що його призначають, мають вплив серед маси даних робітників і вміють гаразд оцінити момент незадоволення та роздратування, що зростає в масі робітників. Чи зрозуміли ви тепер, в чому справа, тов. Мартинов і товаришу-„передовик“ № 62-го „Искры“? Коли зрозуміли, та завдайте тепер собі клопоту повстання поставити поруч з народньою революцією. „Народню революцію не можна заздалегідь призначити“. Повстання можна призначити, коли ті, хто його призначає, мають вплив серед маси й уміють гаразд оцінити момент.

На щастя, самодіяльність передових робітників надто випереджає хвостистську філософію нової „Искры“. Поки вона вимучує з себе теорії, що доводять, ніби повстання не можуть призначити

¹⁾ Роза Люксембург недооцінювала тоді розмах революційного руху в Росії.

ті, хто до нього готується, організуючи передовий загін революційної класи, події показують, що повстання можуть призначати і бувають змушені призначати такі люди, що й не готувались до нього.

Ось прокламація, що її надіслав нам петербурзький товариш. Її склали, видрукували й розповсюдили більш як 10.000 примірників самі робітники, що захопили десятого січня в Петербурзі одну легальну друкарню.

„Пролетарі всіх країн, єднайтесь!“

Громадяни!

Учора ви бачили лютощі самодержавного уряду! Бачили кров, що вулиці заливала! Бачили сотні забитих борців за робітничу справу, бачили смерть, чули стогін пораниених жінок і безоборонних дітей! Кров і мозок робітників забризкали той брук, що його вони-ж своїми руками брукували! Хто-ж навів військо, рушниці й кулі на робітничі груди? Цар, великі князі, міністри, генерали й двірська наволоч.

„Вони—вбивці! Смерть їм! До зброї, товариші, захоплюйте арсенали, склади та магазини із зброєю. Руйнуйте, товариші, в'язниці, визволяйте борців за волю. Розбивайте жандарські й поліцейські управління й усі урядові установи. Скиньмо царський уряд, настановімо свій. Нехай живе революція, нехай живуть Установчі Збори Народніх Представників!“

Російська С.-Д. Робітнича партія“.

Заклик до повстання цієї купки ініціативних передових робітників не вдався. Нас-би не здивували і не збентежили декілька невдалих закликів до повстання або невдалих „призначень“ повстання. Ми дамо новій „Искре“ просторікувати з приводу цього про неминучість „перевороту в суспільних стосунках“ і пишномовно осуджувати „утопізм“ робітників, що виголосили: „настановімо свій уряд“. Тільки безнадійні педанти або плутії можуть вбачити осередок ваги такого заклику в цьому кличі. Нам важно відзначити й підкреслити цей надзвичайний, сміливий, практичний приступ до розв'язання того завдання, що стоїть тепер щільно перед нами.

Заклик петербурзьких робітників не здійснився й не міг здійснитися так хутко, як вони хотіли. Цей заклик буде повторено ще не раз, і спроба повстань не раз може ще до невдач повести. Але велетенське значіння має самий вже факт, що самі робітники поставили це завдання. Придбання, що його робітничий рух зробив, призвівши до усвідомлення практичної нагальності цього завдання і наблизивши поставлення його в найпершу чергу за першого-ліпшого заколоту народнього, — цього придбання ніяк не можна пролетаріатові відібрати.

Соціал-демократи висували лозунг про підготовлення повстання ще три роки тому на підставі загальних міркувань. Самодіяльність пролетаріату прийшла до цього-ж таки лозунгу під впливом безпосереднього досвіду громадянської війни. Є самодіяльність і самодіяльність. Є самодіяльність пролетаріату революційно-ініціативного і є самодіяльність пролетаріату нерозвиненого, що його за руку ведуть; є самодіяльність свідомо соціал-демократична й самодіяльність зубатовська. І є соціал-демократи, що навіть оце тепер з побожністю

споглядають саме цей другий вид самодіяльності, гадаючи, що прямої відповіді на пекучі питання можна збутися, безліч разів повторюючи слово „класовий“. Візьміть № 84 „Искры“. „Чому, — з переможним виглядом наступає на нас її „передовик“, — чому не вузька організація професійних революціонерів дала поштовх цьому стихійному рухові (9-го січня), а зібрання робітників? Тому, що зібрання це було справді (слухайте!) широкою організацією, що заснована на самодіяльності робітничих мас“. Якби автор цієї класичної фрази та не був прихильником Мартинова, то він, може, зрозумів-би, що зібрання стало в пригоді рухові революційного пролетаріату саме тоді й остільки, коли й оскільки від самодіяльності зубатовської воно перейшло до самодіяльності соціал-демократичної (а після цього воно зараз і перестало існувати, як легальне зібрання).

Коли-б новоіскрівці чи новорабочедельці не були хвостистами, то-б вони побачили, що саме дев'яте січня виправдало пророкування тих, хто казав: „кінець-кінцем легалізація робітничого руху буде на користь саме нам, а не Зубатовим“ („Що робити?“). Саме дев'яте січня знов і знов виявило всю важливість завдання, що там-таки зформульоване: „готувати женців, щоб уміли й косити сьогоднішній бур'ян“ (тоб-то паралізувати сьогоднішню розпусту Зубатовщини) „і жати завтрішню пшеницю“ (тоб-то революційно керувати рухом, що зробив ступінь наперед за допомогою легалізації). Але простакі з нової „Искры“ покликаються на чудовий урожай пшениці, щоб зменшити значіння міцної організації революційних косарів.

Було-б злочином — каже далі той самий новоіскрівський передовик — „нападати в тил революції“. Що саме значить оця фраза, Аллах відає. Про те, в якому звязку стоїть вона з загальною опортуністичною фізіономією „Искры“, ми, либонь, поговоримо другого разу. Тепер досить зазначити, що справжній політичний зміст цієї фрази один, а саме: автор плазує перед тилом революції, зневажливо крутячи носом з приводу „вузького“ та „якобінського“ авангарду революції.

Тактика хвостизму й тактика революційної соціал-демократії з'ясовується в усій своїй протилежності тим дужче, чим пильніше старається в Мартинова дусі нова „Искра“. Ми зазначили вже в № 1 „Вперед“, що повстання повинно пристати до одного з стихійних рухів. Ми отже ані трохи не забуваємо, як важно „забезпечити тил“, коли вдатись до військового порівняння. Ми казали в № 4 про правильну тактику петербурзьких комітетчиків, що всіх сил із самого початку доклали, щоб підперти й розвинути революційні елементи стихії, стримано, недовіриливо ставлячись до темного, зубатовського тилу цієї стихії. Ми кінчимо тепер порадою, що її нам багато ще разів доведеться давати новоіскрівцям: не принижуйте завдань авангарду революції, не забувайте про наш обов'язок допомогти цьому авангардові нашою організованою самодіяльністю. Менше говоріть загальних фраз про розвиток самодіяльності робітників, — робітники виявляють силу силенню помітної революційної самодіяльності! — пильнуйте більше того, щоб не розбещувати нерозвинених робітників своїм власним хвостизмом.

„Вперед“ № 6, з 1 лютого 1905 р.

ТРЕТІЙ КРОК НАЗАД.

З революції III з'їзду Р. С.-Д. Р. П. всім товаришам відомо, як треба з принципового й організаційного поглядів ставитись до так званої меншости або новоіскрівців. Визнаючи потребу ідейно боротися з рештками „економізму“, III з'їзд визнав за можливе, щоб прихильники меншости вступали до партійних організацій, якщо вони визнають партійні з'їзди й коряться партійній дисципліні. Коли цієї умови нема, слід розглядати всі групи меншости за такі, що поза партією стоять, при чому практично порозуміватись з ними, звичайно, можна, з дозволу Ц. К. й місцевих комітетів на тій самій основі, що і з Бундом, та инш.

Оце тепер маємо змогу подати товаришам лише деякі відомості про закордонну частину меншости, що відокремилась від партії. Ц. К. зараз після з'їзду послав листа й до „Ліги“ й до завідувачів технікою та касою партії, і просив: першу — висловитись, як вона ставиться до III з'їзду, а других — передати партійне майно Ц. К.-ові. Відповіді на жадного листа ми не одержали. Новоіскрівці були не від того, щоб від імени всієї партії користуватися партійною друкарнею й складом, одержувати гроші від німецької соціал-демократії, з-за кордону взагалі, але дали звіт про партію, як уживалося партійне майно та як витрачалося партійні кошти, вони не захотіли. Коментарі давати про таке поведження ми гадаємо нема чого.

У статті про III з'їзд („Прол.“ № 1) висловили ми побажання, щоб та частина партії, що відокремилась, принаймні зорганізувалась як-найшвидше, ще й як-найсуцільніше сама в собі: тоді легше буде в окремих випадках порозумітись і яснішим стане шлях до прийдешньої єдності. На жаль, і це наше бажання є майже нездійсненне. Резолюції „конференції“ меншости тепер опубліковано (див. вельми цікаву брошуру: „Перша загальноросійська конференція партійних робітників“, окр. додаток до № 100 „Искры“, а також самий № 100 „Искры“). Ми невідступно раємо всім партійним організаціям ознайомитись з цією брошурою, бо ми нічого не могли-б собі уявити кращого за цей матеріал для ідейної боротьби з тією частиною партії, що відколотася. Резолюції ці виявляють цілковиту нездатність меншости навіть своїх власних прихильників організувати. Вони не спромоглися навіть скликати своєї власної конференції, і їх конференцію скликали ми, Б. К. Б. і Ц. К., оголосивши, що скликається III з'їзд. Делегати меншовицьких організацій їхали з доручення своїх організацій на з'їзд, а потрапили на конференцію! Конференція ухвалила не визнавати постанов III з'їзду й скасувати статут партії, на II з'їзді ухвалений! Конференція не змогла конституюватись, як з'їзд, — її постанови — це постанови дорадчого зібрання, їх має ще ствердити кожна окрема організація. Повного переліку учасників конференції нема, протоколів також нема. Організації меншости можуть, отже, відповідати лише „так або ні“ на запитання, чи визнають вони цю чи иншу резолюцію. Отож ухвальні голоси подаватиметься, не мавши можливости змінити тексти резолюцій і не мавши перед очима, за голосування, всього ходу дебатів про резолюції. Як саме будуть підсумовувати ці ухвальні голоси, що можуть розійтись, стверджуючи одну частину й касуючи другу частину резолюції, Аллах відає. Перед нами — принцип бонапартистських плебісцитів, противний до загально засовного в міжнародній соціал-демократії принципу демократичного представництва. У нас — демо-

кратично обрані й відповідальні представники повноправних організацій радяться й ухвалюють. У них — представники плюс гості радяться й пропонують, а повноправні організації кажуть минулим днем: так або ні. Важко уявити собі систему, що була-б придатніша дезорганізувати соціал-демократів. На практиці ця система плебісцитів завжди вироджується на комедію.

„Організаційний статут“, що його ухвалено на конференції і що складається з 13 параграфів, — це свого роду перлина. Будеться партійну будівлю на шість поверхів, в такій черзі, знизу догори: 1) провідний колектив, 2) комітет, 3) обласний з'їзд, 4) обласний комітет, 5) конференція й 6) виконавча комісія. Загалом кажучи, нижча колегія обирає вищу. Але стосунки між провідним колективом і комітетом визначається не на основі виборів, а на основі „порозуміння“, як новоіскрівці гадають, або на основі „плутні“, як нам здається. З одного боку, комітет входить цілком до складу провідного колективу вкупі з усіма членами не тільки районних комітетів, але й „гуртків, що працюють серед окремих шарів людности“. З другого боку, „до районного комітету входить ще й представник від комітету“! З одного боку, всі важливі постанови повинні виходити від провідного колективу, з другого боку, в нагальних випадках комітет діє самостійно, „поки опитає (!) районні комітети“. З третього боку, „комітет повинен періодично давати районним комітетам звіт про свою діяльність“. Якщо більшість членів районних комітетів висловить комітетові недовір'я, він реорганізується „на підставі обопільного порозуміння обласного комітету й районних комітетів“. Ні прав, ні складу інших партійних організацій (беручи сюди і районний комітет) зовсім не визначено. Поняття членства у партії, що за нього меншовики принципово на II з'їзді боролися, викинуто геть за борт! Досі принцип „порозуміння“ між членами тієї самої організації або партії, що у всіх важливих питаннях програми чи тактики погоджують ці питання між собою, вважали за принцип анархізму. Соціал-демократи всього світу в таких випадках проводили і проводять принцип, меншість щоб більшості корилася. Новоіскрівці хочуть дати світові неблеклий зразок того, як обидва ці принципи можуть перемішуватись у найбільш „поетичному“ безладді. Якось не дуже давно на вернувся нам на очі примірник одного німецького часопису з девізом: „Weder Autorität noch Majorität“ — „ані авторитету, ані більшости“. Принцип, споріднений з новоіскрівською організацією-процесом. Газета ця — орган німецьких анархістів: „Der Anarchist“.

Обираючи центр („орган, що всю партійну роботу об'єднує“), новоіскрівці дають перевагу не безпосереднім виборам, а через виборців. Виконавчу комісію обирають не просто представники провідних колективів, а через чотирьохступеневі вибори! Через що раптом виникла нелюбов до безпосередніх виборів — Аллах відає. Дехто гадає: чи не мав тут впливу на новоіскрівців приклад П. Струве, що бажав встановити для вищої палати загальні, але посередні вибори! Як саме провадитиметься ці чотирьохступеневі вибори, це відає також самий Аллах, бо в „статуті“ про це ані слова.

Само собою, смішно було-б серйозно ставитись до цього статуту, якого красу ми зовсім не до кінця вичерпали. Ніколи його не застосовуватиметься. Шостиповерхога балагула, навіть коли-б її збудувати пощастило, не зможе з місця зрушити. Значіння цього статуту не практичне, а принципове. Це — чудова, незрівнянна ілюстрація

до славетної теорії „організації-процесу“. Відтепер, навіть сліпий мусить побачити, що організація-процес є дезорганізація. Досі меншовики виступали, як дезорганізатори проти своїх опонентів, проти II з'їзду й органів, що їх він утворив. Тепер меншовики виступають, як дезорганізатори, проти своїх однопумців. Це вже справжнє піднесення дезорганізації до принципу.

Нас не дивує, що меншовики з ламання свого власного статуту почали. Ніякого поділу Росії на краї вони не накреслили. Ніякої виконавчої комісії, навіть тимчасом, до затвердження комітетів і організацій, вони не обрали. Конференція обрала Організаційну Комісію, в статуті непередбачену, і дала їй особливі доручення! Тепер навіть тимчасові та часткові порозуміння з меншовиками утруднені страшенно, бо ніякого офіційного становища ця комісія не має і ніякого рішучого значіння заходи її мати не можуть. Хто хоче мати стосунки з меншовиками, нехай потурбується, щоб збалакати з кожною окремою їх організацією й навіть з кожним окремим „паном“, що може сказати: „не дозволимо!“

Нарешті, надто вражає те, що в „статуті“ меншости жадного слова немає про партійні органи й партійну літературу взагалі. Органи єсть („Искра“, „Социал-Демократ“) і будуть, але „статут“, на конференції ухвалений, не встановлює ніякого зв'язку між ними й партією. Дивно, але це так. Літератори — поза партією, над партією. Ніякого контролю, ніяких звідомлень, ніякої матеріальної залежності. Щось ніби таке, як було за найгірших часів опортунізму французьких соціалістів: партія сама собою, літератори сами собою. З цього погляду, не випадкова, може, така постанова конференції. Резолюція про партійну (?) літературу: „Конференція визнає за потрібне: 1) Орг. К-сії вжити заходів, щоб поширити можливість для партійних літераторів боротися в легальній пресі за теоретичні принципи партії“. Деякий прообраз меншовицької організації: гурток невідповідальних і „незалежних“, незмінних взагалі та незамінюваних „партійних літераторів“. А коло них — комісія, що піклується... про легальне видавництво!

Про цей тип організації важко говорити серйозно. Чим ближча революція, чим ближча можливість відкритого виступу в „легальній“ пресі соціал-демократів, тим гостріше повинна партія пролетаріату пильнувати принципу безумовної відповідальності „партійних літераторів“ перед партією, принцип залежності їх від партії.

А що-до тактичних резолюцій конференції, то вони напрочуд добре стверджують заяву III з'їзду про відтинки с.-д., „з економізмом споріднені“, про „звужування розмаху партійної праці“. Не будемо казати вже про безнемірно неохайне редагування резолюцій, що більше скидаються на начерки думок, афоризми, міркування й уривки з брульонів. З цього боку з резолюціями конференції може конкурувати лише „програма Союзу Визволення“. Перед нами не точні, ясні директиви, що їх дає вищий орган партії, а... проба пера деяких партійних літераторів.

Візьмемо зміст їх. У секучому питанні про повстання вам не скажуть, що воно стало „необхідним“, що треба ясувати не тільки політичне значіння, а й „практично-організаційний бік його“, що „треба організувати пролетаріат“ для цього і „утворювати, як до потреби, окремі гуртки“ (резолюція III з'їзду). Ні. Вам скажуть спочатку, що „виключається“ можливість призначити повстання на певний речинець і підготувати його конспіративно-організаційними

засобами, а тоді ви прочитаєте, що коли поширяться агітація й організація, стихійні рухи можуть перетворитись на „планові повстання“. І ця плутня повинна дати ідейний провід партії пролетаріату! Третій з'їзд Р. С.-Д. Р. П. повторює і стверджує всі старі істини про пропаганду, агітацію, про загально-демократичний рух і т. д., але додає до цього нове завдання: організувати пролетаріат на повстання, в'яснити „практично-організаційний бік“ нових способів боротьби, рішучої боротьби за волю. Конференція каже тільки, як підготувати „повстання“ взагалі, повторює тільки застарілі думки про агітацію й організацію взагалі, не наважуючись накреслити самостійно ніякого нового завдання, не даючи ніякого провідного лозунга про потребу зробити крок наперед, від підготування взагалі, що про нього ми з 1902 року говоримо, — до практично-організаційного поставлення справи. Достеменно, колишні економісти. Коли вийшли на кін нові завдання політичної боротьби, почали їх принижувати, розмінювати на стадії, підпорядковувати всі заразом завданням економічної боротьби.

Не тільки економічна боротьба, а й політична в найширших і найсміливіших формах, — казали революційні соціал-демократи. Найкращий спосіб для політичної агітації в економічна боротьба, — відповідали економісти. Не тільки пропагувати та агітувати взагалі, кажуть тепер революційні соціал-демократи, не тільки ясувати політичне значіння повстання, а й утворювати окремі гуртки, негайно братися до практично-організаційної праці, вживати „найбільш енергійних заходів, щоб пролетаріат озброїти“. Планове повстання виключається, відповідають новоіскрівці, треба поширювати агітацію, зміцнити організацію, підготувати перетворення стихійного на планове; тільки на цьому ґрунті „можна наблизити момент повстання“, „можуть набути більш-менш серйозного значіння технічно-бойові приготування“. Для них ще не наблизився „момент повстання“! Для них практичне підготування тільки ще „може набути“ „більш-менш серйозного значіння“! Хіба це не справжнісінький хвостизм? Хіба це не значить принижувати „невідкладне“ (на думку III з'їзду) завдання, що для виконання його ми ще страшенно мало зробили? Хіба не рачкують ці люди від повстання до агітації, як рачкували економісти — від політичної боротьби до економічної боротьби з хазаями та з урядом? Прочитайте, як рачкує П. Струве в № 71 „Освобождения“ від лозунгу збройне повстання, як заперечує цей проводир ліберальної буржуазії неминучість цього повстання (стор. 340), як намагається він принизити значіння „революції в технічному розумінні“, як „поглиблює“ він лозунг повстання, покликаючись на „соціал-психічні умови“, як замінює він цього лозунга на лозунг „маси повинні перейнятися ідеями демократичної реформи“, — і ви зрозумієте, як зглибока мусить розбещувати пролетаріат новоіскрівський хвостизм і кому він на користь.

Друге насущне політичне питання: про тимчасовий революційний уряд. Резолюція III з'їзду ставить його ясно й виразно. Мотивація — боротьба за республіку; можливість звокувати її тільки за повної перемоги повстання: потреба, щоб тимчасовий революційний уряд скликав Установчі Збори для справжнього забезпечення волі й правильности виборів; не треба готуватись до боротьби з буржуазією, щоб відборонити завоювання революції. Висновки з'їзду й директиви його: треба з'ясувати пролетаріатові необхідність тимчасового революційного уряду. Від цього уряду мусить пролетаріат вимагати

цілком певних речей, а саме: здійснити всю програму-*minimum*. Участь соціал-демокр. в уряді (дія „згори“) дозволяється; мету цієї участі зазначається точно (запекла боротьба з контр-революцією та оборона самостійних інтересів робітничої класи). Умови участі зазначено не менш певно: формальна умова — пильний контроль партії; матеріальна умова, щоб-то умова доцільності участі, — невідхильна охорона незалежності соціал-демократії, підготовлення умов для соціалістичного перевороту. Цей перелік умов участі в уряді, умов тиску згори, нової форми діяльності, тільки революційній добі властивої, доповнюється вказівкою на форми й мету повсякчасного і, в кожному разі, обов'язкового тиску знизу — тиску на тимчасовий революційний уряд від озброєного пролетаріату, що ним соціал-демократія керує. Загалом і в цілому, перед нами повна відповідь на нове політичне запитання, точна вказівка на те, яке значіння мають нові форми боротьби, яка мета їх, програма цієї боротьби, умов допустимості їх.

А в резолюції конференцій? Починається ця резолюція кричуще неправдивим твердженням, ніби рішуча перемога революції над царатом може ознаменуватись або встановленням тимчасового уряду, або „революційним почином тієї чи іншої репрезентативної установи, що під безпосереднім революційним тиском народу покладає організувати всенародні Установчі Збори“.

Можна ще й треба давати партії тактичні поради і на випадок, коли переможе, і на випадок, коли його розіб'ють, і на випадок, коли буде скликано справді Установчі Збори, і на випадок, якби цар скликав якусь карикатуру на народне представництво. Але називати рішучою перемогою те, де немає найбільш рішучої умови для перемоги, це значить вносити заколот в революційну свідомість, а не керувати цією свідомістю. Будлі-яка „ухвала“ кожної репрезентативної установи організувати Установчі Збори так само далека ще від рішучої перемоги, як слово далеке від діла, бо царська влада має в руках силу, що спроможна не дати слову зробитися ділом. Резолюція новоіскрівців — це достотнісінько твердження колишніх економістів, що, мовляв, рішуча перемога робітників може бути або тоді, як вони завоюють 8-мигодинний робочий день, або коли уряд надасть їм 10-тигодинний роб. день, що від нього робітники перейдуть до 9-тигодинного.

Резолюція конференції повторює безсумнівні тези марксизму про буржуазний характер демократичної революції, але надає їм вузького або помилкового тлумачення. Замість дати бойовий лозунг: республіка — нам дають опис процесу „ліквідації монархічного ладу“. Де-б зазначити умови й завдання нового способу боротьби „згори“, можливого й обов'язкового, коли вдається пролетарське повстання за революції, нам дають тезу „залишатися партією крайньої революційної опозиції“. Теза ця дуже гарна для парламентської боротьби, дуже гарна для діяння знизу, але вона якраз недостатня за повстання. Під таку пору завдання „опозиції“ в тому, щоб силоміць повалити уряд, а з приводу цього питання конференція не вміла дати провідного лозунга.

Дозволяючи часткове та епізодичне „захоплення влади“ по окремих містах і районах, резолюція конференції зрікається „принципу“ нової „Искры“, ніби участь в тимчасовому революційному уряді вкупі з буржуазією є зрада пролетаріату, міллітаризм, то-що. Часткова та епізодична зрада не перестав бути зрадою. Але обме-

ження завдання окремими містами чи районами не розв'язує його, а тільки розпорозує увагу й розбиває питання на подробиці, заплутуючи його. Нарешті, лозунг: „революційні комуні“, що його дано в резолюції конференції, через свою неясність, наближається просто до фрази, відмінно від лозунга: революційно-демократична диктатура пролетаріату й селянства.

Уся резолюція новоіскрівців про тимчасовий революційний уряд грішить на той самий гріх, що й їх резолюція про повстання: невміння визначити нові тактичні завдання моменту, повторення старого, замість заклику йти вперед, відсутність провідного лозунга для передової класи в демократичній революції, приниження завдань і розмаху діяльності цієї класи, її революційного ентузіазму й революційної енергії. Політична тенденція цієї помилкової тактичної лінії в тім, що новоіскрівство наближається до визволення, провідною ролю в демократичному перевороті поступається воно ліберальній буржуазії, пролетаріат перетворює на простий додаток до неї.

На інших, менш важливих резолюціях конференції згадана основна хиба також позначається. Наприклад, замість лозунга: революційним шляхом запровадити 8-мигодинний робочий день (резолюція III з'їзду), висувається лише старий, недостатній тепер лозунг агітації за законодавче встановлення 8-мигодинного робочого дня. Замість негайно організувати революційні селянські комітети, пропонується лише поставити вимоги до Установчих Зборів про заснування їх. Замість гасла: боротися з непослідовністю, обмеженістю й недостатністю визвольного руху буржуазії скрізь, де ці властивості даються знати (резолюція III з'їзду), резолюція конференції, повторюючи помилку Старовіра, ставить перед собою химерне завдання: знайти „лакмусового папірця“, перелічити „пункти“, що як виконає їх буржуазний демократ, то його можна назвати щирим приятелем народів. „Пункти“ новоіскрівської резолюції виявилися, звісно, відразу неповними. Бракує лозунга республіки. Виходить, що демократична група, на кшталт „Рос. Визвол. Союзу“ („Пролетарий“ № 4), підходить під ці „пункти“, хоч на ділі нема ніяких гарантій проти переваги визволителів у цій групі.

Само собою, в газетній статті ми могли тільки найзагальнішими й найкоротшими рисами накреслити основну помилку всієї тактичної лінії новоіскрівства, що виявилась у резолюціях конференції. Оскільки несерйозна їх „організація-процес“, оскільки серйозні й важливі для партії помилкові тенденції їх тактики. Тому ми докладно розберемо ці тенденції в окремій брошурі; її вже друкується, і геть незабаром вийде вона в світ.

„Пролетарий“ № 6, в 20-го червня 1905 року.

ПРО РЕОРГАНІЗАЦІЮ ПАРТІЇ.

I.

Умови діяльності нашої партії радикально змінюються. Здобуто волю зборів, спілок, друку. Звичайно, ці права аж надто нетривкі, і зв'язатися на теперішні свободи було-б безумство, як не злочин. Рішуча боротьба ще напереді, і підготовлення до цієї боротьби треба ставити на першому плані. Конспіративний партійний апарат треба

зберегти. Але разом з тим, безумовно необхідно використати якнайширше теперішній, порівнюючи ширший, простір. Безумовно, організації необхідно поруч конспіративного апарату створювати що-раз нові, відкриті й напіввідкриті, партійні (і сумежні з партією) організації. Без цієї останньої роботи неможливо нашу діяльність пристосувати до нових обставин, спромогтися нові завдання розв'язати...

Щоб поставити організацію на нові підвалини, потрібен новий партійний з'їзд. За статутом, його призначено раз на рік, призначено на травень 1906 року, але прискорити з'їзд тепер треба доконче. Якщо ми не скористуємося з моменту, ми проґавимо його в тому розумінні, що потреба організації, яку робітники відчують надто гостро, виллється в потворні небезпечні форми, зміцнить яких-небудь „незалежників“, то-що. Треба швидше організуватися по новому, треба нові способи поставити на загальне обміркування, треба сміливо й зважливо визначити „новий курс“.

Зголошення до партії, що друкується його в цьому номері і що його підписав Ц. Комітет нашої партії, на мов глибоке переконавання, цілком правильно визначає цей новий курс. Ми, представники революційної соціал-демократії, прихильники „більшости“, не раз говорили, що демократизація партії, до краю доведена, була неможлива за конспіративної роботи, що „виборний принцип“ за цих обставин є фраза. І життя потвердило наші слова. Не раз уже відзначали в літературі колишні прихильники меншости, що фактично жадної серйозної демократизації, жадної справжньої виборности перевести не шастило. Але конечно потреба перейти до виборного принципу за нових обставин, за переходу до політичної свободи, ми, більшовики, визнавали завжди: протоколи III з'їзду Р. С.-Д. Р. П. доводять це надто переконально, якщо потрібні ще тут на це доводи.

Отже завдання стоїть ясно: зберегти тимчасом конспіративний апарат і розгорнути новий, відкритий. Застосовуючи до з'їзду це завдання (а щоб конкретно його виконати, треба, звісно, мати практичне вміння й знати всі умови місця й часу), воно звучить так: скликати IV з'їзд на основі статуту і разом з тим зразу-ж таки негайно розпочати застосовувати виборний принцип. Ц. К. розв'язав це завдання: комітетчики, як представники повноправних організацій формально, як представники партійного наступництва реально, йдуть на з'їзд з ухвальним голосом згідно з своїм правом. Виборних делегатів від усіх членів партії, а значить і від маси робітників, що входять до партії, запросив Ц. К., на підставі свого права, з дорадчим голосом. Ц. К. зазначив далі, що він зараз-же запропонує з'їздові обернути цей дорадчий голос на ухвальний.

Чи загрожує небезпека соціал-демократії від того, що здійсниться той план, якого ми оце запропонували?

Небезпеку могли-б убачати в тім, що до партії увійдуть відразу маси не соціал-демократів. Тоді партія розтане в масі, партія вже не буде свідомим передовим загоном класи, партія знизиться до ролі хвоста. Це була-б безумовно сумна доба. І ця небезпека, немає сумніву, таки могла-б набути якнайсерйознішої ваги, коли-б у нас був нахил до демагогії, коли-б основ партійности (програма, тактичні правила, організаційний досвід) зовсім не було або коли-б вони були кволі й хиткі. Але справа вся в тім, що цього „коли-б“ якраз і немає. Серед нас, більшовиків, не тільки не було нахилу до демагогії, а, навпаки, ми весь час завзято, одверто і прямо боролися з найменшими спробами демагогії, вимагали свідомости

від тих, що до партії увіходять, наполягали на тому, яку велетенську має вагу наступництво в справі партійного розвитку, проповідували дисципліну й виховання всіх членів партії в одній із партійних організацій. У нас є й твердо стоїть наша програма, що її офіційно усі с.-д. визнають, і котра ніякої критики по суті не викликає в основних своїх тезах (критика на окремі пункти формулювання — це річ цілком законна й неминуча в кожній живій партії). Єсть у нас тактичні резолюції, їх послідовно і систематично вироблювалось і на II, і на III з'їздах, і багаторічною працею соціал-демократичних друкованих органів. Єсть у нас і деякий організаційний досвід, і фактична організація, що відіграла виховну роль і дала, без сумніву, наслідки, що їх одразу не видно, але заперечувати їх могли-б хіба сліпі або засліплені люди.

Ні, товариші, не прибильшуймо цієї небезпеки! Соціал-демократія створила собі ім'я, створила напрямок, створила кадри робітників соціал-демократів. І оце тепер, коли геройський пролетаріят на ділі довів свою готовність до боротьби й своє вміння боротися солідарно, витримано, за ясно усвідомлені цілі, боротися в суто-соціал-демократичному дусі, — в таку пору просто смішно було-б сумніватися, що робітники, котрі до нашої партії входять, і ті, котрі завтра на запрошення від Ц. К. до неї увійдуть, — що вони в 99 випадках на сотню будуть соціал-демократи. Робітнича класа інстинктивно, стихійно соціал-демократична а більш як десятирічна робота соціал-демократії вже чимало зробила, щоб перетворити цю стихійність на свідомість. Не утворюйте собі уявлюваних страхів, товариші! Не забувайте, що в кожній партії, що живе й розвивається, завжди будуть елементи нестійкості, хитання, вагання. Але ці елементи піддаються й піддаватимуться впливові витриманого й згуртованого соціал-демократичного ядра.

Наша партія застоялася в підземеллі. Вона задихалася в ньому останніми роками, як правильно висловився один делегат III з'їзду. Підземелля валиться. То сміліш-же уперед, беріть нову зброю, роздавайте її новим людям, розширюйте свої підпірні бази, кличте до себе всіх робітників соціал-демократів, залучайте їх до лав партійних організацій сотнями й тисячами. Хай їх делегати оживлять лави наших центрів, хай увіллється через них свіжий дух молоді революційної Росії. Досі революція виправдувала і виправдала всі основні теоретичні твердження марксизму, всі суттєві лозунги соціал-демократії. І революція виправдала також нашу с.-д. роботу, виправдала нашу надію та віру в справжню революційність пролетаріату. Відкиньмо-ж усяку дріб'язковість у необхідній реформі партії: станьмо зразу на новий шлях. Це не одбере в нас старого конспіративного апарату (нема сумніву, що робітники соціал-демократи визнають і ствердять його: це доведено життям і ходом революції в сто крот показніше, аніж могли-б довести ухвали й постанови). Це дасть нам і нові, молоді сили; вони виходять з самої глибини єдиної справді революційної і до кінця революційної класи, що здобула Росії половину свободи, що здобуде їй повну свободу, що поведе її через свободу до соціалізму!

II.

Постанова Ц. К. нашої партії скликати IV з'їзд Р. С.-Д. Р. П. робить рішучий крок до цілковитого здійснення демократичного принципу в партійній організації. Вибори делегатів на з'їзд (вони

спочатку з'являються з дорадчим голосом, але згодом, без сумніву, одержують ухвальний голос) треба зробити протягом одного місяця. Усім партійним організаціям слід як-найшвидше братися обмірковувати особовий склад кандидатур та завдання з'їзду. Неодмінно слід рахуватись з можливістю нових спроб з боку мирущого самодержавства, відібрати обіцяні вольності, напасти на революційних робітників і особливо на їх провідирів. Тим-то навряд чи до речі буде (за виїмком хіба окремих випадків) оголошувати дійсні прізвиська делегатів. Псевдонімів, що до їх нас призвичаїла доба політичного рабства, не доводиться ще зрікагися, доки чорносотенці стоять при владі. І кандидатів на делегатів не завадило-б обирати знов-таки по-старому, „на випадок провалу“. Проте на всіх цих конспіративних пересторогах ми не будемо зупинятися, бо товариші, що знайомі з місцевими умовами роботи, легко дадуть собі раду з усіма труднощами, що можуть тут постати. Товариші, багаті на досвід революційної роботи за обставин самодержавства, повинні стати своїми порадами до помочи всім тим, хто починає соціал-демократичну роботу за нових, „вільних“ (вільних поки-що в лапках) обставин. Само собою, від членів наших комітетів вимагається тут багато такту: колишні формальні прерогативи тепер неминучо втрачають вагу, і треба наново починати, часто-густо спочатку треба довести широким лавам наших партійних товаришів усю вагу витриманої соціал-демократичної програми, тактики, організації. Не можна забувати, що досі занадто часто ми мали діло з революціонерами, що виділилися з певного соціального шару, а тепер ми матимемо діло з типовими представниками маси: ця зміна потребує змінити способи не тільки пропаганди й агітації (необхідність більшої популярності, вміння підійти до справи, вміння пояснити основні істини соціалізму способом простим, наочним і справді доводливим), але й організації.

В одій замітці хотілося-б мені зупинитися на одній стороні нових організаційних завдань. Постанова Ц. К. запрошує делегатів на з'їзд від усіх партійних організацій і закликає всіх робітників соціал-демократів вступати в такі організації. На те, щоб це спасенне побажання здійснилося справді, не досить просто „запросити“ робітників, не досить просто збільшити число організацій переднішого типу. Ні, на це треба, щоб усі товариші гуртом, самостійно творчо виробили нові форми організації. Тут не можна вказати ніяких норм, що-б давалися наперед визначити, бо вся ця справа нова: тут повинно застосувати знання місцевих умов і, головне, ініціативу всіх членів партії. Нова форма організації, — або певніше, нова форма основного організаційного осередку робітничої партії, — повинна бути безумовно ширша проти колишніх гуртків. Можливо, поза тим, що новому осередкові треба бути не так виразно оформленою, „вільнішою“, „lose“, організацією. Коли-б була повна воля спілок і коли-б людності були цілком забезпечені громадські права, то-б ми, звісно, повинні були скрізь засновувати соціал-демократичні спілки (не професійні тільки, а й політичні, партійні). За теперішніх умов треба пориватись до того, щоб наблизитися до цієї мети всіма способами, які тільки матимемо до розпорядження.

Треба негайно розбуркати ініціативу всіх партійних працівників і всіх робітників, що спочивають соціал-демократії. Треба зразу-ж таки організувати геть скрізь реферати, бесіди, мітинги, масовки, де-б повідомлялося про IV з'їзд Р. С.-Д. Р. П., де-б викладалося

завдання цього з'їзду найпопулярнішою й найпрístupнішою формою, зазначалося нову форму організації з'їзду, закликалося всіх соціал-демократів взяти участь у виробленні на нових засадах справді пролетарської соціал-демократичної партії. Така праця дає безліч наводів з досвіду, за два-три тижні (якщо повести справу енергійно) висуне вона нові соціал-демократичні сили з-посеред робітників, оживить у багаті ширших верствах цікавість до соціал-демократичної партії, що ми її тепер покладаємо геть перебудувати разом з усіма товаришами-робітниками. негайно буде поставлене на всіх зборах питання про створення спілок, організацій, груп партії. Кожна спілка, організація, група зараз обере собі бюро, чи управу, чи розпорядчу комісію, — одним словом, центральну й постійну установу, щоб провадити організаційні справи, держати зв'язок з місцевими партійними установами, отримувати й поширювати партійну літературу, збирати внески на партійну роботу, уряджати збори, лекції, реферати, та ще й підготувати вибори делегата на партійний з'їзд. Партійні комітети потурбуються, звісно, допомогти кожній такій організації, начитати їй матеріял, звідки вона могла б ознайомитися з тим, що це таке Р. С.-Д. Р. П., яка в неї історія та які її теперішні великі завдання.

Далі, час потурбуватися також тим, щоб закласти місцеві господарчі, мовляв, підпирні пункти робітничих соц.-дем. організацій, от як: їдальні, чайні, пивні, книгозбірні, читальні, тири ¹⁾, то-що, що їх утримують члени партії. Не слід забувати, що крім „самодержавної“ поліції, робітників соціал-демократів будуть тиснути „самодержавні“ хазяї, звільняючи агітаторів, і тому вельми важно влаштувати базу, як-найбільше незалежну від сваволі фабрикантів.

Загалом кажучи, з теперішнього поширення волі чину ми, соціал-демократи, повинні користуватися всякими способами, і чим більш забезпечена буде ця воля, тим енергійніш будемо ми висувати лозунг: „в народ!“ Тепер почин самих робітників набиратиме таких розмірів, що про них ми, вчорашні конспіратори та „гуртівчани“, і мріяти не сміли. Тепер вплив соціалізму на маси пролетаріату посувається й посуватиметься такими шляхами, що ми їх часто й зовсім не спроможемось простежити. Відповідно до таких обставин, треба буде подбати, щоб правильніше розподілити соціал-демократичну інтелігенцію ²⁾, щоб вона марно не товклася там, де рух уже став на рівні ноги, і треба буде обходитися, якщо так можна висловитися, своїми силами; щоб вона йшла далі, до „низів“, де робота важча, умови трудніші, потреба на досвідчених і тямущих людей дужча, джерел світла менше, політичне життя б'є кволіше. „В народ“ ми повинні йти тепер і на випадок виборів, де візьме участь уся люд-

¹⁾ Я не знаю відповідного російського слова і зву „тиром“ приміщення до стріляння в ціль, де є чимало різної зброї, і кожний охочий за невеличку плату йде й стріляє в ціль з револьверів і рушниць. У Росії оповіщено волю зборів і спілок. Громадяни мають право зійтися та вчитися стріляти, небезпеки від-цього нікому бути не може. В будь-якому європейському великому місті ви побачите відкриті для всіх тири — в підвальних приміщеннях, часом за містом, то-що. А робітникам учитися стріляти, вчитися з зброєю поводитися річ дуже й дуже не зайва. Звісно, що серйозно й широко взятися до цієї справи ми зможемо лише тоді, коли буде забезпечено волю спілок і можна буде тягати до суду негідників-поліцаїв, що насмілилися-б такі установи закривати.

²⁾ На III з'їзді партії я висловлював побажання, щоб у партійних комітетах припадало приблизно 8 робітників на 2 інтелігенти. Як застаріло це побажання!

Тепер треба бажати, щоб у нових партійних організаціях на одного члена партії з соціал-демократичної інтелігенції припадало скілька сот робітників соціал-демократів.

ність навіть найглухіших закутків, і (це ще важливіше) на випадок одвертої боротьби, щоб паралізувати реакційність провінціальної Вандеї, щоб забезпечити поширення по цілій країні, у всіх масах пролетаріату тих лозунгів, що виходитимуть з великих центрів.

Звісно, всяка крайність — шкідлива; щоб цілком міцно й змозі „зразково“ налагодити справу, часто доведеться нам ще й тепер скупчувати кращі сили в тому чи тому важливому центрі. Досвід покаже, якої пропорції треба тут додержуватися. Наше завдання тепер не так вигадувати норми до організації на нових засадах, як розгорнути найширшу й насмілішу роботу, щоб на IV з'їзді підсумувати й оформити партійного досвіду дані.

III.

У перших двох нарисах ми зупинилися на загальному значінні виборного принципу в партії і на потребі нових організаційних осередків та організаційних форм. Тепер розглянемо ще одне вельми насущне питання, а саме питання за партійне об'єднання.

Ні для кого не таємниця, що величезна більшість робітників соціал-демократів надто невдоволена з партійного розколу і вимагає об'єднання. Ні для кого не таємниця, що через той розкіл робітники соціал-демократи (або готові стати соціал-демократами) трохи охололи до соціал-демократичної партії.

На те, що „верхи“ партії об'єднуються сами, робітники майже втратили надію. Необхідність об'єднатися визнали офіційно і III з'їзд Р. С.-Д. Р. П., і конференція меншовиків, у травні цього року. Відтоді минуло півроку, а об'єднання майже не посунулося вперед. Не диво, що робітники почали виявляти нетерпіння. Не диво, що „Робітник, один з багатьох“, пишучи про об'єднання в „Искре“ та в брошурі, що видала „більшість“ („Робітники про партійний розкол“, видання Ц. К., Женева, 1905 р.), погрозив, нарешті, соціал-демократичній інтелігенції „кулаком ізнизу“. Одним соціал-демократам (меншовикам) ця погроза тоді не сподобалась; інші (більшовики) визнали її за законну й в основі цілком справедливую.

Мені здається, що тепер надійшла пора, коли свідомі робітники соціал-демократи можуть і повинні свій намір здійснити (не кажу „погрозу“, бо від цього слова обвинуваченням, демагогією дхне, а нам що-змога треба уникати й цього, й того). Справді, тепер надійшла, або в кожному разі надходить, пора, коли виборний принцип можна запровадити в партійній організації не на словах, а на ділі, не як гарну та порожню фразу, а як справді новий принцип, що на правду обновляє, поширює й зміцнює партійні звязки. „Більшість в особі Ц. К. просто закликала негайно вжити й завести виборний принцип. Меншість іде тим самим шляхом. А робітники соціал-демократи становлять велетенську, переважну більшість по всіх с.-д. організаціях, установах, зборах, мітингах, то-що.

Виходить, тепер уже є можливість не тільки вмовляти, щоб об'єднувалися, не тільки добиватися обіцянок об'єднатися, а й об'єднати на ділі простою постановою більшості організованих робітників і в тій, і в тій фракції. Тут не буде жадного „накидання“, бо необхідність єдності принципово визнали всі, і робітники мають лише практично розв'язати питання, принципово розв'язане.

Аджеж стосунки інтелігентської і пролетарської (робітничої) функцій у соціал-демократичному русі, либонь, досить точно можна

висловити такою загальною формулою: інтелігенція добре розв'язує питання „принципово“, гарно накреслює схему, гарно міркує про необхідність зробити..., а робітники роблять, перетворюють сіру теорію на живе життя.

І я ані крихти не вдамся в демагогію, ані трохи не понижу великої ролі свідомости в робітничому русі, ані в чім не зменшу велетенської ваги марксівської теорії, марксовських принципів, коли скажу тепер: ми створили й на з'їзді, і на конференції „сіру теорію“ об'єднання партії. Товариші-робітники! Пособіть нам обернути сіру теорію на живе життя! Ідіть великими масами в партійні організації. Зробіть з нашого IV з'їзду та з меншовицької другої конференції значний та грандіозний з'їзд робітників соціал-демократів. Беріться разом із нами практично до справи злиття — хай у цій справі, як виняток (це такий виняток, що звичайно стверджує правило), буде на одну десяту теорії і на дев'ять десятих практики. Справді-ж бо, таке побажання законне і історично неминуче, і психологічно зрозуміле. Ми так багато часу „теоретизували“ (деколи, — ніде правди діти, по-дурному) в атмосфері емігрантщини, що, їй-богу, не завадить тепер небагато, трошечки, крихітку „перегнути лучок на інший бочок“ і трошечки більше посунути вперед практику. У справі об'єднання, що на неї ми потратили в зв'язку з причинами розколу силу чорнила та безліч паперу, — в цій справі такий спосіб безумовно до речі. Зокрема ми, емігранти, скучили за практикою. Ще й до того ми написали вже дуже гарну й широку програму цілої демократичної революції. Об'єднаймося-ж і на те, щоб цю революцію робити.

(Написано 1905 року).

3 статті:

УВАГИ ПУБЛІЦИСТА.

„Об'єднальна криза“ в нашій партії.

Прочитавши цього заголовка, котрийсь читач мабуть не зразу дасть віри своїм очам. „Отакої! яких тільки криз не було в нашій партії — і тут на тобі нову кризу, об'єднальну“.

Цього вислова, що так дивно звучить, позичив я в Лібкнехта. Він ужив його 1875 року в листі до Енгельса (з 21/IV), оповідаючи за об'єднання ласальянців і айзенахців. Маркс та Енгельс гадали тоді, що з цього об'єднання нічого доброго не вийде. Лібкнехт заперечував їх побоювання та запевняв, що німецька соціал-демократична партія, щасливо перебувши всякі кризи, перебуде й „об'єднальну кризу“.

Нема й найменшого сумніву, що й наша партія, Р.С.-Д.Р.П., щасливо перебуде свою об'єднальну кризу. А що вона тепер її перебуває, це бачить кожний, обізнаний з постановами пленарних зборів Ц.К. та з подіями на останньому пленумі. Коли судити з резолюцій пленуму, то об'єднання може здаватись найповнішим, цілком довершеним. Коли судити з того, що в тепер, на початку травня 1910 року, коли судити з рішучої боротьби Ц. К. з „Голосом Соц.-Дем.“, органом ліквідаторів, з палкої полеміки Плеханова та інших партійних меншовиків з „голосівцями“, з вельми лайливого ви-

ступу проти Ц. К. „групи Вперед“¹⁾ (див. тільки що видрукуваний листок її „До т. т. більшовиків“), — то сторонній людині в сяке об'єднання легко може здатися примарою.

Радіють безпосередні вороги партії. Несамовито лаються прихильники й прикривателі „одзовизму“ — „впередівці“. Ще лютіше лаються проводирі ліквідаторів, Аксельрод, Мартинов, Мартов, Потресов та інші у своєму „Необхідному додаткові до щоденників Плеханова“. Розводять руками, бідкаються і кажуть безпорадні фрази „примиренці“²⁾ (див. резолюцію, яку ухвалив 17-го квітня 1910 року „Віденський партійний соціал-демократичний клуб“, що додержувався погляду Троцького).

Але на найважливіше основне питання за причини того, чому наше партійне об'єднання йде так, а не инакше, чому (напозірне) цілковите об'єднання на пленумі змінилося тепер (напозірним) цілковитим роз'єднанням, а також на питання про те, який повинен бути напрямок дальшого розвитку нашої партії в наслідок „відношення між силами“ в середині та поза нашою партією, — на ці основні питання не дають жадної відповіді ні ліквідатори (голосівці), ні одзовисти (впередівці), ані примиренці (Троцький та „віденці“).

Лайки й фраза не відповідь.

Два погляди на об'єднання.

Ліквідатори й одзовисти з зворушливою одностайністю лають на всі заставки більшовиків (перші — ще й Плеханова). Завинили більшовики, завинив Б. Ц., завинили „індивідуалістичні навички Леніна й Плеханова“ (ст. 15 „Необхідний додаток“), завинила невідповідальна група колишніх членів Б. Ц. (див. листок групи „Вперед“). Одностайність у ліквідаторів і одзовистів тут цілковита; їхній блок проти ортодоксального більшовизму (блок, що не раз і боротьбу на пленумі характеризував — про це окремо нижче) є безсумнівний факт: представники двох крайніх течій, що однаково виявляють підпорядкування впливові буржуазних ідей, однаково антипартійні, сходяться цілком у своїй середпартійній політиці, у боротьбі з більшовиками й проголошуванні Ц. О. за „більшовицький“. Але найкрутіша лайка Аксельрода й Алексинського тільки заслоняє їхнє нерозуміння глузду й ваги партійного об'єднання. Резолюція Троцького („віденців“) тільки назверх відрізняється від „теревенів“ Аксельрода й Алексинського. Складена вона дуже „обережно“ і претендує на „понадфракційну“ справедливість. Але в чому її глузд? У всьому мовляв завинили „більшовицькі ватажки“, — це та сама „філософія історії“, що в Аксельрода та Алексинського.

Тепер питання — який-же глузд має ця резолюція.

Чи то й, що голосівці повинні були широко й безвороття поставити хреста над заперечуванням нелегальної партії, принижуванням її, то-що, повинні були визнати це за збочування, повинні були спекатись його, провадити позитивну роботу в дусі ворожому до цього збочування; що впередівці повинні були широко й безвороття поставити хреста над заперечуванням думської роботи й легальних можливостей і т. д.; що більшість Ц. О. повинна була всяково при-

¹⁾ „Вперед“ — орган за редакцією Богданова, боронив „одзовистів“. Ред.

²⁾ Група с.-д. на чолі з Троцьким, що обстоювала об'єднання всіх фракцій. Ред.

тягти голосівців та впередівців до „спільної роботи“ з умовою, якщо вони щиро, послідовно й безвороття відцуруються „збоченнів“, докладно описаних у резолюції пленуму?

А бо-ж глузд резолюції такий, що більшість Ц. О. відповідає за переведення резолюцій (про подолання ліквідаторських та одзовистських збочень) „у спільній роботі з даними“ голосівцями, які продовжують по-давньому і навіть ще брутальніше боронити ліквідаторство, з даними впередівцями, що продовжують по-давньому і навіть ще брутальніше боронити законність одзовизму, ультиматизму, то-що?

Досить поставити це запитання, щоб бачити, які беззмістовні ляскучі фрази в резолюції Троцького, — як вони на ділі допомагають боронити ту саму позицію, що на ній стоять Аксельрод і К-о, Алексинський і К-о.

Троцький виявив у перших-таки словах своєї резолюції весь дух найгіршого примиренства, „примиренства“ в лапках, примиренства гурткового, обивательського, такого, що бере „дані особи“, а не дану лінію, не даний дух, не даний ідейно-політичний зміст партійної роботи.

Адже в цьому вся величезна різниця між „примиренством“ Троцького і К-о, яке на ділі найвірнішу службу служить ліквідаторам та одзовистам, а через те єсть тим небезпечнішим лихом у партії, чим хитріше, чим більш елегантно, красномовно воно прикривається буцим-то партійними і буцим-то антифракційними декламаціями, — і між партійністю і дійсністю, яку становить очищення партії від ліквідаторства та одзовизму.

Що дано нам, справді, як завдання партії?

Чи дано „дані особи, групи й установи“, що їх треба „примирити“ незалежно від їхньої лінії, незалежно від змісту їх роботи, незалежно від того, який їхній стосунок до ліквідаторства і до одзовизму?

Або-ж нам дано партійну лінію, дано ідейно-політичний напрямок і зміст цілої нашої роботи, дано завдання очистити цю роботу від ліквідаторства та одзовизму, — завдання, що його треба здійснити незалежно від „осіб, груп і установ“, всупереч протиділанню тих „осіб, установ та груп“, що на цю лінію не пристають або її не переводять.

Може бути два погляди на значіння й умови того, як здійснити будь-яке партійне об'єднання. Зрозуміти різницю між цими поглядами вельми важно, бо вони перехрещуються й сплітаються в ході розвитку нашої об'єднальної „кризи“ і, не відмежувавши одного погляду від одного, не можна в цій кризі розібратися.

Один погляд на об'єднання може ставити на перший план „примирення“ „даних осіб, груп та установ“. Єдність їхніх поглядів на партійну роботу, на лінію цієї роботи — справа другорядна. Незгоди треба старатись замовчувати, а не вияснити їхні джерела, їхню вагу, їхні об'єктивні умови. „Примирити“ особи й групи — в цьому головне. Якщо вони не сходяться на переведенні спільної лінії, — треба витлумачити цю лінію так, щоб її всі могли прийняти. Живи й иншим жити давай. Це — „примиренство“ обивательське, що неминучо до гурткової дипломатії веде. „Заткнути“ джерела незгоди, замовчати їх, за всяку ціну „полагодити“ „конфлікти“, неутралізувати ворожі напрямки, — от на що справляє головну увагу таке „примиренство“. Зрозуміло, що в умовах закордонної бази для операцій нелегальної партії ця гурткова дипломатія навстіж одчиняє

двері „особам, групам та установам“, що грають ролю „чесних маклерів“ за всіляких спроб „примирити“ та „неутралізувати“.

Меншовики добивалися в Ц. О. неутралізації, і яко неутралізаторів висували бундівця або Троцького. Бундівець і Троцький мали бути за сваху, що взяла-б на себе „єднати шлюби“ „певних осіб, груп та установ“ незалежно від того, чи відцуралася-б одна сторона ліквідаторства чи ні.

У цій свашчиній точці зору і є всенька „ідейна основа“ примиренства Троцького та Іонова. Коли вони жаліються й плачуть з приводу того, що об'єднання не вийшло, то це слід розуміти так, що сватання не вийшло. „Невдача“ тих надій на об'єднання, що їх Троцький та Іонов плекали, надій на об'єднання з „даними особами, групами й установами“, незалежно від їхнього стосунку до ліквідаторства, означає тільки невдачу свях, означає неправдивість, безнадійність, мізерність свашчиної точки зору, але невдача ця зовсім ще не означає невдачі партійного об'єднання.

Є інший погляд на це об'єднання. Цей інший погляд полягає в тім, що ціла низка глибоких, об'єктивних причин, незалежних від такого чи іншого складу „даних (пленумові й на пленумі) осіб, груп та установ“, давно вже почала викликати й далі невідхильно викликає в двох давніх, двох головних російських фракціях с.-д. такі зміни, які утворюють — часом наперекір волі, ба навіть свідомості декого з „даних осіб, груп та установ“ — утворюють ідейні й організаційні основи об'єднання. Ці об'єктивні умови кореняться в особливостях сучасної нам доби буржуазного розвитку Росії, доби буржуазної контр-революції і спроб самодержавства реорганізуватись на зразок буржуазної монархії. Ці об'єктивні умови утворюють одночасно і в нерозривному звязку одна з одною зміни у характері робітничого руху, у складі, типі, обличчі робітничого с.-д. авангарду, ще й зміни в ідейно-політичних завданнях соціал-демократичного руху. Тим-то не випадковістю, не яким-небудь особистим злим наміром, дурістю чи помилкою, а неминучим наслідком діяння цих об'єктивних причин — і невіддільною від „бази“ надбудовою над усім робітничим рухом сучасної Росії — є той буржуазний вплив на пролетаріат, що його утворює ліквідаторство (= напівлібералізм, що бажає залучити себе до с.-д.) і одзовизм (= напіванархізм, що бажає залучити себе до с.-д.). Свідомість небезпеки, не-соціал-демократичності, шкоди для робітничого руху від обох ухилів призводить до зближення елементів різних фракцій і торує шлях партійному об'єднанню „через усі притичини“.

З цього погляду об'єднання може йти поволі, трудно, з ваганнями, хитаннями, рецидивами, але воно не може не йти. З цього погляду об'єднання йде зовсім не обов'язково між „даними особами, групами й установами“, — а незалежно від даних осіб, підпорядковуючи їх собі, відкидаючи з „даних“ тих, хто не свідомлює або не хоче свідомити вимог об'єктивного розвитку, висувуючи й притягаючи нових осіб, котрі до складу „даних“ не належать, роблячи зміни, перетасування, перегруповування всередині давніх фракцій, течій, поділів. З цього погляду не можна об'єднання відділити від його ідейної основи, воно тільки на основі ідейного зближення й виростає, воно звязане з появою, розвитком, зростанням таких збоченнів, як ліквідаторство й одзовизм — та й не випадковим звязком якихось полемічних виступів, тієї чи тієї літературної боротьби, а внутрішнім, нерозривним звязком, як звязані між собою причина та наслідок.

„Боротьба на два фронти“ й перемагання збоченнів.

Такі є два принципово різні, ґрунтовно протилежні погляди на суть і значіння нашого партійного об'єднання.

Тепер питання: котрий з цих поглядів лежить в основі резолюції пленуму? Хто схоче вдуматися в неї, той побачить, що в основі лежить другий погляд, а по декотрих місцях резолюція виразно має сліди часткових „поправок“ у дусі першого, і до того-ж ці „поправки“, погіршуючи резолюцію, а ж ніяк не відсувають її сути, її головного змісту, що наскрізь перейнятий другим поглядом.

Щоб показати, що це так, що „поправки“ в дусі гурткової дипломатії таки дійсно мають характер часткових поправок, що вони не відмінюють сути справ та принципової основи резолюції, я зупинюся на порушених уже в партійній пресі окремих пунктах і окремих місцях резолюції про становище партійних справ. Почну з кінця.

Закидаючи „проводирям колишніх фракцій“ те, що вони все роблять, аби не дати встановити єдність, що вони на пленумі поводитися так, що „кожний ступінь доводилося брати в них боем“, Іонов пише:

„Не хтів т. Ленін „перемагати небезпечні збочення“, „поширюючи та поглиблюючи соціал-демократичну роботу“. Він досить енергійно домагався, щоб у центрі всіх партійних заходів поставлено теорію „боротьби на два фронти“. Він і думки не допускав, щоб скасувати в партії „положення про надзвичайну охорону“ (стор. 22, ст. 1).

Мова йде за § 4, п. б, резолюції про становище партійних справ. Проекта цієї резолюції подав до Ц.К. я, і цього пункту змінено вже після роботи комісії на самому пленумі, змінено з пропозиції Троцького, що проти нього я марно боровся. В мене стояли в цьому пункті коли не буквально слова: „боротьба на два фронти“, то в кожному разі слова, що цю думку віддавали. „Перемагати через поширення та поглиблення“ вставлено з пропозиції Троцького. Я дуже радий, що тов. Іонов своїм оповіданням за мою боротьбу проти цієї пропозиції дає мені гарну нагоду висловитися про значіння „поправки“.

Ніщо не викликало на пленумі такого лютого, часто-густо комічного обурення, як думка про „боротьбу на два фронти“. Сама згадка за це уривала терпець і впередівцям, і меншовикам. Це обурення історично цілком зрозуміло, бо більшовики на ділі здійснили, з серпня 1908 до січня 1910 року, боротьбу на два фронти, тоб-то боротьбу з ліквідаторами й одзовистами. Комічним-же було це обурення через те, що ті, хто гнівався на більшовиків, свою вину цим доводили, що їх продовжує зачіпати кожний осуд ліквідаторства та одзовизму. Злодієві шапка горить.

Пропозицію Троцького поставити замість „боротьби на два фронти“ — „перемагання через поширення та поглиблення“ гаряче підтримали більшовики і впередівці.

І тепер радіють з приводу цієї „перемоги“ і Іонов, і „Правда“, і віденська резолюція, і „Голос С.-Д.“. Але питання: вигнано з цього пункту слова про боротьбу на два фронти, чи-ж вигнано з резолюції визнання необхідності цієї боротьби? Ані трошки, бо якщо визнано „збочення“, визнано їх „небезпеку“, визнано потребу „роз'яснювати“ цю небезпеку, визнано, що збочення єсть „прояви буржуазного впливу на пролетаріят“, то цим по суті якраз визнано боротьбу на два фронти! Змінили в одному місці „непримний“ (для того чи иншого кума) термін, але залишили основну думку! Вийшло лиш

таке, що одну частину одного пункту заплутано, розбавлено водичею ще й погіршено фразою.

Що-ж вийшло? Гийшла нісенітниця, ніби завдання поширювати та поглиблювати роботу також висувулося на свою чергу! Неначе-б-то може бути така історична „черга“, коли це завдання не стоїть, як і завсіди!

І яким побитом можна перемагати збочення через поширення та поглиблення соціал-демократичної роботи? За всякого поширення та всякого поглиблення неминучо постає питання, як поширювати і як поглиблювати; коли ліквідаторство й одзовизм не випадковість, а течії, через соціальні умови створені, то вони можуть пробитися в усяке поширення й в усяке поглиблення роботи. Можна поширювати й поглиблювати роботу в дусі ліквідаторства—це роблять, наприклад, „Наша Зоря“ та „Возрождение“,—можна робити це і в дусі одзовизму. З другого боку перемагання збоченнів у справжньому значінні слова „перемагання“—неминучо одтягує певні сили, час, енергію від безпосереднього поширювання та поглиблювання правильної соціал-демократичної роботи. Наприклад, той самий Іонов на тій самій сторінці своєї статті пише:

„Пленум скінчився. Учасники його пороз'їздилися. Центральному Комітетові доводиться, налагоджуючи роботу, перемагати неймовірні труднощі, а серед них не останнє місце займає поводження так званих (тільки так званих, т. Іонове, а не дійсних, не справдешніх?) „ліквідаторів, що їх існування т. Мартов так уперто заперечував“.

От вам матеріал—маленький, але характерний матеріал—на те, щоб пояснити, які-то порожні оті Троцького та Іонова фрази. Якщо розуміти під поширюванням і поглиблюванням соціал-демократичної роботи безпосередній розвиток агітації, пропаганди, економічної боротьби, то-шо в дійсно соціал-демократичному дусі, то для цієї роботи перемагання збоченнів соціал-демократів від соціал-демократизму єсть мінус, одлічка, сказати-б, із „позитивної діяльності“, а значить фраза про перемагання збоченнів через поширювання і т. д. не має глузду.

Ця фраза насправжки висловлює невиразне побажання, добре, невинне побажання, щоб унутрішньої боротьби серед соціал-демократів було як-найменше! Ні чого, окрім цього невинного побажання, не відбилося в цій фразі, це—зідхання так званих примиренців: о, коли-б то як-найменше боротьби з ліквідаторством та одзовизмом!

Політична вага такого „зідхання“—нуль, гірше од нуля. Коли є люди в партії, що їм вигідно „еперто заперечувати“ існування ліквідаторів (і одзовистів), то вони скористають із „зідхання“ „примиренців“, щоб прикрити зло. Так „Голос С.-Д.“ і робить? І через те оборонцями таких добромисно-порожніх фраз у резолюціях є лиш так звані „примиренці“. На ділі вони пособники ліквідаторів та одзовистів, на ділі вони поглиблюють не соціал-демократичну роботу, а зміцнюють саме збочення з неї, зміцнюють саме зло, ховаючи його до часу, утруднюючи звільнення від нього.

Щоб ілюструвати тов. Іонову значіння цього зла, я нагадаю йому одне місце із статті т. Іонова № 1 „Дискуссионного Листка“. Тов. Іонов влучно порівняв ліквідаторство та одзовизм до лагідних болячок, котрі „в процесі наривання стягають до себе з усього організму різні шкідливі елементи і таким способом допомагають йому одужати“.

Тоб-то й воно. Процес наривання, витягаючи з організму „шкідливі елементи“, веде до оздоровлення. А те, що організмові від таких

елементів очиститись завдає, те завдає йому шкоди. Нехай-же тов. Іонов поміржує над цією корисною думкою тов. Іонова!

Про групу незалежників-легалістів.

Перейдем тепер до в'яснення того, що після пленуму сталося. На це питання Троцький і Іонов дають однакову й просту відповідь. „Ані в зовнішніх обставинах політичного життя,— каже віденська резолюція,— ані в унутрішніх стосунках нашої партії не зайшло після пленуму ніяких реальних змін, котрі-б загальмували роботу партійного будівництва“... Фракційний рецидив, неперебута спадщина фракційних стосунків, от і все.

У Іонова те саме поясіння „в особах“.

„Пленум скінчився. Учасники його пороз'їздилися... Керівники колишніх фракцій опинилися на волі, вирвалися з-під усяких сторонніх впливів та натисків. До того-ж приспіла чимала підмога. Для одних в особі т. Плеханова, що ревно проповідує останніми часами, щоб у партії оголошено воєнний стан. Для інших—в особі 16-ти „старих партійних працівників, що їх добре знає редакція“ „Голоса С.-Д.“ (див. № 19—20 „Відкритий лист“). Як-же за таких обставин не метнутись до бою? От і заходилися коло старої „справи“ обопільного нищення“ („Откл. Бунда“, № 4, стор. 22).

Приспіла „підмога“ до фракціонерів і—знов поколошкалися, та й годі. Правда, яко „підмога“ більшовикам приспів партійний меншовик, Плеханов, „приспів“ з війною проти ліквідаторів, але це однаковісінько для Іонова. Іонову не до вподоби, очевидно, Плеханова полеміка з Потресовим, тов. І. (що пропонував „розпустити все“) і т. д. Це, звісно, його право ганити цю полеміку. Але як-же це назвати її „оголошенням у партії воєнного стану“? Воювати з ліквідаторами—це те саме, що й оголосити в партії воєнний стан,—не забудьмо цієї „філософії“ тов. Іонова.

Меншовикам закордонним за підмогу стали меншовики російські. Але ця обставина ані трохи не змушує т. Іонова задуматися.

Зрозуміло, який практичний висновок впливає з такої „оцінки моменту“ від Троцького та Іонова. Нічого особливого не сталося. Просто фракційна бійка. Настановити нових неутралізаторів—і все гаразд. Усе з'ясовується з погляду гурткової дипломатії. Всі практичні рецепти—сама гурткова дипломатія. Дано тих, що „метнулися до бою“, дано тих, що бажають „примирити“: тут викинути згадку про „фундамент“, тут додати ім'я-река до „установи“, там „попустити“ легалістам що-до способів скликання конференції... Стара, але вічно нова історія закордонної гуртківщини!

Наш погляд на те, що після пленуму сталося, інший.

Добившись одноголосних постанов, відсторонивши всі обвинувачення за колотню, пленум остаточно припер ліквідаторів до стіни. Ховатися за колотню більше не можна. Не можна більш покликатися на негідливість і „механічне придушення“ (варіант: надзвичайна охорона, воєнний стан, стан облоги, то-що). Одійти від партії можна тільки через ліквідаторство (так само як упередівці можуть відійти тільки через одзовизм та через антимарксієвську філософію).

До стіни приперті, ліквідатори показали своє „обличчя“. Їх російський центр—однаково формальний чи не формальний напівнегальний (М—л і К^о) чи цілком легальний (Потресов і К^о)—відповів відмовленням на заклик повернутися до партії. Російські лега-

лісти-ліквідатори остаточно порвали з партією, об'єднавшись у групу незалежних соціалістів (незалежних від соціалізму й залежних від лібералізму, звісно). Відповідь М—ла і К^о, з одного боку, виступи „Нашей Зари“ і „Возрождения“, з другого, це єсть ознака саме тому, що антипартійні гуртки „соціал-демократів“ (правдивіше: ніби с.-д.) тісно об'єднуються в групу незалежних соціалістів. Через те „примиренські“ намагання Троцького й Іонова тепер смішні й нужденні. Тільки цілковитим нерозумінням того, що діється, можна пояснити ці намагання, котрі тепер не шкідливі, бо за ними нікого нема, крім гуртків дипломатів закордоном, крім нерозуміння й незнання де-небудь у глушині.

Примиренці à la Троцький та Іонов помилилися тим, що вони ті особливі умови, які дали розцвісти примиренській дипломатії на пленумі, взяли за загальні умови сучасного партійного життя. Вони помилилися тим, що дипломатію, яка відіграла свою роль на пленумі завдяки наявності умов, що породили сильне прагнення до замирення (партійного об'єднання) в обох головних фракціях, — цю дипломатію вони мали за самоціль, за знаряддя на довший час до гри поміж „даними особами, групами та установами“.

На пленумі для дипломатії справді було місце, бо партійно об'єднатись партійним більшовикам та партійним меншовикам було необхідно, а без поступок, без компромісу таке об'єднання було неможливе. Коли визначали міру поступок, „приватні маклери“ неминучо висунулись на перше місце, — неминучо, бо для партійних меншовиків і партійних більшовиків питання про міру поступок було другорядним питанням, доки залишалася в силі принципова база всього об'єднання. Висунувшись на пленумі на перше місце, діставши можливість стати за „неутралізаторів“, „суддів“ на погодження колотні, на задоволення „претенсій“, проти Б. Ц., — „примиренці“ à la Троцький та Іонов уявили собі, що поки є „дані особи, групи й установи“, вони завжди зможуть цю роль відігравати. Смішний блуд. Маклери потрібні, коли треба визначати міру поступок, потрібні на те, щоб дійти єдності. Міру поступок треба визначати, коли є зазнаки спільна принципова база об'єднання. Питання про те, хто увійде до цього об'єднання після всіх поступок, залишалося тоді відкритим, бо в принципі неминучо треба було умовно допустити, що всі соціал-демократи схочуть увійти до партії, всі меншовики схочуть лояльно переводити резолюцію антиліквідаторську, всі вперевдівці — резолюцію антиодзовистську.

А тепер маклерів не треба, їм нема місця, бо нема питання про міру поступок. А питання про міру поступок нема, бо нема питання про жадні поступки. Всі поступки (і навіть надмірні) зроблено на пленумі. Тепер питання заходить про саму тільки принципову позицію боротьби з ліквідаторством, та й до того-ж не взагалі з ліквідаторством, а з певною групою ліквідаторів-незалежників, групою М—ла і К^о, групою Потресова й К^о. Якщо з даними особами, групами й установами надумуються тепер „мирити“ партію Троцький та Іонов, то для нас, для всіх партійних більшовиків і для всіх партійних меншовиків, вони просто будуть зрадниками партії та й годі.

Примиренці-дипломати були „сильні“ на пленумі тільки тому і остільки, оскільки і партійні більшовики, і партійні меншовики миру хотіли, і питанню за умови миру надавали підрядного значіння проти питання за антиліквідаторську та антиодзовистську

тактику партії. Я, наприклад, уважав поступки за надмірні і боровся за розмір поступок (на це натякає „Голос“ № 19—20 і за це одверто каже Іонов). Але я ладен був тоді помиритися і ладен був-би тепер помиритися навіть із надмірними поступками, коли лінія партії цим не підривалася, коли поступки не вели до заперечення цієї лінії, коли поступки правили за містка, що ними перетягали людей від ліквідаторства й одзовизму до партії. Але після того, як М—лі К°, Потресов і К° з'єдналися й виступили проти партії, проти пленуму, не піду я на жадні розмови про жадні поступки, бо партія повинна тепер порвати з цими незалежниками, повинна завзято боротися з ними, як з ліквідаторами, що цілком і остаточно вже визначились. І я можу впевнено говорити не за самого тільки себе, а й за всіх партійних більшовиків. Партійні меншовики досить ясно висловились, вустами Плеханова та інших, в тім самім дусі, і за такого становища партійних справ „примиренці“-дипломати à la Троцький і Іонов повинні будуть або кинути свою дипломатію, або від партії до незалежних утекти.

Щоб переконатися, що легалісти остаточно об'єдналися у групу незалежних соціалістів, досить кинути загальний погляд на події після пленуму, досить оцінити їх по суті, а не тільки з погляду дрібної й дріб'язкової історії „конфліктів“, що нею даремне обмежується Іонов.

1) М—л, Роман та Юрій оголошують і постанови Ц. К. (пленуму), і саме існування його за шкідливі. Відколи опубліковано цього факта, минуло вже зо два місяці, а факта цього не спростовано. Ясно, що він правдивий¹⁾.

2) Шіснапять російських меншовиків, а з них принайменше двоє з допіру названої трійки, і низка найвидатніших літераторів-меншовиків (Череванин, Кольцов, то-що), виступають у „Голосе“, за ухвалою редакції, з виправданням виходу меншовиків із партії, виступають з суто-ліквідаторським маніфестом.

3) Меншовицький легальний журнал „Наша Заря“ друкує програмну статтю Потресова, де говориться прямо, що „нема партії, як суцільної й організованої ієрархії установ“ (№ 2, стор. 61), що не можна ліквідувати того, „чого справді вже немає, як організованого цілого“ (там само). Серед співробітників цього журналу лічаться Череванин, Кольцов, Мартинов, Августовський, Маслов, Мартов, — той самий Л. Мартов, котрий може займати місце в „організованій ієрархії установ“ нелегальної партії, що має центр, як „у організованого цілого“, і котрий може належати до легальної групи, з ласкавого дозволу Столипина, що оголошує цю нелегальну партію за скасовану.

4) У популярному меншовицькому журналі „Возрождение“ (№ 5, 30-го березня 1910 р.) за того-ж таки складу співробітників не-підписана, тоб-то редакційна стаття вихвалює допіру названу статтю п. Потресова з „Нашей Зари“ і додавляє, подавши ту саму цитату, що її я вище подав:

„Ліквідувати нема чого, і, — додамо ми (тоб-то редакція „Возрождение“) від себе, — і мрія поновити цю ієрархію в її давньому, запільному вигляді — це просто шкідлива, реакційна утопія, і зна-

¹⁾ Тільки-що вийшов № 12 „Голоса С.-Д.“. На стор. 16 Мартов і Дан стверджують правдивість цього факту, кажучи, що всі товариші (??) відмовились увійти до Ц. К.“. Як звичайно, вони прикривають при цьому триповерховою лайкою на адресу „Тишко-Левіна“ той факт, що група М—ла й К° остаточно обернулася на групу незалежників.

менує вона те, що представники найбільш реалістичної колись партії втратили політичне чуття“ (стор. 51).

Хто всі ці факти вважає за випадкові, той очевидно не хоче правди бачити. Хто думає пояснити ці факти „рецидивом фракційності“, той фразу заколисує себе. До чого тут фракційність і фракційна боротьба, що від неї і група М—ла й К°, і група Потресова й К° стоять давним-давно осторонь? Ні, для того, хто не хоче нарочито заплющувати очі, тут жадні сумніви неможливі.

Пленум відсунув усі перешкоди (дійсні чи гадані) до вороття партійних легалістів у партію, всі перешкоди до того, щоб збудувати нелегальну партію, взявши під увагу нові умови та нові форми використання легальних можливостей. Четверо меншовиків-цекістів і двоє редакторів „Голоса“ визнали, що всі перешкоди до спільної партійної праці відсунуто. Група російських легалістів дала пленумові свою відповідь. Ця відповідь негативна: поновляти й зміцнити нелегальну партію не хочемо, бо це — редакційна утопія.

Ця відповідь — величезний політичний факт в історії соціал-демократичного руху. Остаточо з'єдналася й остаточно порвала з соціал-демократичною партією група незалежних (від соціалізму) соціалістів. Оскільки ця група оформлена, чи складається вона з однієї організації чи з низки окремих гуртків, котрі дуже loose (вільно, слабо) зв'язані між собою, — цього ми поки-що не знаємо, та це й не важно. Важним є те, що тенденції створити незалежні від партії групи, — а такі тенденції давно вже були серед меншовиків, — призвели тепер до нового політичного витвору. І відтепер усі російські соціал-демократи, що не бажать себе дурити, мусять рахуватись, як із фактом, із існуванням цієї групи незалежників.

Щоб з'ясувати значіння цього факту, нагадаймо найперше за „незалежних соціалістів“ Франції, котрі в найбільш поступовій, найбільш очищеній від усього старого, буржуазній державі, довели аж до кінця тенденції цього політичного напрямку. Мільєран, Вівіані, Бріан належали до соціалістичної партії, але не раз діяли незалежно від її постанов, усупереч їм, і вступ Мільєрана до буржуазного міністерства, за прикличку мавши ніби-то поратунок республіки та охорону інтересів соціалізму, призвів до розриву його з партією. Буржуазія нагородила зрадників соціалізму посадами міністрів. Трійко французьких ренегатів, як і передніш, називає себе та свою групу незалежними соціалістами, виправдує своє поведження інтересами робітничого руху й соціальної реформи.

Наших незалежників, звісно, буржуазне громадянство не може так швидко нагородити: вони розпочинають серед обставин безнемірно більш одсталих, вони мусять задовольнятися з похвал та з допомоги ліберальної буржуазії (що здавна плекала тенденції меншовиків до „незалежництва“). Але основна тенденція і тут, і там одна: незалежність від соціалістичної партії мотивують інтересами робітничого руху; „боротьбу за легальність“ (лозунг у Дановім формулюванні, ревно підхоплений у ренегатським „Возрожденіи“ № 5, ст. 7) оголошують за лозунг робітничої класи; гуртуються на ділі буржуазні інтелігенти (парламентарі у Франції, літератори в нас), що працюють всуміш із лібералами; підпорядкування партії відкидають: партію оголошують за не досить „реалістичну“ і Мільєран та К°, і „Возрожденіє“ з „Голосом“; про партію кажуть, що вона є „диктатура замкннутих запільних гуртків“ („Голос“), що вона замикається

в вузько-революційне змовницьке товариство, котре широкому поступові шкодить (Мільеран і К^о).

Щоб з'ясувати позицію наших незалежників, візьміть далі історію утворення нашої російської „народньо-соціалістичної партії“. Ця історія допоможе зрозуміти суть справи тим, хто не добачав споріднення між нашими незалежниками та Мільераном і К^о через величезну різницю зовнішніх умов їхньої „роботи“. Що наші „енеси“ являють собою легалістичне й помірковане крило дрібнобуржуазної демократії, — це всім відомо, і серед марксистів, здається, ніхто про це не сумнівався. Народні соціалісти виступили як ліквідатори програми, тактики й організації революційної партії дрібнобуржуазних демократів на з'їзді с.-р. наприкінці 1905 року; вони виступали в найтіснішому блоку з с.-р. в газетах днів свободи в-осени 1905 р. і на-весні 1906 р. Вони легалізувались і відокремились у самостійну партію в-осени 1906 року, і це не завадило їм на виборах до II Думи і в II Думі майже зливатися коли-не-коли з с.-р.

В-осени 1926 року трапилось мені писати в „Пролетарии“ про народніх соціалістів, і я назвав їх „есеровські меншовики“. Минуло три з половиною роки, і Потресов із К^о зумів довести партійним меншовикам, що моя була правда. Треба тільки визнати, що навіть панове Пешехонові і К^о політично чесніше зробили, ніж п. Потресов та його група, коли після низки політичних актів, фактично незалежних від партії с.-р., вони оголосили себе одверто за незалежну від с.-р., окрему політичну партію. Звісно, що ця „чесність“ зумовлена, між іншим, і відношенням поміж силами: Пешехонов уважав партію с.-р. за безсилу і гадав, що від неформального повднання з нею програє він; Потресов уважає, що він виграв від політичної азефівщини, рахуючись і надалі за соціал-демократа, при фактичній незалежності від соціал-демократичної партії.

П. Потресов і К^о вважають тимчасом за найвигідніше для себе чужим ім'ям прикриватися, по-зłodійському користуватися впливом Р. С.-Д. Р. П., розкладаючи її з середини, працюючи фактично проти неї, а не тільки незалежно від неї. Може бути, що група наших незалежників намагатиметься як-найдовше вбратися в чуже пір'я; може бути, що після якого-небудь удару партії, після великого провалу нелегальної організації, або за вельми вже спокусливої кон'юнктури, от як можливість пройти, скажем, до Думи, незалежно від партії, незалежники сами з себе машкару скинуть: ми не можемо передбачати всіх і всяких епізодів їхнього політичного шахрайства.

Та одно ми знаємо твердо, а саме, що для партії робітничої класи, Р. С.-Д. Р. П., прихована діяльність незалежників шкідлива, згубна, і що ми повинні, хоч-би там що, викривати її, повинні вивести незалежників на чисту воду і оголосити те, що розірвався всякий їх зв'язок із партією. Пленум зробив величезний ступінь уперед на цьому шляху: хоч як це дивним може бути на перший погляд, але саме Мартова й Мартинова згода (нещира чи несвідома), саме максимальні, навіть надмірні їм поступки і допомогли розрізати болячку ліквідаторства, болячку незалежництва в нашій партії. Жаден сумлінний соціал-демократ, жаден партієць, однаково якій-би фракції він спочував, не може тепер заперечувати, що група М — ла й К^о, група Потресова й К^о — це єсть незалежники, що вони на ділі партії не визнають, партії не хочуть, проти партії працюють.

Як швидко чи як повільно йде процес достигання відщеплення незалежників і створення окремої їх партії, це залежить, звісно, від

багатьох причин та обставин, що не даються облічити. У народніх соціалістів окрема група існувала перед революцією, і відділення цієї групи, що тимчасово і неповно прилучалась до соціалістів-революціонерів, було особливо легке. У наших незалежників є ще особисті традиції, з партією звязки, що гальмують процес відщеплення, але ці традиції все слабшають; окрім того і революція, і контр-революція висувують нових людей, що вільні від будь-яких революційних і партійних традицій. Зате „віхівських“ настроїв оточення надавичайно швидко штовхає. безхарактерну інтелігенцію до незалежництва. „Старе“ покоління революціонерів сходить із кону. Столипин цює що є сили представників цього покоління, котрі здебільшого порозкривали всі свої псевдоніми та всю свою конспірацію за днів свободи, за років революції. Тюрма, заслання, каторга, еміграція все збільшують кількість вибитих із лав, а нове покоління зростає поволі. У інтелігенції, особливо в тіві, що „примостилася“ до якоїсь легальної діяльності, постає цілковита невіра в нелегальну партію, небажання витратити сили на надто важку й надто невдячну за наших часів роботу. „Друга пізнаємо в нещасті“, і робітничка класа, що перебуває тяжкі часи натиску старих і нових контр-революційних сил, неминучо спостерегатиме відступлення багатьох і багатьох споміж її інтелігентських „друзів на годину“, друзів на час свята, друзів тільки на час революції, — друзів, що революціонерами були за революції, але піддаються добі занепаду і готові проголосити „боротьбу за легальність“ за перших успіхів контр-революції.

В низці європейських країв контр-революційним силам пощастило начисто змести рештки революційних і соціалістичних організацій пролетаріату після 1848 хоч-би року. Буржуазний інтелігент, що замолоду пристав до соціал-демократії, завдяки цілій своїй психології міщанській має нахил махнути рукою: так було — так буде; боронити стару нелегальну організацію — справа безнадійна, закладати нову — ще більш безнадійна; ми взагалі „прибільшили“ сили пролетаріату в буржуазній революції, ми помилково надали „універсального“ значіння ролі пролетаріату, — всі ці ідейки ренегатського „громадського руху“ прямо чи посередньо спонукують зректись нелегальної партії. Ставши раз на похилу площу, незалежник не помічає того, як він котиться де-далі нижче, не добачає того, що він працює поруч із Столипином: Столипин фізично, поліцією, шибеницею, каторгою руйнує нелегальну партію, — ліберали прямо роблять те саме одвертою пропагандою „віхівських“ ідей, — незалежники серед соціал-демократів посередньо допомагають руйнувати нелегальну партію, репетуючи про її „змертвілість“, відмовляючись пособляти їй, виправдуючи (див. лист 16-тьох у № 19—20 „Голоса“) вихід із неї. З східця на східець.

Не заплющуймо очей на те, що боротьба за партію стане для нас тим важча, чим далі затягнеться контр-революційна доба. Чим скрутніше наше становище, чим більше зростають лави наших ворогів, — позавчора до них приєдналися віхівці, вчора народні соціалісти, сьогодні незалежники соціал-демократи, — тим щільніше згуртуються всі соціал-демократи усіх відтінків на оборону партії. Багатьох с.-д., що їх могло розколоти питання про те, як вести на штурм революційно настроєні маси, що ймуть віри соціал-демократії, — не зможе не з'єднати питання про те, чи обов'язково боротися за збереження й зміцнення нелегальної соціал-демократичної робітничої партії, що її створено 1895—1910 роками.

Що-до „Голоса“ й голосівців, то вони надзвичайно рельєфно потвердили те, що сказано за них у постанові поширеної редакції „Пролетарія“ у липні минулого року. „В меншовицькому таборі партії, — каже ця постанова (див. додаток до № 46 „Пролетарія“, стор. 6), — наколи офіційного органа фракції, „Голос С.-Д.“, цілком заповнили меншовики-ліквідатори, меншість фракції, випробувавши до кінця шлях ліквідаторства, вже підносить голос протесту проти цього шляху і шукає знов партійного ґрунту під свою діяльність“... До „кінця“ шляху ліквідаторства дистанція виявилась більша, ніж ми тоді гадали, але правдивість основної думки в наведених словах доведено відтоді фактами. Особливо потвердився термін „полон у ліквідаторів“ що-до „Голоса С.-Д.“. Це дійсно полоняники ліквідаторів, і вони не насмілюються ні прямо обороняти ліквідаторство, ні прямо повстати проти нього. Вони й на пленумі односторонно ухвалили постанову не як вільні люди, а як полоняники, що на короткий час дістали від своїх „хазяїв“ відпустку та й знов до неволі вернулися другого-ж таки дня після пленуму. Неспроможні ліквідаторство боронити, вони чим-дуж напірали на всі можливі (і всі вигадані!) перешкоди, що не звязані з принциповими справами, але заваджають їм ліквідаторства зректися. І коли всі ці перешкоди відсунуто, коли задоволено всі їхні сторонні, особисті, організаційні, грошові та інші претенсії, — вони проти волі „голоснули“ зректися ліквідаторства.

Величезний злочин безхарактерних „примиренців“, на кшталт Іонова й Троцького, котрі обороняють або виправдують цих людей, полягає в тім, що вони занапащають їх, підсилюючи залежність їхню од ліквідаторства. Тимчасом як сміливий виступ усіх нефракційних соціал-демократів проти М—ла й К-о, проти Потресова й К-о (оці групи не наважуються-ж обороняти ні Троцький, ні Іонов!) міг-би вернути до партії декого з голосівських полоняників ліквідаторства, — кривляння та манірність „примиренців“, ані трошки не примиряючи партію з ліквідаторами, тільки навівають голосівцям „безглузді надії“.

Про партійний меншовизм та про його оцінку.

Останнє питання, яке мусимо розглянути, щоб з'ясувати „об'єднальну кризу“ в нашій партії, — це питання про так званий партійний меншовизм і про оцінку його значіння.

Погляди нефракційних — тоб-то таких, що хочуть уважатися за нефракційних — Іонова й Троцького (№ 12 „Правди“ і віденська резолюція) вельми характерні з цього погляду. Троцький завзято й уперто ігнорує партійний меншовизм, — на це вже сказано в № 13 Ц. О., — а Іонов виявляє „завітну“ думку свого одноступця, оповіщаючи, що значіння виступів „т. Плеханова“ (решти партійних меншовиків Іонов не хоче бачити) сходять на „підсилення“ фракційної боротьби більшовиків, на проповідь за „оголошення партії на воєнному стані“.

Явно фальшива, явно невтримка позиція, що їй зайняли оці „примиренці“, повинна була розплющити їм очі на хибність їх вихідної точки зору, буцім-то політичне значіння об'єднання на пленумі полягало в порозумінні „з даними особами, групами й установами“. Не треба даватися обдурити зверхніми формами партійних подій і персональних властивостей їх, треба оцінювати ідейно-політичне значіння того, що діється. На позір зважаючи, порозуміння було з голосівцями — ім'яреками. Та проте-ж основною умовою порозуміння

був перехід голосівців на позицію Плеханова: це ясно з аналізу резолюції про становище партійних справ. На позір саме голосівці виявились представниками меншовизму в партії, — наприклад, коли судити з складу Ц. О. На ділі Ц. О. почав після пленуму перетворюватись на орган „співробітництва“ партійних більшовиків і плеханівців, за цілковитого опору з боку голосівців. Отже розвиток партійного об'єднання пішов зигзагом: спочатку щось ніби на кшталт загальнопримиренської каші без ясного визначення ідейної бази об'єднання — але згодом логіка політичних тенденцій взяла своє, відціджування незалежників од партії прискорилося через те, що голосівці погодились на максимальні поступки на пленумі.

Минуло скільки місяців, — самі-но сліпі можуть не бачити тепер, що на ділі якраз „порозуміння сильних фракцій“ являє собою партійне об'єднання, рухає його вперед „через усі перешкоди“. Так повинно бути, так тільки й може бути, бо таке єсть реальне відношення між силами в партії. Нема сумніву, що геть незабаром або всі провідні установи партії буде формально перебудовано так, щоб це порозуміння виявляти, або життя партії і розвиток її об'єднання піде якийсь час мимо провідних її установ.

Звісно, що називати партійних меншовиків „сильною фракцією“ здається на перший погляд дивним, бо оце тепер сильніші, — принайменш за кордоном, — здається, голосівці. Але ми, соціал-демократи, про силу судимо не з того, як висловлюються закордонні групи, як гуртуються літератори меншовиків, а з того судимо, чия позиція об'єктивно правильна, і чия засудила логіка політичного становища на підпорядкування „незалежникам“. Рабочедельці були сильніші за іскрівців і за кордоном, і в Росії у 1898—1900 роках, та все-ж-таки не були вони „сильною фракцією“.

Тепер, коли голосівці змобілізували всі сили проти Плеханова і висунули проти нього всі свої цебри з помями — аж до п. Потрєсова і до спогадів за те, як „кривдили“ Мартова в 1903 (sic!) році, — тепер ця неміч голосівців стає аж надто явною. Аксельрод і К-о безнадійно запізналися політично, видаючи у квітні за кордоном збірника особистої лайки проти Плеханова, тимчасом як у Росії лютєва „Наша Заря“ і березневе „Возрождение“ перенесли справу цілком на иншу площину, коли Плеханов у № 13 Ц. О. перейшов уже від історії своїх сутичок із голосівцями до боротьби проти сучасної політики їх. Голосівці так само безпорадно борушкаються, згадуючи про давні (аж до 1901 року!) „кривди“, як і впередівці, що все ще до чулих сердець волають про оборону від Б. Ц.

І гляньте, як чим-раз дужче зраджують себе наші „покривджені“, що цілком так само казяться 1910 року з самої думки про порозуміння між „Леніном—Плехановим“ (їхня термінологія!), як і рік тому з цього Богданов казився. Подібно до Богданова голосівці намагаються видати справу так, ніби справа тут іде мало не за особисте порозуміння „Леніна з Плехановим“, а до того-ж учинки цього останнього оголошують вони за „дику примху“ (стор. 16 „Необхідний додаток“), за „Савлове на Павла обернення“, за „пурханья“, то-що. Мартов із шкури пнеться, щоб, згадуючи за „п'ятирічну діяльність“ (ibid.) Плеханова в ролі меншовика, заплямувати його (минулим днем) за це пурханья, не помічаючи, що він якраз цим найбільше опльовує самого себе.

У тому самому „Необхідному додаткові“ запевняє нас колективна редакція „Голоса“ (стор. 32), що Плеханов був „великий“ саме протягом ізгаданого п'ятиріччя (1904—1908 роки). Гляньмо, що звідци

виходить. Меншовики оголошують Плеханова „великим“ за діяльність його не протягом тих 20 років (1883—1903), коли він був сам собі вірний, коли він не був ні меншовик, ні більшовик, а був соціал-демократії основоположник, — а саме протягом тих п'яти років, коли, як визнають сами меншовики, він „пурхав“, тоб-то не держався послідовної меншовицької лінії. Виходить, що „велич“ полягала в тім, щоб не падати цілком у драговину меншовизму.

Але саме п'ятирічна історія меншовизму, що її Аксельрод і Мартов згадали собі на лихо, подає низку фактів, котрі допомагають з'ясувати розкіл меншовиків не такими мізерними, особистими причинами, на які Мартов натискає.

Плеханов кооптує Аксельрода й Мартова 1903 року, оповіщаючи в № 51 „Искры“, у статті „Чого не робити“, що хоче з опортуністами маневрувати і маневрами виправити їх. Він доходив при тому до крайніх нападок на більшовиків. Він старається витягти наприкінці 1904 року Аксельрода, що одверто до лібералізму скотився („План земської кампанії“), але робить це так, що й словом не обіймається за такі перли, як оголошення демонстрацій перед земцями за „найвищий зразок демонстрацій“ (у брошурі „Лист до Ц.К.“, що видано лише для членів партії). На-весні 1905 року Плеханов переконується, що „маневри“ безнадійні, та й тікає від меншовиків, засновуючи „Дневник“ і проповідуючи повднання з більшовиками. № 3 „Дневника“ (листопад 1905 р.) зовсім не меншовицький.

Витративши з півтора року на маневр із опортуністами всередині партії (від кінця 1903 р. до весни 1905 р.), Плеханов з початку 1906 року й на протязі 1907 року заходжується маневрувати з кадетами. Спускається він тут до багацько більш опортуністичних крайностей, аніж решта меншовиків. Та коли він, що проголосив „маневрування“ за часів I Думи, після розігнання її (у № 6 „Дневника“), пропонує революційним партіям порозумітися для боротьби за Установчі Збори, то „Пролетарій“ (№ 2, з 29-го серпня 1906 р., у статті „Тактичні вагання“) зараз-таки зазначає, що ця позиція зовсім не меншовицька.

На-весні 1907 року на Лондонському з'їзді Плеханов, — за оповіданням Череванина, котре я вже цитував у передмові до збірника „За 12 років“, — бореться проти організаційного анархізму меншовиків. Йому треба „робітничого з'їзду“, як маневру розвитку партії, а не проти партії. У другій половині 1907 року, як оповів у „Необхідному додаткові“ Мартов, Плеханову „довелося потратити чимало красномовства“, щоб відборонити необхідність нелегального (тоб-то партійного) органу меншовиків проти Аксельрода (що давав перевагу, очевидно, легальним органам, фактично непартійним). Року 1908 конфлікт через статтю Потресова стає за привід до його розриву з ліквідаторами.

Про що кажуть ці факти? Про те, що сьогочасний розкіл меншовиків не випадковий, а неминучий. „Маневрування“ не виправдує того, хто робить помилки для-ради маневрів, і я нічого з того не беру назад, що писав проти помилок Плеханова. Але „маневрування“ з'ясовує, чому одним меншовикам легко піти до незалежників, а другим — трудно, ба навіть неможливо. Котрий соціал-демократ, маневруючи, веде робітничу класу за кадетами, то той завдає їй не меншої шкоди, ніж котрий робить це через іманентне тяжіння до опортунізму. Тільки перший зуміє, зможе, устигне зупинитися там, де другі скотяться в яму. Російська приказка каже: загадай певній

людині богу молитися, — то вона лоба собі розіб'є. Плеханов міг-би сказати: загадай Потресовим і Данам іти праворуч за-для маневру, — вони підуть праворуч за-для принципу.

Те, на чому зупинилися певні меншовики, цілком виправдує їх назву: „партійні меншовики“. Вони зупинилися на боротьбі за партію проти незалежників-легалістів. Від цього простого й ясного питання надаремне пробують відкрутитися п. Потресов і редакція „Голоса С.-Д.“ у „Необхідному додаткові“.

І Енгельс боровся з S.-D. F. (англійські соціал-демократи), — звається Потресов (стор. 24). Софістика, голубчику. Енгельс виправляв партію, а ви-ж не кажете, як виправити партію, ви навіть не кажете просто: чи потрібна тепер нелегальна соціал-демократична партія, чи потрібна Р.С.-Д.Р.П. чи ні. Перед Столипином ви кажете: ні („Наша Заря“), а перед членами партії в нелегальних виданнях ви цього не смієте сказати, ви виляєте і крутите.

„Ленін—Плеханов рекомендують війну проти нових форм робітничого руху“ (стор. 31), „ми виходимо з стану, умов та потреб дійсного робітничого руху“ (стор. 32), запевнює редакція. Софістика, голубчики! Ви сами визнали, що пленум зробив усе, щоб визнано ці нові форми, та й більшовики своєю боротьбою перед пленумом довели це. Не в тому розходимося ми, чи потрібні „нові форми“, чи треба легальну провадити роботу, чи треба легальні закладати товариства, — зовсім не через це. Ми розходимося в тім, чи можна допустити, щоб легалісти на зразок групи М—ла й К-о, групи Потресова й К-о, що таку роботу провадять, уважали себе за соціал-демократів, будучи незалежними від партії соціал-демократами, і чи повинні соціал-демократичні партійці визнавати партію, проповідувати її необхідність, працювати в ній, працювати коло її організації, закладати нелегальні осередки скрізь і по всіх спілках за-для правильних із нею стосунків, і т. д. І ви чудесно розумієте, що розходимося ми тепер після пленуму — тільки через це.

Голосівці намагаються виставити наш намір наблизитися до партійних меншовиків, погодитися з ними на боротьбу за партію проти незалежників, як особистий блок „Леніна й Плеханова“.

„Плеханов буде з ними“, — пише редакція „Голоса С.-Д.“ — коли „знов прийде пора відповідального (підкреслення „Голоса“) політичного часу“ (стор. 32 „Необхідного додатку“).

Це політично безграмотно, але як до „спекуляції“ досить виразно. Безграмотно, бо тепер якраз пора в сто крот більш відповідального політичного чину для старих ватажків, ніж за одвертої боротьби, коли маса сама багато легше знайде дорогу. Ясно в розумінні „спекуляції“, бо тут висловлено готовість ізнов визнати Плеханова за меншовика, коли він ізнов почне „маневрувати“.

Ми дивуємося, що голосівці не розуміють того, яку вагу мають такі їх вибрики поруч, наприклад, з Аксельродовим висловом: „ми не схочемо знизитися (перед Плехановим) до ролі догодливих лакіз“ (стор. 19). Ви саме поводитесь, як згаданий в останніх словах рід людей. Те, як ви ставитеся до Плеханова, якраз відповідає „формулі“ цих людей: „або в зуби, або ручкою вшануйте“.

П'ять років ви просили „ручку“, тепер даєте на 32 сторінках подвійного формату „в зуби“, а на 32-й сторінці „висловлюєте готовість“: готові ізнов за меншовика визнати і „ручку“ попросити.

Що-ж до нас, то ми маємо право сказати, що за час „пурханнів“ Плеханов ніколи не був більшовиком. Ми його за більшовика не вва-

жасмо та й ніколи не вважатимем. Але його, як і кожного меншовика, що здатний повстати проти групи незалежників-легалістів і до кінця довести боротьбу з ними, його ми вважаємо за партійного меншовика. Теперішніми скрутними часами коли на порядку денному стоїть боротьба за марксизм у теорії і за партію, ми доконечне вважаємо за повинність усіх більшовиків — у практиці робітничого руху, докласти всіх сил, щоб із такими соціал-демократами зблизитись.

Про більшовицьку платформу.

Партійна конференція, що її накреслив пленум, не зможе та й не повинна обмежитися тим самим порядком денним, котрого передбачав пленум, якщо всі меншовики перейдуть на партійну позицію. Цього не вийшло, — гулятися в піжмурки перед самими собою нам не личить.

За лозунг виборів на цю конференцію, за лозунг її скликання й підготовки повинно бути: єднайтеся, партійці, борючися з групою незалежників-легалістів! Відповідно до цього завдання та беручи на увагу антипартійну позицію голосівців, мусимо з усією зважливістю перебудувати всі провідні установи партії, щоб вони не колотню робили, яку готує їм та й буде відтепер готувати кожний голосовець, — а дійсно партійну роботу над будівлянням партії. Голосівці не бажають партію будувати, вони воляють вишком допомагати групі незалежників-легалістів.

Така повинна бути більшовицька платформа для цієї конференції. Будувати партію — згідно з грудневими (1908 року) постановами і в їхньому дусі. Провадити далі пленумову справу — зробивши в його ухвалях вищезазначені поправки, бо їх диктує увесь біг подій після пленуму. Справити всі сили на систематичне, невхильне, всебічне й уперте використання геть усіх легальних можливостей для того, щоб збирати сили пролетаріату, щоб допомагати йому гуртуватися й єднатися, виховуватись до боротьби й розправляти свої плечі, — і так само невідхильно відновляти, навчаючись пристосовувати їх до нових обставин, нелегальні осередки, нелегальні чисто-партійні й переважно, насамперед, чисто-пролетарські організації, бо вони тільки й можуть скерувати всю роботу в легальних організаціях, напоїти її революційним соціал-демократичним духом, провести непримиренну боротьбу з ренегатами та з незалежниками-легалістами, підготувати той час, коли наша партія, наша Р. С.-Д. Р. П., зберігши всі традиції революції і великих перемог пролетаріату, зберігши всі традиції революції й великих перемог пролетаріату 1905 року, зміцнивши й поширивши партійну пролетарську армію, поведе її до нового бою на нові перемоги.

ЗГОЛОШЕННЯ ДО ПАРТІЇ ВІД ДЕЛЕГАТІВ ОБ'ЄДНАЛЬНОГО З'ЇЗДУ, ЩО ДО КОЛИШНЬОЇ ФРАКЦІЇ „БІЛЬШОВИКІВ“ НАЛЕЖАЛИ.

Товариші!

Об'єднальний з'їзд Р. С.-Д. Р. П. відбувся. Розколу більше нема. Не тільки попередні фракції „більшовиків“ і „меншовиків“ організаційно цілком з'єдналися, ще й осягнуто об'єднання Р. С.-Д. Р. П.

з польською соц.-демократією, підписано об'єднання з латиською й наперед вирішено об'єднання з єврейською, тоб-то з „Бундом“. Політична вага цих фактів була-б за всяких обставин дуже великою, вона стає справді величезна з огляду на історичний момент, що його переживаємо.

Вся доля великої російської революції вирішиться, здається, в найближчому часі. Пролетаріат, ведучи за собою широкі маси міської та сільської бідноти, іде на чолі революції з першого її моменту аж до цього часу. З огляду на майбутні грізні, рішучі події народньої боротьби, найважливіше — це дійти практичної єдності свідомого пролетаріату цілої Росії, всіх її національностей. За такої революційної доби, як та, що тепер переживаємо, всякі помилки й тактичні збочення партії критикує найнещадніше саме життя, що освічує та виховує робітничу класу нечувано швидко. За таких часів — обов'язок кожного соц.-демократа прагнути того, щоб ідейна боротьба в середині партії в справах теорії й тактики йшла яко-мога одвертіше, ширше й вільніше, але щоб вона аж ніяк не порушувала та не утрудняла єдності революційних виступів соціал-демократичного пролетаріату.

Велика російська революція стоїть напередодні поворотного пункту. Боротьба всіх клас буржуазної Росії проти самодержавства призвела до конституції на папері. Частина буржуазії цілком задовольнилася з цього й одвернулася від революції. Друга частина, бажаючи йти далі, дурить себе надіями на „конституційний“ шлях боротьби й ладна в виборчій перемозі хиткої й облудної буржуазної партії кадетів убачати серйозну перемогу народньої свободи. Широка маса селянства, борючись самовіддано проти старої, кріпацької Росії, проти всевладства урядовців і кабали поміщиків, залишається на боці революції, але вона далеко ще не цілком свідомою. Мало свідомо й революційно-демократична частина дрібної буржуазії по містах. Тільки пролетаріат, що героїчно змагався за волю в жовтні, що взявся до зброї, щоб її обороняти, в грудні, — тільки пролетаріат, як і перше, е до кінця революційною класою, яка, нові сили збираючи, свідомо готується тепер до нового, ще більшого бою.

Царський уряд з цинічною одвертістю провадить свою гру в конституцію. Він зберіг собі свою давню владу, він провадить далі й збільшує утиски на борців за волю, він явно хоче зробити з Думи порожню говорильню — заслону для самодержавства, зняряддя обдуру — для народу. Чи матиме ця тактика успіх, — це вирішиться геть незабаром, вирішить це кінець нового революційного вибуху, що тепер настає.

Якщо пролетаріат цілої Росії тісно згуртується, якщо він зуміє підняти за собою всі верстви народу, таки дійсно революційні, здатні на боротьбу, а не на угоди, якщо він добре підготується до бою й влучно вибере момент для останнього бою за свободу, — тоді перемога буде його. Тоді цареві не вдасться його знущальницька гра з конституцією, тоді буржуазії не вдасться угода з самодержавством, тоді російська революція не буде така незакінчена й половинчата, на три чверті безплідна для інтересів робітництва та селянства, як були революції XIX століття в Європі. Тоді це буде справді велика революція, — цілковита перемога народнього повстання визволить буржуазну Росію від усіх давніх пут і, може бути, відкриє добу соціалістичних революцій на Заході.

Пориваючись до повної демократичної революції, соціал-демократія повинна в усій своїй роботі зважати на неминучий новий революційний вибух. Ми повинні нещадно викривати конституційні ілюзії, що їх підтримують і уряд, і буржуазія в особі своєї ліберальної партії — кадетів; ми повинні закликати революційне селянство гуртуватися за-для повної перемоги селянського повстання, що саме тільки буде спроможне справді відібрати владу від царського самодержавства, справді передати її народові. Такі повинні бути основні завдання нашої тактики під цей історичний момент.

Ми не можемо й не повинні того факту замовчувати, що, на наше глибоке переконання, об'єднальний з'їзд партії не зовсім правильно зрозумів ці завдання. У трьох найважливіших резолюціях з'їзду виразно виявляється хибність поглядів колишньої фракції „меншовиків“, що числом на з'їзді переважала.

В аграрній програмі з'їзд принципово ухвалив „муніципалізацію“. Муніципалізація означає власність селян на надільні землі і оренду від селян переданих земствам панських земель. Власне це щось середнє між дійсною аграрною революцією і кадетською аграрною реформою. Селяни не приймуть такого плану. Вони вимагатимуть, або щоб їм усю землю безпосередньо поділено, або щоб вона перейшла на власність народу. Серйозною демократичною реформою могла-б муніципалізація бути лише тоді, якби стався повний демократичний переворот за республіканського ладу та ще й коли сам народ урядовців обирає. Ми й пропонували з'їздові, принаймні, звязати муніципалізацію з цими умовами, — але з'їзд нашу пропозицію відкинув. А без цих умов муніципалізація, як реформа ліберально-урядовча, дасть селянам зовсім не те, чого їм треба, і разом з тим надасть нової сили, нового впливу буржуазним антипролетарським елементам, що в земствах панують, фактично видаючи їм у руки ділити земельний фонд. Ми повинні з'ясувати цю справу широким масам робітників та селян.

У своїй постанові про Державну Думу з'їзд визнав, що бажано створити в цій Думі парламентську фракцію с.-д. З'їзд не схотів рахуватися з тим фактом, що $\frac{9}{10}$ свідомих робітників Росії, а серед них усі польські, латиські, єврейські с.-д. пролетарі, бойкотували цю Думу. З'їзд відкинув пропозицію поставити участь у виборах у залежність від можливості дійсно провадити широку агітацію серед мас. Він одкинув пропозицію, щоб за членів парламентської фракції с.-д. могли бути тільки ті, кого робітничі організації виставили на кандидатів до Державної Думи. Отже з'їзд пішов шляхом парламентаризму, не забезпечивши партію навіть тими гарантіями, що їх створив на це досвід революційної соц.-демократії в Європі.

Бувши соц.-демократами, ми, звісно, визнали принципову обов'язковість використати парламентаризм як знаряддя пролетарської боротьби; але вся сила в тім, чи можна допускати участь соц.-демократії за даних умов і в такому „парламенті“, як наша Дума? Чи можна допускати, щоб засновувано парламентські фракції без соц.-демократичних парламентарів, що їх обрали робітничі організації? Ми вважаємо, що ні.

З'їзд одкинув пропозицію, щоб поставити серед завдань партії боротьбу з грою в конституцію, боротьбу з конституційними ілюзіями. З'їзд не висловився про двоїсту природу провідної в Думі „кадетської“ партії, що в ній таку силу має поривання до угоди з самодержавством, до того, щоб притупити й припинити революцію.

З'їзд надміру підпав під ураження скороминущого й ілюзорного успіху партії буржуазних угодівців, що намагаються погодити самодержавство з народньою свободою.

У резолюціях про збройне повстання з'їзд також не дав того, чого було треба: прямої критики на помилки пролетаріату, ясної оцінки досвіду жовтня—грудня 1905 р.,— хоч-би спроби дослідити відношення межі страйком та повстанням; замість усього цього, в постановах переважають якісь полохливі викрутки від збройного повстання. З'їзд не сказав робітничій класі одверто та ясно, що грудневе повстання було помилкою; але разом з тим у прикритій формі з'їзд осудив грудневе повстання. Ми думаємо, що таким способом можна скорше затуманити, ніж прояснити революційну свідомість пролетаріату.

Проти тих постанов з'їзду, що їх ми вважаємо за помилкові, ми мусимо та й будемо ідейно боротися. Але zarazом ми заявляємо перед цілою партією, що ми проти всякого розколу. Ми стоїмо за те, щоб коритися постановам з'їзду. Відкидаючи бойкот Центр. К-ту й цінуючи спільну працю, ми згодилися, щоб до Ц. К. увійшли однодумці, хоч вони й будуть там у мізерній меншості. Наше глибоке переконання, що робітничі соц.-демократичні організації повинні бути єдині, але по цих єдиних організаціях треба широко й вільно обговорювати партійні питання, в них має бути вільна товариська критика, в них треба обмірковувати явища партійного життя.

В організаційних справах ми розійшлися тільки що-до прав редакції Ц. О. Ми обстоювали право Ц. К. призначати й змінити редакцію Ц. О. Ми всі зійшлися на принципі демократичного централізму, на забезпеченні прав кожної меншости й кожної лояльної опозиції, на автономії кожної партійної організації, на визнанні виборности, підзвітности й змінности всіх урядових осіб у партії. Додержуватись на ділі цих принципів організації, щиро та послідовно здійснювати їх,— у цьому ми бачимо гарантію від розколів, гарантію на те, що ідейну боротьбу в партії може ще й повинно цілком добре погодити з суворою організаційною єдністю, з підпорядкуванням усіх постанов спільного з'їзду.

До такого підпорядкування і до такої ідейної боротьби ми кличемо всіх наших однодумців: уважно оцінити постанови з'їзду кличемо ми всіх членів партії. Революція вчить,— і ми віримо,— що практична єдність боротьби с.-д. пролетаріату цілої Росії охоронить нашу партію від згубних помилок, як розв'язуватиметься прийдешню політичну кризу. У бойовий момент сами події підкажуть робітничим масам правдиву тактику. Додаймо всіх сил до того, щоб наша оцінка цієї тактики допомогла здійснювати завдання революційної соціал-демократії, щоб робітнича партія не збочувала з пролетарськи-витриманого шляху, ганяючись за дешевим успіхом,— щоб соціалістичний пролетаріат до кінця довів свою велику роль передового бійця за свободу!

Квітень 1906 року.

ЛІКВІДАЦІЯ ЛІКВІДАТОРСТВА ¹⁾.

Два останніх роки, починаючи приблизно з державного перевороту 3-го червня 1907 р. і аж до цього часу, це доба крутого пе-

¹⁾ Ліквідаторство—це течія в значній частині меншовиків, що виникла за реакції, намагалася ліквідувати (знищити) нашу нелегальну партію і пристосуватись до самих

релому, тяжкої кризи в історії російської революції і в розвитку російського робітничого руху та Р.С.-Д.Р.П. Всеросійська конференція Р.С.-Д.Р.П., у грудні 1908 року, дала підсумки в питаннях про сучасну політичну ситуацію, про становище революційного руху й перспективи його, про завдання партії, робітничої класи за доби, що переживаємо. Резолюції цієї конференції — це є stále надбання партії, і ті меншовики-опортуністи, що бажали-б за всяку ціну критикувати їх, тільки виявили з особливою наочністю безсилля своєї „критики“, яка нездатна протиставити нічогосінько розважного, суцільного, систематичного в тих питаннях, що їх у цих резолюціях розв'язано. Але партійна конференція дала нам не тільки це. Вона відіграла переважливу роль у житті партії тим, що накреслила нові ідейні групування в обох фракціях — і в меншовиків, і в більшовиків. Боротьба цих фракцій заповнила собою, можна сказати не прибільшуючи, всю історію партії як перед самою революцією, так і за часів революції. Через те нові ідейні групування це єсть дуже важне в партійному житті явище, їх повинні продумати, збагнути, засвоїти всі соц.-демократи, щоб уміти свідомо поставитися до нових питань у новому становищі.

Ці нові ідейні групування, — а їх коротко можна визначити, як появу ліквідаторства на обох крайніх флангах партії, — виявились на грудень 1908 року цілком ясно, а боротьба з ними точилась тоді майже виключно з боку інших фракцій (більшовиків, польських, латиських с.-д., частини бундівців). Меншовики-партійці, меншовики-вороги ліквідаторства тільки-тільки позначалися тоді, як течія, не виступаючи хоч трохи поєднано й явно. У більшовиків виразно накреслились і одверто виступили обидві частини: і величезна більшість ортодоксальних більшовиків, що завзято боролися з одзовизмом¹⁾ та провели в своєму дусі всі резолюції конференції, і меншість „одзовистів“, що боролися свої погляди як окрема група, одержуючи не раз підтримку від „ультиматистів“, що між ними й ортодоксальними більшовиками хиталися. Що одзовисти (і ультиматисти, оскільки вони скочуються до них) єсть меншовики навиворіт, ліквідатори нового сорту, це не раз уже сказано й показано в „Пролетарии“. Отже: в меншовиків — переважна більшість ліквідаторів і зародок протесту й боротьби партійців з ними, що тільки-тільки ще накреслюється, у більшовиків — цілковите панування ортодоксальних елементів при меншості одзовистів, що виступали одверто, — таке було внутрішнє партійне становище, котре вирісувалося на грудневій усеросійській конференції Р.С.-Д.Р.П.

Що-ж то таке оце ліквідаторство? З якої причини воно постало? Чому одзовисти (і боготворці²⁾, за яких ми скажемо декілька слів нижче) це так само є ліквідатори, меншовики навиворіт? Одно слово, який соціальний глузд і яка соціальна вага нового ідейного групування в середині нашої партії?

Ліквідаторство, в тісному розумінні слова, ліквідаторство меншовиків, полягає ідейно в тім, що заперечується революційну кла-

легальних можливостей. Невелика частина меншовиків-партійців з Плехановим на чолі була за те, щоб вберегти нелегальну партію. (Прим. ред.)

¹⁾ Одзовисти — група більшовиків, на чолі з Алексинським, яка обстоювала, щоб відкликати („отозвать“) з III Державної Думи, думську соц.-демокр. фракцію. (Пр. ред.)

²⁾ Боготворці („богостроители“) — течія в лавах більшовиків, на чолі з Луначарським, що виникла серед інтелігенції й намагалася надати марксизмові релігійного змісту.

сову боротьбу соціалістичного пролетаріату взагалі, і зокрема заперечується гегемонію пролетаріату в нашій буржуазно-демократичній революції. Заперечення це, звісно, набирає різних форм, відбувається більш-менш свідомо, гостро, послідовно. Для прикладу можна взяти Череванина й Потресова. Потресов у своїй статті „Громадський рух у Росії на початку XX віку“ так щасливо зліквідував ідею гегемонії пролетаріату в російській революції, що Плеханов вийшов з колективної ліквідаторської редакції.

Організаційне ліквідаторство — це єсть заперечення необхідности мати нелегальну с.-д. партію і з'єднане з цим відцурання від Р.С.-Д.Р.П., вихід із неї, боротьба проти неї на сторінках легальної преси, в легальних робітничих організаціях, професійних спілках, кооперативах, на з'їздах, де беруть участь робітничі депутати, то-що. Прикладами такого ліквідаторства меншовиків рясніє історія кожної партійної організації в Росії останніми двома роками. Як на особливо вирааний приклад ліквідаторства, ми вже вказали („Пролетарий“ № 41, передруковано в брошурі: „Всеросійська конференція Р.С.-Д.Р.П. у грудні 1908 р.“) на випадок, коли меншовики-цекісти намагалися просто зірвати Ц.К. партії, припинити функціонування цієї установи. Як на ознаку майже повного розпаду нелегальних меншовицьких організацій у Росії, можна вказати на те, що „кавказька делегація“ останньої партійної конференції геть суспіль складалася з закордонників, а редакцію „Гол. Соц.-Дем.“ затвердив (на початку 1908 р.) Ц. К. партії як окрему літературну групу поза всяким зв'язком з тією чи тією тодішньою організацією російською.

Меншовики не підсумовують усіх цих проявів ліквідаторства. Почасти вони затакують їх, а почасти плутаються сами, не розуміючи ваги окремих фактів, гублячись у дрібницях, казусах, особах, не вмюючи узагальнювати, не розуміючи значіння того, що відбувається.

А значіння це полягає в тім, що за буржуазної революції опортуністичне крило робітничої партії неминучо мусіло, як почалися кризи, розпад і розвал, або все суспіль складалися з ліквідаторів, або опинитися в полоні в ліквідаторів. За буржуазної революції неминучо пристають до пролетарської партії дрібнобуржуазні супутники, найменше здатні засвоїти пролетарську теорію й тактику, найменше здатні вдержатися за часів розпаду, найбільше схильні опортунізм до краю доводити. Настав розпад — маса інтелігентів-меншовиків, літераторів-меншовиків фактично пошлася в ліберали. Відлинула інтелігенція від партії, — значить найбільше розпалися меншовицькі організації. Ті меншовики, котрі широко спочували пролетаріатові і пролетарській класовій боротьбі, пролетарській революційній теорії (а такі меншовики завжди були), котрі виправдували свій опортунізм у революції бажанням зважити всі повороти ситуації, всі закрути заплутаного історичного шляху, опинилися ще раз у „меншості“, в меншості серед меншовиків, не відважуючись вести боротьбу з ліквідаторами, не маючи сили успішно провадити цю боротьбу. Але супутники-опортуністи йдуть де-далі глибше в лібералізм, Плеханову не стає терпцю від Потресова, „Гол. Соц.-Дем.“ від Череванина, московським робітникам-меншовикам — від інтелігентів-меншовиків і так далі. Меншовики-партійці, меншовики — ортодоксальні марксистки починають відкидатися і, якщо вони йдуть до партії, то силою обставин йдуть вони до більшовиків. І наше завдання — зрозуміти цей стан, усіма способами та скрізь постаратися відмежувати ліквідаторів від партійців-меншовиків, зблизитися

з ними, не так щоб затерти принципові розбіжності, а щоб згуртувати дійсно єдину робітничу партію, де ці розбіжності не повинні заважати спільній роботі, спільному натискові, спільній боротьбі.

Але чи являють собою дрібнобуржуазні супутники пролетаріату виключну власність самої меншовицької фракції? Ні. Ми вже казали в № 39 „Пролетарія“, що єсть вони і в більшовиків, як за це свідчить увесь спосіб аргументації послідовних одзовистів, весь характер їх спроб „нову“ тактику обґрунтувати. Жадна хоч трохи значна частина масової робітничої партії не могла, через саму суть справи, уникнути того, щоб за буржуазної революції не ввібрати певне число „супутників“ різних відтінків. Це явище неминуче навіть по найбільш розвинених капіталістичних країнах після того, як цілком довершиться буржуазна революція, бо пролетаріат завжди стикається з найрізноманітнішими шарами дрібної буржуазії, завжди з цих шарів рекрутується. У цьому явищі нема нічого ненормального й нічого страшного, якщо тільки пролетарська партія вміє перетравлювати чужі елементи, підпорядковувати їх собі, а не підпорядковуватись їм, вміє впору всвідомити, що ті чи інші елементи — це справді чужі елементи, і що від них за певних обставин треба ясно й одверто відмежуватись. Різниця між обома фракціями Р.С.-Д.Р.П. що-до цього сходить саме на те, що меншовики опинилися в полоні в ліквідаторів (тоб-то в „супутників“), а в більшовиків ліквідаторські елементи одзовизму й боготворства опинилися від самого початку в невеликій меншості; їх від самого початку зроблено нешкідливими, а тоді й відсунуто.

Що одзовизм — це меншовизм навиворіт, що він неминучо веде також до ліквідаторства, тільки трохи іншого виду, тут жадного не може бути сумніву. Говоримо, звісно, не за особи й не за окремі групи, а за об'єктивні тенденції цього напрямку, якщо він перестає бути тільки настроєм і намагається скластись в окремий напрямок. Більшовики цілком виразно заявляли перед революцією, по-перше, що вони бажають не створити окремий напрямок у соціалізмі, а застосувати до нових обставин нашої революції основні принципи всієї міжнародньої революційної ортодоксально-марксієвської соціал-демократії; по-друге, що вони зуміють свою вчинити повинність і на найважчій, повільній, сіренькій, буденній роботі, якщо після боротьби, після того як вичерпаються всі наявні революційні можливості, примусить нас історія плентатися шляхами „самодержавної конституції“. Ці заяви знайде кожний хоч трохи уважний читач у літературі с.-д. 1905 року. Ці заяви мають величезну вагу, як зобов'язання цілої фракції, як свідомий вибір шляху. Щоб виконати це зобов'язання перед пролетаріатом, треба було невхильно перетравлювати, виховувати тих, кого вабили до с.-д. дні свободи (склався навіть тип „соціал-демократів днів свободи“), кого захоплювала, головним чином, зважливість, революційність, „яскравість“ лозунгів, кому не ставало видержки, щоб боротися не тільки в революційні свята, але й у контр-революційні будні. Частина цих елементів помалу втяглася в пролетарську роботу й засвоїла собі марксієвський світогляд. Друга частина тільки завчила, а не засвоїла, декілька лозунгів, повторюючи старі слова і не вмючи застосувати старих принципів революційної с.-демократичної тактики до нових обставин. Долю обох частин виразно ілюструє еволюція тих, що хотіли бойкотувати III Думу. У червні 1907 року таких була більшість більшовицької фракції.

Але „Пролетарий“ непохитно провадив антибойкотистську лінію. Життя перевіряло цю лінію, і через рік „одзовистів“ була меншість серед більшовиків (14 голосів проти 18 улітку 1908 р. в московській організації, твердині колишнього „бойкотизму“). Ще через рік, з усіх боків багато разів з'ясувавши помилковість одзовизму, більшовицька фракція, — і в цьому значіння недавньої наради більшовиків, — остаточно зліквідувала одзовизм і ультиматизм, що до нього скочується, остаточно зліквідувала цю своєрідну форму ліквідаторства.

Отже хай не дорікають нам за „новий розкіл“. Ми в повідомленні про нашу нараду з'ясуємо докладно наші завдання й наше ставлення до справи. Ми вичерпали всі можливості й усі засоби переконати незгідних товаришів, ми працювали над цим більш як 1½ роки. Але, як фракція, тоб-то союз одностумців у партії, ми не можемо працювати без єдності в основних питаннях. Відколотись від фракції не те, що від партії відколотись. Котрі відкололись від нашої фракції, то ті не втрачають можливості працювати в партії. Або вони залишаються „дикими“, тоб-то поза фракціями, і загальне оточення партійної роботи муситиме зтягти їх. Або вони спробують створити нову фракцію, — це їх законне право, коли вони хочуть обстоювати й розвивати свій особливий відтінок поглядів і тактики, — і тоді вся партія дуже швидко живовидячки побачить, як проявляються на ділі ті тенденції, що їх ідейне значіння ми намагалися зважити вище.

Більшовикам доводиться вести партію. Щоб вести, треба знати шлях, треба перестати хитатися, перестати гаяти час, переконуючи хитких, борючись серед фракції з незгідними. Одзовизму і ультиматизму, що до нього скочується, не можна погодити з тією роботою, якої вимагають від революційних с.-д. певні обставини. Ми навчилися за революції „говорити по-французьки“, тоб-то надавати рухові максимум лозунгів, що вперед штовхають, збільшувати енергію й розмах безпосередньої масової боротьби. Ми мусимо тепер, за часів застою, реакції, розпаду навчитися „говорити по-німецьки“, тоб-то чинити поволі (інакше й не можна), поки нового не буде піднесення, систематично вперто посуваючись ступінь по ступеню, здобуваючи цаль по цалю. Кому ця робота нудна, хто не розуміє конечної потреби зберігати й розвивати революційні основи с.-д. тактики і на цьому шляху, на цім повороті шляху, той тільки даремне прибирає ім'я марксиста.

Наша партія не може йти вперед, не зліквідувавши ліквідаторства до краю. А до ліквідаторства стосується не тільки пряме ліквідаторство меншовиків та їхня опортуністична тактика. Сюди належить і меншовизм навиворіт. Сюди належать одзовизм і ультиматизм, що перешкоджають партії виконувати основне завдання, яке являє собою своєрідну особливість моменту й у тім полягає, щоб використати думську трибуну й створити підпорні пункти з усіх і всяких напів-легальних та легальних організацій робітничої класи. Сюди належать боготворці й оборона боготворських тенденцій, що в самім корені поривають з основами марксизму. Сюди належить нерозуміння партійних завдань більшовиків, — завдань, що в 1906—1907 роках полягали в тому, щоб скинути меншовицький ЦК, котрий на більшість партії не спирався (не тільки поляки й латиші, а навіть бундівці не піддержували тоді чисто-меншовицького Ц.К.), — завдань, що тепер у тім полягають, щоб терпляче виховувати партійні елементи, згуртувати їх, створювати дійсно єдину й міцну пролетарську партію. Більшовики розчищали ґрунт для партійности своєю непримиренною

боротьбою проти антипартійних елементів у 1903—1905 і в 1906—1907 роках. Більшовики повинні тепер збудувати партію, збудувати з фракції партію, збудувати партію за допомогою тих позицій, що їх фракційна боротьба завоювала.

Отакі-то завдання нашої фракції у зв'язку з політичним моментом, що оце перебуваємо, і в зв'язку з загальним станом цілої Р.С.-Д.Р.П. Ці завдання ще раз з особливою детальністю повторено й розвинено в постановках недавньої більшовицької наради. Обставини, що змінилися, взято на увагу, лави вишикувано до нової боротьби. Шлях вибрано. Вперед-же цим шляхом,—і революційна соціал-демократична партія Росії швидко почне складатися в таку силу, якої жадна реакція не схитне, яка стане на чолі всіх клас народу, що боротимуться в найближчу кампанію нашої революції.

ПРО ФРАКЦІЮ ПРИХИЛЬНИКІВ ОДЗОВИЗМУ ТА БОГОТВОРСТВА.

Т.т. Богданов та Красин випустили окремий листок під назвою „Звідомлення тов. більшовикам від усунутих членів поширеної редакції „Пролетарія“. Гірко-гірко жаліються громаді наші усунуті на те, яких образ завдала їм редакція й як вона їх усунула.

Щоб показати партії робітничої класи, якого сорту цей гурт усунутих, що так гірко жаліються, розгляньмо, насамперед, принципний зміст листка. З № 46 „Пролетарія“ і з додатку до цього номера читачі знають, що нарада поширеної редакції „Пролетарія“ визнала тов. Богданова за одного з організаторів нової фракції в нашій партії,—фракції, з якою більшовизм не має нічого спільного, і скинула з себе „будлі-яку відповідальність за всі політичні кроки тов. Богданова“. З резолюцій наради видно, що основа до розбіжності з новою фракцією, що допіру од більшовиків одщепилася (чи, певніше, з Богдановим та його приятелями) це єсть: по-перше, одзовизм і ультиматизм, по-друге, боготворство. У трьох докладних резолюціях викладено погляд більшовицької фракції на цю й на ту течію.

Що-ж відповідають тепер усунуті, що так гірко скаржаться?

I.

Почнемо з одзовизму. Усунуті підсумовують парламентський чи думський досвід за минулі роки, виправдують бойкот Булигинської й Віттівської Думи, а також участь у II Думі й кажуть далі:

„За гострої та чим-раз дужчої реакції все це знов-таки зміняється. Партія не може тоді перевести широкої виборної кампанії, не може здобути гідного себе парламентського представництва“...

Перша-ж таки фраза самостійного міркування, з старих більшовицьких видань не списаного,—і перед нами вся безодня одзовистського політичного недоумства. Ну, подумайте-но, мої милі, чи може-ж партія за гострої та чим-раз дужчої реакції „широко й яскраво“ влаштувати „інструкторські групи й школи“ для бойовиків, а за це ви кажете на тій самій сторінці, в тій самій шпальті вашого твору? Подумайте-но, мої любі, чи може партія здобути „гідне себе представництво“ в таких школах? Якби-ж то ви вміли думати і хоч трохи були здатні міркувати політично, о ви, несправедливо усунуті, то-б ви помітили, що виходить у вас величезна нісенітниця. Де-б політично мислити, ви чіпляєтесь за „яскраву“ вивіску і через те

опиняєтеся в становищі партійних дурників. Ви базикаєте за „інструкторські школи“ і за „збільшення (!) пропаганди у війську“ (там-таки), тому що ви, як і всі політичні недоуки з табору одзовистів та ультиматистів, маєте таку діяльність за особливо „яскраву“, але подумати про умови дійсного (а не словесного) застосування цих форм діяльності ви не вмієте. Ви завчили уривки більшовицьких словець і лозунгів, але второпати в них ви аж нічогосінько не второпали. „За гострої та чим-раз дужчої реакції“ важка для партії кожна робота, але хоч які-б були великі труднощі, а добитися гідного парламентського представництва таки можна. Доводить це, наприклад, і досвід германської соціал-демократії за доби „гострої та чим-раз дужчої реакції“, хоч-би часів запровадження виняткового закону. Рекомендувати „інструкторські школи“ та „збільшення пропаганди у війську“ „за гострої та чим-раз дужчої реакції“ і разом з тим відкидати можливість для партії мати гідне парламентське представництво, це означає говорити очевидні недоречності, що їх варт умістити в збірнику логічних недоречностей для учнів нижчих клас гімназій. І інструкторські школи, і збільшення пропаганди у війську не можна здійснити, не ламаючи давніх законів, не прориваючи їх; тимчасом парламентська діяльність зовсім не обов'язкова і, в кожному разі, незмірно рідше має вона за передумову, щоб нова громадська сила ламала старі закони. Тепер подумайте, мої милі, коли легше продирали старі закони: коли гострішає та чим-раз дужчає реакція, чи коли підноситься рух? Подумайте, о несправедливо усунуті, і встидайтеся тих дурниць, що ви їх верзете, обороняючи любих вашому серцю одзовистів.

Далі. Якого роду діяльність потребує більшого розмаху енергії має, більшого впливу має на безпосереднє політичне життя, — чи парламентська діяльність на підставі закону, що його стара влада створила, а чи військова пропаганда, що зразу й навпростець підриває знаряддя матеріальної сили цієї влади? Подумайте, мої милі, і ви побачите, що парламентська діяльність з цього погляду стоїть позаду. А з цього що виходить? А з цього виходить ось що: чим більшу силу має безпосередній рух має, чим більший розмах їх енергії, іншими словами, чим більше можна говорити за „гострий і чим-раз дужчий“ революційний натиск народу, а не за „гостру і чим-раз дужчу“ реакцію, то тим більш неминучі, тим більш успішні будуть і пропаганда у війську, і бойові виступи, що дійсно зв'язані з масовим рухом, а не обмежені самим тільки авантюризмом розбещених бойовиків. Саме через це, о несправедливо усунуті, зумів більшовизм і бойову діяльність і пропаганду в війську особливо сильно висунути за „гострого й чим-раз дужчого“ революційного піднесення; саме через те зумів більшовизм відмежовувати (з 1907 починаючи) і остаточно відмежував на 1909 рік свою фракцію від того бойовизму, котрий за „гострої та чим-раз дужчої“ реакції зійшов, неминучо зійшов на авантюризм.

У наших героїв, що уривки більшовицьких слів позаучували, усе виходить навиворіт: вищі форми боротьби, що ніде й ніколи в світі не вдалися поза безпосереднім натиском мас, рекомендують вони на першому місці, як „можливі“ за доби „гострої реакції“, а нижчі форми боротьби, що мають за передумову не так безпосередній прорив закону боротьбою мас, як використання закону на пропаганду й агітацію, що підготовляє свідомість мас до боротьби, — оці нижчі форми оголошують вони за „неможливі“!

Одзовисти та їхні „усунути“ підбріхачі чули й позаучували, що більшовизм уважає, що безпосередня боротьба мас, яка до руху навіть військо втягує (тоб-то найбільш зашкарублу частину людности, найменш рухливу, найбільше захищену від пропаганди, то-що) і яка перетворює бойові виступи на дійсний початок повстання, — що така боротьба це єсть форма руху вища, а парламентська діяльність без безпосереднього руху мас — це єсть форма руху нижча. Одзовисти та їх підбріхачі, як ото Богданов, чули це та й позаучували, але не втеропали, а через те й осоромилися. Вище — це значить „яскраве“, — думає одзовист т. Богданов — ану й я закричу „що-найяскравіше“: напевне, вийде найбільш революційно, а міркувати, що до чого, — це від лукавого!

Послухайте далі міркувань Богданова (ми продовжуєм цитату на перерваному місці):

...„Механічна сила реакції розриває звязок mezi створеною вже партійною фракцією та масами і страшенно гальмує вплив на неї партії, а це призводить до того, що таке представництво не спроможне провадити досить широку й глибоку організаційно-пропагандистську роботу в інтересах партії. Коли-ж сама партія ослабла, то не виключається навіть небезпека, що фракція виродиться, збочить з основного шляху соціал-демократії“.

Чи-ж не правда, як це незрівняно мило? Коли говориться за нижчі, підзаконні форми боротьби, тоді нас починають залякувати: „механічна сила реакції“, „неспроможність провадити досить широку роботу“, „небезпека виродитись“. А коли говориться за вищі форми класової боротьби, що проривають старі закони, тоді „механічна сила реакції“ зникає, жадної „неспроможности“ провадити „досить широку“ роботу в війську немає, ні за яку „небезпеку виродитись“ для інструкторських груп і шкіл не може бути, бачите, й мови!

Ось найкраще виправдання редакції „Пролетарія“, чому вона повинна була усунути політичних діячів, що такі ідеї в маси несуть.

Затямте-ж добречко, о несправедливо усунути: коли справді єсть умови гострої та чим-раз дужчої реакції, коли механічна сила цієї реакції справді розриває звязок із масами, гальмує досить широку роботу та знесилоє партію, — саме тоді специфічним завданням партії стає опанувати парламентське знаряддя боротьби; і це не тому, о несправедливо усунути, що парламентська боротьба вища за інші форми; ні, це саме тому, що вона нижча за них, — нижча, наприклад, за таку боротьбу, що втягує до масового руху навіть військо, що творить масові страйки, повстання, то-що. Яким-же способом опанування нижчої форми боротьби може зробитися специфічним завданням партії, тоб-то таким, що цей момент від інших відрізняє? А таким способом: чим дужча механічна сила реакції і чим більше ослабився звязок з масами, тим більше висувається на порядок денний завдання підготувати свідомість мас (а не завдання безпосереднього чину), тим більше висувається на порядок денний потреба використати створені від старої влади шляхи пропаганди й агітації (а не безпосередній натиск мас проти самої цієї старої влади).

II.

Для кожного марксиста, що хоч трохи вдумувався в Марксів та Енгельсів світогляд, для кожного соціал-демократа, що хоч трохи обізнався з історією міжнародного соціалістичного руху, оце пере-

творення одної з нижчих форм боротьби на специфічне знаряддя боротьби окремого історичного моменту не являє собою нічого істинно дивного. Анархісти зовсім і ніколи не були здібні зрозуміти цю нехитру річ. Тепер наші одзовисти та їх усунуті підбріхачі намагаються перенести до російських соціал-демократів методи думання анархізму, кричучи (подібно до Богданова й Ко), що в „Пролетарія“ панує теорія парламентаризму за всяку ціну.

Щоб з'ясувати, до якої міри недотепні й не соціал-демократичні ці крики Богданова й Ко, доводиться знов-таки з азів починати. Подумайте-но, о несправедливо усунуті, в чому специфічна особливість політики й тактики німецької соціал-демократії, рівняючи до соціалістичних робітничих партій інших країв? Використання парламентаризму, перетворення буржуазно-юнкерського (по-російськи, приблизно, октябристсько-чорносотенного) парламентаризму на знаряддя соціалістичного виховання й організації робітничих мас. Чи значить це, що парламентаризм є найвища форма боротьби соціалістичного пролетаріату? Анархісти цілого світу гадають, що значить. Чи значить це, що німецькі соціал-демократи стоять на точці зору парламентаризму за всяку ціну? Анархісти цілого світу думають, що значить, а через те нема в них ворога більш ненависного над німецьку соціал-демократію, нема для них цілі для нападів більш улюбленої над німців соціал-демократів. І в Росії, коли наші соціал-революціонери починають загравати з анархістами та рекламувати свою „революційність“, вони неодмінно намагаються витягти ті чи інші, дійсні чи гадані прогріхи німецьких соціал-демократів і зробити звідси висновок проти соціал-демократії.

Тепер підємо далі. В чім помилка міркувань анархістів? У тім, що вони, з огляду на цілком неправильні уявлення про хід громадського розвитку, не вміють зважити особливостей конкретного політичного (й економічного) становища в різних краях, що від нього-ж залежить специфічна вага для певної доби то одного, то другого засобу боротьби. Насправжки німецька соціал-демократія не тільки не стоїть на точці зору парламентаризму за всяку ціну, не тільки не підпорядковує всіх і всього парламентаризмові, а навпаки, якраз вона найкраще в міжнародній армії пролетаріату розгорнула таке позапарламентське знаряддя боротьби, як соціалістичну пресу, як професійні спілки, як систематичне використання народніх зборів, як виховування молоді в соціалістичному дусі і т. д. і т. ин.

У чім-же тут суть? А в тім, що для Германії певної доби сукупність цілої низки історичних обставин зробила з парламентаризму специфічне знаряддя боротьби; знаряддя не головне, не найвище, не значне, не істотне, як рівняти до інших, а якраз специфічне, найхарактерніше, до інших країв рівняючи. Уміння використати парламентаризм виявилось через те симптомом (не умовою, а симптомом) зразкової постановки цілої соціалістичної справи, на всіх його розгалуженнях, що ми згадали.

Перейдем од Германії до Росії. Кому спало-б до мисли цілком прирівняти умови однієї й другої країни, той наробив-би цілу низку величезних помилок. Але спробуйте поставити питання так, як повинен його ставити марксист: у чім специфічна особливість політики російських соціал-демократів цього моменту? Ми повинні зберегти та підсилити нелегальну партію,— як і перед революцією. Ми повинні неодмінно готувати маси до нової революційної

кризи, — як і в 1897—1903 роках. Ми повинні всіляко зміцнювати зв'язок партії з масою, розвивати і використовувати за-для соціалізму всякі робітничі організації, — як і завжди й скрізь усі соціал-демократичні партії. Специфічна особливість моменту це в саме спроба (та й невдала спроба) старого самодержавства розв'язати нові історичні завдання за допомогою октябристсько-чорносотенної Думи. Через те й специфічне завдання тактики для соціал-демократів є в тому, щоб використовувати цю Думу за-для своїх цілів, за-для розповсюдження ідей революції та ідей соціалізму. Не в тім суть, щоб це специфічне завдання особливо високе було, щоб воно широкі перспективи розгортало, щоб воно рівнялося, або хоч-би наближалось своєю вагою, до тих завдань, що виникали перед пролетаріатом, наприклад, у 1905—1906 роках. Ні. Суть у тім, що це єсть особливість тактики сьогоднішнього моменту, відзнака її від доби минулої й від доби прийдешньої (бо ця прийдешня доба, напевне, принесе нам специфічні завдання, складніші, вищі, цікавіші, ніж завдання використати III Думу). Не можна опанувати сучасного моменту, не можна розв'язати всю сукупність тих завдань, що він ставить перед соціал-демократичною партією, коли не розв'яжемо цього специфічного завдання моменту, коли не перетворимо чорносотенно-октябристську Думу на знаряддя соціал-демократичної агітації.

Одзовистські торохтії базикають, наприклад, слідом за більшовиками, про облік революційного досвіду. Але вони не розуміють, що кажуть. Вони не тямлять, що до обліку революційного досвіду входить оборона ідеалів і завдань, і методів революції зсередини Думи. Не зуміти зсередини Думи через наших партійних працівників, що можуть пройти і що вже пройшли до цієї Думи, відборонити ці ідеали, завдання й методи — це значить не вміти першого ступеня зробити в справі політичного обліку революційного досвіду (бо говорить тут, звісно, не за теоретичний облік досвіду, у книгах та в досліджах). Цим першим ступенем не вичерпується наше завдання аж ніяк і жадним побитом. Куди важніші, як перший ступінь, будуть ступені другий і третій, тоб-то перетворення досвіду, що його вже маси зважили, на ідейний багаж до нової історичної дії. Та коли самі ці одзовистські торохтії балакають за „міжреволюційну“ добу, то-б вони мусіли зрозуміти (коли-б уміли вони думати, вміли міркувати по-соціал-демократичному), що слово „міжреволюційний“ саме й означає такий, що висуває елементарні, попередні завдання на порядок денний. „Міжреволюційний“ є характеристика несталого, непевного становища, коли стара влада, переконавшись, що неможливо правити самим тільки старим знаряддям, пробує використати нове знаряддя в загальному оточенні старих порядків. Це суперечна в самій собі, неможлива спроба, що на ній самодержавство знов іде, неминучо йде до краху, знов веде нас до поновлення славетної доби й славетних боїв 1905 року. Але йде воно не так, як ішло 1897—1903 років, веде народ до революції не так, як вело перед 1905 роком. Ось оце „не так“ треба второпати вміти; треба вміти свою тактику змінити, додаючи до всіх основних, загальних, першорядних і найважливіших завдань революційної соціал-демократії ще одне, не дуже велике, але специфічне завдання цього моменту: революційно-соціал-демократично використати чорносотенну Думу.

Як і кожне нове завдання, це завдання здається труднішим за інші, бо воно вимагає від людей не просто повторити завчені ло-

зунги (одзовистам і Богданову більш як на це повторювання розуму не вистачає), а деякої вимагає воно ініціативи, розумової гнучкості, винахідливості, самостійної роботи над оригінальним історичним завданням. Але насправжки це завдання особливо трудним може здатися тільки таким людям, що не вміють самостійно думати й самостійно працювати: на ділі це завдання, як і кожне специфічне завдання моменту, легше за інші, бо можливість розв'язати його криється саме в умовах даного моменту. За „гострої та чимраз дужчої реакції“ розв'язати завдання, як-би справді серйозно поставити „інструкторські школи та групи“, тоб-то так поставити, щоб вони справді були зв'язані з масовим рухом, справді підпорядковані йому, — зовсім таки неможливо, бо поставлено те завдання по-дурному, поставили його люди, що списали формулювання цього завдання з хорошої брошурки, що зважає на умови іншого моменту. А розв'язати завдання, як-би підпорядкувати масовій партії та інтересам маси — промови, виступи, політику соціал-демократів у III Думі — можна. Це не легко, коли вважати за „легку“ справу повторення завченого, але дається здійснити. Хоч як-би ми напружували тепер усі сили партії, а такі не можемо розв'язати завдання соціал-демократичної (а не анархістської) постановки „інструкторських шкіл“ за даного „міжреволюційного“ моменту, бо щоб можна було розв'язати це завдання, треба зовсім інших історичних умов. Навпаки, напружуючи всі сили, ми розв'яжемо (і ми вже таки починаємо розв'язувати) завдання революційно-соціал-демократичного використання III Думи, — розв'яжемо його не на те, — о покривджені від усунення й покривджені від бога одзовисти й ультиматисти! — щоб звести парламент на якийсь високий п'єдестал, щоб проголосити „парламентаризм за всяку ціну“, а на те, щоб після того як розважеться „міжреволюційне“ завдання, яке відповідає сьогоднішньому „міжреволюційному“ моменту, — перейти до розв'язування вищих революційних завдань, котрі відповідатимуть завтрашньому, вищому, тоб-то більш революційному моменту.

III.

Особливо курйозні ці дурненькі вигуки Богданова й К-о про „парламентаризм за всяку ціну“ в більшовиків з точки зору дійсної історії одзовизму. Курйозно те, що про найбільшення парламентаризму загаласували якраз ті люди, котрі творили й творять окремий напрямок виключно на питанні про свій стосунок до парламентаризму! Як ви сами себе називаєте, шановні мої Богданов і К-о? Ви звете себе „одзовисти“, „ультиматисти“, „бойкотисти“. Богданов і досі не може намілюватися собою, як бойкотистом III Думи, і до своїх нечастих партійних виступів невідмінно додає підпис: „доповідач бойкотистів на липневій конференції 1907 року“. Колись давно один письменник підписувався: „дійсний державний радник і кавалер“. Богданов підписується: „доповідач бойкотистів“ — отже також кавалер!

За того політичного становища в червні 1907 року, коли Богданов обстоював бойкот, помилка була ще зовсім, зовсім невеличка. Та коли в липні 1909 р., виступаючи Богданов із свого роду маніфестом, не перестає милуватися своїм „бойкотизмом“ проти III Думи, то це вже зовсім безглуздо. І бойкотизм, і одзовизм, і ультиматизм — сами вже ці слова висловлюють, що з питання про стосунок до парламентаризму утворюється напрямок, і то з цього тільки питання.

А виділити себе в цьому питанні, продовжувати (два роки після того, як справу принципово розв'язала партія) виділяти себе в цьому питанні—це ознака безмежного туподумства. Саме ті, хто так робить, тоб-то „бойкотисти“ (1909 року), і одзовисти, і ультиматисти доводять тим самим, що мислять вони не по-соціал-демократичному, що парламентаризм вони зводять на особливий п'єдестал, що вони, зовсім як анархісти, створюють напрямок із окремих рецептів: бойкотувати таку й таку Думу, відкликати з такої й такої Думи, поставити ультиматум такій і такій фракції в Думі. Чинити так—це й означає бути карикатурним більшовиком. У більшовиків напрямком визначається загальним поглядом їхнім на російську революцію, і тисячу разів підкреслювали більшовики (немов-би заздалегідь попереджаючи політичних недоуків), що ототожнювати більшовизм із бойкотизмом або з бойовизмом—це недотепне перекручення й вульгаризування поглядів революційної соціал-демократії. Наш погляд на обов'язковість участі соціал-демократів у III Думі, наприклад, не минуло випливає з нашого погляду на сучасний момент, на спроби самодержавства зробити ступінь уперед на шляху до створення буржуазної монархії, на вагу Думи, як організації контр-революційних клас у репрезентативній установі загально-національного масштабу. Як анархісти виявляють парламентський кретинізм навиворіт, коли вони виділяють питання про парламент з усього суцільного питання про буржуазне суспільство взагалі і коли пробують створити напрямок з викриків, проти буржуазного парламентаризму скерованих (хоча критика буржуазного парламентаризму в принципі є однорідна з критикою буржуазної преси, буржуазного синдикалізму, то-що),—так наші одзовисти-ультиматисти-бойкотисти виявляють такий самий меншовизм навиворіт, коли вони виділяють себе в напрямку у питанні про засоби боротьби із збоченнями соціал-демократичної думської фракції (а не із збоченнями буржуазних літераторів, що мимохідь забігають до соціал-демократії, то-що).

До Геркулесових стовпів цей парламентський кретинізм навиворіт дійшов у славнозвісному міркуванні проводиря московських одзовистів, якого прикривав Богданов: відкликання фракції мусить підкреслити, що революцію не поховано! А Максимов¹⁾, не позичаючи в сірка очей, заявляє прилюдно: „одзовисти ніколи (о звісно, що ніколи!) не висловлювались у розумінні антипарламентаризму взагалі“.

Ми не одзовисти,—крічала ця компанія (Богданов та його прибічники). Але примусьте будлі-кого з них сказати своє слово про сучасне політичне становище і про завдання партії, і ви почуєте відразу всі одзовистські міркування, трошечки розбавлені (як ми в Богданова бачили) водичкою взуїтських застережень, додатків, замовчувань, пом'якшень, заплутувань, то-що.

Ми не круті, не формалісти, а люди революційної роботи. Нам важні не словесні різниці, які можна встановлювати між одзовизмом, ультиматизмом, „бойкотизмом“ (III Думи). Нам важний дійсний зміст соціал-демократичної пропаганди й агітації. І коли, прикриваючись більшовизмом, по нелегальних російських гуртках проповідують погляди, що нічого спільного не мають ні з більшовизмом, ні з соціал-демократизмом узагалі,—то люди, що заваджають цілком викрити ці погляди, цілком з'ясувати їх помилковість перед цілою партією,—такі люди чинять, як вороги пролетаріату.

¹⁾ Богданов і Максимов—одна й та сама особа. (Прим. ред.).

IV.

У питанні про боготворство ці люди також показали себе. Попирана редакція „Пролетарія“ ухвалила й оголосила дві постанови в цьому питанні: одну що-до самої справи, другу спеціально з приводу протесту Богданова. Питання, що-ж каже тепер цей Богданов у своєму „звідомленні“? Він пише „звідомлення“ на те, щоб сліди замести—цілком як той дипломат, що говорив, ніби язик людині дано на те, щоб свої думки ховати. Ширяться, мовляв, якісь „неправдиві відомості“ про „буцім-то боготворчий“ напрямок максимівської компанії та й годі.

„Неправдиві відомості“, кажете ви? О ні, мій любий, ви саме через те замітали тут сліди, що чудово знаєте цілковиту правдивість „відомостів“ про „боготворство“, яка є в „Пролетарія“. Ви чудесно знаєте, що ці „відомості“, як це й викладено в оголошеній постанові, стосуються насамперед до літературних творів, що а вашої літературної компанії виходять. Ці літературні твори зазначено з найповнішою точністю в нашій постанові; в ній не додано тільки,—не можна було додати в постанові,—що десь із півтора року серед провідних кол більшовиків висловлюється велике невдоволення з „боготворства“ ваших прибічників, і що саме на цьому ґрунті (крім ґрунту, вище вказаного) нова фракція карикатурних більшовиків позбавляла нас усякої можливості працювати—своїми вивертами, хитрощами, причіпками, претенсіями, клявзами.

Ні, а чи знаєте ви, що політика замітання слідів не завсіді вдається, а в нашій партії вона вам ніколи не вдається. Нема чого гуляти в піжмурки і манірно пробувати секрет зробити із того, що відомо кожному, хто цікавиться російською літературою й російською соціал-демократією. Є літературна компанія, котра за допомогою кількох буржуазних видавництв затопляє нашу легальну літературу систематичною пропагандою боготворства. До цієї компанії належить і Богданов. Проповідь ця зробилась систематичною саме за останні півтора роки, коли російській буржуазії на її контр-революційні цілі потрібно стало підживити релігію, скомпонувати релігію, прищепити народові або по-новому зміцнити в народі релігію. Проповідь „боготворства“ набрала через те громадського, політичного характеру. Як у добу революції цілувала й заціловувала буржуазна преса найзавзятіших меншовиків за їхнє кадетолюбство, так і в добу контр-революції цілує й заціловує буржуазна преса боготворців з-поміж—то не жарти—з-поміж марксистів і навіть з-поміж „також більшовиків“. І коли офіційний орган більшовизму в редакційній статті заявив, що більшовизмові не по дорозі з такою проповіддю (цю заяву в пресі зроблено після безлічи невдалих спроб листами й особистими розмовами спонукати, щоб припинено ганебну проповідь),—тоді тов. Богданов подав формальний писаний протест до редакції „Пролетарія“. Його, Богданова, обрав Лондонський з'їзд, і через те його „придбане право“ зламали ті, хто насмілювався офіційно відчу-ратись ганебної проповіді боготворства.

V.

Давно вже сказано, що лицемірство—це данина, котру порожчесності платить. Але цей вислів стосується до ділянки особистої морали. Що-до ідейно-політичних напрямків, то треба сказати, що

лицемірство—це та заслона, до якої вдаються групи, всередині не-однорідні, складені з різноманих елементів, що випадково зійшлися й почувають у собі мало сили на одвертий прямий виступ.

Склад нової фракції дається визначити те, що вона до цієї за-слони вдалася. Штаб фракції божественних одзовистів складається з невизнаних філософів, осміяних боготворців, одзовистів, що їх викрито на анархістському недоумстві і очайдушній революційній фразі, заблуд-ультиматистів, нарешті з (нечисленних, на щастя, в біль-шовицькій фракції) бойовиків, що поклали за недостойне для себе перейти до непомітної, скромної, зовнішнього блиску та „яскравості“ позбавленої, революційної соціал-демократичної роботи, що відповідає умовам та завданням „міжреволюційної“ доби, і їх задовольняє Богданов „яскравою“ фразою про інструкторські школи та групи... в 1909 році. Єдине, що під цю пору міцно з'єднає оті різнокаліберні елементи, це — гаряча ненависть до „Пролетарія“, ненависть, яку той цілком заслужив, ненависть за те, що ні одна спроба цих елементів виявити себе в „Пролетарія“ або здобути від нього хоч-би посереднє визнання, або найменшу оборону чи захист—не залишалася ні-коли без найгострішої одсічи.

„Покинь надію назавсіді“—от що говорив цим елементам „Про-летарій“ кожним своїм номером, кожними редакційними зборами, кожним виступом у будь-якій черговій питанні партійного життя.

І от, коли за чергові питання стали,—силою об'єктивних умов розвитку нашої революції та нашої контр-революції стали: на літе-ратурній ділянці—боготворство і теоретичні основи марксизму, а на ділянці політичної роботи—використовування ІІІ Думи і третьодум-ської трибуни з боку соціал-демократії,—тоді ці елементи згуртува-лися, і стався природний і неминучий вибух.

Як і кожний вибух, стався він раптом,—не в тому розумінні, щоб тенденції раніш не позначалися, щоб не було окремих проявів цих тенденцій, а в тому розумінні, що політичне скупчення різнокалібер-них тенденцій, а серед них і вельми далеких від політики тенденцій, сталося майже раптово. Широка публіка схильна через те, як і за-всіді, піддатися насамперед на обивательське поясіння нового розколу, ніби-то він стався через які-небудь негарні риси того чи иншого з керівників, через вплив закордону, гуртківщини і т. д. і т. и. Нема сумніву, що закордон, силою об'єктивних умов, ставши за не-минуче місце операційної бази всіх центральних революційних орга-нізацій, відбився на формі розколу. Нема сумніву, що на цій формі позначалися й особливості того літературного гуртка, який одним своїм боком увіходив до соціал-демократії. Ми називаємо обива-тельським поясінням не зваження цих обставин, котрі не спроможні нічого пояснити, опріч форми, приводів, „зовнішньої історії“ розколу,— а небажання чи неспроможність зрозуміти ідейно-політичну основу, коріння розколу.

Нерозуміння цих основ з боку нової фракції це також є дже-релом того, чому вона за старе прикриття вхопилася, замітаючи сліди, заперечуючи нерозривний звязок із одзовизмом, то-що. Нерозуміння цих основ призводить до того, що нова фракція спе-кулює на обивательському поясінні розколу та на оби-вательському спочутті.

Та й справді, хіба це не спекуляція на обивательським спочутті, коли Максимов і К-о жаліються тепер привселюдно, що їх „витуру-ють“ та „усувають“? Подайте милостинку вашого спочуття, Христа

ради, безневинно випертим, несправедливо усунутим. Що цей спосіб нескхибно правильно розрахований на обивательське спочуття,— це доводить той оригінальний факт, що навіть тов. Плеханов, ворог всякому боготворству, всякій „новій“ філософії, всякому одзовизмові й ультиматизмові, то-що, навіть т. Плеханов подав милостинку Христа ради, скориставшись з хнюпання Богданова, і прозвав більшовиків з цієї нагоди ще та ще раз „жестоковийними“ (немилосердними) (див. Плеханова „Дневник Соціал-Демократа“, серпень 1909).—Якщо Богданов навіть від Плеханова випрохав милостинку спочуття, то ви можете собі уявити, читачу, скільки сліз спочуття Богданову виточать обивательські елементи всередині соціал-демократії і коло соціал-демократії з приводу того, що „виперто“ й „усунуто“ добрих, добромисних і скромних одзовистів і боготворців.

Питання про „витурення“ й „усунення“ опрацьовує т. Максимов і з формального боку, і по суті справи. Гляньмо на це опрацьовання. З формального боку усунення Богданова є „протизаконне“, кажуть нам усунуті, і „ми не визнаємо цього усунення“, бо Богданова „обрав більшовицький з'їзд“, тоб-то більшовицька частина партійного з'їзду. Читаючи листок Богданова і Красина, публіка бачить тяжке обвинувачення („протизаконне усунення“), не маючи перед очима ні точного формулювання його, ні матеріалу, щоб можна було про справу судити. Але саме така є звичайна метода у певної сторони в закордонних розколах: затуманювати принципову розбіжність, прикривати її, замовчувати ідейні суперечки, ховати своїх ідейних друзів і галасувати що-мога більше про організаційні конфлікти, які публіка не спроможна точно розібрати і які не має права розбирати детально. Так поводитись рабчеські в 1899 році, галасуючи, що „еконімізм“ ніякого немає, а що Плеханов друкарню украв. Так поводитись меншовики р. 1903, галасуючи, що жадного повороту до рабчеськства в них нема, а що Ленін „викинув“ і „усунув“ Потресова, Аксельрода й Засуличку і т. д. Так поведуться люди, що спекулюють на закордонних охотниках до скандальчика, сенсації. Ні одзовизму нема, ні боготворства нема, а є „протизаконне усунення“ Богданова з боку „редакційної більшості“, котра бажає „залишити цілком у своїх руках“ „майно всієї фракції“—просимо до нашої крамнички, панове, ми вам оповімо за це що-найпикантніші речі...

Старий це спосіб, т.т. Богданове і Красине! Не можуть не злати собі шії ті політики, що до цього способу вдаються.

За „протизаконність“ кажуть наші „усунуті“ через те, що редакцію „Пролетарія“ вони вважають за неправосильну розвязувати питання про долю більшовицької фракції та її розкіл. Дуже добре, панове. Якщо редакція „Пролетарія“ і обрані на Лондонському з'їзді 15 більшовиків, членів Ц.К. і кандидатів до членів Ц.К., не мають права репрезентувати більшовицьку фракцію, то ви маєте цілковиту можливість заявити це прилюдно й повести кампанію за те, щоб скинути або переобрати це негодяще представництво. Так, провадили ви й цю кампанію, і тільки зазнавши деякої низької деяких невдач, ви за краще взяли скаржитися й хнюпати. Якщо ви піднесли питання про з'їзд або конференцію більшовиків, т.т. Богданове і Красине, то чому не казали ви публіці, що тов. „Ер“ декілька вже місяців тому вносив до Московського Комітету проєкт резолюції про те, щоб висловити недовіру „Пролетарію“ і скликати конференцію більшовиків, щоб новий ідейний центр більшовиків обрати?

Чому ви замовчали це, о несправедливо усунути?

Чому ви замовчали те, що резолюцію „Ера“ відкинуто всіма голосами проти нього одного?

Чому ви замовчали те, що в-осени 1908 року по всій петербурзькій організації, аж до низів, точилася боротьба на платформах двох течій у більшовизмі—одзовистів і одзовизмових ворогів, і при тому одзовисти зазнали поразки?

Богданову й Красинові кортить поскиглити перед публікою, бо вони не раз зазнавали у Росії поразки. І „Ер“, і петербурзькі одзовисти мали право провадити боротьбу проти більшовизму аж до низів, не чекаючи на жадну конференцію і не оголошуючи своїх платформ перед партією.

Але редакція „Пролетарія“, що з червня 1908 року оголосила одверту боротьбу одзовизмові, не мала права після року боротьби, після року дискусій, після року суперечок, конфліктів, то-що, після того як викликано з Росії трьох делегатів від областей, ще й скількох російських членів поширеної редакції, що не брали участі в жадній закордонній сутичці,—не мала права заявити те, що в, заявити, що Максимов відколовся від неї, заявити, що більшовизм нічого не має спільного з одзовизмом, ультиматизмом, боготворством.

Ні, досить уже ціві колотні! Фракція—це єсть вільна спілка одnodумців у середині партії, і після боротьби більше як цілий рік, боротьби і в Росії, і за кордоном, ми мали повне право, ми повинні були зробити остаточний висновок. І ми його зробили. Ви маєте повне право боротися проти нього, виставляти свою платформу, завойовувати їй більшість. Коли ви не робите цього, коли ви замість одвертої спілки з одзовистами, замість виставити спільну платформу, не перестаєте в піжмурки гуляти і спекулювати на дешевенькому закордонному „демократизмі“,—то ви матимете у відповідь тільки презирство, що його ви й зробили.

Ви провадите двоїсту гру. З одного боку, ви оповішаєте, що „Пролетарій“ уже цілий рік „суспіль“ провадить не більшовицьку лінію (і ваші прибічники в Росії не раз намагалися провести ці погляди в резолюціях П.К. і М.К.¹). З другого боку, ви бідкаєтесь про розквіт і відмовляєтесь визнати „усунення“. З одного боку, ви на ділі в цьому йдете рука в руку з одзовистами й боготворцями, а з другого боку—ви зрікаєтесь їх і удаєте примиренців—що бажать помирити більшовиків з одзовистами і боготворцями.

„Покиньте надію назавсіді!“ Ви можете завоювати собі більшість. Ви можете здобувати серед недостиглої частини більшовиків будь-які перемоги. На жадне примирення ми не підемо. Будуйте свою фракцію,—точніше, будуйте її далі, як ви вже почали це робити, але не обдурюйте партію, не обдурюйте більшовиків. Жадні конференції, жадні з'їзди в світі не замирять тепер більшовиків з одзовистами, ультиматистами й боготворцями. Ми сказали, і ми повторюємо ще раз: кожен соціал-демократ-більшовик і кожний свідомий робітник повинен зробити рішучий та остаточний вибір.

VI.

Ми показали, який є штаб нової фракції. Звідкіля можна некрутувати її армію? З буржуазно-демократичних елементів, що пристали до робітничої партії за революції. Пролетаріят скрізь і за-

¹) П. К.—Петербургський Комітет, М. К.—Московський Комітет. (Прим. ред.).

всіди некрутується споміж дрібної буржуазії, скрізь і завсіди буває зв'язаний з нею тисячами перехідних щаблів, гранів, відтінків. Коли робітнича партія росте особливо швидко (як це було в нас у 1905—1906 роках), до неї неминучо пристає безліч елементів, дрібно-буржуазним духом перейнятих. І в цьому нема нічого поганого. Історичне завдання пролетаріату перетравлювати, переучувати, перевищувати всі елементи старого громадянства, які воно йому в спадщину залишає в особі виходців споміж дрібної буржуазії. Але для цього треба, щоб пролетаріат перевиховав виходців, щоб він на них впливав, а не вони на нього. Дуже багато „соціал-демократів днів свободи“, вперше ставши соціал-демократами у дні захоплення, свята, в дні яскравих лозунгів, у дні перемог пролетаріату, що голову туманили навіть суто-буржуазній інтелігенції, почали серйозно учитися, вчитися марксизму, вчитися витриманій пролетарській роботі, — вони завсіди залишаються соціал-демократами й марксистами. Інші не встигли або не вміли перейняти від пролетарської партії нічого, окрім кількох завчених слів, механічно засвоєних „яскравих“ лозунгів, пари фраз про „бойкотизм“, „більшовизм“ і т. д. Коли такі елементи надумали робітничій партії свої „теорії“ накидати, свій світогляд, тоб-то свою обмеженість, розкіл із ними став неминучий.

Доля бойкотистів III Думи чудово показує на наочному прикладі різницю між тими й цими елементами.

Більшість більшовиків, широ захоплені бажанням безпосередньої й негайної боротьби з героями 3-го червня, схилилися до бойкоту III Думи, але дуже швидко зуміли справитися з новим становищем. Вони не товкли заучених слів, а уважно приглядалися до нових історичних умов, вдумувалися в те, чому життя пішло так, а не інакше, працювали головою, а не тільки язиком, провадили серйозну й витриману пролетарську роботу, і вони швидко зрозуміли все безглуздя, все убозтво „одзовизму“. Інші вчепилися за слова, заходилися компонувати з неперетравлених слів „свою лінію“, почали кричати про „бойкотизм, одзовизм, ультиматизм“, почали цим криком замінити пролетарсько-революційну роботу, що їм диктують дані історичні умови, почали набирати нову фракцію з усіх і всяких нестиглих елементів більшовизму. Щасливої дороги, шановні! Ми зробили все, що могли, щоб навчити вас марксизму й соціал-демократичної роботи. Ми оголошуємо тепер найбільш рішучу й непримиренну війну і ліквідаторам справа, і ліквідаторам ізліва, що розбещують робітничу партію теоретичним ревізіонізмом та міщанськими методами політики й тактики.

Із статті:

„ЗАВДАННЯ ПРОЛЕТАРІАТУ В НАШІЙ РЕВОЛЮЦІЇ“.

(ПРОЕКТ ПЛАТФОРМИ ПРОЛЕТАРСЬКОЇ ПАРТІЇ).

Яка повинна бути назва нашої партії, щоб вона була науково-правильна й політично допомагала прояснювати свідомість пролетаріату.

Переходжу до дальшого, — до назви нашої партії. Ми повинні називатися комуністичною партією, як називали себе Маркс і Енгельс. Ми повинні повторити, що ми марксистки й беремо за основу „Комуністичний Маніфест“, що його перекурили й зрадили соціал-демо-

крати в двох головних пунктах: 1) робітники не мають батьківщини: „оборона батьківщини“ в імперіялістичній війні це зрада соціалізму; 2) науку марксизму про державу перекутив II Інтернаціонал.

Назва „соціал-демократія“ з наукового погляду хибна, як це не раз показував Маркс, між иншим, у „Критиці Готської програми“ р. 1875, і як це популярніше повторив Енгельс р. 1894. Від капіталізму людство може перейти безпосередньо тільки до соціалізму, тоб-то до спільного володіння засобами виробництва й до розподілу продуктів, відповідно до роботи кожного. Наша партія дивиться далі: соціалізм неминучо повинен поволі перетворитися на комунізм, що на його прапорі стоїть: „Кожний—як до спромоги, кожному—як до потреби!“

Такий мій перший довід.

Другий: з наукового погляду хибна й друга частина назви нашої партії (соціал-демократія). Демократія є одна з форм держави. Тимчасом ми, марксисты, вороги всякій державі.

Проводирі II (1889—1914) Інтернаціоналу, пан Плеханов, Кавцький і подібні до них, звulгаризували та перекутили марксизм.

Марксизм відрізняється від анархізму тим, що визнає, що держава необхідна для переходу до соціалізму, — але-ж (і цим він відрізняється від Кавцького й К-о) не така держава, як звичайна парламентарна буржуазна демократична республіка, а така, як Паризька Комуна 1871 р., як Ради Робітничих Депутатів 1905 й 1917 рр.

Мій третій довід: життя створило, революція створила вже на ділі в нас, хоч і в незначній, зародковій формі, саме цю нову „державу“, що не є держава у властивому розумінні цього слова.

Це вже справа практики мас, а не тільки теорії проводирів.

Держава у властивому розумінні є командування над масами з боку загонів озброєних людей, від народу відокремлених.

Наша нова держава, що оце народжується, є також держава, бо нам потрібні загони озброєних людей, потрібен якнайбільший порядок, потрібне нещадне придушення насильством усяких спроб контр-революції—і царатської, і гучковсько-буржуазної.

Але наша нова держава, що оце народжується, не є вже держава у властивому розумінні слова, бо в низці місцевостей Росії ці загони озброєних людей є сама маса, увесь народ, а не хтось над ним поставлений, від нього відокремлений, упривілейований, практично незмінний.

Не назад треба дивитись, а наперед, не на ту демократію звичайно-буржуазного типу, що зміцнювала панування буржуазії за допомогою старих, монархічних органів правування, поліції, армії, бюрократії.

Треба дивитися наперед, туди, де народжується нова демократія, що вже перестав бути демократією, бо демократія є панування народу, а озброєний народ не може панувати сам над собою.

Слово демократія не тільки хибне з наукового погляду, як застосувати його до комуністичної партії. Воно тепер, після березня 1917 р., є та шора, яку чепляють на очі революційному народові, і яка заваджає йому вільно, сміливо, самочинно будувати нове: Ради Робітничих, Селянських і всяких інших Депутатів, як єдину владу в „державі“, як передвісника „одмирання“ всякої держави.

Мій четвертий довід: треба зважати на об'єктивне світове становище соціалізму.

Воно не таке, як було 1871—1914 рр., коли Маркс і Енгельс свідомо мирилися з хибним опортуністичним терміном: „соціал-демократія“. Бо тоді, після поразки Паризької Комуни, історія поставила на порядок денний: повільну організаційно-просвітню роботу. Іншої не було. Анархісти не тільки теоретично цілком не мали рації (та й не мають), а й економічно та політично. Анархісти хибно оцінили момент, не зрозумівши світової ситуації: англійський робітник, що його розбещено імперіалістичними прибутками, розбита Комуна в Парижі, буржуазно-національний рух, який щойно (1871 р.) переміг у Німеччинні, напівкріпацька Росія, що спить одвічним сном.

Маркс і Енгельс правильно зважили момент, зрозуміли міжнародню ситуацію, зрозуміли завдання повільного наближення до початку соціальної революції.

Зрозуміймо-ж і ми завдання й особливості нової доби. Не наслідуймо тих біда, а не марксистів, що про них Маркс казав: „я сіяв дракони, а збиранка дала мені блохи“.

Об'єктивна необхідність капіталізму, що перетворився на імперіалізм, породила імперіалістичну війну. Війна завела все людство на край провалля, загинули цілої культури, здичавіння й загинули ще мільйонів людей, мільйонів без ліку.

Виходу нема, крім пролетарської революції.

І в такий момент, коли ця революція починається, коли вона робить свої перші несміливі, нетверді, несвідомі, надто довірливі до буржуазії ступені,— у такий момент більшість (це правда, це факт) „соціал-демократичних“ проводирів, „соціал-демократичних“ парламентарів, „соціал-демократичних“ газет,— адже-ж саме такі є органи впливу на маси,— більшість їх зрадила соціалізм, передалась до „своїї“ національної буржуазії.

Маси збентежені, збиті з пантелику, обдурені від цих проводирів.

І ми будемо заохочувати до цього обдурювання, полегшувати його, додержуючись тої старої та застарілої назви, яка так само згнила, як згнив і II Інтернаціонал!

Хай „багато“ робітників розуміють соціал-демократію почесному. Пора навчитися відрізняти суб'єктивне від об'єктивного.

Суб'єктивно ці робітники соціал-демократи— найвірніші проводирі пролетарських мас.

А об'єктивне, світове становище таке, що стара назва нашої партії полегшує обдурювати маси, гальмує рух наперед, бо на кожному ступені, у кожній газеті, у кожній парламентській фракції маса бачить проводирів, тоб-то людей, що їх слова чутніші, вчинки видніші,— і всі вони „також-соціал-демократи“, усі вони „за єдність“ із зрадниками соціалізму, із соціал-шовіністами, усі вони подають до оплати старі векселі, що їх видала „соціал-демократія“...

А які доводи проти?.. „Змішають із анархістами-комуністами“...

Чому не боїмося ми, щоб не змішано нас із соціал-націоналами, з соціал-лібералами, з радикалами-соціалістами, найбільш передовою й найспритнішою що-до буржуазного обдурювання мас буржуазною партією у французькій республіці?.. „Маси звикли, робітництво „вподобало“ свою соціал-демократичну партію“...

Оце єдиний довід, але-ж цей довід відкидає геть і марксистську науку, і завдання завтрішнього дня в революції, і об'єктивне становище світового соціалізму, і ганебний крах II Інтернаціоналу, і псу-

вання практичної справи з боку зграй „також-соціал-демократів“, що оточують пролетарів.

Це довід рутини, довід сплячки, довід інерції.

А ми хочемо перебудувати світ. Ми хочемо кінчити світову імперіалістичну війну, що в неї сотні мільйонів людей втягнуто, що в неї інтереси сотень і сотень мільярдів капіталу заплутано, і котру не можна кінчити справді демократичним миром, не зробивши найбільшої в історії людства пролетарської революції.

І ми боїмося сами себе. Ми тримаємось за „звичну“, „любю“, брудну сорочку...

Пора скинути брудну сорочку, пора чисту білизну надягти.

10 квітня 1917 року.

Із статті:

ПРО „ЛІВЕ“ ПУСТУВАННЯ ТА ПРО ДРІБНОБУРЖУАЗНІСТЬ.

I.

Як величина політична, або-ж така, що на політичну роль претендує, група „лівих комуністів“ подала нам свої „тези про біжучий момент“. Це — гарний марксіський звичай, давати зв'язаний і суцільний виклад основ своїх поглядів і своєї тактики. І ця гарна марксіська звичка допомогла викрити помилку наших „лівих“, бо вже одна спроба аргументувати, — а не декламувати, — викриває неспроможність аргументації.

Насамперед упадає в око надмір усяких кивів, натяків, викрутів з приводу старого питання, чи правильно ми зробили, що склали мир у Бересті. Прямо поставити це питання „ліві“ не зважились, і кумедно борсаються, нагромаджуючи доводи один на одного, виловлюючи міркування, вишукуючи різні „з одного боку“ і „з другого боку“, розпливаються думками по всіх предметах, і ще по багатьох інших, стараючись не бачити, як вони сами себе б'ють. Число 12 голосів на з'їзді партії проти миру, при 28 за мир, „ліві“ запопадливо наводять, а те, що з багатьох сотень голосів на більшовицькій фракції з'їзду Рад за них подано менш як одну десяту, скромно замовчують. Створюють „теорію“, що мир здійснили „потомлені й декласовані“, проти миру „були робітники й селяни економічно більш життєвих і ліпше забезпечених хлібом південних країв“. Як не сміятися з цього? Про голосування Всеукраїнського з'їзду Рад за мир — ані слова, про соціальний і класовий характер типового дрібно-буржуазного й декласованого політичного конгломерату в Росії, що був проти миру (партії лівих есерів), — ані півслова. Суто дитяча манера кумедними поясненнями „під науковість“ прикривати свій крах, прикривати факти, що просте їх зведення показало-б, що саме декласовані інтелігентські партійні „вершки“ й вершечки заперечували мир лозунгами революційної дрібно-буржуазної фрази, що якраз маси робітників і висискуваного селянства здійснили мир.

Через усі наведені заяви й викрути „лівих“ у справі війни й миру проста й ясна правда усе-таки второвує собі шлях. „Замирення“, — примушені визнати автори тез, — „зменшило поки-що прагнення імперіалістів до міжнародного порозуміння“ (це викладено неточно в „лівих“, але спинятися на цих неточностях тут не місце).

„Замирення вже призвело до загострення боротьби між імперіялістичними державами“.

Ось це — факт. Оце має вирішне значіння. Ось чому вороги замиренню були об'єктивно іграшкою в руках імперіялістів, були в них у пастці. Бо поки не знялася міжнародня соціалістична революція, що охоплює кілька країн, така сильна, щоб вона могла перемогти міжнародній імперіялізм, доти безпосередній обов'язок соціалістів, що перемогли в одній (надто відсталій) країні, не приймати бою з імперіялістичними велетнями, старатись уникати бою, вичікувати, поки герць між імперіялістами ще більше знесилить їх, ще більше наблизить революцію в інших краях. Цієї простої істини не зрозуміли в січні, в лютому й у березні наші „ліві“; вони бояться визнати її одверто, і тепер вона пробиває собі стежку через усі їхні безладні: „з одного боку, не можна не визнати, з другого боку — треба признатись“.

„Протягом найближчої весни й літа, — пишуть „ліві“ в своїх тезах, — повинен початися крах імперіялістичної системи, котрий, в разі перемоги німецького імперіялізму за теперішньої фази війни, можна тільки відстрочити, і він прибере тоді ще гостріших форм“.

Формулування тут ще більш дитяче-неточне, дарма що вони бавляться в науковість. Дітям властиво „розуміти“ науку так, ніби-то вона може визначити, якого року, на-весні й улітку чи в-осени й узимку „повинен“ „початися крах“.

Це — смішне намагання довідатися про те, чого знати не можна. Жаден серйозний політик ніколи не скаже, коли „мусить початися“ той чи инший крах „системи“ (тим паче, що крах системи вже почався, а мова йде про момент вибуху в окремих краях). Але крізь дитячу безпорадність формулування пробиває собі стежку безперечна істина: вибухи революції по інших, більш передових краях ближчі до нас тепер, за місяць після „перепочивку“, що почався з моменту миру, ніж вони були місяць, півтора тому.

Значить?

Значить цілком мали рацію і дістали вже виправдання від історії прихильники миру, котрі витлумачували охотникам до ефектного, що треба вміти зважити відношення між силами й не допомагати імперіялістам, полегшуючи їм бій із соціалізмом, коли соціалізм іще кволий і коли запевне шанси бою для соціалізму не вигідні.

Але про відношення між силами, про зваження його наші „ліві“ комуністи, — котрі люблять також називати себе „пролетарськими комуністами“, бо в них дуже мало пролетарського й надто багато дрібнобуржуазного, — про це вони не вміють думати. Тут стриженень марксизму й марксівської практики, а вони проходять мимо „стрижня“ з „гордовитими“ фразами на такий ось зразок:

„...Закріплення в масах бездіяльної „психології миру“ є об'єктивний факт політичного моменту“...

Адже-ж це просто перлина! Після трьохлітньої преболівної і щонайреакційнішої війни, народ одержав, завдяки радянській владі та її доцільній тактиці, що не збивається на ляскучі фрази, зовсім малесенький, нетривкий і далеко неповний перепочивок, а „ліві“ інтелігентики з препишністю захопаного в себе Нарциса глибокодумно прорікають: „закріплення (!!!) в масах (???) бездіяльної (!!!???) психології миру“. Хіба не мав я рації, коли сказав на партійному з'їзді, що газеті чи журналові „лівих“ слід-би називатись не „Комуніст“, а „Шляхтич“?

Хіба може комуніст, як він хоч трохи розуміє умови життя й психіку трудящих, визискуваних мас, хіба може він скочуватись до такого погляду типового інтелігента, дрібного буржуа, декласованого, з настроями панича чи шляхтича, — до погляду, що „психологію миру“ вважає за „бездіяльну“, а махання картоновим мечем вважає за „діяльність“? Бо це саме і є махання картоновим мечем, коли наші „ліві“ обминають загально відомий факт, ще раз війною на Україні доведений, що змучені трьохлітньою війною народи воювати без перепочивку не можуть, що війна, коли нема сили організувати її в національному масштабі, спричиняється часто-густо до психології дрібновласницького розпаду, а не пролетарської залізної дисципліни. Ми бачимо в журналі „Коммунист“ на кожнім ступені, що наші „ліві“ зовсім не розуміють, що то таке пролетарська залізна дисципліна та підготовка її, що вони наскрізь перейнялися психологією декласованого дрібнобуржуазного інтелігента.

II.

Та може фрази „лівих“ про війну—це просто дитячий запал, що скерований до того-ж на минуле й через те аж ніякого значіння політичного не має? Так обороняє дехто наших „лівих“. Але це неправильно. Як претендувати на політичне керівництво, то треба вміти продумати політичні завдання, а відсутність цього перетворює „лівих“ на цілком безхарактерних проповідників хитання, що об'єктивно тільки одне має значіння: своїм хитанням „ліві“ допомагають імперіялістам спровокувати Російську Радянську Республіку на запевне неvigідний їй бій, допомагають імперіялістам затягти нас у пастку. Слухайте:

„...Російська робітничка революція не може „зберегти себе“, зійшовши з міжнароднього революційного шляху, увесь час уникаючи бою й відступаючи перед натиском міжнароднього капіталу, роблячи „поступки“ „вітчизному капіталові“. З цього погляду конче потрібно: провадити рішучу класову міжнародню політику, що поєднувала-б міжнародню революційну пропаганду словом і ділом, і зміцнити органічні звязки з міжнароднім соціалізмом, а не з міжнародньою буржуазією“...

Про вихватки, які тут є що-до внутрішньої політики, скажемо окремо. Але погляньте на це буяння фрази поруч із боязливістю на ділі в царині зовнішньої політики. Яка саме тактика є обов'язкова в даний момент для кожного, хто не хоче бути зняряддям імперіялістичної провокації й лізти в пастку. На це запитання кожний політик повинен дати ясну й просту відповідь. Відповідь нашої партії відома: в даний момент відступати, уникати бою. Наші „ліві“ не наважуються сказати інакше і стріляють у повітря: „рішуча“ класова міжнародня політика“!

Це значить — обдурювання мас. Хочете воювати зараз, то кажіть це просто. Не хочете відступати зараз, то кажіть просто. Бо інакше ви як до об'єктивної своєї ролі — зняряддя імперіялістичної провокації. А суб'єктивно ваша „психологія“ є психологія оскаженілого дрібного буржуа, що бундючиться й хвалиться, але чудово почуває, що пролетар має рацію; відступаючи й стараючись відступити організовано, пролетар має рацію, уважаючи, що поки ще сили нема, то треба відступати (перед західним і східним імперіялізмом), хоч-би до Уралу, бо це єдиний шанс виграти для періоду наспівання рево-

люції на Заході, — революції, котра „не повинна“ (всупереч верзінню „лівих“) початись „на-весні чи влітку“, але котра що-місяця чим-раз ближчає та ймовірнішає.

„Своєї“ політики в „лівих“ нема: заявити, що не треба відступати за раз, вони не на смілюються. Вони крутяться й виляють, граючи словами, підсовують пигання про те, щоб „повсякчасно“ бою уникати, замість питання про те, щоб уникати бою в даний момент. Вони пускають із мила баньки: „міжнародня революційна пропаганда ділом“!! Що це значить?

Це може значити тільки одне з двох: або це ноздровщина, або це агресивна війна, щоб повалити міжнародній імперіалізм. Сказати одверто таку нісенітницю не можна, а через те й доводиться „лівим“ комуністам ховатись за ляскучі та порожні фрази, щоб їх не засміяв кожен свідомий пролетар: ачей, мовляв, неуважний читач не помітить, що воно таке власне значить: „народня революційна пропаганда ділом“.

Кидатись гучними фразами — це властивість декласованої дрібнобуржуазної інтелігенції. Організовані пролетарі й комуністи за таку „манеру“ каратимуть, мабуть, принайменш глузуванням та проганятимуть із усякої відповідальної посади. Треба казати масам гірку правду одверто, ясно, просто: можливо, і навіть імовірно, що військова партія ще раз подужає в Німеччині (в розумінні переходу в наступ на нас зараз-же), і що Німеччина разом із Японією, за формальною чи мовчазною згодою, ділитимуть і душитимуть нас. Наша тактика, коли ми слухати крикунів не хочемо, така: вичікувати, відтягати, уникати бою, відступати. Коли ми зовсім одкинемо крикунів і „підтягнемось“, створивши справді залізну, справді пролетарську, справді комуністичну дисципліну, то ми маємо серйозні шанси виграти багато місяців. І тоді, відступаючи навіть (у найгіршому з гірших випадків) до Уралу, ми полегшимо нашому союзникові (міжнародньому пролетаріатові) можливість прийти нам на допомогу, можливість „покрити“ (висловлюючись спортивною мовою) дистанцію між початком революційних вибухів та революцією.

Така й тільки така тактика на ділі зміцнює звязок одного загону міжнароднього соціалізму, що на якийсь час став ізольований, з іншими загонами; а в вас, милі мої „ліві комуністи“, виходить, правду казавши, тільки „зміцнення органічного звязку“ одної ляскучої фрази з другою ляскучою фразою. Поганий це „органічний звязок“!

І я вам поясню, мої милі, чому це нещастя з вами трапилося: тому, що ви революційні лозунги більше вчите на пам'ять, аніж продумуєте їх. Через це ви слова „оборона соціалістичної батьківщини“ берете в лапки, котрі, очевидно, мають свідчити про ваше силкування іронізувати, але на ділі це виявляє просто розгартіаш у голові. Ви звикли вважати „оборонство“ за ганебну й бридку річ, ви запам'ятали й завчили це, ви проказували це на пам'ять так запопадливо, що дехто з вас договорився до нісенітниць, ніби оборона батьківщини за імперіалістичної доби є річ недопустима (на ділі-ж вона не допустима тільки в імперіалістичній, реакційній війні, що провадить буржуазія). Але ви не продумали, через що й коли огидне буває „оборонство“.

Визнавати оборону батьківщини, це значить визнавати, що війна є законна й справедлива. Законна й справедлива з якого погляду? Тільки з погляду соціалістичного пролетаріату та його боротьби за своє визволення; иншого погляду ми не визнаємо. Коли війну прова-

дить класа визискувачів, щоб зміцнити своє панування як класи, — це злочинна війна, і „оборонство“ в такій війні є гидота й зрада соціалізму. Коли війну провадить пролетаріят, що подолав у себе буржуазію, провадить її в інтересах зміцнення й розвитку соціалізму, — тоді війна законна й „священна“.

Ми—оборонці після 25-го жовтня 1917 р. Я казав це не раз цілком виразно, і заперечувати це ви не наважуваетесь. Саме щоб „зміцнити звязки“ з міжнародним соціалізмом, обов'язково треба обороняти соціалістичну батьківщину. Руйнує звязки з міжнародним соціалізмом той, хто легковажно ставився-б до оборони того краю, де вже переміг пролетаріят. Коли ми були представниками пригніченої класи, ми не ставилися легковажно до оборони батьківщини за імперіалістичної війни, ми принципово відкидали таку оборону. Коли ми зробилися представниками пануючої класи, що почала організувати соціалізм, ми вимагаємо від усіх серйозно ставитись до оборони краю. Серйозно ставитись до оборони краю, це значить ґрунтовно готуватись і добре зважувати відношення між силами. Коли сил запевне мало, то найважливішим способом оборони є відступати всередину краю. А в „лівих комуністів“ нема й натяку на те, що вони розуміють, яке значіння має відношення між силами.

Коли ми були принциповими ворогами оборонства, то ми мали право висміювати тих, хто хотів „зберегти“ свою батьківщину для-ради ніби-то соціалізму. Коли ми здобули право бути пролетарськими оборонцями, тоді вся постановка питання ґрунтовно міняється. Нашою повинністю стає—як-найобережніше обраховувати сили, як-найретельніше зважувати те, чи встигне надійти наш союзник (міжнародний пролетаріят). Інтерес капіталу—розбити ворога (революційний пролетаріят) нарізно, частками, поки ще не об'єдналися (на ділі, тоб-то почавши революцію) робітники всіх країв. Нам треба зробити все що можна, використати навіть найменший шанс, щоб відтягти останній бій до моменту (або „до після“ моменту) такого об'єднання революційних загонів одної великої міжнародньої армії.

III.

Переходимо до нещасливих пригод наших „лівих“ комуністів у царині внутрішньої політики. Трудно без посмішки читати такі фрази в тезах про біжучий момент:

„Планово використати зацілілі засоби виробництва можна тільки тоді, коли провадитиметься як-найрішучіше усуспільнення“... „Не капітулювати перед буржуазією та її дрібнобуржуазними інтелігентськими попихачами, а добивати буржуазію та остаточно подолати саботаж“...

Любі мої „ліві комуністи“, як-же багато в них рішучости і як мало вони міркують! Що це значить: „як-найрішучіше усуспільнення“?

Можна бути рішучим чи нерішучим у питанні про націоналізацію, конфіскацію. Але вся суть у тім, що не до-ить навіть найбільшої в світі „рішучости“ для переходу від націоналізації й конфіскації до усуспільнення. В тім-то біда й наших „лівих“, що вони цим найважчим сполученням слів: „як-найрішучіше... усуспільнення“ виявляють, що вони зовсім не розуміють стрижня справи, стрижня в „біжучому“ моменті. У тому-то й лихо „лівих“, що вони не помітили самої суті „біжучого моменту“, переходу від конфіскацій (переводячи їх, головною властивістю політики є рішучість) до усуспіль-

нення (щоб перевести його, від революціонера вимагається иншої властивості).

Учора стрижнем поточного моменту було те, щоб яко-мога рішучіше націоналізувати, конфіскувати, бити й добивали буржуазію, ламати саботаж. Сьогодні тільки сліпі не бачать, що ми більше націоналізували, конфіскували, набили й наламали, ніж устигли підрахувати. А усуспільнення якраз тим і відрізняється від звичайної конфіскації, що конфіскувати можна маючи саму тільки „рішучість“, не вмійучи до ладу зважувати, гаразд розподілити, а усуспільнити без такого вміння не можна.

Нашою історичною заслугою було те, що ми були вчора (й будемо завтра) рішучі, конфіскувавши, добивавши буржуазію та ламаючи саботаж. Сьогодні писати про це в „тезах поточного моменту“—це значить обернутись лицем до минулого й не зрозуміти переходу до прийдешнього.

„Остаточне зламання саботажу“. Знайшли завдання! Та-ж саботажників ми зовсім досить „зламали“. Бракує нам зовсім, зовсім иншого: підрахунку, куди й яких саботажників треба поставити, організації своїх сил для догляду, скажем, одного більшовицького керівника чи контролера над сотнею саботажників, що йдуть до нас на службу. За такого становища кидатися фразами „як-найрішучіше усуспільнення“, „добивання“, „остаточне зламання“, це значить улучати пальцем у небо. Дрібнобуржуазному революціонерові властиво не помічати, що для соціалізму не досить добивання, ламання, то-що, — цього досить для дрібного власника, що розлючений проти великого, — але пролетарський революціонер ніколи-б не допустився такої помилки.

Коли слова, що ми навели, викликають посмішку, то просто вже гомеричний регіт викликає відкриття „лівих комуністів“, ніби-то Радянській республіці, за „право-більшовицького ухилу“, загрожує „еволюція в бік державного капіталізму“. Оце вже справді, можна сказати, налякали! І запопадливо повторюють „ліві комуністи“ і в тезах і в статтях це грізне відкриття...

А того й не подумали, що державний капіталізм був-би кроком наперед проти теперішнього становища в нашій Радянській республіці. Коли-б, наприклад, через півроку в нас установився державний капіталізм, це був-би величезний успіх і найпевніша запорука тому, що за рік у нас остаточно зміцниться й стане непереможним соціалізм.

Я уявляю собі, з яким благородним обуренням одсахнетесь „лівий комуніст“ од цих слів і яку „убійчу критику“ скерує він перед робітниками проти „право-більшовицького ухилу“. Як? У Радянській Соціалістичній республіці перехід до державного капіталізму був-би кроком уперед? Чи це-ж не зрада соціалізму?

Саме тут є корінь економічної помилки „лівих комуністів“. Саме на цьому пункті треба докладніше спинитись.

По-перше, ліві комуністи не зрозуміли, який саме є той перехід од капіталізму до соціалізму, що дає нам право й підстави зватися Соціалістичною Радянською Республікою.

По-друге, вони виявляють свою дрібнобуржуазність саме тим, що не бачать дрібнобуржуазної стихії, як головного ворога соціалізму в нас.

По-третє, висуваючи страховище „державного капіталізму“, вони виказують, що не розуміють радянської держави, її економічної відмінності від буржуазної держави.

Розгляньмо всі ці три обставини.

Не було ще, здається, такої людини, котра, порушуючи питання про економіку в Росії, заперечувала б перехідний характер цієї економіки. Жаден комуніст не заперечував, здається, й того, що назва „Соціалістична Радянська Республіка“ означає, що Радянська влада твердо поклала здійснити перехід до соціалізму, а зовсім не визнання нових економічних порядків за соціалістичні.

Але що-ж значить слово перехід? Чи не значить воно, як застосувати його до економіки, що в теперішнім ладі є елементи, часточки, шматочки і капіталізму, і соціалізму? Усяке скаже, що так. Але не всяке, сказавши це, міркує про те, які-ж саме елементи різних громадсько-економічних укладів є тепер у Росії. А в цьому ввесь стрижень питання.

Перелічимо ці елементи:

- 1) патріархальне, тоб-то в великій мірі натуральне, селянське господарство;
- 2) дрібне товарове виробництво (сюди належить більшість селян з-поміж тих, що продають хліб);
- 3) приватно-господарський капіталізм;
- 4) державний капіталізм;
- 5) соціалізм.

Росія така велика й така строката, що всі ці різноманітні типи соціально-економічного укладу перехрещуються в ній. Своєрідність становища саме в цьому.

Виникає питання, які-ж саме елементи переважають? Ясна річ, що в дрібноселянській країні переважає й не може не переважати дрібнобуржуазна стихія; більшість, і величезна більшість хліборобів,—це дрібні товаро-виробники. Оболонку державного капіталізму (хлібна монополія, підконтрольні підприємці й торговці, буржуазні кооператори) розривають у нас то тут, то там спекулянти, і головним предметом спекуляції є хліб.

Головна боротьба розгортається саме тут. Між ким і ким відбувається ця боротьба, коли говорити термінами економічних категорій, як от „державний капіталізм“? Між четвертим і п'ятим шаблем у тому порядку, як я їх щойно перелічив? Звісно, ні. Не державний капіталізм бореться тут із соціалізмом, а дрібна буржуазія плюс приватно-господарський капіталізм борються разом, вкупі, і проти державного капіталізму, і проти соціалізму. Дрібна буржуазія ставить опір усякому державному втручанню, облікові й контролеві, як державно-капіталістичному, так і державно-соціалістичному. Це зовсім незаперечний факт дійсності, в нерозумінні котрого й є корінь економічної помилки „лівих комуністів“. Спекулянт, мародер од торгівлі, підривач монополії—ось хто наш головний „внутрішній“ ворог, ворог економічним заходам Радянської влади. Коли 125 років тому французьким дрібним буржуа—як-найзавзятішим і як-найширишим революціонером—можна було ще вибачити намагання подолати спекулянтів скаранням окремих, небагатьох „обранців“ ще й громами декламації, то тепер з боку яких-небудь лівих с.-р. суто фразерське ставлення до справи в кожного свідомого революціонера викликає тільки огиду. Ми чудесно знаємо, що економічною основою спекуляції є дрібновласницький шар—надзвичайно широкий у Росії, і приватно-господарський капіталізм, що в кожному дрібним буржуа свого агента має. Ми знаємо, що мільйони мацків цієї дрібнобуржуазної гідри захоплюють то тут, то там окремі перевірки робітників, що спекуляція, за м і с т ь

державної монополії, вдирається в усі щілини нашого соціально-економічного життя.

Хто цього не бачить, той якраз своєю сліпотою й виявляє те, що він у полоні в дрібнобуржуазних забобонів. Саме такі й є наші „ліві комуністи“, що на словах (і з свого широкого переконання, розуміється) є нещадні вороги дрібної буржуазії, а на ділі їй тільки й допомагають, їй тільки й служать, її тільки погляди й висловлюють, борючись — у квітні 1918 р.!! — проти „державного капіталізму“! Влучили пальцем у небо.

Дрібний буржуа має про запас кілька тисяч грошенят, назбраних „правдою“, а ще більше неправдою за війни. Такий економічний тип є характерний, як основа спекуляції й приватно-господарського капіталізму. Гроші, це — свідоцтво на одержання суспільного багатства, і багатомільйонний шар дрібних власників цупко тримає це свідоцтво, ховає його від „держави“, в жадний соціалізм і комунізм не вірить, „відсиджуючись“ від пролетарської бурі. Або ми підпорядкуємо своєму контролю й обліку цього дрібного буржуа (ми могли б це зробити, коли зорганізуємо бідноту, тоб-то більшість людности чи напівпролетарів, навколо свідомого пролетарського авангарду), або він скине нашу робітничу владу конче й неминучо, як скидали революцію Наполеони й Кавеньяки, що саме на цім дрібно-власницькім ґрунті й зростають. Так стоїть справа. Тільки ліві есери за балаканиною про „трудове“ селянство не бачать цієї простої й ясної правди, та хто-ж серйозно зважає на лівих есерів, що потонули в балаканині?

Дрібний буржуа, що приховує тисячі, — ворог державному капіталізові, і ці тисячі він бажає реалізувати конче для себе, проти бідноти, проти всякого загальнодержавного контролю, а сума тисяч створює багатомільярдну базу для спекуляції, що зриває наше соціалістичне будівництво. Припустімо, що певне число робітників видає за кілька днів цінностей на суму 1.000. Припустімо далі, що 200 з цієї суми пропадає в нас через дрібну спекуляцію, крадіж та дрібновласницький „обхід“ радянських декретів і радянських розпоряджень. Кожен свідомий робітник скаже: якби я міг дати 300 з 1.000, щоб утворити більший лад і організацію, я-б залюбки віддав 300 замість 200, бо за Радянської влади зменшити потім цю „данину“, скажімо, до 100 чи до 50, буде зовсім легке завдання, якщо порядок і організацію буде запроваджено, якщо буде остаточно усунено дрібно-власницьке зривання всякої державної монополії.

Цей простий числовий приклад, — його вмисне спрощено як-найбільше за-для популярности викладу, — пояснює відношення між теперішнім станом державного капіталізму й соціалізму. У робітництва в руках державна влада, у нього цілковита юридична можливість „узяти“ всю тисячу, тоб-то й копійки не дати не на соціалістичне призначення. Ця юридична змога, що спирається на фактичний перехід влади до робітництва, є елемент соціалізму. Але багатьма способами дрібновласницька й приватно-капіталістична стихія ламає юридичне становище, тягне із собою спекуляцію, зриває виконання радянських декретів. Державний капіталізм був-би велетенським кроком наперед, навіть коли-б (і я навмисне взяв такий числовий приклад, щоб гостро це виявити) ми заплатили більше як треба, бо заплатити „за науку“ варт, бо це корисно робітництву, бо перемога над безладям, руїною, розхитаністю це найважливіша річ, бо коли дрібновласницька анархія триватиме далі, то це буде най-

більша, найгіршіша небезпека, що безумовно погубить нас (коли ми її не подолаємо), тимчасом як заплатити більшу данину державному капіталізові, то не тільки не погубить нас, а введе найпевнішим шляхом до соціалізму. Робітнича класа, навчившись, як боронити державний лад од дрібновласницької анархічності, навчившись, як налагодити велику, загальнодержавну організацію виробництва на державно-капіталістичних засадах, матиме тоді, — вибачайте на ви-слові, — усі козири в руках, і зміцнення соціалізму буде гарантоване.

Державний капіталізм економічно багато вищий, аніж наша теперішня економіка, це по-перше.

А по-друге, у ньому нема для радянської влади нічого страшного, бо радянська держава є держава, де забезпечено владу робітництва й бідноти. „Ліві комуністи“ не зрозуміли цих безперечних істин, що їх, звісно, ніколи не зрозуміти „лівому есерові“, котрий не вмів взагалі ніяких думок з політичної економії в голові звязати, але що їх змушений й буде визнати всякий марксист. Із лівим есером не варто й сперечатись, на нього досить показати пальцем, як на „бридкий приклад“ базікала, але з „лівим комуністом“ сперечатись треба, бо тут помиляються марксисти, і їх помилки розібравши, ми поможемо робітничій класі знайти правильний шлях.

V.

Надзвичайно багато навчає ще така обставина.

Коли ми сперечались у ЦВК з тов. Бухарином, він зауважив, між иншим: у питанні про велику платню спеціалістам „ми“ (очевидно: ми, „ліві комуністи“) „правіші за Леніна“, бо не бачимо тут ніякого збочення від принципів, пам'ятаючи Марксові слова, що за певних умов робітничій класі найдоцільніше було-б „одкупитись од цієї банди“ (саме від банди капіталістів, тоб-то викупити в буржуазії землю, фабрики, заводи й інші засоби виробництва).

Це надзвичайно цікаве зауваження виявляє, по-перше, що Бухарин на дві голови вищий за лівих есерів і анархістів, що він зовсім не безнадійно загруз у фразях, а навпаки, старається вдуматись у конкретні труднощі переходу — болісного й важкого переходу — од капіталізму до соціалізму.

По-друге, це зауваження ще наочніше викриває Бухаринову помилку.

І справді. Вдумайтесь у Марксову думку.

Мова йшла про Англію 70-их років минулого століття, про кульмінаційний період передмонополістичного капіталізму, про країну, де найменше було воячини та бюрократії, про країну, де тоді було найбільше можливостей для „мирної“ перемоги соціалізму в розумінні „відкупу“ буржуазії з боку робітників. Казав і Маркс: за певних умов робітники зовсім не відмовляться від того, щоб викупити буржуазію. Маркс не звязував собі — і дальшим діячам соціалістичної революції — рук що-до форм, метод, способів перевороту, чудово розуміючи, яка сила нових проблем тоді постане, як зміняться всі обставини в процесі перевороту, як дуже й часто вони в процесі перевороту мінатимуться.

Ну, а в Радянській Росії після того, як пролетаріят узяв владу, після того, як він придушив військовий і саботажницький опір визискувачів, — невже не очевидно, що деякі обставини склались на зразок тих, які могли-б півста літ тому скластися в Англії,

якби вона стала мирно переходити тоді до соціалізму? Підпорядкування капіталістів робітникам в Англії могли-б тоді забезпечити такі обставини: 1) цілковита перевага серед людности робітництва, пролетарів, через відсутність селянства (в Англії в 70-ті роки були ознаки, що давали підстави сподіватись надзвичайно швидкого успіху соціалізму серед сільських робітників); 2) чудово зорганізований у професійних спілках пролетаріат (Англія була тоді що-до цього першою в світі країною); 3) порівнюючи висока культурність пролетаріату, вишколеного віковим розвитком політичної волі; 4) давня звичка чудово зорганізованих капіталістів в Англії, — тоді вони були найкраще зорганізованими капіталістами з-поміж усіх країн світу (тепер це першенство перейшло до Німеччини), — компромісами розв'язувати політичні та економічні питання. Ось через які обставини могла тоді з'явитись думка, що можна мирно підпорядкувати капіталістів Англії її робітникам.

У нас це підпорядкування в даний момент забезпечене певними конкретними засновками (перемога в жовтні й придушення від жовтня до лютого військового й саботажницького опору капіталістів). У нас, замість цілковитої переваги серед людности робітництва, пролетарів та високої їх організованости, чинником перемоги було те, що пролетарів підтримало найбільш та швидко зруйноване селянство. У нас, нарешті, нема ні високої культурности, ні звички до компромісів. Коли продумати і конкретні обставини, то буде ясно, що ми можемо й мусимо намагатися тепер, щоб поєднати способи нещадної розправи¹⁾ з капіталістами некультурними, що ні на який „державний капіталізм“ не йдуть, ні про який компроміс і гадки немають, зривають і далі радянські заходи спекуляцією, підкупом бідноти, то-що, поєднати їх із способами компромісу чи викупу що-до культурних капіталістів, котрі йдуть на „державний капіталізм“, здібні переводити його в життя, корисні пролетаріатові, як розумні й досвідчені організатори найбільших підприємств, що справді постачають продукти десяткам мільйонів людей.

Бухарин — чудово освічений марксист-економіст. Через те він згадав, що Маркс цілком мав рацію, коли ясував робітникам важливість зберегти організацію найбільшого виробництва саме за-для того, щоб полегшити перехід до соціалізму, і повну допустимість думки про те, щоб, гарно заплативши капіталістам, викупити їх, коли (як виняток: Англія була тоді винятком) обставини складуться так, що примусять капіталістів мирно скоритися й культурно, організовано перейти до соціалізму з умовою викупу.

Але Бухарин зробив помилку, бо не вдумався в конкретну своєрідність теперішнього моменту в Росії, — моменту якраз виняткового, коли ми, російський пролетаріат, випередили всяку Англію та всяку Німеччину своїм політичним ладом, силою політичної влади робітництва і разом із тим стоїмо позаду найвідсталішої з-поміж західньо-європейських держав організацією путнього державного капіталізму, висотою культури, мірою підготовлення до матеріально-

¹⁾ Треба й тут глянути правді в вічі: нещадности, потрібної для успіху соціалізму, в нас іще й досі мало, і мало не через те, що бракує рішучости. Рішучости в нас досить. Але бракує вміння зловити досить швидко належну кількість спекулянтів, мародерів-капіталістів, — що ламають радянські заходи. Бо це „вміння“ здобувається лише органічною обліку та контролю! По-друге, нема потрібної твердості в судах, котрі, де-б розстріляти хабарників, призначають їм півроку в'язниці. Обидві хибі наші мають однакове соціальне коріння: вплив дрібнобуржуазної стихії, її млявість.

виробничого „запровадження“ соціалізму. Чи-ж не ясно, що з цього своєрідного становища випливає для теперішнього моменту саме потреба своєрідного „викупу“, який робітництво повинно запропонувати найкультурнішим, найталановитішим, організаційно найздібнішим капіталістам, що згодні йти служити Радянській владі й чесно помагати налагоджувати велике й найбільше „державне“ виробництво? Чи-ж не ясно, що за такого своєрідного становища ми повинні уникати двоякого роду помилок, що кожна з них по своєму дрібнобуржуазна? З одного боку, непоправною помилкою було-б об'явити, що коли визнано невідповідність наших економічних „сил“ і сили політичної, то, „значить“, не треба було брати влади. Так міркують „люди в футлярах“, котрі забувають, що „відповідности“ не буде ніколи, що її не може бути в розвитку природи, як і в розвитку суспільства, і що тільки низкою спроб,—при чому кожна з них, як взяти її окремо, буде однобічна, хибуватиме на певну невідповідність,—утворюється суцільний соціалізм із революційного співробітництва пролетарів усіх країн.

З другого боку, була-б очевидна помилка дати волю крикунам і фразерам, котрі дозволяють захопити себе „яскравою“ революційністю, але не здатні на витриману, продуману, розважену революційну роботу, котра-б на облік брала й найтрудніші переходи.

На щастя, історія розвитку революційних партій і боротьби більшовизму з ними залишила нам у спадок гостро окреслені типи, що з-поміж них ліві есери й анархісти досить наочно ілюструють собою тип поганеньких революціонерів. Вони кричать тепер—захламячись до істерики, криком кричать—проти „угодовства“ „правих більшовиків“. Але подумати вони не вміють, чим було кепське й за віщо історія та хід революції справедливо засудили „угодовство“.

Угодовство за часів Керенського віддавало владу імперіалістичній буржуазії, а питання про владу це основне питання кожної революції. Угодовство частини більшовиків у жовтні—листопаді 1917 р. або боялось, щоб пролетаріят узяв владу, або-ж хотіло ділити владу нарівно не тільки з „непевними попутчиками“, от як ліві есери, але й з ворогами—черновцями, меншовиками, які немилучо заваджали-б нам в основному, в розгоні учредилки, в нещадному розбитті Богаєвських, у повному запровадженні радянських установ, у кожній конфіскації.

Тепер владу взято, вдержано, закріплено в руках одної партії—пролетарської партії, навіть без „непевних попутчиків“. Казати тепер за угодовство, коли нема й навіть не може бути мови про поділ влади, про відмовлення від пролетарської диктатури проти буржуазії, це значить просто повторювати, як сорока, заучені, але незрозумілі слова. Називати „угодовством“ те, що, добившись становища, коли ми можемо й повинні управляти країною, ми стараємось притягти до себе, не шкодуючи грошей, найкультурніші елементи з-поміж тих, що вивчив капіталізм, взяти їх на службу проти дрібновласницького розпаду, це значить зовсім не вміти думати про економічні завдання в будівництві соціалізму.

І тому, хоч як гарно атестує т. Бухарина те, що він зразу „засоромився“ в ЦВК тої „послуги“, яку зробили йому Кареліни¹⁾

¹⁾ Кареліни—лівий есер, що після жовтня належав до складу Раднаркому. (Пр. ред.).

і Ге²),— проте для течії „лівих комуністів“ лишається й серйозною пересторогою вказівка на їх політичних однодумців.

V.

На закінчення— дві уваги.

Коли ми сперечались із „лівими комуністами“ 4-го квітня 1918 р., я руба поставив перед ними питання: спробуйте-но, поясніть, чим ви невдоволені в залізничному декреті, дайте ваше виправлення його. Це— ваш обов'язок, як радянських керівників пролетаріату, інакше бо ваші слова— це тільки фраза.

Вийшов 20/IV—1918 р. „Коммунист“ № 1— у ньому ані слова про те, як-би треба було, на думку „лівих комуністів“, змінити чи виправити залізничний декрет.

Цим мовчанням „ліві комуністи“ сами себе засудили. Вони обмежились вилазками-натяками проти залізничного декрету (стор. 8 й 16 в № 1), але нічого проясного на запитання: „Як-же виправити декрет, коли він хибний?“ не відповіли.

Коментарі зайві. Таку „критику“ залізничного декрету (зразка нашої лінії, лінії твердості, лінії диктатури, лінії пролетарської дисципліни) свідомі робітники назвуть або „ісувовською“, або фразою.

Друга увага. У № 1 „Коммуниста“ надруковано дуже похвальну для мене рецензію т. Бухарина на мою брошуру „Держава й революція“. Але хоч яка цінна мені думка людей, подібних до Бухарина, я мушу широко сказати, що характер рецензії виявляє сумний і знаменний факт: Бухарин дивиться на завдання пролетарської диктатури, обернувшись лицем до минулого, а не до прийдешнього. Бухарин зауважив і підкреслив те, що може бути спільного в питанні про державу в пролетарського і в дрібнобуржуазного революціонера. Бухарин „не помітив“ якраз того, що відрізняє першого від другого.

Бухарин зауважив і підкреслив, що старий державний апарат треба „розбити“, „висадити в повітря“, що буржуазію треба „додупити“, то-що. Осаженілий дрібний буржуа також може цього хотіти. І це, головними рисами, вже зробила наша революція від жовтня 1917 р. до лютого 1918 р.

Але чого не може хотіти навіть найреволюційніший дрібний буржуа, чого хоче свідомий пролетар, чого ще не зробила наша революція,— про це також говориться в моїй брошурі. І про це завдання, завдання завтрашнього дня, Бухарин промовчав.

А я тим більше маю підстав не мовчати про це, що, по-перше, від комуніста слід сподіватися більшої уважності до завдань завтрашнього, а не вчорашнього дня, а по-друге, я написав брошуру ще перед тим, як більшовики ваяли владу, коли більшовиків не можна було частувати вульгарно-міщанським міркуванням: „ну, після того, як захопили владу, звісно, заспівали про дисципліну“...

„... Соціалізм переростатиме в комунізм... Бо люди звикнуть додержуватись елементарних умов громадськості без насильства й без примусу“ („Збірка творів“, т. XIV, ч. 2, ст. 384. Отже про „елементарні умови“ говорилося перед тим, як узяли владу).

²) Ге—анархіст. (Прим. ред.).

„... Тільки тоді демократія почне одмирати“... коли „люди поволі звикнуть додержуватись елементарних, споконвіку відомих правил спільного життя, що їх тисячі років в усіх прописах повторювано, коли звикнуть додержуватись їх без насильства, без примусу, без особливого апарату для примусу, що зветься державою“ (там само, ст. 369; про „прописі“ говорилося перед тим, як узяти владу).

„... Найвища фаза розвитку комунізму (кожному як до потреб, кожний як до здібности)— має за передумову і нетеперішню продуктивність праці, і не теперішнього обивателя, що здібен марно, як бурсаки в Пом'яловського, псувати склали з громадським добром і домагатись неможливого“ (там само, ст. 376).

„... Доки, аж поки настане найвища фаза комунізму, соціялісти вимагають як-найпильнішого контролю від суспільства й від держави над мірою праці й мірою споживання“... (там само).

„... Облік і контроль— це головне, що потрібне для налагодження, для правильного функціонування першої фази комуністичного суспільства“ (там само, ст. 379). І контроль цей треба налагодити не тільки над „невеличкою меншістю капіталістів, над панками, що хочуть зберегти капіталістичні звички“, але й над тими з-поміж робітників, котрих „дуже розбестив капіталізм“ (там само, ст. 380), і над „дармоїдами, паничами, шахраями та до них подібними охоронцями капіталістичних традицій“ (там само).

Характерно, що цього Бухарин не підкреслив.

1918 рік.

ДИСЦИПЛІНА В РКП.

Товариші, роблячи короткий підсумок роботі нашого з'їзду, ми мусимо, на мій погляд, насамперед зупинитися на завданнях нашої партії.

З'їзд ухвалив докладну резолюцію в організаційній справі, і найважливіше місце в цій резолюції, як і слід було сподіватися, займає питання про виховання, про вивчання, про організоване використання членів нашої партії. Мандатна комісія інформувала, що на цьому з'їзді репрезентовано більш як 600.000 членів нашої партії. Всі ми добре знаємо, які величезні труднощі доводилося перебувати партії за цих бойових часів, коли доводилось боротися проти того, щоб до урядової партії, — природньо відкритої, бо вона є урядова партія, — і такої, що відкриває шлях до влади, щоб до партії не могли пристати найгірші елементи, покидьки старого капіталізму. Одним із засобів боротьби було призначення партійних тижнів. Тільки за таких умов, тільки в такі моменти, коли партія й рух зазнавали найбільшої скрути, коли Деникин стояв на північ від Орла, а Юденич — за 50 верстов од Петрограду, до партії могли вступати тільки люди, щиро віддані справі визволення трудящих. Ці умови тепер, принаймні в найближчій будучині, не повторяться, і треба сказати, що те величезне, проти передніх з'їздів, число членів нашої партії, що його ми дійшли й здійснили, викликає деяке побоювання, і є цілком реальна небезпека, що швидке зростання нашої партії не завсіди йшло урівень з тим, наскільки ми виховали цю масу для її теперішніх завдань. Нам доводиться завсіди мати на увазі, що ця армія з 600.000 душ повинна бути авангардом робітничої класи, що без залізної дисципліни здійснити свої завдання

протягом 2 років навряд чи можна було. Основною умовою, щоб застосувати й зберегти нашу як-найгострішу дисципліну, є відданість; усі старі засоби й джерела застосування дисципліни зруйновано, і в основу своєї діяльності ми клали тільки високу міру продуманості й свідомості. Це давало нам змогу запровадити дисципліну, що стоїть вище за дисципліну в іншій державі, і що спирається на базу, не подібну до тої дисципліни, що триває ще сяк-так, якщо може ще тривати, в капіталістичному суспільстві. Через це ми повинні пам'ятати, що наше завдання на найближчий рік, після блискучих успіхів на війні, полягає не стільки в поширенні партії, скільки в унутрішній роботі за-для розвитку складу нашої партії. Наші резолюції в організаційній справі не дурно відляють цьому як-найбільше місце.

Треба добитися за всяку ціну, щоб цей авангард пролетаріату, ця армія з 600.000 членів, стояла на рівні тих завдань, котрі їй випадають, а випадають їй завдання величезної міжнародньої і внутрішньої ваги. Що-до міжнародніх завдань, то наше міжнароднє становище ніколи не було таке чудове, як тепер. Хоч як рідко доходять до нас звістки з-за кордону про життя тамошніх робітників, але щоразу, як одержувш пару листів чи кілька номерів європейських і американських робітничих соціалістичних газет, відчувавш найвищу насолоду, бо бачиш, як у масах, що зовсім не були зачеплені пропагандою раніше або що животіли в злиденному опортунізмі, чисто парламентському соціалізмі, скрізь і всюди, багато більше, ніж ми знаємо, по всіх кінцях землі, скрізь спостерегається величезне зростання інтересу до Радянської влади, до нових завдань, скрізь відбувається глибокий революційний рух, заколоти, висувається революційне питання. Мені вчора довелося ознайомитися з номером газети англійської соціалістичної робітничої партії. Англійські робітники, що мали інтелігентських проводирів, що десятки років з презирством ставилися до теорії, цілком виразно говорять, і газета це стверджує, що тепер серед англійського робітництва є інтерес до питання про революцію, що там виник і збільшився інтерес до боротьби з ревізіонізмом, із опортунізмом, із парламентським соціалізмом, з отим соціал-зрадництвом, що його ми так гарно вивчили... Ця боротьба стає на порядок денний! Ми з певністю можемо сказати, що цілком мав рацію американський товариш Р., який видав грубу книжку, де вміщено низку статтів Троцького й моїх, і котра являє собою, таким чином, зведення історії російської революції. Цей товариш каже, що французька революція була переможна у всесвітньо-історичному масштабі, і коли її могли безпосередньо задушити, то через те, що оточували її на європейському суходолі відсталіші країни, де не міг зараз таки настати рух наслідування, спочуття й підпертя. Російську революцію, котрій довелося через гніт царизму й цілу низку інших умов (зв'язок із 1905 р. і т. и.) виникнути раніше, ніж в інших країнах, оточують країни, що стоять на вищому щаблі капіталістичного розвитку; вони повільніше підходять до революції, зате солідніше, міцніше, твердіше! Ми бачимо, як щоріку і навіть що-місяця число прихильників і друзів Радянської Республіки всередині кожної капіталістичної країни зростає в десять, у сто, в тисячу разів, — і треба сказати, що в нас друзів і союзників більше, ніж ми знаємо! Спроба світового імперіалізму задушити нас війною зазнала повного краху. Тепер нам міжнароднє становище дало багато довший і триваліший перепочивок, аніж ми на початку

революції мали. Та треба пам'ятати, що це не більше, як перепочивок. Треба пам'ятати, що цілий капіталістичний світ озброєний з ніг до голови й вичікує моменту, вибираючи кращі стратегічні умови, обслідуючи способи нападу... Не можна ні в якому разі забувати, що тепер уся економічна сила й уся військова сила ще на його боці! Ми в світовому масштабі ще замало маємо сили, але ми швидко ростемо, зміцнюємось, видираємо з рук у ворога одну зброю по одній, проте ж ворог чигає на Радянську Республіку на кожному кроці! Тепер міжнародний капітал іде з виразним наміром, з обрахованим планом, щоб, коли здіймуть блокаду, міжнародне „торбешництво“, міжнародню вільну торгівлю об'єднати, злити з нашим унутрішнім „торбешництвом“ і на цьому ґрунті підготувати нам нову війну, підготувати нам багато нових пасток, западнів.

Тут ми підходимо до того основного завдання, що було головним питанням, головним предметом уваги нашого з'їзду. Це — завдання будівництва. В цьому напрямі з'їзд дав дуже багато, а саме, одноголосно ухвалено резолюцію в головній справі: про господарське будівництво й транспорт. І ми тепер, завдяки партійному вихованню, доб'ємося того, що цю резолюцію усі три мільйони робітників, об'єднаних у профспілках, як один переведитимуть. Ми доб'ємося того, щоб ця резолюція прислужилася на те, щоб уся наша сила, дисциплінованість, енергію скерувати на відновлення господарства країни, в першу чергу на відновлення транспорту, і в другу чергу — на відбудовування харчової справи.

Для пропаганди ми маємо зараз цілу низку питань, і тут кожна звістка з-за кордону і кожні нові 10 членів партії дають нам новий матеріал для пропаганди. Пропаганда повинна йти своїм шляхом, не розкидаючи, не розбиваючи сил. Ми повинні твердо пам'ятати, що причиною успіхів, чудес, які ми виявили в військовій справі, було те, що ми зосереджували свою увагу на головному, на основному, ми розв'язували справу так, як не вміло розв'язувати її капіталістичне суспільство! Річ у тім, що капіталістичне суспільство розв'язує все, що найбільше цікавить громадян, їх економічні умови існування, війну й мир, — усе це капіталістичне суспільство розв'язує потай від самого суспільства; найважливіші справи: війну, мир, дипломатичні справи розв'язує невеличка жменька капіталістів, що обдурює не тільки маси, а часто навіть обдурює й парламент. Немає в світі парламенту, котрий-би сказав коли-небудь щось серйозне в питанні про війну та мир! У капіталістичному суспільстві головні справи економічного життя трудящих, голодне їх чи добре існування, вирішує капіталіст, як пан, як бог!.. У всіх капіталістичних країнах, у демократичних республіках, увагу народу підчас таких періодів одвертає та продажна буржуазна преса, котра зветься волею слова, котра вигадує й ширить усе, щоб підманити й обдурити цю масу! Навпаки, у нас цілий апарат державної влади, вся увага свідомого робітництва зосереджується цілком і виключно на головному, відповідальному моменті, на головному завданні! У воєнній царині ми дійшли велетенського успіху що-до цього, і цей досвід ми повинні перенести тепер на царину господарську... Ми здійснюємо перехід до соціалізму, і найважливіше питання про хліб, про роботу не є приватне питання, приватна справа підприємця, а справа цілого суспільства, коли кожний хоч трохи здібний думати селянин повинен виразно знати й розуміти, що коли держава в цілій своїй пресі, у кожній статті, у кожному номері газети ставить справу про транспорт,

то це є спільна справа!.. Це будівництво є переходом для селянина від тої сліпоти й темряви, що засуджувала його на рабство, до справжньої волі, до того, коли трудящі знають усі труднощі, що стоять перед ними, і всі сили суспільної організації, усі сили державного апарату, всі сили агітації скеровують на найпростіше й наважливіше, відкидаючи блискітки й брязкальця та виграшки в усіякі резолюції й у вельми розумні обіцянки, що ними газетні агітатори в кожній буржуазній країні займаються!

Треба скупчити всі сили, всю увагу на цих найпростіших господарчих завданнях, що кожному селянинові зрозумілі, що проти них ні один, хоч трохи чесний середній селянин, навіть заможний, нічого заперечувати не може, і коли ми ставимо їх на будь-яких зборах, наша завсіди буває правда. Найбільш несвідома робітничо-селянська маса скаже, що головне — це відновити тепер господарство так, щоб воно не могло знову потрапити до рук визискувачам, щоб ані найменшого потурання не дістала людина, котра в голодній країні, маючи зайвину хліба, використовує її на те, щоб збагатитись і примусити голодувати бідноту. Ви не знайдете найтемнішої, геть несвідомої людини, що в неї не заховалася-б свідомість, що це несправедливо, в котрій-б не пробивалася хоч-би туманна неясна думка, що доводи, які наводять прихильники Радянської влади, цілком відповідають інтересам трудящих. На цих простих завданнях, що їх у великих капіталістичних суспільствах відсувають десь на задвір'я й уважають за приватну справу хазяїв, на цих питаннях ми повинні скупчити всю увагу цілої армії з 600.000 членів партії, що серед них ми не повинні терпіти нікого, хто-б не виконував свого завдання, і для-ради цього примусити робітників усією масою з найбільшим самозреченням і відданістю цілком приєднатися до нас! Це трудно організувати, але це має величезний моральний авторитет і величезну силу переконання, — це справедливо з погляду трудящих! Отож і будши певні, що це завдання, завдяки роботі з'їзду, можна тепер так само блискучо розв'язати, хоч так само ціною багатьох поразок і багатьох помилок, як ми розв'язали завдання воєнне, — будши цього певні, ми можемо сказати, що на нас тепер дивляться робітники всіх європейських і американських країн, дивляться й чекають: чи розв'яжемо ми це найтрудніше завдання, що стоїть перед нами, бо це завдання важче ніж завдання воєнної перемоги!.. Цього завдання не можна розв'язати простим ентузіазмом та простою самовідданістю й героїчним піднесенням! У цій організаційній роботі, де ми, росіяни, були слабші за інших, у цій роботі самодисципліни, у цій роботі вміння відкидати стороннє й добиватися найважливішого, нічого швидко не зробиш, і в цій галузі збирання хліба, ремонту транспорту, відновлення господарства, що посувається тільки цаль по цалю, де підготовляється ґрунт і робиться маленьке, але тривке, — на цю нашу роботу дивляться робітники всіх країн, нової перемоги від нас чекаючи! Я певен, що, спираючись на постанови нашого з'їзду, дійшовши того, щоб 600.000 членів партії працювали, як один, налагодивши тісні зв'язки з органами господарськими й органами профспілок, ми це завдання зуміємо розв'язати так само переможно, як ми розв'язали завдання воєнне, і підемо швидко й твердо до перемоги все-світньої соціалістичної Радянської Республіки!

1920 рік.

КРИЗА ПАРТІЇ.

Переда'їдівська ¹⁾ дискусія розгорнулася досить широко. Із дрібних розбіжностей і незгод вирости великі, як завжди буває за порівнюючи дрібних помилок, коли обстають за дрібну помилку і всіма силами опираються її виправленню, або-ж коли за дрібну помилку одного або небагатьох людей учепляться люди, що велику роблять помилку.

Так завжди ростуть незгоди й „розколи“. Так і ми „доросли“ од маленьких незгод до синдикалізму, що визначає повний розрив з комунізмом і неминучий розкіл партії, якщо партія не виявить себе досить здоровою й дужою, щоб вилікуватися від недуги швидко й радикально.

Треба мати мужність прямо в обличчя гіркій правді дивитися. Партія хвора. Партію гарячка трясє. Все питання в тому, чи прийняла хвороба самі тільки „гарячкові“ верхи, та й то, може, самі московські, ачи весь організм охопила хвороба. І в останньому разі чи спроможеться організм за декілька тижнів (перед партз'їздом і на партз'їзді) вилікуватися геть увесь і зробити надалі неможливим повторення хвороби, ачи хвороба стане затяжною й небезпечною.

Що треба робити, щоб як-найшвидше та найпевніше вилікуватися? Треба, щоб усі члени партії як-найспокійніше, як-найчесніше взялися вивчати: по-перше—суть незгод і, по-друге, розвиток партійної боротьби. Необхідне і те і друге, бо суть незгод розгортається, роз'яснюється, конкретизується (а часто-густо й міняє свою форму) в ході боротьби, котра, переходячи різні етапи, виявляє нам завжди на кожному етапі не однаковий склад і число борців, не однакові позиції в боротьбі, то-що. Треба вивчати і те і друге, dokonче вимагаючи найточніших документів, друкованих, приступних для перевірки з усіх боків. Хто вірить на-слово, той безнадійний ідіот, що на нього рукою махають. Як нема документів, треба допитати свідків обох або кількох сторін, і конче потрібен „допит“ „с пристрастиєм“ та „допит при свідках“.

Спробую накреслити конспект того, як я розумію і суть незгод, і зміну етапів боротьби.

1-й етап. V Всеросійська конференція профспілок 2—6 листопада. Зав'язка боротьби. Єдині „борці“ споміж цекістів—Троцький і Томський. Троцький кинув „крилате слівце“ про „перетрушування“ профспілок. Томський гостро сперечався. Більшість „цекістів“ придивляється. І найбільшою помилкою (і моєю насамперед) було те, що ми „прогавили“ Рудзутакові тези про „виробничі завдання профспілок“, на конференції ухвалені. Це—найважлиший документ у всій суперечці.

2-й етап. Пленум ЦК 9 листопада. Троцький подає „чорновий начерк теа“: „Профспілки та дальша їх роля“, де проводить політику „перетрушування“, приховану або прикрашену міркуваннями про „найтяжчу кризу“ профспілок ще й про нові завдання та методи. Томський, сильно піддержаний від Леніна, вважає саме за центр ваги суперечок „перетрушування“, у зв'язку з хибними і перебільшенням бюрократизму в Цектрані. При тому в суперечці допускається Ленін деяких „вихваток“, явно прибільшених і тому помилкових, а через це з'являється потреба заснувати „буферну групу“.

¹⁾ Перед X з'їздом партії. (Прим. ред.).

що й складається з 10 цекістів (туди входять і Бухарин і Зінов'єв, не входять ні Троцький, ні Ленін). „Буфер“ постановляє „не виносити незгод на широке обміркування“ і, знявши Ленінову доповідь (у профспілок), призначає за доповідача Зінов'єва, наказуючи йому „зробити ділову, неполемічну доповідь“. Тези Троцького відхилено. Ухвалено Ленінові тези. В остаточній формі резолюція проходить 10 голосами проти 4 (Троцький, Андреев, Крестинський, Риков). І в цій резолюції обороняється „здорові форми мілітаризації праці“, осуджується „виродження централізму та мілітаризованих форм праці на бюрократизм, самодурство, казенщину“ і т. д. Цектранові наказано „взяти діяльнішу участь у спільній праці В.Ц.Р.П.С., увіходячи до її складу на однакових із іншими спілчанськими об'єднаннями правах“.

Ц.К. обирає професіоналістську комісію, залучаючи до неї тов. Троцького. Троцький відмовляється працювати в ній, і цим кроком тільки збільшує початкову помилку, а це веде згодом до фракційності. Без цього кроку помилка тов. Троцького (запропонування хибних тез) зовсім невеличка, така, що її траплялося робити геть усім цекістам без винятку.

3-й етап. Конфлікт водників із Цектраном у грудні місяці. Пленум Ц.К. 7 грудня. Головні „борці“ були вже не Троцький і Ленін, а Троцький і Зінов'єв. Зінов'єв, яко голова профкомісії, розбив суперечку водників із Цектраном у грудні. Зінов'єв подає практичну пропозицію негайно змінити склад Цектрана. Більшість Центрального Комітету висловлюється проти цього. Риков стаз на боці Зінов'єва. Ухвалено Бухаринову резолюцію, що в практичній частині висловлюється на три чверті за водників, а у вступі, відкидаючи „перебудову зверху“ профспілок (параграф третій), ухвалює славетну „виробничу демократію“ (параграф п'ятий). Наша група цекістів залишається в меншості, бувши проти Бухаринової резолюції, найбільше через те, що вважає „буфер“ за паперовий. Тая бо обставина, що Троцький не брав участі в профкомісії, фактично означає продовження боротьби і винесення її за межі Ц.К. Ми пропонуємо призначити партійний з'їзд на 6 лютого 1921 року. Ухвалено. Відстрочення на 6 березня проведено пізніш, на вимогу далеких околиць.

4-й етап. VIII з'їзд Рад. Виступ Троцького 25 грудня з „брошурою-платформою“: „Роля й завдання профспілок“. З погляду формального демократизму Троцький мав безумовне право виступити з платформою, бо Ц.К. 24 грудня дав волю дискусії. З погляду революційної доцільності це було вже величезним перебільшенням помилки, утворенням фракції на помилковій платформі. Брошура цитує з резолюції Ц.К. з 7 грудня тільки те, що стосується до „виробничої демократії“, і не цитує того, що сказано проти „перебудови зверху“. Буфера, що створив Бухарин 7 грудня, за підтримкою Троцького, розбив Троцький 25 грудня. Увесь зміст брошури з початку до кінця наскрізь перейнятий духом „перетрушування“. „Нових“ же „завдань і метод“, що повинні були прикрасити, або прикрити, або виправдати „перетрушування“, брошурі не вдалося зазначити, коли не рахувати інтелігентських викрутасів („виробнича атмосфера“, „виробнича демократія“), які теоретично не правильні, а своєю діловою частиною входять у поняття, у завдання, в рамці виробничої пропаганди.

5-й етап. Дискусія перед тисячами відповідальних партпрацівників усієї Росії на фракції Р.К.П. VIII з'їзду Рад 30 грудня. Суперечки розгортаються чим-дуж. Зінов'єв і Ленін на одному боці. Троцький

і Бухарин—на другім. Бухарин хоче „буферити“, але говорить тільки проти Леніна і Зінов'єва, ні слова проти Троцького. Бухарин читає частину своїх тез (що їх оголошено 15 січня),—але тільки ту частину, де про розрив з комунізмом і перехід до синдикалізму нема й мови. Шляпников оголошує (від імени „робітничої опозиції“) синдикалістичну платформу, що її вже задалегідь розбив ущент т. Троцький (теза 16-а в його платформі) і котру (почасти, мабуть, саме через цю причину) ніхто не вважає за серйозну.

Стрижнем усієї дискусії 30 грудня було, на мою думку, оголошення Рудаутакових тез. Та й справді: ні т. Бухарин, ні т. Троцький не тільки не могли і одним словом заперечити проти них, але навіть створили легенду, буцім-то „кращу половину“ цих тез виробили цектраністи: Гольцман, Андрєв, Любимов. І Троцький дуже весело й мило кепкував через те з невдалої Леніна „дипломатії“, що хотів, мовляв, „збити, зірвати“ дискусію, шукав „громовідхильника“ і „випадково вхопився рукою не за громовідхильника, а за Цектрана“.

Легенду спростував тоді-ж таки, 30 грудня, Рудзута. Він сказав, що Любимова „в природі В.Ц.Р.П.С.“ не існує, що Гольцман голосував у президії В.Ц.Р.П.С. проти Рудаутакових тез; що розробляла їх комісія у складі Андрєва, Ципєровича і Рудзутака.

Але припустімо на хвилину, що легенда Бухарина і Троцького є факт. Ніщо не побиває їх так ущент, як подібне припущення. Бо коли „цектраністи“ свої „нові“ ідеї внесли в Рудзутакову резолюцію, коли Рудзутака прийняв їх, усі профспілки цю резолюцію прийняли (2—8 листопада!), коли Бухарин і Троцький заперечити проти неї нічого не можуть, то який-же звідси висновок?

Звідси висновок такий: усі незгоди в Троцького вигадані, ніяких „нових завдань і метод“ ні в нього, ні в „цектраністів“ нема, все ділове, присутні профспілки сказали, прийняли, розв'язали, до того-ж ще перед тим, як поставлено питання в Цека.

Коли й треба кого гарненько вилаяти і „перетрусити“, так це не так В.Ц.Р.П.С., як Цека Р.К.П. за те, що він Рудаутакові тези „прогавив“ і через цю свою помилку дав змогу розростися порожнісінькій дискусії. Приховати помилку цектраністів (зовсім не надмірну, по суті, а звичайнісіньку, що полягає в деякому перебільшенні бюрократизму) немає чим. І не прикривати її треба, не прикрашувати, не виправдувати, а виправити. Та й годі.

Суть Рудаутакових тез висловив я 30 грудня в чотирьох пунктах: 1) звичайний демократизм (без жадних перебільшень, без жадного відмовлення від прав Ц.К. „призначати“, то-що, але й без упертого обстоювання помилок, що їх треба виправити, і крайностей декого з „призначенців“); 2) виробнича пропаганда (сюди входить усе, що є путнього в неграбних, смішних, теоретично неправильних „формулах“, от як „виробнича демократія“, „виробнича атмосфера“, то-що); в нас утворено радянську установу: Всєросбюро виробпроп,—її й треба всіма способами підтримувати, а не нівечити виробничу роботу виробництвом... поганих тез. Та й годі; 3) натурпремії; 4) дисциплінарні товариські суди. Без пп. 3 і 4 усі розмови про „виробничу роль і завдання“, то-що єсть порожня інтелігентська балаканина, а в „брошурі-платформі“ Троцького обидва ці пункти якраз і забуто. А в Рудзутака вони є.

Кажучи про дискусію 30 грудня, повинен я виправити ще одну свою помилку. Я казав: „У нас держава на ділі не робітнича, а робітничо-селянська“. Т. Бухарин одразу-ж вигукнув: „Яка?“ А я, відпо-

відаючи йому, послався на VIII з'їзд Рад, що оце допіру скінчився. Читаючи тепер звідомлення про дискусію, бачу я, що не моя була правда, а т. Бухарина. Мені слід було сказати: „Робітнича держава єсть абстракція. А на ділі ми маємо робітничу державу, по-перше, з тією особливістю, що в країні переважає не робітнича, а селянська людність, і по-друге, робітничу маємо державу з бюрократичним пере-крученням“. Читач, прочитавши всю мою промову, побачить, що не змінюються від цієї поправки ні хід моєї аргументації, ні висновки мої.

6-й етап. Виступ петербурзької організації із „зголошенням до партії“ проти Троцького платформи та контр-виступ Московського Комітету („Правда“ за 13 січня).

Перехід од боротьби фракцій, зверху що утворюються, до втручання організацій знизу — це єсть великий ступінь уперед до оздоровлення. Курйозно, що М.К. помітив „небезпеку“ у виступі з платформою петербурзької організації і не побажав звернути уваги на небезпеку від того, що т. Троцький 25 грудня фракцію утворив... Жартуни називають подібну сліпоту (на одне око) „буферною“...

7-й етап. Профкомісія кінчає свою роботу й випускає платформу (брошура має заголовок: „Прокт постанови X з'їзду Р.К.П. що-до ролі й завдань профспілок“) із 14 січня, за підписами 9 чекістів: Зінов'єва, Сталіна, Томського, Рудаутака, Калініна, Каменева, Петровського, Артема, Леніна та члена профкомісії Лозовського; т.т. Шляпников і Лутовинов „утекли“, очевидно, до „роб. опозиції“. У „Правді“ цю платформу надруковано 18 січня, до неї приєднали свої підписи т.т. Шмідт, Циперович та Милютин.

У „Правді“ за 16 січня з'являються платформи Бухаринова (підпис такий: „З доручення групи товаришів Бухарин, Ларин, Преображенський, Серебряков, Сокольников, Яковлева“) та Сапронова (підпис такий: „Група товаришів, що стоять на платформі демократичного централізму: Бубнов, Богуславський, Каменський, Максимовський, Осинський, Рафаїл, Сапронов). На поширенім зібранні М.К. 17-го січня виступають представники і від цих платформ і „ігнатівці“ (тези надруковано в „Правді“ з 19 січня, за підписом: Ігнатов, Орехов, Корзинов, Буранова, Бурцев, Маслов¹⁾).

Ми бачимо тут, з одного боку, як зростає об'єднання (бо платформа 9 чекістів цілком погоджена з постановою V Всеросійської конф. профспілок), з другого боку, бачимо розтіч і розпад. До того-ж верх іде й ного розпаду — це тези Бухарина й К-о. Тут зроблено „поворот“, з-посеред тих, що з них марксистів давніми часами глузували: „поворот не так історичний, як істеричний“. У тезі 17 читаємо: „...оце тепер треба зробити ці кандидатури обов'язковими“ (а саме: кандидатури профспілок до відповідних „главків і центрів“).

Це — повний розрив з комунізмом і перехід на позицію синдикалізму. Це, по суті, повторення Шляпникова лозунгу „оспілчити державу“; це — передача апарату ВРНГ частинами до рук відповідних профспілок. Сказати: „я висуваю обов'язкові кандидатури“ і сказати: „я признаю“ — це те саме.

Комунізм каже: авангард пролетаріату, комуністична партія, керує непартійною робітничою масою, даючи їй освіту, підготовля-

¹⁾ Між иншим, партія повинна вимагати, щоб „платформи“ висувано за повними підписами всіх за кожную платформу відповідальних товаришів. Цю вимогу задовольняють „ігнатівці“ та „сапронівці“, але не задовольняють ні „троцькисти“, ні „бухаринці“, ні „шляпниківці“, котрі покляються на названих товаришів, ніби-то відповідальних за платформу.

ючи, навчаючи, виховуючи цю масу („школа“ комунізму), спершу робітників, а тоді й селян для того, щоб вона могла прийти і прийшла до зосередження в своїх руках керування усім народнім господарством.

Синдикалізм передає масі непартійних робітників, що по виробництвах розбиті, керування галузями промисловости („главки та центри“), відсуваючи тим самим потребу партії, не провадячи довгочасної роботи ні над вихованням мас, ні над зосередженням на ділі керування в їхніх руках усім народнім господарством.

Програма Р. К. П. каже:

„... Профспілки повинні прийти“ (виходить, не прийшли та навіть іще не приходять) „до фактичного зосередження в своїх руках“ (у своїх, щоб-то в руках профспілок, щоб-то в руках мас, поголовно об'єднаних; кожне бачить, як далеко ми ще навіть від першого наближення до такого фактичного зосередження)... зосередження чого?— „Всього керування всім народнім господарством, яке єдиним господарським цілим“ (виходить, не галузями промисловости і не промисловістю, а промисловістю плюс хліборобство і т. д. Чи наблизилися ми до того стану, коли керування хліборобством фактично зосереджується в руках профспілок?). І дальші фрази програми Р. К. П. кажуть про „зв'язок“ між „центральним державним правуванням“ та „широкими масами трудящих“, про „участь профспілок у провадженні господарства“.

Якщо профспілки, щоб-то на $\frac{9}{10}$ непартійні робітники, керівників промисловости призначають („обов'язкові кандидатури“), то навіщо тоді партія? І логічно, теоретично та практично те, до чого добалакався Бухарин, означає розкіл партії, певніш, розрив синдикалістів з партією.

Досі за „головного“ у боротьбі був Троцький. Тепер Бухарин далеко „випередив“ і зовсім „затемнив“ його, створив зовсім нове сувідношення в боротьбі, бо добалакався до помилки, в сто разів більшої, ніж усі Троцького помилки, разом узяті.

Як міг Бухарин добалакатись до цього розриву з комунізмом? Ми знаємо м'яку владу т. Бухарина, його за це так люблять та й не можуть не любити. Ми знаємо, що його не раз, жартуючи, називали: „м'який віск“. Виявляється, на цьому „м'якому воскові“ може що хоче писати будлі-яка „безпринципна“ людина, будлі-який „демагог“. Цих, узятих в лапки, гострих висловів ужив і має право вжити т. Каменев на дискусії 17 січня. Але ні Каменеву, ні кому іншому не спаде, звісно, на думку пояснити те, що сталося, безпринципною демагогією, не спаде на думку все на неї навертати.

Навпаки. Є об'єктивна логіка фракційної боротьби, яка навіть найкращих людей, коли вони на зайнятій хибній позиції наполягають, неминучо приводить до становища, котре нічим фактично не відрізняється від безпринципної демагогії. Цього вчить уся історія фракційних воєн (приклад: об'єднання „впередівців“ з меншовиками проти більшовиків). Саме тому й треба вивчати не тільки абстрактну суть незгод, але й те, як вона конкретно розгортається й відміняється в розвитку різних етапів боротьби. Дискусія 17 січня дала підсумки цьому розвитку. Не можна вже обороняти ні „перетрушування“, ні „нових виробничих завдань“ (бо все путне, ділове увійшло в Рудаутакові тези). Лишається або найти в собі, вживаючи Ласалевого вислову, „фізичну силу розуму“ (і характеру), щоб ви-

знати помилку, виправити її та перегорнути дану сторінку історії Р. К. П., або... або хапатися за союзників, що зісталися, хоч-би які вони були, „не помічаючи“ ніяких принципів. Залишилися прихильники „демократії“ до безпам'яті. І Бухарин скочується до них, скочується до синдикалізму.

Тимчасом, як ми поволі вибираємо в себе все те, що було здорового в „демократичній“ „робітничій опозиції“, Бухаринові доводиться хапатися за нездорове. Тов. Бумажний, видалний цектраніст або троцькист, висловлює 17 січня готовість прийняти синдикалістичну Бухаринову пропозицію. „Сапронівці“ дійшли до того, що в тій-же самій тезі (№ 3) міркують про „глибоку кризу“ та „бюрократичне змертвіння“ профспілок і пропонують разом з тим, як „абсолютно“ потрібне, „поширення прав профспілок у виробництві“... певне, з нагоди їхнього бюрократичного змертвіння? Невже можна серйозно до такої групи ставитись? Вони чули промови про виробничу ролю профспілок і, щоб крикнути дужче від інших, бовкнули: „поширення прав“ з нагоди „бюрократичного змертвіння“. Досить прочитати перші рядки їхніх „практичних“ пропозицій: „президію В. Р. Н. Г. висовує пленум В. Ц. Р. П. С., а затверджує остаточно В. Ц. В. К.“, щоб нічого далі не читати. А їхня „принципова“ демократична позиція? Слухайте: (теза 2)... „Вони (Зінов'єв та Троцький) на ділі репрезентують дві течії тієї-ж самої групи колишніх мілітаризаторів господарства“!!

Як брати це серйозно, це єсть найгірший меншовизм та есерівщина. Але на Сапронова, Осинського та Ко серйозно не можна зважати, коли оцих, на мою думку, високоцінних працівників перед кожним партз'їздом („що-разу на тім-же самім, мовляв, місці“) схоплює якийсь гарячковий пароксизм, коли вони стараються крикнути неодмінно голосніш від усіх (фракція „голосніш від усіх крикунів“) і з помпою сідають у калашу. „Ігнатівці“ пнуться і собі за „сапронівцями“. Блокуватися різним групам (надто перед з'їздом), звісно, вільно (і гонитися за голосами також). Тільки-ж треба робити це в межах комунізму (а не синдикалізму) і робити так, щоб не насмішити. Хто більше? Хто більш наобіцяє „прав“ непартійним, єднається з нагоди партз'їзду Р. К. П.!

Досі за нашу платформу було: не треба боронити крайностей бюрократизму, треба виправляти. Боротьба з бюрократизмом єсть довга й важка праця. Виправляти крайності можна й треба таки зараз. Авторитет військових працівників та призначенців підриває не той, хто показує на шкідливі крайності і виправляє їх, а той, хто чинить опір такому виправленню. Саме такі були крайності декотрих цектраністів, котрі й надалі будуть та й перше були цінними, корисними працівниками. Не треба смикати профспілок і вигадувати незгоди з ними, коли вони-ж сами все нове, путне в питанні про виробничі завдання визнали й ухвалили. Нумо що-сили та дружно працювати практично на цьому ґрунті.

Тепер до нашої платформи добавилось: треба боротися з ідейним розбратом і з тими нездоровими елементами опозиції, котрі добалакуються до відцурання від усякої „мілітаризації господарства“, до відцурання не тільки від „методи призначення“, що її досі переважно практикувалося, але й від усякого призначення, цеб-то, кінець-кінцем, від керовничої ролі партії що-до непартійної маси. Треба боротися з синдикалістським збоченням, котре занепасть партію, як не вилікуватись від нього остаточно.

З недуги нашої партії, безперечно, постараються скористати й капіталісти Антанті, щоб наново напасти, та й есери, щоб змови улаштувати, повстання знімати. Нам це не страшно, бо ми об'єднаємося всі як один, не боячись визнати недугу, але розуміючи, що вона від нас більшої дисципліни вимагає, більшої видержки, більшої твердості на кожному посту. Партія не знесилиться, а зміцніє к березнівському X з'їздові Р. К. П. і після нього.

1921 рік.

ДРІБНОБУРЖУАЗНА АНАРХІЧНА СТИХІЯ.

(Витяг із промови на X парт. з'їзді).

Товариші, природньо було-б чекати, що з приводу доповіді про політичну діяльність ЦК і критика, і зауваження, і доповнення, і поправки. то-що скеруються на політичну роботу, на політичні помилки, зроблено буде політичні вказівки.

На жаль, коли придивляешся до дебатів, що тут розгорнулись, коли ще раз перечитуєш головні пункти, що в цих дебатах висунуто, не можеш стриматися, щоб не запитати себе: чи не тому з'їзд так швидко ці дебати припинив, що надиво беззмістовно говорили, і майже самі тільки представники „робітничої опозиції“. Та й справді, що ми чули про політичну роботу ЦК та про політичні завдання моменту? Більшість тих, що тут говорили, називали себе „робітничою опозицією“, — не аби-яка назва. Т-ку Колонтай моя доповідь тут не задовольнила.

Якщо люди виступають від імені опозиції, називають цю опозицію „робітничою“ і кажуть, що ЦК неправильно керував політикою партії, то таким людям треба сказати: необхідно вказати на ці неправильності в основних питаннях та вказати на те, як їх виправити. На жаль, ми абсолютно нічого не чули, ні одного звука, ні одного слівця про сучасний момент та про науку з нього. Тут навіть не підійшли до того висновку, що я його зробив. Дуже можливо, що він неправильний, але на те й робиться звітлення на з'їзді, щоб виправити ці неправильності. Щільно об'єднати партію, не допустити в ній опозиції — це політичний висновок із сучасного моменту, а економічний висновок ось який: не задовольняти тим, що зроблено в політиці, шукати нових шляхів до порозуміння між робітництвом та селянством, пристосовувати, випробовувати це нове. Може, це неправильно, але ніхто жадним словом про це не прохочився. Якийсь промовець, здається, Рязанов, закинув мені лише те, що полаток ніби-то звідкись відразу з'явився в моїй промові, невідготований обговоренням. Це неправильно. Дивуюся тільки, як це відповідальні товариші роблять перед партійним з'їздом такі заяви. Дискусію про податок відкрито за кілька тижнів перед цим у „Правді“. Коли не захотіли взяти в ній участі ті товариші, що люблять гратися в опозицію і закидати нам те, що ми не даємо можливості широкої дискусії, — то тут вони самі винні. З редакцією „Правди“ ми зв'язані не тільки тим, що тов. Бухарин є членом Центрального Комітету, але ще й тим, що найважливіші теми та найважливіші лінії в політиці завсіди обмірковується в ЦК — без цього не може бути політичної роботи. Питання про податок поставив ЦК на дискусію. Статті в „Правді“ були, на них ніхто не відповідав. Цим

самим показали ті, хто не відповідав, що вони не хотіли працювати над цим питанням. А коли вже після цих статтів на зборах Московської Ради виступив член зборів, — не пам'ятаю, чи був це непартійний чи меншовик, — і почав говорити про податок, то я сказав: „Ви не знаєте того, що п'єше „Правда“. Закинути таке непартійному було більш природно, ніж членові партії. Поставлено в „Правді“ дискусію не випадково, і на з'їзді нам доведеться взятися до цього питання. Промовці в критиці виявили ще й абсолютну неділовитість. Питання на дискусії поставлено, і годилося б узяти в ній участь, бо инакше вся ця критика стає безгрунтовна. Так-же само що-до питання політичного. Я повторюю, всю свою увагу звернув я на те, щоб ми правильний висновок зробили з останніх подій.

Але перш ніж відповідати тим представникам „робітничої опозиції“, що тут виступали, скажу дві слова про Осинського. Виступив товариш, що чимало писав та виступав із власною платформою, з критикою на звітномленні ЦК. Треба було сподіватися, що на з'їзді дасть він критику на основні заходи, дуже для нас важливу. А натомість він критикуючи сказав, що буцім-то „викинуто“ Сапронова і що з цього очевидно, що слова про конечну потребу тісно гуртуватися розходяться з ділом; до того-ж він підкреслював, що до президії обрано двох від „робітничої опозиції“. Дивно мені, як то можна з такими дрібницями 10-рядного значіння виступати вельми визначному партійному літераторові та працівникові, що відповідальну займає посаду! Специфічна особливість в Осинського — скрізь бачити політиканство. Це політиканство бачить він і в тому, що двоє місць в президії дано „робітничій опозиції“. Ми не раз говорили, і я зокрема, і незгоди в цьому не було в ЦК, — що наше завдання одвіяти в опозиції здорове від нездорового саме через те, що вона набула певного поширення. Ще у вересні, за партійної конференції, ми своє завдання бачили в тому, щоб здорове від нездорового одвіяти. — бо-ж не можна ставитись до цієї групи, як до здорової. Коли нам кажуть, що в партії не досить переведено демократизм, то ми кажемо: це абсолютно правдиво. Так його в нас не досить переведено. Потрібна тут допомога ще й навоци, як це перевести. Треба на ділі перевести, а не балакати тільки. Ми приймаємо й тих людей, що називають себе „робітничою опозицією“.

Ми собі кажемо: коли це — недуга, що зачепила частину робітників, то треба на неї особливу звернути увагу. І те, що тов. Осинський чомусь закидав нам як провину, треба нам за заслугу поставити.

Тепер переходжу до „робітничої опозиції“. Ви визнали, що зісталися в опозиції. На партійний з'їзд ви прийшли з брошурою т. Колонтай, де написано: „Робітничая опозиція“.

Коли хоч що-небудь здорове в цій опозиції, треба всіх сил докласти, щоб здорове одвіяти від нездорового. Ми не маємо змоги до повної міри боротися з бюрократизмом і послідовно переводити демократизм — тому що ми кволі, нема сили, і той, хто допоможе нам у цьому, того треба пригягти, а хто під виглядом допомоги подає ось такі брошури, того треба викривати.

Після цих попередніх зауважень, я зверну вашу увагу на брошуру т. Колонтай, вона со справді заслуговує на вашу увагу й підсумовує роботу, що її на протязі кількох місяців зробила опозиція. Тут уже вказував, здається, товариш із Самари, на те, що я „адміністративно“ наліпив ярлика синдикалізму на „робітничу опозицію“.

Згадувати про адміністраторство тут безумовно не до речі, і тут треба подивитись, яке саме питання потребує адміністративного розв'язання. Тов. Милонов хотів отаким слівцем як-найстрашніше блиснути, а вийшло не до ладу, ніби-то я „адміністративно“ ярлика наліплюю. Я не раз говорив, що на зборах тов. Шляпников та інші закидали мені, наче-б-то я тероризую словом „синдикалізм“. І на якійсь дискусії, трохи чи не на з'їзді гірняків, згадуючи за це, говорив я тов. Шляпникову: кого з дорослих людей ви хочете обдурити? Адже-ж ми з тов. Шляпниковим знаєм один одного багато літ, — багато літ за нелегальною ще роботи та на еміграції, — і як можна заявляти, що, характеризуючи окремі збочення, я когось там тероризую. І до чого тут адміністраторство, коли я кажу за тези „робітничої опозиції“, — що це синдикалізм? І чому т. Колонтай пише, що я легковажно кидаю слово „синдикалізм“? Щоб таке говорити, треба хоч трохи це довести. Я ладен авансом прийняти, що мій довід не справедливий, а твердження т. Колонтай солідніше, — я ладен цьому повірити. Але треба хоч трохи довести не словами про тероризування та адміністрування (робити це мені, на жаль, у зв'язку з посадою доводиться багато), а точною відповіддю, щоб спростувати обвинувачення, яке я висунув „робітничій опозиції“ що-до її збочення до синдикалізму.

Це обвинувачення зробив я перед усією партією, зробив відповідально, і про це надруковано в брошурі, і це всі читали. Очевидно, всі товариші готувались до цього з'їзду, і всі повинні знати, що синдикалістичне збочення це і є анархічне збочення, і що „робітничча опозиція“, що ховається за пролетарською спиною, це і є дрібнобуржуазна, анархічна стихія.

Що ця стихія проходить між широкі маси, це видно, і партійний з'їзд це освітлив. Що цю стихію переводиться в життя, — це доведено брошурами т. Колонтай та тезами т. Шляпникова. І тут не можна відбутися тільки тим, що, як завсіди, т. Шляпников говорить за свою ширю пролетарську вдачу. Т. Колонтай починає свою брошуру так. На 1-й сторінці читаємо: „До опозиції входить передова частина класово-організованих пролетарів“. На гірняцькому з'їзді делегат із Сибіру вказував на те, що в них такі самі питання знімали, як і в Москві, і на це т. Колонтай також указує в своїй брошурі.

„В нас і думки не мали, що в Москві йдуть незгоди та дискусії про ролі профспілок“, — казав делегат із Сибіру на гірняцькому з'їзді, — „а нас хвилювали ті самі питання, що й перед вами стоять“. „За робітничу опозицію встоюють пролетарські маси, або точніше: робітничча опозиція — це є класово об'єднана, класово свідомо та класово-витримана частина нашого промислового пролетаріату“.

Ну, хвалити бога, так і будемо знати, що т. Колонтай та т. Шляпников — класово-об'єднані, класово свідомі. Але, товариші, так кажучи і так пишучи, треба-ж хоч трохи міру знати. На сторінці 25-й цієї брошури т. Колонтай пише: „Організація порядкування народнім господарством належить усеросійському з'їздові виробників, в професійні та виробничі спілки об'єднаних, що обирають центральний орган, який керує всім народнім господарством“, — і це один із найголовніших пунктів у тезах. Ця теза „робітничої опозиції“ є та сама теза, що її подавав я за всіх випадків дискусії, ще й у пресі. І мушу сказати, що цю тезу прочитавши, я вже інших

читати не став, тому що це значило-б марно час гаяти, бо після цих тез ясно, що люди вже добалакались, ясно, що це є дрібнобуржуазна анархічна стихія. На 2-му з'їзді Комінтерну, влітку, вказував я на резолюцію про ролі комуністичної партії. Ця резолюція єсть резолюція, що об'єднує комуністичних робітників у комуністичні партії всього світу. Ця резолюція з'ясовує все. Чи це значить, що ми партію відгороджуємо від усього робітництва, яке справді проводить диктатуру? Так дивляться деякі ліві та дуже багато синдикалістів, і тепер цей погляд поширений скрізь. Цей погляд і є плід дрібнобуржуазної ідеології. Адже-ж ці тези б'ють в обличчя постанові 2-го з'їзду Комінтерну про ролі комуністичної партії та про здійснення диктатури пролетаріату. Це і є синдикалізм, бо-ж ясно, що наш пролетаріат здебільшого декласований, ясно, що нечувані кризи, закриття фабрик довели до того, що з голоду люди тікали, робітники просто кидали фабрики, мусіли на селах улаштуватися і переставали робітниками бути. Хіба ми цього не знаємо й не спостерегаємо, як нечувані кризи, громадянська війна, припинення правильних взаємин міста з селом, припинення довозу хліба створили те, що на хліб почали міняти які-небудь дрібні продукти, що їх виготовляється на великих заводах, які-небудь зачалки, — і це тоді, коли голодують робітники і коли хліба не довозять?

Що-ж, хіба ми не бачили цього на Україні, хіба ми цього не бачили в Росії? Оце все і єсть те, що економічно декласує пролетаріат, що неминучо викликає це, примушує проявлятися і там буржуазно-анархічні тенденції.

Після того, що ми перебули, що ми все це на практиці бачили, всі ці злигодні, ми знаємо, як пекельно тяжко з ними боротись. Після двох з половиною років радянської влади ми перед усім світом виступили й сказали в Комуністичному Інтернаціоналі, що диктатура пролетаріату неможлива інакше, як не через комуністичну партію. І нас тоді сказано ляяли анархісти та синдикалісти, кажучи: „он як, вони гадають, що для здійснення пролетарської диктатури потрібна комуністична партія“. Але ми це сказали перед усім Комуністичним Інтернаціоналом. І після цього приходять до нас люди, „класово-свідомі та класово-об'єднані“, і кажуть: „організація порядкування народнім господарством належить усеросійському з'їздові виробників“ (брошура т. Колонтай). Всеросійський з'їзд виробників—що це таке? Ачи будемо ми ще час гаяти на такі опозиції в партії? Мені здається, годі вже про це дискусію провадити. Всі ці міркування про свободу слова і свободу критики, що ними рясніє вся брошура, що вони просвічують у всіх промовах „робітничої опозиції“, це є дев'ять десятих усього глузду промов, які не мають особливого глузду, — всі ці слова є одного роду. Бо-ж треба, товариші, говорити не тільки про слова, але й про зміст їх. Нас такими словами, як „свобода критики“, не піддуриш. Коли сказали, що в партії є ознаки хвороби, ми говорили: ці слова заслуговують на партійну увагу; без сумніву, ця хвороба таки є. Помагайте-ж лікувати цю хворобу. Скажіть, як ви вмієте її лікувати? В нас уже багато часу пішло на дискусію.

Не треба тепер опозиції, товариші! І я думаю, що партійному з'їздові доведеться таки цей висновок зробити, доведеться зробити такий висновок, що вже опозиції край, капут, досить вже з нас тепер опозицій.

Вільно критикувати ця група вже давно мала право. І ми тепер на партійному з'їзді запитуєм: які підсумки, який зміст вашої кри-

тики, чого навчили ви партію своєю критикою? Тих із вас, хто ближче до мас стоїть, до мас справді класово-об'єднаних та класово-стиглих, ми готові притягти до роботи. Якщо т. Осинський в цьому бачитиме політиканство, то він зостанеться сам-один, а інші в цьому побачать доцільну допомогу членам партії. Ми повинні дійсно допомогти тим, хто справді живе в робітничій масі, ближче її знає, має досвід; і вони можуть дати ЦК свої наводи. І хай вони себе як-хоч називають, — це однаково; якщо тільки вони допомагатимуть роботі, якщо вони не граються в опозицію та не обстоюють груп та фракцій хоч-би там що, а лише допомагатимуть нам.

І коли нам на тій самій сторінці свої брошури т. Колонтай грубим шрифтом пише про „недовіру до робітничої класи“, — це все на тему, що вони, мовляв, справжня „робітнича“ опозиція. На 36-й сторінці тієї-ж таки брошури висловлено цю думку ще яскравіше: „Робітнича опозиція“ не повинна йти, та й не може йти на поступки; це не значить до розколу закликати. „Ні, її завдання інше. Навіть коли буде поразка на з'їзді — і тоді лишатись у партії і ступінь по ступеню твердо боронити свою точку зору, ратуючи партію та виправляючи лінію“. „Навіть коли буде поразка на з'їзді“, — скажіть, на ласку, як обачно! Вибачте, але я від себе особисто дозволю з певністю заявити, що цього партійний з'їзд не дозволить. Виправляти партійну лінію має право кожен. Вам дано всі можливості до цього.

На партійному з'їзді поставлено умову, щоб не було й тини підозри що-до обвинувачення, буцім ми хочемо когось там виключити. Ми вітаємо всяку допомогу в справі переведення демократизму. Але його самими фразами не переведеш, коли народ знеможений. Кожного, хто хоче допомогти справі, треба вітати, а коли кажуть таке, що не погодяться на поступки, то з'їзд цього не допустить. Тут ніякої дво-значности ми не маємо права лишати. Допомогти боротись із бюрократизмом, допомогти обстоювати демократизм, допомогти краще зв'язатись із дійсними робітничими масами — це все безумовно треба. Йти що-до цього на „поступки“ ми можемо й повинні; і хоч-би там як нам говорили, що вони на поступки не йдуть, — ми будемо повторювати, що ми йдемо на них. Це не значить поступки, це значить допомога робітничій партії. Одним ми все, що є здорового та пролетарського в робітничій опозиції, ми все візьмемо на сторону партійну, залишаться „класово-свідомі“ автори синдикалістських промов. Остання московська конференція сказала: „Ми візьмемо з робітничої опозиції того, кого ми хочемо, а не того, кого вони хочуть“, — бо нам треба тих людей допомоги, що зв'язані з робітничими масами, що практично навчають нас боротися з бюрократизмом. Це важке завдання. Мені здається, партійному з'їздові цей досвід московців треба зважити і так само стати до іспиту, і не тільки що-до цього пункту, але на всіх пунктах порядку денного скласти іспит. Кінець-кінцем тим людям, котрі кажуть, що „на поступки не йдемо“, — сказати: „а партія йде на поступки“ — треба, щоб робота була дружна. Такою політикою ми одвіємо здорове від нездорового в „робітничій опозиції“ та зміцнимо партію.

Дивіться, тут казали, що порядкувати виробництвом повинен „усеросійський з'їзд виробників“. Я не знаю, якими ще словами цю нісенітницю характеризувати, але потішаю себе тим, що тут усі партійні працівники — радянські, котрі вже рік, два, три радянську роботу роблять. Перед ними не варт і критикувати цього. Вони й дебати припиняють, такі промови почувши, тому що це нудно, несерйозно говорити про „усеросійський з'їзд виробників“, який порядкує народ-

нім господарством. Можливо, що це було-б у такій країні, де ще зовсім і не бралися до роботи, коли взято вже політичну владу. У нас вже взяли до роботи. І цікаво, що на стор. 33-й тієї-ж таки брошури ми знаходимо таке: „Робітнича опозиція не така темна, щоб не брати на увагу великої ролі техніки та технічно-вишколених сил“. „Робітнича опозиція не мислить збудувати свої органи порядкування народнім господарством, на з'їзді виробників обрані, а тоді зліквідувати раднаргоспи, главки, центри. Ні, вона мислить инакше: взяти під свій провід оці технічні і конче потрібні центри порядкування, давати їм теоретичні завдання, використати їх так, як свого часу фабриканти та заводчики використовували сили фахівців-техників“. Отже тов. Колонтай і тов. Шляпников та ті „класово-об'єднані“ люди, що тягнуть за ними, беруть під свій неодмінний провід раднаргоспи, главки та центри,—усяких там Рикових, Ногинів та інших „нікчемностей“ та даватимуть їм теоретичні завдання. То що-ж, товариші, хіба можна це вважати за серйозне? Якщо були у вас які теоретичні завдання, чому ви їх не давали? Навіщо ми оголошували свободу дискусій? Ми оголошували її не для самого тільки обміну словами. За війни ми говорили: нам не до критики, коли ми робимо помилку — нас чекає Врангель, ми її виправляємо тим, що Врангеля б'ємо. Коли ми закінчили війну, нам починають кричати: „давайте свободу дискусій“. Коли ми запитуємо: скажіть, які зробили помилки, нам говорять: не треба розпускати раднаргоспи та главки, їм треба давати теоретичні завдання. Чому т. Кісельов, котрий на гірняцькому з'їзді, як представник класово об'єднаної робітничої опозиції, зістався у нужденній меншості, чому він, як стояв на чолі глаетекстилю, чому не навчив нас боротися із бюрократизмом? Чому тов. Шляпников, коли був за наркома, чому т-ка Колонтай, як і вона була за наркома, чом не навчили нас боротися із бюрократизмом? Ми сами знаємо, що бюрократична плівка єсть у нас, і нас, що нам ближче доводиться мати діло з цим бюрократичним апаратом, нас це болить. Підписуем папірця, а як він до діла дійде? Як це перевірити, коли бюрократичний апарат такий величезний? Ви знаєте, як його зменшити, — то поділіться, будь ласка, вашим знанням із нами, любі товариші! Є у вас охота до дискусії, але крім загальних заяв ви нічого не даєте. Натомість, ви провадите чистісіньку демагогію. Прочитайте всі, товариші, цю брошуру, пильно вас прошу! Кращого матеріалу проти робітничої опозиції, як брошура т-ки Колонтай „Робітнича опозиція“,—ї бути не може. Ви побачите, що так підходити до питання й справді не можна. Що бюрократизм є болюче питання, ми всі визнаємо, це є навіть у нашій партійній програмі. Критикувати главки та раднаргоспи дуже легко, та коли ви так критикуєте, непартійні робітничі маси розуміють — розпустити, це підхоплюють і с.-р. Кажали мені тт. українці, що в них на конференції ліві с.-р. достеменноіснько так формулували свої пропозиції. „Робітнича опозиція“ каже: ми розпустити раднаргоспи не будемо, а візьмемо під свій провід усєросійський з'їзд виробників. Візьмемо під свій провід 71 главк Раднаргоспу. Я питаюсь, чи це вони сміються, або що, і чи можна до таких людей серйозно ставитись. Це є дрібнобуржуазна, анархічна стихія не тільки в робітничій партії, але й усередині нашої партії, і цього ми допустити ніяк не можемо. Коли мені доводилось на 2 му гірняцькому з'їзді сперечатись із т. Троцьким та т. Кісельовим, ці два погляди виступали явно. „Робітнича опозиція“ говорила: Ленін та Троцький об'єднуються. Троцький виступив і говорив: „Хто не ро-

зуміє, що треба об'єднатись, той іде проти партії: звісно, що ми об'єднаємось, бо ми люди партії". Я його підтримав. Звісно, що ми з т. Троцьким розходились, і коли в ЦК утвориться більш-менш рівна група, партія розсудить і розсудить так, що ми об'єднаємось згідно з волею та наводами партії. Ось із якою заявою ми з т. Троцьким ішли на гірняцький з'їзд і сюди прийшли, а „Робітничча опозиція“ говорить: „ми поступок не робитимем, але в партії зістанемось“. Ні, це вам не витанцюється! Ще раз скажу, що в боротьбі з бюрократизмом усяка допомога робітника, хоч як-би себе він називав, коли тільки він щиро бажає нам допомогти, це для нас архібажана допомога. У цьому розумінні ми на „поступки“ підемо, хоч які-б задержувати заяви нам робили; ми на „поступки“ підемо, бо знаємо, як тяжко працювати. Розпустити раднаргосп та главки ми не можемо. Коли кажуть, що в нас є недовір'я до робітничої класи, що ми не допускаємо, — це все брехня. Кожного, хоч трохи путящого адміністратора з-поміж робітників ми шукаємо і раді взяти, ми його випробуємо. Я вказував, що протилежне твердження єсть неправда, що ми знемагаєм від нестачі сил, найменшу поміч хоч трохи путящої людини — а з-поміж робітників утрое — ми беремо обіруч. Але їх у нас нема. На цьому ґрунті постає анархія. Тут треба підтримати боротьбу з бюрократизмом, — це сотні тисяч людей.

Що ми з ними будемо робити? Легко за це писати. Ви сами розумієте, що то значить ослабити радянський апарат, коли за кордоном 2 мільйони росіян. Їх вигнала громадянська війна. Вони нас ошасливили тим, що тепер засідають у Берліні, Парижу, Лондоні та в усіх столицях, крім нашої. Вони підтримують ту саму стихію, що називається дрібний виробник, дрібнобуржуазна стихія.

Все, що можна зробити для того, щоб перебути бюрократизм, висуваючи робітників знизу, ми будемо робити, всяку практичну пораду що-до цього ми приймемо. Коли це назвати навіть непідходящим словом „поступки“, як тут називають, нема сумніву, що 99 процентів з'їзду скаже всупереч цій брошурі; а ми таки підемо всупереч цьому і завоюємо усе, що є здорового. Ставайте до гурту з робітниками і навчіть, як боротись із бюрократизмом, коли знаєте краще за нас, а не виступайте так, як виступив Шляпников. Це така річ, що від неї не можна відмахнутися.

1921 р.

ЯК РЕОРГАНІЗУВАТИ Р. С. І. (РОБ.-СЕЛ. ІНСПЕКЦІЮ).

Безперечно, що Р. С. І. становить для нас величезну труднацію, і що труднацію цю й досі не розв'язано. На мою думку, помиляються ті товариші, що розв'язують її, заперечуючи користь чи потребу Р. С. І. Але я не заперечую разом з тим і те, що питання про наш державний апарат та про те, як його поліпшити, є питання дуже важке, далеко ще не розв'язане, і разом з тим надзвичайно насущне питання.

Наш державний апарат, опріч Наркомхарчу, в найбільшій мірі переховує в собі старе, що в найменшій мірі підпадало будлі-яким серйозним змінам. Його тільки злегка підфарбовано зокола, іншими сторонами він являє собою найтипівший старий апарат. І ось, добираючи способів, щоб дійсно його поновити, слід звернутися, здається мені, до нашої громадянської війни по досвід.

Що ми робили за найбільш небезпечних моментів громадянської війни?

Ми зосереджували найкращі наші партійні сили в Червоній армії; ми мобілізували найкращих наших робітників; шукаючи нових сил, ми звертались туди, де лежить найглибший корінь нашої диктатури.

В цім самім напрямку нам слід, я певен того, шукати джерела реорганізації Роб.-Сел. Інспекції. Я пропоную нашому XII партійному з'їздові ухвалити наступний план такої реорганізації, що її засновано на своєрідному поширенні ЦКК.

Пленум ЦК нашої партії вже виявив тенденцію розвинути у свого роду найвищу партійну конференцію. Він збирається періодично не частіш як раз на два місяці, а поточну роботу від імени ЦК провадять, як відомо, наше Політбюро, наше оргбюро, наш секретаріят і т. д. Я думаю, нам слід довершити цей шлях, що на нього ми таким способом стали, і остаточно повернути пленуми ЦК на найвищі партійні конференції, які збираються раз на два місяці з участю ЦКК. А цю ЦКК з'єднати, на наведених нижче умовах, з основною частиною реорганізованої Роб.-Сел. Інспекції.

Я пропоную з'їздові обрати 75—100 нових членів ЦКК споміж робітників і селян. Вибраних повинно так само перевіряти що-до партійности, як і звичайних членів ЦК, бо вони матимуть права членів ЦК.

З другого боку, Роб.-Сел. Інспекцію треба звести до 300—400 службовців, особливо перевірених що-до сумлінности та знання нашого державного апарату; ці службовці повинні скласти особливі іспити що-до їх обізнаности з основами наукової організації праці взагалі і зокрема праці управлінської, канцелярської, то-що.

На мою думку, таке з'єднання Роб.-Сел. Інспекції з ЦКК буде корисне для обоих установ. З одного боку, Роб.-Сел. Інспекція матиме цим способом такий високий авторитет, що буде, принайменш, не гіршою як наш Наркомхарч. Із другого боку, наш ЦК разом з ЦКК вийде остаточно на той шлях, який остаточно зробить із нього найвищу партійну конференцію; власне, він уже й вибрався на такий шлях, і слід йому дійти ним до кінця, щоб правильно, з двох боків, виконати свої завдання: з боку плановости, доцільности, систематичности в своїй організації й праці та з боку звязку з дійсно широкими масами через найкращих наших робітників і селян.

Я передбачаю одне заперечення, яке виходить або безпосередньо, або посередньо з тих кіл, що роблять наш апарат старим, цеб-то від тих, хто стоїть за тим, щоб зберегти наш апарат у тому самому до неможливого, до непристойного передреволюційному вигляді, в якому він є досі (до речі сказати, ми маємо тепер доволі рідку в історії нагоду встановлювати строки, які потрібні на те, щоб перевести ґрунтовні соціальні зміни, і ми ясно бачим тепер, що можна за п'ять літ зробити, а на що потрібні багато більші строки)

Заперечення це полягає в тім, що буцім-то вийде самий хаос із тієї реформи, що я пропоную. Члени ЦКК тинятимуться по всіх установах, не знаючи куди, з чим і до кого їм звернутися, і тим самим вони скрізь мають дезорганізувати справу, відривати службовців од їх поточної роботи, то-що.

Я гадаю, що зломисне джерело цього заперечення таке очевидне, що не треба на нього і відповідь давати. Само собою, з боку

президії ЦКК і з боку Наркому Роб.-Сел. Інспекції та його колегії (а також у відповідних випадках і з боку нашого секретаріату ЦК) потрібен буде не один рік упертої праці над тим, щоб доладу zorganizувати свій наркомат та його працю спільно з ЦКК. Нарком Роб.-Сел. Інспекції може, на мою думку, лишатися Наркомом (та й повинен ним лишитися), як і вся колегія, зберігаючи за собою керівництво над роботою всієї Робітничо-Селянської Інспекції і разом з тим і всіма членами ЦКК, що їх матиметься за „відкомандированих“ до його розпорядження. 300—400 службовців РСІ, що залишаються, згідно з моїм планом, будуть, з одного боку, виконувати суто-секретарські обов'язки при інших членах РСІ та при додаткових членах ЦКК, а з другого боку, — мусять бути вельми кваліфікованими, особливо перевіреними, особливо певними, з великим утриманням, яке цілком поліпшить їхнє теперішнє, справді злиденне (щоб гірше не сказати) становище урядовця РСІ.

Я певен, що зменшення кількості службовців до зазначеного числа поліпшить у багато раз і кількість працівників РСІ, і якість усієї роботи, давши разом з тим можливість Наркомові і членам колегії зосередитись цілком на організації роботи та на тому систематичному, невідхильному підвищенні її якості, котра так безумовно необхідна для робітничо-селянської влади і для нашого радянського ладу.

З другого боку, я гадаю також, що Наркомові РСІ доведеться попрацювати почасти над злиттям, почасти над координуванням тих найвищих інститутів організації праці (Центральний Інститут Праці, Інститут Наукової Організації Праці і т. д.), що їх у нас тепер у Республіці не менш як 12. Надмірна одноманітність і тенденція до злиття, котра звідси випливає, будуть шкідливі. Навпаки, тут треба знайти розумну й доцільну середину між злиттям усіх цих установ ув одно та правильним розмежуванням їх з умовою дати певну незалежність кожній з цих установ.

Нема сумніву, що від такої реформи виграє, не менш як РСІ, і наш власний ЦК, виграє і в розумінні зв'язку з масами, і в розумінні регулярности й солідности його роботи. Тоді можна (та й повинно) буде завести строгіший, більш відповідальний порядок на те, як підготовляти засідання Політбюра, де мусить бути певне число членів ЦКК, що його визначається або певним протягом часу, або певним планом організації.

Нарком РСІ разом з президією ЦКК має установлювати поділ праці її членів з погляду їхньої повинности бувати на засіданнях Політбюра й перевіряти всі документи, що так чи инакше йдуть на його розгляд, або з погляду їхньої повинности віддавати свій робочий час теоретичному підготовленню, вивченню наукової організації праці, або з погляду їхньої повинности практично брати участь у контролі та поліпшенні нашого державного апарату, починаючи від вищих державних установ та кінчаючи нижчими місцевими, то-що.

Я думаю також, що від цього буде політична вигода, бо члени ЦК та члени ЦКК за такої реформи у багато разів краще знатимуть і краще підготовлятимуться до засідань Політбюра (всі папери що-до цих засідань одержати повинні всі члени ЦК та ЦКК не пізніш як за добу перед засіданням Політбюра, виключаючи трапунки, що їх безумовно ніяк не можна відкласти; такі трапунки вимагають особливого порядку на те, як мають ознайом-

люватись з ними члени ЦК та ЦКК і як їх розв'язувати). А крім цієї вигоди, до числа вигравшів треба записати ще й те, що в нашому ЦК зменшиться вплив суто-особистих та випадкових обставин і тим самим зменшиться небезпека розколу.

Наш ЦК склався в групу строго централізовану й високо авторитетну, але роботу цієї групи не поставлено в умови, що відповідають його авторитетові. Цьому й повинна допомогти пропонувана від мене реформа, і члени ЦКК мусять бути в певнім числі на кожному засіданні Політбюро, мусять скласти тісно об'єднану групу, що „не зважаючи на особи“, повинна слідкувати за тим, щоб нічий авторитет не міг стати їм на перешкоді зробити запитання, перевірити документи та взагалі добитися безумовної поінформованості та найстрогішої правильності справ.

Звісно, що в нашій Радянській Республіці соціяльний лад засновано на спільній роботі двох клас — робітників і селян: до них тепер допущено на певних умовах і „непманів“, цеб-то буржуазію. Як виникнуть серйозні класові розбіжності між цими класами, тоді розколу не минути, але в нашому соціяльному ладі не закладено з неминучістю підвалин для такого розколу, і головне завдання нашого ЦК і ЦКК, як і нашої партії в цілому, полягає в тім, щоб уважно стежити за обставинами, з яких може розкіл постати, і запобігати їм, бо кінець-кінцем доля нашої Республіки залежатиме від того, — чи піде селянська маса з робітництвом, заховуючи вірність союзові з ним, чи дасть вона „непманам“, цеб-то новій буржуазії, роз'єднати себе з робітниками, відколоти себе від них. Чим ясніше ми бачитимем перед собою саме цей двоякий вихід, чим ясніше розумітимуть його всі наші робітники й селяни, тим більше шансів на те, що нам удасться уникнути розколу, який привів-би Радянську Республіку до загибелі.

1923 рік.

ПРО КООПЕРАЦІЮ.

Здається мені, що в нас не досить уваги звертають на кооперацію. Ледве чи всі розуміють, що тепер, від часу Жовтневої революції і незалежно від неї (навпаки, тут доводиться сказати: саме завдяки неї), кооперація набирає в нас цілком виключної ваги. В мріях старих кооператорів багато є фантазії. Вони часто смішні своєю фантастичністю. Але в чому полягає їхня фантастичність? В тому, що люди не розуміють основного, ґрунтового значіння політичної боротьби робітничої класи за те, щоб повалити панування експлоататорів. Тепер в нас це повалення сталося, і тепер багато з того, що було фантастичного, навіть романтичного, навіть заяложеного в мріях старих кооператорів, стає цілком неприкрашеною дійсністю.

Та й справді, у нас, коли державна влада в руках робітничої класи, коли цієї державній владі належать усі засоби продукції, — то в нас, справді, лишилося тільки одне завдання — кооперувати населення. За максимального кооперування населення сам собою дійде мети той соціялізм, який передніше викликав захопне кепкування, усмішку, зневагу до себе з боку людей, справедливо переконаних, що конче потрібна класова боротьба, боротьба за політичну владу, то-що. І ось не всі товариші здають собі справу про те, якої

тепер велетенської, неосяжної ваги набирає для нас кооперування Росії. В неї ми поступилися селянинові, як торговцеві, принципом приватної торгівлі; саме із цього постає (всупереч тому, що думають) велетенська вага кооперації. По суті кажучи, кооперування досить широко й глибоко російського населення за панування неї у це все, що нам потрібне, тепер бо ми знайшли той шабель для поєднання приватного інтересу, приватного торговельного інтересу, перевірки й контролю його з боку держави, степінь підпорядкування його загальним інтересам, що раніш був за притичину для дуже й дуже багатьох соціалістів. Справді бо, державна влада над усіма великими засобами продукції, державна влада в руках пролетаріату, спілка цього пролетаріату з багатьома мільйонами дрібних і найдрібніших селян, забезпечення цьому пролетаріатові проводу щодо селянства, то-що, — хіба-ж це не все, що потрібне на те, щоб з кооперації, з самої тільки кооперації, котрою ми раніше поневіряли як махларською і котрою з певного боку ми маємо право так само поневіряти тепер, за неї, — хіба це не все потрібне, щоб (удувати повне соціалістичне суспільство? Це ще не будівництво соціалістичного суспільства, але це все, чого треба й досить, щоб його будувати.

От саме цю обставину недоцінює багато наших практичних робітників. На кооперацію у нас дивляться зневажливо, не розуміючи того, яку виключну вагу має ця кооперація, по-перше, з боку принципового (власність на засоби продукції в руках держави), по-друге, з боку переходу до нового ладу якомога найпростішим, найлегшим і найприступнішим селянинові шляхом.

А проте в цьому-ж знов-таки головне. Одне діло — фантазувати про всякі робітничі об'єднання, щоб будувати соціалізм, инше діло — навчитись практично цей соціалізм будувати так, щоб кожний дрібний селянин міг брати участь у цьому будівництві. Цього ось шабля ми тепер і досягли. І немає сумніву, що досягнувши його, ми користаємо в нього надзвичайно мало.

Ми перегнули палицю, переходячи до неї, не тим, що дуже багато місця віділили принципіві вільної промисловости й торгівлі, але ми перегнули палицю, переходячи до неї, тим, що забули думати про кооперацію, що почали вже забувати про велетенське значіння кооперації — у згаданих вище двох сторонах цього значіння.

Я хочу побалакати тепер з читачем про те, що практично можна й треба зробити зараз-таки, виходячи з цього „кооперативного“ принципу. Якими способами можна й треба тепер-таки почати розвивати цей „кооперативний“ принцип так, щоб усякому й кожному ясне стало його соціалістичне значіння?

Треба поставити кооперацію політично так, щоб не тільки кооперація взагалі й завжди мала певну пільгу, а й щоб ця пільга була суто майновою пільгою (розмір банкового відсотку, то-що). Треба позичати кооперації такі державні кошти, щоб вони хоч трошки, але перевищували ті кошти, які ми позичаємо приватним підприємствам, аж до важкої індустрії хоч-би, то-що.

Кожний суспільний лад виникає лише за фінансового підпертя з боку певної класи. Нема чого нагадувати за ті сотні й сотні мільйонів карбованців, яких коштувало народження „вільного“ капіталізму. Тепер ми повинні усвідомити й перетворити на діло, що оце тепер той суспільний лад, який ми повинні більш як звичайно підтримувати, це лад кооперативний. Але-ж підтримувати його треба

в справжньому розумінні цього слова, щоб-то за таке підтримання не досить розуміти підтримання будлі-якого кооперативного обороту, — за таке підтримання треба розуміти підтримання такого кооперативного обороту, де справді беруть участь справжні маси населення. Давати премію тому селянинові, що бере участь у кооперативному обороті, — це формула безумовно правильна, але при цьому перевіряти цю участь і перевіряти його свідомість та його порядність — ось де стрижень справи. Коли кооператор приїздить на село й закладає там кооперативну крамничку, населення, строго кажучи, в цьому жадної участі не бере, але разом з тим воно за-ради власної вигоди поспішить спробувати в ній участь брати.

Ця справа має також і інший бік. Нам треба зробити ще дуже небагато на мірку „цивілізованого“ (передусім письменого) європейця, на те, щоб примусити всіх поголовно брати участь і брати участь не пасивно, а активно в кооперативних операціях. Власне, нам лишилося „тільки“ одне: зробити наше населення таким „цивілізованим“, щоб воно зрозуміло всі вигоди від поголовної участі в кооперації і налагодило цю участь. „Тільки“ це. Ніякі вищі мудрощі нам не потрібні тепер на те, щоб перейти до соціалізму. Але для того, щоб здійснити це „тільки“, потрібний цілий переворот, ціла смуга культурного розвитку всієї народної маси. Тим-то нам за правило повинно бути: як-найменше мудрування і як-найменш викрутасів. З цього боку неп є поступ у тому розумінні, що він пристосовується до рівня звичайнісінького селянина, що він не вимагає від нього нічого вищого. Але, щоб досягти через неп участі в кооперації геть всього населення, — ось для цього потрібна ціла історична доба. Ми можемо перейти на добрий кінець цю добу за одне — два десятиліття. Але все-таки це буде особлива історична доба, і без цієї історичної доби, без поголовної письменности, без достатньої міри тямучости, без того, щоб привчити достатньою мірою населення користатися з книжок, і без матеріальної основи цього, без певної забезпечености, скажемо, від неврожаю, від голоду, то-що, — без цього нам своєї мети не дійти. Вся справа тепер у тому, щоб уміти поєднати той революційний розмах, той революційний ентузіязм, що ми вже його виявили, і виявили в достатній мірі, і завершили цілковитим успіхом, уміти поєднати його — тут я майже ладен сказати: з умінням тямущим і письмением крамарем бути, що його цілком досить доброму кооператорові. За вміння бути крамарем я вважаю вміння бути культурним крамарем. Це хай добре затамлять собі росіяни, чи просто селяни, що гадають: коли він крамарює, то значить уміє бути крамарем. Це зовсім неправильно. Він крамарює, але від цього до вміння бути культурним крамарем ще дуже далеко. Він крамарює тепер по-азіатському, а щоб уміти бути крамарем, треба крамарювати по-європейському. Від цього його відділяє ціла доба.

Кінчаю: ряд привілеїв економічних, фінансових і банкових — кооперації; в цьому повинно полягати підпертя від нашої соціалістичної держави нового принципу організації населення. Але цим завдання поставлено тільки ще в загальних рисах, бо тут ще лишається невизначеним, не описаним докладно весь зміст завдання з практичного боку, щоб-то треба вміти відшукати ту форму „премій“ (і ті умови видачі їх), що її ми даємо за кооперування, ту форму премій, що за неї ми досить допомагаємо кооперації, ту форму премій, що за неї ми підіймаємось до цивілізованого кооператора.

А лад цивілізованих кооператорів за суспільної власности на засоби продукції, за класової перемоги пролетаріату над буржуазією — це є лад соціалізму.

Завсіди, коли я писав про нову економічну політику, я наводив свою статтю з 19 року про державний капіталізм. Це викликало не раз сумніви деяких молодих товаришів. Але їхні сумніви скеровувались переважно на адресу абстрактно-політичну.

Ім здавалося, що не можна назвати державним капіталізмом той лад, коли засоби продукції належать робітничій класі і цій робітничій класі належить державна влада. Проте вони не помічали, що назви „державний капіталізм“ я вживав, по-перше, для історичного звязку нашої теперішньої позиції з позицією в моїй полеміці проти так званих лівих комуністів, а також я вже тоді доводив, що державний капіталізм був-би вищий проти нашої сучасної економіки; мені треба було визначити наступний звязок звичайного державного капіталізму з тим незвичайним, навіть зовсім незвичайним, державним капіталізмом, що про нього я казав, уводячи читача в нову економічну політику. По-друге, мені завсіди була важлива практична мета. А практична мета нашої нової економічної політики полягала в тому, щоб одержати концесії; концесії вже, без сумніву, були-б за наших умов чистим типом державного капіталізму. Ось у якому вигляді уявляв я собі міркування про державний капіталізм.

Але є ще один бік справи, коли нам може здатись державний капіталізм, або принайменше порівняння з ним. Це — питання про кооперацію.

Немає сумніву, що кооперація в обставинах капіталістичної держави є колективною капіталістичною установою. Немає також сумніву, що в обставинах нашої теперішньої економічної дійсности, коли ми поєднуємо приватно-капіталістичні підприємства, — але не інакше, як на громадянській землі, і не інакше, як під контролем державної влади, що належить робітничій класі, — з підприємствами послідовно-соціалістичного типу (і засоби продукції належать державі, і земля, де стоїть підприємство, і все підприємство в цілому), то тут виникає ще питання про третій тип підприємств, які раніше не мали самостійности з погляду принципового значіння, а саме про підприємства кооперативні. За приватного капіталізму підприємства кооперативні відрізняються від підприємств капіталістичних, як підприємства колективні від підприємств приватних. За державного капіталізму підприємства кооперативні відрізняються від державно-капіталістичних, як підприємства приватні, по-перше, і колективні, по-друге. За нашого теперішнього ладу підприємства кооперативні відрізняються від підприємств приватно-капіталістичних, як підприємства колективні, але не відрізняються від підприємств соціалістичних, якщо їх засновано на землі, при засобах продукції, що належать державі, цєб-то робітничій класі.

Ось на цю обставину в нас не досить зважають, коли міркують про кооперацію. Забувають, що в нас кооперація, через особливості нашого державного ладу, набирає цілком виключної ваги. Коли виділити окремо концесії, що до речі не розвинулись у нас хоч трохи значно, то кооперація в наших умовах скрізь і всюди цілком збігається з соціалізмом.

Поясняю свою думку. В чому полягає фантастичність планів старих кооператорів, починаючи з Роберта Овена? В тому, що вони мріяли, будцім соціалізм мирно перетворить сучасне суспільство, і не

брали на увагу такого основного питання, як питання про класову боротьбу, про завоювання політичної влади з боку робітничої класи, про повалення експлуататорської класи панування. Тим-то ми маємо рацію, вбачаючи в цьому „кооперативному“ соціалізмі суспіль фантастику, щось романтичне, навіть заяложено в мріях про те, як простим кооперуванням населення можна обернути класових ворогів на класових співробітників, і класову війну — на класовий мир (так званий громадянський мир).

Нема сумніву, що з погляду основного завдання сучасности ми мали рацію, бо без класової боротьби за політичну владу в державі не можна соціалізму здійснити.

Але погляньте, як змінилася справа тепер, коли державна влада в руках робітничої класи, коли політичну владу експлуататорів повалено, і коли всі засоби продукції (крім тих, що їх робітничка держава з доброї волі віддає на час і умовно експлуататорам у концесію) у руках в робітничої класи перебувають.

Тепер ми маємо право сказати, що звичайне зростання кооперації для нас тотожне (за наведеним вище „невеликим“ винятком) із зростанням соціалізму, і разом з ним ми повинні визнати ґрунтовну зміну всього погляду нашо.о на соціал.зм. Ця ґрунтовна зміна полягає в тому, що раніш ми центр ваги покладали і повинні були покладати на політичну боротьбу, революцію, завоювання влади, то-що. А тепер центр ваги так міняється, що переходить на мирну організаційну „культурну“ роботу. Я ладен сказати, що центр ваги переходить для нас на культурництво, коли б не міжнародні стосунки, не обов'язок боротися за нашу позицію в міжнародньому масштабі. Та коли лишити це осторонь і об'єжитися на внутрішніх економічних стосунках, то в нас справді тепер центр ваги в роботі сходить на культурництво.

Перед нами з'являються двоє головних завданнів, що становлять собою добу. Це — завдання переробити наш апарат, що зовсім нікуди не годиться і що його ми цілком від попередньої доби з позиції; переробити тут серйозно ми нічого за п'ять років боротьби не встигли та й не могли встигнути. Друге наше завдання полягає в культурній роботі для селянства. А ця культурна робота серед селянства, як ціль економічна, має завдання саме його кооперувати. За повного кооперування ми вже стояли-б обома ногами на соціалістичному ґрунті. Але ця умова повного кооперування погребує такої культурности селянства (саме селянства, яко величезної маси), що цього повного кооперування не можна дійти без цілої культурної революції.

Наші вороги не раз нам казали, що ми беремося до нерозважливої справи — насиджувати соціалізм у не досить культурній країні. Але вони помилились на тому, що ми поїали не з того краю, як слід-би було за теорією (всяких педантів), і що в нас політичний і соціал.ний переворот був за попередника тому культурному переворотові, тій культурній революції, що перед нею ми все-таки тепер стоїмо.

Для нас досить тепер цієї культурної революції, щоб зробітися цілком соціалістичною країною, але для нас ця культурна революція становить надзвичайні труднощі і суто-культурні (бо ми безграмотні) і матеріяльні (бо, щоб бути культурними, потрібен певний розвиток матеріяльних засобів продукції, потрібна певна матеріяльна база).

26 травня 1923 р.

V

БОРОТЬБА ЗА III ІНТЕРНАЦІОНАЛ

ПЕРЕД ВІЙНОЮ.

МІЖНАРОДНІЙ СОЦІАЛІСТИЧНИЙ КОНГРЕС У ШТУТГАРТІ РОКУ 1907.

Міжнародний соціалістичний конгрес у Штутгарті, що відбувся в серпні місяці цього року, відзначався незвичайною велелюдністю й повнотою представництва. Усі п'ять частин світу надіслали делегатів, а всіх їх було 886. Але побіч грандіозної демонстрації міжнародної єдності пролетарської боротьби відіграв конгрес також видатну роль в справі визначення тактики соціалістичних партій. У багатьох питаннях, що їх досі розв'язувано виключно всередині окремих соціалістичних партій, виніс конгрес загальні постанови. Ця збільшена кількість питань, що вимагала однакового принципового розв'язання в різних країнах, особливо яскраво виявляє, що соціалізм об'єднується в одну міжнародню силу.

Ми друкуємо далі повний текст штутгартських резолюцій. А тепер спинимось коротенько на кожній з них, щоб зазначити спірні пункти й характер дебатів на конгресі.

Колоніальне питання вже не вперше цікавить міжнародні з'їзди. Досі постанови їх полягали завжди в тім, що вони кругом гудили буржуазну колоніальну політику, як політику здириства й насильства. На цей раз комісія з'їзду була в такому складі, що опортуністичні елементи з голандцем Ван-Колем на чолі мали перевагу. У проєкт резолюції уставлено фразу, що конгрес у принципі не осуджує всяку колоніальну політику, вона бо за соціалістичного режиму може відіграти цивілізаторську роль. Меншість комісії (німець Ледебур), польські й російські с.-д. і багато інших, енергійно протестували проти допущення такої думки. Питання винесено на з'їзд, і сили обох течій виявились такими близькими як до величини, що боротьба розгорілася з нечуваною жагучістю.

Опортуністи згуртувались навколо Ван-Коля. Бернштайн і Давід¹⁾ від імени більшості німецької делегації говорили на користь визнання „соціалістичної колоніальної політики“ й громили радикалів за даремні заперечування, за те, що вони не розуміють значіння реформ, за те, що вони не мають практичної колоніальної програми, то-що. З ними змагався, між иншим, Кавцький, що змушений був просити з'їзд висловитись проти більшості німецької делегації. Він справедливо вказував, що ніхто не відкидає боротьби за реформи: в інших пунктах резолюції, що не викликали ніяких суперечок, про це сказано цілком виразно. Ідеться про те, чи повинні ми поступатися сучасному режимові буржуазного здириства й насильства. Теперішню колоніальну політику має конгрес обміркувати, а ця політика заснована на прямому поневоленні дикунів: буржуазія фактично

¹⁾ Крайні праві німецькі с.-д. (Прим. ред.).

заводить неволю в колоніях, піддає тубільців на нечуваній глум і насильство, цивілізуючи їх розповсюдженням горілки й сифілісу. І за такого становища соціалісти казатимуть ухильчиві фрази про можливість принципово визнати колоніальну політику! Це значило-б просто перейти на буржуазну точку зору. Це значило-б зробити рішучий ступінь до підпорядкування пролетаріату буржуазній ідеології, буржуазному імперіялізмові, який тепер особливо гордо зводять голову.

Пропозицію комісії відкинута на з'їзді 128 голосами проти 108, а 10 утрималося (Швайцарія). Зазначимо, що за голосування в Штутгарті першого разу дістали нації неоднакову кількість голосів — од 20 (великі нації, поміж ними й Росія) до 2 (Люксембург). Сума дрібних націй, котрі або не провадять колоніальної політики, або сами терплять від неї, переважила ті держави, що пролетаріат навіть трохи заразили жаждою до завоювань.

Це голосування в колоніальній справі має дуже велике значіння. По-перше, особливо наочно викрив тут себе соціалістичний опортунізм, що пасує перед буржуазними привадами. По-друге, тут далася знати одна негативна риса європейського робітничого руху, що може дуже пошкодити справі пролетаріату, а через це варт серйозної уваги. Маркс не раз указував на одну приповідку Сисмонді, що велике має значіння. „Пролетарі давнього світу“ — каже ця приповідка: — „жили коштом громадянства. Сучасне громадянство живе коштом пролетарів“.

Класа неможливої, але нетрудащої людности не здатна скинути експлуататорів. Тільки класа пролетарів, що все громадянство утримує, має силу зробити соціальну революцію. І ось, широка колоніальна політика призвела до того, що європейський пролетар почасти в таке потрапляє становище, коли не його працею громадянство утримується, а працею майже поневолених колоніальних тубільців. Англійська буржуазія, напр., витягає більші прибутки з десятків і сотень мільйонів людности Індії та інших її колоній, ніж із англійських робітників. За таких умов утворюється в певних краях матеріальна, економічна підвалина до того, щоб пролетаріат тої чи іншої країни заразився колоніальним шовінізмом. Це може бути, звісно, лише тимчасовим явищем, проте-ж треба ясно усвідомити це лихо, збачити його причини, щоб зуміти пролетаріат усіх країн згуртувати на боротьбу з таким опортунізмом. І ця боротьба неминучо приведе до перемоги, бо „привілейовані“ нації становлять де далі меншу частку в загальнім числі капіталістичних націй.

Питання про жіноче виборче право сливе не викликало суперечок на конгресі. Знайшлася тільки одна жінка з дуже опортуністичного англійського „фабіанського товариства“, що поспробувала боротися допустимість соціалістичної боротьби за обмежене виборче право для жінок, тоб-то не загальне, а цензове. Фабіанка залишилася зовсім самотня. Підбивка її поглядів така: англійські буржуазні дами сподіваються одержати для себе виборчі права, не поширюючи їх на жіночий пролетаріат.

Разом із міжнароднім соціалістичним конгресом відбувалася в Штутгарті, в тому самому приміщенні, перша міжнародня соціалістична жіноча конференція. На цій конференції та в комісії з'їзду, як обмірковувано резолюції, зайшли цікаві суперечки між німецькими й австрійськими соціал-демократами. Австрійські соціал-демократи, провадячи боротьбу за загальне виборче право, відсунули

трохи назад вимогу зрівняти жінок із чоловіками: через практицизм вони підкреслювали не загальне, а чоловіче виборче право, яко своєю вимогою. У промовах Цеткиної та інших німецьких с.-д. справедливо вказано австрійцям, що вони робили неправильно, що вони зменшували силу масового руху, не висуваючи з усією енергією вимоги виборчих прав не тільки для чоловіків, а й для жінок. Останні слова штутгартської резолюції („конче треба висувати вимогу загального виборчого права одночасно й для чоловіків, і для жінок“) без сумніву належать до цього епізоду надмірного „практицизму“ в історії австрійського робітничого руху.

Резолюція про стосунки між соціалістичними партіями й професійними спілками має особливо велике значіння для нас, росіян. Стокгольмський з'їзд Р.С.-Д.Р.П. висловився за непартійні спілки, — отже став на точку зору неутральности. Цю-ж-таки точку зору боронили завсіди наші непартійні демократи, бернштайнці та есери. Навпаки, Лондонський з'їзд висунув інший принцип: наблизити спілки до партій аж до визнання спілок (при певних умовах) за партійні. У Штутгарті с.-д. підсекція російської секції (соціалісти кожної країни утворюють самостійні секції на міжнародних конгресах) розкололася, обмірковуючи це питання (в інших питаннях не було розколу). А саме: Плеханов принципово обстоював неутральність. Більшовик Воїнов обстоював антинеутральістський погляд Лондонського з'їзду й бельгійської резолюції. Клара Цеткіна справедливо зауважила в своїй газеті „Die Gleichheit“ („Рівність“), що Плеханова доводи на оборону неутральности були так само невдалі, як і доводи французів. І резолюція Штутгартського з'їзду, як несправедливо зазначив Кавцький і як переконається кожен, хто уважно ознайомиться із нею, — кладе край принциповому визнанню „неутральности“. Про неутральність або непартійність у ній нема ані слова. Навпаки, цілком твердо визнано конечну потребу налагодити тісний звязок між спілками та соціалістичною партією і зміцнити оці звязки.

Лондонська резолюція Р.С.-Д.Р.П. за професійні спілки має тепер під собою таку міцну принципову базу, як Штутгартська резолюція. Штутгартська резолюція зазначає взагалі та для всіх країв конечну потребу налагодити міцні й тісні звязки між спілками та соціалістичною партією; Лондонська — вказує, що для Росії формою цього звязку повинна бути, за сприятливих до цього умов, партійність спілок, і що до цього й повинно справити діяльність членів партії.

Зауважимо, що принцип неутральности виявив свої шкідливі сторони в Штутгарті тим, що половина німецької делегації, представники від професійних спілок, стояла найбільш завзято на опортуністичній точці зору. Через це, наприклад, у Есені, німці були проти Ван-Коля (в Есені був з'їзд тільки партії, а не професійних спілок), а в Штутгарті за Ван-Коля. Проповідь неутральности фактично наробила шкоди в Німеччині, ставши в пригоді опортуністичній в соціал-демократії. З цим фактом не можна тепер не рахуватись, і особливо треба рахуватись із ним у Росії, де такого багато буржуазно-демократичних радників пролетаріату, що радять йому „неутральність“ професійного руху.

Про резолюцію в справі еміграції та імїграції скажемо лише декілька слів. У комісії і тут була спроба обстоювати вузько-цехові погляди, заборонити імїграцію робітників з відсталих країв (кулі — з Китаю й т. ин.). Це той самий дух аристократизму серед проле-

тарів декотрих цивілізованих країв, що мають певні вигоди із свого привілейованого становища й через це схильні забувати за вимоги міжнародної класової солідарності. На самому конгресі не знайшлося оборонців цієї цехової й міщанської вузькості. Резолюція цілком відповідає вимогам революційної соціал-демократії.

Переходимо до останньої й трохи не найважливішої резолюції конгресу: у справі про антимілітаризм. Відомий Ерве, що багато шуму наробив у Франції та в Європі, обстоював у цьому питанні напіванархічний погляд, наївно пропонуючи „відповісти“ на всяку війну страйком і повстанням. Він не розумів, з одного боку, того, що війна єсть необхідний продукт капіталізму, і пролетаріят не може навіки зрікатися участі в революційній війні, бо можливі такі війни і бували такі війни в капіталістичних громадах. Він не розумів, з другого боку, що можливість „відповісти“ на війну залежить від характеру тієї кризи, котру війна викликає. Залежно від цих умов добирається способів боротьби, і до того-ж ця боротьба мусить полягати (це третій пункт непорозумінь або недодуманости ервеїзму) не тільки в тім, щоб війну замінити миром, а в тім, щоб замінити капіталізм соціалізмом. Не в тому сила, щоб не дати виникнути війні, а в тому, щоб з тієї кризи, яку війна породила, скористати для скоршого повалення буржуазії. Але за всіма напіванархічними недоречностями ервеїзму таїлася одна практично правильна підбівка: дати поштовх соціалізові в тому розумінні, щоб не обмежуватись парламентськими тільки засобами боротьби, щоб розвинути в народніх масах свідомість кінцевої потреби вдаватись до революційних способів діяння у звязку з тими кризами, які війна неминучо з собою несе, — в тому розумінні, нарешті, щоб розповсюдити серед народніх мас жвавішу свідомість міжнародної солідарности робітників і брехливости буржуазного патріотизму.

Бєбелева резолюція, — що її запропонували німці, і котра в усьому головному сходилася з резолюцією Геда, — мала якраз ту хибу, що в ній не було ніяких указівок на активні завдання пролетаріату. Це давало можливість читати ортодоксальні Бєбелеві тези кризь опортуністичні окуляри. Фольмар зараз-таки обернув цю можливість на дійсність.

Через це Роза Люксембург і російські делегати с.-д. зробили свої поправки до Бєбелевої резолюції. В цих поправках: 1) говорилося, що мілітаризм є головна зброя класового пригнічення; 2) зазначалося завдання агітації й серед молоді; 3) підкреслювалось завдання для соц.-дем. не тільки боротися проти виникнення воєн або за швидше припинення розпочатих уже воєн, а ще й за те, щоб з тієї кризи, яку війна утворює, скористати за-для скоршого повалення буржуазії.

Усі ці поправки підкомісія (що її обрала комісія в справі анти-мілітаризму) внесла до Бєбелевої резолюції. Крім того, Жорес запропонував щасливий план: замість показувати на способи боротися (страйк, повстання), показати на історичні приклади боротьби пролетаріату проти війни, починаючи з демонстрації у Європі й кінчаючи революцією в Росії. В наслідок усього цього перероблення вийшла резолюція, правда, надмірно довга, але дійсно багата на думки і з точним зазначенням завдань пролетаріату. В цій резолюції строгість ортодоксальної аналізи, тоб-то єдино наукової марксистської аналізи сполучилася з рекомендаванням робітничим партіям найбільш рішучих та революційних способів боротьби. По-Фольма-

рівському не можна читати цієї резолюції, так само як не можна її умістити її в вузькі рамці наївного ервеїзму.

Загалом і в цілому, Штутгартський з'їзд у цілій низці важливих питань рельєфно поставив опортуністичне поруч революційного крила міжнародної соціал-демократії ще й розв'язав ці питання в дусі революційного марксизму. Резолюції цього з'їзду, дебатами на з'їзді освітлені, мусять стати за повсякчасного порадника кожному пропагандистові й агітаторові. Єдність тактики і єдність революційної боротьби пролетарів усіх країн сильно посуне вперед справу, що її зроблено у Штутгарті.

„Пролетарій“ № 17 з 20 жовтня 1907 р.

ПЕРІОД ІМПЕРІАЛІСТИЧНОЇ ВІЙНИ.

СТАНОВИЩЕ Й ЗАВДАННЯ СОЦІАЛІСТИЧНОГО ІНТЕРНАЦІОНАЛУ.

Найтяжче у теперішній кризі це єсть перемога буржуазного націоналізму, шовінізму над більшістю офіційних представників європейського соціалізму. Не дурно буржуазні газети всіх країв то глузують із них, то поблажливо підхваляють їх. І для того, хто хоче соціалістом залишитися, немає завдання важнішого над те, як в'яснити причину соціалістичної кризи й дати аналізу завдань Інтернаціоналу.

Є люди, що бояться визнати ту істину, що криза, певніше крах II Інтернаціоналу, це є крах опортунізму.

Покликаються на єдностайність, напр., французьких соціалістів, на повне буцім-то переміщення старих фракцій у соціалізм про те, як до війни ставитись. Та ці посилення неправильні.

Обстоювати співробітництво клас, зректися ідеї соціалістичної революції й революційних метод боротьби, пристосуватись до буржуазного націоналізму, забути історично перебутні межі національності або батьківщини, зробити фетиш із буржуазної легальности, відмовитися класових поглядів і класової боротьби, боячись відштовхнути від себе „широкі маси людности“ (читай: дрібну буржуазію) — отакі-то є, без сумніву, ідейні основи опортунізму. Саме на цьому ґрунті й зріє теперішній шовіністичний патріотичний настрій серед більшої частини проводирів II Інтернаціоналу. Фактичну перевагу опортуністів серед них давно зазначалося з різних боків, від різних наглядців. Війна лише виявила особливо хутко та гостро дійсні розміри цієї переваги. Що незвичайна гострість кризи призвела до низки перемішень у старих фракціях, — це не дивно. Та загалом і в цілому, ці переміщення торкнулись тільки осіб. Напрямки усередині соціалізму залишились такі, як і були.

Серед французьких соціалістів немає повної єдностайности. Сам Вальєн, що провадить шовіністичну лінію разом із Гедом, Плехановим, Ерве й ин., мусив визнати, що він листи одержує від французьких соціалістів, що протестують. Вони пишуть, що війна єсть імперіалістична війна, що французька буржуазія не менш від інших винувата в ній. Не треба забувати, що такі голоси заглушає не тільки опортунізм, що взяв гору, а й воєнна цензура. Ув англійців група Гайндмана (англійські с.-д. — „Брит. соц. партія“) зовсім скотилася до шовінізму, як і більшість напівліберальних проводирів тред-юніонів. Але декотрі революційні с.-д., що давно боролися

з Гайндманом, покинули тепер лави „Брит. соц. Партії“. У німців картина ясна: опортуністи перемогли, вони тріюмфують, вони „в доброму гуморі“. Центр з Кавцьким на чолі скотився до опортунізму і боронить його особливо лицемірними, вульгарними й самовдовленими софізмами. З-поміж революційних с.-д. лунають протести — з боку Меринга, Паннекука, К. Лібкнехта, з боку низки безіменних голосів у Німеччині та в німецькій Швейцарії. В Італії також ясне групування: крайні опортуністи, Біссолаті й К-о за „батьківщину“, за Геда—Вальяна—Плеханова—Ерве. Революційні с.-д. („соц. партія“), з „Avanti“ на чолі, борються з шовінізмом і викривають буржуазно-корисливий характер закликів до війни, і їх підтримує величезна більшість передових робітників. У Росії крайні опортуністи з табору ліквідаторів уже зняли свій голос на оборону шовінізму на рефератах і в пресі. П. Маслов і Є. Смирнов обороняють царат, за приклучку маючи оборону батьківщини (Німеччина, бачите, „силою меча“ загрожує накинути „нам“ торговельні договори; а тимчасом царат мабуть не силою меча, батога й шибениці душив і душить економічне, політичне й національне життя $\frac{9}{10}$ людности в Росії!), і виправдують соціалістів, що увіходять до буржуазно-реакційного міністерства, виправдують голосування сьогодні за военні кредити, завтра — за нові озброєння!! До націоналізму скотився Плеханов, приховуючи свій російський шовінізм французофільством, і Алексинський; Мартов, коли судити з паризького „Голоса“, поводить ся найпристойніше від усіх із цього гурту — дає одсіч шовінізмові і німецькому і французькому, повстає й проти Vorwärts'a і проти п. Гайндмана, і проти Маслова, але боїться оголосити рішучу війну всьому міжнародньому опортунізмові та його „впливовому“ оборонцеві, „центрові“ німецької с.-д-тії. Спроби виставити волонтерство, як здійснення соціалістичних завдань (див. декларацію групи російських волонтерів у Парижі, соц.-дем. і соц. рев., а також польських с.-д., Ледера та инш.), знайшли оборону тільки в Плеханова. Більшість паризької секції нашої партії осудила ці спроби. Для історії того, як склалися формулювання поглядів нашої партії, ми повинні — запобігаючи непорозумінням — установити такі факти: група членів нашої партії, перемагаючи величезні труднощі відновити організаційні звязки, що їх війна увірвала, — виробила спочатку „тези“ і 6—8 вересня нов. стилю пустила їх між товариші до обігу. Потім вона передала їх швейцарськими с.-д. двом членам італо-швейцарської конференції в Лугано (27 вересня). Тільки в половині жовтня вдалося відновити звязки та зформулювати погляд ЦК партії.

Питання про батьківщину — зауважимо опортуністам — не можна ставити, ігноруючи конкретно-історичний характер даної війни. Це війна імперіялістична, тоб-то війна доби найбільш розвиненого капіталізму, доби кінця капіталізму. Робітнича класа мусить спочатку „влаштуватися в межах націй“ — каже „Ком. Маніфест“, показуючи при цьому на межі й на умови нашого визнання національності та батьківщини, як необхідних форм буржуазного ладу, а значить, і буржуазної батьківщини. Опортуністи перекручують цю істину, переносячи те, що правильне для доби початку капіталізму, — на добу кінця капіталізму. А про цю добу, про завдання пролетаріату в боротьбі за зруйнування не феодалізму, а капіталізму, ясно й виразно каже Карл Маркс: „Робітники не мають батьківщини“. Ясно, через що бояться опортуністи визнати цю істину соціалізму, бояться навіть у більшості випадків одверто порахуватися з нею. Соціалі-

стичний рух не може перемогти в старих рамцях батьківщини. Він творить нові, найвищі форми людського спільного життя, коли законні потреби і прогресивні поривання трудящих має кожної національності буде уперше задоволено в інтернаціональній єдності, а умовою коли зникнуть теперішні національні перегородки. На спроби сучасної буржуазії розділити й роз'єднати робітників лицемірними покликаннями на „оборону батьківщини“—свідомі робітники відповідать новими й новими повторними й повторними спробами встановити єдність робітників різних націй у боротьбі, що має скинути панування буржуазії всіх націй.

Буржуазія дурить маси, прикриваючи імперіялістичне здирство старою ідеологією „національної війни“. Пролетаріят викриває цю брехню, оголошуючи лозунг — зробити з імперіялістичної війни громадянську. Саме цього лозунга накреслила Штутгартська й Базельська резолюція. Оці резолюції передбачали якраз не війну взагалі, а саме теперішню війну, і казали не про „оборону батьківщини“, а про „прискорення краху капіталізму“, казали за те, щоб для цього використати кризу, яку війна створює, казали за приклад Комуні. Комуна була перетворенням війни народів на громадянську війну.

Таке перетворення, звісно, річ нелегка, і не можна його зробити „на бажання“ окремих партій. Але якраз таке перетворення полягає в об'єктивних умовах капіталізму взагалі, доби кінця капіталізму аж надто. І в цьому напрямку, тільки в цьому напрямку мусять провадити свою роботу соціалісти. Не голосувати за воєнні кредити, не потурати шовінізмові „свої“ країни (і союзних країн), боротися насамперед із шовінізмом „свої“ буржуазії, не обмежуватись легальними формами боротьби, коли надійшла криза і коли буржуазія сама відібрала створену від неї легальність, — ось де та лінія роботи, що веде до громадянської війни і що приведе до неї в той чи той момент усеєвропейської пожежі.

Війна—це не випадкове явище, не „гріх“, як думають християнські попи (що проповідують патріотизм, гуманність та мир не згірше від опортуністів), а немпнучий щабель капіталізму, така сама законна форма капіталістичного життя, як і мир. Війна наших днів є народня війна. З цієї істини виходить не те, що треба пливати „народньою“ течією шовінізму, а те, що і воєнного часу, і на війні, і по воєнному існують, як і раніш, і виявлятимуть себе класові суперечності, що роздирають народи. Відмовитись військової служби, страйкувати проти війни й т. ин.—це єсть просто недоумство, вбога й полохлива мрія про беззбройну боротьбу з озброєною буржуазією, мрія про знищення капіталізму без завзятої громадянської війни або низки воєн. Пропаганда класової боротьби і у війну є соціалістова повинність; робота, скерована на те, щоб із війни народів зробити громадянську війну, це єсть єдина соціалістична робота за доби імперіялістичної збройної сутички між буржуазією всіх націй. Геть попісько-сантиментальні й дурненські зідхання про „мир хоч-би там що!“ Вгору піднесімо прапор громадянської війни. Імперіялізм на карту поставив долю європейської культури: за цією війною, якщо не буде низки успішних революцій, підуть хутко інші війни—казка про „останню війну“ є нікчемна шкідлива казка, мішанська „мітологія“. Пролетарській прапор громадянської війни не сьогодні, так завтра, не в теперішню війну, так після неї, не в цю, так у найближчу дальшу війну збере круг себе не тільки согні тисяч свідомих робітників, а й мільйони запаморочених тепер від шовінізму напівпролетарів, дріб-

них буржуа, яких страхіття війни будуть не тільки залякувати й затуркувати, але й освічувати, вчити, будити, організувати, гартувати й до війни підготовляти проти буржуазії і „своєї“ країни, і „чужих“ країн.

II Інтернаціонал умер, від опортунізму переможений. Геть опортунізм, і хай живе очищений не тільки від „перекинчиків“, а й від опортунізму — III Інтернаціонал!

III Інтернаціонал виконав свою частку в корисній підготовчій роботі — що до попередньої організації пролетарської маси за довгої „мирної“ доби найлютішого капіталістичного рабства та найшвидшого капіталістичного прогресу останньої третини XIX і початку XX в. Перед III Інтернаціоналом стоїть завдання організувати сили пролетаріату, щоб зробити революційний натиск на капіталістичні уряди, щоб провадити громадянську війну проти буржуазії всіх країн за політичну владу, за соціалізму перемогу!

1 листопада 1914 р.

ІНТЕРНАЦІОНАЛ І „ОБОРОНА БАТЬКІВЩИНИ“.

Це неправда, ніби Інтернаціонал звертав мало уваги на питання про війну. Майже кожний міжнародний соціалістичний конгрес зупинявся на цьому питанні. Досить нагадати факти. Старий Інтернаціонал присвятив цьому питанню 2 резолюції на двох конгресах. Другий Інтернаціонал зупинявся на цьому питанні у 8 резолюціях на 8 конгресах. І крім цього торкнувся ще цього питання в 5 резолюціях, присвячених спеціально колоніальній політиці.

Неправда, далі, ніби Інтернаціонал учив робітників того, що їм треба тільки встановити, чи є ця війна оборонча, щоб тим самим вичерпати питання і щоб їм залишилося тільки взяти рушницю в руки та й піти „ворога“ нищити. Хто завдасть собі труда обізнатися з справжніми постановами як першого, так і другого Інтернаціоналу, той переконається, що жадної такої резолюції ні разу не ухвалювано.

Звернімося до цих постанов.

Р. 1867 старий Інтернаціонал на конгресі в Лозані дає першу докладну резолюцію про ставлення до війни. Кульмінаційний пункт цієї резолюції той, де вказується, що „для знищення війни не досить скасувати постійні армії, а конче треба змінити увесь соціальний лад“. Практичний крок накреслено тільки один: пристати в буржуазно-демократичну Лігу миру (з нею, між дужками сказати, незабаром уже настав розрив).

Року 1867-го на Брюссельському конгресі Інтернаціонал „особливо радить робітникам припинити працю, коли виникне війна в їхньому краю“.

На конференції 1888 р. у Лондоні с.-д. депутатам доручається добиватися, щоб засновано полюбовних судів для конфліктів між окремими державами.

Генеральна Рада старого Інтернаціоналу в 1886 р. на початку австро-пруської війни ухвалює резолюцію, де радить пролетаріатові дивитися на цей конфлікт, як на сварку між двома деспотами, і використати фактичне становище для власного виведення.

У зголошенні до тред-юніонів (липень 1868) та сама Генеральна Рада (а нею, як відомо, керував К. Маркс) писала: „За підвально громадського ладу мусить бути братерство трудящих, вільних од дрібної національної заздрости. Праця не має батьківщини“¹⁾.

Такі були постанови першого Інтернаціоналу.

На першому таки конгресі нового Інтернаціоналу (Париж 1889) ухвалюється докладну антимілітаристську резолюцію. Головна вимога — змінити постійну армію на народню міліцію.

Р. 1891 (Брюссель) конгрес, „зважаючи на те, що становище Європи стає що рік то більш загрозливим“, і зважаючи також на шовіністичні під'юджування владущих клас — закликає всіх трудящих протестувати безперервною агітацією проти всяких спроб війни і... зауважує, що в кожному разі відповідальність покладає на владущі класи“.

Року 1893 (Цюрих) конгрес заявляє: „Міжнародня революційна соціал-демократія всіх країн повинна з усією енергією повстати проти шовіністичних жадань владущих клас. Представники робітничої партії мусять відкидати всі кредити на воєнні потреби і протестувати проти постійних армій“.

Року 1896 (Лондон) конгрес заявляє: „Робітнича класа в усіх країнах повинна опір чинити насильству, що з війни випливає, так само як вона чинить опір усякому насильству, яке роблять над нею владущі класи“.

У Парижі (1900 р.) Інтернаціонал категорично постановляє: „Соціалістичні депутати всіх країн безумовно мусять голосувати проти всяких видатків на мілітаризм або колоніальні походи“.

У Штутгарті (1907 р.), обміркувавши питання з усіх боків, Інтернаціонал ухвалює докладну резолюцію, де центральним місцем є таке: „На той випадок, якщо війна все-ж-таки вибухне, соціалісти повинні устряти, щоб як-найшвидше її припинити, і всяким способом використати економічну й політичну кризу (zur Aufrüttelung des Volkes) і тим самим прискорити крах капіталістичного панування“.

У Копенгагені (1910 р.) штутгартську резолюцію підтверджено, і Інтернаціонал ще раз заявляє, що „незмінним обов'язком“ депутатів є голосувати проти воєнних кредитів.

На Базельськім конгресі (листопад 1912 р.), який скликано за Балканської війни, Інтернаціонал виступає з прямою загрозою зробити революцію, якщо злочинні уряди доведуть до європейської війни. — „Хай не забувають уряди, — каже Базельський конгрес, — що франко-пруська війна викликала революційний вибух Комуни, що російсько-японська війна пустила в рух революційні сили народів, котрі в Росії живуть... Пролетарі вважають за злочин стріляти один на одного — для-ради баришів капіталістам, для-ради змагання династій та буяння таємних дипломатичних угод“.

І коментуючи базельську резолюцію, не тільки Жорес сказав: „Ми не йдемо на війну проти наших братів, ми не станемо на них стріляти; як дійдеться до сутички, тоді — війна на іншому фронті, тоді — революція“, — ба й Віктор Адлер категорично виголосив: — „Надходить час, коли пролетаріят скористується з тієї зброї помсти, що є в його руках; пролетаріят виступить з актом обвинувачення; і на-

¹⁾ Перифраз відомої тези Комуністичного Маніфесту: „робітники не мають батьківщини“ — тези, що на „теперішні часи“ визнають за застарілу не тільки Зюдекуми и Бернштайни, а й Плеханов.

стає пора, коли робітнича класа матиме в руці і того меча, яким вона виконає присуд“ (цитуюмо за „Basler Vorwärts“ № 277).

Ось якою мовою балакав досі Інтернаціонал. Даремно стали-б ви шукати в його постановках благословення війнам, хоч-би й „оборончим“. Він давав наводи, як боротися проти війни, що робити, коли вона настане. В н казав: треба голосувати проти кредитів, здіяти масу на боротьбу, підготовляти громадянську війну (згадайте слова про Комуни), він казав про те, що війни—це насильство пануючих клас над робітниками, що війни—це виплодок усього капіталістичного ладу. Він кликав на боротьбу проти сучасної війни. У своїх резолюціях про колоніальну політику він усупереч ревізіоністам, що бажали провадити „соціалістичну“ колоніальну політику, не раз говорив, що війни капіталістичного періоду—це війни виключно за ринки та мільярди.

А тепер—як зганьбили Інтернаціонал соціал-шовіністи різних країн!

Інтернаціонал ніколи не казав, що соціалісти мусять „батьківщину обороняти“ в кожній оборончій війні. За доби імперіалістичних воєн це було-б справжньою нісенітницею. Був час, коли сам Кавцький писав:

„За даної всесвітньо-політичної ситуації не можна й уявити собі такої війни, коли-б можна було допустити, щоб пролетаріят або демократія заінтересовані були обороною або нападом. Звісно, що принципи демократії зобов'язують нас боронити національну самостійність, а принципи інтернаціоналізму загадують нам обороняти самостійність кожної нації. Але-ж ніде тепер не загрожує небезпека самостійності тих великих націй, що їх треба брати на обрахунок за війни. Єдина небезпека війни загрожує тепер з боку колоніальної (überseischen) світової політики, що проти неї пролетаріят від самого початку займає гостро негативну позицію... За такого становища треба не запевняти уряд, що він може сподіватися на ентузіязм робітників, коли на нього, в наслідок його закордонної політики, нападе зовнішній ворог, — а треба таврувати, яко злочин що-до інтересів народа, кожну війну, що може виникнути“ (див. „Neue Zeit“ 1907, стор. 855—6).

Року 1907-го Кавцький ще не дозволив знизити себе до ролі „вченого“ розумача і казенного „теоретика“ у панів Зюдекуме й Гаазе. Тоді він розумів, що прийдешня війна може бути тільки імперіалістична, тоді він знав, що німецькому фатерландові не загрожує ніяка небезпека втратити національну самостійність, що обставати за принцип національної самостійности це зовсім не значить з'єднати законним шляхом соціал-демократичну партію з пруським юнкерством...

В імперіалістичних війнах, що ними характеризується вся переживана доба, напасник завтра може оборонцем зробитись, і навпаки. Вже через це одне Інтернаціонал не міг дати лозунга: завсіди й в усіх випадках підтримуй оборончу війну та ті краї, що їм припало оборонятись. Не треба плутати окремих невдалих заяв окремих провідирів соціалізму з думками Інтернаціоналу. Інтернаціонал не раз висловлювався за національне самовизначення. Це правда. Ще в Копенгагені (1910 р.) радив він „обстоювати право всіх народів на самовизначення“. Такі самі заяви робив і старий Інтернаціонал. Але чи може це стосуватися до типової імперіалістичної війни, якою є війна 1914 р.?!

„Різниця між нападчою та оборончою війною взагалі, здебільшого, дуже сумнівна“, писав у 1905 р. сам Кавцький (див. його

„Патріотизм“). А р. 1907-го на Есенському партайтагові той самий Кавцький, закидаючи Бебелеві, казав: „У дійсності для нас на випадок війни стане питання не про якусь окрему націю, бо війна між великими державами стане світовою війною, вона торкнеться не тільки двох країн. І ось вийде так, що одного гарного дня німецький уряд намагається піддурити німецьких робітників, наче на Німеччину напали, а французький уряд зробить те саме у Франції. І тоді ми були-б свідками війни, де французькі й німецькі пролетарі з однаковим ентузіазмом, за своїми урядами йдучи, перерізували-б одне одному горло“.

Ні, критерій оборончої війни, тоб-то „оборони батьківщини“ ніяк не годиться для соціалістів. Ми не проти всякої війни. В 1848 р. Маркс і Енгельс проповідували революційну війну Німеччині проти Росії. „Нова Райнська Газета“ писала:

„Тільки війна проти Росії є війна революційної Німеччини, війна, де вона спокутує гріхи минулого, де вона може дух бадьорости придбати, де вона може власних автократів перемогти“.

Але як це далеко від того, що роблять тепер Зюдекуми й Гаазе, на ділі допомагаючи „власним автократам“ тугіше петлю затягти на шиї німецького пролетаріату.

Інтернаціонал ніколи не виправдував і не проповідував того, що зробили тепер соціал-шовіністи в Німеччині, Австрії, Франції й Бельгії. Звичайна збрка резолюцій Інтернаціоналу могла-б бути за найкращий акт обвинувачення проти опортуністів, що зривали ці постанови і тим довели самий Інтернаціонал до краху. Опортуністи були дуже сильні в Інтернаціоналі. Але—не настільки, щоб від його імені одверто провести той „патріотизм“, яким тепер напередки хверцюють Гаазе з Вальяном та Ерве з Зюдекумом¹⁾. А коли опортунізм і шовінізм на деякий час взяли перевагу в найголовніших європейських партіях, ІІ Інтернаціонал перестав існувати.

На зміну йому прийде новий Інтернаціонал.

12 грудня 1914 р.

ПРО ПОРАЗКУ СВОЙОГО УРЯДУ В ІМПЕРІАЛІСТИЧНІЙ ВІЙНІ.

Революційна класа в реакційній війні не може не бажати поразки своєму урядові.

Це аксіома. І заперечують це тільки свідомі прихильники або безпорадні прислужники соціал-шовіністів.

„Революційна боротьба проти війни“, це—порожній і беззмістовний виклик, що на них є такі мастаки герої ІІ Інтернаціоналу, якщо під нею не розуміти революційні виступи проти свого уряду і за війни. Досить крихітку подумати, щоб це зрозуміти. А революційні виступи підчас війни проти свого уряду, без сумніву, незаперечно означають не тільки бажання йому поразки, а й сприяння такій поразці й на ділі. (Для „проникливого читача“: це зовсім не означає, що треба „висаджувати в повітря мости“, влаштувати невдалі військові страйки й взагалі допомагати революціонерам поразки завдати урядові).

Революція за війни є громадянська війна, а перетворення війни урядів на війну громадянську, з одного боку, полегшується во-

¹⁾ Німецькі й французькі опортуністи. (Прим. ред.).

енними невдачами („поразкою“) урядів, а з другого боку — не можна на ділі пориватись до такого перетворення, не допомагаючи тим самим поразці.

Від „лозунга“ поразки через те й відмовляються шовіністи, що цей лозунг один тільки й визначає послідовний заклик до революційного діяння проти свого уряду підчас війни. А без такого діяння мільйони найреволюційніших фраз про війну проти „війни та проти умов і т. д.“ ламаного шага не варті.

Хто серйозно хотів-би збити „лозунг“ поразки свого уряду в імперіялістичній війні, той мусив-би довести одну з трьох речей: або 1) що війна 1914—15 р. не реакційна; або 2) що революція в звязку з нею неможлива; або 3) що неможлива відповідність і сприяння одне одному революційних рухів у всіх країнах, що воюють. Останнє міркування має особливу вагу для Росії, бо це — найвідсталіша країна, де соціалістична революція безпосередньо неможлива.

Саме через це російські с.-д. повинні були перші виступити з теорією й практикою „лозунга“ поразки. І царський уряд цілком мав рацію, казавши, що агітація Р.С.-Д.Р.П. фракції — єдиний взірєць в Інтернаціоналі не самої тільки парламентської опозиції, а й справжньої революційної агітації в масах проти свого уряду, казавши, що ця агітація послабляла „військову міць“ Росії, сприяла поразці. Це факт. Нерозумно ховатися від нього.

Супротивники лозунга поразки просто бояться самих себе, не бажаючи прямо подивитися на той преочевидний факт, що є нерозривний звязок між революційною агітацією проти уряду і сприянням його поразці.

Запитайте будлі-кого з-поміж тих, хто зве себе інтернаціоналістом с.-д., чи спочуває він порозумінню с.-д. різних країн, що воюють, про спільні революційні дії проти всіх урядів, що воюють. Багато хто одкажуть, що це неможливо, як відповів Кавцький, цілком довівши цим свій соціал-шовінізм. Бо, з одного боку, це — зазнаки відома, кричуща неправда, що б'є у вічі загально відомим фактам та Базельському маніфестові. А з другого боку, якби це була правда, тоді опортуністи багато в чому мали-б рацію.

Багато хто скаже, що спочуває. І тоді ми скажемо: як це спочуття не лицемірне, то смішно думати, що на війні й діля війни треба порозуміватися „за формою“ — обрання представників, побачення, підписання угоди, призначення дня й години! Думати так можуть лише Семковські. Порозуміння про революційні дії навіть в одній країні, не кажучи вже про низку країн, можна здійснити тільки силою прикладу серйозних революційних дій, приступу до них, розвитку їх. А такий приступ знову таки неможливий, як не бажати поразки й не сприяти їй. Перетворення імперіялістичної війни на громадянську не можна „зробити“, як не можна „зробити“ революції, — воно виростає з цілої низки різноманітних явищ, сторін, рис, властивостей, наслідків імперіялістичної війни. І таке виростання неможливе без низки воєнних невдач та поразок для тих урядів, що їм завдають ударів їх власні пригнічені класи.

Зрікатися лозунга поразки — значить перетворювати свою революційність на порожню фразу або на саме лицемірство.

Та й чим пропонують нам замінити „лозунг“ поразки? — Лозунгом „ані перемог, ані поразки“. Але-ж це є не що инше як перефразування лозунга „оборони батьківщини“! Це — саме й є пере-

несення питання в площину війни між урядами (котрі, як до змісту лозунга, повинні зоставатися в переднішому становищі, „зберегти свої позиції“), а не в площину боротьби пригнічених клас проти свого уряду! Це є виправдання шовінізму всіх імперіялістичних націй, що їх буржуазія завсіди ладні сказати, — ба й кажуть народові, — ніби вони „лише“ борються „проти поразки“. „Значіння нашого голосування з 4 серпня: не за війну, а проти поразки“, пише проводир опортуністів Е. Давід у своїй книзі.

Цей лозунг, коли вдуматися в нього, означає „громадянський мир“, зречення класової боротьби з боку пригніченої класи по всіх країнах, що воюють, бо класова боротьба неможлива без того, щоб не завдавати ударів „своїй“ буржуазії та „своєму“ урядові, а завдання підчас війн ударів своєму урядові це є державна зрада — це є сприяння поразці своєї країни. Хто визнає лозунг „ані перемог, ані поразок“, той лише лицемірно може стояти за класову боротьбу, за „зламання громадянського миру“, той на ділі зрікається самостійної пролетарської політики, підпорядковуючи пролетаріат усіх країн, що воюють, завданню цілком буржуазному: охороняти від поразок дані імперіялістичні уряди. Єдиною політикою спрavianього, не на словах лише, зламання „громадянського миру“, визнання класової боротьби, єсть така політика, коли пролетаріат використовує скруту свого уряду, своєї буржуазії, щоб повалити їх. А цього не можна осягти, до цього не можна привертися, не бажаючи поразки своєму урядові, не сприяючи такій поразці.

Коли італійські соціал-демократи перед війною поставили питання про масовий страйк, буржуазія відповіла їм — безперечно правильно з її погляду: це буде державна зрада, і з вами учинять, як із зрадниками. Це правда, як правда й те, що братання у траншеях єсть державна зрада. Хто пише проти „державної зради“, проти „розпаду Росії“, той стоїть на буржуазній, а не на пролетарській точці зору. Пролетар не може ні завдати класового удару своєму урядові, ні простягнути (на ділі) руку своєму братові, пролетареві „чужої“, що воює з „нами“, країни, не вчиняючи „державної зради“, не сприяючи поразці, не допомагаючи розпадові „своєї“ імперіялістичної „великої“ держави.

Хто стоїть за лозунг „ані перемог, ані поразок“, з того є свідомий чи несвідомий шовініст, з того, у найкращому разі, є згодливий дрібний буржуа, але, в усякому разі, ворог пролетарській політиці, сторонник теперішніх урядів, теперішніх владущих клас.

Погляньмо на питання ще з одного боку. Війна не може не викликати в масах найбурхливіших почувань, що порушують звичайний стан сонної психіки. І без відповідности до цих нових, бурхливих почувань, неможлива революційна тактика.

Які-ж є головні потоки цих бурхливих почувань? 1) Жах та одчай. Звідси — підсилення релігії. Церкви знову стали сповнюватись — радіють реакціонери. „Де страждання, там релігія“, каже архіреакціонер Барес. І він має рацію. 2) Ненависть до „ворога“ — почуття, що його спеціально розпалює буржуазія (не так попи) і що вигідне тільки їй економічно й політично. 3) Ненависть до свого уряду та до своєї буржуазії — почуття всіх свідомих робітників, котрі, з одного боку, розуміють, що війна це „продовження політичного“ імперіялізму, і відповідають на неї „продовженням“ своєї ненависти до свого класового ворога, а з другого боку розуміють, що „війна

війні“ це є порожня фраза без революції проти свого уряду. Не можна розбуркувати ненависти до свого уряду та до своєї буржуазії, не бажаючи їм поразки, — і не можна бути нелицемірним противником „громадянському (класовому) мирові“, не розбуркуючи ненависти до свого уряду та до своєї буржуазії!!!

Прихильники гасла „ані перемог, ані поразок“ фактично стоять на боці буржуазії та опортуністів, „не вірячи“ в можливість інтернаціональних революційних дій робітничої класи проти своїх урядів, не бажаючи допомагати розвитку таких дій — завданню, що правда, не легкому, але єдино гідному пролетарія, єдиному соціалістичному завданню. Саме пролетаріят найвідсталішої з великих країн, що воюють, повинен був, особливо перед лицем ганебної зради німецьких та французьких с.-д., в особі своєї партії виступити з революційною тактикою, котра абсолютно неможлива без „сприяння поразці“ свого уряду, але котра сама тільки веде до європейської революції, до станового миру за соціалізму, до визволення людства від жахів, злигоднів, здичавіння, озвіріння, що панують тепер.

26 липня 1915 р.

Із статті:

КРАХ ІІ ІНТЕРНАЦІОНАЛУ.

За крах Інтернаціоналу іноді розуміють просто формальний бік справи, припинення інтернаціонального зв'язку між соціалістичними партіями країн, що воюють, неможливість зібрати ні міжнародню конференцію, ні Міжнар. Соц. Бюро і т. и. Такого погляду додержуються деякі соціалісти нейтральних дрібних країн, певне навіть більшість офіційних партій в них, далі опортуністи й оборонці їхні.

Для свідомих робітників соціалізм — серйозне переконання, а не зручна заслона для міщансько-згодливих та націоналістично-опозиційних змагань. За крах Інтернаціоналу вони розуміють кричущу зраду більшості офіційних с.-д. партій проти своїх переконань, якнайурочистіших заяв у промовах на штутгартському та базельському міжнародніх конгресах, в резолюціях цих конгресів, то-що. Не бачити цієї зради можуть лише ті, хто бачити її не хоче, кому це не вигідно. Формулюючи справу в науковий спосіб, тоб-то з погляду стосунків між класами сучасного суспільства, ми повинні сказати, що більшість с.-д. партій, і на чолі їх, насамперед, найбільша й найвпливовіша партія ІІ Інтернаціоналу — німецька, стали на бік свого генерального штабу, свого уряду, своєї буржуазії проти пролетаріату. Це — подія всесвітньо-історичного значіння, і на якомога всебічнішій аналізі її не можна не зупинитись. Давно визнано, що війни, — хоч які жахи та злигодні тягнуть вони за собою, — дають більш-менш значну користь, нещадно виявляючи, викриваючи та руйнуючи багато гнилого, віджилого, змертвілого в людських установах. Безсумнівну користь почала також давати людству і європейська війна 1914—15 рр., показавши передовій класі цивілізованих країн, що в її партіях вистиг якийсь гідкий гнойовик і звідкільсь дхне нестерпучим труповим духом.

I.

Чи й справді головні соціалістичні партії Європи зрадили всі свої переконання та завдання? Про це не люблять говорити, звичайно,

ні сами радники, ані ті, хто твердо знав—або глухо догадується—що йому доведеться дружити й миритись із ними. Та хоч-би як це було неприємно усяким „авторитетам“ ІІ Інтернаціоналу або їхнім фракційним друзям з-поміж російських с.-д., ми повинні просто подивитись на речі, назвати їх притаманними йменнями, сказати робітникам правду.

Чи єсть фактичні дані що-до того, як, перед теперішньою війною й передбачаючи її, дивились соціалістичні партії на свої завдання та на свою тактику? Безперечно єсть. Це резолюція Базельського міжнароднього соціалістичного конгресу в 1912 р. Підсумовуючи величезну пропагаторську й агітаційну літературу в усіх країнах проти війни, резолюція ця являє собою як-найточніший та найповніший, найбільш урочистий та формальний виклад соціалістичних поглядів на війну й тактики по-до війни. Не можна назвати инакше, як зрадою, уже самий той факт, що жаден з авторитетів учорашнього Інтернаціоналу й сьогоднішнього соціал-шовінізму, ні Гайндман, ні Гед, ні Кавцький, ні Плеханов, не вважаються нагадати своїм читачам про цю резолюцію, а хоч зовсім мовчать про неї, хоч п'ятують (як це робить Кавцький) другорядні місця з неї, все істотне обминаючи. „Найлівіші“ архіреволюційні резолюції—і найбезсоромніше нехтування або зречення їх, ось один з найбільш наочних проявів краху Інтернаціоналу,—а разом з тим це й один із найбільш наочних доводів на те, що вірити в „виправлення“ соціалізму, в „випрямлення його лінії“ самими революціями можуть тепер лише люди, що в їх нечувана наївність граничить з хитрим бажанням передніше лицеміртво увічнити.

Кавцький подібний до Плеханова: Базельського маніфеста цитуючи, він оминає усі революційні місця в ньому (тоб-то весь його істотний зміст!)—певне під позором цензурної заборони... Поліція й військова влада, своїми цензурними заборонами говорити про класову боротьбу та революцію, „до речі“ прийшли на допомогу зрадникам соціалізму!

Та може Базельський маніфест являє собою якийсь беззмістовний заклик, де немає жадного точного змісту, ні історичного, ні тактичного, що-б безперечно до даної конкретної війни стосувався?

Саме навпаки! В Базельській резолюції менше, ніж де-інде, порожнього декламування, більше конкретного змісту. Базельська резолюція говорить саме за ту війну, що оце настала, за ті самісінькі імперіялістичні конфлікти, що вибухли рр. 1914—1915-го. Конфлікт між Австрією й Сербією за Балкани, між Австрією й Італією за Албанію і т. д., між Англією й Німеччиною з приводу ринків і колоній взагалі, між Росією й Турцією та ин. за Вірменщину та Костянтинопіль—ось про що говорить Базельська резолюція, передбачаючи саме теперішню війну. Якраз за теперішню війну між „великими державами Європи“ говорить Базельська резолюція, що цю війну „не можна виправдати жаднісінькою приклучкою будлі-якого народнього інтересу“!

Базельська резолюція говорить не про національну, не про народню війну, що їх зразки в Європі бували,—і що навіть типові для епохи 1789—1871 рр., не про революційну війну, що її с.-д. ніколи не зрікалися, а про теперішню війну, на ґрунті „капіталістичного імперіялізму“ та „династичних інтересів“, на ґрунті „завойовницької політики“ обох груп держав, що воюють, і австро-германської й англо-франко-російської. Плеханов, Кавцький і К-о просто-таки дурять ро-

бітників, повторюючи своєкорисливу брехню буржуазії всіх країн, що за всяку ціну намагається цю імперіялістичну, колоніяльну, грабіжницьку війну видати за народну, оборончу (будлі для кого) війну, та відшукуючи виправдання для неї з ділянки історичних прикладів неімперіялістичних воєн.

Питання про імперіялістичний, грабіжницький, антипролетарський характер цієї війни давно вийшов із стадії чисто-теоретичних питань. Не тільки теоретично оцінено вже, в усіх його головних рисах, імперіялізм, як боротьбу буржуазії, що гине, знеможила, згнила, як боротьбу за поділ світу та за поневолення „дрібних націй“; не тільки повторювано тисячі разів ці висновки в усій неосяжній газетній літературі соціалістів усіх країн; не тільки, напр., представник „союзної“ нам нації, француз Делезі в брошурі про „Прийдешню війну“ (1911 року!) популярно з'ясовував грабіжницький характер теперішньої війни і з боку французької буржуазії. Цього не досить. Представники пролетарських партій усіх країн одноголосно й формально висловили в Базелі своє незломне переконання, що найбільша війна саме імперіялістичного характеру, і зробили з цього тактичні висновки. Через це, між иншим, треба відкинути відразу, як софізми, усі покликання на те, що відміни національної і інтернаціональної тактики не досить обговорено (порівняй останнє Аксельродове інтерв'ю в №№ 87 та 90 „Нашого Слова“), та ин. та ин. Це—софізм, бо-ж одно діло всебічне наукове дослідження імперіялізму: таке дослідження тільки-но починається, і воно, в суті своїй, безкрає, як безкрая є наука взагалі. Інша річ—основи соціалістичної тактики проти капіталістичного імперіялізму, що їх викладено в мільйонах примірників с.-д. газет і в постанові Інтернаціоналу. Соціалістичні партії—не дискусійні клуби, а організації пролетаріату, що борються, і коли низка батальйонів перейшла на ворожий бік, їх треба назвати й ославити зрадниками, не даючись „піймати“ себе лицемірними словами про те, що „не всі однаково“ розуміють імперіялізм, що оце шовініст Кавцький та шовініст Кунов здатні написати про це томи, що питання „не досить обговорено“ й т. ин. і т. ин. Капіталізм в усіх проявах його грабіжництва та в усіх найдрібніших розгалуженнях його історичного розвитку та його національних особливостей ніколи не буде простудійовано до кінця; про деталі вчені (а педанти й поготів) ніколи не перестануть сперечатися. „На цій підставі“ зрікатися соціалістичної боротьби з капіталізмом, зрікатися протиставляти себе тим, хто зрадив цю боротьбу, було-б смішно,—а що-ж инше пропонують нам Кавцький, Кунов, Аксельрод і т. и.?

Адже ніхто навіть і не спробував розібрати тепер, по війні, Базельську резолюцію та показати неправдивість її!

II.

Та може щирі соціалісти стояли за Базельську резолюцію, передбачаючи, що війна створить революційну ситуацію, а події розбили їхні міркування, і революція виявилась неможливою?

Розгляньмо по суті той довід, що автори Базельського маніфесту щиро передбачали революцію, а події збили їх. Базельський маніфест каже: 1) що війна створить економічну політичну кризу; 2) що робітники вважатимуть свою участь у війні за злочинство, за злочинне „стріляти один на одного за-для зиску капіталістів,

за-для честолюбства династій, за-для виконання тайних дипломатичних угод“, що війна викликає серед робітників гнів та „обурення“; 3) що згадану кризу та згаданий душевний стан робітників соціалісти повинні використати, щоб „збурити народ та прискорити крах капіталізму“; 4) що „уряди“—всі без винятку—не можуть розпочати війни „без небезпеки для себе“; 5) що уряди „бояться пролетарської революції“; 6) що урядам „треба згадати“ про Паризьку Комуну (тоб-то про громадську війну), про революцію 1905 р. в Росії й т. ин. Усе це—цілком ясні думки; в них немає за поруки, що революція буде; в них поставлено наголос на точній характеристиці фактів та тенденцій. Хто з приводу таких думок та міркувань говорить, що сподіване настання революції виявилось ілюзією, той виявляє не марксістське, а поліційно-рenegатське ставлення до революції.

Для марксиста жадного нема сумніву, що революція неможлива без революційної ситуації, і до того-ж не кожна революційна ситуація приводить до революції. Які-ж, загалом кажучи, ознаки революційної ситуації? Ми, напевне, не помилились, коли зазначимо такі три головні ознаки: 1) Неможливість для пануючих клас зберегти непорушним своє панування; така чи инша криза „верхів“, криза в політиці пануючої класи, що створює розколинку, кризу яку проривається незадоволення та обурення пригнічених клас. Щоб вибухла революція, звичайно буває не досить того, щоб „низи не хотіли“, а треба ще й того, щоб „верхи не могли“ жити по-старому. 2) Загострення, більше як звичайне, злиднів та бідкування серед пригнічених клас. 3) Чимале збільшення, в наслідок зазначених причин, активності мас, що за „мирної“ доби дають себе грабувати спокійно, а в бурхливу годину притягають їх до самостійного історичного виступу як всі обставини кризи, так і самі „верхи“.

Без цих об'єктивних змін, що не залежать од волі не тільки окремих груп та партій, а й окремих клас, революція, за загальним правилом, неможлива. Сума цих об'єктивних змін і зветься революційною ситуацією. Така ситуація була року 1905-го в Росії та за всіх революційних епох на Заході; але вона була також і в 60-х роках минулого віку в Німеччині, в 1859—61, 1879—80 роках у Росії, хоча революцій тоді й не було. Чому? Тому, що не з усякої революційної ситуації виникає революція, а лише з такої ситуації, коли до зазначених допіру об'єктивних змін долучається суб'єктивна, а саме: долучається здатність революційної класи до революційних масових дій, досить потужних, щоб зломити (або надломити) старий уряд, що ніколи, навіть за доби кризи, не „впаде“, якщо його не „впустять“.

Отакі є марксистські погляди на революцію, що їх силу разів розвивали й визнавали за безперечні усі марксисти і котрі для нас, росіян, з особливою наочністю ствердив досвід 1905 року. Питання, що накреслював у цьому напрямкові Базельський маніфест 1912 року, і що сталося 1914—15?

Передбачалося революційну ситуацію, що коротко визначена висловом „економічна та політична криза“. Чи настала вона? Немає сумніву, так. Політична криза наявна: жаден уряд не певен завтрішнього дня, жаден не забезпечений від фінансового краху, відібрання території, вигнання з своєї країни (як вигнано уряд з Бельгії). Усі уряди живуть на вулкані, усі апелюють сами до самодіяльності й героїзму мас. Політичний режим Європи весь захитано, і ніхто, певне, не буде заперечувати, що ми ввійшли (і входимо що-раз глибше—я пишу це в день оголошення війни від Італії) в епоху

величезних політичних збурень. Коли Кавцький, по двох місяцях після оголошення війни, писав (2 жовтня 1914 р., „Neue Zeit“), що „ніколи уряд не бував такий дужий, ніколи партії не бувають такі кволі, як на початку війни“, то це один із зразків фальшування історичної науки від Кавцького на догоду Зюдекумам та іншим опортуністам. Ніколи уряд не потребує так згоди всіх партій пануючих клас і „мирного“ послушення клас пригнічених цьому пануванню, як підчас війни. Це по-перше; а по-друге, коли на початку війни, „особливо в країні, що швидко перемогти сподівається, уряд здається всесильним, то ніхто, ніколи й ніде в світі не зв'язував сподівання революційної ситуації виключно з моментом початку“ війни, а тим паче не ототожнював „того, що здається“, з дійсним.

Що європейська війна буде тяжкою куди більш як інші, це всі знали, бачили й визнавали. Досвід війни що-раз більше стверджує це. Війна поширюється. Політичні підвалини Європи хитаються що-раз більше. Бідкування має жахливе, і зусилля урядів, буржуазії та опортуністів замовчати ці бідкування усе частіше зазнають фіяско. Прибутки певних груп капіталістів з війни нечувано, скандально великі. Загострення суперечностей величезне. Глухе збурення має, невизнане побажання добренького („демократичного“) миру серед затурканих та темних шарів, ремствування, що починається в „низах“, — усе це наявне. А чим далі затягається та загострюється війна, тим дужче самі уряди розвивають і мусять розвивати активність має, закликаючи їх до понаднормального напруження сил та саможертви. Досвід війни, як і досвід усякої кризи в історії, всяких великих злигоднів і всякого перелому в житті людини, отупляє й надломлює одних, але зате освічує других, при чому загалом і в цілому, в історії всього світу, число й сила цих останніх були, за виїмком окремих випадків занепаду й загибели тої або іншої держави, більшими, ніж число й сила перших.

Замирення не тільки не може „відразу“ усунути всі ці злигодні та все це загострення суперечностей, а навпаки, воно зробить і злигодні багатьма сторонами ще дошкульнішими і надто наочними для найвідсталіших має людности.

Одним словом, революційна ситуація в більшості поступових країн та великих держав Європи наявна. Що-до цього передбачення Базельського маніфесту справдилися цілком. Заперечувати цю істину прямо чи посередньо або замовчувати її, як роблять це Кунов, Плеханов, Кавцький і К-о, значить говорити найбільшу неправду, дурити робітничу класу й usługувати буржуазії. В „Соціал-демократі“ ¹⁾ (№№ 39, 40 і 41) ми наводили дані, що показують, як люди, що бояться революції, християнські попи-міщани, генеральні штаби, газети мільйонерів, змушені констатувати ознаки революційної ситуації в Європі.

Чи довго триватиме й наскільки ще загостриться ця ситуація? Чи приведе вона до революції? Цього ми не знаємо, та й ніхто не може цього знати. Це покаже тільки досвід розвитку революційних настроїв та переходу до революційних дій передової класи, пролетаріату. Тут не може бути й мови ні взагалі про якісь „ілюзії“, ані про їх збиття, бо-ж ніякий соціаліст ніде й ніколи не брав на себе запоруки, що революцію спородить саме дана (а не дальша) війна, саме теперішня (а не завтрішня) революційна ситуація. Тут мова

¹⁾ Центральний орган нашої партії за війни. (Прим. ред.).

мовиться про найбільш безперечний та найбільш основний обов'язок усіх соціалістів: обов'язок розкривати перед масами наявність революційної ситуації, пояснити її шир та глиб, розбуркувати революційну свідомість та революційну зважливість пролетаріату, допомогати йому переходити до революційного діяння та створювати відповідні до революційної ситуації організації для роботи в цьому напрямкові.

Ніколи жаден впливовий та відповідальний соціаліст не смів сумніватися, що саме такий є обов'язок соціалістичних партій, і Базельський маніфест, не ширячи й не маючи жаднісіньких „ілюзій“, саме про цей обов'язок соціалістів каже: збурювати, „стріпувати“ народ (а не присипляти його шовінізмом, як те роблять Плеханов, Аксельрод, Кавцький), „використати“ кризу, щоб „прискорити“ крах капіталізму, керуватися прикладами Комуни та жовтня — грудня 1905 року. Невиконання з боку партій цього їхнього обов'язку — це й єсть їх зрада, їх політична смерть, їх зречення своєї ролі, їх перехід на бік буржуазії.

III.

Серйозне наукове й політичне питання полягає в тому, як могли найвидатніші представники II Інтернаціоналу зрадити соціалізм?

Питання це ми повинні ставити, звісно, не в розумінні особистих біографій якихось авторитетів. Майбутні їхні біографи повинні будуть розібрати справу з цього боку, але соціалістичний рух заінтересований тепер зовсім не в тому, а в тому, щоб вивчити історичне походження, умови, значіння й сили соціал-шовіністичної течії. 1) Звідки взявся соціал-шовінізм? 2) Що надало йому сили? 3) Як із ним боротися? — Лише така постановка питання є серйозна, а перенесення справи на „особи“ означає на практиці простий викрут, хитрування софіста.

Щоб відповісти на перше питання, треба розглянути, по-перше, чи не стоїть ідейно-політичний зміст соціал-шовінізму в зв'язку з якоюсь переднішою течією в соціалізмі? По-друге, як стосується, з погляду фактичних політичних поділів, теперішній поділ соціалістів на противників і оборонців соціал-шовінізму до передніх, що історично були перед ними, поділів?

За соціал-шовінізм ми розумімо визнання ідеї оборони вітчизни за теперішньої імперіалістичної війни, виправдання союзу соціалістів з буржуазією й урядами „своїх“ країн в цій війні, зречення проповідувати й підтримувати пролетарсько-революційне діяння проти „своїх“ буржуазії і т. ин. Цілком очевидно, що основний ідейно-політичний зміст соціал-шовінізму цілком з основами опортунізму збігається. Це та сама течія. Опортунізм в обставинах війни 1914—15 рр. і дає соціал-шовінізм. Головне в опортунізмі це єсть ідея співробітництва клас. Війна доводить до кінця цю ідею, до звичайних факторів та стимулів її прилучаючи цілу низку екстраординарних, особливими погрозами та насильством примушуючи обивательську та розпоршену масу працювати спільно з буржуазією; ця обставина, природньо, збільшує коло прихильників опортунізму, цілком з'ясовуючи перехід багатьох учорашніх радикалів до цього табору.

Опортунізм — це віддання на жертву тимчасовим інтересам мізерного числа робітників основних інтересів маси, або, інакше кажучи, союз частини робітників з буржуазією проти маси пролетаріату.

Війна робить такий союз особливо очевидним та примусовим. Опортунізм десятиліттями спорозждали особливості такої доби розвитку капіталізму, коли порівнюючи мирне та культурне існування шару упривілейованих робітників „буржуазію“ їх, давало їм крихти з баришів свого, національного капіталу, відривало їх од алігоднів, страждань та революційних настроїв руйнованої й убогої маси. Імперіалістична війна це — справжнє продовження й завершення такого стану речей, це бо є війна за привілеї великодержавних націй, за переділ колоній проміж ними, за їх панування над іншими націями. Відборонити й закріпити своє упривілейоване становище „вищого шару“ міщан чи аристократії (і бюрократії) робітничої класи — отаке є природне продовження дрібнобуржуазно-опортуністичних надій і відповідної тактики у війну, отака є економічна основа соціал-імперіалізму наших днів. І, звісно, сила звички, рутини порівнюючи „мирної“ еволюції, національні забобони, острах перед крутими переломами та невіра в них, — усе це відіграло ролю додаткових обставин, що збільшували і опортунізм, і лицемірне та похливе примирення з ним, ніби тільки до часу, ніби тільки з особливих причин та приводів. Війна змодифікувала зрощений десятиліттями опортунізм, піднесла його на вищий щабель, збільшила число й різноманітність його відтінків, примножила лави його прихильників, збагатила їх доводи купою нових софізмів, струмочків та цівок, але основний потік не зник. Навпаки, сказати-б, з основним потоком опортунізму війна злила силу нових.

Соціал-шовінізм, це — опортунізм, достиглий у такій мірі, що існування цієї буржуазної болячки, як і раніш, всередині соціалістичних партій стало неможливим.

Старий, властивий добі II Інтернаціоналу (1889—1914) поділ соціалістів на течію опортуністичну й революційну відповідає новому поділові на шовіністів та інтернаціоналістів.

Загалом і в цілому, коли брати течії й напрямки, не можна не визнати, що саме опортуністичне крило європейського соціалізму зрадило соціалізм і пішло до шовінізму. Звідки взялася його сила, його ніби-то всевладність в офіційних партіях? Кавцький, що дуже добре вміє ставити історичні питання, особливо коли мова йде за стародавній Рим і подібні, не надто близькі до живого життя питання, — тепер, коли справа торкнулася його самого, лицемірно вдає, ніби цього не розуміє. Але справа ясна, як день. Величезної сили опортуністам та шовіністам надав їх союз із буржуазією, урядами та генеральними штабами. У нас у Росії дуже часто забувають про це й дивляться на справу так, ніби опортуністи, це — частина соціалістичних партій, що завжди були й будуть два крайні крила в цих партіях, що вся річ у тім, щоб не допуститися „крайностей“ і т. ин. і т. ин., як то по всіх філістерських „прописях“ пишуть.

Справді, формальна приналежність опортуністів до робітничих партій аж ні трохи не усуває того, що вони є — об'єктивно — політичний загін буржуазії, провідники її впливу, агенти її в робітничому рухові.

Усі згодні, що опортунізм — не випадковість, не гріх, не необачність, не зрада з боку окремих осіб, а соціальний продукт цілої історичної епохи. Та не всі вдумуються в значіння цієї істини.

Опортунізм постав з легалізму. Робітничі партії доби 1889—1914 років мусіли використовувати буржуазну легальність. Коли настала криза, треба було перейти до нелегальної праці, а такий

перехід не можна зробити инакше, як з найбільшою енергією та зважливістю, сполученими з цілою низкою воєнних хитрощів. Щоб на заваді стати цьому переходові, досить одного Зюдекума, за ним бо весь „старий світ“, історично-філософичною мовою кажучи, бо-ж він, Зюдекум, завжди видавав і завжди видасть буржуазії усі воєнні плани її класового ворога, мовою практично-політичною кажучи.

З цього випливає відповідь на поставлене вгорі питання: як боротися з соціал-шовінізмом? Соціал-шовінізм, це — опортунізм, такий достиглий, зміцнілий та знахабнілий за довгу добу порівнюючи „мирного“ капіталізму, такий визначений з ідейно-політичного боку, такий тісно поєднаний з буржуазією та урядами, що не можна миритися з присутністю такої течії всередині с.-д. робітничих партій. Якщо можна ще задовольнятися тонкими та легкими підшвами, коли доводиться ходити по культурних тротуарах невеличкого провінціального міста, то не можна обійтися без грубих та підбитих гвіздками підшвов. у гори йдучи. Соціалізм у Європі вийшов із стадії порівнюючи мирної та обмеженої тісними національними межами. Він увійшов за війни 1914—15 рр. у стадію революційних дій, і повний розрив з опортунізмом, вигнання опортунізму з робітничих партій дозріли безумовно.

Звісно, з цього визначення завдань, що їх ставить перед соціалізмом нова доба його світового розвитку, не випливає ще безпосередньо, як хутко й в яких саме формах піде по окремих країнах процес відокремлення робітничих революційних с.-д. партій від партій дрібнобуржуазно-опортуністичних. Але звідси випливає необхідність ясно усвідомити собі, що таке відокремлення в річ неминує, і саме під таким поглядом скеровувати всю політику робітничих партій. Війна 1914—15 рр. творить собою такий великий перелом в історії, що стосунок до опортунізму не може зостатись таким, як був. Не можна з того, що було, зробити те, чого не було, не можна викреслити ні із свідомости робітників, ані з досвіду буржуазії, ані з політичних здобутків нашого часу взагалі того факту, що опортуністи в момент кризи виявилися ядром тих елементів усередині робітничих партій, що перекинулись до буржуазії. Опортунізм, якщо говорити в загально-європейському масштабі, був, скажати-б, в юнацькому стані до війни. З війни він остаточно змужнів, і його не можна зробити знову „невинним“ та юнаком. Доспів цілий громадський шар парламентарів, журналістів, урядовців робітничого руху, упривілейованих службовців та деяких проверстків пролетаріату, що зрісся із своєю національною буржуазією, і що його цілком зуміла оцінити й „пристосувати“ ця буржуазія. Ні повернути назад, ані зупинити колесо історії не можна, — і слід безбоязно йти вперед, від підготовних легальних, від опортунізму полонених організацій робітничої класи до організацій революційних, що вміють не обмежуватися легальністю, що спроможні забезпечити себе від опортуністичної зради, до організацій пролетаріату, що починає „боротьбу за владу“, боротьбу за повалення буржуазії.

IV.

Легальні масові організації робітничої класи становлять собою чи не найважливішу відзначну ознаку соціалістичних партій з доби ПІ Інтернаціоналу. В німецькій партії вони були найдужчі, і тут

війна 1914—15 рр. створила перелом як-найгостріший, як-найбільше поставила питання руба. Ясно, що перехід до революційної дії означав, що поліція розпустить легальні організації, — і стара партія віддала на жертву революційні цілі пролетаріату, щоб зберегти теперішні легальні організації. Хоч-би як це заперечувано, факт перед очима. За сочевичну юшку дозволених теперішнім поліційним законом організацій продано право пролетаріату на революцію.

Візьмімо сучасне військо. Ось один із гарних зразків організацій. І гарна ця організація тільки тому, що вона — гнучка, уміючи разом з тим мільйонам людей єдину волю давати. Сьогодні ці мільйони сидять у себе по домівках, по різних кінцях країни. Завтра наказ про мобілізацію, — і вони зібралися в призначені пункти. Сьогодні вони лежать по траншеях, часом лежать місяцями. Завтра вони в іншому порядку йдуть на штурму. Сьогодні вони роблять чудеса, ховаючись од куль та шрапнелів. Завтра вони роблять чудеса в одвертому бої. Сьогодні передові загони закладають міни під землю, завтра вони пересуваються на десятки верстов за вказівками літунів, що над землею. Ось це зветься організацією, коли в ім'я однієї цілі, надихнуті однією волею, мільйони людей міняють форму свого єднання та свого чину, міняють місце й способи діяльності, міняють знаряддя й зброю відповідно до зміни обставин та до вимог боротьби.

Те-ж саме стосується й до боротьби робітничої класи проти буржуазії. Сьогодні немає революційних ситуацій, немає умов для заколоту в масах, для збільшення їхньої активності, сьогодні дають тобі в руки виборчого бюлетеня — бери його, умій організуватися на те, щоб ім своїй ворогів бити, а не на те, щоб проводити до парламенту на тепленькі місця людей, що чіпляються за крісло, бо страхаються тюрми. Завтра в тебе відібрано виборчого бюлетеня, дано тобі в руки рушницю та чудесну, за останнім словом машинної техніки збудовану, скорострільну гармату, — бери ці знаряддя смерті й руїни, не слухайся сантиментальних плаксіїв, що бояться війни; на світі ще надто багато лишилося такого, що повинно знищити вогнем та залізом, щоб визволити робітничу класу, і якщо в масах зростає злоба та відчай, якщо наявна є революційна ситуація, готуйся створити нові організації й пустити в хід такі корисні знаряддя смерті й руїни проти свого уряду й своєї буржуазії.

Це не легко, нема що казати. Це вимагатиме важких підготовчих дій. Це вимагатиме тяжких жертв. Це — новий вид організації й боротьби, що його також треба навчитися, а наука не дається без помилок та поразок. Цей вид класової боротьби стосується до участі в виборах так, як штурма стосується до маневрів, маршів або до лежання в траншеях. Цей вид боротьби стає в історії на порядок денний дуже не часто — зате його значіння і його наслідки позначаються на десятиліттях. Ті дні, коли можна і повинно поставити на порядок боротьби такі способи її, дорівнюють 20-літтям інших історичних епох.

Для соціаліста висновок може бути тільки один: чистий легалізм, тільки — легалізм „європейських“ партій віджив себе і перетворився, через розвиток капіталізму до імперіялістичної стадії, на основу буржуазної робітничої політики. Треба доповнити його, створивши нелегальну базу, нелегальну організацію, нелегальну с.-д. працю, не здаючи при тому жаднісінької легальної позиції. Як саме це зробити, покаже досвід, аби була охота стати на цей шлях, аби була свідо-

мість необхідности його. Революційні с.-д. Росії в 1912—14 роках показали, що завдання це можна розв'язати. Робітничий депутат Муранов, що краще від інших тримався на суді і що його відпровадив царизм на Сибір, показав наочно, що крім парламентаризму міністеріябельного є ще парламентаризм нелегальний та революційний. Хай Косовські й Потресови захоплюються „європейським парламентаризмом“ лакиз або миряться з ним, — ми не покинемо казати робітникам, що такий легалізм, така с.-д. Легінів, Кавцьких, Шайдеманив гідна лише зневаги.

V.

Зробимо підсумки.

Крах ІІ Інтернаціоналу виявився найрельєфніше в кричущій зраді більшости офіційних с.-д. партій Європи супроти своїх переконань та своїх урочистих резолюцій у Штутгарті та Базелі. Але цей крах, що означає повну перемогу опортунізму, перетворення с.-д. партій на націонал-ліберальні робітничі партії, єсть лише результат всенької історичної доби ІІ Інтернаціоналу, кінця ХІХ й початку ХХ віку. Об'єктивні умови цієї доби — перехідної від скасування в Західній Європі буржуазних та національних революцій до початку соціалістичних революцій — спороздавали й живили опортунізм. В одних країнах Європи ми спостерегаємо за цей час розкіл у робітничому й соціалістичному рухові, що йде — загалом і в цілому — саме по лінії опортунізму (Англія, Італія, Голандія, Болгарія, Росія), по інших країнах спостерегаємо довгу й уперту боротьбу течій по тій самій лінії (Німеччина, Франція, Бельгія, Швеція, Швайцарія). Криза, що її створила велика війна, здерла записала, вимела умовності, розтяла болячку, що давно вже дозріла, і показала опортунізм в його справдешній ролі, як союзника буржуазії. Цілковите, організаційне, відокремлення від робітничих партій цього елемента стало необхідним. Імперіялістична епоха не мириться з існуванням в одній партії передовиків революційного пролетаріату і напівміщанської аристократії робітничої класи, що дістає крихти від привілеїв „великодержавного“ становища „своєї“ нації. Стара теорія про опортунізм, як „законний відтінок“ єдиної, що не знає „крайностей“, партії перетворилася тепер на найбільший облур робітників та найбільшу перешкоду для робітничого руху. Одвертий опортунізм, що відштовхує від себе зразу робітничу масу, не такий страшний і шкідливий, як ця теорія золотої середини, що виправдує марксієвськими слівцями опортуністичну практику, доводить низкою софізмів невчасність революційного діяння, то-що. Найвидатніший представник цієї теорії і разом з тим найвидатніший авторитет ІІ Інтернаціоналу, Кавцький, виявив себе першорядним лицеміром та віртуозом у справі протиставлення марксизму. В мільйоновій німецькій партії не лишилося хоч трохи чесних та свідомих і революційних с.-д., що не відвертались-би з обуренням від такого „авторитету“, що Зюдекуми та Шайдемани палко його боронять.

Пролетарські маси, що від них, певно, коло $\frac{9}{10}$ старого керівничого складу відійшло до буржуазії, опинились розпорошені й безпорадні перед оргією шовінізму, перед гнітом воєнного стану та воєнної цензури. Але об'єктивна революційна ситуація, що постала в наслідок війни й де далі ширшає, де далі глибшає, неминучо призводить до революційних настроїв, загартовує й освічує всіх

найкращих та найсвідоміших пролетарів В настрої мас не тільки можлива, але й стає що-раз більш імовірною швидка зміна, подібна до тієї, що в Росії початку 1905 р. звязана була з „гапонадою“, коли з відсталих пролетарських шарів за кілька місяців, а то й тижнів, виросла мільйонна армія, що за революційним авангардом пролетаріату йшла. Не можна знати, чи розгорнеться потужний революційний рух незабаром після цієї війни, чи за війни й т. ин., але в кожному разі тільки праця в цьому напрямкові заслуговує на назву соціалістичної праці. Лозунгом, що об'єднує й скеровує цю працю, допомагає об'єднатись і згуртуватись тим, хто хоче допомагати революційній боротьбі пролетаріату проти свого уряду й свої буржуазії, таким лозунгом є лозунг громадянської війни.

В Росії цілковите відокремлення революційно-с.-д. пролетарських елементів од дрібнобуржуазно-опортуністичних підготовлене цілою історією робітничого руху. Найгіршу послугу йому чинять ті, хто відмахується від цієї історії і, декламуючи проти „фракційности“, позбавляє себе можливості зрозуміти справжній процес утворення пролетарської партії в Росії, партії, що складається в багатолітній боротьбі з різними відмінами опортунізму. З-поміж усіх „великих“ держав, що беруть участь у теперішній війні, сама тільки Росія за останній час перебула революцію: її буржуазний зміст, за рішучої ролі пролетаріату, не міг не спричинитись до розколу буржуазних і пролетарських течій у робітничому рухові. На протязі усього приблизно двадцятилітнього (1894—1914) періоду, коли російська с.-д існувала, як організація, з масовим робітничим рухом звязана (а не тільки як ідейна течія 1883—1894 рр.), точилася боротьба між пролетарськи-революційними й дрібнобуржуазно-опортуністичними течіями. „Економізм“ епохи 1894—1902 рр. був, без сумніву, течією останнього роду.

„Меншовизм“ дальшого (1903—1908) періоду був безпосереднім, не тільки ідейним, а й організаційним наступником „економізму“. За російської революції він провадив тактику, що об'єктивно означала залежність пролетаріату від ліберальної буржуазії й виявляла дрібнобуржуазні опортуністичні тенденції. Коли в наступний по тому період (1908—1914) головний потік меншовицької течії створив ліквідаторство, — це класове значіння меншовицької течії стало таким очевидним, що найкращі представники меншовизму весь час протестували проти політики групи „Нашей Зари“. А ця група, — єдина, що провадила систематичну працю в масах за останніх 5—6 літ супроти революційно-марксівської партії робітничого класу, — виявилася у війну 1914—15 рр., як соціал-шовіністична! І це в країні, де живе ще самодержавство, де геть не закінчено буржуазну революцію, де 43% людности пригнічують більшість „чужорідницьких“ націй. „Европейський“ тип розвитку, коли певні шари дрібної буржуазії, особливо інтелігенції, та мізерна частка робітничої аристократії можуть „покористуватися“ з привілеїв „великодержавного“ становища „своїх“ націй, не міг не позначитись і в Росії.

До „інтернаціоналістичної“, тоб-то до справді революційної і послідовно революційної тактики робітничого класу й робітничої с.-д. партії Росії підготувала ціла їхня історія.

1915 р.

ПЕРШИЙ КРОК.

Поволі посувається вперед розвиток інтернаціонального соціалістичного руху за доби неймовірно тяжкої кризи, що її війна спричинила. Проте все-ж такі посувається саме в бік розриву з опортунізмом та соціал-шовінізмом. Міжнародня соціалістична конференція в Цимервальді (Швейцарія) з 5—8 вересня 1915 р. ясно показала це.

Протягом цілого року серед соціалістів країн, що воюють, і країн нейтральних спостерегалось процес ваганнів та вичікуваннів: боялись признатися самим собі, оскільки глибока була криза, не хотіли глянути прямо в очі дійсності, відволікали тисячами способів неминучий розрив з опортуністами та кавцькіянцями, що панували в офіціальних партіях Зах. Європи.

Але та оцінка подіянь, що ми її дали рік тому в маніфесті Ц. К. (№ 33 „С.-Д.“), справдилася; події довели її правдивість; події пішли саме таким шляхом, що на першій міжнародній соціалістичній конференції були репрезентовані елементи меншости, що протестують (Німеччини, Франції, Швеції, Норвегії), що чинять в су пер е ч постановам офіціальних партій, тоб-то фактично чинять по-розкольницькому.

Підсумки роботи кооференції становить маніфест та резолюція спочуття арештованим та переслідуваним. Обидва ці документи видрукувано в цьому № „С.-Д.“. Конференція відхилила, 19 голосами проти 12, пропозицію передати до комісії проект резолюції, запропонований від нас і інших революційних марксистів, а наш проект маніфесту передано до комісії разом з двома іншими, щоб виробити спільний маніфест. Читач знайде в іншому місці цього номера обидва наші проекти, що їх порівняння з ухваленим маніфестом явно показує на те, що низку основних думок революційного марксизму пошастило провести.

Ухвалений маніфест фактично означає крок до ідейного й практичного розриву з опортунізмом та соціал-шовінізмом. Але разом з тим маніфест цей, як виявить його розгляд, хибує на непослідовність і недоговореність.

Маніфест визнає війну за імперіалістичну, відзначаючи дві ознаки цього розуміння: змагання капіталістів усякої нації до зиску, до експлоатації; змагання великих держав до поділу світу й до „поневолення“ кволих націй. Найістотніше з того, що треба сказати про імперіалістичний характер війни, і що сказано в нашій резолюції, в маніфесті повторено. Маніфест цією своєю частиною лише популяризує нашу резолюцію. Популяризація—річ корисна, це безперечно. Та коли ми хочемо добиватися ясности думки в робітничої класи, коли ми надаємо значіння систематичній, упертій пропаганді, то треба точно й повно встановляти ті принципи, що їх маємо популяризувати. Не роблячи цього, ми ризикуємо повторити ту саму помилку, той гріх ІІ Інтернаціоналу, що привів його до краху, а саме: ми зоставляємо місце для двозначностей та перекручувань. Наприклад, чи можна заперечувати, що висловлена в резолюції думка про те, що об'єктивні засновки соціалізму достигли, має важливе значіння. В „популярному“ викладі маніфесту її пропущено; спроба сполучити в одно ясну й точну принципову резолюцію з відозвою не вдалася.

„Капіталісти всіх країн... кажуть, що війну провадиться для оборони вітчизни... Вони брешуть...“ Так продовжує маніфест. Знов-

таки це пряме визнання за „брехню“ основної ідеї опортунізму в даній війні, ідеї „оборони вітчизни“—це є повторення найістотнішої думки з резолюції революційних марксистів. І знов-таки з'являється прикра недоговореність, якась боязкість, побоювання сказати всю правду. Хто-ж не знає тепер, після років війни, що справжнім лихом для соціалізму було те, що брехню капіталістів повторювала й підтримувала не сама тільки капіталістична преса (на те вона й капіталістична, щоб повторювати брехню капіталістів), а й більшість преси соціалістичної? Хто не знає, що не „брехня капіталістів“ спричинила величезну кризу європейського соціалізму, а брехня Геда, Гайндмана¹⁾, Вандервельде, Плеханова, Кавцького? Хто не знає, що брехня саме таких проводирів довела раптом усю силу опортунізму, що потяг їх за собою в рішучий момент?

Гляньте, що виходить. Для популярності широким масам кажуть, що ідея оборони вітчизни в даній війні—це брехня капіталістів. Але-ж маси в Європі не безграмотні, і майже всі, хто читає маніфеста, чули й чують саме цю брехню від соток соціалістичних газет, часописів, брошур, що повторюють її за Плехановим, Гайндманом, Кавцьким і К^о. Що-ж подумают читачі маніфесту? Які думки спадуть їм від цього наочного демонстрування боязкості авторів маніфесту? Не слухайтеся капіталістичної брехні про оборону вітчизни,—навчає робітників маніфест. Гаразд. Майже всі відкажуть або подумают сами собі: брехня капіталістів давно вже перестала бентежити нас, а от брехня Кавцького й К^о...

А далі маніфест повторює ще одну істотну думку з нашої резолюції, кажучи, що соціалістичні партії й робітничі організації різних країн „знехтували зобов'язання, що випливають з постанов конгресів у Штутгарті, Копенгагені, Базелі“, що так само не виконало своєї повинности Міжнар. Соц. Бюро, що це невиконання повинности полягало в голосуванні кредитів, в участі в міністерстві, у визнанні „громадянського миру“ (маніфест зве підлягання йому рабським, тоб-то обвинувачує Геда, Плеханова, Кавцького й К^о в тому, що вони замінили проповідь соціалізму на проповідь рабських ідей).

Питання, чи це послідовно: говорити в популярному маніфесті, що низка партій недодержала своєї повинности—загально відомо, що мова мовиться про найдужчі партії та робітничі організації всіх найбільш поступових країн, Англії, Франції, Німеччини—і не давати пояснення цьому дивовижному, нечуваному й невиданому фактові? Невиконання своєї повинности з боку більшості соц. партій і самого Міжнар. Соц. Бюро! Що-ж це таке? Випадковість і крах окремих осіб? Або-ж це перелом цілої епохи? Якщо перше, якщо ми допускаємо в масах таку думку, то це дорівнює нашому зреченню основ соціалістичної науки. Якщо друге, то як-же можна не сказати про це прямо? Всесвітньо-історичний момент, крах цілого Інтернаціоналу, перелом цілої епохи, а ми боїмося сказати масам, що треба шукати й відшукати всю правду, що треба додумувати свої думки до кінця, що абсурдно й смішно робити припущення про крах Міжнар. Соц. Бюро та низку партій без зв'язку цього явища з довгою історією постанов, зростання, дозрівання й перезрівання загально-європейської опортуністичної течії, що має глибоке еконо-

¹⁾ Соціал-патріоти. (Прим. ред.).

мічне коріння, глибоке не в розумінні нерозривного зв'язку його з масами, а в роаумінні зв'язку з певним шаром громадянства.

Переходячи до „боротьби за мир“, маніфест каже: „ця боротьба єсть боротьба за волю, за братерство народів, за соціалізм“, — і далі пояснює, що на війні робітники приносять жертви „на службі пануючим класам“, а треба вміти приносити жертви „за своє діло“ (двічі підкреслено в маніфесті), „за священні цілі соціалізму“, а в резолюції про симпатії до борців, заарештованих та переслідуваних, говориться, що „конференція урочисто зобов'язується шанувати цих живих і померлих борців, наслідуючи їх, та що вона ставляє собі завдання збуджувати революційний дух у міжнародньому пролетаріаті“.

Усі ці думки являють собою повторення тієї істотної думки нашої резолюції, що боротьба за мир без революційної боротьби — це порожня брехлива фраза, що однеденський шлях до визволення від жахів війни — це революційна боротьба за соціалізм. І знову недоговореність, непослідовність, боязкість: закликати маси наслідувати революційних борців, оголошувати, що п'ятеро засуджених на заслання до Сибіру членів Р. С.-Д. Р. П. продовжували „славні революційні традиції Росії“, проголошувати потребу „збуджувати революційний дух“ і... не говорити прямо, одверто, виразно про революційні засоби боротьби.

Чи слід було нашому Ц. К. підписувати маніфест, що хибув на непослідовність та боязкість? Ми гадаємо, що так. Що ми не погоджуємось — не погоджується не тільки Ц. К., а й уся ліва, міжнародня, революційно-марксістська частина конференції, — про це сказано одверто і в осібній резолюції, і в осібному проєктові маніфесту, і в осібній заяві з приводу голосування за компромісовий маніфест. Ми не ховали ані йоти з своїх поглядів, лозунгів, тактики. На конференції було роздано німецьке видання брошури: „Соціалізм і війна“. Ми ширили, ширимо й ширитимемо наші погляди не менше, як ширитиметься маніфест. Що цей маніфест робить крок уперед до справдешньої боротьби з опортунізмом, до розриву та розколу з ним, це факт. Було-б сектанством, коли-б ми зреклися зробити цей крок уперед разом із меншістю німців, французів, шведів, норвежців, швайцарців, коли ми зберегаємо цілковиту волю й цілковиту змогу критикувати непослідовність та добиватися більшого¹⁾. Було-б кепською воєнною тактикою зректися йти разом з міжнароднім рухом протесту проти соціал-шовінізму, з рухом чим-раз дужчим — і зрестися через те, що рух цей зростає повільно, що він робить „лише один крок уперед, що він готовий і хоче завтра зробити крок назад, помиритися із старим Міжнар. Соц. Бюром“. Готовість миритися з опортунізмом єсть поки-що лише побажання, не більше. Чи згодяться опортуністи на мир? Чи можливий, об'єктивно, мир між течіями соціал-шовінізму, кавцькізму й революційного інтернаціоналістичного марксизму, течіями, що чим-раз глибше між собою розходяться? Ми думаємо, що ні, і ми поведемо й далі свою лінію, підбадьорені успіхом її на конференції 5—8 вересня.

Успіх бо нашої лінії безсумнівний. Порівняйте факти. У вересні 1914 р. маніфест Ц. К. — стоїть мов-би самотньо. У січні 1915 р.

¹⁾ А що „О. К.“ та есері підписали маніфест, як дипломати, зберегаючи усі свої зв'язки — і всю свою зв'язаність — з „Нашей Зарей“, з Рубановичем та з липневою (1915 р.) конференцією і.-с в Росії, — це нас не страхає. Ми маємо досить змоги боротися з гнилою дипломатією й викривати її. Вона сама що-раз більше викриває себе. „Наша Заря“ і фракція Чхеїдзе допомагають нам викривати Аксельрода й А^о.

міжнародня жіноча конференція з убогою пацифістською резолюцією, що за нею сліпо йде О. К. У вересні 1915 р. ми гуртуємося в цілу групу міжнародньої лівизи, виступаємо з своєю тактикою, проводимо ряд основних наших ідей в спільному маніфесті, беремо участь в утворенні І. С. К. (Інт. Соц. Комісії), тоб-то фактично нового Міжнар. Соц. Бюра, всупереч з волею старого, на базі маніфесту, що прямо осуджує тактику старого Бюра.

Робітники Росії, що в величезній більшості йшли за нашою партією та ІІ Ц. К. ще в 1912—14 роках, побачать тепер з досвіду міжнароднього соціалістичного руху, що наша тактика знаходить собі ствердження і на ширшій арені, що наші основні ідеї поділяє чим-раз ширша та краща частина пролетарського інтернаціоналу.

11 Жовтня 1915 р.

ІМПЕРІАЛІЗМ І РОЗКІЛ СОЦІАЛІЗМУ.

Чи є який звязок між імперіалізмом і тою потворно-гідотною перемогою, що ІІ опортунізм (у вигляді соціал-шовінізму) здобув над робітничим рухом у Європі?

Це основне питання сучасного соціалізму. І після того, як ми цілком з'ясували в нашій партійній літературі, по-перше, імперіалістичний характер нашої доби й даної війни; по-друге, нерозривний історичний звязок соціал-шовінізму з опортунізмом, а також їх ідейно-політичний зміст, — після цього можна й повинно перейти до розгляду цього основного питання.

Почати доводиться з як-найточнішого та як-найповнішого визначення імперіалізму. Імперіалізм — це особлива історична стадія капіталізму. Особливість ця трояка: імперіалізм єсть (1) монополістичний капіталізм; (2) — паразитичний капіталізм або такий, що загниває; (3) — капіталізм, що конає. Заміна вільної конкуренції на монополію становить основну економічну рису, суть імперіалізму; монополізм виявляється в 5 головних видах: 1) картелі, синдикати й трести; концентрація виробництва осягла такого щабля, що породила ці монополістичні союзи капіталістів; 2) монополічне становище великих банків; 3 — 5 велетенських банків орудує всеньким економічним життям Америки, Франції, Німеччини; 3) захоплення джерел сировини з боку трестів та фінансової олігархії (фінансовий капітал є монополістичний промисловий капітал, що злився з банковим капіталом); 4) поділ світу (економічний) поміж міжнародніми картелями почався. Таких міжнародніх картелів, що володіють всеньким світовим ринком і ділять його „полюбовно“ — поки війна не переділила його — налічується вже більш як сотня! Вивіз капіталу, як особливо характерне явище, відмінно від вивозу товарів за немонополістичного капіталізму, стоїть у тіснім звязку з економічним та політично-територіальним поділом світу; 5) поділ світу територіальний (колонії) закінчено.

Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму в Америці й Європі, а потім і в Азії, склався цілком на 1898 — 1914 роки. Війни еспано-американська (1898), англо-бурська (1900 — 1902), російсько-японська (1904 — 1905) та економічна криза в Європі 1900-го року — ось головні історичні віхи нової епохи в світовій історії.

Що імперіалізм — це паразитичний або такий, що загниває, капіталізм, це виявляється, перш за все, в тенденції до загнивання,

що відзначає кожну монополію за існування приватної власності на засоби виробництва. Різниця між республікансько-демократичною і монархічно-реакційною імперіялістичною буржуазією стирається саме через те, що й та і друга гниє живцем (це ані трохи не виключає наддивовижку швидкого розвитку капіталізму в окремих галузях промисловости, в окремих країнах, в окремі періоди). По-друге, загнивання капіталізму виявляється в утворенні величезного шару рантаїв, капіталістів, що „з стрижки купонів“ живуть. В чотирьох поступових імперіялістичних країнах: в Англії, Півн. Америці, Франції й Німеччині—капітал у цінних паперах становить по 100—150 мільярдів франків, а це дає щорічний прибуток не менш як 5—8 мільярдів на країну. По-третє, вивіз капіталу—це паразитизм у квадраті. По-четверте, „фінансовий капітал поривається до панування, а не до волі“. Політична реакція по всій лінії—прикмета імперіялізму. Продажність, підкуп—у велетенських розмірах. Панама всіх видів. По-п'яте, експлоатація пригнічених націй, нерозривно звязана з анексіями, і особливо експлоатація колоній від жмійки „великих“ держав де далі більше перетворює „цивілізований“ світ на паразита на тілі сотень мільйонів нецивілізованих народів. Римський пролетаріат жив коштом громадянства. Теперішнє громадянство живе коштом сучасного пролетаріату. Це мудре зауваження Сисмонді Маркс особливо підкреслював. Імперіялізм трохи змінює справу. Упривілейований пролетаріат імперіялістичних держав живе почасти коштом сотень мільйонів нецивілізованих народів.

Зрозуміло, чому імперіялізм—це капітал, що конає, капіталізм перехідний до соціалізму: монополія, виростаючи з капіталізму, становить вже конання капіталізму, початок переходу його до соціалізму. Велетенське усупільнення праці за імперіялізму (те, що апологети—буржуазні економісти звать „сплетенням“) означає те саме.

Висуваючи таке визначення імперіялізму, ми стаємо в цілковиту суперечність із К. Кавцьким, котрий відмовляється бачити в імперіялізмі „фазу капіталізму“ і визначає імперіялізм, як політику, що їй надає переваги фінансовий капітал, як змагання „промислових“ країн анектувати „аграрні“ країни¹⁾. Це визначення Кавцького теоретично наскрізь фальшиве. Особливість імперіялізму в пануванні якраз не промислового, а фінансового капіталу, в змаганні анектувати якраз не тільки аграрні, а всякі країни. Кавцький відриває політику імперіялізму від його економіки, відриває монополізм у політиці від монополізму в економіці, щоб розчистити шлях для свого вульгарного буржуазного реформізму на кшталт „роззброєння“, „ультра-імперіялізму“ та иншої такої нісенітници. Значіння і ціль цієї теоретичної фальши цілком сходять на те, щоб затушкувати найглибші суперечності імперіялізму та виправдати таким способом теорію „єдності“ з апологетами імперіялізму, одвертими соціал-шовіністами та опортуністами.

На цьому розриві Кавцького з марксизмом ми вже досить спинались і в „С.-Д.“, і в „Коммунисте“. Наші російські кавцькіянци, „окісти“²⁾ з Аксельродом і Спектатором на чолі, не виключаючи Мартова

¹⁾ „Імперіялізм є продукт високо розвинутого промислового капіталізму. Він полягає в змаганні всякої промислової капіталістичної нації підбивати собі й прилучати до себе по-раз більше аграрних областей, незалежно від того, яка нація їх залюднює“ (Кавцький у „Neue Zeit“ 11 вересня 1914).

²⁾ О. К.—меншовицький центр.

і в чималій мірі Троцького, поклали за краще замовчати питання про кавцькіянство, як про напрямок. Боронити те, що писав Кавцький за війни, вони боялись, відпекуючись або простим вихваланням Кавцького (Акселерод у своїй німецькій брошурі, що її О. К. обіцяв видрукувати російською мовою), або приватними листами Кавцького (Спектатор), де він запевняє, що належить до опозиції, і по-зауїтському намагається затерти свої повністичні заяви.

Зауважимо, що в своєму „розумінні“ імперіялізму, — воно рівнозначне з підфарбовуванням його, — Кавцький іде назад не тільки рівняючи до Гільфердингового „Фінансового Капіталу“ (хоч-би як ревно сам Гільфердинг обороняв тепер Кавцького та „єдність“ із соціал-шовіністами!), а й рівняючи до соціал-ліберала Дж. А. Гобсона. Цей англійський економіст, що не має й жаднісінької претенсії на звання марксиста, куди глибше визначає імперіялізм та виявляє його суперечності в своєму творі з 1902 року¹⁾. Ось що писав цей письменник (в котрого можна знайти майже всі паціфістські й „мирні“ нісенітниці Кавцького) що-до надзвичайно важливого питання про паразитизм імперіялізму.

На думку Гобсона, силу старих імперій ослабляли два роди обставин: 1) „економічний паразитизм“ і 2) формування війська з залежних народів. „Перша обставина—це є звичай економічного паразитизму, що на підставі його пануюча держава використовує свої провінції, колонії й залежні країни на збагачення своєї владуючої класи та на підкуп своїх нижчих клас, щоб вони сиділи тихо“. Що-до другої обставини Гобсон пише:

„Одним із найдавніших симптомів сліпоти імперіялізму“ (в устах соціал-ліберала Гобсона ці слова про „сліпоту“ імперіялістів більш до речі, ніж в устах „марксиста“ Кавцького) „є та безтурботність, з якою Великобританія, Франція та інші імперіялістичні нації стають на цей шлях. Великобританія пішла далі від усіх. Більшість тих боїв, що ними завоювали ми собі нашу індійську імперію, провадило наше військо, утворене з тубільців; в Індії, як останніми часами і в Єгипті, великі постійні армії перебувають під зверхністю британців; майже всі війни, зв'язані з підбиттям Африки, окрім південної частини її, провели для нас тубільці“.

Перспектива поділу Китаю викликала в Гобсона таку економічну оцінку. „Більша частина Західньої Європи могла-б тоді прибрати вигляду й характеру, що їх мають тепер частини цих країн: південь Англії, Рів'єра, місцевості Італії та Швайцарії, куди найбільш їздять туристи, і де живуть багатії, а саме: маленькі купки багатих аристократів, що дістають дивіденди та пенсії з далекого Сходу, з трохи більшою групою професійних службовців та торговців та з більшим числом челяди й робітників транспорту та промисловости, що остаточно обробляє фабрики. Головні-ж галузі промисловости зникли-б, і масові продукти харчування, масові півфабрикати надходили-б, як данина, з Азії та з Африки“. „Ось які можливості розгортає перед нами ширший союз західніх держав, європейська федерація великих держав: вона не тільки не посувала-б уперед справу всесвітньої цивілізації, а й могла-б означати величезну небезпеку західнього паразитизму: виділиги групу поступових промислових націй, котрих вищі класи діставали величезну данину з Азії та з Африки і за допомогою цієї данини удержували великі освоені маси службовців та челяди, що

¹⁾ J. A. Hobson: „Imperialism“. London, 1902. (Прим. ред.).

не працюють уже коло виробництва масових хліборобських та промислових продуктів, а особисто уструговують, або роблять другорядну промислову роботу за контролем нової фінансової аристократії. Хай ті, хто ладен відмахнутися від такої теорії“ (треба було сказати: перспективи), „як обміркування не вартої, хай вдумаються вони в економічні та соціальні умови тих округ сучасної південної Англії, що вже дійшли до такого стану. Хай вони подумают, яке величезне поширення такої системи було-б можливе, коли-б Китай було підпорядковано економічному контролює подібних груп фінансистів, „вкладачів капіталу“ (рантє), їх політичних і торговельно-промислових службовців, що висмоктують прибутки з найбільшого потенціального резервуару, який тільки знав світ,—на те, щоб споживати ці прибутки в Європі. Звісно, ситуація надто складна, гра світових сил надто важко дається зважити, щоб зробити дуже ймовірним таке чи будь-яке инше тлумачення будучини в одному лише напрямкові. Але ті впливи, що керують імперіялізмом Західньої Європи оце тепер, посуваються саме в цьому напрямкові, і якщо вони не натраплять на протидіяння, якщо їх не буде відтягнуто в инший бік,— вони будуть працювати в напрямкові саме такого завершення процесу“.

Соціал-ліберал Гобсон не бачить того, що це „протидіяння“ може вчинити тільки революційний пролетаріят і тільки у вигляді соціальної революції. На те він і соціал-ліберал! Але він чудесно підійшов ще року 1902-го і до питання про значіння „Сполучених Штатів Європи“ (до уваги кавцькіянцеві Троцькому!), і до значіння всього того, що лицемірні кавцькіянці різних країн затушковують, а саме: що опортуністи (соціал-шовіністи) працюють разом з імперіялістичною буржуазією якраз у напрямкові утворення імперіялістичної Європи на плечах в Азії та Африки, що опортуністи об'єктивно являють собою частину дрібної буржуазії та деяких шарів робітничої класи, що, бувши підкуплені з коштів імперіялістичного надзиску, перетворилася на вірних псів капіталізму й розбещує робітничий рух.

На цей економічний, що-найглибший, зв'язок саме імперіялістичної буржуазії з опортунізмом, що перемиг тепер (чи надовго?) робітничий рух, ми вказували не раз, не тільки в статтях, а й у резолюціях нашої партії. З цього виводили ми, між иншим, неминучість розколу з соціал-шовінізмом. Наші кавцькіянці вважали за краще обминати питання, Мартов, напр., ще в своїх рефератах удавався до софізму, що його в „Известиях загр. секр. О. К.“ (1915, № 4 з 10 квітня 1916 р.) висловлено так: „Справа революційної соціал-демократії була-б дуже кепська, навіть безнадійна, коли-б групи робітників, найбільш наближені розумовим своїм розвитком до інтелігенції, та й найбільш кваліфіковані, коли-б вони фатально ішли від неї до опортунізму“.

За допомогою дурненького словечка „фатально“ та деякого „підтасуваннячка“ обминуто той факт, що певні шари робітників одійшли до опортунізму та до імперіялістичної буржуазії! А софістам з О. К. тільки й треба обминати цей факт! Вони збуваються тим „казенним оптимізмом“, котрим тепер пишається і кавцькіянець Гільфердинг і багато инших: мовляв, об'єктивні умови ручать за єдність пролетаріату та за церемогу революційної течії! ми, мовляв, „оптимісти“ що-до пролетаріату!

А насправді вони, усі ці кавцькіянці, Гільфердинг, окісти, Мартов і К°, — оптимісти... що-до опортунізму. Тут уся суть!

Пролетаріят — це дитина капіталізму — світового, а не тільки європейського і не тільки імперіалістичного. В світовому масштабі, 50 літ раніш чи 50 літ пізніш — як на цей масштаб, то це справа другорядна — „пролетаріят“, звичайно, стане „єдиний“, і в ньому „неминучо“ переможе революційна с.-д. Не в цій справі, панове кавцькіянці, а в тім, що ви тепер в імперіалістичних країнах Європи плазуєте перед опортуністами, котрі є чужі пролетаріятові, як класі, котрі є слуги, агенти, провідники впливу буржуазії, і коли робітничий рух не спекається їх, то він зостанеться буржуазним робітничим рухом. Ваша проповідь „єдності“ з опортуністами, з Легінами і Давідами, Плехановими або Чхенкелі і Потресовими, то-що, це є об'єктивна оборона поневолення робітників від імперіалістичної буржуазії через найкращих її агентів у робітничому рухові. Перемога революційної с.-д. в світовому масштабі абсолютно неминуча, але вона йде й піде, відбувається й відбудеться тільки проти вас, буде перемогою над вами.

Ті дві тенденції, навіть дві партії в сучасному робітничому рухові, що так явно розійшлися на всьому світі в 1914—16 рр., Маркс та Енгельс простежили в Англії протягом низки десятиліттів, приблизно з 1858 р. до 1892 р.

Ні Маркс, ні Енгельс не дожили до імперіалістичної доби світового капіталізму, що починається не раніш, як в 1898—1900 роках. Але особливістю Англії було вже з половини XIX віку те, що, принаймні, дві найвиразніші риси імперіалізму в ній були наявні: 1) неосяжні колонії і 2) монопольний зиск (через монопольне становище на світовому ринкові). З обох поглядів Англія була тоді винятком серед капіталістичних країн, і Енгельс з Марксом, цей виняток аналізуючи, цілком ясно й виразно зазначали зв'язок його з перемогою (тимчасовою) опортунізму в англійському робітничому рухові.

У листі до Маркса з 7 жовтня 1858 р. Енгельс писав: „Англійський пролетаріят фактично чим-раз дужче буржуазіє, — так що ця найбуржуазніша з усіх націй хоче, здається, довести справу, кінець-кінцем, до того, щоб мати буржуазну аристократію й буржуазний пролетаріят поруч із буржуазією. Звісно, з боку такої нації, що експлуатує весь світ, це до певної міри є правомірне“. У листі до Зорге з 21 вересня 1872 р. Енгельс повідомляє, що Гейлз (Hales) учинив у федеральній раді Інтернаціоналу великий скандал і провів вотум догани Марксові за його слова, що „англійські робітничі проводирі продалися“. Маркс пише до Зорге з 4 квітня 1874 р.: „Що-до міських робітників тут (в Англії), то доводиться пожалкувати, що вся банда проводирів не попала до парламенту. То був-би найпевніший спосіб спекатись цієї наволочі“. Енгельс говорить в листі до Маркса з 11 серпня 1881 р. про „найгірші англійські тред-юніони, які дозволяють керувати собою людям, що їх буржуазія купила або, принаймні, оплачує“. У листі до Кавцького з 12 вересня 1882 р. Енгельс писав: „Ви питаєте в мене, що думають англійські робітники про колоніальну політику взагалі? Тут немає робітничої партії, є тільки консервативні й ліберальні радикали, а робітники спокійнісінько користуються разом з ними з колоніальною монополією Англії та з монополією її на всесвітньому ринку“.

7 грудня 1889 р. Енгельс пише до Зорге: „...Найгідосніше тут (в Англії) — це буржуазна „статечність“ (respectability), що перейшла в тіло і кров робітників... Навіть Том Мен, котрого я вважаю за найкращого з-поміж усіх, залюбки говорить про те, що він снідатиме

з лорд-мером. Коли рівняєш до них французів,—бачиш, що то значить революція“. В листі з 19 квітня 1890 р.: „Рух (робітничої класи в Англії) іде вперед під поверхнею, захоплює що-раз ширші шари і до того здебільша серед непорушної досі на й нижчої (курсив Енгельса) маси, і не далекий вже день, коли ця маса знайде сама себе, коли їй ясно стане, що саме вона є цією колосальною рухомою масою“.

В березні 1891 р.: невдача союзу докерів, що розпався, „старі консервативні тред-юніони, багаті і саме через те полохливі, лишайються сами на полі бою...“ 14 листопада 1891 р.: на нью-кастльському конгресі тред-юніонів переможено старих юніоністів, противників 8-годинного робочого дня, „і буржуазні газети визнають поразку буржуазної робітничої класи...“ (курсив скрізь Енгельса).

Що ці думки Енгельсові, котрі він протягом десятиліть повторює, висловлював він і прилюдно, в друку, доводить передмова його до другого видання „Становища робітничої класи в Англії“, 1892 року. Тут говориться про „аристократію в робітничій класі“ та про „упривілейовану меншість робітників“ у противність „широкій масі робітників“. „Маленька, упривілейована, пильнована меншість“ робітничої класи сама тільки мала „довгочасні вигоди“ від упривілейованого становища Англії в 1848—68 рр., „широка маса в найкращому разі діставала тільки недовгочасне поліпшення“... „Коли настане крах промислової монополії Англії, англійська робітничка класа втратить своє впривілейоване становище“... Члени „нових“ юніонів, союзів невивчених робітників „мають одну незмірну перевагу: їх психіка являє собою непочату землю, цілком вільну від успадкованих „статечних“ буржуазних забобонів, що збивають з пантелику краще забезпечених „старих юніоністів“... „Так званими робітничими проводирями“ звуть в Англії людей, „що їм прощається їх приналежність до робітничої класи, бо вони сами готові втопити цю свою властивість у океані свого лібералізму“...

Ми навмисне навели досить докладні витяги з прямих заяв Марксових та Енгельсових, щоб читачі могли в цілому вистудіювати їх. А їх конче треба вистудіювати, в їх варт уважливо вдуматися. Тут бо стрижень тієї тактики в робітничому рухові, що її диктують об'єктивні обставини імперіялістичної епохи.

Кавцький і тут уже спробував „скаламутити воду“ та підмінити марксизм солоденьким примиренством з опортуністами. В полеміці з одвертими й наївними соціал-імперіялістами (як от Ленч), що виправдують війну з боку Німеччини, як повалення монополії Англії, Кавцький „виправляє“ цю очевидну фальш за допомогою іншої такої-ж очевидної фальши. На місце цинічної фальши він становить солоденьку фальш! Промислово монополію Англії давно повалено, каже він, давно зруйновано, її нема чого та й не можна руйнувати.

В чому фальш цього аргументу?

В тому, що, по-перше, обминуто колоніяльну монополію Англії. А Енгельс, як ми бачили, вже 1882-го року, 34 роки тому, цілком виразно показав на неї! Якщо промислову монополію Англії зруйновано, то колоніяльна не тільки лишилась, а й надзвичайно загострилась, бо всенюк землю вже поділено! За допомогою своєї солоденької брехні Кавцький проволікає буржуазно-паціфістську та опортуністично-міщанську ідейку, що, мовляв, „воювати нема за що“. Навпаки, капіталістам тепер не тільки єсть за що воювати, а й не можна не воювати, якщо хотіти зберегти капіталізм! Бо-ж без насильного переділу колоній нові імперіялістичні країни не

можуть дістати тих привілеїв, що з них користуються старіші (і менш ду́жі) імперіялістичні держави.

По-друге. Чому монополія Англії з'ясовує перемогу опортунізму (тимчасово) в Англії? Тому, що монополія дає надзиск, тоб-то надлишок зиску понад нормальний, звичайний у всьому світі капіталістичний зиск. З цього надзиску капіталісти можуть викинути часточку (і навіть чималеньку!), щоб підкупити своїх робітників, утворити щось подібне до союзу (пригадайте славнозвісні „альянси“ англійських тред-юніонів із своїми хазаями, котрі описали Веббі)—союзу робітників даної нації зі своїми капіталістами проти інших країн. Промислову монополію Англії зруйновано ще наприкінці XIX віку. Це безперечно. Але як сталося це зруйнування? Чи-ж так, що в як а монополія зникла?

Коли-б це було так, то примиренська (з опортунізмом) „теорія“ Кавцького знайшла-б певне виправдання. Та в тім-то й річ, що це не так. Імперіялізм—це монополістичний капіталізм. Кожен картель, трест, синдикат, кожен гігантськи-великий банк єсть монополія. Надзиск не зник, а зостався. Визиск від однієї, упривілейованої, фінансово-заможної країни у с і х інших зостався, ще й збільшився. Жмінька багатих країн—їх тільки чотири, якщо говорити про самостійне й справді гігантськи-велике „сучасне“ багатство: Англія, Франція, Сп. Штати та Німеччина,—ця жмінька розвинула монополію до неосяжних розмірів, одержує надзиск сотнями мільйонів, як не мільярдів, „їде на спині“ сотень і сотень мільйонів людности інших країн, бореться між собою за дільбу надто розкішної, надто ситої, надто спокійної здобичи.

Якраз у цьому економічна й політична суть імперіялізму, котрого найглибші суперечності Кавцький затушковує, а не виявляє.

Буржуазія „великої“ імперіялістичної держави економічно може підкупити горішні проверстки „своїх“ робітників, викидаючи на те сотню—другу мільйонів франків річно, со-ж її надзиск становить, певне, коло мільярду. І питання про те, як ділять цю дрібну датку між робітниками-міністрами, „робітниками-депутатами“ (згадайте чудесну аналізу цього поняття в Енгельса), робітниками-учасниками воєнно-промислових комітетів, робітниками урядовцями, робітниками, зорганізованими в вузько-цехові союзи, службовцями і т. д. і т. и.,—це вже справа другорядна.

1848—68 років і почасти пізніше монополію мала тільки Англія, і тому в ній міг на десятиріччя перемогти опортунізм; інших країн з багатими колоніями або з промисловою монополією не було.

Остання третина XIX віку була переходом до нової, імперіялістичної доби. З монополії користується фінансовий капітал не однієї, а кількох, дуже небагатьох, великих держав. (В Японії та в Росії монополія військової сили, неосяжної території або особливої зручності що-до грабування „чужородців“, Китаю, то-що почасти надолужує, почасти заступає монополію сучасного, новітнього фінансового капіталу). З цієї різниці впливає те, що монополія Англії могла бути незаперечною протягом десятиліть. Монополію сучасного фінансового капіталу люто заперечується; почалась доба імперіялістичних війн. Тоді робітничу класу однієї країни можна було підкупити, розбещити на десятиліття. Тепер це неймовірно, може, навіть неможливо, зате кожна імперіялістична „велика“ держава може підкупити і підкупає менш і (ніж в Англії 1848—68 pp.) проверстки „робітничої аристократії“. Тоді „буржуазна робітничая партія“,

як надзвичайно глибоко висловився Енгельс, могла утворитися тільки в одній країні, бо тільки вона одна мала монополію, але зате надовго. Тепер „буржуазна робітничка партія“ є неминуча й типова для всіх імперіалістичних країн, але, через їх запеклу боротьбу за поділ здобичи, неймовірно, щоб така партія могла перемогти надовго в низці країн. Бо трести, фінансова олігархія, дорожняча, то-що, даючи підкупати жмійки верхів, де далі дужче душать, гнітять, занепащають, мучать масу пролетаріату та пів-пролетаріату.

З одного боку, тенденція буржуазії та опортуністів перетворити жмійку найбагатших, упривілейованих націй на „вічних“ паразитів на тілі решти людства, „спочити на лаврах“ експлоатації негрів, індіців, то-що, тримаючи їх у покорі за допомогою озброєного чудовою руйнацькою технікою новітнього мілітаризму. З другого боку, тенденція мас, пригнічуваних дужче як раніш, мас, що терплять усі муки імперіалістичних воєн, скинути з себе це ярмо, повалити буржуазію. В боротьбі між цими двома тенденціями неминучо розгоратиметься тепер історія робітничого руху. Перша бо тенденція не випадкова, а економічно „угрунтована“. Буржуазія вже породила, виплекала, забезпечила собі „буржуазні робітничі партії“ соціал-шовіністів по всіх країнах. Різниця між оформленою партією, — напр., Бісолаті в Італії, партією цілком соціал-імперіалістичною, і, скажімо, напівоформленою майже-партією Потресових, Гвоздьових, Булких, Чхеїдзе, Скобелевих і К-о — ця різниця маловажна. Важно те, що економічно відкол шару робітничої аристократії в бік буржуазії дозрів і скінчився, а політичну форму, таку або іншу, цей економічний факт, ця пересувка у стосунках між класами знайде собі без особливої „труднації“.

На зазначеній економічній основі політичні установи новітнього капіталізму — преса, парламент, спілки, з'їзди і т. ин. — створили для шанобливих, смиренних реформістських та патріотичних службовців і робітників відповідні до економічних та патріотичних привілеїв і даток політичні привілеї і датки. Зисковні та спокійні посадовки в міністерстві або в воєнно-промисловому комітеті, у парламенті та по всяких комісіях, по редакціях „солідних“ легальних часописів або в правліннях не менш солідних та „буржуазно-слухняних“ робітничих союзів, — от чим приваблює та нагороджує імперіалістична буржуазія представників та прихильників „буржуазних робітничих партій“.

Механіка політичної демократії діє в тому самому напрямку. Без виборів в наш вік не можна; без мас не обійтися, а маси за доби книжок друкування та парламентаризму не можна вести за собою без широко розгалуженої, систематично проваджуваної, тривко оборудованої системи лестощів, брехні, шахрайства, жонглювання модними та популярними слівцями, обіцянки направо й наліво хоч яких реформ та хоч яких благ для робітників, — аби вони зреклися революційної боротьби за повалення буржуазії. Я-б назвав цю систему лойдджорджизмом, за іменням одного з найбільш поступових та спритних представників цієї системи в класичній країні „буржуазної робітничої партії“, англійського міністра Лойд-Джорджа. Першорядний буржуазний ділок та політичний пройдисвіт, популярний оратор, що вмів виголошувати які завгодно, навіть революційні промови перед робітничою аудиторією, здатний проводити чималенькі датки для слухняних робітників у формі соціальних реформ (страхування,

то-що), Лойд-Джордж служить буржуазії знаменито¹⁾ і служить їм саме серед робітників, проводить її вплив саме в пролетаріаті, там, де найпотрібніше і найважче морально підгорнути собі маси.

А чи-ж велика різниця між Лойд-Джорджами і Шайдеманами, Легінами, Гендерсонами, Гайндманами, Плехановими, Реноделами й К^о? З-поміж останніх, одкажуть нам, дехто вернеться до революційного соціалізму Маркса. Це можливо, але це — мізерна різниця що-до степеня, якщо брати питання в політичному, тоб-то в масовому масштабі. Окремі особи з теперішніх соціал-шовіністичних проводирів можуть вернутися до пролетаріату. Але течія соціал-шовіністична чи (а це те саме) опортуністична не може ні зникнути, ані „вернутися“ до революційного пролетаріату. Де популярність серед робітників мав марксизм, там ця політична течія, ця „буржуазна робітничка партія“, присягатиметься й божитиметься Марксовим іменням. Заборонити їм цього не можна, як не можна торговельній фірмі заборонити вживати хоч якого ярлика, вівіски, реклами. В історії завжди так бувало, що ймення популярних серед пригнічених клас революційних проводирів після їх смерті вороги їхні намагались привласнити для обдуру пригнічених клас.

Факт, що „буржуазні робітничі партії“, як політичне явище, утворилися вже по всіх капіталістичних поступових країнах, що без завзятої, нещадної боротьби по всій лінії проти цих партій — або, все одно, груп, течій, то-що, — не може й мови бути ні про боротьбу з імперіалізмом, ані про марксизм, ані про соціалістичний робітничий рух. Фракція Чхеїдзе, „Наше Дело“, „Голос Труда“ в Росії й „окісти“ за кордоном — то лише відміни однієї з-поміж таких партій. У нас нема жаднісінької підстави думати, що ці партії можуть зникнути раніш від соціальної революції. Навпаки, чим ближча буде ця революція, чим потужніше спалахне вона, чим крутіші й дужчі будуть переходи та скоки в процесі її, тим більшої ваги набиратиме в робітничому рухові боротьба між революційним масовим потоком та опортуністично-міщанським. Кавцькіянство не творить собою ніякої самостійної течії, не маючи коріння ні в масах, ні в упривілейованому шарі, що до буржуазії перекинувся. Але небезпека від кавцькіянства в тому, що воно, з ідеології минулого користуючись, силкується примирити пролетаріат з „буржуазною робітничою партією“, відборонити єдність його з нею, піднести тим її авторитет. За одвертими соціал-шовіністами маси вже не йдуть: Лойд-Джорджа освистано в Англії на робітничих зібраннях, Гайндман вийшов з партії, Реноделів і Шайдеманів, Потресових і Гвоздьових обороняє поліція. Прихована-ж оборона соціал-шовіністів з боку кавцькіянців є найбільш небезпечна.

Один із найбільш поширених софізмів кавцькіянства — покликання на „маси“. Ми, мовляв, не хочемо відірватися від мас та від масових організацій! Але вдумайтеся в те, як ставив це питання Енгельс. „Масові організації“ англійських тред-юніонів були в ХІХ віці на боці буржуазної робітничої партії. Маркс і Енгельс не мирилися з нею на цій підставі, а викривали її. Вони не забували, по-перше, що організації тред-юніонів безпосередньо охоплюють меншість пролетаріату. І в Англії тоді і в Німеччині тепер

¹⁾ Нещодавно в одному англійському журналі мені трапилась стаття торі, політичного противника Лойд-Джорджа. „Лойд-Джордж з точки зору торі“. Війна відкрила очі цьому противникові на те, який чудесний приваждик буржуазії з Лойд-Джорджа! Торі помирилися з ним!

не більш від 1/3 пролетаріату входить до організацій. Про те, що за капіталізму можна залучити до організацій більшість пролетарів, серйозно думати не доводиться. По-друге, — і це головне, — питання не стільки про число членів організації, скільки про реальне, об'єктивне значіння її політики: чи маси репрезентує ця політика, чи масам служить, — тоб-то визволенню мас від капіталізму, — а чи репрезентує інтереси меншости, його примирення з капіталізмом? Саме останнє було правильне для Англії в XIX віці, — в правильне тепер для Німеччини та ин.

Від „буржуазної робітничої партії“ старих тред-юніонів, від упривілейованої меншости Енгельс відрізняє „нижчу масу“, справжню більшість, апелює до цієї маси, що „буржуазною статечністю“ не заражена. От у чому суть марксівської тактики!

Ми не можемо, — та й ніхто не може, — вирахувати, яка саме частина пролетаріату йде й піде за соціал-шовіністами та опортуністами. Це покаже тільки боротьба, це вирішить остаточно тільки соціалістична революція. Але ми знаємо з певністю, що „оборонці вітчизни“ в імперіялістичній війні репрезентують лише меншість. Отже, наш обов'язок, якщо ми соціалістами хочемо зостатися, іти нижче й глибше до справжніх мас; в цьому все значіння боротьби з опортунізмом і весь зміст цієї боротьби. Викриваючи, що опортуністи й соціал-шовіністи на ділі зраджують і продають інтереси маси, що вони боронять тимчасові привілеї меншости робітників, що вони проводять буржуазні ідеї та впливи, що вони на ділі союзники та агенти буржуазії, — ми тим самим навчаємо маси розпізнавати їхні справжні політичні інтереси, боротися за соціалізм та за революцію через усі, довгі й болісні, перипетії імперіялістичних воєн та імперіялістичних перемир'їв.

З'ясовувати масам неминучість та необхідність розколу з опортунізмом, виховувати їх для революції нещадною з ним боротьбою, зважувати досвід війни, для того щоб виявити усю мерзотність націонал-ліберальної робітничої політики, а не для того, щоб прикривати її, — це єдина марксівська лінія в світовому робітничому рухові.

Жовтень 1916 р.

З статті:

„ЗАВДАННЯ ПРОЛЕТАРІАТУ В НАШІЙ РЕВОЛЮЦІЇ“.

Як стоять справи в соціалістичному Інтернаціоналі.

Міжнародні обов'язки робітничої класи в Росії саме тепер з особливою силою виступають на перший план.

Інтернаціоналізмом не боїться за наших днів тільки ледачий, навіть шовіністи-оборонці, навіть п. п. Плеханов та Потресов, навіть Керенський зве себе інтернаціоналістом. Тим більший обов'язок пролетарської партії з повною ясністю, точністю, виразністю протиставити інтернаціоналізм на ділі інтернаціоналізмові на словах.

Самі тільки заклики до робітників усіх країн, порожні запевнення в своїй відданості інтернаціоналізмові, спроби прямо чи посередньо визначити „чергу“ для виступів революційного пролетаріату в різних країнах, що воюють, силкування скласти „порозуміння“

між соціалістами цих країн що-до революційної боротьби, метушня з соціалістичними з'їздами для кампанії за мир, і т. ин., і т. ин.—усе це своїм об'єктивним значінням, хоч які-б були ширі автори таких ідей, таких спроб або таких планів,—усе це самі фрази, в найкращому випадкові—невинні, добренькі побажання, що годяться лише на те, щоб прикривати обдур мас з боку шовіністів. І найспритніші, найбільш досвідчені в способах парламентського шахрайства французькі соціал-шовіністи давним-давно побили рекорд що-до нечувано гучних і ляскучих пацифістських та інтернаціоналістичних фраз, поєднаних з нечувано нахабною зрадою соціалізму та Інтернаціоналу, з уступом до міністерств, що провадять імперіалістичну війну, з голосуванням за кредити або за позики (як Чхеїдзе, Скобелев, Церетелі¹⁾, Стеклов за останніх днів у Росії), з протидіянням революційній боротьбі у своїй власній країні й т. ин. і т. ин.

Добрі люди забувають про часто-густо жорстокі, люті обставини всесвітньої імперіалістичної війни. Ці обставини не миряться з фразами, вони глузують з невинних, солоденьких побажанняв.

Інтернаціоналізм на ділі—один, і тільки один: щиросерда праця над розвитком революційного руху та революційної боротьби в своїй країні, підпертя (пропагандою, спочуттям, матеріально) такої самої боротьби, такої самої лінії, і лише самої її, по всіх без винятку країнах.

Решта усе обдур і маніловщина.

Три течії створив міжнародній соціалістичний і робітничий рух за два з гаком роки війни по всіх країнах, і хто сходить з реального ґрунту визнання цих трьох течій, аналізи їх, послідовної боротьби за інтернаціоналістичну на ділі течію,—той засуджує себе на немічність, безпорадність та помилки.

Три течії такі:

1) Соціал-шовіністи, тоб-то соціалісти на словах, шовіністи на ділі—ці люди, що визнають „оборону вітчизни“ в імперіалістичній (і, перш за все, в даній імперіалістичній) війні.

Ці люди—наші класові противники. Вони перейшли на бік буржуазії.

Така є більшість офіціальних проводирів офіціальної соціал-демократії по всіх країнах.

2) Друга течія—так званий „центр“—люди, що вагаються між соціал-шовіністами й інтернаціоналістами на ділі.

„Центр“ увесь присягається та божиться, що вони марксисты, інтернаціоналісти, що вони за мир, за всякі „натиски“ на уряди, за всякі „вимоги“ до свого уряду, щоб він „виявив волю народу до миру“, за всякі кампанії на користь миру, за мир без анексій, то-що, і за мир з соціал-шовіністами. „Центр“—за єдність, „центр“—противник розколу.

„Центр“—царство добренької дрібнобуржуазної фрази, інтернаціоналізму на словах, полохливого опортунізму та запобігання перед соціал-шовіністами на ділі.

Стрижень питання в тому, що „центр“ не переконався в необхідності революції проти своїх урядів, не проповідує її, не провадить безоглядної революційної боротьби, вигадує що-найвульгар-

¹⁾ Скобелев, Церетелі—меншовики, що входили до складу Тимчасового Уряду за Керенського. (Прим. ред.).

ніші — хоч вони й по-архі-„марксистському“ звучать — відмовки від неї.

Соціал-шовіністи — наші класові противники, буржуа серед робітничого руху. Вони становлять шар, групи, проверстки робітників, що об'єктивно підкуплені від буржуазії (краща платня, поважні посади, то-що) і допомагають своїй буржуазії грабувати та душити дрібні й кволі народи, боротися за дільбу капіталістичної здобичи.

„Центр“ — то люди рутини, попсовані гнилою легальністю, розбещені обстановою парламентаризму, то-що, урядовці, що звикли до тепленької посади та до „спокійної“ роботи. Історично й економічно кажучи, вони не становлять окремого шару, вони являють собою лише перехід від перебутої смуги революційного руху, від смуги 1871—1914 рр., від смуги, що дала багато цінного, особливо в необхідному для пролетаріату вмінні повільно, витримано, систематично провадити організаційну роботу в широкому й широченному розмірі, — до смуги нової, що стала об'єктивно необхідною, відколи почалася перша світова імперіялістична війна, що відкрила собою еру соціальної революції.

Головний проводир та представник „центру“ — Карл Кавцький, найвидатніший авторитет ІІ (1889—1914) Інтернаціоналу, зразок цілковитого краху марксизму, нечуваної безхарактерности, найнікчемніших ваганнів та зрад, від серпня 1914 р. починаючи ¹⁾).

Зрозуміло, що окремі особи переходять иноді, непомітно для себе, з позиції соціал шовінізму на позицію „центра“ й навпаки. Кожен марксист знає, що класи різняться одна від одної, не зважаючи на вільний перехід осіб з класи до класи; так і течії в політичному житті різняться одна від одної, не зважаючи на вільний перехід осіб з однієї течії до другої, не зважаючи на спроби та силкування звести течії до купи.

3) Третя течія — інтернаціоналісти; на ділі вона найкраще виявляється в „Цимервальдській лівиці“ (ми передрукуємо в додатку маніфест її з вересня 1915 р., щоб читачі могли зазнайомитися в оригіналі з народженням цієї течії).

Головна відзначна прикмета — повний розрив із соціал-шовінізмом, і з „центром“. Безоглядна революційна боротьба проти свого імперіялістичного уряду і своєї імперіялістичної буржуазії. Принципи: „головний ворог — у власній країні“. Нещадна боротьба з солоденькою соціал-пацифістською (соціал-пацифіст — соціаліст на словах, буржуазний пацифіст на ділі; буржуазні пацифісти мріють про вічний мир без знесення гніту та панування капіталу) фразою та з усякими відмовками, що мають на меті заперечити можливість або доречність або вчасність революційної боротьби пролетаріату й пролетарської соціалістичної революції в зв'язку з даною війною.

Найвидатніші представники цієї течії: в Німеччині — „група Спартака“ ²⁾ або „група Інтернаціоналу“, з Карлом Лібкнехтом як членом її. Карл Лібкнехт — найславетніший представник цієї течії й нового, справдешнього, пролетарського Інтернаціоналу.

¹⁾ У серпні 1914 р. німецькі соціал-демократи голосували в райхстагові за військові кредити. (Прим. ред.).

²⁾ Група „Спартак“ вийшла з надрів німецької соціал-демократичної партії. Вона гостро порвала з її опортунізмом та соціал-патріотизмом. Група „Спартак“ реорганізувалася згодом на німецьку компартію. (Прим. ред.).

Карл Лібкнехт закликав робітників і солдатів Німеччини повернутися зброєю проти свого уряду. Карл Лібкнехт робив це одверто з трибуни парламенту (райхстагу). А потім він пішов на Потсдамський плац, один із найбільших плаців у Берліні, з нелегально видрукуваними прокламаціями, на демонстрацію з гаслом: „геть уряд“. Його заарештовано й засуджено до каторги. Він сидить тепер у каторжній тюрмі в Німеччині, як і взагалі сотні, коли не тисячі, справдешніх соціалістів Німеччини сидять по тюрмах за боротьбу проти війни.

Карл Лібкнехт провадив нещадну боротьбу в промовах та листах не тільки з своїми Плекхановими, Потресовими (Шайдеманами, Легінами, Давідами і К^о), а й із своїми людьми центру, із своїми Чхеїдає, Церетелі (з Кавцьким, Гаає, Ледебуром і К^о).

Карл Лібкнехт із своїм другом Отто Рюле, двоє зі ста десяткох депутатів, зламали дисципліну, зруйнували „єдність“ із „центром“ та шовіністами, пішли проти всіх. Один Лібкнехт репрезентує соціалізм, пролетарську справу, пролетарську революцію. Уся решта німецької соціал-демократії являє собою, як влучно висловилося Роза Люксембург (також член і один з проводирів „групи Спартака“), смердючий труп.

Справа не в відтинках, що існують і між лівими, справа в течії. Вся суть у тому, що не легко бути інтернаціоналістом на ділі за доби жакної імперіялістичної війни. Таких людей мало, але тільки в них — уся будучина соціалізму, тільки вони — проводирі мас, а не зводителі мас.

Різниця між реформістами й революціонерами, серед с.-д., серед соціалістів взагалі, з об'єктивною неминучістю повинна була зазнати зміни в обставинах імперіялістичної війни. Хто обмежується на „вимозі“ від буржуазного уряду скласти мир або „виявити волю народу до миру“, то-що, той на ділі скочується до реформ. Бо ж питання про війну, об'єктивно, стоїть тільки революційно.

Немає виходу з війни до демократичного, не насильницького миру, до визволення народів від кабали, від мільярдних відсотків панам капіталістам, що нажилися з „війни“, — немає іншого виходу, крім пролетарської революції.

Від буржуазних урядів можна й повинно вимагати різноманітних реформ, але не можна, не вдаючись у маніловщину, у реформізм, вимагати від цих людей та клас, що їх тисячі ниток імперіялістичного капіталу облутали, щоб вони розірвали ці нитки, а без такого розриву усі розмови про війну проти війни — порожні блудні фрази.

„Кавцькіянці“, „центр“ — революціонери на словах, реформісти на ділі, — інтернаціоналісти на словах, пособники соціал-шовінізму на ділі.

Крах Цимервальдівського Інтернаціоналу. — Необхідно заснувати третій Інтернаціонал.

Цимервальдівський Інтернаціонал з самого початку став на хистку, „кавцькіянську“, „центрову“ позицію, і це примусило цимервальдівську ліву зараз-таки відгородитись, відокремитись, виступити із своїм маніфестом (що його надруковано у Швейцарії російською, німецькою й французькою мовою).

Головна вада Цимервальдівського Інтернаціоналу — причина його краху (бо він зазнав уже ідейно-політичного краху) — хитання,

нерішучість в найважливішому, практично всевизначному питанні про повний розрив з соціал-шовінізмом та з соціал-шовіністичним старим Інтернаціоналом, що на чолі його стояли Вандервельде, Гюїсман¹⁾ в Гаазі (Голандія) й ин.

У нас ще не знають, що цимервальдівська більшість — це саме кавцькіянци. Тимчасом це основний факт, що на нього не можна не зважати, і котрий тепер у Західній Європі є загальновідомий. Навіть шовініст, крайній німецький шовініст Гейльман, редактор архі-шовіністичної „Хемніцької Газети“ і співробітник архі-шовіністичного парвусового „Колокола“ (розуміється, „соціал-демократ“ і завзятий прихильник „єдності“ соціал-демократії), мусів визнати в пресі, що центр або-ж „кавцькіянство“ і цимервальдівська більшість — це те саме.

А кінець 1916-го й початок 1917-го років остаточно встановили цей факт. Не зважаючи на те, що соціал-пацифізм засуджено Кінтальським маніфестом, уся цимервальдівська правда, уся цимервальдівська більшість скотилася до соціал-пацифізму. Кавцький і К^о в низці виступів у січні та лютому 1917 року; Бурдерон і Мергейм у Франції, голосуючи одностайно з соціал-шовіністами за пацифістські резолюції соціалістичної партії (грудень 1916 р.) та „генеральної конфедерації праці“ (тоб-то всенациональної організації французьких професійних спілок, також у грудні 1916 р.); Тураті і К^о в Італії, де вся партія стала на соціал-пацифістську позицію, а Тураті особисто „послизнувся“ (і звісно, не випадком) до націоналістичних, що прикрашають імперіалістичну війну, фраз у промові 17 грудня 1916 року.

Голова Цимервальду й Кінталю Роберт Грім у січні 1917 року пристав у союз з соціал-шовіністами своєї партії (Грейліх, Пфлюгер, Густав Мюллер та ин.) проти інтернаціоналістів на ділі.

На двох нарадах цимервальдівців різних країн, у січні та лютому 1917 р., це двоїсте та двоєдушне поводження цимервальдівської більшості формально засудили ліві інтернаціоналісти кількох країн: Мюнценберг, секретар міжнародної організації молоді і редактор прекрасної інтернаціоналістичної газети „Інтернаціонал Молоди“; Зинов'єв, представник Ц. К. нашої партії; К. Радек, від польської с.-д. партії („Кравва Управа“); Гартштайн, німецький соціал-демократ, член „групи Спартак“.

Російському пролетаріатові дано багато; ніде в світі не вдалося ще робітничій класі розвинути таку революційну енергію, як у Росії. Але кому багато дано, з того багато й правитиметься.

Не можна терпіти далі цимервальдівського болота. Не можна через цимервальдівських „кавцькіянців“ зоставатися далі в напівзв'язкові з шовіністичним Інтернаціоналом Плеханових та Шайдеманів. Треба порвати з цим Інтернаціоналом негайно. Треба зостатися в Цимервальді тільки за-для інформації.

Треба заснувати саме нам, саме тепер, без загайки, новий революційний, пролетарський Інтернаціонал, або певніше, не боятися визнати привселюдно, що його вже засновано і що він уже працює.

Це — Інтернаціонал тих „інтернаціоналістів на ділі“, що їх я точно перелічив угорі. Вони й тільки вони — представники революційно-інтернаціоналістичних мас, а не деморалізатори мас.

¹⁾ Вандервельде й Гюїсман — проводирі II Інтернаціоналу. (Прим. ред.).

Коли мало таких соціалістів, то хай запитав себе кожен російський робітник, чи-ж багато було свідомих революціонерів у Росії напередодні революції лютневої та березневої року 1917-го?

Сила не в числі, а в тім, щоб правильно виявити ідеї та політику справді революційного пролетаріату. Суть не в тім, щоб „проголосити“ інтернаціоналізм, а в тім, щоб уміти бути, навіть за найтяжчих часів, інтернаціоналістом на ділі.

Не будемо дурити себе надією на угоду та міжнародні конгреси. Міжнародні зносини, поки тягнеться імперіалістична війна, взято в залізні лещата імперіалістично-буржуазної військової диктатури. Коли вже навіть „республіканець“ Мілюков, примушений поруч з собою уряд Ради Робітничих Депутатів терпіти, не пустив у Росію, у квітні 1917 р., швейцарського соціаліста, секретаря партії, інтернаціоналіста, учасника Цимервальда й Кінтала, Фріца Платена ¹⁾, хоча він жонатий з росіянкою, їхав до жіничиних родичів, хоча він брав участь у революції 1905 р., у Ризі сидів за те в російській тюрмі, щоб визволитись, вніс заставу царському урядові і хотів одержати ту заставу назад, — коли республіканець Мілюков міг зробити це в Росії в квітні 1917 року, то можна судити про те, чого варт обіцання та обіцянки, фрази й декларації з боку буржуазії щодо миру без анексії і т. ин. А те, що Троцького англійський уряд заарештував? А те, що Мартова не випущено із Швейцарії, а сподіванки заманити Мартова в Англію, де його доля Троцького чекає?

Не будемо робити собі ілюзій. Не треба самообдуру.

„Чекати“ міжнародних конгресів або нарад — значить зраджувати інтернаціоналізм, якщо доведено, що навіть із Стокгольму до нас не пускають ні вірних інтернаціоналізмові соціалістів, ані навіть листів од них, не зважаючи на цілковиту можливість — і на цілковиту лютість військової цензури.

Не „чекати“, а заснувати третій Інтернаціонал повинна зараз-же наша партія, — і сотні соціалістів по тюрмах у Германії й Англії зідхнути легше — тисячі й тисячі німецьких робітників, що впоряджують нині страйки та демонстрації і лякають негідника та розбешаку Вільгельма, прочитають в нелегальних листках про нашу постанову, про наше братерське довір'я до Карла Лібкнехта й тільки до нього, про нашу постанову боротися й тепер проти „революційного оборонства“, — прочитають це й укореняться у своєму революційному інтернаціоналізмі.

Кому багато дано, з того багато й правитиметься. Немає в світі країни, де-б зараз була така воля, як у Росії. Скористаймося з цієї волі не на те, щоб проповідувати підпертя буржуазії або буржуазного „революційного оборонства“, а задля сміливого й чесного, пролетарського й Лібкнехтівського, — заснування третього Інтернаціоналу, Інтернаціоналу, ворожого без вороття і зрадникам — соціал-шовіністам, і хистким людям з „центру“.

Про те, що за об'єднання соціал-демократів у Росії не може й мови бути, не доводиться багато говорити після того, що вже сказано.

Ліпше зостатися вдвох, як Лібкнехт, — і це означає зостатися з революційним пролетаріатом, — аніж допускати хоча-б на хвилину думку про об'єднання з партією О. К., Чхеїдзе та Церетелі, що терплять блок з Потресовим у „Робітничій Газеті“, що

¹⁾ Платен — швейцарський лівий соціаліст, потім комуніст. (Прим. ред.)

голосують за позику в Виконавчому Комітеті Ради Робітничих Депутатів, що скотились до „оборонства“.

Хай мертві ховають своїх мерців.

Хто хоче допомогти тим, хто вагається, той повинен почати з того, щоб перестати самому вагатися.

Написано 10 квітня 1917 року.

ТРЕТІЙ ІНТЕРНАЦІОНАЛ ТА ЙОГО МІСЦЕ В ІСТОРІЇ.

ІІІ Інтернаціонал засновано в такій мирній обстанові, що ніякі заборони, ніякі дрібні та мізерні викрути імперіялістів „Порозуміння“ (Антанти) або лакіз капіталізму, як от Шайдемани в Німеччині, Ренери в Австрії, не можуть перешкодити звісткам про цей Інтернаціонал і спочуттю до нього поширитися серед робітників усього світу. Обстанову цю створила пролетарська революція, що явно скрізь зростає не що-дня, а що-години. Обстанову цю створив радянський рух серед трудящих мас, і він набрав уже такої сили, що й справді став міжнародним.

Перший Інтернаціонал (1864 — 1872) поклав підвалини під міжнародною організацію робітників, щоб підготувати їх революційний натиск на капітал. Другий Інтернаціонал (1889 — 1914) був міжнародною організацією пролетарського руху, що його зростання пішло в шир, а це не обійшлося без тимчасового зниження височини революційного рівня, без тимчасового збільшення опортунізму, що кінець-кінцем призвів цей Інтернаціонал до ганебного краху.

Третій Інтернаціонал фактично утворився 1918 року, коли довголітній процес боротьби з опортунізмом і соціал-шовінізмом, особливо за війни, призвів до заснування комуністичних партій серед багатьох націй. Формально ІІІ Інтернаціонал закладено на його першому з'їзді в березні 1919 року, у Москві. І найхарактерніша риса цього Інтернаціоналу, його закликання виконати, перевести в життя заповіді марксизму та здійснити одвічні ідеали соціалізму й робітничого руху, — ця найхарактерніша риса ІІІ Інтернаціоналу відразу виявила себе тим, що нове, третє „Міжнародне Товариство Робітників“ почало вже тепер збігатись у певній мірі із Союзом Радянських Соціалістичних Республік.

Перший Інтернаціонал поклав підвалини під пролетарську міжнародню боротьбу за соціалізм.

Другий Інтернаціонал був доброю, коли підготовлялося ґрунт під широке, масове розповсюдження руху в низці країн.

Третій Інтернаціонал сприйняв плоди роботи Другого Інтернаціоналу, відтяв геть його опортуністичну, соціал-шовіністичну, буржуазну й дрібнобуржуазну скверну й почав здійснювати диктатуру пролетаріату.

Міжнародний союз партій, що керують найбільш революційним рухом у світі, рухом пролетаріату до скинення капіталового ярма, має тепер під собою надзвичайно міцну базу: декілька Радянських Республік, що в міжнародньому масштабі втіляють у життя диктатуру пролетаріату, його перемогу над капіталізмом.

Всесвітньо-історична вага ІІІ Комуністичного Інтернаціоналу єсть у тому, що він почав у життя перетворювати найбільший Марксів лозунг, той лозунг, що підсумок дав віковому розвитку соціалізму

й робітничого руху, — лозунг, що визначається поняттям диктатури пролетаріату.

Це геніальне передбачення, ця геніальна теорія стає дійсністю.

Ці латинські слова перекладено тепер на всі народні мови сучасної Європи — навіть більше, на всі в світі мови.

Почалась нова епоха всесвітньої історії.

Людство скидає з себе останню форму невільництва: капіталістичне або наймане невільництво.

Визволяючись від невільництва, людство вперше переходить до справжньої волі.

Як так могло трапитись, що першою країною, котра здійснила диктатуру пролетаріату, організувала Радянську Республіку, була одна з найвідсталіших європейських країн? Ми навряд чи помилились, коли скажемо, що саме ця суперечність між відсталістю Росії та її „скоком“ до найвищої форми демократизму, через буржуазну демократію до радянської або пролетарської демократії, саме ця суперечність була однією з причин (крім того, що більшість проводирів соціалізму гніять опортуністичні звички і філістерські забобони), що особливо утруднила або затримала зрозуміння на Заході ролі Рад.

Робітничі маси по всьому світі інстинктом схопили значіння Рад, яко зняряддя боротьби пролетаріату й яко форми пролетарської держави. Але зіпсовані опортунізмом „проводирі“ молилися та й тепер моляться на буржуазну демократію, називаючи її „демократією“ взагалі.

Чи вдивовижу, що здійснення диктатури пролетаріату показало насамперед „суперечність“ між відсталістю Росії та її „скоком“ через буржуазну демократію? Дивно було-б, якби здійснення нової форми демократії історія подарувала-б нам без низки суперечностей.

Будлі-який марксист, навіть будлі-яка людина, що знайома із сучасною наукою взагалі, якщо його запитати: чи можливий є рівномірний або гармонійно пропорційний перехід різних капіталістичних країн до диктатури пролетаріату? — відповідь на таке запитання, без сумніву, негативно. Ні рівномірности, ні гармонійности, ні пропорційности в світі капіталістичному ніколи не було та й не могло бути. Кожна країна розвивала особливо опукло той чи инший бік або рису, або групу властивостей капіталізму та робітничого руху. Процент розвитку йшов нерівномірно.

Коли Франція робила свою велику буржуазну революцію, розбуркуючи до історично-нового життя увесь континент Європи, тоді Англія стала на чолі контр-революційної коаліції, будучи разом з тим капіталістично більш розвиненою, ніж Франція. Англійський робітничий рух тієї епохи геніально передхоплює багато дечого з прийдешнього марксизму.

Коли Англія дала світові перший, широкий, дійсно масовий, політично оформлений, пролетарсько-революційний рух, чартизм, — тоді на континенті Європи здебільшого точились дрібні буржуазні революції, а у Франції вибухла перша громадянська війна між пролетаріатом та буржуазією. Буржуазія розбила різні національні загни пролетаріату поодиноці та різними способами по різних країнах.

Англія дала зразок країни, де, як висловився Енгельс, буржуазія, поруч із збуржуазією аристократією, створила найбільше збуржуазілий вершечок пролетаріату. Поступова капіталістична країна на декілька десятиліть відстала в розумінні революційної боротьби

пролетаріату. Франція немов-би вичерпала сили пролетаріату на двох героїських повстань, що дали надзвичайно багато у всесвітньому історичному розумінні, — на повстання робітничої класи 1848 та 1871 років. Гегемонія в Інтернаціоналі робітничого руху перейшла потім до Німеччини з 70-х років XIX віку, коли Німеччина була економічно позаду і проти Англії, і проти Франції. А коли Німеччина випередила економічно обидві ці країни, тоб-то на друге десятиліття XX віку, тоді на чолі всесвітньо-зразкової марксовської робітничої партії Німеччини опинилась купка неприторених мерзотників, найбруднішої наволочи, що продалася капіталістам, від Шайдемана й Носке, найгідотніших катів з-поміж робітників на службі в монархії та в контр-революційній буржуазії.

Всесвітня історія невідхильно йде до диктатури пролетаріату, але йде далеко не гладенькими, не простими, не прямими шляхами.

Коли з Карла Кавцького був ще марксист, а не той ренегат марксизму, яким він став, яко борець за єдність із Шайдеманами та за демократію буржуазну проти радянської, або пролетарської, він написав на самому початку XX віку статтю: „Слов'яни і революція“. В цій статті викладав він ті історичні умови, що накреслювали можливість переходу до слов'ян гегемонії в міжнародному й революційному рухові.

Так вийшло. На якийсь час — само собою, лише на короткий час — гегемонія в революційному пролетарському Інтернаціоналі перейшла до росіян, так само як бувала вона в різні періоди XIX віку в англійців, тоді у французів, тоді в німців.

Мені вже не раз доводилось казати: порівнюючи до поступових країн росіянам легше було розпочати велику пролетарську революцію, але їм трудніше буде провадити її далі та довести до остаточної перемоги, в розумінні повної організації соціалістичного громадянства.

Нам легше було почати, по-перше, через те, що незвичайна — для Європи XX віку — політична відсталість царської монархії спричинювалась до надзвичайної сили революційного натиску мас. По-друге, відсталість Росії своєрідно зіллала пролетарську революцію проти буржуазії з селянською революцією проти поміщиків. Ми з цього почали в жовтні 1917 року, і ми-б не перемогли тоді так легко, якби не почали з цього. Маркс іще 1856 року, говорячи за Прусію, вказував на можливість своєрідного познання пролетарської революції з селянською війною. Більшовики з початку 1905 року обстоювали ідею революційно-демократичної диктатури пролетаріату й селянства. По-третє, революція 1905 року надзвичайно багачко зробила для політичного освідомлення робітничих і селянських мас як у розумінні ознайомлення їхнього авангарду з „останнім словом“ соціалізму на Заході, так і в розумінні революційного діяння мас. Без такої „генеральної репетиції“, як у 1905 році, революція 1917 року — і буржуазно лютнева, і так само й пролетарська жовтнева, — були-б неможливі. По-четверте, географічні умови Росії дозволяли їй довше ніж іншим країнам триматися проти зовнішньої переваги поступових капіталістичних країн. По-п'яте, своєрідний стосунок пролетаріату до селянства полегшував перехід від буржуазної революції до соціалістичної, полегшував вплив пролетарів міста на напів-пролетарські, найбільшні шари трудящих на селі. По-шосте, довга школа страйкової боротьби та досвід європейського масового робітничого руху допомогли створитися, за глибокої революційної ситуації,

що хутко загострювалась, такій своєрідній формі пролетарської революційної організації, як радам.

Цей перелік, звісно, не повний. Але на цьому можна поки-що обмежитись.

Радянська або пролетарська демократія народилась у Росії. Рівняючи до Паризької Комуні, зроблено другий всесвітньо-історичний ступінь. Пролетарсько-селянська радянська республіка виявилась першою в світі станивою соціалістичною республікою. Вона не може вже вмерти, як новий тип держави. Вона стоїть уже тепер не самотньо.

Щоб збудувати соціалізм, щоб довести цю роботу до краю, треба зробити ще дуже й дуже багато. Радянські республіки країн культурніших, з більшою вагою та впливом пролетаріату, мають усі шанси випередити Росію, якщо вони стануть на шлях диктатури пролетаріату.

Збанкрутований Другий Інтернаціонал умирає тепер і розкладається живцем. Він відіграв фактичну роль наймита міжнародної буржуазії. Це справжній жовтий Інтернаціонал. Його найвидатніші ідейні проводирі, на зразок Кавцького, прославляють буржуазну демократію, називаючи її „демократією“ взагалі або-ж,—а це ще дурніше і ще грубіше,—„чистою демократією“.

Буржуазна демократія віджила своє, як віджив і Другий Інтернаціонал, що робив історично-необхідну, корисну роботу, коли на порядку денному стояло питання про те, як підготувати робітничі маси в рамках цієї буржуазної демократії.

Найбільш демократична буржуазна республіка не була ніколи та й не могла бути нічим іншим, як тільки машиною, щоб капіталові трудящих пригноблювати, нічим іншим, як знаряддям політичної влади капіталу, як диктатурою буржуазії. Демократична буржуазна республіка обіцяла владу більшості, проголошувала її, але ніколи не могла її здійснити, поки існувала приватна власність на землю та на решту засобів продукції.

„Воля“ в буржуазній республіці була на ділі волею для багатих. Пролетарі та трудящі селяни могли та й повинні були використати її на підготування своїх сил, щоб скинути капітал, щоб подужати буржуазну демократію, але фактично користуватися з демократії за капіталізму трудящі маси, як загальне правило, не могли.

Уперше в світі радянська або пролетарська демократія створила демократію для мас, для трудящих, для робітників і дрібних селян.

Ніколи ще не було в світі такої державної влади більшості людности, влади цієї більшості на ділі, як Радянська влада.

Вона придушує „волю“ експлоататорів та їхніх помічників, вона забирає в них „волю“ визискувати. „волю“ наживатись на голоді, „волю“ боротись за владу капіталу, „волю“ порозуміватися з чужоземною буржуазією проти робітників і селян своєї батьківщини.

Надруковано в журналі „Коммунистический Интернационал“ 15 травня 1919 р.

ПРО ЗАВДАННЯ III ІНТЕРНАЦІОНАЛУ.

(Рамсей Мандональд про III Інтернаціонал).

В № 5423 французької соціал-шовіністичної газети „L'Humanité“ („Людство“), з 14 квітня 1919 року, вміщено передову статтю Рамсея Макдональда, відомого проводиря британської так званої „Незалежної

Робітничої Партії“ (на ділі це опортуністична партія, що завсіди від буржуазії залежала). Стаття ця така типова для позиції тієї течії, котру звичайно називають „центром“ і котру назвав таким ім'ям І Конгрес Комуністичного Інтернаціоналу в Москві, — що ми наводимо її цілу, разом із вступними рядками редакції „L'Humanité“.

Третій Інтернаціонал.

Наш друг Рамсей Макдональд був перед війною популярним лідером Робітничої Партії в Палаті Громад. Як переконаний соціаліст і як переконана людина, він уважав за свій обов'язок осудити цю війну, як імперіялістичну, всупереч тим, хто її вітав, як війну за право. Тому-то після 4 серпня зрікся він ролі проводиря „Робітничої Партії“ (Labour Party) і разом із своїми товаришами із „Independant“ (Незалежної Робітничої Партії), разом із Кейром Гарді, що ним усі ми захоплювались, не алякався війну війні оголосити.

На це треба було чимало героїзму, що день-у-день повторюється.

Макдональд власним прикладом показав, що мужність, Жоресовими словами кажучи, „полягає в тому, щоб не коритись законній переможній неправді і не бути відляском для оплесків дурнів та для шикання фанатиків“.

На виборах „за командою“¹⁾, що відбулись наприкінці листопада, Макдональда переміг Лойд-Джордж. Ми можемо бути спокійні, — Макдональд візьме реванш, та ще й у найближчому часі.

(Від редакції „L'Humanité“).

Сепаратистичні тенденції в національній та інтернаціональній політиці соціалізму були нещастям для всього соціалістичного руху.

Нема, звісно, ніякої біди в тому, що в середині соціалізму є відтінки в думках і різниці в методах. Адже-ж перебував наш соціалізм іще в стадії експериментів.

Його основні принципи встановлено, але яким способом найкраще їх пристосувати, які комбінації дадуть революції перемогу, як організувати соціалістичну державу, — все це питання, що їх треба ще обмірковувати, і що про них не сказано ще останнього слова. Тільки ґрунтовно вивчаючи всі ці питання, можна дійти вищої істини.

Крайності можуть стикатися одна з одною, і така боротьба може допомогти соціалістичним поглядам зміцніти, але лихо починатися тоді, коли кожен дивиться на свого супротивника, як на зрадника, як на вірного, що благодати рішився і що перед ним треба зачинити двері партійного раю.

Коли соціалістів опановує дух догматизму, подібний до того, що колись у християнстві розпалював громадянську війну на славу божу й на диявола подужання, тоді буржуазія може спати спокійно, бо період її панування ще не скінчився, хоч які-б великі були місцеві та інтернаціональні успіхи, що їх досяг соціалізм.

Оце тепер наш рух зустрічає на своєму шляху, на лихо, нову перешкоду. В Москві засновано новий Інтернаціонал.

¹⁾ Буквально „хакі“: так прозвали їх саддати, що їм загадувано голосувати за урядових кандидатів.

Мені особисто цей факт завдав великого смутку, — адже-ж соціалістичний Інтернаціонал досить тепер відкритий для всіх родів соціалістичної думки, і не зважаючи на всі теоретичні й практичні незгоди, що їх породив у ньому більшовизм, я не бачу причини, чому ліве крило його повинно відколотись від центру та утворити самостійну групу.

Насамперед, треба пам'ятати, що ми перебуваємо період, коли революція ще тільки народжується. Форми уряду, що вирости з політичних і соціальних руйнацій, од війни заподіяних, не витримали ще спроб, і не можна вважати, що їх остаточно встановлено.

Нова мітла мете спочатку на диво гарно, але яка буде з неї робота наприкінці про це не можна з певністю наперед сказати.

Росія — не Угорщина, Угорщина — не Франція, і Франція — не Англія, і тому той, хто вносить розкіл до Інтернаціоналу, керуючись досвідом будлі-якої однієї нації, виявляє злочинну обмеженість розуму.

Чого справді варт досвід Росії? Хто на це відповість? Союзні уряди бояться дати нам змогу цілком про все довідатись. Але в дві речі, що їх ми знаємо.

Насамперед, ми знаємо, що революцію зробив нинішній російський уряд не за планом, наперед складеним. Вона розгорнулася у звязку з бігом подій. Почавши боротьбу з Керенським, Ленін вимагав скликання Установчих Зборів. Події примусили його розігнати ці збори. Коли вибухла в Росії соціалістична революція, ніхто не мав і на думці, що Ради займуть те місце в уряді, яке вони зайняли.

Далі, Ленін цілком слушно переконував угорців не копіювати по-рабському Росії, а дати угорській революції розвиватися вільно, відповідно до її власного духу.

Розвиток та хитання тих спроб, що при них ми присутні, жадним побитом не повинні були спричинитись до розколу серед Інтернаціоналу.

Всі соціалістичні уряди потребують допомоги та порад Інтернаціоналу. Інтернаціонал має стежити за їхніми спробами пильним та критичним оком.

Я оце тільки чув від одного приятеля, який недавно бачив Леніна, що ніхто не критикує радянський уряд вільніше, ніж сам Ленін.

Якщо післявоєнні заколоти та революції не виправдують розколу, то чи не знаходить цей розкіл виправдання в тій позиції, що її зайняли деякі соціалістичні фракції у війну? Признаюсь одверто, що тут можна було-б розумнішу знайти причину. Та коли й справді є деяка приклучка для розколу в Інтернаціоналі, то, в кожному разі, на Московській конференції цю справу поставлено геть зовсім невдало.

Я належу до прихильників того погляду, що дебати на Бернській конференції з приводу відповідальности за війну були лише поступкою громадській opinio несціалістичних кіл.

На Бернській конференції не тільки не було можливости в цій справі ухвалити таку постанову, яка-б мала будлі-яку історичну цінність (хоч вона могла-б мати деяку цінність політичну), а й саму справу поставлено не так як слід.

Осуд німецькій більшості (його цілком заслужила німецька більшість, і до нього я залюбки приєднався) не міг бути за виклад усіх причин війни.

На Бернських дебатах не було одвертих обговорювань тієї позиції, що її зайняли інші соціалісти що-до війни.

Вони не дали ніякої формули поводження, що була-б обов'язкова для соціалістів за війни. Усе, що досі сказав Інтернаціонал,

полягало в тому, що коли війна набирає характеру національної оборони, то соціалісти повинні об'єднатись із іншими партіями.

Кого-ж за таких умов ми будемо осуджувати?

З нас дехто знав, що ці постанови Інтернаціоналу не мали значіння і були непридатні для практичного керування.

Ми знали, що ця війна повинна завершитись перемогою імперіалізму, і, не будучи в звичайному розумінні слова ні пацифістами, ні антипацифістами, ми приєднались до політики, що її одну тільки й можна, на нашу думку, погодити з інтернаціоналізмом. Але Інтернаціонал ніколи не загадував нам такої лінії поведження.

Ось чому в той момент, коли почалась війна, Інтернаціонал зазнав краху. Він утратив свій авторитет і не видав жадної постанови, що на її підставі ми-б мали право тепер осуджувати тих, хто чесно виконував резолюції міжнародних з'їздів.

Зважаючи на це, тепер треба боронити такий погляд: не розходьмося через суперечки з приводу подій минулого, а створимо Інтернаціонал справді активний і такий, що допомагатиме соціалістичному рухові в той період революції та будівництва, в який ми вступили.

Конче треба відновити наші соціалістичні принципи. Конче треба закласти міцні підвалини під інтернаціональне соціалістичне поведження.

А коли виявиться, що ми таки по суті розходимося у цих принципах, коли ми не дійдемо згоди в питанні про волю й демократію, коли остаточно розійдуться наші погляди що-до умов, за яких пролетаріят зможе взяти владу до своїх рук, нарешті, коли з'ясується, що війна отруїла отрутою імперіалізму декотрі секції Інтернаціоналу,—тоді розкіл може бути.

Але я не думаю, щоб трапилось таке лихо.

І тому мене засмутив Московський маніфест, яко, принайменш, передчасний і, звісно, даремний; і я сподіваюсь, що мої французькі товариші, на котрих останні чотири безталанні роки сипалося такого багацько і наклепів, і нападів, не піддадуться поривові нетерпіння та з свого боку не будуть сприяти розривові інтернаціональної солідарності.

Інакше їхнім-би дітям довелося знов відновляти цю солідарність, якщо пролетаріатові судилось коли-небудь світом правувати.

Дж. Рамсей Макдональд.

Автор цієї статті, як бачить читач, намагається довести непотрібність розколу. Навпаки, саме неминучість його впливає з того, як розуміє Рамсей Макдональд, цей типовий представник ІІ Інтернаціоналу, достойний товариш Шайдеманові й Кавцькому, Вандервельдові й Брантингові і т. д., і т. д.

Рамсея Макдональда стаття є найкращий зразок тих гладеньких, милозвучних, шаблонних фраз, ніби-то соціалістичних, котрими по всіх поступових капіталістичних країнах із давніх-давен прикривають буржуазну політику серед робітничого руху.

I.

Почнемо з найменш важного, але особливо характерного. Автор, подібно до Кавцького (в його брошурі „Диктатура пролетаріату“), повторює буржуазну брехню, ніби-то в Росії ніхто заздалегідь не

передбачав ролі Рад, ніби-то я й більшовики почали боротьбу з Керенським тільки за Установчі Збори.

Це буржуазна брехня. Насправді вже 4 квітня 1917 року, першого таки дня, як приїхав до Петрограду, висунув я „тези“ з вимогою радянської республіки, а не буржуазно-парламентарної. Я повторював це багато разів за Керенського в пресі та на зібраннях. Партія більшовиків урочисто й офіційно оголосила це в постановах своєї конференції 29 квітня 1917 року. Не знати цього — це значить не хотіти правду знати про соціалістичну революцію в Росії. Не хтіти зрозуміти, що буржуазно-парламентарна республіка з Установчими Зборами є ступінь уперед проти такої самої республіки без Установчих Зборів, а Радянська республіка є два ступені вперед проти неї — це значить запліщувати очі на різницю між буржуазією та пролетаріатом.

Називати себе соціалістом і не бачити цієї різниці два роки після того, як поставлено питання в Росії, 1½ роки після перемоги Радянської революції в Росії — це значить уперто зіставитися в цілковитому полоні в „громадській opinіі несоціалістичних кіл“, то б-то в ідеї та політїки буржуазії.

З такими людьми розкіл єсть необхідний та неминучий, бо не можна робити соціальної революції поруч із тими, хто тягне за буржуазією руку.

І коли люди, що подібні до Рамсея Макдональда або до Кавцького та инш., не захтіли перемогти навіть тієї зовсім малесенької „трудности“, якою було-б для цих „проводирів“ ознайомлення з документами про стосунок більшовиків до Радянської влади, про постановку цієї справи перед і після 25 жовтня (7-го листопада) 1917 року, — то чи не смішно було-б чекати від таких людей, щоб вони готові і здатні були перемогти куди більші труднощі справжньої боротьби за соціалістичну революцію.

Гірший від усякого глухого той, хто чути не хоче.

II.

Перейдем до другої неправди (з безлічи неправд, котрих повна вся стаття Рамсея Макдональда, бо в цій статті, мабуть, неправд більше як слів). Ця неправда ледве чи не найважливіша.

Дж. Р. Макдональд запевняє, буцім-то Інтернаціонал перед війною 1914—1918 років сказав тільки те, що „коли війна набирає характеру національної оборони, то соціалісти повинні об'єднатися з іншими партіями“.

Це потворне, кричуще збочення від правди!

Всім відомо, що Базельський маніфест 1912 року одностайно ухвалили всі соціалісти, і що він самий тільки з усіх документів Інтернаціоналу стосується якраз до тієї саме війни проміж англійською й німецькою групою імперіалістичних хижаків, що її 1912 року явно для всіх підготовляли і котра 1914 року таки вибухла. Саме про цю війну сказав Базельський маніфест три речі, і, замовчуючи їх тепер, Макдональд робить величезний злочин проти соціалізму і доводить, що з людьми на зразок Макдональда розкіл необхідний, бо на ділі вони служать буржуазії, а не пролетаріатові.

Ці три речі такі:

війну, що загрожує, не можна виправдати навіть тінню інтересів національної свободи;

з боку робітників був-би злочин у цій війні стріляти один на одного;

війна веде до пролетарської революції.

Ось ті три основні, ґрунтовні істини, що Іх „забуваючи“ (хоч підписав він Іх і перед війною), Макдональд на ділі переходить на бік буржуазії проти пролетаріату і доводить цим, що розкіл необхідний.

Комуністичний Інтернаціонал не буде єднатися із партіями, що не бажають визнати цієї істини і що не здатні своїми ділами довести свою важливість, готовість та хист ці істини до свідомости мас проводити.

Версальський мир довів навіть дурням та сліпим, навіть усім короткозорим людям, що Антанта була та й лишилась таким самим кривавим та грізним імперіялістичним хижаком, як і Німеччина. Не бачити цього могли або лицеміри та брехуни, що свідомо провадять буржуазну політику в робітничому рухові, безпосередні агенти і наймити буржуазії (labor lieutenants of the capitalist class — робітники-офіцери на службі в класи капіталістів, як кажуть американські соціялісти); або-ж люди, котрі так піддалися буржуазним ідеям і буржуазному впливові, що вони тільки на словах соціялісти, а на ділі дрібні буржуа, філістери, капіталістів підбрехачі.

Різниця між першою та другою категорією важна лише з особового погляду, тоб-то для того, щоб зложити ціну Іванові чи Петрові з усієї маси соціал-шовіністів усіх країн. Для політики, тоб-то з погляду стосунків межи мільйонами людей, межи класами ця різниця не має ваги.

Ті соціялісти, котрі за війни 1914—1918 років не зрозуміли, що ця війна є злочинна, реакційна, грабіжницька, імперіялістична з обох сторін, це єсть соціал-шовіністи, тоб-то соціялісти на словах, шовіністи на ділі; друзі робітництву на словах, а на ділі лакизи „свої“ національної буржуазії, що допомагають їй народ дурити, виставляючи за „національну“, „визвольну“, „оборончу“, „справедливу“ і т. и. війну між англійською й німецькою групою імперіялістів-хижаків, однаково брудних, корисливих, кривавих, злочинних, реакційних.

Єдність із соціал-шовіністами то є зрада проти революції, зрада проти пролетаріату, зрада проти соціалізму, перехід на бік буржуазії, бо це „єдність“ із національною буржуазією „свої“ країни проти єдності інтернаціонального революційного пролетаріату, це єдність із буржуазією проти пролетаріату.

Війна 1914—1918 рр. остаточно це довела. Хто цього не зрозумів, нехай залишається в жовтому Бернському „Інтернаціоналі“ соціал-зрадників.

III.

Рамсей Макдональд з забавною наївністю салонного соціяліста, що на вітер кидає слова, зовсім не розуміючи Іх серйозної ваги, зовсім не думаючи про те, що слова зобов'язують до вчинків, заявляє: в Берні зроблено „поступку громадській opinio несоціялістичних кіл“.

Отож саме так. Увесь Бернський „Інтернаціонал“ ми вважаємо за жовтий, віроломний, зрадливий, бо вся його політика єсть „поступка“ буржуазії.

Рамсей Макдональд чудесно знає, що ми абудували III Інтернаціонал і без ніяких застережень порвали з другим, бо переконались у його безнадійності, в його нецелправності, в його ролі наймита імперіялізму, провідника буржуазного впливу, буржуазної брехні та буржуазної розпусти в робітничому рухові. Якщо Р. Макдональд, бажаючи міркувати про III Інтернаціонал, обминає суть справи, ходить околясом, говорить порожні фрази і нічого не каже про те, про що треба казати, — це єсть його провинна та його злочин. Бо пролетаріят потребує правди, і нема нічого шкідливішого для його справи, як пристойно придумана, добропристойна, обивательська брехня.

Питання про імперіялізм та про його зв'язок із опортунізмом у робітничому рухові, із зрадою робітничої справи з боку робітничих провідників поставлено давно, дуже давно.

Маркс і Енгельс сорок років, з 1852 до 1892 р., раз-у-раз указували на збуржування вершків англійського робітництва в наслідок її економічних особливостей (колонії, монополія на всесвітньому ринкові, то-що). Маркс придбав собі в 70-х роках минулого віку почесну ненависть цідлих героїв тодішнього „Бернського“ інтернаціонального напрямку, опортуністів і реформістів, за те, що багатьох провідників англійських тред-юніонів потаврував він, як людей, що запродалися буржуазії або дістають від неї плату за послуги її класі, які вони роблять із середництва робітничого руху.

За англо-бурської війни англо-саксонська преса вже цілком ясно поставила питання про імперіялізм, яко новітню (і останню) стадію капіталізму. Наскільки я можу пригадати, то це хто инший, як Рамсей Макдональд, вийшов тоді з „Фабіанського Товариства“, цього дпрообразу Бернського „Інтернаціоналу“, цього роасадника і зразка опортунізму, що його схарактеризував Енгельс з геніяльною силою, якравністю й правдою в листуванні із Зорге. „Фабіанський імперіялізм“ — такий був тоді ходячий вислів у англійській соціалістичній літературі. Коли Рамсей Макдональд забувся про це, то тим гірше для нього.

„Фабіанський імперіялізм“ і „соціал-імперіялізм“ — це те-ж саме: соціалізм на словах, імперіялізм на ділі, череростання опортунізму на імперіялізм. Це явище стало тецер, за війни 1914—1918 рр. і після неї, всесвітнім фактом. Черозуміння його єсть величезна сліпота Бернського жовтого „Інтернаціоналу“ та величезний злочин його. Опортунізм або реформізм неминучо повинні були черерости на соціалістичний імперіялізм із всесвітньо-історичною вагою або соціал-шовінізм, бо імперіялізм виділив земінку найбагатших, поступових націй, що ввесь світ грабують, і тим самим дозволив буржуазії цих країн підкупляти коштом свого монополістичного надзиску (імперіялізм єсть монополістичний капіталізм) вершки робітничої класи цих країн.

Не бачити економічної неминучости цього факту за імперіялізму можуть або абсолютні неуди, або лицеміри, що робітників дурять, повторюючи загальні місця про капіталізм і заслоняючи, таким чином, гірку правду про перехід цілої течії в соціалізм на бік імперіялістичної буржуазії.

А з цього факту виникають такі два безперечні висновки:

Висновок перший: Бернський „Інтернаціонал“ є фактично як до його дійсної історичної й політичної ролі, незалежно від волі та й невинних побажань тих чи инших його членів, — організація агентів міжнародного імперіялізму, що діють усере-

дині робітничого руху та проводять у ньому буржуазний вплив, буржуазні ідеї, буржуазну брехню й буржуазну розпусту.

У країнах із давньою демократично-парламентською культурою буржуазія чудесно навчилася діяти не тільки насильством, а й обдуром, підкупом, лестоцями, доводячи ці заходи аж до найбільш витончених форм. „Сніданки“ англійських „робітничих провідирів“ (тоб-то прикажчиків буржуазії в справі обдурювання робітників) не дарма стали такі відомі, і про них говорив ще Енгельс. Того самого порядку факт є „чарівний“ прийом у пана Клемансо соціал-зрадників Мергайму, привітні прийоми в міністрів Антанти провідирям Бернського „Інтернаціоналу“, і таке инше, і так далі. „Ви їх навчіть, а ми їх купимо“ — казала одна розумна англійська капіталістка панові соціал-імперіялістові Гайндманові, що розповів у своїх мемуарах, як ця пані — більш догадлива ніж усі разом провідирі Бернського „Інтернаціоналу“, — оцінювала „працю“ соціал-інтелігентів у справі навчання соціалістичних провідирів з-поміж робітників.

За часів війни, коли Вандервельди, Брайтинги та вся ця банда зрадників влаштували „міжнародні“ конференції, французькі буржуазні газети сміялись дуже уїдливо й дуже влучно: „У цих Вандервельдів щось подібне до тикю. Як люди, хворі на тик, не можуть сказати двох фраз без дивного тіпання м'язів обличчя, так само Вандервельди не можуть виступати політично, не товчучи, як пазуги, слова: інтернаціоналізм, соціалізм, міжнародня солідарність робітників, революція пролетаріату, то-що. Хай товчуть будь-які sacramentalні формули, аби тільки допомагали дурити робітників та аби служити нам, капіталістам, за імперіялістичної війни та при закріпаченні робітників“.

Англійські й французькі буржуа иноді бувають надзвичайно розумні і чудесно оцінюють льокайську роллю Бернського „Інтернаціоналу“.

Мартов десь писав: „Ви, „більшовики“, ганите бернський Інтернаціонал, але в ньому-ж сидить „ваш“ друг Лоріо“.

Це — довід шахрая. Во всім відомо, що Лоріо бореться за III Інтернаціонал щіро, чесно, героїчно. Коли Зубатов улаштував у Москві 1902 року збори робітників за-для обдурення їх „поліцейським соціалізмом“, то робітник Бабушкин, що його я знав з 1894 року, коли він був у моєму робітничому гуртку в Петербурзі, — один із найкращих, найвидатніших робітників-„іскрівців“, ватажків революційного пролетаріату (його 1906 року розстріляв у Сибіру Ренейкампф), ходив на зубатівські збори, щоб боротися з зубатівщиною й витягати робітників „з її лабетів“. З Бабушкина так само мало був „зубатовець“, як із Лоріо — „бернець“...

IV.

Висновок другий: III Комуністичний Інтернаціонал на те й засновано, щоб не дозволяти „соціалістам“ викручуватись тим словесним визнанням революції, що його зразки подає Рамсей Макдональд у своїй статті. Словесне визнання революції, яке на ділі прикривало наскрізь опортуністичну, реформістську, націоналістичну, дрібнобуржуазну політику, було основним гріхом II Інтернаціоналу, і з цим злом ми провадимо війну аж до загибу.

Коли кажуть: II Інтернаціонал умер, ганебно збанкрутувавши, то це треба знати, як розуміти. Це значить: збанкрутував і вмер

опортунізм, реформізм, дрібнобуржуазний соціалізм. Бо в II Інтернаціонала є історична заслуга, є завоювання *zic dei* (назавсіди), що від нього свідомий робітник ніколи не відцурається, а саме: він утворив масові робітничі організації, кооперативні, професійні та політичні, він використав буржуазний парламентаризм, як і всі взагалі установи буржуазної демократії, і т. д.

Щоб на ділі перемогти опортунізм, котрий призвів II Інтернаціонал до ганебної смерті, щоб на ділі допомагати революції, якої наближення мусить визнати навіть Рамсей Макдональд, треба:

По-перше, всю пропаганду й агітацію провадити з погляду революції, у противність до реформізму, систематично роз'яснюючи масам цю противність і теоретично, і практично, на кожному ступені парламентської, професійної, кооперативної та инш. роботи. У жадному разі не відмовляйтесь (опріч окремих випадків, як винятку) використовувати парламентаризм і всі „вольності“ буржуазної демократії, не відмовляйтесь від реформ, але дивитись на них тільки як на побічний результат революційної класової боротьби пролетаріату. Жадна партія Бернського „Інтернаціоналу“ не задовольняє цієї вимоги. Жадна не виявляє навіть розуміння того, як треба провадити всю пропаганду й агітацію, роз'яснюючи різницю між реформами й революцією, як треба невідхильно виховувати і партію, і маси на революцію.

По-друге, треба позднати легальну й нелегальну роботу. Цього вчили більшовики завсіди і особливо вперто у війну 1914—1918 рр. З цього сміялися герої підлого опортунізму, самозадоволено вихваляючи „законність“, „демократію“, „свободу“ західно-європейських країн, республіки, то-що. Тепер уже тільки справжні шахраї, що обдурюють робітників фразами, можуть заперечувати, що більшовиків була правда. Нема жадної в світі країни, найпоступовішої та „найвільнішої“ з буржуазних республік, де-б не панував терор буржуазії, де-б не забороняли вільно агітувати за соціалістичну революцію, провадити пропаганду та організаційну роботу саме в цьому напрямку. Партія, котра й досі не визнала цього за панування буржуазії і котра не провадить систематичної всебічної нелегальної роботи, всупереч законам буржуазії і буржуазних парламентарів, це єсть партія зрадників і негідників, котра словесним визнанням революції обдурює народ. Таким партіям місце в жовтому Бернському „Інтернаціоналі“. В Комуністичному Інтернаціоналі їх не буде.

По-третьє, конче треба провадити невхильну й нещадну війну за те, щоб геть цілком викинути з робітничого руху опортуністичних проводирів, котрі зарекомендували себе й перед війною і особливо за війни як у ділянці політики, так особливо і „в професійних спілках та кооперативах“. Теорія „нейтральності“ є лицемірне й підле крутіїство, що допомогло буржуазії маси опанувати в 1914—1918 рр. Партії, що на словах обстоюють революцію, а на ділі не провадять упертої праці за вплив саме революційної, тільки революційної партії в усіх і в усякого роду масових робітничих організаціях—це єсть партії зрадників.

По-четверте, не можна примиритися з тим, що вони на словах осуджують імперіалізм, а на ділі не провадять революційної боротьби за визволення колоній (і залежних націй) від своєї імперіалістичної буржуазії: це єсть лицемірство. Це політика агентів буржуазії в робітничому рухові (*labor lieutenants of the capitalist class*). Та—англійська, французька, голандська, бельгійська й т. ин.—пар-

тія, котра на словах ворожа до імперіялізму, а на ділі не провадить революційної боротьби всередині колоній за скинення буржуазії, котра не допомагає систематично революційній роботі в колоніях, що скрізь уже розпочалась, не привозить до них зброї та літератури для революційних партій в колоніях, — це єсть партія негідників і зрадників.

По-п'яте, величезним лицемірством є типове для партії Бернського „Інтернаціоналу“ явище: на словах визнавати революцію і хверцювати перед робітниками пишними фразами про визнання революції, а на ділі ставитись по-реформістськи до таких початків, паростків, проявів зростання революції, як всякі виступи мас, що буржуазні закони ламають, — виступи, що виходять поза всяку легальність, наприклад — масові страйки, вуличні демонстрації, протести салдатів, мітинги у війську, розповсюдження листівок по казармах, таборах, то-що.

Коли спитаєте першого-ліпшого героя з Бернського „Інтернаціоналу“, чи провадить його партія таку систематичну роботу, — він одповість вам або відхильливими фразами, що прикривають відсутність такої роботи: немає організацій та апарату для неї, його партія неспроможна її провадити, або відповість декламацією проти „путчизму“ (вибухопускання), „анархізму“, то-що. А в цьому й полягає зрада проти робітничої класи з боку Бернського „Інтернаціоналу“, його фактичний перехід до табору буржуазії.

Усі негідники-проводирі Бернського „Інтернаціоналу“ з шкури пнуться, заявляючи про своє „спочуття“ до революції взагалі, до російської зокрема. Але тільки лицеміри або дурники можуть не розуміти, що особливо швидкі успіхи революції в Росії зв'язані з довголітньою роботою революційної партії в зазначеному напрямку, коли роками вироблювалося систематичний нелегальний апарат, щоб керувати демонстраціями та страйками, працювати серед війська, детально вивчалось заходи, утворювалось нелегальну літературу, що робила підсумки досвідові та виховувала всю партію на думці про необхідність революції, вироблювались проводирі мас для подібних випадків і т. д. і т. ин.

V.

Найглибша, найґрунтовніша незгода, що підсумовує все вищезазначене та пояснює неминучість для революційного пролетаріату провадити з Бернським „Інтернаціоналом“ непримиренну теоретичну та практичну політичну боротьбу, це питання про перетворення імперіялістичної війни на громадянську та про диктатуру пролетаріату.

Що Бернський „Інтернаціонал“ полонила буржуазна ідеологія, це найбільш виявляється в тому, що він, не зрозумівши (або: не побажавши зрозуміти, або: вдаючи, будім не розуміє) імперіялістичного характеру війни 1914—1918 рр., — не зрозумів неминучости перетворення її на війну громадянську між пролетаріатом і буржуазією всіх поступових країн.

Коли більшовики ще в листопаді 1914 року вказували на цю неминучість, філістери всіх країн відповідали туподумним глузуванням, і до цих філістерів належали всі проводирі Бернського „Інтернаціоналу“. Тепер перетворення імперіялістичної війни на війну громадянську стало фактом у багатьох країнах, не тільки в Росії,

а й у Фінляндії, на Угорщині, в Німеччині, навіть у неутральній Швейцарії, а наростання громадянської війни опостерегається, відчувається, дається знати в усіх без винятку поступових країнах.

Тепер замовчувати цю справу (як робить Р. Макдональд) або відмовлятися від неминучої громадянської війни солоденькими примирними фразами (як роблять пани Кавцький і К°), — це те саме, що пролетаріят зрадити, те саме, що перейти фактично на бік буржуазії. Бо справжні політичні проводирі буржуазії давно зрозуміли неминучість громадянської війни і чудесно, обдумано, систематично готуються до неї, зміцнюють для неї свої позиції.

Буржуазія всього світу що-сили, з величезною енергією, розумом, рішучістю, не зупиняючись перед жадними злочинами, засуджуючи на голод цілі країни, готується приборкати пролетаріят у громадянській війні, що вже насувається. А герої Бернського „Інтернаціоналу“, як дурники або лицемірні попика, або педанти професори, тягнуть стару, заяложену, заспівану, реформістську пісеньку! Нема видо-виська гидотнішого, мерзотнішого!

Кавцькі й Макдональди продовжують лякати капіталістів революцією, страхати буржуазію громадянською війною, щоб добитися від них поступок, згоди на реформістський шлях. На це сходять усі писання, вся філософія, вся політика всього Бернського „Інтернаціоналу“.

Цю нужденну льокайську методу спостерегаємо ми в Росії в 1905 р. з боку лібералів (кадетів), у 1917 — 1919 роках — з боку меншовиків і „соціалістів-революціонерів“. Про те, щоб виховувати в масах свідомість неминучості і необхідності перемогти буржуазію в громадянській війні; про те, щоб усю політику провадити з оглядом на цю мету, всі питання висвітлювати, ставити й розв'язувати з цієї точки зору — про це льокайські душі з Бернського „Інтернаціоналу“ й не думають. І тому-то наша мета повинна полягати лиш в тому, щоб остаточно скинути непоправних реформістів, тоб-то дев'ять десятих проводирів Бернського „Інтернаціоналу“ в помийну яму наймитів буржуазії. Буржуазія потрєбує таких наймитів, що їм-би довіряла частина робітничої класи і котрі-б причепурювали та підкрашували буржуазію балачками про можливість реформістського шляху, засмічували народові очі цими балачками, відтягали народ від революції, розмальовуючи перед ним принади та можливості реформістського шляху.

Всі писання Кавцьких, а так само й наших меншовиків і есерів, сходять на таке розмальовування, на скигління страхополоха, міщанина, що революції боїться.

Тут ми не маємо змоги докладно повторювати, які основні економічні причини зробили неминучим саме революційний шлях і тільки революційний шлях, зробили неможливим инакше, як тільки громадянською війною, розв'язати питання, що їх на порядок денний висунула історія. Про це повинно писати і про це буде написано цілі томи. Якщо пани Кавцькі та інші проводирі Бернського „Інтернаціоналу“ цього не зрозуміли, то липається тільки сказати: неучтво ближче до істини, ніж забобони.

Бо темні, але щирі трудівники і прихильники трудящих легше розуміють тепер, після війни, неминучість революції, громадянської війни й диктатури пролетаріату, ніж напхані превченими реформістськими забобонами пани Кавцькі, Макдональди, Вандервельди, Брантинґи, Турати і tutti quanti.

Що скрізь спостерегається зростання революційної свідомості серед мас, це видно з романів Анрі Барбюса „Le feu“ („У вогні“) та „Clarté“ („Ясність“) — їх можна визнати за одно з особливо наочних потверджень цьому масовому явищу. Перший перекладено вже всіма мовами і розповсюджено у Франції в числі 230.000 примірників. Як перетворюється цілком темний, цілком придушений ідеями та забобонами обиватель і масовик — перетворюється на революціонера саме під впливом війни, це показано надзвичайно сильно, талановито, правдиво.

Маси пролетарів і напівпролетарів за нас і переходять до нас не що-дня, а що-години. Бернський „Інтернаціонал“ — штаб без армії, котрий розвалиться, як домочок із карт, якщо виявити його до кінця перед масами.

Ім'я Карла Лібкнехта вся буржуазна преса Антанти вживала за війни, щоб маси дурити, — щоб виставити розбійників і грабіжників з французького та англійського імперіялізму прихильниками цього героя, цього „єдиного чесного німця“, як вони казали.

Тепер герої Бернського „Інтернаціоналу“ сидять у одній організації в Шайдеманамі, що підстроювали вбивство Карла Лібкнехта та Рози Люксембург, — із Шайдеманамі, котрі виконували ролю катів із робітників, що роблять катівські послуги буржуазії. На словах — лицемірні спроби „осудити“ Шайдеманів (наче-б-то від „осуди“ зміниться справа!). На ділі — перебування в одній організації з убивцями.

Небіжчика Гаррі Квельча 1907 року німецький уряд вислав із Штутгарту за те, що він назвав „злочинським зібранням“ європейських дипломатів засідання. Проводирі Бернського „Інтернаціоналу“ — не тільки злочинське зібрання, вони — зібрання підлик убийників.

Від суду революційних робітників їм не виратуватись.

VI.

Від питання про диктатуру пролетаріату відкараскується Рамсей Макдональд парюю слів, як від предмета для дискусії про війну й демократію.

Ні! Час чинити. Дискусії закінчилися.

Найнебезпечніше з боку Бернського „Інтернаціоналу“ — це словесне визнання диктатури пролетаріату. Ці люди можуть усе визнати, все підписати, аби тільки на чолі лишитись робітничого руху. Кавцький каже вже тепер, що він не проти диктатури пролетаріату! Французькі соціал-шовіністи та „центристи“ підписуються під революцією за диктатуру пролетаріату!

Довір'я не заслуговують вони ні на волосину.

Не на словах треба визнати, а треба цілком на ділі порвати з політикою реформізму, з забобонами буржуазної свободи й буржуазної демократії, треба на ділі провадити політику революційної класової боротьби.

Диктатуру пролетаріату пробують визнати на словах, щоб крадькома поруч неї протягти „волю більшості“, „вселюдне голосування“ (саме так робить Кавцький), буржуазний парламентаризм, відмовлення знищити цілком, видерти, зломити до-ноги увесь буржуазний державний апарат. Цих нових викруток, нових пролазок реформізму треба боятися найбільше.

Диктатура пролетаріату була-б неможливою, коли-б більшість людности не складалася з пролетарів та напівпролетарів. Цю істину Кавцький і К-о пробують фальсифікувати так, що, мовляв, потрібне

„голосування більшої“, щоб диктатуру пролетаріату за „правильну“ визнати.

Кумедні педанти! Вони не зрозуміли, що голосування в рамках, в установах, за звичаями буржуазного парламентаріату — це єсть частина буржуазного державного апарату, який треба геть чисто розбити й зломити з а-для того, щоб здійснити диктатуру пролетаріату, щоб перейти від буржуазної демократії до демократії пролетарської.

Вони не зрозуміли, що взагалі не голосуваннями, а громадянською війною розв'язується всі серйозні питання політики, коли історія на порядок денний ставить диктатуру пролетаріату.

Вони не зрозуміли, що диктатура пролетаріату — це влада однієї класи, котра бере до своїх рук увесь апарат нової державности, перемагає буржуазію, неутралізує всю дрібну буржуазію, селянство, обивательщину, інтелігенцію.

Кавцькі та Макдональди на словах визнають класову боротьбу, щоб на ділі забути про неї в найрішучіший момент історії — за боротьби для визволення пролетаріату, в момент, коли, взявши державну владу й маючи підтримку від напівпролетаріату, пролетаріат за допомогою цієї влади провадить далі класову боротьбу, доводячи її до знищення клас.

Як і справжні філістери, проводирі Бернського „Інтернаціоналу“ повторюють буржуазно-демократичні слівця про свободу та рівність і демократію, не бачучи, що вони повторюють уламки ідей про вільного й рівного товаровласника, не розуміючи, що пролетаріатові потрібна держава не для „свободи“, а для придушення свого ворога, експлоататора, капіталіста.

Воля й рівність товаровласника вмерли, як умер капіталізм. Не Кавцьким і Макдональдам воскресити його.

Пролетаріатові треба, щоб знищилися класи — ось реальний зміст пролетарської демократії, пролетарської свободи (свободи від капіталістів, від товарообміну), пролетарської рівности (не рівности клас — на цю ницість пристають Кавцькі, Вандервельди та Макдональди, — а рівности трудящих, що скидають капітал і капіталізм).

Доки є класи, доти свобода й рівність клас — це буржуазний обдур. Пролетаріат бере владу, стає владою цією класом, ламає буржуазний парламентарізм і буржуазну демократію, приборкує буржуазію, приборкує всі спроби всіх інших клас повернутись до капіталізму, дає справжню свободу й рівність трудящим (а це можна здійснити, лише скасувавши приватну власність на засоби продукції), дає їм не „права“ тільки, а реальне користування з того, що відібрано в буржуазії.

Хто не зрозумів цього змісту диктатури пролетаріату (або, що те саме, — Радянської влади або демократії пролетарської), той всеує приймає це слово.

Я не можу тут докладніше розвивати ці думки, що їх я вже висловив у „Державі і революції“ та в брошурі „Диктатура пролетаріату й ренегат Кавцький“. Я можу скінчити, присвячуючи ці замітки делегатам на Люцернському конгресі, 10 серпня 1919 р., Бернського „Інтернаціоналу“.

14 липня 1919 р.

РОКОВИНИ ТРЕТЬОГО КОМУНІСТИЧНОГО ІНТЕРНАЦІОНАЛУ.

(Промова 6 березня 1920 р. на врочистому засіданні Московської Ради).

Товариші, відколи засновано Комуністичний Інтернаціонал, минув один рік. За цей рік Комуністичний Інтернаціонал досяг таких перемог, на які не можна було сподіватись, і сміливо можна сказати, що ніхто не сподівався таких величезних успіхів, коли його засновано.

За перших часів революції багато хто мав надію, що в Західній Європі почнеться соціалістична революція, зараз як тільки скінчиться імперіалістична війна, бо в той момент, коли маси були озброєні, революція могла пройти найуспішніше і по декотрих країнах Заходу. Це могло-б статися, якби не виявилось, що в Західній Європі серед пролетаріату глибокий розквіт, більше зрадництва колишніх соціалістичних проводирів.

Ми й досі докладно не знаємо, як пройшла демобілізація і як проходить ліквідація війни. Ми не знаємо, напр., що було в Голандії і тільки з однієї статті, де розповідалось за промову голандського комуніста,—з однієї статті, випадково,—багато було таких статтів,—довелося мені дізнатися, що в Голандії, країні неутраляній, менш причетній до імперіалістичної війни, революційний рух досяг такого розміру, що там уже заходилися утворювати Ради. Трульстра, одна з найповажніших постатів опортуністичної голандської с.-д., визнав, що робітники могли-б захопити владу в свої руки.

Коли-б Інтернаціонал не був у руках зрадників, що в критичний момент буржуазію ратували, то багато шансів було-б за те, що в багатьох країнах, що воювали, а також по декотрих неутраляних країнах, де народ був озброєний,—там негайно після замирення революція могла-б статися хутко, і тоді-б кінець був інший.

Проте це не вдалося; революція в такому швидкому масштабі не вдалася, доводиться іти всім тим шляхом розвитку, що його довелося нам почати ще перед першою революцією, перед 1905 роком, і тільки через те, що більш як десять років минуло до 1917 року, були ми здатні пролетаріатом керувати.

1905 року була, сказати-б, репетиція революції, і почасти дякуючи цьому пощастило в Росії використати момент краху імперіалістичної війни, що дав владу пролетаріатові. В наслідок історичних подій, в наслідок повного струхлявіння самодержавства, нам пощастило легко почати революцію, але чим легше вдалося почати її, тим тяжче довелося цій самотній країні її далі провадити. За цей перебутий рік ми можемо сказати собі, що по інших країнах, де робітники більш розвинені, де більш промисловости, де робітники більш численні, там розвиток революції пішов повільніше. Він пішов нашим шляхом, але далеко повільніше.

Цим повільним шляхом ідуть робітники і далі, пробиваючи шлях перемозі пролетаріату, — перемозі, що насувається з безперечно більшою стійкістю, ніж це нам довелося, бо коли глянеш на ІІІ Інтернаціонал, то дивуєшся, як то хутко поширювався за цей рік ІІІ Інтернаціонал, від перемоги до перемоги йдучи.

Погляньте, як ширяться по всьому світі наші кострубаті слова, от як „більшовизм“. Дарма що ми зevamoся партією комуністичною, що назва „комуніст“ є наукова, загально-європейська, а проте ця назва в Європі та по інших країнах менш поширена, ніж слово „більшовик“. Наше російське слово „Совет“ — це одно з найбільш розпо-

всюдженні, його навіть не перекладають на інші мови, а скрізь так і кажуть по-російському.

Не зважаючи на брехню буржуазної преси, не зважаючи на завзятий опір, що його чинила вся буржуазія, — не зважаючи на це, симпатії робітничих мас були на боці Рад, Радянської влади й більшовизму. Чим більш буржуазія брехала, тим більш вона допомагала на цілий світ поширити ту спробу, що ми з Керенським зробили.

Частина більшовиків, що приїхали з Німеччини, зустріли в нас докорами та цькуванням, яке організовано в „демократичній республіці“ суто на американський кшталт, і цьому цькуванню Керенський, есери та меншовики чим-дуж допомагали. Таким робом вони зворушили шари пролетаріату і примусили їх думати, що коли так цькують більшовиків, то, значить, це щось добре.

Коли від часу до часу дістаєш уривчасті відомості з-за кордону, коли, не маючи змоги стежити за всією пресою, прочитаєш, наприклад, номер найбагатшої англійської газети „Таймс“, коли читаєш, як там цитують більшовицькі слова, щоб довести, що більшовики вже у війну проповідували громадянську війну, то робиш висновок, що навіть наймудріші представники буржуазії зовсім спантелилися. Коли англійська газета згадує книгу „Проти течії“¹⁾, радить її прочитати англійським читачам і подає цитати, щоб показати, що більшовики за найгірших людей найгірші, що вони говорять про злочинність імперіалістичної війни й проповідують громадянську війну, — то пересвідчуєшся, що вся буржуазія, ненавидячи нас, нам допомагає, а ва це уклоняємось і дякуємо.

Ми не маємо щоденної преси ні в Європі, ні в Америці, інформація про нашу роботу дуже мізерна, наших товаришів утискують якнайлютіше. Та коли бачиш, як багатенна імперіалістична преса союзників, звідки беруть собі відомості сотні тисяч інших газет, настільки втратила почуття міри, що вона, бажаючи більшовиків подолати, подає силу цитат із більшовицьких творів, видобуваючи їх із видань, за війни друкованих, щоб довести, що ми говорили про злочинність війни і намагалися обернути її на громадянську війну, — це значить, що вони зробилися, ці наймудріші панове, такими самими дурними, як і наш Керенський та його товариші. Тому ми можемо ручитись, що ці люди, ватажки англійського імперіалізму, зроблять своє діло допомоги комуністичній революції чисто й тривко.

Товариші, перед війною здавалося, що головний поділ у робітничому рухові — це поділ на соціалістів та анархістів. Це не тільки здавалося, а й було так. В довготривалу епоху перед імперіалістичною війною та революцією — в переважній більшості європейських країн об'єктивно революційного стану не було. Завдання було в тому, щоб використати цю повільну роботу для революційного підготування. Соціалісти почали це діло, анархісти не розуміли цього завдання. Війна створила революційний стан, і цей старий поділ уже дожив свій вік. З одного боку, вершки анархізму та соціалізму зробилися шовіністами, вони показали, що то значить боронити своїх буржуазних грабіжників супроти інших грабіжників буржуазії, через яких війна мільйони людей занастила. З другого боку, в нізях старих партій зародилися нові течії — супроти війни, супроти імперіалізму, за соціальну революцію. Отже найглибша криза постала через війну,

¹⁾ Цю книгу складено з статтів Леніна й Зінов'єва за війни та проти війни (Прим. ред.).

і анархісти, і соціалісти розкололись тому, що вершки парламентських проводирів-соціалістів одинилися на флангові шовіністів, а по низах чим-раз більша меншість відходила від них і починала ставати на боці революції.

Таким робом робітничий рух усіх країн пішов новою лінією, не лінією анархістів та соціалістів, а лінією, що може до диктатури пролетаріату привести. Цей розкід у цілому світі позначився, і дочався він ще перед заснуванням ІІІ Інтернаціоналу.

Якщо ми мали успіх, то це тому, що ми прийшли тоді, коли стан зробився революційним і коли робітничий рух був уже по всіх країнах, і тому ми бачимо тепер, що всередині соціалізму і анархізму стався розкід. Це призводить в усьому світі до участі комуністичних робітників в утворенні нових організацій, ще й до об'єднання їх у ІІІ Інтернаціоналі. Такий підхід найправильніший.

Якщо знову постають незгоди, напр., про те, як використати парламентаризм, то після досвіду російської революції та громадянської війни, після того, як перед цілим світом стала Лібкнехтова постань і з'ясувалась його роль й значіння між представниками парламентаризму, безглуздо було-б відкидати революційне використання парламентаризму. Представникам старого напрямку стало ясно, що не можна по-старому ставити питання про державу, замість старої, книжної постановки цього питання з'явилась на світ у наслідок революційного руху постановка нова, практична.

Проти всієї об'єднаної та централізованої сили буржуазії треба поставити об'єднану та централізовану силу пролетаріату. Отже, тепер питання про державу стало на іншій рейки, стара незгода почала втрачати рацію. Замість старого поділу робітничого руху постали нові, за основу покладено ставлення до Радянської влади й диктатури пролетаріату.

Радянська конституція наочно показала, що виробила російська революція. З нашого досвіду, з вивчення його вийшло, що всі групування старих завдань сходять на одну: за Радянську владу або-ж проти неї, — або за буржуазну владу, за демократію, за ті норми демократії, котрі, обіцяючи рівність ситих і голодних, рівність капіталіста й робітника, подаючи виборчі бюлетені, рівність визискувачів і визискуваних, заховували капіталістичну неволю, або — за владу пролетарську, за немилосердне придушення визискувачів, за Радянську державу.

За буржуазну демократію можуть обставати тільки прихильники капіталістичної неволі. Ми бачимо це з білогвардійської літератури Колчака й Деникіна. Очистивши багато російських міст од цієї нечисти, зібрано їхню літературу й перевозиться до Москви. Можна переглянути писання російських інтелігентів, от-як Чирикова, або буржуазних мислителів, от-як Є. Трубецького, і цікаво подивитись, як вони, допомагаючи Деникінові, розумують про Установчі Збори про рівність, то-що. Ці розумування про „учредилку“ стають нам у поміч; коли вони з такою агітацією поширювались серед білогвардійських мас, то допомагали вони нам разом з усім бігом громадянської війни, бігом подій. Своїми аргументами вони сами доводили, що за Радянську владу стоять щирі революціонери, які спочувають боротьбі проти капіталістів. Це в ході громадянської війни набуває цілковитої виразности.

Заперечувати конечну потребу центральної влади, диктатури та єдності волі для того, щоб пролетаріат поступової частини гур-

тувавсь, розвивав і ставив стару державу на новий кшталт, цупко тримаючи владу в своїх руках, і писати розумування на цю тему — став неможливим після зробленої спроби, після того, що було в Росії, в Фінляндії та на Угорщині, після рокового досвіду в демократичних республіках, у Німеччині. Демократія сама себе викрила геть цілком; ось через це по всіх країнах нестримно зросли в найрізноманітніших формах численні ознаки тому, що міцніє комуністичний рух за Радянську владу, за диктатуру пролетаріату.

Це зростання дійшло до того, що такі партії, як от німецькі незалежники та французька соціалістична партія, де панують ватажки старого типу, котрі не зрозуміли ні нової агітації, ані нових умов, котрі парламентської діяльності ні трохи не змінили, а обертають її на спосіб одбалакатись од важливих завдань і парламентськими дебатами розважити робітників, — навіть оці ватажки мусять визнати диктатуру пролетаріату і владу Рад. Це тому, що примусила їх це зробити робітнича маса, яка дає себе знати.

Ви знаєте з промов інших товаришів, що цей відпад німецької партії незалежників, це визнання диктатури пролетаріату й Радянської влади було останнім рішучим ударом, що завдано II Інтернаціоналові. Зважаючи становище, можна сказати, що II Інтернаціонал убитий, і робітництво в Німеччині, Англії й Франції став на боці комуністів. В Англії ми також маємо партію незалежників, що досі стоїть на точці зору легальности і гудить більшовицькі насильства. Недавно в їхній газеті заведено відділ дискусії. Дискусія це значить обміркування. Отож там обміркується справа про Ради, і поряд зі статтею, що II надруковано в англійських робітничих газетах, ми бачимо статтю англійця, що не хоче рахуватись із теорією соціалізму, а зістається при переднішому, безглуздому нехтуванні теорії; проте він, беручи на увагу умови англійського життя, робить певний висновок і каже: „ми не можемо осуджувати Ради, а повинні обставати за них“.

Це значить, що навіть у відсталих шарах робітництва, в таких країнах, як Англія, почався здви́г, і можна сказати, що старі форми соціалізму вбиті навіки.

Європа йде до революції не так, як ми прийшли, але по суті Європа робить те саме. Кожна країна по-своєму повинна провадити й почала провадити внутрішню боротьбу і супроти своїх меншовиків, і супроти свого опортунізму та есерівства, що існує під іншою назвою і в більшій чи меншій мірі по всіх країнах.

Через те саме, що вони самостійно переживають цю спробу, можна ручитися, що перемога комуністичної революції по всіх країнах неминує, і чим більш вагань в лавах ворогів і непевности, — а вона виявляється в їхніх заявах, що більшовики — це злочинці та що вони з ними ніколи не замирять, — то тим краще для нас.

Тепер вони кажуть: „якщо торгувати, то не визнаючи більшовиків“. Ми зовсім не від цього: що-ж, спробуйте, панове. Що-ж до того, що ви не визнаєте нас, то ми це розуміємо. Ми вважали-б за помилку з вашого боку, коли-б ви нас визнали. Та коли ви так заплутались, що перше говорите, ніби більшовики ламають усі закони божеські й людські, і що ви з ними не будете розмовляти та миритись, а потім кажете, що почнете обмін, не визнаючи нашої політики — це така перемога для нас, що в народніх масах кожної країни підштовхне комуністичний рух і поглибить його. Він такий глибокий, що крім тих, хто пристає офіційно до III Інтернаціоналу,

позначилась ціла низка революційних рухів у поступових країнах, котрі, не пристаючи ні до соціалізму, ні до комунізму, продовжують гудити більшовизм, і разом з тим силою подій наближаються до нього.

Війна в XX віці в цивілізованій країні примушує уряди викривати самих себе. У французькій газеті опубліковано документи колишнього австрійського імператора Карла, котрий 1916 року пропонував Франції замирити. Тепер його листа опубліковано, і робітники звертаються до лідера соціалістів, до Альберта Тома, і питають: „ви були тоді в уряді, і вашому урядові була пропозиція замирити. Що ви тоді робили?“ Як спитали про це Альберта Тома, він промовчав.

Ці викриття тільки тепер почалися. Народні маси письменні і ставитись до війни по-старому вони в Європі й в Америці не можуть. Вони питають: за-ради чого 10 мільйонів людей убито й 20 мільйонів покалічено? Поставити це питання, значить примусити народні маси повернути до диктатури пролетаріату. Поставити це питання, значить відповісти на нього: за-ради того вбито 10 мільйонів чоловіків і 20 мільйонів жінок зроблено, щоб розв'язати питання, хто більш наживається — німецькі капіталісти, чи англійські. Це правда, і хоч як її ховали, а вона таки собі пробиває стежку.

Крах капіталістичним урядам неминучий. Бо всі бачать, що нова така сама війна неминуча, коли влада зостанеться в руках імперіалістів та буржуазії. Між Японією та Америкою зростають нові суперечки й конфлікти; їх підготовлено десятиліттями дипломатичної історії обох країн. Війни неминучі на ґрунті приватної власності. Війна між Англією, що колоній собі нагарбала, та Францією, що має себе за поминуту, — єсть неминуча. Ніхто не знає того, де й як вона прорветься, але всі бачать і знають і говорять про те, що війни не минути і що до неї знову готуються.

Це становище в XX віці в країнах, де чисто всі письменні, забезпечує нам те, що про застарілий реформізм та анархізм не може бути й мови. Їх убила війна. Говорити про те, щоб реформами переробити капіталістичне громадянство, котре сотні мільярдів карбованців віддало на війну, говорити про те, щоб переробити це громадянство без революційної влади й насильства, без найбільших заворушень, — так говорити не можна. Хто говорить і гадає отак, той утрачає всяке значіння.

Комуністичний Ітернаціонал тим сильний, що спирається на досвід світової імперіалістичної різанини. У кожній країні з досвідів мільйонів людей де далі більше стверджується правдивість його позиції, і потяг до Комуністичного Ітернаціоналу тепер у сто разів ширший та глибший, ніж був досі. Він за один рік дав цілковитий крах II Ітернаціоналу.

Нема жадної країни в світі — навіть найменш розвиненої, де-б усі робітники, що думати здібні, та й не приєднувались до Комуністичного Ітернаціоналу, не приставали до нього ідейно. Це дає повну гарантію, що перемога Комуністичного Ітернаціоналу в цілому світі в речінець не занадто далекий — ця перемога забезпечена.

„Коммунистический Интернационал“.

№ 10, 11 травня 1920 р.

VI
НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ

НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В НАШІЙ ПРОГРАМІ.

У проєкті партійної програми ми поставили вимогу республіки з демократичною конституцією, що забезпечувала-б, між иншим, „визнання права на самовизначення за всіма націями, до складу держави належними“. Така програмна вимога багатьом видавалась не досить ясною, і в № 33, кажучи за маніфест вірменських соціал-демократів, ми ось як пояснили значіння цього розділу. Соціал-демократія завжди боротиметься з кожною спробою насильством чи будь-якою кривдою зовні впливати на національне самовизначення. Але безумовне визнання боротьби за волю самовизначення ніяк не зобов'язує нас підтримувати всяку вимогу національного самовизначення. Соціал-демократія, як партія, ставить своїм певним і головним завданням сприяти самовизначенню не народів і націй, а пролетаріату в кожній національності. Ми повинні завжди й безумовно пориватись до найщільнішого з'єднання пролетаріату всіх національностей, і лише в окремих, виняткових випадках ми можемо ставити й активно підтримувати вимоги, що ведуть до створення нової класової держави або до заміни повної політичної єдності держави на слабкішу федеративну єдність, то-що.

Таке тлумачення нашої програми в національному питанні викликало гострий протест із боку Польської Соціалістичної Партії (П. П. С.). У статті: „Ставлення Російської Соціал-Демократії до національного питання“ („Przedswit“, березень 1903 р.) П. П. С. обурюється з цього „чудного“ тлумачення і з „туманности“ нашого „таємничого“ самовизначення, обвинувачує нас у доктринерстві та „анархічному“ погляді, ніби-то „робітничові немає діла ні до чого, опріч цілковитого знищення капіталізму, бо мовляв мова, національність, культура, то-що—це тільки буржуазні вигадки“ й ин. Варт спинитись як-найдетальніше на цій аргументації, що виявляє трохи чи не всі, такі звичайні й поширені серед соціалістів непорозуміння в національному питанні.

Чому таке „чудне“ наше тлумачення? Чому вбачається в ньому відхилення від „буквального“ розуміння? Невже-ж визнання права на самовизначення націй вимагає, щоб підтримувати всяку вимогу всякої нації на самовизначення? Адже-ж визнання права всіх громадян закладати вільні спілки ніяк не зобов'язує нас, соціал-демократів, підтримувати утворення кожної нової спілки, зовсім не заваджає нам висловлюватись і агітувати проти недоцільности та нерозумности ідеї утворити якусь нову спілку. Ми визнаємо право навіть єзуїтів вільно агітувати, але ми боремось (не поліційними способами, звісно) проти спілки єзуїтів і пролетарів. Тим-то, коли „Przedswit“ каже: „якщо цю вимогу вільного самовизначення треба розуміти буквально (а таке значіння ми йому досі надавали), то в такому разі воно-б нас задовольнило“, — то цілком очевидно, що від

буквального розуміння програми відхиляється саме П. П. С. Нелогічність її висновку з формального боку безсумнівна.

Та ми не хочемо обмежитись на формальній перевірці нашого пояснення. Поставимо питання прямо і по суті: чи безумовно повинна соціал-демократія завсіди вимагати національної незалежності, чи тільки за певних обставин, і за яких саме? П. П. С. завсіди розв'язувала це питання на користь безумовного визнання, і нас через це ніяк не дивує її ніжність до російських соціал-революціонерів, що вимагають федеративного державного ладу, висловлюючись за „цілковите й безумовне визнання права на національне самовизначення“ („Рев. Россия“, № 18, стаття: „Національне поневолення та революційний соціалізм“). На жаль, це тільки одна з тих буржуазно-демократичних фраз, що всоє і втисячне показують справжню природу так званої партії так званих соціалістів-революціонерів. Піддаючись на принаду цих фраз, даючи себе спокусити цією балаканиною, П. П. С. своєю чергою доводить цим, як слабо вона звязана в своїй теоретичній свідомості та політичній діяльності із класовою боротьбою пролетаріату. Інтересам саме цієї боротьби ми повинні підпорядковувати вимогу національного самовизначення. Саме в одій умові й полягає різниця між нашою постановкою національної справи та буржуазно-демократичною. Буржуазний демократ (так само і його наслідувач, сучасний соціалістичний опортуніст) уявляє собі, ніби демократія касує класову боротьбу, і тому ставить усі свої політичні вимоги абстрактно, гуртом, „безумовно“, з точки зору інтересів „усього народу“ чи навіть із точки зору вічного морального принципу-абсолюту. Соціал-демократ нещадно викриває цю буржуазну ілюзію скрізь і завсіди, чи виявляється вона в абстрактній ідеалістичній філософії, чи в поставленні безумовної вимоги національної незалежності.

Коли треба ще доводити, що марксист не може инакше, як тільки умовно й саме з зазначеною вище умовою, визнавати вимогу національної незалежності, то ми наведемо слова письменника, що боронив з марксіського погляду вимогу незалежності Польщі, від польських пролетарів поставлену. Карл Кавцький писав 1896 року в статті „Finis Poloniae?": Як тільки візьметься польський пролетаріат до польської справи, не може він не висловитись за незалежність Польщі, він не може, значить, не вітати кожного заходу, що його вже тепер можна зробити в цьому напрямку, оскільки взагалі такий захід можна погодити з класовими інтересами міжнародного пролетаріату, що бореться.

„Це застереження — каже далі Кавцький, — в кожному разі необхідно зробити. Національна незалежність не так нерозривно звязана з класовими інтересами пролетаріату, що бореться, щоб треба було пориватись до неї безумовно, за всяких обставин ¹⁾. Маркс та Енгельс із найбільшою уважливістю обстоювали об'єднання й визволення Італії, проте це не завадило їм висловлюватись 1879 р. проти союзу Італії з Наполеоном“ („Neue Zeit“, XIV, 2, s. 520).

Ви бачите: Кавцький категорично відкидає безумовну вимогу незалежності націй, категорично вимагає поставити питання не тільки на історичний узагалі, але саме на класовий ґрунт. І коли звернемось до того, як поставлене польське питання в Маркса та Енгельса,

¹⁾ Курсив В. І. Леніна.

то ми побачимо, що саме отак ставили його й вони від самого початку. „Нова Райнська Газета“ віддавала багато місця польській справі й рішучо вимагала не то незалежності Польщі, а й війни Німеччини з Росією за волю Польщі. Того самого, одначе, часу Маркс гостро напав на Руге, що говорив за волю Польщі у Франкфуртському парламенті, розв'язуючи польську справу самісінькими буржуазно-демократичними фразами про „ганебну несправедливість“, без ніякої історичної аналізи. Маркс не належав до тих педантів та філістерів од революції, котрі в революційні історичні моменти найбільше бояться „полемики“. Маркс напався немилосердними сарказмами на „гуманного“ громадянина Руге, показуючи йому на прикладі пригноблення південної Франції від північної, що не кожний національний гніт і не завсіди спричинює законне, з точки зору демократії та пролетаріату, поривання до незалежності. Маркс покликався на особливі соціальні умови, що через них „Польща стала революційною частиною Росії, Австрії та Прусії. Навіть польська шляхта, що стоїть іще подекуди на феодальному ґрунті, долучилася з надзвичайною самовідданістю до демократично-аграрної революції. Польща була вже вогнищем європейської демократії, коли Німеччина ще виділа в нікчемній конституційній та бундючно-філософській ідеології. Доки ми (німці) допомагаємо гнобити Польщу, доки ми приковуємо частину Польщі до Німеччини, — ми лишаємось сами прикуті до Росії та до російської політики, ми не можемо й у себе вдома радикально визволитися з-під патріархально-феодального абсолютизму. Утворення демократичної Польщі—це перша умова утворення демократичної Німеччини“.

Ми процитували ці виписи так докладно, бо вони наочно виявляють, за яких історичних умов склалася та постановка польської справи в міжнародній соціал-демократії, що держалася мало не через усю другу половину XIX століття. Не звертали уваги на те, що умови відтоді змінилися, обстоювати старі постанови марксизму, це значить бути вірним букві, а не духові науки, це значить повторювати на пам'ять давні висновки, не вмюючи вжити способів марксистського досліду до аналізу нового політичного становища. Тоді та й тепер, — доба останніх буржуазних революційних рухів і доба запеклої реакції, крайнього напруження всіх сил напередодні революції пролетарської, — різняться між собою аж надто явно. Тоді революційною була саме Польща в цілому, не тільки селянство, а й шляхта. Традиції боротьби за національне визволення були такі дужі й глибокі, що зазнавши поразки на батьківщині, найкращі сини Польщі йшли скрізь і всюди спомагати революційним класам; пам'ять Домбровського та Врублевського нерозривно зв'язана з найвизначнішим рухом пролетаріату в XIX столітті, з останнім, — і, сподіваємось, останнім нещасливим, — повстанням паризького робітництва. Тоді цілковита перемога демократії в Європі була справді неможлива без відбудування Польщі. Тоді Польща була справді твердинею цивілізації проти царату, передовим загоном демократії. Тепер пануючі класи Польщі, шляхта в Німеччині й Австрії, промислові й фінансові можновладці в Росії виступають на боці пануючих клас тих країн, що гноблять Польщу, а поруч польського пролетаріату, що героїчно перейняв славетні традиції старої революційної Польщі, — бореться за своє визволення пролетаріат німецький та російський. Тепер передові представники марксизму в сусідній країні, уважно стежачи за політичним розвитком Європи і сповнені

спочуття до геройської боротьби поляків, визнають проте одверто: „Петербург зробився тепер геть-геть важніший революційний осередок, ніж Варшава; російський революційний рух має вже більшу міжнародню вагу, аніж польський“. Так висловивсь Кавцький ще в 1896 р., боронивши допустимість у програмі польських соціал-демократів вимоги відбудувати Польщу. А 1902 року Меринґ, досліджуючи еволюцію польської справи від 1848 року аж до сьогодні, прийшов до такого висновку: „Коли-б польський пролетаріят схотів написати на своєму стягові відбудову польської класової держави, що за неї не хочуть і чути сами пануючі класи, то-б він зіграв історичну комедію-жарт: заможним класам такі пригоди трапляються (як, приміром, було з польською шляхтою в 1791 р.), але робітництво не повинне до цього спускатись. А коли ця реакційну утопію витягають на світ божий для того, щоб притягти на бік пролетарської агітації ті шари інтелігенції та дрібної буржуазії, де знаходиться іще певний відгук національна агітація, тоді ця утопія вподвійні заслугує на ганьбу, як прояв того недостойного опортунізму, що за-ради нікчемних і дешевих успіхів хвилини жертвує глибокими інтересами робітничої класи.

„Ці інтереси категорично диктують, щоб польське робітництво в усіх трьох державах, що поділили Польщу, боролось із своїми товаришами що-до класового становища попліч, без ніякої потайної думки. Минулися ті часи, коли буржуазна революція могла створити вільну Польщу; тепер відродити Польщу може тільки соціальна революція, коли сучасний пролетаріят розіб'є свої пута“.

Ми цілком підписуємось під таким висновком Меринґа. Зауважимо тільки, що цей висновок лишається бездоганно правильним і тоді, коли ми в аргументації не підемо так далеко, як іде Меринґ. Безперечно, теперішнє становище польської справи ґрунтовно різниться від того, що було 50 літ тому. Але не можна вважати, що це теперішнє становище буде й довіку. Безперечно, класовий антагонізм далеко відтиснувся тепер на задній план національні питання, але не можна, не ризикуючи вдатись у доктринерство, категорично стверджувати, що на авансцені політичної драми не можуть тимчасово з'явитись і те і друге національне питання. Безперечно, відбудовання Польщі, поки живе капіталізм,—річ надто неймовірна, але не можна сказати, щоб була вона абсолютно неможлива, щоб польська буржуазія не могла за певних комбінацій стати на бік незалежності і т. д. І російська соціал-демократія ні трохи не звязує собі рук. Вона рахується з усіма можливими, навіть з усіма взагалі мисливими комбінаціями, коли виставляє у своїй програмі визнання права на самовизначення націй. Ця програма ніяк не вилучає того, щоб польський пролетаріят ставив за свій лозунг вільну й незалежну республіку польську, хоч-би навіть можливість цей лозунг здійснити перед перемогою соціалізму була зовсім мізерна. Ця програма вимагає тільки, щоб справді соціалістична партія не розбещувала пролетарську свідомість, не затемняла класову боротьбу, не підманювала робітничу класу буржуазно-демократичними фразами, не ламала єдності сучасної політичної боротьби пролетаріату. Уся суть саме в цій умові, що з нею ми тільки й визнаємо самовизначення. Даремне намагається П. П. С. видати справу так, ніби її відділяє від німецьких чи російських соціал-демократів те, що вони відкидають право на самовизначення, право пориватись до вільної, незалежної республіки. Не це не дає нам бачити в П.П.С. справжню

робітничу соціал-демократичну партію, — а те, що вона забуває за класову точку зору, затьмарює її шовінізмом, ламає єдність даної політичної боротьби. Ось, наприклад, як ставить звичайно справу П. П. С.: „... Ми можемо тільки знести царат, відірвавши Польщу, а скинути його повинні російські товариші“. Або ще: „... Після знищення самодержавства ми-б просто визначили свою долю таким способом, що відокремилися-б від Росії“. Погляньте, до яких химерних висновків приводить ця химерна логіка навіть із погляду програмної вимоги відбудування Польщі. Через те що одним із можливих (але за панування буржуазії безумовно не забезпечених напевне) наслідків демократичної еволюції є відбудування Польщі, — о т же польський пролетаріат не для того повинен боротися разом із російським, щоб повалити царат, а „тільки“ для того, щоб знести його, відірвавши Польщу. Через те що російський царат нав'язує де далі щільнішу спілку з буржуазією та урядами німецькими, австрійськими то-що, — о т же польський пролетаріат має ослабляти свою спілку з російським, німецьким та іншим пролетаріатом, що з ним укупі він бореться нині проти одного гніту. Це означає не що інше, як пожертвувати найбільш насущними інтересами пролетаріату буржуазно-демократичному розумінню національної незалежності. Розпад Росії, що його хоче добиватися ППС відмінно від нашої мети — повалити самодержавство, лишається й лишатиметься порожньою фразою, поки економічний розвиток буде де далі щільніше згуртовувати різні частини одного політичного цілого, поки буржуазія всіх країн буде з'єднуватись де далі одностайніше проти спільного ворога свого, пролетаріату, та за спільного свого союзника, царя. А натомість розпад сил пролетаріату, що страждає тепер під кормигою цього самодержавства, — це сумна дійсність, це безпосередній наслідок помилки ППС, безпосередній наслідок пошани її до буржуазно-демократичних формул. Щоб запліщити очі на цей розпад пролетаріату, ППС доводиться спускатись до шовінізму, викладати, наприклад, погляди російських соціал-демократів ось як: „Ми (поляки) повинні дождитися соціальної революції, а до тієї пори терпеливо коритися національному гнітові“. Це — чистісінька неправда. Не тільки нічого такого ніколи не радили російські соціал-демократи, ба й навпаки, вони самі борються й закликають увесь російський пролетаріат боротися з усяким національним гнітом у Росії, вони ставлять у свою програму не тільки повну рівноправність мови, національності, то-що, а й визнання права за кожною національністю самій своїй долі визначити. Коли, визнаючи це право, ми нашу піддержку вимог національної незалежності підпорядковуємо інтересам пролетарської боротьби, то тільки шовініст може пояснити нашу позицію недовір'ям росіянина до чужородця, бо насправді позиція ця доконче мусить впливати з недовір'я свідомого пролетаріату до буржуазії. ППС дивиться так, ніби національну справу вичерпує протиставлення: „ми“ (поляки) і „вони“ (німці, росіяни, то-що). А соціал-демократ ставить на перший план протиставлення: „ми“ — пролетарі та „вони“ — буржуазія. Ми, пролетарі, бачили десятки разів, як буржуазія зраджує інтереси волі, батьківщини, мови й нації, коли стає перед нею революційний пролетаріат. Ми бачили, як французька буржуазія, за часів найбільшого пригноблення й приниження французької нації, перекинулася до прусаків, як уряд національної оборони обернувся на уряд народньої зради, як буржуазія пригнобленої нації прикли-

кала собі на поміч салдатів нації-гнобительки, щоб тільки приборкати своїх земляків-пролетарів, котрі насмілились протягти руку до влади. Тим-то, ніяк не бентежачись шовіністичними та опортуністичними вихватками, ми завсіди казатимем польському робітникові: тільки найповніший і найщільніший союз із російським пролетаріатом здатний задовольнити потреби біжучої, даної політичної боротьби з самодержавством, тільки такий союз дасть запоруку повного політичного й економічного визволення.

Те, що ми сказали за польське питання, можна цілком застосувати й до кожного іншого національного питання. Проклята історія самодержавства полишила нам у спадщину величезну відчуженість між робітничими класами різних націй, що їх гнітить це самодержавство. Ця відчуженість є найбільше лихо, найбільша перешкода в боротьбі з самодержавством, і ми не повинні взаконювати це лихо, освящати оцю бридоту ніякими „принципами“ партійної особливості або партійної „федерації“. Простіше й легше, звісно, йти лінією найменшого опору і мститися кожному в своїм куточку за правилом: „моя хата з краю“, як хоче тепер умотитися й Бунд. Чим більше усвідомляємо ми потребу єдності, чим твердіше переконуємося в неможливості спільного натиску на самодержавство без повної єдності, чим гостріше позначається невідмінність централістичної організації боротьби за наших політичних порядків, — тим менше схильні ми вдовольнятися з „простого“, але напозірного та цілком фальшивого у своїй основі розв'язання питання. Коли не усвідомлено шкоду з відчуженості, коли немає бажання рішити хоч-як і радикально з цієї відчуженістю в таборі пролетарської партії, — тоді не треба й фігових листочків „федерації“, тоді нема чого й братися розв'язувати питання, що його одна „сторона“ не хоче власне й розв'язувати; тоді краще ждати, поки життєвий досвід і дійсний рух переконують, що централізм конче потрібен для успіху боротьби пролетарів кожної національності, яку гнітить самодержавство, проти цього самодержавства і проти міжнародньої буржуазії, що де далі щільніш об'єднується.

„Искра“ № 44, 15 липня 1903 р.

3 статті:

РОБІТНИЧА КЛАСА ТА НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ.

Національне питання повинні ясно поставити й розв'язати всі свідомі робітники.

Коли буржуазія боролась за свободу вкупі з народом, вкупі з трудящими, то вона обстоювала повну свободу, повну рівноправність націй.

Тепер буржуазія боїться робітників, шукає спілки з Пуришкевичами, з реакцією, зраджує демократизм, обстоює пригнічення або нерівноправність націй, розбещує робітників націоналістичними лозунгами.

Самий тільки пролетаріат обстоює за наших днів справжню свободу націй і єдність робітників усіх націй.

Щоб різні нації вільно й тихомирно зживалися вкупі або розходилися (коли це їм зручніше), різні держави створюючи, для цього треба цілковитого демократизму, що його обстоювала-б робітничая класа. Жадного привілею для жадної нації, для жадної мови!

Ані найменшого утиску, ані найменшої несправедливості до національної меншості! — ось принципи робітничої демократії.

Капіталісти та поміщики хоч-би там що бажають роз'єднати робітників різних націй, а сами владарі світу цього чудесно зживаються вкупі, як акціонери „зисковних“ мільйонних „діл“ (от як Ленські копальні), — і православні, і євреї, і росіяни, і німці, і поляки, і українці, всі, хто капітал має, дружно експлуатують робітників усіх націй.

Свідомі робітники обстоюють повну єдність робітників по всіх і всяких освітніх, професійних, політичних, то-що організаціях робітничих. Нехай панове кадети ослаблюють та ганьблять себе, відкидаючи або применшуючи рівноправність українців. Нехай буржуазія всіх націй тішиться брехливими фразами про національну культуру, про національні завдання, і т. д. і т. и.

Робітники не дадуть себе розділити ніякими солоденькими балачками про національну культуру або „національно-культурну автономію“. Робітники всіх націй дружно, вкупі, в спільних організаціях, обстоюють повну свободу й повну рівноправність — запоруку правдивої культури...

Робітники в цілому світі утворюють свою, інтернаціональну культуру, що її давно готували проповідники свободи й вороги пригніченню. Супроти старого світу, світу національного пригнічення, національної гризні або національного відокремлення, робітники ставлять новий світ єдності трудящих усіх націй, де немає місця ні для жадного привілею, ні для найменшого пригнічення людини від людини.

„Правда“ № 106, 10 травня 1913 р., без підпису автора.

КРИТИЧНІ УВАГИ ДО НАЦІОНАЛЬНОГО ПИТАННЯ.

Що національне питання висунулось тепер на видатне місце серед питань громадського життя Росії, це очевидно. І войовничий націоналізм реакції, і перехід контр-революційного, буржуазного лібералізму до націоналізму (особливо великоросійського, а потім також польського, єврейського, українського та инш.) і, наслідок, збільшення націоналістичних вагань серед різних „національних“ (цеб-то невеликоросійських) с.-д., яке дійшло до порушення партійної програми, — все це безумовно накладає на нас обов'язок уділити більше уваги, ніж перше, національному питанню.

Оця стаття має спеціальну мету: розглянути в загальному звязку саме оці програмні вагання марксистів і теж-марксистів у національному питанні.

1. Ліберали й демократи в питанні про мови.

Ліберали й до питання про мови, як і до всіх політичних питань, підходять, як лицемірні торгаші, що подають одну руку (одверто) демократії, а другу (за спиною) — кріпосникам та поліцаєм. Ми проти привілеїв — кричить ліберал, а за спиною виторгує собі в кріпосників то той, то инший привілей.

Такий то єсть кожний ліберально-буржуазний націоналізм — не тільки великоросійський (він гірший за всіх через свій насильницький характер і спорідненість з п.п. Пуришкевичами), — а й поль-

ський, єврейський, український, грузинський і всякий инший. Буржуазія всіх націй і в Австрії, і в Росії під лозунгом „національної культури“ на ділі розпорошує робітників, знесилює демократію, укладає махлярські угоди з кріпосниками що-до продажу народніх прав та народньої волі.

Лозунг робітничої демократії єсть не „національна культура“, а інтернаціональна культура демократизму й світового робітничого руху.

Національна програма робітничої демократії: ніякісіньких не давати привілеїв жадній нації, жадній мові; питання про політичне самовизначення націй, цеб-то про державне відокремлення їх, розв'язувати цілком вільним, демократичним шляхом; видати загальнодержавного закона, що ним за незаконний і недійсний оголошується будлі-який захід (земський, міський, громадський, то-що), що будлі в чому встановлює привілеї котрійсь нації, ламає рівноправність націй або права національної меншости,—і кожний громадянин держави має право вимагати, щоб скасовано такий захід, яко протиконституційний, і щоб скасовано кримінальну кару для тих, хто взявся-б переводити його в життя.

Національні грізні різних буржуазних партій через питання про мову, то-що робітнича демократія протиставляє вимогу: безумовна єдність і цілковите злиття робітників усіх національностей по всіх робітничих організаціях, професійних, кооперативних, споживчих, освітніх та всяких инших, яко противага всякому буржуазному націоналізмові. Тільки така єдність і злиття може відборонити демократію, відборонити інтереси робітників проти капіталу,—котрий уже став і все більше став інтернаціональним,—відборонити інтереси розвитку людства до нового ладу життя, вільного від усяких привілеїв і всякої експлоатації.

2. „Національна культура“.

Як бачить читач, стаття в „С. Правді“ на одному з прикладів а саме на питанні про загальнодержавну мову, пояснює непослідовність і опортунізм ліберальної буржуазії, котра в національному питанні подає руку кріпосникам та поліцаєм. Кожен розуміє, що крім питання про загальнодержавну мову ліберальна буржуазія поводитьься так само зрадливо, лицемірно й туподумно (навіть з погляду інтересів лібералізму) в цілій низці инших однорідних питань.

Висновок звідси? А висновок той, що кожен ліберально-буржуазний націоналізм призводить до величезної деморалізації серед робітників, завдає величезної шкоди справі волі та справі пролетарської класової боротьби. Це тим небезпечніше, що прикривається буржуазна (й буржуазно-кріпосницька) тенденція лозунгом „національної культури“. Вім'я національної культури— великоросійської, польської, єврейської, української і инш.— роблять реакційні й брудні дільця чорносотенці та клерикали, а потім і буржуа, все н ь к и х націй.

Ось такий то факт сучасного національного життя, коли глянути на це життя по-марксієвському, цеб-то з погляду класової боротьби, коли порівнювати лозунги з інтересами та політикою клас, а не з порожніми „загальними принципами“, декламаціями та фразами.

Лозунг національної культури— це єсть буржуазний (а часто й чорносотенно-клерикальний) обдур. Наш лозунг єсть інтернаціональна культура демократизму й світового робітничого руху.

У кожній національній культурі є, хоч-би й не розвинуті, елементи демократичної й соціалістичної культури, бо в кожній нації є маса трудящих і визискуваних, що обставини їх життя неминучо породжують ідеологію демократичну й соціалістичну. Але в кожній нації є також культура буржуазна (а здебільшого ще й чорносотенна та клерикальна), до того-ж не в виді тільки „елементів“, а у виді пануючої культури. Через те „національна культура“ взагалі єсть культура поміщиків, попів, буржуазії. Цю основну істину, азбукову для марксиста, бундист приховав, „заговорив“ своїм добром слів, цеб-то на ділі, замість розкрити й вияснити класову безодню, він затемнив її читачеві. На ділі бундист виступив як буржуа, що весь інтерес його вимагає, щоб поширювалась віра в позакласову національну культуру.

Висуваючи лозунг „інтернаціональної культури демократизму та світового робітничого руху“, ми з кожної національної культури беремо тільки її демократичні та її соціалістичні елементи, беремо їх тільки й безумовно як противагу буржуазній культурі, буржуазному націоналізмові кожної нації. Жаден демократ, а тим більше жаден марксист не заперечує рівноправности мов або необхідности рідною мовою полемізувати з „рідною“ буржуазією, пропагандувати антиклерикальні чи антибуржуазні ідеї „рідному“ селянству та міщанству.

Питання в тому, чи допустимо для марксистів висувати, прямо чи посередньо, лозунг національної культури, або-ж чи обов'язково в супереч йому треба проповідувати усіма мовами, „приспосовуючись“ до всіх місцевих і національних особливостей, — лозунг інтернаціоналізму робітників.

Значіння лозунгу „національної культури“ визначається не обіцянкою або добрим наміром даного інтелігентика „тлумачити“ цей лозунг, „як переведення через нього інтернаціональної культури“. Дивитися так було-б дитячим суб'єктивізмом. Значіння лозунгу національної культури визначається об'єктивним відношенням між усіма класами даної країни та всіх у світі країн. Національна культура буржуазії єсть факт (до того-ж, повторюю, буржуазія всюди проводить угоди з поміщиками й попами). Войовничий буржуазний націоналізм, що затупляє, одурманює, роз'єднує робітників, щоб вести їх за буржуазією, — ось де основний факт сучасности.

Хто хоче пролетаріатові служити, той повинен об'єднувати робітників усіх націй, невідхильно борючися з буржуазним націоналізмом, і „своїм“, і чужим. Хто боронить лозунг національної культури, — тому місце серед націоналістичних міщан, а не серед марксистів.

Візьміть конкретний приклад. Чи може великоросійський марксист узяти за лозунг національну, великоросійську, культуру? — Ні. Місце такої людини має бути поміж націоналістів, а не марксистів. Наше діло — боротися з пануючою, чорносотенною та буржуазною, національною культурою великоросіян, розвиваючи виключно в інтернаціональному дусі і в найтіснішому зв'язку з робітниками інших країн ті зародки, що є і в нашій історії демократичного та робітничого руху. Боротися із своїми великоросійськими поміщиками та буржуа, проти їх „культури“, в ім'я інтернаціоналізму, боротися, „приспосовуючись“ до особливостей Пуришкевичів та Струве, — ось твоє завдання, а не проповідувати, не допускати лозунга національної культури.

Те саме стосується до найбільш пригніченої й зацькованої нації, єврейської. Єврейська національна культура — лозунг рабинів та буржуа, лозунг наших ворогів.

Хто прямо чи посередньо виставляє лозунг єврейської „національної культури“, той (хоч-би які були добрі його наміри) — ворог пролетаріатові, прихильник старого й кастового в єврействі, пособник рабинів та буржуа. Навпаки, ті євреї-марксисти, що об'єднуються в інтернаціональні марксистські організації з російськими, литовськими, українськими та инш. робітниками, вносячи свою лепту (і по-російському, і по-єврейському) до створення інтернаціональної культури робітничого руху, ті євреї — всупереч сепаратизмові Бунду — продовжують найкращі традиції єврейства, борючись проти лозунгу „національної культури“.

Буржуазний націоналізм і пролетарський інтернаціоналізм — ось де два непримиренно ворожі лозунги, що відповідають двом великим класовим таборам усього капіталістичного світу і що виявляють дві політики (навіть більше: два світогляди) в національній питанні. Обстоюючи лозунг національної культури, будуючи на ньому цілий план і практичну програму так зв. „культурно-національної автономії“, бундівці на ділі виступають провідниками буржуазного націоналізму в робітничу масу.

3. Націоналістичний жупел „асиміляторства“.

Розвиваючись капіталізм, знає дві історичних тенденції в національному питанні. Перша: пробуд національного життя й національних рухів, боротьба проти всякого національного пригноблення, утворення національних держав. Друга: розвиток і чим-раз більша частість усяких зносин поміж націями, ламання національних перегородок, утворення національної єдності капіталу, економічного життя взагалі, політики, науки та ин.

Обидві тенденції являють собою світовий закон капіталізму. Перша переважає на початку його розвитку, друга характеризує достиглий капіталізм, що йде до свого перетворення на соціалістичну громаду. З обома тенденціями рахується національна програма марксистів, обстоючи, по-перше, рівноправність націй та мов, недопустимість будлі-яких привілеїв, що-до цього (а також право націй на самовизначення, про це далі окремо), а по-друге, принцип інтернаціоналізму й непримиренної боротьби проти прищеплення пролетаріатові буржуазного націоналізму, хоч-би то й найбільш витонченого.

Той не марксист, той навіть не демократ, хто не визнає й не обстоює рівноправності націй і мов, не бореться з усяким націоналістичним пригніченням або нерівноправністю. В цьому немає сумніву. Але так само безсумнівно, що той ніби-марксист, котрий на всі заставки лає марксиста иншої нації за „асиміляторство“, на ділі являє собою просто націоналістичного міщанина. До цього малопочесного розряду людей належать усі бундівці і (як зараз побачимо) українські націонал-соціали, на кшталт п.п. Юркевича, Донцова і К^о.

Щоб конкретно показати всю реакційність поглядів одних націоналістичних міщан, наведемо трьох родів факти. Найбільше галасують проти „асиміляторства“ російських ортодоксальних марксистів єврейські націоналісти в Росії взагалі, а бундівці між ними особливо.

Тимчасом, як видно з вищенаведених даних, із 10¹/₂ мільйонів євреїв у цілому світі коло половини живе в цивілізованому світі, в умовах найбільшого „асиміляторства“, і лише нещасні, затуркані, безправні, задушені від Пуришкевичів (російських і польських, євреї Росії та Галичини живуть в умовах найменшого „асиміляторства“, найбільшого відокремлення, аж до „межі осілості“, „процентової норми“ та інших пуришкевичівських принад.

Про що-ж говорять оці факти? А про те, що проти „асиміляторства“ можуть кричати тільки єврейські реакційні міщани, що бажать назад повернути колесо історії, примусити її йти не від порядків Росії та Галичини до порядків Парижу та Нью-Йорку; а навпаки.

Проти „асиміляторства“ ніколи не кричали ті всесвітньо-історично вславлені найкращі люди єврейства, що давали світові передових проводирів демократії та соціалізму. Проти „асиміляторства“ кричать тільки побожні споглядачі єврейської „задньої“.

Те, в яких розмірах іде взагалі процес „асиміляції“ націй за сучасних умов передового капіталізму, можна приблизно собі уявити на підставі, напр., даних про еміграцію до Сполуч. Штатів Півн. Америки. Європа відпустила туди за 10 років, 1891—1900, 3,7 мільйонів люду, а за дев'ять років, 1901—1909 рр.,—7,2 мільйонів люду: Перепис 1900 року нарахував в Сполучених Штатах більш як 10 мільйонів чужоземців. Штат Нью-Йорк, де було за тим самим переписом більш як 78 тисяч австрійців, 136 тисяч англійців, 20 тисяч французів, 480 тисяч німців, 37 тисяч угорців, 425 тисяч ірландців, 182 тисячі італійців, 70 тисяч поляків, 166 тисяч із Росії (здебільшого євреїв), 43 тисячі шведів і т. д.—скидається на млина, що перемелює національні відмінні. І те, що в великих інтернаціональних розмірах діється в Нью-Йорку, діється також у кожному великому місті й фабричному поселкові.

Хто не загруз у націоналістичних забобонах, той у цьому процесі „асиміляції“ націй через капіталізм не може не бачити величезного історичного прогресу, руйнування національної зашкарублості різних закутків—особливо в таких відсталіх країнах, як Росія.

Візьміть Росію і стосунок великоросіян до українців. Певна річ, кожен демократ, не кажучи вже про марксиста, буде заваято боротися проти нечуваного пригноблення українців і вимагатиме повної рівноправності їх. Але було-б прямою зрадою проти соціалізму і дурненькою політикою навіть з погляду буржуазних „національних завдань“ українців—ослабляти теперішній, у межах однієї держави, зв'язок і союз українського й великоросійського пролетаріату.

П. Левко Юркевич, що також називав себе „марксистом“ (бідолашний Маркс!), подає зразок цієї дурненької політики. В 1906 році,—пише п. Юркевич,—Соколовський (Басок) і Лукашевич (Тучапський¹) запевняли, що український пролетаріат зовсім помосковився, і окремої організації для нього не треба. Не пробуючи подати хоч-би одного факту по суті питання, п. Юркевич нападається за це на обох, істерично лементуючи—цілком у дусі найбільш низькопробного, тупого й реакційного націоналізму,—що це, мовляв, „національна пасивність“, „національне відступництво“, що ці люди „розкололи (!!) українських марксистів“ і т. и. У нас тепер, дарма що „піднеслася

¹) Басок і Тучапський—члени Р. С.-Д. Р. П., родом українці. (Прим. ред.).

серед робітників національна українська свідомість“, меншість робітників „національно свідомі“, а більшість — запевняє п. Юркевич — „ще під впливом російської культури“. І наше діло — вигукую націоналістичний міщанин — „не йти за масами, а вести їх за собою, з'ясовувати їм національну справу“ („Дзвін“, стор. 89).

Усе це міркування п. Юркевича — геть цілком буржуазно-націоналістичне. Але навіть з погляду буржуазних націоналістів, з яких одні бажать повної рівноправності й автономії України, а інші — незалежної української держави, це міркування не витримує критики. Супротивником визвольних поривань українців є клас поміщиків: великоросійських та польських, а тоді буржуазія тих самих двох націй. Яка громадська сила здібна одсічі дати цим двом класам? Перше десятиліття ХХ віку дало фактичну відповідь: ця сила єсть виключно робітничий клас, що веде за собою демократичне селянство. Намагаючися розділити й тим ослабити дійсну демократичну силу, що за перемоги її неможливе було-б національне насильство, п. Юркевич зраджує інтереси не тільки демократії взагалі, а й своєї батьківщини, України. Якщо пролетарі великоросійські й українські будуть діяти ув одно, вільна Україна можлива; без такої єдності за неї не може бути й мови.

Та марксистичні обмеження на буржуазно-націоналістичній точці зору. Вже за декілька десятиліть цілком визначився процес швидшого економічного розвитку півдня, цеб-то України, що притягує з Великої Росії десятки й сотні тисяч селян і робітників до капіталістичних економік, на копальні, в міста. Факт „асиміляції“ — в цих межах — великоросійського й українського пролетаріату єсть безсумнівний. І цей факт безумовно прогресивний. Капіталізм ставить замість тупого, зашкарубленого, осілого й поведмедачому дикого великоросіянина та українця — рухливого пролетаря, що обставини його життя ламають специфічно національну вузькість як великоросійську, так і українську. Даймо на те, що поміж Великої Росії та Україною згодом буде державний кордон, то й у такому разі історична прогресивність „асиміляції“ великоросійських і українських робітників залишиться безсумнівною, як прогресивне перемелювання націй в Америці. Чим вільніші стануть Велика Росія та Україна, тим ширшим і швидшим буде розвиток капіталізму, котрий тоді ще дужче притягатиме робітників усіх націй із усіх областей держави та з усіх сусідніх держав (коли-б Росія стала сусідньою державою проти України), притягатиме робітничу масу в міста, на копальні, на заводи.

П. Левко Юркевич поводить, як справжній буржуа, і до того короткозорий, вузький, туподумний буржуа, цеб-то як міщанин, коли він інтереси єднання, злиття, асиміляції пролетаріату двох націй відкидає геть для хвиливого успіху української національної справи. Національна справа — спочатку, пролетарська — потім, кажуть буржуазні націоналісти, а за ними й п. п. Юркевичі, Донцови і такі ин. біда, а не марксистична. Пролетарська справа — насамперед, кажемо ми, бо вона забезпечує не тільки довготривалі, основні інтереси праці та інтереси людства, а й інтереси демократії, а без демократії неможлива ні автономна, ні незалежна Україна.

Наостанку, в розумуванні п. Юркевича, яке надзвичайно багате на націоналістичні перлини, треба відзначити ще ось що. Меншість українських робітників — національно свідомі, — каже він, — „більшість перебуває ще під впливом російської культури“.

Коли говориться за пролетаріат, то це протиставлення української культури в цілому великоросійській культурі так само в цілому визначає найбезсоромнішу зраду проти інтересів пролетаріату на користь буржуазному націоналізмові.

Є дві нації в кожній сучасній нації, — скажемо ми всім соціал-націоналам. Є дві національні культури в кожній національній культурі. Єсть великоросійська культура Пуришкевичів, Гучкових і Струве, — але єсть і великоросійська культура, що характеризується іменнями Чернишевського та Плеханова. Є такі самі дві культури в Україні, як і в Німеччині, Франції, Англії, у євреїв і инш. Коли більшість українських робітників перебуває під впливом великоросійської культури, то ми знаємо твердо, що поряд з ідеями великоросійської попівської та буржуазної культури мають силу тут і ідеї великоросійської демократії та соціал-демократії. Борючися з культурою першого роду, український марксист завжди виділить другу культуру і скаже своїм робітникам: „усяку можливість єднання з великоросійським свідомим робітником, з його літературою, з кругом його ідей, конче треба всіма силами ловити, використовувати, зміцнити, — цього вимагають основні інтереси і українського, і великоросійського робітничого руху“.

Якщо український марксист дасть себе захопити цілком законною та природною ненавистю до великоросів-гнобителів аж до такої міри, що він перенесе хоч-би частину цієї ненависти, хоч-би лиш відчуження, на пролетарську культуру й пролетарську справу великоросійських робітників, то цей марксист скотиться тим самим у bagno буржуазного націоналізму. Так само й великоросійський марксист скотиться в bagno націоналізму не тільки буржуазного, а й чорносотенного, якщо він хоч на хвилину забуде про вимогу повної рівноправності українців, або про їх право створити самостійну державу.

Великоросійські і українські робітники повинні вкупі і, поки вони живуть в одній державі, в найтіснішій організаційній єдності та злитті, обстоювати спільну або інтернаціональну культуру пролетарського руху, ставлячися з абсолютною толеранцією до питання про мову пропаганди та про зваження суто-місцевих або суто-національних осібностей у цій пропаганді. Така єсть безумовна вимога марксизму. Усяка проповідь відокремлення робітників однієї нації від другої, всякі напасти на марксієвське „асиміляторство“, всяке протиставлення в питаннях, що торкаються пролетаріату, однієї національної культури в цілому другій ніби-то суцільній національній культурі, то-що — це єсть буржуазний націоналізм, і з ним конче треба провадити нещадну боротьбу.

4. „Культурно-національна автономія“.

Питання про лозунг „національної культури“ має для марксистів величезне значіння не тільки тому, що воно визначає ідейний зміст усієї нашої пропаганди й агітації в національній справі, відмінно від пропаганди буржуазної, — а ще й через те, що ціла програма уславленої культурно-національної автономії збудована на цьому лозунгові.

Основний, принциповий гріх цієї програми той, що вона намагається втілити в життя найбільш витончений, і найбільш абсолютний, до краю доведений, націоналізм. Суть цієї програми: кожен грома-

дянин уписується в ту чи иншу націю, і кожна нація становить юридичне ціле, з правом примусово оподатковувати своїх членів, з національними парламентами (соймами), з національними „державними секретарями“ (міністрами).

Така ідея, до національної справи застосована, скидається на Прудонову ідею¹⁾, до капіталізму застосовану. Не знищити капіталізм і його основу — товарне виробництво, а очистити цю основу від надуживань, від наростів, то-що; не знищити обмін і мінову вартість, а навпаки — „конституювати“ її, зробити її загальною, абсолютною, „справедливою“, вільною від вагань, криз, надуживань, — ото Прудонівська ідея.

Так само як дрібнобуржуазним єсть Прудон, як його теорія абсолютує, підносить до найвищого зразка обмін і товарне виробництво, — так само дрібнобуржуазною єсть і програма „культурно-національної автономії“, що абсолютує, підносить до найвищого зразка буржуазний націоналізм, очищає його від насильства й несправедливості, то-що.

Марксизм не дається примирити з націоналізмом, хоч-би останній був найбільш „справедливим“, „чистеньким“, тонким та цивілізованим. Марксизм висовує замість будлі-якого націоналізму — інтернаціоналізм, злиття всіх націй у найвищій єдності, котра зростає в нас перед очима з кожною верствою залізниці, з кожним міжнароднім трестом, з кожною (міжнародньою як до своєї економічної діяльності, а тоді й своїми ідеями, своїми пориваннями) робітничою спілкою.

Принцип національності єсть історично неминучим у буржуазному громадянстві, і марксист, рахуючись із цим громадянством, цілком визнає історичну законність національних рухів. Але щоб це визнання не обернулось на апологію націоналізму, треба, щоб воно обмежувалось найстрогіше тільки тим, що є в цих рухах прогресивного, — щоб це визнання не призводило до затемнення пролетарської свідомості буржуазною ідеологією.

Прогресивним є пробудження мас від феодальної сплячки, прогресивна їх боротьба супроти будлі-якого національного гніту, за суверенність народу, за суверенність нації. Звідциля безумовний обов'язок для марксиста обстоювати найбільш рішучий і найбільш послідовний демократизм у всіх частинах національного питання. Це — завдання, здебільшого, негативне. А далі від нього йти, націоналізм підтримуючи, пролетаріят не може, бо далі починається „позитивна“ діяльність буржуазії, що намагається зміцнити націоналізм.

Скинути всякий феодальний гніт, будь-яке пригнічення націй, всякі привілеї одній з націй, або одній з мов — це єсть безумовний обов'язок пролетаріату, як демократичної сили, безумовний інтерес пролетарської класової боротьби, що затьмарюється й затримується національною гризною. Але спіомогати буржуазному націоналізмові по за цими границями, твердо обмеженими, в певні історичні рамці поставленими, — це значить зрадити пролетаріят і ставати на боці буржуазії. Тут є грань, що часто дуже тонка буває, і що про неї зовсім забувають бундівські та українські націонал-соціали.

Боротьба проти всякого національного гніту — безумовно, так. Боротьба за всякий національний розвиток, за „національну культуру“ взагалі — безумовно ні. Економічний розвиток капіталістичного

¹⁾ Прудон — один із теоретиків анархізму. Творець дрібної буржуазної теорії мутуалізму (обовільності), пев-то системи дрібної приватної власності, а не організованого колективного виробництва. (Прим. ред.).

громадянства показує нам у всьому світі приклади недорозвинених національних рухів, приклади зформування великих націй з низки дрібних або на шкоду декотрим дрібним, приклади асиміляції націй. Принцип буржуазного націоналізму — це розвиток національності взагалі, звідци виключність буржуазного націоналізму, звідци — безвихідна національна гризня. Пролетаріят-же не тільки не береться боронити національний розвиток кожної нації, а навпаки, застерігає маси від таких ілюзій, обстоює повну свободу капіталістичного обороту, вітає всяку асиміляцію націй, за винятком силомічної або такої, що на привілеї спирається.

Закріпити націоналізм у певній, „справедливо“ відмежованій сфері, „конституювати“ націоналізм, розгородити міцно й твердо всі нації проміж себе через особливу державну установу, — ось де ідейна основа та зміст культурно-національної автономії. Ця думка наскрізь буржуазна й наскрізь фальшива. Ніякого закріплення націоналізму не може пролетаріят підтримувати, — навпаки, він підтримує все, що спомагає тому, щоб стиралися національні відміни, щоб падали національні перегородки, він підтримує все, що робить звязок поміж національностями чим-раз тіснішим, усе, що призводить до злиття націй. Чинити инакше, — це значить стати на боці реакційного націоналістичного міщанства.

Коли австрійські с.-д. на своєму з'їзді в Брюні (р. 1899) обмірковували проєкт культурно-національної автономії, то на теоретичну оцінку цього проєкту майже не звернули вони уваги. Але характерно відзначити два таких доводи, що їх вказувалось проти цієї програми: 1) вона призвела-б до зміцнення клерикалізму; 2) наслідком її було-б увічнення шовінізму, занесення його до кожної маленької громади, до кожної маленької групи“ (стор. 92 офіційальних протоколів брюнського з'їзду, нім. мовою).

Нема жадного сумніву, що „національна культура“ в звичайному значінні цього слова, себ-то школи і т. д., перебуває тепер під переважним впливом клерикалів і буржуазних шовіністів по всіх у світі краях. Коли бундівці, обстоюючи „культурно-національну автономію“, кажуть, що конституювання націй зробить класову боротьбу всередині їх чистішою від усяких сторонніх міркувань, то це явна й смішна софістика. Серйозна класова боротьба в кожному капіталістичному громадянстві іде насамперед у сфері економічній і політичній. Вирізнення звідциля сфери шкільної, — це єсть, по-перше, недоречна утопія, бо відірвати школу (як і „національну культуру“ взагалі) від економіки й політики не можна, — а по-друге, саме економічне й політичне життя капіталістичної країни примушує на кожному ступені ламати недоречні й застарілі національні перегородки й забобони, а виділення шкільної та инш. справи якраз консервувало-б, загостило-б, зміцнило-б „чистий“ клерикалізм і „чистий“ буржуазний шовінізм.

У акційних товариствах сидять разом, цілком зливаючись один із одним, різних націй капіталісти. На фабриці працюють разом різних націй робітники. Коли постає яке справді серйозне й глибоке питання політичне, тоді групування йде за класами, а не за націями. „Вилучити з компетенції держави“ шкільну та ин. справи і передати її до націй визначає якраз спробу відокремити від економіки, що зливає нації, найбільш сказати-б, ідеологічну ділянку громадянського життя, де найлегшою є „чиста“ національна культура або національне культивування клерикалізму та шовінізму.

5. Рівноправність націй і права національної меншости.

Проповідь повної рівноправности націй і мов виділяє в кожній нації самі тільки послідовно демократичні елементи (себ-то тільки пролетарів), об'єднуючи їх не за національностями, а на основі спільного прагнення до глибоких і серйозних поліпшень загального ладу держави. Навпаки, проповідь „культурно-національної автономії“, не зважаючи на добрі побажання окремих осіб і груп, розділяє нації і зближає на ділі робітників певної нації з її буржуазією (прийняття цієї „культурно-національної автономії“ з боку всіх буржуазних партій єврейства).

В нерозривному звязку з принципом повної рівноправности стоїть забезпечення прав національної меншости. У моїй статті в „С. Правде“ цей принцип висловлено трохи не так само, як і в пізнішій, офіційній і точнішій постанові наради марксистів. Ця постанова вимагає „залучити до конституції основний закон, що за недійсні оголошує будлі-які привілеї однієї з націй та будлі-які порушення прав національної меншости“.

6. Централізація і автономія.

П. Лібман пише у своїм запереченні:

Візьміть у нас Литву, Балтицький край, Польщу, Волинь, південь Росії і т. и., — ви всюди знайдете мішану людність; немає жадного міста, де-б не було чималої національної меншости. Хоч-би як далеко перевести децентралізацію, а таки скрізь у різних місцевостях (найбільш у міських громадах) найдуться різні національності вкупі, а саме демократизм віддає національну меншість у руки національній більшості. Але, як відомо, В. І. ставиться ворожо до такого федеративного державного ладу і до безкрайої децентралізації, котрі мають місце у Швайцарськiм союзі. Можна спитати, навіщо подав він приклад Швайцарії?

Навіщо подав я приклад Швайцарії, це вже з'ясовано вище. Так само з'ясовано, що проблему охорони прав національної меншости можна розв'язати тільки видавши загально-державний закон у послідовно-демократичній державі, що не відхилилася-б від принципу рівноправности. Але в поданій цитаті п. Лібман повторює ще одне з найбільш поширених (проте й найхибніших) заперечень (або скептичних зауважень), — котрі звичайно висувають проти марксистської національної програми і котрі варто через те розібрати.

Марксисти, певна річ, ставляться ворожо до федерації і децентралізації — з тієї простої причини, що капіталізм потребує для свого розвитку яко-мога більших і яко-мога більш централізованих держав. За інших рівних умов, свідомий пролетаріят завсіди обстоюватиме більшу державу. Він завсіди боротиметься проти середньовічного партикуляризму, завсіди вітатиме як-найтісніше економічне згуртування великих територій, де-б можна було широко розгорнути боротьбу пролетаріату з буржуазією.

Широкий та швидкий розвиток продукційних сил від капіталізму потребує великих, державно зв'язаних і об'єднаних територій, де тільки й може згуртуватися, знищуючи всі старі, середньовічні, станові, вузько-місцеві, дрібно-національні, релігійні та инш. пергородки, класа буржуазії, а разом із нею і її неминучий антипод — класа пролетарів.

Про право націй на самовизначення, себ-то про право відокремитись і закласти самостійну державу, ми скажемо окремо. Але поки та оскільки різні нації складають єдину державу, марксисти ні в якому разі не будуть проповідувати ні федеративного принципу, ні децентралізації. Централізована велика держава є величезний історичний ступінь уперед од середньовічної розпорошености до прийдешньої соціалістичної єдности цілого світу, і інакше, як через таку державну (нерозривно з капіталізмом зв'язану) немає і бути не може шляху до соціалізму.

Та не гаразд було-б забувати, що, централізм обстоючи, ми обстоємо виключно демократичний централізм. Що-до цього всяке міщанство взагалі, а між ним і націоналістичне міщанство зокрема (небіжчик Драгоманов), таку внесли плутанину в це питання, що доводиться знову й знову вділяти часу на його розплутання.

Демократичний централізм не тільки не виключає місцевого самоврядування з автономією областей, що відрізняються особливими господарчими й побутовими умовами, особливим національним складом людности, то-що, — а навпаки, необхідно вимагає і того і другого. В нас раз-у-раз змішують централізм із сваволею та бюрократизмом. Історія Росії, натурально, повинна була спородити таке змішування, проте воно залишається все-ж таки безумовно не-дозволенним для марксиста.

Пояснити це найлегше на конкретному прикладі.

Роза Люксембург у своїй широкій статті: „Національне питання і автономія“, між багатьма кумедними помилками (про них нижче), робить і ту особливо кумедну помилку, що пробує обмежити вимогу автономії на саму тільки Польщу.

Але подивіться спочатку, як вона визначає автономію.

Роза Люксембург визнає, і, будши марксисткою, мусить, звісно, визнавати, — що найважливіші й найосновніші для капіталістичного громадянства економічні й політичні питання повинні підлягати жадним побитом не компетенції автономних соймів окремих областей, а виключно компетенції центрального загально-державного парламенту. До таких питань належать: політика митна, торговельно-промислове законодавство, шляхи й засоби сполучення (залізниці, пошта, телеграф, телефон та ин.), військо, система податків, цивільне й карне право, загальні принципи шкільної справи (напр., закон про виключно-світську школу, про загальне навчання, про мінімум програми, про демократичне уряження шкільних порядків, то-що), законодавство про охорону праці, про політичні вольності (право коаліцій) та ин. та ин.

До компетенції автономних соймів належать — на підставі загально-державного законодавства — питання суто-місцевого, обласного, або суто-національного значіння. Розвиваючи й цю думку з великою — щоб не сказати — з надзвичайною детальністю, Роза Люксембург показує, напр., на будування залізниць місцевого значіння (№ 12, стор. 149), на місцеві сошеві шляхи (№ 14 — 15, стор. 376) та ин.

Цілком очевидно, що не можна уявити собі сучасної справді демократичної держави, де-б не застерігалося такої автономії для кожної області з хоч трохи важними господарчими та побутовими особливостями, з особливим національним складом людности, то-що. Принципу централізму, що потрібний для розвитку капіталізму, не тільки не підривав така (місцева та обласна) автономія, а, навпаки, якраз дякуючи їй проходить він у життя — демократично, а не

бюрократично. Шлярокий, вільний, швидкий розвиток націоналізму зробився-б неможливим, або принайменш був-би утруднений без такої автономії, що полегшує і концентрацію капіталів, і розвиток продукційних сил, і згуртування буржуазії та пролетаріату в загально-державному масштабі. Бо бюрократичне встравання в суто-місцеві (обласні, національні та ин.) питання, це єсть одна з найбільших притичин до економічного й політичного розвитку взагалі і, зокрема, одна з притичин до централізму в серйозному, у великому, в основному.

Тому трудно утриматися від усмішки, коли читаш, як наша чудова Роза Люксембург із цілком поважним виглядом і з „чисто-марксівськими“ словами намагається довести, що автономію можна застосувати тільки до самої Польщі, тільки як виняток. Певна річ, тут немає ані краплини патріотизму „своїх паракхів“, тут самі тільки „ділові“ міркування, напр., що-до Литви.

Роза Люксембург бере чотири губернії: Виленську, Ковенську, Гроденську й Сувальську, та запевняє читачів (і саму себе), що в них „здебільшого“ литвини живуть, при чому, з'єднавши докупи людність цих губернь, вона дістає процент литвинів — 23% всієї людности, а коли прилучити до литвинів ще й жмудинів, то вийде 31% усієї людности — менше за третину. Висновок, певна річ, виходить той, що думка про автономію Литви єсть „довільна та штучна“ (№ 10, стор. 807).

Читач, що знайомий із загально-відомими хибами нашої російської урядової статистики, відразу побачить помилку Розі Люксембург. Навіщо було брати Гроденську губернію, де литвинів лише 0,2% — дві десятих процента? Навіщо було брати всеяку Виленську губернію, а не Троцький повіт її тільки, де литвини становлять більшість людности? Навіщо було брати цілу Сувальську губернію, визначаючи число литвинів 52% її людности, а не литовські повіти цієї губернії, себ-то 5 повітів із 7, де литвини становлять 79% людности?

Смішно міркувати про умови та вимоги сучасного капіталізму і брати не „сучасний“ і не „капіталістичний“, а середньовічний урядово-бюрократичний адміністративний поділ Росії ще й до того в найгрубішій його формі (губернії, а не повіти). Ясно, як день, що не може бути й мови про будлі-яку хоч трохи серйозну реформу в Росії, не знищивши цього поділу та не замінивши його на дійсно „сучасний“ поділ, котрий дійсно відповідав-би вимогам не уряду, не бюрократії, не рутини, не поміщиків, не попів, а капіталізму: до того-ж серед сучасних вимог капіталізму буде вимога як-найбільшої єдності національного складу людности, бо національність, єдність мови є важний фактор для повного завоювання внутрішнього ринку і для повної свободи економічного обігу.

Курйозно, що цю явну помилку Розі Люксембург повторює бундовець Медем, котрому „хочеться“ довести не „виняткові“ особливості Польщі, а непридатність принципу національно-територіальної автономії (бундівці за національно-екстериторіальною автономією!). Наші бундівці й ліквідатори збирають на всьому світі помилки та всі опортуністські вагання соціал-демократів різних країв і різних націй, забираючи до свого багажу неодмінно найгірше зо світової соціал-демократії: вирізки з бундівських та ліквідаторських писань, коли-б їх узяти разом, могли-б створити зразковий соціал-демократичний музей кепського смаку.

Обласна автономія — учительно міркує Медем — придатна для області, „краю“, а не для округ латиських, естонських та ин., із людністю від півмільйону до 2-х мільйонів, з просторінню в одну губерню. „Це була-б не автономія, а простісіньке земство. Над цим земством довелось-б поставити справжню автономію“, і автор осуджує „ламання“ старих губернь та повітів ¹⁾).

На ділі „ламанням“ та каліченням умов сучасного капіталізму є збереження середньовічних, кріпосницьких, казенних поділів адміністративних. Тільки люди, духом цих поділів просякнені, можуть „з ученим виглядом знавця“ міркувати про протиставлення „земства“ та „автономії“, піклуючися про те, що, за шаблоном, „автономія“ повинна бути для великих областей, а земство для маленьких. Сучасний капітал зовсім не потребує цих урядовницьких шаблонів. Чому не може бути автономних національних округ із людністю не тільки в $\frac{1}{2}$ мільйона, а навіть і в 50.000 жителів, — чому такі округи не можуть об'єднуватись найбільш різноманітними способами із сусідніми округами різних розмірів на єдиний автономний край, коли це зручно, коли це потрібно для економічного обігу, — все це залишається таємницею бундівця Медема.

Зазначимо, що брjонська національна програма с.-д. стала цілком на ґрунт національно-територіяльної автономії, пропонуючи розділити Австрію, „замість історичних коронних земель“ на „національно-відмежовані округи“ (§ 2 брjонської програми). Так далеко ми-б не пішли. Нема сумніву, що єдиний національний склад людности є одним із найпевніших факторів для вільного й широкого, справді сучасного торговельного обігу. Нема сумніву, що жаден марксист, і навіть жаден послідовний демократ не стане боронити австрійських коронних земель і російських губернь та повітів (вони не такі кепські, як австрійські коронні землі, та все-ж таки дуже кепські), не стане заперечувати необхідности замінити оці застарілі поділи на поділи, що по зможі відповідали-б національному складові людности. Нема сумніву, наслідок, що для того, щоб усунути всяке національне пригнічення, надто важливо створити автономні округи, хоч-би й найменшого розміру, із суцільним, єдиним, національним складом, до цих округ могли-б „тяжіти“, та заходити з ними в стосунки і вільні спілки, всякого роду члени даної національности, що розпорошені по різних кінцях краю або навіть земної кулі. Все це безперечно, проти всього цього можна заперечувати тільки з зашкарубло-бюрократичної точки зору.

Але національний склад людности — це єсть один із найважливіших економічних факторів, але не єдиний і не що-найважливіший серед інших. Міста, напр., мають найважливіше економічне значіння за капіталізму, а проте міста скрізь — і в Польщі, і в Литві, і на Україні, і в Великоросії і т. д. — визначаються найбільш різноманітним національним складом людности. Відривати міста від сіл та округ, що економічно тяжать до них, для-ради „національного“ моменту, єсть не до речі і неможливо. Тому не повинні марксиста цілком і виключно ставати на ґрунт „національно-територіяльного“ принципу.

І куди правильніше від австрійського єсть те розв'язання завдання, що його накреслила остання нарада російських марксистів. Ця нарада виставила з приводу цього питання таку тезу:

¹⁾ В. Медем: „До постановки національного питання в Росії“, „Вестникъ Европы“, 1912, № 8 та 9.

...„потрібна.. широка обласна автономія“ (звісно, не для цілої Польщі, а для всіх областей Росії) „і цілком демократичне місцеве самоврядування, визначивши межі областей автономних та з саморядуванням“ (не межами теперішніх губернь, повітів то-що), а „на підставі зваження від самої місцевої людности господарчих та побутових умов, національного складу людности, то-що“.

Національний склад людности поставлено тут поруч інших умов (насамперед господарчих, потім побутових та ин.), що мають правити за підставу до встановлення нових меж, котрі-б відповідали сучасному капіталізмові, а не казенщині та азійчнині. Сама тільки місцева людність може цілком точно „зважити“ всі оці умови, а на підставі такого зваження центральний парламент держави визначатиме межі автономних областей і границі компетенції автономних соймів.

Нам залишилося розглянути ще питання про право націй на самовизначення. „Популяризувати“ помилки Розі Люксембург щодо цього питання заходилася ціла колекція опортуністів усіх національностей: і ліквідатор Семковський, і бундовець Лібман, і український соціал-націонал Левко Юркевич.

„Просвещение“ № № 10 — 12, жовтень — грудень 1913 р., за підписом В. Іллін.

ЧИ ПОТРІБНА ОБОВ'ЯЗКОВА ДЕРЖАВНА МОВА?

Ліберали відрізняються від реакціонерів тим, що, принаймні, для початкової школи вони визнають право навчання рідною мовою. Але вони цілком сходяться з реакціонерами в тім, що обов'язкова державна мова повинна бути.

Що це таке — обов'язкова державна мова? Практично це визначає, що мову великоросіян, які становлять меншість людности Росії, накладається цілій решті людности Росії. В кожній школі навчання державної мови повинно бути обов'язковим. Всі офіціальні діловодства повинно обов'язково провадити державною мовою, а не мовою місцевої людности.

Чим виправдують необхідність обов'язкової державної мови ті партії, що її обстоюють?

„Доводи“ чорносотенців, звісно, короткі: всіх чужородців треба взяти в тісні руки і не дозволяти їм „розбещуватися“. Росія повинна бути неподільна, і всі народи повинні коритися великоросійському началу, бо великоросіяни ніби-то були будівничими та збирачами землі руської. Тому мова владущої класи повинна бути обов'язковою державною мовою. Панове Пуришкевичі навіть не від того, щоб зовсім заборонити „собачі говірки“, що ними говорить 60% невеликоросійської людности Росії.

Позиція лібералів куди „культурніша“ й „тонша“. Вони — за те, щоб у певних межах (напр., початкова школа) допущено рідну мову. Але разом з тим вони обстоюють обов'язковість державної мови. Це, мовляв, потрібно в інтересах „культури“, в інтересах „єдиної“ неподільної Росії, то-що.

Державність є ствердження культурної єдності. До складу державної культури неодмінно входить державна мова. В основі державності лежить єдність влади, і державна мова є знаряддя цієї єдності.

Державна мова має таку-ж саму примусову й загально-обов'язкову силу, як і всі інші форми державности.

Коли Росії судилося залишитися єдиною й неподільною, то треба, твердо обстоювати державну доцільність великоруської літературної мови.

Оце типова філософія ліберала що-до необхідности державної мови.

Великоруська мова — велика й могутня, — кажуть нам ліберали. То невже-ж ви не хочете, щоб кожен, хто живе в будлі-якій околиці Росії, знав цю велику й могутню мову? Невже-ж ви не бачите, що великоруська мова збагатить літературу чужородців, дасть їм змогу прилучитися до великих культурних скарбів і т. д.

Все це справедливо, панове ліберали, — відповідаємо ми їм. Ми краще за вас знаємо, що мова Тургенева, Толстого, Добролюбова, Чернишевського — велика й могутня мова. Ми більше за вас хочемо, щоб між пригнобленими класами всіх без винятку націй, що заселяють Росію, встановилося яко-мога тісніше спілкування й братерська єдність. І ми, розуміється, обстаємо за те, щоб кожен житель Росії мав змогу навчитися великої великоруської мови.

Ми не хочемо лише одного: елементу примусовости. Ми не хочемо заганяти в рай ломакою. Бо хоч скільки гарних фраз про культуру ви-б не сказали, обов'язкова державна мова поєднується з примусом, утовкмачуванням. Ми гадаємо, що велична й могутня великоруська мова не потребує, щоб будлі-хто повинен був навчатися її з-під кня. Ми переконані, що розвиток капіталізму в Росії, взагалі увесь хід громадського життя веде до зближення всіх націй поміж собою. Сотні тисяч люду перекидається з одного краю Росії в другий, національний склад людности перемішується, відокремленість та національна зашкарублість мусить відпасти. Хто, через обставини свого життя й роботи, має потребу знати великоруську мову, той навчиться її й без кня. А примусовість (кий) призведе лише до одного: вона утруднить доступ великій і могутній великоруській мові до інших національних груп, а головне — загострить ворожість, створить мільйон нових негод, підсилить роздратування, обопільне незрозуміння, то-що.

Кому це потрібне? Великоруському народові, великоруській демократії — цього не треба. Він не визнає ніякого національного пригноблення, хоч-би й „на користь російській культурі та державности“.

Ось чому російські марксистки кажуть, що доконче потрібне таке: відсутність обов'язкової державної мови, при забезпеченні людности школами, де-б навчали усіма місцевими мовами, і при заведенні до конституції основного закону, що оголосив-би за недійсні будлі-які привілеї для однієї з націй і будлі-які ламання прав національної меншости.

„Пролетарская Правда“ № 14 (32),
18 січня 1914 р., без підпису автора.

ПРО ПРАВО НАЦІЙ НА САМОВИЗНАЧЕННЯ.

1. Що таке самовизначення націй.

Природньо, що це питання висовується в першу чергу, коли роблять спроби по-марксієвському розглянути так зване самовизначення. Що-ж треба розуміти під цим питанням? Чи шукати відповіді в юридичних дефініціях (визначеннях), виведених з усяких „загаль-

них поняттів“ права? Чи слід шукати відповіді в історично-економічному вивченні національних рухів?

Не дивно, що п. п. Семковські, Лібмани, Юркевичі навіть не догадалися піднести це питання, відбуваючись просто смішками з приводу „невизначеності“ марксівської програми, і, видимо, не знаючи навіть, через свою простоту, що про самовизначення націй не тільки російська програма 1903 року говорить, а й постанова лондонського міжнародного конгресу 1896 року (докладно про це в своєму місці). Куди більш дивно, що Роза Люксембург, котра так багато декламує з приводу ніби-то абстрактності й метафізичності цього параграфа, сама вкинула саме в оцей гріх абстрактності й метафізичності. Сама Роза Люксембург завсіди збочує на загальні міркування про самовизначення (аж навіть до цілком кумедного розумування про те, як волю нації пізнати), не ставлячи ніде ясно й точно питання про те, чи полягає суть справи в юридичних визначеннях, а чи в досвіді національних рухів цілого світу.

Точне поставлення цього неминучого для марксиста питання відразу на дев'ять десятих підірвало-б доводи Рози Люксембург. Національні рухи не вперше постають у Росії і не самі їй властиві. Доба остаточної перемоги капіталізму над феодализмом на всьому світі була звязана з національними рухами. Економічна основа цих рухів полягає в тому, що для цілковитої перемоги товарового виробництва необхідне завоювання внутрішнього ринку з боку буржуазії, необхідне державне з'єднання територій, де людність одною мовою говорить, з тим щоб усунуто всякі перешкоди до розвитку мови та до закріплення її в літературі. Мова—це найважливіший засіб людських зносин; єдність мови та вільний розвиток її—це одна з найважливіших умов для справді вільного та широкого торговельного обороту, що сучасному капіталізму відповідає, для вільного та широкого групування людности по всіх окремих класах і, нарешті, є умова для щільного звязку ринка з геть усяким хазаїном і хазаїчиком, з геть усяким продавцем і покупцем.

Створення таких національних держав, що найкраще-б могли ці вимоги сучасного капіталізму задовольняти, і є через те тенденцією (намаганням) усякого національного руху. Найглибші економічні чинники спонукають до цього, і тому для всієї Західної Європи—навіть більше того: для цілого цивілізованого світу—типичним, нормальним для капіталістичного періоду, є національна держава.

Отже, якщо ми хочемо зрозуміти значіння самовизначення націй, не граючись в юридичні дефініції, не „вигадуючи“ абстрактних визначень, а розбираючи історично-економічні умови національних рухів, то ми неминучо прийдемо до висновку: під самовизначенням націй треба розуміти державне відокремлення їх від чужонаціональних колективів, треба розуміти утворення самостійної національної держави.

Далі ми побачимо ще інші причини, чому неправильно було-б під правом на самовизначення розуміти щось інше, крім права на окреме державне існування. А тепер ми повинні спинитися на тому, як Роза Люксембург намагалася відбутися від неминучого висновку про глибокі економічні підстави для намаганнів до національної держави.

Розі Люксембург дуже добре відома брошура Кавцького „Національність і інтернаціональність“ (додат. до „Neue Zeit“, № 1, 1907—1908;

російський переклад у журналі „Научная Мысль“, Рига 1910). Їй відомо, що Кавцький, докладно розібравши в § 4 цієї брошури питання про національну державу, прийшов до висновку, що Отто Бауер „недоцінює силу намагання до утворення національної держави“ (стор. 23 з цит. брош.).

Тепер питання: як-же поставилася Роза Люксембург до цих історично-економічних висновків Кавцького? Правдиві вони чи неправдиві? Чи має слушність Кавцький зо своєю історично-економічною теорією, чи, може, Бауер, що його теорія в основі своїй є психологічна? В чім полягає звязок безперечного „національного опортунізму“ в Бауера, його оборони культурно-національної автономії, його націоналістичних пересад („подекуди підсилення національного моменту“ як висловився Кавцький), його „величезного прибільшення моменту національного та повного забуття про момент інтернаціональний“ (Кавцький), з його недоцінюванням сили намагання до утворення національної держави?

Роза Люксембург не поставила навіть цього питання. Вона не помітила цього звязку. Вона не вдумалася в ціле теоретичних поглядів Бауера. Вона навіть зовсім не протиставляє теорії історично-економічної теорії психологічну в національному питанні. Вона обмежилася ось якими увагами проти Кавцького.

„... Ця найкраща національна держава є лише абстракція, що легко дається теоретично розвинути та теоретично боронити, але вона не відповідає дійсності“.

І на potwierдження цієї рішучої заяви іде міркування про те, що розвиток великих капіталістичних держав та імперіялізм роблять ілюзорним „право на самовизначення“ дрібних народів. „Чи можна серйозно говорити, — каже Роза Люксембург, — за „самовизначення“ формально незалежних чорногорців, болгар, румунів, сербів, греків, почасти навіть швайцарців, що їх незалежність є продукт політичної боротьби та дипломатичної гри „європейського концерту“?! Найкраще відповідає умовам „не держава національна, як гадає Кавцький, а держава хижачька“. Наводиться кілька десятків чисел про розмір колоній, що належать Англії, Франції, то-що.

Читаючи отакі міркування, не можна не надивуватися на здібність авторова не розуміти, що до чого! Навчати з поважним виглядом Кавцького, що дрібні держави економічно від великих залежать: що поміж буржуазними державами точиться боротьба за хижачьке придушення інших націй; що існує імперіялізм та колонії — це якесь смішне дитяче розумування, бо до діла це аж ні трохи не стосується. Не тільки дрібні держави, але й Росія, наприклад, економічно цілком залежить від моци імперіялістичного фінансового капіталу „багатих“ буржуазних країв. Не тільки балканські міньятюрні держави, але й Америка в ХІХ столітті була економічно колонією Європи, як показав іще Маркс у „Капіталі“. Все це Кавцькому і кожному марксистові, звісно, чудесно відомо, але в питанні про національні рухи та про національну державу це не сіло не впало.

Питання про політичне самовизначення націй у буржуазному суспільстві, про їхню державну незалежність Роза Люксембург підмінила питанням про їхню економічну самостійність та незалежність. Це так само розумно, як і те, коли-б хто-небудь, обмірковуючи програмну вимогу верховенства парламенту, себ-то зібрання народніх представників у буржуазній державі, взявся-б викладати своє ціл-

ком правильне переконання що-до верховенства великого капіталу за всяких порядків буржуазної країни.

Нема сумніву, що більша частина Азії, цієї найгустіше залюдненої частини світу, перебуває або в стані колоній „великих держав“, або в стані держав, надто залежних та національно пригноблених. Але хіба ця всім відома обставина хоч трохи захитає той безперечний факт, що в самій Азії умови найповнішого розвитку товарового виробництва, умови найвільнішого, найширшого й найшвидшого зростання капіталізму утворилися тільки в Японії, себ-то тільки в самостійній національній державі? Це держава буржуазна, а тому вона сама почала гнобити інші нації та поневолювати колонії; ми не знаємо, чи встигне Азія, до краху капіталізму, скластися в систему самостійних національних держав, подібно до Європи. Проте безперечно, що капіталізм, розбуркавши Азію, викликав там усюди національні рухи; що тенденція цих рухів — це створити в Азії національні держави; що саме такі держави найкращі умови розвитку капіталізму забезпечують. Приклад Азії говорить за Кавцьким, проти Розі Люксембург.

Досвід балканських держав також говорять проти неї, бо кожен бачить тепер, що найкращі умови розвитку капіталізму на Балканах постають якраз у міру утворення на цьому півострові самостійних держав.

Отже, і приклад усього передового цивілізованого людства, і приклад Балканів, і приклад Азії доводять, всупереч Розі Люксембург, безумовну правильність тези Кавцького: національна держава є правило і „норма“ капіталізму, а держава періста з національного боку — це відсталість або виняток. З погляду національних стосунків, найкращі умови для розвитку капіталізму дає, без сумніву, держава національна. Це не значить, звісно, щоб така держава, на ґрунті буржуазних стосунків, могла-б виключити визискування та пригноблення націй. Це значить тільки, що марксист не можуть спускати з очей тих потужних економічних чинників, що спороджають прагнення утворювати держави. Це значить, що „самовизначення націй“ у програмі марксистів не може мати з історично-економічного погляду іншого значіння, як тільки політичне самовизначення, державна самостійність утворення національної держави.

За яких умов, з марксіської, себ-то класової пролетарської точки зору можна підтримати буржуазно-демократичну вимогу „національної держави“, про це докладно скажемо далі. Тепер обмежувемось ми дефініцією поняття „самовизначення“.

2. Історичне конкретне поставлення питання.

Розглядавши будлі-яке соціальне питання, марксіська теорія безумовно вимагає, щоб ставлено це питання в певні історичні рамки, а далі, якщо говориться про одну якусь країну, наприкл., про національну програму для цієї країни, щоб бралося під увагу й конкретні особливості, котрі відрізняють цю країну від інших у межах однієї історичної доби.

Що-ж означає ця безумовна вимога марксизму, як застосувати її до нашого питання?

Насамперед, вона означає, що конче треба гостро розділити дві доби капіталізму, ґрунтовно відмінні з погляду національних рухів. З одного боку, це доба краху феодалізму та абсолютизму, доба утво-

рення буржуазно-демократичного громадянства та держави, коли національні рухи вперше стають масовими, так або інакше затягають усі класи людности в політику через пресу, участь у представницьких установах, то-що. З другого боку, перед нами доба цілком зформованих капіталістичних держав, де давно установився конституційний лад, де маємо дуже розвинений антагонізм пролетаріату та буржуазії, — доба, що її можна назвати передоднем краху капіталізму.

Для першої доби типовим є пробуд національних рухів, залучення до них селянства, яке найбільш численне та найбільш нерухливого шару людности. У зв'язку з боротьбою за політичну волю взагалі й за права національності — зокрема, для другої доби типовим є — відсутність масових буржуазно-демократичних рухів, коли розвинений капіталізм, чим-раз більше зближаючи та перемішуючи цілком уже затягнені в торговельний обіг нації, на перше місце ставить антагонізм інтернаціонального злитого капіталу із інтернаціональним робітничим рухом.

Звісно, що і ту й другу добу не відокремлює одну від одної якийсь мур, а зв'язують їх численні перехідні ланки, і до того-ж різні країни відрізняються ще швидкістю національного розвитку, національним складом людности, розташуванням його і т. д., і т. ин. Не може бути й мови за те, щоб приступати до національної програми марксистів даної країни, не бравши на увагу всіх оцих загально-історичних та конкретно-державних умов.

І ось якраз тут ми нахоплюємось на найкваліше місце в міркуваннях Розі Люксембург. Вона надзвичайно западливо оздоблює свою статтю, добираючи „міцні“ слівця проти § 9 нашої програми, оголошуючи його „огульним“, „шаблонним“ „метафізичною фразою“, і таке инше, без кінця-краю. Природньо було-б сподіватися, що письменниця, котра так знаменито гудить метафізику (в марксівському розумінні, себ-то антидіалектику) та порожні абстракції, дасть нам зразок конкретно-історичного розгляду питання. Мова йде про національну програму марксистів однієї певної країни, Росії, однієї певної доби, початку ХХ століття. Певне, Роза Люксембург і ставить питання про те, яку історичну добу перебуває Росія, які є конкретні особливості національного питання та національних рухів даної країни за даної доби?

Нічогосінько про це Роза Люксембург не каже. Ви не знайдете в неї й натяку на розгляд питання про те, як стоїть у Росії національна справа за даної історичної доби, які особливості Росії з цього погляду.

Кажуть нам, що інакше ставиться національне питання на Балканах, ніж у Ірландії, що Маркс ось так і так оцінював польський та чеський національний рух за конкретних обставин 1848 року (сторінка виписок із Маркса), що Енгельс ось так і так оцінював боротьбу лісових кантонів Швейцарії проти Австрії та бій під Моргартеном¹⁾, що був 1315 року (сторінка цитат із Енгельса з відповідним коментарем із Кавцького), що Ласаль²⁾ селянську війну в Німеччині в ХVІ столітті вважав за реакційну, і т. инш.

Не можна сказати, щоб ці зауваження та цитати відзначались новизною; проте читачеві, в кожному разі, цікаво ще та ще раз ізга-

¹⁾ Бій під Моргартеном поклав початок швейцарській незалежності. (Прим. ред.).

²⁾ Один із засновників та теоретиків німецької соціал-демократії. (Прим. ред.).

дати, як саме Маркс, Енгельс та Ласаль підходили до розгляду конкретно-історичних питань в окремих країнах. І читаючи навчальні цитати з Маркса та Енгельса, особливо наочно бачиш, у яке смішне становище поставила себе Роза Люксембург. Вона красномовно й сердито проповідує, що конче треба конкретно-історично аналізувати національне питання по різних краях за різних часів,— і вона не робить і найменшої спроби визначити, яку-ж історичну стадію розвитку капіталізму перебуває Росія на початку XX стол., які властивості має національна справа в цій країні. Роза Люксембург показує приклади, як інші розглядали питання по-марксовському, неначе-б навмисне підкреслюючи цим, як часто гарними замірами вистеляють пекло, гарними порадами прикривають небажання або невміння користуватися з них на ділі.

Ось одне з навчальних порівнянь. Змагаючись проти лозунгу незалежності Польщі, Роза Люксембург покликається на свою працю 1893 року, що довела швидкий „промисловий розвиток Польщі“, як почали збувати фабричні продукти у Росії. Нема чого й сказати, що звідси ще нічогосінько не випливає у питанні про право на самовизначення; що цим доведено лиш те, що загинула, стара шляхетська Польща, то-що. А Роза Люксембург непомітно переходить завсіди до того висновку, буцім між тими чинниками, що Росію з Польщею сполучають, уже тепер переважають суто економічні чинники сучасних капіталістичних стосунків.

Та ось наша Роза переходить до питання про автономію,— і хоч має її стаття заголовок „Національне питання та автономія“ в загалі,— починає доводити, що королівство польське має виняткове право на автономію. Щоб потвердити право Польщі на автономію, Роза Люксембург характеризує державний лад Росії, очевидно, за ознаками і економічними, і політичними, і побутовими, і соціологічними—сукупністю рис, котрі загалом дають поняття „азіатського деспотизму“.

Усім відомо, що такого роду державний лад буває дуже міцний тоді, коли в економіці даної країни переважають цілком патріархальні, передкапіталістичні риси та цілком незначний розвиток товарного господарства і класової диференціації. Коли-ж у такій країні, де державний лад відзначається виразно передкапіталістичним характером, є національно-відмежована область із швидким розвитком капіталізму, то чим швидше відбувається цей капіталістичний розвиток, тим дужчає суперечність між ним та передкапіталістичним державним ладом, тим більш імовірним стає відокремлення передової області від цілого,— області, що звязана з цілим не „сучасно-капіталістичними“, а „азіатсько-деспотичними“ звязками.

Отже, Роза Люксембург зовсім не дала собі ради навіть із питанням про соціальну структуру влади в Росії в її стосунку до буржуазної Польщі, а питання про конкретно-історичні особливості національних рухів у Росії вона навіть і не поставила.

На цьому питанні ми мусимо спинитися.

3. Конкретні особливості національного питання в Росії і її буржуазно-демократичне перетворення.

„... Не зважаючи на розтяжність принципу „право націй на самовизначення“, котре являє собою чистісінько загальне місце, бо його, очевидно, однаково можна застосувати не лише до народів, що в Росії

живуть, але й до націй, що живуть у Німеччині та Австрії, у Швейцарії та Швеції, в Америці та Австралії, — не зважаючи на це, ми не знаходимо його в жадній програмі сучасних соціалістичних партій...“

Так пише Роза Люксембург на початку свого походу проти § 9 марксістської програми. Підсовуючи нам розуміння цього пункту програми, як „чистісінько загального місця“, сама Роза Люксембург на цей власне гріх і грішить, кажучи з кумедною сміливістю, буцім-то цей пункт „очевидно, однаково можна застосувати“ до Росії, Німеччини, то-що.

Очевидно, — відкажемо ми, — що Роза Люксембург поклала дати в своїй статті збірку логічних помилок, що придатні до шкільної праці гімназістам. Бо тирада Рози Люксембург — це чистісінька нісенітниця та глузування з історично-конкретного поставлення справи.

Коли марксістську програму тлумачити не по-дитячому, а по-марксістському, то дуже легко догадатись, що стосується вона до буржуазно-демократичних національних рухів. Коли так, — а це, безперечно, так, — то звідси „очевидно“, що ця програма стосується „навул“, як „загальне місце“ то-що — до всіх випадків буржуазно-демократичних національних рухів. Не менш очевидним був-би для Рози Люксембург, коли хоч трохи подумати, ще й той висновок, що наша програма стосується тільки до тих випадків, коли такий рух справді є.

Подумавши над цими очевидними міркуваннями, Роза Люксембург без особливих труднощів побачила-б, яку нісенітницю вона сказала. Обвинувачуючи нас у тому, що ми даємо „загальне місце“, вона проти нас висовує той довід, що про самовизначення націй не говориться в програмі тих країн, де нема буржуазно-демократичних національних рухів! Надзвичайно розумний довід!

Порівняння політичного й економічного розвитку в різних країнах, а також їх марксістських програм має величезне значіння, з точки зору марксистів, бо безперечними є і загальна капіталістична природа сучасних держав, і загальний закон їх розвитку. Але таке порівняння треба робити вмючи. Азбучна при тому умова, це — з'ясувати питання, чи можна порівнювати історичні епохи розвитку тих країн, що їх порівнюється. Наприклад, аграрну програму російських марксистів можуть „порівнювати“ до західно-європейських тільки чистісінькі неуки (як от князь Є. Трубецькой¹⁾) у „Русск. Мысли“). бо наша програма дає відповідь на питання про буржуазно-демократичне аграрне перетворення, що про нього в західних країнах і мови немає.

Те саме стосується й до національного питання. У більшості західних країн розв'язано його віддавна. Смішно шукати відповіді на питання, що в західних програмах не існують. Роза Люксембург спустила тут з уваги якраз найголовніше: різницю між такими країнами, де вже давно скінчилося буржуазно-демократичне перетворення, і такими, де ще воно не скінчилося.

В цій різниці всенька суть. Цілковите нехтування цією різницею й перетворює догелезну статтю Рози Люксембург на добір порожніх, безмістовних загальних місць.

У західній, континентальній Європі доба буржуазно-демократичних революцій охоплює досить певний протяг часу, приблизно

¹⁾ Представник ідеалістичного напрямку в російській філософії та один із лідерів російського націонал-лібералізму. (Прим. ред.).

з 1789 до 1871 року. Якраз оця доба була добою національних рухів та утворення національних держав. Коли скінчилася ця доба, західня Європа обернулася на зформовану вже систему буржуазних держав, ще й до того, за загальним правилом, національно-єдиних держав. Тому шукати тепер права самовизначення у програмах західньо-європейських соціалістів значить не розуміти азбуки марксизму.

У східній Європі та Азії доба буржуазно-демократичних революцій почалася тільки року 1905. Революції в Росії, Персії, Туреччині, Китаї, війни на Балканах—ось ланцюг світових подій нашої доби, нашого „Сходу“. І в цьому ланцюзі хіба тільки сліпий може не бачити пробуду цілої низки буржуазно-демократичних національних рухів, змагань до утворення національно-незалежних та національно-єдиних держав. Саме через те, і тільки через те, що Росія разом із сусідніми країнами цю добу перебуває, нам потрібен у нашій програмі пункт про право націй на самовизначення.

Але продовжимо ще трохи вищеподану цитату із статті Розі Люксембург.

„... Особливо-ж,—пише вона,—в програмі партії, котра провадить діяльність у державі з надзвичайно перістим національним складом і для котрої національне питання відіграє першорядну роль—у програмі австрійської соціал-демократії немає принципу про право націй на самовизначення“.

Отже, читача переконати хочуть „особливо“ прикладом Австрії. Погляньмо, з конкретно-історичної точки зору, чи багато в цьому прикладі єсть розумного.

По-перше, ставимо основне питання про довершення буржуазно-демократичної революції. В Австрії вона почалася року 1848 і скінчилася р. 1867. Відтоді майже півстоліття панує там усталена, загалом та в цілому, буржуазна конституція, і на її ґрунті легально діє легальна робітничая партія.

Тому-то, в внутрішніх умовах розвитку Австрії (себ-то з точки зору розвитку капіталізму в Австрії взагалі й в поодиноких її націях зокрема) немає чинників, котрі спорождають скоки, що одним із супутників їхніх може бути утворення національно-самостійних держав. Припускаючи своїм порівнянням, що Росія перебуває, за цим пунктом, в аналогічних умовах, Роза Люксембург не тільки робить в основі неправдиве, антиісторичне допущення, але й скочується мимохідь до ліквідаторства.

По-друге, особливо велике значіння мають цілком неоднакові відносини між національностями в Австрії та в Росії що-до питання, яке нас цікавить. Австрія не тільки була довгий час державою, де переважали німці, але австрійські німці претендували на гегемонію серед німецької нації взагалі. Цю „претенсію“, як може бути Роза Люксембург буде ласкава пригадати (вона так буцім-то не любить загальних місць, шаблонів, абстракцій...), розбила війна 1866 року. Пануюча в Австрії німецька нація опинилась по-за межами самостійної німецької держави, що остаточно сформувалась на 1871 рік. З другого боку, спроба угорців створити самостійну національну державу зазнала краху ще в 1849 році, під ударами російського кріпачього війська.

Таким побутом, склалося надзвичайне своєрідне становище: з боку угорців, а згодом і чехів потяг якраз не до відокремлення від Австрії, а до того, щоб зберегти Австрію цілу саме в інтересах національної незалежності, яку зовсім могли-б розчавити хижі та дужі

сусіди! У наслідок цього своєрідного становища, з Австрії утворилася двоцентрова (дуалістична) держава, а тепер вона обертається й на трицентрову (тріалістичну): німці, угорці, слов'яни.

Чи є що-небудь подібне в Росії? Чи є в нас потяг „чужородців“ до з'єднання з великоросами під загрозою гіршого національного гніту?

Досить поставити це питання, щоб побачити, наскільки безглуздо, шаблоново та ненауково прирівнювати Росію до Австрії в справі самовизначення націй.

Своєрідні умови Росії що-до національного питання якраз протилежні тому, що ми в Австрії бачили. Росія єсть держава з єдиним національним центром, великоросійським. Великороси займають суцільну велетенську територію, числом душ доходючи під 70 мільйонів. Особливість цієї держави, по-перше, та, що „чужородці“ (загалом вони становлять більшість людности—57%) живуть якраз по скраїщах; по-друге, та, що пригноблюють цих чужородців дужче, ніж у сусідніх державах (і навіть не тільки в європейських); по-третє, та, що в цілій низці випадків пригноблені народности, що живуть по скраїщах, мають своїх родичів по той бік кордону, де ці родичі мають більшу національну незалежність (доволі згадати хоч-би на західньому та південному кордоні держави—фінів, шведів, поляків, українців, румунів); по-четверте, та, що розвиток капіталізму та загальний рівень культури частенько буває вищий в „чужородницьких“ скраїщах, ніж у центрі держави. Нарешті, саме в сусідніх, азійських державах, як бачимо, почалася смуга буржуазних революцій та національних рухів, що почасти захоплюють споріднені народности в межах Росії.

Таким побитом, саме історичні конкретні особливості національного питання в Росії надають у нас визнанню права націй на самовизначення особливої насущности за теперішньої доби.

4. „Практицизм“ у національній справі.

Особливо завзято підхопили опортуністи той довід Розі Люксембург, що в § 9 нашої програми немає нічого „практичного“. Роза Люксембург так захопилася цим доводом, що в її статті іноді повторюється цей „лозунг“ по вісім разів на одній сторінці.

§ 9 „не дає,—пише вона,—ніякої практичної вказівки пролетаріатові для повсякденної політики, ніякого практичного розв'язання національних проблем“.

Розгляньмо цей довід, котрого формулюють іще так, що § 9 або нічогосінько не каже, або зобов'язує підтримувати всі національні намагання.

Що означає вимога „практичності“ в національному питанні?

Або підтримку всіх національних змагань; або відповідь: „так або ні“ на питання про відокремлення кожної нації; або взагалі безпосередню „здійсненність“ національних вимог.

Розгляньмо всі ці три можливі розуміння вимоги „практичності“.

Буржуазія, що природньо виступає на початку кожного національного руху, як його гегемон (керівник), називає практичною справою підтримку всіх національних змагань. Але політика пролетаріату в національному питанні (так само як і в решті питань) лише підтримує буржуазію в певному напрямку, але ніколи з її по-

літикою не збігається. Робітничя класа підтримує буржуазію тільки в інтересах національного миру (дати його цілком буржуазія не спроможна, його можна здійснити лише за цілковитої демократизації), в інтересах найкращих обставин для класової боротьби. Через те якраз проти практицизму буржуазії пролетарі висовують принципи політику в національній справі і буржуазію підтримують завсіди тільки умовно. Усяка буржуазія бажав в національній справі або привілеїв для своєї нації, або виняткових для неї вигід; це й називається „практичним“. Пролетаріят проти всяких привілеїв, проти всякої винятковості. Вимагати від його „практицизму“, значить—тягти руку за буржуазією, вдаватися в опортунізм.

Дати відповідь: „так або ні“ на питання про відокремлення кожної нації? Це здається вельми практичною вимогою. А на ділі вона недоладна, метафізично-теоретична, на практиці-ж призводить до того, що пролетаріят підпорядковується політиці буржуазії. Буржуазія завсіди на перше місце ставить свої національні вимоги. Ставить їх безумовно. Для пролетаріату вони підпорядковані інтересам класової боротьби. Теоретично не можна наперед ручитися, чи даної нації відокремлення чи рівноправне становище з іншою нацією довершить буржуазно-демократичну революцію; пролетаріатові важно в обох випадках забезпечити розвиток своєї класи; буржуазії важно загальмувати цей розвиток, відсунувши його завдання перед завданнями „своєї“ нації. Тому пролетаріят обмежується, сказати-б, негативною вимогою визнавати право на самовизначення, не гарантуючи ні одної нації, не зобов'язуючись дати що-небудь коштом іншої нації.

Нехай це не „практично“, але на ділі це найпевніше гарантує найбільш демократичне з усіх можливих розв'язань; пролетаріатові потрібні тільки ці гарантії, а буржуазії кожної нації потрібні гарантії її вигід, не зважаючи на становище, на можливі мінуси інших націй.

Буржуазії найінтересніша „здійсненність“ даної вимоги,—звідци вічна політика угод із буржуазією інших націй на шкоду пролетаріатові. А пролетаріатові важно зміцнити свою класу проти буржуазії, виховати маси в дусі послідовної демократії та соціалізму.

Нехай це буде не „практично“ для опортуністів, але це—єдина гарантія на ділі, гарантія максимальної національної рівноправності та миру навспак і феодалам, і націоналістичній буржуазії.

Усе завдання пролетарів у національній справі єсть „непрактичне“ з точки зору націоналістичної буржуазії кожної нації, бо пролетарі вимагають „абстрактної рівноправності, принципової відсутності найменших привілеїв, будши ворожими до всякого націоналізму. Не зрозумівши цього, Роза Люксембург своїм нерозумним вихваланням практицизму відчинила навстіж ворота саме для опортуністів, а надто для опортуністичних поступок великоруському націоналізмові.

Через що великоруському?—Через те, що великороси в Росії є нація-гнобителька, а з національного боку опортунізм виявиться неоднаково серед пригноблених націй і серед націй-гнобительок.

Буржуазія пригноблених націй, в ім'я „практичності“ своїх вимог, закликатиме пролетаріят, щоб безумовно підтримував її змагання. Найпрактичніше було-б просто сказати: „так“, за відокремлення такої й такої нації, а не за право відокремлення всіх та всяких націй!

Пролетаріат проти такого практицизму: визнаючи рівноправність та однакове право на національну державу, він над усе циніг союз пролетарів усіх націй, оцінюючи під кутом класової боротьби робітників усяку національну вимогу, всяке національне відокремлення. Лозунг практицизму єсть на ділі лише лозунг некритичного наслідування буржуазних змагань.

Нам кажуть: підтримуючи право на відокремлення, ви підтримуєте буржуазний націоналізм пригноблених націй. Так каже Роза Люксембург, таке повторює за нею Семковський—єдиний, до речі сказати, представник ліквідаторських ідей що-до цього питання в ліквідаторській газеті.

Ми відповідаємо: ні, саме буржуазії важне тут „практичне“ розв'язання, а робітникам важне принципове виділення двох тенденцій. Оскільки буржуазія нації пригнобленої бореться з нацією-гнобителькою, остільки ми завжди і в кожному разі і найрішучіше од усіх будемо за, бо ми єсть найсміливіші та найбільш послідовні вороги пригноблення. Оскільки буржуазія пригнобленої нації стоїть за свій буржуазний націоналізм, ми проти. Боротьба з привілеями та насильствами нації-гнобительки і ніякого потурання змаганню до привілеїв з боку нації пригнобленої.

Якщо ми не виставили та не проведемо в агітації лозунгу права на відокремлення, ми зробимо на руку не тільки буржуазії, а й феодалам та абсолютизмові нації-гнобительки. Цього довода давно висунув Кавцький проти Рози Люксембург, і цей довід єсть незаперечний. Боячись „допомогти“ націоналістичній буржуазії в Польщі, Роза Люксембург своїм запереченням права на відокремлення в програмі російських марксистів на ділі допомагає чорносотенцям великорусам. Вона допомагає на ділі опортуністичному примиренню (і ще гірш ніж з привілеями) з привілеями великорусів.

Захопившись боротьбою з націоналізмом у Польщі, Роза Люксембург забула за націоналізм великорусів, хоч саме цей націоналізм єсть тепер найстрашніший, саме він не такий буржуазний, як феодалний, саме він—головне гальмо демократії і пролетарської боротьби. В кожному буржуазному націоналізмі пригнобленої нації є загально-демократичний зміст проти пригноблення, і цей зміст ми безумовно підтримуємо, строго виділяючи змагання до своєї національної винятковості, борючись із намаганням польського буржуа дущити єврея, то-що.

Це—„непрактично“ з точки зору буржуа та міщанина. Це—єдино практична і принципова політика в національному питанні, політика, що справді допомагає демократії, волі, пролетарському союзові.

Визнання за всіма права на відокремлення; оцінка кожного конкретного питання про відокремлення з такої точки зору, що усює всяку нерівноправність, усякі привілеї, всяку винятковість.

Візьмім позицію нації-гнобительки. Чи може бути вільним той народ, що інші народи пригноблює? Ні. Інтереси волі великоруської людности вимагають боротьби з таким пригнобленням. Довга історія, вікова історія придушених рухів пригноблених націй, систематична пропаганда такого придушення з боку „вищих“ клас утворили величезні притичини для справи свободи самого великоруського народу в його забобонах і т. д.

Великоруські чорносотенці свідомо підтримують ці забобони та розпалюють їх. Великоруська буржуазія мириться з ними та до них

припасовується. Великоруський пролетаріат не може здійснити своїх цілів, не може розчистити собі стежки до волі, не провадячи систематичної боротьби з цими забобонами.

Утворення самостійної та незалежної національної держави залишається поки-що в Росії привілеєм самої тільки великоруської нації. Ми, великоруські пролетарі, не боронимо ніяких привілеїв, не боронимо й цього привілею. Ми боремось на терені даної держави, об'єднуємо робітників усіх націй у даній державі, ми не можемо ручитися за той чи інший шлях національного розвитку, ми через усі можливі шляхи йдемо до своєї класової мети.

Але не можна йти до цієї мети, не борючись із усяким націоналізмом та не обстаючи за рівність різних націй. Чи судилося, напр., Україні створити самостійну державу — це залежить від 1000 чинників, наперед невідомих. І не пробуючи даремно „вирозити“, ми твердо стоїмо на тому, що безперечно: Україна має право на таку державу. Ми це право поважамо, ми не підтримуємо привілеїв великоруса над українцями, ми виховуємо маси в дусі визнання цього права, в дусі заперечення державних привілеїв будлі-якої нації.

У скоках, що їх зазнавали всі країни в добу буржуазних революцій, можливі та ймовірні бувають сутички та боротьба за право на національну державу. Ми, пролетарі, наперед оголошуємо себе за супротивників великоруським привілеям, і в цьому напрямку провадимо всю свою пропаганду та агітацію.

Ганяючись за „практицизмом“, Роза Люксембург прогавила головне практичне завдання і великоруського і інонаціонального пролетаріату: завдання повсякденної агітації та пропаганди проти всяких державно-національних привілеїв, за право, однакове право для всіх націй на свою національну державу; таке завдання єсть наше головне (тепер) завдання в національній справі, бо тільки таким способом ми боронимо інтереси демократії та рівноправного союзу всіх пролетарів геть усяких націй.

Нехай ця пропаганда „непрактична“ і з погляду великорусів-гнобителів, і з погляду буржуазії пригноблених націй (і ті і ті вимагають певного так або ні, винуватячи с.-д. за „невиразність“). На ділі саме оця пропаганда, і тільки вона, забезпечує справді демократичне та справді соціалістичне виховання мас: Тільки така пропаганда гарантує і найбільші шанси національного миру в Росії, якщо вона залишиться строкатою національною державою, і найспокійніший (і найбільш нешкідливий для пролетарської класової боротьби) поділ на різні національні держави, якщо стане питання про такий поділ.

5. Постанова лондонського міжнародного конгресу 1896 р.

Відомо, що К. Маркс та Фр. Енгельс уважали, що вся західно-європейська демократія, а тим паче соціал-демократія, безумовно повинні активно підтримувати вимогу незалежності Польщі. Для доби 40-х та 60-х років минулого століття, доби буржуазної революції в Австрії і Німеччині, доби „селянської реформи“ в Росії ця точка зору була цілком правильна і єдина послідовно-демократична та пролетарська точка зору. Поки народні маси в Росії та в більшій частині слов'янських країн спали ще нерозбудним сном, поки в цих країнах не було самостійних, масових, демократичних рухів, — шляхетський визвольний рух у Польщі набував велетенського,

першорядного значіння з точки зору демократії не тільки всеросійської, не тільки всеслов'янської, але й усеевропейської¹⁾.

Та коли ця Марксова точка зору була цілком правильна для другої третини або третьої чверти XIX віку, то вона перестала правильною бути на XX століття. Самостійні демократичні рухи, ба навіть самостійний пролетарський рух постав у більшій частині слов'янських країн і навіть в одній із найвідсталіших слов'янських країн, у Росії. Шляхетська Польща зникла, її місце заступила Польща капіталістична. За таких обставин Польща не могла не втратити своє виняткове революційне значіння.

Якщо ППС („польська соціалістична партія“, теперішні „фраки“) пробувала в 1896 році „закріпити“ Марксову точку зору з іншої доби, то це означало вже використання букви марксизму проти духу марксизму. Тому цілком мали рацію польські с.-д., коли виступили вони проти націоналістичних захоплень польської дрібної буржуазії, показали, що національне питання для польського робітництва має другорядне значіння, утворили вперше суто-пролетарську партію в Польщі та проголосили надзвичайної ваги принцип найтіснішого союзу між польським і російським робітником у їхній класовій боротьбі.

Проте, чи значило це, що Інтернаціонал на початку XX століття міг визнати, що для східної Європи й для Азії зайвий є принцип політичного самовизначення націй? Їхні права на відокремлення? Це було-б величезним абсурдом, котрий (теоретично) дорівнював-би визнанню того, що буржуазно-демократичне перетворення держав турецької, російської китайської завершилося, котрий (практично) дорівнював-би опортунізму щодо абсолютизму.

Ні. Для східної Європи та Азії, за доби, коли почалися буржуазно-демократичні революції, коли прокинулись та загострилися національні рухи, коли виникли самостійні пролетарські партії, — завдання цих партій у національній політиці має бути двобічне: визнати за всіма націями право на самовизначення, бо буржуазно-демократичне перетворення ще не завершилось, бо робітнича демократія послідовно, серйозно та щиро, не по-ліберальному, не по-кокошкинському обстає за рівноправність націй, — і найщільніший, нерозривний союз класової боротьби пролетарів усіх націй у даній державі, на всі та всякі перипетії його історії, за всіх та всяких перероблювань кордонів окремих держав з боку буржуазії.

Саме це двобічне завдання пролетаріату формулює резолюція Інтернаціоналу року 1896. Саме такою, в принципових своїх основах, є резолюція літосньої наради російських марксистів року 1913. Є люди, яким здається „суперечливим“, що ця резолюція в 4-му пункті, визнаючи право на самовизначення, на відокремлення, наче-б то „дає“ максимум націоналізму (справді-ж у визнанні права на самовизначення всіх націй є максимум демократизму і мінімум

¹⁾ Було-б вельми цікавою історичною роботою порівняти позицію польського шляхтича-повстанця 1863 го року, позицію всеросійського демократа-революціонера Чернишевського, що також (подібно до Маркса) умів оцінити значіння польського руху, — з позицією українського міщанина Драгоманова, котрий, виступавши багато пізніше, виявляв точку зору селянина, такого ще дикого, сонливого та до своєї купи гною прирослого, що через законну ненависть до польського пана він не мог зрозуміти значіння боротьби цих панів для всеросійської демократії (пор. „Історична Польща та великоруська демократія“ Драгоманова). Драгоманов цілком заслужив оті палкі поцілуки, що ними згодом винагороджав його п. П. Б. Струве, вже націонал-лібералом ставши.

націоналізму), а в пункті 5-му застерігає робітників проти націоналістичних лозунгів будлі-якої буржуазії і вимагає єдності та злиття робітників усіх націй в інтернаціонально-єдиних пролетарських організаціях. Але бачити тут „суперечність“ можуть тільки з мілким розумом люди, що неспроможні зрозуміти, напр., через що єдність та класова солідарність шведського й норвезького пролетаріату виграли, коли шведські робітники відборонили волю відокремлення Норвегії на самостійну державу.

6. Утопіст Карл Маркс та практична Роза Люксембург.

Оголошуючи за „утопію“ незалежність Польщі та повторюючи це аж до нудоти часто, Роза Люксембург іронічно каже: чому-б не поставити вимогу незалежності Ірландії?

Очевидячки, „практичній“ Розі Люксембург невідомо, як ставився К. Маркс до питання про незалежність Ірландії. На цьому варто зупинитися, щоб показати аналізу конкретної вимоги національної незалежності з справді марксівського, а не опортуністичного погляду¹⁾.

Маркс мав звичай своїм знайомим соціялістам, перевіряючи їхню свідомість та переконаність, „зуба мапати“ (як він висловлювався). Познайомившись із Лопатиним²⁾, Маркс пише Енгельсові 15-го липня 1870 року вельми похвальну свою думку про молодого російського соціяліста, але додає при тому:

„Слабкий пункт: Польща. Що-до цього пункту Лопатин говорить точнісінько так, як англієць — наприклад, англійський чартист³⁾ старої школи — про Ірландію“.

Соціяліста, що належить до нації-гнобительки, Маркс розпитує, як він ставиться до пригнобленої нації, і відразу виявляє хибу, що спільна всім соціялістам пануючих націй (англійської та російської): нерозуміння своїх соціялістичних повинностей що-до пригноблених націй, переживання забобонів, від „великодержавної“ буржуазії перейнятих.

Перше ніж переходити до позитивних заяв Марксових про Ірландію, треба застерегтися, що до національного питання взагалі Маркс та Енгельс ставились дуже критично, оцінюючи умовно-історичне його значіння. Так, Енгельс писав Марксові 23 травня 1851 р., що студювання історії приводить його до песимістичних висновків що-до Польщі, що значіння Польщі тільки тимчасове, тільки до аграрної революції в Росії. Роля поляків в історії — це „сміливі дуроці“. „І на хвилину не можна припустити, що Польща, навіть тільки проти Росії, з успіхом репрезентує прогрес або має яке-небудь історичне значіння“. В Росії більше елементів цивілізації, освіти, індустрії, буржуазії, ніж у „шляхетсько-сонливій Польщі“. „Що варті Варшава та Краків проти Петербурга, Москви, Одеси!“ Енгельс не вірить в успіх повстань польських шляхтичів.

¹⁾ Всі дальші питання взято з чотирьохтомового видання листування Маркса з Енгельсом. Berlin. 1913. (Прим. ред.).

²⁾ Видатний російський революціонер-народник; К. Маркс, особисто з ним знайомий, ставився до нього з симпатією. (Прим. ред.).

³⁾ Чартизм — це революційний рух в Англії в першій половині XIX ст., скерований на здобуття пролетаріатові політичних прав. (Прим. ред.).

Але всі ці думки, що в них такого багато геніяльно-прозрілого, ані трохи не завадили Енгельсові й Марксові, через 12 років, коли Росія все ще спала, а Польща кипіла, поставитися до польського руху з найглибшим та найгарячішим спочуттям.

Але вернімося до питання про Ірландію.

10-го грудня 1869 р. пише Маркс, що його доповідь у Раді Інтернаціоналу з приводу ірландського питання буде збудована ось як:

„... Цілком незалежно від усякої „інтернаціональної“ та „гуманітарної“ фрази про „справедливість до Ірландії“ — бо це само собою розуміється в Раді Інтернаціоналу — безпосередній абсолютний інтерес англійського робітництва вимагає, щоб розірвано теперішній його зв'язок із Ірландією. Таке мов найглибше переконання; ґрунтується воно на причинах, що їх я почасти не можу розкрити самим англійським робітникам. Я довго думав, що ірландський режим можна повалити через піднесення англійської робітничої класи. Я завжди боронив цей погляд у „Нью-Йоркській Трибуні“ (американська газета, де Маркс довго був за співробітника). Глибше вивчення питання переконало мене в протилежному. Англійське робітництво нічого не вдіє, поки не здихається Ірландія... Англійська реакція в Англії корениться в поневоленні Ірландії“. (Курсив Марксов).

Тепер читачам цілком повинна бути ясна політика Марксова в ірландському питанні.

„Утопіст“ Маркс такий „непрактичний“, що стоїть за відокремлення Ірландії, яке виявилось і через півстоліття неадійсненним.

Що-ж спричинилося до цієї політики Марксової та чи не була вона помилкою?

Спочатку гадав Маркс, що визволить Ірландію не національний рух пригнобленої нації, а робітничий рух усередині нації-гнобительки. Маркс не робить жадного абсолюту з національних рухів, знаючи, що цілком повизволяти всі національності могтиму тільки робітничої класи перемога. Заздалегідь зважити всі можливі відношення між буржуазними визвольними рухами пригноблених націй та пролетарським визвольним рухом всередині нації-гнобительки (якраз це та проблема, що так ускладняє національне питання в сучасній Росії) — це річ неможлива.

Аж ось обставини так склались, що англійська робітничка класа на досить довгий час потрапила під вплив лібералів, зробилася їхнім хвостом, ліберальною робітничою політикою собі голову ставши. Буржуазний визвольний рух Ірландії підсилювався й набрав революційних форм. Маркс переглядає свій погляд і виправляє його. „Нещастя для народу, коли він іншого народа поневолив“. Не визволитися робітничій класі в Англії доти, доки не визволиться Ірландія з-під англійського ярма. Реакцію в Англії зміцнює й підживлює поневолення Ірландії (так само як у Росії реакцію підживлює поневолення низки націй!).

І Маркс, проводячи в Інтернаціоналі резолюцію симпатій до „ірландської нації“, до „ірландського народу“, проповідує відокремлення Ірландії від Англії, „хоч-би навіть після відокремлення дійшлося й до федерації“.

Які теоретичні засновки цього висновку Марксового? В Англії взагалі давно докінчилася буржуазна революція. Але в Ірландії вона не докінчилася; докінчують її тільки тепер, через півстоліття, англійських лібералів реформи.

Якби капіталізм в Англії повалився так швидко, як цього сподівався Маркс спочатку, то-б у Ірландії не було-б місця для буржуазно-демократичного, загально-національного руху. Та коли вже він постав, то Маркс радить англійським робітникам його підтримати, дати йому революційний поштовх, допровадити його до кінця в інтересах своєї-ж таки волі.

Економічні звязки Ірландії з Англією за 60-х років минулого століття були, звісно, ще тісніші, ніж звязки Росії з Польщею, Україною, то-що. Впадали на очі „непрактичність“ та „нездійсненність“ відокремлення Ірландії (хоч-би вже через географічні умови та через неосяжну колоніальну могутність Англії). Бувши принциповим ворогом федералізму, Маркс припускає в цьому випадкові і федерацію,¹⁾ а би тільки визволення Ірландії сталося не реформістським шляхом, а революційним, у наслідок руху народніх мас у Ірландії, що його підтримало-б англійське робітництво. Не можна ані трохи сумніватися, що тільки таке розв'язання історичного завдання найбільше-б сприяло інтересам пролетаріату та швидкому громадському розвитку.

Сталося инакше. І ірландський народ і англійський пролетаріат виявилися кволими. Тільки тепер мізерними угодами англійських лібералів з ірландською буржуазією розв'язується (приклад Олстера показує, як тяжко) ірландське питання через земельну реформу (з викупом) та через автономію (поки-що її не запроваджено). То що-ж? Чи впливає з цього, що Маркс і Енгельс були „утопісти“, що вони „нездійсненні“ ставили національні вимоги, що вони підпадали під вплив ірландських націоналістів — дрібних буржуа (дрібно-буржуазний характер руху „феніів“ є безперечний) і т. инше?

Ні. Маркс та Енгельс і в ірландському питанні провадили послідовно-пролетарську політику, що справді виховувала маси в дусі демократизму й соціалізму. Тільки ця політика спроможна була забезпечити і Ірландію і Англію од відсунення на півстоліття конче потрібних реформ та од скалічення їх з боку лібералів на догоду реакції.

Марксова та Енгельсова політика в ірландському питанні дала величній зразок, котрий і досі величезне має практичне значіння, — зразок того, як повинен ставитись пролетаріат націй-гнобительбок до національних рухів; вона застерегла проти тієї „хлопської сквалливості“, з якою міщани всіх країн, кольорів та мов поспішають за „утопічну“ визнати зміну кордонів держав, що їх створено насильством та привілеями поміщиків та буржуазії однієї нації.

Якби ірландський та англійський пролетаріат та й не прийняли політики Марксової, не поставили-б своїм лозунгом відокремлення Ірландії, то це було-б найгіршим опортунізмом, із їхнього боку, це було-б забуттям завдань демократа й соціаліста, це було-б поступкою англійській реакції та буржуазії.

¹⁾ Між иншим, нетрудно бачити, через що під правом „самовизначення“ нації не можна, з с.-д. точки зору, розуміти ні федерації, ні автономії (хоч, абстрактно кажучи, і те і друге підходить під „самовизначення“). Право на федерацію це взагалі безглузда, бо федерація — то єсть обоюдна умова. Ставити в свою програму оборону федералізму взагалі марксиста аніж не можуть, про це годі й балакати. А що до автономії, то марксиста боронять не „право на автономію“, а саму автономію, яко загальний універсальний принцип демократичної держави зі строкатим національним складом, з гострою різницею географічних та инш. умов. Тому визнавати „право нації на автономію“ було-б таким самим безглуздом, як і визнавати „право нації на федерацію“.

7. Закінчення.

Зробимо підсумки.

З точки зору теорії марксизму взагалі, питання про право на самовизначення не являє собою труднощів. Серйозно не може бути мови ні про заперечення лондонської постанови 1896 року, ні про те, що під самовизначенням розуміється тільки право на відокремлення, ні про те, що утворення самостійних національних держав є тенденцією всіх буржуазно-демократичних переворотів.

Труднощі утворює до певної міри те, що в Росії бореться й мусять боротися поруч і пролетаріят пригноблених націй і пролетаріят нації-гнобительки. Відборонити єдність класової боротьби пролетаріату за соціалізм, дати одсіч усім буржуазним та чорносотенним упливам націоналізму — ось у чому завдання. Серед пригноблених націй виділення пролетаріату в самостійну партію призводить иноді до такої запеклої боротьби з націоналізмом даної нації, що перспектива перекручується та забувається націоналізм нації-гнобительки.

Проте, таке перекручення перспективи можливе тільки ненадовго. Досвід спільної боротьби пролетарів різних націй надто яскраво показує, що ми ставити політичні питання повинні не з „краківської“, а загальноросійської точки зору. А в загальноросійській політиці панують Пуришкевичі та Кокоскіни. Їхні ідеї панують, їхнє цкування чужородців за „сепаратизм“, за думки про відокремлення проповідують і провадять у Думі, по школах, церквах, казармах, у сотнях і тисячах газет. Ось ця, великоросійська, отрута націоналізму отрокує всю загально-російську політичну атмосферу. Нещастя народу, що інші народи поневолює, зміцняє реакцію по всій Росії. Спогади про 1849 та 1863 роки становлять живу політичну традицію, котра на довгі ще десятиліття загрожує гальмувати всякий демократичний та особливо соціал-демократичний рух, — якщо не зірвуться бурі дуже великого масштабу.

Не може бути сумніву, що хоч-би якою природньою не здавалася часом точка зору деякого з-поміж марксистів із пригноблених націй, котрих „нещастя“ полягає иноді в тому, що маси людности засліплюються ідеєю „свого“ національного визволення, — а проте-ж на ділі, як до об'єктивного відношення між класовими силами в Росії, відмовляться від оборони права на самовизначення — це єсть те саме, що й найгірший опортунізм, це єсть те саме, що й зараження пролетаріату ідеями Кокоскіних. А ці ідеї, по суті, то єсть ідеї та політика Пуришкевичів.

Тим-то, якщо точку зору Розі Люксембург й можна було ще виправдувати спочатку, яко специфічну польську, „краківську“ вузькість ¹⁾, — то тепер, коли всюди зміцнився націоналізм і насамперед націоналізм урядовий, великоруський, коли він правує політикою, — такої вузькості вибачити не можна. На ділі за неї чіпляються опортуністи всіх націй, котрі цураються ідеї „бур“ та „скоків“, котрі вважають буржуазно-демократичний переворот за вже скінчений, котрі тягнуться за лібералізмом Кокоскіних.

¹⁾ Нетрудно зрозуміти, що коли марксиста цілої Росії і насамперед великоруси визнають право націй на відокремлення, то це ані трохи не виключає агітації марксистів проти відокремлення тієї чи тієї пригнобленої нації, так само, як визнання права на розлуку не виключає в тому чи іншому випадкові агітації проти розлуки. Тому ми думаємо, що неминучо зростатиме число польських марксистів, котрі сміятимуться з „суперечности“, що не існує, яку „підігрують“ тепер Семковський та Троцький.

Великоруський націоналізм, так само як і всякий націоналізм, переживе різні фази, залежно від того, які класи перед ведуть у буржуазній країні. Перед 1905 роком ми знали майже тільки націонал-реакціонерів. Після революції народилися в нас націонал-ліберали.

На цій позиції стоять у нас фактично і октябристи, і кадети (Кокошкин), себ-то вся сучасна буржуазія.

А далі неминучо народяться великоруські націонал-демократи. Один із засновників „народньо-соціалістичної“ партії п. Пешехонов вже висловив цю точку зору, як закликав (у серпневій книжці „Русского Богатства“ за 1906 рік) бути обережними що-до націоналістичних забобонів мужика. Хоч як-би клепали на нас, більшовиків, буцім ми „ідеалізуємо“ мужика, проте ми завсіди гостро відрізняли й відрізнятимем мужицький розум від мужицького забобону, мужицький демократизм проти Пуришкевича та мужицьке змагання помиритися з попом та поміщиком.

З націоналізмом великоруського селянства мусить пролетарська демократія рахуватися (не в розумінні поступок, а в розумінні боротьби) уже тепер, та й буде рахуватись мабуть довгенько. Пробуд націоналізму в пригнічених націях, що так сильно дався в знаки після 1905 року (нагадаймо хоч-би групу „автономістів-федералістів“¹⁾ в 1-й Думі, зростання українського руху, руху мусульманського й т. д.) — неминучо підсилить націоналізм великоруської дрібної буржуазії по містах та селах. Чим повільніше піде демократичне перетворення в Росії, тим упертіше, грубіше, й лютіше буде національне цькування та гризня буржуазії різних націй. Ще й до того особлива реакційність російських Пуришкевичів спорождатиме (та й підсилюватиме) „сепаратистські“ прагнення серед тих чи тих пригноблених націй, що іноді далеко більше волі мають у сусідніх державах.

Таке становище ставить російському пролетаріатові дwoяке, або, правдивіш, двобічне завдання: боротися з усяким націоналізмом і насамперед із націоналізмом великоруським; визнавати не тільки повну рівноправність для всіх націй узагалі, а й рівноправність що-до державного будівництва, себ-то право націй на самовизначення, на відокремлення; а поруч цього, і саме в інтересах успішної боротьби геть з усяким націоналізмом усіх націй, обстоювати єдність пролетарської боротьби та пролетарських організацій, обстоювати як-найщільніше злиття їх в інтернаціональний загаль, — всупереч буржуазним прагненням до національної окремішності.

Цілковита рівноправність націй; право самовизначення націй; злиття робітників усіх націй — цієї національної програми вчить робітників марксизм, учить досвід цілого світу ще й досвід Росії.

¹⁾ Група автономістів-федералістів у 1-й Думі складалася з членів усіх партій, окрім с.-д., і вимагала автономного ладу в Росії.

СОЦІЯЛІСТИЧНА РЕВОЛЮЦІЯ І ПРАВО НАЦІЙ НА САМОВИЗНАЧЕННЯ.

(Тези).

1. Імперіалізм, соціалізм та визволення пригноблених націй.

Імперіалізм є найвища стадія розвитку капіталізму. У передових країнах капітал переріс рамці національних держав, поставив монополію на місце конкуренції, створивши усі об'єктивні передумови, щоб здійснити соціалізм. Через те на порядку денному в Зах. Європі та С. Штатах стоїть революційна боротьба пролетаріату за повалення капіталістичних урядів, за експропріацію буржуазії. Імперіалізм штовхав маси до такої боротьби, у величезних розмірах загострюючи класові суперечності, погіршуючи становище мас із економічного боку — трести, дорожнеча — і з політичного: зростання мілітаризму, почастішення воєн, підсилення реакції, зміцнення й поширення національного гніту та колоніального грабіжу. Переможний соціалізм необхідно мусить здійснити повну демократію, отже не тільки перевести повну рівноправність націй, але й здійснити право на самовизначення пригноблених націй, себ-то право на вільне політичне відокремлення. Соціалістичні партії, що не доведуть усією своєю діяльністю і тепер, і в революцію, і після її перемоги, що вони визволять пригноблені нації і збудують стосунки з ними на основі вільного союзу — а вільний союз це є брехлива фраза, як немає волі відокремлюватись, — такі партії вчинили-б зраду щодо соціалізму.

Звісно, демократія також є форма держави, що мусить зникнути, коли зникне держава, але це буде тільки тоді, як ми від соціалізму, що остаточно переможе й зміцниться, перейдемо до повного комунізму.

2. Соціалістична революція і боротьба за демократію.

Соціалістична революція, — це не один акт, не один бій на одному фронті, це — ціла доба загострених класових конфліктів, довга низка боїв на всіх фронтах, себ-то в усіх питаннях економіки й політики, — боїв, що можуть завершитися тільки експропріацією буржуазії. Було-б основною помилкою гадати, що боротьба за демократію спроможна відвернути пролетаріат від соціалістичної революції, або заслонити, затінити її, і т. и. Навпаки, так само, як не може бути переможного соціалізму, котрий-би не здійснював демократії, так не може підготуватися до перемоги над буржуазією пролетаріат, котрий не провадить усебічної, послідовної та революційної боротьби за демократію.

Не меншою помилкою було-б викидати один із пунктів демократичної програми, напр., про самовизначення націй, на тій підставі, що він буцім-то „нездійснений“ або „ілюзорний“ за імперіалізмом. Коли запевняють, що право націй на самовизначення нездійсненне в межах капіталізму, то це можна розуміти або в абсолютному, економічному розумінні, або в умовному, політичному.

У першому разі таке твердження в основі помилкове теоретично. По-перше, в такому розумінні нездійсненні, за капіталізмом, напр., робітничі гроші або знищення криз і т. и. Цілком неправдиво, що так само нездійсненне самовизначення націй. По-друге, досить одного навіть прикладу відокремлення Норвегії від Швеції 1905 р.,

щоб збити „нездійсненність“ у цьому розумінні. По-третє, було-б смішно заперечувати, що трошки відмінивши політичні і стратегічні взаємини, напр., у Німеччині й Англії, сьогодні чи завтра цілком було-б „здійсненням“ утворення нових держав — польської, індійської, то-що. По-четверте, фінансовий капітал у своїх змаганнях до експансії „вільно“ купить та підкупить найвільнішого демократичного й республіканського уряду та виборних урядовців будлі-якої, хоч-би й „незалежної“ країни. Панування фінансового капіталу, яко капіталу взагалі, не спроможні відсунути ніякі реформи в царині політичної демократії; а самовизначення цілком і виключно стосується до цієї царини. Але це панування фінансового капіталу ані трохи не збавляє значіння політичної демократії, як вільнішої, ширшої та яснішої форми класового гніту та класової боротьби. Через те всі міркування про „нездійсненність“, в економічному розумінні, однієї з вимог політичної демократії за капіталізму сходять на теоретично несправдливє визначення загальних та основних стосунків капіталізму й політичної демократії взагалі.

У другому випадку це твердження неповне й неточне. Бо-ж не саме тільки право націй на самовизначення, ба й усі основні вимоги політичної демократії є „здійсненні“ за імперіялізму неповно, у покаліченому вигляді та як рідкий виняток (напр., відокремлення в 1905 р. Норвегії від Швеції). Вимога про негайне визволення колоній, що її всі революційні с.-д.—ти висунули, є також „нездійсненна“ за капіталізму без низки революцій. Але з цього зовсім не виходить, щоб с.-д. відмовлялись від негайної та найзавзятішої боротьби за всі ці вимоги, — така відмова була-б тільки на користь буржуазії та реакції, — а якраз навпаки, з цього виходить, що конче треба формулювати й запроваджувати в життя всі ці вимоги, і то не по-реформістському, а по-революційному; не обмежуючись рамцями буржуазної легальности, а ламаючи їх; не завдовольняючись із парламентських виступів та словесних протестів, а втягаючи в активну дію маси, поширюючи й розпалюючи боротьбу за всяку основну демократичну вимогу аж до прямого натиску пролетаріату на буржуазію, себто аж до соціалістичної революції, що буржуазію експропріює. Соціалістична революція спалахнути може не тільки через великий страйк або величезну демонстрацію або голодний бунт або військове повстання або колоніальний бунт, але й через першу-ліпшу політичну кризу на ваір справи Драйфуса, або Цабернського інциденту або в звязку з референдумом у справі відокремлення пригніченої нації, то-що.

Збільшення національного гніту за імперіялізму зумовлює для с.-д. не відмову від утопічної, як каже буржуазія, боротьби за волю націй відокремлюватись, а навпаки, як-найбільше використання конфліктів, що і на цьому ґрунті виникають, як приводів до масової дії та до революційних виступів проти буржуазії.

3. Значіння права на самовизначення і його стосунок до федерації.

Право на самовизначення націй означає виключно право на незалежність у політичному розумінні, на вільне політичне відокремлення від нації-гнобительки. Конкретно, ця вимога політичної демократії означає цілковиту волю агітувати за відокремлення та волю розв'язати питання про відокремлення через референдум тієї

нації, що відокремлюється. Отже ця вимога зовсім не є те саме, що вимога відокремлюватись, дробитись, утворювати дрібні держави. Вона означає тільки послідовне виявлення боротьби проти всякого національного гніту. Чим ближче демократичний лад у державі до повної волі відокремлення, тим рідші та кволіші будуть на практиці змагання відокремитись, бо вигоди від великих держав єсть безперечні—і з погляду економічного прогресу, і з погляду інтересів маси, а до того-ж ці вигоди, разом із зростанням капіталізму, чимраз більше зростають. Визнати самовизначення—це не те саме, що визнати федерацію, як принцип. Можна бути заваятим супротивником цього принципу та прихильником демократичного централізму, проте перевагу перед національною нерівноправністю віддавати федерації, як єдиному шляхові до повного демократичного централізму. Саме з цієї точки зору Маркс, будши централістом, за краще вважав навіть федерацію Ірландії з Англією, ніж силувану підлеглість Ірландії англійцям.

Мета соціалізму є не тільки знищити роздробленість людства на дрібні держави та всяку окремішність націй, не тільки зближення націй, але злиття їх. І саме на те, щоб цієї мети досягти, ми повинні ясувати масам реакційність ідей Ренера та О. Бауера ¹⁾ про так звану „культурно-національну автономію“, а з другого боку, мусимо вимагати визволення пригноблених націй не в загальних розпливчастих фразах, не в беззмістовних декламаціях, не у формі „відкладання“ питання аж до соціалізму, а в ясно й точно сформульованій політичній програмі, що-б спеціально брала під увагу лицемірство й боягузтво соціалістів у націях-гнобительках. Так само, як людство може прийти до знищення клас тільки через перехідний період диктатури пригнобленої класи, так і до неминучого злиття націй може прийти людство тільки через перехідний період цілковитого визволення всіх пригноблених націй, себ-то їхньої волі відокремитись.

4. Пролетарсько-революційне поставлення питання про самовизначення націй.

Не саму тільки вимогу самовизначення націй, а й усі пункти нашої демократичної програми-мінімум висунула дрібна буржуазія передніше, ще в XVII та XVIII вв. І дрібна буржуазія утопічно ставить усі ці пункти, ще й досі не бачачи класової боротьби та її збільшення за демократії, віруючи в „мирний“ капіталізм. Саме такою і є оця утопія мирного союзу рівноправних націй за імперіалізму,—утопія, що обдурює народ і що її боронять кавцькіянці. Супроти цієї міщанської, опортуністичної утопії програма с.-д. мусила висовувати, як головний, найважливіший та неминучий за імперіалізму, поділ націй на гнобительок і на пригноблених.

Пролетаріят націй-гнобительок не може обмежитися загальними, шаблонними фразами, що їх повторює перший-ліпший пацифістський буржуа, фразами проти анексії та за рівноправність націй узагалі. Пролетаріят не може замовчувати особливо „прикрого“ для імперіалістичної буржуазії питання про кордони тієї держави, що на національному гніті заснована. Пролетаріят не може

¹⁾ Австрійські соціал-демократи, що висунули ідею культурно-національної автономії. (Прим. ред.).

не боротися проти того, що пригноблені нації силоміць задержуються в межах якоїсь держави, а це й значить боротися за право на самовизначення. Пролетаріят повинен вимагати волі політичного відокремлення тих колоній і націй, що їх гнобить „його“ нація. Инакше бо інтернаціоналізм пролетаріату залишиться порожнім і словесним; ні довір'я, ні класова солідарність між робітниками пригнобленої нації і нації-гнобительки не можливі; невикритим залишається лицемірство реформістських і кавцькіянських оборонців самовизначення, що мовчать про ті нації, котрих пригноблює „їхня власна“ нація та силоміць держить у „їхній власній“ державі.

З другого боку, соціалісти пригноблюваних націй особливо повинні обстоювати та провадити в життя цілковиту та безумовну, а разом і організаційну єдність робітництва пригнобленої нації з робітництвом нації-гнобительки. Без цього не можна відборонити самостійну політику пролетаріату та його класову солідарність із пролетаріатом інших країн при всіх та всяких каверзах, зрадах та шахрайствах буржуазії. Бо буржуазія пригноблених націй лозунги національного визволення завжди обертає на обдур робітників: у внутрішній політиці вона використовує ці лозунги на реакційні порозуміння з буржуазією пануючих націй (напр., поляки в Австрії і в Росії, що складають угоди з реакцією, щоб гнобити євреїв та українців); у закордонній політиці вони пробують скласти угоду з якою-небудь із тих імперіялістських держав, що змагаються між собою за здійснення своїх грабіжницьких цілів (політика дрібних держав на Балканах, то-що).

Та обставина, що боротьбу за національну волю проти однієї імперіялістичної держави, за певних умов, може використати якась інша „велика“ держава в її однаково імперіялістичних цілях, — так само не може примусити соціал-демократію зректися визнавати право нації на самовизначення, як не може примусити соціал-демократів зректися їхнього республіканізму ¹⁾ те, що буржуазія багато разів використовувала республіканські лозунги для політичного обдуру й фінансового грабунку, напр., у романських краях.

5. Марксизм і прудонізм у національному питанні.

Противно до дрібно-буржуазних демократів, Маркс бачив геть в усіх демократичних вимогах не абсолют, а історичне виявлення боротьби народніх мас, що ними керувала буржуазія, проти феодалізму. Жадної нема з цих вимог такої, котра-б за певних умов не могла-б правити і не правила-б за знаряддя обдуру робітників з боку буржуазії. Виділяти як до цього одну з вимог політичної демократії, а саме самовизначення націй, і протиставляти її решті, — це було-б у самій основі неправильно теоретично. На практиці пролетаріят може збе-

¹⁾ Нема чого й казати, що було-б зовсім смішно відкидати право на самовизначення через те, що з нього буцім-то випливає „оборона батьківщини“. З таким самим правом — себ-то так само несерйозно, покликаються соціал-шовіністи в 1914—1916 рр. і на кожную-всіаку вимогу демократії (напр., на її республіканізм) і на кожне-всіаке формулювання боротьби проти національного гніту, намагаючись виправдати „оборону батьківщини“. Визнання оборони батьківщини у війнах хоч-би за великої французької революції, або у війнах Гарібальді в Європі, а також заперечення оборони батьківщини за імперіялістичної війни 1914—1916 рр. виводить марксизм із аналізу конкретно-історичних особливостей кожної окремої війни, а жадним побитом не з якого-небудь „загального принципу“, не з якого-небудь окремого пункту програми.

регти свою самостійність тільки тоді, як свою боротьбу за всі демократичні вимоги, не вилучаючи й республіки, він підпорядкуватиме своїй революційній боротьбі за повалення буржуазії.

З другого боку, противно до прудоністів, що „в ім'я соціальної революції“ „відкидали“ національне питання, Маркс, найбільше маючи на увазі інтереси класової боротьби пролетаріату в передових краях, на перше місце висовував основний принцип інтернаціоналізму й соціалізму: не може бути вільним той народ, що інші народи гнобять. Саме з точки зору інтересів революційного руху німецьких робітників вимагав Маркс р. 1848, щоб переможна німецька демократія проголосила та здійснила волю народів, котрих німці пригнічували. З точки зору революційної боротьби англійських робітників вимагав Маркс р. 1869, щоб Ірландію відокремлено від Англії, при чому він додавав: „хоч-би після відокремлення й дійшлося до федерації“. Тільки висувачи таку вимогу, Маркс справді виховував англійських робітників в інтернаціональному дусі. Тільки так він мав змогу протиставити революційне розв'язання цього історичного завдання опортуністам та буржуазному реформізові, що й досі, через шість століть, не здійснив ірландської „реформи“. Тільки так міг Маркс, противно до апологетів капіталу, що кричать про утопічність і нездійсненність волі дрібних націй відокремлюватись та про поступовість не тільки економічної, ба й політичної концентрації, — тільки так він міг обороняти поступовість цієї концентрації не по-імперіялістичному, обороняти зближення націй на базі не насильства, а вільного союзу пролетарів усіх країн. Тільки так міг Маркс протиставити революційну дію мас і в царині розв'язання національних питань — словесному й часто лицемірному визнанню рівноправності та самовизначення націй. Імперіялістична війна 1914—1919 рр. і викриті від неї Авгізві стайні лицемірства опортуністів і кавцькіянців наочно ствердили правильність цієї політики Марксової, що стати повинна за взірць для всіх передових країн, бо тепер кожна з них чужі нації гнобять.

6. Три типи країн з погляду самовизначення націй.

Треба розрізнати три головних типи країн з цього погляду:

По-перше, це передові капіталістичні краї Західньої Європи та С. Штати. Буржуазно-прогресивні національні рухи тут давно скінчились. Кожна з цих „великих“ націй гнітить чужі нації в колоніях і всередині країни. Завдання пролетаріату пануючих націй тут саме такі, які були його завдання в Англії в XIX стол. що-до Ірландії ¹⁾.

По-друге, схід Європи: Австрія, Балкани і надто Росія. Тут саме XX вік особливо розвинув буржуазно-демократичні національні рухи

¹⁾ По деяких дрібних державах, що лишилися осторонь війни 1914—1916 рр., напр. у Голандії, Швейцарії, там буржуазія чини-дуж використовує лозунг „самовизначення націй“, щоб виправдати участь у імперіялістичній війні. Це одні з мотивів, що підштовхує с.-д. таких країв заперечувати самовизначення. Правильну пролетарську політику, а саме: заперечення „оборони батьківщини“ в імперіялістичній війні, обстоюють неправильними доводами. В теорії виходить перекручування марксизму, а на практиці — своєрідна дрібно-національна вузькість, забування про сотні мільйонів людей тих націй, що їх поневолили нації „великодержавні“. Тов. Гортер у своїй чудесній брошурі „Імперіялізм, війна та соціал-демократія“ неправильно заперечує принцип самовизначення націй, але правильно його застосовує, коли вимагає не га йти „політичної та національної незалежності“ Голандської Індії, та викриває голандських опортуністів, що відмовляються таку вимогу висувувати й боротися за неї.

і загострив національну боротьбу. Завдання пролетаріату цих країв, як у справі довершення їх буржуазно-демократичного перетворення, так і в справі допомоги соціалістичній революції інших країв—не можна виконати, не боронивши права націй на самовизначення. Надто трудне й надто важне тут завдання—зілляти класову боротьбу робітників націй-гнобительок і робітників націй пригноблених.

По-третє, напівколоніальні краї, як от Китай, Персія, Туреччина та всі колонії,—разом до 1000 мільйонів люду. Тут буржуазно-демократичні рухи почасти тільки-тільки починаються, почасти ще далеко не скінчилися. Соціалісти повинні не тільки вимагати безумовного, без викупу, ще й негайного визволення колоній,—а ця вимога в її політичному виявленні є не що інше, як саме визнання права на самовизначення; соціалісти повинні найбільш рішучим способом підтримувати найбільш революційні елементи буржуазно-демократичних національно-визвольних рухів у цих країнах і допомагати їх повстанню,—а при нагоді і їх революційній війні—проти імперіалістичних держав, що їх гноблять.

7. Соціал-шовінізм і самовизначення націй.

Імперіалістська доба та війна 1914—1916 рр. особливо висунула наперед завдання боротися проти шовінізму та націоналізму в передових країнах. Що-до питання про самовизначення націй єсть два головних відтінки серед соціал-шовіністів, себ-то, опортуністів і кавцькіянців, що прикрашають імперіалістську, реакційну війну, застосовуючи до неї поняття „оборони батьківщини“.

З одного боку, ми бачимо досить одвертих наймитів буржуазії, що обстоюють анексії в ім'я того, що імперіалізм та політична концентрація є поступові, і заперечують ніби-то утопічне, ілюзорне, дрібно-буржуазне і т. д. право на самовизначення. Сюди належать Кунов, Парвус та крайні опортуністи в Німеччині, частина фабіянців¹⁾ та тред-юніоністських проводирів у Англії, опортуністи в Росії: Семковський, Лібман, Юркевич та інші.

З другого боку, бачимо кавцькіянців, що до них належить також Вандервельде, Рендель і багато пацифістів англійських французьких та інших. Вони обстають за єдність із першими і на практиці цілком збігаються з ними, боронячи право на самовизначення чисто словесно й лицемірно: вимогу волі політичного відокремлення вважають вони за „надмірну“, вони не обстоюють потреби на революційну тактику соціалістів саме тих націй, що пригноблюють, а навпаки, задушковують їхні революційні повинності, виправдують їхній опортунізм, полегшують їм народ обманювати, обминають якраз питання про кордони державні, силоміць задержують у своєму складі неповноправні нації, то-що.

І ці й ті однаково опортуністи, що проститують марксизм, утративши всяку здібність зрозуміти теоретичне значіння та практичну насущність Марксової тактики, яку він з'ясував на прикладі Ірландії.

Що-ж стосується зокрема до анексій, то питання про них стало особливо актуальним, у звязку з війною. Але що таке анексія? Легко переконатися, що протест проти анексій або сходиться на ви-

¹⁾ Дрібно-буржуазні соціалісти в Англії, прихильники шаблевого розвитку.
(Прим. ред.).

знання самовизначення націй, або базується на пацифістській фразі, котра status quo боронить і котра ворожа до всякого, навіть революційного, насильства. Така фраза в самій основі є фальшива та з марксизмом непримиренна.

8. Конкретні завдання пролетаріату на найближчий час.

Соціалістична революція може початися геть у найближчому часі. В такому разі перед пролетаріатом стане негайне завдання завоювати владу, експропріювати банки та здійснити інші диктаторські заходи. Буржуазія — а надто-ж інтелігенція типу фабіянців і кавцькіянців — постарається в такий момент роздробити й загальмувати революцію, накидаючи їй обмежені демократичні цілі. Якщо всі суто-демократичні вимоги можуть стати в певному розумінні за причину революції в той час, коли пролетарі ваялися вже штурмувати основи буржуазної влади, то необхідність оголосити і здійснити волю всіх пригноблених народів (себ-то їхнє право на самовизначення) буде так само насущна в соціалістичній революції, як насущна вона була для перемоги буржуазно-демократичної революції, напр. 1848 р. у Німеччині або 1905 року в Росії.

Проте, може бути, що мине 5, 10, а то й більше років, поки почнеться соціалістична революція. На черзі стоятиме революційне виховання мас в такому дусі, щоб зробити неможливою належність соціалістичних шовіністів і опортуністів до робітничої партії і їхню перемогу, подібну до перемоги в 1914—1916 рр. Соціалісти повинні будуть з'ясувати масам, що англійські соціалісти, котрі не вимагають волі відокремлення для колоній в Ірландії, німецькі, котрі не вимагають волі відокремлення для колоній, для ельзасців, данців, поляків, не поширюють безпосередньо революційної пропаганди та революційної масової дії і на ділянку боротьби проти національного гніту, не використовують таких інцидентів, як цабернський, на найширшу нелегальну пропаганду серед пролетаріату нації-гнобительки, на вуличні демонстрації та революційні масові виступи, — російські соціалісти, що не вимагають волі відокремлення для Фінляндії, Польщі, України й т. инш., й т. д., — що такі соціалісти поводяться як шовіністи, як підніжки імперіалістських монархій та імперіалістичної буржуазії, покривавлених та закаляних болотом.

9. Як ставляться до самовизначення Російська та Польська соціал-демократія і II Інтернаціонал.

Незгода між революційними с.-д. в Росії та польськими с.-д. що-до питання про самовизначення вийшли назверх іще року 1903, на з'їзді, котрий ухвалив програму Р.С.-Д. Роб. Партії і котрий, у супереч протестові делегації польських с.-д., залучив до цієї програми § 9, що визнає право націй на самовизначення. Відтоді польські с.-д. ні разу не повторювали від імени своєї партії пропозиції викинути з нашої програми § 9 або замінити його на якесь инше формулювання.

В Росії, де пригночені нації становлять не менш як 57% людности, більш як 100 мільйонів душ, — де ці нації живуть здебільшого по скраїщах, — де частина цих націй культурніша, ніж великоруси, — де політичний лад відзначається надто варварським та середньовіч-

ним характером, де ще не довершилася буржуазно-демократична революція, — в Росії визнання права на вільне відокремлення націй, од царату пригноблених, є безумовно обов'язкове для с.-д. в ім'я їхніх демократичних та соціалістичних завдань. Наша партія, відновлена в січні 1912 року, ухвалила р. 1913 резолюцію, що потверджує право на самовизначення й пояснює його саме в згаданому конкретному його значінні. Буяння великоруського шовінізму в 1914—1916 рр. так серед буржуазії, як і серед опортуністичних соціалістів (Рубанович¹), Плеханов, „Наше Дело“, то-що) ще більше спонукає нас наполягати на цій вимозі та визнавати, що той, хто цю вимогу заперечує, на практиці підтримує великоруський шовінізм і царат. Наша партія заявляє, що вона найбільш рішучим чином зрікається всякої відповідальности за такий виступ проти права самовизначення.

В найновішому формулюванні позиції польської соціал-демократії в національній справі (декларація польської соціал-демократії на Цимервальдській конференції) є такі думки:

Ця декларація таврує німецький та інші уряди, що вважають „польські області“ за запоруку у прийдешній грі компенсаціями, „рішаючи польський народ можливості самому свою долю визначити“. Польська соціал-демократія рішучо та вродисто протестує проти того, щоб „перекраювати й шматувати цілий край“. Вона гудить соціалістів, що покладали на Гогенцолернів „справу визволення пригноблених народів“... Вона висловлює переконання, що тільки тоді „розірвуться пута національного пригноблення і зникнуть всякі форми чужоземного панування, тільки тоді польському народові буде забезпечено можливість цілком вільно розвиватися, як рівноправному членові в союзі народів“, коли в цій, де далі ближчій, боротьбі за соціалізм візьме участь революційний міжнародний пролетаріат. Декларація визнає, що війна „для поляків“ є вподвійні братогубна⁴.

Від визнання права націй на самовизначення ці тези нічим по суті не відрізняються, хіба тим, що тут іще більше розпливчастости та невиразности в політичних формулюваннях, ніж у більшій частині програм і резолюцій II Інтернаціоналу. Всяка спроба висловити ці думки в докладних політичних формулюваннях і визначити, чи можна їх застосовувати до капіталістичного чи тільки до соціалістичного ладу, — ще більш наочно покаже помилковість заперечення самовизначення націй у польських с.-д.

До постанови лондонського міжнароднього соціалістичного конгресу 1896 року, котра визнає самовизначення націй, повинно додати, на підставі вище викладених тез, такі уваги: 1) за імперіялізму ця вимога єсть особливо насущна, 2) усі вимоги політичної демократії, а між ними й дана, єсть політично умовні й мають класовий зміст; 3) конче треба розрізнити конкретні завдання с.-д. націй-гнобительок і с.-д. націй пригноблених; 4) опортуністи й кавцькіянці визнають самовизначення непослідовно, чисто словесно, і через це їх визнання, як до свого політичного значіння, єсть лицемірне; 5) ті с.-д., особливо великодержавних націй (великоруси, англо-американці, німці, французи, італійці, японці, то-що), котрі не обстоюють волі відокремлення колоній та націй, від „їхніх“ націй гноблених, фактично сходяться з шовіністами; 6) боротьбу за цю вимогу, так само

¹) Рубанович—представник партії с.-р. у II Інтернаціоналі. (Прим. ред.).

як і всі основні вимоги політичної демократії, конче треба підпорядкувати безпосередній революційній масовій боротьбі за повалення буржуазних урядів та за здійснення соціалізму.

Переносити на Інтернаціонал точки зору декотрих дрібних націй і особливо польських с.-д., котрих їхня боротьба з польською буржуазією, що націоналістичними лозунгами дурить народ, допровадила до неправильного заперечування самовизначення, — переносити її на Інтернаціонал було-б теоретичною помилкою, заміною марксизму на прудонізм, а на практиці це значило-б мимоволі підтримувати пренебезпечний шовінізм та опортунізм великодержавних націй.

Пост-окрип тум. У „Neue Zeit“ із 3-го березня 1916 року, що допіру з'явився, Кавцький одверто простягає християнську руку примирення представникові найбруднішого німецького шовінізму Австерліцові, відкидаючи для Габзбурзької Австрії волю націй відокремлюватись, але визнаючи її для російської Польщі, щоб зробити льокайську послугу Гіндербургіві та Вільгельму II. Кращого самовикриття кавцькіянства трудно було-б і побажати.

Уперше надруковано в „Vorboten“, № 2, квітень 1916 р.; передруковано в „Збірнику Соціал-Демократа“, № 1, жовтень 1916 р., за підписом: „Редакція „С.-Д.-та“, центр. органу Р. С.-Д. Р. П.“

Із статті:

ПІДСУМКИ ДИСКУСІЇ ПРО САМОВИЗНАЧЕННЯ.

1. Соціалізм і самовизначення націй.

Ми стверджували, що було-б зрадою соціалізму зрікатися здійснити самовизначення націй за соціалізму. Нам одповідають: „права на самовизначення не можна застосувати до соціалістичного громадянства“. Розбіжність ґрунтовна. Де-ж її джерело?

„Ми знаємо, — одкажуть наші опоненти, — що соціалізм знищить усякий національний гніт, бо він знищує класові інтереси, що призводять до гніту“... До чого оці з давніх-давен відомі й безперечні міркування про економічні передумови знищення національного гніту, коли спір іде за одну з форм політичного гніту, а саме: за силомічне вдержання однієї нації в державних кордонах иншої нації? Адже-ж це просто спроба ухилитися від політичних питаннів! І дальші міркування ще більше переконують нас у такій оцінці: „Ми не маємо ніяких підстав припускати, що нація в соціалістичному громадянстві матиме характер господарсько-політичної одиниці. Певне, вона матиме тільки характер культурної та мовної одиниці, бо територіальний поділ соціалістичного культурного кола, оскільки такий поділ існуватиме, може статися тільки згідно з потребами виробництва, при чому розв'язувати питання про цей поділ, розуміється, повинні не окремі нації поодинці, маючи усю повноту власної влади (як цього вимагає право самовизначення), — а гуртом визначатимуть усі заінтересовані громадяни“...

Цей останній довід, про спільне визначення замість самовизначення, так подобається польським товаришам, що вони тричі його у своїх тезах повторюють! Проте, частість повторення не

перетворює цього „октябристського“ й реакційного доводу на соціал-демократичний. Всі бо реакціонери й буржуа надають право тим націям, що їх силоміць тримається в кордонах даної держави, „спільно визначати“ долю держави в загальному парламенті. Вільгельм II також надає бельгійцям право „спільно визначати“ в загальному німецькому парламенті долю німецької імперії.

Якраз те, що є спірного, саме те, що тільки й поставлене на дискусію, право відокремлення, — якраз це наші опоненти й силкуються обминути. Це було-б смішне, якби не було таке сумне!

У першій-таки тезі в нас зазначено, що визволення пригноблених націй передбачає в царині політичній двояке перетворення: 1) повну рівноправність націй, — за це суперечок немає, і це стосується тільки до того, що всередині держави діється; 2) волю політичного відокремлення; це стосується до визначення державних кордонів. Тільки це спірне. І якраз про це наші опоненти мовчать. Ні про державні кордони, ні навіть взагалі про державу вони думати не хочуть. Це якийсь „імперіялістичний економізм“, схожий на старий „економізм“ 1894—1902 рр., що міркував: капіталізм переміг, отже політичні питання ні до чого! Така аполітична теорія в основі ворожа марксизмові.

Маркс писав в критиці Готської програми ¹⁾: „Між капіталістичним і комуністичним суспільством лежить період революційного перетворення першого на друге. Йому відповідає і політичний перехідний період, коли державою не може бути ніщо інше, як тільки революційна диктатура пролетаріату“. Досі ця істина була безперечною для соціалістів, а в ній міститься визнання держави, аж доки соціалізм, перемігши, не перетвориться на повний комунізм. Відомий є Енгельсів вислів про відмирання держави. Ми навмисне підкреслили в першій-же тезі, що демократія є форма держави, котра також відіме, коли відіме держава. І доки наші опоненти не замінили марксизму на якусь нову „а-державну“ точку зору, всі міркування їхні — чистісінька помилка.

Замість говорити за державу (отже й за визначення її кордонів), вони говорять за „соціалістичне культурне коло“, себ-то навмисне вибирають вислова не визначеного, з того боку, що всі державні питання стирається! Виходить смішна тавтологія: звісно, коли немає держави, то немає й питання про її кордони. Тоді не потрібна й уся демократично-політична програма. Республіки також не буде, коли „відіме“ держава.

Німецький шовініст Ленч у статтях, зазначених у нас в тезі 5 (примітка), навів одну цікаву цитату з Енгельсового твору: „По і Райн“. Енгельс каже там, між іншим, що кордони „великих і життєздатних європейських націй“ в ході історичного розвитку, що поглинув низку дрібних і нежиттєздатних націй, визначалося більш-менш „мовою й симпатіями“ людности. Ці кордони Енгельс називає „природними“. Так стояла справа за доби прогресивного капіталізму в Європі, коло 1848—1871 рр. Тепер реакційний, імперіялістичний капіталізм що-раз частіше ламає ці демократично визначувані кордони. Всі ознаки промовляють за тим, що імперіялізм залишить у спадщину соціалізові, який іде на заміну йому, менш демократичні кордони й низку анексій в Європі та по інших країнах

¹⁾ Програма німецьк. соціаліст. партії, що її ухвалено в Готі р. 1875. Програма викликала критику від Маркса. (Прим. ред.).

світу. Що-ж? Переможний соціалізм, відновляючи й переводячи до кінця повну демократію по всій лінії, чи-ж зречеться він демократичного визначення кордонів держави? Чи-ж не схоче вважати на „симпатії“ людности? Досить поставити ці питання, щоб наочно побачити, як наші польські колеги скочуються від марксизму до „імперіалістичного економізму“.

Старі „економісти“, обертаючи марксизм на карикатуру, вчили робітництво, що для марксистів важне „тільки“ „економічне“. Нові „економісти“ думають чи то що демократична держава переможного соціалізму існуватиме без кордонів (щось ніби комплекс „відчуттів“ без матерії), чи то що кордони визначатиметься тільки за потребами виробництва. На ділі кордони ці визначатиметься демократично, себ-то згідно з волею й „симпатіями“ людности. Капіталізм силує ці симпатії й тим нових труднощів додає справі зближення націй. Соціалізм, організуючи виробництво без класового гніту, забезпечуючи добробут всім членам держави, дає цим повне привілля „симпатіям“ людности й саме через те полегшує й велетенськи прискорює зближення та злиття націй.

Щоб читач трохи спочив од тяжкого й незграбного „економізму“, наведемо міркування одного стороннього нашій суперечці соціалістичного письменника. Письменник цей — Отто Бауер, котрий також має свій „пунктик“, „культурно-національну автономію“, але котрий дуже правильно міркує про цілу низку найважливіших питань. Напр., в § 29 своєї книги „Національне питання й соціал-демократія“ він надзвичайно правдиво відзначив, як імперіалістичну політику прикривається національною ідеологією. В § 30: „Соціалізм і принцип національності“ він каже:

„Ніколи соціалістична громада не буде спроможна силоміць включати до свого складу цілі нації. Уявіть собі народні маси, що посідають усі блага національної культури, що беруть повну та активну участь в законодавстві і в правуванні, нарешті, що мають зброю, — чи можна було-б силоміць підбити такі нації пануванню чужого громадського організму? Всяка державна влада спирається на силу зброї. Теперішня народня армія, завдяки вмілому механізмові, ще й досі становить знаряддя в руках певної особи, фамілії, класи, так само, як лицарське й наймане військо давніх часів. А армія демократичної громади в соціалістичному суспільстві становить собою не що инше, як озброєний народ, бо вона складається з висококультурних людей, що без принуки працюють у громадських майстернях і беруть повну участь у всіх галузях державного життя. За таких умов зникає будлі-яка можливість чужонаціонального панування“.

Усе це правда. За капіталізму знищити національний (і політичний взагалі) гніт не можна. Для цього необхідно знищити класи, себ-то запровадити соціалізм. Але, базуючись на економіці, соціалізм зовсім не сходить увесь на неї. Щоб знищити національний гніт, потрібен фундамент — соціалістичне виробництво, але на цьому фундаменті конче потрібні ще демократична організація держави, демократична армія, то-що. Перебудувавши капіталізм на соціалізм, пролетаріят створює можливість цілком усунути національний гніт; ця можливість перетвориться на дійсність „тільки“ — „тільки“! — тоді, коли демократію буде цілком запроваджено в усіх галузях, аж до визначення державних кордонів згідно з „симпатіями“ людности, аж до повної волі відокремлення. На цій базі, своєю чергою, прак-

тично розвинеться те, що буде усунено найменші національні тертя, найменше національне недовір'я, прискориться зближення й злиття націй, що завершиться відмиранням держави. Ось теорія марксизму, що від неї наші польські товариші помилково відійшли.

2. Марксизм чи прудонізм.

Наше покликання на те, як Маркс ставився до відокремлення Ірландії, польські товариші відпирають, яко виняток, не манівцем, а прямо. У чому-ж полягає їхнє заперечення? Покликання на позицію Маркса рр. 1848—1871 не мають, на їхню думку, „аніякої вартости“. Цю надто сердиту й рішучу заяву мотивується тим, що Маркс „одночасно“ виступав проти змаганнів до незалежності „чехів, південних слов'ян, то-що“.

Це мотивування саме тому надто сердите, що воно надто неспроможне. В польських марксистів вийшло, що Маркс був просто плуганик, котрий „одночасно“ говорив протилежні речі! Це зовсім неправдиво, і це зовсім не марксизм. Якраз вимога „конкретної“ аналізи, що її польські товариші висувають для того, щоб її не застосовувати, змушує нас розглянути, чи не випливало часом неоднакове ставлення Маркса до різних конкретних національних рухів з одного соціалістичного світогляду.

Як відомо, Маркс стояв за незалежність Польщі, виходячи з інтересів європейської демократії в її боротьбі проти сили та впливу,—можна сказати: проти всесили й переважного реакційного впливу—царату. Правдивість цього погляду знайшла собі цілком наочне й фактичне потвердження р. 1849, коли російське кріпацьке військо задушило національно-визвольне та революційно-демократичне повстання в Угорщині. І з того часу аж до самої Марксової смерті, навіть пізніше, до 1890 року, коли загрожувала реакційна війна царату в союзі з Францією проти не імперіялістичної, а національної незалежної Німеччини, Енгельс найперше і найбільше стояв за боротьбу з царатом. Через це й тільки через це Маркс і Енгельс були проти національного руху чехів і південних слов'ян. Звичайна довідка про те, що писали р. 1848—1849 Маркс та Енгельс, покаже всякому, хто цікавиться марксизмом не для того тільки, щоб від його відмахуватися, що Маркс та Енгельс прямо й виразно протиставляли тоді „цілі реакційні народи“, що за „російські форпости“ в Європі правили, „революційним народам“, німцям, полякам, мадярам. Це факт. І цей факт було тоді безперечно правдиво вказано: р. 1848 революційні народи билися за волю, що головним ворогом їй був царат, а чехи і т. и. справді були реакційними народами, форпостами царату.

Що-ж каже нам цей конкретний приклад, котрий треба розглянути конкретно, коли хтіти вірним бути марксизмові? Тільки те, що 1) інтереси визволення деяких великих і найбільших народів Європи стоять вище над інтереси визвольного руху дрібних націй: 2) що вимогу демократії треба брати в загально-європейському—тепер треба сказати: світовому—масштабі, а не ізольовано.

Нічого більш. Ні на крихту не спростовується той елементарний соціалістичний принцип, що його забувають поляки, і що йому завсідни вірний був Маркс: не може бути вільним той народ, що інші народи гнітять. Коли конкретна ситуація, що перед нею стояв Маркс за доби переважного впливу царату в міжнародній політиці,

повториться, наприкл., в такій формі, що декілька народів розпочнуть соціалістичну революцію (як р. 1848 в Європі почали буржуазно-демократичну революцію), а інші народи правитимуть за головну підпору буржуазної реакції,—то ми також повинні бути за революційну війну з ними, за те, щоб „роздавити“ їх, за те, щоб зруйнувати всі їхні форпости, хоч-би які дрібно-національні рухи тут висовувало. Виходить, що зовсім не відкидати повинні ми приклади Марксової тактики, бо це значило-б на словах марксизм визнавати, а на ділі поривати з ним,—а з їх конкретної аналізи виводити неоціненну науку для прийдешнього. Окремі вимоги демократії, між ними й самовизначення, це не абсолют, а частинка загально-демократичного (тепер загально-соціалістичного) світового руху. Можливо, що в окремих конкретних випадках частинка суперечить загальному, тоді її треба відкинути. Можливо, що республіканський рух в одній якійсь країні є тільки знаряддя клерикальної або фінансово-монархічної інтриги інших країн,—тоді ми повинні не підтримувати цей даний конкретний рух, але смішно було-б на цій підставі викидати з програми міжнародньої с.-д. лозунг республіки.

Як саме змінилася конкретна ситуація з 1848—1871 до 1898—1917рр. (беру найбільші віхи імперіялізму, як періоду: від еспансько-американської імперіялістичної війни до європейської імперіялістичної війни)? Царат запевне й безперечно перестав бути головною підпорою реакції, по-перше, через підпертя його з боку міжнароднього фінансового капіталу, особливо французького, а, по-друге, завдяки 1905 рокові. Тоді система великих національних держав-демократій Європи несла світові демократію та соціалізм всупереч царатові ¹⁾. До імперіялізму Маркс і Енгельс не дожили. Тепер склалася система жменьки (числом 5—6) „великих“ імперіялістичних держав, і кожна з них пригнічує чужі нації, при чому це пригнічення є одне з тих джерел, що штучно затримують занепад капіталізму, штучно підтримують опортунізм та соціал-шовінізм імперіялістичних націй, що над світом панують. Тоді західньо-європейська демократія, найбільші нації визволяючи, була проти царату, що використовує за-для реакції окремі дрібні національні рухи. Тепер союз царатського імперіялізму з імперіялізмом переловим капіталістичним, європейським, на базі загального пригнічення від них цілої низки націй, стоїть проти соціалістичного пролетаріату, що розколовся на шовіністичний, „соціал-імперіялістичний“, та на революційний.

Ось у чому конкретна зміна ситуації, що її якраз ігнорують польські с.-д. всупереч їхній обіцянці бути конкретними! Звідси конкретна зміна в застосуванні тих самих соціалістичних принципів: тоді насамперед „проти царату“ і проти деяких дрібно-національних рухів, що він їх використовує в антидемократичному напрямку), за велико-національні, революційні народи Заходу. Тепер проти єдиного, що вирівнявся вже, фронту імперіялістичних держав, імпері-

¹⁾ Рязанов опублікував в „Архіві з історії соціалізму“ Грюнберга (1915. I) дуже цікаву Енгельсову статтю 1866 р. з приводу польського питання. Енгельс підкреслює необхідність для пролетаріату визнати політичну незалежність і „самовизначення“ (right to dispose of itself) більших, великих націй Європи і відзначає недоладність „принципу національностей“ (особливо в бонапартистському використанні), щоб-то дорівнювання будлякої дрібної нації до цих великих. Росія, — каже Енгельс, — це владар величезної кількості вкраденої власності (цеб-то, пригнічених націй), котру їй доведеться віддати назад у день розплати“. І бонапартизм і царат використовують дрібно-національні рухи собі на користь, проти європейської демократії.

ялістичної буржуазії, соціал-імперіалістів, за використання за-для соціалістичної революції всіх національних рухів проти імперіалізму. Чим чистіша тепер боротьба пролетаріату проти загальноімперіалістичного фронту, тим насущнішим, очевидно, стає інтернаціоналістський принцип: „не може бути вільним той народ, що інші народи пригнічує“.

Прудоністи, в ім'я соціальної революції, що її вони по-доктринерському зрозуміли, ігнорували міжнародню роль Польщі і відмахувалися від національних рухів. Точнісінько так по-доктринерському чинять польські с.-д., розбиваючи інтернаціональний фронт боротьби з соціал-імперіалістами і допомагаючи їм (об'єктивно) своїми ваганнями в питанні про анексії. Бо саме інтернаціональний фронт пролетарської боротьби відмінився що-до конкретної позиції дрібних націй: тоді (1848—1871 рр.) дрібні нації мали вагу, як можливий союзник або „західньої демократії“ та революційних народів, або царату; тепер (1898—1914 рр.) дрібні нації втратили таку вагу; тепер значіння їх—це бути за одне з живних джерел паразитизму, отже і соціал-імперіалізму „великодержавних націй“. Важне не те, чи визволиться до соціалістичної революції $\frac{1}{50}$ чи $\frac{1}{100}$ дрібних націй, а те важне, що пролетаріат за імперіалістичної доби поділився, через об'єктивні причини, на два міжнародні табори: одного з них розбещено крихтами, що зі стола великодержавної буржуазії падають, між іншим, і від подвійної або потрійної експлуатації дрібних націй,—а другий не може визволитися сам, не визволяючи дрібні нації, не виховуючи маси в анти-шовіністському, себ-то в анти-анексіоністському, себ-то в „самовизначенському“ дусі.

Цей найголовніший бік справи ігнорують польські товариші, що дивляться на речі не з центральної, за доби імперіалізму, позиції, не з точки зору двох таборів міжнароднього пролетаріату.

Ось ще наочні приклади їхнього прудонізму: 1) ставлення до ірландського повстання 1916 р.—про це буде далі; 2) заява в тезах (II, 3, наприкінці § 3), що лозунг соціалістичної революції не повинен бути нічим „прикритий“. Це—якраз глибоко антимарксівська ідея, буцім-то можна „прикрити“ лозунг соціалістичної революції, зв'язуючи його з послідовно-революційною позицією в усякому питанні, між ними й в питанні національному.

Нашу програму польські с.-д. вважають за „національно-реформістську“. Зіставте дві практичні пропозиції: 1) за автономію (польські тези, III, 4); 2) за волю відокремлення. Адже-ж цим, і тільки цим, різняться наші програми. Та хіба не ясно, що реформістською є саме перша програма в одміню від другої? Реформістська зміна—це така, що не захитує підвалин влади в пануючої класи, будши лише поступкою від неї, зберігаючи панування цієї класи. Революційна переміна збавляє основу влади. Реформістська не касує в національній програмі в с'їх привілеїв пануючої нації, не створює повної рівноправності, не усуває усякого національного гніту. „Автономна“ нація не є рівноправна з нацією „державною“, польські товариші не могли-б цього не помітити, коли-б вони вперто не ігнорували (мов-би наші колишні „економісти“) аналізи політичних понять і категорій. Автономна Норвегія, яко частина Шведчини, мала до 1905 р. найширшу автономію, але рівноправною вона не була. Тільки її вільне відокремлення на ділі виявило й довело її рівноправність (при чому—додамо між дужками—саме цей вільний відхід створив базу для тіснішого, демократичнішого зближення, що на рівності ґрун-

тується). Поки Норвегія була тільки автономною, шведська аристократія мала одним привілеєм більше, і привілей цей було не „послаблено“ (суть реформізму в тім, щоб послабити зло, а не знищити його), а через відокремлення знесено геть цілком (це основна ознака революційного в програмі).

До речі: автономія, яко реформа, принципово відмінна від волі відокремлення, як заходу революційного. Це безсумнівно. Але реформа, це всім відомо, часто єсть на практиці ліше кроком до революції. Саме автономія дає змогу тій нації, що її силоміць держать у кордонах даної держави, остаточно сконструюватися, як нації, зібрати, виявити, zorganizувати свої сили, вибрати цілком слухний момент та й заявити... на „норвезький“ кшталт: ми, автономний сойм такої й такої нації або краю такого й такого, оголошуємо, що імператор всеросійський не є більше король польський і т. инш. На це „закидають“ звичайно: такі питання розв'язується війнами, а не деклараціями. Справедливо: у величезній більшості випадків війнами (так само як питання про форму правування у великих держав здебільша розв'язується війнами та революціями). Проте, варт подумати, чи логічний буде такий й „закид“ проти політичної програми революційної партії? Хіба ми проти воен та революції за те, що є справедливе й корисне пролетаріатові, за демократію та соціалізм?

„Але-ж не можемо ми стояти за війну між великими народами, за вигублення 20 мільйонів людей для проблематичного визволення дрібної нації, що може складається з 10—20 мільйонів людности!“ Безперечно, не можемо. Але не тому, що ми цілком викидаємо з своєї програми національну рівність, а через те, що інтереси демократії однієї країни треба підпорядковувати інтересам демократії кількох і всіх країн. Уявім собі, що поміж двома великими країнами є одна маленька та що її царьок крєвно або в якийсь инший спосіб є „зв'язаний“ з монархами обох сумежних країн. Уявімо далі, що оголошення республіки в маленькій країні і вигнання її монарха призвело-б на практиці до війни між двома великими сусідніми країнами за те, щоб відновити того чи иншого монарха маленької країни. Немає сумніву, що вся міжнародня соціал-демократія, як і справді інтернаціоналістська частина с.-д. цієї маленької країни, була-б проти заміни монархії на республіку в даному разі. Заміна монархії на республіку — це не абсолют, а одна з демократичних вимог, підпорядкована інтересам демократії (а ще більш, звісно, соціалістичного пролетаріату) в цілому. Такий випадок, напевне, не спричинився-б і до найменшої незгоди між с.-д. будліяких країн. Але коли-б на цій підставі котрийсь з-поміж с.-д. запропонував взагалі викинути з програми міжнародньої с.-д. лозунг республіки, то його, напевне, мали-б за божевільного. Йому-б сказали: не можна все-ж таки забувати за елементарну логічну відмінність особливого від загального.

Цей приклад підводить нас, трохи з иншого боку, до питання про інтернаціоналістське виховання робітничої класи. Чи може це виховання, — а про те, що воно конче потрібне та надзвичайно важливе, не можна уявити розбіжності серед цимєрвальдівських лівих, — чи може воно бути конкретно однаковим в націях великих, в націях-гнобительках, і в націях дрібних, пригноблених, в націях, що анектують, і в націях анектованих?

Очевидячки, ні. Путь до однієї мети: до повної рівноправности, найтіснішого зближення та дальшого злиття всіх націй іде тут,

очевидно, неоднаковими конкретними шляхами, — так само, як путь, наприклад, до точки, що є в середині даної сторінки, йде ліворуч від одного краю сторінки та праворуч від краю протилежного. Коли соціал-демократ великої нації, що інші нації пригнічує та анексує, визнаючи взагалі злиття націй, хоч на хвилину забуде за те, що „його“ Микола II, „його“ Вільгельм, Георг, Пуанкаре то-що також стоять за злиття з дрібними націями (через анексії) — Микола II за „злиття“ з Галичиною, Вільгельм II за „злиття“ з Бельгією й т. инш., — то такий с.-д. буде смішним доктринером у теорії, пособником імперіалізму на практиці.

Центр ваги інтернаціоналістського виховання робітництва в країнах-гнобительках неминучо повинен полягати в проповіді та обороні волі відокремлення пригнічених країн. Без цього нема інтернаціоналізму. Ми маємо право й повинні зневажати, як імперіаліста і як негідника, кожного с.-д. з нації-гнобительки, коли він не провадить такої пропаганди. Це вимога безумовна, хоч-би навіть випадок відокремлення був можливий і „здійснений“ перед соціалізмом тільки в 1 разі з 1000.

Ми повинні в робітництва „байдужість“ до національних відмін виховувати. Це безперечно. Тільки не байдужість до анексіоністів. Член нації-гнобительки мусить бути „байдужим“ до того, чи належать дрібні нації до його держави, чи до сусідньої, чи самі до себе, як до їхніх симпатій: без такої „байдужості“ він не є соціал-демократ. Щоб бути соціал-демократом-інтернаціоналістом, треба дбати не за свою тільки націю, а треба вище за неї ставити інтереси всіх, загальну волю та рівноправність. В „теорії“ усі з цим згодні, але на практиці виявляють якраз анексіоністську байдужість. Тут корінь зла.

Навпаки, соціал-демократ дрібної нації повинен центр ваги у своїй агітації покладати на друге слово нашої загальної формули: „доброхитне з'єднання“ націй. Він може, не порушуючи своїх обов'язків, як інтернаціоналіста, бути і за політичну незалежність своєї нації, і за включення її в сусідню державу X, Y, Z, то-що. Але в усіх випадках він мусить боротися проти дрібнонаціональної вузькості, замкненості, окремішності, за зваження цілого й загального, за те, щоб інтереси часткового подпорядковувало інтересам загального.

Люди, що в це питання не вдумалися, вважають за „суперечливе“, щоб с.-д.—ти націй-гнобительок, обстоювали „волю відокремлення, а с.-д. націй пригнічених — „волю з'єднання“. Але трохи розміркувавши, побачимо, що иншого шляху до інтернаціоналізму та злиття націй, иншого шляху до цієї мети від даного становища нема та й бути не може.

І тут ми підійшли до особливого становища голандської та польської соціал-демократії.

3. Енгельсів лист до Кавцького.

У своїй брошурі „Соціалізм і колоніальна політика“ (Берл. 1907) Кавцький, котрий був ще тоді марксистом, опублікував листа до нього від Енгельса з 12 вересня 1882 р., — листа надзвичайно інтересного в справі, що нас цікавить; ось головна частина цього листа:

„... На мою думку, властиві колонії, себ-то ті землі, що їх європейська людність посіла, Канада, Кап, Австралія, всі вони стануть незалежними; навпаки, тільки підлеглі землі з тубільною людністю, — Індія, Алжир, голандські, португальські та еспанські володіння про-

летаріатові доведеться на якийсь час перебрати та як-найшвидше привести до самостійности. Як саме цей процес розгорнеться, сказати трудно. Індія, можливо, навіть імовірно, зробить революцію; і як пролетаріат, що визволяється, не може провадити колоніальних воєн, то з цим доведеться помаритися, при чому, розуміється, тут діло не обійдеться без всілякого руйнування. Але подібні речі невіддільні від усіх революцій. Те саме може статися й по інших місцях, наприклад, в Америці та в Єгипті, і, безперечно, це нам було-б найкраще. Ми матимемо доволі праці в себе вдома. Коли тільки реорганізуються Європа та Північна Америка, то це дасть таку величезну силу й такий приклад, що напівцивілізовані країни сами собою потягнуться за нами; за це подбають сами вже економічні потреби. Які соціальні та політичні фази доведеться тоді перейти цим країнам, поки вони також дійдуть до соціалістичної організації, про це, думаю, ми поки-що могли-б висловити тільки досить марні гіпотези. Безперечно тільки одне: переможний пролетаріат не може жадному чужому народові накидати будь-якого ошчасливлення, не збавляючи цим своєї власної перемоги. Розуміється, що це ніяк не виключає оборонних воєн різного роду“...

Енгельс зовсім не гадає, що „економічне“ само собою й безпосередньо зарадить всім труднощам. Економічний переворот спонукає усі народи потягтися до соціалізму, але тоді можуть бути й революції—проти соціалістичної держави—та війни. Пристосування політики до економіки станеться неминучо, але не відразу, не гладко, не просто, не безпосередньо. Як „безперечно“ Енгельс висуває тільки один, безумовно інтернаціоналістський, принцип, що його він прикладає до всіх „чужих народів“, себ-то не тільки до колоніальних: накидати їм ошчасливлення це значило-б збавляти перемогу пролетаріату.

Пролетаріат не зробиться святий і забезпечений від помилок та вад тільки через те, що зробить соціальну революцію. Але можливі помилки (та корисливі інтереси—спробувати сісти на чужій спині) неминучо приведуть його до свідомости цієї істини.

Всі ми, цимервальдівські ліві, переконані в тому, в чім був переконаний, напр., і Кавцький, поки він не повернув р. 1914 од марксизму до оборони шовінізму, а саме, що соціалістична революція цілком можлива в найближчій будучині „з сьогодні на завтра“,—як одного разу висловився той самий Кавцький. Національні антипатії так швидко не зникають, ненависть—і цілком законна—залишиться на якийсь час у нації пригніченої та в нації-гнобительки; ненависть зникне тільки після перемоги соціалізму та після того, як між націями остаточно встановляться цілком демократичні відносини. Якщо ми хочемо бути вірні соціалізові, ми вже тепер повинні провадити інтернаціоналістське виховання мас, неможливе серед націй-гнобительок, як не проповідувати волю відо-за кремлення для націй пригнічених.

4. Ірландське повстання року 1916.

Наші тези писано перед цим повстанням, що повинне правити матеріал для перевірки теоретичних поглядів.

Погляди супротивників самовизначення приводять до висновку, що життєву силу дрібних націй, пригнічених від імперіалізму, вже вичерпано, що ніякої ролі проти імперіалізму відіграти вони не спро-

можні, що підпертя їхніх суто-національних змагань ні до чого не доведе й т. инш. Досвід імперіялістичної війни 1914—1917 рр. фактично спростовує такі висновки.

Війна була добою кризи для західньо-європейських націй, для всього імперіялізму. Кожна криза відкидає умовне, зриває зовнішні оболонки, відмітає геть віджиле та виявляє глибші пружини й сили. Що-ж виявила вона з погляду руху пригнічених націй? — У колоніях низку спроб повстати, що їх, звісно, нації-гнобителки за допомогою військової цензури всіма силами намагались затати. Відомо проте, що англійці люто розправлялися в Сингапурі з повстанням свого індійського війська; що були спроби повстання у французькій Анамі (див. „Наше Слово“) та в німецькій Камеруні (див. брошуру Юніуса); що в Європі, з одного боку, повстала Ірландія, котру смертними карами втихомирювали „вільнолюбні“ англійці, що не наслідились притягти ірландців до загальної військової повинности; з другого боку, австрійський уряд засуджував на страту депутатів чеського союму „за зраду“ і розстрілював цілі чеські полки за той самий „злочин“.

Розуміється, цей перелік дуже й дуже не повний. І все-ж таки він доводить, що вогники національних повстань в зв'язку з кризою імперіялізму спалахували і в колоніях, і в Європі, що національні симпатії та антипатії виявили себе, не дивлячись на драконівські загрози та репресійні заходи. А тимчасом криза імперіялізму ще далеко була від найвищої точки свого розвитку; ще не було підірвано могутність імперіялістичної буржуазії (війна „до виснаження“ може до цього призвести, але ще не призвела); пролетарські рухи всередині імперіялістичних країн зовсім ще кволі. А що-ж буде тоді, як війна доведе до повного виснаження або коли хоч в одній державі влада буржуазії захитається від ударів пролетарської боротьби так, як влада царату в 1905 році?

В газеті „Berliner Tagwacht“, — органі цимєрвальдистів аж до декотрих лівих включно, — з'явилася 9 травня 1916 року стаття з ініціалами К.Р., з приводу ірландського повстання під заголовком „Пісню відспівано“. Ірландське повстання оголошувано нічим иншим, як „путшем“, бо, мовляв, „ірландське питання було питанням аграрним“, селянство було заспокоєно реформами, націоналістичний рух був тепер „суто-міським, дрібно-буржуазним рухом, за котрим, хоч галас знято й великий, соціально стояло не багато“.

Не дивно, що ця неподобна своїм доктринерством та педантством оцінка збігалася з оцінкою російського націонал-ліберала, кадета п. А. Кулішера („Речь“, 1916 р., № 102, 15 квітня), котрий також назвав повстання „дублінським путшем“.

Можна сподіватися, що, за прислів'ям „лихо не без добра“, багатьом товаришам, котрі не розуміли того, в яке багно вони скочуються, відкидаючи „самовизначення“ та зневажливо ставлячись до національних рухів дрібних націй, — тепер розплющатся очі завдяки цьому „випадковому“ збігові оцінки представника імперіялістичної буржуазії з оцінкою с.-д.!!

Про „путш“, в науковому розумінні, можна говорити тільки тоді, коли спроба повстання нічого крім гуртка зморників або безглузких маньяків не виявила і не збудила ніяких симпатій в масах. Ірландський рух, маючи позад себе цілі століття, переходячи різні етапи й сполучення класових інтересів, виявився, між иншим, у масовім ірландським національним конгресі в Америці („Vorwärts“, 20/III — 1916 р.), що висловився за незалежність Ірландії, — цей рух

виявився у вуличних боях частини міської дрібної буржуазії та частини робітництва, після довгочасної масової агітації, демонстрацій, заборонення газет, то-що. Хто таке повстання називає путшем, той або найлютіший реакціонер, або доктринер, безнадійно неспроможний уявити собі соціальну революцію, як живе явище.

Бо-ж гадати, що соціальна революція мислима без повстань дрібних націй в колоніях та в Європі, без революційних вибухів частини дрібної буржуазії з усіма її забобонами, без рухів несвідомих пролетарських та півпролетарських мас проти поміщицького, церковного, монархічного, національного, то-що гніту, — гадати так це значить зрікатися соціальної революції. Певне, в одному місці вишикується одне військо й скаже: „ми за соціалізм“, а в іншому — інше й скаже: „ми за імперіялізм“, і це буде соціальна революція. Тільки з отакої педантськи-смішної точки зору можна ірландське повстання вилаяти „путшем“.

Хто чекає на „чисту“ соціальну революцію, той ніколи її не дочекається. Той є революціонер на словах, що справжньої революції не розуміє.

Російська революція 1905 р. була буржуазно-демократичною. Складалася вона з низки боїв усіх невдоволених клас, груп, елементів людности. Серед них були маси з найдикішими забобонами, з найбільш неясними й фантастичними цілями боротьби, були гуртки, що японські брали гроші, були спекулянти, авантюристи, то-що. Об'єктивно рух мас ламав царат і розчищав шлях для демократії, тому свідомі робітники керували ним.

Соціалістична революція в Європі не може бути нічим іншим, як вибухом масової боротьби усіх та всяких пригноблених і невдоволених. Частина дрібної буржуазії і відсталого робітництва неминучо братиме в ній участь, — без цієї бо участі неможлива масова боротьба, неможлива ніяка революція, — і так само неминучо вноситиме у цей рух свої забобони, свої реакційні фантазії, свої вади та помилки. Але об'єктивно вони нападуть на капітал, і свідомий авангард революції, передовий пролетаріят, виявляючи цю об'єктивну істину різномастої та різноголосої, строкатої та назверх роздробленої масової боротьби, здолає об'єднати й скерувати її, здобути владу, захопити банки, експропріювати ненависні всім (хоч і з неоднакових причин!) трести й перевести інші диктаторські заходи, що в сумі дадуть повалення буржуазії і перемогу соціалізму, котра геть не відразу „очиститься“ від дрібно-буржуазних шлаків.

Соціал-демократія, читаємо в польських тезах (I, 4)—„щоб загострити революційну кризу в Європі, повинна використати скеровану проти європейського імперіялізму боротьбу молоді колоніальної буржуазії“. (Курсив авторів).

Чи-ж не ясно, що з цього боку протиставляти Європу колоніям найменш допустимо? Боротьба пригноблених націй в Європі, що здібна доходити аж до повстань та вуличних боїв, до порушення залізної дисципліни в війську та до стану облоги, ця боротьба незмірно сильніше загострить „революційну кризу в Європі“, ніж куди потужніше повстання в далекій колонії. Однаковий на силу вдар, що його завдало владі англійської імперіялістської буржуазії повстання в Ірландії, має у стократ більшу політичну вагу, ніж у Азії або в Африці.

Нещодавно французька шовіністична преса повідомила, що в Бельгії вийшов 80-ий номер нелегального журналу „Вільна Бельгія“. Звісно, французька шовіністична преса частенько бреше, але це по-

відомлення скидається на правду. Наколи шовіністична та кавцькіянська німецька соціал-демократія за два роки війни не створила собі вільної преси, по-льокайському терплячи ярмо військової цензури (лише ліво-радикальні елементи, на честь їм, видавали брошури й прокламації без цензури), — пригнічена культурна нація на нечувані лютощі військового гніту відповідає тим, що створює орган революційного протесту. Діалектика історії така, що дрібні нації, безсилі будучи, як самостійний чинник в боротьбі з імперіялізмом, мають значіння, як один з ферментів, як одна з бактерій, що допомагають виступити проти імперіялізму справжній силі, а саме: соціалістичному пролетаріатові.

За теперішньої війни генеральні штаби пильно намагаються використати геть усякий національний або революційний рух у ворожому таборі, німці — ірландське повстання, французи — чеський рух і т. ин. Із своєї точки зору вони роблять це цілком правильно. Не можна серйозно ставитися до серйозної війни, не використовуючи найменшої сили супротивника, кожного шансу, тим паче, що не можна знати наперед, в який саме момент, як сильно „вибухне“ тут чи там той або інший склад пороху. Ми були-б дуже кепські революціонери, коли-б у великій визвольній війні пролетаріату за соціалізм не зуміли використати, за-для загострення та поширення кризи, в с-я-к-и-й народній рух проги окремих злигоднів імперіялізму. Коли-б ми почали, з одного боку, заявляти й повторювати на тисячі способів, що ми „проти“ всякого національного гніту, а, з другого боку, „путшем“ взивати геройське повстання найбільш рухливої та найбільш інтелігентної частини декотрих клас пригніченої нації проти гнобителів, — ми знизили-б себе до такого самого туподумства, як і кавцькіянці.

Лихо ірландців у тому, що вони повстали невчасно, — тоді, коли європейське повстання пролетаріату ще не настигло. Капіталізм не збудований так гармонійно, щоб різні джерела повстань сами собою зливались, відразу, без невдач та побиванок. Навпаки, саме різночасність, різноманітність і розкиданість повстань є запорукою широти та глибини загального руху; тільки з досвіду революційних рухів невчасних, часткових, роздрібнених і через те невдалих, маси набудуть досвіду, навчатися, зберуть сили, побачать своїх справжніх проводирів, соціалістичних пролетарів, і тим підготують загальний натиск, так само як поодинокі страйки, демонстрації міські та національні, заколоти в війську й вибухи в селянстві, то-що, підготували загальний натиск року 1905.

5. Закінчення.

Всупереч тому, що стверджували польські с.-д., вимога самовизначення націй мала в нашій партійній агітації не менше значіння, ніж, напр., озброєння людности, відокремлення церкви від держави, обрання урядовців від народу та інші, так звані серед обивателів, „утопічні“ пункти. Навпаки, оживлення національних рухів після 1905 року природньо викликало й оживлення нашої агітації: низку статей у 1912 — 1913 рр., резолюцію нашої партії 1913 р., що дала точне та „антикавцькіянське“ (себ-то, непримиренне з чисто словесним „визнанням“) визначення суті справи.

Уже тоді виявився факт, що його не можна оминати: опортуністи різних націй, українець Юркевич, бундовець Лібман, російський

прислужник Потресова й К-о Семковський обстали за докази Розі Люксембург проти самовизначення! Те, що в польській соціал-демократії було лише неправильним теоретичним узагальненням особливих умов руху в Польщі, те на ділі, за ширших обставин, в умовах не дрібної, а великої держави, в масштабі інтернаціональному, а не вузькопольському, відразу виявилось об'єктивно, як опортуністична підтримка великоруського імперіялізму. Історія течії політичної думки (відмінно від поглядів осіб) ствердила правдивість нашої програми.

І тепер одверті соціал-імперіялісти, отакі як Ленч, просто повстають і проти самовизначення, і проти заперечування анексії. А кавцькіянци лицемірно визнають самовизначення, — у нас у Росії цим шляхом ідуть Троцький і Мартов. На словах вони обидва за самовизначення, так само як і Кавцький. А на ділі? У Троцького — візьміть його статті „Нація та господарство“ в „Нашем Слове“ — бачимо звичайний його еклектизм: з одного боку, господарство з'єднує нації, з другого, — національний гніт роз'єднує. Висновок? Висновок той, що пануюче лицемірство залишається невикритим, агітація неживою, бо не торкається головного, основного, важливого, істотного, близького до практики: стосунку до нації, що її „моя“ нація пригнічує. Мартов та інші закордонні секретарі воліли просто забути — зручна забудькуватість! — про боротьбу їхнього колеги й партійного товариша Семковського проти самовизначення. В легальній пресі „гвоздівців“ („Наш Голос“) Мартов писав за самовизначення й доводив ту безперечну істину, що в імперіялістичній війні воно ще брати участь не зобов'язує, то-що, але, оминаючи головне — він оминає це й у нелегальній, вільній пресі! — а саме, що Росія і за часів миру побила світовий рекорд пригноблення націй на основі імперіялізму, куди більш грубого, середньовічного, економічно відсталого, військово-бюрократичного. Російський с.-д., що визнає самовизначення націй приблизно так, як визнають його пп. Плеханов, Потресов і К-о, себ-то, не борючись за волю відокремлення пригнічених від царизму націй, на ділі є імперіяліст і лагіза царату.

Хоч які-б там „добрі“ були суб'єктивно заміри Троцького й Мартова, об'єктивно вони своєю уникливістю підтримують російський соціал-імперіялізм. Імперіялістична доба перетворила всі „великі“ держави на гнобителів цілої низки націй, і розвиток імперіялізму неминучо призведе до виразнішого поділу течій що-до цього питання і в міжнародній соціал-демократії.

Збірник „Соціал-Демократа“ № 1,
жовтень 1916 р.

НЕДЕМОКРАТИЧНО, ГРОМАДЯНИНЕ КЕРЕНСЬКИЙ!

Петербурзьке Телеграфне Агентство повідомляє:

„Київ 30/V. На засіданні всеукраїнського селянського з'їзду оголошено телеграму військового міністра Керенського, де він у зв'язку з воєнними обставинами визнає за несвоєчасне скликання другого українського військового з'їзду. З'їзд визнав, що розпорядження міністрове ламає свободу зборів що-до українців, і послав до Тимчасового уряду та до Петербурзької Ради Робітничих і Салдатських Депутатів такого змісту телеграму:

„Звертаємо увагу на перший випадок ламання закону свободи зборів, яке допустив міністр Керенський що-до українського військового з'їзду. Скидаємо з себе відповідальність за можливі наслідки від зламання демократичних принципів нового життя що-до українців, і висловлюючи гострого протеста, чекаємо негайної відповіді на ті вимоги, що їх висунула Тимчасовому Урядові делегація Української Центральної Ради“.

Це повідомлення без сумніву викликає найсильнішу тривогу серед робітників-соціалістів.

Військовий міністр визнає з'їзд українців за несвочасний і своєю владою забороняє цей з'їзд. Ще зовсім недавно громадянин Керенський „підтягав“ Фінляндію, тепер він надумавсь українців „підтягти“. І все це чиниться іменем „демократії“.

Колись О. І. Герцен сказав, що як глянеш на „штуки“ владущих клас Росії, то стає соромно, що ти росіянин. Це говорилося тоді, коли Росія стогнала під кормогою кріпосництва, коли нагай та кий над нашим краєм панували.

Тепер Росія скинула царя. Тепер від імени Росії говорять Керенські та Львови. Росія Керенських та Львових поводитьсь з підлеглими національностями так, що й тепер мимоволі спадають на язик гіркі слова О. І. Герцена.

Ми не кажемо вже про те, що своєю „великодержавною“ націоналістичною політикою гр. Керенський тільки зміцнює, тільки розпалює саме оті „сепаратистичні“ змагання, що проти них хочуть Керенські та Львови боротись.

Ми питаємо, чи можна погодити з гідністю навіть не соціалізму, а простого демократизму таке упослідження пригноблених національностей? Ми питаємо: де-ж межа „пустощам“ гр. Керенського і тих хто з ним?

Ми питаємо в партії „соціалістів-революціонерів“: чи ухвалює вона заборону українського з'їзду з боку її почесного члена громадянина Керенського?

Нас повідомляють, що у Виконавчому Комітеті С.Р. і С.Д. поставлено вчора запросити гр. Керенського спеціально щоб порозумітись з ним у справі самовизначення націй та національної політики взагалі.

А ще кажуть, що „контактна комісія“ богові душу віддала. Ані трохи, панове. Двоєвладство залишилося. Із теперішнього стану жадного виходу немає, як тільки перехід усієї влади до Рад Р. і С.Д.

УКРАЇНА.

Крах політики нового, коаліційного Тимчасового Уряду позначається де-далі більш рельєфно. „Універсальний акт“ про влаштування України, що його видала українська центральна рада й ухвалив 11 червня 1917 р. всеукраїнський військовий з'їзд, геть чисто викриває цю політику й документально засвідчує її крах.

„Не відокремлюючись від цілої Росії, не пориваючи з російською державою, — виголошує цей акт, — хай український народ на своїй землі має право самому розпоряджатись своїм життям... Усі закони, що встановлятимуть лад отут на Україні, мають право вида-

вати тільки наші українські збори; а ті закони, що встановлятимуть лад на обширі всієї російської держави, має видавати всеросійський парламент“.

Це зовсім ясні слова. Цілком точно заявлено в них, що тепер український народ не хоче відокремлюватись від Росії. Він вимагає автономії, не заперечуючи ні трохи необхідності й верховної влади „всеросійського парламенту“. Жаден демократ, про соціаліста вже не кажучи, не зважиться заперечувати цілковиту законність українських вимог. Жаден демократ не може також заперечувати права України вільно відокремитись від Росії: якраз безумовне визнання цього права саме тільки й дає змогу агітувати за вільний союз українців із великорусами, за добротне з'єднання двох народів в одну державу. Якраз безумовне визнання цього права само тільки здолає порвати на ділі, без вороття, до краю, із проклятим царським минулим, котре все зробило, щоб повідчужувати проміж себе народи, такі близькі й мовою, і місцем проживання, і вдачею, і історією. Проклятий царат робив із великорусів катів українського народу, всякими способами плекав у ньому ненависть до тих, хто забороняв навіть українським дітям говорити й учитись рідною мовою.

Революційна демократія російська, якщо вона хоче бути справді революційною, справді демократією, мусить порвати з цим минулим мусить вернути собі, робітникам та селянам Росії, братерське довір'я робітників та селян України. Цього не можна зробити, не визнавши всіх прав України, а між ними і права на вільне відокремлення.

Ми не сторонники дрібних держав. Ми за найщільніший союз робітництва всіх країв проти капіталістів і „своїх“, і всіх загалом країв. Проте саме для того, щоб це союз був добротний, — російський робітник, не довіряючи ні в чому й ні на одну хвилину ні буржуазії російській, ні буржуазії українській, стоїть тепер за право українців відокремитись, не накидаючи їм своєї приясти, а завойовуючи її тим, що ставитиметься до українця як до рівного, як до співника і брата у боротьбі за соціалізм...

Газета розлючених, напівзбожеволілих від сказу, буржуазних контр-революціонерів „Речь“ дико нападається на українців, на їх „свавільну“ ухвалу. „Учинок українців“ ніби-то „єсть прямий злочин проти закону, і проти його негайно треба вжити суворих законних кар“. Нема чого додати до цього вибрику осатанілих буржуазних контр-революціонерів. Геть контр-революціонерів буржуазії! Хай живе вільна спілка вільних робітників і селян вільної України з робітниками й селянами революційної Росії!

„Правда“ № 82, 15 червня 1917 р., без підпису автора.

ПРОМОВА НА VIII З'їзді Р.К.П. (БІЛЬШОВИКІВ) 19 березня 1919 р.¹⁾

I.

... Тов. Бухарин бере бажане за дійсність. Він каже, що визнавати право націй на самовизначення не можна. Нація — це значить: буржуазія разом із пролетаріатом. Ми, пролетарі, та ще й визнава-

¹⁾ Національне питання на VIII З'їзді РКП розглядалося в зв'язку із програмою партії. (Прим. ред.).

тимем право на самовизначення якоїсь нікчемної буржуазії! Це, ні до чого не тулиться. Ні вибачайте, воно тулиться до того, що є. Якщо ви це викинете, то вийде у нас фантазія. Ви покликаєтесь на процес диференціації, що відбувається в надрах нації, на процес відокремлення пролетаріату від буржуазії. Та побачимо ще, як піде ця диференціація.

Візьміть, приміром, Німеччину, зразок передової капіталістичної країни — вона організованістю капіталізму, фінансового капіталізму, Америку перевищувала. Вона була нижча багатьма сторонами — технікою й виробництвом, політичним ладом, — але організованістю фінансового капіталізму, оберненням монополістичного капіталізму на державно-монополістичний капіталізм Німеччина випередила Америку. Здавалося-би, це — зразок. А що там діється? Чи диференціювався німецький пролетаріат від буржуазії? — Ні. Адже з кількох тільки великих міст була звістка, що більшість робітництва там проти шайдеманівців. Але як це так вийшло? — Через спілку спартаківців із німецькими триклятими меншовиками-незалежниками, що плутають геть чисто все і хочуть поєднати систему рад із установчими зборами! От що діється в цій самій Німеччині. А це-ж таки передова країна. Тов. Бухарин каже: „Навіщо нам право націй на самовизначення!“ — Я мушу повторити йому те, чим відпирив йому, коли він 1917 року влітку пропонував відкинути програму-мінімум та лишити саму тільки програму-максимум. Я тоді відповів: „Не хвались, ідучи на рать, а хвались, ідучи з рати“. Коли ми звоюємо владу, та трошки почекаємо, тоді ми це зробимо. Ми владу зюювали, трошечки почекали, тепер я згоден зробити. Ми взяли до соціалістичного будівництва, відбили перший натиск, що нам загрожував. Тепер це буде до речі. Те саме стосується й до права націй на самовизначення. „Я хочу визнавати тільки право трудящих клас на самовизначення“, каже тов. Бухарин. Ви, значить хочете визнати те, чого в дійсності не досягли в жадному краю, окрім Росії. Це смішно.

Погляньте на Фінляндію: край демократичний, більш розвинений, культурніший за нас. Там іде процес виділення, диференціації пролетаріату, іде своєрідно, куди болісніше, як він у нас ішов. Вони зазнали диктатури Німеччини, тепер зазнають диктатури союзних держав. Та дякувати тому, що ми визнали право націй на самовизначення, процес диференціації полегшився. Я дуже добре пам'ятаю сцену, коли мені у Смольному довелося давати грамоту Свинхувудові ¹⁾, — по-нашому це значить „свиняча голова“, — заступникові фінляндської буржуазії, котрий відіграв ролю ката. Він мені люб'язно стискав руку, ми говорили одне одному компліменти. Як це було гарно! Проте було це потрібне, бо тоді ця буржуазія дурила народ, дурила трудящі маси тим, що москалі, шовіністи, великоруси хочуть фінів задушити. Треба було це зробити?

А вчора хіба не довелося те саме зробити що-до башкирської республіки? Коли тов. Бухарин казав, для кого це право визнати можна, так я навіть записав, для кого саме. В нього потрапили до цього списку готентоти, бушмени, індуси. Слухаючи цей перелік, я думав: яким це побитом т. Бухарин забув одну маленьку абищичку, забувся за башкирів. Бушменів у Росії немає, за готентотів я також не чув, щоб вони на автономну республіку претендували. Але в нас є баш-

¹⁾ Прем'єр фінляндського уряду в 1918 р., що втопив повстання фінських робітників у морі крові.

кири, киргизи, сарти, ціла низка інших народів, і їм ми не можемо відмовити в визнанні. Ми не можемо відмовити в цьому жадному з народів, що живуть у межах колишньої Російської імперії. Допустимо навіть, що башкири скинули-б визискувачів, і ми помогли-б їм це зробити. Та це-ж можливо тільки тоді, якби переворот зовсім настиг. І зробити це треба обережно, щоб своїм устриванням та й не загальмувати той самий процес диференціації пролетаріату, що ми його прискорити маємо. Що-ж ми можемо зробити таким народам, як киргизи, сарти, що й досі ще під впливом своїх мулл перебувають? У нас у Росії людність, після довгого досвіду з попами, допомгла нам скинути їх. Але ви знаєте, як кепсько ще пройшов у життя декрет про громадянський шлюб. Чи-ж можемо ми підійти до цих сартів і сказати: „ми скинемо ваших визискувачів“. Ми цього зробити не можемо, бо вони цілком коряться своїм муллам. Тут треба діждати розвитку цієї нації, диференціації пролетаріату від буржуазних елементів.

Тов. Бухарин не хоче дождатись. Його нетерплячка бере: „З якої речі, коли ми сами скинули буржуазію, проголосили Радянську владу та диктатуру пролетаріату, з якої речі нам так робити!“ Це впливає як бадьористий заклик, це показує нам шлях; проте, якщо ми тільки це будемо проголошувати у програмі, то вийде не програма, а прокламація. Ми можемо проголосити Радянську владу і диктатуру пролетаріату і цілковиту зневагу до буржуазії,— вона його тисячократно варта. Але в програмі треба писати абсолютно точно те, що є. Тоді буде наша програма незаперечна.

Ми тримаємось строго-класового погляду. Те, що ми в програмі пишемо, це єсть визнання того, що сталося на ділі після доби, коли ми писали про самовизначення націй взагалі. Тоді не було ще пролетарських республік. Коли вони з'явилися, і тільки в тій мірі, в якій вони з'явилися, ми змогли написати те, що ми тут написали: „федеративне об'єднання держав, на радянський тип організованих“. Радянський тип — це ще не ради, як вони в Росії існують, але радянський тип стає міжнародним. Тільки це ми можемо сказати. Іти далі, хоч одним ступенем далі, це вже буде неправильно, і тому для програми не годиться.

Ми кажемо: треба вважати на те, на якому щаблі стоїть дана нація на шляху від середньовіччя до буржуазної демократії та від буржуазної демократії—до демократії пролетарської. Це абсолютно правильно. Всі нації мають право на самовизначення,— за готентотів та бушменів спеціально говорити не варто. Велетенська більшість,—напевне 9/10 усієї земної людности, може 95%, підходить під цю характеристику, бо всі країни є на шляху від середньовіччя до буржуазної демократії, або від буржуазної до пролетарської демократії. Це шлях цілком неминучий. Більше сказати не можна, бо це буде неправильно, бо це не буде те, що є. Відкинути самовизначення націй та поставити самовизначення трудящих — цілком неправильно, бо таке поставлення не бере під увагу того, як тяжко, яким покрученим шляхом іде диференціація всередині націй. У Німеччині вона йде інакше, як у нас. Де в чому швидше, а де в чому повільнішим і кривавішим шляхом. У нас такої почварної ідеї, як поєднання рад та установчих зборів, не прийняла жадна партія. Адже маємо жити поруч із цими націями. Тепер уже кажуть шайдеманівці, що ми хочемо Німеччину звозвати. Це, звичайно, сміховина, дурниця. Але буржуазія має свої інтереси й свою пресу, що про це на весь світ кричить в сот-

нях мільйонів примірників, і Вільсон за-ради своєї користи під-держує це. У більшовиків, мовляв, велика армія, і вони хочуть шляхом завоювання завести свій більшовизм у Німеччині. Най-кращі люди Німеччини — спартаківці — вказали нам, що німецьких ро-бітників нацьковують на комуністів: дивіться, мовляв, як погано в більшовиків. А щоб у нас було дуже добре, цього ми не можемо сказати. І от наші вороги в Німеччині впливають на маси тим до-водом, що, мовляв, пролетарська революція в Німеччині означає таке саме безладдя, як у Росії. Наше безладдя — це наша затяжна хво-роба. Ми боремось із неймовірними труднощами, пролетарську дик-татуру в себе творячи. Поки буржуазія або дрібна буржуазія, або хоч-би частина німецького робітництва перебуває під впливом цього страховища: „більшовики хочуть силоміць установити свій лад“, — аж доти формула „самовизначення трудящих“ не зарадить лихові. Ми мусимо поставити справу так, щоб німецькі соціал-зрадники не могли говорити, що більшовики накидають свою уні-версальну систему, котру ніби-то можна на червоноармійських баг-нетах занести у Берлін. А коли заперечувати самовизначення націй, саме отак і може вийти.

Наша програма не повинна говорити про самовизначення трудя-щих, бо це не правильно. Вона повинна говорити те, що є. Коли нації стоять на різних щаблях від середньовіччя до буржуазної демократії та від буржуазної демократії до пролетарської, — ця теза нашої програми цілком правильна. На цьому шляху було в нас вельми багацько за-крутів. Кожна нація повинна дістати право на самовизначення, це співряє самовизначенню трудящих. У Фінляндії процес відділення пролетаріату від буржуазії іде надзвичайно яскраво, сильно, глибоко. Там усе йтиме в кожному разі не так, як у нас. Коли ми скажемо, що не визнаємо жадної фінляндської нації, а тільки трудящі маси — то це буде страшенна дурниця. Не визнавати того, що є, не можна: воно само змусить себе визнати. У різних краях розмежування про-летаріату й буржуазії йде своєрідними дорогами. На цьому шляху ми повинні діяти як-найобережніше. Надто треба бути обережним із різними націями, бо немає нічого гіршого, як недовір'я нації. У поляків іде самовизначення пролетаріату. Ось останні числа про склад Варшавської Ради Р. Д.: від польських соціал-зрадників 353, від комуністів 297. Це показує, що там, за нашим революційним ка-лендарем, не далекий уже Жовтень. Це не то серпень, не то вере-сень 1917 р. Але, по-перше, не видано ще такого декрету, щоб усі країни жили за більшовицьким революційним календарем, а якби й видано, так його-б не виконували. А по-друге, тепер справа стоїть так, що більшість польського робітництва, передовішого, культурні-шого за наше, тримається поглядів соціал-оборончости, соціал-па-тріотизму. Треба вичекати. Тут не можна говорити про самовизна-чення трудящих мас. Ми повинні пропагувати цю диференціацію. Це ми робимо, та нема найменшого сумніву, що не можна тепер не визнавати польської нації. Це ясно. Польський пролетарський рух іде тим самим шляхом, що й наш, іде до диктатури пролета-ріату, — однак не так, як у Росії. І робітників там залякують тим, що москалі, великоруси, котрі завжди поляків душили, та й хо-чуть запровадити в Польщу свій великоруський шовінізм, залич-кований назвою комунізму. Одному з найкращих товаришів, поль-ських комуністів, я сказав: „ви зробите инакше.“ „Ні, — відказав він мені, — ми зробимо те саме, але зробимо краще за вас“. Проти такого

доводу я нічогосінько не міг одказати. Треба дати змогу здійснити скромне бажання—зробити Радянську владу кращою, ніж у нас. Не можна не рахуватися з тим, що там пролетарська революція йде трохи своєрідно, і не можна сказати: „Геть право націй на самовизначення! Ми даємо право самовизначення тільки трудящим масам“. Це самовизначення йде вельми складним і тяжким шляхом. Його нема ніде, крім Росії. І треба, передбачаючи всі стадії розвитку в інших краях, нічого не декретувати з Москви. От чому ця пропозиція принципово неприйомна...

II.

Кінцеве слово.

... Національному питанню надала наша критика ¹⁾ прибільшеного значіння. Тут виявилась нашої критики кваліть. Таке питання, що в загальнім збудуванні програми, в загальній сумі програмних вимог по суті має менше ніж другорядне значіння,—набуває в нашій критиці значіння спеціального.

Коли т. П'ятаков ²⁾ говорив, я дивом дивувався, що це таке: обмірковування програми, чи суперечка двох організаційних бюрв. Зміст його промови був такий: навіщо всі ці самовизначення, коли є чудесний ЦК у Москві! Це—дитячий погляд. Він не бере увагу інші країни. Україна відділена була від Росії виключними умовами, і національний рух не пустив там глибокого коріння. Оскільки він проявився, німці виперли його. Це факт, але факт винятковий. Там навіть із мовою справа так стоїть, що не відомо: чи масова українська мова, чи ні? Трудящі маси інших націй були повні недовір'я до великорусів, як до нації глитайської, гнобительської. Це—факт. Мені розповідав фінський представник, як серед фінляндської буржуазії, що ненавиділа великорусів, чути голоси: „Німці показали себе страшним звіром, союзні держави—страшним звіром, давайте краще більшовиків“. От величезна перемога в національній справі над фінською буржуазією. Це ні трохи не завадить нам боротися з нею, як із класовим ворогом, добираючи до цього слухних способів. Радянська республіка, що утворилася в тому краю, де царат душив Фінляндію, повинна сказати, що вона шанує право незалежності націй. З червоним фінським урядом, що існував короткий час, ми склали угоду, пішли на певні територіяльні поступки, що через них я чув чимало закидів суто-шовіністичних: „Там, мовляв, добрі рибні промисли, а ви їх віддали“. Це—такі закиди, що з приводу їх я казав: колупнути котрогось комуніста—то знайдеш великоруського шовініста“.

Мені здається, що цей приклад із Фінляндією, так само як і з башкирами, показує, що в національній справі не можна міркувати так, що потрібна, хоч-би там що, господарська єдність. Звісно, що потрібна! Але ми повинні добиватись її проповіддю, агітацією, доброхітною спілкою. Башкири мають недовір'я до великорусів, бо великоруси культурніші і скористували з своєї культури, щоб башкирів грабувати. Тим-то в цих глухих краях ім'я великоруса

¹⁾ Критика на проєкт програми на з'їзді. (Прим. ред.)

²⁾ Т. П'ятаков на VIII з'їзді Р. К. П. висловився проти самовизначення націй і проти самовизначення трудящих мас кожної нації. (Прим. ред.)

у башкирів означає „гнобитель“, „шахрай“. Треба на це вважати, треба з цим боротись. Але-ж бо це — річ забарна. Адже цього жадним декретом не виведеш. В цій справі ми повинні бути дуже обережними. Надто обережною треба бути такій нації, як великоруська, що викликала до себе в інших націях шалену ненависть, і аж тепер тільки ми навчилися це виправляти, та й то погано. Єсть у нас, наприклад, комуністи, що кажуть: єдина школа, отже не смійте навчати іншою мовою, крім російської! Як на мене, такий комуніст, це єсть великоруський шовініст. Він сидить у багатьох із нас, і з ним треба боротись.

От чому ми повинні сказати іншим націям, що ми до кінця інтернаціоналісти і прагнемо доброхитньої спілки робітників та селян усіх націй. Це ні трохи не вилучає воєн. Війна, це — друге питання, що впливає з самої основи імперіялізму. Коли ми воюємо з Вільсоном, а Вільсон робить із малої нації своє зняряддя, то ми кажемо: ми боремось із цим зняряддям. Ми ніколи проти цього не висловлювались. Ми ніколи не казали, що соціалістична республіка може існувати без військової сили. За певних обставин без війни не обійтись. А в питанні про самовизначення вся сила в тому, що різні нації ідуть однаковим історичним шляхом, але надзвичайно різноманітними й покрученими дорогами та стежками; до того-ж культурніші нації ідуть очевидно инакше, як менш культурні. Фінляндія йшла инакше. Німеччина йде инакше. Товариш Пятаков тисячу разів має рацію, коли каже що нам треба єдності. Але треба виборювати її пропагандою, партійним впливом, утворенням єдиних професійних спілок. Проте й тут не можна робити все на один шаблон. Візьміть Німеччину. Ми завоювали професійний рух, а товариші німці кажуть: „У нас такі жовті проводирі сидять у всіх професійних спілках, що наш лозунг — ліквідація професійних спілок“. Ми кажемо їм: „У вас національні особливості, цілком ваша правда“. Якби ми знищили цей пункта чи зредагували-б його инакше, то-б ми викреслили національне питання з програми. Це можна було-б зробити, якби люди були без національних особливостей. Та людей таких немає, і инакше соціалістичного громадянства ми ніяк не можемо збудувати.

1919 р.

ПЕРВІСНИЙ НАЧЕРК ТЕЗ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ТА КОЛОНІАЛЬНІЙ СПРАВІ.

(Для 2-го з'їзду Комун. Інтернаціоналу).

1. Буржуазній демократії, через саму природу її, властиво ставити абстрактно або формально питання про рівність узагалі, між иншим, і про рівність національну. Під виглядом рівності людської особи взагалі буржуазна демократія проголошує формальну чи юридичну рівність власника й пролетаря, визискувача та визискуваного, вводячи цим у величезну обману пригноблені класи. Ідею рівності, що сама є відбиттям стосунків товарного виробництва, повертає буржуазія на зняряддя боротьби проти знищення клас, маючи за привід ніби-то абсолютну рівність людських індивідів. Справжній зміст вимоги рівності — це тільки вимога знищення клас.

2. Відповідно до основного свого завдання — боротись із буржуазною демократією та викривати її брехню й лицемірство, комуністична партія, як свідомо виразниця боротьби пролетаріату за ски-

нення буржуазного яра, повинна і в національній справі ставити на чільне місце не абстрактні і не формальні принципи, а, по-перше, точне зваження історично-конкретної і насамперед економічної обстанови; по-друге, чітке виділення інтересів пригноблених клас трудящих, визискуваних, із загального поняття народніх інтересів узагалі, котре означає інтереси владущої класи; по-третє, так само чітке розділення націй пригноблених, залежних, нерівноправних, від націй гнобительських, експлуаторських, повноправних, всупереч буржуазно-демократичній брехні, що заличковує колоніальне й фінансове поневолення величезної більшості земної людности від незначної меншости найбагатших передових капіталістичних країв, яке властиве добі фінансового капіталу та імперіялізму.

3. Імперіялістична війна 1914—1918 рр. особливо ясно викрила перед усіма націями та перед пригнобленими класами всього світу брехливість буржуазно-демократичних фраз, показавши на ділі, що версальський договір уславлених „західніх демократій“ це єсть ще лютіше й підліше насильство над слабкими націями, ніж берестейський договір німецьких юнкерів та кайзера.

Ліга Націй і вся післявоєнна політика Антанти ще ясніше й гостріше викриває цю правду, підсилюючи скрізь революційну боротьбу як пролетаріату передових країв, так і всіх трудящих мас колоніальних і залежних країв, прискорюючи крах міщансько-національних ілюзій про можливість мирного співжиття та рівности націй за капіталізму.

4. З вищевикладених основних тез випливає, що на чільне місце в усій національній та колоніальній політиці Комінтерну повинно поставити зближення пролетарів і трудящих мас усіх націй та країв для спільної революційної боротьби за повалення поміщиків та буржуазії. Бо тільки таке зближення дає запоруку перемоги над капіталізмом, — а без неї не можна знищити національний гніт та нерівноправність.

5. Світова політична обстановка поставила тепер на порядок денний диктатуру пролетаріату; і всі події світової політики зосереджуються неминухо довкола однієї центральної точки, а саме — боротьби світової буржуазії з Радянською Російською Республікою, бо вона неминухо скупчує навкруги себе, з одного боку, радянські рухи передового робітництва всіх країв, а з другого боку — всі національно-визвольні рухи колоній та пригноблених народностей, які переконуються з гіркого досвіду, що їм нема ніде порятунку, як тільки не в перемозі Радянської влади над світовим імперіялізмом.

6. Отже, не можна тепер обмежуватись тим, щоб тільки визнати чи проголосити зближення трудящих різних націй, а треба провадити політику здійснення найтіснішого союзу всіх національно- й колоніально-визвольних рухів із Радянською Росією, визначаючи форми цього союзу відповідно до шабля розвитку комуністичного руху серед пролетаріату кожного краю, або-ж буржуазно-демократичного визвольного руху робітництва й селянства по відсталих краях чи серед відсталих національностей.

7. Федерація є перехідна форма до цілковитої єдності трудящого людю різних націй. Федерація вже на практиці виявила свою доцільність як у стосунках Р.С.Ф.Р.Р. до інших радянських республік (до угорської, фінської, латвійської в минулому, до азербайджанської, української тепер), так само й усередині Р.С.Ф.С.Р. у стосунках до національностей, що не мали раніш ні державного існування,

ані автономії (напр., башкирська й татарська автономні республіки в Р.С.Ф.Р., що їх утворено в 1919 та 1920 роках).

8. Завдання Комінтерну полягає тут як у дальшому розвитку, так і у вивченні та перевірці на досвіді цих нових федерацій, що виникають без радянського ладу й без радянського руху. Визнаючи федерацію за перехідну форму до повної єдності, треба пориватись до чим-раз шільнішого федеративного союзу, маючи на оці, по-перше, неможливість відборонити радянські республіки, що їх оточують куди дужчі з воєнного погляду імперіялістичні держави всього світу—без найтіснішого союзу радянських республік; по-друге, доконечну потребу тісного економічного союзу радянських республік, бо без цього годі здійснити відбудову виробничих сил, що їх зруйнував імперіялізм, та забезпечити добробут трудящому людові; по-третє, тенденцію до утворення єдиного світового господарства, що його регулюватиме за загальним планом пролетаріят усіх націй,—ця тенденція цілком ясно позначилась уже за капіталізму, і безумовно за соціалізму повинна розвиватись далі та довершитись остаточно.

9. У середдержавних стосунках національна політика Комінтерну не може обмежитись тим чисто формальним, суто-декларативним, усяких практичних зобов'язань позбавленим визнанням рівноправності націй, що ним обмежуються буржуазні демократи, — байдуже, чи визнають вони себе одверто такими, чи прикриваються назвою соціалістів, як соціалісти II Інтернаціоналу.

Не тільки в усій пропаганді й агітації комуністичних партій — і з парламентської трибуни, і по-за нею — треба невідхильно викривати повсякчасні ламання рівноправності націй та гарантій прав національних меншостей в усіх капіталістичних державах, усупереч їхнім „демократичним“ конституціям, — але необхідно також по-перше, раз-у-раз з'ясовувати, що тільки радянський лад може дати на ділі рівноправність націям, об'єднуючи спершу пролетарів, а тоді й усю масу трудящого люду в боротьбі з буржуазією; по-друге, треба, щоб усі комуністичні партії безпосередньо допомагали революційним рухам серед залежних чи нерівноправних націй (напр. в Ірландії, серед американських негрів, то-що) та в колоніях.

Без цієї останньої, особливо важкої умови, боротьба з пригнобленням залежних націй та колоній, а також визнання їхнього права на державне відокремлення лишаються брехливою вівіскою, як це ми бачимо в партій II Інтернаціоналу.

10. Визнавати інтернаціоналізм на словах та підмінити його на ділі, в усій пропаганді, агітації та практичній роботі, на міщанський націоналізм та пацифізм, — це звичайнісіньке явище не тільки серед партій II Інтернаціоналу, а й серед тих, що вийшли з цього Інтернаціоналу, ба навіть нераз і серед тих, що називають себе теж комуністичними. Боротьба з цим злом, із найбільш закоренілими дрібнобуржуазними забобонами, тим більше виступає наперед, чим нагальнішим стає завдання повернути диктатуру пролетаріату з національної (тоб-то такої, що існує в одній країні і що не здібна визначати світову політику) на інтернаціональну (тоб-то на диктатуру пролетаріату принайменше кількох передових країв, що здолала-б мати рішучий вплив на всю світову політику). Дрібнобуржуазний націоналізм оголошує за інтернаціоналізм визнання рівноправності націй та й годі, зберігаючи в цілості національний егоїзм (не кажучи вже про суто-словесний характер такого визнання); а тим

часом пролетарський інтернаціоналізм вимагає, по-перше, щоб інтереси пролетарської боротьби в однім краю підпорядковано інтересам цієї боротьби в світовому масштабі; по-друге, від нації, що здійснює перемогу над буржуазією, вимагає він здатности й готовности йти на величезні національні жертви, щоб повалити міжнародній капітал.

Таким побитом, у державах цілком уже капіталістичних, де є робітничі партії, що справді являють собою авангард пролетаріату, там боротьба з опортуністичними та міщансько-пацифістськими перекручуваннями поняття й політики інтернаціоналізму — це єсть перше й найважливіше завдання.

11. Що до держав і націй відсталіших, із перевагою феодальних або патріархальних та патріархально-селянських стосунків, то особливо треба мати на оці таке:

1) необхідно, щоб усі комуністичні партії допомагали буржуазно-демократичному визвольному рухові в цих краях; повинність давати найактивнішу допомогу покладається насамперед на робітництво того краю, що від нього відстала нація залежить з колоніального чи фінансового боку;

2) необхідно боротися з духівництвом та іншими реакційними й середньовічними елементами, що мають силу по відсталих краях;

3) необхідно боротися з пан-ісламізмом та подібними течіями, що намагаються сполучити визвольний рух проти європейського та американського імперіялізму із зміцненням становища ханів, поміщиків, мулл, то-що;

4) необхідно підтримувати спеціально селянський рух у відсталих краях проти поміщиків, проти великого землеволодіння, проти всяких проявів чи залишків феодалізму, і старатись надати селянському рухові яко-мога більш революційного характеру, здійснюючи як-найтісніше союз західно-європейського комуністичного пролетаріату з революційним рухом селянства на Сході, в колоніях, по відсталих краях узагалі;

5) необхідно твердо боротись із перекрашуванням буржуазно-демократичних рухів по відсталих краях під колір комунізму; Комуністичний Інтернаціонал повинен піддержувати буржуазно-демократичні національні рухи в колоніях та відсталих країнах лише з тією умовою, щоб елементи прийдешніх комуністичних партій, комуністичних не самою назвою, по всіх відсталих краях групувалися й виховувались у свідомості своїх особливих завдань, — завдань боротьби з буржуазно-демократичними рухами всередині їхньої нації. Комуністичний Інтернаціонал повинен йти в тимчасовім союзі із буржуазною демократією колоній та відсталих країв, але не зливатися з нею й безумовно зберігати самостійність пролетарського руху, навіть у найбільш зародковій його формі.

6) Конче треба невідхильно ясувати й викривати між найширшими трудящими масами всіх, країв а надто відсталих, ту обману, що нею систематично орудують імперіялістські держави, котрі під позором утворення політично незалежних держав ут оркують такі держави, що цілком залежать від них з економічного, фінансового й воєнного боку, в сучасній міжнародній обстанові залежним і слабким націям немає погатунку ніде, як тільки в союзі радянських республік.

12. Вікове пригноблення колоніальних і слабких народностей від імперіялістичних держав лишило в трудящих масах пригноблених країв не тільки роздратування, а ще й недовір'я до гнобительських

націй узагалі, а заразом і до пролетаріату цих націй. Підла зрада соціалізму з боку більшости офіційальних проводирів цього пролетаріату в 1914—19 рр., коли „обороною батьківщини“ соціал-шовіністично прикривалося оборону „права“ „своєї“ буржуазії на гноблення колоній та грабіж фінансово-залежних країв, — ця зрада не могла не підсилити цього, зовсім законного недовір'я. З другого боку, чим край відсталіший, тим більшу в ньому силу мають дрібне хліборобське виробництво, патріархальність та провінціальність, що неминучо ведуть до особливої сили й тривкості найглибших із дрібно-буржуазних забобонів, а саме — забобонів національного егоїзму, національної обмежености. А що ці забобони можуть зникнути аж тоді, коли зникне імперіялізм та капіталізм у передових краях і коли зміниться вся чисто основа економічного життя відсталих країв, то вмирання цих забобонів не може не бути дуже повільним. Звідси обов'язковість для свідомого комуністичного пролетаріату всіх країв ставитись з особливою обережністю та з особливою увагою до залишків національного почуття в найдовше гноблених краях та народностях, а так само обов'язковість іти на певні поступки, щоб швидше перебути згадане недовір'я та згадані забобони. Коли самохіть не пориватиметься пролетаріат до союзу та єдности, а потім і всі трудящі маси всіх країв та націй усього світу, то не можна буде щасливо довершити справу перемоги над капіталізмом“.

„Коммунистический Интернационал“, № 11,
14 червня 1920 р., з підписом Н. Ленін.

VII

БОРОТЪБА З ТРОЦЪКИЗМОМ

БОРОТЬБА НАВКОЛО ПАРТІЙНОГО СТАТУТУ.

З промови на II з'їзді Р.С.-Д.Р.П.

Тов. Троцький зовсім не зрозумів основної думки тов. Плеханова й через те обминув у своїх міркуваннях усю суть справи. Він говорив за інтелігентів і робітників, за класовий погляд та за масовий рух, але не помітив одного основного питання: звужує чи поширює моє формулювання поняття члена партії? Якби він поставив перед собою це питання, він легко побачив-би, що моє формулювання це поняття звужує, а Мартова — поширює, відзначаючись (як слушно висловився сам Мартов) „еластичністю“. І саме „еластичність“ за такого періоду партійного життя, як ми тепер переживаємо, без сумніву відчиняє двері всім елементам розтічи, хитання та опортунізму. Щоб збити цей простий і ясний висновок, треба довести, що таких елементів нема. А тов. Троцький і не подумав це зробити. Та й не можна цього довести, бо всі знають, що таких елементів є чимало, що є вони і в робітничій класі. Охороняти непохитну твердість лівії й чистоту принципів партії — це стає саме тепер справою тим пильнішою, що партія, відновивши свою єдність, до своїх лав прийме дуже багато нестійких елементів, і число їх зростатиме поруч із зростанням партії.

Тов. Троцький дуже хибно зрозумів основну думку моєї книжки „Що робити?“, коли він казав, що партія не є змовницька організація (цей закид робили мені й багато інших). Він забув, що я пропоную в своїй книжці цілу низку різних типів організації, починаючи від найконспіративніших і найвужчих і кінчаючи досить широкими, „вільними“ (lose). Він забув, що партія повинна бути тільки передовим загonom, керівником величезної маси робітничої класи, котра вся (чи майже вся) працює „за контролем і керівництвом“ партійних організацій, але котра вся не входить і не повинна вся до партії входити.

Подивіться, справді, які висновки дістає т. Троцький через свою основну помилку: він казав нам тут, що якби раз-у-раз заарештовувано робітників, і всі робітники заявляли, що вони не належать до партії, то дивною була-б наша партія. Чи не навпаки? Чи не дивні міркування т. Троцького? Він вважає за сумне те, з чого кожен хоч трохи досвідчений революціонер мав-би тільки радіти. Якби сотні й тисячі заарештованих за страйки та демонстрації робітників були не члени партійних організацій, то це довело-б тільки, що наші організації добрі, що ми виконуємо своє завдання — законспірувати більш-менш вузьке коло робітників і зтягти до руху якнайширші маси. (Твори, т. IV, ст. 281 — 284).

Серпень 1903 р.

Із брошури:

„КРОК НАПЕРЕД, ДВА КРОКИ НАЗАД“.

Не в тім річ, що пункти статуту можуть створювати опортунізм, а в тім, щоб скувати за їх допомогою більш або менш гостру зброю проти опортунізму. Чим глибші його причини, тим гостріша повинна бути ця зброя. Тому виправдувати „глибокими причинами“ опортунізму те формулювання, що розчиняє йому двері, це єсть чистісінький хвостизм. Коли тов. Троцький був проти тов. Лібера, він розумів, що статут єсть „організоване недовір'я“ цілого до частини, передового загону до відсталого загону; а коли тов. Троцький опинився на боці тов. Лібера, то він уже забув це і навіть став виправдувати млявість і хисткість нашої організації цього недовір'я (недовір'я до опортунізму) „складними причинами“, „рівнем розвитку пролетаріату“, то-що.

Другий довід т. Троцького: „інтелігентній молоді, так або инакше zorganizованій, далеко легше завести себе (курс. мій) до списків партії.“ Саме так. Тим-то й хибує на інтелігентську розпливчатість те формулювання, що на підставі його навіть неорганізовані елементи оголошують себе членами партії, а не мое, що усуває право „заводити себе до списків“.

1904 р.

БОРОТЬБА НАВКОЛО „ИСКРЫ“.

З брошури:

„КРОК НАПЕРЕД, ДВА КРОКИ НАЗАД“.

6-го жовтня ми пишемо з Плехановим такого змісту офіційного листа до всіх старих редакторів „Искры“ та до співробітника т. Троцького:

„Шановні товариші! Редакція ЦО вважає за свої обов'язок офіційно висловити свій жаль з приводу того, що ви відійшли від участі в „Искре“ й „Заре“. Не вважаючи на багаторазові запрошення співробітничати, — що їх ми робили і зараз після II З'їзду партії, і повторювали не раз після того, — ми не одержали од вас жадного літературного твору. Редакція ЦО заявляє, що вона вважає ваш відхід від роботи нічим з її боку не викликаним. Якась особиста ураза не повинна, звісно, ставати на перешкоді до роботи в Центральному Органі партії. Як-же це сталося через ту або иншу розбіжність у поглядах між вами та нами, то ми-б уважали за дуже корисне в інтересах партії докладно висвітлити цю розбіжність. Навіть більше. Ми-б дуже бажали, щоб характер і глибину цієї розбіжності яко-мога швидше з'ясовано перед своєю партією на сторінках видань, що ми їх редагуємо“.

Отже, читач бачить, що нам іще було зовсім не ясно, чи в учинках „меншости“ переважає особиста ураза, чи бажання дати органіві (і партії) новий курс, який саме, в чім саме. Я гадаю, що якби й тепер посадити 70 тлумачів і дати їм цю справу з'ясувати, на підставі хоч якої літератури та хоч яких свідчень, то й вони-б ніколи не розібрались у цій плутанині. Дріб'язкові плітки навряд чи можна

коли-небудь розплутати: їх треба або розрубати, або відсторонитись від них.

На листа з 6 жовтня Аксельрод, Засулич, Старовер, Троцький і Кольцов відповіли нам кількома рядками про те, що вони участі в „Искре“ не беруть, відколи вона до рук нової редакції перейшла¹⁾. (Твори, т. V, ст. 430—431).

Колишня „Искра“ вчила істин революційної боротьби. Нова „Искра“ вчить життєвого розуму: уступчивості та згідливості. Стара „Искра“ була органом войовничої ортодоксії. Нова „Искра“ подає нам відриг опортунізму переважно в питаннях організаційних. Стара „Искра“ заслужила собі почесну нелюбов і в російських, і в західньо-європейських опортуністів. Нова „Искра“ „прозумнішала“ й скоро перестане соромитись численних похвал собі від крайніх опортуністів. Стара „Искра“ невідхильно йшла до своєї мети, і слово в неї не відбігало від діла. У новій „Искре“ внутрішня фальш її позиції неминучо спорождає—навіть незалежно від будлі-чєї волі й свідомості—політичне лицомєрство. Вона галасує проти гуртківщини, щоб прикрити перемогу гуртківщини над партійністю. Вона по-фарисейському засуджує розкол, наче-б то можна було уявити собі якийсь інший засіб проти розколу в хоч трохи організованій партії, окрім послухання меншости більшости. Вона заявляє, що треба зважати на революційну громадську думку і, криючи похвали Акімових²⁾, плете дрібні плітки про комітети революційного крила. Яка ганьба! Як осоромили вони нашу стару „Искру“! (Твори, т. V, ст. 430—482).

1904 р.

ПРО „ТЕОРІЮ“ ПЕРМАНЕНТНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ.

Із статті:

„СОЦІЯЛ-ДЕМОКРАТІЯ І ТИМЧАСОВИЙ РЕВОЛЮЦІЙНИЙ УРЯД“.

Хибні... Парвусові твердження, що „революційний уряд у Росії буде урядом робітничої демократії“, що „коли соціал-демократія буде на чолі революційного руху російського пролетаріату, то цей уряд буде соціал-демократичний“, що соціал-демократичний тимчасовий уряд „буде суцільний уряд із соціал-демократичною більшістю“. Цього не може бути, як говорити не за скороминущі випадкові епізоди, а за хоч трохи довгочасну, хоч трохи спроможну залишити слід в історії революційну диктатуру. Цього не може бути через те, що хоч трохи сталою (звичайно, не безумовно, а відносно) може бути тільки революційна диктатура, що на величезну більшість народу спирається. Російський-же пролетаріат становить тепер меншість людности в Росії. Стати величезною, переважною більшістю він може тільки з'єднавшись із масою напів-пролетарів, напів-хазяїв, тоб-то з масою дрібно-буржуазної міської та сільської бідноти. І такий склад соціальної бази для можливої й бажаної революційно-де-

¹⁾ Л. Д. Троцький цього документа в листі до Аксельрода схаактеризував так:

„Це канцелярське фарисейство правитиме за виправний документ в руках у можновладців“. (Див. „Листування П. Б. Аксельрода й Ю. В. Мартова“, ст. 89).

²⁾ Акімов — один із найвидатніших представників опортунізму — економізму — наприкінці 90-х і на початку 900-х років.

мократичної диктатури відіб'ється, звісно, на складі революційного уряду, спричиниться до неминучої участі в ньому чи навіть до переваги в ньому як-найрізномасніших представників революційної демократії. Будлі-які ілюзії що-до цього були-б вельми шкідливі.

Коли Троцький пише тепер (на жаль, поруч із Парвусом), що „пін Гапон міг з'явитись один раз“, що „другому Гапонові немає місця“, то це тільки захоплення фразою. Якби в Росії не було місця другому Гапонові, то в нас не було-б місця і для справжньої „великої“, що до кінця дійшла-б, демократичної революції. Щоб стати великою, щоб нагадати 1789—1793, а не 1848—1850 рр., і навіть переважити їх, вона повинна зрушити до активного життя, до героїчних зусиль, до „грунтовної історичної творчості“ величезні маси, вивести їх із страшної темноти, з невиданої затурканості, з неймовірного здичавіння та безпросвітнього отупіння. Вона вже зрушує, вона зрушить їх, — цю справу полегшує своїм конвульсійним опором сам уряд, — але, розуміється, за продуману політичну свідомість, за соціал-демократичну свідомість цих мас та їх численних „самобутніх“ народних і навіть мужицьких ватажків не може бути й мови. Вони не можуть тепер-таки, чималої революційної науки не пройшовши, стати соціал-демократами не тільки через темноту (революція освічує, повторюємо, із казковою швидкістю), а через те, що їх класовий стан не є пролетарський, через те, що об'єктивна логіка історичного розвитку ставить перед ними цієї хвилини завдання зовсім не соціалістичного, а демократичного перевороту.

І в цім перевороті з усією енергією участь братиме революційний пролетаріят, геть одкидаючи од себе нікчемний хвостизм одних і революційну фразу других, надаючи класової виразності й свідомості запаморочливому вихорові подій, ідучи невідхильно й сміливо вперед, не боячись революційно-демократичної диктатури, а палко жадаючи її, борючись за республіку й повну республіканську волю, за серйозні економічні реформи, щоб створити собі справді широку й справді гідну XX століття арену боротьби за соціалізм. (Твори, т. VI, ст. 132—133).

Березель 1905 р.

Із брошури:

„ДВІ ТАКТИКИ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЇ В ДЕМОКРАТИЧНІЙ РЕВОЛЮЦІЇ“.

Резолюція III З'їзду про тимчасовий революційний уряд.

Зауважимо, нарешті, що резолюція, поставивши за завдання тимчасового революційного уряду здійснити програму-мінімум, тим самим усуває безглузді напів-анархічні думки про негайне здійснення програми-максимум, про здобуття влади для соціалістичного перевороту. Щабель економічного розвитку Росії (умова об'єктивна) і щабель свідомості та організованості широких пролетарських мас (умова суб'єктивна, нерозривно зв'язана з об'єктивною) роблять неможливим негайне повне визволення робітничої класи. Тільки найтемніші люди можуть ігнорувати буржуазний характер демократичного перевороту, що тепер відбувається, тільки найнаївніші оптимісти можуть забувати про те, як мало ще маси робітників знають за цілі соціалізму та за способи його здійснити. А ми всі переконані, що визволення робітників може бути справою тільки самих робітників; без свідомості й

організованости мас, без підготовки й виховання їх в одвертій класовій боротьбі з усією буржуазією — про соціалістичну революцію не може бути й мови. І відповідаючи на анархічні закиди, ніби ми відкладаємо соціалістичний переворот, ми скажемо: ми не відкладаємо його, а робимо перший крок до нього єдино можливим способом, єдино певним шляхом, саме—шляхом демократичної республіки. Хто хоче йти до соціалізму іншим шляхом, по-за демократизмом політичним, той неминучо приходять до безглузких і реакційних, як в економічному, так і в політичному розумінні, висновків. Коли ті або інші з-поміж робітників спитають нас у відповідний момент: чому-б не здійснити нам програми-максимум, ми відповімо їм, на те показавши, які чужі ще соціалістичні демократично-настроєні маси народу, як мало ще класові суперечності розвинулися, які ще пролетарі неорганізовані. Організуйте-но сотні тисяч робітників по цілій Росії, поширте спочуття до своєї програми серед мільйонів! Спробуйте зробити це, не обмежуючись гучними, але порожніми фразами,—і ви зараз-же побачите, що здійснити цю організацію, що поширити цю соціалістичну освіту—це залежить од як-найповнішого здійснення демократичних реформ. (Твори, том VI, ст. 313—314).

1905 р.

БОРотьБА НАВКОЛО ТАКТИКИ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОЇ ФРАКЦІЇ В II ДУМІ.

З промови на Лондонському з'їзді.

Кілька слів про Троцького. Він говорив ім'ям „центру“. Він висловлював погляди Бунду. Він громив нас за те, що ми таку неприйнятну резолюцію запропонували. Він загрожував просто розколом, виходом думської фракції, котру ніби-то ображає наша резолюція. Я підкреслюю ці слова. Я закликаю вас уважно перечитати нашу резолюцію.

Вбачати образу в спокійному визнанні помилок, без ніякої догани в гострій формі, говорити з цього приводу про розкол, хіба-ж це не дивовижно? Хіба це не свідчить за хворість нашої партії, за страх перед визнанням помилок, за страх перед критикою думської фракції?

Сама вже можливість такого поставлення справи показує, що в нашій партії є щось непартійне. Це непартійне—в стосунках думської фракції до партії. Думська фракція повинна бути більш партійна, тісніше звязана з партією, більше підпорядкована всій пролетарській роботі. Тоді не буде лементування про образу, не буде погрози розколом.

Коли Троцький казав: „Ваша неприйнятна резолюція, заваджає переводити ваші справедливі думки“, я крикнув до нього: „Дайте-ж свою резолюцію!“ Троцький відповів: „Ні, спочатку заберіть назад свою!“

Чи-ж не правда, гарна позиція в „центра“?

За нашу (на погляд Троцького) помилку („нетактовність“) він карає свою партію, позбавляючи її свого „тактового“ викладу тих самих принципів. Чому ви не провели своєї резолюції?—спитають нас на місцях. Тому, що на неї образився центр і відмовився через образу викласти свої принципи. Це—не принципова позиція, а безпринциповість центру.

Ми прийшли на з'їзд із двома давно відомими партії тактичними лініями. Нерозумно й негідно робітничої партії крити неугоду і ховати її у застосуванні до всіх справ нашої політики. Зробімо ясні підсумки партійному досвідові. Тільки так ми виконаємо свій обов'язок і покладемо край хитанням у політиці пролетаріату. (Твори, т. V, ст. 387—388).

Травень 1907 р.

З ПРИВОДУ ХИТАННІВ ТОВ. ТРОЦЬКОГО (1907—08 рр.).

З кінцевого слова на Лондонському з'їзді про ставлення до буржуазних партій.

Кілька слів про Троцького. Спиняйтесь на нашій нараді з ним мені тут ніколи. Відзначу тільки, що Троцький у книжці „На оборону партії“ друком висловив свою солідарність із Кавцьким, котрий писав про економічну спільність інтересів пролетаріату й селянства за сучасної революції в Росії. Троцький визнавав, що лівий блок проти ліберальної буржуазії є потрібний і доцільний. Мені досить цих фактів, щоб визнати наближення Троцького до наших поглядів. Незалежно від питання про „безупинну революцію“ тут наявна є солідарність в основних пунктах питання про ставлення до буржуазних партій. (Твори, т. VIII, ст. 400—401).

Травень 1907 р.

Із статті:

„БОРІТЬБА ПРОЛЕТАРІАТУ В НАШІЙ РЕВОЛЮЦІЇ“.

Що до тов. Троцького, котрого т. Мартов примусив брати участь у дискусії третіх осіб, що її він сам улаштував, у дискусії всіх, окрім дискутанта, то ми аж ніяк не можемо братися докладно його погляд розглядати. Для цього потрібна була-б окрема велика стаття. Зачіпаючи помилкові погляди тов. Троцького, наводячи уривки з цих поглядів, тов. Мартов викликає в читачів цілу низку непорозумінь, бо уривки цитат не з'ясовують, а заплутують справу. Основна помилка т. Троцького—ігнорування буржуазного характеру революції, брак виразної думки в питанні про перехід від цієї революції до революції соціалістичної. Із цієї основної помилки випливають ті часткові помилки, які тов. Мартов повторює, із спочуттям та похвалою наводячи кілька цитат. Щоб не лишати справи в тому заплутаному вигляді, як її викладає тов. Мартов, покажемо, принаймні, хибність тих міркувань тов. Троцького, що заробили похвалу від т. Мартова.

Коаліція пролетаріату й селянства „можлива тільки з умовою, що або одна з наявних буржуазних партій опанує селянство, або-ж селянство створить самостійну могутню партію“. Це, очевидно, неправдиво і з загально-теоретичного погляду, і з погляду російської революції. Коаліція клас зовсім не потребує ні існування тої або иншої партії, ані партійности взагалі. Це є змішування питання про класи із питанням про партії. Коаліції згаданих клас зовсім не потребує ні того, щоб одна з наявних буржуазних партій опанувала селянство, ані того, щоб селянство створило самостійну могутню

партію. Теоретично це ясно з того, що, по-перше, селянство надто трудно зорганізувати на партію, а по-друге, утворення селянських партій це надто трудний і довгий процес у буржуазній революції, і „могутня самостійна“ партія може з'явитись, наприклад, тільки тоді, як кінчатиметься революція. Із досвіду російської революції також ясно, що „коаліція“ пролетаріату й селянства здійснювалася десятки й сотні разів у як-найрізноманітніших формах без ніякої „могутньої самостійної партії“ селянства. Коаліція така була, коли була „спільна дія“, скажемо, Ради Робітничих Депутатів і Ради Салдатських Депутатів, або Залізничного Страйкового Комітету, або Селянських Депутатів, то-що. Усі такі організації були, здебільшого, непартійні, і проте „коаліція“ клас безумовно була в кожному спільнім учинкові таких організацій. Селянська партія тоді позначалася, зароджувалась, виникала, як „Селянська Спілка“ 1905 р., чи як „Трудова Група“ 1906 р., і в міру зростання, розвитку, самовизначення такої партії коаліція клас набирала різних форм, почавши від невиразних та неоформлених і кінчаючи цілком виразними та оформленими політичними порозуміннями. Наприклад, після того, як розігнано Першу Думу, випущено таких три заклики до повстання: 1) до армії та флоту, 2) до всього російського селянства, 3) до всього народу. Першу відозву підписала думська фракція й комітет трудової групи. Чи виявилась у цій „спільній дії“ коаліція двох клас? Звісно, так. Заперечувати це—значить крутістьувати або перевертати широке наукове поняття „коаліція клас“ на узьке юридичне, майже нотаріальне, сказав-би я, поняття. Далі, чи можна заперечувати, що цей спільний заклик до повстання, котрий підписали думські депутати від робітничої класи і селянства, ішов у супроводі спільних дій в часткових місцевих повстаннях представників обох клас? Чи можна заперечувати, що спільний заклик до вселюдного повстання і спільна участь в місцевих і часткових повстаннях зобов'язує зробити висновок про спільне утворення тимчасового революційного уряду? Заперечувати це значило-б крутістьувати, зводити поняття „уряду“ виключно до закінченої оформленої заяви, забувати за те, що закінченість впливає з незакінченості й неоформленості.

Далі, другий заклик до повстання підписав центральний комітет (меншовицький) Р.С.-Д.Р.П., також партія С.-Р., Всеросійська Селянська Спілка, Всеросійська Залізнична й Всеросійська Учительська Спілка, окрім комітету трудової групи та соціал-демократичної фракції, а під третім закликом до повстання в підпис ППС і Бунду плюс всі попередні підписи, окрім трьох спілок.

Ось вам оформлена політична коаліція партій і непартійних організацій. Ось вам „диктатура пролетаріату й селянства“, проголошена, як погроза царатові, як заклик до всього народу, але ще не здійснена. І тепер навряд чи знайдеться багато соціал-демократів, що згодились-би з меншовицьким „Соц.-Дем.“ 1906 р., № 6, де так говорилося за ці заклики: „Цього разу наша партія вчинила з іншими революційними партіями та групами не політичний блок, а бойову угоду, котру ми завсіди вважали за доцільну та потрібну“ (порівняй: „Пролетарій“ № 1 з 11 серпня 1906 р. і № 8 з 23 листопада 1906 р.). Бойову угоду не можна протиставити політичному блоку, бо вона входить в це останнє поняття. Політичний блок здійснюється в різні історичні моменти то „бойовою угодою“ в справі повстання, то парламентською угодою, що-до „спільних дій проти чорносотенців і проти к. д.“, то-що. Ідея диктатури пролетаріату й

селянства знайшла своє практичне висловлення протягом цілої революції в тисячі форм, починаючи від підписання маніфесту про те, щоб не платити податків і забирати назад вкладки (грудень 1905 р.), чи від підписання закликів до повстання (липень 1906 р.) і кінчаючи голосуваннями в 2-й та 3-й Думі 1907 й 1908 р.

Так само неправдива й друга заява тов. Троцького, що її наводить тов. Мартов. Неправда, що „вся справа в тому, хто дасть зміст урядовій політиці, хто згуртує в ній одностайну більшість“, то-що. Це надто неправдиво тоді, коли тов. Мартов наводить таке, як довід проти диктатури пролетаріату й селянства. Тов. Троцький у цьому міркуванні сам допускає „участь представників демократичної людности“ в „робітничому уряді“, тоб-то допускає уряд із представників пролетаріату й селянства. На яких умовах дозволити участь пролетаріату в революційному уряді,—це справа инша, і тут дуже можливо, що більшовики не зійдуться не тільки з Троцьким, а й з польськими с.-д. Але питання про диктатуру революційних клас ніяк не сходять на питання про „більшість“ у певному революційному уряді, на питання про умови, за яких допустима участь соціал-демократії в тому чи іншому уряді.

Нарешті, найбільш неправдивою є третя думка тов. Троцького, що її наводить тов. Мартов і що здається тов. Мартову „справедливою“: „нехай навіть воно (селянство) зробить це („приєднається до режиму робітничої демократії“) не з більшою свідомістю, ніж воно звичайно приєднується до буржуазного режиму“. Пролетаріат не може ні покладатися на несвідомість та забобони селянства, як покладаються на них і спираються на них владарі за буржуазного режиму, ані припускати, що в революційний період залишиться бодай звичайна несвідомість та пасивність селянства. Факти з історії російської революції показують, що перша-ж хвиля піднесення, наприкінці 1905 р., зразу штовхає селянство до такої політичної організації (Всеросійська Селянська Спілка), котра, без сумніву, була зародком окремої селянської партії. У 1-й і в 2-й Думі, дарма що контр-революція знищила першу зміну передових селян, селянство на цей раз уперше в загально-національному масштабі, за всеросійських виборів—зразу кладе основу „Трудовій Групі“, цьому безсумнівному зародкові окремої селянської партії. У цих зародках і зачатках багато нестало, непевного, хисткого, це безперечно, та коли початок революції створив такі політичні угруповання, то немає найменшого сумніву, що революція, доведена до такого „кінця“, чи певніше до такого високого щабля розвитку, як революційна диктатура, створить краще оформлену й дужчу революційну селянську партію. Гадати инакше,—це значило-б припускати, що в дорослої людини деякі важливі органи можуть лишитись дитинячими як до своїх розмірів, форми, щабля розвитку.

У кожному разі, висновок т. Мартова, що конференція ¹⁾ згодилась саме з Троцьким у питанні про взаємини між пролетаріатом і селянством в боротьбі за владу, разюче суперечить фактам; це є, на правду, спроба „витягти“ із слова те, чого на конференції зовсім не обмірковувалось, чого зовсім не наводилось й не малось на увазі. (Твори, т. XI, ч. I, ст. 226—230).

1909 р.

¹⁾ Мова тут про те, що Мартов перекутив зміст резолюції грудневої конференції 1908 р. (Прим. ред.).

ТРОЦЬНИЙ І ЛІКВІДАТОРСТВО.

Одна з перешкод до партійної єдності.

В той час, як партійні меншовики в цілій низці закордонних груп гуртуються й виступають усе рішучіше проти явно ліквіда-торського напрямку „Гол. С.-Д.“, Віденська „Правда“¹⁾ тримається ще й досі уникливо. В № 12 знаходимо статтю „До єдності крізь усі перешкоди“ В цій статті не можна не похвалити першого хоч і вельми боязкого, дуже неповного приступу до виконання резолюції ЦК про з'ясування небезпеки від ліквідаторства. Але зате уся перша частина в зразком того, наскільки декотрі ніби нефракційні соціал-демократи даліше стоять від оборони партійності, ніж партійні меншовики.

Тут „Правда“ каже чистісіньку неправду, буцім-то редакція ЦО в статті „Голос ліквідаців проти партії“ оголосила, що „все порозуміння зірвано“. Кожен, хто прочитав № 12 ЦО, бачить, що нічого подібного ми не оголошували. Порозуміння з меншовиками було з умовою, що вони визнають партійність і щиро-послідовно зречуться ліквідаторства. „Голос С.-Д.“ і група його однодумців в Росії зірвали це порозуміння: одні, як Михайло, Роман, Юрій і т. д. в Росії — тим, що самі порозуміння одверто оголосили шкідливим („шкідливі резолюції ЦК“; шкідливе саме існування ЦК; партію нема чого ліквідувати, бо вона вже ліквідувалася), другі, як „Голос“, тим, що обороняють виступи перших. Меншовики-партійці, з Плехановим на чолі, повстали проти голосівців за те, що вони зламали порозуміння. Якщо-ж „Правда“, одначе, хоче як передніше, кажучи за меншовиків „узагалі“, мати на увазі тільки голо-сівців, то таке поведіння ми будемо завсіди й скрізь викривати.

„Правда“ заявляє, що „не може й не хоче брати до розваги“ конфліктів після пленуму, по-перше, тому, „що не має до розпорядження потрібного фактичного матеріялу, щоб правильно розсудити“.

На це ми відповімо: якщо закордонна „Правда“ й досі не доба-чила досить „матеріялу“ в поведінні голосівців-ліквідаців, то вона ніколи його й не добачить. Щоб бачити правду, треба не боятись правді у вічі дивитись.

„...По-друге, і це найважливіше, тому, що організаційні конфлікти потребують організаційного-ж таки, а не літературного втручання“.

Це принцип правильний. Та саме партійні меншовики „втрути-лися“, як і слід було зробити кожному члену партії, в оцінку прин-ципiального, а не організаційного конфлікту. „Правда“ робить нав-паки. Висуваючи принцип, вона не йде за ним на ділі. На ділі увесь перший уступ своєї статті „Правда“ присвятила якраз „втру-чанню“ в організаційний конфлікт. Мало того. Переказуючи організаційний конфлікт, „Правда“ ллє воду на млин ліквіда-торам, називаючи „надзвичайно різкою“ нашу статтю, але не оці-нюючи при цьому антипартійного вчинку голосівців; каже неправду, називаючи фракційною сутичкою боротьбу партійного ЦО з анти-партійною частиною меншовиків (власне з голосівцями); каже по л о в и н у правди, замовчуючи розкольницький маніфест чотирьох редакторів „Голоса Соц.-Дем.“ і т. д.

¹⁾ Газета, що виходила за редакцією т. Троцького, існувала вона з 1908 до 1912 р.
(Прим. ред.).

Робітнича газета повинна або не торкатися „організаційного“ конфлікту, або викладати його повно й правдиво до кінця.

Одною з серйозних перешкод до партійної єдності є спроба прикрити антипартійність „Голоса“. Замовчання його ліквідаторства або легковажне ставлення до нього тільки побільшує його небезпечність. (Твори, т. XI, ч. II ст. 46 — 47).

Квітень 1910 р.

Із статті:

„НОТАТКИ ПУБЛІЦИСТА“, „ОБ'ЄДНАЛЬНА КРИЗА“ В НАШІЙ ПАРТІЇ.

...Про що каже головна резолюція пленуму, в тій своїй частині, що присвячена найбільш „болючим“ питанням нашої партії, тим питанням, що були найбільш спірні перед пленумом і що повинні були стати найменш спірними після пленуму?

Про те, що буржуазний вплив на пролетаріят виявляється, з одного боку, в заперечуванні нелегальної соціал-демократичної партії, в приниженні її ролі й значіння й т. ин., з другого боку — в заперечуванні думської роботи с.-д. та використання легальних можливостей, у нерозумінні того й того, і т. и.

Тепер питання, який-же глузд має ця резолюція?

Чи той, що голосівці повинні були щиро й без вороття покласти хрест на заперечуванні нелегальної партії, на приниженні її, то-що, повинні були визнати це за збочення, повинні були його збутися, провадити позитивну роботу в дусі, що цьому збоченню ворожий; що впередівці повинні були щиро й без вороття покласти хрест на заперечуванні думської роботи й легальних можливостей, то-що; що більшість ЦО повинна була всіляко притягти до „співробітництва“ голосівців та впередівців з тою умовою, що вони щиро, послідовно й без вороття зречуться збочень, докладно описаних у резолюції пленуму?

Чи-ж глузд резолюції той, що більшість ЦО відповідає за переведення резолюцій (про те, щоб подужати ліквідаторські та одзовистські збочення) „спільно з даними“ голосівцями, що продовжують, як і передніше, та навіть ще грубіше, боронити ліквідаторство, з даним впередівцями, що продовжують, як і передніше, та навіть грубіше, обстоювати законність одзовизму, ультиматизму, то-що?

Досить поставити це питання, щоб бачити, які порожні в гучні фрази в резолюції Троцького, — як вони допомагають на ділі обстоювати ту-ж саму позицію, що на ній стоять Аксельрод і К-о, Алексинський і К-о.

Троцький висловив у перших-таки словах своєї резолюції увесь дух найгіршого примиренства, „примиренства“ в лапках, примиренства гурткового, обивательського, примиренства, що бере „дані особи“, а не дану лінію, не даний дух, не даний ідейно-політичний зміст партійної роботи.

Адже тут саме глибока прірва поміж „примиренством“ Троцького й К-о, що на ділі служить найвірнішу службу ліквідаторам та одзовистам, а тому є тим небезпечнішим лихом у партії, чим хитріше, вишуканіше, кучерявіше воно прикривається ніби-то партійними і ніби-то антифракційними декламаціями, — та поміж партійністю справжньою, що має очистити партію від ліквідаторства та одзовизму.

Що нам дано, справді, як завдання партії?

Чи дано „дані особи, групи та установи“, що їх треба „примирити“ незалежно від їхньої лінії, незалежно від змісту їхньої роботи, незалежно від їх стосунків до ліквідаторства та одзовизму?

Чи нам дано партійну лінію, дано ідейно-політичній напрямком та зміст усієї нашої роботи, дано завдання очистити цю роботу від ліквідаторства та одзовизму, — завдання, що його повинно в життя переводити незалежно від „осіб, груп та установ“, усупереч опорові з боку тих „осіб, груп та установ“, що не згодні з цією лінією або її не провадять?

Можливі два погляди на значіння та умови здійснення хоч-би якого партійного об'єднання. Зрозуміти різницю в цих поглядах надто важно, тому що вони переплутуються й змішуються в розвиткові нашої „об'єднальної кризи“, і не відмежувавши один погляд від другого, неможливо в цій кризі розібратися.

Один погляд на об'єднання може ставити на перший план „примирення“ „даних осіб, груп та установ“. Єдність в їхніх поглядах на партійну роботу, на лінію цієї роботи — справа другорядна. Розбіжності треба старатися замовчувати, а не з'ясовувати їх коріння, їх вагу, їх об'єктивні умови. „Примирити“ особи й групи — в цьому головне. Коли вони не сходяться на переведенні спільної лінії, — треба витлумачити цю лінію так, щоб вона була прийнятна для всіх. Живи й иншим жити давай! Це — „примиренство“ обивательське, що неминучо до гурткової дипломатії призводить. „Заткнути“ джерела розбіжностей, замовчати їх, „полагодити“ хоч-би там що „конфлікти“, неутралізувати напрямки, що один з одним ворогують, — ось на що скеровує головну увагу подібне „примиренство.“ Зрозуміло, що в умовинах, коли маємо закордонну базу для операцій нелегальної партії, ця гурткова дипломатія навстіж відчиняє двері тим „особам, групам, та установам“, що відіграють ролю „чесних маклерів“ за всяких спроб „примирення“ й „неутралізації“.

Ось як оповідає Мартов у № 19—20 „Голоса“ про одну таку спробу на пленумі:

„Меншовики“, „правдисти“ й бундівці пропонували такий склад ЦО, що забезпечив-би „неутралізацію“ двох противних течій партійної думки, не дав-би жадній з них певної більшості і тим самим примушував-би партійний орган виробляти що-до кожного істотного питання ту середню лінію, котра може об'єднати більшість партійних працівників“.

Пропозиція меншовиків, як відомо, не пройшла. Троцький, що виставив свою кандидатуру в ЦО як неутралізатора, провалився.

Ось вам фактична роля тих „примиренців“ у кепському розумінні слова, що писали віденську резолюцію, і котрих погляди висловлено в статті Іонова в № 4 „Откликів Бунда“, що її я тільки-що одержав. Меншовики не наважувалися пропонувати ЦО з більшістю свого напрямку, — визнаючи одночасно, як це видно з наведеного від мене міркування Мартова, дві противні течії в партії.

Меншовики добивалися в ЦО „неутралізації“ і як неутралізатора висовували бундівця або Троцького. Бундовець і Троцький повинні були відігравати ролю свахи, що взяла-б на себе „одружувати“ „дані особи, групи та установи“ незалежно від того, чи зреклася-б одна сторона ліквідаторства, чи ні.

Ця свашчина точка зору й становить усю „ідейну основу“ Троцького і Іонова примиренства. Коли вони бідкаються та плачуть з приводу того, що об'єднання не вийшло, то це слід розуміти *cum grano salis*. Це треба розуміти так, що сватання не вийшло. „Невдача“ тих надій на об'єднання, що їх мали Троцький і Іонов, надій на об'єднання з „даними особами, групами та установами“ незалежно від їхнього стосунку до ліквідаторства, означає тільки невдачу свих: означає неправдивість, безнадійність, мізерність свашчиної точки зору, але зовсім ще не означає невдачі партійного об'єднання.

Ніщо не викликало на пленумі такого ярого, часто комічного обурення, як думка про „боротьбу на два фронти“. Сама згадка про це драгувала і впередівців, і меншовиків. Це обурення історично цілком дається пояснити, бо більшовики перевели на ділі, із серпня 1908 р. до січня 1910 р., боротьбу на два фронти, себ-то боротьбу з ліквідаторами й одзовистами. А комічне це обурення було тому, що ті, хто на більшовиків сердився, цим доводили тільки свою провинність, доводили, що їм ще й досі допікає всякий осуд ліквідаторства й одзовизму. Злодієві шапка горить.

Пропозицію Троцького поставити замість „боротьби на два фронти“—„подужання розширенням та поглибленням“ гаряче підтримали меншовики і впередівці.

І тепер радіють з приводу цієї „перемоги“ і Іонов, і „Правда“, і віденська резолюція, і „Голос С.-Д.“. Але питання: викинувши із цього пункту слова про боротьбу на два фронти, чи викинуто з резолюції визнання того, що ця боротьба необхідна? А ні трохи, тому що коли визнано „збочення“, визнано їх „небезпеку“, визнано, що збочення суть „прояви буржуазного впливу на пролетаріят“, то цим по суті справи якраз боротьбу на два фронти визнано! Змінили в одному місці „неприємний“ (тому чи иншому кумові) термін, але основну думку залишили! Вийшло тільки заплутування, розбавлення водичкою, погіршення фразою одної частини одного пункту.

Та й як можна переборювати збочення через розширення та поглиблення соціал-демократичної роботи? За всякого розширювання та за всякого поглиблювання неминучо стане питання, як розширювати та як поглиблювати; коли ліквідаторство й одзовизм—не випадковість, а спороджена соціальними обставинами течія, то вони можуть пробитись у всяке розширення та в усяке поглиблення роботи. Можна розширювати та поглиблювати роботу в дусі ліквідаторства—це роблять, наприклад, „Наша Заря“ та „Возрождение“; можна робити це й у дусі одзовизму. З другого боку, подужання збочень, у справжньому значінні слова „подужання“, неминучо відтягає певні сили, час, енергію від безпосереднього розширювання та поглиблювання правильної соціал-демократичної роботи.

Значить, коли під розширенням та поглибленням соціал-демократичної роботи розуміти безпосередній розвиток агітації, пропаганди, економічної боротьби, то-що, у справді соціал-демократичному дусі, то подужання збочень соціал-демократів від соціал-демократизму єсть для цієї роботи мінус, одлічка, так-би мовити, з „позитивної діяльності“, отже, фраза про подужання збочень через розширення то-що не має глузду.

Ця фраза насправжки визначає невизразне побажання, добре, невинне побажання, щоб унутрішньої боротьби серед соціал-демокра-

тів було як-найменше! Ніщо, крім цього невинного побажання, не відбулося в цій фразі: це—зідхання так званих примиренців: о, коли-б як-найменше боротьби з ліквідаторством та одзовизмом!..

Перейдемо тепер до з'ясування того, що сталося після пленуму. На це питання Троцький та Іонов дають однакову та просту відповідь. „Ні в зовнішніх обставинах політичного життя,—каже віденська резолюція,—ні в внутрішніх стосунках у нашій партії не сталося після пленуму жадних реальних змін, що утруднили-б роботу будівництва партії“... Фракційний рецидив, непережита спадщина фракційних стосунків, от і все.

В Іонова те саме пояснення „в особах“.

„Пленум кінчився. Учасники його пороз'їздилися... Керівники колишніх фракцій опинилися на волі, емансипувалися від усяких сторонніх впливів та натисків. До того-ж надійшла чимала підмога. Для одних—в особі т. Плеханова, що останніми часами надто проповідує, щоб партію на воєнним стані оголосити. Для других—в особі 16-ти „старих партійних працівників“, добре відомих редакції „Голоса С.-Д.“ (див. в № 19—20—„Відвертий лист“). Як-же за таких умов не кинуться у бій? Ось і взялися до давньої „справи“ обопільного нищення“. („Откл. Бунда“, № 4, стор. 22).

Зрозуміло, який практичний висновок випливає з подібної „оцінки моменту“ з боку Троцького та Іонова. Нічого особливого не сталося. Просто фракційна бійка. Поставити нових неутралізаторів—і справа витанцюється. Все пояснюється з точки зору гурткової дипломатії. Всі практичні рецепти—сама гурткова дипломатія. Дано тих, що „кинулися в бій“, дано тих, що хочуть „примиряти“: тут викинуто згадку про „фундамент“, тут додати ім'я-река в „установу“, там „поступитися“ легалістам способами скликати конференцію. Стара, але завсіди нова історія закордонної гуртківщини!

Наш погляд на те, що сталося після пленуму, инший!

Добившись одноголосних резолюцій, усунувши всі „заколотні“ обвинувачення, пленум остаточно припер ліквідаторів до стіни. Ховатися за колотню більше не можна. Покликатися на непіддатливість та „механічне приборкання“ (варіант: збільшена охорона, воєнний стан, стан облоги, то-що) більше не можна. Відійти від партії можна тільки через ліквідаторство (як вперевідці можуть відійти тільки через одзовизм та через антимарксістську філософію).

Приперті до стіни, ліквідатори виявили своє „обличчя“. Їх російський центр—однаково, формальний чи неформальний, напівнелегальний (М—л і К-о) чи цілком легальний (Потресов і К-о) відповів відмовою на заклик повернутися в партію. Російські легалісти-ліквідатори остаточно з партією поргали, з'єднавшись в групу незалежних соціалістів (незалежних від соціалізму й залежних від лібералізму). Звісно, відповідь М—ла й К-о, з одного боку, виступ „Нашей Зари“ та „Возрождения“, з другого, знаменує саме з'єднання антипартійних гуртків „соціал-демократів“ (певніше: ніби с.-д.) у групу незалежних соціалістів. Тому „примиренські“ силкування Троцького та Іонова тепер смішні й убогі. Цілковитим тільки нерозумінням того, що відбувається, можна пояснити ці силкування, котрі тепер нешкідливі, бо за ними нема нікого, крім гурткових дипломатів за кордоном, крім нерозуміння й незнання десь у глушині.

Примиренці à la Троцький та Іонов помилилися тим, що визнали особливі обставини, котрі дали розцвісти примиренській політиці

на пленумі, за загальні обставини теперішнього партійного життя. Вони помилилися тим, що дипломатію, котра відіграла свою роль на пленумі завдяки наявності обставин, що породили глибокі поривання до примирення (партійного об'єднання) в обох головних фракціях,—цю дипломатію вони визнали за самодоволящу мету, за довгочасне знаряддя гри проміж „даних осіб, груп та установ“.

На пленумі для дипломатії справді було місце, бо партійне об'єднання партійних більшовиків і партійних меншовиків було необхідне, а без поступок, без компромісів воно було неможливе. Коли визначалося міру поступок, „чесні маклери“ неминучо висунулись на перше місце,—неминучо, бо для партійних меншовиків і партійних більшовиків питання про міру поступок було питанням другорядним, поки в силі лишалася принципова база всього об'єднання. Висунувшись на пленумі на перше місце, діставши змогу відіграти роль „неутралізаторів“, „суддів“, щоб усунути колотню, щоб задовольнити „претенсії“, проти ЦБ, „примиренці“ à la Троцький та Іонов уявили, що, поки в „дані особи, групи та установи“, вони завсіди зможуть цю роль відігравати. Кумедний заблуд. Маклери потрібні тоді, коли треба визначити міру поступок, необхідних, щоб досягти одностайності. Міру поступок треба визначити тоді, коли запевне є загальна принципова база об'єднання. Питання про те, хто піде в це об'єднання після всіх поступок, лишалося тоді відкритим, бо в принципі неминучо треба було умовно припустити те, що всі соціал-демократи захотять увійти в партію, що всі меншовики захотять лояльно проводити резолюцію антиліквідаторську, всі впередівці—резолюцію антиодзовистську.

А тепер маклери не потрібні, їм нема місця, нема-бо питання про міру поступок. А питання про міру поступок нема тому, що нема питання про жадні поступки. Всі поступки (ї навіть надмірні) зроблено на пленумі. Тепер питання стоїть виключно про принципову позицію боротьби з ліквідаторством і до того-ж не взагалі з ліквідаторством, а з певною групою ліквідаторів-незалежників, з групою М—ла й К-о, з групою Потресова й К-о. Коли з даними особами, групами та установами надумуються тепер „мирити“ партію Троцький та Іонов, то для нас, всіх партійних більшовиків і для всіх партійних меншовиків вони будуть просто зрадниками проти партії, не більше.

Примиренці-дипломати „сильні“ були на пленумі виключно тому й остільки, оскільки й партійні більшовики, і партійні меншовики миру хотіли, і питання про умови миру надавали значіння підрядного що до питання про антиліквідаторську й антиодзовистську тактику партії. Я, наприклад, вважав поступки за надмірні й боровся за міру поступок (на це натякає „Голос“ у № 19—20, і про це прямо говорять Іонов). Але я ладен був тоді помиригися навіть із надмірними поступками, якщо лінію партії цим не підривалося, якщо поступки не вели до відкидання цієї лінії, якщо поступки були за місткі, щоб привернути до партії людей від ліквідаторства й від одзовизму. Але після того, як М—л і К-о, Потресов і К-о з'єдналися й виступили проти партії й проти пленуму, я не піду на жадні розмови про жадні поступки, тому що партія мусить тепер порвати з цими незалежниками, мусить рішучо боротися з ними, як із ліквідаторами, що цілком і остаточно визначилися. І я можу впевнено говорити не тільки про себе, а й про всіх партійних більшовиків. Партійні меншовики досить ясно висловилися, устами Плеханова та

инших, в тому-ж-таки дусі, і за такого стану справ у партії „примиренці-дипломати“ à la Троцький та Іонов повинні будуть або покинути свою дипломатію, або піти до незалежників від партії.

Найбільший злочин безхарактерних „примиренців“, на кшталт Іонова й Троцького, що боронять або виправдують цих людей, у тому полягає, що вони гублять їх, підсилюючи їхню залежність від ліквідаторів. Тимчасом, як рішучий виступ усіх нефракційних соціал-демократів проти М—ла й К—о, проти Потресова й К—о (адже ці групи ні Троцький, ні Іонов боронити не наважуються) міг-би повернути до партії декого з голосівських полонеників ліквідаторства, — кривляння й манірність „примиренців“ аніяк не примиряючи партію з ліквідаторством, тільки всиляють голосівцям „безглузді надії“.

А втім, ці кривляння й ця манірність, без сумніву, чималою мірою пояснюються й простим нерозумінням становища. Тільки через нерозуміння може тов. Іонов обмежуватися питанням про те, вміщати чи не вміщати статтю Мартова, а віденські прихильники Троцького можуть зводити питання на „конфлікти“ в ЦО. І стаття Мартова („На правдивому шляху“... до ліквідаторства), і конфлікти в ЦО — це тільки часткові епізоди, що їх по-за зв'язком із цілим зрозуміти не можна. Наприклад, Мартова стаття нам, що вивчили за рік всі відтинки ліквідаторства й голосівства, ясно показала, що Мартов повернув (чи його повернули). Аджеж не міг той самий Мартов підписувати „Лист“ ЦК про конференцію й писати статтю „На правдивому шляху“. Вириваючи статтю Мартова з низки подій, з „Листа“ ЦК, що був перед нею, з маніфесту 16-ти, що йшов за нею в № 19—20 „Голоса“, із статтів Дана („Боротьба за легальність“), Потресова й „Возродження“, — вириваючи з цієї-ж таки низки подій „конфлікти“ в ЦО, Троцький та Іонов позбавляють себе змоги зрозуміти те, що відбувається. І навпаки, все стає цілком зрозумілим, коли в центрі поставити те, що лежить в основі всього, а саме — остаточне з'єднання російських незалежників та їх остаточний розрив з „реакційною утопією“ про відбудовання й зміцнення нелегальної партії...

Останнє питання, що його ми повинні розглянути, щоб з'ясувати собі „об'єднальну кризу“ в нашій партії, є питання про так званий партійний меншовизм та про оцінку його значіння.

Погляди нефракційних — себ-то тих, що бажать, щоб їх уважалось за нефракційних, — Іонова й Троцького (№ 12 „Правди“ й віденська резолюція) надто що-до цього характерні. Троцький уперто й рішучо ігнорує партійний меншовизм, — на це було вже вказано в № 13 ЦО, — а І—ов виказує „притамну“ думку свого одномисника, оголошуючи, що значіння виступів „т. Плеханова“ (инших партійних меншовиків І—ов не хоче бачити) сходять на „підсилення“ фракційної боротьби більшовиків, на проповідь „оголошення партії на воєнному стані“.

Хибність цієї позиції Троцького та І—ова повинна-б була в око їм впасти просто вже тому, що її збивають факти. З № 13 ЦО видно, що не менш як у сьомох закордонних групах сприяння партії — в Парижі, Женеві, Берні, Цюриху, Львезі, Ніці, Сан-Ремо — піднялися плеханівці чи, певніше, партійні меншовики проти „Голоса“, вимагаючи виконати пленуму постанови, вимагаючи закрити „Голос“, указуючи на ліквідаторський характер ідейної позиції, що на неї стали в № 19—20 „Голоса“. Той-таки процес, хоч, може, не так

наочно, відбувається й серед працівників у Росії. Замовчувати ці факти смішно. Пробувати, всупереч їм, виставити боротьбу Плеханова з голосівцями, як літературну „фракційну“ боротьбу, значить — об'єктивно — ставати на бік групи незалежників-легалістів проти партії (Твори, том XI, ч. II, стор. 50 — 57, 75 — 78, 84 — 86).

Травень 1910 р.

Із статті:

ПРО ТЕ, ЯК ДЕКОТРІ СОЦІЯЛ-ДЕМОКРАТИ ОЗНАЙОМЛЮЮТЬ ІНТЕРНАЦІОНАЛ ІЗ СТАНОВИЩЕМ У Р.С.-Д.Р.П.

У зв'язку з Копенгагенським Міжнародним Конгресом у низці видань з'явилися статті про становище в нашій партії. Ми спинимося коротко на трьох статтях, що їх написали представники трьох різних партійних (певніше, антипартійних) течій.

Як до своєї безперемонности варта того, щоб її поставлено на першому місці, стаття, що з'явилася, на жаль, у центральному органі наших німецьких товаришів („Форвертс“, з 28 серпня). Стаття ця анонімна. Вона має підзаголовок: „Від нашого російського кореспондента“.

З неї читач довідається, що „ніколи ще російські емігранти, котрі в нашій партії відіграють непропорціонально велику роль, не були таки чужі інтересам та потребам російського робітничого руху, як тепер“, що ЦО нашої партії „Социал-Демократ“ „ведеться в вузько-фракційному дусі“, що більшовики відзначаються формальним і поверховним радикалізмом, що вони прийшли, нарешті, „до ризнання“ парламентаризму тільки в наслідок революції, то-що. З більшости нашої партії наш автор вельми незадоволений. Усе становище партії ввиджається авторові в дуже темному освітленні. Одну тільки ясну точку помітив автор у житті Р.С.-Д.Р.П. Це — віденська... робітнича газета „Правда“, що з самого початку стоїть зовсім осторонь фракційної полеміки й ставить собі за завдання „політичну агітацію“, то-що.

Чи не починаєте ви, читачу, догадуватися, чийому нефракційному перу належить ця стаття? Ви, звісно, не помиляєтесь. Так, це „нефракційний“ тов. Троцький не посоромився виступити з відвертою рекламою газетці своєї фракції. Це він перед не досить обізнаними німецькими читачами дає ту саму оцінку позиції партійної більшости, що й ліквідатори¹⁾.

Завдання оббрехати нашу партію в органі німецьких ревізіоністів узяв на себе другий літератор: Р. Стрельцов...

Так, неправдиве уявлення матиме німецький читач, коли історію російської революції вивчатиме він за Череваниним, а сучасне становище й тактичну боротьбу всередині нашої партії — за Стрельцовим і Троцьким.

¹⁾ Та обставина, що стаття ця з'явилася в такому органі, як „Форвертс“, примусила наших делегатів на Копенгагенський Конгрес звернутися з протестом до ЦК німецької партії. Цей протест подали делегати нашого ЦО (Г. В. Плеханов та А. Варський) і представник партії в Міжнародному Бюро (Н. Ленін). Коли обговорювалося це питання в с.-д. делегації, т. Троцький і викрив перед нами той секрет, що уславлену статтю написав він.

Третя стаття належить перу ультиматиста (він-же й боготворець) Воїнова, що виступив у органі бельгійських товаришів.

..Троцький, Воїнов та Стрельцов по-братерському подали один одному руки, борючись проти партійної лінії... (Твори, том XI, ч. II, стор. 107—109).

Вересень 1910 р.

Із статті:

СТАНОВИЩЕ В ПАРТІЇ.

Питання про нашу партійну кризу знов висунула на перший план закордонна с.-д. преса, викликаючи великий погolos, непевність і вагання в широких партійних колах. Центральний Орган партії мусить через те дати повне висвітлення цьому питанню. Стаття Мартова в № 23 „Голоса“ і виступ Троцького, що прибрав форму „резолюції“ „Віденського клуба“ з 26 листопада 1910 р., надрукованої окремою листівкою, — ставлять перед читачами питання про кризу, геть цілком перекручуючи суть справи.

За статтею Мартова і резолюцією Троцького ховаються й певні практичні дії—до того-ж дії, скеровані проти партії. Стаття Мартова є лише літературною формою, що в неї прибрано розпочату від голосівців кампанію, що має на меті зірвати ЦК нашої партії. Резолюція Троцького, що закликає місцеві організації підготовляти „загально-партійну конференцію“ побіч і проти ЦК, це єсть вислів того самого, що становить мету голосівців: зруйнувати ненависні ліквідаторам центральні установи, а з ним заразом і партію, як організацію. Ці антипартійні виступи голосівців і Троцького не досить вивести на чисту воду, з ними треба боротися. Товариші, котрим дорога є партія і справа її відродження, повинні найбільш рішучим способом висловитись проти всіх тих, хто з суто фракційних і гурткових міркувань та інтересів намагається зруйнувати партію.

Стаття Мартова „Куди прийшли“ єсть погано захованим звучанням з постанов пленуму ще й ліквідаторським тлумаченням з приводу невдачі партії. „Не вдалося ані разу зібрати в Росії невеличку як до числа колегію ЦК“ так пише—й пише курсивом—Мартов, наче захлинаючись од втіхи, котрої завдає всім ліквідаторам оголошення подібних фактів.

На жаль, Мартов має рацію. Російському ЦК не пощастило зібратись. Даремно тільки думає Мартов оминати питання про те, хто зірвав ЦК в Росії. Крім поліційних притичин до скликання його, була одна не поліційна, а політична притичина. Це відома відмова М—ла, Романа та Юрія прибути хоч-би для кооптації тільки на засідання ЦК; це—заява тих-таки осіб, що вони „саме існування ЦК вважають за шкідливе“.

Не можна заперечити того, що відмова прибути хоч-би на одне засідання для кооптації, відмова прийти на запрошення людей, що працюють серед сили-силенної поліційних притичин, це єсть зірвання ЦК. Не можна заперечити того, що цей політичний акт, супроводжуваний принципною мотивацією, вчинили люди, котрі входять у групу „найвидатніших“ російських співробітників „Голоса“ (лист 16-ох у №№ 19 та 20 „Голоса“), котрі входять у ліквідаторські

легальні групи п. Потресова й К-о. Все це факти. Група легалістів-незалежників, ворогів соціал-демократії, ось хто зірвав ЦК в Росії...

...Ліквідатори російські зірвали ЦК в Росії. Тепер ліквідатори закордонні зривають скликання ЦК й за кордоном. Ліквідатори радіють, наперед смакуючи превелику радість (для Столипина й ліквідаторів): відсутність будь-якого ЦК. Ото розкіш для п.п. Потресових, для фракції впередівців...

Як і кожна революційна партія, наша партія може існувати й розвиватися лише з умовою хоч-би елементарного бажання з боку революціонерів допомагати одне одному, провадивши спільну працю.

Якщо партійні статuti й постанови („легальність“ партії) служать не на те, щоб полегшувати цю сукупну працю, а для зачіпок, котрі-б дозволяли гальмувати її зсередини найважніших партійних колегій, то партійна робота перетворюється на недостойну комедію. В кожній иншій партії труднощі до скликання ЦК викликали-б зразу десятки форм і шляхів до обходу поліцейських труднощів та до відшукання усе нових способів роботи. А в нас фракціонери всередині партії служать: хто—п.п. Потресовим, хто—простим одзювистам та напіванархістам по-за партією. „Легальність“ перетворюється в таких, як голосовець І., на засіб зсередини партії шкодити їй, гальмувати роботу, помагати п.п. Потресовим зруйнувати партію. Подібне становище є неможливе і йому не можуть „зичливі резолюції“, що з них законно кепкує той-таки Мартов. Щоб допомогти справі, треба насамперед зрозуміти справу. Треба зрозуміти, через що недоречно, недостойно, і смішно складати зичливі резолюції про спільну роботу з такими добродіями, як Потресови й К-о. Коли партія зрозуміє що тут маємо дві несполучні політики, що тут ідеться про соціал-демократизм та лібералізм, тоді партія швидко знайде вихід. Тоді ми зуміємо створити „легальність“ не на те, щоб робити з неї підрив партії.

Треба признатися, що п. Потресову та його друзям слід дякувати за те, як успішно вони полегшують для партії розуміння цього.

Виступ Троцького, бувши на погляд зовсім не звязаним з Мартовським глузуванням з невдач партії, з зірванням ЦК з боку голосівців, на ділі звязане з тим і з тим непоривним звязком, звязком „інтересу“. Багато хто в партії не розуміє ще, в чому цей звязок. Віденська резолюція з 26 листопада 1910 року допоможе їм, певне, зрозуміти суть справи.

Резолюція складається з трьох частин: 1) з оголошення війни „Рабочей Газете“ (заклик дати рішучу відсіч їй, як „новим фракційно-гуртковим підприємствам“, за словами Троцького); 2) з полеміки проти лінії „більшовицько-плекханівського“ блоку; 3) з оголошення, „що збори Віденського клубу (себ-то Троцький і його гурток) ухваляють організувати загальнопартійний фонд, щоб підготувати та скликати конференцію Р.С.-Д.Р.ІІ.“.

На першій частині ми зовсім не будемо спинятися. Троцький цілком має слушність, коли каже, що „Рабочая Газета“—це „приватне підприємство“, що вона не „уповноважена говорити від імени партії в цілому“.

Даремно тільки забуває Троцький, що він та його „Правда“ також на це не уповноважені. Даремно, кажучи, що пленум визнає працю „Правди“ за корисну, замовчує він того факта, що пленум призначив представника ЦК до редакції „Правди“. Замовчання

цього, коли згадується за постанови пленуму з приводу „Правди“, не можна назвати інакше, як обдуром робітників. І цей обдур з боку Троцького є тим зловмисніший, що в серпні 1910 року Троцький усунув з „Правди“ представника ЦК. Після цієї події, після розриву зв'язку „Правди“ з ЦК, газета Троцького є ніщо інше, як „приватне підприємство, що не спромоглося до того-ж виконати взятих на себе обов'язків. Поки не зібрався знову ЦК, немає іншого судді про стосунки „Правди“ до ЦК, як представник ЦК, від пленуму призначений, котрий визнав поведіння Троцького антипартиїним.

Ось що випливає з питання, що його Троцький так до речі зняв, про те, „хто уповноважений говорити від імені партії в цілому“.

Мало того. Оскільки (і доти, доки) російський ЦК зривають ліквідатори-незалежники, оскільки (й доти, доки) закордонний ЦК зривають голосівці, єдиною установою, що уповноважена „говорити від імені партії в цілому“, лишається ЦО.

І ми заявляємо тому від імені партії в цілому, що Троцький провадить антипартиїну політику; що він розриває партиїну легальність, ступає на шлях авантури й розколу, коли в своїй резолюції, ні звуком не згадуючи за ЦК (наче він добалакався вже з голосівцями про те, що ЦК буде зірвано), від імені одної закордонної групи оголошує про організацію фонду для скликання конференції Р.С.-Д.Р.П. Коли-б змагання ліквідаторів зірвати ЦК мали успіх, то ми-б, як єдина установа, від імені партії в цілому говорити уповноважена, оголосили-б негайно, що ніякої участі у „фонді“ і в вигадці Троцького ми не беремо і загальнопартиїною вважатимем лише конференцію, скликану від Ц. Органу, а не від Троцького гуртка.

Але, поки питання про зірвання ЦК остаточно не вирішили ще події, є надія на цілком легальний партиїний вихід.

Закликаючи членів партії до рішучої боротьби за цей партиїно-легальний вихід, ми візьмемось вияснити „принципіальні основи розбіжності, що їх голосівці і Троцький спішають довести до розколу: перші—зриваючи ЦК, другий—ігноруючи його й „організуючи фонд“ для скликання „конференції Р.С.-Д.Р.П.“ (не жартуйте!) від Троцького гуртка.

Троцький пише в своїй резолюції, що боротьба, котру провадять „ленінці й плеханівці“ (цим підстановленням осіб на місце течій більшовизму й партиїного меншовизму Троцький хоче висловити свою зневагу, але висловлює лише своє нерозуміння), що ця боротьба „не має тепер принципіальної основи“.

До з'ясування цих ось принципіальних основ і кличе ЦО соціал-демократів усієї Руси: берімося саме до цього інтересного питання, поки йде „інтересна“ боротьба з приводу скликання пленуму.

Випишемо цілком мотиви, на підставі котрих Троцький оголошує, що боротьба ЦО не має ніякої принципіальної основи: „...Серед усіх (курсив Троцького) партиїних течій твердо закоренилося переконання про потребу відновити нелегальну організацію, об'єднати легальну й нелегальну роботу, провадити витриману с.-д. тактику, і ці основні директиви останній пленум намітив одноголосно“.

„Трудність тепер, через рік після пленуму, не в тому, щоб проголосити ці істини, а в тому, щоб перевести їх у життя. А шлях до цього—дружна спільна праця всіх частин партії: „голосівців“, „плеханівців“, „ленінців“, „впередівців“, нефракційних, бо партія

духовно вийшла вже з дитинячого періоду, і всім її членам пора спізнати себе і діяти як революційні с.-д., патріоти своєї партії, без дальших фракційних назв. І це співробітництво повинно відбуватися в загальнопартійних рамцях, а не навколо фракційних органів“.

Ось де зразок того, як гарні слова заяложуються на фразу, прикриваючи найбільшу неправду, найбільший обдур і самих тих, хто у фразі кохасться, і всієї партії.

Адже-ж це проста й кричуща неправда, буцім серед усіх партійних течій твердо закріпилося переконання про потребу нелегальну організацію відновити. Кожен № „Голоса“ показує, що голосівці вважають групу т. Потресова й К-о за партійну течію і що вони не тільки „вважають“ її за таку, а й систематично беруть участь у її роботі. Чи-ж не сміх, чи не ганьба тепер, через рік після пленуму, в піжмурки гратися, обдурювати себе й обдурювати робітників, відбуватись словесними викрутками, коли мова мовиться про „переведення в життя“, а не про фрази?

Так чи ні? Чи вважає Троцький п. Потресова й К-о, що їх точно названо в ЦО, за партійну течію, чи ні? Це питання є власне питанням про „переведення в життя“ постанов пленуму, і ЦО ось уже рік, як це питання поставило ясно, різко і недвозначно, поставило так, що ніякі викрутки неможливі.

Троцький пробує знов і знов відбутися замовчанням або фразою, і йому треба заховати від читачів і від партії правду, а саме: що групи п. Потресова, 16-ох то-що абсолютно незалежні від партії, цілком відокремлені фракційно, не тільки не відновлюють нелегальну організацію, а зривають відновлення її, ніякої соціал-демократичної тактики не провадять. Троцькому треба заховати від партії ту правду, що голосівці являють собою таку саму відокремлену від партії закордонну фракцію, яка на ділі російським ліквідаторам служить.

А „впередівці“? Троцький чудесно знає, що вони після пленуму зміцнили і розвинули свою власну фракцію, з незалежними від партії коштами, з окремою фракційною школою, де навчать зовсім не витримої с.-д. тактики, а того, що „одзвизим — законний відтінок“, де навчають одзвизистських поглядів на ролю 3-ої Думи, поглядів, що їх висловлено у фракційній платформі „Вперед“.

Троцький замовчує цю безперечну правду тому, що для реальних цілів його політики правда є непереносна. А реальні цілі чимраз більше з'ясовуються і стають очевидними навіть для найменш далекоглядних партійців. Ці реальні цілі — антипартійний блок Потресових із впередівцями, блок, що його Троцький підтримує й організує. Прийняття резолюцій Троцького (на кшталт „Віденської“) з боку голосівців, кокетування „Правди“ із впередівцями, теревені „Правди“ про те, буцім у Росії на місцях діють тільки впередівці та троцькисти, рекламування у „Правді“ фракційної школи впередівців, просте підпертя цієї школи з боку Троцького, — все це факти, котрих довго ховати не можна. Шило з мішка завсіди виткнеться.

Зміст політики Троцького — це „дружна робота“ „Правди“ з фракціями п.п. Потресових і впередівців. В цьому блокові ролі поділено ясно: п.п. Потресови ведуть далі, незалежно від партії, свою легалістську працю руйнування соціал-демократії, „голосівці“ становлять закордонний відділ цієї фракції, а Троцький бере на себе свою ролю адвоката, що запевняє наївну публіку, буцім „серед усіх партійних течій“ „закоренилася витримана с.-д. тактика“. Впередівці

дістають такого самого адвоката, що боронить волю їх фракційної школи, прикриває їх політику лицемірною казенною фразою. Цей блок, звісно, підтримує „фонда“ Троцького та антипартійну конференцію, що її він скликає, бо й п.п. Потресови і впередівці дістають тут усе, що їм потрібно: волю всіх фракцій, освітлення їх, прикриття їх діяльності, адвокатську оборону її перед робітниками.

Отже саме з погляду „принципціальних основ“ ми не можемо не визнати цей блок за авантюрицтво в найточнішому значінні цього слова. Сказати, що він уважає Потресова й одзовистів за справжніх марксистів, дійсних оборонців принципів соціал-демократизму, Троцький не сміє. В тім бо й сузь позиції авантюриста, що йому доводиться перманентно викручуватися. Бо ж кожне-всяке бачить і знає, що п.п. Потресови й одзовисти всі мають свою лінію (антисоціал-демократичну) і провадять її, тоді як дипломати з „Голоса“ й „Правди“ правлять за саме тільки прикриття.

Найглибша причина того, через що новий блок в засуджений на провал, хоч який-би великий був його успіх перед обивательськими елементами, хоч які-б „фонди“ зібрав Троцький за допомогою впередівських та потресівських джерел, — ця причина в тому, що блок цей є безпринципний. Теорія марксизму, „принципові основи“ всього нашого світогляду, всієї нашої партійної програми й тактики не випадково, а неминучо виступили тепер на одне з перших місць у всьому житті партії. Не випадкове, а неминуче було те, що після невдачі революції серед усіх клас суспільства, серед найширших народніх мас прокинувся інтерес до глибоких основ цілого світогляду аж до питань релігії й філософії, аж до принципів нашої марксієвської науки в цілому. Не випадково, а неминучо маси, що їх революція втягла в гостру боротьбу за питання тактики, виявили за доби, коли немає одвертих виступів, потребу на знання загальнотеоретичне. Основи марксизму треба наново роз'яснити цим масам, оборона теорії марксизму знов стає на чергу. Коли Троцький оголошує, що зближення партійних меншовиків з більшовиками є „політично-беззмістовне“ і „нестале“, то це показує лише глибину його неуптства, то це очеркує його власну цілковиту беззмістовність. Саме принципівні основи марксизму подужали в боротьбі більшовиків із „впередівцями“, з несоціал-демократичними ідеями, в боротьбі партійних меншовиків з п.п. Потресовими й голосівцями. Саме це зближення на питанні про принципівні основи марксизму й було реальною базою справді дружної праці партійних меншовиків із більшовиками за цілий рік після пленуму. Це факт, а не слова, не обцянки, не „зичливі резолюції“. І хоч які-б там були незгоди меншовизму з більшовизмом в минулому і в прийдешньому (тільки авантюристи здатні притягати юрбу обіцянками про зникання незгод, про „ліквідування“ їх такою або такою резолюцією), цей історичний факт викреслити не можна. Тільки внутрішній розвиток самих головних функцій, їх власна ідейна еволюція може дати запоруку, що фракції знищаться на ділі, через їх зближення, через випробування їх на спільній праці. І це почалося після пленуму. Дружної праці Потресова із впередівцями та з Троцьким ще не бачили, а бачили тільки гурткову дипломатію, гру в слова, солідарність що до викрутків. Дружну роботу партійних меншовиків з більшовиками партія про-

тягом року бачила, і кожен, хто здатний цінити марксизм, кожен, кому дорогі є „принципові основи“ соціал-демократизму, той і на хвилину не матиме сумніву в тому, що дев'ять десятих робітників обох фракцій будуть на боці цього зближення.

Блок Троцького з Потресовими та з впередівцями єсть авантюрою саме з точки зору „принципових основ“. Не менш справедливо цей з точки зору партійно-політичних завдань. Ці завдання справді зазначені на пленумі одноголосно, але вони зовсім не сходять на ту банальну фразу: об'єднання легальної й нелегальної роботи (бо-ж і кадети „об'єднують“ легальну „Речь“ з нелегальним „кадетським“ ЦК), що її вибирає Троцький, щоб догодити п.п. Потресовим та впередівцям, котрі нічого не мають проти порожніх фраз та банальностей.

„Історичні обставини соціал-демократичного руху за доби буржуазної контр-революції, — каже резолюція пленуму, — неминучо спорождає, як прояв буржуазного впливу на пролетаріят, з одного боку, заперечування нелегальної с.-д. партії, приниження її ролі та значіння, спроби вкоротити програмні й тактичні завдання та лозунги революційної соціал-демократії, то-що, з другого боку, заперечування думської роботи с.-д. та використання легальних можливостей, нерозуміння важливості того й другого, невміння пристосувати революційно-соціал-демократичну тактику до своєрідних історичних умов теперішнього моменту і т. и.“

Після рокового досвіду не можна ухилитися від прямої відповіді на питання про реальне значіння цих указівок. Не можна забувати, що на пленумі всі націоналі (до котрих призначався тоді Троцький, що завжди приєднується до кожної більшості того чи іншого моменту) на письмі заявили, що „по суті бажано було-б найменувати ліквідаторством зазначену в резолюції течію, з якою треба боротися“.

Роковий досвід після пленуму показав на ділі, що саме група Потресова, саме фракція впередівців і втілюють оцей „буржуазний вплив на пролетаріят“. Обминати цей очевидний факт — це і єсть авантюризм, бо ніхто ще досі не зважувався сказати прямо, що в Потресових і К-о немає лінії ліквідаторства, що визнання одзоivismу „законним відтинком“ відповідає лінії партії. Ми не дурно прожили рік після пленуму. Ми стали багатші на досвід. Ми побачили на ділі прояв відзначених тоді тенденцій. Ми побачили фракції, що втілюють ці тенденції. І словами про дружню роботу цих антипартійних фракцій в буцім-то „партійному дусі“ не можна вже тепер обдурити хоч трохи широкі шари робітників.

Нарешті, по-третє, політика Троцького єсть авантюрою в розумінні організаційному, бо, як ми вже відзначили, вона розриває партійну легальність і, організуючи конференцію від імені одної закордонної групи (або двох антипартійних фракцій, голосівців та впередівців), вона прямо стає на шлях розколу. Мавши уповноваження говорити від імені партії в цілому, ми повинні до кінця обстоювати партійну легальність. Але ми зовсім не хочемо, щоб члени партії через форми „легальности“ не бачили сути справи. Навпаки, саме на суть справи, що сходиться на блок голосівців та впередівців, котрий боронить цілковиту волю ліквідаторської діяльності п.п. Потресових та одзоivistського руйнування партії, ми звертаємо головну увагу соціал-демократів.

До рішучої боротьби за партійну легальність, до боротьби з антипартійним блоком в ім'я принципів основ марксизму й до очищення соціал-демократизму від лібералізму та анархізму й закликаємо ми всіх соціал-демократів. (Твори, т. XI, ч. II, ст. 182 — 195).

Січень 1911 р.

†

Із статті:

ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧІННЯ СЕРЕДПАРТІЙНОЇ БОРОТЬБИ В РОСІЇ.

Тему, що її зазначено в заголовку, зачіпають статті Троцького й Мартова в №№ 50 та 51 „Neue Zeit“. Мартов викладає погляди меншовизму. Троцький плентавгся за меншовиками, прикриваючись надто гучною фразою. Для Мартова „російський досвід“ сходиться на те, щоб „бланкістська й анархістська некультурність перемогли марксієвську культурність“ (читай: щоб більшовизм переміг меншовизм). „Російська соціал-демократія надто запопадливо говорила по-російськом у“ відмінно до „загально-європейських“ способів тактики. У Троцького „філософія історії“ та самісінька. Причина боротьби — „приєднання марксієвської інтелігенції до класового руху пролетаріату“. На перший план висувуються „сектантський дух, інтелігентський індивідуалізм, ідеологічний фетишизм“. „Боротьба за вплив на політично недозрілий пролетаріат“ — ось у чому суть справи.

I.

Теорія, що в боротьбі більшовизму з меншовизмом вбачає боротьбу за вплив на недозрілий пролетаріат, — не є нова. Ми подибуємо її, з 1905 року (коли не з 1903) починаючи, в незчисленних книжках, брошурах, статтях, у ліберальній пресі. Мартов і Троцький частують німецьких товаришів по-марксієвському підбарвленими ліберальними поглядами.

Російський пролетаріат, звісно, далеко менше політично дозрілий, ніж західно-європейський. Але з усіх клас російського суспільства саме пролетаріат виявив 1905 — 1907 рр. найбільшу політичну дозрілість. Російська ліберальна буржуазія, що поводитися в нас так само підло, полохливо, безглуздо і по-зрадницькому, як і німецька 1848 р., ненавидить російський пролетаріат саме тому, що він 1905 року показав себе досить політично дозрілим, щоб вирвати в цієї буржуазії провід над рухом, щоб зраду лібералів нещадно викривати.

„Люзією є“ думати, — заявляє Троцький, — ніби меншовизм та більшовизм „пустили глибоке коріння в товщі пролетаріату“. Це зразок тих гучних, але порожніх фраз, що на них майстер наш Троцький. Не в „товщі пролетаріату“, а в економічному змісті російської революції лежить коріння незгоди меншовиків із більшовиками. Ігноруючи цей зміст, Мартов і Троцький позбавили себе змоги зрозуміти історичне значіння середпартійної боротьби в Росії. Справа не в тому, чи „глибоко пройшли теоретичні формулювання розбіжностей в ті чи ті шари пролетаріату, а в тому, що економічні умови революції 1905 року поставили пролетаріат у ворожу

позицію до ліберальної буржуазії—не тільки через питання про поліпшення побуту робітників, а також і через аграрне питання, через усі політичні питання революції, то-що. Говорити про боротьбу напрямків у російській революції, роздаючи ярлики: „сектантство“, „некультурність“, то що, і ні слова не говорити про основні економічні інтереси пролетаріату — значить до рівня вульгарних журналістів спускатися

Увесь час ліберали гальмували боротьбу селян, зраджували їх, і тільки робітничі депутати направляли й підтримували селян проти лібералів. Боротьба лібералів із селянами та з соціал-демократами сповнює собою всю історію I й II Думи. Боротьба більшовизму й меншовизму непоривно звязана з цією історією, як боротьба за те, щоб підтримувати лібералів, за те, щоб скинути гегемонію лібералів над селянством. Тому пояснити наші розколи впливом інтелігенції, недозрілістю пролетаріату, то-що — це в подитячому найвнє повторювання ліберальних байок.

Тому-ж таки в основі фальшиве в Троцького міркування, ніби в міжнародній соціал-демократії розколи спричиняє процес пристосовування соціально-революційної класи до обмежених (вузьких) умов парламентаризму, то-що, а в російській соціал-демократії — пристосовування інтелігенції до пролетаріату. „Наскільки обмежений (вузький) пише Троцький, — був з погляду соціалістичної, кінцевої мети реальний політичний зміст цього процесу пристосовування, настільки-ж нестримані були його форми, велика була ідеологічна тінь, що її кидає цей процес“.

Це справді „нестримне“ фразерство в тільки „ідеологічною тінню“ лібералізму. Як Мартов, так і Троцький в одну купу скидають різні історичні періоди, протиставляючи Росії, що переводить свою буржуазну революцію, — Європу, що давно вже ці революції довершила. В Європі реальний політичний зміст соціал-демократичної роботи полягає в тому, щоб підготувати пролетаріат до боротьби за владу з буржуазією, що досягла вже повного панування в державі. В Росії йдеться ще тільки про те, щоб створити сучасну буржуазну державу, котра подібна буде або до юнкерської монархії (коли царат переможе демократію), або до селянської, буржуазно-демократичної республіки (коли демократія переможе царат). А перемогти в сучасній Росії може демократія тоді тільки, коли селянські маси підуть за революційним пролетаріатом, а не за зрадницьким лібералізмом. Це питання історично ще не розв'язане. Буржуазні революції в Росії ще не кінчилися, і в цих межах, се-то в межах боротьби за форму буржуазного ладу в Росії, „реальний політичний зміст“ роботи російських соціал-демократів не такий „обмежений“, як у країнах, де нема жадної боротьби за конфіскацію з боку селян поміщицької землі, де буржуазні революції давно кінчилися.

Легко зрозуміти, чому класові інтереси буржуазії примушують лібералів всилити робітникам, що їх роля в революції „обмежена“, що боротьбу напрямків викликає інтелігенція, а не глибокі економічні противенства, що робітнича партія повинна бути „не гегемом у визвольній боротьбі, а класовою партією.“ Саме таку формулу останнього часу висунули ліквідатори-голосівці (Левицький у „Нашей Заре“) й ухвалили ліберали. Слова „класова партія“ вони розуміють у брентанівсько-зомбартівському дусі: дбайте про свою тільки класу

й облиште „бланкістські мрії“ про те, щоб керувати всіма революційними елементами народу в боротьбі з царатом та із зрадницьким лібералізмом.

II.

Міркування Мартова про російську революцію та Троцького про сучасний стан у російській соціал-демократії конкретно потверджують хибність їхніх основних поглядів.

Почнемо з бойкоту. Мартов зве бойкот „політичним удержуванням“, способом „анархістів та синдикалістів“, при чому говорить тільки про 1906 рік. Троцький каже, що „бойкотистська тенденція проходить через усю історію більшовизму—бойкотування професійних спілок, Державної Думи, місцевого самоврядування, то-що“, що це—„продукт сектантської бояги потонути в масах, радикалізм непримиренного вдержування“, то-що. Про бойкот професійних спілок та місцевого самоврядування Троцький каже пряму неправду. Так само неправда, що бойкотизм проходить через усю історію більшовизму; більшовизм склався цілком, як напрямком, на-весні й улітку 1905 року, перед тим, як уперше постало питання про бойкот. Більшовизм заявив у серпні 1906 р. в офіційному органі фракції про те, що історичні обставини, котрі викликали потребу на бойкот, минулися.

Троцький перекручує більшовизм, бо Троцький ніколи не міг засвоїти собі хоч трохи певні погляди на те, яка роль пролетаріату в російській буржуазній революції

Не зрозумівши історично-економічного значіння цього розпаду в епоху контр-революції, цього відступлення несоціал-демократичних елементів від Соціал-Демократичної Робітничої Партії, Троцький розказує німецьким читачам про „розпад“ обох фракцій, про „розпад партії“, про „розклад партії“.

Це—неправда. І ця неправда показує, по-перше, повнісіньке теоретичне нерозуміння з боку Троцького. Чому пленум визнав і ліквідаторство і одаовизм за „прояв буржуазного впливу на пролетаріат“, цього Троцький абсолютно не зрозумів. Подумайте, справді: чи розпад партії, розклад партії, ачи зміцнення й очищення її виявляється в тому, що відділяються засуджені від партії течії, котрі виявляють собою буржуазний вплив на пролетаріат?

По-друге, ця неправда на практиці показує рекламну „політику“ фракції Троцького. Що намір Троцького є спроба утворити фракцію, це усяке й кожне бачить тепер, коли Троцький усунув із „Правди“ представника ЦК. Свою фракцію рекламуючи, не соромиться Троцький розповідати німцям, що „партія“ розпадається, обидві фракції розпадаються, а він, Троцький, сам-один усе ратує. На ділі ми всі тепер бачимо,—і новітня резолюція троцькистів (від імени Віденського клубу, 26 листопаду 1910 року) надто наочно це показує,—що довіру має Троцький виключно серед ліквідаторів та „впередівців“.

До якої несоромливості доходить при цьому Троцький, принижуючи партію й звеличуючи себе перед німцями, показує, приміром, такий приклад: Троцький пише, ніби „робітничі маси“ в Росії вважають „соціал-демократичну партію за таку, що стоїть поза (курсив Троцького) їх колом“, і каже про „соціал-демократів без соціал-демократії“.

Як-же п. Потресову та його друзям не цілувати Троцького за такі речі?

А збиває ці речі не тільки ціла історія революції, а навіть вибори до III Думи в робітничій курії.

„Фракції“ меншовиків та більшовиків, пише Троцький,—через їх давніший ідейний та організаційний ухил виявили себе зовсім непридатними“ до роботи в легальних організаціях; працювали „окремі групи соціал-демократів, але все це відбулося по-за рампами фракцій, по-за їх організаційним впливом“. „Навіть найважлива легальна організація, де меншовики перевагу мають, працює цілком по-за контролем меншовицької фракції“. Так пише Троцький. А факти ось які. Відколи існує соціал-демократична фракція в III Думі, більшовицька фракція через своїх вірників, що мали уповноваження від ЦК партії, увесь час сприяла, помагала, давала поради й контролювала роботу соціал-демократів у Думі. Те-ж саме робить і редакція ЦО партії, що складається з представників від фракцій (котрі розпустили себе, як фракції, в січні 1910 року).

Коли Троцький докладно розповідає німецьким товаришам про недоумство „одзовизму“, змальовуючи цю течію, як „кристалізацію“ бойкотизму, всьому більшовизмові питому, а потім двома словами згадує, що „більшовизм не дався подужати себе“ одзовизмові, а „виступив проти нього рішучо або, певніше, нестримано“, то німецький читач, звісно, не уявляє собі, скільки витонченої віроломности в такому викладі. Єзуїтська „резервація“ Троцького в тому полягає, що він поминув маленьку, зовсім маленьку „дрібницю“. Він „забув“ розказати, що ще на-весні 1909 року більшовицька фракція на офіційних зборах її представників відсторонила від себе, виключила одзовистів. Але як-раз ця „дрібниця“ й незручна Троцькому, що хоче говорити про „розпад“ більшовицької фракції (а тоді й партії), а не про падіння несоціал-демократичних елементів.

Мартова ми вважаємо тепер за одного з проводирів ліквідаторства, тим більш небезпечного, чим „уміліше“ боронить він квазі-марксієвськими словами ліквідаторів. Але Мартов одверто викладає погляди, що свій відбиток наклали на цілі течії в масовому робітничому рухові 1903—1910 рр. А Троцький репрезентує тільки свої особисті хитання й нічого більше. Він був 1903 року меншовиком; відійшов од меншовизму 1904 року, вернувся до меншовиків 1905 року, хверцюючи тільки ультра-революційною фразою; 1906 року знову відійшов; наприкінці 1906 року боронив виборчі порозуміння з кадетами (себ-то фактично був знову з меншовиками а на-весні 1907 року на Лондонському з'їзді казав, що він різниться від Рози Люксембург „скорше індивідуальними відтінками, аніж політичними напрямками“. Троцький робить плагіят сьогодні з ідейного багажу одної фракції, завтра—другої, і тому оголошує, що він стоїть понад обома фракціями. Троцький у теорії ні в чому не згоден з ліквідаторами й одзовистами, а на практиці в усьому згоден з голосівцями та вперевцями.

І тому, коли він каже німецьким товаришам, що він репрезентує „загальнопартійну тенденцію“, то мені доводиться заявити, що Троцький репрезентує свою тільки фракцію і що деяку довіру має він в і к л ю ч н о серед одзовистів і ліквідаторів. Ось факти, що правдивість моєї заяви доводять. В січні 1910 року Центральний Комітет нашої партії встановив тісний звязок з газетою Троцького „Правда“, призначивши до редакції представника ЦК. У вересні 1910 року

в центральному органі партії надруковано про розрив, що стався між представником ЦК й Троцьким через антипартійну політику Троцького. В Копенгагені Плеханов, як представник партійних меншовиків і делегат редакції ЦО, разом з автором оцих рядків, як представником більшовиків, та польським товаришем заявили рішучий протест проти того, як змальовує Троцький у німецькій пресі наші партійні справи.

Нехай судять тепер читачі, чи репрезентує Троцький „загальнопартійну“ ачи „загальноантипартійну“ тенденцію в російській соціал-демократії. (Твори, том XI, ч. II, стор. 292—308).

Квітень 1911 р.

З РЕЗОЛЮЦІЇ 2-ОЇ ПАРИЗЬКОЇ ГРУПИ Р.С.-Д.Р.П.

Люди, до Троцького подібні, з його бундючними фразами про Р.С.-Д.Р.П. в тепер „хворобою часу“. Вони хотять робити кар'єру на дешевенькій проповіді „порозуміння“ з усіма, з будліким, аж до п. Потресова та одзовистів, при чому, через необхідність, зовсім мовчать про політичні умови такого дивного ніби „порозуміння“. На ділі це проповідники капітуляції перед ліквідаторами, будівничими столипінської робітничої партії.

Всі більшовики повинні згуртуватися тепер тісніше, зміцнити свою фракцію, визначити точніше та ясніше партійну лінію цієї фракції, відмінно від фракцій, що ховають так чи инакше своє „обличчя“,—зібрати розпорошені сили та стати до бою за Р.С.-Д.Р.П.—за партію, очищену від тих, що буржуазний вплив на пролетаріат проводять.

* * *

Збори звертають увагу с.-д. робітників, незалежно від фракцій, на те, що закордонні проводирі групи „Вперед“ і редактор „Правди“ Троцький ведуть політику, що підтримує ліквідаторів та спілку з ними проти партії й проти її постанов. Цій політиці повинно дати тим більш рішучу відсіч, що вона, вельми шкодячи інтересам пролетаріату, рішучо розходитьсся з діяльністю тих російських нелегальних с.-д. груп, котрі, звязані бувши з „Правдою“ або з „Впередом“, безумовно лояльно ставляться до постанов партії й усюди в упертій боротьбі проти ліквідаторів обстоюють нелегальну Р.С.-Д.Р.П. з революційною програмою. (Твори, том XI, ч. II, стор. 322—325).

Липень 1911 р.

ДО ВСІХ СОЦІЯЛ-ДЕМОКРАТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ, ГРУП ТА ГУРТКІВ.

(Відозва орг. комісії для скликання Всеросійської Конференції).

Найпалкіших прихильників антипартійна більшість „З.Б.Ц.К.“ знайшла собі в редакції „Правди“. У своїй редакційній статті газета „Правда“ (№ 21), повторюючи всі обвинувачення голосівців проти нас про „змову закордонного гуртка“, про „захоплення влади“, то-що, оголошує чомусь „одинокою“... загальнопартійною організацією—„З.Б.Ц.К.“, котре за статутом партії має тільки дуже скромні технічні функції. У своїйому відчиті організаційній комісії (що запросила

редакцію „Правди“ послати свого делегата в ОК) Троцький виступає ще більш неприховано: „Не смійте обминати „З.Б.Ц.К.“,—патетично навчав нас Троцький у цій відповіді Організаційній Комісії.

І далі „нефракційна“ „Правда“, що боронить „нефракційне“ „З.Б.Ц.К.“, обвинувачує нараду членів ЦК вже в „явній фракційності“.

„Як,—викликує Троцький,—ви насмілюєтесь не запросити в ОК представника газети „Голос Соц.-Дем.“, ви, значить, вважаєте за можливе відсторонити від участі в конференції „впливову частину партії“, то-що. Ви хочете, значить, скликати не загальнопартійну, а фракційну конференцію, то-що.

Відповідаємо: нефракційна „Правда“ каже дуже „фракційну“ неправду. Ми хочемо скликати і скличемо саме загальнопартійну конференцію. На конференцію обиратимуть усі місцеві партійні організації, групи й гуртки. Кого вони оберуть, той і буде на конференції. Якщо „Голос Соц.-Дем.“ справді є „впливова частина партії“ також і серед робітників, тоді звісно! прихильників його на конференції буде чимало. А що до того, щоб не допустити делегата „Голос Соц.-Дем.“, то газета „Правда“ також вельми... неправдиво переказує позицію наради. Сама нарада, справді, не вважала за можливе взяти на себе політичну відповідальність за те, щоб запросити названу газету, котра не виконала постанови пленуму про її закриття і котра, головне, остаточно перейшла на бік ліквідаторства, що його пленум одностайно засудив, яко про яв буржуазного впливу на пролетаріят. Але нарада членів ЦК ухвалила разом з тим, що коли яка-небудь із запрошених від нас організацій (меншовики-партійці, „Правда“, „Вперед“, Бунд, латиська с.-д.) вважатиме за можливе взяти на себе цю відповідальність і запропонує запросити в ОК і делегата від „Голоса Соц.-Дем.“, то його буде запрошено. Отже, та-ж таки група Троцького може, якщо захоче, на свою відповідальність, ввести в ОК представника „впливової частини партії“—„Голоса Соц.-Дем.“.

Шість місяців тому, коли була ще надія, що ЦК в найближчій і будучині збереться й сам візьметься скликати конференцію, тоді Троцький не хотів дождити ЦК і кликав закордонні групи поза ЦК зібрати конференцію. А тепер, коли всі намагання партійців зібрати негайно ЦК об „незалежні“ обставини розбились, „Правда“ пробує зірвати ініціативу решти членів ЦК, котрі одного хочуть: зібрати делегатів від організацій і груп, що на місцях працюють, і дати їм самим вирішити невідкладні питання.

Ми були примушені, щоб нарікання відбити, коротенько змалювати сумну роль більшості „З. Б. Ц. К.“. Ми стверджуємо, що факти, котрі ми навели, добре відомі редакції „Правди“. І ми запрошуємо газету „Правду“ не відкручуватися фразами, а спростувати на ділі хоч один з наведених вище фактів про розкольніцьку діяльність „З. Б. Ц. К.“.

І ми питаємо: чи не є, після всього сказаного, прямим глузуванням з партії з боку Троцького та його однодумців заява в їх резолюції з 11 червня, що каже: „ми кличемо „Закордонне Бюро Центрального Комітету“ й надалі (!) стояти на сторожі партійної єдності й оберігати її від усяких розкольніцьких виступів“. „З. Б. Ц. К.“, що не виконувало постанов пленуму, що пробує тепер розколоти партію згори й донизу, це „З. Б. Ц. К.“ повинне й „надалі“ стояти на варті партійної єдності! Ось як знущаються те-

пер з партії та партійности люди, що від усіх голосніше про партійність кричать!

Нема чого говорити про те, що Троцький за свій обов'язок має повторити всі теревені закордонних ліквідаторів про те, що нарада ніби-то захопила партійні гроші, про „середпартійні експропріації“ (див. „Правда“ № 21, де Троцький, „не з легкою душею“, звісно, розповідає всі ці вигадки, то-що). Щоб не повертатися до цих самих... сумних вихваток, скажемо одне: Троцькому, як і кожному іншому членові партії, що читав її ЦО, відомо, що пленум ЦК віддав спір про гроші на суд трьом від усіх російських робітників високоповажаним закордонним товаришам. Партія опублікувала свою умову й свою постанову про це в № 11 ЦО. А тепер, коли ці товариші висловилися проти розкольніцьких намірів голосівців й висловили довіру нашій ОК, Троцький кричить про „середпартійні експропріації“.

Майте хоч трохи сорому, панове,—скажемо ми Троцькому і тим, що з ним. Не здіймайте ганебною, брехливою й нікчемною кампанію навколо грошей! Не радуйте цим Меншовикових та Ізгових. Постанова закордонних товаришів („держателів“) про гроші для всіх нас формально обов'язкова, тому що так вирішила партія. А морально ще більше. Ви-бо, товариші, знаєте, хто ці закордонні держателі, що ніби-то санкціонують та прикривають „середпартійні експропріації“.

Це Карл Кавцький, Франц Меринг та Клара Цеткіна—наші вчителі, що імена їх дорогі кожному російському соціал-демократові. Нехай-же сором буде тим, хто дозволяє собі в боротьбі з партією принижуватися до таких прийомів, котрих свідками є ми останніми часами.

Ні, й тисячу разів ні! Ми певні, що не підуть за такою політикою робітники соціал-демократи, серед них й ті, що спочувать газеті Троцького. Ніколи не згодяться робітники з тим, що нефракційність на словах повинна означати допомогу найгіршій з фракцій (голосівсько-ліквідаторській) на ділі. І до цих робітників ми апелюємо, їх ми кличемо сказати своє слово, примусити всі групи й фракції підкоритися волі партії.

...Відзначимо тільки ще одну найбільш спільну рису у виступах групи Троцького в царині тактичних питань та середпартійних принципових незгод. Троцький знаходить у своєму арсеналі зброю для боротьби з лівим тільки крилом партії. Само собою зрозуміло, що така політика є вода на млин тільки голосівцям та опортуністам усіх інших відтінків. І звідси цілком зрозуміла є та зворушлива однодушність, що встановилася поміж групою Троцького та органом ліквідації партії—„Голосом Соц.-Дем.“. Дивна нефракційність!... (Твори, том XI, ч. II, стор. 335—338).

Серпень 1911 р.

РЕДАКЦІЙНА ПРИМІТКА ДО КОРЕСПОНДЕНЦІЇ З ПЕТЕРБУРГУ.

...Зіставте з цим фактом ті способи, яким орудують люди, побічні до Троцького, що галасують про „порозуміння“ та про свою ворожість до ліквідаторства. Способи ці відомі дуже добре: як-найголосніше кричати, що ми, мовляв, „ні більшовики, ні меншовики, а революційні с.-д.“, заваято божитися та присягатися, що ми вороги ліквідаторству й горюємо стоїмо за нелегальну Р.С.-Д.Р.П. Чимдуж лаяти тих, хто викриває ліквідаторів, панів По-

тресових і К^о, казати, що антиліквідатори „роздувають“ справу, і ні слова не казати проти виразних ліквідаторів: п. п. Потресова, Мартова, Левицького, Дана, Ларіна, то-що.

Реальне значіння таких метод є очевидне. Фразою прикриваються справжні ліквідатори і роблять усякі спроби перешкоджати роботі антиліквідаторів. Точнісінько таку саму політику провадило відоме в історії РСДРП своєю безпринципністю „Рабоче-Дело“: воно божилося й запрягалось, що ми, мовляв, зовсім не економісти, що ми цілком за політичну боротьбу, а на ділі прикривало „Рабочую Мысль“ і економістів, всю боротьбу скеровуючи проти тих, хто викривав економістів і спростовував їх думки.

Звідціль ясно, що Троцький і подібні до нього „троцькисти“ й угодовці шкідливіші за всякого ліквідатора, бо переконані ліквідатори просто викладають свої погляди робітникам, і легко зрозуміти, що вони помилкові, а пани Троцькі обдурюють робітників, затушковують зло, унеможливають викриття його та лікування від нього. Кожен, хто підтримує групу Троцького, підтримує політику брехні й обдурювання робітництва, політику прикривання ліквідаторства. Повна воля вчинків для пана Потресова й К^о в Росії, залічковування їх учинків „революційною“ фразою за кордоном, — ось така суть політики троцькизму.

Звідціль ясно, далі, що всяке „порозуміння“ з голосівцями, яке обминає питання про ліквідаторський центр у Росії, тобто питання про діячів „Нашей Зари“ та „Дела Жизни“, було-б не що инше, як дальше обдурювання робітників, як дальше прикривання зла. Голосівці цілком довели з часу січневого пленуму 1910 р., що вони здатні „підписувати“ всякі резолюції, ані на крихту „не обмежуючи волі“ свої ліквідаторської діяльності ніякими резолюціями. За кордоном підписувати резолюції про те, що будлі-яке зменшення ваги нелегальної партії є прояв буржуазного впливу на пролетаріат, а в Росії допомагати панам Потресовим, Лариним, Левицьким, що не тільки не беруть участі в нелегальній роботі, ба ще й знущаються з неї та руйнують нелегальну партію.

Тепер Троцький разом із бундівцями типу Лібера (крайній ліквідатор, що прилюдно обороняв пана Потресова на рефератах, а тепер, щоб затерти цей факт, розпалює сварки та сплітки), разом із латишами типу Шварца, то-що, вигадує саме таке „порозуміння“ з головівцями. Хай-же ніхто не помиляється що-до цього: їх порозуміння буде порозумінням про те, щоб ліквідаторів прикривати.

Р. С. Ці рядки було вже складено, коли в пресі з'явилася звістка про „порозуміння“ головівців із Троцьким, бундівцем та ліквідатором-латишем. Наші слова цілком справдилися: це — порозуміння про те, щоб прикривати ліквідаторів у Росії, порозуміння прислужників п. Потресова й К^о. (Твори, т. XI, ч. II, ст. 358—360).

Вересень 1911 р.

ПРО НОВУ ФРАКЦІЮ ПРИМИРЕНЦІВ ЧИ ДОБРОЧЕСНИХ.

Примиренство є сума настроїв, прагнень, поглядів, зв'язаних нерозривно з самою суттю історичного завдання, що постало перед РСДРП в епоху контр-революції 1908—1911 р. Через те низка с.-д. за цього періоду „вдавалися“ у примиренство, виходивши з цілком

різних засновків. Найпослідовніше від усіх висловив примиренство Троцький, який чи не один тільки пробував підвести теоретичні підвалини під цей напрямок. Підвалини ці такі: фракція та фракційність — це була боротьба інтелігенції „за вплив на недостиглий пролетаріат“. Пролетаріат достигає, і фракційність сама собою зникає. Справа залежить не од зміни стосунків між класами, не од еволюції основних ідей двох головних фракцій, а від того, додержують чи не додержують угоди між собою всі „інтелігентські“ фракції. Троцький уже давно вперто проповідує, хитаючись то більше в бік більшовиків, то більше в бік меншовиків, таку угоду (чи компроміс) між усіма й усякими фракціями...

...Примиренці звать себе більшовиками, щоб через півтора року робити знов (і до того-ж із спеціальною заявою, що це робиться від імені всього більшовизму) помилки Троцького, які більшовики викрили. Ну, хіба-ж це не зловживання звичайних партійних назов? Хіба ми не мусимо після цього заявити всім і кожному, що примиренці зовсім не більшовики, що вони нічого спільного не мають з більшовизмом, що вони просто непослідовні троцькисти?

Читайте трохи далі: „Можна не згодитися з тим, як офіційний більшовизм і більшість редакції ЦО розуміли завдання боротьби з ліквідаторством“... Невже можна серйовно запевняти, що „завдання боротьби з ліквідаторством“ — це організаційне завдання? Примиренці сами заявляють, що вони розходяться з більшовиками не тільки в організаційних справах. У чому-ж саме? Вони мовчать: їх „гласна відповідь“ і далі в відповіддю безгласних... чи безтурботних... людей. Протягом півтора року вони не налагодились ані разу виправити „офіційний більшовизм“ або висвітлити, як вони завдання боротьби з ліквідаторством розуміють. А боротьбу цю офіційний більшовизм провадить рівно три роки, з серпня 1908 р. Порівнюючи ці загальновідомі дати, ми мимоволі шукаємо пояснення дивної „безгласности“ примиренців і ці шукання мимоволі примушують згадувати Троцького та Іонова, які запевняли, що вони також проти ліквідаторів, але инакше розуміють завдання боротьби з ними. Адже-ж це смішно, товариші: через три роки після початку боротьби заявляти, що ви инакше її розумієте. Таке инакше розуміння, як дві краплі води, подібне до цілковитого нерозуміння.

Примиренці в Паризі відрізняються від Троцького тільки тим, що вони вважають Троцького за фракційного, а себе ні, а той — навпаки...

...Ви стаєте сміховищем, перекидаючись із Троцьким, — наче граючи в м'ячика, — обопільними обвинуваченнями у фракційності: ви не завдаєте собі праці подумати, що таке фракція. Спробуйте дати визначення, ми вам прорікаємо, що ви ще більше заплутаетесь бо ви сами фракція — хитка, безпринципна, ще й така, що не зрозуміла того, що було на пленумі й після пленуму.

Фракція — це організація всередині партії, об'єднана не місцем роботи, не мовою чи иншими об'єктивними умовами, а особливою платформою поглядів на партійні справи. Автори листка — фракція, бо листок — це їх платформа (дуже кепська, але бувають фракції з хибними платформами). Вони — фракція, бо вони, як і кожна організація, звязані внутрішньою дисципліною; їхнього представника до Техн. Ком. і Орг. Ком. призначає їх група більшістю голосів, вона-ж складає й видає листка-платформу то-що. Огакі в об'єктивні факти, що неминучо роблять лицемірством отой галас проти фракційності. І Троцький, і „непослідовні троцькисти“ запевняють, що в них

фракції нема, бо... „єдиною“ метою згуртування (на фракцію) є знищення фракцій, проповідування злиття їх, то-що, але усі такі запевнення — це тільки вихваляння себе й похотлива гра в піжмурки, просто вже через те, що факту існування фракцій не спростовує будлі-яка (хоч-би найдоброчесніша) мета фракцій. Кожна фракція переконана в тому, що її платформа й політика — це найліпший шлях до знищення фракцій, бо існування фракцій за ідеал ніхто не вважає. Різниця тільки та, що фракція з ясною, послідовною, суцільною платформою одверто боронить свою платформу, фракції безпринципні ховаються за дешевий галас про свою доброчесність.

Прикладів безпринципного об'єднувального прожектерства досить подає нам Троцький. Пригадайте, хоч-би (беру один із найновіших прикладів), як він вихваляв паризьку „Рабочую Жизнь“, що нею нарівно керують паризькі примиренці. От чудово! — писав Троцький — „ні більшовик, ні меншовик, а революційний соціал-демократ“. Бідлашний герой фрази не помітив дрібниці: революційний той с.-д., хто зрозумів шкodu од протиреволюційного ніби-то соціал-демократизму в певній країні, певного часу, тоб-то шкodu од ліквідаторства й одзовизму в Росії 1908—11 рр., хто вмів боротися з подібними не с.-д. течіями. Цілуєчись із „Рабочей Жизнью“, що ніякої боротьби з нереволуційними с.-д. в Росії не провадила, Троцький тільки вкрав в план ліквідаторів, яким вірно служити; рівність у ЦО означає припинення боротьби з ліквідаторами; ліквідатори на ділі мають повну волю боротися з партією, а партії хай зв'яже руки й ноги „рівність“ голосівців і партійців у ЦО (і в ЦК). Перемога ліквідаторів була-б тоді зовсім забезпечена, і тільки льокалі ліквідаторів могли не реводити чи боронити такий план. (Твори, т. XI, ч. II, ст. 370—382).

Жовтень 1911 р.

ПРО ДИПЛОМАТІЮ ТРОЦЬКОГО ТА ПРО ЄДИНУ ПЛАТФОРМУ ПАРТІЙЦІВ.

Процес конання закордонних групок, що пробували збудувати своє існування на дипломатичній грі з несоціал-демократичними течіями ліквідаторства та одзовизму, наочно ілюструє № 22 газети Троцького „Правда“, що вийшов недавно, після довгої перерви.

Газета вийшла 29 листопада нового стилю, майже через місяць після того, як вийшла оповістка РОК¹⁾. Троцький про неї ані слова!

Для Троцького РОК нема. Троцький зве себе партійцем через те, що для нього російський партійний центр, створений від переважної більшості російських с.-д. організацій, є ніщо! Чи, може, навпаки, товариші? Може Троцький із своєю закордонною групкою є ніщо для російських с.-д. організацій?

Найчорнішим шрифтом друкує Троцький своє запевнення — і як він не лінується божитись? — що його газета „не фракційна а партійна“. Придивіться хоч трошечки уважно до змісту № 22, і ви побачите зразу немудру механіку гри з непартійними фракціями впердівців та ліквідаторів.

Ось кореспонденція з Петербургу з підписом С. В.; вона рекламує групу „Вперед“. С. В. докоряє Троцькому, що він не надрукував

¹⁾ Р. О. К. — Російська Організаційна Колегія в справі скликання загально-партійної конференції, що відбулась у січні 1912 р.

давно вже надісланої йому резолюції пітерців проти петиційної кампанії. Троцький, якому закидають „впередівці“ „вузьку фракційність“ (яка страшенна невдячність!), крутиться й виляє, скидаючись на бідність своєї газети та на те, що вона рідко виходить. Групто білими нитками: ми вам — ви нам; ми (Троцький) мовчати-мемо про боротьбу партійців з одзовистами і, навпаки, ми (Троцький) поможемо рекламувати „Вперед“, а ви (С. В.) віддайте їм, ліквідаторам, „петиційну кампанію“. Дипломатична оборона обох непартійних фракцій — хіба-ж це не є справжня партійність?

Ось фразовита передова стаття під гучною назвою „Вперед“. „Свідомі робітники! — читаємо ми тут, — у вас нема тепер важливішого (он як!) і ширшого (добалакався, бідолаха!) лозунга, як воля спілок, зборів та страйків“.

„Соціал-демократія, — читаємо ми далі, — кличе пролетаріят на боротьбу за республіку“. „Але, щоб боротьба за республіку не була голим (!!) лозунгом небагатьох добірних, треба, щоб ви, свідомі робітники, навчали маси на досвіді розуміти потребу волі коаліцій та боротися за цю криву класову вимогу“.

Революційна фраза служить на те, щоб прикривати й виправдувати фальш ліквідаторства та засмічувати тим свідомість робітникам. Чому з лозунга республіки є голий лозунг для небагатьох, коли республіка означає неможливість розігнати Думу? — Волю коаліцій і друку? — Волю селян од насильства й грабіжництва Маркових, Романових, Пуришкевичів? Чи-ж не ясно, що воно як-раз навпаки: „голим“ і безглуздим є „як-найширший“ лозунг, лозунг „волі спілок“, без зв'язку з лозунгом республіки.

Це безглуздя — вимагати від царської монархії „волі спілок“, не висвітливши масам, що не може існувати поруч із царизмом така воля і що їй потрібна республіка. Подання до Думи законопроектів про волю спілок, запити й промови на такі теми повинні бути нам, с.-д., як-раз приводом і матеріалом до агітації за республіку.

„Свідомі робітники повинні навчити маси на досвіді розуміти потребу волі коаліцій“. Це — старий переказ старого, заяложеного ще від „економістів“, російського опортунізму. Досвід мас є те, коли міністри закривають їх спілки, губернатори й урядники щодня чинять насильства, — оце справжній досвід мас. А вихвалання, наперекір республіці, лозунга „волі спілок“ — це фраза опортуністичного, чужого масам інтелігента; це фраза інтелігента, якому здається, що „досвід“ із „петицією“ (з 1300 підписів) чи з покладеним під сукно законопроектом є щось таке, що „маси“ виховує. Справді-ж їх виховує инший, живий, а не на папері, досвід, їх освітує агітація свідомих робітників саме за республіку — єдиний всеосяжний лозунг з погляду політичного демократизму.

Троцький чудово знає, що ліквідатори в легальних виданнях як-раз поєднують лозунг „воля коаліцій“ з лозунгом — геть нелегальну партію, геть боротьбу за республіку. Завдання Троцького як-раз і є прикривати ліквідаторство, пускаючи туману робітникам.

З Троцьким не можна сперечатися про суть, бо в нього нема ніяких поглядів. Можна й треба сперечатися з переконаними ліквідаторами та одзовистами, а з людиною, що грає в прикривання помилки і одних і других, не сперечаються: її викривають, як... дипломата найдрібнішої проби. (Твори, том XI, ч. II, ст. 446—450).

Грудень 1911 р.

АНОНІМ ¹⁾ ІЗ „ФОРВЕРТСУ“ ²⁾ Й СТАНОВИЩЕ В РСДРП ³⁾.

Передмова.

У „Форвертс“ з 26 березня вміщено офіційальне повідомлення про конференцію РСДРП й анонімну статтю, де автор, слідом за резолюцією закордонних соціал-демократ. груп, страшенно лав конференцію. Конференція ця була закінченням чотирьохрічної боротьби РСДРП з ліквідаторами й відбулася всупереч інтригам ліквідаторів, які хотіли, хоч що-б там було, перешкодити відновленню партії. Конференція об'явила, що ліквідатори стоять по-за партією. Природньо, що ліквідатори й усі, що прилучаються до них, тепер нападають на конференцію.

„Форвертс“ одмовляється дати місце нашому спростованню брехні й лайки аноніма й провадить далі кампанію в дусі ліквідаторів; через те, щоб поінформувати німецьких товаришів, ми видаємо, це заперечення окремою брошурою.

У ній викладено переважно значіння, хід і наслідки боротьби з ліквідаторами. (Твори, том XII, ч. I, ст. 79).

Редакція Ц. О. Р. С.-Д. Р. П. „Социал-Демократ“.

ЛІКВІДАТОРИ ПРОТИ ПАРТІЇ.

Партійну конференцію цькують ліквідатори всіх відтінків у легальній російській пресі; величезній безсоромності цього цькування можуть позаздрити Булгарини та Буренини. Статті в „Живом Деле“ одверто допитують делегатів, хто їх послав, і під захистом цензури нападають на те, чого не можна в легальній пресі обороняти; вони являють собою такий зразок нехтування елементарних правил літературної чесноти, що це повинно-б викликати не тільки протест серед прихильників конференції, але й огиду в усіх просто чесних політичних діячів. А статті анонімного інформатора „Форвертсу“ дхнуть таким безпардонним чванством і фразовитою брехнею, що, безсумнівно, ліквідаторське замовлення на цю статтю потрапило в до-свідчені руки ⁴⁾.

Приерті до стіни групи та гуртки ліквідаторів не обмежуються проте кампанією брехні проти партії. Вони пробують скликати свою конференцію. Вжито, звісно, всіх заходів, щоб О. К., яка цю конференцію скликає, надати вигляду „партійности“, „нефракційности“, „об'єднання“. Адже-ж ці слова такі зручні.., коли треба зловити на ліквідаторську вудку всіх, хто через щось незадоволений із партійної конференції. Троцькому доручили оспівувати всі чесноти О. К. й найближчої ліквідаторської конференції. Кому-ж, як не „професійному об'єднувачеві“, можна було й доручити це? І він оспі-

¹⁾ „Анонім“ із „Форвертсу“ — це Л. Д. Троцький.

²⁾ „Форвертс“ — газета, головний орган німецьких с.-д.

³⁾ Підчас Копенгагенського Конгресу Троцький опублікував у „Форвертсі“ анонімну статтю з такими негарними завидами РСДРП, що не тільки Левін, а й Плеханов і Варський, — члени російської делегації, примушені були послати Правлінню протест на письмі.

⁴⁾ Щоб ознайомити німецьких товаришів із справжнім станом справ в Р. С.-Д. Р. П., редакція Центрального Органу видала спеціальну брошуру німецькою мовою, де викриває, між иншим, методи Аноніма з „Форвертсу“.

вав... усіма шрифтами, що є в віденській друкарні: „Впередівці, голосівці, більшовики-партійці, меншовики-партійці, т. зв. ліквідатори й нефракційні—у Росії й за кордоном—цілком підтримують роботу“... О. К. („Правда“, № 24).

Бідолаха знов... збрехав і знов прокопився. Блок під гегемонією ліквідаторів, що його з таким галасом і шумом готували проти конференції 1912 р., розлазяться геть чисто через те, що ліквідатори надто виразно свої вуха показали. Поляки відмовилися брати участь в О. К. Плеханов після листування з представниками останньої з'ясував кілька цікавих подробиць: 1) що конференцію гадають зробити „установчою“, тоб-то буде конференція не Р. С.-Д. Р. П., а якоїсь нової партії; 2) що в основу скликання її покладено „анархічний“ принцип; 3) що „конференцію скликають ліквідатори“. Після того, як т. Плеханов ці обставини з'ясував, нас уже не могло здивувати, що т. зв. більшовики (!?) - примиренці набрались сміливості й вирішили зловити Троцького на тому, що він... сказав неправду, залічивши їх до прихильників О. К. „Ця О. К. теперішнього складу, з своєю виразною тенденцією цілій партії накинути свій погляд на ліквідаторів, із цими принципами організованої анархії, що вона поклала в основу положення свого складу,—ця О. К. ані крихти не гарантує скликання справжньої загально-партійної конференції“,—так кажуть тепер про О. К. наші осмілілі „партійці“. Де перебувають тепер наші ліві з-поміж лівих, впередівці, що поквапились свого часу заявити про своє спочуття О.К.,—ми не знаємо, але це не має ваги; вагу має те, що Плеханов з'ясував надзвичайно ясно ліквідаторський характер конференції, яку скликає О.К., і те, що державні розуми „примиренців“ повинні були скоритися перед цим фактом. Хто-ж залишився?—Одверті ліквідатори й Троцький...

Основа цього блоку ясна: ліквідатори мають повну волю провадити, „як і раніше“, свою лінію в „Живом Деле“ й „Нашей Заре“, а Троцький з-за кордону—прикриває їх революційною фразою, яка йому нічого не коштує, а їх нічим не зв'язує...

Із цієї історії випливає одна маленька наука для закордонних товаришів—зідхачів за єдністю, що написали недавно паризького листка за „партію“. Для того, щоб будувати партію, мало вміти кричати: „єдність“, треба ще мати будь-яку політичну програму політичних дій. Блок ліквідаторів, Троцького, впередівців, поляків, більшовиків (?) - партійців, паризьких меншовиків то-що задалегідь був засуджений на скандальний кінець, бо його утворено на безпринципності, лицемірстві й порожній фразі. А зідхачам за єдністю не гріх-би розв'язати собі найскладніше й найтрудніше питання: з ким вони хотять єдності? Коли з ліквідаторами, то чому цього просто не сказати; як-же вони проти об'єднання з ліквідаторами, то за якою єдністю вони зідхають?

Тільки січнева конференція та органи, обрані від неї, тепер на ділі об'єднують усіх робітників Р. С.-Д. Р. П. в Росії. По-за нею—тільки обіцянка бундівців із Троцьким скликати ліквідаторську конференцію О.К. та „примиренці“, що переживають ліквідаторське похмілля. (Твори, том XII, ч. I, ст. 93—95).

Квітень 1912 р.

Із статті:

„ОБ'ЄДНУВАЧІ“.

Зовсім ясно, що Троцький із своїми друзями — ліквідаторами, кричучи повсякчас про „об'єднання“, справді тільки збільшують розкіл у тій самій Польщі. Щастя Р.С.-Д.Р.П., що вся ця кампанія ліквідаторів разом із „примиренцями“, які плентаються за ними, зовсім не спроможна що-небудь зробити на ділі, не вилучаючи й Польщі. Бо інакше, звісно, об'єднання ліквідаторів із ППС спричинилося-б до найгострішого розколу в Польщі.

Чому-ж ліквідатори пошились в одвертих авантюристів?

Та, звісно, не „через гарне життя“. Треба-ж їм із ким-небудь об'єднатися, треба-ж якусь „партію“ створити. Не йдуть із ними соціал-демократи, ППС, — вони змушені брати замість соціал-демократів — пепесівців, що з нашою партією нічого спільного не мають. Не йдуть із ними по російських містах наші старі партійні організації, — вони змушені брати, замість осередків с.-д., так звані „ініціативні групи“ ліквідаторів, що нічого спільного з Р.С.-Д.Р.П. не мають.

„З доброго життя не полетиш“... Чи-ж не час, панове ліквідатори, взятися вам об'єднуватися з соціал-революціонерами (есерівськими ліквідаторами)? Це панство також прагне „об'єднання“. Ото-ж „широка“ партія буде в вас тоді! Сам Ларин буде задоволений.

* * *

Вони тільки висувають такі чотири скромненькі умови „об'єднання“:

1) Боротьба з конференцією Р.С.-Д.Р.П., що об'єднала всіх соціал-демократів, окрім жміньки, що вагається.

2) Створення, замість партії, „Центральної Ініціативної Групи“ (курсив пана Левицького, „Наша Заря“, № 4, ст. 31).

(Плеханов недавно пояснив у пресі, що таке ліквідаторські „ініціативні“ групи: див. його „Дневник Социал-Демократа“, № 16).

І Бунд, і Троцький служать ліквідаторам, ховають од своїх читачів Плеханова пояснення. Не сховаєте, панове!

3) Не оживляти „політично мертвих осередків“ (там само, ст. 33).

4) Визнати лозунг „проти культу підпілля“ (там само, ст. 33).

Програму накреслено (хоч і не так одверто та впевнено, як колись, проте досить ясно). І Левицький тут-же пояснює дуже докладно всім Троцьким: адже-ж вибирати вам ні з чого, панове! Приставайте на наші умови, а за те ми (тоб-то Левицький і К^о) охоче згоджуємось ось на що: „щоб утішити, себе“, ви (тоб-то Троцький і всі, хто з ним) можете говорити, що не ви посунулись до ліквідаторів, — а ліквідатори до вас.

У тій-же таки книжці „Нашей Зари“ Мартов за:далегідь каже майбутній соціал-демократичній фракції в IV Думі, що коли вона так само буде антиліквідаторська, як її каверзна попередниця, — то випадки, подібні до Білоусівського, будуть уже не виняток, а правило, — тоб-то, простіше казавши, що ліквідатори розколють думську фракцію. Страшний сон... панове ліквідатори! Якби ваша сила, ви-б уже давно створили свою ліквідаторську думську фракцію...

Справа „об'єднання“ в певних руках — нічого казати...

Жалю гідна комедія ліквідаторсько-троцькистського „об'єднання“ відштовхує найбільш невибагливих людей. Об'єднання відбувається, тільки-ж об'єднання не з ліквідаторами, а проти них.

* * *

Ми вважаємо, що з приводу неймовірної хлестаковщини Троцького, Лібера („Бунд“) і ліквідаторів із їх уславленою „Організаційною Комісією“, досить подати читачам, які бажають серйозно й вдумливо перевірити спірні питання на документах, а не вірити на слово, такі факти:

У червні 1911 р. створено в Парижі Закордонну Організаційну Комісію після того, як Лібер та Ігорев пішли з зібрання цекістів. Перша організація в Росії, до якої звернулася З. О. К., була київська. Навіть Троцький визнає її безперечність. У жовтні 1911 р. з участю Києва утворено Російську Організаційну Комісію. У січні 1912 р. вона скликала конференцію Р. С.-Д. Р. П.

У січні 1912 р. зібралась нарада Бунду, Центрального Комітету латишів і Кавказького Кравого Комітету (всі три групи ліквідаторські). Поляки зразу виходять, назвавши всю витівку ліквідаторською. Потім одмовляються війти „примиренці“ й Плеханов, який заявив у № 16 „Дневника Соціал-Демократа“, що цю конференцію скликають ліквідатори. Тепер червень 1912 р., і ні Бунд, ні Троцький нікого, крім голосівців і впередівців, не „об'єднали, жадної серйозної й безперечної організації в Росії не притягли, ні слова що-до суті Плеханову не відповіли, ні на крихту проповіді ліквідаторів у „Нашей Заре“ і в інших органах не змінили.

А фраз і вихваляння що-до „об'єднання“ — сила. (Твори, том XII, ч. I, ст. 174—177).

Червень 1912 р.

Із статті:

ЛОЗУНГИ ВСЕРОСІЙСЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ Р. С. - Д. Р. П. В СІЧНІ 1912 РОКУ І ТРАВНЕВИЙ РУХ.

...Гарна наука тим, хто, здавшись на базікання лібералів із Бунду й Троцьких із Відня, може ще вірити в „об'єднання“... з ліквідаторами. Уславлена „Організаційна Комісія“ Лібера, Троцького й ліквідаторів на цілий світ кричала про „об'єднання“, а справді не могла дати й не дала жадного лозунга, що-б фактично об'єднував революційну боротьбу робітництва. Ліквідатори давали свої, не революційні лозунги, лозунги ліберально-робітничої політики, — а рух ішов без них. Ось що є в основі троцькистських байок про „об'єднання“.

23 квітня (6 травня) в Відні Троцький божився й запрягався, що він „об'єднає“, він кляв, як тільки міг, конференцію, запевняв добряг, що „боротьба за волю коаліції є основа (!!) ленських подій і їх відгуків“, що „ця вимога стоїть і стоятиме в центрі (!!) революційної мобілізації пролетаріату“. Минув якийсь тиждень, і ці нікчемні фрази ліквідаторського підбрехача змели, як порох, „представники всіх петербурзьких організованих робітників: соціал-демократична група „Об'єднання“, „група робітників-есерів“, „група робітників с.-д.“ і „представники травневих комітетів“. (Твори, том XII, ч. I, ст. 182—183).

Червень 1912 р.

Із статті:

ЯК П. Б. АКСЕЛЬРОД ЛІКВІДАТОРІВ ВИКРИВАЄ.

...Аксельродова стаття — корисна річ, щоб боротися з самообдуrom, щоб з'ясувати справжню природу ліквідаторства, щоб оцінити, яка порожня ота уславлена „нефракційність“, що про неї тепер по деяких гуртках так багато й так даремно говорять.

Найвиразніше із найбільшою перекональністю нападається Аксельрод на Троцького, що тепер у спілці (чи в міцній?) із ліквідаторами.

„Ідейне й організаційне об'єднання поступових елементів на самостійну фракцію“, — пише Аксельрод (бавлючись тим, що ліквідаторів називає партійним прогресистами, а нас реакціонерами партійности.) ...„є за теперішнього становища безпосередній їх обов'язок, невідкладне завдання“. „Говорити за такого становища у партії про „нефракційність“, як про єдиний поратунок, значить уподібнювати себе до струся, що ховає голову в пісок, коли наближається небезпека, значить обдурювати себе й інших що-до справжнього становища у соціал-демократії“... („Н. З.“, № 6, ст. 15).

Бідолашній Троцький! Це-ж з боку П. Б. Аксельрода просто невеликодушню й немилосердно так нападати на вірного друга ліквідаторам і співробітникам „Нашей Зари“! Чого нам сподіватися тепер? Чи виступить Троцький із грімною статтею проти фракціонера Аксельрода? Чи Мартов помирить примиренця Троцького з фракціонером Аксельродом, зліплюючи, як звичайно, те, що розліплюється, тузінем пластирів — дрібненьких застережень?

Ну, чи-ж можна без жартів говорити тепер за той блок Троцького, латиських і єврейських майже-марксистів то-що з Аксельродом?

Одно з найцікавіших і найпринциповіших — це таке місце в Аксельродовій статті:

„...Фракційне оформлення й тісне об'єднання є безпосередній обов'язок і невідкладна справа прихильників партійної реформи, або, певніше...“ (слухайте!)... „революції, але виконати завдання вони могли-муть тільки такими способом: європеїзувати, тоб-то як-найґрунтовніше змінити характер російської соціал-демократії, як він витворився був за передреволюційної, а далі розвинувся за революційної доби, і організувати її на тих самих засадах, на яких тримається партійний лад європейської соціал-демократії“.

Отже, ліквідатори являються прихильниками партійної революції. Цю незвичайно правдиву Аксельродову заяву варто відзначити: гірка істина корисніша за „нас возвышающий обман“, цінніша за дипломатичні викрути й відмагання. Зробіть-же партійну революцію, любий П. Б. Аксельроде! Ми подивимось, чи дійдете ви з своїми друзями більшого успіху, ніж ті „революціонери“, що намагалися зовсім недавно вчинити „революцію“ (проти республіки) в Португалії.

Але головне в наведених міркуваннях — уславлена „європеїзація“, що за неї, як тільки можуть, говорять і Мартов, і Троцький, і Левицький, і всі ліквідатори. Тут один із головних моментів їх опортунізму.

„Європеїзувати, тоб-то ґрунтовно змінити характер російської соціал-демократії!“. Вдумайтесь у ці слова! Що визначає „характер“

усякої соціал-демократії і його основні відміни? Без сумніву, загальні економічні й політичні обставини певної країни. Без сумніву, що тільки за ґрунтовних змін у цих обставинах можлива ґрунтовна зміна характеру соціал-демократії якогось народу.

Це все звичайні азбучні істини, зовсім безперечні. Але саме ці елементарні істини й викривають опортуністичну помилку Аксельродову! У тім-то й лихо йому, що він хоче обминути вперту й сувору боротьбу за ґрунтовну, ще недовершену зміну російських політичних обставин мріями про ґрунтовну зміну „характеру російської соціал-демократії“.

Як кадети, що охоче провадять європеїзацію (ліквідатори запозичили й кадетське слівце й кадетські думки), заслоняють цим невиразним словом точне розуміння сталих підвалин політичної волі і „грають у „конституційну опозицію“, так і ліквідатори грають в „європейську соціал-демократію“, хоч у тій країні, де вони бавляться своєю грою, ще нема конституції, ще нема основ „європеїзму“, ще попереду вперта боротьба за них.

Голий дикун, одягнувши собі на голову циліндра й уявляючи себе через це за європейця, буде смішний. І саме такого дикуну нагадує прихильник буржуазії Мілюков, коли він у III Думі запевняє: „У нас є, хвала богові, конституція“, — та прихильник робітництва Аксельрод, коли він надягає собі на голову циліндра з написом: „я — європейський соціал-демократ“. Обидва вони, і Мілюков, і Аксельрод, смішні своєю наївністю. Обидва вони опортуністи, бо мрійницькими фразами про „європеїзм“ вони обминають трудне й життєве питання про те, як слід поводитися в не-європейських обставинах тій чи иншій класі, щоб уперто боротись за забезпечення основ європеїзму.

Що саме обминають живу й життєву справу мрійницькими фразами, це довів сам Аксельрод у своїй статті. Троцький виробив був зовсім європейський — ну чистісінько європейський — проект утворення „комісії преси“, як „виборного колективного органу контролю“ робітництва над робітничими газетами, (ст. 18 в Аксельродовій статті). Троцький навіть порадився, мабуть, при тому з „європейськими соціал-демократами“, дістав од них, як подарунок, благословення, і носить з ним дуже.

І ось „європейський соціал-демократ“ Аксельрод, почекавши щось місяців зо два, коли Троцький надокучав усім петербурзьким соціал-демократам своїми смішними для всіх листами про „виборні колективні органи контролю“, — змилювався нарешті над Троцьким і пояснив йому, що „комісія преси“ ні до чого, що вона неможлива, що замість неї потрібне „порозуміння“ робітництва з ліквідаторським „Живим Делом“ (ст. 18 й 19 Аксельродової статті!..)

Цим маленьким прикладом ми, на жаль, мусимо обмежитись. Але цей приклад дуже характерний. Отакою-ж сміховиною, як цей „європейський“ план Троцького про „комісії преси“, кінчаються „європейські“ плани всіх ліквідаторів про „відкриті“ робітничу партію“ або „легальні політичні робітничі товариства“, або про „кампанію“ боротьби за волю коаліцій то-що.

Із „європейських“ планів Троцького про „комісії преси“, про „виборний колективний орган контролю“ над робітничою газетою „всіх оформлених робітничих організацій“ то-що вийшло тільки те, що легалістська гра в „робітниче видавництво“ стала за особливу

науку робітництву, а справді ні „комісії преси“, ні робітничої преси в ліквідаторів не вийшло! Такі факти.

„Комісія преси“ — це була мрія опортуністичного інтелігента, який, щоб обминути трудні не-європейські умови робітничого руху в Росії, вигадав напрочуд гарний європейський план і, вигадавши його, на цілий світ чванився своїм „європеїзмом“.

Не випадкова, а неминуча така гірка доля ліквідаторів. Скоро їх „європейські“ плани наближаються до здійснення, то зразу виявляється, що це з мила баньки, вигадки опортуністичних інтелігентів. Так було і з робітничим з'їздом, і з „комісією преси“, і з легальним політичним товариством робітників (заплутані відмовки, якими „ратув“ цього „плана“ Мартов у № 5 „Нашей Зари“, зовсім не поліпшують справи), так само було і з кампанією боротьби за волю коаліцій. (Твори т. XII, ч. I, ст. 214—224).

Листопад 1912 р.

РОЗПАД „СЕРПНЕВОГО“ БЛОКУ.

Усі, хто цікавиться робітничим рухом і марксизмом у Росії, знають, що в серпні 1912 р. утворився блок (союз) ліквідаторів, Троцького, латишів, бундівців, кавказців.

З галасом і шумом об'явлено про цей блок у газеті „Луч“, заснованій не на робітничі гроші, як-раз підчас виборів у Петербурзі, щоб зламати волю більшості організованого робітництва. Вихваляно „численність“ учасників цього блоку, вихваляно союз „марксистів різних напрямків“, вихваляно „єдність“ і нефракційність, посилено громи проти „розкольників“, прихильників січневої конференції 1912 р.

Отже, питання про „єдність“ постало перед свідомим робітництвом у новій, практичній формі. Факти повинні були показати, на чийому боці правда. Чи на боці тих, хто вихваляв „об'єднальну“ платформу й тактику робітників, чи на боці тих, хто казав, що це фальшива вівіска, яка новим убранням тих самих збанкрутілих ліквідаторів прикриває.

Минуло рівно півтора роки. Час величезний для періоду 1912—1913 р. І ось у лютому 1914 р. засновується нового, на цей раз уже надто „об'єднального“, надто й насправду „нефракційного“ журналу „справжнього“ прихильника серпневої платформи Троцького, під назвою „Борьба“.

І зміст № 1 „Борьби“, і те, що надрукували ліквідатори про „Борьбу“ до її виходу, зразу показує уважній людині на розпад серпневого блоку, на конвульсійні намагання захвати цей розпад обдуришити робітників. Але й це швидко викриється.

Перед виходом „Борьби“ редакція „С.-Р. Газети“ надрукувала уїдливу замітку: „справжнього обличчя цього журналу, що про нього останніми часами дуже багато в марксистських колах говорено, ми ще не з'ясували“.

Подумайте тільки, читачу! З серпня 1912 р. Троцького вважають серед ватажків серпневого об'єднального блоку, — але вже цілий 1913 р. показує, що він стоїть по-за „Лучем“ та „лучистами“. 1914 року цей Троцький засновує свій журнал, не перестаючи фіктивно лічитись і в „Северной Рабочей Газете“ і в „Нашей Заре“. „У колах“

чимало говорять за секретну „записку Троцького, яку ховають ліквідатори проти лучистів, панів Ф. Дана, Л. Мартова і подібних до них „невідомих“.

А правдива нефракційна й об'єднальна редакція „Северной Рабочей Газеты“ друкує: „Ми ще не з'ясували обличчя“.

Вони ще не з'ясували, що серпневий блок розпався.

Ні, панове Ф. Дане, Л. Мартове й інші лучисти, ви це чудово „з'ясували“, але ви просто обдурюєте робітників.

Виявилося, що серпневий блок,—як ми тоді-ж таки казали, в серпні 1912 р.,—це тільки прикриття ліквідаторів. Його розірвано. Не втрималися разом навіть російські його друзі. Славнозвісні об'єднувачі не спромоглися навіть між собою об'єднатись і вийшло два „серпневих“ напрямки: лучистський („Наша Заря“ й „Северная Рабочая Газета“) і троцькистський („Борьба“). Обидва тримають по клептикові розірваного „спільного“ об'єднаного серпневого прапору й обидва захриплим голосом кричать „єдність“!

Якого напрямку „Борьба“? Про це Троцький написав величезного фейлетона в № 11 „Северной Рабочей Газеты“, але редакція ліквідаторської газети дуже влучно відповіла йому, що „обличчя, як і перше, не з'ясовано“.

Справді, у ліквідаторів є своє обличчя, ліберальне, а не марксістське. Усякий, хто знайомий із писаннями Ф. Дана, Л. Седова, Л. Мартова, Єжова, Потресова і К-о, знає це обличчя.

У Троцького-ж ніколи ніякого „обличчя“ не було й нема, а є тільки перелітування, перекидання від лібералів до марксистів і назад, уривки слівця і гучних фраз, звідусіль поназбираних.

Ані в одній суцільній справі нема в „Борьбе“ жадного живого слова.

Неймовірно, але це факт.

Справа з „підпіллям“? Ані слівця.

Чи поділяє Троцький ідею Аксельрода, Засулич, Ф. Дана, Л. Седова (№ 101 „Луча“) то-що?—Ані звуку.

Лозунг боротьби за легальну партію?—Жаднісінького слова.

Ліберальні розмови Єжових та інших лучистів про страйк? Скасування програми в національній справі?—Ані звуку.

Виступи Л. Седова й інших лучистів проти двох „китів“?—Ані звуку.

Троцький запевняє, що він за поєднання часткових вимог і остаточної мети, але як він до ліквідаторського здійснення цього „поєднання“ ставить, про це він мовчить.

А справді, прикриваючись дуже гучними, порожніми й туманними фразами, Троцький, заплутуючи несвідомих робітників, боронить ліквідаторів своїм замовчуванням справи про підпілля, запевняючи, що в нас нема ліберальної робітничої політики, то-що.

До сімох депутатів, із Чхеїдзе на чолі, Троцький звертається з спеціальною довгою проповіддю про те, як найхитріше слід заперечувати підпілля й партію. Ця смішна проповідь ясно свідчить про дальший розпад сімки. Із неї вийшов Бур'янов. Вони не могли погодитися що-до відповіді Плеханову. Вони тепер вагаються між Даном і Троцьким, до того-ж Чхеїдзе, очевидно, напружує свій дипломатичний хист, щоб нову щілину замазати.

І ці навколопартійні люди, що не вміють об'єднатися на своїй „серпневій“ платформі, обдурюють робітництво галасуванням про „єдність“! Даремне намагання!

Єдність є визнання „старого“ й боротьба з тими, хто його відкидає. Єдність є об'єднання більшості російського робітництва навколо давно й усім відомих постанов, що ними засуджується ліквідаційство. Єдність є зв'язок депутатів у Думі з прагненням більшості робітників; цього досягла шістька робітничих депутатів.

А ліквідатори й Троцький, „сімка“ і Троцький, розірвавши свій власний серпневий блок, занехавши всі партійні постанови, відірвавшись і від підпілля, і від організованого робітництва, є найбільші „розкольникі“. На щастя, робітництво вже зрозуміло це, і всі свідомі робітники творять на ділі свою єдність проти її ліквідаційських руйнівників. (Твори, т. XII, ч. 2, ст. 410—413.)

Березень 1914 р.

ПРО ЗЛАМАННЯ ЄДНОСТИ, ЗАЛИЧКОВУВАННЯ ВИГУКАМИ ПРО ЄДНІСТЬ!

I. Про „фракційність“.

Троцький називає свій новий журнал „нефракційним“. Це слово він ставить на перше місце в об'явах, всяково це підкреслює в редакційних статтях, — як у самій „Борьбе“, так і в ліквідаційській „Северно-Русской Газете“, де перед виходом „Борьбы“ з'явилася про неї стаття Троцького.

Що-ж це таке — „нефракційність“?

„Робітничий журнал“ Троцького є журнал Троцького для робітників, бо ні робітничої ініціативи, ні зв'язку з робітничими організаціями в журналі нема й сліду. Бажаючи популярним бути, Троцький у своїм журналі для робітників пояснює читачам слова „територія“, „фактор“, то-що.

Дуже добре. Чому-б не пояснити робітникам і слово „нефракційність“? Невже воно зрозуміліше, ніж слова „територія“ чи „фактор“?

Ні, справа не в тому. Справа в тому, що ярликом „нефракційність“ обдурюють молоде покоління робітників найгірші представники з-поміж найгірших решток фракційности. Тут слід зупинитися, щоб це роз'яснити.

Фракційність є головна прикмета соціал-демократичної партії за певної історичної доби. Якої саме? Доби з 1903 до 1911 р.

Щоб як-найнаочніше пояснити, в чому була суть фракційности, треба згадати конкретні умови хоч-би 1906—07 рр. Партія тоді була єдина, не було розколу, але вона була фракційна, тоб-то на ділі було в єдиній партії дві фракції, дві фактично окремих організації. Робітничі організації внизу були єдині, але з приводу кожної серйозної справи дві фракції виробляли дві тактики: оборонці їх сперечалися проміж себе в єдиних робітничих організаціях (напр., як обговорювалося гасло: думське — чи кадетське — міністерство 1906 р. або під час виборів на лондонський з'їзд 1907 р.), і справи вирішували більшістю: одна фракція була переможена на єдиному Стокгольмському з'їзді (1906 р.), друга — на єдиному Лондонському (1907 р.).

Це — загальновідомі факти з історії організованого марксизму в Росії.

Досить пригадати ці всім відомі факти, щоб побачити, яку кричущу неправду розповсюджує Троцький.

З 1912 р., ось уже понад два роки, нема в Росії фракційности серед організованих марксистів, не сперечаються про тактику в єдиних організаціях, на єдиних конференціях і з'їздах. Партія, формально заявивши в січні 1912 р. про те, що ліквідатори не належать до неї цілком, одірвана од ліквідаторів. Троцький часом називав це становище „розколом“, і про цю назву ми говоритимем нижче окремо. Але лишається безперечним фактом, що слово „фракційність“ розходитьсь з істиною.

Це слово, як ми вже сказали, є повторення, некритичне, нерозумне, безглузде повторення того, що було правдою вчора, тоб-то за доби вже минулої. І коли Троцький каже нам про „хаос фракційної боротьби“ (див. № 1, ст. 5, 6 й багато інших), то зразу стає ясно, яке саме оджиле минуле промовляє його устами.

Подивіться на теперішній стан справи з погляду молодого російського робітника, а їх тепер $\frac{9}{10}$ серед організованих марксистів у Росії. Він бачить перед собою три масових прояви різних поглядів чи напрямків у робітничому русі: „правдистів“ навколо газети з тиражем 40.000 примірників, „ліквідаторів“ (15.000 примірників) і лівонародників (10.000 примірн.) Дані про тираж пояснюють читачеві масовий характер певної проповіді.

Питання, до чого-ж тут „хаос“? Троцький любить гучні й порожні фрази, — це відомо, але слівце „хаос“ це не тільки фраза, — воно крім того переносить (певніше, даремне пробує перенести) на російський ґрунт сучасної доби закордонні стосунки вчорашньої доби. Ось у чім суть справи.

Ніякого „хаосу“ нема в боротьбі марксистів із народниками. Це, сподіваємось, навіть Троцький не наважиться стверджувати. Боротьба марксистів із народниками триває понад 30 років, відколи тільки народився марксизм. Причини цієї боротьби — розбіжність у самій основі інтересів і поглядів двох різних клас, пролетаріату й селянства. „Хаос“ коли де й є, то тільки в головах у чудаків, що цього не розуміють.

Що-ж лишається? „Хаос“ боротьби марксистів з ліквідаторами? І знов-же це неправда, бо не можна називати хаосом боротьбу з течією, котру ціла партія визнала за течію й засудила з 1908 р. А хто не ставиться байдуже до історії марксизму в Росії, той знає, що ліквідаторство нерозривно й як-найтісніше звязане навіть щодо складу проводирів і учасників з „меншовизмом“ (1903—08) та „економізмом“ (1894—1903). Значить і тут перед нами майже двадцятирічна історія. Ставиться до історії власної партії, як до „хаосу“, це значить мати невибачну порожняву в голові.

Але подивіться на теперішнє становище з погляду Парижу чи Відня. Зразу все зміниться. Крім „правдистів“ та „ліквідаторів“ є ще не менш як 5 російських „фракцій“, тоб-то окремих груп, що бажають залічити себе до тієї-ж таки соціал-демократичної партії; це — група Троцького, дві групи „Вперед“, „більшовики-партійці“ й „меншовики-партійці“. У Парижі й у Відні (беру для прикладу два найбільші центри) це всі марксистичудово знають.

І тут у певному розумінні Троцький має рацію: це справді фракційність, це справді хаос!

„Фракційність“, тоб-то номінальна єдність (на словах усі з одної партії) і реальна розпорошеність (на ділі всі групи самостійні й заходять одна з одною в переговори та складають порозуміння, як суверенні держави).

„Хаос“, тоб-то брак (1) об'єктивних даних, що дали-б змогу перевірити зв'язок цих фракцій з робітничим рухом у Росії, і (2) брак матеріалу, що дав-би з'ясувати справжнє ідейне й політичне обличчя цих фракцій. Візьміть період повних двох років — 1912 — 1913. Відомо, що це роки пожвавлення й піднесення робітничого руху, коли всяка хоч трохи подібна до масової (а в політиці тільки на масове й зважається) течія чи напрямок не могла не відбитись на виборах до IV Думи, на страйковим русі, на легальних газетах, на професійних спілках, на страховій кампанії то-що. Жаднісінька з цих п'ятих закордонних фракцій за цілий цей двоохрічний період не виявила себе абсолютно нічим помітним на жадном у із згаданих раз проявів масового руху в Росії!

Це — факт, що його кожен легко може перевірити.

І цей факт доводить, що ми мали рацію, казавши про Троцького, як про представника „найгірших решток фракційности“.

На словах будши нефракційним, Троцький очевидно для всіх, хто хоч трохи знайомий із робітничим рухом у Росії, є представником „фракції Троцького“ — тут є фракційність, бо тут наявні обидві найважливіші її ознаки: (1) номінальне визнання єдності і (2) групова окремішність на ділі. Тут є рештки фракційности, бо нічого серйозного в розумінні зв'язків з масовим робітничим рухом у Росії знайти тут не можна.

Тут є, нарешті, найгірша форма фракційности, бо нема ніякої ідейно-політичної виразности. Не можна заперечувати цю виразність у правдистів (навіть Л. Мартов, наш затятий супротивник визнає, що в нас є „згуртованість і дисципліна“ навколо всім відомих формальних постанов у всіх справах) або в ліквідаторів (у них дуже виразне, принаймні в найвидатніших з-поміж них, обличчя, саме, ліберальне, а не марксієвське).

Не можна заперечувати деяку виразність в частини тих фракцій, які, подібно до фракції Троцького, реально існують тільки з віденсько-паризького, а ніяк не з російського погляду. Наприклад, виразно махістські теорії в махістської групи „Вперед“; виразне цілковите заперечення цих теорій і оборона марксизму, поруч із теоретичним засудженням ліквідаторів, у „меншовиків-партійців“.

А в Троцького нема ніякої ідейно-політичної виразности, бо патент на „нефракційність“ означає тільки (ми зараз побачимо це докладніше) патент на повну волю перелітати з одної фракції до другої і назад.

Підсумок:

1) історичного значіння ідейної розбіжности між течіями й фракціями в марксизмі Троцький не пояснює й не розуміє, хоч ця розбіжність сповнює двадцятирічну історію соціал-демократії і стосується до основних питаннів сучасности (ми це ще покажемо далі);

2) основних прикмет фракційности, як номінального визнання єдності й реальної розпорошености, Троцький не зрозумів;

3) під прапором „нефракційности“ Троцький обстоює одну з-поміж закордонних фракцій, надто безідейних і позбавлених ґрунту в робітничому русі в Росії.

Не все те золото, що блищить. Багато блиску й шуму у фразах Троцького, та нема в них змісту.

II. Про розкол.

„Коли у вас, правдистів, нема фракційности, тоб-то номінального визнання єдності, і коли на ділі є розпорошеність, то в вас є гірше — розкольництво, — закидатимуть нам. Саме так каже Троцький, бо він, не вмючи продумати своїх думок і звязати кінці з кінцями в своїх фразах, то репетує проти фракційности, то кричить „розкол робить одне самогубне завоювання за одним“ (№ 1, ст. 6).

Значіння цієї заяви може бути тільки одне: „правдисти роблять одне самогубне завоювання за одним (це об'єктивний факт, що дається перевірити; його констатує вивчення масового робітничого руху в Росії, хоч-би 1912 та 1913 р.), але я, Троцький, засуджую правдистів (1), як розкольників і (2) як самогубних політиків.

Розберімо це.

Перш за все подякуємо Троцькому: нещодавно (з серпня р. 1912 до лютого р. 1914) він ішов за Ф. Даном, що, як відомо, нахвалявся й закликав „знищити“ антиліквідаторство. Тепер Троцький не погрожує „знищити“ наш напрямок (і нашу партію, — не сердьтеся, громадянине Троцький, адже-ж це — правда!), а тільки пророкує, що він сам себе знищить!

Чи-ж не правда, це на багато м'якше? Це майже „нефракційно“, — ачи-ж не так?

Але годі жартувати (хоч жарт є єдиний спосіб м'яко відгукнутись на непереносне фразерство Троцького).

„Самогубство“ — це проста фраза, порожня фраза, самий тільки „троцькізм“.

Розкольництво — це серйозне політичне обвинувачення. Це обвинувачення повторюють проти нас тисячами способів і ліквідатори і всі перелічені вище групи, що з погляду Парижу й Відня без сумніву існують.

І всі вони повторюють це серйозне політичне обвинувачення на диво несерйозно. Подивіться на Троцького. Він визнав, що „розкол“ робить (читай: правдисти роблять) одне самогубне завоювання за одним. Він додає до цього:

„Численні передові робітники, будучи в стані цілковитої політичної нестями, сами стають частенько діяльними агентами розколу“ (№ 1, ст. 6).

Чи-ж можна знайти зразки більш несерйозного ставлення до справ, ніж оце, що виявляється в цих словах?

Ви нас обвинувачуєте в розкольництві, тимчасом як ми перед собою на арені робітничого руху в Росії нічогосінько, крім ліквідаторства, не бачимо. Значить, ви вважаєте, що ми неправильно ставимось до ліквідаторства? І справді, всі перелічені вище закордонні групи, хоч як сильно вони одна від одної різняться, сходяться саме на тому, що визнають за хибне, за „розкольницьке“, наше ставлення до ліквідаторства. В цьому полягає також схожість (і важливе політичне зближення) всіх цих груп з ліквідаторами.

Коли наше ставлення до ліквідаторства теоретично, принципово неправильне, то про це мав-би Троцький просто сказати, в разі заявити, без викрутів показати, де він бачить цю неправильність. Але Троцький роками оминає цей важливий пункт.

Коли практично, в досвіді руху заперечується наше ставлення до ліквідаторства, то треба розібрати цей досвід, а цього Троцький знову-ж таки не робить. „Численні передові робітники, — визнає він, —

стають діяльними агентами розколу“ (читай: діяльними агентами правдиєтської лінії, тактики, системи, організації).

Чому-ж відбувається таке сумне явище,—а його, як визнає Троцький, стверджує досвід,—що передові робітники, і до того-ж численні, стоять за „Правду“?

Через „цілковиту політичну нестямю“ цих передових робітників,—відповідає Троцький.

Що й казати, пояснення надзвичайно похвальне для Троцького й для всіх 5 закордонних фракцій та для ліквідаторів. Троцький дуже любить „з ученим виглядом знавця“, з бундючними та гучними фразами, робити похвальні для нього пояснення історичних явищ. Коли „численні передові робітники“ стають „діяльними агентами“ політичної й партійної лінії, що не в'яжеться з лінією Троцького, то Троцький розв'язує справу, не вагаючись, зразу й просто: ці передові робітники перебувають „у стані цілковитої політичної нестямі“, а він, Троцький, очевидно, „в стані“ політичної твердості, ясності й правдивості лінії!.. І той самий Троцький, б'ючи себе в груди, картає фракційність, гуртківщину, інтелігентське накидання своєї волі робітництву!

Справді, такі речі читаючи, мимоволі питаєш себе, чи не з божевільні чути такі голоси?

Перед „передовими робітниками“ питання про ліквідаторство та засудження його партія поставила з 1908 р., а питання про розкол з точно визначеною групою ліквідаторів (а саме: групою „Нашей Зари“), тоб-то про неможливість будувати партію інакше, як без цієї групи і проти неї,—це останнє питання поставлено в січні 1912 р., більше як два роки тому. Величезна більшість передових робітників висловила саме за те, щоб підтримати „січневу (1912 р.)“ лінію. Троцький сам визнає цей факт словами про „завоювання“ та про „численних передових робітників“. І Троцький відбувається тим, що лає цих передових робітників, як „розкольників“ та „політично нестямних“!

Люди не божевільні зроблять із цих фактів инший висновок. Там, до об'єдналася більшість свідомих робітників навколо точних і виразних постанов, там є єдність думок і вчинків, там є партійність і партія.

Там, де ми бачили ліквідаторів, котрих „познімали з постів“ робітники, або з п'ятеро закордонних груп, що за два роки нічим не довели своїх звязків з масовим робітничим рухом у Росії,—саме там панує нестямя й розкольництво. Пробуючи тепер переконати робітників не виконувати постанов того „цілого“, що його визнають марксист-правдиєти, Троцький пробує дезорганізувати рух і спричинити розкол.

Ці спроби безсилі, проте треба викрити зарозумілих проводирів інтелігентських груп, бо, чинячи розкол, вони кричать про розкол, бо зазнавши за два й більше років цілковитої поразки від „передових робітників“, вони надзвичайно нахабно плюють на постанови й на волю цих передових робітників, називаючи їх „політично нестямними“. Адже-ж це зовсім методи Ноздрьова чи Юдушки Головльова.

І будши публіцистом, ми на це репетування про розкол невтомно повторюватимем точні дані, не заперечувані і незаперечні. У 2-ій Думі було в робітничій курії 47% депутатів більшовиків, у третій — 50%, у четвертій — 67%.

Ось де більшість „передових робітників“; ось де партія; ось де єдність думок і вчинків більшості свідомих робітників.

А відомості про робітничі групи, що допомагали газетам різних напрямків? За два роки (1912 і 1913) 2.801 гурток за „Правду“ і 741 за „Луч“¹⁾. Кожен може перевірити ці числа, і ніхто не пробував їх збити.

Де-ж тут єдність вчинків та волі більшості „передових робітників“ і де ламання волі більшості?

„Нефракційність“ Троцького саме й є розкольніцтво в розумінні як-найбезсоромнішого ламання волі більшості робітників.

III. Про розпад серпневого блоку.

Але є ще спосіб, і дуже важливий, щоб перевірити, оскільки правильні й правдиві є обвинувачення в розкольніцтві, що їх накладає Троцький.

Ви вважаєте, що саме „ленінці“ — розкольніки? Добре, припустімо, що ваша правда.

Та коли ваша правда, то чому-ж решта всіх фракцій і груп не довели без „ленінців“ і проти „розкольніків“, що можлива єдність з ліквідаторами?... Коли ми — розкольніки, то чому-ж об'єднувачі не об'єдналися між собою з ліквідаторами? Адже-ж ви цим на ділі показали-б робітникам можливість єдності та користь од неї!

Пригадаймо хронологію.

У січні 1912 р. „розкольніки“, „ленінці“ об'являють, що вони — партія без ліквідаторів і проти них.

У березні 1912 р. проти цих „розкольніків“ об'єднуються в своїх російських листках і на сторінках німецької соціал-демократичної газети усі групи й „фракції“ — ліквідатори, троцькисти, впередівці, „більшовики-партійці“, „меншовики-партійці“. Усі разом дружно, одностійно, згідно, однаково лають нас, „узурпаторами“, „містифікаторами“ і іншими не менш ніжніми й ласкавими прізвиськами.

Дуже добре, панове! Та що-ж вам було легше, як не об'єднатися проти „узурпаторів“ і показати „передовим робітникам приклад єдності? Невже передові робітники, бачивши з одного боку єдність усіх проти узурпаторів, — єдність і ліквідаторів і неліквідаторів, — а з другого, самих тільки „узурпаторів“, розкольніків то-що, — та й не підтримали-б перших?

Коли розбіжності тільки вгадали чи прибільшили і т. д. „ленінці“, а на ділі можлива єдність ліквідаторів, плехановців, впередівців, троцькистів, то-що то чому не довели ви цього протягом двох років своїм прикладом?

У серпні 1912 р. зібралась конференція „об'єднувачів“. Зразу почалося роз'єднання: плехановці зовсім одмовились іти, впередівці пішли, але вийшли з протестом і викриттям фактивності усього заміру.

„Об'єдналися“ ліквідатори, латинші, троцькисти (Троцький і Семковський), кавказці, сімка. Чи-ж об'єдналися? Ми заявили тоді-ж таки, що ні, це тільки щоб прикрити ліквідаторство. Чи довели події, що ми помилялися?

¹⁾ До 1-го квітня 1914 р. попередній підрахунок дав 4.000 гуртків за „Правду“ (із 1 січня 1912 р.) і 1.000 за ліквідаторів разом із усіма їх спільниками.

Рівно через півтора року, у лютому 1914 р., виявляється:

1. Що сімка розпадається — Бур'янов виходить із неї.
2. Що в новій „шістці“, яка залишилась, Чхеїдзе й Туляков чи хтось инший не можуть погодитись що-до відповіді Плеханову. Вони в пресі заявляють, що дадуть йому відповідь, і не можуть відповісти.
3. Що Троцький, котрий фактично вже багато місяців як зник із „Луча“, відмовляється й видає „свій“ журнал „Борьбу“. Називаючи цей журнал „нефракційним“, Троцький ясно каже цим (ясно всім, хто хоч трохи знайомий із справою), що „Наша Заря“ й „Луч“ на його, Троцького, погляд, виявили себе „фракційними“, тоб-то кепськими об'єднувачами.

Якщо ви об'єднувач, любий Троцький, якщо ви заявляєте, що можлива єдність із ліквідаторами, якщо ви разом із ними стоїте на позиції „основних ідей“, зформульованих у серпні 1912 р. („Борьба“ № 1, ст. 6, „Від редакції“), то чому-ж ви самі не об'єднались із ліквідаторами в „Нашей Заре“ й „Луче“.

Коли в „Северно-Русской Газете“ ще перед тим, як вийшов журнал Троцького, з'явилась уїдлива замітка про „нез'ясоване“ обличчя журналу та про те, що „в марксієвських колах досить багато говорили“ за нього, то „Путь Правды“ (№ 37), природньо, мусів був викрити неправду: „у марксієвських колах говорили“ за секретну записку Троцького проти лучистів; обличчя Троцького та його вихід із серпневого блоку цілком „з'ясовано“.

4. Ані, відомий проводир кавказьких ліквідаторів, що виступив був проти Л. Седова (і що дістав за це прилюдну прочуханку від Ф. Дана й К^о), з'являється у „Борьбе“. Лишається „не з'ясоване“ тільки, чи з Троцьким, а чи з Даном бажають тепер іти кавказці?

5. Латиські марксиста, що були однею цілком безперечною організацією в „серпневому блоці“, формально вийшли з нього, заявивши (1914 р.) в резолюції свого останнього конгресу:

„Спроба примирителів об'єднатися, хоч що-б там було, з ліквідаторами (серпнева конференція 1912 р.) виявилася марною, і об'єднувачі самі опинилися в ідейно-політичній залежності від ліквідаторів“.

Таке заявила, після півторарічного досвіду, організація, що сама на неутральній позиції стоїть, не бажаючи зв'язуватись ні з одним із двох центрів. Тим більшу вагу повинна мати для Троцького ця постанова неутральних людей!

Здається, досить?

Люди, які закидали нам, що ми розкольникі, що ми не бажаємо чи не вміємо зжитися з ліквідаторами, самі не помирилися з ним. Серпневий блок був фікцією й розпався.

Криючи від своїх читачів цей розпад, Троцький обдурює їх.

Досвід наших супротивників довів, що за нами правда, довів неможливість працювати з ліквідаторами.

IV. Поради від примиренця „сімки“.

У редакційній статті в № 1 „Борьбы“: „Розкол у думській фракції“ дається поради від примиренця сімці прихильників ліквідаторів (чи таких, що вагаються в бік ліквідаторів), депутатів Державної Думи. Стрижень цих порад у такій фразі:

„Звертатись до шістки насамперед в усіх випадках, коли потрібно порозумітися з іншими фракціями“... (ст. 29).

Оце—розумна порада; через неї, між иншим, Троцький, очевидно, розходиться з ліквідаторами й лучистами. З самого початку боротьби двох фракцій у Думі, з резолюції літошньої (1913 р.) наради, правдисти дотримувались саме цього погляду. Російська Соціал-Демократична Робітнича Фракція не раз і після розколу заявляла в пресі, що дотримується й далі цієї позиції, всупереч повторним відмовленням „сімки“.

З самого початку, з резолюції літошньої наради, ми думали й думаємо, що порозуміння в справах думської роботи бажані й можливі: коли такі порозуміння не раз практикувалося з дрібно-буржуазними селянськими демократами (трудовиками), то тим більше, звісно, можливі й потрібні вони з дрібно-буржуазними, ліберальними робітничими політиками.

Не треба прибільшувати розбіжності і треба дивитись на дійсність просто: „сімка“—це люди, що вагаються в бік ліквідаторства, що вчора цілком ішли за Даном, а сьогодні тоскно переводять свої погляди з Дана на Троцького й назад. Ліквідатори—це група легалістів, що відколосалася від партії й провадить ліберальну робітничу політику. Вони проти „подпілля“, через те не може й мови бути ні про яку єдність з цією групою в справах партійного будівництва й робітничого руху. Хто думає инакше, той дуже помиляється, бо не зважає, які глибокі зміни після 1908 р. сталися.

Але порозуміння з цією позапартійною чи колопартійною групою в окремих справах, звісно, можливі: ми й цю групу, так само як і трудовиків, завжди повинні примушувати вибирати між робітничою (правдистською) й ліберальною політикою. Наприклад, у питанні про боротьбу за волю друку в ліквідаторів ясно позначилися хитання між ліберальним поставленням справи, що заперечує чи забуває за безцензурний друк, і протилежною їй робітничою політикою.

У межах думської політики, де не ставиться безпосередньо найважливіших позадумських питань, порозуміння з сімкою ліберальних робітничих депутатів можливі й бажані. Що-до цього пункту Троцький од ліквідаторів перейшов до позиції партійної „літошньої (1913) наради“.

Не треба тільки забувати, що з погляду позапартійної групи за порозуміння вважають зовсім не те, що розуміють, звичайно, партійні люди. Для непартійних людей „порозуміння“ в Думі є вироблення тактичної резолюції чи лінії. Для партійних людей порозуміння є спроба притягти інших до здійснення партійної лінії.

Наприклад, у трудовиків партії нема. За порозуміння вони вважають, „вільне“, так-би мовити, вироблення лінії—сьогодні з кадетами, завтра з соціал-демократами. Ми-ж порозуміння з трудовиками розуміємо зовсім инакше: в нас є партійні постанови в усіх важливих справах тактики і ніколи ми від цих постанов не відступатимемо; порозуміватися з трудовиками—для нас значить притягати їх на свій бік, переконувати їх, що на нашій боці правда, не відмовлятися од спільних дій проти чорносотенців і проти лібералів.

Як забув Троцький (не дурно все-ж-таки побував він у ліквідаторів!) цю елементарну різницю поглядів на порозуміння—партійного й непартійного—свідчать, такі його міркування:

✱ „Необхідно, щоб довірені люди з Інтернаціоналу звели обидві частині нашого розколотого парламентського представництва і сукупно з ними розглянули, що їх об'єднує й що їх розколює... Може, вироблена детально тактична резолюція, що формулює основи парламентської тактики“... (№ 1, ст. 29—30).

Ось де характерний і найтипівіший зразок ліквідаторського поставлення справи! За партію журнал Троцького забуває: чи-ж варто, справді пам'ятати за таку дрібницю?

Коли в Європі (Троцький любить не до речі говорити за європеїзм) порозуміваються чи об'єднуються різні партії, то справа буває так: представники їх сходяться й з'ясовують перш за все пункти розбіжності (як-раз це Інтернаціонал і поставив на чергу для Росії, зовсім не включивши в резолюцію нерозважного твердження Кавцького, буцім-би „старої партії нема“). З'ясувавши пункти розбіжності, представники намічають, які постанови (резолюції, умови і т. и.) в справі тактики, організації то-що повинно подати з'їздам обох партій. Коли пощастить намітити провката єдиних постанов, з'їзди вирішують, чи ухвалити їх; коли намічається різні пропозиції, то їх так само остаточно обмірковують з'їзди обох партій.

Ліквідаторам і Троцькому „любі“ лише європейські зразки опортунізму, але зовсім не зразки європейської партійності.

„Детальну тактичну резолюцію“ вироблюватимуть думські депутати! Російські „передові робітники“, що не дурно з них такий невдоволений Троцький, можуть наочно бачити з цього прикладу, до чого доходить у Відні й у Парижі смішне прожектерство закордонних груп, які переконали Кавцького, що в Росії „партії нема“. Але якщо чужинців іноді й щастить піддурити що-до цього, то російські „передові робітники“ (під загрозю викликати нове невдоволення з боку грізного Троцького) сміятимуться в вічі цим прожектерам.

„Детальні тактичні резолюції“, — скажуть вони їм, — виробляють у нас партійні з'їзди та конференції (не знаємо, як у вас, непартійних), наприклад, 1907, 1908, 1910, 1912 й 1913 р. Ми залюбки познайомимо недосвідчених чужинців, а також забудьків росіян із нашими партійними постановами та з ще більшим задоволенням проситимемо представників „сімки“ або „серпневців“ або „лівицевців“, або хоч кого — познайомити нас з резолюціями їх з'їздів і конференцій, поставити на їх майбутньому з'їзді питання про їх ставлення до наших резолюцій або-ж до резолюцій неутрального латиського з'їзду 1914 р. то-що“.

Ось що скажуть російські „передові робітники“ різним прожектерам, ось що вже сказали, наприклад, у марксіській пресі організовані петербурзькі марксистки. Троцький воліє ігнорувати ці надруковані умови для ліквідаторів? Тим гірше для Троцького. Наш обов'язок — попередити читачів про те, яке смішне є „об'єднальне“ (на зразок серпневого „об'єднання“?) прожектерство, що не хоче звязати на волю більшості свідомих російських робітників.

V. Ліквідаторські погляди Троцького.

Про свої погляди по суті Троцький постарався сказати в своєму журналі яко-мога менше. „Путь Правды“ (№ 37) вже зауважив, що ні про підпілля, ні про лозунг боротьби за легальну партію і т. и. Троцький не мовив ні слова. Ось через що між иншим ми говоримо за найгіршу у фракційність у цьому разі, бо тут відособлена орга-

нізація хоче постати, ніякого ідейно-політичного обличчя не маючи.

Та коли Троцький не захотів викласти свої погляди одверто, проте багато місць у його журналі показує, які ідеї він провадить потайки й ховаючись.

У першій-таки редакційній статті в першому числі ми читаємо:

„Передреволюційна соціал-демократія в нас тільки своєю ідеєю, своїми цілями була робітничою партією. А справді це була організація марксистської інтелігенції, котра вела за собою робітничу класу, що прокидалася“...

Це давно відома ліберальна й ліквідаторська пісня, що на ділі становить вступ до невизнання партії. Пісня ця ґрунтується на перекрученні історичних фактів. Уже страйки 1895—96 р. створили масовий робітничий рух, зв'язаний і ідейно, і організаційно з соціал-демократією. І на ці страйки, економічну й неекономічну агітацію, „інтелігенція вела за собою робітничу класу“!!!

Або ось точні відомості про державні злочини за 1901—1903 роки, рівняючи до передньої доби.

На 100 учасників визвольного руху (притягнених за державні злочини) було людей, що працюють:

Доба:	У сільському господарстві	У промисловості й торгівлі.	Ліберальні професії й учні.	Невизнач. праця й без праці.
1884—1890	7,1	15,1	53,3	19,9
1901—903	9,0	46,1	28,7	8,0

Ми бачимо, що за 80-их років, коли не було ще соціал-демократичної партії в Росії, коли рух був „народницький“, — переважала інтелігенція: вона дає більш як половину учасників.

Зовсім змінилась ця картина 1901—1903 р., коли вже була соціал-демократична партія, коли провадила свою роботу стара „Искра“. Інтелігенція вже становить меншість серед учасників руху, робітників („промисловість і торгівля“) уже багато більше, ніж інтелігенції, а робітники й селяни разом становлять більшу половину всього числа.

Саме в роботі течій всередині марксизму виявилось дрібно-буржуазне інтелігентське крило соціал-демократії, починаючи з „економізму“ (1895—1903), переходячи до „меншовизму“ (1903—1908) та „ліквідаторства“ (1908—1914). Троцький переказує ліквідаторські брехні проти партії, боячись доторкнутись до історії 20-тирічної боротьби течій всередині партії.

Ось другий приклад:

„Російська соціал-демократія в своєму ставленні до парламентаризму пройшла такі три стадії (як і в інших країнах)... Спочатку „бойкотизм“... далі принципове визнання парламентської тактики, але... (чудове „але“, те саме „але“, що його Щедрин перекладав фразою: „не ростуть вуха вище від лоба, але ростуть!“)... з чисто агітаційними цілями... і, нарешті, перенесення на думську трибуну... чергових вимог“. (№ 1, ст. 34).

Знов ліквідаторське перекручення історії. Різницю між другою й третьою стадією вигадано для того, щоб потайки провести оборону реформізму й опортунізму. Бойкотизму, як стадії в ставленні соціал-

демократії до парламентаризму“, не було ні в Європі (там був і залишився анархізм), ні в Росії, де бойкот, наприклад, Булігінської Думи стосується тільки до певної установи, ніколи не був зв'язаний з „парламентаризмом“ і був наслідком свовідної боротьби лібералізму з марксизмом за те, щоб дали натиск провадити. Як ця боротьба відбилася, на боротьбі двох течій всередині марксизму, про це Троцький ані слова!

Коли торкатись історії, то треба з'ясувати конкретні питання й класове коріння різних течій; хто бажатиме по-марксістському вивчити боротьбу клас та боротьбу течій з приводу участі в Булігінській Думі, той побачить там коріння ліберальної робітничої політики. Але Троцький „торкається“ історії, щоб обминути конкретні питання й вигадати виправдання чи щось подібне до виправдання для сучасних опортуністів!

„... Фактично всі течії, — пише він, — уживають однакових метод боротьби й будівництва“. — „Галас про ліберальну небезпеку в нашій робітничій русі — це просто груба сектантська карикатура на дійсність“ (№ 1, ст. 5 й 35).

Це — дуже виразна оборона ліквідаторів і дуже сердита. Але ми дозволимо собі проте навести хоч один маленький факт з-поміж новіших — Троцький бо кидається тільки фразами, а ми хотіли-б, щоб робітники сами обмірковували факт.

Факт, що „Северно-Русская Газета“ в № з 13 березня писала:

„Замість підкреслювати певне конкретне завдання, що стоїть перед робітничою класою, замість примусити Думу одкинути законопроект (про друк). — висувають невизначену формулу боротьби за „невтяті гасла“, поруч із рекламуванням нелегального друку, котре може тільки послабити боротьбу робітництва за свою легальну пресу“.

Ось документальна, ясна, точна оборона ліквідаторської політики й критика правдистської. Що-ж? Чи знайдеться письменно людина, котра скаже, що обидві течії у цій справі „однакових метод боротьби у будівництві“ вживають? Чи знайдеться письменно людина, котра скаже, що ліквідатори не провадять тут ліберальної робітничої політики? Що ліберальну небезпеку в робітничому русі тут вигадано?

Троцький через те й уникає фактів і конкретних уваг, що вони нещадно спростовують усі його сердиті вигуки й бундючні фрази. Звісно, стати в позу й сказати: „груба сектантська карикатура“ — дуже легко. Додати ще гостріших і ще гучніших словець про „розкряпачення“ від консервативної фракційности“ також не важко.

Тільки чи не надто це вже дешево? Чи не взято цієї зброї з арсеналу тої епохи, коли Троцький перед гімназистами пишався?

„Передові робітники“, що на них сердиться Троцький, зажадають все-ж-таки, щоб їм сказано просто й ясно: чи похваляете ви ту „методу боротьби й будівництва“, що її точно схарактеризовано в наведеній оцінці конкретної політичної компанії? Так чи ні? Коли так, то це ліберальна робітнича політика, це є зрада проти марксизму й партії, і казати за „мир“ чи за „єдність“ з такою політикою та групами, що її провадять, це значить себе й інших обдурювати.

Ні? — То скажіть просто. А фразами теперішнього робітника не здивувати, не задовольнити й не залякати.

До речі сказати: політика, що її проповідують ліквідатори в наведеній цитаті, дурна навіть з ліберального погляду, бо проведення закону в Думі залежить од „земців-октябристів“ типу Беннігсена, що вже розкрив свої карти в комісії.

Старі учасники марксіського руху в Росії добре знають постань Троцького, і їм не варт говорити за неї. Але молоде робітниче покоління не знає її, і говорити доводиться, бо це — типова постань для всіх тих п'яток закордонних груп, що фактично теж вагаються між ліквідаторами й партією.

За часів старої „Искры“ (1901—1903 р.) для тих, хто вагається й перебігає від „економістів“ до „іскрівців“ і назад, було прізвисько: „тушинський переліт“ (так звали за „лихоліття“ на Русі вояків, що з одного табору до другого перебігали).

Коли ми кажемо за ліквідаторство, ми констатуємо певну ідейну течію, що роками виростала, — течію, звязану корінням з „меншовизмом“ і „економізмом“ на протязі 20-тирічної історії марксизму, звязану з політикою та ідеологією певної класи, ліберальної буржуазії.

„Тушинські переліти“ заявляють, що вони вищі за всяку фракцію, — на тій тільки підставі, що вони „позичають“ ідеї сьгодні від одної, завтра від иншої фракції. Троцький був завзятий „іскровець“ 1901—1903 р., і Рязанов назвав його ролю на з'їзді 1903 р. ролю „ленінського цїпка“. Наприкінці 1903 р. Троцький — завзятий меншовик, тоб-то від „іскрівців“ перебіг до „економістів“; він виголошує, що „між старою й новою „Искрой“ ціле провалля“. 1904—1905 р. він одходить од меншовиків і займає хистке становище, то співробітничавши з Мартиновим („економістом“), то виголошуючи недоладно-ліву „перманентну революцію“. 1906—1907 р. він наближається до більшовиків і на-весні 1907 р. заявляє, що він солідарний із Розою Люксембург.

За доби розпаду, після довгих „нефракційних“ вагань, він знов іде вправо і в серпні 1912 р. пристає до спілки з ліквідаторами. Тепер знов одходить од них, але по суті їхні-ж таки ідейки перекажує.

Такі типи характерні, як уламки вчорашніх історичних формацій, коли масовий робітничий рух у Росії ще спав і всякій групці вільно було вдавати з себе течію, групу, фракцію, — одним словом, „державу“, що говорить за об'єднання з иншими.

Треба, щоб молоде робітниче покоління добре знало, з ким воно має діло, коли з наймовірними претенсіями виступають люди, котрі зовсім не бажать зважати ні на партійні постанови, що з 1908 р. визначили, як ставитися до ліквідаторства, ні на досвід сучасного робітничого руху в Росії, що справді створив єдність більшости на ґрунті повного визнання згаданих постанов. (Твори, т. XII, ч. 2, ст. 445—463).

Травень, 1914 р.

Із статті:

ПРО ПРАВО НАЦІЙ НА САМОВИЗНАЧЕННЯ.

Програма 1903 року та її ліквідатори.

Справжню ведмежу послугу робить деяким прихильникам Рози Люксембург Троцький, коли від імени редакції „Борьбы“ пише в № 2 (березень 1914 р.):

„... Польські марксистки вважають, що „право на національне самовизначення“ ніякого політичного змісту не має і його треба викинути з програми“ (ст. 25).

Догодливий Троцький небезпечніший за ворога. Ні звідки, як тільки з „приватних розмов“ (тоб-то попросту за пересудів, якими завжди живе Троцький), він не міг узяти доказів, щоб залічити „польських марксистів“ взагалі до прихильників кожної статті Рози Люксембург. Троцький змалював „польських марксистів“, як людей без честі й сумління, що не вмють навіть свої переконання й програму своєї партії поважати. Догодливий Троцький!

Коли р. 1903 представники польських марксистів з приводу права на самовизначення пішли геть з 2-го з'їзду, тоді Троцький міг сказати, що вони вважали, будім це право змісту не має і його треба викинути з програми.

Але після цього польські марксистки ввійшли до партії, що мала таку програму, і ні разу не вносили пропозиції переглянути її ¹⁾.

Чому замовчав Троцький ці факти перед читачами свого журналу? Тільки тому, що йому вигідно спекулювати на розпалюванні незгоди між російськими й польськими супротивниками ліквідаторства й обдурювати російських робітників у питанні про програму.

Ніколи ще в жадному серйозному питанні марксизму в Троцького не було стійких поглядів, завжди він „пролазив у щілину“ тих або тих розбіжностей і перебігав від одної сторони до другої. Тепер він у компанії з бундівцями й ліквідаторами. Ну, а ці добродії з партією не церемоняться. (Твори, т. XII, ч. 2, ст. 536—537).

Квітень—червень 1914 р.

ТРОЦЬКИЗМ ЗА ЧАСІВ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.

З листів тов. Леніна до тт. Колонтай і Шляпникова.

„Роланд-Гольст, як і Раковський (бачили його французьку брошуру?), як і Троцький, на мій погляд, усі—найшкідливіші „кавцькіянці“ з того погляду, що всі в різних формах за єдність з опортуністами, усі в різних формах прикрашають опортунізм, усі по-різному проводять еклектизм, замість революційного марксизму“ („Ленінський збірник“, № 2, ст. 235) ¹⁾.

„Чхеїдзе й К^о явно крутять: вони вірні друзі „Нашого Дела“, з них задоволений Алексинський (сподіваюся, бачили „Войну“. Плеханов + Алексинський і К^о? Ото ганьба!!!), і вони-ж „граються“ у лівизну за допомогою Троцького... Гадаю, що свідомих правдивистів не обдурять („Ленінський збірник“, № 2).

„Троцький і К^о закордонних прислужників опортунізму докладають усіх сил, щоб „затерти“ незгоду й „уратувати“ опортунізм

¹⁾ Нас сповіщають, що на нараді російських марксистів улітку 1913 р. польські марксистки брали участь тільки з дорадчим голосом і в питанні про право на самовизначення (на відокремлення) не голосували зовсім, проти такого права взагалі висловлюючись. Звісно, вони мали право робити так і агітувати, як і перше, в Польщі, проти її відокремлення. Але це не зовсім те, про що говорять Троцький, бо польські марксистки не вимагали „вийнати з програми“ § 9.

²⁾ До т. Колонтай літом 1915 р. (Прим. ред.).

„Нашей Зари“ виправдуванням і вихваланням фракції Чхеїдзе (найвірніших друзів „Нашей Зари“). („Ленінський збірник“ № 2 ¹⁾).

„На мій погляд, найважливіше тепер — це не дати себе залучити в дурні об'єднальні сироби з соціал-патріотами (або, і це небезпечніше, з тими, хто хитається, як от Організаційний Комітет Троцького й К^о, і провадити й далі роботу своєї партії в послідовно-інтернаціональному дусі“. („Ленінський збірник“ № 2) ²⁾.

„ПРО СТАНОВИЩЕ У РОСІЙСЬКІЙ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЇ“ ³⁾.

Перед людьми виступали три частини „Нашего Слова“, що надаремне об'єднувалися 7 чи 8 місяців: 1) Два лівих члени редакції (№ 107 „Нашего Слова“), що щиро спочували інтернаціоналізмові й тяжіли до „Соціал-Демократа“ (див. резолюцію-привітання їм од паризької секції нашої партії в № 122 „Нашего Слова“); 2) Мартов і „окісти“ (добра половина); 3) Троцький, котрий, як і завжди, ні в чому принципово не згоден із соціал-шовіністами, але в усьому практично згоден із ними (між иншим, завдяки „щасливому посередництву“ — адається, це так зветься дипломатичною мовою, — фракції Чхеїдзе). (Твори, т. XIII, ст. 86—97).

Липень 1915 р.

„КАВЦЬКІЯНСТВО“.

... По різних країнах ця основна фальш „кавцькянства“ виявляється в різних формах. У Росії Троцький, також одкидаючи цю ідею, однаково обстоює єдність з опортуністичною й шовіністичною групою „Нашей Зари“. У Румунії Раковський, виголошуючи війну опортунізмові, як провинникові за крах Інтернаціоналу, разом із тим згоден визнати законність ідеї оборони батьківщини. Усе це — прояв того зла, що його голандські марксиста (Гортер, Паннекук) назвали „пасивним радикалізмом“ і що сходить на заміну революційного марксизму еклектизмом у теорії та на плазування чи безсилля перед опортунізмом на практиці. (Твори, т. XII, ст. 105).

З брошури:

„СОЦІАЛІЗМ ТА ВІЙНА.“

Теперішнє становище с.-д. в Росії.

Як ми вже казали, ані ліквідатори, ані ціла низка закордонних груп (Плеханова, Алексинського, Троцького та инш.), ані так звані „національні“ (себ-то невеликоруські) с.-д. не визнали нашої Січневої Конференції року 1912. З ясної лайки, що нею нас обкла-

¹⁾ До т. Шляпнікова 1915 р.

²⁾ До т. Колонтай 1917 р.

³⁾ Тут т. Ленін дає оцінку інтернаціоналістам, які гуртувались навколо газети „Наше Слово“, що на чолі її був т. Троцький.

(Прим. ред.).

дали, завсіди частіше повторювано обвинувачення в „узурпаторстві“ та «розкольництві». Наша відповідь на це полягала в тому, що ми наводили точні та приступні для об'єктивної перевірки числа, котрі доводили, що наша партія об'єднала $\frac{4}{5}$ свідомих робітників Росії. Це не мало, коли зважити на всі труднощі нелегальної роботи за контр-революційної доби.

Коли-б „єдність“ була можлива в Росії на основі с.-д. тактики, не виключаючи й групи „Нашей Зари“, то чому-ж не здійснили її навіть поміж собою наші численні супротивники? З січня року 1912 минуло аж $3\frac{1}{2}$ роки, і за весь цей час наші супротивники не змогли створити, хоч як того бажали, с.-д. партію проти нас. Цей факт є найліпшою обороною для нашої партії.

Вся історія с.-д. груп, що борються з нашою партією, є історія руїни та розпаду. В березні року 1912 всі без винятку „об'єднались“ на лайці проти нас. Але вже в серпні року 1912, коли створено так званій „серпневий блок“ проти нас, у них почався розпад. Частина груп од них одпадає. Вони не можуть створити партію та Ц. К. Вони утворюють лише О. К., „щоб відновити єдність“. Але на ділі цей О. К. став безсилим прикриттям для ліквідаторської групи в Росії. За весь період величезного піднесення робітничого руху в Росії та масових страйків років 1912—14 єдиною групою з усього серпневого блоку, яка провадила роботу в масах, лишається група „Нашей Зари“, що її сили становлять її ліберальні зв'язки. І на початку року 1914 з „серпневого блоку“ формально виходять латиські с.-д. (польські с.-д. не були в ньому, а з ватажків блоку Троцький вийшов з нього неформально, створивши знову свою особливу групу). В липні р. 1914 на конференції в Брюсселі, з участю Виконавчого Комітету МСБ, Кавцького та Вандервельде, проти нас складено так зв. „Брюссельський блок“; до нього не ввійшли латиські й одразу відпали від нього польські с.-д.—опозиція. По війні цей блок розпадається. „Наша Заря“, Плеханов, Алексинський, ватажок кавказьких с.-д. Ан стають одвертими соціал-шовіністами, проповідуючи бажаність поразки Німеччини. О. К. та Бунд обороняють соціал-шовіністів та основи соціал-шовінізму. Фракція Чхеїдзе, хоч і голосувала проти військових кредитів (у Росії навіть буржуазні демократи, трудовики, голосували проти них), залишається ширим спільником „Нашей Зари“. Наші крайні соціал-шовіністи, Плеханов з Алексинським та К^о, цілком задоволені з фракції Чхеїдзе. В Парижі утворюється газета „Наше Слово“ (раніше „Голос“), з участю, головним чином, Мартова та Троцького, що хочять познати платонічну оборону інтернаціоналізму з безумовною вимогою єдності з „Нашей Зарей“, О.К., або фракцією Чхеїдзе. По 250 №№ цієї газети вона сама змушена визнати свій розпад: одна частина редакції тяжить до нашої партії, Мартов лишається вірним О. К., що публічно гудить „Наше Слово“ за „анархізм“ (як опортуністи в Німеччині, Давід та К^о, „Int. Korrespondenz“ Легін та К^о закидають анархізм тов. Лібкнехтові), Троцький оголошує про свій розрив з О. К., але хоче йти вкупі з фракцією Чхеїдзе. Ось програма фракції Чхеїдзе, що виклав один з її лідерів. В № 6 „Современного Мира“ р. 1915 — в журналі з напрямом Плеханова та Алексинського — Чхенкелі пише:

„Сказати, що німецька соціал-демократія була спроможна перешкодити виступові своєї країни й цього не зробила, значило-б або приховано бажати, щоб вона на барикадах знайшла не тільки свій, але

й свої батьківщини останній подих, або дивитись на речі, що лежать поруч, в анархічний телескоп“.

У цих небагатьох рядках знайшла собі вираз вся суть соціал-шовінізму: і принципіальне виправдання ідеї про „оборону батьківщини“ за теперішньої війни, і глум — з дозволу військових цензорів — з проповіді та підготовлення революції. Питання зовсім не в тому, чи могла німецька соціал-демократія стати на перешкоді війни, як і не в тому, чи можуть революціонери ручитися за успіх революції. Питання в тому, чи поводитись, як соціялістам, чи справді „подихати“ в обіймах імперіялістської буржуазії. (Твори, том XIII, ст. 127—129).

Осінь р. 1915.

ПРО ДВІ ЛІНІ РЕВОЛЮЦІЇ.

В Росії дрібно-буржуазні народні маси, головним чином селянство, становлять, як і передніше, більшість людности. Їх пригнічують найперше поміщики. Політично вони почасти сплять, почасти вагаються між шовінізмом („перемога над Німеччиною“, „оборона батьківщини“) та революційністю. Політичні виразники цих мас — і цих ваганнів — з одного боку народники (трудовики та соціал-революціонери), а з другого, — опортуністи соціал-демократи („Наше Дело“, Плеханов, фракція Чхеїдзе, Орг. Ком.), що з р. 1910 остаточно покоїлися стежкою ліберальної робітничої політики й на 1915 рік докотилися до соціал-шовінізму п. п. Потресова, Череванина, Левицького, Маслово або до вимоги „єдності“ з ними.

З цього фактичного становища ясно впливає завдання пролетаріату. Безоглядно смілива революційна боротьба проти монархії (лозунги конференції з січня р. 1912; „три кити“), боротьби, що втягає в себе всі демократичні маси, себ-то головним чином селянство. А разом з тим немилосердна боротьба з шовінізмом, боротьба за соціалістичну революцію у Європі в спілці з її пролетаріатом. Вагання дрібно буржуазії не випадкові, а неминучі, вони впливають з її класового становища. Військова криза підсилила економічні та політичні чинники, що штовхають її — й селянство разом з нею — ліворуч. У цьому об'єктивна основа можливості того, що перемаже демократична революція в Росії. Що в Західній Європі цілком достигли об'єктивні умови для соціалістичної революції, цього нам не треба тут доводити, це визнавали перед війною всі впливові соціялісти по всіх передових країнах.

З'ясувати класові взаємини в майбутній революції — головне завдання революційної партії. Від цього завдання ухиляється Орг. Ком., що в Росії лишається вірним спільником „Нашего Дела“ й за кордоном пускає нічого не варті „ліві“ фрази. Це завдання неправильно розв'язує в „Нашем Слове“ Троцький, повторюючи свою „оригінальну“ теорію з року 1905 та не бажаючи подумати про те, через які причини життя цілих десять років проходило повз цю прекрасну теорію.

Оригінальна теорія Троцького бере в більшовиків заклик до пролетаріату, щоб він ставав до останньої революційної боротьби та завойовував політичну владу, а в меншовиків бере „заперечування“ ролі селянства. Селянство, мовляв, розшарувалось, диференціювалось, його можлива революційна роля все меншала; в Росії неможлива

„національна“ революція: „ми живемо за епохи імперіялізму“, а „імперіялізм протиставляє не буржуазну націю старому режимові, а пролетаріат — буржуазній нації“.

Ось кумедний приклад „гри в слівце“: імперіялізм. Якщо у Росії пролетаріат вже протистоїть „буржуазній нації“, тоді, виходить, Росія стоїть просто перед соціалістичною революцією!! Тоді неправильний є лозунг „конфіскація поміщицьких земель“ (його повторює Троцький року 1915, зараз після січневої конференції року 1912), тоді треба говорити не про „революційного робітника“, а про „робітника в соціалістичному уряді“!! Яких меж доходить плутанина в Троцького, видно з його фрази, що пролетаріат своєю зважливістю захопить і непролетарські (!) „народні маси“ (№ 217)... Троцький не подумав, що коли пролетаріат потягне за собою непролетарські маси села на конфіскацію поміщицьких земель та скине монархію, то це й довершить „національну буржуазну революцію“ в Росії, це й буде революційно-демократична диктатура пролетаріату й селянства.

Ціле десятиріччя — велике десятиріччя — 1905 — 1915 рр. довело, що єсть дві й тільки дві класові лінії російської революції. Розширення селянства підсилило класову боротьбу всередині його, збудило дуже багато елементів, що політично спали, наблизило до міського пролетаріату сільський (на особливій організації його наполягали більшовики з року 1906 і внесли цю вимогу в резолюцію Стокгольмського меншовицького з'їзду). Але антагонізм „селянства“ та Маркових — Романових — Хвостових збільшився, зріс, загострився. Це така очевидна істина, що навіть тисячі фраз по десятках паризьких статтів Троцького не спростують її. Троцький на ділі допомагає ліберальним робітничим політикам Росії, що під „одкиданням“ ролі селянства розуміють не бажання збурювати селян на революцію.

А в цьому зараз самісінький стрижень. Пролетаріат бореться й безоглядно боротиметься за завоювання влади, за республіку, за конфіскацію земель, себ-то за притягнення селянства, за вичерпання його революційних сил, за участь не-пролетарських „народніх мас“ у визволенні буржуазної Росії від військово-феодалського „імперіялізму“ (= царизму). І це визволення буржуазної Росії від царизму, від земельної влади поміщиків використає негайно пролетаріат не на те, щоб допомогти заможним селянам в їхній боротьбі з сільським робітником, а щоб довершити соціалістичну революцію в спілці з пролетарями Європи. (Твори, том. XIII, ст. 212 — 214).

Листопад р. 1915.

„ПРО ЗАВДАННЯ ОПОЗИЦІЇ У ФРАНЦІЇ“ ¹⁾.

„Тимчасом розкол робітничого руху та соціалізму в цілому світі є фактом. Маємо дві непримиренних тактики й політики робітничої класи що-до війни. Заплющувати очі на це смішно. Намагатись примирити непримиренне значить засуджувати свою роботу на несилю. У Німеччині навіть депутат Рюле, Лібкнехтів товариш, одверто

¹⁾ Лист до т. Сафарова.

(Прим. ред.).

визнав неминучість розколу партії, бо теперішня більшість її, офіційні „вершки“ німецької партії, стали на бік буржуазії. Заперечення, що з ними виступили проти Рюле та проти розколу так звані заступники „центру“ або „болота“ (le marais) Кавцький та „Vorwärts“, це сама тільки брехня та лицемірство, хоч-би яке „добромисне“ це лицемірство не було. Кавцький та „Vorwärts“ не можуть і навіть не намагаються спростувати той факт, що більшість німецької партії на ділі провадить політику буржуазії. Єдність з такою більшістю робітничій класі шкідлива. Така єдність — це підпорядкування робітничої класи буржуазії „свої“ нації, це розкол міжнародної робітничої класи. І справді, Рюле має рацію — в Німеччині дві партії. Одна, офіційна, провадить політику буржуазії. Друга, меншість, видає нелегальні відозви, влаштовує демонстрації, то-що. В цілому світі та сама картина, і безсилі дипломати або „болота“, як ось Кавцький у Німеччині, Лонге у Франції, Мартов та Троцький у Росії, завдають величезної шкоди робітничому рухові, боронячи фікцію єдності й цим заважаючи об'єднанню опозиції всіх країн, що вже достигло й стало насущним, завдають утворенню III Інтернаціоналу. В Англії навіть така поміркована газета, як „Labour Leader“ друкує Ryssel Williams'ові листи про конечну потребу відколотись від «ватажків робітничих синдикатів та „Робітничої Партії“ (Labour Party), що „продала“ інтереси робітничої класи. І низка членів „незалежної робітничої партії“ (Independent Labour Party) друком заявляють про своє спочуття Russel Williams'ові. В Росії навіть „примиритель“ Троцький змушений тепер визнати неминучість розколу з „патріотами“, себ-то з партією „Орг. К—ту“, О. К., що виправдують вступ робітників до воєнно-промислових комітетів. І тільки через фальшиве самолюбство Троцький боронить і далі „єдність“ з думською фракцією Чхеїдзе, котра є найширшим другом, прикриттям, й обороною „патріотів“ та „О.К.“. (Твори, т. XIII, ст. 510—513).

Лютий р. 1916.

„ЧИ ЄСТЬ СВОЯ ЛІНІЯ В О. К. ТА У ФРАКЦІЇ ЧХЕЇДЗЕ“.

Мартов може хитрувати як собі схоче, Троцький може галасувати проти нашої фракційности, прикриваючи цим галасом (старий рецепт тургенівського... героя) свої, мабуть, не фракційні „сподівання“ на те, що якийсь там, ім'я-рек, з фракції Чхеїдзе з Троцьким „згоден“ і заприсягається в своїй лівизні, в інтернаціоналізмі, то-що. Факт лишається фактом. Ані трохи серйозної політичної різниці немає не тільки між О. К. та фракцією Чхеїдзе, але й між обома цими установами та „Робочим Утром“ або „Призывом“.

Тому на ділі вони йдуть усі разом, проти нашої партії, за буржуазну політику участі робітників у воєнно-промислових комітетах, укупі з безпартійними робітниками та народниками. А словесні застереження та клятва „закордонних секретарів“, що вони не „згодні“, лишаються порожніми фразами; вони справжньої політики має так само не зачіпають, як клятви Зюдекума, Лєгіна, Давіда, що вони „за мир“ та „проти війни“, не очищують їх од шовінізму. (Твори, т. XIII, ст. 228—229).

Лютий р. 1916.

ФРАКЦІЯ ЧХЕЇДЗЕ ТА ЇІ РОЛЯ.

Ми завсіди зазначали, що п.п. Чхеїдзе й К^о не репрезентують собою с.-д. пролетаріату, і що ніколи, справді, с.-д. робітнича партія не помириться й не об'єднається з цією фракцією. В своїх доводах ми покликалися на безсумнівні факти: 1) формула „поратунку країни“, що її вживає Чхеїдзе, нічим фактично не відрізняється від оборонства; 2) проти п. Потресова та К^о фракція Чхеїдзе не виступала ніколи, навіть коли Мартов проти нього виступив; 3) проти участі у воєнно-промислових комітетах — факт найважливіший — ця фракція не виступала.

Факти ці ніхто не намагався заперечити. Прихильники Чхеїдзе просто замовчують їх.

„Наше Слово“¹⁾ та Троцький, лаючи нас за „фракційність“, під тиском фактів де далі більше підходили до боротьби проти О. К. та Чхеїдзе. Але нашесловці саме тільки „під тиском“ (нашої критики та критики фактів) одступали з позиції на позицію, а останнього слова досі не сказали. Єдність чи розкол з фракцією, Чхеїдзе? — Вони ще бояться додумати...

Мартов у „Голосе“ № 2 (Самара, 20 вересня р. 1916) відмовляється й за себе й за своїх закордонних приятелів бути співробітниками „Дела“ і разом з тим він обілює Чхеїдзе, разом з тим („Известия“ № 6, з 12 вересня р. 1916) запевняє публіку, ніби він розійшовся з Троцьким та „Нашим Словом“ через „троцькистську“ ідею про відкидання буржуазної революції в Росії. Тимчасом усі знають, що це брехня, що Мартов вийшов з „Нашого Слова“, бо це останнє не могло стерти факту, що Мартов обілює О. К. У тих самих „Известиях“ Мартов обороняє свій обдур німецької публіки, що обурих навіть Роланд-Гольста; обдур той полягав у виданні німецької брошури, звідки викинено саме ту частину в декларації московських та петербурзьких меншовиків, де говориться про їхню згоду брати участь у воєнно-промислових комітетах.

Пригадайте полеміку Троцького та Мартова в „Нашем Слове“ перед тим, як останній вийшов з редакції. Мартов закидав Троцькому, що він досі не знає, чи піде він в останній момент за Кавцьким. Троцький казав Мартову, що його роля є роля „живця“, „принади“, щоб революційних робітників притягти до опортуністичної та шовіністичної партії Потресових, потім до О. К. і т. д.

Обидва суперечники повторювали наші доводи. Й обидва мали рацію.

Хоч як ховають правду про Чхеїдзе, вона вибивається наверх. Роля Чхеїдзе — компроміси з Потресовим, приховуючи невизначені або майже „лівими“ словами опортуністичну та шовіністичну політику. А роля Мартова — обілювати Чхеїдзе. (Твори, т. XIII, ст. 465—468).

Грудень р. 1916.

¹⁾ „Коли т.т. левіниці, — писав у „Нашем Слове“ т. Троцький, — експлуатуючи арешт 5 депутатів, провадять недопустиму кампанію, переконуючи робітничу масу в тому, що Чхеїдзе та його товариші не репрезентують собою російський „пролетаріат“, то це цілком відповідає нашим розгойданим звичаям та традиціям“. („Наше Слово“ 31/X 1905).

(Прим. ред.).

„ІМПЕРІАЛІЗМ ТА РОЗКОЛ СОЦІАЛІЗМУ“ ¹⁾.

Соціал-ліберал Гобсон не бачить того, що це „протидіяння“ (війни. Ред.) може вчинити тільки революційний пролетаріат і тільки у формі соціальної революції. На те він і соціал-ліберал! Але він чудово підійшов ще року 1902 до питання й про значіння „Сполучених Штатів Європи“ (до відома кавцькіянець Троцького) й усього того, що приховують лицемірні кавцькіянци різних країн. А саме: опортуністи (соціал-шовіністи) працюють укупі з імперіалістичною буржуазією саме в напрямі до утворення імперіалістичної Європи на плечах Азії й Африки, опортуністи об'єктивно являють собою частину дрібної буржуазії та деяких шарів робітничої класи. Цю частину підкуплено коштом імперіалістського надприбутку, її перетворено на сторожових собак капіталізму, вона розбещує робітничий рух.

На цей економічний, що є найглибшим, зв'язок саме імперіалістської буржуазії з опортунізмом, котрий переміг тепер (чи надовго?) робітничий рух, ми вказували не раз не тільки в статтях, але й у резолюціях нашої партії. Звідци робили ми, між иншим, висновок, що розкол із соціал-шовінізмом є неминучий. Наші кавцькіянци воліли ліпше обминати питання! (Твори, т. XIII, ст. 472).

Грудень р. 1916.

ПОЗИЦІЯ Т. ТРОЦЬКОГО ЗА БЕРЕСТЕЙСЬКОГО МИРУ.

З промов т. Леніна та т. Троцького на VII з'їзді партії р. 1918.

Тов. Ленін... От чому такою глибокою помилкою, такою гіркою переоцінкою подій була революційна фраза: „Німець не може наступати“, що з неї випливала друга: „Ми можемо оголосити, що стан війни припинено... Ані війни, ані підписання миру“. Але коли німець наступить? „Ні, він не зможе наступати“. Та чи маєте ви право ставити на карту не долю міжнародної революції, а конкретне питання про те, чи не допоможете ви німецькому імперіалізму, коли цей момент настане.

... Далі я повинен торкнутись позиції тов. Троцького. В його діяльності треба відрізнити два боки: коли він почав переговори в Берестю, чудово використавши їх на агітацію, ми всі були згодні з тов. Троцьким. Він цитував частину розмови зо мною, але я додаю, що між нами була умова, що ми тримаємось до ультиматуму німців, по ультиматумі — ми поступаємось. Німець нас обдурив: з 7 днів він 5 украв. Тактика Троцького, оскільки вона йшла на затягання, була правильна: неправильною вона стала, відколи оголошено, що стан війни припинено, і мир не було підписано. Я цілком ясно запропонував йому мир підписати. Миру ліпшого за Берестейський ми дістати не могли. Всім ясно, що перепочивок був-би з місяць, що ми не програли-б. Оскільки історія відзначила це, про це не варто згадувати, але смішно, що Бухарин каже: „життя покаже, що ми мали рацію“. Я мав рацію, бо я писав про це ще року 1915: „Треба готува-

¹⁾ Тут т. Ленін нападає на лозунг утворити Сполучені Штати Європи, що його виставили підчас війни кавцькіянци та підтримав т. Троцький.

(Прим. ред.).

тись провадити війну, вона неминуча, вона йде, вона прийде“. Але треба було мир взяти, а не гороїжитись без пуття. І тим більше треба було мир взяти, що війна прийде, а тепер ми принаймні полегшувмо евакуацію Петербургу, ми її полегшили. Це факт. Коли тов. Троцький висуває нові вимоги: „обіцяйте, що не підпишете миру з Винниченком“, я кажу, що в жаднім разі такого зобов'язання на себе не візьму. Коли-б з'їзд узяв зобов'язання, ані я, ані жаден з моїх однодумців, ніхто відповідальности за це на себе не візьме. Це значило-б замість ясної лінії маневрування, — відступаючи, коли треба, иноді наступаючи, — замість цього звязати себе знову формальною ухвалою. Ніколи у війні формальними міркуваннями звязувати себе не можна. Смішно не знати воєнної історії, не знати того, що договір є засіб збирати сили: я вже покликався на російську історію. Дехто зовсім як діти думають: підписав договір, значить, продався сатані, пішов у пекло. Це просто смішно, бо воєнна історія говорить ясніш від ясного, що підписання договору у разі поразки це є засіб збирати сили. В історії бували випадки, коли війни йшли одна по одній, усе це ми забули, ми бачимо, стара війна перетворюється на (в стенограмі немає кількох слів). Коли хочете, звязуйте себе формальними міркуваннями назазвсіди й давайте тоді відповідальні пости лівим с.-р. Ми на себе відповідальности за це не візьмемо. Тут немає ані найменшого бажання розколотись. Я певен, що життя вас навчить. 12 березня не за горами, — ви матимете великий матеріал.

Товариш Троцький каже, що це буде зрадництвом у цілковитому розумінні слова. Запевняю, що це зовсім неправильний погляд. Щоб показати наочно, я візьму приклад: двоє йдуть, на них нападає десятеро, один бореться, другий тікає, — це зрадництво; але коли 2 армії по 100 тисяч і проти них 5 армій; одну армію оточили 200 тисяч, друга повинна йти на допомогу, але знає, що 300 тисяч розташовано так, що там пастка, чи можна йти на допомогу? Ні, не можна. Це не зрадництво, не боягузтво: просте збільшення числа змінило усі поняття, кожен військовий це знає — тут не персональне поняття: роблячи так, я зберігаю свою армію, хай ту візьмуть у полон, я свою оновлю, в мене є спільники, я вичекаю, спільники прийдуть. Тільки так можна міркувати; але коли до міркувань воєнних приплутуються інші, тут нічого крім фрази немає. Так політику вести не можна.

Все, що можна було зробити, ми зробили. Тим, що ми підписуємо договір, ми зберегли Петербург, хоч-би на кілька день. (Хай секретарі та стенографи не подумают писати це). В договорі сказано вивести з Фінляндії наше військо, військо запевне негодяще, але нам не заборонено вивозити зброю в Фінляндію. Коли-б Петербург упав кілька днів тому, то паника охопила-б його, і ми нічого не вивезли-б, а за ці п'ять день ми допомогли нашим фінським товаришам, я не скажу скільки, вони це сами знають.

Слова про те, що ми зрадили Фінляндію, — просто-таки дитяча фраза. Ми саме тим і допомогли, що своєчасно уступились перед німцями. Не загине ніколи Росія, коли завалиться Петербург, тут 1000 разів мав рацію тов. Бухарин, а коли маневрувати по-бухаринському, тоді можна добру революцію занастити. (Сміх).

Ми ані Фінляндію, ані Україну не зрадили. Ми допомагаємо, чим можемо. Ми з нашого війська жадної доброї людини не вивели й не виведемо. Коли ви кажете, що Гофман спіймає, накрис, — звичайно, він може, в цьому я не сумніваюсь, але за скільки днів він

це зробити, він не знає й ніхто не знає. Крім того, міркування ваші, що спіймає, накрив, — міркування політичного відношення між силами, що про нього я далі говоритиму.

З'ясувавши, чому я абсолютно не можу прийняти пропозиції Троцького — так вести політику не можна, я повинен сказати, що приклад тому, оскільки товариші на нашому з'їзді відійшли від фрази, що фактично лишилася в Урицького, — показав Радек. Я йому ніяк не можу закидати, що цей виступ є фраза. Він сказав: „ані найменшого зрадництва, ані ганьби немає, бо ясно, що ви відступили перед військовою переважною силою“. Це оцінка, що всю позицію Троцького розбиває.

* * *

Тов. Троцький (читає). „З'їзд визнає за конче потрібне, щоб Радянська влада підписала“. Пропоную натомість сказати: „З'їзд визнає за допустиме“, бо тов. Ленін у кінцевому слові визнав, що тепер події міняються так хутко, що за два дні ми можемо відмовитись од ратифікації. Отже, звязувати Радянську владу, що вона мусить підписати, не вважаючи на всякі можливі зміни, немає потреби. Замість „конче потрібне“ пропонується поставити „допустиме“, тим самим дозволяючи Радянській владі, якщо зміниться політична ситуація, змінити ухвалу.

Друга поправка до першого пакту — тут сказано: „Конче треба скористуватись хоч-би з найменшої змоги перепочити перед наступом імперіялістів на Радянську соціалістичну владу“. Натомість пропоную сказати, ради ясности: перед неминучим та близьким наступом імперіялізму на Радянську Соціалістичну Республіку“, і третя поправка, наприкінці фрази: „перед неминучим та близьким наступом на Радянську Соціалістичну Республіку“ додати: „в тих частинах Російської Федерації, де цей наступ тепер припинено“. Не можна забувати, що в інших частинах Російської Федерації доводиться говорити не про близький наступ, а про наступ, що зараз відбувається. Допіру ми отримали телеграму з Одеси, що вона перебуває в дуже тяжкому становищі, можливо, напередодні падіння під натиском українського, польського та німецько-австрійського війська. Отже, треба ясно й точно сказати, що ми не забуваємо, що ми перебуваємо в одній частині Російської Федерації, де наступ припинено, а по інших частинах він триває далі.

Нарешті, в звязку з тим, що говорив я вчора, пропоную наприкінці резолюції додати таке самостійне твердження, саме те, що я вважаю за найважливіше тепер: З'їзд вважає за недопустиме для Радянської влади підписати мир з Київської Радою та урядом фінляндської буржуазії.

* * *

Тов. Ленін. Товариші, в своїй промові я вже казав, що ані я, ані мої прихильники не вважаємо за можливе прийняти цю поправку: у жадному стратегічному маневрі ми ані трохи не повинні звязувати собі руки. Все залежить од відношення між силами та від моменту, коли наступатимуть на нас ті чи інші імперіялістські країни, від моменту, коли одужання нашої армії, що, без сумніву, почалося, дійде до того, що ми будемо в стані й муситимемо не

тільки відмовитись підписати мир, але й оголосити війну. Я згоден, замість тих поправок, що їх пропонує т. Троцький, прийняти таке:

По-перше, сказати, — і це я безумовно обстоюватиму, — що цю резолюцію не оголошується в пресі, а повідомляється тільки про ратифікацію договору.

По-друге, у формах публікації та змісті Ц. К. надається право зробити зміни в зв'язку з можливим наступом японців

По-третє, сказати, що З'їзд уповноважує Ц. К. партії як розірвати всі мирові договори, так і оголосити війну будь-якій імперіалістській державі та цілому світові, коли Ц. К. партії визнає момент на це за відповідний.

Це повноваження розірвати договори за всякого моменту ми повинні дати Ц. К., але це ніяк не значить, що ми розриваємо зараз, у тому становищі, що є сьогодні. Зараз ми нічим не повинні зв'язувати собі руки. Слова, що їх пропонує додати тов. Троцький, зберуть голоси тих, хто проти ратифікації взагалі, голоси — за середню лінію; вони знову створюють те становище, коли жаден робітник, жаден салдат нічого в нашій резолюції не зрозуміє.

Ми зараз ухвалимо конечно потребу ратифікувати договір та уповноважимо Центральний Комітет оголосити війну за всякого моменту, бо на нас готується наступ, можливо, з трьох боків. Англія або Франція захотять одняти від нас Архангельське, — це цілком можливо, але в усякім разі ані в справі розриву мирового договору, ані в справі оголошення війни ми не повинні ані трохи обмежувати свою центральну установу. Українцям фінансову допомогу ми даємо, допомагаємо, чим можемо. В усякім разі, не можна зв'язувати себе тим, що ми ніякого мирного договору не підпишемо. За доби, коли що-разу виникають нові війни, що змінюють одна одну, зростають нові комбінації. Мировий договір — це маневрування, — або ми на цій умові маневрування стоїмо, або завчасу формально зв'язуємо собі руки так, що не можна буде ворухнутись: не можна ані миритись, ані воювати.

ДИСКУСІЯ ПРО ПРОФСПІЛКИ.

(Кінець 1920 — початок 1921 рр.).

ПРО ПРОФЕСІЙНІ СПІЛКИ, ПРО ПОТОЧНИЙ МОМЕНТ ТА ПРО ПОМИЛКИ тов. ТРОЦЬКОГО.

(Промова на дискусійних зборах фракції РКП VIII Всеросійського З'їзду Рад 30 грудня 1920 р.).

Основний мій матеріал — брошура тов. Троцького „Про ролю та завдання профспілок“. Порівнюючи цю брошуру з тими тезами, що їх запропонував був він у Ц. К., вчитуючись у неї, я дивуюся, скільки теоретичних помилок та кричущих неправильностей в ній сконцентровано. Як можна було, переходячи до великої партійної дискусії в цьому питанні, замість дати річ найбільш обмірковану, виготовити річ остільки невдалу. Коротко назначу ті основні пункти, де, на мій погляд, полягають основні теоретичні неправильності.

Профспілки являють собою не тільки історично конче потрібну, але й історично неминучу організацію індустріального пролетаріату, що охоплює його, в умовах диктатури пролетаріату, мало не пого-

ловно. Це — найголовніше міркування, а за його завсіди забуває, з нього не виходить, його не оцінює т. Троцький. Аджеж тема, що поставив він, „Роля та завдання профспілок“, — несяжно широка тема.

Із сказаного вже випливає, що в цілому здійсненні диктатури пролетаріату роля профспілок надзвичайно важлива. Але яка ця роля? Переходячи до обмірковування цього питання, одного з найґрунтовніших теоретичних питань, я приходжу до висновку, що ми маємо тут ролю надзвичайно своєрідну. З одного боку, поголовно охоплюючи, включаючи в лави організації індустриальних робітників, профспілки являють собою організацію класи, що керує, панує, урядує, тієї класи, що здійснює диктатуру, тієї класи, що здійснює державний примус. Але це не єсть організація державна, це не єсть організація примусу, це організація виховна, організація до втягання, до навчання, це школа урядування, школа господарювання, школа комунізму. Це зовсім не звичайного типу школа, бо ми маємо діло не з навчителями та учнями, а ми маємо діло з певним надзвичайно своєрідним сполученням того, що лишилось од капіталізму, і що не могло не лишитись, та того, що висувують з-поміж себе революційно-передові загони, сказати-б, революційний авангард пролетаріату. Говорити про ролю профспілок, на ці істини не зважаючи, значить неминучо прийти до низки неправильностей.

Профспілки, що-до їх місця в системі диктатури пролетаріату, стоять, коли можна так сказати, між партією та державною владою. При переході до соціалізму диктатура пролетаріату неминуча, але поголовна організація промислових робітників не здійснює цю диктатуру. Чому? Ми можемо про це прочитати в тезах II З'їзду Комінтерну про ролю політичної партії взагалі. Тут я не буду на цьому зупинятись. Виходить, що партія, сказати-б, вбирає в себе авангард пролетаріату, і цей авангард здійснює диктатуру пролетаріату. Не мавши такого фундаменту, як профспілки, не можна здійснювати диктатуру, не можна виконувати державні функції. Здійснювати-ж їх доводиться через низку особливих установ, знову-таки якогось нового типу, саме через радянський апарат. У чому своєрідність цього становища що-до практичних висновків? У тому, що профспілки утворюють зв'язок авангарду з масами, профспілки повсякденною роботою пересвідчують маси, маси тієї класи, що вона одна тільки в стані привести нас од капіталізму до комунізму. Це — з одного боку. З другого боку, профспілки — „резервуар“ державної влади. Ось що таке профспілка за періоду переходового від капіталізму до комунізму! Взагалі не можна здійснити цей перехід, не мавши зверхности тієї класи, що її одну тільки виховав капіталізм на велике виробництво, і що вона одна тільки відірвана від інтересів дрібного власника. Але диктатуру пролетаріату через поголовну організацію його здійснити не можна, бо не тільки в нас, в одній з найвідсталіших капіталістичних країн, але й по всіх інших капіталістичних країнах, поки-що пролетаріат такий розпорочений, такий упосліджений, його так подекуди підкуплено (а саме — від імперіялізму по окремих країнах), що поголовна організація пролетаріату диктатуру його здійснити безпосередньо не може. Диктатуру може здійснити тільки той авангард, що увібрав у себе революційну енергію класи. — Отже, маємо ніби ряд зубчастих коліс. Ось такий механізм самої основи диктатури пролетаріату, самої сути переходу від капіталізму. Уже звідси видно, коли в першій тезі т. Троцький каже, вказуючи на „ідейний переполох“, про кризу особливу і саме профспілок, що тут в основ-

ному єсть щось принципіально неправильне. Коли говорити про кризу, то можна говорити про неї лише після аналізу політичного моменту. „Ідейний переполюх“ має місце саме в Троцького, бо він саме в основному питанні про ролю профспілок, з погляду переходового від капіталізму до комунізму, спустив з ока, не зважив на те, що тут єсть складна система з кількох зубчастих коліс і не може бути простої системи, бо не можна здійснити диктатуру пролетаріату через поголовно організований пролетаріат. Не можна здійснити диктатуру без кількох „пасів“ од авангарду до маси передової класи, від нього до маси трудящих. У Росії ця маса селянська, по інших країнах такої маси немає, але навіть по найпередовіших країнах є маса не пролетарська або не зовсім пролетарська. Вже звідси ідейна плутанина, справді, виходить. Троцький тільки даремно закидає иншим, що вони плутаються.

Коли я беру питання про виробничу ролю профспілок, я бачу ту ґрунтовну неправильність у Троцького, що він весь час говорить про це „у принципі“, „про загальний принцип“. Постановлення вже в цьому ґрунтовно неправильне. Не кажу вже про те, що ІХ з'їзд партії про виробничу ролю профспілок говорить досить-предосить. Не кажу про те, що сам Троцький цитує у своїх власних тезах цілком ясні заяви Лозовського та Томського, котрі повинні в нього фігурувати, як кажуть по-німецьки, за „хлопчика щоб бити“, або за річ, що на ній можна вправляти свою полеміку. Принципових розбіжностей не виявляється, і невдало вибрано на це Томського та Лозовського, що написали речі, з яких цитує сам Троцький. Нічого серйозного в ділянці принципових розбіжностей тут ми не знайдемо, хоч-би як пильно її не шукали. Взагалі, величезна помилка, принципова помилка полягає в тому, що т. Троцький тягне партію та Радянську владу назад, ставлячи „принципово“ питання тепер. Ми перейшли, хвала богів, від принципів до практичної ділової роботи. В Смольному ми розводили теревені про принципи й, безумовно, більш, ніж варт було. Тепер, по трьох роках, що-до усіх пунктів виробничого питання, що-до цілої низки складників цього питання єсть декрети, — така сумна річ ці декрети, — що їх підписуємо, а потім сами забуваємо й сами не виконуємо. А тоді вигадують міркування та принципові розбіжності. Я наведу потім указівки на декрет, що стосується до питання про виробничу ролю профспілок, — декрет, що його всі забули, а серед інших і я, мушу в цьому повинитись.

Справжні розбіжності, що єсть, стосуються зовсім не до питань про загальні принципи, коли не зважати на ті, що їх я позначив. Наведені в мене „розбіжності“ з т. Троцьким я повинен був зазначити, бо, взявши широку тему: „Роля та завдання профспілок“, т. Троцький, на мій погляд зробив низку помилок, звязаних з самою суттю питання про диктатуру пролетаріату. Але коли це облишити, постає питання, через що-ж, справді, в нас не виходить дружна робота, що так нам потрібна? Через розбіжність у питанні про методи, як підходити до маси, як опановувати масу, звязуватись з масою! В цьому вся суть! І в цьому як-раз своєрідність профспілок, як установи, що утворилась за капіталізмом, установи за переходу від капіталізму до комунізму неминучої, що в дальшому майбутньому стоїть під знаком питання. Це далеке майбутнє, коли профспілки стануть під знак питання; онуки наші про нього поговорять. А тепер річ у тому, як до маси підійти, опанувати її, з нею звязатися, як складні приводи роботи, роботи що-до здійснення диктатури пролетаріату, налягодити. За-

вважає, коли я говорю про складні привідби роботи, я не маю думки про Радянський апарат. Що там ще буде що-до складності привідбів, це — инша річ. Я говорю поки-що тільки абстрактно та принципово про стосунки між класами в капіталістичному суспільстві; там єсть пролетаріят, там єсть непролетарські трудящі маси, єсть дрібна буржуазія й єсть буржуазія.

З цього самого погляду, коли-б навіть не було бюрократизму в апараті Радянської влади, вже постає надзвичайна складність привідбів в наслідок того, що створив капіталізм. І про це, перш за все, треба думати, ставлячи питання про те, в чому труднощі „завдання“ профспілок. Справжня розбіжність, повторюю, зовсім не в тому, в чому бачить її т. Троцький, а в питанні про те, як опанувати масу, в питанні про підхід до неї, про зв'язок з нею. Повинен сказати, що коли-б ми нашу власну практику, наш досвід, хоч-би в невеличких розмірах, вивчали детально, в подробицях, то ми-б уникли сотні зайвих „розбіжностей“ та принципових помилок, що їх повно в цій брошурі т. Троцького. Наприклад, цілі тези в цій брошурі присвячено полеміці з „радянським тред-юніонізмом“. Не було клопоту, ви-найшли нове опудало! І хто-ж це! Тов. Рязанов. Я знаю т. Рязанова років із двадцятьоро з гаком. Ви його знаєте менш за мене що-до часу, але не менш що-до діла. Ви чудесно знаєте, що до його сильних рис, котрі в нього єсть, не належить оцінка лозунгів. І ми будемо в тезах подавати, як „радянський тред-юніонізм“, те, що иноді сказав не зовсім до речі т. Рязанов! Ну, невже-ж це серйозно? Коли так, то в нас буде „радянський тред-юніонізм“, „радянське анти-складання миру“, і я не знаю, що ще! Немає жадного пункту, де не можна витворити радянський „ізм“ (Рязанов з місця: „Радянський анти-брестизм!“) Так! Цілком правильно: „Радянський анти-брестизм“.

Тимчасом, роблячи цю несерйозність, т. Троцький тут-таки робить з свого боку помилку. В нього виходить, що обороняти матеріяльні та духовні інтереси робітника — це не є роля профспілок у робітничій державі. Це помилка! Тов. Троцький говорить про „робітничу державу“. Дозвольте, це абстракція. Коли ми року 1917 писали про робітничу державу, то це було зрозуміло; але тепер, коли нам кажуть: „навіщо обороняти, від кого обороняти робітничу класу, бо буржуазії немає, бо держава робітнича“, то тут роблять явну помилку. Не зовсім робітнича, в тім-то й річ. Тут полягає одна з основних помилок т. Троцького. Тепер ми від загальних принципів перейшли до ділового обміркування та до декретів, а нас од приступу до практичного та ділового тягнуть назад. Так не можна!..

Наша теперішня держава така, що поголовно організований пролетаріят повинен себе обороняти, а ми повинні ці робітничі організації використати на оборону робітників од своєї держави та на оборону за допомогою робітників нашої держави. Й та і та оборона здійснюється шляхом своєрідного сплетення наших державних заходів та нашого порозуміння, „зрощування“ з нашими профспілками.

Я про це зрощування буду ще говорити. Але само вже це слово показує, що тут вигадати собі ворога в особі „радянського тред-юніонізму“ значить — зробити помилку. Бо поняття „зрощування“ означає, що маємо різні речі і їх треба ще зрощувати; в поняття зрощування входить те, що треба вміти використати заходи державної влади до оборони матеріяльних та духовних інтересів поголовно об'єднаного пролетаріату від цієї державної влади. А коли замість зрощування матимемо зрощення та злиття, тоді ми зберемось

на з'їзд, де діловито обмірковуватиметься практичний досвід, а не принципову „розбіжність“ або абстрактно-теоретичні міркування. Спроба знайти принципову розбіжність з тов. Томським та т. Лозовським, котрі фігурують у т. Троцького, як професіоналістські „бюрократи“, — про те, на чий боці в цих суперечках єсть бюрократичні тенденції, я говоритиму далі, — теж невдала. Ми прекрасно знаємо, що коли в т. Рязанова буває іноді невеличка хиба вигадувати неодмінно лозунг, і мало не принциповий, то т. Томський до багатьох своїх гріхів цього гріха не додає. Тому, мені здається, розпочинати отут з т. Томським принциповий бій (як робить т. Троцький), — це понад усяку міру. Це мені аж дивно. Був час, коли ми що-до розбіжностей фракційних, теоретичних та всяких інших усі багато грішили, — але дещо, звичайно, й корисне зробили, — і ніби ми відтоді вирости. І пора від вигадування та прибільшування принципової розбіжності перейти до ділової роботи. Я ніколи не чув, щоб у Томському переважав теоретик, щоб Томський претендував на звання теоретика; може це його хиба, це інша річ. Але що Томський, злившись у роботі з професійним рухом, повинен одбивати, свідомо чи несвідомо, — це інше питання, я не кажу, що він робить це завсіди свідомо, — що за свого становища повинен одбивати цей складний перехід, і коли масі щось болить і вона сама не знає, що болить, і він не знає, що болить — коли він тоді галасує, то я запевняю, що це його заслуга, а не хиба. Я цілком певен, що часткових теоретичних помилок у Томського знайдеться багато, і ми всі, сівши до столу та почавши обмірковано писати резолюцію або тези, ми все виправимо, а може й виправляти не будемо, бо виробнича робота цікавіша за полагодження найдрібніших теоретичних розбіжностей.

...Ударність, це перевага одного виробництва з-поміж усіх конче потрібних через його найбільшу насущність. У чому-ж перевага? Оскільки велика може бути ця перевага? Це важке питання, і я повинен сказати, що для того, щоб розв'язати його, не досить бути тільки ревним, тут не досить і людини героїчної, що в неї є, можливо, багато прекрасних рис, але котра добра на своєму місці; тут треба вміти підійти до дуже своєрідного питання. І от, коли ставити питання про ударність та зрівняльність, то треба насамперед вдумливо до нього поставитись, а цього як-раз і не помітно в роботі т. Троцького: що далі він свої початкові тези перероблює, то більше в нього неправильних тверджень. Ось що читаємо в його останніх тезах: „...У царині споживання, себ-то умов особистого існування трудящих, конче треба вести лінію зрівняльності. В царині виробництва принцип ударности ще довго лишатиметься для нас категоричним...“ (теза 41, ст. 31 в брошурі Троцького).

Це теоретично цілковита плутанина. Це зовсім неправильно. Ударність є перевага, а перевага без спожитку ніщо. Коли мені так надаватиметься переваги, що я отримуватиму восьминку хліба, то красно дякую за таку перевагу. Перевага що-до ударности є й перевага що-до споживання. Без цього ударність — мрія, хмарка, а ми таки матеріялісти. І робітники матеріялісти: коли кажеш ударність, то дай і хліба, й одержі, і м'яса. Тільки так ми розуміли й розуміємо, коли сотні раз обмірковували ці питання з конкретних приводів, у Раді Оборони...

...Отже й принципово, й теоретично, й практично один висновок — про тези Троцького та позицію Бухарина: лишенько мов з вами! І я ще більш до цього висновку приходжу, казавши: ви ставите

питання не по-марксієвському. Мало того, що в тезах є низка теоретичних помилок. Підхід до оцінки „ролі та завдань профспілок“ тому не марксієвський, що не можна підходити до такої широкої теми, не вдумавшись в особливості поточного моменту з його політичного боку. Аджеж не дурно ми з т. Бухариним писали в резолюції IX З'їзду РКП про профспілки, що в політиці найконцентрованіше відбивається економіка.

Аналізуючи поточний політичний момент, ми могли-б сказати, що переживаємо перехідний період у перехідному періоді. Вся диктатура пролетаріату є перехідний період, але тепер маємо, сказати-б, цілу купу нових перехідних періодів. Демобілізація армії, кінець війни, можливість значно довшої, ніж раніше, мирної передишки, сталішого переходу з воєнного фронту на фронт трудовий. Уже через саме тільки це змінюються стосунки класи пролетаріату до класи селянства. Як змінюються? До цього треба пильно придивитись, а з ваших тез цього не виходить. Доки ми не придивились, доти треба вміти вичікувати. Народ перевтомився: цілий ряд запасів, що їх треба було на деякі вдарні виробництва вжити, вже вжито; стосунки пролетаріату до селянства змінюються. Втома від війни величезна, потреби зросли. З другого боку, я вказував уже в своїй доповіді на VIII з'їзді Рад на ту обставину, що ми тоді правильно й успішно примусу вживали, коли вміли попередити під нього базу переконання. Повинен сказати, що на це дуже важливе міркування Троцький та Бухарин абсолютно не зважили.

Чи підвели ми досить широку та солідну базу переконання під що-раз нові виробничі завдання? Ні, ми це тільки-тільки почали. Мас ми ще не втягли. А чи можуть маси відразу перейти до цих нових завдань? Не можуть, бо питання про те, скажемо, чи треба скинути Врангеля-поміщика, чи треба шкодувати жертв ради цього, таке питання не потребує вже особливої пропаганди. А питання про виробничу роль професійних спілок, коли мати на увазі не „принципове“ питання, не міркування про „радянський тред-юніонізм“ та інші дурниці, коли мати на увазі діловий бік питання, то ми питання тільки -но почали розробляти, ми установу для виробничої пропаганди допіру тільки створили: в нас ще немає досвіду. Премії натурою ми завели, але досвіду в нас ще немає. Дисциплінарні суди ми утворили, але наслідків ще не знаємо. А з політичного погляду саме підготовлення мас є найважливіше. Чи підготовлено питання, чи вивчено, чи обмірковано, чи зважено з цього боку? Далеко ні... в цьому основна, глибока й небезпечна політична помилка, бо тут більше ніж в якому іншому питанні треба керуватись правилом: „десять разів помірйай, а раз утни“, а тут утнули, ані разу не помірйавши. Кажуть, що „партія повинна вибирати між двома течіями“, але не помірйавши ще ані разу, вигадали фальшивий лозунг „виробничої демократії“.

Треба зрозуміти значіння цього лозунга особливо за такого політичного моменту, коли бюрократизм став перед масами в наочному для них вигляді, і коли ми на порядок денний поставили питання про нього. Тов. Троцький каже в тезах, що в питанні про робітничу демократію з'їздові лишається „тільки однодушно зафіксувати“. Це неправильно. Не досить зафіксувати; зафіксувати, значить, закріпити те, що цілком зважено та виміряно, тимчасом питання про виробничу демократію далеко ще не зважено до краю, не випробу-

вано, не перевірено. Подумайте, як це маси витлумачити можуть, коли їм лозунг „виробничої демократії“ дати.

„Ми, середняки, масовики, кажемо, що треба оновити, треба виправити, треба повигонити бюрократів, а ти мені туману напускаєш, візьмися-но до виробництва, вияви демократію в успіхах виробництва, але я хочу стати до виробництва не з таким бюрократичним складом управи, главків, то-що, а з іншим“. Ви не дали масам поговорити, засвоїти, обміркувати, ви не дали партії придбати нового досвіду і вже квапитеся, переборщуєте, створюєте формули, що теоретично є фальшиві. А скільки разів ще підсилять цю помилку надто пильні виконавці? Політичний керівник відповідає не тільки за те, як він керує, але й за те, що роблять ті, ким він керує. Цього він іноді не знає, цього він часто не хоче, але відповідальність падає на нього.

Я перейду тепер до листопадового (8/XI) та грудневого (7 XII) пленуму Ц. К., де всі ці помилки висловлено вже не як логічні розчленовання, засновки, теретичні міркування, а дію. Заварилась у Ц. К. каша та розгордіяш; це не вперше в історії нашої історії за часів революції, і це небезпечно. Центром було те, що вишло роздвоєння, постала „буферова“ група Бухарина, Преображенського та Серебрякова, що більш од усіх нашкодила та наплутала.

В листопаді (8/XI) збирається пленум, і Троцький приносить свої тези, свої міркування про тред-юніонізм. Хоч які-б там добрі були в нього окремі фрази що-до виробничої пропаганди, треба було сказати, що все це зовсім не туди, не до діла, це крок назад, не можна коло цього зараз у Ц. К. заходжуватися. Бухарин каже: „Це дуже добре!“ Може й дуже добре, але це не відповідь на питання. Після палких дебатів ухвалюють резолюцію 10 проти 4, де говориться у ввічливій та товариській формі, що Цектран сам „уже поставив на чергу... підсилення та розвиток методів пролетарської демократії всередині Спілки“. Говориться, що Цектран повинен „узяти діяльну участь у спільній роботі В. Ц. Р. П. С., входячи до складу її на правах однакових з іншими спілчанськими об'єднаннями“.

В чому основна думка такої ухвали Ц. К.? Вона зрозуміла: „Товариші з Цектрану, виконуйте не формально тільки, а й по суті, ухвали з'їзду та Ц. К., щоб своєю роботою всім спілкам допомагати, щоб не було ані сліду бюрократизму, переваги, чванливості, ніби ми кращі за вас, багатіші, більш отримуємо допомоги“!

По цьому ми переходимо до ділової роботи. Утворюється комісія, про склад її надруковано. З комісії Троцький виходить, зриває її, не хоче працювати. Чому? Мотив один: у Лутовинова була гра в опозицію. Правда! в Осинського також. Це неприємна гра, по правді скажу! Але хіба це довід?

...В чому-ж була помилка Головшляху та Цектрану? Зовсім не в тому, що вони примусу вжили. В цьому, навпаки, була їхня заслуга. Їх помилка була в тому, що вони не зуміли своєчасно й без конфліктів перейти, згідно з вимогою IX з'їзду РКП, до нормальної спілчанської роботи, не зуміли пристосуватись, як слід, до профспілок, не зуміли допомогти їм, в рівноправні відносини до них ставши. Є цінний військовий досвід: героїзм, ретельність у виконанні, то-що. Є кепське в досвіді найгірших елементів з військових: бюрократизм, чванливість. Тези Троцького, проти свідомости його й волі, як виявилось, підтримують у військовому досвіді не гірше, а ліпше. Треба пам'ятати, що політичний керівник відпові-

дав не тільки за свою політику, але й за те, що інші роблять, ким він керує“.

Далі т. Ленін оголошує тези т. Рудзутака про завдання профспілок і каже:

„Ось це — платформа! Вона у сто крот ліпша й за те, що написав т. Троцький, багато разів обміркувавши, і за те, що написав т. Бухарин (резольюція пленуму 7/XII), зовсім не обміркувавши. Нам усім, чекістам, що багато років не працювали у профрусі, слід по-вчитись у т. Рудзутака, і т. Троцькому, і т. Бухарину варт було-б повчитись в нього!“

Цю платформу профспілки прийняли.

Дисциплінарні суди ми всі забули, а „виробнича демократія“ без премій натурою, без дисциплінарних судів — сама лише балаканина!

Рудзутакові тези я порівнюю до тез Троцького, що їх він вніс до Ц. К. Наприкінці 5-ої тези я читаю: „конче треба негайно заходитись коло реорганізації спілок, се-то перш за все дібрати керівничий персонал саме з цього погляду“...

Ось вам справжній бюрократизм! Троцький та Крестинський будуть добирати „керівничий персонал“ профспілок.

Ще раз: ось вам пояснення помилки Цектрану! Не в тім його помилка, що він натискав; у цьому його заслуга. Помилка його в тому, що він не зумів підійти до спільних завдань профспілок, не зумів перейти сам і допомогти всім спілкам перейти до правильного, хуткішого та успішнішого застосування товариських дисциплінарних судів. Прочитавши у тезах т. Рудзутака про дисциплінарні суди, я подумав: напевне, є вже декрет про це. І вийшло, що декрет єсть. „Уставу про робітничі дисциплінарні товариські суди“ видано 14 листопада р. 1919 (Зб. Зак. № 537).

В цих судах найважливіша роль належить профспілкам. Чи добрі ці суди, оскільки успішно вони функціонують, і чи завжди функціонують, я не знаю. Коли-б ми свій власний практичний досвід студіювали, це було-б у мільйон разів корисніше за все те, що писали т.т. Троцький та Бухарин.

Кінчаю. Підсумовуючи все в цій справі, повинен сказати, що виносити всі ці розбіжності на широку партійну дискусію та на Партз'їзд, — величезна помилка. Практично це помилка. В комісії і тільки в комісії ми діловито обміркували-б і посувались-би наперед, а зараз ми йдемо назад і кілька тижнів ітимем назад, до абстрактних теоретичних тверджень, замість ділового підходу до завдання. Що до мене, то мені це набридло смертельно, і я з величезним задоволенням від цього відійшов-би: незалежно від хворости, я ладен тікати аби-куди.

Підсумок: у тезах Троцького та Бухарина є ціла низка теоретичних помилок. Низка принципівих неправильностей. Політично весь підхід до справи — сама безтактовність. „Тези“ т. Троцького — політично шкідлива річ. Його політика в сумі є політика бюрократичного смикання профспілок. Наш партійний з'їзд, я певен, цю політику засудить і відкине“. (Твори, т. XVIII, ч. I, ст. 7—28).

Грудень р. 1920.

КРИЗА ПАРТІЇ.

Ще раз за профспілки, за поточний момент та за помилки т. т. Троцького й Бухарина.

Партійна дискусія й фракційна боротьба передз'явдівського характеру, тоб-то перед виборами у звязку з майбутніми виборами до X з'їзду РКП, розпалюлась. Після першого фракційного виступу, а саме після виступу тов. Троцького від імени „цілої низки відповідальних працівників“ з брошурою-платформою („Роля й завдання профспілок“, передмову позначено 25-им грудня 1920 р.), стався гострий виступ (читач побачить з дальшого викладу, що виступ той був заслужено гострий) петроградської організації РКП („Заклик до партії“, оголошений 10 січня 1921 р. в петроградській „Правді“ і потім 13 січня 1921 р. в центральному органі партії, московській „Правді“). Потім проти петроградської організації виступив Московський Комітет (того самого дня в „Правді“).

Далі з'явився виданий від бюро фракції РКП ВЦРПС стенографічний звіт про дискусію 30 грудня 1920 р. на величезному й дуже відповідальному партзібранні, а саме фракції РКП VIII з'їзду Рад. Стенографічний звіт цей має заголовок: „Про ролю профсоюзів у виробництві“ (передмову позначено 6-им січня 1921 р.). Звісно, це далеко не весь дискусійний матеріал. А партійні зібрання, де обговорюється спірні питання, відбуваються вже мало не скрізь.

Партійна небезпечність фракційних виступів.

Чи є брошура тов. Троцького „Роля й завдання профспілок“ фракційним виступом? Чи є в такого роду виступі, незалежно від змісту його, щось партійно-небезпечне? Замовчувати це питання надто люблять (окрім, розуміється, тов. Троцького) члени МК, що бачать фракційність питерців, і тов. Бухарин, котрий, одначе, виступаючи 30 грудня 1920 р. від імени „буферної фракції“, поклав за потрібне заявити:

„...коли поїзд має певний ухил до того, щоб розбитися, то буфери не така вже кепська річ“ (стор. 45 звіту про дискусію 30 грудня 1920 р.).

Отже, певний ухил розбитися є. Що-ж, можна уявити собі таких свідомих членів партії, що їм однаково, де саме, в чому саме, як саме цей ухил почався.

Брошура Троцького розпочинається заявою, що „вона єсть результат колективної роботи“, що брала участь у складанні її „ціла низка відповідальних працівників, надто професіоналістів (члени президії ВЦРПС, ЦК Металістів, Цектран, то-що)“; що це „брошура-платформа“. А наприкінці тези № 4 читаємо, що „наступному партійному з'їздові в и б и р а т и доведеться (курсив Троцького) між двома тенденціями в царині профруху“.

Якщо це не єсть утворення фракції з боку одного з-поміж членів ЦК, якщо це не є „певний ухил розбитися“, то хай т. Бухарин чи перший-ліпший з його однодумців спробує пояснити партії, який саме інший зміст мають ясні слова: „фракційність“ та „ухил партії розбитися“? Чи-ж можна уявити собі засліплення більш почварне, ніж це засліплення людей, що хочуть „буферити“ і заплісують очі на отакенький „ухил розбитися“??

Подумайте-бо: після двох пленумів ЦК — 9 листопада й 7 грудня, що їх присвячено нечувано докладному, довгому, палкому обговорюванню первісного начерку тез т. Троцького та всенюї обстоюваної від нього політики партії в профспілках, один член ЦК зостається одним з-поміж 19-тьох, підбирає собі групу по-за ЦК, і з „колективною працею“ цієї групи виступає, як з „платформою“, пропонуючи партз'їздові „вибирати межі двома тенденціями“!! Я не кажу вже про те, що коли т. Троцький 25 грудня 1920 р. казав саме про дві і тільки про дві тенденції, хоч Бухарин уже 9 грудня виступив яко „буферник“, то це ясно викриває справжню роль групи Бухарина, як помагача в найгіршій та найшкідливішій фракційності. Це мимохідь. Але я питаюся в першого-ліпшого члена партії: чи не вражає своєю головокрутністю такий натиск та наскік, щоб конче між двома тенденціями в царині проффруху „вибирати“? Чи не доводиться тільки дивом дивуватися, що по трьох роках пролетарської диктатури в партії міг знайтися бодай один її член, що може таким способом робити „наскік“ на питання про дві тенденції в царині проффруху?

Мало того. Погляньте на фракційні вибрики, що їх накопичено в цій брошурі. У першій-таки тезі читаємо грізне „заміряння“ на „декотрих робітників проффруху“, що їх одкидається „назусп'ять на тред-юніоністичні позиції, що їх партія принципіально давно зліквідувала“ (певне, тільки один член ЦК із 19 репрезентує партію). В тезі 8-ій веломовно засуджується „професіоналістський консерватизм в керовничому шарі профробітників“ (завважте, як справді бюрократично скеровано тут увагу на „керовничий шар“). В тезі 11-ій при початку надавичайно тактовний, слухний, діловий... як-би його чемніше висловитись?... „натяк“ на те, що „більшість професіоналістів“ формально, тоб-то на словах, „визнає“ резолюцію ІХ з'їзду РКП.

От яких маємо авторитетних суддів про те, що більшість (!!)

професіоналістів визнають партпостанови на словах. В тезі 12-ій: „...багато професіоналістів що-раз гостріше та непримиренніше виступають проти перспективи зрощування... Серед цих професіоналістів ми бачимо т. Томського та Лозовського. Мало того. Відкараскуючись від нових завдань та метод, багато хто з професіоналістів розвивають у своєму колі дух корпоративної відрубности, неприязни до нових працівників, що їх притягається до цієї царини господарства, і таким чином фактично підтримують серед професійно-організованих робітників перебудки цехівщини“.

Хай читач уважливо перечитає ці міркування та добре в їх вдумається. „Перлів“ тут надзвичайно багато. По-перше, оцініть цей виступ як до його фракційности. Уявіть собі, що-б сказав і як-би виступив Троцький, коли-б Томський опублікував платформу, обвинувачуючи Троцького й „багатьох“ військробітників, що вони розвивають дух бюрократизму, підтримують рештки дикости, то-що? Яку відіграють „ролю“ Бухарин, Преображенский, Серебряков та інші, що не бачать — ну просто-таки не помічають, зовсім не помічають тут нічого ані гострого, ані фракційного, не бачать, наскільки це фракційніше, аніж виступ питерців?

По-друге. Вгляньтеся пильно в цей підхід до справи: багато хто з професіоналістів „розвиває в своєму колі дух“. Підхід геть зовсім бюрократичний. Уся справа, бачите, в тому, який саме „дух“ розвивають у „своєму колі“ Томський та Лозовський, а зовсім не в рівні розвитку та в умовах життя маси, мільйонів.

По-третє. Несподівано для себе тов. Троцький виявив тут суть всенької суперечки, що її обережно обходять та затушковують і він сам, і „буферні“ Бухарин і К^о.

Чи в тім суть усенької суперечки та джерело боротьби, що багато хто з професіоналістів одкараскується од нових завдань та метод, розвиваючи в своєму колі дух неприязни до нових працівників?

Ачи в тім, що маси професійно-організованих робітників законно протестують і неминучо виявляють готовість відкинути геть тих з-поміж нових робітників, що не хочуть виправити непотрібних та шкідливих надмірностей бюрократизму?

Чи в тім основа суперечки, що хтось там не хоче зрозуміти „нових завдань та метод“?

Ачи в тім, що хтось балаканиною про нові завдання та методи недоладно прикривав оборону деяких непотрібних та шкідливих надмірностей бюрократизму?

Хай читач запам'ятає цю основу всенької суперечки.

Формальний демократизм та революційна доцільність.

„Робітнича демократія не знає фетишів“, пише т. Троцький у своїх тезах, що являють собою „результат колективної праці“. „Вона знає лише революційну доцільність“ (теза 23).

З цими тезами т. Троцького сталася прикра історія. Те, що в них єсть справедливого, не тільки не нове, а й повертається проти Троцького. А те, що в них нове, цілком несправедливе.

Я виписав твердження т. Троцького. Вони повертаються проти нього не тільки в тій справі (про Головополітшлях), що її зачеплено в тезі 23-й, а й в інших справах.

Формально-демократичний Троцький мав право виступити з фракційною платформою, хоч-би й проти цілого Ц.К. Це безперечно. Безперечно й те, що це формальне право ЦК потвердив своєю постановою з 24 грудня 1920 р. про волю дискусії. Це формальне право буферний Бухарин Троцькому визнає, та не визнає петербурзькій організації, — певне через те, що Бухарин договорився 30 грудня 1920 р. аж до „священного лозунгу робітничої демократії“ (стор. 45 стев. звіту)...

Ну, а революційна доцільність?

Чи знайдеться бодай одна серйозна людина, не засліплена фракційним самолюбством „дектранівської“ або „буферної“ фракції, котра-б, бувши цілого розуму та твердої пам'яті, визнала-б за революційно доцільний отакий виступ у справах профруху отакого авторитетного проводиря, як Троцький?

Чи-ж можна одкидати, що навіть коли-б „нові завдання та методи“ вказував Троцький настільки високо правильно, наскільки на ділі вказував він їх цілком неправильно (про це далі) — то вже через самий такий підхід до справи Троцький чинив-би шкоду й собі, і партії, і профрухові, і вихованню мільйонів членів профсоюзів, і республіці?

...От через що, коли на Всеросійській конференції профспілок 2 — 6 листопада 1920 р. зчинився гармидер (а він зчинився саме на тій конференції), коли зараз після конференції... ні, я помиляюсь, під час цієї конференції, до Політбюро з'явився вельми збурений тов. Томський і, цілковито подтриманий від урівноваженого тов. Рудзутака, почав розповідати про те, як т. Троцький на цій конференції

говорив про „перетрушування“ профспілок та як він, Томський, проти того полемізував, — коли це сталося, я зразу й остаточно вирішив для себе, що суть суперечки саме в політиці (тоб-то в політиці партії що-до профспілок) та що в цій суперечці проти т. Томського т. Троцький, з своєю політикою „перетрушування“, не має ніякої слушності. Політика бо „перетрушування“, коли-б її навіть частково „нові завдання та методи“ виправдували (теза 12 у Троцького), — ця політика в даний момент і за даних обставин цілком неприпустима і загрожує розколом.

Тов. Троцькому тепер здається, що це чистісінька карикатура — навертати на нього політику „перетрушування зверху“ (Л. Троцький: „Відповідь петроградським товаришам“ у „Правді“ 1921 р., № 9 з 15 січня 1921 р.). Проте слівце „перетрушування“ — це-ж справжнє „крилате слівце“ не тому тільки, що після того, як т. Троцький сказав його на V Всеросійській конференції профспілок, воно „облетіло“ вже, сказати-б, і партію і профспілки. Ні. Воно зостається, на жаль, правдивим і досі в далеко глибшому розумінні. А саме: воно одно відбиває, в найстислішій формі, у весь дух, усю тенденцію брошури-платформи „Роля й завдання профспілок“. Від початку до кінця уся ця брошура тов. Троцького наскрізь перейнята духом політики „перетрушування зверху“. Досить пригадати обвинувачення з боку тов. Троцького „багатьох професіоналістів“ у тому, що вони в своєму колі „розвивають дух неприязни до нових робітників“.

Та коли на V Всеросійській конференції профсоюзів 2—6 листопада 1920 р. тільки ще починала витворюватись атмосфера, що розколом загрозувала, то при початку грудня 1920 р. розкол Цектрану став фактом.

Ця подія становить собою основне, головне, ґрунтовне для оцінки наших суперечок; і даремне гадають т. т. Троцький та Бухарин, що замовчування тут щось зарадить. Замовчування в цьому випадкові не „буферить“, а розпалює, бо-ж питання не тільки поставлено на порядок денний від життя, а й підкреслено від т. Троцького, в його брошурі-платформі. Бо-ж саме ця брошура багато разів у наведених в мене місцях, надто в тезі 12-ій, ставляє питання: чи в тім суть, що „багато хто з професіоналістів розвивають в своєму колі дух неприязни до нових робітників“, а чи в тім, що „неприятнь“ з боку має в законна через деякі непотрібні й шкідливі надмірності бюрократизму, напр., у Цектрані?

Тов. Зінов'єв у першій-таки своїй промові 30 грудня 1920 р. цілком слушно й поставив це питання навпрямець, кажучи, що до розколу призвели „непомірквані прихильники т. Троцького“. Може саме за це т. Бухарин налаяв промову тов. Зінов'єва „водолійством“? Та що докір цей несправедливий, пересвідчиться тепер кожен член партії, прочитавши стенографічний звіт про дискусію 30 грудня 1920 р. й побачивши, що точні факти цитує й на точні факти спирається саме т. Зінов'єв, а переважає інтелігентська „словесність“ без жадних фактів саме в Троцького та Бухарина.

Про принципіальні суперечки.

Та коли єсть ґрунтовні й глибокі принципіальні розбіжності, — можуть сказати нам, — то хіба вони не виправдують навіть найгостріших та найбільш фракційних виступів? Коли треба сказати нове й не зрозуміле, то чи не виправдує це іноді навіть розколу?

Безперечно, виправдує, якщо розбіжності, справді, надто глибокі та якщо неправильний напрямок політики партії або робітничої класи інакше виправити не можна.

Але тим-то й лихо, що таких розбіжностей немає. Т. Троцький старався показати їх, та не міг. І якщо, поки не з'явилась його брошура (25 грудня), можна й треба було говорити умовно або примирно („не можна підходити так до питання навіть тоді, коли єсть неусвідомлені нові завдання, єсть розбіжності“), то після цієї брошури довелося сказати: в тім, що єсть у нього нового, тов. Троцький помиляється, робить помилку, в самій суті.

Найліпше це можна бачити, коли порівняти тези т. Троцького до тез т. Рудаутака, що їх ухвалено на V Всеросійській конференції профспілок (2—6 листопада). Я навів їх у промові 30 грудня і в „Правді“ 21 січня. Тези ці й правильніші й повніші за тези т. Троцького. Те, чим відзначаються тези Троцького від Рудаутакових тез, те у Троцького помилкове.

Візьмімо для початку уславлену „виробничу демократію“, що її тов. Бухарин похвалився завести в резолюцію ЦК з 7 грудня. Звісно, смішно було-б чіплятися до цього незграбного та інтелігентсько-штучного („викрутаси“) терміну, коли-б його вжито було в промові або в статті. Але-ж саме Троцький та Бухарин поставили себе в таке смішне становище, бо вони наполягають у тезах саме на цьому терміні, що відрізняє їхні „платформи“ від Рудаутакових тез, що їх профспілки ухвалили.

Термін цей теоретично неправильний. Усяка демократія, як і взагалі всяка політична надбудова (котра є неминуча, поки не знищено до краю класи, поки не утворилось безкласове суспільство), служить, кінець-кінцем, виробництву й визначається, кінець-кінцем, виробничими операціями певного суспільства. Отже, виділяти „виробничу демократію“ з усякої іншої демократії — це нічого не визначає: це — плутанина й порожнє місце.

Ще невдаліший такий термін Троцького, як „виробнича атмосфера“. Зинов'єв слушно покепкував з його. Троцький дуже розсердився й заперечував. „Атмосфера військова у нас була... Тепер повинна утворитися в робітничій масі, в товщі її, а не тільки на поверхні, виробнича атмосфера, тоб-то така сама напруженість, ділова заінтересованість, уважність до виробництва, які були до фронтів... Ото-ж то й воно, що „робітничій масі, товщі її, треба говорити так, як говориться в тезах Рудаутакових, а не вживаючи слів, як от „виробнича атмосфера“, що викличуть непорозуміння або посмішку. Уживаючи вислову „виробнича атмосфера“, т. Троцький, по суті, висловить ту саму думку, поняття виробничої пропаганди. Але саме для робітничої маси, для товщі її, треба провадити виробничу пропаганду так, щоб подібних висловів уникати. Цей вислів годиться бути за зразок того, як не треба провадити виробничу пропаганду в масах.

Політика й економіка. Діалектика й еkleктизм.

Дивно, що доводиться ставити таке елементарне, азбучне питання. На жаль Троцький та Бухарин примушують це робити. Обидва вони дорікають мені, що я „підмінюю“ справу, або що я підходжу „політично“, а вони „підходять“ „по-господарському“. Бухарин навіть завів це до своїх тез і силкувався „піднятися вище“ від обох суперечників: я, мовляв, поєдную і те і те.

Теоретична неправильність кричує. Політика — це сконцентрований вияв економіки — повторив я в своїй промові, бо попереду вже чув це неподобне, в устах марксиста цілком неприпустиме, дорікання за мій „політичний“ підхід. Політика не може не мати першества перед економікою. Міркувати інакше — означає забувати азбуку марксизму. Може моя політична оцінка неправильна? Скажіть і доведіть це. Але казати (або хоч-би навіть посередньо допускати думку), що політичний підхід рівноцінний з „господарським“, що можна брати „те й те“, — це значить забувати азбуку марксизму.

Іншими словами. Політичний підхід — це означає, що коли підійти до профспілок неправильно, то це погубить Радянську владу, диктатуру пролетаріату. (Розкол між партією і профспілками при умові, що партія не має рації, напевне звалить-би радянську владу в такій селянській країні, як Росія). Можна (й треба) перевіряти цю думку по суті, то-то розбирати, доходить, вирішувати, чи правдивий чи не правдивий певний підхід. Але казати: я „ціную“ політичний ваш підхід, „але“ він тільки політичний, а нам треба й „господарського“, — це все одно, що сказати: я „ціную“ вашу думку, про те, що, роблячи певний крок, ви скрутите собі в'язи, але зважте й те, що бути ситим та вдягнутим краще, ніж бути голодним та голим.

Бухарин теоретично скотився до еклєктики, проповідуючи поєднання політичного й господарського підходу.

Троцький і Бухарин змальовують справу так, що от, мовляв, ми дбаємо про збільшення виробництва, а ви лише про формальну демократію. Такий малюнок неправдивий, бо-ж питання стоїть (і по-марксістському, може стояти) лише так: без правильного підходу до справи дана класа не вдержить свого панування, — от же, не зможе розв'язати й свого виробничого завдання.

Конкретніш Зінов'єв каже: „Ви робите політичну помилку, призводячи до розколу в профспілках“. Про збільшення-ж виробництва я говорив і писав ще в січні 1920 р., наводячи, як приклад, збудування парні. Троцький відповідає: Ото штука, подумавш (стор 23), брошуру написати з прикладом про парню, а от у вас „ні слова“, „ані жадного слова“ (стор. 22) про те, що повинні робити профспілки.

Неправда. Приклад з парнею вартий, пробачте за каламбур, десятох „виробничих атмосфер“ з додатком кількох „виробничих демократій“. Приклад з парнею говорить ясно, просто, саме для маси, саме для „товщі“, що повинні робити профспілки, а „виробничі атмосфери“ та „демократії“ — це-ж сміття, що засмічує очі робітничим масам, заваджає їм зрозуміти.

Мені тов. Троцький теж дсрікав, що „Ленін не сказав ані слова (стор. 66) за те, яке значіння мають і повинні мати ті підойми, що звуться апаратом профспілок“.

Пробачте, т. Троцький: прочитавши до кінця Рудзутакові тези й приєднавшись до них, я сказав за це більше, повніше, певніше, простіше та ясніше од усіх ваших тез та всенької вашої доповіді й співдоповіді, ще й кінцевого слова. Бо, кажу знову, натурпремії та дисциплінарні товариські суди сто разів більш важать для опанування господарства, для керування промисловістю, для збільшення виробничої ролі профспілок, ніж цілком абстрактні (і через те порожні) слова про „виробничу демократію“, про зрощування“, то-що.

Під тим пбзором, що висувається „виробничу“ точку зору (Троцький), або що перемагається однобічність політичного підходу та поєднується цей підхід з господарським (Бухарин), нам дали:

1) забуття марксизму, що виявилось в теоретично неправильному еkleктичному визначенні стосунку політики до економіки;

2) оборону або-ж прикриття тієї політичної помилки, що виявилась у політиці перетрушування, — у тій політиці, що нею перейнята геть уся брошура-платформа Троцького. А ця помилка, якщо її не усвідомити та не виправити, веде до падіння диктатури пролетаріату;

3) ступінь назад в царині питаннів чисто виробничих, господарських, питаннів про те, як збільшити виробництво, отже ступінь назад від ділових тез Рудзутакових, що ставлять конкретні, практичні, життєві, живі завдання (розвивайте виробничу пропаганду, вчіться до-ладу розподіляти натурпремії та правильніше вживати примусу в формі товариських дисциплінарних судів), — до абстрактних, відмислених, „спустошених“, теоретично неправильних, по інтелігентському зформульованих, загальних тез, забуваючи те, що є найбільш ділове та найпрактичніше.

От який, на ділі, стосунок межі Зінов'євим та мною, з одного боку, і Троцьким та Бухариним — з другого, що до питання про політику й економіку.

Я не міг тому без усмішки читати ті заперечення мені, що їх оголосив 30 грудня т. Троцький; „т. Ленін у своєму кінцевому слові на VIII з'їзді Рад, з приводу доповіді про наше становище, казав, що нам треба як-найменше політики та як-найбільш господарства, а в питанні за профспілки він на перший план висовував політичний бік справи“ (стор. 65). Т. Троцькому ці слова здалися „надзвичайно влучними“. Справді-ж вони виявляють надзвичайну плутанину в поняттях, „ідейне замішання“, справді безмежне. Звісно, я завжди висловлював, висловлюю й висловлюватиму побажання, щоб ми менше політикою захоплювалися, а більше господарством. Та не важко втямлювати, що для того, щоб виконати ці побажання, треба, щоб не було політичних небезпек та політичних помилок. Політичні помилки, що їх зробив т. Троцький і поглибив, збільшив т. Бухарин, одвертають нашу партію од господарських завданнів, од „виробничої роботи“, примушують нас, на жаль, витратити час на те, щоб ці помилки спростовувати, щоб сперечатися проти синдикалістичного збочення (що веде до падіння диктатури пролетаріату), сперечатися проти неправильного підходу до профруху, (підходу, що веде до падіння Радянської влади), сперечатися проти загальних „тез“ замість ділової, „практичної господарської суперечки про те, хто краще та з більшим успіхом давав натурпремії, організував суди, здійснював зрошування на підставі Рудзутакових тез, ухвалених 2—6 листопада на V Всеросійській конференції профспілок: саратівські мельники, вуглекопи в Донбасі, металісти в Петербурзі й т. инш.

Візьміть питання про користь від „широкої дискусії“. Тут ми теж побачимо, як політичні помилки одвертають увагу од політичних завдань. Я був проти так званої, „широкої“ дискусії, і за помилку, політичну помилку т. Троцького вважав і вважаю те, що він зірвав профкомісію, де мала-б відбутися ділова дискусія. Я вважаю за політичну помилку буферної групи, з Бухариним на чолі, що вони не зрозуміли завдань буфера (підмінили й тут діалектику еkleктизмом); вони саме з погляду „буфера“ мусіли як-найзавзятіше виступити проти широкої дискусії, за те, щоб перенести дискусію до профкомісії. Погляньте, що вийшло.

30 грудня Бухарин добалакався до того, що, мовляв, „ми проголосили новий священний лозунг робітничої демократії, і той лозунг полягає в тім, щоб усі питання обговорювати не в вузьких колегіях, не на маленьких бюрох, не в якійсь своїй корпорації, а виносити всі питання на широкі збори. Отже, я кажу, що, виносячи питання про ролі профспілок на такі величезні збори, як оце сьогоднішні, ми тим самим робимо крок не назад, а вперед“ (стор. 45). І ця людина обвинувачувала Зінов'єва в водолійстві та перебільшуванні демократії. Цілковите водолійство, „патакання“, повне нерозуміння того, що формальний демократизм має бути підпорядкований революційній доцільності.

Ані трохи не ліпше у Троцького. Він виступає з обвинуваченням: „Ленін хоче, хоч-би там що, дискусію по суті питання зняти, зірвати“ (стор. 65). Він каже: „Через що я до комісії не входив, про це я в ЦК сказав ясно: доти, доки не дозволять мені, рівно з усіма іншими товаришами, поставити ці питання на повний обсяг у партійній пресі, — доти я не сподіваюся жадної користі від таємного обмірковування цих справ, — отже й від роботи в комісії“ (стор. 69).

Підсумок. Не минуло й місяця відтоді, як Троцький 25-го грудня розпочав „широкую дискусію“, і ледве чи знайдеться один із сотні відповідальних партробітників, котрий-би не відчував оскоми від тієї дискусії, не розумів її марности (якщо не гірше), бо-ж Троцький відібрав час у партії спіркою про слова, про кепські тези, налаявши „таємним обміркуванням“ як-раз ділове господарське обміркування в комісії, що поставила-б собі завдання вивчити та перевірити практичний досвід на те, щоб, діставши науку з цього досвіду, і ти вперед у справжній „виробничій“ роботі, а не назад, од живого діла до мертвої схоластики усяких „виробничих атмосфер“.

Закінчення.

Мені зостається ще торкнутися коротко декотрих пунктів, що не згадавши про них, можна було-б дати привід до непорозуміння.

В тезі 6-ій своєї „платформи“ т. Троцький навів § 5 економічної частини програми РКП, де говориться про профспілки. Через дві сторінки, в тезі 8-ій, т. Троцький заявив:

„...Втративши стару основу для свого існування, класову економічну боротьбу, спілки... (це не так, це хапливе перебільшення; спілки втратили таку основу, як класову, економічну боротьбу, але далеко не втратили, через довгі роки ще, на жаль, не можуть утратити такої основи, як не класова „економічна боротьба“, розуміючи тут боротьбу з бюрократичними спотворенням радянського апарату, охорону матеріальних та духовних інтересів маси трудящих шляхами й засобами, що недоступні цьому апаратові й т. ін.)...“, спілки, через низку обставин, не встигли зібрати в своїх лавах потрібні сили й виробити потрібні методи, щоб спромогтися розв'язувати нове завдання, що його перед пролетарською революцією поставила зформульована наша програма: „організувати виробництво“ (курсив Троцького, стор. 9, теза 8).

Це знов-таки хапливе перебільшення, що має в собі зародок великої неправильності. Програма не дає такого формулювання й не надає союзам такого завдання, як „організувати виробництво“.

Резюмувати усе це так, що наша партпрограма „зформулювала“ завдання профспілок — „організувати виробництво“, явно неправильно.

І коли ця неправильність обстоювати та заводити її до тез-платформ, то нічого іншого, окрім антикомуністичного, синдикалістичного ухилу, з цього не вийде.

До речі, т. Троцький в своїх тезах пише, що „ми за останній період не наблизилися до поставленої в програмі мети, а віддалилися від неї“ (стор. 7, теза 6). Це голословно, і, на мою думку, несправедливо. Не можна доводити цього, як то робив Троцький в дискусіях, покликаючись на те, що такий факт визнають профспілки. Для партії це не остаточна інстанція. І взагалі довести це можна лише серйозно й об'єктивно вивчивши велике число фактів. Це по-перше. А по-друге, коли-б це навіть було доведено, зоставалось-би ще нерозв'язане питання: через що віддалилися? Через те, що „багато професіоналістів“ відбігають нових завдань та методів, як гадає Троцький, чи через те, що „ми“ не встигли зібрати в своїх лавах потрібні сили й виробити потрібні методи, щоб скасувати та спростувати деякі непотрібні й шкідливі надмірності бюрократизму.

В зв'язку з цим до речі буде торкнутися того закиду, що його зробив нам т. Бухарин 30 грудня (а Троцький повторив учора, 24 січня, на дискусії нашої на конференції 2 З'їзду гірників).— а саме закиду, „що ми зрікаємося лінії, яку намітив ІХ парт. з'їзд“ (стор. 46 звіту про дискусію 30 грудня). Мовляв, Ленін на ІХ з'їзді обстоював мілітаризацію праці та глузував з покликаних на демократію, а тепер „зрікся“ цього. В кінцевому слові 30 грудня т. Троцький додав до цього закиду особливого, сказати-б так, перцю“. Ленін бере на увагу той факт, що по профспілках відбувається... групування опозиційно-настрівних товаришів“ (стор. 65); Ленін підходить „з огляду дипломатичності“ (стор. 69), „лаврування в середині партійних угрупованнів“ (стор. 70) й т. ін. Так викладена справа дуже похвальна для т. Троцького і гірш як непохвальна для мене. Але погляньмо на факти:

На тій-таки дискусії 30 грудня Троцький і Крестинський встановлюють факт, що „т. Преображенський ще в червні (1920 р.) вніс до ЦК питання про те, що ми мусимо перейти на нові рейки що-до внутрішнього життя наших робітничих організацій“ (стор. 25). У серпні т. Зінов'єв пише проєкт листа, і ЦК ухвалює лист ЦК про боротьбу з бюрократизмом та про поширення демократизму. У вересні питання ставлять на партійній конференції, і постанову її затверджує в грудні ЦК, питання про боротьбу з бюрократизмом поставлено на VIII з'їздові Рад. Значить, увесь ЦК, вся партія і вся робітничо-селянська республіка визнали за необхідне поставити на порядок денний питання про бюрократизм та боротьбу з ним. Чи-ж впливає з цього, що ми „зрікаємось“ ІХ з'їзду РКП? Ні. Жадного зречення тут нема. Постанови що-до мілітаризації праці то-що незадеречні і я не маю жаднісінької радії брати назад мої глузування з покликаних на демократизм з боку тих, хто ці постанови заперечував. Впливає з цього лише те, що по виробничих організаціях ми поширюватимем демократизм, в жадному разі не роблячи з нього фетиша:— що на справу боротьби з бюрократизмом ми звертатимем особливу увагу, що ми надто ретельно виправлятимем усякі непотрібні й шкідливі надмірності бюрократизму, хоч-би хто їх виказував.

Ще одна остання увага з приводу невеликого питання про ударність та зрівняльність. На дискусії 30 грудня я сказав, що формулювання тези 41-ої у т. Троцького що-до цього пункту теоретично неправдиве, — в його бо вийшло, що в споживанні зрівняльність, а в ви-

робничтві ударність. Ударність — це перевага, одповів я, а перевага без споживання ніщо. Тов. Троцький дорікає мені за це і за величезну забудькуватість, „і за тероризування“ (стор. 67 та 68), — дивуюся ще, що немає докорів за лавірування, дипломатію, то-що. Він, Троцький, робив поступки на користь своєї зрівняльної лінії, а я ще на Троцького й нападаюся.

Справді-ж перед читачем, що цікавиться справами партії, єть точні партійні документи: листопадова резолюція пленуму ЦК, п. 4, і тези-платформа Троцького, теза 41. Хоч-би який я був забудько, хоч-би яка добра була пам'ять у Троцького, зостається факт, що теза 41-а має в собі теоретичну неправильність, котрої немає в резолюції ЦК з 9 листопада. Ця резолюція каже: „Визнаючи конечної потребу заховати принцип ударности в справі переведення господарчого плану, ЦК, цілком солідарно з ухвалою останньої (тоб-то вересневої) Всеросійської конференції, уважає за потрібний ступневий, але невідхильний перехід до зрівняльности в становищі різних груп робітників та відповідних профспілок, увесь час підсилюючи загальносоюзну організацію“. Ясно, що це скеровано проти Цектрану, і точного змісту цієї резолюції перетлумачувати жадним чином не можна. Ударности не касується. Перевага ударному (в переведенні господарчого плану) підприємству, профспілці, тресту, відомству лишавється, але, разом із тим, „зрівняльна лінія“, що її обстоював не „тов. Ленін“, а ухвалила партконференція та Ц. К., тоб-то вся партія, — вимагає ясно: переходь до зрівняльности ступнево, але невідхильно. Що Цектран цієї листопадової резолюції ЦК не виконав, видно з грудневої (її провели Троцький та Бухарин) ухвали ЦК, де читаємо ще раз нагадування про „основи нормального демократизму“. Теоретична неправильність у тезі 41-ій та, що там говориться: в сфері споживання — зрівняльність, в сфері виробництва — ударність. Це абсурд економічний, бо це відрив споживання від виробництва. Ні про що подібне я не казав і казати не міг. Не потрібен завод, — зачинити його. Позачиняти всі не абсолютно потрібні заводи. З абсолютно потрібних перевага ударному. Скажім, перевага транспортові. Безперечно. Але, щоб ця перевага не була надмірна, а що у Цектрану вона була надмірною, то директива партії (а не Ленінова): переходь ступнево, але невідхильно, до зрівняльности. Коли Троцький, після листопадового пленуму, що дав точне й теоретично-правильне розв'язання, виступає з фракційною брошурою про „дві тенденції“ і в тезі 41-ій подає своє формулювання, економічно неправдиве, то хай нарікає на себе.

Сьогодні, 25-го січня, рівно місяць минув зо дня фракційного виступу т. Троцького. Що партію цим недоцільним що-до форми й неправильним що-до суті виступом відтягнуто від ділової практичної господарської, виробничої роботи, відтягнуто за-для виправлення політичних і теоретичних помилок, це видно тепер уже дуже виразно. Та старе прислів'я не дурно каже: „лихо не без добра“.

Про внутрішні розбіжності в ЦК казали, як в чутка, страшенні речі. До опозиції тулились (і безперечно туляться) меншовики та ес-ери, що роздмухують чутки, надають нечувано злісних формулювань, вигадують небувалщину, щоб усяково зганьбити, надати брудного тлумачення, загострити конфлікти, зіпсувати роботу партії. Це політичний спосіб буржуазії, серед неї дрібно-буржуазних демократів, меншовиків та ес-ерів, що дихають скаженою злобою проти більшовиків, та й не можуть не дихати з причин дуже зрозумілих.

Кожен свідомий член партії знає цей політичний спосіб буржуазії й знає йому ціну.

Розбіжності всередині ЦК примусили звернутись до партії. Дискусія виявила ясно суть і міру цих розбіжностей. Чуткам та поговорам покладено край. Партія вчиться та загартовується в боротьбі з новою (в тому розумінні, що після жовтневого перевороту ми за неї забули) хворобою, фракційністю. В основі, це — стара хвороба, і рецидиви її неминучі, певне, протягом кількох літ, але видужання з неї може й мусить тепер одбуватися швидко й легше.

Партія вчиться не перебільшувати розбіжностей. Тут до речі буде навести справедливе зауваження тов. Троцького на адресу т. Томського: „В найгострішій полеміці з т. Томським я завжди казав: мені цілком ясно, що керовниками нашими в профсоюзах можуть бути лише люди з досвідом, з авторитетом, що їх має тов. Томський. Я говорив це у фракції V конференції профсоюзів, говорив цими днями й у театрі Зими́на. Ідейна боротьба в партії не означає взаємного одкидання, а означає взаємний вплив“ (стор. 34 звіту за дискусію 30 грудня). Само собою зрозуміло, що партія прикладе це правильне міркування й до тов. Троцького.

За один місяць і Петербург, і Москва, і низка провінціальних міст показали вже, що партія відгукнулася на дискусію та переважною більшістю одкинула помилкову лінію т. Троцького. Якщо на „верхах“ і в „периферії“, в комітетах, по установах, безперечно, були вагання, то маса рядових членів партії, робітнича партійна маса в більшості, справді переважній, висловилаь проти цієї помилкової лінії.

Тов. Каменев повідомив мене, що на дискусії в Замоскворіцькому районі міста Москви, 23-го січня, тов. Троцький заявив, що свою платформу знімає й об'єднується на новій платформі з Бухариновою групою. На жаль, я ні 23-го, ні 24-го січня не чув про це жаднієнького слівця від т. Троцького, що виступав проти мене на комуністичній конференції союзу гірняків. Чи перемінилися знову заміри та платформи тов. Троцького, ачи справа пояснюється якось инакше, я не знаю. Але в кожному разі, заява тов. Троцького 24-го січня показує, що партія, навіть не встигнувши мобілізувати усі свої сили, встигнувши виявити думки тільки Москви та Питеру й меншости провінціальних центрів, — проте виправила одразу, твердо, рішучо, хутко, незламно помилку тов. Троцького.

Вороги партії раділи даремне. Вони не змогли й не зможуть використати неминучих иноді розбіжностей всередині партії на шкоду їй та на шкоду диктатурі пролетаріату в Росії. (Твори, том XVIII, ч. I, стор. 38—72).

ПРОМОВА ЗА ПРОФЕСІЙНІ СПІЛКИ НА X З'їзді РКП.

Товариші, сьогодні тов. Троцький надто чемно полемізував зо мною та дорікав чи взивав мене архіобережним. Я мушу подякувати йому за цього комплімента й висловити жаль, що не маю спромоги вернути його назад. Навпаки, мені доведеться говорити про мого небережного друга, щоб виявити підхід до тієї помилки, що через неї я так багато часу втратив та що через неї доводиться тепер провадити далі суперечки в справі профспілок, не переходячи до питань актуальніших. Тов. Троцький у своєму кінцевому слові та в своїй статті: „Єсть суперечки, але навіщо плутанина?“ — докоряв мені тим,

що я цій плутанині привинен, що я становлю питання: хто перший мовив „Е“. Обвинувачення ці цілком повертаються на Троцького: то бо він своє лихо скидає на мене. Увесь його фейлетон було збудовано на тому, що він висував виробничу роль профспілок та що про це треба говорити. Не правда, не це утворило суперечки, не це зробило їх болючими, і хоч як нудно знову повторювати після дискусії, — правда, я брав у ній участь тільки раз, — і повторювати без кінця й краю, — але треба повторити, що вихідною точкою було не це, а був той лозунг „перетрушування“, що його кинуто на конференції 2—6 листопада, на Всеросійській Конференції Профспілок. І тоді вже здавалося всім, хто не прогавив Рудзутакової резолюції а до таких належали й цекісти, і я поміж ними, — що в питанні про виробничу роль профспілок не знайдуть розбіжностей, а трьохмісячна дискусія їх таки відшукала; ці розбіжності були, і вони становлять собою політичну помилку. Тов. Троцький дорікав мені на дискусії у Великому театрі перед відповідальними працівниками, що я зривав дискусію. Це я вважаю собі за комплімент: я намагався зірвати дискусію в тій формі, як вона провадилась, бо такий виступ перед тяжкою весною був шкідливим. Цього тільки сліпі не бачили.

Чому я кажу про вступ до комісії? Та тому, що це має велике значіння, тов. Троцький, — дуже велике значіння, бо невступ до комісії був зламанням дисципліни ЦК, і коли за це говорить Троцький, з цього виходить не змагання, а шарпання партії та розлучення, бувають надмірності, — тов. Троцький ужив вислову „осатаніння“. Я пригадаю один вислів тов. Гольцмана, — я не цитуватиму його, бо слово „сатана“ нагадує щось страшне, а Гольцман нагадує собою щось любе — отже, тут нема „осатаніння“, але що бувають надмірності з обох боків і, — це куди гірше, — були деякі надмірності з боку декотрих найлюбіших товаришів, — забувати цього не слід. Та коли до цього долучається ще авторитет тов. Троцького, і коли він 24-го грудня виступає прилюдно й каже, що з'їзд має вибрати з-поміж двох тенденцій, — ці слова непростенні! Ці слова являють собою політичну помилку, що з приводу неї ми боремося. І коли тут дотепують, що бувають наради в двох кімнатах, — це наївно. Бажав-би я побачити того жартуна, який скаже, що на з'їзді забороняються наради делегатів, щоб не розбилися їх голоси. Це було-б надто великим прибільшенням. Тов. Троцький і Цектран допустилися політичної помилки в тому, що питання про „перетрушування“ поставлено в основі неправильно. Це — політична помилка, і її досі не виправлено. Про трансклюції.

Ми-ж говоримо за професійний рух, за стосунок авангарду робітничої класи до пролетаріату. Якщо ми кого скидаємо з високих посад, то в цьому нічого ганебного нема. Це нікого не ганьбить. Якщо ви зробили помилку, з'їзд визнає її й відновить взаємовідносини й взаємодовір'я між авангардом робітничої класи й робітничою масою. От у чому значіння платформи „десятьох“. Якщо єсть у платформі речі, що їх можна замінити, якщо це підкреслює Троцький і розвиває Рязанов — це пусте. Якщо кажуть у промові, що в платформі не знати Ленінової руки, такої або такої участі його, — то я скажу, що коли-б я в усьому, що мені підписувати треба, брав участь рукою або телефонною розмовою, — я давно-б абожеволів. Я кажу, що для того, щоб встановити взаємовідносини, взаємодовір'я, між авангардом робітничої класи й робітничою масою, треба було, якщо Цектран зробив помилку, — кожному доводилось захоплюватися, — якщо зроб-

лено помилку, треба було її виправити. Але коли цю помилку починають боронити, то це стає за джерело політичної небезпеки. Коли-б із тих настроїв, що їх тут висловлює Кутузов, не зроблено максимально можливого що-до демократії, ми-б прийшли до політичного краху. Передусім ми повинні переконати, а потім примусити. Ми повинні, за всяку силу попереду переконати, а тоді примусити. Ми не зуміли переконати широкі маси, а порушили правильний та взаємний стосунок між авангардом і масами.

Коли такі люди, як Кутузов, частину ділевої промови справляють на те, щоб показати на бюрократичні неадаптованості нашого апарату, ми відповідаємо: це правда, наша держава—держава з бюрократичними, спотвореннями, з цим кличемо ми боротися і безпартійних робітників. І тут я мушу сказати, що такого типу товаришів, як Кутузов, треба до цієї роботи притягати ближче й поставити на посади вищі. От наука, що з нашого досвіду випливає.

БІБЛІОГРАФІЯ.

І. Ленінові твори українською мовою.

- Ленін, Н. Більшовики повинні взяти владу. ДВУ. X. 1925. 19 ст. Ц. 5 коп.
- Великий почин. (Суботники). ДВУ. X. 1920. 31 ст. [б. ц.]. — Є ще вид. ДВУ. К. 1920.
- Дев'яте січня. ДВУ. [Одеса]. 1925. 24 ст. Ц. 9 коп.
- Держава й революція. ДВУ. [Екатеринослав]. 1925. 116 + 1 нен. ст. Ц. 40 коп.
- До гасел. ДВУ. [X.] 1925. 19 ст. — Є ще вид. „Червоний Шлях“, X. 1925.
- Економіка та політика за часів диктатури пролетаріату. ДВУ. X. 1924. 21 ст. Ц. 6 коп.
- Економічна політика. ДВУ. X. 1926. 469 ст. Ц. 1 крб. 75 коп.
- Завдання Комуністичного Інтернаціоналу. ДВУ. X. 1920. 20 ст.
- Завдання пролетаріату в нашій революції. ДВУ. [X.] 1925. 62 ст. Ц. 6 коп. — Є ще вид. „Червоний Шлях“, X. 1925.
- Завдання спілки молоді. „Червоний Шлях“. 1925. 22 ст. Ц. 10 коп. — Є ще вид. „Наш Стаг“, Київ—Львів—Відень, 1921.
- Імпериалізм як новітній етап капіталізму. (Популярн. нарис). Переклад Мих. Щербак. За ред. Анд. Річицького. ДВУ. [X.] 1926. 98 + 1 нен. ст. Ц. 33 коп.
- Історичний матеріалізм. Хрестоматія за Леніном. Склали і передне слово та вступ написав В. Адоратський. Переклад за ред. І. Дніпровського. ДВУ. [X.] 1926. 349 + 2 нен. ст.
- Карл Маркс. ДВУ. [X.] 1924. 44 + 1 нен. ст. Ц. 10 коп. — Є ще вид. „Гарт“, X. 1923.
- Крах II Інтернаціоналу. ДВУ. [X.] 1925. 54 ст. Ц. 11 коп.
- Краще, як менше та ліпше. ДВУ [X.] [с. а.] 28 + 2 нен. ст. Ц. 7 коп.
- Криза наблизилась. ДВУ. [X.] [с. а.] 23 ст. Ц. 3 коп. — Є ще вид. „Червоний Шлях“, X. 1925.
- Ленін про національну справу. Передмова та примітки Н. Попова. Переклад В. Ткаченко. ДВУ. X. 1925. 133 стор. Ц. 50 коп.
- Ленінові думки і вислови. Уложили М. Єзерський і А. Русанов. ДВУ. X. 1925. 232 ст. Ц. 1 крб. 10 коп.
- Ленінові листи до Горького. 1908—1913. Женева—Париж—Браків—Берн. З передмовою і примітками Л. Каменева. Переклав І. Дніпровський. ДВУ. X. 1925. 129 + 7 нен. ст.
- Лист до робітників і селян України в зв'язку з перемогами над Денікиним. ДВУ. X. 1921. 15 ст. Ц. 3 коп. — Є ще вид: 1) „Червоний Шлях“, X. 1925, 2) Ред.-Вид. Відд. Політуправл. Київ. Окрвійськомату, X. 1920, 3) Політуправління Реввійськради N-ської армії.
- Лівий комунізм — дитяча хвороба в комунізмі. ДВУ. X. 1921. 88 ст. — Є ще вид. ДВУ. X. 1920.
- Міжнародний день робітниць. ДВУ. [X.] 1925. 29 ст. Ц. 3 коп.
- Основи марксизму. Переклад з російського видання, за ред. Я. Білика. „Шлях Освіти“. X. 1923. 43 ст.
- Перед жовтневим штурмом. Статті й промови. Під ред. й з передмовою Г. І. Петровського. ДВУ. [X.] 1925. 118 + 1 нен. ст. Ц. 40 коп.
- Перший етап першої революції. Про завдання пролетаріату в даній революції. ДВУ. X. 1925. 45 ст. — Є ще вид. „Червоний Шлях“, X. 1925.
- Початок революції (1905 року) в Росії. ДВУ. X. 1926. 21 ст. Ц. 3 коп.
- Про значіння золота тепер і після остаточної перемоги. X. 1925. 19 ст. Ц. 5 к.
- Про кооперацію. ДВУ. [X.] 1926. 15 ст. Ц. 3 коп. — Є ще вид. „Книгоспілки“, К. 1925.
- Про продовольчий податок. ДВУ. [X.] 1924. 76 + 1 нен. ст.
- Промова на VIII з'їзді Рад. ДВУ. [К.] 1921. 34 + 1 нен. ст.
- Промова на з'їзді робітниць. Всеукр. Вид-во. X. 1920. 15 ст.
- Роковини Третього Комуністичного Інтернаціоналу. ДВУ. [X.] 1925. 16 ст. Ц. 4 коп.
- Соціалістична революція і освітні завдання. „Червоний Шлях“, X. 1924. 81 ст. Ц. 35 коп.
- Соціалістична революція. I. Освітні завдання. ДВУ. [X.] 1925. 108 ст. Ц. 15 коп.

- Статті по національному питанню. Переклад з рос. на укр. з передмовою Василя Шах-Рада. Вид. Українського відділу Народнього Комісаріату Справ Національних. Саратов, 1919. 6 нєн. + XXVIII + 127.
- Третій Інтернаціонал та його місце в історії. ДВУ. X. 1924. 30 ст. Ц. 7 коп. — є ще вид. Третій Інтернаціонал і його історичне значінє. Накладом „Українських Робітничих Вистей“. Вінніпег, Ман. 1921. 24 ст. Ц. 5 центів.
- Чергові завдання совітської власти. Наклад Комуністичної Партії Східної Галичини. Відень—Львів. 1920. 50 ст.
- Чи вдержать більшовики державну владу. ДВУ. [X.] 1925. 84 ст. Ц. 15 коп. — є ще вид. „Червоний Шлях“, X. 1925.
- Що робити? Наболілі питання нашого руху (1902 р.). Переклад Тараса Волі за ред. Анд. Річицького. ДВУ. [X.] 1926. 167 + 1 нєн. ст. Комісія при ЦК КП(б)У для редагування українського перекладу творів Н. Леніна.
- Як комуністи-більшовики ставляться до середнього селянства. Вид. ЦККП(б)У. 1919. 13 ст. — є ще вид. 1) В. У. В. X. 1920. 46 ст. і 2) „Космос“. [К.]. [s. a.]. 30 ст.
- Підготовки більшовизму. Уложив В. Невський. Переклад за ред. Довгопола. ДВУ. 1926. 388 ст. Ц. 1 крб. 20 к.
- Як робітнича партія до релігії ставиться? Переклад М. Наконечного. За ред. Анд. Річицького. ДВУ. [X.] 1926. 45 + 1 нєн. ст. Ц. 8 коп.

II. Про Леніна.

- Авербах Леопольд. Юнацький рух і Ленін. „Червоний Шлях“. [X.] 1924. 44 ст. Ц. 13 коп.
- Агіт-збірник. Ч. 2. На перші роковини смерті В. І. Леніна. Вид. Одеського Губсельбуду. Одеса. 1925. 61 ст.
- Адоратський В. Політична діяльність Ленінова та його гасла. ДВУ. X. 1924. 79 ст. Ц. 25 коп.
- Аросев А. Леніновою стежкою. Одеса. 1924. 48 ст. Ц. 16 коп.
- Бажан М. П. та Шкурупій Г. Д. Ленінський декламатор. „Час“. Б. 1925. 165 ст. Ц. 80 коп.
- Барабашев О. Чого навчав молодь Володимир Ілліч. ДВУ. X. 1925. 50 ст.
- Безименський Я. А. У Ілліча. (Оповідання). „Червоний Шлях“. [s. l.]. 1924. 8 ст. Ц. 2 коп.
- Безименський А., Шотман, А., Ульянов Д. М. Із спогадів про В. І. Леніна. ДВУ. [X.]. 1924. 21 ст. Ц. 6 коп.
- Бонч-Бруевич В. Володимир Ілліч в Росії після лютневої революції. ДВУ. [X.] 40 ст. Ц. 10 коп.
- Замах на В. І. Леніна в Москві. „Книгоспілка“ [X.]. 1925. 72 ст. Ц. 15 коп.
- Смерть і похорон Володимира Ілліча. Книгоспілка. X. 1925. 80 ст. Ц. 10 коп.
- Як ес-ери хотіли вбити тов. Леніна. „Червоний Шлях“. 1924. 40 ст. Ц. 6 коп.
- Бронін Я. Ленін і Червова Армія. Одеса. 77 ст. Ц. 25 коп.
- Бухарин Н. Ленін як марксист. „Червоний Шлях“. [X.] 1924. 50 + 1 нєн. ст.
- Ленін як марксист. ДВУ. X. 1925. 48 ст. Ц. 20 коп. є ще вид. 1) „Червоний Шлях“, X. 1924 і 2) Полтава 1925.
- Бущусєв Б. В. І. Ленін і міжнародний робітничий рух. „Червоний Шлях“. X. 1924. 24 ст. Ц. 6 коп.
- Ленін та світова війна. X. 1924. 8 ст. Ц. 2 коп.
- Вікторів Б. Ленін про земельну справу. ДВУ. [X.] 1924. 96 ст.
- Віткул Аг. Ленінізм і наука про державу. X. 1924. 15 ст. Ц. 18 коп.
- Владимиров І. М. Ленін у Женеві. ДВУ. X. 30 ст. Ц. 7 коп.
- Ленін у Парижу. ДВУ. [X.] 1925. 31 ст. Ц. 7 коп.
- Воронець Даркса. Від чого помер Ленін. „Червоний Шлях“. X. 1924. 8 ст. Ц. 2 коп.
- Гильбо Анрі. Володимир Ілліч Ленін. ДВУ. [X.]. 1924. 141 ст. Ц. 60 коп.
- Гоннер С. Великий учитель. „Червоний Шлях“. [X.]. 1924. 32 ст. Ц. 10 коп.
- Пам'яті вчителя. „Пролетар“. [X.]. 1924. 32 ст.
- Горбунов Н. Як працював Володимир Ілліч. „Червоний Шлях“. [X.]. 1924. 12 ст. Ц. 2 коп.
- Гришин М. І. Ленінським шляхом. Підручник для міських нормальних шкіл політграмоти й самоосвіти. „Пролетарій“. [X.]. 1926.
- Деборин А. Ленін як мислитель. „Червоний Шлях“. [X.]. 1924. 112 ст.
- Дешєвов К. М. В. І. Ленін. Біографія для дітей. [X.]. 1926. 58 ст. ц. 20 коп.
- Дніпровський І. Добрідень, Ленін. ДВУ. 1924. 32 ст. Ц. 12 коп. Жовтнева бібліотека.
- До питання про диктатуру пролетаріату й диктатуру партії. ДВУ. [X.]. 1925. 33 ст.
- Єлізарова А. Володимир Ілліч у в'язниці. ДВУ. [X.]. 1925. 37 ст. Ц. 8 коп.
- Ємельянов Н. Таємний курінь. „Червоний Шлях“. [X.]. 1924. 12 ст. Ц. 2 коп.
- Епінє Гр. Дев'яте січня в клубах молоді. „Червоний Шлях“. [X.]. 1925. 63 ст. Ц. 30 коп. (Про Леніна див. ст. 5—7, 33—37).
- Життя Ленінове. Біографія Володимира Ілліча Ульянова-Леніна. Для дітей старшого віку та юнацтва. ДВУ. [X.]. 1925. 74 + 6 нєн. ст. Ц. 11 коп.
- Зінов'єв І. Н. Ленін. Володимир Ілліч Ульянов. Всеуєр. Держ. Вид. [X.]. 1920.

- 31 ст. Ц. 10 карб.—є ще вид. 1) „Сораб-кол“. К. 1924 і 2) „Серп і Молот“. Малин на Київщині. 1924.
- Ленін. — Геній, учитель, проводир і людина ДВУ. [X]. 1925. 34 ст. Ц. 10 коп.
- Ленін і Комінтерн. ДВУ. [X]. 1925. 34 + 1 неч. ст.
- Світова партія Ленінізму. ДВУ. [X]. 1926. 305 + 2 неч. ст.
- Шість день, що їх не забуде Росія. ДВУ. [X]. 1925. 17 ст. Ц. 5 коп.
- Зінов'єв—Крупська Н. Приїзд В. І. Леніна до Росії. ДВУ. [X]. 1924. 22 ст. Ц. 6 к.
- Зустрічі селян з Леніним. [X]. 1924. 12 ст. ц. 2 коп.
- Корольов Г. Про тов. Леніна. „Червоний Шлях“. 1924. 16 ст. Ц. 3 коп.
- Кржижановський Г. М. Про Володимира Ілліча. ДВУ. [X]. 1924. 62 ст. Ц. 10 к.
- Круглов А. М. Заповіді Ілліча Червоній Армії. Переклад з рос. за ред. К. Поліщук. ДВУ. Військовий сектор. [X]. 1926. 31 + 1 неч.ст. Ц. 9 коп.
- Крупська Н. Ленінові заповіді в галузі народньої освіти. ДВУ. [X]. 1924. 54 ст. Ц. 12 коп.
- Ленінові заповіді в справі народньої освіти. „Червоний Шлях“. [X]. 1924. 40 ст. Ц. 15 коп
- Прапор Леніна. Дві промови до комсомольців. ДВУ. [X]. 1925. 23 ст.
- Про Володимира Ілліча. ДВУ. [X]. 1924. 15 ст. Ц. 4 коп. — 6 ще вид. 1) ДВУ, Катеринослав 1925, і 2) „Червоний Шлях“. Х.
- Кузня ленінізму. Збірник І-ї. Київська Губерніяльна та Окружна Радпартшкола. К. 1925. 1 неч. + 72 ст.
- Лебедів Г., Фомін М. Селянські делегати XI З'їзду РСФРР, II З'їзду ССРР про Леніна. З російської. ДВУ. [X]. 1924. 64 ст.
- Лебідь Д. Ленін — Жовтень. „Червоний Шлях“. 21 ст. Ц. 15 коп.
- Каменів Л. В. Історія комуністів у Росії та В. І. Ленін. ДВУ. Катеринослав. 1928. 57 ст.
- Ленін та його партія. ДВУ. [Полтава]. 1924. 58 ст. Ц. 25 коп.
- Канатчиков С. На бойовій часті спілки робітників і селян. ДВУ. [X]. 1924. 14 ст. Ц. 5 коп.
- Карпинський В. Пролетарський проводир селянства. ДВУ. [X]. 1924. 15 ст. — 6 ще вид. ДВУ. [X]. 1925.
- Качинський В. Ленін і аграрне питання. ДВУ. [X]. 1925. 133 ст. Ц. 50 коп. — 6 ще вид. Мелітопіль. 1925.
- Квірінг Е. Ленін і селянство. „Книгоспілка“. [X]. 1925. 48 ст. Ц. 5 коп.
- Керженцев П. М. Ленінізм. Вступ до вивчення ленінізму. Переклад Мих. Семенко. ДВУ. [X]. 1926. 236 ст.
- Коло Ленінової групи. „Червоний Шлях“. [] [] 11 ст. Ц. 2 коп.
- Ленін в жовтневій революції. За редакцією й передмовою В. Чубаря. „Червоний Шлях“. [X]. 6 неч. + 153 ст. Ц. 60 коп.
- Лелевич. Ленін і Ленінізм. „Червоний Шлях“. [X]. 1924. 57 + 2 неч. ст.
- Ленін. Збірка до читання в школах дорослих і малописьмених. Уложила Л. Яценко за ред. П. Підгірненської. ДВУ. [] 112 + II ст. Ц. 33 коп.
- Ленін і знищення неписьменности. „Червоний Шлях“. [X]. 1924. 52 ст.
- Ленін і Троцький у Сибіру. ДВУ. Х. 1925. 17 ст. Ц. 25 коп. — 6 ще вид. „Червоний Шлях“. Х. 1924.
- Ленін — найближчий друг дітей. „Червоний Шлях“. [X]. 1924. 16 ст.
- Ленін про національну справу. Передмова та примітки Н. Попова. ДВУ. Полтава. 1925. 133 + 2 неч. ст. Ц. 50 коп.
- Ленін серед селян. ДВУ. Х. 1925. 59 ст.
- Лещинський П. Володимир Ілліч Ленін у тюрмі та на засланні. „Червоний Шлях“. [X]. 1924. 8 ст. Ц. 2 коп.
- Лізов Б. Ленін про бюрократизм. За ред. М. Ветошина. ДВУ. Х. 1925. 19 ст. Ц. 10 коп.
- Ліліна З. Ленін як людина. ДВУ. [X]. 1925. 16 ст. Ц. 5 коп. — 6 ще вид. ДВУ. Х. 1924.
- Лозовий А. Ленін і кооперація. З передмовою В. Сараб'янова. ДВУ. Х. 1925. 115 + 1 неч. ст. Ц. 45 коп.
- Лозовський С. А. Ленін і професійний рух. „Червоний Шлях“. [X]. 1925. 36 ст.
- Лядов М. Ленінізм. Доповідь у Катерибурзьким клубі комуністів 24-го лютого 1924 року. „Червоний Шлях“. Х. 1924. 35 + 1 неч. ст.
- Метельов А. Тов. Ленін у Кремлі. „Червоний Шлях“. [] 1924. 20 ст. Ц. 4 коп.
- Мещеряков Н. Ленін і кооперація. „Червоний Шлях“. [X]. 1925. 32 ст.
- Мітрофанов А. Вождь сільської бідноти В. І. Ульянов-Ленін. Політуправління Київського Округівськомата. К. 1920. 29 ст.
- Молотов Вяч. Ленін і партія за час революції. ДВУ. [X]. 1924. 62 + 1 неч. ст. Ц. 12 коп.
- Мотузка М. Ленін провісник і організатор Жовтня. ДВУ. [X]. 1925. 122 + 3 неч. ст. Ц. 22 коп.—2-ге вид. 1925.
- Ленін у боротьбі з народництвом. „Червоний Шлях“. [X]. 4 неч. + 103 ст. Ц. 40 коп.
- Як піч проводом Леніна ми перемогли. „Червоний Шлях“. [К]. 1924. 32 ст. Ц. 15 к. 2-е вид. ДВУ. Х.
- Махор Павло. Од Басіна до Леніна. Етапи розвитку кооперативної думки на Україні. Вид. Смілянськ. Коопер. Техн. К. 1924. 108 ст.
- Наумов Д. Ленін як економіст. „Червоний Шлях“. Х. 1925. 2 неч. + 64 ст.
- Невський В. В. І. Ленін. ДВУ. [X]. 1924. 55 ст. Ц. 7 коп. — 6 ще вид. Х. 1924.
- Одонець Г. Як ковали В. І. Леніна. „Шлях Освіти“. 1924. 16 ст. Ц. 10 коп.
- Панченко М. Жовтневі квіти. Читанка-декламатор для дітей. ДВУ. Вид. 2-е. Х. 1925. Ц. 55 к. (Про Леніна див. ст. 45—51).

- З Леніном проти бога. Читанка з художнього антирелігійного письменства. ДВУ. Одеса. 1925. 276 ст. Ц. 1 крб. 10 к.
- Червоні свята. Читанка-декламатор для дітей. ДВУ. Х. 1925. 326 ст.
- Що говорив і писав Ленін про релігію або віру. „Червоний Шлях“. Х. 1924. 11 ст. Ц. 4 коп.
- Платен, Фріц. Поворот Леніна із еміграції до Росії. ДВУ. Х. 1926. 100 ст. Ц. 55 коп.
- Попов, Н. Н. і Яковлев, Я. А. Життя Ленінове й ленінізм. ДВУ. Х. 1924. 100 ст. Ц. 70 коп. — 2-е вид. 1925.
- Преображенський, С. Марксизм і ленінізм. ДВУ. Х. 1924. 52 ст. Ц. 12 коп.
- Програм і статут РКП (більш.) ДВУ. Полтава. 1925. 86 ст.
- Проспект видань. Ленін і ленінізм. ДВУ. Х. 1925. 23 ст.
- Равич-Черкаський, М. Ленін і національне питання. „Червоний Шлях“. Х. 1924. 53 + 2 нен. ст.
- Радек, К. Ленін як основоположник Комінтерну. „Червоний Шлях“. [Х.] 1924. 24 ст. Ц. 12 коп.
- Революційний провідник. ДВУ. [Х.] 1924. 16 ст. Ц. 5 коп.
- Раковський, Х. Ленін і Маркс. ДВУ. [Х.] 1925. 14 ст. Ц. 4 коп.
- Річицький, А. п. др. Що сказав Ленін про роллю селянства в революції. ДВУ. Х. 1924. 78 ст.
- Сажидлов, Ф. Із зустрічей з Леніном. ДВУ. Х. 1924. 20 ст. Ц. 7 коп.
- [Семашко, Н.] На що хворів і чому помер В. І. Ленін. ДВУ. [Х.] 1924. 38 + 1 нен. ст. Ц. 8 коп.
- Семковський, С. Ю. Марксизм і ленінізм. Читанка для шкіль політграмоти. ДВУ. Одеса. 1925. 248 ст. 1 крб. 20 коп.
- Марксистська хрестоматія в трьох томах. Том перший. Книга перша. Залізна необхідність соціалізму. ДВУ. Кременчук. 1924. 103 + 3 нен. ст.
- Марксистська хрестоматія для юнацтва. Книга перша. ДВУ. Х. 1925. 160 + III ст. Ц. 90 коп.
- Смушкев, Вадим. Володимир Ілліч Ульянов-Ленін. „Шлях Освіти“. Х. 1924. 91 + 2 нен. ст.
- Ленін і поневолені нації. „Червоний Шлях“. [Х.] 1924. 11 ст. Ц. 4 коп.
- Ленін і селянство. „Червоний Шлях“. [Х.] 1924. 16 ст. Ц. 5 коп.
- Сорін, Вол. Наука Леніна про партію. „Червоний Шлях“. Х. 196 ст. Ц. 50 коп.
- Сталін, І. До проблем ленінізму. Перекл. з рос. Анд. Річ. ДВУ. [Х.] 1926. 61 ст. Ц. 20 коп.
- Організатор і вождь РКП. „Червоний Шлях“. [Х.] 1924. 16 ст.
- Про Леніна. ДВУ. Х. 1924. 16 ст. Ц. 4 к.— є ще вид. 1) ДВУ. Катеринослав 1925. і 2) Х. 1925.
- Про основи ленінізму. Х. 1924. 138 ст. Ц. 30 коп.
- Троцькізм чи ленінізм? Статті: Сталіна. Зінов'єва, Каменєва, Квірінга, Соколякова, Крупської. Полтава. 1925. 142 ст. Ц. 75 коп.
- Троцький, Л. Ленін і стара „Іскра“. ДВУ. 1924.
- Ленін як національний тип. ДВУ. [Х.] 1924. 14 ст.
- Маленята про великого. „Червоний Шлях“, [Х.] 1925. 22 + 1 нен. ст.
- Про Леніна. Матеріали для біографа. ДВУ. [Полтава]. 1924. 119 ст.
- Ульянов, Д. і Ульянова, М. Родина про Володимира Ілліча. „Червоний Шлях“. 1924. 15 ст. Ц. 3 коп.
- Урін, А. Ленін і електрифікація. ДВУ. Х. 1925. 32 ст. Ц. 4 коп.
- Фомін, М., Лебедів, Г. Селянські делегати XI з'їзду РСФФР II з'їзду ССРР про Леніна. ДВУ. [Х.] 1924. 64 ст.
- Ходоровський, І. В. І. Ленін. ДВУ. Х. 1924. 32 ст.
- В. І. Ленін. Великий провідар і вчитель праціючих. ДВУ. [Х.] 1924. 46 ст. Ц. 10 коп.
- Шліхтер, А. Ілліч у контр-революційному оточенні. ДВУ. Х. 1925. 29 ст. Ц. 5 коп.
- Ілліч, яким я його знав. ДВУ. Одеса. 1925. 96 ст. ц. 85 коп.
- Як жив Володимир Ілліч. „Червоний Шлях“. 1924. 12 ст. Ц. 2 коп.
- Як Ленін переховувався у Гельсінгфорського поліціймейстера. ДВУ. Х. 1924. 33 ст. Ц. 7 коп.
- Ярославський, О. м. Думки Ленінові про релігію. ДВУ. [Х.] 1925. 56 ст.
- Ленін вождь пригноблених національностей. ДВУ. Х. 1924. 23 ст. — 3-є вид. 1925.
- Ленін і розривачення жінки. ДВУ. [Х.] 1924. 16 ст. — 3-є вид. 1925.
- Ленін організатор диктатури пролетаріату. ДВУ. [Х.] 1924. 16 ст. Ц. 5 коп.
- Ленін організатор Комуністичного Інтернаціоналу. ДВУ. [Х.] 1924. 16 ст. Ц. 5 к.
- Ленін організатор 1-ої Радянської Держави. ДВУ. [Х.] 1924. 23 ст. Ц. 5 коп.
- Ленін організатор Р. К. П. ДВУ. Х. 1924. 15 ст. — є ще вид. ДВУ. Катеринослав 1925.
- Ленін, селянство та комуністична партія. ДВУ. Х. 1924. 40 ст.
- Ленін теоретик і практик збройного повстання. ДВУ. Х. 1924. 15 ст. Ц. 5 коп.
- Ленінове життя і робота. ДВУ. Х. 1924. 309 + 3 н.ч. ст. Ц. 1 крб. 65 коп.
- Що говорив Ілліч про релігію. Чи можна прожити без віри в бога. „Комуніст“. Одеса. 1924.

ЗМІСТ.

Стор.

I. ДИКТАТУРА ПРОЛЕТАРІЯТУ.

1) Революційно-демократична диктатура пролетаріату й селянства в 1905 році.

Із статті: „Революційно-демократична диктатура пролетаріату й селянства“	5
Із доповіді на третьому з'їзді Р.С.Д.-Р.П. з приводу читання про участь соц.-дем. у тимчасовому революційному уряді	8
Із статті: „Паризька Комуна та завдання демократичної диктатури“	12
Із брошури: „Перемога кадетів і завдання робітничої партії“	15

2) Боротьба за диктатуру пролетаріату в період від Лютневої до Жовтневої революції.

Із статті: „Завдання пролетаріату в нашій революції“	20
Криза влади	23
Про тверду революційну владу	24
Із промови на першому Всеросійському З'їзді Рад Робітничих та Солдатських Депутатів.	25
Листи про тактику.	28
До лозунгів.	31
Із статті: „Одне з основних питань революції“	36
Вільшовики повинні взяти владу	40

3) Здійснення диктатури пролетаріату після Жовтневої революції.

Тези про установчі збори.	42
З промови про розпуск установчих зборів.	44
Про «демократію» й диктатуру.	47
Тези про буржуазну демократію та про диктатуру пролетаріату.	50
Тези про основні завдання другого конгресу Комуністичного Інтернаціоналу.	57
Уривки з книги: „Пролетарська революція і ренегат Кавцький“	59
До історії питання про диктатуру.	75

II. ДЕРЖАВА Й РЕВОЛЮЦІЯ.

Уривки з книги: „Держава й революція“	81
---	----

III. ПРОЛЕТАРІАТ І СЕЛЯНСТВО.

Із книги: „Розвиток капіталізму в Росії“	111
Із статті: „Робітнича партія та селянство“	115
Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції.	120
Із статті: „Пролетаріат та селянство“	121
Дрібно-буржуазний та пролетарський соціалізм	123
Уривок з книги: „З історії соціал-демократичної аграрної програми“	128
Перегляд аграрної програми робітничої партії.	135
Аграрне питання на Стокгольмському з'їзді.	142
Промова на IV „об'єднальному“ з'їзді Р.С.-Д.Р.П.	152
Уривок із книги: „Аграрна програма соціал-демократії за першої російської рево- люції 1905—1907 рр.“	158
Із статті: „Завдання пролетаріату в нашій революції“	170
Промова, що її виголошено 22-го травня року 1917 на першому Всеросійському З'їзді Селянських Депутатів	171

	Стор.
Із статті: „Селяни та робітники“	182
Про роботу на селі	186
Натуральний податок	197
Взаємини між пролетаріатом та селянством	203

ІV. ПАРТБУДІВНИЦТВО.

„Насушні завдання нашого руху“	213
З брошури: „Завдання російських соціал-демократів“	216
Що о робити. Наболілі питання нашого руху	
I. Догматизм і „свобода критики“	224
II. Стихійність мас і свідомість соціал-демократії	232
III. Тред-юніоністська і соціал-демократична політика	239
IV. Кустарництво економістів і організація революціонерів	258
V. План „загально-російської“ політичної газети	286
З промови на II з'їзді Р.С.-Д.Р.П.	297
Лист до редакції	298
Через що я вийшов з редакції „Искри“	301
Соловей з пісень не ситий	304
Дві тактики	308
Третій крок назад	314
Про реорганізацію партії	319
Із статті: „Уваги публіциста“	325
Зголошення до партії від делегатів об'єднаного з'їзду, що до колгшньої фракції більшовиків належали	341
Ліквідація ліквідаторства	344
Про фракцію прихильників одзовизму та боготворства	349
Із статті: „Завдання пролетаріату в нашій революції“	360
Із статті: Про „ліве“ пустування та про дрібнобуржуазність	363
Дисципліна в РКП	375
Криза партії	379
Дрібнобуржуазна анархічна стихія	385
Як реорганізувати Р.С.І.	391
Про кооперацію	394

V. БОРОТЬБА ЗА ІІІ ІНТЕРНАЦІОНАЛ.

Перед війною.

Міжнародний соціалістичний конгрес у Штутгарті року 1907	401
--	-----

Період імперіалістичної війни.

Становище й завдання Соціалістичного Інтернаціоналу	405
Інтернаціонал і „оборона батьківщини“	408
Про поразку свого уряду в імперіалістичній війні	411
Із статті: „Кіч II Інтернаціоналу“	414
Перший крок	425
Імперіалізм і розкол соціалізму	428
Із статті: „Завдання пролетаріату в нашій революції“	437
Третій Інтернаціонал та його місце в історії	443
Про завдання III Інтернаціоналу	446
Роковини Третього Комуністичного Інтернаціоналу	459

VI. НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ.

Національне питання в нашій програмі	467
Із статті: „Робітнича класа та національне питання“	472
Критичні уваги до національного питання	473
Чи потрібна обов'язкова державна мова?	486
Про право націй на самовизначення	487
Соціалістична революція і право націй на самовизначення	505
Із статті: „Підсумки дискусії про самовизначення“	513
Педемократично, громадянине Керенський!	525
Україна	526

Промова на VIII з'їзді Р.Є.П. (більшовиків) 19 березня 1919 р.	Стор. 527
Первісний начерк тез.	582

VII. БОРОТЬБА З ТРОЦЬНИЗМОМ.

Боротьба навколо партійного статуту.

З промови на II з'їзді Р.Є.-Д.Р.П.	589
З брошури: „Крок наперед, два кроки назад“	540

Боротьба навколо „Искры“.

З брошури: „Крок наперед, два кроки назад“	540
--	-----

Про теорію перманентної революції.

Із статті: „Соціал-демократія і тимчасовий революційний уряд“	541
Із брошури: „Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції“	542
Боротьба навколо тактики соціал-демократичної фракції в II думі.	543
З приводу хитаннів тов. Троцького (1907—1908 рр.)	544
Із статті: „Боротьба пролетаріату в нашій революції“	544
Троцький і ліквідаторство.	547
Із статті: „Нотатки публіциста“, „Об'єднальна криза“ в нашій партії.	548
Із статті: „Про те, як деякі соціал-демократи ознайомлюють Інтернаціонал із становищем у Р.Є.-Д.Р.П.“	554
Із статті: „Становище в партії“	555
Із статті: „Історичне значіння середпартійної боротьби в Росії“	561
З революції 2-ої Паризької групи Р.Є.-Д.Р.П.	565
До всіх соціал-демократичних організацій, груп та гуртів	565
Редакційна примітка до кореспонденції з Петербургу.	567
Про нову фракцію примиренців чи добросесних.	568
Про дипломатію Троцького та про єдину платформу партійців.	570
Анонім із „Форвертсу“ й становище Р.Є.-Д.Р.П.	572
Ліквідатори проти партії.	572
Із статті: „Об'єднувачі“	574
Із статті: „Лозунги всеросійської конференції Р.Є.-Д.Р.П. в січні 1912 р. і травневий рух“	575
Із статті: „Як П. Б. Аксельрод ліквідаторів викривав.	576
Розпад серпневого блоку.	578
Про зламання єдності, залічковуване вигуками про єдність.	580
Із статті: „Про право націй на самовизначення“	591
Троцький за часів світової війни.	592
Про становище у російській соціал-демократії.	593
„Кавцькіянство“	593
З брошури: „Соціалізм та війна“	593
Про дві лінії революції.	595
„Про завдання опозиції у Франції“	596
„Чи єсть своя лінія в О. К. та у фракції Чхеїдзе.	597
Фракція Чхеїдзе та її роля.	598
Імперіялізм та розкол соціалізму.	599
Позиція т. Троцького за Берестейського миру.	599

Дискусія про профспілки.

Про професійні спілки, про поточний момент та про помилки тов. Троцького	602
Криза партії.	610
Промова за професійні спілки на X з'їзді РКП.	620
Бібліографія.	623

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

ПІДРУЧНИКИ ДЛЯ РАДПАРТШКІЛ І КОМВУЗІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ *)

- Аграрне питання. Підручник. Склали Левенштам, М. і Грушевський, Л. Ц. 3 крб. 50 коп. Держнаукуметодком НКО УСРР по секції політосвіти рекомендував до вжитку як підручник для радпартшкіл, комвузів та самоосвіти.
- Борхгардт. Капітал Карла Маркса. Критика політичної економії в загально-пристудній обробці Юліана Борхгардта. Ц. 1 крб. 50 коп.
- *Бухарин, Н. Імперіялізм і нагромадження кзпїталїзму. Ц. 2 крб. 10 коп.
- Бухарин, Н. Теорїя історичного матерїалїзму. Цїна 1 крб. 35 к.
- *Питання економполїтїми. Хрестоматїя за лєнїнїзмом. Ц. 2 крб. 60 коп.
- Плеханів. Росїйський робїтнїк у революцїйному русї. Ц. 40 коп.
- В. К. П. у революцїях її з'їздів та конференцїй. Вип. I-й. Від заснування РСДРП до Лондонського з'їзду 1907 року. Ц. 60 коп.
- Тем. Вип. II. Від II загальної росїйської конференцїї 1907 року до Липневої наради ЦК з партробїтнїками 1913 року. Ц. 50 коп.
- (Готується до друку ще 5 випускїв. Усї випуски Держнаукуметодком НКО УСРР рекомендує до вжитку як підручник для радпартшкіл).
- Покровський, М. Нариси з історїї революцїйного руху в Росїї в XIX—XX в.в. Ц. 65 к.
- Рубїнштейн, М. Сучасний капїталїзм і органїзацїя працї. Ц. 90 коп.
- *Семїковський, С. Хрестоматїя з історичного матерїалїзму. Ц. 1 крб. 60 коп.
- Смушков, В. Нариси економполїтики. Ц. 50 коп.
- *Сокольников. Фїнансова полїтика революцїї. Ц. 3 крб. 75 коп.
- Сталїн, І. Про Ленїна й лєнїнїзм. Ц. 45 коп.
- *Степанїв, І. Електрифїкацїя СРСР. Ц. 2 крб. 60 коп.
- Хрїстон, П. Нарис історїї класової боротьби та соцїалїзму. Т. I. Доба початкїв капїталїстичного господарства. Ц. 1 крб. 50 коп.
- Хрїстон, П. Нарис історїї класової боротьби та соцїалїзму. Буржуазнї революцїї і наростання соцїалїстичного руху. Ц. 1 крб. 60 коп.
- Хрїстон, П. Нарис історїї класової боротьби та соцїалїзму. Т. III. Ідеологїчне й органїзацїйне пїдготовлення пролетарїату до повалення буржуазїї. Держметодком НКО УСРР по секції полїтосвіти й профосвіти рекомендував уживати як пїдручник для Радпартшкіл та для всїх шкїл профосвіти, як допомїжний пїдручник. Ц. 2 крб. 30 коп.
- Шелавїн, М. Робїтнїча класа та її партїя. Ч. I. Цїна 1 крб. 05 коп.
- Шелавїн, М. Робїтнїча класа та її партїя. Вип. II. Держнаукуметодком НКО УСРР рекомендував до вжитку як пїдручник для радпартшкіл.

Зїркою зазначено орієнтацїйнї цїни на пїдручники, що мають незабаром вийти.

Центральний Торговельний Відділ

ХАРКІВ, Спартакївський пров. № 3.

Фїлії по всїх окрїжних мїстах У. С. Р. Р.

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

ПІДРУЧНИКИ ДЛЯ РАДПАРТШКІЛ І КОМВУЗІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ.

- Адоратський, В. Історичний матеріалізм. Хрестоматія за Леніном. Рекомендовано Агітпропом ЦК ВП(б)У для радпартшкіл. Ц. 2 крб. 25 коп.
- Ари. А.—М. Історія робітничого руху в Англії, Франції й Німеччині. Держнаукметодкомом НКО УСРР по секції політосвіти рекомендовано до вжитку як підручник для радпартшкіл. Ц. 95 коп.
- Богданов, А. Початковий курс політичної економії. Вступ до політичної економії. (Запитання та відповіді). Ц. 50 коп.
- Бухарін, М. і Преображенський, С. Азбука комунізму. Ц. 80 коп.
- Бухарін, М. Світове господарство та імперіалізм. Ц. 85 коп.
- Варга, Євген. Піднесення чи занепад капіталізму. Ц. 65 коп.
- Герасимович, Б., проф. Підручник світознавства. Держнаукметодкомом по секції політосвіти рекомендовано як підручник для радпартшкіл. Ц. 1 крб.
- Горев, Б. Матеріалізм — філософія пролетаріату. Переклад із 4-го рос. видання Г. Коцюбин. З авторською передмовою до українського видання. Ц. 70 коп.
- Гортер, Герман. Історичний матеріалізм. Ц. 20 коп.
- Енгельс, Ф. Походження родини, приватної власності й держави. Ц. 65 коп.
- Енгельс, Ф. Розвиток соціалізму від утопії до науки. Ц. 15 коп.
- Кавтський, М. Еласові інтереси. Ц. 15 коп.
- Каменев, Л. 1905 рік. Ц. 2 крб. 45 коп.
- Крум, Г. Шляхи господарської політики. Держнаукметодкомом НКО УСРР по секції політосвіти дозволив до вжитку як підручник для радпартшкіл. Ц. 55 коп.
- Лунін, М. (Антонов). Новітня історія Західної Європи. Вип. I. Державний Науково-Метод. Комітет НКО УСРР по секції політосвіти рекомендував уживати як підручник для радпартшкіл. Ц. 3 крб. 85 коп.
- Ленін, М. Підготовка більшовізму. Уложив В. Невський. Переклад за ред. Довгопола. ДВУ. 1926. 388 ст. Ц. 1 крб. 20 к.
- Михалевський, Ф. Початковий курс політичної економії. Держнаукметодкомом НКО УСРР по секції політосвіти рекомендовано до вжитку як підручник для радпартшкіл. Ц. 95 коп.
- Паперний, Л. Азбука марксизму. Філософія, політична економія, науковий соціалізм. Держнаукметодкомом НКО УСРР по секції політосвіти як підручник для радпартшкіл дозволив. Ц. 1 крб.
- Пілецький, Я., проф. Економічна географія. Підручна книга для учнів. Методком Головополітосвіти дозволив як підручник для радпартшкіл. Ц. 35 коп.
- Пілецький, Я. Як організуються капіталісти. (Синдикати й трести). Ц. 35 коп.
- Плеханов, Г. Російські робітники в революційному русі. (За особистими спогадами). Бнигу цю Держнаукметодкомом НКО УСРР по секції політосвіти рекомендовано до вжитку в радпартшколах. Ц. 40 коп.
- Покровський, М. Історія Росії в найкращіших нарисі. Ч. I і II. З найдавніших часів до кінця XIX ст. Ц. 60 к.

Центральний Торговельний Відділ

ХАРКІВ, Спартаківський пров. № 3.

Філії по всіх окружних містах У. С. Р. Р.

36
I
I
E

HX40
L39

A000006412814

A000006412814